ACADEMIA
REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

DOCUMENTE
PRIVIND
ISTORIA ROMÎNIEI

INTRODUCERE
VOL. I

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
1956

ACADEMIA
REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

DOCUMENTE
PRIVIND
ISTORIA ROMÎNIEI

INTRODUCERE

VOL. I

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
1956

PREFAȚĂ

Colecția «Documente privind istoria Romîniei» inițiată în anii 1948-1949, se realizează cu ajutorul unui mare număr de colaboratori ai Institutelor de istorie ale Academiei R.P.R. din București, Cluj și Iași.

Pentru fondul de documente privind orînduirea feudală a fost posibilă publicarea tuturor documentelor referitoare la Moldova și Țara Romînească pînă la 1625 și a celor privind Transilvania pînă la 1350 — datorită numărului relativ restrîns de materiale. După aceste date, stabilite de comitetul de redacție într-o anumită măsură în mod convențional, numărul documentelor crește tot mai mult și va necesita publicarea lor pe probleme, pe fonduri etc.

Seria evul mediu cuprinde volume în care se publică:

a) textele originale slave, latine și grecești ale documentelor publicate în traducere;

b) suplimente cu documente depistate ulterior publicării volumelor apărute pînă acum (aflătoare în deosebi în diferite centre regionale, mănăstiri etc.);

c) indicii numelor de locuri, de persoane și indicii pe materii.

În munca desfășurată timp de opt ani pentru asigurarea publicării volumelor de documente pînă la 1625 (referitoare la Moldova și Țara Romînească) și pînă la 1350 (referitoare la Transilvania) a participat un mare număr de specialiști.

Colectivele care au lucrat la colecția « Documente privind istoria Romîniei » (seria evul mediu) au suferit de-a lungul timpului unele schimbări în compunerea lor. În cele de mai jos am cuprins, totuși, în aceeași categorie pe toți cei care au colaborat în majoritatea timpului (mai mult de trei ani) la lucrările colecției.

Au contribuit în mod deosebit la traducerea, revizia și definitivarea pentru tipar a textului slav și latin: Petre P. Panaitescu, Damian P. Bogdan, Francisc Pall, Maria Holban, Ștefan Pascu, Damaschin Mioc, Mihai Costăchescu.

La revizia și definitivarea textului privind documentele latinești au mai lucrat Mihail Dan, Ion Sabău, pentru documentele de limbă greacă Alexandru Elian și pentru cele de limbă romînească Mihail Regleanu, Aurelian Sacerdoțeanu și Emil Vîrtosu.

Transcrierea și traducerea documentelor slave au fost făcute de: Dalila Aramă, Haralambie Chircă, Constantin Cihodariu, Dumitru Ciurea, Nicolae Grigoraș, Traian Ionescu-Nișcov, Pandele Olteanu și Constantin Velichi; cele pentru documentele în limba latină de: Sabin Belu, Ștefan Bezdechi, Ion

Dani, Samuil Goldenberg, Vladimir Hanga, Camil Mureșan, Teodor Naum, Alexandru Neamțu, Iosif Pataki, iar pentru documentele grecești de Ion Vasile.

Transcrierea documentelor romînești a fost făcută de Dumitru Constantinescu, Gheorghe Georgescu-Buzău, Aurora Ilieș, Ileana Leonte, Theodora Rădulescu și Ion Șucu.

Pentru identificarea localităților și a numelor de persoane menționate în documentele Transilvaniei au lucrat Sigismund Jakó și Coriolan Suciu.

Au colaborat sporadic (mai puțin de trei ani) la diverse lucrări auxiliare ale colectivului următorii: Rodica Anghel, Vanghele Antoniu, Alexandru Balintescu, Fulvia Boia, Vladimir Brădescu, Ion Chițimia, Ion Comănescu, Andrei Damaschin, Lucia Djamo, Elena Eftimiu, Ion Fănuică, Elena Gheorghiade, Radu Greceanu, Iulia Ioniță, Gheorghe Lăzărescu, Hilde Mureșan, Gheorghe Nicolăiasa, Elena Petrea, Victor Popa, Alice Popescu, Grigore Popescu, Valeria Predescu, Dumitru Roșcău, Georgeta Russu, Viorica Secăreanu, Margareta Serghie și Ion Vîrtosu.

Unele sarcini legate de pregătirea tehnică pentru tipar (uniformizarea ortografiei, corecturile tipografice etc.) au fost încredințate colectivului compus din: Corneliu Băjan, Maria Bălan, Gheorghe Diaconu, Alexandru Gonța, Lia Lehr, Mehmed Ali Ecrem, Mircea Matei, Ștefan Olteanu, Nicolae Stoicescu, Ștefan Ștefănescu, Maria Turbatu și Matei Vlad.

Comitetul de redacție care a condus lucrările seriei evul mediu a fost alcătuit din: Ion Ionașcu, Letiția Lăzărescu-Ionescu Barbu, Cîmpina, Eugen Stănescu, David Prodan, Mihail Roller (redactor responsabil).

În lucrarea de față (vol. I și II) se publică Introducerea *la seria evul mediu în care se indică principiile ce ne-au călăuzit în publicarea documentelor.*

Această lucrare mai cuprinde o serie de studii individuale, semnate de autorii ce le-au întocmit și în care sînt tratate probleme ale științelor auxiliare din domeniul istoriei, în lumina volumelor publicate în colecția «Documente privind istoria Romîniei».

Asigurînd publicarea volumelor de documente pînă la datele indicate, Comitetul de redacție al colecției de «Documente privind istoria Romîniei» (seria evul mediu) consideră misiunea sa îndeplinită. În vederea continuării colecției, organele în drept vor constitui comitete de redacție pentru fondurile ce urmează a fi publicate.

COMITETUL DE REDACȚIE

INTRODUCERE

Pentru a putea studia diferitele aspecte ale procesului evoluţiei societăţii de pe întreg teritoriul R.P.R. în cadrul orînduirii feudale şi a contribui la alcătuirea istoriei poporului nostru « cu instituţiile, ideile, sentimentele şi obiceiurile lui », — aşa cum concepea revoluţionarul democrat Nicolae Bălcescu acum mai bine de un veac « o adevărată istorie » — cercetătorii trebuie să fie puşi în situaţia favorabilă de a cunoaşte fenomenele şi evenimentele omeneşti, păstrate de acele mărturii care poartă numele de izvoare istorice. Acestea « se împart în cinci grupuri fundamentale: izvoare materiale (în special arheologice), etnografice (rămăşiţele obiceiurilor vechi, ale metodelor de producţie etc.), lingvistice (datele pentru istoria limbii), orale (legende, cîntece, proverbe etc.) şi în sfîrşit izvoarele scrise » [1].

Din grupa izvoarelor scrise fac parte documentele. În perioada feudală predomină documentele de cancelarie cu fond juridic şi — după cum just observa N. Bălcescu, vorbind de hrisoave sau urice — « acestea sînt izvorul cel mai însemnat al istoriei », fiindcă în ele informaţia istorică apare nemijlocită, străină de interesul celui ce le-a întocmit şi sînt învestite cu garanţii de autenticitate.

PROBLEMA EDITĂRII DOCUMENTELOR ÎNAINTE DE ANUL 1948

N. Bălcescu şi M. Kogălniceanu au fost cei dintîi istorici romîni care, preţuind valoarea deosebită a documentelor ca materiale istorice, au pus printre primii începutul publicării sporadice a unora dintre acestea, mai ales cu conţinut social-economic, în periodicele « Arhiva romînească », dată la iveală în anul 1840 la Iaşi şi « Magazin istoric pentru Dacia », apărut la Bucureşti în anii 1845—1847.

În volumul I din « Arhiva romînească » (1840), M. Kogălniceanu publică acte interne de cancelarie ce se păstrau atît în ţară, cît şi în străinătate, printre ele numărîndu-se şi cunoscutul hrisov de « desrobirea vecinilor » din Moldova, dat de Constantin Mavrocordat în anul 1749 şi republicat la scurtă vreme şi de Bălcescu în volumul II din « Magazin. . . » (1846), împreună cu aşezămîntul în parte similar ce fusese emis de acelaşi domn în anul 1746, în Ţara Romînească, al cărui original se găseşte la Arhivele statului din Bucureşti (Arhiva istorică centrală).

Trebuie remarcat că în revistele editate de primii istorici romîni, documentele redactate în limbi străine sînt publicate fie numai în traducere

[1] Vezi Большая Советская Энциклопедия, vol. 19, ed. a II-a, Moscova, 1953, p. 45.

romînească (de exemplu Diploma Ioaniţilor, din anul 1247 sau hrisovul din 24 aprilie 1613 dat de Radu vodă Mihnea, conţinînd prima semnalare a « legăturii » lui Mihai Viteazul şi tradus în 1795 de Dionisie, fireşte « Eclisiarhul »), fie textul original însoţit de traducere, cum se procedează cu materialele documentare asupra Transilvaniei (înserate în vol. III din « Magazin. . . »), fie se redă numai textul originalului, fără traducerea în romîneşte, cum e cazul cu actul grecesc al patriarhului Antonie din Constantinopol din august 1391 (vol. I din « Arhiva romînească »). La documentele redactate în romîneşte nu se traduc formulele slavone, iar transcrierea lor nu-i totdeauna exactă (vezi vol. II din « Magazin. . . », p. 180—181, 186).

În formularea documentului, adică în stabilirea unui titlu sau rezumarea lui, editorii încep uneori cu indicarea felului documentului şi termină cu data, numai de an (de exemplu: « Hrisov de la Gaspar vv., 1619 », sau « Carte domnească de la Mihail Racoviţă vv., 1708 » — în « Arhiva rom. », I, p. 54, 56 — ori: « Hrisov al lui Bela IV craiul Ungariei 1247 » şi « Hrisov de la Radu Mihnea vv., 1613 » — în « Magazin istoric. . . », II, p. 247, 265), neprecizîndu-se esenţa conţinutului. În multe cazuri însă, documentul este precedat de un titlu mai complet, care sintetizează cuprinsul (de exemplu, « Carte a obşteştei Adunări pentru desrobirea tuturor ţăranilor, 1746 » (în « Magazin. . . », II, p. 284).

Cit despre aparatul de control în care trebuie să apară informaţiile cu privire la: locul de conservare a documentului şi cota, forma lui exterioară (dacă e original, copie, concept, traducere etc.; pe ce material este scris şi starea în care se află), ediţiile precedente etc., se poate spune că este incomplet, la multe documente lipsind indicarea locului de păstrare şi cota, lucrul fiind explicabil dacă ne gîndim la slaba organizare a arhivelor noastre în acea vreme.

În anul 1852, gîndind cu slabe resurse că ar putea să păşească pe urmele lui Bălcescu şi Kogălniceanu, Theodor Codrescu făcu să apară primul volum al colecţiei *Uricariul*, care îşi va încheia apariţia cu volumul 25 după 43 de ani. Deşi în subtitlul de la volumul I se precizează că publicaţia cuprinde « hrisoave, anaforale şi alte acte » sau « hrisoave, firmane şi alte acte » (vol. III) ori « hrisoave, ispisoace, urice, anaforale, proclamaţii, hatişerife » (vol. VI), şi cu toate că în volumul VI se republică articolul « diplomatica » al dr. V. Pop, iar în volumul XXIII, Ghibănescu îşi propune a discuta « Ce-i documentul », totuşi în întreaga colecţie s-au publicat la întîmplare, pe lîngă documente, lucruri de tot felul: fragmente de cronici şi compilaţii, descrieri de călătorie, scrisori banale, « învăţături » către fiul său Cornilie, însemnări de pe cărţi, inscripţii de biserici, descrieri de sigilii, steme, steaguri, cărţi vechi etc., glosare şi alte « felurimi ».

În afară de un şir de studii lipsite de valoare, cele mai multe reproduse din periodice contemporane, unele volume conţin prefeţe, postfeţe sau note care în loc să înfăţişeze şi să motiveze planul publicaţiei şi metoda de lucru se reduc la plin eri şi reproşuri faţă de forul academic, în frunte cu Hasdeu, care a caracterizat *Uricariul* drept « o colecţiune fără exegeză, dezordonată şi fără explicaţiune ştiinţifică » (cf. vol. XIII).

În publicaţia lui Codrescu acelaşi gen de izvoare, în acelaşi volum (de pildă III) figurează sub diverse denumiri: « Felurite hrisoave », « Acte istorice », « Acte diplomatice », « Firmane turceşti ». Documentele publicate n-au un număr de ordine şi nu-s aşezate cronologic. În mod cu totul sporadic se dă înainte de textul documentului data şi atunci se exprimă numai veleatul,

fără anul erei noastre (cf. vol. IV), procedeul curent fiind acela al reproducerii textului fără a se face un rezumat al actului, precedat de datare. Se incearcă eliminarea lipsei neinscrierii cronologice a documentelor prin alcătuirea «listei materiilor» (așezată cind la inceputul volumului, cind la sfirşit), dar aceasta urmează ordinea grupărilor din volum, astfel că dispoziția cronologică nu există decit in cadrul grupării, deci nu poate suplini indicele cronologic al materialelor documentare. Pe de altă parte se observă o neconcordanţă supărătoare şi frecventă intre titlul articolelor din interiorul volumului şi cel redactat pentru «lista materiilor» (de pildă «Este oare adevărată spunerea lui Cantemir...?», vol. III, p. 109 şi «Dovadă istorică că limba latină au fiinţat in ţările romineşti.....», p. VII, la sumar).

Aproape constant nu se indică locul de păstrare al documentului şi cota, ceea ce editorul observă in volumul VII, iar atunci cind ele apar, se procedează pe dos, incepindu-se cu arătarea filei, condicei şi terminindu-se cu locul de conservare (vol. II). Nu se face descrierea diplomatică a actului.

Incapacitatea de orientare in propriul material documentar din colecţie face ca editorul să publice acelaşi document de mai multe ori, fie in acelaşi volum, fie in volume diferite, cum se intimplă cu actul lui Neagoe Basarab din iulie 1520, privind stabilirea graniţei Ţării Romineşti dinspre Transilvania, care apare in volumul IV, paginile 357—361 şi 370—375, după *Istoria Ţării Romîneşti*, ediţia grecească a Tunusliilor, dar se republică şi in volumul XII, p. 80—83.

Lipsa de spirit critic şi de orientare a editorului in literatura istorică explică publicarea aceluiaşi document, conservat in două copii, in acelaşi volum (XVII), o dată cu datarea «1572 dec. 3 (7081)», emis de «Ion Ştefan Petriceicu» (p. 1—2) şi altă dată sub «1672 dec. 3 (7181)», emis de «Ion sin Ştefan voievod» (p. 253). Numele destinatarilor apar cu totul deformate, de pildă «frate-său paharnic» şi «fraţii lui Pătraşcu pah.».

O altă lacună serioasă a *Uricariului* se vădeşte in lipsa de preocupare a editorului de a data documentele nedatate (de exemplu, hrisovul lui Ioan Teodor vv. pentru şcoli, I, 67—74 şi «ponturile pentru lucru», IV, 194 ş.a.) sau de a adopta un sistem consecvent de transformare a anilor erei bizantine în anii erei noastre. Astfel in documentele moldoveneşti din secolul XV-XVI el consideră că se aplică la datare, cind este vorba de lunile septembrie-decembrie ale veleatului respectiv, uneori stilul bizantin cu inceputul anului la 1 septembrie, alteori stilul 1 ianuarie.

De pildă documentele cu veleatul 6972 nov. 2 (vol. XI, 91), 6996 oct. 15 (XXV, 1) şi 7100 oct. 10 (XIV, 70) sint socotite de editor a fi din anii: 1463, 1487 şi 1491, adică datate după stilul 1 septembrie, pe cind documentul cu veleatul 6975 septembrie 11 (XVI, 282) este considerat din anul 1467, fiind datat după stilul 1 ianuarie. La inscripţii constatăm acelaşi sistem curios: una cu veleatul 7004 septembrie 30 (VIII, 19) este admisă a fi din anul 1495, iar alta din 7004 noiembrie 8 (VIII, 14) ar corespunde anului 1496, deci pentru prima s-ar fi folosit stilul septembrie, pentru a doua stilul ianuarie.

Cit priveşte documentele datate 7082 dec. 21, 7094 noiem. 3 şi 7147 sept. 8 (XIV, 152, 155, 165), editorul a admis a fi emise in anii 1574, 1586 şi 1639, deci li s-ar fi aplicat stilul 1 ianuarie.

Apoi un act din cancelaria lui Matei Basarab, datat 7149 noiembrie 30 (V, 157) ar fi din anul 1641, socotind că şi in Ţara Rominească in

secolul al XVII-lea anul ar fi început la 1 ianuarie, cînd este bine știut că în acest veac ambele țări practicau stilul 1 septembrie.

O primă culegere care cuprinde numai documente propriu-zise și corespondența Cantacuzinilor cu marii demnitari ai țarului Petru I se intitulează *Documente istorice* și apare în București la 1860 prin grija lui P. Teulescu, care «părea că vrea să se puie la întrecere cu Uricariul». Într-adevăr, nu găsim aici acea împestrițare de materiale, caracteristică lucrării lui Codrescu, ni se înfățișează numai grammate patriarhale, hrisoave domnești și firmane turcești, însă fără textul originalului, deci numai în traducere, socotită pe nedrept « fără greșală», după cum iarăși greșit este considerat Aristia, traducătorul cărților patriarhale, « bun pentru aceasta », cînd n-a făcut eforturi pentru a da conținutul lor într-o limbă clară, înțeleasă de popor. Astfel în cartea patriarhului Chiril din 20 aprilie 1626 (p. 4—7) găsim: « spirit dilect», « unanimamente cugetînd», « spre serviție la cele regale tribute și contribuțiuni», « strămutîndu-se la cele dimprejur colocate ginte» sau în grammata din aprilie 1641 (p. 8) întîlnim: « Matei vvd. . . comandir și probelator al tectonilor și al edificatorilor de templuri», mitropolitul Teofil «exarh al plageilor» etc. Se redau apoi în forme necorespunzătoare toponimicele, numele de persoane, dregătoriile etc. La fel formulele slavone, de exemplu: « Chiru Uțu Nașmu. . . Vlădica Ștefan Văsaim sin Vlascoe » (pentru: « chir oțu nașemu... vlădica Ștefan văsoi zemli Ungrovlahiiscoi»), sau «pisazez Mihalcea» ș. a. (p. 36).

Traducerea actului nu este precedată de rezumat, ci numai de an, fără lună și zi. Deși autorul era funcționar la Arhivele statului, nu indică locul de conservare, cota, nici nu face descrierea diplomatică a documentului. Se arată numai cine este traducătorul actelor grecești sau slavonești. Lipsește orice notă sau comentariu.

A. Papiu Ilarian, influențat poate și de activitatea ardeleanului A. Treb. Laurian, tovarășul de muncă al lui Bălcescu, dă curs la București, în anul 1862, publicației *Tezaur de monumente istorice*, din care apărură trei volume pînă în 1864. Primul volum cuprinde izvoare istorice interne și externe de caracter narativ, textul original fiind însoțit de traduceri bune.

Un loc mai restrîns se rezervă pentru « Chrisoave domnești», al căror text este precedat de titlu, din care sînt excluse luna și ziua, sub care se găsește descrierea diplomatică.

Originalele romînești sînt reproduse în caractere chirilice « afară de unele accente și prescurtări aruncate pre de asupra, care lipsind la tipografie, furăm nevoiți a le lăsa pe afară» — ne informează editorul — (p. 385), iar formulele slave nu se traduc. În cazul originalului slavon, se redă în partea de sus a paginii textul, fără unele accente și prescurtări, iar în partea de jos apare traducerea romînească « făcută de comisiunea documentală » (p. 391).

În volumul II, din anul 1863, în afară de șapte documente polone din anul 1616, editorul dă publicității două condici domnești de documente: una a lui Constantin Ipsilanti, cu 61 de copii și traduceri de acte din anii 1802—1807, alta a lui Ioan Caragea, cu 101 acte din anii 1812—1817 (p. 305—401), din care alege numai unele. Se înfățișează data unor firmane turcești numai după sistemul cronologic musulman, fără a se da concordanța cu sistemul modern de datare al erei noastre, lăsînd pe cititor să rezolve singur o problemă grea de cronologie (de exemplu « . . . pe la sfîrșitul lunii Șeban, leat

1217» (p. 327) sau « la 2 ale lui Ramazan al anului 1227» (p. 351), adică în cronologia noastră: « pe la 22-25 dec. anul 1802» şi « 10 sept. anul 1812».

Pe de altă parte, nu se încearcă datarea unor acte turceşti pe baza conţinutului. Trebuie apoi semnalată transcrierea greşită a unor cuvinte: « mode» şi « aşezămîntul modelor», în loc de « liude» (p. 305, 321—322 etc.), « manzîli» (p. 328) etc., apoi transcrierea în ortografie latinizantă şi renunţarea la descifrarea a 18 iscălituri din original, cum se procedează cu anaforaua boierilor moldoveni către Grigore vodă Ghica, din 22 ianuarie 1766, cuprinzînd « ponturile » pentru ţigani (vol. III, p. 194—96).

În anul 1864, cînd se imprimă volumul III (şi ultimul) din opera lui Papiu Ilarian, caracterizată acum o jumătate de veac drept « cea mai metodică, mai îngrijită, mai desăvîrşit executată», fără a se observa totuşi existenţa unor lipsuri în editarea documentelor, începe să apară la Bucureşti, de la 8 august, o nouă publicaţie de izvoare istorice prin efortul şi competenţa lui B. P. Hasdeu, intitulată *Archiva istorică a Romîniei*, cu subtitlul: *Colecţiune critică de documente asupra trecutului romîn, începînd de la timpii cei mai îndepărtaţi şi pînă la anul 1800.*

Subliniind « frumuseţea exemplară» a « Tezaurului. . . » în ce priveşte execuţia tehnică, Hasdeu critică în prefaţa la tomul I partea 1 (din ianuarie 1865) faptul că în publicaţie s-a pus accentul pe izvoarele narative externe, unele « lipsite de valoare istorică» şi nefiind contemporane evenimentelor, iar nu pe documente şi că ediţia textului documentului nu este însoţită de « un sumar detailat pentru a înlesni lectorului căutarea şi înţelegerea lui».

Hasdeu atribuie noţiunii « document» un conţinut mai larg, acceptînd în această categorie de izvoare şi scrisorile, notele de călătorie,memoriile, pe considerentul că acestea cuprind « lucruri descrise sub impresiunea evenimentului». Or, nu se poate spune că Miron Costin prezenta în versuri polone, contemporan cu evenimentele, trecutul Moldovei şi Ţării Romîneşti, începînd cu cucerirea romană a Daciei, povestind de descălecatul lui Negru vodă şi Dragoş[1]; de aici constatarea că în publicaţia sa sînt înserate şi izvoare narative analistice ce se situează în afara caracterizării formulate de autor.

În introducere, editorul expune scopul, principiile şi metoda ce stau la baza publicaţiei: *a)* să tipărească « toate documentele inedite sau publicate, pămîntene şi străine, privitoare la istoria romînă de la epoca cea mai veche şi pînă la anul 1800 », grupînd documentele interne în două categorii după limbă: « romîne » şi « neromîne »; *b)* documentele inedite în limba slavă se vor publica « în text şi în traducere», desfăcîndu-se abreviaţiunile, coborîndu-se literele suprapuse în rînd şi dîndu-se o traducere proprie, deoarece traducerile vechi ce însoţesc ades originalele sînt « mai totdeauna neglijente », greşite; *c)* documentele inedite romîneşti, redactate înainte de anul 1700 « vor fi reproduse cu slove cirilice întocmai după ortografia originală, însă fără abreviaţiuni şi supralitere », iar cele ulterioare « se vor transcri cu ortografia modernă. . . , ca unele ce nu mai prezintă interesul autenticităţii »; *d)* documentele romîneşti publicate nu se vor retipări, însă se vor menţiona ediţ ile anterioare; acest principiu se va călca în două cazuri şi anume: cînd sînt publicate în cărţi rare sau cînd sînt editate cu greşeli; *e)* din documentele externe se vor publica numai fragmentele ce se referă în chip expres la trecutul romînesc; *f)* se vor evita comentariile la text, în schimb se va da o deosebită atenţie redactării « sumarelor documentare», din care cititorul

[1] Cf. « Arhiva istorică », I, 1, p. 159 şi urm.

va putea căpăta « o idee sintetică despre cuprinsul actului, unde se găseşte, locul emanării, data. . ., materia pe care e scris »; *g)* fiecare volum anual de circa 420 de pagini va avea la sfirşit un indice lingvistic, un altul toponimic, un al treilea de lucruri şi unul cronologic pentru a se corecta neajunsul editării documentelor « fără ordinea datelor ».

Din *Arhiva istorică* apar pină in anul 1867 trei volume, dar editorul este in imposibilitate de a le insoţi de indicii lingvistici, toponimici şi de lucruri publicind doar la sfirşitul volumului III repertoriul cronologic al documentelor apărute in volumele I—II. Această publicaţie — despre care se afirma atunci că « chiar întrece orice alte colecţiuni documentale europene › şi al cărei prin volum era titlul de glorie al autorului — îşi incetă după scurt timp apariţia prin meschinăria « unui fost profesor de istorie».

Dindu-şi seama insuşi de unele lipsuri ale *Arhivei istorice*, Hasdeu caută să le elimine în noua sa revistă « Columna lui Traian », apărută in format de gazetă, in martie 1870. Astfel în rubrica « Arhivul istoric », el îşi propune să publice, in legătură cu o perioadă de zece ani, « o lungă scară de documente, adunate de prin toate părţile. . . , fie din Ardeal, fie din Moldova sau Muntenia. . . şi grupate. . . intr-o ordine cronologică, arătindu-se cu scrupulozitate unde anume se află şi supunindu-se totdeauna unei riguroase critici ›, împărţind colecţia « in două serii fundamentale: *diplome* şi *relaţiuni* ».

Pe cind in publicaţia anterioară documentele sint înserate fără nici o ordine cronologică şi nu li se arată cota, in « Columnă...» se pleacă din anul 1568 şi se continuă cu acte din anii următori, seria deschizindu-se cu un document dat in Turda la 6 ianuarie 1568, reprodus după Cipariu. Se dă titlul, după care vin notele indicind provenienţa documentului, materialul, locul de păstrare, ediţia etc. Apoi se face loc traducerii, urmate de text.

Astfel, actul emis din Tirgovişte, in 1569 septembrie 4, este un original slav din Arhiva statului din Bucureşti, fondul Tismana, pag. 32, doc. nr. 1, insoţit de o traducere din 1845 a lui G. Peşacov (cf. an. I, nr. 6, din 19 martie 1870).

După această descriere diplomatică urmează traducerea romineascǎ şi apoi textul slav, cu caractere latino-polone, acest ultim aspect constituind o latură negativă a publicaţiei. Cind reproduce un document după rezumatul făcut de Wickenhauser, Hasdeu atrage atenţia că documentele din colecţia aceluia (*Beiträge einem Urkundenbuche*, Viena, 1862) « sint publicate fără nici o critică, adesea chiar cu erori de cronologie ».

În timp ce în 1870 Hasdeu stăruia să se inlocuiască literele chirilice din textul slav cu caractere latine, in anul 1878 cind apare primul volum din lucrarea *Cuvente den bătrîni*, el se ridică aprig impotriva copiştilor din secolul al XVIII-lea, in special asupra lui Dionisie Eclisiarhul, ce ar fi lăsat copii in care « aproape nici un cuvint nu este bine transcris », căci a schimbat ortografia, a modernizat pronunţia, a introdus cuvinte inexistente in original, aşa că pe vechile copii romineşti nu se poate pune nici o bază « sub raportul limbii şi al paleografiei » (p. 22).

În Transilvania, Timotei Cipariu de la Blaj, editorul unor *Acte şi fragmente religioase* din anul 1855, făcea să apară la 1 ianuarie 1867, din tiparniţa sibianului Filtsch, periodicul « Archivu pentru filologie şi istorie », cu o rubrică denumită « Documente istorice », in care inceputul il face « Memorialul » de călătorie prin Ţara Romineascǎ intocmit de Paul Strasburgul, solul regelui suedez Gustav Adolf la Poartă in anul 1632. Textul latin al

relației este așezat pe coloana din stînga, iar traducerea datorită editorului pe cea din dreapta; la sfîrșit se dau 5 note de lămurirea unor cuvinte din expunere (p. 12—16).

Acestui izvor narativ îi succedă « Diploma de la Leon vodă, din a. 1631 » (p. 19—20), neindicîndu-se în titlu obiectul actului. În « nota » de sub traducere se dă o sumară descriere a originalului văzut și analizat de cunoscutul dr. V. Pop, care în anul răscoalei din 1821, căzîndu-i sub ochi numeroase documente purtate în refugiu la Brașov de boierii munteni, de unii chiriarhi și egumeni, a transcris unele traduceri anexe la originale, ieșite din pana lui Chiriță dascălul slovenesc în anul 1818. Faptul că Cipariu nu dă textul originalului slavon, a cărui sumară descriere in latinește o face Pop, dovedește că transcriptorul din 1821, necunoscînd slavona, se mulțumea cu traducerile, care de cele mai multe ori însoțeau originalele, alcătuindu-și în acest fel « Diplomatariul romînesc », în care se grupau și actele din a doua jumătate a secolului al XVI-lea relative la Coresi logofătul, considerat a fi în legătură genealogică cu cunoscutul traducător și tipograf muntean, așezat la Brașov. Nu ni se indică de către editor locul de păstrare al acestor documente, desigur fiindcă Pop nu îngrijise a-l nota, dar astăzi știm că ele se găseau în colecția boierilor Bărcănești, în a căror casă și-a găsit un loc de preceptor al odraslelor boierești, Gheorghe Lazăr, fiul de iobag din Avrig.

În anul începutului apariției « Columnei lui Traian » (1870) ia ființă un alt periodic bucureștean, « Foaia societății Romînismului », avînd în comitetul de conducere pe Hasdeu și Gr. Tocilescu. Publicația cuprinde și rubrica: « Documente istorice inedite », unde își fac loc unele acte interne și externe, mai ales din secolul al XVI-lea. Metoda de editare se prezintă în felul următor: se dă numărul de ordine al documentului în cifre romane, locul și data emiterii, rezumatul. Sub titlu se dă proveniența și depozitul, fără cotă, urmînd traducerea documentului, făcută de Peșacov, textul slav fiind lipsă (p. 46—47). Nu există o consecvență în metodă, căci uneori imediat după titlu urmează traducerea, iar descrierea diplomatică este așezată la sfîrșit, în « nota » (p. 47—48), unde se indică depozitul, fondul și cota. Unele comentarii aparținind lui Tocilescu sînt greșite; astfel de pildă, se afirmă că documentul din 1494 martie 16 e dat de Vlad Țepeș (p. 156—58), informația istorică fiind trasă din cronicile muntene, pline de confuzii și erori în partea anterioară secolului al XVI-lea.

În 1883 apare « Revista pentru istorie, arheologie și filologie », cu o rubrică rezervată publicării unor « documente inedite privitoare la istoria romînă ». În primul număr, Melchisedec Ștefănescu prezintă « două urice inedite de la Ștefan cel Mare »: primul din anul 6996 decembrie 13 (1487), celălalt din 6996 ianuarie 9 (1488). Drept titlu se dă doar data actului, urmează descrierea diplomatică și depozitul, fără indicarea cotei. Vine apoi textul slav, cu litere suprapuse trecute în rînd, iar acestuia îi urmează traducerea (p. 369—373). Se fac largi comentarii de limbă și geografie istorică. Un al treilea document de la Ștefan cel Mare este publicat de Tocilescu. Începe cu locul și data (Suceava, 1487, martie 6) și face un rezumat al conținutului, căruia îi succedă descrierea documentului și indicarea locului de păstrare. Urmează textul slav, traducerea și adnotările (378—381). Între cei doi editori sînt deosebiri în modul de publicare, ultimul dovedind o mai bună metodă.

Dar revista nu are în centrul preocupărilor ei problema editării documentelor. Pentru cele externe (socotite în această categorie și actele din Transilvania) se dă ființă, în anul 1876, marii colecții *Hurmuzaki*, în timp ce pentru documentele interne cercetătorii erau reduși la slaba contribuție a *Uricariului*. În asemenea condiții, apariția în 1901 a volumului I (partea I și a II-a) din colecția *Studii și documente cu privire la istoria romînilor*, publicată de N. Iorga, stîrnește interesul cercetătorilor istorici. În prefață, autorul arată că a alcătuit acest prim volum cam în grabă, indică sursele documentelor, numele celor ce l-au ajutat, dar nu expune ceea ce era esențial: conținutul « culegerii de documente », scopul ei, principiile și metoda de lucru ce stau la baza colecției, care avea să ajungă pînă în 1916 la 31 de volume. Din titlu, cercetătorii înțelegeau desigur că documentele vor fi însoțite de studii privind interpretarea lor, dar nimeni nu bănuia că întinderea unor atari studii va reduce simțitor spațiul necesar imensului material documentar inedit din depozitele publice și colecțiile particulare; mai mult, că unele volume (XXIV, XXVI—XXX) vor fi numai « Studii » (Chestiunea Dunării, Istoria statelor balcanice, Chestiunea Mării Mediterane, Memoriile lui Del Chiaro, Domnia lui Brîncoveanu, Observații ale unui nespecialist asupra istoriei antice), fără documente.

Colecția nu apărea ca o sistematică încercare de pregătire a acelui mult așteptat *Codex diplomaticus* al documentelor interne, deoarece volumul III ieșit din tipar tot în 1901 cuprinde « Fragmente de cronici și știri despre cronicari », la fel volumul IX (1905), iar volumele XII—XIII, XV, XVII vor fi alcătuite numai din inscripții și însemnări, materiale ce apar sporadic și în celelalte volume.

Dacă analizăm un volum din colecția în care materialul documentar (« cărți domnești, zapise și răvașe ») abundă (de pildă V), constatăm că se publică peste 1600 de acte din fonduri publice și colecții private interne (Spiridonia, Pantelimon, Mitropolia Iași, și Brîncoveanu, Callimachi etc.) și documente din arhive străine dintre care multe sînt în limba slavonă sau alte limbi.

Dacă s-ar fi tipărit integral textul originalului și traducerea respectivă, materialul din volumul V ar fi necesitat probabil cinci volume. Pentru a cîștiga timp și spațiu, autorul a recurs — în mod aproape constant — la prezentarea actelor numai în rezumate și regeste, mulțumindu-se (mai ales cînd era vorba de documente slavone) să dea numărul de ordine, locul și data, numele emitentului, uneori și al destinatarului, precum și scurte indicații asupra provenienței și cotei (de exemplu: « 1. Suceava, 28 dec. 6936 (1427). Alexandru cel Bun. Pergament. Dădești, 1 » sau « 5. Suceava, 18 mai 6951 (1443). Ilie și Ștefan, Dumești, IV, 1 »).

Acest mod de a rezolva editarea numeroaselor documente interne constituie una din lipsurile esențiale ale publicației. O alta constă în faptul că unele din volumele colecției (în special V, VI și VII, care conțin mii de documente rezumate și regestate) n-au indici de persoane, locuri și lucruri, nici repertorii cronologice ale documentelor publicate, așa că folosirea lor se face cu mare greutate și multă pierdere de timp. Problema datării actelor nedatate nu-și găsește rezolvarea prin integrarea lor în perioada de decenii, jumătăți de veac etc. Cît privește problema « stilurilor » cronologice în documentele moldovene, ea rămîne neclară, autorul admițînd — după modul cum se face

reducția datelor — că în secolul al XV-lea se practica în cancelaria moldovenească stilul de 1 septembrie, ceea ce s-a dovedit a fi greșit.

În volumele V—VII sînt și multe erori de datare, lectură și comentare, ceea ce însuși autorul observă, anunțînd la sfîrșitul volumului VI că « erata vol. V—VI se va găsi la sfîrșitul broșurii de *Indice* », deși publicase o erată la sfîrșitul volumului V, dar broșura n-a apărut niciodată și colecția a rămas fără aparatul de informații indispensabil.

Cunoscînd încă din anul 1895 prețiosul fond de documente slavone de la Brașov privind legăturile Țării Romînești cu Transilvania și cu acest oraș și considerînd că fără documente cercetările istorice de la noi vor « păstra un caracter provizoriu », Ion Bogdan se decise să-l editeze în anul 1902, potrivit următoarelor principii: 1) dacă traducerea se poate face « cu deplină siguranță », se renunță la publicarea originalelor, căutate numai de cîțiva specialiști în limbile slave, căci « a publica traduceri însoțite de originale este de cele mai multe ori un lux inutil »; 2) nu toate documentele trebuie publicate în întregime și celor mai puțin importante le pot ține locul regestele, cînd sînt bine și amănunțit făcute. Dă ca exemplu în această privință procedeul practicat de N. Iorga « în cele cinci volume de Studii și documente ».

Totuși, după cîteva rînduri, nu poate să nu se refere la *Arhiva* lui Hasdeu, spunînd că « a rămas și astăzi unica și cea mai bună colecție de documente interne vechi, în care originalele sînt bine publicate și traducerile bine făcute » și îndemnînd să se reia « opera începută cu atîta succes de Hasdeu ».

Această apreciere lasă să se înțeleagă că slavistul Ion Bogdan nu era de acord cu modul de editare a *Studiilor și documentelor*. Mai mult, probabil și ca urmare a criticii viguroase ce i-a adresat-o Tocilescu, el renunță în 1905 la principiul editării documentelor numai în traducere, care « era de natură să deștepte și interesul acelor clase sociale, care nu pot să-și facă din istoria națională un studiu de predilecție sau de specialitate », și publică o nouă ediție a *Relațiilor Țării Romînești cu Brașovul*, completînd ediția precedentă « cu textele originale și reproducîndu-le pe toate în întregime ». În ediția din 1905, se păstrează distribuirea documentelor după emitenți: domni (I) și dregători (II), adăugîndu-se un al III-lea capitol cuprinzînd scrisori latinești de domni și boieri, pe care însă nu le traduce în romînește, cum procedează cu cele slave. Spre deosebire de ediția 1902, se inserează textul slav urmat de traducere, dar nu se așează nici de data aceasta înainte de text data documentului, nici nu i se face rezumatul. Se corectează lipsa prin alcătuirea « Cuprinsului documentelor » așezat după prefață.

Documentele sînt publicate în ordine cronologică, dar aceasta se menține numai în cadrul fiecărui capitol din cele trei, ceea ce îngreuiază cercetarea. Se păstrează însă ordinea numerică progresivă a documentelor, cu cifre romane, fără să se țină seamă de cele trei despărțituri.

Transcrierea originalelor se face cu întregirea prescurtărilor și aducerea în rînd a literelor suprapuse. La text și traducere se fac adnotări, iar după traducere urmează descrierea diplomatică, începînd cu pecetea, felul materialului, cota și literatura bibliografică.

Multe dintre documente nu sînt datate sau datate numai cu luna și ziua, de aceea ordinea cronologică fixată de autor este discutabilă și faptul constituie una din laturile negative ale lucrării.

În anul 1905 apare încă un volum de documente din arhivele Transilvaniei sub titlul *Documente slavo-romîne cu privire la relațiile Țării Romî-*

neşti şi Moldovei cu Ardealul în sec. XV şi XVI, prin grija lui St. Nicolaescu. Autorul se pronunţă împotriva publicării documentelor în rezumat, pentru transcrierea textului abreviat şi suprascris şi traducerea în « limba veche romînească ». Materialul este aşezat pe localităţile de păstrare: Sibiu, Braşov şi Bistriţa, numerotat cu cifre romane şi publicat pe domnii.

Documentele n-au rezumat premergător textului slav, nici un repertoriu cronologic, folosirea fiind uşurată doar în parte prin indice de nume proprii. Textul slav este despărţit de traducere prin descrierea diplomatică, din care lipseşte cota. O latură negativă a publicaţiei constă în abuzul de « notiţe » (doc. I are 2 pagini text-traducere şi 4 de comentarii; doc. XCVI are 5 pagini text-traducere şi 12 pagini de « notiţe »), la care se poate adăuga datarea fără argumentare a multor documente, lipsite de elementele cronologice principale. Publicaţia de documente se încheie totuşi cu 8 inscripţii slave de la Dealu şi Vieroş.

După critica tăioasă îndreptată împotriva lui Ion Bogdan, la apariţia primei ediţii, Gr. Tocilescu — urmărind să umbrească opera distinsului slavist — a obţinut ca sub auspiciile şi cu spezele Academiei să întocmească o nouă ediţie a documentelor din arhivele cunoscutelor oraşe transilvănene, care s-a şi imprimat apoi în condiţii tehnice superioare la Viena şi a fost pusă în circulaţie abia în anul 1931 sub titlul *534 documente istorice slavo-romîne... 1346—1603*. Ordonarea materialului pe domnii, aminteşte bine de ediţia din 1905 a lui I. Bogdan. Numerotarea documentelor se face cu cifre arabe. Textul slav este precedat de loc, dată şi rezumatul documentului, iar acestuia îi succede descrierea: material, loc de păstrare, cotă, pecete. Lipsesc comentariile. Nu se stabileşte critic datarea documentelor, în mare număr nedatate, iar reducţia anilor erei bizantine în ani moderni nu se face în text sau traducere, ci numai în titlu. Volumul n-are indici.

În primul deceniu al secolului al XX-lea se remarcă munca de cercetător şi editor de documente a lui Al. Ştefulescu, intelectual gorjan cu serioasă pregătire în domeniul slavisticei şi promotorul unei rodnice acţiuni pentru adunarea materialelor documentare şi dezvoltarea studiilor de istorie locală. Acesta dă la iveală o serie de monografii de mănăstiri, în frunte cu Tismana, o *Încercare asupra istoriei Tîrgu-Jiului* (1899), iar în 1908 publică *Documente slavo-romîne relative la Gorj*, multe adunate de el pentru muzeul din Tg.-Jiu. Planul lucrării se inspiră din citatele ediţii ale lui I. Bogdan, adoptînd criteriul repartizării actelor pe domnii, rezervînd fiecăruia pagini sau rînduri de prezentare.

Fiecare document primeşte în frunte locul şi data : Argeş, 16 septembrie 1430 (6939) — de cele mai multe ori însă locul vine după dată —, urmate de un rezumat larg, sub care se desfăşoară textul slavon, apoi traducerea. În subtext se indică depozitul de conservare şi eventualele ediţii printr-o notă al cărei indicativ cifric de trimitere stă lingă veleatul din titlu, iar printr-o altă notă legată cifric de sfîrşitul textului slav se face o sumară descriere a documentului. Inconvenientul lipsei de înscriere numerică a documentului la pagina unde apare este eliminat prin « Cuprinsul » de la sfîrşitul volumului, unde data se exprimă în ordinea: zi, lună, milesim (veleat), loc de emitere. Volumul are — după prefaţă — o scurtă bibliografie, iar la sfîrşit indice toponomastic şi de lucruri urmat de o erată.

La Iaşi, G. Ghibănescu — cunoscut pentru contribuţia sa la îmbunătăţirea colecţiei lui Codrescu — începe în anul 1906 publicarea a două colecţii de documente interne, mai ales moldoveneşti: *Surete şi izvoade; Ispisoace*

şi zapise. În prefaţa primului volum din *Surete...* autorul vorbeşte de activitatea anterioară pe tărimul descoperirii, colaţionării şi editării documentelor, dar nu arată scopul şi principiile celor două publicaţii, prima ajungind la 25 de volume. Din cercetarea acestor volume constatăm că documentele nu sint ordonate în volum cronologic, dar inconvenientul acesta se elimină prin « tabla de materii » de la sfirşit, care este lista rezumatelor documentelor în succesiune cronologică. Nu se dă număr de ordine rezumatelor din listă, in schimb fiecare document din volum are un număr, după care vine data şi locul, dindu-se numai veleatul, fără anul erei noastre, care nu figurează nici in textul slavon, nici in traducere şi nici in repertoriul cronologic de la sfirşit, ceea ce produce mari greutăţi în folosire, mai ales cercetătorilor începători. O altă lipsă serioasă stă în faptul că editorul nu rezolvă problema datării documentelor nedatate, mulţumindu-se să le aşeze la sfirşitul volumului. Încă un aspect nesatisfăcător al publicaţiei este modul cum a căutat editorul să scape de dificultatea transcrierii documentelor romineşti vechi, prin tipărirea lor în caractere chirilice, îngreuind mai mult utilizarea. Abundă în schimb « notele », căci la un document de 3 pagini, de pildă, se aduc 8 pagini de comentarii (vol. I, p. 1—11), multe din ele astăzi depăşite.

Opera lui Ghibănescu rămine în parte lacunară apoi pentru modul de transcriere şi calitatea traducerilor documentelor slave.

În timp ce se discuta valoarea primei ediţii de documente privind relaţiile cu Transilvania, publicată de I. Bogdan, s-a pus problema publicării documentelor vechi romineşti scrise cu caractere chirilice şi s-a hotărît de Academie, în anul 1903, să se înceapă de îndată munca de transcriere a actelor de acest fel din depozitul ei. Se admitea deci fărimiţarea unităţii materialului documentar pe consideraţii de limbă şi publicarea integrală, dacă este anterior anului 1830. După patru ani, sub în.rijirea lui I. Bianu, apare volumul I din colecţia *Documente romîneşti, perioada 1576—1632*. In prefaţă se expune sistemul de transcriere cu litere latine şi pentru formulele şi cuvintele slavoneşti, stabilindu-se adoptarea punctuaţiei necesare înţelegerii lesnicioase a textului, aşezarea cronologică a materialului datat, trecerea la sfirşitul volumului a actelor nedatate. Se plănuieşte ca documentele ulterioare anului 1632 să fie grupate în serii separate pe ţări (Moldova şi Ţara Romînească), după instituţiile care le-au creat şi după cuprins. Totodată se fixează principiul reproducerii integrale a textului documentului. Dar editorii n-au putut realiza decit două fascicole din volumul I şi colecţia a încetat fără să fi ajuns să publice aparatul de informaţii şi sumarul cronologic măcar la un volum.

Fiecare document este numerotat, titlul începe cu data — de exemplu: 1576 (7084) august 25, Bolboşi (Gorj) — reprodusă în caractere grase, sub care se dă rezumatul, în cursive, apoi textul, urmat de descrierea diplomatică (provenienţă, cotă, material, dimensiuni). Tot aici se reproduc şi însemnările făcute ulterior pe document. În notele din subtext se discută autenticitatea îndoielnică a unui act, care se aşează la data ce conţine, nu la aceea unde ar trebui să figureze după cuprins. De aici rezultă că editorii n-au scos documentele false sau îndoielnice din serie spre a le crea o grupă aparte.

Nu se fac comentarii istorico-geografice, lingvistice etc.

În anul 1904, cu prilejul comemorării a patru veacuri de la moartea lui Ştefan cel Mare, Ministerul Instrucţiunii a însărcinat pe I. Bogdan ca într-un an de zile să adune şi să pregătească pentru tipar documentele ieşite din

cancelaria acestui domn, dar lucrarea n-a putut fi terminată şi imprimată în două volume masive decît în 1913. Apelul adresat deţinătorilor de asemenea documente n-a avut ecou, dovedindu-se astfel puţinul interes pe care marii proprietari îl arătau pentru istoria patriei. Autorul s-a hotărît să publice pe lîngă originale şi documentele « păstrate numai în copii, traduceri sau rezumate », deşi îşi dădea seama de greutăţile ridicate de « datarea şi interpretarea acestora ». În prefaţă se atrage atenţia asupra tehnicii acestei ediţii, care se deosebeşte de ediţiile anterioare de « documente interne », dar nu se dau elementele ei de bază, rămînînd a fi expuse « cu ocazia publicării celorlalte documente moldoveneşti », fapt ce nu s-a realizat însă de autor în restul vieţii.

Pentru pătrunderea adîncă în problemă, autorul a parcurs o întinsă literatură istorică documentară şi a cercetat depozite publice din ţară şi străinătate, precum şi multe colecţii particulare, timp de cîţiva ani de zile, apoi a trecut la ordonarea materialului transcris şi tradus şi la interpretarea lui în vederea tiparului.

Primul volum începe cu un rezumat luat dintr-o publicaţie a lui Wickenhauser, poartă cifra romană I, apoi data (12 august 1457, din care lipseşte deci anul bizantin) drept titlu, sub care apare cuprinsul condensat, urmîndu-i indicaţia bibliografică şi discuţia critică a metodei editorului folosit, care a avut în faţă originalul şi l-a rezumat greşit. Documentul II are drept titlu: « Mănăstirea Bistriţa, 8 septembrie 1457» apoi un rezumat, după care se dă textul original slav, fără traducerea în romîneşte, aşa cum autorul procedează cu mai toate documentele, lipsind pe mulţi cercetători pregătiţi în domeniul istoriografiei, dar nespecialişti în limba slavă, de putinţa utilizării critice a conţinutului actelor, fapt ce constituie o lipsă serioasă a acestei lucrări.

Că editorul a apreciat necesitatea traducerii documentelor slave o dovedesc unele traduceri ce se publică după textul slav, în cadrul rubricei rezervate descrierii şi comentariilor, care sînt destul de bogate.

Astfel documentul numărul VIII, datat: Roman, 31 august 1458 (I, 13—16) este prezentat cu textul original, iar în aparatul de comentarii apare şi tradus, nu de editorul din 1913 însă, ci de un « ieromonah Ioan din Moldoviţa » în secolul al XVIII-lea, cînd normal şi ştiinţific ar fi fost ca I. Bogdan însuşi cu recunoscuta sa pregătire în slavistică, să fi dat o traducere care să exprime conţinutul exact şi deplin al originalului, nu să lase pe cercetător ca singur să tragă concluzii asupra calităţii traducerii.

Utilizarea publicaţiei este înlesnită de un sumar cronologic, aşezat la începutul fiecărui volum. Documentele privind relaţiile cu Transilvania şi ţările străine apar separat în volumul II, acolo unde încetează şirul actelor relative la viaţa internă a ţării, fără a se întrerupe însă ordinea numerică progresivă. Consecvent principiului adoptat, autorul nu traduce nici documentele redactate în limba latină, lăsînd ca fiecare cercetător să se descurce cum poate.

De un real folos sînt însă cei trei indici: de persoane, locuri şi lucruri, care se găsesc la sfîrşitul vol. II şi unde se vădeşte deosebitul efort depus de editor pentru identificarea satelor vechi cu cele contemporane şi a diferitelor onomastice. Prezintă interes glosarele slavo-romîne.

O lucrare atît de dificilă chiar pentru un erudit ca I. Bogdan, fie şi după nouă ani de muncă, n-a rămas scutită de amărăciunea unor erori, pentru care a fost necesară erata de la capătul volumului II.

Planul lui I. Bogdan de a continua munca de adunare şi editare a documentelor moldoveneşti pe domnii este reluat de M. Costăchescu. Acesta publică în anii 1931—1932 două volume sub titlul: *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, grupate în interne (1374—1456) şi externe (1387—1458). În prefaţa la volumul I, editorul prezintă succint metoda de lucru, arătînd că dă documentul în original însoţit de traducere, neomiţînd niciodată suretele sau traducerile vechi şi rezumatele. Textele latineşti sînt însoţite de traducerea în romîneşte, ceeace face să crească valoarea colecţiei. În transcrierea textelor slave aduce în rînd şi pune în paranteze rotunde literele suprascrise şi redă prescurtările aşa cum sînt în original. Întregirile făcute de editor la text sînt puse în paranteze-croşete. Este preocupat de identificarea locurilor şi oamenilor din documente. Nu stabileşte un loc special în cadrul volumelor documentelor false sau îndoielnice, cum o dovedeşte prezenţa în fruntea volumului I a documentului din 1374, iunie 3, care ar fi fost emis din Bîrlad de Iurg Koriatovici lui Iacşe Litavor (p.1—2).

Documentele sînt aşezate în succesiune cronologică şi cu număr de ordine în cifre arabe. Tehnica editării este asemănătoare cu a lui I. Bogdan, cu deosebirea că notele subliminare la text sînt mai frecvente, iar aparatul de comentarii este uneori excesiv de întins şi nu totdeauna util, lăsînd la o parte faptul că majoritatea paginilor sînt înghiţite de el, în loc să cuprindă cît mai multe documente din imensul număr ce există pentru secolele XVI—XVIII.

În privinţa aparatului de informaţii, acesta este mai puţin încărcat decît în lucrarea lui I. Bogdan, deoarece Costăchescu rezolvă problema identificărilor şi datărilor în notele de la sfîrşitul fiecărui act, nu în indici.

Trecînd peste ediţiile de documente alcătuite pe criterii regionale, locale sau pe teme, ne oprim o clipă asupra publicaţiei intitulate *Documentele Ţării Romîneşti*, volumul I (1369—1490), întocmită de P. P. Panaitescu şi apărută în 1938. Ea caută a constitui începutul « unui codice diplomatic al Ţării Romîneşti », care pentru Moldova se realizase prin ediţiile lui Bogdan şi Costăchescu.

Editorul adoptă împărţirea colecţiei în două serii, ca şi editorii documentelor moldoveneşti: interne şi externe. La fel se prezintă tehnica înserării fiecărui document. În ce priveşte transcrierea, trece în rînd literele aruncate, întregeşte prescurtările, dînd o listă a lor, desface monogramele şi introduce o punctuaţie raţională. Traduce toate documentele slave, ceea ce nu făcuse Bogdan, dar lasă netraduse pe cele redactate în limba latină, pe considerentul foarte personal că « datoria oricărui istoric este să cunoască această limbă ». Evită traducerea într-o limbă arhaică asemănătoare traducerii diecilor din secolul al XVIII-lea, la fel notele încărcate de explicaţii istorico-genealogice şi geografice. Se vorbeşte în prefaţă de grija acordată indicilor toponomastici şi de lucruri şi glosarului slavo-romîn, care aveau să apară la sfîrşitul volumului II, intenţie ce nu s-a mai realizat.

Nu se explică de ce s-a ales ca dată terminus a volumului I anul 1490, cînd natural ar fi fost să-l încheie cu anul 1500, mai ales cînd astăzi ştim că ultimul deceniu cuprinde doar 78 de documente.

După ce am parcurs unele colecţii, monografii şi periodice mai cunoscute, din Moldova, Ţara Romînească şi, incidental, Transilvania, în care s-au publicat documente, putem trage următoarele concluzii:

1. Aproape toate aceste publicaţii de documente medievale nu explică cercetătorilor şi cititorilor, atunci cînd îşi încep apariţia, scopul ediţiei, către

cine se adresează, perioada pe care o îmbrățișează, materialul documentar luat în considerare, întinderea colecției (număr de volume, date extreme pentru fiecare volum, număr de pagini), principiile și metoda tehnică de publicare etc.

2. Colecțiile mai întinse (*Uricariul*, *Studii și documente*, *Surete și izvoade*) și periodicele publică nu numai documente propriu-zise, ci și alte categorii de izvoare ca: inscripții, cronici, descrieri de călătorii, memorii, articole din ziare, scrisori particulare, însemnări de pe cărți etc. În unele predomină studiile, nu materialul documentar, cîteodată acesta din urmă fiind cu totul eliminat.

3. Materialul documentar se publică grupat foarte diferit pe locuri de păstrare, după proveniență, pe domnii, pe țări și teritorii mai mici, după limbă, în succesiune cronologică sau fără nici o ordine, la întîmplare.

4. În unele colecții documentele — chiar din secolul al XV-lea — sînt publicate uneori numai în rezumat, redus la datare și emitent, sau regest, fiind astfel inutilizabile.

5. Documentele vechi redactate în chirilice, sînt redate de unii editori în aceste caractere, nu în litere latine, evitînd rezolvarea dificilei probleme a transpunerii alfabetului chirilic în alfabet latin, iar documentele în limbi străine (slavă, greacă, latină) sînt date uneori numai în traducere romînească, fără text original; alteori numai în text, fără traducere. Transcrierea textului slav se face uneori păstrîndu-se abrevierile și literele aruncate, alteori editorul intervine, desfăcînd prescurtările și coborînd în rînd literele suprascrise. Nu sînt rare greșelile de transcriere. În ceea ce privește traducerea documentelor, unii editori întrebuințează traducerile vechi ale diecilor din secolul al XVIII-lea cu forme arhaizante.

6. Se publică documentele fie fără a avea un număr de ordine — ceea ce face dificilă referirea la documente — fie cu număr, acesta fiind uneori în cifre romane, alteori în cifre arabe.

7. Documentele care nu au dată se publică la sfîrșitul volumului, fără să se încerce datarea după aspectul extern și conținut sau se propune o dată fără să se argumenteze admiterea ei; iar dacă au datarea în alt sistem cronologic (era bizantină, era mohamedană etc.) nu se face concordanța cu sistemul modern de datare sau se face greșit. Pe de altă parte, unii editori nu cunosc data începutului anului (« stilul ») și fac reducția datelor în mod greșit și inconsecvent. Din cauza lipsei de metodă și de spirit critic, în unele colecții se publică aceleași documente sub aceleași date, de mai multe ori. Uneori, același document păstrat în copii diferite, apare sub date deosebite, fără ca editorul să observe eroarea.

8. Unele colecții publică documentul fără a fi precedat de rezumat sau cu rezumat prea sumar. Data documentului din fruntea rezumatului este exprimată inconsecvent: locul de emitere stă înainte sau după dată; iar aceasta apare în ordinea: an, lună, zi și invers.

9. La unele documente nu se indică depozitul și cota sau se menționează incomplet.

10. În unele publicații nu se face descrierea diplomatică a documentului, editîndu-se numai textul, fără titlu și descriere, încît rolul editorului se reduce la transcrierea și traducerea unui act, care poate fi fals sau transmis într-o traducere cu greșeli de datare și conținut.

11. Unii editori nu comentează documentul, nu fac « note », în timp ce alții abuzează cu comentariile, acordîndu-le un spațiu de două-trei ori mai mare decît cel ocupat de document.

12. Nu se dă totdeauna literatura privind documentul, nici nu se publică lista bibliografică.

13. Unele colecţii nu au repertoriul cronologic al documentelor publicate.

14. Sînt colecţii de documente fără indice sau cu indice sumar, în care nu se fac identificări de persoane şi locuri. Totodată, greşelile strecurate în volum nu sînt semnalate în erată.

NECESITATEA COLECŢIEI «DOCUMENTE PRIVIND ISTORIA ROMÎNIEI»

Analiza colecţiilor mai mari de documente şi a unor monografii şi periodice conţinînd şi material documentar din perioada feudală a istoriei patriei noastre a dovedit desigur că istoriografia burgheză n-a putut să realizeze acel codice diplomatic, nu odată amintit, care să cuprindă documentele de pe întreg teritoriul ţărilor romîne, fără graniţe în spaţiu şi fără limită în timp. Aceste colecţii ne oferă numai cîteva din preţioasele izvoare, restrînse ca arie geografică şi reduse deseori doar la unele domnii, din cele mai depărtate în timp, lipsind pe cercetători şi pe toţi cei dornici să se informeze mai temeinic asupra trecutului poporului, de bogăţia informaţiilor din documente, care lărgeşte orizontul ştiinţific şi dă temeiuri noi gîndirii istorice.

În noile condiţii istorice din ţara noastră create de lupta revoluţionară a clasei muncitoare, prin instaurarea statului democrat-popular, prezidiul Academiei R.P.R. şi Secţia de ştiinţe istorice au decis în toamna anului 1948 ca o serie din cei mai buni specialişti şi cercetători din domeniul istoriei ţării noastre să fie antrenaţi în importanta sarcină de întocmire a întinsei colecţii de izvoare diplomatice, intitulată *Documente privind istoria Romîniei*, care să fie o culegere a tuturor documentelor privind istoria poporului nostru [1] şi să servească la studierea temeinică a multiplelor aspecte ale diferitelor formaţiuni social-economice.

La cîteva luni după punerea în practică a hotărîrii Academiei R.P.R., în perioada de frămîntare a problemelor complexe puse de întocmirea întinsei colecţii de documente, în special cu privire la stabilirea principiilor şi a metodelor tehnice de lucru, s-a stabilit (proces verbal nr. 24 din 12 martie 1949) că: « la începutul primului volum se vor da în introducere toate explicaţiile de felul cum s-au transcris documentele ». În toamna aceluiaşi an (proces verbal nr. 71) s-a hotărît că « în introducere — la începutul volumului — se va da o listă completă a tuturor prescurtărilor. În ianuarie 1950 se amintea că în introducere se va justifica metoda de lucru, iar la conferinţa din februarie 1950 se preciza că « în introducere vom atrage atenţia cititorilor asupra unor intervenţii în traducerea şi transcrierea documentelor ».

Cînd s-a constituit Comitetul de redacţie, s-a luat hotărîrea ca fiecare volum să cuprindă o prefaţă în care pe lîngă unele date privind sursele de documente şi felul lor după provenienţă şi limbă — să se semnaleze cercetătorilor cîteva aspecte caracteristice ale societăţii din epoca respectivă, reflectate în materialul publicat, trezindu-le astfel interesul pentru o folosire cît mai atentă şi rodnică. În ceea ce priveşte scopul întinsei colecţii, modul cum ea a început şi continuă să se întocmească, greutăţile ivite în cale, justificarea metodei de lucru, semnalarea lipsurilor etc., s-a stabilit

---

[1] În această colecţie au apărut şi zece volume privind *Războiul pentru independenţă 1877—78*. În cele de faţă ne ocupăm numai de volumele privind perioada orînduirii feudale.

ca să fie larg prezentate într-o lucrare intitulată *Documente privind istoria Romîniei. Introducere*, după ce se va fi cîştigat o experienţă mai bogată, adică după apariţia unui important număr de volume, ceea ce facem astăzi, cînd 27 de volume de documente din colecţie, rezervate perioadei orînduirii feudale, au văzut lumina tiparului şi slujesc dezvoltării ştiinţei istorice în ţara noastră.

COLECTIVUL DIN BUCUREŞTI

În Secţia de istorie medie a Institutului de istorie, încă din octombrie 1948 (proces verbal nr. 2)[1] s-a pus problema organizării muncii în colectiv pentru pregătirea datelor necesare alcătuirii planului de adunare şi publicare a documentelor inedite interne privind dezvoltarea orînduirii feudale la noii iar în noiembrie (proces verbal nr. 4) conducerea secţiei însărcina doi membri să prezinte oral, fără o prealabilă studiere a chestiunii, o privire retrospectivă asupra publicaţiilor anterioare de documente, care fireşte nu putea fi decît sumară şi slab informată. La 2 decembrie (proces verbal nr. 5) se anunţa componenţa colectivului de documente. Colectivul se bifurcă în subcolectivul pentru documentele slavone din secolul al XVI-lea, cu patru membri, şi subcolectivul pentru documentele romîneşti din secolul al XVII-lea cu cinci membri, primul primind sarcina de a pregăti pentru tipar în anul 1949 două volume de documente inedite din secolul al XVI-lea, iar al doilea un volum de documente inedite din secolul al XVII-lea.

În procesul muncii, colectivul a frămîntat o serie de probleme şi a căutat să le dea o rezolvare, unele rămînînd deschise pînă la Consfătuirea specialiştilor pe ţară din 11—12 februarie 1950, altele fiind trecute apoi asupra comitetului de redacţie fixat de prezidiul Academiei R.P.R.

Încă într-o şedinţă a colectivului din 11 decembrie 1948 (proces verbal nr. 8) s-a pus întrebarea dacă în colecţie se vor publica toate documentele din secolele XVI—XVII, inedite sau publicate, şi s-a răspuns de responsabilul colecţiei că în afară de inedite se vor publica documentele editate în publicaţii rare sau editate neştiinţific, precum şi acelea date în textul original străin, fără traducere. Fiind în lucru o colecţie a documentelor interne medievale, şi urmărindu-se şi evidenţa celor publicate, s-a propus la 7 aprilie (proces verbal nr. 32), la 2 iulie (proces verbal nr. 53) şi în alte şedinţe, ca orice document publicat în diverse colecţii, reviste şi chiar ziare, romîneşti sau străine, să fie indicat în colecţie măcar în rezumat. Propunerea a fost însuşită la 6 septembrie 1949 (proces verbal nr. 66) în sensul că documentele publicate anterior vor fi înserate în repertoriul cronologic al tuturor documentelor ce se va întocmi mai tîrziu. La conferinţa pe ţară s-a precizat că se va meţiona « unde anume s-au publicat acele documente, care nu se reproduc şi locul unde le pot găsi cei care vor să le studieze ».

Întrebarea pusă la 12 februarie 1949 (proces verbal nr. 16) de responsabilul colectivului din Cluj cu privire la definirea termenului « document intern » a primit un răspuns clar la Consfătuirea din 1950, cînd s-a spus: « Considerăm documente interne toate documentele care au fost emise din şi pentru Moldova, Ţara Romînească şi Transilvania. Considerăm extern numai ceea ce a venit dinafara teritoriului patriei ». Trebuie să recunoaştem că deşi s-a

[1] Toate procesele verbale ale şedinţelor colectivului sînt depuse şi pot fi consultate la arhiva Institutului de istorie din Bucureşti al Academiei R.P.R.

hotărît la conferință că în colecție se vor publica «actele interne emanate pe întreg teritoriul R.P.R », totuși n-am aplicat rigid acest principiu atunci cînd, găsindu-ne la perioada feudalismului timpuriu în fața unui gol documentar intern, am întîlnit cîte un prețios izvor dinafară. L-am intercalat în colecție, motivînd procedura.

În toamna anului 1948 planul Institutului de istorie din București avea în vedere numai trei volume de documente interne din secolele XVI—XVII, însă în anul 1949 cadrul cronologic se lărgește. Cum de la jumătatea secolului al XVII-lea înainte, în ce privește Moldova și Țara Romînească, și de la 1437 (Bobîlna) înainte, în ce privește Transilvania, numărul documentelor ajunge așa de mare, încît publicarea tuturor în întregime devine o imposibilitate așa că s-a stabilit la 25 mai 1951 că se vor edita integral toate documentele pînă la 1650, respectiv 1437, iar după aceste date se vor publica în mod selectiv sau pe teme (răscoala iobagilor în 1437, războiul țărănesc condus de Gh. Doja, răscoala iobagilor sub conducerea lui Horia, Cloșca și Crișan, răscoala condusă de Tudor Vladimirescu etc.).

Sarcina întocmirii marii colecții de documente a fost împărțită între colectivele de la București, Iași, Cluj. Documentele urmau să fie publicate cronologic în trei serii: A. Moldova; B. Țara Romînească și C. Transilvania. Seria D., ce se va întocmi ulterior, va cuprinde documentele privind legăturile între țările romîne.

În fiecare serie volumele se vor publica în cadrul unui veac, pe sfert de veac, decadă sau jumătate de decadă și vor purta număr de ordine în cifre romane.

Colecția și-a propus să publice toate documentele ce pot lămuri feudalismul în țara noastră, în întregime, păstrînd chiar și formulele diplomatice stereotipe, fiindcă ele ne lămuresc asupra organizării cancelariilor și influențelor culturale interne sau externe. Publicarea fragmentară a unui document dintr-o perioadă mai îndepărtată, cu puține izvoare istorice, este arbitrară, căci lipsește pe cercetători de conținutul integral al actului.

Pentru a acumula experiență, în planul inițial s-a trasat ca sarcină Institutelor de istorie din București, Iași și Cluj să adune și să publice numai documentele inedite interne privind dezvoltarea societății de pe teritoriul țării noastre în veacurile XVI—XVII. Pentru atingerea acestui scop, colectivele aveau să cerceteze toate depozitele cu materiale documentare « începînd cu acele mai bogate, de la Arhivele Statului și de la Biblioteca Academiei R.P.R ».

Dar pentru a identifica documentele inedite din diferite arhive, era necesar să se realizeze evidența documentelor publicate în colecții, monografii, periodice etc., ca din confruntarea fișelor de documente conservate în instituțiile deținătoare și creatoare de materiale documentare cu fișele documentelor editate, să apară limpede care sînt documentele într-adevăr inedite, înțelegînd prin act inedit orice document nepublicat integral și respingînd categoric părerea greșită a unora că dacă s-a publicat data și emitentul, așa cum se procedează deseori în *Studii și documente*, actul se consideră editat.

Deci problema primă, ca urgență, ce trebuia soluționată de colective era aceasta a organizării evidenței tuturor documentelor anterioare anilor 1700 din depozitele Arhivelor Statului și Academiei R.P.R., coordonată cu aceea a despuierii tuturor publicațiilor de documente și extragerii pe fișe a unui rezumat concis cu elementele esențiale ale actului.

Trebuie s-o spunem deschis că nu s-a dat suficientă atenţie de către colectiv acestei probleme, pe de o parte existînd convingerea greşită, bazată pe o superficială cunoaştere a nivelului de organizare în instituţiile ce le păstrează, că evidenţa documentelor din Arhivele Statului şi de la Academie este o chestiune perfect pusă la punct, iar pe de altă parte că « transcrierea şi traducerea documentelor sînt operaţiile cele mai importante, ele ne interesează îndeosebi » (proces verbal nr. 53 din 11 iulie 1949). Fără a nega faptul că sarcina fundamentală a editorului de acte vechi este de a pune la dispoziţia cercetătorilor aceste izvoare lipsite de greşeli şi confuzii, rezolvînd pe cît posibil dificultăţile de transcriere, de interpretare grafică, de traducere şi evitînd a lăsa pe seama cititorilor ca ei să se descurce fiecare cum va putea în diversele probleme tehnice de editare (de exemplu: prescurtări, punctuaţie, locuri alterate etc.), trebuie recunoscut însă că o colecţie completă de documente se bazează pe o evidenţă bine organizată atît a materialelor documentare păstrate în arhive, muzee şi biblioteci, precum şi a celor publicate.

În şedinţa colectivului din 4 noiembrie 1948 (proces verbal nr. 3), la întrebarea dacă se vor publica şi toate documentele editate, s-a răspuns că se vor lua în considerare numai acele publicate defectuos, fără să se arate cum se vor cunoaşte acestea, care va fi criteriul determinării calificative. Discutîndu-se necesitatea fişării documentelor de la Academie, la 10 decembrie 1948 (proces verbal nr. 9), unii membri au considerat că s-ar face o cheltuială inutilă cu fişarea documentelor ce au rezumate, fără ca aceştia să cunoască faptul că multe fişe erau întocmite greşit, că multe documente erau inventariate global, că aproximativ jumătate din documente nu erau inventariate deloc şi că în aceste condiţii nu puteau fi folosite de colectivul nostru. De o evidenţă cronologică a documentelor din cele peste 6000 de manuscrise nefiind nici vorbă, se propune la 7 aprilie 1949 să se treacă la fişarea acestor documente, ale căror originale sînt pierdute, propunere repetată la 6 şi 27 septembrie (nr. 68 şi 74), deoarece nu se copiase nici un act din acele manuscrise şi primul volum de documente din secolul al XVI-lea nu putea fi predat la 1 octombrie 1949, cum se planificase. Abia la 27 septembrie se fixează sarcina detectării documentelor din manuscrisele Academiei.

O bună planificare a muncii şi a termenelor de predare a documentelor la editură depinde de evidenţa organizată a materialelor, de cunoaşterea modului de păstrare, de provenienţa lor etc., de forţele de muncă, gradul lor de pregătire şi de omogenitate etc., de aceea numai fiindcă era străin de toate aceste date se explică din ce cauză subcomitetul pentru documente slave, la 10 noiembrie 1948 «îşi ia angajamentul să pregătească pînă la 1 iunie 1949 două volume de documente slavone» (proces verbal nr. 4), cînd în realitate doar unul avea să fie oarecum gata abia la 1 martie 1950.

Dată fiind lipsa unor inventare bine întocmite şi aduse la zi, constatată în şedinţa din 13 februarie 1950 (proces verbal nr. 113), s-a stabilit că trebuie afişat tot materialul documentar din depozitul Academiei, privind Moldova şi Ţara Romînească pînă la 1700, fie că este sau nu este inventariat. Totodată s-a hotărît să se determine dacă sînt din Moldova sau din Ţara Romînească unele documente ce nu conţin localizarea în text, iar inventarele extrem de sumare şi lacunare omit să facă atare identificări absolut necesare, pentru a se şti în care serie teritorială vor fi incluse (nr. 96).

Sarcina dată nu s-a îndeplinit decît în parte, căci, de pildă, listele întocmite pentru 39 pachete de documente (de la VI-CCCLXIX) semnalau 110

documente, 76 nedatate şi 34 fără localizare geografică. Analizînd la locul de păstrare aceste acte, comitetul de redacţie a stabilit că 5 documente erau din secolul al XVI-lea, 33 din secolul al XVII-lea, 20 din secolul al XVIII-lea şi 14 din secolul al XIX-lea, 4 nedatabile, iar cit priveşte localizarea, toate 34 erau scrise în Moldova.

Totodată a constatat că în colecţia de documente-fotografii, două fotografii ale aceluiaşi document au fost clasate în pachete diferite (de exemplu VIII/164 = XIX/62; XIX/63 = XXIV/13), şi transcrise amîndouă, nefăcîndu-se o contopire a fotografiilor identice.

Pină la 18 iulie 1950, s-au constituit 408 pachete şi încă peste 300 urmau a se constitui şi parcurge, în condiţiile unor mari dificultăţi, decurgind « din deficienţele de organizare ale serviciului », lipsit de «un fişier cronologic complet », cu numeroase documente neinventariate, cu majoritatea manuscriselor romineşti nedespuiate etc.

Faţă de această situaţie care stînjenea definitivarea primelor volume din colecţie, comitetul de redacţie a făcut propunerea, la 25 mai 1951, ca un colectiv de patru persoane din cadrul institutului să lucreze timp de cinci luni de zile atit la verificarea inventarelor vechi cu documentele anterioare anului 1700 şi la fişarea lor, cit şi la constituirea în pachete a materialului neinventariat, mereu în creştere prin achiziţii şi la fişarea lui. Acest colectiv, la care s-au alăturat şi cîţiva funcţionari ai Bibliotecii Academiei R.P.R., a început lucrul la 25 iulie şi nu l-a terminat decit în martie 1952, abia la această dată putindu-se afirma că există o evidenţă a întregului material documentar din depozitele acestei instituţii, cuprins la acea dată în peste 700 pachete.

In urma terminării acestei munci de ordonare şi inventariere, s-au descoperit multe documente ce fuseseră necunoscute transcriptorilor şi traducătorilor volumelor apărute anterior sau în curs de imprimare. Comitetul de redacţie a asigurat prelucrarea lor arheografică în vederea întocmirii volumelor suplimente, inerente la o colecţie atit de vastă, bazată pe un material arhivistic lipsit de instrumentele absolut necesare folosirii sigure.

Şi la Arhivele statului din Bucureşti (Arhiva istorică centrală), au fost şi mai sînt lipsuri privind inventarierea documentelor din diferite fonduri vechi, mai ales moldoveneşti, repercutate asupra conţinutului volumelor I—IV din secolul al XVI-lea şi I—III din secolul al XVII-lea, seria A, Moldova, care a fost din această cauză diminuat prin nepublicarea unui număr de 152 documente, din sec. XVI, rămase pentru volumul-supliment. Că lipsurile mai există, o indică faptul de a nu fi apărut încă instrumentele de folosire pe care le anunţa ca trecute în planul de realizări pe 1950, conducerea instituţiei la conferinţa pe ţară din februarie 1950 şi anume: Indici de documente pentru toate fondurile din Ţara Romînească (Mitropolia şi Episcopia Buzău, care vor apare probabil abia în 1957); Supliment la Catalogul documentelor din Ţara Romînească pînă la 1600 şi Catalogul documentelor ruseşti.

După conferinţa pe ţară din februarie 1950 s-au luat măsuri pentru detectarea materialului documentar de la Muzeul de arheologie şi istorie al oraşului Bucureşti şi din Muzeul lupta revoluţionară a poporului, fişîndu-se 260 de documente slavo-romine, care apoi au fost transcrise şi traduse. S-au cercetat apoi şi colecţiile de documente de la Muzeul romîno-rus, Banca de stat, Muzeul republicii etc. şi cîteva colecţii particulare, transcriindu-se şi traducîndu-se tot ce era util pentru colecţie. S-a obţinut apoi un

număr de documente de la Arhivele statului din Bacău, Buzău, Craiova, Focşani, Iaşi, Rm.-Vilcea. Dar în această direcţie munca trebuie continuată, considerînd-o a fi la început.

În ceea ce priveşte evidenţa documentelor publicate, aceasta a preocupat colectivul încă de la constituirea şi încadrarea lui în marea problemă a întocmirii colecţiei de documente. S-a propus să se menţioneze în notele următoare traducerii documentului, ediţiile lui anterioare, dar aceasta necesita mai întîi alcătuirea unui repertoriu al tuturor publicaţiilor de documente, apoi despuierea şi fişarea rezumativă a tuturor documentelor editate, cu notarea dacă sînt date integral — text şi traducere — în regest sau rezumat şi dacă satisfac sau nu cerinţele unei ediţii ştiinţifice. S-a ivit şi părerea ce pretindea să se facă menţiune şi de studiile ce folosesc informaţiile dintr-un document, ceea ce era o exagerare nerealizabilă. Deoarece această operaţie cerea forţe şi timp, iar punerea ei în aplicare ar fi întîrziat termenul de apariţie a primelor trei volume de documente cu cîţiva ani, s-a luat hotărîrea la 30 septembrie 1949 (nr. 75) ca să se renunţe la menţionarea ediţiilor anterioare ale documentului ce apare şi în colecţia de faţă.

Pentru fişarea documentelor publicate în cărţi şi periodice s-a format în 1951 un subcolectiv, care şi-a încheiat repertoriul cronologic — a cărui valoare n-a fost verificată încă — abia în 1954, îndreptăţind astfel renunţarea din 1949 la indicaţiile bibliografice.

Problema fundamentală care a preocupat colectivul şi comitetul de redacţie al colecţiei a fost aceea a transcrierii şi traducerii documentelor, fiindcă lucrul esenţial într-o ediţie bună de texte îl constituie transcrierea exactă şi traducerea cît mai apropiată de original. S-au emis la început şi opinii greşite, inerente începutului, ca aceea a folosirii elevilor Şcolii de arhivistică la transcrierea documentelor (10 noiembrie 1948), cînd pentru asigurarea ţinutei ştiinţifice a colecţiei erau antrenaţi în muncă cei mai calificaţi specialişti şi eruditi. La 9 decembrie s-a discutat problema transcrierii şi traducerii documentelor slave, iar la 11 decembrie metoda de transcriere a documentelor romîneşti din secolul al XVII-lea (nr. 7 şi 8). În acest cadru s-a discutat şi problema dacă să se întrebuinţeze la transcriere semnele diacritice sau să se facă în concordanţă cu fonetica limbii din zilele noastre, iar cît despre traducere, dacă să fie cît mai apropiată de original sau să fie liberă.

Concluziile numeroaselor şedinţe de colectiv au arătat că « transcrierile şi traducerile vor fi cît mai aproape de text, căci altfel nu au valoare ştiinţifică» (12 martie 1949), textele slave — din necesităţi tehnice — nu se publică, dar se transcriu, căutîndu-se să se facă unificarea lor şi se ţin la dispoziţia cercetătorilor, care ar avea îndoieli asupra traducerii publicate în colecţie (2 iulie 1949). Fiindcă transcrierea şi traducerea sînt cele mai importante operaţii în munca arheografică, ele trebuie făcute cu deosebită grijă faţă de calitate, textul şi traducerea trebuie constant verificate, iar limba traducerii să nu fie arhaizantă, inaccesibilă unui cadru mai larg de cercetători, deci să nu se dea traducerile diecilor din secolul al XVIII-lea, ci să se facă traduceri noi în spiritul limbii de azi (procesele verbale nr. 10, 24, 33, 53—55, 104 din 23 decembrie 1948, 12 martie, 13 aprilie, 2, 11 şi 12 iulie 1949 şi 13 ianuarie 1950).

Aceste concluzii au avut în vedere scopul prezentei colecţii de documente şi anume acela de a înfăţişa materialul istoric în cele mai bune condiţii, cu texte clare şi complete, care să poată fi folosite de cercetători cu toată încre-

derea. Pe lîngă aceasta, nu trebuie uitat faptul că astăzi cei ce se ocupă cu cercetarea și înțelegerea științifică a istoriei țării noastre sînt cu mult mai numeroși ca în trecut, deci colecția are în vedere un număr mare de cititori și cercetători. În nici un caz ea nu este destinată exclusiv eruditilor și specialiștilor în anume domenii restrînse ale tehnicii istoriografiei.

S-a căutat în această colecție ca toate problemele legate de cunoștințe speciale să fie rezolvate pe cît posibil de cei ce au întocmit-o. Această colecție își manifestă opoziția față de așa-zisele « ediții fotografice», care prezintă documentul așa cum este, adică fără completarea prescurtărilor, fără punctuația modernă, cu litere ceardacate, cu alte cuvinte fără rezolvarea problemelor grafice și de editare. Edițiile fotografice sînt comode pentru editori, căci îi scutesc de erori, dar nu sînt utile cercetătorilor.

Colecția noastră păstrează cu fidelitate fondul și forma documentului și corectează numai forma grafică: prescurtări, punctuație, monograme etc., servind cu adevărat o masă mai largă de cercetători.

Ținînd seama de principiul că o colecție completă de documente are în vedere un cerc mare de cercetători și nu numai de specialiști, editorii colecției au stabilit să se publice neapărat traducerile romînești ale tuturor documentelor în limbi străine, spre deosebire de istoriografia burgheză care admitea principiul că documentele în limba latină nu se traduc (de pildă colecția *Documentelor Hurmuzaki*, editate de vechea Academie Romînă, în care nici rezumatele nu sînt mai substanțiale, iar datele de lună și zi de multe ori lipsesc din fruntea documentului, editorul lăsînd pe cercetător să stabilească concordanța între sistemul medieval de datare și sistemul modern). Chiar documentele slavone, redactate într-o limbă arhaică pe care o mai cunosc puțini specialiști, nu au fost totdeauna traduse, ci publicate numai în originalul slav, cum au văzut că procedează de exemplu I. Bogdan în colecția *Documentele lui Ștefan cel Mare*, în care multe din documentele slave nu sînt traduse în romînește.

În prezenta colecție este de la sine înțeles că toate documentele în limbi străine, inclusiv cele latine, au fost traduse în romînește.

Pentru ca metoda de transcriere a documentelor să nu rătăcească în chip empiric pentru fiecare problemă nouă ce se ivește în cursul lucrării, s-au stabilit principiile expuse în rîndurile de mai sus, care derivă în primul rînd din scopul urmărit de colecția noastră, apoi din rezultatele dobîndite pînă acum de cercetările științifice în domeniul editării textelor. În cele ce urmează, se vor arăta problemele ridicate și modul cum ele au fost rezolvate.

PROBLEMELE TEHNICE DE TRANSCRIERE A DOCUMENTELOR

În lumina celor spuse mai înainte rezultă că pe cît posibil toate problemele tehnice de transcriere a documentelor trebuie rezolvate de editorii acestor acte și nu lăsate pe seama cititorilor.

Înainte de a studia aceste probleme, trebuie să arătăm că aceleași probleme se pun și pentru publicarea documentelor în limba romînă, cît și pentru cele în limbi străine (în colecția noastră acestea din urmă referitoare la Moldova și Țara Romînească sînt redactate majoritatea în limba slavonă și puține în greacă sau latină, iar transcrierile manuscrise se păstrează în arhiva institutului), deoarece nu este de conceput ca să existe metode deosebite de editare a documentelor după limba în care sînt scrise.

Problemele care se ivesc în fața editorului de documente din epoca feudală și care au un caracter mai general sint următoarele: a. *prescurtările* din text, intregirea lor; b. *monograme*, intregirea lor; c. *litere aruncate deasupra rîndului*, coborirea lor in text; d. *folosirea majusculelor*, pentru distingerea numelor proprii de la inceputul frazelor, atunci cind in textul original manuscris această distincție lipsește; e. *folosirea, introducerea unei punctuații*, conform gramaticii moderne, acolo unde ea lipsește; f. *despărțirea textului în alineate*, după înțelesul și cuprinderea lui; g. *corectarea greșelilor copiștilor;* h. *întregirea omisiunilor*, datorite scriitorului sau faptului că documentul este deteriorat; i. *folosirea notelor explicative* in legătură cu aspectul documentului; j. *corectarea datelor* (asupra acestei probleme din urmă se află explicații intr-un paragraf consacrat cronologiei in general și de aceea nu vom reveni aici).

a. **Prescurtările.** În textele chirilice scrise în limba romînă se folosesc în genere mai puține prescurtări decit in cele slavone in care există o serie de prescurtări consacrate unor anumite cuvinte. Cele mai numeroase prescurtări in textele romînești chirilice sînt cele datorite omiterii voite a ultimei vocale a cuvintului, fie că este vorba de o desinență verbală sau de substantiv, fie că e vorba de un nume propriu sau oricare altă parte de cuvint: *toat* pentru *toată*, *aciast* pentru *aciastă*, *domnešt* pentru *domnește*, *Calot* pentru *Calotă*. O a doua serie de prescurtări obișnuite sint cele ce privesc titlurile de vechi dregătorii, care in texte se prescurtează, păstrindu-se numai prima silabă: *log*, *post*, *vist*, in loc de *logofăt*, *vistiernic*, *postelnic*.

O a treia categorie o formează omiterea unei vocale in interiorul cuvintului, în genere cind consoana precedentă este aruncată deasupra rindului: *jup a>n*, *d<u>hu*, *măn<ă>stire*, *Buc<u>rești*, *d<o>mn*, literele intre paranteze fiind omise.

În sfirșit sint prescurtări diverse, care nu intră intr-o categorie specială: *Is. Hs. (Isus Hristos)*, inițialele in locul unui nume complet.

Conform principiilor călăuzitoare ale unei metode adoptate in această colecție, s-a admis ca toate *prescurtările să fie întregite*. În primele volume ale colecției, prescurtările de dregătorii *(log., post.* etc.) nu au fost intregite, socotindu-se intregirea ca evidentă și ușor de completat; mai tirziu s-a revenit asupra acestui punct și chiar aceste prescurtări au fost intregite.

Deoarece se pot naște confuzii prin faptul că unele prescurtări ar putea fi intregite in mai multe feluri datorită fonetismului diferit după epoci și regiuni ale țării *(dumnezău și dumnezeu, ca să* și *ca se, sfînt, sfent, voevod* și *voievod* etc.) s-a hotărit ca toate intregirile să fie indicate prin paranteze ascuțite < >, editorul alegind dintre două sau mai multe forme posibile pe aceea care se potrivește cu epoca, provincia in care a fost scris documentul și mai ales ținind seama, unde este posibil, de fonetismul din textul documentului. Totuși prescurtarea rămine intre paranteze, ca să se distingă de textul aflat in manuscris.

Observindu-se insă că fonetismele duble nu se aplică la toate cazurile de prescurtări și că numărul mare de croșete ingreuiază citirea textului și-i dă un aspect rebarbativ, colectivul care pregătește publicarea documentelor a făcut următoarele propuneri de simplificare și de reducere a prescurtărilor prezentate intre paranteze ascuțite, rămînind ca o mare parte din aceste prescurtări să fie completate tacit, de vreme ce completarea nu poate da loc la nici o confuzie:

Se pot intregi fără paranteze, cu vocala necesară:

1) Cuvintele care pentru a-şi avea forma completă şi valabilă trebuie să prezinte neapărat, prin prezenţa unei vocale finale, concordanţă de număr şi gen în propoziţie (adjective, participii trecute etc.). De pildă *toată, toate* nu *toat<ă>, toat<e>*, *mele* nu *mel<e>*, *scrisă* nu *scris<ă>*, *tocmeală* nu *tocmeal<ă>*, *duminecă* nu *duminec<ă>*.

2) Unele desinenţe verbale: *cheamă* nu *cheam<ă>*, *veţi* nu *veţ<i>*.

3) Forme adverbiale şi propoziţionale: *anume* nu *anum<e>*, *însă* nu *îns<ă>*, *după, fără* iar nu *dup<ă>*, *făr<ă>*.

4) Nume proprii evidente: *Bucureşti* nu *Bucureşt<i>*, *Tîrgovişte* nu *Tîrgovişt<e>*, *David* nu *D<a>vid*.

5) Cuvinte cu lipsa unei vocale mediane, cînd consoana care o precede este aruncată deasupra rîndului: *egumen* nu *eg<u>men*, *domn* nu *d<o>mn*, *mănăstire* nu *măn<ă>stire*, *rumăn* nu *rum<ă>n*, *Dragomir* nu *Drag<o>mir*.

6) Tetragrama: *Isus Hristos*, nu *I<su>s H<risto>s*.

7) Cuvinte cu o singură formă posibilă: *aspri* nu *as<pri>*.

Rămîn însă întregite cu paranteze:

1) Cuvintele a căror vocală finală prezintă dublete sau despre care nu avem certitudinea că ar fi elidată: *ca s<ă>, ca s<e>*, iar nu *ca să, ca se*; *pîn <ă>* nu *pînă*, *făr <ă> aceia*, nu *fără aceia*.

2) Cuvintele a căror vocală mediană (sau vocale) prezintă dublete: *d<u>mn<e>zeu* nu *dumnezeu*, *sf<î>nt* nu *sfînt*, *v<oe>vod* nu *voevod*.

3) Cuvintele a căror vocală sau vocale finale, lipsă, prezintă dublete.

4) Semnăturile care se prezintă cu iniţiale sau prescurtate: *M<anolache>*, *C<reţulescu* .

5) Numele dregătorilor, lunilor, zilelor săptămînii, judeţelor: *vist<ier>*, *iul<ie>*, *Pad<ureţ>*, *Buz<ău*·.

6) Scăpările din vedere.

În ce priveşte documentele în limba slavonă s-a procedat la transcriere după aceeaşi metodă. Şi aici prescurtările frecvente se datoresc elidării vocalei finale şi a vocalelor care urmează după o consoană aruncată deasupra rîndului.

În textele slave există o serie de cuvinte care se prescurtează aproape întotdeauna, ca o tradiţie: aceste cuvinte sînt în genere cele religioase, a căror prescurtare este indicată printr-un semn orizontal deasupra cuvîntului prescurtat, numit titla, de pildă: *bg-bog*, *bgrdţa-bogorodiţa*, *sti-sveti*, *gspodin-gospodin*, *mtr-mitir*.

Toate aceste prescurtări obişnuite în paleografia slavo-romînă din Moldova şi Ţara Romînească, cît şi în cea rusească veche, sîrbă şi bulgară, au fost întregite tacit în copiile ce se află în arhiva Institutului de istorie al Academiei R.P.R.

b. **Monogramele.** În genere în documentele romîneşti şi în cele slavone monogramele se reduc de obicei la titlul domnului (exprimat în slavonă şi în documentele romîneşti), scris cu cerneală roşie la sfîrşitul documentului.

Monogramele domneşti se folosesc numai în Ţara Romînească pînă la sfîrşitul veacului al XVII-lea, rar în Moldova. Ele se reduc la formula: *Io N. voevod, milostiiu bojiiu gospodar zemli Ungrovlahiiscoi* (cu mici variante), care se traduce: « Io N. voevod, din mila lui dumnezeu, domn al ţării Ungrovlahiei ». Fiecare din aceste cuvinte formează o singură literă (monogramă) prin întreţeserea tuturor literelor cuvîntului respectiv.

Fireşte, după principiile enunţate mai sus, monogramele au fost descifrate şi transcrise în cuvinte separate cu literele în ordinea lor firească.

c. **Literele aruncate deasupra rîndului.** Unii editori (Hasdeu în *Cuvente den bătrîni*, Tocilescu, *534 documente)* au publicat textele cu literele aruncate deasupra rîndului în ediţia lor, ceea ce constituie o cheltuială deosebită şi inutilă; alţi editori (M. Costăchescu), au coborît literele suprapuse în text, dar le-au pus între paranteze rotunde.

Am socotit că semnalarea într-un chip deosebit a tuturor literelor aruncate deasupra rîndului nu foloseşte nici unui cercetător, nici istoric, nici filolog, cel mult ar putea folosi unor studii foarte speciale de paleografie, pentru care cercetătorii sînt în orice caz obligaţi să recurgă la originalele documentelor sau măcar la fotografii.

În consecinţă, în colecţia prezentă s-au coborît toate literele aruncate deasupra rîndului în text, fără a se face o menţiune specială prin paranteze.

d. **Folosirea majusculelor.** De cele mai multe ori textele romîneşti chirilice şi cele slavo-romîne ale documentelor nu folosesc litere majuscule pentru nume proprii şi pentru cuvintele cu care se începe o frază. Aceasta poate da naştere la confuzii, căci sînt o serie de nume proprii care se pot confunda cu numiri comune, ceea ce este valabil atît în toponimie, cît şi în onomastică. De exemplu: *Movila Mare* sau *movila mare*, după cum e vorba de o movilă mare sau de un nume propriu, *Balta Sărată* sau *balta sărată*.

Este adevărat că editorul nu poate întotdeauna să facă distincţia, dar de cele mai multe ori se poate găsi cu ajutorul cunoaşterii toponimiei locale, din analiza contextului etc. În orice caz, este datoria editorului să rezolve pe cît posibil această greutate şi să nu lase pe cititor în dubiu.

Deci ediţia noastră a introdus literele majuscule acolo unde ele nu se află în text pentru a distinge numele proprii de locuri şi persoane, de cuvintele comune, socotind că prin aceasta se rezolvă încă o problemă pusă de text, scutind pe cercetători de putinţa unor confuzii. De asemenea, după înţeles, cînd nu este punctuaţie, se indică prin majusculă prima literă a unei fraze noi.

Obiecţia care s-ar putea aduce şi s-a adus acestui fel de a proceda este că modificăm forma documentului, introducînd în el un element care nu există în text şi anume deosebirea dintre majusculă şi minusculă. Această obiecţie nu este însă valabilă din punct de vedere ştiinţific şi trebuie luată poziţie împotriva fetişismului formei exterioare a documentului. Este evident că publicarea unui document altfel decît pe cale fotografică reprezintă o schimbare a *grafiei*, a formei literelor, a aspectului lor trecut sub forma tipografică. Introducînd majuscula ajutăm la folosirea documentului, înlăturînd posibilitatea unor confuzii şi nu modificăm întru nimic textul, nici măcar fonetica acestui text, întrucît nici un sunet nu este schimbat.

Această definiţie a dreptului editorului de a modifica *grafia* este valabilă nu numai pentru folosirea majusculelor, ci şi pentru *punctuaţie şi introducerea alineatelor* în publicarea textului. Toate acestea nu modifică întru nimic, nici textul propriu-zis, nici fonetica limbii (sunetele).

e. **Punctuaţia.** Cele mai multe documente romîneşti scrise cu chirilică şi cele slavo-romîne nu au nici un fel de punctuaţie, nu folosesc punctul, virgula, punctul şi virgula semnele de întrebare şi mirare, două puncte, liniuţă, apostrof. Adesea textul merge otova, fără nici o întrerupere de la începutul la sfîrşitul documentului. Unele documente au, este adevărat, aşa-numite puncte de suspensiune în text, care însă nu se potrivesc cu regulile punctuaţiei moderne.

În legătură cu cele spuse mai înainte şi ţinînd seama că lipsa unei punctuaţii ar putea da naştere adesea la confuzii asupra sensului unor fraze din text, editorul este dator să respingă ideea conservării punctuaţiei vechi a documentelor şi să introducă în editarea lor o punctuaţie modernă, conform regulelor gramaticii actuale folosite azi.

Pentru aceasta, editorii vor urmări cu atenţie contextul şi vor aşeza semnele de punctuaţie după sensul frazelor. Bine înţeles această regulă avînd un caracter general, se vor folosi toate semnele de punctuaţie întrebuinţate astăzi şi nu numai unele dintr-însele.

Este destul ca cititorul să ştie că punctuaţia în documentele publicate se datoreşte editorilor volumului şi nu se află în original. Introducerea punctuaţiei moderne nu modifică întru nimic textul, fiind numai o formă grafică.

Punctuaţia modernă se foloseşte nu numai în editarea documentelor romîneşti, ci şi în transcrierile textelor slave ce se găsesc depozitate în arhiva Academiei R.P.R. din Bucureşti, unde pot fi folosite de cercetători.

f. **Despărţirea textului în alineate.** Tot legat de aspectul paleografic al documentelor, este şi despărţirea textului în alineate. Această despărţire care nu există în originale, uşurează înţelegerea textului, distincţia dintre anumite părţi formale şi cuprinsul propriu-zis al documentului.

Prin despărţirea textului în alineate în concordanţă cu sensul său logic, ideile principale ies mai clar în relief. Pentru despărţirea alineatelor s-a ţinut seama, în măsura în care textul o îngăduie, de înseşi diviziunile formularului diplomatic (a se vedea în acest volum studiile asupra diplomaticei documentelor).

Principalele elemente ale textului ce se despart prin alineate sînt următoarele:

Titlul despărţit prin punct, de adresă (deşi nu formează o frază de sine stătătoare); el nu formează însă un alineat aparte: « Din mila lui dumnezeu, Io Simion Moghila voevod şi domn a toată ţara Ungrovlahiei. Dă domnia mea această poruncă a domniei mele sfintei dumnezeeştii mănăstiri numită Golgota... »

Cînd adresa este legată în chip firesc de o primă dispoziţie, aceasta nu se desparte într-un alineat de adresă. De exemplu în textul de mai sus, fraza continuă cu dispoziţia: « ... ca să-i fie partea răposatului Ivan vornicul de la Răzvad, cît se va alege şi cu toţi vecinii şi de peste tot hotarul ».

Cuprinsul actului poate fi despărţit în mai multe alineate, el însuşi fiind despărţit de titlu cu un alineat nou. Despărţirea cuprinsului în alineate se face după necesităţile interne ale documentului. Astfel, cînd *motivarea* recapitulează *etapele* unui proces: moştenire, schimb, judecată etc., toate aceste etape se despart prin alineate.

De asemenea se despart prin alineate pasagiile în care este vorba de mai mulţi cumpărători sau vînzători (atunci cînd se dau amănunte pentru fiecare caz în parte).

De asemenea se mai despart prin alineate noi: *a)* martorii şi adălmăşarii; *b)* indicarea hotarelor; *c)* dispoziţia generală (recapitulativă) a actului; *d)* sancţiunea; *e)* blestemul; *f)* sfatul boierilor (divanul) împreună cu ispravnicul (acesta despărţit prin punct); *g)* scriitorul, împreună cu data; *h)* monograma şi eventual iscăliturile.

Trebuie subliniat că aceste indicaţii nu au fost aplicate mecanic, forţîndu-se textul. Astfel în actele scurte, a căror *motivare* nu cuprinde o poves-

tire, această motivare este redată într-un singur alineat (de exemplu: « pentru că le este lor dreaptă ocină şi dedină »).

g. **Corectarea greşelilor copiştilor.** O parte din documentele cuprinse în colecţie s-au păstrat numai în copii şi traduceri tîrzii din secolele al XVIII—XIX-lea, originalele fiind pierdute. Din cauza stării deteriorate a originalelor, care nu s-au putut citi peste tot, sau din lipsa de pricepere a copiştilor şi traducătorilor, în aceste copii s-au ivit o serie de greşeli: nume proprii de persoane şi locuri stîlcite, chiar textul propriu-zis alterat, data citită greşit.

Este şi aici datoria editorului, nu numai de a atrage atenţia cercetătorilor care vor folosi colecţia că s-au strecurat greşeli, dar şi de a le corecta, în limita posibilităţilor care stau la îndemîna editorului (nu întotdeauna un nume propriu cînd e vorba de o persoană necunoscută, poate fi corectat). Corectarea se poate face în două feluri: sau se lasă în text forma greşită şi într-o notă se dă corectarea editorului, sau se corectează greşala în text şi se dă în notă forma greşită din manuscrisul folosit.

Editorii prezentei colecţii au adoptat prima formulă, socotind că textele trebuie prezentate aşa cum sînt, fără intervenţia editorului, iar observaţiile şi cercetările necesare să se dea în notă. Exemplu: într-un act moldovenesc (31 martie 1613) conservat într-o traducere romînească tîrzie figurează: « Diia mare spat<ar> », la care s-a pus nota: « Diamandi era mare spătar ».

Acolo însă unde sînt în copii unele cuvinte stîlcite — e vorba de cuvinte comune — pentru a nu îngreuia citirea textului ele au fost corectate chiar în text (exemplu în acelaşi document în pagină: « mai vîrtos », în notă ; în text: « vîstos »).

Cind în textul manuscris există o formă rară sau ciudată, care ar putea fi o greşeală, se pune o notă: « aşa în original ».

Tot în rîndul corectărilor greşelilor pot fi socotite indicaţiile care se dau în note că un cuvînt sau un pasaj se află în text corectat, adaus ulterior, şters de grămătic sau de un contemporan. Aceste cuvinte sau pasaje se publică, dar cu o notă care indică: de la cutare la cutare cuvînt (primul şi ultimul al pasajului), textul este şters, încercuit cu negru, scris peste răzătură, adaus ulterior de altă mînă. Toate aceste cazuri se indică prin note.

Se întîmplă, deşi mai rar, ca anume scriitori de documente să facă greşeli în ce priveşte numele proprii, cifre etc. Aceste greşeli care se datoresc nu copiştilor, ci scriitorilor textului original, vor fi tratate în note ca şi cele dintîi.

Se înţelege că aici nu e vorba de greşelile de limbă şi de exprimare care vor fi lăsate fără explicaţii ele reprezentînd felul de a scrie şi gradul de cultură al grămăticului, de care editorul nu se atinge. Mai ales în documentele slavone, o limbă străină, asemenea greşeli de limbă şi fonetică se întîlnesc la fiecare pas ; ele au fost lăsate aşa, fără a se mai încerca o inutilă corectare în note.

h. **Intregirea sau indicarea omisiunilor.** În textele manuscrise ale documentelor se află foarte des omisiuni, lipsuri şi lacune datorite unor împrejurări diferite şi anume : documentul este rupt şi lipseşte un fragment din el, este şters, pătat şi textul este ilizibil, fiind vorba de o copie, copistul a sărit unul sau mai multe cuvinte din original (faptul se poate întîmpla şi

în documentele originale, în care scriitorul scria după un formular, după un document precedent în aceeaşi chestiune sau după dictare) şi în sfîrşit omisiuni prin lăsarea în alb a unui spaţiu (cînd scriitorul nu cunoaşte un nume propriu care urmează să fie intercalat ulterior sau preţul unei vînzări, şi lasă locul în alb).

Este necesar mai întîi ca editorul să indice în notă natura lacunei: omis de scriitor, rupt, ilizibil, căci acest lucru interesează studiul documentelor. Nu tot una este dacă preţul vînzării unei moşii a fost lăsat în alb sau a fost indicat şi nu s-a putut citi. La fel mai ales cînd numele rumînilor sau robilor unui stăpîn sînt lăsate în alb, pentru ca stăpînul el însuşi să le scrie după voie.

În ce priveşte lacuna, sînt cazuri cînd editorul o poate completa, cele mai uşoare cazuri sînt acelea cînd lipseşte o parte dintr-un cuvînt; de exemplu: <S>iret, t<oc>meală. Apoi cînd lipseşte un cuvînt sau mai multe care se impun evident după context: de pildă, la sfîrşitul unui proces în faţa domnului: Pentru <aceia domnia mea> le-am dat zi; nepoţii lui Buda <şi-au> pus ferîia 13 zloţi <în vistieria domniei mele>.

În genere, existenţa în documentele romîneşti şi slave a unui formular diplomatic care se repetă, atît în intitulaţie, cît şi în alte părţi ale formularului diplomatic (vezi în acest volum analiza formularului diplomatic al documentelor) uşurează completările, atunci cînd avem numai cîteva fragmente lizibile ale acestui formular.

În orice caz s-a evitat completarea atunci cînd ea ar reprezenta o ipoteză, cînd sînt mai multe posibilităţi de completare. În aceste cazuri şi în acelea în care completarea este imposibilă s-au pus puncte (. . .) în locul lacunei.

Folosirea notelor explicative în legătură cu aspectul documentului. În legătură cu lacunele s-au pus note în josul textului, sub pagină, arătîndu-se natura lacunei respective. În afară de aceste note relative la lacune s-au mai pus note care arată locurile şterse de diac sau ulterior în divan, cînd aceste pasaje s-au putut citi. De multe ori aceste ştersături, cu un caracter juridic, au fost făcute în urma unui proces sau a unei vînzări, cînd o parte din conţinutul documentului a fost anulat. De obicei se arată între rînduri pe document numele logofătului sau vremea în care pasajul a fost anulat.

Aceste însemnări posterioare care nu fac parte din textul propriu-zis al documentului, sînt trecute în note. De asemenea, se indică în note pasajele scrise de altă mînă decît aceea a grămăticului care a scris actul sau textele corectate. Toate acestea fac parte din restabilirea textului corect şi cad în sarcina editorului.

În caz cînd avem mai multe copii ale unui aceluiaşi original pierdut, s-a publicat copia cea mai bună şi în note s-au trecut variantele din cealaltă sau celelalte copii, care ar prezenta vreun interes (nu însă variantele pur grafice). Despre notele explicative ale traducerilor se va vorbi în capitolul consacrat traducerii documentelor.

TRANSCRIEREA ALFABETULUI CHIRILIC ÎN ALFABET LATIN

Documentele romîneşti cuprinse în această colecţie sînt scrise toate în alfabet chirilic (slavon), afară de cîteva copii moderne din secolele XIX—XX, după originalele pierdute care şi acelea erau scrise cu litere chirilice.

De aceea s-a pus în fața editorilor problema metodei de transcriere din alfabetul chirilic în cel latin, problemă care s-a pus de mult editorilor de texte romînești și este specifică literaturii noastre, de vreme ce limba romînă a fost scrisă pînă la mijlocul secolului al XIX-lea într-un alfabet (cel chirilic) și apoi s-a trecut la folosirea altui alfabet, cel latin.

Editorii au socotit ca de la sine înțeles că toate textele romînești pînă la mijlocul secolului al XIX-lea, publicate în această colecție, originale, copii sau traduceri vechi, au fost reproduse după un text chirilic, fără a mai fi necesar să indicăm acest lucru la fiecare document. Numai cînd prin excepție exista vreo iscălitură (cum e cazul logofătului Stroici în Moldova la sfîrșitul veacului al XVI-lea și la începutul celui următor) cu litere latine, acest lucru s-a indicat printr-o notă.

Greutatea problemei transcrierii din alfabetul chirilic în cel latin stă în aceea că alfabetul chirilic are mai multe litere decît cel latin, că există în alfabetul chirilic litere care nu au corespondență în cel latin. Aceste litere în plus din alfabetul chirilic sînt *ierurile*: ь, ъ care nu au valoarea fonetică la sfîrșitul cuvîntului, dar uneori ierul moale: ь are valoarea unui *i* scurt, iar cel tare ъ al unui *u* final. În interiorul cuvîntului au valoare cînd de *ă*, cînd de *î*.

Sînt apoi cele două nazale : ѧ și ѫ, care aveau mai de mult în limba slavă bisericească valoare nazală *en*, *on* primul a evoluat într-un diftong: *ia*, *ea*, al doilea în reprezentarea sunetului *î*. Litera ѣ, cu valoare de diftong, *ea*, are de multe ori valoarea unui *e* deschis. Cele două consoane moi ч și џ reprezintă sunetele *c*<*i*>, *c*<*e*> și *g*<*i*>, *g*<*e*>, reprezentate în alfabetul latin al limbii romîne prin literele *c* și *g* inainte de *i* și *e*.

În sfîrșit, în scrierea chirilică se folosește așa-numita *metateză a licvidelor* în grupurile *ră* și *lă* care la citire se pronunță în ordine inversă: *Trăgoviște*, *trăg* se pronunță *Tîrgoviște*, *tîrg*, *tlăc* se pronunță *tîlc* etc.

Toate aceste litere și grupuri de litere formează, după cum se vede, o dificultate pentru transcrierea în alfabetul latin. Pentru rezolvarea acestei dificultăți s-au propus mai multe soluții. Amintim că Hasdeu în « Arhiva istorică » și în *Cuvente den bătrîni*, a publicat documentele și textele romînești de-a dreptul în chirilică, ceea ce înseamnă a înconjura dificultatea, nu a o rezolva, lăsînd toate dificultățile pe seama cititorilor. Unii filologi (a se vedea ediția din 1942 a *Cazaniei lui Varlaam*) au propus ca documentele sau textele chirilice romînești să fie transcrise după un sistem mixt: o parte din litere, cele ce au corespondent în alfabetul latin, să fie transcrise cu literele latine respective, altele, cele ce nu au corespondent și care au fost arătate mai sus, să rămîie în textul publicat cu litere chirilice. Și această metodă înconjură dificultățile și dă un text ciudat scris în două alfabete, ceea ce nu corespunde nici cu originalul, nici cu necesitățile unui text clar de folosit pentru cercetători. O a treia soluție a fost aceea de a se înmulți prin semne diacritice (accente de diferite feluri: treme, sedile) numărul literelor latine, așa încît să se poată crea un alfabet convențional, în care fiecărui semn chirilic să-i corespundă un semn latin. Abundența de semne diacritice prezintă însă un text pedant și stufos, greu de consultat.

Toate aceste soluții pornesc de la ideea greșită că ceea ce este important este grafia, că fiecare semn chirilic trebuie bine identificat. În realitate, chestiunea grafiei nu este de importanță hotărîtoare, ceea ce interesează este limba, așa cum era vorbită; dar grafia nu ne redă exact acest lucru. Într-

adevăr, din expunerea sumară făcută mai sus asupra literelor chirilice ce nu au corespondență în alfabetul latin, se vede că sînt mai multe semne care au sau pot avea același sens, să corespundă aceluiași sunet și dimpotrivă unul și același semn să corespundă mai multor sunete. De pildă ѧ și ѣ corespund ambele lui *ea*, *ia*, iar ѣ corespunde cînd lui *ea*, cînd lui *e*.

Așadar a reda în transcrierea latină individualitatea fiecărei litere chirilice nu redă aspectul limbii vechi, ci îl deformează.

Socotim că problema nu este o problemă de alfabet, cît una de fonetică, și că trebuie să ținem seama de felul cum se pronunțau diferitele litere chirilice în transcrierea latină.

E adevărat că editorii acestei colecții, care sînt istorici și se adresează istoricilor, nu au putut face studii de dialecte și de evoluție a foneticii după veacuri, spre a nimeri sunetul exact care corespunde fiecărei litere chirilice în diferite regiuni și epoci. Ne-am călăuzit de principiul că cunoașterea textelor vechi ne dă o cunoștință generală asupra limbii vremii și că limba romînă din veacurile XVII — XVIII nu este așa de depărtată de cea populară de azi, care ne poate da o indicație pentru cazurile îndoielnice.

În consecință, s-a renunțat în ediția noastră la semne diacritice (afară de accentuarea lui *e* cu accent ascuțit) și cu atît mai mult la introducerea unor litere chirilice în textul publicat. Textul romînesc se prezintă astfel scris în ortografia curentă a limbii romîne.

Transcrierea literelor sau a grupelor de litere din alfabetul chirilic în cel latin și anume a acelora care nu au corespondență cu semne respective din alfabetul latin, se prezintă în felul următor în colecția noastră, ținînd seama de principiile enunțate mai sus:

— ierurile ъ și ь la mijlocul cuvîntului *ă*, la sfîrșitul cuvîntului fără valoare fonetică sau pentru ь *i* și pentru ъ *ă*, după pronunțarea actuală.

— grupul ы — î (â în vechea ortografie).

— nazalele : ѧ transcris prin *ia*, ѫ transcris prin î (â în vechea ortografie).

— ѣ transcris prin *ea* cînd în limba actuală ete un diftong, și prin *é* cînd în limba actuală nu este diftong, de pildă în cuvintele *lége*, *uréche*. S-a făcut aici o concesie sistemei grafice, deoarece s-a admis posibilitatea ca în limba veche, spre deosebire de cea actuală, să se fi pronunțat: *leage*, *ureache*, deci *e* accentuat repezintă un ѣ din text, într-un cuvînt care astăzi nu se pronunță diftongat.

Consoanele moi ч și џ au fost transcrise cu *ce*, *ci*, *ge*, *gi*, fără ca literele *e* și *i* să fie puse între paranteze acuțite, deși nu există în textul chirilic, deoarece am socotit că literele chirilice ч și џ cuprind în compoziția sunetului care le corespunde și sunetul *i* sau *e*, deci trebuie transcrise *ci*, *ce*, *gi*, *ge* și nu č, ğ. S-au evitat astfel transcrieri de cuvinte ca *fečorii*, *ačasta*, care se întîlnesc în edițiile de texte mai vechi, care dau textului un aspect ciudat, ce nu corespunde cu limba vorbită. În alegerea între *e* și *i* s-a ținut seama în aceste împrejurări de limba actuală: s-a scris astfel *aceasta* și nu *aciasta*, *feciorii* și nu *feceorii*, *giumătate*, dar *geam*.

În privința grupurilor de litere, ꙗ a fost transcris întotdeauna cu *ia* și ю prin *iu*.

Grupul гг, care apare rar, sub influiența limbii grecești (în cuvîntul Ungrovlahia, scris Uggrovlahia) a fost transcris după valoarea sa fonetică prin *ng*; consoana dublă щ este echivalentă cu *șt*. Între оу și ѹ nu se face

deosebire, ambele se transcriu prin *u*. De asemenea nu se ţine seamă de deosebirea dintre cei doi *i* slavi и şi ї care se transcriu prin *i*.

ѕ folosit în documentele moldoveneşti (în cele munteneşti numai ca cifră) se transcrie prin *dz*.

Litera ѳ care şi ea derivă direct din alfabetul grecesc şi nu se foloseşte decît în numele proprii, se transcrie prin *th* (Theofan, Theodor). Totuşi în documentele moldoveneşti, sub influienţa ortografiei ruseşti, litera se pronunţă *f* şi *ft*: Fedor şi Sa*ft*a. S-a ţinut seama de această deosebire în ediţiile prezentei colecţii.

Litera ѧ corespunde cînd cu *î*, cînd cu *în*, adică printr-o obişnuinţă grafică nu s-a mai trecut consoana următoare în textul chirilic, socotindu-se litera ѧ cu valoare nazală. Atunci cînd după ѧ urmează un *b*, *m*, *n*, nu am transcris prin *în*, ci prin *îm* (împărat, îmbrăcat), după pronunţarea de totdeauna a limbii romîne.

Y (igrec) corespunde după alfabetul grecesc cu *i* (chir) numai în cuvinte de origine grecească; după *a* şi *e*, se citeşte ca în greceşte *av* şi *ev*, de exemplu: avtocrator, evanghelie.

Metatezele: *Trăgovişte*, *tlăc*, au fost transcrise după ordinea sunetelor din limba romînă; *Tîrgovişte*, *tîlc*.

Acest sistem adoptat în editarea acestei colecţii reprezintă un compromis între un sistem pur fonetic, care ar fi necesitat cercetări filologice adîncite dialectale şi de istoria limbii, cu multe soluţii ipotetice şi posibilităţi de greşeli şi unul grafic, care ar fi încărcat în chip inutil textul cu o aparatură greoaie şi pedantă. El permite istoricilor să aibă la îndemînă texte exacte, prezentate ştiinţific, iar lingviştilor le oferă posibilitatea ca să studieze vechea limbă romînă (al cărei studiu, de altfel, nu se reduce numai la fonetică).

*

În anul 1953 Academia R.P.R. a publicat noua ortografie a limbii romîne, care a devenit oficială în anul 1954 şi a fost publicată în *Mic dicţionar ortografic*. O dată cu introducerea noii ortografii, volumele prezentei colecţii de documente au adoptat această ortografie, în măsura în care ea nu modifică vechea limbă romînească.

De fapt, noua ortografie cuprinde două părţi distincte: reguli de scriere, de folosirea literelor pentru anume sunete, şi de punctuaţie, ceea ce constituie ortografia propriu-zisă, şi apoi reguli de pronunţare a anumitor cuvinte.

Prima parte, care este pur grafică, poate şi trebuie să fie adoptată în transcrierea textelor vechi, căci nu aduce o modificare nici textului, nici sunetelor. Pe lingvist îl interesează tot ce priveşte urechea, adică sunetele, nu ceea ce priveşte numai ochiul, adică forma grafică (o convenţie).

De aceea în editarea textelor vechi romîneşti putem introduce fără grijă folosirea exclusivă a lui *î*, în locul celor doi *â* şi *î*, putem înlocui apostroful cu liniuţa, putem scrie cu literă mică şi nu cu majusculă numele de popoare, de sărbători, ale lunilor şi zilelor săptămînii etc., conform noii ortografii. Toate acestea sînt convenţii grafice adoptate pentru scrierea limbii romîne. În schimb nu avem dreptul să modificăm pronunţarea veche a limbii romîne, modernizînd-o (de exemplu suprimarea lui *u* final, acolo unde el există în texte; nu se scrie *ieratic*, ci *jăratic*, dacă aşa este în textul folosit spre publicare etc.) şi în genere tot ce ar modifica pronunţia sunetelor.

TRADUCEREA DOCUMENTELOR SCRISE ÎN LIMBA SLAVĂ

Am arătat că pe temeiul principiilor de editare care stau la baza acestei publicații, toate documentele în limbi străine care se cuprind în colecție au fost traduse în limba romînă. Aceasta constituie nu o încercare de popularizare, ci o necesitate științifică. Documentele scrise într-o limbă arhaică, greoaie, cu termeni tehnici, prezintă greutăți de înțelegere chiar pentru cei ce știu limba respectivă, deci traducerea este o rezolvare a acestor greutăți, măcar în parte. Colecția se adresează, după cum am spus, nu numai specialiștilor, ci tuturor celor ce se interesează de trecutul istoric al țării, deci și celor ce nu pot folosi în original documente în slavonă, greacă și latină medievală.

Documentele interne din Țara Romînească și Moldova din secolele al XIV — XVII - lea sînt scrise pînă către sfîrșitul acestei perioade în limba slavonă, un mic număr de documente cu caracter special sînt scrise în grecește. În Transilvania marea majoritate a documentelor publicate se află în original în limba latină.

Editorii colecției au publicat textele unor documente latine, dar s-au lovit de dificultăți în privința documentelor slave și grecești, scrise într-un alt alfabet decît cel latin. Această dificultate tehnică, tipografică, a fost înlăturată în parte prin publicarea unui număr mai mare de facsimile fotografice în anexele fiecărui volum.

Nu am renunțat la publicarea în viitor a textelor documentelor slavone și grecești în textul original și cu alfabetul respectiv, apreciind că această publicare este necesară, atît pentru controlul traducerilor, cît și pentru cercetarea unor anumiți termeni în limba originală. Deocamdată toate textele documentelor slave și grecești publicate în colecție se află transcrise și colaționate în manuscris la Academia R.P.R. și stau la dispoziția cercetătorilor.

Toate documentele în limbi străine fiind traduse în romînește, s-a căutat a se da, pe de o parte, o traducere consecventă și unificată pentru diferitele documente, în al doilea rînd o traducere științifică, pentru a putea fi folosite de cercetătorii istoriei poporului nostru.

De aceea nu au fost publicate și reproduse vechile traduceri datorite grămăticilor din secolele al XVIII — XIX-lea, care adesea însoțesc în arhive documentele slavone. Unii editori de documente, de pildă I. Bogdan, în *Documentele lui Ștefan cel Mare*, și M. Costăchescu, în volumele de documente moldovenești publicate de dînsul, au reprodus — după cum am arătat și mai înainte — în mai multe locuri după textul slav, nu traducerea lor proprie a acestui text, ci traducerea veche a diacului de slavonie din secolele XVIII—XIX.

În prezenta colecție nu am adoptat acest fel de a proceda din mai multe motive. Întîi, traducerile vechi intercalate între traducerile editorilor volumelor de documente dau un aspect inegal colecției, unele traduceri fiind, în limba de azi, altele într-o limbă arhaică, și ceea ce este mai grav unele traducînd aceleași cuvinte sau expresii într-un fel, altele într-alt fel, cu atît mai mult cu cît și vechile traduceri se datoresc unor grămătici din regiuni deosebite, cu cultură și cu pricepere diferită.

Dar nu numai lipsa de unitate indică înlăturarea vechilor traduceri și înlocuirea lor cu traduceri noi. Oricît de pricepuți ar fi fost diecii de slavonie din secolul al XVIII-lea în cunoașterea limbii respective, ei nu cunoșteau terminologia feudală din veacurile al XIV — XVI-lea, care cuprindea

instituţii dispărute în epoca următoare; astfel, nici un diac traducător nu ştie ce este «prădalica» (dreptul domnului de a retrage moşia, cînd nu rămîn urmaşi masculini ai stăpînului) şi traduc acest termen cu «vînzare» sau «vînzătoare».

Traducătorii vechi traduc constant pe «vecin» din textul slav cu «rumîn», identitate care pentru anumite secole nu este dovedită. Şi alţi termeni slavi privitori la instituţii sînt traduşi de vechii dieci într-un fel care înseamnă o interpretare: ocină — moşie, Ungrovlahia — Ţara Romînească, privilie — dires. Nu mai vorbim de faptul că mulţi traducători vechi fac greşeli de gramatică şi în privinţa înţelesului a numeroase cuvinte.

În consecinţă, într-o ediţie ştiinţifică se impune ca toate traducerile să fie datorite editorilor colecţiei.

Aceasta nu înseamnă că traducerile vechi care însoţesc documentele să nu fie folosite în nici un fel. Mai întîi se întîmplă ca aceste traduceri să cuprindă anume pasaje din document pe care traducătorul le-a putut citi în veacul al XVIII-lea, dar care astăzi sînt rupte sau cu totul şterse. În acest caz se indică în notă în ediţia documentului că pasajul respectiv a fost completat cu ajutorul traducerii vechi.

În general, de cîte ori un document este însoţit de o traducere manuscrisă, acest lucru a fost menţionat în notele ce urmează după textul documentului tipărit în colecţie.

Sînt însă destule cazuri cînd originalul slavon al documentelor nu s-a păstrat şi avem numai traducerea datorită unui diac din secolele al XVIII—XIX-lea. În aceste cazuri editorii au fost nevoiţi să publice traducerea veche în locul unei traduceri noi, imposibile de realizat.

În toate aceste cazuri, s-a indicat în notele de la sfîrşitul documentului că s-a publicat o traducere veche romînească, stabilindu-se după putinţă epoca în care a fost alcătuită. Această notă reprezintă în acelaşi timp o rezervă asupra valorii traducerii, care nu se poate controla, şi eventualele greşeli nu se datoresc editorilor.

La aceste traduceri s-a publicat de asemenea şi aşa-numitul protocol al traducătorului, care arată că s-a tradus după un original slav, uneori şi în ce împrejurări s-a făcut traducerea. Acest protocol sau însemnare a traducătorului cuprinde adesea şi data documentului care nu se mai repetă în text. Această însemnare este despărţită de text în ediţie, printr-un spaţiu, ca să nu se poată confunda cu dînsul.

Traducerile datorite editorilor au căutat în primul loc claritatea ştiinţifică, pentru a scuti de confuzii şi greşeli pe cercetătorii acestei colecţii. De aceea ele au fost făcute în limba romînească contemporană. Unii traducători de documente din limbi străine, de exemplu M. Costăchescu şi chiar N. Iorga, au arhaizat limba traducerilor lor, sub pretext că în acest chip se apropie de limba vremii în care s-a scris documentul. Astfel Costăchescu traduce cu inversiuni: *a lui slujbă*, sau cuvinte arhaice: *seminţie* pentru familie, să lege *cître* aceasta carte etc.

Arhaizarea traducerilor este inutilă. Scopul colecţiei de documente este de a pune în mîna cercetătorului materialul necesar pentru înţelegerea trecutului, nu de a învia în chip literar acest trecut. Arhaizarea stînjeneşte claritatea şi înţelegerea exactă a textului.

Traducerea este transpunerea unui text în limba de azi şi atît, ea nu poate avea alte scopuri. Ceea ce trebuie să urmărească un traducător este claritatea şi precizia, care şi ele îşi au în sine valoarea lor literară.

Pentru a se evita traducerile diferite ale acelor cuvinte sau pasaje care ar putea fi traduse în mai multe feluri, s-au alcătuit în prealabil instrucțiuni pentru membrii colectivului de traducători, în vederea unificării traducerilor. Astfel: *milostiiu bojiiu* se traduce «din mila lui dumnezeu» și nu «cu mila lui dumnezeu»; *bantovati* se traduce «a tulbura», nu «a bîntui»; *nepocoleabimo*, «neclintit» și nu «nemișcat»; *văzrit* «va vedea» nu «va privi»; *oje* se traduce «iată», cînd urmează după titlul domnului («iată că a venit ...») și... «*că*» în interiorul unei fraze: «facem cunoscut...că a venit *înaintea noastră*».

În ce privește numele de sărbători religioase în slavonește, ele rămîn neschimbate în traducerea romînească, atunci cînd acele sărbători au ca denumire o tradiție în limba bisericească romînească, adoptîndu-se forma slavonă și în limba noastră. De exemplu: *uspenie* [adormirea], *blagoveștenie* [buna-vestire], *preobrajenie* [schimbarea la față], de asemenea *troița* nu se traduce prin «treime». În schimb numele de sărbători din slavonește, care nu au circulație în limba romînă, se traduc, cum este de pildă: *vîznesenie* [«înălțarea»], *săşestvie sveatago duha* [«coborîrea sfîntului duh»], *văscresenie* [«învierea»] etc.

Titlurile de dregători religioși și civili care sînt redate în slavonește cu adjectivul locului în care se exercită dregătoria, se traduc cu substantivul locului precedat de particula *de*, ca: *mitropolit Suceavscoi*—«mitropolit de Suceava» etc.

Numele unor unelte vechi, ale unor măsuri, rămîn neschimbate, uneori cu note explicative, cînd se simte necesitatea. Astfel, de exemplu, nu se traduc în romînește termenii: *fîrtai* (cu nota: «parte»), *stupa* (notă, «poate fi piuă sau moară de sfărîmat pietre sau metale»), *ezercan* (diminutiv de la ezer) sau cuvinte care au circulație și în romînește, ca de exemplu *volnic*.

Traducerea terminologiei feudale. Documentele slave publicate în traducere în prezenta colecție privind perioada orînduirii feudale au prin conținutul lor elemente ale acestei orînduiri. O problemă deosebit de grea s-a pus în fața editorilor colecției, cînd e vorba să se traducă terminologia feudală privitoare la țările romîne aflată în documentele slave. Această terminologie cuprinde numiri de instituții propriu-zise în legătură cu proprietatea pămîntului și țăranilor dependenți, denumiri de dregătorii, o terminologie în legătură cu justiția feudală și altele. Cele mai multe din aceste instituții au dispărut odată cu stingerea orînduirii feudale sau și-au schimbat sensul (cuvîntul *viclean* înseamnă în vremea orînduirii feudale: cel ce și-a călcat jurămîntul de credință, azi înseamnă cu totul altceva).

A lăsa netraduse toate expresiile și termenii care privesc orînduirea feudală și a le trece în forma lor slavonă în traducere este neștiințific, de altfel avem anume echivalente pentru o parte din aceste cuvinte în vechile acte romînești; astfel *cîbla* (darea în grîne) este *găleata; ocina* și *dedina* sînt denumiri ale proprietății feudale ereditare, care se găsesc cu aceiași denumire atît în documentele slavone, cît și în cele romînești etc. Titlurile dregătoriilor boierești de origine slavone sau slavo-bizantine sînt aceleași în documentele slavone și în cele romînești: *vornic, clucer, postelnic* și sînt curente și în limba romînească de azi.

Toate acestea impun traducerea termenilor tehnici feudali cînd aceasta este posibil sau lăsarea lor în formă slavonă în textul traducerii, și în sfîrșit adăugirea unor note explicative acolo unde aceasta se impune.

Pentru rezolvarea problemelor puse de mulți din termenii feudali aflători în documentele slave, au fost necesare studii speciale și discuții științifice

în colectiv, dintre care cele mai însemnate s-a hotărît să fie redate în felul de mai jos.

Cralevski este în slavoneşte adjectivul numelui Craiovei.

După un nume propriu, poate însemna numele cunoscutei familii de boieri olteni, care stăpînea Craiova la sfîrşitul secolului al XV-lea şi la începutul celui următor sau un dregător care conducea Craiova cu însărcinare de la domn. Înşişi Craioveştii erau dregători cu scaunul pe moşia lor, Craiova. Colectivul a hotărît ca termenul *Cralevski* să rămînă netradus în textul romînesc, pentru a nu se recurge la o interpretare care ar putea fi arbitrară.

Dedina, ca substantiv este moşia feudală ereditară (termenul derivă de la *ded* bunic, strămoş), ca atare va rămîne neschimbat în traducere, însă cînd e precedat de *za* [de] are înţeles de *moştenire*, mai ales în cazurile cînd în text se vorbeşte de o moşie, *de cumpărătură şi de dedină*. În aceste cazuri cuvîntul trebuie tradus cu «moştenire».

Deadniţi sînt în Ţara Romînească ţăranii proprietari de moşie stăpînită în devălmăşie. În rădăcina acestui cuvînt se află cuvîntul precedent amintit mai sus, *deadina*, cu sens de moştenire. De aceea s-a admis la traducere termenul *moşteni*, care se află în documentele romîneşti din secolul al XVII-lea şi ar corespunde mai exact termenului slavon, decît forma mai răspîndită a denumirii acestor ţărani: *moşneni*.

Drjati, infinitiv care înseamnă propriu-zis «a ţine». În actele slave moldoveneşti precedează denumirea moşiei, satului, spre a se arăta stăpînirea lor de cineva. Este o concepţie pur feudală, în care stăpînirea înseamnă nu o proprietate completă, ci *o deţinere*, din mila monarhului. De aceea s-a tradus cu «a stăpîni», ţinîndu-se seamă de sensul nedefinit al cuvîntului, care se potriveşte şi cu stăpînirea politică a oamenilor şi cu aceea a pămîntului în epoca feudală.

Ojivati, în documentele moldoveneşti, în formula care arată hotarele: *kuda iz ve ka ojivali*, care s-a tradus de obicei: «pe unde de veacuri au trăit», socotindu-se că verbul *ojivati* derivă de la *jivati* a trăi.

În acest caz formula are un sens forţat, de vreme ce «a trăi» se aplică unor hotare. Este mai probabil că avem de-a face cu verbul *ojivati* (*ujivati*) care înseamnă «a folosi» şi atunci formula devine clară, ceea ce se explică şi prin felul cum erau stăpînite satele în perioada feudală: o folosinţă în comun a tuturor elementelor structurale: vatra, pădurea, apele, păşunea.

Prădalica, termen care înseamnă dreptul domnului de a retrage stăpînirea moşiilor (şi ţiganilor) cînd se stingea linia masculină a familiei stăpînilor (numai în Ţara Romînească şi numai în secolele XV — XVI). Termenul rămîne netradus, neexistînd un corespondent în limba romînă.

Prenie, are sens de «pîră», dar şi de «judecată». S-a tradus prin «pîră» socotindu-se că în acţiunea judecăţii feudale, partea principală a procedurii este pîra, iar sentinţa şi justificarea ei se redă în actele slavone prin verbul *suditi* şi derivatele lui, care arată acţiunea puterii judecătoreşti. Aceasta se traduce prin «judecată», «a judeca», rămînînd termenul pîră pentru acţiunea împricinaţilor.

Is privilie, în documentele slave moldoveneşti din secolul al XV — XVI-lea apare formula vînzării sau transmiterii unor moşii *is privilie*, urmată de obicei de numele unui domn, *is* ar putea fi tradus prin *cu*, deci satul a fost vîndut o dată cu privilegiul, actul de stăpînire, dat de domn sau *din*, deci satul a fost vîndut pe baza dreptului de stăpînire ce rezultă din privilegiul cutărui domn.

Colectivul a admis ultima soluţie, care corespunde cu structura orînduirii feudale: satele se stăpîneau, deci stăpînul putea dispune de ele, în baza unui privilegiu (uric) care trebuie citat în actul de vînzare. Privilegiile nu se vînd, ele reprezintă un drept care e legat de la sine înţeles de stăpînul pămîntului. Din punct de vedere gramatical, cînd diacul vrea să exprime ideea «cu privilegiu», foloseşte conjuncţia *să* nu *is* şi cu instrumentalul (*Ivaşco să priviliami testea ego*, adică «Ivaşco cu privilegiile socrului său») (act moldovenesc din 1458). În actele de mai tîrziu, de exemplu din 30 aprilie 1554 formula *is privilie* este înlocuită cu *ot ih pravih urikov*, a cărei traducere nu lasă nici o îndoială: «din dreptele lor urice», care înlocuieşte cu acelaşi înţeles vechea formulă. De aceea colectivul a ales traducerea «cu privilegiu».

Ocolno, în actele munteneşti, să stăpînească o moşie « de ocol», adică în devălmăşie, fără distingere de hotare în interior, ci împreună tot ocolul hotarelor; s-a admis traducerea: *împreună* (şi nu: dimprejur).

Coleano, în sens propriu «şir». În actele munteneşti apare în expresia arătînd că cineva nu are drept la o moştenire, pentru că este din alt *coleano*. S-a tradus cu vechiul cuvînt romînesc, care arată descendenţa liniei genealogice: «spiţă» (din altă spiţă).

Samodrăjeţ, în titlul unui monarh, este forma slavă care traduce cuvîntul grecesc din orînduirea bizantină: *avtocrator*. Cuvîntul autocrat, care în limba romînească de astăzi există, ar corespunde deci cu sensul etimologic al lui samodrăjeţ în slavoneşte, dar în special în urma interpretării care i s-a dat de ţarismul rusesc: stăpînire absolută, nu mai corespunde cu sensul medieval (căci stăpînirea monarhului feudal nu era absolută, ci în dependenţă de feudalii stăpîni ai pămîntului, adesea stăpîni politici pe moşia lor), s-a admis traducerea «singur stăpînitor» care corespunde cu componenţa verbală a cuvîntului slav: *samo* — singur, *drăjeţ* = stăpînitor.

Sedalişte, în documentele slave moldoveneşti, arată partea unui sat pe care sînt aşezate casele, spre deosebire de cîmp, pădure, păşune etc. care ţin de acel sat. Cuvîntul derivă de la *sediti* (a şedea, a aşeza). S-ar putea traduce cu *aşezarea* (satului), dar această traducere ar putea da naştere la confuzii (cu întemeierea). Există un termen romînesc, care indică această parte a satului — *vatra satului* — de aceea s-a adoptat acest termen pentru a traduce pe *sedalişte*.

Sudeţ, în special în documentele din Ţara Romînească. Avem pe *sudeţ* şi pîrgari care formează sfatul ales al oraşelor libere, dar pe lîngă aceasta apar şi alţi *sudeţi* în documente; este vorba de anumiţi dregători locali ai domnului, care sînt înşiraţi în privilegiile de imunitate: să nu intre pe moşie nici *sudeţi*, nici bircei, nici globnici etc.». De obicei se traduce în acest caz termenul *sudeţ* prin «judecător». Este adevărat că termenul slav cuprinde rădăcina *suditi* — «a judeca». El corespunde cu vechiul termen romînesc *judeţ*.

Dar *judeţ* în limba veche romînească înseamnă orice om investit cu autoritate de conducere, nu numai cu cea judiciară, cum este cazul şi cu judeţul oraşului. Acelaşi înţeles general îl are şi slavul *sudeţ* în actele din ţara noastră.

Pe de altă parte se poate lua în consideraţie că în epoca feudală, în secolul al XV-lea, este puţin probabil ca domnia să fi avut la îndemînă un aparat administrativ aşa de numeros, ca să poată trimite judecători domneşti în toate satele; în ori ce caz această problemă nu este deplin studiată. Se ştie că în această epocă autoritatea centrală a domniei era slabă şi judecata era în mîna obştiilor pe de o parte şi mai ales a feudalilor cu drept de imu

nitate pe de alta. Cînd, în vremea lui Neagoe Basarab, apare un judecător al curții, acest dregător nou de la începutul veacului al XVI-lea nu poartă, în actele slavone, titlul de *sudeț*, ci de *sud tel*, care poate fi tradus prin judecător, dar folosirea altui termen arată că *sudeț* nu ar fi același lucru.

În consecință, pînă la definirea prin noi studii a dregătoriei *sudeților*, dacă este într-adevăr vorba de o dregătorie, colectivul a hotărît să nu traducă termenul *sudeț*, ci să-l lase cu această formă și în traducerea romînească.

Tăcmej, *tăcmejenie*, cuprinde rădăcina cuvîntului *tăcmiti*, în romînește «a tocmi». S-a hotărît să fie tradus prin «întocmire», căci cuvîntul e folosit în textele slave pentru a indica rezolvarea unei probleme juridice (de pildă întocmirea cuiva privitor la împărțirea și moștenirea averii sale), și nu «tocmeală» care privește o tranzacție comercială. Cînd este vorba de o întocmire cu caracter general, luată de domnie, *tăcmejenia* lui Mihai Viteazul, atunci cuvîntul se traduce prin «așezămînt».

Ustavse sé de la verbul slav *ustaviti sé* [a se ridica] folosit în formularul documentelor slave moldovenești, cînd e vorba de o vînzare, pentru cel ce face plata, *ustavse sé* este aoristul slav de la *ustaviti*, nu participiul prezent de la *ustati*, deci trebuie tradus: «s-a sculat», nu «sculîndu-se», dovadă că se zice în acte *ustavse sé.... i platil*, «s-a sculat și a plătit», nu are sens ca după participiul prezent să fi urmat aici un *și*.

Vislujenie este în actele moldovenești în slavonește denumirea moșiei căpătată de un boier sau o slugă domnească ca răsplată pentru slujbă, spre deosebire de cea cumpărată sau moștenită, care au fiecare denumirea lor specială: *vicuplenie* și *ocina*. Întrucît un termen romînesc nu există, care să corespundă acestei denumiri chiar în actele romînești vechi din secolele XVI—XVII, colectivul a hotărît să lase acest termen netradus în textul traducerii romînești.

Vlastelin este ca și în documentele sîrbești, un boier mare cu dregătorie domnească. De fapt, este ca și *boiarin*, un diminutiv (de la *vlastel*), care mai tîrziu și-a pierdut sensul diminutiv. Nu poate fi tradus prin «dregător», căci acestuia îi corespunde în actele slave termenul *pravitel*. Sînt acte în care apar împreună în aceeași frază amîndoi termenii: *vlastelin i pravitel*. Trebuie să admitem că în cele mai multe cazuri *vlastelin* era un dregător mai înalt, un boier care se bucura de mai multă vază. De aceea și în acest caz nu s-a recurs la traducerea termenului, ci a fost lăsat netradus în cuprinsul traducerii romînești.

Aceste exemple de mai sus cu justificarea dată de colectiv soluției la care a ajuns, reprezintă, pe de o parte, o ilustrare a metodei de care s-a folosit acest colectiv, pe de altă parte, arată felul cum trebuie folosită colecția în aceste cazuri. Pentru cazuri de traducere evidentă sau dimpotrivă de termeni lăsați în traducere în forma lor slavonă, pentru motive ușor de înțeles, nu s-au mai dat exemple, scopul nostru fiind de a exemplifica metoda folosită.

Termenii slavi în documentele romînești și cei romînești în documentele slave. Documentele romînești originale din secolul al XVI—XVII-lea cuprind în textul lor adesea unele fraze întregi sau expresii ori măcar cîte un cuvînt în slavonește. E vorba în primul rînd de titlul domnului, de datare, de anume formule din dispoziție și sancțiune (*Inno de ne st* — «altfel să nu fie», *sam reci gospodstva mi* — «însăși spusa domniei mele» etc.), iar în privința cuvintelor slave izolate în textul romînesc, cele mai frecvente

sînt *i* [şi], *pol* [jumătate], *biv* [fost], *tej* [de asemnea], *vel* [mare], *ot* [de la], *az* [eu], *mesiţa* [luna], *dni* [zile], *gotovi* [gata], *sud<stvo>* [judeţ].

Toţi aceşti termeni sau frazele întregi din documentele romîneşti, care în original sînt în slavonă, se traduc romîneşte, în conformitate cu principiile care stau la baza acestei colecţii, de a lăsa pe seama editorilor rezolvarea dificultăţilor şi de a prezenta o colecţie de documente care să poată fi folosită de toţi cercetătorii.

Pentru ca textul tradus de editor în interiorul documentului original romînesc să nu fie confundat cu acest text original, el a fost publicat în litere *cursive*. Deci de cîte ori cititorii întîlnesc un text de frază sau un cuvînt cu cursive în cuprinsul unui document original romînesc, sînt avertizaţi prin aceasta că în original acest text este în slavoneşte.

O serie de cuvinte slave din documentele romîneşti care sînt totuşi uşor de înţeles pentru că sînt folosite şi de romîni, în limba poporului, nu se mai traduc ; astfel numele de sărbători: *Blagoveştenie, uspenie*, apoi termenii: *leat, volnic, cupeţ, tri let*, şi *proclet, bogorodiţă, dedina, ohaba, sveti*, fiind socotite ca nişte cuvinte care au intrat şi în limba romînă.

O serie mai restrînsă de cuvinte slave din documentele originale romîneşti sînt foarte rare în aceste texte, reprezintă cazuri unice. De aceea pentru interesul pe care-l prezintă, s-a hotărît ca odată cu traducerea lor în text (cu cursive), să se dea în notă şi termenul slav respectiv. Astfel sînt cuvintele: *uji* [funie], *terzii* [cismar], *cruşeţ* [bolovan], *podrujia* [tovarăş].

În schimb şi în documentele slave, începînd chiar cu cele din veacul al XV-lea, se întîlnesc cuvinte, desinenţe, expresii romîneşti. Acestea sînt interesante pentru studiul limbii romîne vechi, fiind primele fragmente de texte romîneşti pe care le posedăm şi prezintă interes şi pentru studiul cancelariei slavone, în care lucrau şi romîni care ştiau slavoneşte.

Pentru a nu se crede că aceşti termeni originali romîneşti care intră întocmai în traducerea editorilor documentului, s-ar datori traducătorului, s-au pus note la cuvîntul respectiv, cu indicaţia: *aşa în originalul slav*.

În actele slave cele mai vechi, unele nume proprii apar articulate cu articol romînesc: *Radul, Vlaicul, Dedul, Iancul*. Aceste nume articulate îşi au importanţa lor, arătînd limba vorbită de aceşti oameni, ele se păstrează articulate în traducere. Bine înţeles că în rezumatul documentului, care se află la începutul fiecărui volum, nu vor fi trecute articulat, ci: Radu, Dedu, Vlaicu, Iancu.

Nu se vor indica prin note şi nu vor fi relevate în nici un chip numele proprii de persoane sau de locuri care au formă romînească în text, ca de pildă: Jumătate, Limbă-dulce sau Valea Seacă, Pîrăul Negru. Se înţelege de la sine că numele proprii în genere nu se traduc, şi dacă apar în romîneşte în traducere, aceasta înseamnă că aşa au fost găsite în textul slav.

Fac excepţie de la această regulă anumite nume proprii romîneşti care au fost evident traduse de diecii de slavonie din romîneşte în slavoneşte: *Dlăgo-pole* — Cîmpul lung; *Pole Dragoşevo* — Cîmpul lui Dragoş ; *Ialomniţa* — Ialomiţa ; *Rîbnic* — Rîmnic.

Aceste numiri traduse din romîneşte au fost retraduse în romîneşte în traducerea documentului respectiv. În cazul cînd există însă un dubiu dacă numele propriu a fost tradus din romîneşte sau face parte din toponimia sau onomastica slavonă din ţara noastră, atunci în traducere el rămîne în forma din text, adică în slavoneşte.

Acestea sînt problemele principale privitoare la traducerile din limba slavonă care s-au ivit în cursul lucrării şi necesită o explicare pentru cei ce folosesc prezenta colecţie de documente. Alte probleme de mai mică importanţă au fost rezolvate în spiritul aceleiaşi metode cu caracter general.

În prelucrarea documentelor s-au strecurat unele greşeli. Aşa, de pildă, în legătură cu transcrierea documentelor romîneşti chirilice, deşi subcolectivele au căzut de acord ca toate prescurtările să fie întregite, iar întregirile să fie indicate prin paranteze ascuţite < >, totuşi unii transcriptori n-au respectat totdeauna acest principiu, ceea ce a dus la unele inconsecvenţe. Unele erori ating însăşi unitatea publicaţiei.

Astfel în transcrierea actului mănăstirii Tismana, din Arhiva istorică centrală din Bucureşti, făcută de două persoane diferite din colectivul de la Bucureşti, acestea i-au notat şi date diferite, una citind veleatul 7121 (1613) ianuarie 12 [1], iar alta, 7120 (1612) [2], omiţînd cifra unităţilor. Aceasta a putut induce în eroare pe colaţionatorii şi verificatorii responsabili ai transcrierilor, lăsînd ca acelaş act să figureze de două ori în volumul tipărit.

În forma transcrisă, publicată sub nr. 44, găsim de pildă «*vouă stolnicilor*», iar în aceea de sub 134 «*vao stol*<nicilor>», apoi «Dup<ă> aceia.. veţi» (44), iar în aceea de sub 134 «Dup<ă> aceia... viţi»; «réle cuvente veţi avea de cătră» (44); «rele cuvente viţi avea di cătră» (134); «*A învăţat marele logofăt*» (44), «*Invaţă marele log*<ofăt>» (134).

Între cele două transcrieri s-au aflat peste patruzeci deosebiri de lectură, printre care cităm: «Înnălţarea» şi «înălţarea»; «în lunca» şi «în Luţca»; «Poprica» şi «Porpinca»; «iscălesc» şi «am iscălit»; «Suceavă» şi «Suciavă»; «Eremici» şi «Eremii» etc.

Şi în privinţa traducerii documentelor slave, specialiştii din colectivul de la Iaşi ne-au furnizat dovada lipsei de metodă şi de coordonare, doi dintre ei transcriind şi traducînd un act slavon din Biblioteca Centrală din Iaşi, sub nr. 2. Au fost trimise colectivului redacţional din Bucureşti ambele traduceri şi transcrieri datorită faptului că originalul fiind defectuos, lipsindu-i partea unde se găsea datarea, un traducător i-a atribuit data <1595 aug.-1600 mai>, celălalt <circa 1598-1600>, iar verificatorul responsabil al colectivului Iaşi a dat unei traduceri nr. 191, alteia nr. 295, considerate ca două acte deosebite, în timp ce redacţia colecţiei pe baza componenţei sfatului domnesc, l-a datat <1597 mai-sept.> [3]

Pe cînd în nr. 191 completările făcute de transcriptor sînt indicate prin paranteze ascuţite, în nr. 295 acestea lipsesc, lăsînd impresia că originalul este bine păstrat, textul desfăşurîndu-se fără hiatusuri.

Traducerea din 295 prezintă pasagii de genul acesta: «sau o vor auzi citirea ei», «că au venit Iuraşco», «strănepotul lui Prigorie», «şi cu loc pentru mori pe Horaeţu» [4]. Partea mai interesantă a acestei traduceri o formează fragmentul: «Şi i-a mai dat încă slugii noastre Dumitru uricar 120 taleri de argint, pentru ca să-i fie lui şi cealaltă jumătate de sat din Frăteşti, care a fost pusă zălog de cumnatul său Zosim la Cîrlig, căci îi este lui de moştenire acel sat Frăteştii de pe jupîneasa sa». În opoziţie cu aceasta, traducerea

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVII, vol. II, p. 135—6, nr. 134.
[2] *Ibidem*, p. 42, nr. 44.
[3] *Ibidem*, A, XVI, vol. IV, p. 160—61, nr. 215.
[4] Să se compare cu traducerea de la paginele menţionate din volum.

din 191 sună astfel: «Și încă i-a mai dat sluga noastră Dumitru uricar o sută și douăzeci de taleri...., să-i fie și aceastălaltă jumătate de sat din Frătești, ce o pusese zălog cumnatul lui, Zosim al lui Cîrlig, ce-i este lui dedină».

Între cele două traduceri sînt importante deosebiri de conținut, pe care colectivul de la Iași n-a încercat să le rezolve singur, mai ales cînd actul în discuție se găsea la Bibilotcca Centrală de acolo.

DATAREA DOCUMENTELOR NEDATATE SAU DATATE GREȘIT

O problemă extrem de dificilă pentru arheografi este aceea a fixării datei de emitere a unui act original nedatat, a stabilirii datei exacte la unele originale, care din neatenția diacului prezintă omisiuni la veleat (milesim) și la data lunară, și a rectificării datelor greșit transmise de copiști în traduceri și copii tîrzii.

Cînd este vorba de documente în original, aspectul paleografic aduce totdeauna întărirea concluziilor trase de critica internă, dar în cazul păstrării actului numai în copie ori traducere, critica externă este inoperantă, rezolvarea depinzînd numai de puterea de pătrundere în conținut a editorului, de cunoașterea temeinică a condițiilor istorice în care actul original a fost întocmit.

Problema se complică și mai mult cînd arheograful nu are în față nici măcar sub această formă conținutul, el fiind obligat să stabilească data unui simplu rezumat al actului, dată care sau există, dar e discutabilă, sau lipsește cu totul.

Pentru ca această sarcină a arheografului, față de materiale prezentînd asemenea lipsuri, să poată fi îndeplinită bine, trebuie ca înainte de toate să fie un paleograf desăvîrșit și să i se pună la dispoziție instrumentele necesare de informare (liste cronologice de domni, mari dregători, vîrfuri clericale: mitropoliți, episcopi, egumeni de mănăstiri; dregători din ținuturi, din administrația orașelor etc.), dar acestea ori sînt lacunare, ori lipsesc cu totul la noi, fapt ce obligă pe editorul de documente să se descurce cu mijloace proprii.

Este lucru recunoscut că textul unui document trebuie redat în mod exact, arheograful — dacă are de făcut obiecțiuni asupra formei sau a conținutului — putînd interveni cu comentarii în note și în legenda documentului. Acest principiu, cunoscut și discutat de colectivele de la București și Iași, nu a fost în totdeauna respectat. Pentru a exemplifica cele afirmate, vom folosi volumul I (1247-1500) din seria B (Țara Romînească) — al zecelea volum în ordinea apariției — care, fiind lucrat de colectiv după acumularea unei bogate experiențe este deci mai bine pus la punct decît precedentele volume apărute în anii 1951-1953.

De pildă, documentul păstrat în traducere și purtînd în text datarea «în luna lui August 7, välea 6954 <1446> indictul 14» [1]. Actul e dat de Vladislav al II-lea, dar acesta nu domnea încă în 1446; apoi indictionul 14 nu corespunde anului 1446 (care are indictionul 9), ci anului 1451, deci pe baza acestor elemente, colectivul a fixat actului cu dată greșită o altă dată, pe care a așezat-o ca titlu al documentului, fără a elimina din text datarea greșit copiată de acel ce a întocmit în veacurile trecute manuscrisul Coziei

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, p. 123, nr. 113.

de la Arhiva istorică centrală, nr. 209. La fel a procedat cu actul slavon, cu data «în luna martie 23 de zile, în Postul Mare, în Miercurea Mare...., în anul 7005 <1497>» [1]; a trecut în titlul documentului data: «1497 (7005) martie <22>», fiindcă în acel an miercurea mare a căzut la 22 martie, paștile fiind la 26, a explicat acest lucru în legenda documentului, dar n-a intervenit în textul lui. Acesta este procedeul științific, pe care colectivul nu l-a aplicat din nefericire decît în parte, după cum vom vedea.

S-a publicat în volum traducerea unui act slavon emis de Radu Prasnaglava în Creața la «19 iunie, văleat 6945 <1437>». Data veleatului este adăugită în original, cum a observat colectivul, apoi ea nici nu corespunde domnului citat, în consecință este greșită și colectivul în asemenea situații trebuia să stabilească data exactă, dar nu eliminînd veleatul existent — cum a procedat în text —, ci păstrîndu-l, justificînd în legendă data propusă și așezînd-o în titlul documentului.

Un alt document (nr. 86) are în titlu data: 1437 (6945) ianuarie 20, această dată apare și în textul publicat «ianuarie ziua 20, anul 6945» [2]. Dar cititorul află cu surprindere în legendă că traducerea dată după I. Pușcariu, *Fragmente istorice*, IV, 50-52, ca și alte ediții anterioare, «dau data 6940 <1432>». Dacă astfel se prezintă ediția folosită, cu veleatul 6940, colectivul era obligat să dea textul cu acest veleat, iar în legendă să explice neconcordanța datei cu domnul, cu sfatul domnesc, și să propună data justă, pe care s-o pună și în titlul actului.

Sub nr. 100 apare un act după N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XII, a cărui datare este «în luna lui aprilie 23 21] de zile, anul de la zidirea lumii 6945 [1437], nede u popaștea Duminecă după Paști]» [3]. În volumul nostru, data se înfățișează astfel: «în luna aprilie 23 de zile, anul de la zidirea lumii 6949 <1441>, Duminecă după Paști» [4], în loc să fie redată întocmai după ediția utilizată, arătîndu-se însă în legendă că indicația «duminecă după Paști» se potrivește în domnia lui Vlad Dracul numai pentru anul 1441, cu care corespunde și divanul. Cercetătorului trebuia să i se dea textul folosit fără nici o modificare, iar colectivul să fi explicat de ce în vechea ediție, 23 aprilie este corectat, altfel el se va întreba constant dacă se află în fața unui text aidoma traducerii utilizate sau a unuia interpretat. În titlu, data corectată trebuia să apară în paranteze ascuțite pentru a se semnala deosebirea de text, ori aici titlul este degajat de atari semne.

La nr. 115, se dă data «luna august 5 zile... în anul 6960 <1452> indiction 15», dar printr-o notă la cuvîntul indiction se spune «în copie greșit: 8; indictionul restabilit după dată» [5]. Deci, s-a eliminat din textul copiei slave indictionul 8 și s-a așezat în locu-i indictionul propus.

Actul de la nr. 185 este datat «în luna septembrie 7 și în anul 69<94> <1485>» [6]; această dată 1485 (6994) sept. 7 figurează și în titlul documentului păstrat în copie slavă, dar în legendă găsim informația: «Data greșită. Datat după boierii martori». Aceasta însemnează că în copie există o altă dată, greșită, pe care colectivul nu o comunică cititorului, pentru ca acesta să se poată pronunța asupra temeiniciei datei propuse.

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV p. 246, nr. 258.
[2] *Ibidem*, p. 97, nr. 86.
[3] Cf. N. Iorga, *Studii și documente*, XII, p. 278.
[4] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII, XIV, XV, p, 110.
[5] *Ibidem*, p. 125, nota 1.
[6] *Ibidem*, p. 183.

Într-una din ședințele colectivului, unul din cei mai pregătiți membri a propus ca datările stabilite de arheograf la documentele nedatate să se justifice totdeauna în notele de la sfîrșitul documentului (proces verbal 104 din 13. I. 1950), propunere care a fost însușită de colectiv.

În volumul de care ne ocupăm, acest principiu se aplică la doc. nr. 20, cel mai vechiu original slavon, dat de Vladislav I (Vlaicu) mănăstirii Vodița și păstrat la Arhiva istorică centrală, căruia — fiind nedatat — i se fixează data <1874>, dar ea nu este inserată în textul documentului, ci numai în titlu, făcîndu-se motivarea în legendă.

Și în această privință, principiul stabilit a fost aplicat cu totul sporadic, fiindcă întîlnim în volum multe documente nedatate, cărora li s-a pus în titlu data, fără să se motiveze în legendă. Aceste documente sînt: nr. 5, datat <circa 1320>; nr. 6 datat <1337-1338>; nr. 7, <curînd după 1343>; nr. 6, datat <1337—1338>; nr. 7 <curînd după 1343>; nr. 10 <1359 mai 10>; nr. 13 <1370>; nr. 14 <1370> august, indiction III (fără să se arate că indictionul nu corespunde, cel real pentru 1370 fiind ind. 8); nr. 15 <1370> octombrie; nr. 80 <1431-1436>; la fel nr. 81; nr. 153 <1475 sept. 1—1476 august 31> 6984, la care apare în titlu veleatul 6984, deși în text lipsește. În titlu, data doc. nr. 266 este: 1498 (7006) februarie 16, dar în textul traducerii vechi nu apare decît veleatul, fără data lunară, care s-a luat dintr-un dosar. În acest caz, luna și ziua trebuia să fie puse în paranteze ascuțite.

În datarea documentelor se găsesc pe lîngă elementele cronologice principale și elemente secundare. De multe ori, între ele nu există concordanță, cum se întîmplă de pildă cu doc. nr. 14, datat: <1370> august, indicția 3, căci anului 1370 îi corespunde indictionul 8, iar nu 3. În legenda actului grecesc se indică edițiile anterioare, dar nu se motivează anul, mai ales cînd acesta nici nu e în concordanță cu indictionul. Actul din 1433 fevr. 9 are indictionul 1, cînd în realitate este 11 și acest lucru trebuia să se semnaleze în legendă (nr. 83); la fel nr. 85, 1436 (6944) iunie 25, indiction 12 care în realitate este 14; nr. 95, 1439 (6947) august 2, indiction 3, în loc de 2; nr. 126, 1463 (6972) nov. 12, indiction 11, în loc de 12; nr. 130, 1464 (6973) oct. 28, indiction 14, în realitate 13. În doc. nr. 289 data este: 1500 (7009) dec. 13, indiction 4, temelia 29. Veleatului 7009 îi corespunde indictionul 4, dar temelia lui este 11, iar nu 29 și acest lucru nu se pune la punct în legendă (nr. 289).

Un element cronologic secundar, care figurează uneori în datare, este sărbătoarea. Dacă actul are anul și o sărbătoare fixă, datarea lunii nu prezintă dificultăți. Cînd însă nu există veleatul, iar sărbătoarea este mobilă, datarea este imposibilă dacă elemente din conținut nu ajută la fixarea anului. Un exemplu de acest gen îl oferă doc. nr. 69, emis de Dan II la Argeș «în duminica Floriilor» și scris de Coica logofătul. I s-a atribuit data <1426 martie 24> «după boierii martori și după faptul că în domnia lui Dan, numai la 1426, Floriile au căzut la 24 martie»[1]. Într-o ediție din 1938[2], se afirmă că «pentru datare» să se vadă lucrarea lui Al. Al. Vasilescu *(Urmașii lui Mircea cel Bătrîn pînă la Vlad Țepeș)*[3]. În nota 6, Vasilescu spune: «Doc. acesta se află datat numai *v nedelia țveatonoșnia*. Îl socot totuși că a fost dat în 1426, căci în sfatul domnesc ce conține aflăm pe: Dobromir, Sarul stolnic și Caragea comis, pe care nu-i aflăm nici în sfaturile domnești din anii

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, v l. I, p. 83.

[2] P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Romînești*, vol. I, p. 149, nr. 51.

[3] Cf. «*Revista pentru istorie, arheologie și filologie*», XV (1914) p. 143.

precedenţi, nici în cele din anii următori. În acest an, duminica Floriilor a căzut în 24 martie».

Argumentul nu-i convingător. Socotim că trebuia luat în considerare faptul că actul este scris de Coica logofătul, care apare în aceeaşi situaţie şi în documentul din 1422 oct. 23 [1], apoi de reflectat asupra faptului că numai în acest document, din cîte cunoaştem, boierul Borcea apare cu dregătoria de vornic. Documentele nr. 70 şi 71 au fost datate <1427> şi <1427> dec. 1, în legătură cu nr. 69, a cărui datare este în discuţie, dar apar în ele boierii Stan, Nicola şi Buşaga stolnic, pe care îi fixează în timp pentru întîia oară documentul dat în 1428 sept. 10 (nr. 74), deci în jurul acestei date trebuie situate cele două documente, în timp ce nr. 69 rămîne a fi trecut în anii de la începutul domniei lui Dan al II-lea.

La nr. 106 se publică un rezumat, în traducere din greceşte, al hrisovului lui Vladislav voevod, prin care domnul «împreună cu nepotul său Dragomir mare vornic» fac o danie m-rii sf. Ştefan de la Meteore. În legendă se arată că actul, editat de Iorga, a fost datat de acesta «după 1482» [2], iar în textul rezumatului s-a introdus veleatul 69<5>6, fără să se spună că în ediţia Iorga este veleatul 6906, care trebuia menţinut în ediţia actuală şi discutată neconcordanţa cu conţinutul în descrierea actului. Introducerea lui 50 în veleat pare admisibilă, avînd în vedere numele Vladislav voevod, dar justificarea datării, pe motivul că în fruntea divanului lui Vladislav II apare Dragomir al lui Manea, este fără nici un reazim docucumentar, deoarece în toate documentele lui Vladislav, din volumul acesta, nu apare niciodată Dragomir al lui Manea, ci Manea Udrişte (anii 1450-1453), iar la 15 aprilie 1456 răsare Dragomir Udrişte. Pe de altă parte, rezumatul vorbeşte precis că e vorba de Dragomir mare vornic, ori în puţinele acte ce avem de la Vladislav II, apar ca mari vornici: Papa (1450), Manea al lui Udrişte, apoi Stance vornic (1451), Stancea sau Stanciul (1452-1456), deci în sfatul lui Vladislav nu a existat un Dragomir mare vornic, dar apare unul în domnia lui Radu cel Frumos, în anii 1463-1465. În consecinţă, datarea propusă «<1447 sept. 1—1448 august 31 6956» este slab argumentată. Trebuia să se observe că în anii cînd Dragomir este mare vornic (1463-1465) nu figurează nici un alt Dragomir şi îndată ce vornicia este trecută lui Neagu (1466-1473), imediat după el apare Dragomir al lui Manea (1466 şi 1471-1473) sau Dragomir al lui Udrişte (1467-1469 şi 1473 sept.). Basarab Laiotă şi Ţepeluş au în fruntea sfatului domnesc pe Dragomir al lui Manea (1475—ian. 1480). În sfatul domnesc din 7 nov. 1480 şi ulterior, Dragomir nu mai apare, dar la 27 ian. 1483 el revine în fruntea divanului lui Vlad Călugărul. Credem că e acelaşi cu «jupan Udrişte» din capul listei domneşti din anul 1482 iulie 13. Se menţine cînd sub numele «al lui Manea», cînd «al lui Udrişte», pînă în oct. 1492, după care dată dispare definitiv, în fruntea divanului succedîndu-i Drăghici al lui Stoica.

Nesocotindu-se componenţa divanului şi luîndu-se mecanic în considerare numele domnului şi al tatălui său (uneori transcriptorul confundînd «Radul» cu «Vladul»), colectivul a introdus greşit în volumul I (1247-1500) mai multe documente ce aparţin primelor trei decade din sec. XVI.

La nr. 222 apare traducerea unei cărţi domneşti către m-rea Bistriţa, emisă de Vlad voevod, întocmită de Vîlsan mare logofăt şi datată: 1492 (7001)

---

[1] G. G. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-romîne din Ţara Romînească şi Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul, 1346—1603*, Bucureşti-Viena, 1931, p. 14, nr. 10.
[2] Cf. Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, vol. XIV_1, Buc., 1916, p. 41, nr. XC.

oct. 29, fără ca acei care au alcătuit sau măcar cei care au făcut verificarea ultimă să observe că un Vîlsan mare log. n-a existat în acest timp, dar a funcționat ca atare în domnia lui Vlad Innecatul, şi actul slav original s-a publicat în volumul II (1526-1550), pagina 89, nr. 89, cu data <1530-1531> octombrie 29. Eroarea inițială aparține paleografului de la Arhivele statului, care n-a fost în stare să contopească fişa extrasă din ms. 713, unde se află traducerea cu dată greşită, cu fişa conținutului sumar al originalului slav, de la cota S. I. nr. 342.

Considerăm că şi nr. 213, rezumat din aceeaşi condică a Bistriței, are veleatul 7000 incomplet şi deci greşit s-a plasat aci, căci există originalul actului, în traducerea colectivului, la nr. 233, avînd data 1494 (7002) martie 16. Nr. 214, care iarăşi are veleatul 7000, credem că trebuia plasat înaintea documentului nr. 233, cu care e în strînsă legătură de conținut, căci şi acestui veleat îi lipseşte cifra unităților.

Mai interesantă se prezintă situația cu actul nr. 238, datat: 1494 (7003) sept. 13, care este traducerea originalului slav de la Acad. R.P.R. pac. XCV/8 şi căruia i s-a pus greşit la tipar (în titlu) veleatul 7002. Colectivul a mai tradus în 1950 acest original slav de sub aceeaşi cotă, cu unele deosebiri e drept, şi l-a integrat în volumul I (1501-1525), nr. 17, p. 23, unde de altfel îi este locul, cu data reală: 1504 (70<1>3), cifra zecilor fiind ştearsă, sept.13.

Fixarea datei documentului de la nr. 247: <1495 sept.15—1500> «după Detco paharnic» este insuficient motivată, fiindcă un Detco paharnic de divan a existat în anii 1475—1476 (nr. 150, 152 şi 154), iar un altul în divan cu această dregătorie nu întîmpinăm în toată a doua jumătate a sec. XV. În domnia lui Radu cel Frumos, anii 1463—1469, divanele cuprind pe un Detco stolnic. În anii 1486, 1491 şi 1494 (nr. 187, 215 şi 233) apare un mare feudal Detco, ban, iar la 16 iunie 1493 un Detco paharnic mic, alături de Radu paharnic, în divan fiind Dumitru paharnic (nr. 228). Acest document putea fi aşezat cu mai multă justificare sau după actul nr. 215 în care se arată grija lui Vlad Călugărul față de posesiunile m-rii Tismana, Radu fiind asociatul la domnie al tatălui, cum o dovedeşte doc. nr. 220 din 8 sept. 1492, ori de studiat cu atenție din punct de vedere paleografic şi văzut dacă emitentul Radu nu este «cel Frumos», care manifestă o deosebită atenție față de Tismana, cum o dovedeşte doc. nr. 128 din 10 iulie 1464.

Găsim în volumul de care ne ocupăm, sub nr. 268, un act emis de Radu voevod, fiul lui Vlad vodă, şi datat :1498 (7006) iunie 26, apoi un altul emis de acelaş domn, datat: 1500(7008) mai 30 (nr. 286), primul în original slav, al doilea în traducere veche. Editorii n-au dat atenție faptului că boerii din sfatul domnesc nu se potrivesc cu cei din divanele lui Radu cel Mare, dar corespund întocmai cu acei din divanele lui Radu de la Afumați, anii 1527-1528. Ei mai puteau observa că originalul slav, cu veleatul 7006, este scris de un grămătic Țalapi, care nu apare în nici unul din actele perioadei 1460-1520, dar este prezent în actele decadei a patra din sec. XVI. La acest hrisov, veleatului sau îi lipseşte sau a trecut neobservată cifra zecilor, 30.

Mai figurează în volum un act slav original, tradus de colectiv, eşit din cancelaria lui Radu cel Mare şi datat: 1500 (7008) ianuarie 21 (nr. 282), al cărui divan nu corespunde cu anul 1500, ci cu anul 1506, fiindcă Bogdan mare log. succede lui Staico numai din iunie 1505, iar Dragomir diacul scrie actul din 12 iunie 1506. Editorii n-au sesizat nimic şi deci nu discută ceva în legenda documentului.

Cînd data documentului este exprimată prin veleat, s-a stabilit ca alături de veleat să se dea și anul erei noastre, pus între paranteze ascuțite, ceea ce în general arheografii au aplicat. Dacă actul este datat numai prin veleat, se pun în paranteze anii corespunzători ai erei noastre de la 1 sept. 31 august următor (de ex. veleatul 6900 <1391—1392> (nr. 29).

TITLUL DOCUMENTULUI

Pentru a se stabili cuprinsul rezumatului actului, modul redactării unitare și locul unde să se plaseze, subcolectivele pentru sec. XVI și XVII de la București au ținut în perioada 11 iulie 1949—20 martie 1950, zece ședințe, la multe dintre ele fiind prezent și responsabilul colecției. În privința conținutului, de la început s-au exprimat două opinii: una, ca rezumatul — fiind o operă de interpretare — să redea pe scurt esențialul, data și locul, emitentul, destinatarul și obiectul actului, fără indicarea felului acestuia căci se pot naște confuzii (la început desemnarea lui fiind într-un fel, la sfîrșit în altul, iar în Moldova fiind o altă terminologie); alta, ca rezumatul să cuprindă: felul documentului, apoi emitentul, destinatarul, instituțiile ce se leagă de text, relațiile istorice importante, menționarea existenței martorilor și divanului. S-a adoptat prima cale, susținută de aproape toți membrii colectivului (pr. verb. nr. 54, 55, 66, 71 din anul 1949; nr. 104 și 115 din ian — febr. 1950).

În legătură cu identificarea localităților și persoanelor din act s-a hotărît să se facă în rezumat numai atunci cînd ea rezultă clar din conținutul documentului, fără să fie nevoie de cercetări de informare (pr. verb. nr. 75 din 30 sept. 1949), La ședința din 11 iulie 1949, s-a propus ca pentru asigurarea unității de redactare a rezumatelor, ele să se facă în comisie. Această chestiune s-a pus și în ședințele colectivelor din febr. și martie 1950 (pr. verb. nr. 115 și 123) și s-a rezolvat definitiv în ședința comitetului de redacție din 14 sept. 1952, în sensul ca membrii comitetului să asigure unitatea redactării lor.

Asupra modului de prezentare a datei documentului în titlu, s-a făcut propunerea (P.P. Panaitescu) ca aici să apară numai anul erei noastre, fără anul bizantin numit dela facera lumii, dar ea nu a fost admisă de toți ceilalți membri ai colectivului, argumentîndu-se că în veacurile XIV-XVI documentele din Moldova și Țara Romînească sînt datate numai prin veleat și dacă acesta se elimină, cum se va putea face ordonarea cronologică a materialului documentar din fiecare volum? (pr. verb. nr. 71). S-a stabilit ca în titlu să apară anul erei creștine urmat de veleat, acesta din urmă închis în paranteze rotunde. Cînd în datarea documentului figurează numai veleatul, fără data lunară, cum anul bizantin începea la 1 sept., cu 4 luni înainte de anul erei noastre, s-a decis ca scăzîndu-se din veleat numărul 5509, anul erei noastre obținut, să fie urmat de 1 sept., apoi de anul următor asociat cu luna august 31 (de pildă <1430 sept. 1—1431 aug. 31>), totul închis în paranteze ascuțite, succedîndu-i apoi veleatul (6939) (cf. doc. nr. 77 din vol. I).

Cînd data din cuprinsul documentului este greșită, aceasta rămîne nemodificată, se discută în legendă eroarea, stabilindu-se aici data reală, care va fi trecută și în titlul documentului, cu care începe rezumatul. După cum am arătat, colectivul n-a respectat acest principiu, luînd poziții diferite în asemenea cazuri și lipsind colecția de aspectul unitar.

O chestiune larg dezbătută în colectiv a fost aceea dacă rezumatul să figureze în fruntea fiecărui document, cei mai mulţi dintre membri fiind de părere ca rezumatul într-o formă ceva mai largă să apară în capul fiecărui act, iar o formă succintă de tot, cu caracter indicator, să se dea într-o listă cronologică de la sfîrşitul sau începutul volumului (pr. verb. nr. 54, 55, 66, 104). La sfîrşitul şedinţei din 20 martie 1950, s-a decis că rezumatele se vor publica numai în lista cronologică a documentelor, în limba romînă şi rusă, la sfîrşitul volumului (pr. verb. nr. 123). Ulterior, comitetul de redacţie a stabilit ca această listă să apară la începutul volumului, după prefaţă, iar în fruntea documentului, ca titlu, să figureze numai data şi locul actului. Deasupra acestui titlu, va sta numărul de ordine al documentului, în cifre arabe, ordinea fiind strict cronologică.

În şedinţa comitetului de redacţie, din 16 iunie 1951, s-a indicat ca la sfîrşitul rezumatului documentului căruia i s-a făcut o fotocopie, să se arate numărul facsimilului şi pagina. Această decizie nu s-a aplicat, desigur fiindcă redacţia n-a stăruit în această direcţie, ceea ce îngreuiază cititorului informarea rapidă, fiindcă după citirea rezumatului, el trebuie să cerceteze fotocopiile de la sfîrşitul volumului, ca să vadă dacă documentul care îl interesează are sau nu reproducere fotografică.

DESCRIEREA DOCUMENTULUI (LEGENDA)

Colectivul din Bucureşti a ţinut un număr de şapte şedinţe, consacrate într-o bună măsură discutării conţinutului legendei documentului. În prima şedinţă (proverb. nr. 54) participanţii la discuţie au fost de părere ca descrierea să fie cît mai restrînsă. Această unitate de opinii a fost modificată în şedinţa din 21 sept. 1949, cînd s-a propus de către un membru al colectivului să se descrie grafia, cerneala, materialul pe care e scris documentul, pecetea; să se dea dimensiunile şi să se indice bibliografia documentului, arătîndu-se ediţiile unde s-a mai publicat şi studiile în care a fost menţionat (pr. verb. nr. 71).

La 13 ian. 1950, s-a ajuns la următoarele concluzii: descrierea să înceapă cu indicarea depozitului sau locului unde se păstrează documentul (arhivă, bibliotecă, muzeu, colecţie particulară), a fondului ori colecţiei şi a cotei la care se găseşte documentul (nr. pachetului cu cifre romane şi al documentului cu cifre arabe, sau nr. manuscrisului şi fila unde se găseşte în copie sau traducere); pe un aliniat nou să se dea informaţii asupra provenienţei sau felului actului (original, concept, transumpt, copie, traducere), asupra limbii în care este redactat, a materialului pe care s-a scris (pergament, hîrtie etc.) şi a stării în care se află, dacă este defectuos, prost conservat etc., apoi să se menţioneze existenţa sigiliului (atîrnat, aplicat sau timbrat), fără a se face descrierea diplomatică (scut, legendă etc.) şi a se indica dimensiunile. După cum s-a mai arătat, tot în legendă se va face motivarea datării unui document nedatat sau a rectificării unei date greşite, textul rămînînd neatins. Înaintea justificării datării, se va argumenta prelucrarea redacţională a documentului şi anume: alegerea textului ce se publică, dacă el există în mai multe variante, aceasta cînd este vorba de ediţii mai vechi ale unui document pierdut şi deci scos din categoria materialelor documentare asupra cărora se exercită tehnica arheografică directă.

Asupra literaturii documentului s-a convenit să se dea în legendă indicații privind documentele publicate în colecții și în reviste, nu și pe cele din ziare, greu de despoiat și uneori de găsit. Propunerea de a se indica și studiile în care e menționat documentul s-a socotit inaplicabilă, deoarece la această dată (21 sept. 1949) neexistînd nici o evidență a documentelor publicate în volume speciale, în monografii și periodice, nu se putea extinde munca de bibliografiere, care ar fi îngreuiat și mai mult sarcina colectivului, de terminare a primelor volume planificate.

În privința indicației edițiilor anterioare ale documentelor publicate în colecția *Documente privind istoria Romîniei*, trebuie să se recunoască deschis că ea nu s-a făcut decît cu totul sporadic, chiar și după ce un colectiv a lucrat cîțiva ani la detectarea și extragerea pe fișe a documentelor publicate în colecții, monografii și reviste de specialitate. O lipsă a conducerii Institutului de istorie din București și a secției de istorie medie din cadrul acestuia constă în aceea că a limitat acțiunea de detectare și fișare a acestui colectiv numai pînă la anul 1700, lăsînd nelucrat veacul al XVIII-lea, pentru ca alții s-o facă printr-o nouă și grea răsfoire de sute de mii de pagini.

INDICELE ALFABETIC

Fiind îndeobște admis faptul că o lucrare și mai ales o colecție vastă de documente nu poate fi folosită fără indice[1], colectivul din București a dezbătut pe larg în ședințele lui din anii 1949-1950 problema indicelui. Astfel, cînd s-a discutat asupra utilității și extinderii aparatului de comentarii la documentele publicate în colecția de față, s-a pus întrebarea dacă să se facă identificarea numelor de persoane, locuri și instituții menționate în documente (ședința din 11 iulie 1949, pr. verb. nr. 54).

Unii membri ai colectivului și-au exprimat părerea că trebuie să se renunțe la identificări în note sau aparat, pe de o parte pentru că această operație dificilă ar necesita timp și efectuarea ei ar întîrzia apariția volumelor, iar pe de altă parte fiindcă editorul nu poate fi în acelaș timp, pe acelaşi plan, și arheograf și interpretator, nefiind la fel de competent. Alții au înclinat în favoarea rezolvării problemei, propunînd să se facă însă, în rezumatul actului numai acele identificări ce rezultă din textul documentului și nu impun referirea la alte izvoare (pr. verb. nr. 55,71 și 104).

În cele din urmă, s-a ajuns la concluzia ca să se facă, în rezumatul documentului, identificarea numai a numelor de locuri, dacă aceasta rezultă în mod evident din conținutul actului, iar pentru celelalte nume (de persoane, de locuri) și pentru lucruri, ea să se realizeze în indicii alfabetici (şed. din 30 sept. 1949, pr. verb. nr. 75).

Este de observat că în timpul discuțiilor, odată cu transferarea la indici a problemei identificărilor, s-a emis părerea ca indicii colecției *Documente privind istoria Romîniei* să se întocmească ulterior de către un alt colectiv decît al specialiștilor care au pregătit volumele pentru tipar (pr. verb. nr 55, 71 și 91). Deși în acest fel nu se rezolva problema apariției indicelui

---

[1] Cf. A. A. Șilov, *Îndrumător pentru publicarea documentelor din sec. XIX și de la începutul sec. XX* (în red. G. Costomarov), Moscova, 1939 (trad. la Arhivele statului din București, p. 135) unde gasim: « *Nici tabla de materii*, nici « cuprinsul » cărții, și cu atît mai mult al unei colecții de documente, nu pot niciodată să înlocuiască « indicele ».

alfabetic la fiecare volum, esențială pentru înlesnirea cercetătorilor în folosirea materialelor documentare din colecție, și se lăsa subapreciat faptul că alcătuitorii volumelor erau cei mai indicați să redacteze acești indici, s-a admis totuși acest punct de vedere, scontîndu-se publicarea în timp cît mai scurt a acestor instrumente de orientare în conținutul masiv al volumelor apărute cu începere din anul 1951.

Colectivul a discutat apoi în mai multe ședințe asupra întocmirii indicelui. Unii membri au susținut propunerea ca fiecare volum să fie însoțit de indice, întărind-o prin argumentul că el contribuie la rectificarea erorilor ce se pot strecura în text. Alții au îmbrățișat opinia alcătuirii indicelui pe decadă (pr. verb. nr. 55), obiectîndu-se că redactarea unui indice centralizator pe fiecare secol (cum s-a propus de redactorul colecției la 11 iulie 1949, pr. verb. nr. 54) îngreuiează folosirea, obligînd pe cercetător să umble deodată cu toate volumele din secolul respectiv, și-apoi de multe ori o colecție întrerupîndu-se după apariția unui număr de volume, acestea rămîn fără indici. S-a adoptat totuși hotărîrea — avîndu-se în vederea greutatea imensă a alcătuirii lor pe volum — să se facă indici pe fiecare secol și pentru fiecare țară (Moldova, Țara Romînească și Transilvania) separat, atunci cînd toate controversele privind tehnica întocmirii lor vor fi puse la punct. În ședința comitetului de redacție, din 25 mai 1951, s-a reafirmat hotărîrea ca la indicele pe veac să se facă identificarea numelor de persoane, de locuri și de lucruri și să se adauge un repertoriu cronologic al tuturor documentelor publicate în alte ediții.

Trebuie să recunoaștem faptul că la o colecție de documente neajunsul lipsei indicelui la fiecare volum este anihilat prin indicele centralizator pe secol, care dă largi și variate posibilități de lucru cercetătorilor, prin rezolvarea unor probleme care, lăsate în seama celui ce generalizează, i-ar consuma mare parte din energie și timp.

Cînd s-a discutat asupra întocmirii indicelui alfabetic la colecțiile *Uricariul* și *Studii și documente* s-au propus de unii membri două soluții: 1. un indice general, în care să figureze toponomasticele și instituțiile în ordine alfabetică; 2. trei indici: unul de persoane, altul de toponime și al treilea de lucruri (șed. din 21 nov. 1949, pr. verb. nr. 91). Într-o ședință următoare (2 ian. 1950) s-a înfățișat și o soluție intermediară: gruparea numelor de persoane și locuri într-un singur indice (toponomastic) și adunarea numelor de instituții (lucruri) într-un alt indice (pr. verb. nr. 100). Discuția era legată — de data aceasta — de indicii colecției de față.

În afară de cele trei feluri de indice, unii membri ai colectivului au fost de părere să se alcătuiască și un glosar de cuvinte romînești în textele slavone, cum și un indice de cuvintele slavone importante (șed. din 13 ian. 1950, pr. verb. nr. 104.)

Cu toate că s-a socotit necesară o discuție mai largă, cu participarea unor specialiști din afara colectivului de documente, în legătură cu întocmirea indicilor colecției, comitetul de redacție n-a pus în practică această hotărîre, lipsind astfel colectivul însărcinat cu rezolvarea problemei indicelui alfabetic de un ajutor prețios.

Pe lîngă chestiunea numărului de indici s-a pus și aceea a cuprinsului fiecărui indice, dacă el să fie simplu, menționînd doar numele fără a da vreo informație, adică să fie un indice așa numit « surd », sau să cuprindă pe lîngă nume și o scurtă adnotare bazată numai pe materialul

cuprins în colecție, ori să fie un indice bogat adnotat, cu informații largi asupra persoanelor, cuprinzînd și caracterizarea activității lor, folosindu-se toată bibliografia problemei, ba chiar și izvoare inedite. În privința gradului de amănunțime, s-a propus, de pildă, într-o ședință (din 6 martie 1950) ca indicele să nu fie prea analitic și să se facă identificări numai la numele de persoane, nu și la toponimice (pr. verb. nr. 120).

Colectivul de indici de la București și-a propus să întocmească, potrivit unui plan metodic, trei feluri de indici: de persoane, de locuri și de materii; aceștia să fie analitici, urmărindu-se toate identificările posibile, și să semnaleze greșelile strecurate în textul publicat. Pînă în momentul de față s-au lucrat numai indicii de persoane și locuri la volumele de documente privind Țara Romînească (perioada 1247-1625), nu s-a făcut decît prea puțin în legătură cu indicii corespunzători pentru Moldova și nu s-a discutat măcar, modul de întocmire a indicilor de lucruri, a căror realizare ridică dificultăți ce depășesc cu mult pe cele ale indicilor toponomastici. Trebuie recunoscut fără înconjur că lucrarea se efectuează prea lent, de aceea este de adoptat — pentru volumele seriilor Moldova și Țara Romînească de la 1626 înainte — sistemul alcătuirii indicelui la fiecare volum, pe cele trei categorii stabilite. Fiindcă nu e posibilă redactarea indicelui după corectura în pagini, care ar provoca întîrzierea ei, se va lucra o mare parte din indice după manuscrisul volumului de documente respectiv, și anume extragerea cuvintelor, verificarea fișelor și adnotarea fiecărei fișe, rămînînd ca la primirea corecturii în pagini să se noteze în indice paginile, să se alfabetizeze și concentreze, încît atunci cînd se corectează ultima pagină pentru tipar să se poată încredința tiparului și indicele.

ERATA

După cum s-a arătat și mai înainte, în volumele tipărite s-au strecurat greșeli de transcriere, de datare, de ortografie, de cotă, descriere etc., pe lîngă unele greșeli tipografice, care pot crea dificultăți cercetătorilor, ducîndu-i la generalizări nesigure, de aceea este imperios necesar ca toate aceste erori să fie semnalate. Unele din aceste greșeli pot fi rectificate în indice, altele nu, și pentru acestea din urmă se alcătuiește obișnuita listă de greșeli (*erata*) pe pagini și rînduri, care se tipărește la sfîrșitul volumului. În colecția de față, erata trebuie să se găsească la sfîrșitul fiecărui volum de indici sau să constituie un volum aparte pentru tot materialul publicat pînă acum, iar în volumele ce vor mai apărea în viitor să figureze la sfîrșitul fiecărui volum, după aparatul de informare (indici).

COLECTIVUL DIN IAȘI

Acest colectiv a luat ființă la sfîrșitul anului 1948 și a început să lucreze efectiv din ianuarie 1949, avînd sarcina specială de a lucra numai la documentele scrise în romînește cu chirilice.

De la început s-a luat hotărîrea ca un membru al colectivului (M. Costăchescu), care avea o parte din documentele slavone transcrise, să pregătească materialul pentru secolul al XVI-lea, iar ceilalți să lucreze la transcrierea și traducerea documentelor inedite din secolul al XVII-lea, de la Arhivele statului Iași.

S-a constatat însă, la sfîrşitul anului 1951, că nu s-a transcris tot materialul din secolul al XVI-lea din depozitele de la Bucureşti, pe cînd documentele originale de la Arhivele statului Iaşi, fiind puţine, fuseseră transcrise in prima parte a anului. Din această cauză materialul din depozitele de la Bucureşti a fost trimis pentru a fi lucrat la Iaşi.

În acelaşi timp s-a format un subcolectiv la Bucureşti pentru documentele moldoveneşti, care a transcris o parte din materialul cuprins între 1600 şi 1650. Numărul mic de documente lucrate în primul an la Bucureşti şi Iaşi, a avut drept urmare rămînerea în urmă a colectivului din Iaşi, faţă de cel care lucra pentru Ţara Romînească.

Este de observat că s-a trecut la operaţiile de transcriere şi traducere a documentelor fără o pregătire specială. Nu s-a fişat materialul pentru a se avea evidenţa lui în vederea planificării muncii şi nu s-a instruit colectivul pentru adoptarea unui mod unitar de lucru. Fiecare a transcris şi a tradus cum a crezut că e mai bine, de unde au rezultat lipsuri mari în munca desfăşurată de colectiv.

Documentele slavone din secolul al XVI-lea lucrate la Iaşi au fost trimise de acesta comitetului de redacţie fără să fi fost verificate de colectivul din Iaşi.

Mai tîrziu, cînd s-a fixat metoda de lucru şi forma în care trebuiau să apară documentele, a fost necesară revizuirea şi recolaţionarea materialului lucrat.

În 1951 întregul colectiv a lucrat potrivit normelor unitare de transcriere şi traducere stabilite. Aceste norme în anii următori au suferit unele modificări.

În conferinţa pe ţară care a avut loc la Bucureşti în februarie 1950, din partea colectivului din Iaşi s-au făcut propuneri asupra modului cum trebuie să se publice materialul documentar. În acelaşi timp s-a propus ca volumele să cuprindă şi textul slav al documentelor, fiindcă cercetătorii nu vor avea putinţa să elimine unele erori de traducere, care eventual s-ar strecura.

Colectivul din Iaşi şi-a exprimat părerea că indicele toponomastic să însoţească fiecare volum, motivînd că volumele conţinînd indicele pe secol s-ar putea descompleta chiar în bibliotecile mari şi documentele nu ar putea fi utilizate cu înlesnire. În acelaşi timp, pînă la apariţia indicelui volumelor apărute, acestea sînt folosite cu multă greutate. Trebuie însă să se recunoască şi avantajul indicelui pe veac, acela de a se putea face aproape în întregime identificările de persoane şi locuri, ce vor ajuta mult pe cercetători.

În anii 1949—1950 transcrierea a întîmpinat destule greutăţi, arătate pe larg cînd s-a vorbit de munca colectivului din Bucureşti. Pentru a veni în ajutorul colectivului din Iaşi, comitetul de redacţie a transferat unele operaţii asupra colectivului Bucureşti, iar altele privind definitivarea luîndu-le asupra sa.

Colectivul ieşean a lucrat unele documente care se găsesc la depozitele din Moldova: Arhivele statului Bacău, Botoşani, mănăstirile Putna, Suceviţa şi Dragomirna, Muzeul regional Suceava, Muzeul raional Fălticeni, Biblioteca V. A. Ureche-Galaţi, Biblioteca Universităţii din Cluj etc. Această operaţie a început însă abia în 1952 şi a avut drept urmare faptul că o parte din documentele de la începutul secolului al XVII-lea nu au putut intra în volumele respective apărute pînă la acea dată şi au rămas pentru suplimentele ce se vor adăuga la volumele apărute.

COLECTIVUL DIN CLUJ

La înființare, colectivul se numea: *Colectivul documentelor secolului al XVI-XVII-lea*. Colectivul a fost încadrat inițial cu opt membri. Această echipă a lucrat timp de aproape un an, transcriind și prelucrînd un bogat material inedit, aflător în arhivele din Cluj și din alte orașe transilvănene: Arhiva istorică a Filialei Acad. R.P.R. din Cluj, Arhivele statului din Cluj, Muzeul regional Oradea, Arhiva din Alba-Iulia etc.

Sarcina colectivului era de a pregăti pentru tipar trei volume de documente inedite din secolul XVI-XVII privind Transilvania. În această fază, colectivul s-a călăuzit în munca de transcriere după normele generale privitoare la publicarea izvoarelor latine medievale, adaptate la specificul materialului transilvănean. S-au transcris documente latine și maghiare inedite din secolul al XVI-lea privitoare la istoria Transilvaniei. S-au transcris mai întîi în vederea publicării întîiului volum de documente, mai ales acte din perioada cuprinsă între anii 1500-1540, în număr de 1012 documente, în 1930 de pagini, dintre care 958 de documente latinești și 54 ungurești.

Munca colectivului a suferit însă de unele lipsuri, inerente unei munci depuse pentru prima oară. Lipsa de experiență de la început a făcut ca în primele transcrieri să se strecoare unele greșeli de lectură. De asemenea, din lipsa, la începutul muncii, a unor instrucțiuni de transcriere la îndemîna transcriitorilor, s-a observat o diversitate sensibilă în întrebuințarea majusculelor și a minusculelor, în punctuație și în general în frazarea textului.

Multe din greutățile semnalate mai sus s-au menținut și din lipsa unui glosar al limbii latine medievale transilvănene, deoarece glosarul latinei din Ungaria a lui A. Bartal, a fost de un folos destul de mediocru, mai ales în ce privește termenii juridici (dintre care mulți lipsesc, altor indicîndu-li-se un alt sens decît acela al documentelor din secolul al XVI-lea prelucrate de colectiv). Totuși s-a realizat un progres, datorită interesului și rîvnei dovedite de membrii colectivului. De ajutor în muncă a fost și începutul glosarului provizoriu, rezultat din discuțiile ședințelor de lucru ale colectivului și stabilirea unor tipuri de prelucrări de fiecare categorie.

Paralel cu colectivul documentelor secolului XVI-XVII, a funcționat, la institut, un subcolectiv, cu sarcina de a întocmi un *Repertoriu* al documentelor publicate, începînd cu cele mai vechi documente privitoare la Transilvania, pînă la anul 1541. Scopul acestui subcolectiv era să adune la un loc, sub formă de regeste, întreaga documentare dinainte de perioada la care începea publicarea documentelor inedite (1500). Acest subcolectiv a întocmit 1513 fișe în formă de regeste mai dezvoltate.

Începînd cu mijlocul anului 1950, colectivului de documente i s-au trasat alte sarcini, care i-au schimbat în oarecare măsură activitatea. Potrivit hotărîrii comitetului de redacție, colectivul a trebuit să-și concentreze activitatea muncii în vederea traducerii și pregătirii pentru tipar a celor mai vechi documente privitoare la Transilvania, edite și inedite. Pentru aceasta a trebuit ca mai întîi să întocmească un inventar al documentelor privitoare la Transilvania, publicate în diferite colecții și reviste. Deoarece munca trebuia făcută într-un chip scurt, pentru a nu se crea o discrepanță între volumele din seria A, B și C, fișierul-inventar, atît pentru volumul I (1075-1250), cît și pentru volumul II (1251-1300), n-a putut fi complet, din care

cauză din cele dintîi două volume — ca şi de altfel din cele următoare — lipsesc unele documente privitoare la Transilvania.

Operaţia următoare era traducerea în limba romînă a documentelor privitoare la Transilvania, scrise în totalitatea lor în limba latină. În munca de traducere au fost antrenaţi cei mai pregătiţi membri ai colectivului.

A treia operaţie, în ordinea succesivă, era cea de identificare a toponimicelor întîlnite în documente. S-au identificat toate toponimicele întîlnite în documentele traduse. Ultima operaţie pentru pregătirea publicării materialului, era aceea a revizuirii traducerilor, care a revenit responsabilului colectivului.

În această perioadă munca colectivului a fost deosebit de grea, din cauza lipsei de experienţă a membrilor săi în munca de editare a documentelor latine în traducere în limba romînă. Şedinţele săptămînale au avut o importanţă mare în coordonarea muncii şi găsirea celor mai juste soluţii în diferitele probleme ridicate în munca membrilor colectivului. În aceste şedinţe se discutau limba şi stilul prelucrărilor (a traducerilor şi a regestelor), se căuta terminologia cea mai potrivită şi definirea justă a instituţiilor feudale transilvănene, se discuta şi se rezolva problema toponimiei şi a onomasticei.

Din pricina caracterului *cu totul nou* a muncii de editare în limba romînă a documentelor scrise în latina medievală, provenite din cancelarii deosebite, găsirea unor soluţii juste în toate problemele a constituit o greutate deosebită, căci anterior nu au fost decît încercări sporadice de a se publica documente latine în traducere romînească şi cei ce au publicat întîmplător asemenea traduceri n-au avut în vedere regulile ştiinţifice de editare a documentelor, ci au căutat să redea fie doar sensul general, depărtîndu-se de textul latin, fie o traducere aproximativă, ţinîndu-se strîns de formele sintactice latine (de exemplu, Gh. Şincai) astfel că nici într-un caz, nici în altul, transcrierile şi traducerile nu corespundeau cerinţelor ştiinţifice.

Totdeauna cei ce au publicat documente latine în traducere romînească, foloseau o limbă pestriţă, întrebuinţînd alături de unele arhaisme, o bogăţie de neologisme, de multe ori anacronice. De aceea şi colectivul în primele prelucrări — traduceri şi regeste — a folosit o limbă şi un stil destul de amestecat, care nu numai că îngreuia lectura, dar o făcea şi neplăcută. Găsirea celor mai potrivite mijloace de exprimare în limba romînă a textelor latine a fost o preocupare permanentă a colectivului.

În aceeaşi măsură, colectivul a fost preocupat de găsirea sensului just al diferitelor instituţii medievale transilvănene, deoarece multe din ele nu corespundeau întru totul instituţiilor din feudalismul apusean sau răsăritean, avîndu-şi specificul propriu transilvănean. Şi în această problemă, primele preocupări ale colectivului au suferit de lipsa de preciziune sau chiar de unele interpretări necorespunzătoare întru totul.

Problema rezolvării juste a toponimici şi onomasticei a constituit o a treia greutate în munca colectivului. Regimul numelor de persoane şi a numelor topice (nume de sate, nume de hotare, forme de relief) cu corespondenţa lor în limba romînă a ridicat multe discuţii şi multe frămîntări, deoarece în documente ele apăreau în forme deosebite de la un document la altul sau chiar în cuprinsul aceluiaşi document, de cele mai multe ori cu grafie coruptă după bunul plac sau înţelegerea scribului. Identificarea acestora şi localizarea lor în raport cu diferitele împărţiri administrative cunoscute în istoria Transilvaniei n-a fost o problemă uşoară.

Pentru îmbunătăţirea muncii, atît calitativ cît şi cantitativ, colectivul a fost reorganizat pe subcolective, alcătuite după operaţiile felurite şi succesive ale muncii. Distribuirea forţelor de muncă nu era rigidă. Membrii unui subcolectiv lucrau şi în alte subcolective, după necesităţi, în scopul de a putea ţine mereu echilibrul între diferitele operaţii legate între ele şi în funcţie unele de altele, precum şi pentru a putea face faţă unor operaţii complimentare: compunerea volumelor, diferite revizii, controluri, corecturi în şpalturi sau în pagini etc.

Tot cu acest prilej s-au fixat şi normele diferitelor operaţii.

În întreaga desfăşurare a muncii colectivului s-a ţinut seama de condiţiile obiective ale situaţiei date şi de greutăţile specifice prezentate de materialul ce trebuia prelucrat. Materialul fiind cel mai vechi (secolul XI-XIV), prezenta, prin numai acest fapt, incomparabil mai multe greutăţi decît materialul din secolul al XVI-lea; materialul foarte variat, provenind din diferite cancelarii, conţinea adesea texte foarte dificile, stil pretenţios, greu de redat în limba romînă, trebuind să se creeze un limbaj al traducerilor. Cu atît mai mult, cu cît numărul celor ce întruneau amîndouă calităţile necesare unui bun traducător şi editor de documente, anume să cunoască bine limba latină medievală şi să fie specialist în istoria Transilvaniei din epoca îmbrăţişată de aceste documente, era redus. Din aceste motive, greutăţi destul de mari ridicau mai toate operaţiile.

Astfel, de pildă, la depistarea materialului, greutatea provenea din faptul că acesta trebuia urmărit într-o bibliografie foarte bogată: colecţii de documente, reviste, monografii, studii speciale, arhive. Fişierul alcătuit timp de cîteva luni trebuia întregit mereu, fără a se putea afirma că el este complet şi că n-ar fi scăpat unele documente, după cum s-a observat la apariţia primelor volume din secolul al XIII-lea.

Greutăţi ridica apoi selecţionarea materialului, alegerea textelor celor mai bune, operaţie care adesea pretindea confruntarea de texte, adresarea la studii speciale. Mult timp a luat şi puţin randament, socotit în pagini, a dat operaţiunea de întocmire a regestelor acelor documente ce nu trebuiau traduse în întregime.

Pentru descoperirea documentelor originale sau inedite, mai ales a transumpturilor şi a copiilor tîrzii, ar fi trebuit întreprinse cercetări speciale în arhive, deplasări în alte oraşe din Transilvania, muncă ce nu s-a putut desfăşura.

Legată de prelucrarea materialului original era confruntarea originalelor aflătoare în arhive cu textele publicate, deoarece colectivul nu se putea mulţumi numai cu textele publicate, care cuprindeau, adesea, multe greşeli, ci a mers, de cîte ori a avut posibilitatea, la original.

În ce priveşte operaţia de transcriere a documentelor originale, ea era dificilă chiar prin însuşi acest fapt. Această muncă pretindea o pregătire specială, de paleografie, de diplomatică, de limbi, cunoştinţe temeinice istorice, mai ales de instituţii. Materialul original de multe ori era deteriorat, şters, greu de descifrat. Şi mai dificilă era operaţia de transcriere a documentelor, care erau la îndemîna colectivului numai în fotocopii. Unele fotocopii erau aproape ilizibile, necesitînd zile întregi pentru o descifrare doar parţială. Transcrierea făcută în astfel de condiţii cere nu numai timp, ci şi o revizie minuţioasă, adesea refaceri, completări prin confruntări de texte sau chiar cercetări speciale.

Traducerile ridicau şi mai multe dificultăţi, datorită limbii latine medievale, deseori coruptă şi lipsită de sens, datorită instituţiilor medievale transilvănene. Traducătorii noştri erau cu toţii începători în această muncă, nefamiliarizaţi îndeajuns cu latina medievală, unii nu aveau pregătire istorică, nu cunoşteau limba maghiară pentru a se putea folosi de studii ajutătoare. De aceea cu toată rîvna lor, au întîmpinat dificultăţi mari, mai ales în traducerea subtilităţilor juridice, a termenilor instituţionali, lucruri nestudiate îndeajuns pînă acum, de aceea necunoscîndu-li-se totdeauna conţinutul precis sau de multe ori neavînd conţinut stabil, sau cînd li se cunoştea conţinutul, neavînd totdeauna un echivalent precis în limba romînă modernă. Traducerea lor necesita consultări continui de dicţionare, lexicoane, studii speciale, discuţii în colectiv.

Pentru uşurarea şi îmbunătăţirea muncii în acest sector, colectivul á trebuit să se preocupe în permanenţă de întocmirea unui glosar de termeni, expresii, formule, pentru a asigura astfel o mai mare uniformitate în traduceri. În al doilea rînd, documentele editate fiind publicate adesea cu greşeli, necesitau de multe ori confruntări cu alte texte, îndreptări sau reconstituiri.

Identificarea toponomasticelor a constituit o altă greutate specifică materialului nostru. Fără identificarea de nume şi locuri, păstrate în diferite limbi, traducerea nu putea fi socotită completă şi documentele ar fi fost greu de utilizat.

Această muncă necesita mult timp, cerea adesea cercetări speciale, ceea ce absorbea aproape fără întrerupere munca unui membru al colectivului.

Traducerile făcute în aceste condiţii de multe ori prezentau lipsuri. De aceea a devenit necesară revizia traducerilor, aceasta constînd nu numai din verificarea exactităţii traducerii din punct de vedere al limbii, dar şi din verificarea şi stabilirea aparatului ştiinţific sub toate raporturile: instituţii, date cronologice, aparatul critic etc.

După revizie urma suprarevizia întregului material. Materialul astfel revăzut se colecţiona şi apoi se trimitea la Bucureşti. Aici materialul era supus unei noi revizii şi apoi cu observaţii se întorcea din nou la Cluj, unde materialul era iarăşi revizuit, pentru a se vedea ce se reţine ca just, stabilind textul ultim al traducerilor. După aceea, materialul trecea la responsabilul colectivului, care făcea ultima lectură. Astfel materialul se trimitea pentru tipar.

După colaţionarea întregului material, urma compunerea volumului. Materialul revizuit în tranşe lunare trebuia pus în ordine, supus unui control pentru a se verifica dacă n-au fost omise unele documente, dacă nu s-au strecurat eventuale dublete; se controlau referinţele bibliografice, trimiterile de la un document la altul, numerotarea; se întocmeau listele documentelor false, greşit datate, lista bibliografică, anexele de texte latine şi fotocopii.

În această perioadă colectivul a fost preocupat în mod permanent de îmbunătăţirea sub raport ştiinţific a colecţiei de documente. Pentru realizarea acestui deziderat s-au făcut unele cercetări în arhivele din Oradea şi Sibiu. Din arhivele Muzeului regional din Oradea s-au regestat toate documentele din secolul al XIV-lea (în număr de 71) şi s-au transcris cele trei documente inedite din secolul al XIV-lea aflătoare în Arhivele statului din Sibiu. În Arhivele statului din Oraşul Stalin nu se află nici un document inedit din secolul al XIV-lea. Din motive de ordin organizatoric n-a fost posibilă cercetarea arhivei din Alba-Iulia, mulţumindu-ne doar

cu fotocopiile aflătoare în posesiunea Institutului de istorie din Cluj și cu regestele publicate la sfîrșitul veacului trecut de A. Beke. Textele ale căror originale au putut fi verificate au fost reproduse, ca anexe, la volumul respectiv. În același scop s-au depus stăruințe pentru a putea fi fotografiate toate documentele originale, inedite și chiar edite, pentru a putea înmulți în anexe, numărul fotocopiilor.

Pentru a veni în ajutorul membrilor colectivului și pentru a stabili accepțiunea corespunzătoare instituțiilor și altor termeni speciali s-a discutat într-o serie de ședințe speciale, împreună cu reprezentanții colectivului de la București, glosarul de termeni juridici, tehnici și de expresii, întocmit pentru uzul intern al colectivului. Acest glosar a servit ca bază în munca colectivului doi ani de zile, apoi a fost revizuit și întregit cu noi expresii și termeni de instituții întîlniți în decursul muncii și cu alți termeni scoși din anumite lucrări de specialitate.

La sfîrșitul anului 1951, primul volum de *Documente privind istoria Romîniei*, seria C, Transilvania, a putut vedea lumina tiparului. Acest volum cuprinde un număr de 296 de piese, dintre care 182 de traduceri integrale și 114 regeste. Volumul cuprinde în anexe și textele originale latine a 53 de documente și două fotocopii. Fiind primul volum de documente transilvănene, el conține unele lipsuri. Astfel, lipsesc din ele unele documente. Regimul identificării toponimicelor este lipsit de uniformitate, mai ales că în acea vreme nu erau stabilite încă definitiv anumite principii în legătură cu această problemă. La cele dintîi documente lipsesc complet identificările, fiind reproduse doar în note formele originale ale toponimicelor. Alteori sînt identificate în mod complet: satul, raionul, regiunea etc. Nici chiar în text nu sînt identificate toate localitățile, redîndu-se formele originale. Uneori aceeași localitate e redată în mai multe feluri: arhidiaconul din Cluj — arhidiaconul din Cojocna, Eger—Agria, Bethlean Beclean etc.

În ce privește numele de hotare sau a particularităților de relief, au fost redate formele din original, netraduse. Chiar și atunci cînd în general au fost traduse unele particularități de relief, se observă unele inconsecvențe. *Berch* a fost tradus în majoritatea cazurilor cu creastă, în unele locuri a rămas însă *berch*; la fel *bik* n-a fost tradus cu făget totdeauna. Regimul onomasticelor nu e nici el unitar și uniform. În marea majoritate a cazurilor numele de persoane sau de popoare sînt redate cu corespondentul lor romînesc; alteori însă au rămas formele din original. Numele arhiepiscopilor și ale episcopilor cînd în document e suplinit prin .. (două puncte) a rămas necompletat.

Uneori s-au tradus în mod greșit unii termeni de instituții: *servi* a fost tradus cu slugi, pe cînd aceștia sînt robi; la fel *ancillae* s-a tradus cu slujnice, dar ele sînt roabe; *quarta filialis* s-a tradus cu a patra parte din avere, în realitate fiind a patra parte cuvenită fiicei etc. Se întîlnesc chiar și formulări greșite de redactare.

Astfel în prefață (p. VI) se spune: «magistrul Paul se găsi în fața unei acțiuni generalizate a țăranilor, de pe moșiile cărora nobilii fugiseră sub amenințarea tătarilor», pe cînd în realitate este vorba de țărani fugiți de pe moșiile nobililor»; «sare terestră», pentru sarea scoasă din ocne, spre deosebire de sarea scoasă din ape; groapă sau hrubă de sare etc.

Sînt greșeli de tipar atît la traduceri, cît mai ales la textele originale. Întîlnim astfel de greșeli: cocumente (documente), dare (care), smuțesc,

(sumeţesc), Comeni (Corneni) etc., ecelsie (*eclesie*), la ortodoxi (*alii ortodoxi*), dilectus filiis (*d l ctis filiis*), iemedio (*rem dio*), nano (*anno*), nici (*nisi*) etc. etc. Într-un text latin din anul 1230, lipseşte numele satului Poptelsc din înşirarea celorlalte sate.

În anul 1952 a apărut al doilea volum din seria Transilvania (1251 — 1300). El conţine aceleaşi lipsuri semnalate cu privire la volumul I. La lista rezumatelor s-au făcut modificări nejuste: capitlul (conventul) confirmă sau mărturiseşte, în loc de adevereşte, confirmatori în loc de martori etc. S-au strecurat unele documente greşit datate (26 mai 1285 în loc de 26 aprilie 1285 şi 12 martie 1297 în loc de 18 martie 1297) şi chiar două documente false (nr. 489 şi 490). Din documentul nr. 138 lipseşte un întreg pasaj (care este aşezat lîngă pămîntul Ompoiu).

În ceea ce priveşte regimul identificărilor, volumul II are multe lipsuri: identificări greşite (raionul Crasna care nici nu există, în loc de raionul Şimleu); de multe ori lipsesc identificările cu totul, în textele traduse se dau numele de azi ale localităţilor şi nu cele istorice; acelaşi nume este scris în mai multe feluri (Moys, Moius etc.), la localităţile dispărute, uneori se indică localitatea părăsită etc. În sfîrşit, s-au strecurat foarte multe greşeli de tipar: marfă în loc de marcă, causeliter în loc de *casulatiter*, nostod rem în loc de *nostram*, gemtus în loc de *gen tus*, Stékesphérvar, în loc de *Székesfehérvar*, harch în loc de *barch* etc. etc.

Colectivul a prelucrat întreg materialul privind teritoriul Transilvaniei în graniţele actuale ale R.P.R. S-a prelucrat apoi materialul care cuprindea dispoziţii generale valabile pentru întreaga Ungarie, care avea aplicare şi la Transilvania. S-au prelucrat de asemenea şi documentele privind ţările romîne, emise de cancelaria regală ungară, papală şi acele ale cancelariei voievodale transilvănene, ale capitlurilor episcopale şi conventurilor mănăstireşti transilvănene, cu oarecare contingenţe cu Transilvania (Diploma Ioaniţilor din 1247, grupul de documente privitor la episcopia Cumaniei sau Milcoviei etc.). Au fost omise decretele şi dispoziţiile cu caracter legislativ, deoarece comitetul de redacţie a preconizat o colecţie juridică aparte, în care urma să intre acest material.

Depistarea şi transcrierea documentelor originale a continuat cu mai multă intensitate, deoarece numărul documentelor inedite sporea tot mai mult, pe măsură ce se înainta în timp. În vara anului 1952, în scopul de a îmbogăţi colecţia cu fotocopiile unui număr cît mai mare de documente originale, edite şi inedite, dacă nu se puteau reproduce toate, s-a organizat cu ajutorul Institutului de istorie de la Bucureşti şi al Secţiei ştiinţelor istorice a Academiei R.P.R., fotografierea tuturor originalelor din secolul al XIV-lea aflătoare în arhivele din Cluj, Oradea şi Sibiu. Nici de data aceasta nu a fost posibilă cercetarea arhivei de la Alba-Iulia.

Datorită acestei măsuri, colecţia noastră, începînd cu primul volum din secolul al XIV-lea, s-a îmbogăţit simţitor cu un număr important de fotocopii executate în condiţii mulţumitoare.

Paralel cu aceste operaţii şi datorită organizării mai bune a muncii, operaţia de traducere a documentelor a luat un ritm nou. Traducerile s-au îmbunătăţit şi din punct de vedere calitativ, nu numai cantitativ. Toate aceste documente au fost trecute apoi prin operaţia de identificare a toponimicelor.

În cursul anului 1952, colectivul de la Cluj a dat ajutor şi colectivului de documente din Bucureşti. A întocmit două liste cuprinzînd documentele

emise de cancelariile regale ungare, din diferite cancelarii laice şi bisericeşti din Transilvania sau din cancelaria papală, care priveau teritoriul Ţării Romîneşti. O listă cuprindea documentele care urmau să fie prelucrate şi publicate integral, iar a doua sub formă de regest în colecţia de documente seria B (Ţara Romînească) pînă la 1500.

Problema intensificării muncii şi a sporirii numărului volumelor gata pentru tipar a preocupat incontinuu colectivul nostru. Datorită experienţei cîştigate, în anul 1952 colectivul a reuşit să pregătească pentru tipar trei volume în loc de două, cîte a pregătit în anul precedent. Cu toate acestea, pentru a putea îndeplini partea ce-i revenea din planul de lucru al comitetului de redacţie pentru publicarea documentelor privind istoria Romîniei, colectivul din Cluj a trebuit să ia măsuri pentru o nouă sporire a numărului volumelor pregătite pentru tipar anual.

Cercetînd cauzele care au îngreuiat lucrările în anii 1951 şi 1952, s-a ajuns la concluzia că ritmul muncii se poate grăbi printr-o mai bună organizare a colectivului.

In reorganizarea şi îmbunătăţirea muncii colectivului, un rol important a avut şedinţa de lucru din 14 ianuarie 1953, la care au participat doi delegaţi ai colectivului din Bucureşti. Cu această ocazie s-a insistat din nou asupra necesităţii eliminării lipsurilor constatate pînă atunci în munca colectivului din Cluj şi a sporirii volumelor pregătite pentru tipar. Pentru realizarea acestor sarcini, s-au propus următoarele: 1) planificarea riguroasă a muncii; 2) strîngerea legăturilor cu colectivul din Bucureşti şi 3) predarea la timp a lucrărilor planificate.

O condiţie esenţială a bunului mers al muncii este colaborarea strînsă şi adîncirea relaţiilor dintre colectivul din Cluj şi cel din Bucureşti. În munca sa, colectivul din Cluj s-a condus după principiile şi normele stabilite de comitetul de redacţie din Bucureşti pentru publicarea documentelor privind istoria Romîniei. Modificările impuse de specificul muncii de prelucrare a materialului transilvănean au fost supuse mereu aprobării prealabile a comitetului de redacţie. Colectivul s-a silit să reducă cît mai mult aceste deosebiri pentru a contribui la asigurarea muncii întregii publicaţii.

Inmulţindu-se materialul prelucrat şi ivindu-se tot mai multe probleme, termeni şi expresii latineşti noi, s-a format un colectiv restrîns pentru definitivarea şi sistematizarea acestui material şi revizuirea traducerilor mai vechi ale unor termeni. In cursul lunii mai, s-a revizuit din nou materialul glosarului întocmit în anul 1952, îndreptîndu-se unele din traducerile vechi şi adăugîndu-se la glosar circa 500 de termeni şi expresii noi. Concomitent s-a sistematizat întregul material al glosarului, greu de folosit în prima sa formă, deoarece termenii nu erau orînduiţi în ordinea strict alfabetică, ci erau cuprinşi înăuntrul unor expresii mai lungi. La refacerea glosarului s-a căutat să se pună cuvintele în ordinea alfabetică şi să se treacă în urma lor exemplele şi expresiile caracteristice. In felul acesta s-a uşurat folosirea glosarului.

O preocupare continuă s-a acordat depistării documentelor care din diferite motive au scăpat prelucrării şi deci n-au apărut în volumele publicate sau prelucrate pînă acum. Materialul descoperit ulterior e ţinut în evidenţă pentru a intra în volumul supliment, care se va publica pentru întreaga perioadă pînă la sfîrşitul veacului al XIV-lea.

Pentru a grăbi ritmul prelucrării documentelor şi ţinînd seama de experienţa cîştigată de membrii săi, la 15 noiembrie 1953 colectivul a hotărît

reducerea operaţiilor prin contopirea operaţiei de suprarevizuire, cu aceea a reviziei traducerilor. Colectivul a ajuns la convingerea că scopul urmărit: controlul şi îmbunătăţirea traducerilor, se poate atinge printr-o singură operaţie de revizie, atentă şi conştiincioasă, după care urmează verificarea preluorărilor la Bucureşti şi definitivarea lor la Cluj.

In anul 1953 au apărut două volume de documente, volumele I şi II din veacul al XIV-lea. Volumul I din veacul al XIV-lea a apărut în condiţii mai bune decît celelalte. S-a redus numărul greşelilor de tipar şi al celor de traducere. Ele însă nu au putut fi eliminate cu desăvîrşire, cum era de dorit. Găsim încă nume scrise neconsecvent în acelaşi document: Ian, Jan (doc. nr. 18, p. 14), ca şi expresii redate în chip diferit: cardinal-preot şi cardinal preot (doc. nr. 102, p. 81-82) etc. S-au strecurat greşeli de tipar în textul documentelor latine originale publicate în anexă: filliis, în loc de *filius* (doc. nr. 81, p. 391); s-a pus fără rost paranteza rotundă, după *reliqui* (doc. nr. 129, p. 393); e<xtiti>t, în loc de *e<xtiti>t* (doc. nr. 129, p. 393); Croacie, în loc de Croatie (doc. nr. 170, p. 398) etc. Greşeli de tipar se află şi în textul traducerilor: Benedict al XV-lea, în loc de Benedict al XI-lea (doc. nr. 92, p. 65); fertum în loc de fertun (doc. nr. 337, p. 305); egatul în loc de legatul (doc. nr. 16, p. 12) etc.

La documentul nr. 27, de la p. 21, titlul cărţii de la indicaţia bibliografică se începe cu literă mică: *codex*. Sînt numeroase greşelile de tipar din titlurile cărţilor ungureşti.

Numeroase sînt inconsecvenţele la indicarea bibliografică a documentelor traduse după publicaţii. În acest volum s-a folosit procedeul propus la Cluj de a culege titlurile publicaţiilor cu litere cursive, iar numele autorilor cu litere drepte. Totuşi în multe cazuri au fost culese cu litere drepte şi titlurile publicaţiilor. Astfel, la doc. 66, p. 50: Magyar Családtörténeti Szemle; la doc. 87, p. 63, doc. 99, p. 69, doc. 101, p. 71: Mon. Vat. Hung; la doc. 395, p. 341: Történelmi Tár; la doc. 80, p. 57, titlul publicaţiei a fost cules în parte cu litere cursive, în parte cu litere drepte etc.

O lipsă a acestui volum o constituie şi scoaterea în cursul tipăririi lui a celor 24 de regeste făcute la Cluj pentru documentele cuprinse în două documente mai lungi: procesul alegerii episcopului Benedict al Transilvaniei, care cuprinde mai multe documente din perioada 8 decembrie 1308 — 2 iulie 1310 şi procesul decanatelor săseşti, care se compune din mai multe documente din perioada 8 ianuarie — 3 iulie 1309. Scopul regestelor aşezate în ordine cronologică în corpul volumului şi trimiţînd la cele două documente compuse unde se publică textul întreg al documentelor, a fost să atragă luarea aminte asupra acestora şi la data emiterii lor, unde n-au putut apărea, deoarece constituie un tot unitar împreună cu toate actele celor două procese.

Îmbunătăţiri simţitoare se observă la tipărirea volumului II din veacul al XIV-lea (1321—1330).

Limba şi stilul traducerilor au fost îmbunătăţite şi uniformizate. Greşelile de tipar s-au rărit mult. S-au strecurat totuşi şi în acest volum unele greşeli în textul documentelor latine din anexă: Croacie, în loc de Croatie (doc. nr. 59, p. 348; nr. 79, p. 349; nr. 125, p. 354 etc.); obis în loc de *nobis* (doc. nr. 256, p. 362); onstitutis, în loc de *constitutis* (doc. nr. 340, p. 368); precum şi în textul traducerilor. Întîlnim greşeli de traducere: Ioan zis Cherechiu, în loc de Ioan zis de Cherechiu (pentru ung. Kereki, doc. nr. 37, p. 10) etc. Porecla nu este tradusă în text: Toma Ruffus, în

loc de Toma cel Roşu (doc. nr. 226, p. 100); Teofil zis « Puer » în loc de zis Copilul (doc. nr. 465, p. 232).

Numele de hotar din documentele aflătoare în acest volum au fost traduse in romîneşte. În cîteva cazuri însă, s-a păstrat forma originală din document. De exemplu: Saxonyavara, Fyzuskuth, Manyrospathok, Sospatak (doc. nr. 139, p. 61—62); Chypkes, Elusbarch, Buzyaserday etc. (doc. 405, p. 406—407); Nogahazlo, Melyopatoka Genokuta etc. (doc. nr. 534, p. 275).

TRADUCEREA DOCUMENTELOR SCRISE ÎN LIMBA LATINĂ

Cea dintîi şi cea mai însemnată dintre problemele ce au stat în faţa colectivului documentelor seriei C (Transilvania) a fost limba traducerilor. Principiul stabilit de comitetul de redacţie al colecţiei *Documente privind istoria Romîniei* cu privire la limba traducerilor a fost folosirea unui limbaj care să fie înţeles de un cerc mai larg de cititori.

Plecînd de la acest principiu, s-a căutat găsirea unui limbaj istoric potrivit. Această cerinţă n-a fost uşor de realizat de colectiv, datorită unor motive obiective. Lipsa de experienţă a membrilor colectivului în astfel de muncă şi lipsa în general, a unei tradiţii în publicarea documentelor latine în traducerea în limba romînă, care să le servească ca îndreptar, a făcut ca primele traduceri să fie necorespunzătoare sub aspectul limbii. S-a întrebuinţat o limbă plină de neologisme alături de arhaisme, astfel încît traducerile erau destul de pestriţe şi pline de asperităţi.

Astfel, de exemplu într-un document din 23 decembrie 1232 se găsesc fraze ca acestea: « Sustrăgînd pecetea capitlului şi confecţionînd scrisori în numele său... »; sau în documentul din 11 noiembrie 1234 existau astfel de formulări: « săvîrşind fapte ce se bat cap în cap cu numele de creştini... vei sili pe toţi recalcitranţii faţă de biserica catolică... »

Chiar şi la revizia celor dintîi traduceri s-a întrebuinţat o limbă nepotrivită, cum se poate vedea din documentul din 29 ianuarie 1238: « Donaţiile de prisos şi inutile... să fie cu totul anulate » etc. etc. Trecînd la definitivarea primelor două volume, colectivul şi-a dat seama de aceste lipsuri în ce priveşte limba traducerilor şi şi-a luat ca o sarcină primordială revizuirea tuturor traducerilor din punct de vedere al limbii.

După discuţii repetate în şedinţele de lucru, limba traducerilor a devenit mai unitară, cu mai puţine neologisme, apropiată mai mult de limbajul vechilor documente romîneşti. De pildă, fraza de mai sus din documentul din 23 decembrie 1232, a apărut în volum sub această formă: « prin sustragerea... peceţii capitolului şi prin plăsmuirea unor scrisori pe numele său... »; sau cea din documentul din 14 noiembrie 1234: « săvîrşesc fapte ce sînt potrivnice acestui nume... vei sili pe toţi neascultătorii faţă de biserica catolică... »; sau cea din documentul din 29 ianuarie 1238: « daniile de prisos şi nefolosite... să fie cu totul desfiinţate... » etc. Cu toate străduinţele depuse de membrii colectivului, limba traducerilor mai prezintă lipsuri şi la documentele din volumele următoare, chiar dacă ea a fost îmbunătăţită în mod simţitor faţă de primele traduceri.

Tot de problema limbii traducerilor ţine şi vocabularul întrebuinţat la traducere. În această problemă am căutat să găsim un vocabular cît mai apropiat ca sens de textul latin, pentru a se înlătura confuziile şi interpre-

tările greşite. De aceea, lipsind în limba romînă arhaismul care să redea exact sensul textului latin, şi căutînd să se evite întrebuinţarea unui neologism, s-au întrebuinţat uneori perifraze.

Oricît ne-am străduit să nu ne depărtăm de textul latin, totuşi în traduceri se găseşte o oarecare interpretare, ceva mai mult în cele de la început şi tot mai puţin pe măsură ce cîştigam experienţă. S-a ajuns astfel la stabilirea unor traduceri uniforme pentru expresiile stereotipe, pentru formulele din *invocatio*, *salutatio* sau *exc tocol* şi chiar pentru unele expresii juridice, de chemări în judecată, de adeveriri, autentificări sau alte noţiuni. Dar chiar şi aceste formule au suferit îmbunătăţiri în cursul muncii.

Astfel, traducerea de la început a expresiei: *aliud, sicut nostram gratiam et dilectionem caram habetis et habere desideratis in futurum, non facturi in premissis* — « altfel să nu faceţi cu privire la cele de mai sus dacă ţineţi şi doriţi să ţineţi şi în viitor la dragostea şi milostivirea noastră », a fost îmbunătăţită astfel: « altfel să nu faceţi cu privire la cele de mai sus, dacă ţineţi la dragostea şi milostivirea noastră, şi doriţi să le aveţi şi în viitor »; *clericii saeculares*, tradus la început prin « clerici de mir », s-a îndreptat în « preoţi de mir »; *concorditer* care la început a fost tradus « într-un glas » s-a schimbat « într-un cuget » « deopotrivă »; *de communi* (*communiter*) — « dimpreună » la început, s-a tradus apoi cu « dimpreună învoire »; *di s cinerum*, tradus la început « ziua cenuşii », s-a schimbat în « începutul păresimilor »; *aestimatione condigna* — « de o valoare corespunzătoare », s-a modificat în « lucruri după o preţuire cuvenită »;*in specie* — « în original » s-a întregit: « în bani », « în natură », « de fapt », « în original »; *iure suadente* — « potrivit dreptului » s-a transformat în « după cum sfătuieşte legea »; *littere prescriptionales* — « scrisoare de răspuns », « scrisoare hotărînd sorocul judecăţii », s-a schimbat în « scrisoare de închidere a judecăţii »; *penam dupli incursuri* — « să sufere îndoitul amenzii », s-a modificat în « care vor cădea sub pedeapsa plăţii îndoite » etc. etc. În legătură cu terminologia traducerilor nu totdeauna s-au putut înlocui termenii latini cu arhaisme, deoarece terminologia limbii latine e mai bogată decît limba romînă veche şi mai ales pentru că accepţiunea termenilor respectivi nu se acoperă întocmai în cele două limbi. De aceea am fost nevoiţi deseori să traducem termenii respectivi prin neologisme. Astfel s-au păstrat termenii: ilustru, legat apostolic, scaun apostolic, octave, privilegiu, venerabil etc.

PROBLEMA INSTITUŢIILOR

Problema instituţiilor feudale din Transilvania întîlnite în documentele prelucrate a constituit o preocupare de seamă şi totodată o mare greutate în rezolvarea justă a sensului acestor instituţii. Greutatea provenea din lipsa studiilor speciale, din lipsa de preocupare a cercetătorilor istorici faţă de instituţiile feudale transilvănene, dintre care multe au rămas nerezolvate definitiv pînă astăzi, iar pe de altă parte din schimbarea conţinutului unor instituţii în cursul evului mediu. Am căutat să întrebuinţăm terminologia instituţională intrată în limba romînă, cînd a fost posibil acest lucru, alteori însă am fost nevoiţi să păstrăm terminologia latină a instituţiilor care nu aveau corespondente în limba romînă.

Altfel, de pildă, *agazoni* s-a tradus prin « comişei », *ancillae* — «roabe », *servi* — «robi », *coloni* — « iobagi », *cubicularii* — « postelnici », *decimae* — « di-

jme», *familiares* — « slujitori », *famuli* — «slugi», *magister agazonum* — « mare comis», *magister dapiferorum* —« mare stolnic», *magister tavernicorum* —« mare vistier», *mancipia* — «robi», *villici* — «juzi», *s ldenarii* —« jeleri», *servientes* — « slujitori », *terr gium* — « dare după pămînt», *tributum* — « vamă, bir » etc.

În cazul altor instituţii, au fost traduse pur şi simplu din latineşte în romîneşte, ca de exemplu: *quinqu gesima* — « a cinzecea din oi », *tricesima* — « a treizecea parte », *vigesima* — « a douăzecea parte » etc.

Alte instituţii, neavînd un corespondent în limba romînă au fost redate cu termenul din limba latină. Astfel: *archicamerarius* — « arhicamerar », *archidiaconus* — « arhidiacon », *baccalaureus* — « bacalaureat », *canonicus* — « canonic », *capitulum* — « capitlu », *comes capellae* — « comitele capelei », *guardianus* — « gardian », *praeceptor* — « preceptor », *udvornici* — « udvornici », *urbura* — « urbură », *vassalus* — « vasal », *vicarius* —« vicar » etc.

O a patra categorie de termeni instituţionali au în limba romînă corespondenţi identici cu cei din limba latină, şi, deci, au fost redaţi astfel în traducerile noastre: *doctor decretorum* — « doctor în drept », *familia* — « familie, suită », *inquilini* — « incvilini, jeleri », *iobagiones* — « iobagi », *k ne i* — « cnezi », *libertini* — « libertini », *pristaldi* — « pristavi, crainici », *i dices* — « juzi » etc.

Din cauza lipsei de precizie a terminologiei instituţionale şi a schimbării conţinutului unor instituţii în evoluţia lor, nu totdeauna am reuşit să găsim de la început corespondentul just, în limba romînă, a numelui instituţiei desenate cu un termen latin. Astfel, de pildă, *ancilla* s-a tradus la început cu «slujnică», apoi cu «roabă», *servus* cu «slugă», apoi cu «rob», *baccalaureus* cu « licenţiat », şi apoi cu « bacalaureat », *colonus* cu « colonist » şi apoi cu « iobag », *familiaris* cînd cu « slujitor » cînd cu « om al casei », *famulus* cînd cu « slujitor », cînd cu « slugă », *inquilinus* cînd cu « jeler », cînd cu « incvilin », *regnum* cînd cu « regat », cînd cu « ţară » etc.

În şedinţele de lucru, s-a urmărit şi s-a stabilit traducerea altor numeroşi termeni şi expresii întîlnite în documentele prelucrate în acest an: *arbitrium* — « judecată de împăciuire —» ; *assecuratio* — « chezăşie » ; *cella* — « chilie », « capelă » ; *credentia* — « scrisoare de împuternicire » ; *domus numeralis* — « casă supusă la bir »: *fautor* — « părtaş » ; *homagium* — « preţ de răscumpărare » ; *litterae transmis ionales* — « scrisoare de înaintare a pricinii » ; *moderativum iudicium* — judecată cumpănită » ; *montan auri lavatori* — « loc de spălat aur » ; *officiolatus* — « dregătorie » ; *pannicida* — « postăvar » ; *per modum sententiae* — « prin hotărîre judecătorească » ; *possessio corporalis* — « moşie de căpetenie » sau « stăpînire de fapt» ; *querella de contemptu* « plîngere de jignire » ; *convent r ecclesiae* « împuternicitul bisericii » ; *inhibitor* — « cel care pune oprelişti » ; *magister artium liberalium* — « magistru al artelor liberale » ; *magister civium* — « burgărmeşter » ; *magister fraternitatis* — « starostele breslei » ; *orator* — « trimis », « sol », dar şi « jelbaş » etc.

PROBLEMA TOPONIMIEI ŞI ONOMASTICEI

În ce priveşte toponimia şi onomastica, la începutul muncii n-a fost urmată o linie precisă din cauza lipsei unor norme stabilite şi a greutăţii aflării unor asemenea norme pentru un material atît de vast, în general oscilîndu-se între mai multe soluţii.

Cu privire la numele de localități, așezări, sate, aflătoare pe teritoriul R.P.R., la început părerea colectivului era să se redea în textul traducerii formele exacte din original, chiar cînd era evidentă grafia coruptă a scrisului. În notă urma să se dea forma corectă a numelui localității respective, urmat de identificarea lui, potrivit împărțirii administrative în vigoare la acea dată. Nici această linie nu a fost urmată însă consecvent în primul volum.

Astfel întîlnim în traducerile din acest volum, în prima parte a lui, în text formele din original și în notă formele corecte, pentru ca în a doua jumătate a volumului, începind cu registrul din Oradea, să fie redate în text formele corecte și în notă formele din text, urmate de identificările potrivit împărțirii administrative în vigoare în anul 1951.

În urma unor dezbateri îndelungate, s-au stabilit următoarele principii de urmat în legătură cu regimul toponimicelor: localitățile de pe teritoriul R.P.R., trebuiau redate în traducere cu numele lor istorice; în notă trebuia să se indice forma din textul latin, urmată de identificarea și localizarea din punct de vedere administrativ, potrivit împărțirii administrative în vigoare la data cînd se definitiva pentru tipar volumul respectiv.

Cînd localitatea respectivă poartă azi un alt nume decît numele istoric redat în textul tradus, în notă, după reproducerea formei din textul latin, urma să se indice și forma ei de azi, după care urma identificarea. Cind însă o localitate întîlnită în documentele prelucrate de noi nu mai există azi, în textul tradus se păstra forma din original, indicîndu-se în notă: așezare dispărută determinîndu-se, cînd era posibil, așezarea ei în raport cu împărțirea administrativă în vigoare.

Cind în textul tradus se întîlnesc localități însoțite de expresia « în limba obișnuită... » se păstra forma din text chiar atunci cînd localitatea respectivă avea alt nume istoric, indicîndu-se în notă numele de azi și determinarea ei din punct de vedere administrativ.

În ce privește numele de hotare, formele sau particularitățile de relief întîlnite în documente, mai ales cu prilejul hotărnicirilor de moșii, la început s-au păstrat în forma întîlnită în original; apoi începînd cu volumul I, din veacul al XIV-lea s-au tradus în limba romînă cele traductibile, între semnele citării, dîndu-se în notă forma lor din document, pentru ca mai tîrziu să se renunțe la ghilimele, ca fiind de prisos.

În cazul toponimicelor din afara teritoriului R.P.R. s-a stabilit principiul ca în textul tradus să se păstreze forma întîlnită în original, indicîndu-se în notă țara pe teritoriul căreia se află azi localitatea respectivă. În ceea ce privește numele de localități mai mari, s-a stabilit principiul de a se reda, în textul tradus, forma istorică a localității respective; cînd nu se cunoaște forma istorică urma să se dea în textul tradus forma națională a țării pe teritoriul căreia se află azi localitatea respectivă. Un regim aparte s-a stabilit pentru localitățile mari, ale căror nume în limba romînă au circulat sub o formă proprie: Agriș, Vaț, Calocea, Budapesta, Praga etc.; în acest caz se dau chiar în textele traduse aceste forme.

În ceea ce privește onomastica s-a stabilit principiul ca în traducere să fie dat corespondentul în limba romînă al tuturor numelor de persoană ce au asemenea corespondente: *Demetrius* — Dumitru; *Johannes* — Ioan; *Nicolaus* — Nicolaie; *Paulus* — Pavel; *Petrus* — Petru etc. În primul volum s-au păstrat uneori și forme din original: *Demetrius*, *Paulus* etc. din lipsa unor norme precise dela început.

Acele nume de persoană ce n-au corespondențe în limba romînă se păstrau în textele cu forme din original, uneori cu forma romînească, cînd era posibil acest lucru: Baas, Benche, Briccius, Dok, Igech, Leukus, Petheu, Scepan etc. Porecla, cînd apărea alături de numele de botez în limba latină, se traducea în text în limba romînă (*Rufus* = cel Roșu, *Niger* = cel negru etc.), indicîndu-se în notă forma originală a poreclei, considerînd că între secolele XIII și XIV aceste porecle nu deveniseră încă nume propriu-zise. Cînd porecla apărea, în documentele scrise în limba latină, în forma maghiară sau germană, în textele traduse s-au păstrat formele din original, indicîndu-se în notă traducerea. Tot astfel numele diminutivate, atunci cînd acest lucru era limpede, se traduceau cu numele corect, indicîndu-se în notă forma din textul original.

Numele de popoare au fost redate în traducere în forma lor istorică, păstrată în limba romînă: pecenegi, cumani, sași, unguri, teutoni, etc., indiferent sub ce formă apărea numele acestor popoare în textele originale.

Pentru numele poporului romîn, care în textele originale a luat forme foarte variate: Blachi, Vlachi, Olachi,... etc., am fixat principiul ca să întrebuințăm în textul traducerilor, indiferent în ce formă s-ar găsi el în original, numele de romîni, indicînd totdeauna în notă forma din original. Excepție face numai volumul I, în care a fost adoptată soluția inversă, menținînd în textul traducerilor formele din original și coborînd în note traducerea, soluție asupra căreia s-a revenit pentru volumele următoare.

PROBLEMA REGESTRELOR ȘI A MENȚIUNILOR DOCUMENTARE

Documentele al căror cuprins nu se referă la teritoriul R.P.R., ci au doar unele referințe neesențiale privind țara noastră: locul de emitere, demnitari bisericești sau laici amintiți, scrisori de împuternicire a unor capitluri și conventuri etc., nu s-au tradus integral, regestîndu-se doar, scoțîndu-se în evidență elementele în legătură cu Transilvania. Cînd un fragment întreg interesa țara noastră, documentul respectiv era rezumat, reproducîndu-se în traducere cuvînt cu cuvînt fragmentul respectiv.

Nu totdeauna am avut putința să prelucrăm documentele din forma lor originală; în aceste cazuri am fost nevoiți să ne mulțumim cu regestele în limba maghiară, publicate de diferiți cercetători (Beke, Szabó, în colecția familiei Kállay etc.). În asemenea cazuri, n-am tradus pur și simplu în limba romînă textele din limba maghiară, ci am prelucrat acele regeste potrivit scopului urmărit de colecția noastră.

În ce privește întocmirea tehnică a regestelor, în primele două volume din seria Transilvania, comitetul de redacție a introdus parantezele unghiulare la regeste, încadrînd între aceste paranteze textul în formularea celui ce întocmea regestul, și în afara parantezelor elementele ce se refereau la teritoriul R.P.R., presupunîndu-se că acelea sînt o reproducere exactă a textului original, ceea ce nu era exact în toate cazurile. Mulțimea parantezelor unghiulare îngreuind munca editurii, mai ales că alături de parantezele unghiulare

la regeste apăreau şi paranteze rotunde pentru indicarea ţării, în cazul localităţilor din afara teritoriului R.P.R., începînd cu volumul I din secolul al XIV-lea, s-a renunţat la parantezele unghiulare, ca fiind găsite de prisos.

Deoarece nu ne-a fost accesibilă întreaga documentare privitoare la Transilvania (există documente ce se află în arhive străine) şi avînd posibilitatea cunoaşterii unora din aceste documente din menţiunile cuprinse în diferite geografii istorice, colectivul a socotit că n-ar fi de prisos reţinerea indicaţiilor privind teritoriul R.P.R. din aceste geografii istorice. Comitetul de redacţie a renunţat însă la această nouă categorie de piese.

Documentele care nu cuprind decît informaţii de importanţă mai mică cu privire la teritoriul R.P.R. nu au mai intrat în corpul volumelor, sub formă de regeste, ci au fost cuprinse într-o listă aparte, a menţiunilor documentare la sfîrşitul fiecărui volum. Această hotărîre s-a aplicat începînd cu volumul cuprinzînd materialul din anii 1351—1360.

În această listă a menţiunilor documentare se trec documentele care privesc teritoriul R.P.R. numai prin: 1) pomenirea demnitarilor din Transilvania; 2) amintirea unei sau a două localităţi din Transilvania, pe cînd obiectul propriu-zis al documentului se referă la fapte şi persoane care nu privesc istoria patriei noastre; 3) documentele emise de autorităţi (conventuri, capitluri etc.) din Transilvania cu privire la fapte şi persoane din afara teritoriului ţării noastre; 4) documente emise doar din localităţile aflătoare pe teritoriul Transilvaniei privind însă acţiuni din afara ţării noastre.

În dorinţa de a uşura folosirea materialului cuprins în volumele colecţiei, s-au întocmit liste de rezumate în limba romînă (traduse şi în limba rusă), care se află, în ordine cronologică, în fruntea fiecărui volum. La început aceste rezumate au fost întocmite într-o formă mai dezvoltată. În felul în care au fost întocmite ele ocupau un spaţiu prea mare, cercetătorii trebuind să parcurgă texte lungi, uneori de prisos, deoarece documentele se dau în traducere în limba romînă, uşor de consultat. Pentru economisirea de spaţiu şi uşurarea folosirii lor, ele au fost date mai rezumativ.

O altă problemă ce s-a ridicat în legătură cu indicaţiile de la sfîrşitul traducerilor a fost aceea a menţionării fondurilor arhivale şi mai ales a acelora din Arhiva istorică a Filialei din Cluj a Academiei R.P.R. Colectivul a indicat în diferite chipuri fondurile arhivale în care se păstrează documentele originale publicate în colecţia noastră. Deoarece documentele din arhivele din Transilvania sînt aranjate în cea mai mare parte pe fonduri familiare, indicaţiile arhivale de la sfîrşitul documentelor din volumele I şi II din veacurile XI-XIII citează numele familiilor. Împotriva acestui procedeu s-au ridicat diferite obiecţii. De aceea, în volumul I din veacul al XIV-lea, indicaţia arhivală specifică numai arhiva în care se află documentul. S-a omis numele fondului. Fondurile familiare din Arhiva istorică a Filialei din Cluj a Academiei R.P.R., din care publicăm cele mai multe documente, au fost numerotate, dîndu-se fiecărui fond familiar cota cifrică cu numere romane, care se citează la indicaţia arhivală de la sfîrşitul documentelor.

PROBLEMA NOTELOR, A TEXTELOR ORIGINALE ŞI A FOTOCOPIILOR, A INDICAŢIILOR BIBLIOGRAFICE ŞI ARHIVALE

Colecţia avînd drept scop să pună la îndemîna cercetătorilor şi a unui cerc mai larg documentarea privitoare la evul mediu, în traducere în limba romînă, colectivul a căutat să găsească o cale de mijloc în ce priveşte editarea documentelor privitoare la Transilvania. Documentele sînt însoţite de note critice necesare pentru lămurirea unor termeni sau instituţii întîlnite în documentele noastre. În note se dau expresiile latine mai rar întîlnite sau traducerea cărora poate ridica unele discuţii, instituţiile sau termenii pe care cercetătorii trebuie să-i cunoască în forma lor originală, identificarea toponimicelor, traducerea unor toponimice. Uneori se fac şi trimiteri la studii speciale în legătură cu unele instituţii sau probleme întîlnite în documente.

Pentru înlesnirea cercetătorilor ce ar dori să cunoască textele originale ale documentelor, care în volumele seriei Transilvania apar în traducere în limba romînă, se indică la sfîrşitul fiecărui document colecţia după care s-a făcut traducerea (cea mai bună atunci cînd un document a fost publicat în mai multe colecţii), în cazul cînd documentul respectiv a mai fost publicat. În cazul în care colectivul a avut putinţa să cerceteze originalul unor documente publicate, prelucrarea acestor piese s-a făcut după original, comparînd originalul cu ediţia publicată, indicînd la sfîrşitul piesei respective fondul arhivei şi colecţia în care a apărut piesa respectivă.

TRANSCRIEREA DOCUMENTELOR LATINE DIN EVUL MEDIU

În privinţa transcrierii şi publicării textelor originale, am fost preocupaţi de găsirea celor mai juste principii potrivite specificului materialului prelucrat. După unele oscilaţii la începutul muncii, în urma unor îndelungate discuţii şi folosind experienţa cîştigată, colectivul nostru a ajuns la stabilirea regulelor următoare:

Transcrierea se face pe baza principiului de a oferi pentru cercetarea istorică un text fidel şi cît mai uşor de folosit, păstrîndu-se însă acele particularităţi ortografice şi diplomatice care sînt caracteristice pentru epoca şi scriitorul actului.

I. Textul

1) Documentele se transcriu după original sau în lipsa acestuia după copia ori transumptul cel mai vechi sau cel mai bun. Dacă actul s-a păstrat în mai multe exemplare — originale sau copii — acest lucru se menţionează în descrierea diplomatică de la sfîrşit, specificîndu-se în cazul copiilor, dacă ele sînt contemporane, tîrzii sau moderne; dacă ele sînt simple sau autentice. Tot aici se arată dacă există deosebiri între ele; deosebirile importante se amintesc în note la locul cuvenit.

2) Documentele se transcriu în întregime, fără omisiuni, cu toate însemnările de pe recto şi de pe verso, ce se referă la ele. Se respectă eventualele alineate ale textului. Dacă textul (de exemplu cînd e vorba de un act de proces sau un regulament de breaslă) este neobişnuit de lung şi nu prezintă alineate, transcriitorul va face articularea cuvenită în mai multe părţi.

3) Documentele (actele de proces, confirmările) care cuprind sub formă de transumpt unul sau mai multe alte acte, se separă şi se reconstituie ca acte autonome. Operaţia se menţionează la locul potrivit, atît în documentul ce serveşte drept cadru transumptului, cît şi la sfîrşitul acestuia, arătîndu-se aici şi depozitul, precum şi cota de arhivă. De exemplu, în documentul cadru: *litter s. . . recepimus in hec verba*: *<Urmează actul lui Ludovic I, regele Ungariei, din 3 februarie 1351>*. La sfîrşitul transumptului se menţionează: Acad. R.P.R., Filiala Cluj, Arh. ist., XLV (arh. Eszterházy Mikó, cota de arhivă).

Precizarea depozitului arhivei şi a cotei este necesară şi în cazul transumptului, căci uneori data acestuia poate să se deosebească cu un secol sau chiar cu mai mult de aceea a documentului cadru şi astfel ele ar putea intra în volume diferite ale publicaţiei proiectate.

Cînd există originalul actului transumpt, textul se transcrie şi se publică pe baza acestuia, menţionîndu-se în note deosebirile dintre cele două forme (sau mai multe, cînd e cazul), mai ales în ce priveşte numele proprii.

4) Greşelile din text se îndreaptă în notă. Exemple: Corect: *pervenit*; probabil greşit în loc de: *evocati fuissent*. Scăpările evidente din condei se îndreaptă în text, dar se atrage atenţia asupra lor tot în notă. De exemplu: în orig. (sau dacă actul nu e orig.): în mss.: *estitit* în loc de *extitit*. Alte exemple: *nobibiles*, *legagasset*, sînt forme ce se menţionează tot în note, dar în texte se îndreaptă în *nobiles*, *legasset*. De exemplu: în orig. greşit: *nobibiles*.

5) Lecturile nesigure sau numai probabile se menţionează în note. De exemplu: Lectură nesigură (sau: Lectură probabilă), iar asupra formelor neobişnuite, însă de o lectură sigură, se atrage atenţia în note prin menţiunea: Astfel în orig.

6) Toate lacunele, modificările sau ştersăturile contemporane ori tîrzii din text se menţionează, se specifică natura şi mărimea lor în note. Se arată aici dacă un cuvînt sau parte de cuvînt ori un pasaj nu poate fi citit fiindcă documentul este rupt sau ros, prezintă răzături sau este şters într-o parte de o pată de umezeală sau de cerneală sau cu pana.

În cazul ştersăturilor sau tăieturilor intenţionate (cu pana) se specifică dacă ele sînt făcute cu aceeaşi cerneală ca şi restul textului, deci dacă ele eventual provin din aceeaşi mînă sau dintr-o mînă contemporană sau dacă culoarea cernelii diferă, ele se datoresc unei alte mîini, eventual ulterioare, tîrzii ori chiar moderne.

Se precizează în centimetri mărimea părţii dispărute în text din motivele arătate sau mărimea eventualei părţi nedescifrate a textului în urma altor împrejurări: scris greu de citit, prescurtări necunoscute sau neobişnuite etc.

În toate aceste cazuri, după cuvîntul căruia îi urmează partea accidentată sau necitită din text se aşează trei puncte (. . .), iar în notă se dau explicaţiile necesare. De exemplu: loc rupt în orig. 3 cm; pată de umezeală 5 cm; şters cu pana 7 cm; ras 2,5 cm. Tot aici se menţionează cuvintele sau pasajele şterse intenţionat, dar lizibile, precum şi cuvintele repetate din neatenţie. Exemple: în orig. urmează: *quas*, şters de aceeaşi mînă. În orig. *nostras*, expunctat. În orig. cuvîntul e repetat.

Măsurarea în cm se întrebuinţează numai în cazul rupturilor sau ştersăturilor care nu depăşesc lungimea unui rînd din text. În cazul lacunelor mai mari se indică numărul de rînduri.

7) Cuvintele nedescifrabile se reproduc în notă în forma în care figurează ele în text, cu prescurtările eventuale.

8) Completarea cuvintelor rupte sau a pasajelor şterse ori a celor care lipsesc, se dă între paranteze unghiulare, pe bază de conjectură, mai ales cînd e vorba de clauze şi formule stereotipe cunoscute şi din altă parte.

Dacă lacuna poate fi întregită complet. nu se mai foloseşte semnul celor trei puncte, ci se face completarea între paranteze unghiulare, urmate de o notă în care se precizează natura şi mărimea părţii care nu se poate citi în text. Exemple: loc rupt în orig. 2 cm. (întregit după Anjou, II, p. . . ;) loc rupt în orig. 1,5 cm (întregit după sens). Dacă însă o lacună poate fi întregită numai în parte, se dă completarea acestei părţi în felul arătat, folosindu-se pentru rest semnul celor trei puncte. De exemplu: loc rupt în orig. (întregit în parte după Károlyi, I, p. . . sau: întregit în parte după sens).

9) Cuvintele omise prin scăpare din anumite expresii sau clauze se întregesc între paranteze unghiulare, faptul semnalîndu-se în note. De exemplu: În orig. lipseşte.

10) Lacunele voite din text (spaţii albe între cuvinte) se arată prin trei puncte, faptul semnalîndu-se în note.

11) Cuvintele adăugate deasupra rîndului sau scrise de altă mînă se transcriu în locul cuvenit în text, dar se atrage atenţia asupra acestui lucru în notă. Exemple: În orig. cuvintele: *de Kerıszeg*, scrise deasupra rîndului (sau în cazul unui pasaj întreg: *amicitiam*. . . *honore*, scrise deasupra rîndului).

12) Cuvintele sau expresiile care figurează între paranteze în text se transcriu între paranteze rotunde ( ).

13) Asupra cuvintelor sau expresiilor scrise cu litere deosebite de scrierea obişnuită din text, de exemplu asupra acelora scrise cu litere mărite sau lungite (*scriptura longior)* se atrage atenţia în note. De exemplu: în orig. cu litere mărite.

14) Tot în note se indică şi semnul notarial *(signum notarile)*, în cazul actelor eliberate de notari publici (procuri, testamente), dîndu-se lămuriri asupra locului, desemnului şi devizei acestuia.

15) Sublinierea contemporană (ceea ce se poate aprecia după culoarea cernelii) a unor cuvinte sau pasagii se menţionează în note.

16) La transcrierea însemnărilor de pe verso se specifică — în măsura posibilităţilor — dacă ele provin din mîini deosebite, dacă ele sînt contemporane, tîrzii sau moderne (după tipul de scriere şi culoarea cernelii).

Deasemenea, se precizează locul pe verso al acestor însemnări, dintre care se transcrie mai întîi adresa. De exemplu: *<Pe verso, în mijloc, adresa de aceeaşi mînă:> Spectabili ac magnifico etc. <De altă mînă contemporană, în marginea stîngă>* . . . *<De o a treia mînă tîrzie în marginea dreaptă:>*. . .

II. Ortografia

1) Prescurtările paleografice se completează; completările nesigure se închid între paranteze unghiulare < >, lectura nesigură semnalîndu-se în note. Cînd transcriitorului i se par probabile mai multe conjecturi în legătură cu acelaşi caz dubios, el le menţionează în note.

2) În ce privește regimul literilor mari și mici precum și punctuația, se aplică uzul modern, indiferent de întrebuințarea majusculelor și minusculelor sau de punctuația din text, care obișnuit nu prezintă nici o consecvență.

Numele proprii (de persoane și toponimice) vor începe totdeauna cu literă mare. De asemenea, se transcrie cu majusculă cuvîntul principal — chiar cînd nu e nume de persoană — din formulele de dată exprimate după calendarul bisericesc: *in dominica Letare, ante festum Purificationis beatissime virginis Marie*.

Textul se împarte în propoziții și în fraze, în așa fel ca sensul său să apară cît mai limpede.

3) Diftongul *ae* și *oe*, precum și *e (caudata)* se păstrează fără nici o schimbare, așa cum apar ele în text. Forma contopită a diftongului *ae (coarctata)* se transcrie cu *ae*, în lipsa unui semn grafic care să-i corespundă în uzul modern.

4) Litera *j* (i lung, de exemplu: *idcjrco*) în funcție de *i* (i scurt), se transcrie în consecință ca *i (idcirco)*.

Litera *y* sau *ÿ* (*ydem* la nominativ singular, *hÿs*, *sylva*) în funcție de *i* (i scurt) se transcriu și ele în consecință ca *i (idem, immo, his, silva)*.

Literele *y*, *ij*, *ÿ* (de exemplu: *ydem* la nominativ plural, *negoty*), în funcție de *ii* (i dublu) se transcriu în consecință ca *ii (iidem negotii)*.

5) Literele *u (uestre, fluuii, vni ersi)* și w *(sew, wlgo)* se transcriu după valoarea lor fonetică *(vestra, fluvii, universi, seu, vulgo)*. Cuvintele *vaivoda*, ca și variantele și derivatele sale se transcriu în forma lor din original.

6) Silaba *ci* înaintea unei vocale se transcrie după etimologia cuvîntului, în majoritatea cazurilor cu *ti (actio, confirmatio, etiam, relatio, venditio)*, dar în alte cuvinte își păstrează forma *(beneficium, felicio, i dicium)*. În privința aceasta să se țină seama de distincția făcută de uzul modern (folosit în dicționarele latine).

7) Se păstrează grafii particulare, care uneori au o valoare fonetică: *michi, nichil, dampnum, sumpme, adque, aput, distingit, honus, karissimus, kerkus, paraphernalis*.

În schimb se va scrie *carta* în loc de *quarta* din text, spre a se evita confuzia cu numeralul ordinal *quarta*, cf. *quarta pars, quarta filialis*. De asemenea se vor transcrie: *authenticus legitimus, littera*, în loc de *authenticus legittimus, litera*, forme cu care se întîlnesc alături.

8) În ce privește chestiunea despărțirii cuvintelor, cuvintele compuse, însă desfăcute în text, se transcriu nedespărțit (*adiudicandum* în loc de *ad iudicandum*), iar prepozițiile se despart de cuvîntul următor *(ad eum, per eum*, în loc de *adeum, pereum)*. Tot astfel se transcriu despărțit, după uzul modern (folosit în ortografia latină obișnuită, clasică sau medievală) expresii sau cuvinte ca: *eo facto, eo modo, suo modo, se se* (în loc de *eofacto, eomodo, suomodo, sese)*. Se transcriu însă nedespărțit, potrivit uzului curent din texte: *abhinc, deinde, enimvero, extun , iamfacti, necnon, quomodo, unacum* etc.

9) Numele proprii: cele de persoane și cele geografice și cuvintele sau expresiile în alte limbi (decît latina) se transcriu fără nici o modificare, însă cele din primele două categorii se transcriu totdeauna cu literă mare *(Catherina* și *Katherina, Iohannes* și *Johannes, Ewphrosina, Oswaldus, Wladislaus; Coloswar* și *Koloswar, Dewa, Kewrespathaka, Waradiensis, Thenlew)*.

Numele geografice: *Croacie, Dalmacie, Seruia, Transsyluania, Wngaria* se transcriu: *Croatia, Dalmatia, Servia, Transsilvania, Ungaria* (forme care de altfel se întîlnesc în acelaşi timp în texte).

Cînd un nume propriu (de botez) este redat numai printr-o iniţială (siglă)), completarea se face în transcriere între paranteze unghiulare: *A< thonius>*, *S<tephanus>*. Aşa se procedează numai în cazurile neîndoielnice; altfel iniţiala se păstrează necompletată în text, iar completarea probabilă se dă în note. Numele proprii (de botez) obişnuite se transcriu după uzul modern *(Georgius, Michael, Nicolaus, Simon* etc.).

10) Se transcriu întocmai cele două puncte aşezate orizontal care înlocuiesc deseori în actele bisericeşti numele destinatarului, cînd e vorba de o persoană eclesiastică *(gemipunctus, Reverenzpunkte)*. De exemplu: *Venerabili fratri nostro.. episcopo Waradiensi.*

III. Referinţele de la sfîrşitul transcrierii

Ele se dau în două alineate (după ce s-au transcris toate însemnările de pe recto şi de pe verso):

1) Depozitul şi cota de arhivă. De exemplu: Acad. R.P.R., Filiala Cluj, Arh. ist., V (arh. Bánnfy, cota arhivală).

2) Descrierea diplomatică (felul transmiterii: original, copie, transumpt; materialul actului şi starea lui de conservare; pecete: culoarea cerii, forma şi modul de aşezare: inelară etc., atîrnată, aplicată, acoperită cu hîrtie şi fixată de document, sub text, pe verso şi starea ei de conservare: în bună stare, deteriorată, fragmente, urme; tipul şi legenda, dacă se pot distinge; alte eventuale lămuriri). De exemplu: original perg., în stare rea, pecetea mare de ceară albă a capitlului din Oradea, atîrnată cu şnur de mătase, împletit din fire verzi, roze şi violete.

IV. Alte observaţii

1) Pe prima pagină, sus în stînga se trece data cronologică şi topografică (anul, luna, ziua; localitatea, în forma ei actuală romînească, dacă identificarea nu necesită o cercetare specială din partea transcriitorului). De exemplu : 1377 mai 9, Cluj.

Dacă data documentului şi alte indicaţii cronologice din cuprinsul acestuia sînt exprimate după calendarul bisericesc, se face calculul necesar pentru găsirea corespondenţei lor cu calendarul actual. Datele calculate în acest mod se notează în marginea stîngă a transcrierii, în dreptul datei sau a indicaţiilor cronologice respective.

2) Notele se numerotează în continuare pe întregul document, iar nu după pagini. Ele se pun însă în josul paginii la care se referă.

Cît priveşte principiile de publicare a documentelor originale, inedite sau edite, se dau totdeauna scurte referinţe de ordin paleografic; materialul pe care e scris documentul, starea în care se păstrează, pecetea şi materialul ei. La fel se indică, la sfîrşitul piesei respective unele date de ordin diplomatic: transumpt, chirograf etc.

În legătură cu aceste probleme, colectivul a fost preocupat de la începutul activităţii sale să găsească cele mai potrivite soluţii pentru indicarea menţiunilor arhivale şi bibliografice de la sfîrşitul documentelor.

În cele din urmă s-au adoptat formulele mai scurte cu unele indicaţii în plus cerute de specificul materialului transilvănean. Astfel, la piesele traduse în limba romînă, pentru care se dau în anexă şi textele originale, s-a socotit necesar să se specifice aceasta la sfîrşitul menţiunii bibliografice sau arhivale.

În urma discuţiilor care au avut loc, s-au stabilit formulele pentru menţiunile arhivale şi bibliografice de la sfîrşitul traducerilor şi regestelor de documente şi pentru menţiunile din aparatul critic.

A. FORMULA MENŢIUNII LA SFÎRŞITUL TRADUCERILOR DE DOCUMENTE AL CĂROR TEXT ORIGINAL SE PUBLICĂ ÎN ANEXĂ

1. În cazul documentelor inedite

a) La actele inedite transcrise după original:
Acad. R.P.R., Filiala Cluj, Arh. ist. LXXIII.
Orig. perg. pecete atîrnată; textul lat. în anexă.
Acad. R.P.R., Filiala Cluj, Arh. ist. LXXIII.
Orig. hîrtie, frag. urme de pecete aplicată pe verso; textul lat. în anexă.

b) La actele inedite transcrise după fotocopii:
Acad. R.P.R., Filiala Cluj, Inst. de ist., IV/6.
Fotocopia după orig. perg. din Arh. Capit. Alba-Iulia; textul lat. în anexă.

c) La actele inedite care sînt transumpturi:
Muz. Reg. Oradea, fondul Bölöni.
Transumpt în actul lui Ludovic I, regele Ungariei, din 25 martie 1345; textul lat. în anexă.

d) La actele inedite care sînt rezumate:
<La începutul doc.:> Ladislau de Nădab, vicevoievodul Transilvaniei, adevereşte la 27 octombrie 1413 că:
«... în cuprinsul celei de-a opta scrisori etc... ».
<La sfîrşitul doc.:> Acad. R.P.R., Filiala Cluj, Arh. ist:, CLXIII.
Rezumat în actul amintit al lui Ladislau de Nădab; textul lat. în anexă.

e) La actele inedite care sînt transumpturi după fotocopii:
Acad. R.P.R. Filiala Cluj, Inst. de ist., IV/28.
Fotocopia după orig. din Arh. Capit. Alba-Iulia.
Transumpt în actul Capitlului din Oradea, din 8 mai 1352; textul lat. în anexă

2. În cazul documentelor republicate după original:

Acad. R.P.R., Filiala Cluj, Arh. ist., CCI.
Orig. perg.; publicat şi la Zimmermann-Werner, I, p. 354 (cu unele greşeli); textul lat. în anexă. Sau:
Arh. statului Cluj.
Orig. perg. pecetea aplicată pe verso; publicat şi la Zimmermann-Werner-Müller, II, p. 504; textul lat. în anexă.

3. În cazul documentelor republicate după fotocopii:

Acad. R.P.R., Filiala Cluj, Inst. de ist., IV/6.
Fotocopie după orig. perg. publicat şi la Fejér, VIII, 1, p. 551—552 (cu greşeli şi omisiuni); textul lat. în anexă.

4. În cazul documentelor republicate după colecţii:

a) La actele autonome sau actele care cuprind transumpturi:
Textul lat. în anexă după Anjou, IV, p. 322 <sau: după Zimmermann-Werner-Müller, II, p. 45>.

b) La transumpturi:
Textul lat. în anexă după *Documenta Valachorum*, p. 105.
Transumpt în actul lui Laurenţiu Lepes, voievodul Transilvaniei, din 2 iunie 1419.

B. FORMULA MENŢIUNII ÎN CAZUL DOCUMENTÉLOR TRADUSE, AL CĂROR TEXT ORIGINAL NU SE PUBLICĂ ÎN ANEXĂ

a) Textul lat. *în* Cod. dipl. patrius <sau: *în* Kàrolyi, *în* Sztàray — cînd e vorba de titlul unei colecţii>.
b) Textul lat. *la* Fejèr <sau la Hurmuzaki-Densuşianu, *la* Zimmermann-Werner-Müller, cînd e vorba de editorul colecţiei>.

C. FORMULA MENŢIUNII ÎN CAZUL TRADUCERILOR DE REZUMATE

<La începutul doc. :> Nicolaie Drugeth, judele curţii regale, adevereşte la 18 februarie 1355, că: «...Pomenitul domn al nostru etc... »
<La sfîrşitul doc.:> textul lat. în Anjou, VI, p. 262—268.
Rezumat în actul amintit al lui Niculaie Drugeth.

D. FORMULA MENŢIUNII ÎN CAZUL REGESTELOR

a) Regest *după* textul lat. din Bossànyi, 1, 2, p. 74—75.
b) Regest *la* Zimmermann-Werner-Müller, II, p. 15 <sau: Regest *în* Kàllay, I, p. 168, nr. 714>.

E. FORMULA UNOR MENŢIUNI DIN NOTE

1. Formula menţiunii în notele traducerii

a) În cazul lacunelor:
Lacună în textul lat. publicat.
Lacună în textul lat. publicat, întregită în traducere *<submittebat> decidendum.*
Cînd asemenea întregiri după alte documente sînt prea numeroase se va face completarea textului latin, fără a se mai folosi şi repeta această menţiune. De exemplu: *propter v<icinitatem>.* Se va da în schimb o menţiune la sfîrşitul traducerii. De exemplu: textul lat. în Kàrolyi 1,p. 152—158 (lacunele completate cu ajutorul documentelor din 8 mai şi 23 iulie 1341, precum şi al doc. din 5 iunie 1342).
b) În cazul unor emendaţiuni:
În textul lat. publicat: *magister*, greşit <sau probabil greşit> în loc de *magistri.*
c) Alte menţiuni:
Traducerea probabilă a pasajului confuz: *quod si* etc.
În textul lat. publicat <sau: orig.> şi forma: *Purklin* <sau formele: *Zenth Juan, Zenthyan*>.
La Fejèr greşit: *Emich.*

2. Formula menţiunii în notele anexei de texte originale

a) În cazul lacunelor:
Loc rupt în orig. 3 cm.
Pată de umezeală 2,5 cm.
Lacună întregită după Anjou, II, p. 217
Lacună întregită după sens.
b) În cazul formelor neobişnuite din text:
Astfel în orig.
c) În cazul emendaţiunilor făcute în text:
În orig. *estitit.*
În orig. greşit: *confectas.*
In textul publicat: *pre.*
Omis de editor.
d) În cazul emendaţiunilor făcute în note:
Corect: *pervenit.*
Probabil greşit în loc de: *evocati fuissent.*
În orig. greşit: *adherentis* (emendaţia editorului).
e) Alte menţiuni:
În orig. repetat cuvîntul: *ecclesie*
În orig. urmează *si*, şters <sau, după caz: şters de aceeaşi mînă>.
În orig. *nostras*, expunctat
În orig. cuvintele: de Kereszeg, scrise deasupra rîndului.

Pentru ca nivelul ştiinţific al colecţiei să fie cît mai corespunzător, în partea ultimă a fiecărui volum s-a reprodus un număr de texte originale şi fotocopii. Principiul călăuzitor în ce priveşte textele originale şi fotocopiile a fost următorul: se publică toate textele originale şi fotocopiile documentelor inedite accesibile colectivului, iar dintre documentele edite se publică textele originale numai ale acelor piese care din punct de vedere istoric au o importanţă deosebită.

Pentru a veni cît mai mult în ajutorul cercetătorilor, la sfîrşitul fiecărui volum s-a dat o listă cu documentele greşit datate, cu scopul de a se evita bănuiala că unele documente care se află la date greşite în publicaţiile folosite — nu ca în colecţia noastră la data recalculată, deci cea bună — n-ar fi fost introduse la locul lor în volumele noastre. Prezenţa acestor liste e foarte necesară pentru evitarea unor nedumeriri sau confuzii. Astfel volumele I şi II din veacurile XI—XIII sînt însoţite de această listă. De asemenea, s-a mai întocmit pentru fiecare volum cîte o listă de documentele false din pericada cuprinsă în volumul respectiv.

DIN PALEOGRAFIA SLAVO-ROMÎNĂ

DE

DAMIAN P. BOGDAN

GENERALITĂŢI

Denumirea paleografiei. Termenul *paleografie* este alcătuit din cuvintele greceşti παλαιὸς = *vechi* şi γράφω = *scriu* şi el a fost creat şi pus în circulaţie ştiinţifică de învăţatul francez Bernard Montfaucon în lucrarea *Paleographia graeca*, publicată în 1708.

Caracterul şi obiectul. Paleografia este acea disciplină ştiinţifică auxiliară a istoriei care ne arată metodele prin care se poate: 1. citi corect un text[1] vechi, 2. dată un text cu acelaşi caracter, lipsit de dată, şi 3. deosebi un text fals de un text autentic.

Paleografia slavo-romînă[2] — disciplină ştiinţifică auxiliară a istoriei patriei noastre — arată metodele prin care se poate: 1. citi corect un text slav scris în veacurile X—XVIII pe teritoriul patriei noastre sau în alte regiuni, ca de pildă în mănăstirile de la Athos, dar scris de romîni, 2. dată un text cu acelaşi caracter, însă lipsit de dată, şi 3. deosebi un text fals de un text autentic cu acelaşi caracter. Se înţelege că toate acestea slujesc cunoaşterii conţinutului pentru a putea găsi adevărul istoric.

Metodele de lucru. Citirea corectă a textelor este absolut necesară pentru folosirea justă a textelor scrise în calitate de izvoare istorice.

Există totuşi ediţii de texte care deşi publicate de personalităţi ştiinţifice conţin diferite greşeli. Aceste greşeli, care se datoiesc în multe cazuri lipsei de atenţie în munca paleografică, denaturează sensul izvoarelor şi duc, uneori, pe cel care utilizează o asemenea ediţie la concluzii greşite. Aşa de pildă, într-o lucrare a cunoscutului filolog bulgar Dr. L. Miletič, privitoare la daco-romîni[3], unele onomastice sînt citite fără cuvenita migală paleografică. Aşa, de pildă, la p. 339 s-a citit ко̀лмчи Ѳтоıан армашıı şi стан комис

---

[1] Prin text înţeleg orice izvor scris: manuscris, document, inscripţie, tipăritură.

[2] Termenul *slavo-romîn* a fost pus în circulaţie în lumea ştiinţifică de Ioan Bogdan în 1889, în *Citeva manuscripte slavo-romîne din Biblioteca imperială de la Viena*, din « Anal. Acad. Rom.», Mem. Secţ. Ist., seria a II-a, tom. XI (1888—1889), p. 1—2; ceva mai tîrziu, Ilie Bărbulescu a pus în circulaţie termenul *romîno-slav*, însă termenul *slavo-romin* este cel care s-a fixat în literatura ştiinţifică de specialitate. Adaug aici că primul termen folosit pentru caracterizarea textelor slavo-romîne aparţine lui Iurii Venelin şi el este cel de *vlaho-bulgar* sau *daco-slav*, prima parte a acestui termen fiind apoi adoptată de unii învăţăţi bulgari. S-au folosit apoi termeni după numele Ţării Romîneşti şi dependenţa acesteia de statul bulgar: *texte valaho-bulgare*, unii învăţaţi au denumit textele *slavo-romine — bulgare* — iar parte din învăţaţii ruşi au folosit termenul de *texte slave de origine romînă*.

[3] Дакоромьнитѣ и тѣхната славянска писменость [Daco-romînii şi literatura lor slavă], în Сборник за народни умотворения наука и книжнина, IX, Sofia, 1893.

dar în original este корман[1] и стоıан армаши şi станко комис, tot aşa la p. 340 în doc. nr. 14 s-a citit Бѹцка, în original e însă бѹцкат, la fel la p. 343 în documentul nr. 17 s-a citit Станкоки`стихар şi господинь, pe cînd în original este: Станко кистиıар şi Нѣг. Aceste lecturi greşite l-au indus în eroare pe G.D. Florescu, care într-un studiu[2] susţine că există dregătorii *Cormici Stoian* armaş, *Stan* comis, *Buţcă*, *Stancov Stihar* şi *Gospodină*, toţi aceştia fiind în realitate necunoscuţi divanelor domneşti din documentele pe care el le-a folosit.

Greşeli care pot duce la interpretări eronate în cercetarea izvoarelor se pot arăta şi în ediţiile lui Mihai Costăchescu, greşeli datorite în multe cazuri lipsei de atenţie paleografică. De exemplu, în *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*[3], se editează un uric al lui Iliaş datat: 1432 iunie 29, în al cărui original, dacă se cerceta cu atenţie, se observa că după cifra din data de an a mai fost o cifră din care se mai vede coada literei respective, care nu poate fi decît а, aşadar actul e din *6941* (1433). În acelaşi document, rîndul 8, originalul are ѹли самомѹ [numai lui Ulea], iar Costăchescu a citit ѹ лис момѹ [în pădurea Momu], deci a creat topicul момѹ care nu există. Şi tot la Costăchescu, în *Documentele moldoveneşti de la Ştefan cel Mare* [4], apare grămăticul иріѧ, pe cînd în original e исаїѧ. Tot aşa la sfîrşitul subscrierii neautografe din documentele slave ale Ţării Romîneşti există cuvîntul гнь care e o prescurtare prin ligatură şi suprascriere — cuvînt pe care cercetători cunoscuţi ca de pildă Emil Kalužniacki şi Ivan Ohienko l-au citit ca fiind prescurtarea гпь, iar în lectură completă господарь. Am arătat încă în 1932 că aceasta este o lectură greşită, cuvîntul господарь fiind cu totul străin subscrierii neautografe a documentelor slave din Ţara Romînească.[5]

Dar nu totdeauna denaturarea textului prin lectură poate fi rezultatul lipsei de atenţie în munca paleografică din partea editorului textului respectiv. Deseori lectura greşită se produce din pricină că cel care a publicat textul n-a folosit în lectură originalul, ci o copie manuscris.

Astfel pentru o parte din documentele publicate de Costăchescu în cele două lucrări citate mai sus, editorul a folosit copiile lui Ioan Bogdan, aflate în ms. 124 al acestuia din Biblioteca Academiei R.P.R., devenit apoi la catalogare mss 5231—5234 în fondul de mss romîne. De pildă în *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*[6], se găseşte ѹри<к> съ всѣмъ доходомъ, aceasta după ms 5232 f. 65, în original e însă жоудеїѧ ... ъ ѹрикъ. Tot aşa în aceeaşi lucrare apare <краищїи> на ребричи după acelaşi ms. f. 86, iar în original este на малои ребричи[7] la fel: и на хѹбѣ и на лѹбанѣ[8] — după acelaşi ms. f. 119—121, în original e însă: и на хѹбанѣ. În lucrarea

[1] Am subliniat litera chirilică care în original este suprascrisă.

[2] Vezi *Divane domneşti din Muntenia în sec. al XV-lea*, extras din « Revista Arhivelor », an. II, nr. 1, Bucureşti, 1927, p. 53, nr. LXI, p. 52 nr. LX şi p. 66, nr. LXXIX. Abia în ediţia din 1943 a lucrării, autorul corectează, folosind ediţia din 1938 a prof. P. P. Panaitescu, *Documentele Ţării Romîneşti*, I.

[3] M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, I, p. 343.

[4] Idem, *Documente moldoveneşti de la Ştefan cel Mare*, p. 77.

[5] D. P. Bogdan, recenzie în « Revista istorică romînă», an II (1932), p. 415 şi idem, *Emil Kalužniacki şi scrierea chirilică la romîni*, în « Romanoslavica », an. I (1948) şi în extras, p. 28.

[6] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, I, p. 409.

[7] *Ibidem*, p. 424.

[8] *Ibidem*, p. 488.

Documentele moldoveneşti de la Ştefan cel Mare, a citit ихача[1] după ms. citat al lui I. Bogdan, în original e însă лехача. Şi tot în acest volum[2] Costăchescu a citit, după Gh. Ghibănescu[3], гроза пиркалаба новградского, pe cînd în original e секаръ cu aceeaşi dregătorie.

În ceea ce priveşte ediţiile după copii fotografice, acestea sînt numeroase în literatura romînă de specialitate. Astfel sînt: ediţia citată a lui Miletič, parte din documentele publicate de I. Bogdan sub titlul: *Documentele lui Ştefan cel Mare* (I, II, 1913) şi de M. Costăchescu în lucrările citate; cele mai multe documente publicate de acelaşi în: *Documente moldoveneşti de la Bogdan voevod* (Bucureşti, 1940) şi în *Documente moldoveneşti de la Ştefăniţă voevod* (Iaşi, 1943), mai toate documentele publicate de S. Dragomir în *Documente nouă privitoare la relaţiile Ţării Romîneşti cu Sibiul în secolii XV şi XVI*[4], iar ediţii publicate *numai* după copii fotografice sînt: cea a lui Emil Kalužniacki, *Documente privitoare la istoria Romînilor*, culese de Eudoxiu Hurmuzaki (I_2, Bucureşti, 1890 şi II_2, Bucureşti, 1891), *Documente slavo-romîne din mînăstirile de la Athos* (Bucureşti, 1936)[5], a lui G. Nandriş şi *Documente de la Ştefan cel Mare* (Iaşi, 1948) a lui M. Costăchescu.

Copia fotografică dă, ce-i drept, o imagine reală a originalului, dar nu totdeauna, ci numai atunci cînd originalul s-a păstrat în stare bună şi are grafia mare, clară. Cînd însă originalul nu s-a păstrat bine, e zbîrcit, cu muchii rezultate din împăturire, rupt şi şters la locurile de împăturire sau şi în alte locuri, mucegăit, putred, ros de cari sau de şoareci, pătat, cu părţi lipsă, cu grafie măruntă şi îmbîcsită, cu ştersături, spălări, corectări, răzuiri, adăugiri făcute de grămăticul textului, corecturi, ştersături şi adăugiri făcute în cancelaria domnească ori ştersături, spălări, corecturi, răzuiri şi adăugiri făcute în scopul de a falsifica textul autentic, toate acestea, de cele mai multe ori, nu se pot deosebi într-o copie fotografică, iar dacă aceasta din urmă nu este făcută la mărimea originalului, atunci copia fotografică este nepotrivită pentru editarea textului. Uneori materialul de scris prezintă lipsuri provenite din fabricaţie sau vătămări din pricina relei lui păstrări, lipsuri ce pot deveni cu totul altceva într-o copie fotografică. Aşadar copia fotografică nu ne poate reda înfăţişarea materialului scris după cum — dacă nu e făcută fotografia în culori — nu ne poate reda şi înfăţişarea cernelurilor cu care s-a scris, iar uneori s-a împodobit textul. Tot aşa devine dăunătoare o copie fotografică cînd cel care a făcut-o n-a lucrat cu atenţia cuvenită: n-a întins muchiile de la îndoiturile materialului scris, n-a întins pergamentul zbîrcit, n-a desdoit părţile îndoite în afară acolo unde materialul de scris înfăţişează rupturi, a pătat clişeul, ş.a.m.d.

De exemplu, Costăchescu în *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, I, p. 37, rîndul 16 a folosit copia fotografică care dat fiind faptul că originalul e şters, rupt şi cu părţi lipsă la îndoituri dă impresia că originalul are în rîndul 12 и<з>лемь, fapt ce l-a făcut pe Costăchescu să creeze topicul *Izlea*, cînd în original e нлемь [ulm]. La fel în textul de la p. 280 rîndul 7,

---

[1] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti de la Ştefan cel Mare*, p. 260.
[2] *Ibidem*, p. 133.
[3] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, VII, p. 165—167.
[4] Vezi *Anuarul Institutului de istorie naţională*, Universitatea Cluj, IV (1926—1927), Bucureşti, 1929.
[5] Coperta poartă alt titlu şi ca an al apariţiei este 1937.

Costăchescu citește ниса три după copia fotografică, pe cînd în original e на Днистри. În aceeași colecție, II, p. 288 s-a citit după copia fotografică кобы<л>чи<н>, creîndu-se astfel topicul *Cobîlcini*, pe cînd în original e кобычин, deci kendima s-a citit drept л și tot aici s-a citit ло<д> cu *sic* în nota 3, dar în original e люд, iota lui ю fiind cuprinsă în indoitura pergamentului care nu s-a desfăcut la fotografiere. În același volum, p. 342, rîndul 23, s-a citit крѹглъ <ша>нча, pe cînd originalul are крѹглич и на серетѣ. Și tot în acest volum, la p. 513, s-a citit, după copia fotografică, ziua din dată drept ·к· = 2, originalul are însă ·і· = 10. În acest din urmă caz trebuia cu orice chip să se meargă la original, căci data de zi a documentului în chestiune a fost citită în patru feluri: V. Pîrvan[1] a citit 5 octombrie, Gh. Ghibănescu[2] 3 octombrie, iar I. Bogdan în ms. 5234, f. 83, a citit corect 10 octombrie. Și toate aceste date bibliografice sînt prezentate chiar de Costăchescu! Adaug că unele omisiuni din ediția citată a lui Costăchescu (vol. I), datorite folosirii copiilor fotografice, le prezintă și Ivan Ohienko în *Cum trebuiesc editate documentele moldovenești*[3], același o face și pentru ediția citată a lui I. Bogdan[4]. Tot așa, de pildă, în lucrarea citată a lui S. Dragomir, p. 77 nota 1 cu privire la documentul publicat sub nr. 68 se scrie: « Cuvintele: за прѹт Агжта ханжш îmi sînt neînțelese. Lectura mea nu mi se pare de tot sigură », și în traducere p. 77 pune puncte pentru за прѹт. Am cercetat originalul acestui document în vara anului 1939 și pe original la sfîrșitul rîndului 7 se vede clar suprascrisă litera х la sfîrșitul cuvîntului прѹх deasupra literei ѹ, deci cuvîntul neînțeles este прѹх [pîră]. Editorul însă a folosit o fotografie ce o redă și la sfîrșitul volumului său, unde însă o pată acopere începuturile barelor literei х.

Arătam mai sus că fotografia nu redă totdeauna ștersăturile și spălările originalului, mai ales cînd acesta este « stricat și șters la îndoituri, așa că nu se poate citi decît cu multă greutate », cum scrie Mihai Costăchescu pentru un uric publicat în colecția citată[5]. În documentul respectiv, rîndurile 20—21, p. 316, cuvintele ce încep cu лѹми іатеи și merg pînă la нѣѹла s-au scris posterior peste un text inițial, ce s-a spălat, după cum se vede în original. Tot așa cuvintele и село распопа шербино, ce apar în p. 10 rîndurile 25—26 din: *Documente de la Ștefan cel Mare* ale aceluiași editor, sînt scrise posterior peste un text inițial ce s-a ras, după cum arată originalul de la Muzeul romîno-rus. La fel, lipsa înfățișării materialului de scris într-o copie fotografică este ilustrată printr-un exemplu de Ivan Ohienko, în lucrarea *Cum trebuiesc publicate documentele moldovenești*. E vorba de cunoscuta scrisoare din 10 august al lui Mircea cel Bătrîn adresată regelui Vladislav Iagello, scrisoare care în rîndul 13 aproape de-a doua îndoitură în verticală a hîrtiei are deasupra literii о din cuvîntul кои o găurice, care vătămare a materialului de scris a dat naștere, după fotografiere, unui ы provenit din о, așa că Emil Kalužniacki a citit кыи după fotografie, în loc de кои din original.

---

[1] V. Pîrvan, *Alexăndrel Vodă și Bogdan Vodă*, Buc., 1904, p. 124 — 125.
[2] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XVIII, p. 62 — 63.
[3] Din « Arhiva », vol. 38 (aprilie, iulie, octombrie 1931), p. 524.
[4] Ivan Ohienko, Недокладності в видаванні кирилівських пам'яток, în «Slavia», XIV, p. 58—70.
[5] M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, nr. 87.

Lipsa de atenţie a fotografului în lucrarea clişeului fotografic apare de pildă în ediţia citată a lui Miletič [1], unde la p. 327, rîndul 3, aflăm кѹчет, la fel şi în rîndul 15. Dacă examinăm copia fotografică, planşa 1 de la sfîrşitul volumului, vedem că peste litera н de la începutul rîndului 12 a căzut o picătură din soluţia cu care s-a lucrat clişeul fotografic, picătură care a distrus bara de unire a celor două verticale a literei н, astfel că s-a creat litera к care se scrie к, cum a citit şi Miletič, faţă de original care are н.

Necunoaşterea temeinică a paleografiei textului editat poate induce în eroare pe cel care cercetează un text publicat cu greşeli. Se ştie de pildă că încă în textele slave vechi grămăticii foloseau în ortografie în loc de ъ sau ь în poziţie slabă semnul diacritic numit *paierok* pe care îl suprascriau de obicei pe litera după care în rînd trebuia să urmeze *ier* sau *ieri*. Tot aşa printre semnele diacritice este şi kendima ce de obicei se pune pe anumite vocale şi care în textele slavo-romîne într-o anumită poziţie capătă valoarea lui н.

Costăchescu, de pildă, nu cunoaşte sensul acestor semne diacritice şi acolo unde în original există *paierok* el nu-l redă, ci pune numai un *sic* în notă, ceea ce crează convingerea că *ierii* slabi nu mai existau în ortografia textelor slavo-romîne. Exemplele din volumul I citat (p. 53, II, p. 144) şi din *Documente de la Ştefan cel Mare* (p. 24) pentru *paierok*, iar pentru kendima pe care uneori îl transformă în н, iar alteori nu-l semnalează de fel (vol. II, p. 119—120, 144, 211, 218, 138, 236, 251, 270) sînt concludente.

Unele dialecte ruseşti vechi cunosc căderea lui *h* iniţial în rădăcina « господ » şi acest fenomen apare şi în actele moldoveneşti, dar extrem de rar; cunosc numai un act în acest sens: uricul lui Iuga din 1399. Costăchescu însă în *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare* a crezut probabil că e o greşală a grămăticului şi a transcris господарємь şi господарь în loc de осподарємь şi осподарь cum e în original [2].

În texte întîlnim deseori omisiuni datorite grămăticilor, pe care însă editorul de texte este dator *totdeauna* să le sublinieze, ceea ce unii nu o fac în chip consecvent. Astfel grămăticul uricului din 15 ianuarie 1418 a omis silaba finală нїє din cuvîntul имѧнїє [3], Costăchescu însă nu şi-a dat seama de omisiunea grămăticului şi a tradus prin *nume* [4].

În uricul din 12 martie 1439 după нашє precedat de блгоѣщенїа, Paşco grămăticul a scris numai silaba finală нїє în cuvîntul данїє. Nici I. Bogdan şi nici Costăchescu n-au observat această omisiune, căci amîndoi transcriu нїє prin *sic* şi nu-l traduc, socotindu-l legat de нашє.

Tot aşa în uricul din 1449 iunie 27 grămăticul a omis silaba моу din cuvîntul питомоую legat de печат, Costăchescu însă în ediţia citată, nu şi-a dat seama de omisiune, căci a citit greşit на тон şi a tradus *la aceasta* [5]. Şi un ultim exemplu: în actul din 22 ianuarie 1453, grămăticul a omis silaba но din numele данокича [6], Costăchescu însă în ediţia citată nu şi-a dat seama de omisiune şi a citit дакнга [7], luînd şi pe ч drept г cu un *sic* în

---

[1] Vezi mai sus, p. 3 nota 3.
[2] M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 23.
[3] Vezi facsimilul din *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 443.
[4] M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 127, rînd 4.
[5] *Ibidem*, II, p. 392, r. 13.
[6] Vezi facsimilul în *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 503.
[7] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 442, rînd 26.

nota 2, transformînd astfel în traducere pe boierul Constantin Danovici în Constantin Davig[1].

Nu mai puțin important este și punctul al doilea din obiectul paleografiei: *datarea textelor lipsite de dată*. Pentru realizarea acestui scop trebuie folosită îmbinarea celor două principii fundamentale ale unei cercetări științifice, și anume inducția și deducția aplicate în paleografie de Montfaucon. Metoda folosită de Montfaucon constă din observații inductive asupra grafiei textelor cu dată și aplicarea deductivă a rezultatelor obținute asupra textelor lipsite de dată, metodă care îngăduie astfel să se stabilească data textelor lipsite de dată. În chip practic, procedeul este următorul: textele cu dată se clasează în ordine cronologică și se studiază grafia lor în întreaga ei evoluție: formele arhaice ale literelor, apariția, evoluția și dispariția lor, conservarea formelor arhaice alături de formele noi, dar cele arhaice numai într-o anumită poziție. O dată cu aceasta se stabilește că anumite tipuri de litere și forme speciale ale grafiei, de pildă prescurtările prin trunchiere, contracțiune, suprascriere, ligatură sau monogramă, subscrierea neautografă etc. dintr-un text sînt specifice numai unei epoci sau teritoriu, ceea ce îngăduie ca textele nedatate, dar care au o grafie analoagă textelor cu dată, să fie raportate unei sau altei date, unui sau altui teritoriu.

Așadar metoda paleografică este bazată pe cercetarea generală a istoriei grafiei, ce ține seama de faptul că grafia este într-o continuă evoluție.

O dată cu aceasta trebuie însă ținut seama de faptul că nu toate semnele grafice sînt supuse evoluției, așa de pildă л п aproape nu s-au schimbat de fel, în timp ce de pildă m, оу, ч s-au schimbat în diferite epoci și teritorii.

Cele două metode: inducția și deducția puteau fi folosite de pildă de Ioan Bogdan la citirea cifrei zilei actului din 7 aprilie 1458[2]. Aici I. Bogdan citește ї = 10 în loc de з̃ = 7 și spune în nota 1 că semnul ї este « Scris așa că seamănă cu ъ sau ѕ (= ѕ din documentele noastre ». Dacă însă I. Bogdan cerceta și alte documente moldovenești din vremea lui Ștefan cel Mare constata că și alți grămătici fac un з asemănător, iar з din cuvîntul безъ aflat în rîndul 14 al actului prezentat în planșa 41 din *Album paleografic moldovenesc* al aceluiași este aproape identic cu cel publicat de I. Bogdan în *Documentele lui Ștefan cel Mare*, sub nr. V.

Dar pentru a preciza timpul și locul, unde și cînd s-a scris un text, paleografia nu se mărginește numai la cercetarea grafiei, căci ea studiază, spre a putea ajunge la o dată cît mai apropiată de realitate, materialul și uneltele pe care și cu ajutorul cărora s-a scris textul, ornamentația, filigranele hîrtiei, iar în cazul manuscriselor diferitele însemnări din interior, legătura și așa mai departe.

Specificul metodologiei paleografice constă în faptul că ea se bazează pe studiul particularităților externe ale textului, iar nu pe studiul conținutului textului, adică a particularităților interne.

Cercetînd și analizînd diferitele particularități ale textului, paleograful stabilește că aceste particularități se confirmă una pe alta sau se delimitează una pe alta, ori în sfîrșit se contrazic. Așa de exemplu, un document domnesc din Moldova scris pe hîrtie în tipul grafiei cursive conține două elemente care se confirmă unul pe altul pentru că amîndouă particularitățile

[1] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 442.
[2] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 9, nr. V.

dovedesc că e vorba de veacurile XV—XVII. Pergamentul şi tipul semiuncial al grafiei se delimitează reciproc: pergamentul arată un document intern moldovenesc din veacurile XIV—XVI (prima jumătate) iar semiunciala: sfîrşitul veacului al XIV-lea şi prima jumătate a veacului al XV-lea (cu unele excepţii).

În sfîrşit, pentru rezolvarea celei de-a treia probleme care formează obiectul paleografiei şi anume: deosebirea unui text fals de un text autentic, se foloseşte de asemenea metoda paleografică a lui Montfaucon, coroborată şi cu alte date. Astfel se pun faţă în faţă toate particularităţile externe ale unui text autentic faţă de particularităţile cu acelaşi caracter ale textului fals, însă amîndouă textele trebuie să poarte aceeaşi dată sau date apropiate. Astfel se studiază: grafia cu formele ei speciale, felul şi lucrătura materialului de scris, cernelurile, ornamentaţia — pentru manuscrise şi documente din Ţara Romînească —, în cazul documentelor şi subscrierea neautografă, iscălitura şi pecetea. Apoi se coroborează datele obţinute cu particularităţile interne ale textului: limba, locul ce-l ocupă în text diferitele lui elemente componente, ca de pildă data, iar în cazul documentului şi pecetea cu forma, dimensiunea şi modul cum a fost aplicată sau fixată de document (aplicată, timbrată, în tuş, atîrnată) şi locul unde este iscălitura sau iscăliturile.

Aplicînd cele spuse mai sus de pildă la actele moldoveneşti ce poartă datele 1437 martie 12 şi 1455 februarie 3 desprind următoarele: documentul care poartă data 1437 martie 12 este fals pentru că: 1. pergamentul pe care este scris actul este unsuros şi foarte prost lucrat; 2. cerneala are o culoare gălbuie, necunoscută documentelor moldoveneşti din prima jumătate a secolului al XV-lea în aşa fel că în unele locuri s-a întins pe pergament; 3. scrisul nu este al grămăticului Paşco care apare ca grămătic al actului, şi aceasta se constată din comparaţia cu actele din 1436 iulie 24,[1] 1436 septembrie 19 1437 iunie 30 şi decembrie 20 (2), iar grafia aparţine sec. XVI—XVII; 4. prea multe omisiuni în textul slav; 5. limba este bogată în romînisme, ceea ce nu este cazul documentelor moldoveneşti din prima jumătate a veacului al XV-lea; 6. formularul care înserează textul hotarului nu este cel al primei jumătăţi a veacului al XV-lea. La fel documentul care poartă data: 1455 februarie 3 este fals, pentru că: 1. pergamentul pe care este scris actul seamănă ca lucrătură cu pergamentele folosite în actele moldoveneşti din veacurile XVI—XVII; 2. cerneala este deosebită de cea a documentelor din veacul al XV-lea; 3. scrisul nu este al grămăticului Dobrul care scrie de pildă actele din 1 ianuarie 1454 şi 6 iunie 1455, ci grafia aparţine veacurilor XVI—XVII; 4. prea multe omisiuni în textul slav; 5. limba bogată în romînisme; 6. formularul care inserează textul hotarului nu este cel al primei jumătăţi a veacului al XV-lea.

Sintetizînd aşadar cele spuse mai sus cu privire la metodele de lucru ale paleografiei, se pot rezuma, cu acest prilej, cele scrise în 1932 de paleograful rus M. Speranski (în recenzia la tratatul lui E.F. Karski) că *paleografia cere o deosebită atenţie, încordare şi migală în cercetarea înfăţişării grafiei atît în întregul ei, cît şi în părţile ei de amănunt*[2].

Paleografia şi cele alte discipline ştiinţifice auxiliare ale istoriei. Între paleografie, epigrafie, sigilografie, numismatică, diplomatică şi cronologie

[1] Vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 467.

[2] E. F. Karski, Славянская кирилловская палеография, în «Труды Института славяноведения», I, p. 478.

— discipline ştiinţifice auxiliare ale istoriei — există o strînsă legătură. Dintre aceste discipline, cea mai apropiată de paleografie este *epigrafia* [1] — ştiinţa inscripţiilor, a grafiei pe materiale ca: piatra, metalul, lemnul, ţesătura şi aşa mai departe.

Epigrafia ca şi paleografia studiază evoluţia grafiei, dar pe cînd paleografia studiază grafia a două categorii de texte — manuscrise şi documente — lucrate pe un anumit material, epigrafia adînceşte grafia numai a unei categorii de texte — inscripţiile — lucrate pe piatră, metal, lemn ş.a.m.d., material ce are înrîurire asupra grafiei. Semnele grafice de pe pergament sau hîrtie în general se deosebesc de cele de pe inscripţii, căci asupra grafiei acestora din urmă influenţează atît uneltele de scris, cît şi rezistenţa suprafeţei a o bună parte din materialul de scris al inscripţiilor. Tocmai acestea au fost elementele care au format temeiul pentru care epigrafia, la început, încadrată în paleografie, să se desprindă de aceasta în veacul trecut şi să alcătuiască o disciplină auxiliară ştiinţifică de sine stătătoare, a istoriei.

O legătură asemănătoare există între paleografie de o parte şi *sigilografie* [2] — ştiinţa peceţilor [3] şi *numismatică* [4] — ştiinţa monedelor, de altă parte, căci peceţile şi monedele conţin inscripţii care alcătuiesc materialul cercetărilor paleografice, cercetări care îngăduie să se tragă concluzii cu privire la istoria grafiei. Pentru a da un exemplu am reuşit să stabilesc că semnele grafice din inscripţia peceţii mari a lui Alexandru cel Bun sînt în mare parte luate din uricele lui Roman Muşat, [5] aşadar o înrîurire a grafiei documentelor asupra grafiei inscripţiilor, după cum în unele inscripţii slavo-romîne din veacul al XVII-lea se constată o influenţă a grafiei documentelor [6].

Apropiată de paleografie este şi *diplomatica* [7], căci şi prima şi a doua se ocupă cu studiul textelor scrise pe material ca pergamentul sau hîrtia, spre deosebire de epigrafie care studiază scrisul numai pe material ca piatra, lemnul, metalul etc. Dar pe cînd paleografia studiază particularităţile externe ale unui text şi recurge la cercetarea particularităţilor interne — a conţinutului textului — numai pentru a-şi întări concluziile, rezultate din analiza particularităţilor externe, *diplomatica* se ocupă şi cu studiul particularităţilor interne. Aşadar din acest punct de vedere cîmpul de cercetare al diplomaticei este mai larg decît cel al paleografiei. Însă acest cîmp se reduce dacă-l raportăm la categoriile de texte ce intră în domeniul cercetării diplomatice, căci dacă paleografia are ca obiect de studiu două categorii de texte — manuscrisele şi documentele — în obiectul diplomaticei intră numai o parte din

---

[1] Ca şi termenul paleografie şi cel de *epigrafie* este alcătuit din două cuvinte greceşti: ἐπ. = *pe* şi γράφω = *scriu.*

[2] Termen compus din cuvîntul latin *sigillum* = pecete şi cuvîntul grec γράφω = scriu.

[3] Există şi termenul *sfragistică* din cuvîntul vechi grec σφραγισῄς = pecete.

[4] Din grecescul νομισματικός = ceea ce se referă la bani.

[5] Vezi D. P. Bogdan, *O străveche matrice de pecete romînească*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, I (1956).

[6] Să se vadă în acest sens de pildă pisania mănăstirii moldoveneşti Secul sau fragmentul de inscripţie din Ţara Romînească din anul 1627 privind un mare vornic, inscripţie ce se află în curtea Arhivelor statului Bucureşti.

[7] Numele vine din lat. *diploma*, sub acest nume cuprinzîndu-se în antichitate — la romani — atît o categorie de paşapoarte eliberate de obicei curierilor de către senat şi apoi de către împărat, cît şi livretele militare ale soldaţilor romani şi fiindcă aceste acte erau scrise pe două plăci de bronz, formînd un diptic, s-a adoptat pentru denumirea lor termenul grec διπλοῦν.

textele cunoscute sub numele de documente şi anume numai actele; deci din acest punct de vedere se aseamănă cu epigrafia.

Apropiată de paleografie este în sfîrşit şi *cronologia*, ştiinţa datelor istorice, a conţinutului acestora, căci pentru a datà textele lipsite de dată paleografia trebuie să recurgă la cronologie, să cunoască datele în fiinţă, ale epocii căreia trebuie să-i atribuie textele făra dată. La fel cronologia trebue să recurgă la paleografie pentru a cunoaşte grafia datelor, aşadar, trebuie să se precizeze caracterele literilor cu valoarea de cifre, prescurtările, diferitele semne diacritice ş.a.m.d.

Dar paleografia trebuie să recurgă şi la *lingvistică*, căci studiul limbii unui text îngăduie uneori: să se dateze mai precis un text lipsit de dată, să se deosebească un text fals de unul autentic şi aşa mai departe; de aici şi explicaţia de ce unele tratate clasice de paleografie — Sobolevski, Karski — au în cuprinsul lor şi un capitol închinat limbii textelor.

În sfîrşit, paleografia are contingenţă şi cu alte ştiinţe, ca de pildă *istoria artelor* — pentru a putea studia ornamentaţia textelor sau *istoria literaturii* — pentru a studia conţinutul manuscriselor. Dar din aceste ştiinţe paleograful nu foloseşte decît concluziile lor. Aşa, de pildă, pentru evoluţia stilurilor ornamentale îl interesează pe paleograf numai atît cît îi îngăduie ca pe baza ornamentului să dateze un text. La fel conţinutul unui manuscris preocupă pe paleograf numai dacă conţinutul manuscrisului se reflectă asupra diferitelor particularităţi grafice —scris de mai multe mîini, ornament variat şi aşa mai departe.

Naşterea şi dezvoltarea paleografiei. Naşterea paleografiei ca ştiinţă se produce în apusul Europei, în veacul al XVII-lea, leagănul paleografiei fiind socotită Franţa. Aci în anul 1681 apare clasica lucrare a lui Jean Mabillon, *De re diplomatica*, în care un loc special este închinat şi paleografiei. Dar cel care lucrează metodologia paleografiei este Brenard de Montfaucon şi anume prin lucrarea sa *Paleographia graeca*, apărută în 1708.

Ca rezultat al unei munci imense de culegere, descriere, publicare şi studiere a manuscritelor medievale se creează importanta disciplină auxiliară a istoriei —paleografia latină. Şi astfel apar, între altele, lucrările lui W. Watenbach [1], B. Bretholz [2], M. Prou şi A. de Boüard [3], manualul scris de O. A. Dobiaş-Rojdestvenskaia [4], iar în romîneşte manualul documentat al lui C. I. Andreescu [5].

În domeniul paleografiei greco-bizantine este o lucrare capitală a lui V. Gardthausen [6]. Începuturile cercetării ştiinţifice a paleografiei slave le pune abatele ceh Josef Dobrowsky [7].

---

[1] W. Watenbach, *Anleitung zur lateinischen Paleographie.*

[2] B. Bretholz, *Lateinische Paleographie.*

[3] M. Prou şi A. de Boüard, *Manuel de paleographie latine et française.*

[4] O. A. Dobiaş — Rojdestvenskaia, История письма в средние века, ediţia II-a, Moscova Leningrad, 1936.

[5] *Manual de paleografie latină*, Bucureşti-Iaşi, 1938.

[6] V. Gardthausen, *Griechische Paleographie*, ed. a II-a, vol. I, II, Leipzig, 1911 — 1913.

[7] I. Dobrowskj, *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris que qum apud Russos Serbos aliosque ritus graeci tum apud Dalmatos glagolitas ritus latini slavos in libris sacri, obtinet* [Instituţiile limbii slave după dialectele vechi aflate în cărţile sfinte ale ruşilor sîrbilor şi ale altora de rit grec, precum şi ale slavilor de rit latin din Dalmaţia], Viena, 1882, tradusă şi în limba rusă.

Tratate şi manuale de paleografie slavă. Ca rezultat al unei îndelungate munci de culegere, descriere, publicare şi studiere a textelor slave vechi şi medii se creează şi se fundamentează paleografia slavă. Trebuie subliniat faptul că tratatele şi manualele de paleografie slavă se datoresc, în cea mai mare măsură, învăţaţilor ruşi. Astfel în domeniul paleografiei ruse apare la St. Petersburg în 1885 cursul din 1865—1880 al lui Ismail Sreznevski[1] ; în 1901 se tipăreşte prima ediţie, iar în 1908 a doua din cursul cu 20 facsimile a lui A. I. Sobolevski[2]; în 1913 I. Şliapkin îşi publică cursul său[3]. În 1920 apare deosebit de valorosul manual, care prelucrează în chip magistral metodele inducţiei şi deducţiei create de Montfaucon, manual datorit lui Viaceslav Şcepkin[4]. Ultima lucrare în acest domeniu este temeinicul manual lucrat de N. S. Ceaev şi L. V. Cerepnin[5], manual ce foloseşte din plin metoda lui Montfaucon. Subliniez că din acest manual[6] am folosit unele date metodologice şi în expunerea de faţă, ţinînd însă seama şi de recenzia lui N. Ustiugov[7].

Dar cercetările învăţaţilor ruşi nu s-au oprit numai la domeniul naţional al paleografiei, ci o parte din ei au cuprins întregul domeniu al paleografiei slave chirilice. În acest sens amintim pe E. F. Karski care în 1897 publică prima ediţie a cursului său de paleografie slavă ţinut la Universitatea din Varşovia[8], cu o broşură aparte[9], în 1901 o nouă ediţie a aceluiaşi curs sub un nou nume[1] , din care apare în 1913 a IV-a ediţie, iar în 1928 dă o nouă ediţie, total schimbată nu numai în cuprins, ci şi în titlu, un adevărat tratat clasic[11] cu 494 pag., foarte bogat în ilustraţii, atît în cuprins, cît şi la sfîrşit, p. 367—472 ce urmează după cuprins însumînd 124 de facsimile. De asemenea P. A. Lavrov publică în 1913 o documentată şi foarte bogată lucrare intuitivă[12].

Dar unii dintre învăţaţii ruşi au cuprins în manualele şi cursurile lor chiar şi întregul domeniu al paleografiei slave, aşadar atît paleografia glagolitică, cît şi cea chirilică. În acest sens se pot cita cursurile lui N. M. Karinski[13] şi al lui R. F. Brandt[14].

Albume de paleografie slavă. Specialiştii ruşi au întocmit şi un material intuitiv în domeniul paleografiei slave.

---

[1] I. Sreznevski, Славянорусская палеографія XI — XIV в., 261 pag. cu ilustraţii în text.

[2] A. I. Sobolevski, Славянорусская палеографія, St. Petersburg, 1908, 118 pag.

[3] I. Şliapkin, Русская палеографія по лекціямъ, читаннымъ въ имп. С.Петербургскомъ Унииверситете, 572 pag. cu 24 desene.

[4] V. Şcepkin, Учебникъ русской палеографіи, Moscova, 1920,182 pag. cu 42 facsimile.

[5] N. S. Ceaev şi L. V. Cerepnin, Русская палеографія, 213 pag. cu 19 facsimile publicat la Moscova în 1946 — pe copertă 1947 — de Institutul istorico-arhivistic.

[6] Sînt informat că în cursul acestui an (1956) va apare o nouă ediţie a acestei lucrări, ediţie datorită lui L. V. Cerepnin.

[7] În « Вопросы Истории », 1947, nr. 12, p. 110—112.

[8] E. F. Karski, Из лекціи по славянской кирилловской палеографіи, Varşovia, 1897, 173, pag. + 1 fasc.

[9] Idem, Дополненія и поправки, cu 24 pag.

[10] Idem, Очеркъ славянской кирилловской палеографіи.

[11] Idem, Славянская кирилловская палеография.

[12] Палеографическое обозрѣніе кирилловского письма, în Энциклопедія славянской филологіи, 342 pag. cu 343 facsimile în text.

[13] N. M. Karinski, Славянская палеографія, apărut în 1905 la Petersburg, reeditat în 1908 şi în 1915 în 56 pag. şi 14 tabele cu facsimile.

[14] R. F. Brandt, Лекціи по славянской палеографіи, читанныя в Московскомъ археологическомъ Институте в 1908, 1909 и 1910 г., Moscova, 1909, 182 pag. cu 42 desene şi 6 tabele.

În domeniul albumelor de paleografie rusă s-au publicat aproape douăzeci de lucrări, din care remarcăm pe cea a lui M. P. Pogodin[1], care este cea mai veche lucrare în acest domeniu, culegere publicată cu o introducere a lui I. M. Kamanin[2].

Sînt apoi albumele lui A. I. Sobolevski publicate singur[3] şi în colaborare cu S. Ptaşiţki[4]. Cursiva rusă din veacul al XVII-lea este înfăţişată de V. V. Maikov[5]. Grafia veacurilor XIII—XVIII o prezintă N. A. Marks şi I. F. Kolesnikov[6], iar în 1940 N. V. Stepanov[7] publică un album didactic.

Dintre albumele de paleografie slavă se remarcă pentru textele slave vechi lucrările lui E. Karski[8], N. Karinski[9], N. Grunski[10]. De asemenea este lucrarea lui A. Gheorghievski[11] şi cele ale lui I. Ohienko[12]. Iar în domeniul textelor bulgare şi sîrbe sînt cele două albume ale lui P. A. Lavrov[13].

În domeniul paleografiei slave glagolitice se remarcă studiul lui I. V. Jagič[14], apărut în 1911 şi cel publicat de Josef Vajs la Praga în 1932[15], care este cel mai bun manual contemporan pentru studiul glagoliticei, aşa cum îl caracterizează St. Kul'bakin[16].

Naşterea şi dezvoltarea paleografiei slavo-romîne. Din cîte cunoaştem pînă azi, cercetări paleografice s-au făcut încă în cancelariile domneşti din Moldova şi Ţara Romînească. Astfel în hrisovul lui Ştefan cel Mare din 25 ianuarie 1472 prin care se întăreşte lui Şandro Tătăreanul satele soţiei acestuia, se arată că în urma procesului desfăşurat în faţa domnului între destinatar şi Cern, Romănel şi Drăgoiu cu tot neamul lor, aceştia din urmă nu mai au dreptul să mai ridice un nou proces: занѹж чєрнъ и ромънєл

---

[1] M. P. Pogodin, Образцы славянорусского древлеписанія, Moscova, 1840—1841, 44 facsimile.

[2] Палеографическій изборникъ. Матеріалы по истории южнорусского письма въ XV—XVIII вв. вып. I, Kiev, 1899, 81 facsimile.

[3] A. I. Sobolevski, Палеографическіе снимки съ русскихъ рукописей XII—XVII вѣковъ, S. Peterburg, cu 20 tabele cu facsimile, şi Новый сборникъ палеографическихъ снимковъ съ русскихъ рукописей XII—XVII в., St. Peterburg, 1906, 70 foi cu facsimile.

[4] Палеографическіе снимки съ русскихъ грамотъ преимущественно XIV в., St. Petersburg, 1903, cu 51 foi cu facsimile.

[5] V. V. Maikov, Памятники скорописи 1606—1699 гг., St. Petersburg, 1906 cu 56 facsimile.

[6] Сборник снимковъ съ русского письма XIII—XVIII вв., Moscova, 1908, cu 72 foi cu facsimile.

[7] Учебный палеографический альбом. Снимки с русских рукописей XI—XVIII вв., cu 77 tabele cu facsimile.

[8] Образцы славянского кирилловского письма съ X по XVIII в., Varşovia, 1901.

[9] Образцы глаголицы, St. Petersburg, 1908.

[10] Снимки сь древне-славянскихь памятниковъ и объяснительные тексты, Iuriev, 1914.

[11] Старославянскій языкъ, Vladivostok, 1920.

[12] *Powstanie alfabetu oraz jezyka literarckiego u Slowian* [Naşterea la slavi a alfabetului odată cu limba literară], în *Album zdjeć* [Album cu reproduceri], Varşovia, 1927; idem Історія церковно-славянскої мови, V, Varşovia, 1929 şi idem, *Wzory pism cyrylickich X—XVII w.w.* [Modele de grafie chirilică din sec. X—XVII], Varşovia, I, 1927, II, 1931.

[13] Палеографическіе снимки съ югославянскихъ рукописей болгарского и сербского письма, выпускъ I, XI—XIV вв., cu 64 facsimile şi Альбомъ снимковъ съ югославянскихъ рукописей болгарского и сербского письма, Petrograd, 1916, cu 97 planşe.

[14] Глаголическое письмо, în colecţia: Энциклопедія славянской филологіи.

[15] Rukověť hlaholske paleografie [Manual de paleografie glagolitică].

[16] În « Slavia », XIII, p. 484.

и дрѫгои стратили ис своими прикилѣми занѹж была фалшивна и есми их сказили [*pentru că Cern şi Romănel şi Drăgoi au pierdut prin priviliile lor, care erau false şi le-am stricat*]. Aşadar în faţa domnului s-au cercetat particularităţile paleografice ale priviliilor — privilegiilor — prezentate de Cern, Romănel şi Drăgoi cu neamul lor şi în urma acestei cercetări li s-au tăiat priviliile ca nefiind autentice.

Dar atît cercetarea paleografică din vremea lui Ştefan cel Mare, cît şi alte cercetări cu acest caracter din cancelariile domneşti nu aveau decît un scop practic. Cercetările ştiinţifice nu apar de cît mult mai tîrziu şi anume ele încep prin: descrierea textelor slavo-romîne, publicarea însemnărilor din cuprinsul manuscriselor, trec la publicarea întîi a documentelor apoi a manuscriselor şi abia numai după ce se ajunge la un material edit destul de numeros încep să apară studiile de paleografie slavo-romînă. Este apoi de remarcat faptul că cele mai multe studii în domeniul paleografiei slavo-romîne le-au dat învăţaţii ruşi.

Prima descriere de manuscrise slavo-romîne datează din anul 1744 şi datorăm acest lucru cercetătorului rus Vasile Grigorovici-Barski Plaki-Albov. Acesta, călătorind în anii 1723—1747 la muntele Athos şi în alte părţi, scrie o lucrare [1] publicată în 1785 de Academia rusă de ştiinţe, în care descrie şi dă şi unele însemnări după texte slavo-romîne aflate în mănăstirile de la muntele Athos. Adaug că lucrarea lui Barski s-a bucurat, la vremea ei, de o mare popularitate în Rusia, căci a apărut în şase ediţii, ultima fiind din 1885—1887. Se remarcă apoi descrierea de manuscrise slavo-romîne aflate tot la muntele Athos, făcută în 1844 de Viktor Ivanovici Grigorovici [2].

Cele dintîi date ştiinţifice în domeniul paleografiei slavo-romîne le găsim la slavistul romîn Ioan Bogdan şi anume în trei lucrări ale sale publicate în 1890. Astfel în: *Cîteva manuscripte slavo-romîne din Biblioteca Curţii Imperiale de la Viena* cercetează dintre particularităţile externe ale manuscriselor descrise, materialul de scris, ornamentaţia, grafia şi cerneala, socotind glagolitica drept cel mai vechi alfabet slav [3], însă crede greşit că variantele grafice ale lui *o* înfăţişate sub formă de *o* cu punct la mijloc, doi *o* uniţi şi *o* cu două puncte la mijloc sînt « mai mult jucării » şi de aceea le trece cu vederea [4], vorbeşte apoi şi de particularităţile paleografice ale altor manuscrise slavo-romîne din secolul al XV-lea în afară de cele descrise. În *Cinci documente istorice slavo-romîne din arhiva curţii imperiale de la Viena*, I. Bogdan relatează pe scurt, despre materialul de scris al documentelor publicate. În *Diploma Bîrlădeană din 1134 şi principatul Bîrladului* prezintă grafia şi ortografia diplomei bîrlădene în comparaţie cu documentele ruseşti ce se apropie ca dată de data diplomei bîrlădene. Aceste lucrări ale lui I. Bogdan au fost publicate în « Analele Academiei Romîne » [5].

Popularizarea unora dintre elementele paleografiei documentelor slavo-moldovene a dat-o în 1895 Gh. Ghibănescu în *Documentul studiat din punct de vedere istoric, arheologic şi paleografic*, ca prefaţă la volumul 23 din

---

[1] Barski, Путешествие къ святымъ мѣстамъ въ Европѣ, Азіи и Африкѣ.

[2] Очеркъ путешествія по Европейской Турціи, ediţia a II-a, Moscova, 1877. N-am avut la îndemînă ediţia I.

[3] I. Bogdan, *Cîteva manuscripte slavo-romîne din Biblioteca Curţii Imperiale de la Viena*, p. 12, rîndul 2.

[4] *Ibidem*, p. 12.

[5] «Anal. Acad. Rom.», Mem. Secţ. Ist., seria a II-a, tom. XI, (1888—1889), Buc., 1890.

Uricariul lui Th. Codrescu apărut şi în extras (110 pag.). Aceasta e o expunere mai mult asupra documentelor din veacurile XVI şi XVII, în care Ghibănescu redă cunoştinţele ce şi le-a format în decursul cercetării numeroaselor documente ce i-au trecut prin mînă, însă pătrunderea lor e mult îngreuiată de lipsa unei expuneri metodice care în genere caracterizează mai toate lucrările neuitatului cercetător. De pildă în capitolul III care tratează materialul de scris în paragraful A intitulat « Hîrtia », vorbeşte şi de pergament, iar în partea de la început a paragrafului citat se expune scrierea, titlul, cuprinsul şi încheierea actului.

Munca începută de Ioan Bogdan în 1890 este adîncită în 1902, fapt ce se desprinde din introducerea la ale sale *Documente şi regeste privitoare la relaţiile Ţării Romîneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în sec. XV şi XVI* unde studiază: materialul de scris, caligrafia, cerneala, formatul, grafia cu formele ei speciale, ortografia, iniţialele [1], introducere dezvoltată trei ani mai tîrziu în *Documente privitoare la relaţiile Ţării Romîneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în sec. XV şi XVI* [2]. Cercetarea lui I. Bogdan este un studiu consistent, cu puncte valabile şi azi, cu excepţia de pildă a referinţelor despre filigrane « că ele n-au nici o importanţă pentru datarea documentelor... marca de fabrică de hîrtie e criteriul cel mai nesigur de datare a documentelor; altfel stă lucrul cu manuscrisele, aici aproximaţiile pot să fie mai largi, ele se pot mişca înăuntrul cîtorva decenii, pe cînd pentru documente spre a le asigura valoarea de izvoare istorice, se cere o preciziune cu mult mai mare » (p. XVII).

Concomitent cu I. Bogdan, A. I. Iaţimirski publică un studiu al său [3] precedat de o bogată introducere ce alcătuieşte un minunat auxiliar pentru studiul paleografiei slavo-romîne — aşa cum îl caracterizează Vladimir Peretz [4]. Totodată publicarea de către I. Bogdan în 1905 a documentelor slavo-romîne din Arhiva Braşovului prilejuieşte lui A. I. Iaţimirski crearea a încă trei studii în domeniul paleografiei şi diplomaticei slavo-romîne.

În prima din aceste lucrări, Iaţimirski prezintă, pe scurt, depozitele în care se află documentele Ţării Romîneşti, ediţiile celor mai vechi documente, materialul de scris, iniţialele, grafia şi anularea documentelor false— cu terminologia acestora [5].

Într-o altă lucrare din 1906, Iaţimirski dezvoltă aceleaşi capitole ca pentru documentele Ţării Romîneşti, pentru actele slave din Moldova [6]. În sfîrşit într-o lucrare din 1907 [7] din aceeaşi revistă, Iaţimirski studiază particularităţile paleografice pe care nu le-a atins I. Bogdan, în lucrarea sa din 1905 citată mai sus. Aşa de pildă, dacă textul documentului nu încăpea în mate-

---

[1] I. Bogdan, *Documente şi regeste privitoare la relaţiile Ţării Romîneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în sec. XV şi XVI*, p. XIII—XXVIII.

[2] Idem, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Romîneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în sec. XV şi XVI*, vol. I, p. XVI—XXX.

[3] A. I. Iaţimirski, Славянскіе и русскіе рукóписи румынскихъ библиотекъ, St. Petersburg, 1905.

[4] V. Peretz, în « Журналъ Министерства Народного Просвещенія », februarie 1906, seria nouă, partea I, p. 344 şi urm.

[5] A. I. Iaţimirski, Валашскіе грамоты въ палеографическомъ и дипломатическомъ отношенияхъ, în « Русский филологический вестникъ », tom. LIV (1905), p. 49—67.

[6] Idem, Молдавскіе грамоты въ палеографическомъ и дипломатическомъ отношенияхъ, în aceeaşi revistă, tom. LV (1906), nr. 1 şi 2 p. 177—198.

[7] Idem, Славянскіе грамоты Брашовского архива въ палеографическомъ и дипломатическомъ отношенияхъ, în aceeaşi revistă, tom. LVII (1907), nr. 1, p. 131—145.

rialul de scris, atunci rîndurile finale se înghesuiau sau literile se scriau mai mici, ori ultimele cuvinte ale documentului, de pildă martorii, se scriau pe margine. În comparaţie cu formatul hîrtiei documentelor ruse denumită русские столбцы [sulurile ruse] hîrtia documentelor slavo-romîne de la Braşov nu avea o mărime precisă, iar faţă de cele scrise de I. Bogdan, Iaţimirski arată că filigranele dovedesc un serviciu imens în datarea documentelor şi atestă încă odată valoarea lucrării lui Lihacev despre filigrane. Lucrările lui Iaţimirski sînt studii temeinice, care reprezintă o preţioasă contribuţie la studiul paleografiei slavo-romîne. Opt ani mai tîrziu apare un articol al paleografului Emil Kalužniacki [1] ce reprezintă o analiză succintă, dar temeinică şi situată la înălţimea competenţei ştiinţifice, a grafiei chirilice la romîni, studiu pe marginea căruia am scris în 1948 un articol de specialitate [2].

Un manual de paleografie slavo-romînă a apărut în 1936, de Henri Stahl şi D. Bogdan, cu numeroase ilustraţii, însă nu fără unele lipsuri, ca orice lucrare de început, în domeniul unei atare cercetări [3].

Studii, ediţii şi albume ce cuprind facsimele după texte slavo-romîne. Paleografia slavo-romînă, ca şi orice paleografie, este o ştiinţă aplicată, aşa că o scurtă prezentare a studiilor şi ediţiilor de texte bogate în facsimile şi menţionarea albumelor de paleografie slavo-romînă sînt necesare.

Prima ediţie de te te slavo-romîne, care este şi prima ediţie de documente slavo-romîne, aparţine lui Jurko Hucj, care a scris sub numele de Iurii Venelin. Lucrarea lui [4] este publicată de Academia rusă la St. Petersburg în 1840 şi cuprinde douăzeci de facsimile după documentele editate. În ţară, abia peste aproape o jumătate de veac de la apariţia lucrării lui Venelin, publică şi Dimitrie D. Sturza o lucrare [5] cu trei planşe ce cuprind cinci documente. La 1886 apare lucrarea Dr. Isidor Şaronevici ce cuprinde facsimile de titulaturi şi iscălituri ale unor domni şi dregători moldoveni de la sfirşitul veacului al XVI-lea şi prima jumătate a veacului al XVII-lea [6]. Un an mai tîrziu apare la St. Petersburg volumul II din lucrarea lui Vladimir Stasov [7] cu titlul şi în limba franceză — din care pl. XXXIV — XXXVIII privesc ornamentul slavo-romîn, iar pl. XXXIX — XL ornamentul chirilic romîn.

Jumătatea ultimului deceniu al aceluiaşi veac este marcată prin lucrările lui I. Bogdan [8]. Din pragul veacului nostru avem lucrările lui A. I. Iaţimirski.

---

[1] Emil Kalužniacki, Кирилловское письмо у Румынъ, 22 p. cu 10 figuri în text publicat în Энциклопедія Славянской филологии.

[2] D. P. Bogdan, *Emil Kalužniacki şi scrierea chirilică la romîni*, în «Romanoslavica», I (1948) şi în extras.

[3] H. Stahl şi D. P. Bogdan, *Manual de paleografie slavo-romînă*, 1936.

[4] Iurii Venelin, Влахо-болгарские или дако-славянскіе граматы.

[5] D. D. Sturza, *Dare de seamă despre colecţiunea de documente istorice romîne aflate la Wiesbaden*, în « Anal. Acad. Rom. », seria a II-a, tom. IV.

[6] Dr. I. Şaronevici, Юбилейное изданіе в память 300-летняго основанія ставропигійского братства, 1886, I, Lvov p. 105—106.

[7] V. Stasov, Славянскій и восточный орнаментъ по рукописямъ древняго и нового времени.

[8] I. Bogdan, *Cîteva manuscripte*... cu trei facsimile în litografie; idem, *Cinci documente*... cu patru planşe litografiate menţionate mai sus; idem, *Cronice inedite atingătoare de istoria Romînilor*, cu 19 facsimile în litografie.

Subliniez faptul că tot lui A. I. Iaţimirski[1] îi datorăm prima bibliografie a ediţiilor de texte slavo-romîne şi chirilice romîneşti care pînă astăzi este şi ultima bibliografie, studiu ce se află publicat ca introducere la o lucrare a sa din 1907[2]. Despre această introducere am arătat că deşi lucrarea în care este publicată bibliografia lui Iaţimirski este cunoscută de unii cercetători romîni — ca de pildă I. Bogdan şi M. Costăchescu — totuşi cercetătorii respectivi au trecut cu vederea bibliografia lui Iaţimirski[3].

După primul război mondial apar lucrările lui Grigore Nandriş[4], iar în 1929 o lucrare a lui Silviu Dragomir[5]. Din 1939 sînt lucrările: *Literatura slavă din Principatele Romîne în veacul al XV-lea*, cu 9 planşe, publicată de Ecaterina Piscupescu şi *Miniaturi şi manuscrise din Muzeul de Artă religioasă* din care interesează planşele: XXXIV—XXXVI, XXXIX—XLII, XLV—LVI, LIX—LXIII şi LXVI—LXIX, datorită lui Victor Brătulescu. Adaug că în această din urmă lucrare toate facsimilele sînt în culori. În 1940 apare studiul meu: *Pomelnicul de la Bistriţa şi rudeniile de la Kiev şi de la Moscova ale lui Ştefan cel Mare*, cu 3 planşe, iar un an mai tîrziu: *Pomelnicul mînăstirii Bistriţa* cu 8 planşe, publicat tot de mine. Din 1942 şi 1943 sînt de semnalat lucrările lui Emil Turdeanu[6].

Iar cea mai nouă lucrare copleşitoare în ceea ce priveşte numărul facsimilelor este colecţia care a început să fie întocmită din anul 1949: *Documente privind istoria Romîniei*. A. Moldova, B. Ţara Romînească[7].

În ceea ce priveşte albumele de paleografie slavo-romînă, cel dintîi apare în 1840 şi el se datoreşte lui Iurii Venelin, prezentat atît în facsimilele de la sfîrşitul volumului citat cît şi ca volum aparte, in folio, cu 22 de facsimile litografiate.

Abia peste mai bine de o jumătate de veac I. Bogdan publică în fototipie: *Album paleografic cuprinzînd douăzeci şi şase facsimile de documente romîneşti*, ca anexă la volumul I din *Documente*. Şi tot lui i se datoreşte şi: *Album paleografic moldovenesc*, editat în 1925, după moartea autorului, planşele 1—82 cuprinzînd documente. În anul 1911 apare la Bucureşti albumul lui Stelian Petrescu, *Odoarele de la Neamţ şi Secu*, care cuprinde, între altele, şi 16 facsimile după manuscrise slave scrise în Moldova. În 1922 I. Bianu publică în culori: *Evanghelia slavo-greacă scrisă în mînăstirea Neamţului de Gavril Monahul la 1429*, fasc. I, cu 10 planşe din colecţia: *Documente de artă romînească din manuscripte vechi*.

---

[1] A. I. Iaţimirski, Славянскіе и русск·е рукописи, cu 42 facsimile în fototipie; idem, Григорій Цамблакъ, 1905, cu 14 facsimile în lito şi fototipie; idem, Из исторіи славянской проповеди в Молдавіи, 1906 cu 4 facsimile şi idem, Из исторіи славянскои письменности в Молдавіи и Валахіи, în acelaşi loc şi an cu 7 facsimile.

[2] Дарственные, жалованные, льготные и подтвердительные грамоты молдавскихъ господарей XV века, în Древности, труды славянской коммисіи, IV, 1907.

[3] D. P. Bogdan, comunicare la Institutul de cercetări arhivistice în decembrie 1944.

[4] G. Nandriş, *Patru documente de la Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1928 cu 4 facsimile; idem, *Documente slavo-romîne*... cu 6 facsimile.

[5] S. Dragomir, *Documente nouă privitoare la relaţiile Ţării Romîneşti cu Sibiul în sec. XV şi XVI*, cu 8 facsimile.

[6] E. Turdeanu, *Miniatura bulgară şi începuturile miniaturii romîneşti*, cu 8 planşe şi *Manuscrisele slave din timpul lui Ştefan cel Mare*, cu 8 planşe.

[7] Colecţia cuprinde cu specificul respectiv şi C. Transilvania. În cuprinsul lucrării s-a făcut trimiterea la facsimilele din această colecţie chiar dacă la unele nu se disting toate amănuntele.

Din anul 1933 avem albumul de *Documente oltenești*, datorit lui C. S. Nicolaescu-Plopșor. De fapt nu este o publicație, ci o multiplicare, în cîteva exemplare, a unui grup de copii fotografice după documente. În anul 1934 Paul Mihailovici publică la Iași: *Album de documente moldovenești din veacul al XV-lea*, cu 12 planșe, lucrare devenită deosebit de prețioasă în urma faptului că documentele care alcătuiesc planșele albumului s-au pierdut în timpul ultimului război. În aceleași an publică Nicolae Iorga o lucrare care cuprinde și facsimile — unele în culori — după manuscrise slavo-romîne [1]. Iar în anul 1943 a apărut albumul de paleografie slavo-romînă, datorit lui A. Sacerdoțeanu și D. Bogdan, publicat sub titlul: *Culegere de facsimile. Seria slavă*, 20 planșe, după documente slavo-romîne.

Trebuie apoi subliniat faptul că Academia rusă publică în 1916 un album de paleografie slavo-romînă, ca anexă la studiul citat mai sus a lui Emil Kalužniacki, și acest album apare într-o colecție academică[2], fiind opera lui A. I. Sobolevski și a lui E. Kalužniacki și cuprinzînd 33 de planșe. Dar mai toate aceste albume cu excepția publicației Kalužniacki-Sobolevski nu redau proporția dintre mărimea originalului și cea a facsimilului, așa că de pildă un studiu al dimensiunii grafiei nu se poate face pe baza lor. De altfel cerințele unui album de paleografie trebuie să fie următoarele: 1) facsimilele să se publice în mărimea originalului, iar dacă întinderea lor nu îngăduie aceasta, dat fiind proporțiile mărimii originalului față de formatul albumului, atunci să se indice *totdeauna* raportul în centimetri dintre original și facsimil (cu cît s-a micșorat facsimilul față de original); 2) facsimilele să fie date după texte originale cu dată precisă pentru ca pe baza textelor cu dată precisă să se poată datà textele lipsite de dată. Adaug că aceste cerințe erau preconizate încă acum aproape jumătate de veac, de V. Peretz — în recenzia amintită la o lucrare — citată a lui A. I. Iațimirski [3].

La cele preconizate de Peretz se mai poate adăuga: 3) o atenție deosebită din partea operatorului fotografic, ca de pildă înainte de a fotografia să întindă bine eventualele muchii realizate din împăturirea materialului de scris, să desfacă eventualele părți împăturite în urma rupturilor, să nu păteze clișeul, să lucreze cu aceeași intensitate de lumină și așa mai departe.

ÎNCEPUTURILE GRAFIEI LA SLAVI

Referitor la începuturile grafiei la slavi, s-a crezut pînă de curînd că scrisul slav este rezultatul unui împrumut, relativ tîrziu, din diferite forme ale grafiei grecești, concluzie ce se află și în lucrarea lui Č. Loukotka [4], tradusă din limba cehă în limba rusă și apărută la Moscova în 1950. Și această concluzie este cu atît mai surprinzătoare cu cît încă din a doua jumătate a veacului al XIX-lea și de la începutul veacului nostru s-au descoperit numeroase izvoare care contestă premisa menționată. Dar în cercetarea evoluției grafiei nu s-a ținut în seamă procesul îndelung al formării

[1] N. Iorga, *Les arts mineurs en Roumanie*, I, II, fig. 27—29, III, pl. I—VI, VIII, fig. 1—10, 26—76 și 78.

[2] Vezi Энциклопедія Славянской Филологіи sub titlul: Альбомъ снимковъ съ кирилловскихъ рукописей румынского происхождения.

[3] Славянскіе и русскіе рукописи.

[4] *Vývoj písma*, Praha, 1946, cf. traducerea rusă, Развитие письма, făcută de N. N. Sokolov, Moscova, 1950, p. 157.

grafiei, căci cea mai veche formă a scrisului este pictograma, care include elemente geometrice, fiecărui cuvînt corespunzîndu-i o imagine precisă — simbol. Cu timpul, scrisul ajunge şi în etapa silabică, ultima etapă a scrisului fiind grafia fonetică. Această cale evolutivă a grafiei este generală, deci cunoscută şi slavilor. Despre existenţa grafiei înainte de cei doi apostoli slavi Constantin şi Metodiu se ştia de pildă în Rusia destul de bine în veacurile trecute, după cum arată izvoarele descoperite în a doua jumătate a veacului al XIX-lea şi la începutul veacului al XX-lea. Şi referinţe în acest sens se pot afla de pildă în recenzia ce S. I. Kamenţeva o face cărţii citate a lui Loukotka[1]. Iar o analiză succintă, însă temeinică a problemei începuturilor grafiei la slavi — aşadar înainte de Constantin şi Metodiu — se află într-un studiu al Prof. Dr. Emil Gheorghiev.[2]

ALFABETELE SLAVE VECHI

Alfabetul glagolitic şi alfabetul chirilic. În litreratura ştiinţifică de specialitate sînt denumite alfabete slave vechi: *alfabetul glagolitic* de la cuvîntul slav глаголъ — *cuvînt, vorbă* şi *alfabetul chirilic* — de la numele Chiril — fiindcă în aceste două alfabete s-au scris cele mai vechi texte slave. Atît alfabetul glagolitic, cît şi cel chirilic derivă în mare parte, cum se va vedea mai jos, din grafia greacă, aşa că în pagina următoare dau o schemă a alfabetului grec, alături de alfabetele glagolitic şi chirilic.

Unul dintre aceste două alfabete a fost ticluit de un cunoscut învăţat din a doua jumătate a veacului al IX-lea, anume Constantin, supranumit Filozoful (moare în februarie 869 la Roma în vîrstă de 42 de ani), originar din Salonic, ajutat la o atare muncă de fratele său mai mare Metodiu. Naşterea alfabetului lui Constantin se pune în legătură cu lupta pe care o duceau slavii din Moravia împotriva francilor, care căutau să-i convertească la catolicism şi prin aceasta să-i supună stăpînirii lor. Împotriva francilor se ridică cneazul Rostislav, conducătorul cnezatului Moraviei Mari, care, în anul 862, consolidîndu-şi poziţia politică şi prin alianţa cu regele bulgar Boris, trimite o solie la Constantinopol, la împăratul de atunci al Bizanţului, Mihail, cu rugămintea ca să-i trimită dascăli, căci «poporul nostru a lepădat păgînismul, însă noi nu avem dascăli care să ne înveţe noua credinţă pe limba noastră». Împăratul caută de îndată să satisfacă cererea lui Rostislav şi în acest sens roagă pe fraţii Constantin şi Metodiu, care se aflau la curtea sa, să plece în Moravia. Constantin, după ce alcătuieşte alfabetul slav, transpune în el, cu ajutorul lui Metodiu, din greceşte în slavă cărţi bisericeşti, apoi pleacă amîndoi în Moravia. Aceasta-i povestirea aşa cum ne-o dă textul cunoscut în literatura ştiinţifică sub denumirea de *Vieţile panonice* ale lui Constantin şi Metodiu.

Starea în care se găseau slavii în ceea ce priveşte grafia înainte de compunerea alfabetului de către Constantin, cît şi opera lui Constantin, ne-o redă un text al bulgarului Hrabr, care a trăit la începutul veacului al X-lea, text ce poartă titlul О писменехъ [Despre litere], dar care nu ni s-a păstrat

---

[1] În «Вопросы Истории», 1952, nr. 8, p. 114—115.

[2] E. Gheorghiev, Славянская письменность до Кирилла и Мефодия [Grafia slavă înainte de Chiril şi Metodiu], Sofia, 1952.

GREC Tip uncial	GLAGOLITIC Forma	GLAGOLITIC Val cifr	CHIRILIC Forma	CHIRILIC Val cifr	GLAGOL CHIRIL Denumirea	Transcrierea
Α	Ⰰ	1	А	1	АZЪ	a
Б	Ⰱ	2	Б	–	БОУКЪI	b
В	Ⰲ	3	В	2	ВѢДѢ	v
Г	Ⰳ	4	Г	3	ГЛАГОЛИ	g
Д	Ⰴ	5	Д	4	ДОБРО	d
Є	Ⰵ	6	Є	5	ЄСТЬ	e
–	Ⰶ	7	Ж	–	ЖИВѢТЄ	ž
Ѕ	Ⰷ	8	Ꙃ,Ѕ,Ꙅ	6	ЅѢЛО	dz
Ζ	Ⰸ	9	Ꙁ	7	ꙀЄМЛꙖ	z
Ї	Ⰹ	10	Ї	10	ІЖЄ	į
Н	Ⰻ	20	Н,И	8	ИЖЄИ	i
–	Ⰼ	30	–	–	ЂЛ(ЂРЬВЪ)	ǵ
Κ	Ⰽ	40	К	20	КАКО	k
Λ	Ⰾ	50	Л	30	ЛЮДИЄ	l
М	Ⰿ	60	М	40	МЪIСЛИТЄ	m
Ν	Ⱀ	70	N	50	NАШЬ	n
О	Ⱁ	80	О	70	ОНЪ	o
П	Ⱂ	90	П	80	ПОКОИ	p
Р	Ⱃ	100	Р	100	РЬЦИ	r
С	Ⱄ	200	С	200	СЛОВО	s
Т	Ⱅ	300	Т	300	ТВРЬДО	t
–	Ⱆ	400	ОУ	400	ОУКЪ	u
Φ	Ⱇ	500	Ф	500	ФРЬТЪ	f
Χ	Ⱈ	600	Х	600	ХѢРЪ	h
Ω	Ⱉ	700	Ѡ	800	ѠТЪ	ō
–	Ⱌ	900	Ц	900	ЦИ	c
–	Ⱍ	1000	Ч	90	ЧРЬВЬ	č
–	Ⱎ	–	Ш	–	ША	š
–	Ⱋ	800	Щ	–	ШТА	št
–	Ⱏ	–	Ъ	–	ЄРЪ	ŭ
–	Ⱐ	–	Ь	–	ЄРЬ	ĭ
–	ⰟⰉ	–	ЪI	–	ЄРЪI	y
–	Ⱑ	–	Ѣ	–	ꙖТЬ	ě(ja)
–	Ⱖ	–	Ю	–	Ю	ju
–	–	–	Ꙗ	–	Ꙗ	ja
–	–	–	Ѥ	–	Ѥ	je
–	Ⱔ	–	Ѧ Ѧ Ѧ	–	ЮСЪ mic	ę
–	Ⱘ	–	Ѫ	–	ЮСЪ mare	ǫ
–	Ⱗ	–	Ѩ	–	ЮСЪ mic iotat	ję
–	Ⱙ	–	Ѭ	–	ЮСЪ mare iotat	jǫ
Ξ	–	–	Ѯ	60	КСИ	ks
Ψ	–	–	Ѱ	700	ПСИ	ps
Θ	Ⱚ	–	Ѳ	9	ѲИТА	th
Υ	Ⱛ	–	Ѵ	400	ИЖИЦА	Υ

în originalul glagolitic[1], ci în mai multe copii, din care cea mai veche este din anul 1348, după cum arată şi Petre Lavrov[2]. Menţionăm că tot ceea ce se poate spune despre Hrabr şi despre textul lui *Despre litere* se află într-un studiu al lui Minko Ghenov[3].

Iată acum în traducere romînă, după textul de la Lavrov, cele spuse de Hrabr: «Mai înainte, slavii n-aveau litere, ci pe cînd erau păgîni socoteau şi înţelegeau (cele scrise) cu ajutorul liniilor si crestăturilor (pe răboj), iar după ce s-au creştinat se chinuiau să scrie graiul slav cu litere romane şi greceşti; însă fără orînduială. Şi aşa a fost mulţi ani, dar apoi dumnezeu... a trimis lor <adică slavilor> pe sfîntul Constantin Filozoful, numit Chiril <înainte de a muri, Constantin s-a călugărit şi a luat acest nume>, bărbat drept şi plin de adevăr, care a făcut lor 38 litere, pe unele după tipul celor greceşti, iar pe altele după graiul slav».

Prioritatea alfabetului glagolitic. Se naşte însă întrebarea care anume din cele două alfabete a fost compus de Constantin — glagolitic sau chirilic, căci nici *Vieţile panonice* şi nici textul lui Hrabr nu fac cuvenita precizare iar textele slave vechi, începînd cu veacul al X-lea şi încheind cu veacul al XI-lea, sînt scrise, unele în glagolitică, iar altele în chirilică. Din această pricină, învăţaţii de două veacuri şi mai bine s-au străduit şi se străduiesc să precizeze, enunţînd fel de fel de ipoteze şi deducţii, care anume din cele două alfabete slave vechi este alfabetul creat de Constantin Filozoful, şi care era numărul iniţial al literelor celor două alfabete slave. Sărăcia izvoarelor şi în primul rînd faptul că pînă la noi n-au ajuns textele slave ce s-au scris în a doua jumătate a veacului al IX-lea, cînd au activat cei doi dascăli slavi Constantin şi Metodiu, au făcut să se nască peste patruzeci de ipoteze privind prioritatea şi originea alfabetelor slave vechi.

Astfel, în anul 1727, J.Frisch emitea ipoteza originii tahigrafice a alfabetelor slave vechi. La 1782 Josef Dobrovski exprima părerea că grafia glagolitică a fost creată de călugării croaţi în veacul al XIII-lea, în timp ce compatriotul său mai în vîrstă Ghelasie Dobner, susţinea că glagolitica este mai veche ca grafia chirilică şi că cea dintîi este alcătuită de Constantin. Ideea lui Dobner est dezvoltată de P. Šafařik, la care aderă F. Miklosich, B. Kopitar precum şi învăţaţii ruşi N. Tihonravov şi Viaceslav Şcepkin, apoi V. Jagič şi alţii. Dimpotrivă învăţaţii ruşi Izmail Sreznevski, Viktor Grigorovici, Timotei Florinski şi A. I. Sobolevski au exprimat ipoteza priorităţii chirilicei, părere ce este apoi larg dezvoltată de E. F. Karski şi adoptată şi de autorii recentului manual sovietic de paleografie rusă: Ceaev şi Cerepnin. Exprimarea unei ipoteze sau asocierea la o ipoteză exprimată a făcut ca încă de la începutul veacului nostru majoritatea învăţaţilor să fie de părere că: 1) primu alfabet slav vechi este alfabetul glagolitic; 2) acest alfabet a fost creat de Constantin Filozoful; 3) izvorul de bază al grafiei glagolitice este grafia greacă de tip minuscul cursiv.

---

[1] Stabilirea alfabetului în care a scris Hrabr a făcut-o Dr. V. Sl. Kiselkov, în Българска книжина през Симеоновия вѣк [Literatura bulgară pe vremea lui Simeon], Sofia, 1943, p. 80.

[2] P. Lavrov, Кирило та Методій у давньослов'нському письменстві, Kiev, 1928, p. 137.

[3] M. Ghenov, Черноризец Храбъръ в борби за национална култура в България през IX и X вѣк [Călugărul Hrabr în luptă pentru cultura naţională în Bulgaria în sec. IX şi X], Sofia, 1942.

Cred că argumentele de prioritate ale glagoliticei prezentate de Dr. V. Sl. Kiselkov [1] sînt valabile. Şi acestea sînt următoarele: 1) glagolitica s-a folosit în scris nu numai în textele slave vechi din veacurile X şi XI, ci şi de bulgari în veacurile XII–XIV, precum şi de slavii din Moravia, Panonia, Dalmaţia croată şi Cehia; 2) în comparaţie cu chirilica, glagolitica este nedesăvîrşită şi neprielnică grafiei; 3) există material de scris de pe care s-a şters textul iniţial glagolitic şi s-a scris posterior, în veacurile XII—XIII, un text chirilic; 4) scriitorul rus Upir Lihii, preot la Novgorod în veacul al XI-lea, într-o însemnare a sa din anul 1047 spune că a copiat tîlcuirea celor 12 apostoli: 'нс коуриловицѣ [*din chirilică*], dar întrucît întregul lui text este scris în chirilică se desprinde concluzia că textul de pe care a copiat era scris în glagolitică. La cele scrise de Kiselkov se mai poate adăuga şi aspectul complicat al alfabetului glagolitic, înfăţişare ce îngreuia munca scrisului.

Aspectul şi originea alfabetului glagolitic. Cea mai veche părere cu privire la originea alfabetelor slave vechi o exprima în 1727 J. Frisch, cum am arătat şi mai sus. Croatul Fr. Rački socotea că unele litere glagolitice au fost luate din alfabetele: fenician, grec şi albanez. Compatriotul lui Rački, Leopold Geitler susţinea că glagolitica derivă din alfabetul albanez după cum învăţatul rus Vsevold Müller vedea o înrudire între glagolitică şi grafia sasanidă, pe care Constantin o cunoştea din călătoria ce a făcut la Hazari. R. Abicht credea că glagolitica provine din grafia georgiană, pe cînd M. Gaster adăuga la părerea lui Abicht şi înrîurirea grafiei armene. La fel cehul W. Vondrák atribuia cele mai multe caractere grafice ale glagoliticei, grafiei samaritene şi numai o mică parte cursivei greceşti. Odată cu studiul paleografului englez Isak Taylor din deceniul opt al veacului trecut, lucrurile încep să se lămurească în ceea ce priveşte originea glagoliticei din grafia greacă de tip minuscul cursiv. Părerea lui Taylor este însuşită de învăţatul rus D. F. Beliaev şi ea este apoi dezvoltată pe larg în monumentala lucrare a lui Jagič: Глаголическое письмо. Şi Jagič scria, în acest sens, în opera citată, p. 114 că în minuscula greacă se găseşte izvorul « dacă nu exclusiv, atunci cel puţin principal al grafiei glagolitice » [2].

Însă în cercetarea originii grafiei glagolitice trebuie avut în vedere întîi înfăţişarea semnelor grafice — după cum preconizează de pildă prof. A. M. Selişcev în temeinicul şi documentatul său curs [3] — cît şi faptul că atunci cînd Constantin Filozoful a creat alfabetul glagolitic, el a avut în faţă alfabetul primitiv slav — lucrat pe bază greacă —, după cum preconizează St. Kulbakin în recenzia pomenită mai sus la cartea lui Vajs.

Astfel alfabetul glagolitic înfăţişează o grafie mai complicată faţă de cea chirilică — scrie de pildă Jagič —, iar unele litere ale alfabetului glagolitic au înfăţişarea de bucle, tendinţă ce se reflectă în parte şi în cursiva minusculă greacă. Aşadar o trăsătură stilistică o alcătuieşte în glagolitică fiinţarea semnelor grafice în formă de bucle şi în acest sens A. M. Selişcev citează următoarele litere: к, г, д, л, м, о, п, х, ѡ, ү [4]. Din coroborarea

---

[1] V. Sl. Kiselkov, Славянските просветители Кирил и Методии [Chiril şi Metodiu, civilizatorii slavilor], Sofia, 1945, p. 151.

[2] Iagič, Глаголическое письмо, p. 114.

[3] A. M. Selişcev, Старославянский язык, I, 1951, p. 47.

[4] Neavînd la îndemînă caractere glagolitice, le redau pe acestea prin caracterele chirilice corespunzătoare.

datelor: exprimate de Nikolai Durnovo într-un studiu al său[1], manualul citat al lui Josef Vajs[2], lucrarea lui Jagič citată, un articol al lui F. F. Fortunatov[3], cele exprimate de W. Vondrák[4] cît şi cursul citat al lui A. M. Selişcev, se poate trage concluzia — împărtăşită astăzi de majoritatea învăţaţilor — că izvorul de bază al glagoliticei îl alcătuieşte grafia greacă minusculă cursivă[5] şi numai în cazuri izolate se poate vorbi de izvorul oriental. Dar asupra acestui ultim punct de vedere învăţaţii nu s-au pus de acord, căci pe cînd F. F. Fortunatov presupune originea coptă pentru: ⱈ, ⱎ, ⱋ, iar pentru prima parte a lui ⱑ şi ⱙ — *i* din cursiva egipteană de jos, Rozov admite originea orientală numai pentru ⱎ şi ⱋ şi anume că *şa* reflectă numele samaritean al lui *šan*, iar *şta* — ebraicul *šîn*. La fel şi Vajs critică originea coptă preconizată de Fortunatov, la care critică se asociază şi Kulbakin, care arată că Vajs cu destule temeiuri preferă teoria lui Vondrák ce preconizează ca izvor parţial pentru glagolitică, alfabetele ebraic şi samaritean, dar adaugă că ⰾ e din alfabetul grec ca şi ⰶ, ⱏ şi ⱐ. Iar A. M. Selişcev crede nelămurită originea lui ⱈ şi ⱑ, samaritean e însă ⱌ poate şi ⱍ, dar s-ar putea ca ⱍ să fie din coptă, cum crede Fortunatov, probabil aceaşi origine avînd ⱙ şi ⱗ. Şi tot A. M. Selişcev se asociază la originea samariteană pentru ⰺ, ⰻ, ⰳ' ⰽ, ⱎ, poate tot din samariteană şi ⰱ. Strînsa dependenţă a alfabetului glagolitic de cel grec o arată, între altele şi următoarele: 1) prezenţa a doi *i* pentru *i* (în grafia greacă cîndva ele reprezentau vocale diferite: ⰻ = ē, care mai tîrziu s-a transformat în *i*, iar ⰺ a reprezentat totdeauna vocala *i*); 2) două litere pentru *o*: ⱁ şi ω (în grafia greacă *o* — ὄμικρόν, adică *o mic*, reda pe *o* scurt — *ŏ*, iar ὤμέγα, adică *o mare*, reda pe *o lung* — *ō*); 3) unirea a două sunete: *o* şi ⱛ pentru a reprezenta pe *u* — toate aceste a întocmai ca în alfabetul grec.

Numărul şi valoarea ca cifre ale literelor glagolitice. După indicaţia lui Hrabr alfabetul glagolitic iniţial cuprindea 38 de litere şi după datele cercetătorilor acestea erau următoarele: ⰰ, ⰱ, ⰽ, ⰳ, ⰴ, ⰵ, ⰶ, ⰷ, ⰸ, ⰹ, ⰻ, ⰼ, ⰽ, ⰾ, ⰿ, ⱀ, ⱁ, ⱂ, ⱃ, ⱄ, ⱅ, ⱆ, ⱇ, ⱈ, ⱉ, <п>, ⱌ, ⱍ, ⱎ, ⱏ, ⱏⰺ, ⱐ, ⱑ, ⱓ, ⱔ, ⱙ, ⱘ, ⱛ (dupăVajs). Celelalte litere glagolitice au fost create mai tîrziu, ele fiind provocate de nevoile dezvoltării scrisului.

---

[1] N. Durnovo, Мысли и предположения о происхождении старославянского языка и славянских алфавитов, în «Byzantinoslavica», I (1929), p. 48—85, recenzia lui St. Kulbakin, la acest studiu, în «Јужнословенски филолог», VIII şi a lui Vladimir Rozov, în «Slavia», IX (1930—1931), p. 621—628.

[2] Recenzia lui St. Kulbakin, privind acest studiu, menţionată mai sus.

[3] F. F. Fortunatov, О происхожден и глаголицы, în «Известія Отдел. русск. яз. и слов. имп. Академіи Наукъ», XVIII (1913), 4, p. 221—226 şi din Отчетъ отдел. русс. яз. и слов. имп. Ак. Наукъ, 1913.

[4] W. Vondrák, *Zur Frage nach der Herkunft des glagolitischen Alphabets*, în «*Archiv für Slavische Philologie*», XVIII, p. 541 şi urm.

[5] O părere opusă a exprimat acum trei ani cercetătoarea sovietică E. E. Granstrem în К вопросу о происхождении глаголической азбуки, din Труды отдела древнерусской литературы. Институт русской литературы, IX (1953), p. 427—442, unde autoarea citată scrie textual următoarele: «întrucît în mss glagolitice nu se manifestă nici o urmă a particularităţilor proprii, în chip obiectiv, ale minusculei, este necesar deci de a ajunge la concluzia că problema originii glagoliticei trebue examinată din nou; părerea larg răspîndită că glagolitica este o stilizare a minusculei este inexactă» (p. 441).

Ordinea literelor în alfabet urmează pe cea a valorii lor de cifre, căci ca şi în alfabetul grec şi în cel glagolitic unele litere au o valoare dublă: litere şi cifre. Dar este de adăugat faptul că în glagolitică au valoare de cifre nu numai literele care au o atare corespondenţă în grafia greacă şi cele care nu au o atare echivalenţă. Aşa de pildă в, ж şi aşa mai departe. Din pricină că ordinea alfabetică ce urmează pe cea cifrică e alta decît cea în alfabetul grec, nici literele glagolitice cu valoarea de cifre nu mai corespund literelor greceşti cu acelaşi caracter. Aşa de pildă: и, к, л, м, din glagolitică ca valoare cifrică sînt: 20, 40, 50 şi 60, pe cînd caracterele greceşti η, κ, λ, μ, au valoare cifrică de 8, 20, 30 şi 40. Spre a deosebi litera obişnuită de litera care avea valoare cifrică se punea deasupra acesteia din urmă ori semnul numit *titlă* [1] — uneori chiar cîte două, iar alteori şi cîte trei title dispuse orizontal una deasupra alteia — sau litera cu acest caracter era precedată şi urmată de un punct. De la **11** la **19** unitatea se scria înaintea zecimei: г҃і [13] — mai rar sistemul invers: і҃г. Începînd cu **21** unităţile se scriau după zecimi: л҃г [33] [2].

Caracterul fonetic al alfabetului glagolitic. În privinţa caracterizării fonetismului alfabetului glagolitic merită a fi citate cele scrise de lingvistul francez J. Vendryes într-o lucrare a sa tradusă în ruseşte, unde arată următoarele: « Alfabetul slav al lui Chiril şi Metodiu este o adevărată capodoperă, el este alcătuit cu o preciziune rară, de oameni ce aveau un simţ foarte dezvoltat al raporturilor fonetice şi care au redat nuanţele de pronunţie cu o rară perspicacitate » [3]. Se mai pot adăuga şi cele scrise de prof. A.N. Gvozdev [4]: « În grafia slavă veche în mod obişnuit există o concordanţă deplină între sunete şi litere, cu excepţia caracterului literelor duble ф şi ѳ, и, і şi ѵ luate din alfabetul grec. Grafia reflectă chiar alternanţe fonetice într-o singură morfemă, de pildă în prefixe ca: въздати şi въстрѫгнѫти изъıти şi испътати şi aşa mai departe.

Dezvoltarea scrisului a dus în sînul *alfabetului glagolitic* nu numai la noi semne grafice — de la 38 de semne s-a ajuns la 40 — , ci aceleaşi semne grafice au căpătat noi forme. Şi astfel s-a ajuns la deosebirea a două forme în evoluţia alfabetului glagolitic: forma veche iniţială numită *glagolitica rotunjită* sau *slavă veche* şi forma unghiulară numită *glagolitica croată*. Această din urmă denumire provine din faptul că la croaţi alfabetul glagolitic a devenit alfabetul naţional şi cu acest alfabet croaţii au tipărit şi cărţi.

Alfabetul chirilic slav vechi are un aspect geometric cu litere majuscule, drepte în rînd, dar cu vîrfuri ascuţite, cu forme ovale, semiovale şi dreptunghiulare, ca şi unciala greacă din secolul al X-lea. Originea chirilicei este grafia greacă de tip uncial, dar cred că aici se poate susţine ceva mai mult. Învăţatul bulgar K. Mjatev studiind în 1932 grafia inscripţiei chirilice slave vechi a lui Paul Hartofilax, descoperită pe peretele baptiseriului bisericii rotunde de la Preslav, emitea într-o lucrare a sa părerea că semnele grafice ale inscripţiei amintite derivă din caracterele greceşti ale inscripţiilor hanilor bulgari din prima jumătate a veacului al IX-lea [5]. Reluînd problema cu prilejul studiului paleografic al inscripţiei chirilice din anul 943, descoperită în R.P.R. (reg. Constanţa) am ajuns la concluzia

---

[1] Din cuv. grec τίτλος.
[2] Vezi Vajs, *op. cit.*, p. 111.
[3] J. Vendryes, Язык, Moscova, 1937, p. 296.
[4] A. N. Gvozdev, Основы русской орфографии, Moscova, 1947, p. 49.
[5] K. Mijatev, Кржглата църква въ преславъ, p. 157.

exprimată într-un studiu de specialitate[1] că în « trăsătura caracterelor grafice ale inscripţiei (din 943) nu se vede nici o şovăială în ceea ce priveşte forma, acest fapt dovedeşte că alfabetul chirilic îşi avea vechimea lui în anul 943 » şi că grafismul inscripţiei dovedeşte « că alfabetul chirilic folosit în inscripţia chirilică din anul 943 este în cea mai mare parte alfabetul grecesc al inscripţiilor protobulgare. Această premiză pune într-o lumină nouă problema formării alfabetului chirilic şi din acest punct de vedere inscripţia noastră are o importanţă covîrşitoare, căci ea dovedeşte că alfabetul chirilic, în forma lui iniţială a fost ticluit după caracterele grafice ale inscripţiilor hanilor bulgari ». Iar dacă la acestea mai adăugăm caracterul perfect format al literelor din recenta inscripţie chirilică descoperită în Bulgaria şi datată prin pragul veacului al X-lea, apoi părerea susţinută de învăţaţi, ca de pildă V. Iagič [2], G. Ilinski [3]. Selişcev[4] — şi anume că alfabetul chirilic a fost creat în vremea ţarului bulgar Simeon (803—927) —trebuie revăzută. S-ar putea ca supoziţia exprimată de N. Durnovo în opera citată, în sensul că Constantin Filozoful a creat amîndouă alfabetele slave vechi pentru trebuinţe diferite, — aşa după cum grecii aveau în veacul al IX-lea unciala pentru cărţile solemne şi minuscula pentru nevoile vieţii zilnice — deşi combătută iniţial, să fie pusă din nou în discuţie, bineînţeles cu unele îndreptări, ca de pildă faptul că apostolul Constantin a creat iniţial alfabetul glagolitic şi numai după aceea pe cel chirilic.

Trecîndu-se la cercetarea semnelor grafice ale alfabetului chirilic, s-a constatat că literele: а, г, д, є, ѕ, з, и, і, к, л, м, н, о, п, ρ, с, т, ѹ, ф, ѡ, ѫ, ѱ, ѳ, ѵ sînt întocmai după alfabetul grec. Astfel, în dependenţă de alfabetul grec: 1) două semne grafice: и şi і, care redau pe *i*: 2) două semne grafice: о, ѡ, pentru valoarea vocalei *o* şi 3) două semne grafice pentru *u*: ѹ — ȣ fiind o formă redusă sau mai bine zis o ligatură a lui ѹ.

Caracterelor greceşti li s-au adăugat apoi a te litere de care era nevoie pentru redarea sunetelor slave. Şi aceastea sînt б, ж, ꙁ, ц, ч, ш, щ, ъ, ь, ꙑ (ъи), ѣ, ю, ѫ, ѧ, pentru că celelalte sunete şi anume: ꙗ, ѥ, ѭ, ѩ, sînt temeiuri să se creadă că n-au existat în alfabetul chirilic slav vechi. Chirilica a stilizat o serie de semne grafice ale glagoliticei, dîndu-le forme geometrice după aspectul celorlalte litere luate din unciala greacă. Astfel sînt din glagolitică semnele chirilice : б, ж, ш, щ, ц, ч, ъ, ь, ꙑ, ѫ, ѧ, iar ꙁ este modificarea semnului grec з. Semnele grafice: ю, ꙗ, ѥ, ѭ şi ѩ s-au alcătuit din semnul grafic grec ι numit *iota*, căruia i s-au adăugat vocalele curate, respectiv: *o*, *a*, *e* şi vocalele nasale ѫ şi ѧ, de unde şi denumirea acestor semne de *litere iotate* pentru ю, ꙗ şi ѥ, şi de: *litere iotate nasale* pentru ѭ şi ѩ.

Sînt temeiuri să se creadă că alfabetul chirilic slav vechi a avut 38 de litere ca şi cel glagolitic, literele: ꙗ, ѥ, ѭ, ѩ, fiind create mai tîrziu în stadiul de dezvoltare al alfabetului chirilic. Faţă de glagolitică, chirilica reprezintă un stadiu mai evoluat în dezvoltarea grafiei, căci pe cînd în glagolitică există

[1] D. P. Bogdan, *Studiul paleografic şi lingvistic*, în « Studii », anul IV (1951), nr. 3 (iulie-septembrie), p. 128.

[2] V. Iagič, *op. cit.*, p. 100.

[3] G. Ilinski, Где, когда, кем и с какою целью глаголица была заменена кирилицей ?, în « Byzantinoslavica », III (1931), p. 79—88.

[4] A. M. Selişcev, *op. cit.*, I, p. 58.

cîte un singur semn pentru a reprezenta sunete *e* și *ě*, în chirilică existau pentru *e*: є și ѥ, iar pentru ě: ѣ și ꙗ. Tot așa, în chirilică există semnele ѯ și ѱ ce reprezentau sunetele grecești ξ și ψ, pe cînd în glagolitică lipseau atare semne.

Alfabetul chirilic, ca și cel glagolitic folosește unele semne grafice și cu valoare dublă: litere și cifre. Dar pe cînd în glagolitică cifrele urmează ordinea alfabetului, în chirilică, dimpotrivă, sînt identice semnelor grecești cu același caracter, abatere constituind numai litera ѧ,[1] care are valoarea cifrică 900. Mai tîrziu, sub înrîurirea glagoliticei, a început să se folosească ca valoare pentru 900 litera ц, iar uneori, destul de rar însă, și semnul grecesc *sampi* ϡ. Pentru a reprezenta cifra 90 s-a folosit semnul grecesc *koppa* iar mai tîrziu pentru aceeași cifră a început să se întrebuințeze și ч.

Spre a deosebi litera obișnuită de litera cu valoare de cifră, deasupra acesteia din urmă se pune titla, iar în rînd litera cifră era precedată și urmată de cîte un punct. De la 11 pînă la 19 inclusiv, literele cifre aveau unitatea înaintea zecimei, ca de pildă: д҃і [14]. De la 21 înainte, zecimea preceda unitatea, ca de pildă: л҃є [35]. Miile se însemnau printr-o curbă, apoi diagonală ce se situa la baza literei cifre, diagonală ce apoi începe să fie tăiată de una sau două liniuțe.

Alfabetul chirilic a cunoscut o mare evoluție și întindere în cursul istoriei, căci el este astăzi alfabetul național al limbilor rusă, ucraineană, bielorusă și al graiului moldovenesc din U.R.S.S., precum și al popoarelor: bulgar, macedonean și sîrb, iar pînă la jumătatea veacului trecut și al poporului romîn.

Ordinea literelor slave vechi și denumirea lor. Cele mai vechi enumerări și denumiri ale literelor alfabetelor slave vechi datează din veacurile XI—XII. Și aceste date le cuprind: 1) textul denumit *Abecenarium bulgaricum*, aflat într-un manuscris latin din veacul al XII-lea ce se găsea în Biblioteca națională din Paris, manuscris astăzi dispărut, și *abecedarul* aflat în manuscrisul latin nr. 14 485 din Biblioteca de stat din München.

Cel mai temeinic studiu care cercetează din plin problemele enumerării și denumirii literelor slave vechi aparține lingvistului N. Durnovo, — studiu citat mai sus, — care între altele arată că pentru semnul grafic ф din alfabetele slave vechi e mai potrivită denumirea *pe* și în special *pi*, pentru că această literă moștenește litera greacă φ͂ι ce mult timp și-a păstrat valoarea de *p* aspirat, decît glagoliticul ѳ ce reflectă grecescul ϑ, redat nu rareori în primele texte slave vechi prin т, în timp ce φ în inscripțiile grecești se înlocuiește prin п, cedează locul latinescului *p* în cuvintele împrumutate din latină.

În 1941, prof. Emil Gheorghiev a formulat părerea că numele literelor slave vechi provin din inițialele versurilor unui acrostih care n-a ajuns pînă în zilele noastre [2]. Astfel, pentru a se putea memora șirul literelor, încă din cele mai vechi timpuri se învăța pe dinafară întregul acrostih. Și în tendința de a înlesni munca ucenicilor săi, un pedagog — cel mai probabil Kliment de Ohrida (880—916) — s-a gîndit ca în loc să silească pe elevi să învețe

---

[1] Poate din pricina apropierii grafice de semnul grecesc *sampi*, cu aceeași valoare cifrică.

[2] E. Gheorghiev, Имената на старобългарскитѣ буквѣ [Denumirea literelor bulgare vechi], în « Извесгия на Българското историческо дружество въ София, книга XVI—XVII », p. 151.

versurile în întregime, să-i facă să învețe numai prima literă a fiecărui vers. Şi astfel — încheie Gheorghiev — aceste inițiale au dat numele literelor slave vechi. Ingeniozitatea celor exprimate de dr. Emil Gheorghiev ar putea fi aproape de realitate.

Asemănări şi deosebiri între alfabetele slave vechi. Între alfabetele slave există puncte comune şi puncte care le deosebesc.

Asemănările sînt următoarele: 1) Două semne grafice pentru *i* (cel de-al treilea semn grafic glagolitic pentru *i* este o modificare a unuia din cele două); 2) două semne pentru *o*; 3) litera *u* formată din două semne; 4) redarea identică a vocalei slave ꙑ, grafia acesteia fiind formată din ъ şi ı; 5) redarea identică a lui шт; 6) elemente comune în redarea formelor sunetelor slave: ж, ш, ц, ч, ъ, ь, ѣ; 7) adoptarea, în alfabetul chirilic, dar în formă stilizată, a semnelor grafice glagolitice: б, ж, ш, щ, ц, ч, ъ, ь, ꙑ, ѫ şi ѧ; 8) identitate în redarea semnelor diacritice şi a titlelor.

Deosebirile sînt următoarele: 1) în glagolitică e un singur semn grafic pentru *e*, în chirilică: є şi ѥ; 2) în glagolitică un singur semn pentru redarea lui ѧ — în chirilică: ѧ şi ѩ; 3) în glagolitică un singur semn pentru ě — în chirilică: ѣ şi ꙗ; 4) în glagolitică două semne deosebite pentru redarea lui *dz* şi *z* — în chirilică inițial pentru *dz* s-a folosit з, dar cu o liniuță verticală ce traversează partea superioară a corpului literei sau un cîrlig ataşat aceleiaşi părți — semnul grafic ѕ avînd inițial numai valoarea cifrică; 5) în glagolitică un semn special pentru г' care se folosea însă numai în cuvinte străine — sunet ce corespunde chirilicului romînesc ꙋ —, pe cînd chirilica reda cuvintele străine tot prin г (г'); 6) în chirilică există literele ѯ şi ѱ, care lipsesc în glagolitică.

ÎNCEPUTURILE GRAFIEI SLAVE LA ROMÎNI

O încercare de sinteză privind originea limbii şi grafiei slave la romîni o găsim în lucrarea: *Curentele literare la Romîni în perioada slavonismului cultural* a lui I. Bărbulescu, 1928, p. 39, în care spijinindu-se pe evoluția fonetică a nasalei ѫ, susține că « la sfîrşitul secolului al XII-lea... s-a introdus scrierea chirilică la romînii din Dacia Traiană ».

Cred însă că mai aproape de adevăr este Emil Kalužniacki care susține că romînii au luat cunoştință de limba şi grafia slavă veche în veacul al X-lea şi originea grafiei slave la romîni trebuie pusă în legătură cu existența în veacul al X-lea a formațiilor politice slavo-romîne din Transilvania [1], aşa cum face şi prof. P. P. Panaitescu [2].

Într-adevăr, apariția grafiei slave pe teritoriul patriei noastre, ca şi la slavi, este legată de nevoile formațiunilor politice care se născuseră pe baza dezvoltării economice şi a stabilirii şi temeinicirii legăturilor dintre clasa conducătoare şi cea exploatată. La acestea adăugînd şi supoziția exprimată că textele slave vechi *Savina kniga* şi *Codex Suprasliensis* s-au scris pe teritorul R.P.R., apoi începuturile grafiei slave la romîni sînt temeinicite pentru veacul al XI — lea. Dar chiar dacă supoziția scrierii celor

---

[1] E. Kalužniacki, Кирриловское письмо у Румынъ, p. 1, nota 3.

[2] P. P. Panaitescu, *La littérature slavo-roumaine (XV — XVIIe siècles) et son importance pour l'histoire des littératures slaves*, Praga, 1931, p. 2—3; idem, *« Perioada slavonă » la romîni şi ruperea de cultura apusului*, Bucureşti, 1944, p. 138.

două texte slave vechi n-ar rămîne în picioare, rămîne totuşi ca valabilă existenţa inscripţiei chirilice din anul 943, căci nimic nu îngăduie înlăturarea concluziei că acest text slav vechi s-a scris pe teritorul patriei noastre — confirmat şi prin fonetismul ьрь din cuvîntul гьрьцѣхь.

ALFABETELE SLAVE VECHI PE TERITORIUL R.P.R.

Alfabetul glagolitic. Existenţa alfabetului glagolitic pînă astăzi este atestată în textele slavo-romîne [1], în două însemnări, amîndouă aparţinînd protopsaltului moldovean Eustatie din anul 1511. Prima însemnare se află într-un sbornic scris de Eustatie în 1511 la mănăstirea Putna — sbornic ce se află în colecţia de manuscrise a lui P. I. Şciukin din Biblioteca Lenin din Moscova — manuscris descris de A. I. Iaţimirski [2]. Cel de-al doilea manuscris este scris de Eustatie la mănăstirea Dragomirna pe la acelaşi an şi referinţe despre acest manuscris găsim într-un studiu a lui A.I.Iaţimirski [3]. Prima însemnare a lui Eustatie este redată în facsimil litografiat de A.I. Iaţimirski [4], apoi de E. F. Karski [5]. După Oіерк-ul lui Karski textul respectiv este redat în facsimil, apoi şi în transpunere chirilică şi latină, de Ilie Bărbulescu [6].

Analizînd grafia acestei însemnări [7] aşa cum aceasta apare în facsimilul citat, am constatat următoarele: 1) nici una din formele citate nu reprezintă o identitate cu vreuna din formele respective glagolitice, aşa cum acestea se desprind din facsimilele apărute în manualul lui Vajs, ci : 2) numai forme apropiate, ca de pildă: и şi л [8], iar alteori prea puţin aduc cu formele glagolitice, de pildă *о* este culcat faţă de cel glagolitic şi tot faţă de acesta este alcătuit din două bucle, din care a doua deschisă; 3) unele din litere corespund ca formă altor litere glagolitice, de pildă ѫ este χ glagolitic [9], і — este ѧ iotat glagolitic [10] — ѹ are forme ale glagoliticului ч [11] — м şi п reprezintă unele din formele glagoliticului д [12]; 4) altele seamănă cu unele litere glagolitice, de pildă н cu ч glagolitic, numai că are bucla la extremitatea superioară dreaptă, deci nu la cea stîngă ca ч glagolitic; 5) altele însă seamănă numai întrucîtva cu literele glagolitice, de pildă к aduce cu г glagolitic [13]; 6) alte litere sînt forme identice chirilice, de pildă а, к — una din formele cursive — ѡ

[1] Litere glagolitice izolate apar şi în unele texte romîneşti scrise în grafie chirilică, ca de pildă în Psaltirea Scheiană, în Codicele Voroneţian ş. a. m. d.

[2] A. I. Iaţimirski, Славянскiе рукописи П. И. Щукина.

[3] *Idem*, Шесть статей по славянской и русской письменности, Moscova, 1901, p. 35 şi facsimile.

[4] *Ibidem*, Славянскiе и русскiе рукописи.

[5] E. F. Karski, Очеркъ славянской кирилловской палеографiи, şi în ultima ediţie a acestei lucrări: Славянская кирилловская палеография.

[6] I. Bărbulescu, *Curentele literare la romîni în perioada slavonismului cultural*, p. 125—127; idem, *Istoria literaturii şi gramatica limbii bulgare vechi*, Iaşi, 1930, p. 109—111.

[7] Pentru înfăţişarea acestei însemnări cît şi a modului deosebit în care este înserată ordinea cuvintelor, să se vadă mai departe capitolul: *Înfăţişarea manuscriselor şi documentelor slavo-romîne* cît şi fig. 1 dela sfîrşitul acestui studiu.

[8] Vajs, *op. cit.*, p. 83 şi 86.

[9] *Ibidem*, p. 94, nr. 15 şi 16.

[10] Vajs, *op. cit.*, p. 100.

[11] *Ibidem*, p. 96.

[12] *Ibidem*, p. 80, nr. 1 şi 2.

[13] *Ibidem*, p. 79.

— una din formele vechi — şi ѧ; 7) alte litere se apropie de cele chirilice, ca de pildă г — are în plus faţă de г chirilic o buclă în partea stîngă jos, ъ şi ъı sînt ъ chirilic cursiv, dar cu bucla superioară deschisă, ю are două forme din care una este ю chirilic, numai că are ovalul în formă de semicerc; 8) unele dintre litere sînt chirilice, dar corespund altor litere, de pildă una din formele lui с este ѕ chirilic şi anume cea în formă de *s* latin; 9) alte litere reprezintă o combinaţie între formele glagolitice şi chirilice, de pildă т este forma glagolitică căreia i s-a adăugat de la т chirilic verticala acestuia; 10) unele dintre litere n-au nicio legătură cu cele două alfabete slave, de pildă ρ — despre care scrie şi I. Bărbulescu —, ч are forma unui laţ, щ este alcătuit din două verticale unite printr-o orizontală, iar pe această orizontală cade o liniuţă verticală; 11) altele sînt identice sau seamănă cu litere greceşti, din tipul minusculei cursive, de pildă δ e delta, є este *e* cursiv grec căruia însă i s-a adăugat în partea stîngă — la mijlocul literei — o liniuţă orizontală, aşadar invers literei glagolitice, care la rîndul ei este inversă literei glagolitice cu acelaşi caracter; 12) tot aşa unele caractere grafice sînt identice sau seamănă cu literele latine, de pildă, к este *h* latin, una din formele lui ю este *s* latin, însă tăiat la mijloc de o liniuţă orizontală; 13) iar ѱ care ca semn grafic este necunoscut alfabetului glagolitic este o combinaţie a lui Eustatie dintr-un *s* latin căruia însă în părţile: dreaptă şi stîngă i s-a adăugat cîte un semicerc, cel din dreapta fiind situat mai sus ca cel din stînga.

Din analiza celor de mai sus se desprinde concluzia că Eustatie n-a folosit total alfabetul glagolitic, ci mai mult a creat diferite semne grafice, inspirîndu-se din alfabetele: glagolitic, chirilic, grec şi latin, aceasta dovedind totodată că Eustatie era un om de o adîncă cultură.

Aşadar de o prezenţă a alfabetului glagolitic în textele slavo-romîne se poate prea puţin vorbi.

Alfabetul chirilic. Dacă se admite supoziţia exprimată de P.I. Šafařik, adoptată şi devoltată de V. Jagič, W. Vondrák, Krymski, V. Oblak şi Ilie Bărbulescu că textele slave vechi: *Savina kniga* şi *Codex Suprasliensis*, au fost scrise pe teritorul patriei noastre, apoi în grafia textelor slavo-romîne avem toate semnele grafice ale alfabetului chirilic slav vechi.

Noi semne grafice necunoscute alfabetului chirilic slav vechi. Începînd însă din veacul al XIII-lea textele slavo-romîne elimină din grafia lor, ca şi alte texte slave din această epocă, iusurile iotate — ѭ şi ѩ, adoptă însă în schimb mai tîrziu semnele grafice џ şi ꙟ. Astfel џ apare pentru prima oară în Moldova şi anume în cartea din 8 decembrie 1454 în onomasticul џамырь, iar în Ţara Romînească cel mai vechi document din acest punct de vedere este din 5 iunie 1475 — unde џ apare în topicul чеџѣни. Cît despre ꙟ, acesta apare pentru prima oară într-o carte din 1499 iulie 13 al lui Radu cel Mare, destinată mănăstirii Govora pentru poiana Nevoia şi anume în prepoziţia romînească ꙟн.[1]

Cu privire la originea lui џ şi ꙟ s-a crezut într-o vreme că amîndouă caracterele grafice sînt o creaţie romînească. Părerea originii romîneşti a lui џ a propus-o *F. Miklosich* şi ea a fost adoptată de *T. Maretić*, *B. P. Hasdeu*, *Al. Philippide* şi *Gh. Ghibănescu*, iar pentru ꙟ au susţinut originea romînească *F. Miklosich*, *Leopold Geitler*, *Radu Sbiera*, *Gh. Ghibănescu* şi *Al. Philippide*.

---

[1] Vezi facsimilul în colecţia *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, p. 415.

Dar I. Bărbulescu a reuşit să dovedească — pentru ѧ încă în 1899 în teza sa de doctorat[1] iar pentru џ într-alt studiu de specialitate[2] — că cele două semne grafice nu reprezintă altceva decît o evoluţie paleografică a chirilicelor vechi ѫ şi ч, şi anume primul din alfabetul chirilic bulgar, iar al doilea din alfabetul chirilic sîrb. Şi tot la I.Bărbulescu, în lucrarea din 1904, se află şi întreaga discuţie a problemei, a părerilor originii romîneşti a lui џ şi ѧ. Adaug că originea romînească a lui ѧ a fost ridicată din nou în 1933 de I. Minea şi analizînd afirmaţia lui Minea am dovedit[3] că ѫ din *Evangheliile de la Boiana* (manuscris din sec. XII — XIII)[4] şi din *Apostolul macedonean* (manuscris din sec. XII — XIII)[5] are exact aceeaşi formă ca şi în actul specificat al lui Radu cel Mare. În ceea ce priveşte valoarea fonetică a lui џ şi ѧ primul reprezintă sunetul romînesc, *ge*, *gi* iar al doilea — *î*.

Originea alfabetului chirilic. În întregul lui provine — cred — de la bulgari şi acest fapt este dovedit de valoarea fonetică a iusurilor şi ierilor care urmează întocmai evoluţia fonetică a sunetelor respective bulgare.

Cifrele alfabetului chirilic la romîni. Urmează norma cifrelor alfabetului chirilic slav, dar cu excepţia numai a lui ѧ care este necunoscut textelor slavo-romîne ca echivalent al cifrei 900, iar grecescul sampi nu apare decît în hrisovul lui Mircea cel Bătrîn din 1932, indictionul 15.

IZVOARELE PALEOGRAFIEI SLAVO-ROMÎNE

Vechimea. Izvoarele paleografiei slavo-romîne sînt manuscrisele şi documentele scrise pe piele şi hîrtie.

Învăţaţii P. I. Šafařik[6], V. Jagič[7], W. Vondrák[8], Krymski[9], V. Oblak[10] şi St. Kulbakin[11] au exprimat părerea că două din textele slave vechi scrise în chirilică şi anume *Savina kniga* şi *Codex Suprasliensis* au fost scrise pe teritoriul patriei noastre.

În ediţia franceză a lucrării sale din 1913[12], Kulbakin critică părerea lui Vondrák, ceea ce înseamnă că revine asupra celor exprimate în 1907,

---

[1] I. Bărbulescu, *Fonetica ćirilske azbuke* [Fonetica alfabetului chirilic], Zagreb, 1899, p. 72—73.

[2] Idem, *Fonetica alfabetului cirilic din textele romîne din veacul XVI şi XVII*, Buc., 1904, p. 448.

[3] Vezi « Revista istorică romînă », an. IV (1934), p. 340.

[4] E. F. Karski, Славянская кирилловская палеография, Leningrad, 1928, p. 207—208 (la p. 390 sub nr. 30 şi un facsimil al unei pagini din ms.).

[5] G. Polivka, *Palaeographische, grammatische und kritische Eigenthümlichkeiten in dem Makedonischen Praxapostolos*, în « Archiv für Slavische Philologie », X (1887), p. 110.

[6] P. I. Šafařik, *Geschichte der sudslavischen Literatur.*

[7] V. Jagič în revista « Archiv für Slavische Philologie », X, p. 180, XVII, p. 77 şi XXII, p. 37.

[8] W. Vondrák, *Altslovenische Studien*, Viena, 1890; idem, *Altkirchenslavische Grammatik* ediţia a I -a, p. 32—35 şi în « Archiv für Slavische Philologie », vol. XXII, p. 249 şi 543.

[9] Krymski, Украинская грамматика.

[10] V. Oblak, în « Archiv für Slavische Philologie », tom. XIII, p. 246 şi XV p. 338; idem, în Сборник за народни умотворения наука и книжнина, cartea IX, p. 11.

[11] Kulbakin, Древнецерковнославянскій языкъ, Harkov, 1913, p. 195 şi ediţia din 1917, p. 109 şi 226; idem, Охридская рукопись апостола конца XII века [Manuscrisul de la Ohrida al Apostolului de la sfîrşitul veacului XII], Sofia, 1907, p. LII.

[12] St. Kulbakin, *Le vieux slave*, Paris, 1929, p. 360.

1913 şi 1917. La părerile învăţaţilor de mai sus s-a raliat şi I. Bărbulescu [1] care aduce noi argumente în favoarea celor exprimate de învăţaţii de mai sus, combătînd cele susţinute de Kr.Sanfeld, [2] P. Skok [3] şi L. Tamàs, [4] că *Savina kniga* şi *Codex Supraslienisis* nu s-ar fi scris pe teritoriul ţării noastre. Argumentele invocate de I. Bărbulescu sînt de ordin lingvistic şi anume că în daco-slavă se vorbea cu grupul *ro* — de pildă *rob, robota, rovina, roz,* — exact ca în cele două texte slave vechi, citate — aceastą în loc de grupul *ra*, ca în bulgara balcanică. Şi aceste argumente vin în sprijinul celor exprimate de *Šafařik, Jagič, Vondrák şi Oblak* că limba textelor *Savina kniga* şi *Codex Suprasliensis* nu este cea slavă macedoneană, ci slavă cu elemente slave răsăritene sau apusene. Admiţînd aserţiunea celor cinci învăţaţi citaţi, adaug că *Savina kniga* — cartea lui Sava — a fost descoperită de I. Sreznevski şi a fost denumită astfel după însemnările ce se află pe filele 49 şi 54, unde se menţionează numele unui *popa Sava*. Manuscrisul se află astăzi în Muzeul istoric de stat din Moscova şi este un evangheliar cu 165 de foi scris pe piele în caractere unciale, foile 1—24 fiind scrise pe un palimpsest [5]. *Savina kniga* n-are dată, însă majoritatea învăţaţilor îi admit ca dată veacul al XI-lea. Prima ediţie a textului a dat-o I.Sreznevski [6], iar cea mai bună este ediţia Viaceslav Şcepkin [7].

Codex Suprasliensis, sau, cum îl numesc învăţaţii ruşi Супрасльская рукопись [Manuscrisul de la Suprasl], a fost descoperit în anul 1823 de Mihail Bobrovski, profesor la universitatea din Vilno, şi anume în mănăstirea Suprasl, la 20 verste de oraşul Belostok, de unde şi denumirea manuscrisului. Manuscrisul se păstra pînă la cel de-al doilea război mondial, o parte — 16 foi — în Bibilioteca publică din Leningrad, altă parte — cea mai mare — în fosta Arhivă Zamoiski din Varşovia şi 118 foi în Biblioteca liceului din Liubliana. Manuscrisul este un mineiu ce are 151 de foi, e scris pe piele în caractere unciale şi datat prin veacul al XI-lea. Manuscrisul s-a publicat întîi fragmentar, apoi în întregime într-o ediţie critică de S. Severianov în colecţia: Памятники старославянско о языка a lui Jagič, II, I (1904) [8]. Trebuie adăugat faptul că, din cele 21 de texte slave vechi, *Codex Suprasliensis* s-a bucurat de cea mai mare atenţie, căci i s-au închinat pînă în

---

[1] I. Bărbulescu, în « Arhiva », XXIX (1922), p. 161, XXX (1923), p. 8, XLIV (1937), p. 59—75; idem, *Curentele literare la romîni*, Bucureşti, p. 6—7; idem, *Individualitatea limbii romîne şi elementele slave vechi*. Iaşi, 1929, p. 46 şi 505.

[2] Kr. Sanfeld, *Linguistique Balcanique*, Paris, 1930, p. 81.

[3] P. Skok, în « Slavia », VIII (1932), p. 777.

[4] L. Tamás, în « Archivum Europae Centro-Orientalis », II (1937), p. 286.

[5] Pentru *Savina kniga* şi majoritatea celor 21 de texte slave veci, vezi bibliografia a 19 din ele la G.A. Ilinski: Опыт систематической кирилло-мефодьевской библиографии, [Încercare de bibliografie sistematică chirilo-metodiană], Sofia, 1934, p. 141—156 şi la M. Popruženko şi St. Romanski, Кирилометод евска библиография за 1934—1940 год [Bibliografia chirilo-metodiană pe anii 1934—1940], Sofia, 1942, p. 141—156. Am dat mai sus cifra 21 pentu totalul textelor slave vechi, căci în anul 1950 s-a descoperit în Dobrogea inscripţia chirilică slavă veche din anul 943, iar în anul 1953 s-a descoperit în Bulgaria o nouă inscripţie chirilică slavă veche, aceasta din pragul veacului X după datarea învăţaţilor bulgari.

[6] Древние славянские памятники юсового письма, St. Petersburg, 1868.

[7] V. Şcepkin, în colecţia lui Jagič: Памятники старославянского языка, I, 3 (1903), cu 8 facsimile.

[8] Citată în nota 7 de mai sus.

1940 un număr de 49 de studii, între care şi ediţiile lui, nici unul dintre textele slave vechi nefiind atît de mult studiat.

Tot lipsite de dată sînt apoi şi cele mai multe din manuscrisele raportate veacurilor XII — XIV, care, după cum scrie Iaţimirski, [1] «se socotesc într-un fel sau într-altul de origină romînă, dar ştiri precise noi totuşi nu avem».

Aceste manuscrise sînt următoarele:

I. Fragmente dintr-un manuscris aflat în colecţia P. I. Şciukin de la Moscova, raportat sec. XII-XIII, care, după cele spuse de A. I. Iaţimirski [2], are « limba departe de a fi corectă, ceea ce face să se presupună că manuscrisul a fost copiat într-o localitate populată cu romîni ».

Al doilea manuscris este de asemenea un fragment — numai 2 foi — datat pe la începutul veacului al XIII-lea, descoperit de Iaţimirski în interiorul scoarţelor manuscrisului slav nr. 84 din Biblioteca Academiei R. P. R. Despre acest manuscris, Iaţimirski adaugă că e înclinat a crede că « s-a copiat undeva pe teritorii cu populaţie valahă ».

Al treilea manuscris se află în Biblioteca naţională din Sofia, sub nr. 194, manuscris ce după părerea lui A. I. Sobolevski [3], s-a scris « în vreo localitate bulgară din Moldova sau din Bucovina ».

Al patrulea manuscris este aşa numita *Evanghelie Evseviev* din anul 1282, aflată în Biblioteca publică Lenin din Moscova sub cota 3168, unde provine de la anticarul ieşean Şaraga. Tot după Sobolevski [4], manuscrisul a fost scris « în acea parte din Galiţia unde aşezările romîne convergeau cu cele bulgare ».

Al cincilea manuscris este o *evanghelie* din veacul al XIII-lea aflată în Biblioteca Academiei R. P. R., în fondul manuscriselor slave, sub cota 4.

Al şaselea manuscris este din veacul XIV, aflat în aceeaşi bibliotecă sub cota 5.

Al şaptelea manuscris este un *Apostol* din veacul al XIII-lea, aflat în acelaşi loc sub cota 20.

Al optălea manuscris îl alcătuieşte partea chirilică din celebra *evanghelie glagolitică din catedrala Reims*, care, după părerea unor filologi, este scrisă de un valah.

Iaţimirski socoteşte că este scris pe teritoriul patriei noastre şi *Octoihul de la Caransebeş*, din a doua jumătate a veacului al XIII-lea, publicat de P. A. Sîrcu [5]. Astfel, în introducerea ce precede ediţia lui Sîrcu, Iaţimirski scrie textual următoarele: « Manuscrisul s-a copiat, după toată probabilitatea, în localităţi cu populaţie romînă » [6]. *Octoihul de la Caransebeş* este un volum în 4° cu 162 de foi, scrise unele pe pergament şi altele pe hîrtie (f. 1-4, 18-23, 27, 28 şi 114-118). În ceea ce priveşte locul unde se află manuscrisul, acesta a fost împrumutat în 1898 de Academia rusă de la Societatea culturală din Novi Sad, şi apoi a fost trimis bisericii ortodoxe din Caransebeş căreia îi aparţinea. Un manuscris slavo-romîn din veacul XIV-lea este *Tipi-*

[1] A. I. Iaţimirski, Григорій Цамблакъ, p. 327.

[2] *Idem*, Мелкіе тексты и заметки по старинной славянской и русской литературамъ, extras din « Известія отделенія русского языка и словесности им. Академіу Наукъ », XXXVI, p. 130.

[3] A. I. Sobolevski, Чтенія в Обществе Нестора летописца, tom. XII, p. 3—11.

[4] *Ibidem*.

[5] P. A. Sîrku, Карансебешскіи октоихъ второй половины XIII века, în «Сборник отдел. русск. яз. и словес. имп. Акад. Наукъ», tom. LXXXII, nr. 1 (1906).

[6] Vezi lucrarea lui Sîrcu (citată în nota 5 de mai sus), p. X.

cul ce în 1925 se afla în Biblioteca societății culturale din Užgorod, scris pe pergament și descris de Ol. Kolessa [1].

Sfîrșitului veacului al XIV-lea sau începutului veacului al XV-lea aparține *Prologul* bisericii Sf. Nicolae din Brașov sub cota nr. 313. Despre acest manuscris, scris parte pe piele și parte pe hîrtie, Iațimirski arată că este scris « după toată probabilitatea în Valahia sau de grămătici romîni în țările ce le aparțineau » [2].

Trecînd în veacul al XV-lea, manuscrisele slavo-romîne cresc în număr și între ele cel mai timpuriu este *Evanghelia scrisă de Nicodim* — întemeietorul Voditei —în anul 1405. Acest manuscris, scris pe piele, ce se păstra înainte de primul război mondial în Muzeul de antichități din București, se află astăzi în Muzeul de Artă al R.P.R., făcînd parte din tezaurul ce ni s-a restituit de URSS și din ms. avem trei facsimile, două publicate de Alexandru Ștefulescu [3] și unul de Sextil Pușcariu [4].

Aceluiași început de veac aparține așa numita *Evanghelie din Elisavetgrad*, care, după cum arată Iațimirski [5], s-a scris în Moldova.

Și tot aceluiași început de veac aparține și *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*, scris în anul 1407, pe piele, cu 53 de foi, și aflat în fondul manuscriselor slave ale Bibliotecii Academiei R. P. R. sub cota 78, publicat de noi [6].

Celei dintîi jumătăți a veacului al XV-lea aparțin cîteva manuscrise care ni s-au păstrat de la cel mai vestit caligraf al epocii lui Alexandru cel Bun și al urmașilor acestuia, Gavril, fiul uricarului Paisie. De la Gavril ni s-au păstrat mai mult de zece manuscrise, din care cel mai prețuit — o adevărată comoară de artă a vremii — este evanghelia care poartă data de an 1429. Acest manuscris, care este bilingv — întrucît marginea din dreapta textului slav cuprinde textul respectiv în greacă — se păstrează în Biblioteca Bodleiană din Oxford sub cota: cod. can. graeci 122. Înainte de 1810, manuscrisul se afla la Iohan Pericinatti din Veneția, după cum relatează Paul Solarič [7], la care aflăm și cea dintîi mențiune despre manuscris. Prima descriere a manuscrisului se află la Theodor Uspenski [8], iar următoarea e a lui P. A. Sîrcu [9]. Manuscrise din anii 1430, 1438, 1441, 1443, 1445, 1446 și 1447, scrise de caligraful Gavril se află în Biblioteca Academiei R. P. R., fondul manuscriselor slave, cotele 149, 164, 165, 136, 122, 143 și 123, iar din anii 1437, 1444, 1447, 1448 și 1450 — în diferite biblioteci din Uniunea Sovietică. Și din epoca lui Ștefan cel Mare, atît de bogată în fapte, ni s-au

---

[1] Ol. Kolessa, Ужгородський „Полустав" у пергаміновій рукописи XIV в., în Записки наукового товариства імени Шевченка, tom. CXLI — CXLII (1923), праці фильологічноі секції, p. 1—58, cu două facsimile cuprinse între paginile 2—3 și 4—5.

[2] A. I. Iațimirski, К исторіи апокрифовъ и легендъ въ южно-славянской письменности, în Извѣстія Отдел. русск яз. и слов. имп Ак. Наукъ, XV (1920), 1, p. 33.

[3] A. Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana*, București, 1909, între p. 32—33 și între p. 40—41.

[4] S. Pușcariu, *Istoria literaturii romîne*, epoca veche, Sibiu, 1910, p. 16.

[5] A. I. Iațimirski, Григорій Цамблакъ, p. 301, n. 1.

[6] D. P. Bogdan, *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*, București, 1941.

[7] P. Solarič, Поминак книжескый, Veneția, 1810, p. 33—34.

[8] T. Uspenski, О некоторыхъ славянскихъ и по славянски писанныхъ рукописяхъ, хранящихся в Лондоне и Оксфорде, în « Журналъ Министер. Народн. Просвещенія », CC (1878), Noembrie, p. 70—94.

[9] P. A. Sîrku, Заметки о славянскихъ и русскихъ рукописей въ Bodleian Library въ Оксфорде, în «Известия Отдел. русск. яз. и словес. имп. Ак. Наукъ», VII (1902), cartea IV și XII (1907), cartea IV, p. 1—13.

păstrat cîteva manuscrise din care unul datează chiar din primul an de domnie al marelui domn — un sbornic aflat în colecţia Şciukin din Moscova.

Din ţara Romînească nu ni s-a păstrat din veacul al XV-lea decît manuscrisul lui Nicodim şi *Sintagma lui Matei Vlastaros*, scrisă de grămăticul Dragomir la Tîrgovişte, aflată în colecţia Korobanov din Biblioteca publică din Leningrad, manuscris despre care pomeneşte de pildă N. P. Lihacev [1]. Din veacul al XVI-lea se remarcă în primul rînd evanghelia postelnicului Marcea din 1519 — prezentată de Victor Brătulescu [2].

În veacul al XVI-lea, manuscrisele slavo-romîne devin mai frecvente şi dintre ele citez de pildă *Sintagma lui Matei Vlastaros*, solicitată domnului moldovean Alexandru Lăpuşneanu de către ţarul Ivan Vasilievici, text care apoi s-a lucrat de cărturarul şi caligraful epocii, Macarie, episcop de Roman [3] — ms. se află astăzi într-una din bibliotecile Lvov-ului. Din acelaşi veac datează şi cele mai vechi cronici slavo-romîne, cronicile moldoveneşti, păstrate una în manuscrisul slav nr. 649 din Biblioteca Academiei R. P. R. Şi tot din acelaşi veac se păstrează şi cunoscutul text al *Învăţăturilor lui Neagoe Basarab*, manuscris în 4° cu 98 foi, descoperit în 1897 în Biblioteca naţională din Sofia de Svet Vulovi. [4]. Textul a fost apoi editat de P. A. Lavrov [5].

Manuscrisele slavo-romîne continuă în veacul al XVII-lea, cînd cele mai de seamă sînt ale cunoscutului cărturar şi miniaturist din întîia jumătate a veacului al XVII-lea, mitropolitul Anastasie Crimcovici. Din aceste manuscrise, patru se mai păstrează şi astăzi în biblioteca ctitoriei sale — mănăstirea Dragomirna.

Manuscrisele slavo-romîne se scriu şi în veacul al XVIII-lea, precum şi la începutul veacului al XIX-lea, şi în acest sens subliniez activitatea şcolii slave de la Schitul Poiana Mărului din Rîmnicul Sărat — unde se lucrează de pildă manuscrisele 373, 375, 379 şi 382 din fondul manuscriselor slave al Bibliotecii Academiei R.P.R., după cum am arătat într-un articol [6].

Primul *document* slavo-romîn ce ni s-a păstrat este hrisovul domnului muntean Vladislav I, ce nu are dată, ca şi majoritatea textelor din veacurile X-XIV, hrisov destinat mănăstirii Vodiţa şi păstrat astăzi în secţia istorică a Arhivelor statului din Bucureşti. A fost reprodus pentru prima oară în facsimil litografiat de B. P. Haşdeu [7] ; cel mai reuşit facsimil este însă cel din *Culegere de facsimile*, *Seria Slavă*, pl. 1. [8] Urmează apoi hrisovul lui Dan

---

[1] N. P. Lihacev, Палеографическое значение бумажныхъ водяныхъ знаковъ, partea 1, St. Petersburg, p. 101.

[2] V. Brătulescu, *op. cit.*, pl. XXXV—XLIV.

[3] Vezi Emil Kalužniacki, Обзоръ славяно-русскихъ памятниковъ письма и языка находящихся в библиотекахъ и архивахъ львовскихъ, în « Труды Археологического съезда в Киеве », II, p. 258—259 şi 309.

[4] S. Vulovič, Опис словенских рукописа Софијске Народне библиотеке [Descrierea manuscriselor slave ale Bibliotecii Naţionale din Sofia], în «Споменик српске краљевске Академиј », XXXVII (1900), p. 44.

[5] P. A. Lavrov, Слова наказательныя воеводы валашского Іоанна Нѣгоя къ сыну Феодосію, St. Petersburg 1904.

[6] D. P. Bogdan, *Despre manuscrisele slave din Biblioteca Academiei Romîne*, extras din « Arhiva Romînească », IV, Buc., 1940, p. 13.

[7] B. P. Hasdeu, *Etymologicum magnum Romaniae*, IV, Buc., 1898, anexe.

[8] Publicat de A. Sacerdoţeanu şi Damian P. Bogdan. Vezi şi facsimilul din *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV şi XV, p. 305.

din 1385 octombrie 3, reprodus în *Culegere de facsimile, Seria Slavă*, pl. 2. Trecînd la domnia lui Mircea cel Bătrîn avem mai multe documente.

Epoca lui Mircea cel Bătrîn corespunde în Moldova şi celui mai vechi document ce ni s-a păstrat şi acesta este scrisoarea din 10 februarie 1388 a lui Petru Muşat adresată regelui polon Vladislav Jagello, redată în facsimil de Ioan Bogdan [1] ; originalul, ce se păstra în *Archivum Główne* din Polonia, a ars în timpul ultimului război mondial.

Din *Transilvania*, cel mai vechi document păstrat este o scrisoare fără dată — însă datată aproximativ cu anii 1462—1463, adresată de judeţul şi pîrgarii Braşovului unui Duca din Greci, păstrată în arhiva oraşului Stalin şi publicată de I. Bogdan [2], la care se află şi datarea de mai sus.

Documentele slavo-romîne continuă şi se înmulţesc în veacurile XVI şi XVII, dar încep să scadă ca număr din a doua jumătate a veacului al XVII-lea, fiind copleşite de cele romîne în chirilică. Se scriu însă documente slavo-romîne şi în veacul al XVIII-lea, dar prea puţine la număr, şi acestea sînt numai între documentele destinate unor mănăstiri dinafara patriei noastre, ca de pildă cartea domnului moldovean Antioh Cantemir, cu data 1706 iunie 29, destinată mănăstirii Ioan Teologul de pe insula Patmos [3].

Caracterul. Cea mai mare parte dintre manuscrisele slavo-romîne au un caracter religios. Astfel sînt: 1) texte ale scripturii (vechiul şi noul testament); 2) texte pentru slujbe religioase; 3) texte însumînd opere ale părinţilor şi învăţaţilor bisericii ortodoxe şi 4) texte cu teologie dogmatică şi polemică. Manuscrisele cu text laic sînt foarte puţine şi ele se împart, după cuprins, în manuscrise istorice, juridice, didactice, beletristice şi altele.

Aşa de pildă ca manuscris istoric este cronica lui Gheorghe Amartolos, cuprinsă în manuscrisele 320 şi 321, scrise în Ţara Romînească şi aflate sub cota amintită în fondul manuscriselor slave al Bibliotecii Academiei R.P.R., apoi cronicele din care ni s-au păstrat cele moldoveneşti. În cadrul manuscriselor juridice, citez de pildă *Sintagma lui Matei Vlastaros*, aflată în manuscrisul 131 din Biblioteca Academiei R.P.R.; între manuscrisele didactice sînt gramaticile de limbă slavă bisericească aflate în aceeaşi bibliotecă şi acelaşi fond sub cotele 386, 402 şi 576. Iar între cele beletristice se situează de pildă viaţa lui Varlaam şi Ioasaf, cuprinsă în manuscrisul nr. 132 din aceeaşi bibliotecă. În ceea ce priveşte documentele slavo-romîne, cele mai multe sînt acte de proprietate şi numai un număr relativ redus faţă de acte, îl alcătuiesc scrisorile.

Formele în care s-au păstrat manuscrisele şi documentele slavo-romîne. Mai toate manuscrisele sînt copii după originale. De pildă, *Pomelnicul mănăstirii Bistriţa* este o copie din vremea lui Ştefan cel Mare după un original început în anul 1407, tot aşa de exemplu este şi cronica moldovenească păstrată la sfîrşitul manuscrisului nr. 649 din fondul manuscriselor slave al Bibliotecii Academiei R.P.R., — copie după un original din veacul al XV-lea. Cit despre manuscrisele religioase, acestea sînt toate copii după alte copii, ale căror arhetip, îl alcătuiesc traducerile slave făcute în veacurile: IX (a doua jumătate), X şi XI, după originale greceşti. Unele dintre

[1] I. Bogdan, *Album paleografic moldovenesc*, pl. I.

[2] Idem, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Romîneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească*, I, nr. CCXLII, p. 297—298.

[3] Un facsimil al cărţii la Nicolae Iorga, *Ştiri noi despre sfîrşitul secolului al XVI-lea romînesc*, în «Anal. Acad. Rom.», Mem. Secţ. Ist., seria III, tom. XIX, pl. 3.

acestea din urmă sînt şi copii după tipărituri, dar după ce tiparul s-a dezvoltat numărul acestora însă este redus. De pildă, manuscrisul 503 din fondul manuscriselor slave ale Bibliotecii Academiei R.P.R. este o copie din veacul al XVII-lea, aceasta după evanghelia din 1512, tipărită din ordinul lui Vlad cel Tînăr.

În ceea ce priveşte documentele slavo-romîne, acestea s-au păstrat în: 1) *originale* autentice, simple dar şi multiple ; 2) *duplicate*, *neooriginale*, *copii* şi *falsuri*[1].

Din punct de vedere paleografic, interesează în primul rînd originalele simple şi multiple, autentice şi false, duplicatele — actele ce se apropie cît mai mult de original, îmbrăcînd aproape întru totul forma şi deosebindu-se de original numai prin data posterioară şi uneori prin stilul oarecum schimbat precum şi copiile, însă numai cele *figurate* care caută să imite cît mai fidel originalul. În acest sens, citez ca duplicat de pildă hrisovul lui Mircea cel Bătrîn cu data 1387 iunie 27 [2].

Numărul izvoarelor. Este foarte greu de precizat numărul manuscriselor şi documentelor slavo-romîne ce s-au păstrat pînă în zilele noastre. Voi încerca totuşi să dau o cifră aproximativă. Dintre manuscrisele slavo-romîne, cele mai multe ni s-au păstrat din Moldova şi cifra lor aproximativă este de aproape 400. Dintre manuscrisele Ţării Romîneşti, cifra celor păstrate este de circa 150. Cel mai mic număr de manuscrise s-a păstrat din Transilvania — circa 20.

Documentele. Cele mai multe documente s-au păstrat din Moldova, şi cifra aproximativă a acestora este de peste 4 000. Documentele slave din Ţara Romînească se apropie de 3 000. Cele mai puţine documente s-au păstrat din Transilvania — 11 la număr — publicate în cuprinsul ediţiei filologice a lui Grigore Tocilescu [3].

Dar cifrele aproximative de mai sus nu reprezintă decît numai o infimă parte din izvoarele paleografiei slavo-romîne ce s-au scris în veacurile XIV—XVIII, căci din datele documentelor ce ni s-au păstrat reiese că au existat mult mai multe documente, chiar şi în ceea ce priveşte documentele din Transilvania.

Astfel, de pildă, expresiile: **єлико... приложи** [cît a dăruit], **изкаднше книгє старим господарєм** [au scos cărţile domnilor de demult] ce apar în: hrisovul lui Dan I din 1386 oct. 3, unele hrisoave de la Mircea cel Bătrîn destinate mănăstirii Tismana, hrisovul lui Vlad Călugărul din 1493 iunie 3 [4], dovedesc că au existat o serie întreagă de acte ce nu au ajuns pînă la noi. Tot aşa, de pildă, documentele publicate de Grigore Tocilescu în *534 documente...*, sub nr. 137, 182, 215, 231, 267, 306, 309, 332 şi 339, precum şi cele publicate într-una din ediţii de prof. P. P. Panaitescu [5], arată exis-

---

[1] Vezi pe larg D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-romînă.*

[2] Reprodus în *Culegere de facsimile*, Seria slavă, pl. III. Copii figurate sînt de pildă actele reproduse în facsimil în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV şi XV, p. 665 şi 686.

[3] Gr. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-romîne din Ţara Romînească şi Moldova, privitoare la legăturile cu Ardealul*, Bucureşti-Viena, 1931.

[4] Vezi facsimil în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII XIV şi XV, p. 385.

[5] P. P. Panaitescu, *Documente slavo-romîne din Sibiu*, Bucureşti, 1938, sub nr. XVIII, XX, XXI şi XXV.

tenţa cărţilor adresate de braşoveni şi sibieni către domnii şi boierii Ţării Romîneşti — cărţi ce nu au ajuns pînă la noi. De altfel, trebuie subliniat faptul că nici una din scrisorile braşovenilor, sibienilor şi bistriţenilor din Năsăud, adresate domnilor, boierilor, şoltuzilor şi feţelor bisericeşti din Ţara Romînească şi Moldova nu s-a păstrat, căci întreaga arhivă domnească, arhivele boiereşti, orăşeneşti şi de feţe bisericeşti din Ţara Romînească şi Moldova nu au ajuns pînă la noi.

Distrugerea textelor slavo-romîne. Pricinile care au făcut ca textele slavo-romîne să piară în cursul vremilor trebuie căutate în calamităţile care s-au abătut asupra oamenilor din patria noastră. Astfel, unele documente au fost nimicite prin incendii. Cea mai veche menţiune în acest sens se află în actul lui Ştefan cel Mare din 12 august 1461: « *Iar Husin şi soţia lui Maruşca au zis: şi noi avem ispisoc vechi de la Alixandru Vodă cel Bătrîn... şi se află la mîna preotului rusăsc ce iaste în mahalaua tîrgului. Deci venind şi preotul acest rusăsc, au zis cum că drept iaste că au fost acel ispisoc de la Alixandru Vodă cel Bătrîn în mîna me, şi era scris de mîna lui Brătei... dar acel ispisoc au ars atuncea cînd au ars şi biserica cea dinnaintea tîrgului Sucevii ce s-au aprins de tunet, mai la vale de Sf. Atanasie* ». Această menţiune a fost relevată de A.I. Iaţimirski [1]. Tot aşa în actul moldovenesc din 1546 mai 9, scris de Luca Popovici la Huşi, se specifică că un privilegiu de la Iliaş şi Ştefan fiii lui Alexandru cel Bun, погорил оу дом илии коли емꙋ погорили дом [a ars în casa lui Ilea cînd i-au ars casa]. La fel, într-un act din Ţara Romînească cu data 1549 iunie 22, se specifică: а нꙋ им ест бил книга за дѣдинꙋ ꙋжежена ꙋ едно кꙋке [ci le arsese cartea de dedină într-o casă]. Uneori se arată şi cei vinovaţi de arderea actelor. Astfel, în actul moldovenesc din 1582 martie 8 se specifică: а тот оурик их изгорил въ дом Пантелеев шт Бржещи коли пришел един посел шт хорꙋжїи въ поклисарство до гсва ми и приключило с емꙋ ночовати въ домꙋ того пантелею и запалил емꙋ дом тот посел [iar acel uric al lor a ars în casa lui Panteleiu din Brăieşti cînd a venit un sol de la Horuji [2] în solie la domnia mea şi s-a întîmplat lui ca să găzduiască peste noapte în casa acelui Panteleiu şi acel sol i-a ars casa]. Tot aşa, în documentul Ţării Romîneşti din 1622 iunie 18, se arată: и ест бил имѣл и книг, таж ест изгорил въ една кꙋке за ꙋгрїи [şi avusese şi carte, însă le-a ars într-o casă din pricina ungurilor]. Şi un ultim exemplu: în documentul moldovenesc din 1661 decembrie 29, se specifică: тѣх прикилїе и нарѣденїе что шнї имали за даанїе и милованїе шт ктитор своим... въси пожегошѧ ꙋ таинъ стѣи мнстръ и съ многаа имѣнїе и съ шдежди стѣи мнстръ гакож сам гпдсва ми знахом тѣх прикилїе и нарѣденїе сказили и палилы когда пришли хмил съ казачї и съ пїапарїи плѣниша и пожигош землѧ наш [acele privilii şi drese ce ei au avut de danie şi miluire de la ctitorii lor... toate au ars în tainiţa sf. mănăstiri <Barnovschi> şi cu multă avere şi cu odăjdii ale sfintei mănăstiri cum singur domnia mea am aflat

---

[1] A. I. Iaţimirski, Славянскiе и русскiе рукописи, p. 224. Vezi şi *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV; vol I, p. 314 urm.

[2] Cazaci.

acele privilegii şi drese stricate şi arse cînd au venit Hmil [1] cu cazacii şi cu tătarii<şi> au prădat şi au ars ţara noastră. A. I. Iaţimirscki arată că «mare parte din manuscrisele slave şi aproape toate cele romîne şi străine» din Biblioteca mănăstirii Neamţ «au pierit în timpul incendiului» ce a copleşit mănăstirea în anul 1862 [2].

Cele mai multe documente s-au mistuit din pricina năvălirilor. Astfel unele acte spre a nu se pierde s-au îngropat în pămînt unde au putrezit. Aşa, de pildă într-un act moldovenesc din 1593 aprilie 10 se specifică: тии въси вышереченїе и<м> ѹриче сказили сѣ и погнили ѹ земли... тъкмо печати им цѣли били зостали, тогда егда бѣше сѧ въздвиглъ хан съ въсею силою своеи над земли мѡлдавскои и хотѣше поставити пашѹ ѹ земли молдавскою [toate aceste urice ale lor mai sus zise s-au stricat şi au putrezit în pămînt... numai peceţile lor rămăseseră întregi, atunci cînd s-a ridicat hanul cu toată puterea sa asupra ţării Moldovei şi au vrut să pună paşă în ţara Moldovei]. La fel, într-un document moldovenesc din 1604 mai 20. se arată că: а тот ѹрик изгѹбили его ѿт една ıама [iar acel uric l-au pierdut din pricină că fusese îngropat într-o groapă]. Tot aşa, într-un document moldovenesc din 15 aprilie 1617 se arată că: а тот ѹрик закопан бил ѹ земли и погнил, тъкмо печат принесли прѣд нами лицем и ѹказовали [iar acel uric fusese îngropat în pămînt şi a putrezit, numai pecetea au adus-o de faţă înaintea noastră şi au arătat-o]. La fel şi în timpul ultimului război mondial s-au îngropat acte vechi în pămînt, căci M. Costăchescu spune despre un act al lui Ştefan cel Mare din 5 martie 1493 următoarele: «uricul împreună cu altele fiind îngropat în pămînt... a putrezit, păstrîndu-se numai pecetea» [3]. Tot din pricina năvălirilor, la începutul veacului al XVIII-lea, apropiindu-se duşmanul, episcopul Sava de Roman a poruncit ca toate actele vechi şi obiectele bisericeşti ale episcopiei ce păstorea să se trimită la mănăstirea Pîngăraţi, dar cînd trecea peste rîul Bistriţa carul s-a înecat şi documentele au urmat soarta carului [4].

Alte documente s-au distrus prin pieirea posesorului lor. Aşa, de pildă, în actul moldovenesc din 1633 martie 15 se specifică: а привилїе и дрѹгих нарѣденїе... были до пан еи Никоаръ, изгибли егда потопил сѣ [iar priviliile şi alte direse au fost la panul ei Nicoară şi au pierit cînd s-a înecat]. Unele documente s-au distrus din pricina apei. Aşa, de pildă, în documentul Ţării Romîneşti din 1640 iunie 5, se menţionează: книга Ѧлеѯандрѹ воевод, снъ Радѹл воевод... сгнила и порѹшина и исхабила за вода [cartea lui Alexandru Voevod fiul lui Radul voevod... a putrezit şi s-a vătămat şi s-a stricat din pricina apei]. La fel şi specificarea dintr-un document moldovenesc cu data 1593 martie 16: нѫ сего <ѹрик> ѡбрѣтошѫ рѹбан и раздран и въ водѣ мочен и без печат, ıакож гсдвмн и съ въсего нашег съвѣта видихмо тот ѹрик скажен [dar acest <uric> s-au aflat tăiat şi rupt şi udat de apă şi fără pecete cum domnia mea şi cu tot sfatul nostru am văzut acest uric stricat].

---

[1] Adică Bogdan Hmelniţki.
[2] A. I. Iaţimirski, Славянскіе и русскіе рукописи, 1905, p. 608.
[3] M. Costăchescu, *Documente de la Ştefan cel Mare*, p. 48.
[4] Cf. I. Bogdan, *Vechile cronice moldoveneşti pînă la Ureche*.

Alte documente s-au pierdut din pricină că destinatarii, purtîndu-le cu ei, au căzut apoi în robie. De pildă, într-un act moldovenesc din 1546 aprilie 16 se specifică: и прикилїа ѡт кѹпеж що она имала... тое прикилїе ѡна изгѹбила на тот час коли оу татареꙋ била [iar privilia de cumpărătură ce ea a avut... acea privilie ea a pierdut-o în vremea cînd a fost la tătari]. Tot aşa într-un act moldovenesc din 1623 mai 14 se menţionează: и ѹрик що имам ... възели ѡт нас татарі... егда побрали нас татари [şi uricul ce am avut... ni l-au luat tătarii... cînd ne-au luat tătarii].

În aceeaşi poziţie este şi pierderea actelor, prin fuga din ţară. De pildă într-un act moldovenesc din 1589 iunie 23 se specifică: тїи прикилїе ѡни иχ изкадила мти его драгна когда изишла из нашеи земли до Бръи а [acele privilegii le-a scos <din ţară> mama lui, Dragna, cînd a plecat din ţara noastră la Brăila]. La fel un act moldovenesc din 1593 martie 16 spune: але прикилїю иж ѡн имал... ѡн бил изгиб коли изшел ѡт земле съ петръ воевод҃ї и тогди изгиб въси своиχ прикилїаχ [însă privilegiul ce el a avut... el l-a pierdut cînd a plecat din ţară cu Petru voevod şi atunci a pierdut toate privilegiile lui]. Şi tot aşa specificarea din cartea mitropolitului Anastasie Crimcovici şi a altor feţe bisericeşti şi boieri, cu data 1628 noiembrie 12: за редѹ томѹ ѹрикѹ что имают на тог село... како дал его съ иними ѹрикове своиꙋ запечатлѣни въ рѹкаχ госжди маргити ѹ лѣдскаа землѣ ꙗко да држит иχ добрѣ понеж когда ѡна хотѣла прїити къ земли не смѣла възѣти иχ съ собою ꙗко да не погѹбит иχ [de rîndul acelui uric ce au pe acel sat... că l-a dat cu alte urice ale sale cu peceţi în mîinile doamnei Marghita în ţara leşească ca să le ţie bine, fiindcă atunci cînd a vrut să vină în ţară n-a îndrăznit să le ia cu sine ca să nu le piardă]. La fel s-au pierdut odoarele — între ele manuscrisele şi documentele — ce în veacul al XVIII-lea mitropolitul Dosoftei le-a luat şi le-a dus cu el în Polonia. Şi tot în acelaşi cadru de nimicire a actelor din pricina năvălirilor se situiază şi specificarea aflată într-un act moldovenesc din 1602 iulie 12: а тоти прикилїе и исписоаче погибли ѡт Пътрашко ѹрѣдник на брег Нистри под нашег град Хотинскаго когда бист пришел Михаи воевод҃ї съ Ѹгри и съ многи ꙗзики над гдстко ми и над нашеа земли [şi aceste privilii şi ispisoace le-au pierdut Pătraşco urednic pe malul Nistrului sub cetatea noastră a Hotinului cînd a venit Mihai voevod cu ungurii şi cu multe limbi asupra domniei mele şi asupra ţării noastre].

Răscoalele din ţară au pricinuit şi ele pierderea actelor. De pildă într-un act moldovenesc din 1546 aprilie 8 se specifică: а едни злотворци люд҃ї ѹкрадоше емѹ дом, тогда и прикилїи що имал [iar nişte oameni rău făcători i-au prădat casa şi atunci şi privilegiile ce a avut]. Tot aşa un act moldovenesc din 1547 aprilie 15 spune: тѧχ прикилїе всѧχ изгыбошѧ коли ѡтсѣкоχ гвѧ ми брата его краснъшѧ вистиꙗрника [acele privilegii toate au pierit cînd a tăiat domnia mea pe fratele lui, Crasnăş vistiernic]. La fel într-un document al Ţării Romîneşti din 1643 februarie 25: а ѡт когда злочистивїи погибнѹли книгове стмѹ монастирѹ Брадѹл [... iar de atunci cînd răufăcătorii au făcut să piară cărţile sfintei mănăstiri Bradul]. Tot aşa în actul

din acelaşi an august 8: а когда прїфатилѣ хоцїи по Ръзвич єгȣмєна,.. тогда єгда єст загинȣл хрисоавєлє и книгє стмȣ монастири [iar cînd hoţii au prins pe egumenul Răzbici... atunci au pierit hrisoavele şi cărţile sf. mănăstiri]. Şi un ultim exemplu, specificarea dintr-un act al Ţării Romîneşti cu data 1656 iunie 3: а книговѧ и хрисовєл и записовѧ стои монастири... бил єст ȣ дома болѧром гдсв ми прєдєв вор, таж по врѧм къда єст възкигнȣл кълараш и дърътан и сєимѧн, таж ѡсєчил болѧр и жахокал дрмовѧ късах болѧр ѡни възимал късах книговѧ и записв ѡт домa прєдєк вор тєрє єст ѡложил въ ѡгнȣ [iar cărţile şi hrisoavele şi zapisele sf. mănăstiri... au fost în casa boierului domniei mele Preda vornic, astfel pe vremea cînd s-au ridicat călăraşii şi dărăbanii şi seimenii de au tăiat pe boieri şi au prădat casele tuturor boierilor ei au luat toate cărţile şi zapisele din casa lui Preda vornic şi le-au băgat în foc].

După cum unele documente şi manuscrise slavo-romîne au pierit din pricina năvălirilor, tot aşa altele au fost mistuite de oameni cu voia sau fără voia lor, din ştiinţa sau neştiinţa lor. Această soartă au împărtăşit-o în primul rînd actele false şi primul exemplu ni-l oferă un act al lui Ştefan cel Mare din 25 ianuarie 1472, citat în introducerea acestui studiu.

Tot aşa actele pe care domnul le socotea neîndreptăţite, erau distruse. De pildă într-un act moldovenesc din 1585 aprilie 8 se spune că: исписок что ѡни имали за дааниє ѡт алєѯандра воєводи, а том исписок ȣркал им єго iѡ воєводи [ispisocul de danie ce ei l-au avut de la Alexandru voevod, iar cel ispisoc li l-a rupt Ion voevod]. La fel într-un act moldovenesc din 1623 februarie 14: тот ȣрик что имал мєлєщан ѡт пєтра воєводї єщє съ-рѣзаш ѡт прѣд гка мы [acel uric ce Meleştean l-a avut de la Petru voevod încă s-au tăiat înaintea domniei mele].

Cînd de pildă un act înceta de a mai avea vreo valoare era de asemenea distrus. Astfel într-un document moldovenesc din 1624 noiembrie 14 se specifică că zapisul de împrumut: ȣрȣкал ѡт прѣд тих люд добри ѡрраш [l-a rupt Orăş, înaintea acelor oameni buni].

Apoi actul moldovenesc din 1578 iunie 30 arată un caz de beţie ce a dus la pierderea unor acte: а тоти вишєписанних привилїє изгȣбил их Андрєика снъ Жȣржа, внȣк Никоарж Ѡница, коли прилȣчил сѧ єдин раз прїити до ꙗс коли било Iѡан воєвода тамо и оꙋзикал сѧ оꙋ ꙗс тажє идȣчи къ своѭ домȣ пїꙗн тогода изгȣбил <ємȣ> их съ єдна таистрȣ тȣрєскаа и съ тридєсѧт и шєст злат татарских [iar acele mai sus scrise privilii le-a pierdut Andreica fiul lui Jurj nepotul lui Nicoară Oniţă cînd s-a întîmplat o dată de a venit la Iaşi, cînd era acolo Ioan voevod şi s-a îmbătat în Iaşi. Aşa că mergînd către casa sa beat le-a pierdut atunci cu o traistă turcească şi cu 36 zloţi tătăreşti].

Lipsa de grijă în trecut faţă de documente a dus la pierderea multor documente. Uneori neglijenţa faţă de texte s-a manifestat cu prilejul legăturii manuscriselor, cînd nu numai că s-au tăiat marginile cu text ale manuscriselor, dar ceea ce a fost şi mai dăunător este faptul că la legătură s-au distrus manuscrisele mai vechi ale căror foi au slujit la legătura manuscri-

selor mai noi. Să exemplific: la legătura pomelnicului mănăstirii Bistriţa s-au tăiat parte din glosele marginale, la manuscrisul nr. 89 din fondul manuscriselor slave al Bibliotecii Academiei R.P.R. s-au tăiat la legat cifrele de pe filele 197ʳ, 205ʳ, 245ʳ, 260ᵛ şi 261ʳ, manuscrisului 410 din acelaşi fond, i s-a tăiat la legat mai toată numerotaţia. Tot aşa la legătura manuscrisului 84 din acelaşi fond s-au folosit spre a fixa manuscrisul de scoarţe, două foi pergament desprinse dintr-un manuscris slavo-romîn din veacul al XIII-lea. Manuscrisul 537 din acelaşi fond a avut lipite pe cele două coperte foi pergament dintr-un manuscris lucrat în veacul al XIII-lea— foi care apoi s-au deslipit, dar din grafia lor s-au impregnat litere pe coca cu ajutorul căreia foile respective se lipiseră de cele două scoarţe de lemn. Şi un ultim exemplu: manuscrisul moldovenesc nr. 740 din Biblioteca Arhivelor statului Bucureşti, are în interiorul scoarţelor două foi pergament dintr-un manuscris din sec. XIII—XIV.

Despre distrugerea manuscriselor cu prilejul legării lor relatează şi Iaţimirski următoarele: la 1871 episcopul Melchisedec vizitînd mănăstirea Agapia şi găsind manuscrise aruncate în podul bisericii, a sfătuit pe stareţă să formeze o bibliotecă, să lege manuscrisele şi să le păstreze ca o raritate. Stareţa a ascultat sfatul lui Melchisedec şi a trimis manuscrisele la mănăstirea Neamţ ca să fie legate, însă scoarţele vechi, foile cu titluri desprinse din manuscrise, precum şi foile rupte au fost distruse, iar manuscrisele legate, toate au fost tăiate la margini. Şi aşa se explică, încheie Iaţimirski, de ce majoritatea manuscriselor sînt fără dată şi aproape fără însemnări [1].

Obiceiul ce exista în trecut ca pe pieptul personalităţilor bisericeşti decedate să se aşeze cîte o evanghelie a dus şi acesta la nimicirea a o bună parte din manuscrise. Şi în acest sens A. I. Iaţimirski ne dă următoarea ştire: Narcis Creţulescu i-a relatat că în deceniul al VI-lea al veacului trecut la mănăstirea Neamţ s-au făcut nişte săpături cînd s-au descoperit opt morminte, iar în fiece mormînt pe pieptul mortului se afla cîte o evanghelie, în bună parte scrisă pe pergament, dar egumenul mănăstirii a dispus ca mormintele să se astupe şi manuscrisele să rămînă pe loc.

Multe manuscrise au fost distruse de călugării greci care stăpîneau mănăstirile închinate. Astfel tot A. I. Iaţimirski relatează că în 1881 I. Bianu, vizitînd mănăstirea Probota ce se află în mijlocul satului cu acelaşi nume, preotul bisericii i-a relatat lui Bianu că douăzeci de ani în urmă, cînd mănăstirea era condusă de călugării greci, o dată aceştia au îngropat în pămînt un mare număr de manuscrise care nu-şi mai aveau uz în biserică. Preotul cunoştea foarte bine locul unde fuseseră îngropate manuscrisele şi Bianu a propus să se facă săpături, căci, după părerea lui, manuscrisele ce se aflau în mijlocul grămezii s-au putut păstra, mai ales cele pe pergament, dar atare săpături nu s-au făcut.

Şi unii cercetători au contribuit la nimicirea de documente şi manuscrise. Căci cine altul decît unul ca atare a tăiat cu foarfeca şi a luat de pildă bucăţica din actul moldovenesc cu data 1621 martie 17 din Biblioteca Academiei R.P.R. (doc. XLIX-8) ce cuprindea numele grămăticului. În acelaşi fel au dispărut două foi de la începutul manuscrisului slav nr. 204 din aceeaşi bibliotecă, trei foi din caietele 1—2 din acelaşi manuscris, a doua foaie pergament şi trei foi hîrtie din manuscrisul lui Anastasie Crimcovici sfîrşit de scris la 18 septembrie 1609 şi aflat la mănăstirea Dragomirna, tot aşa o însemnare

[1] A. I. Iaţimirski, Славянскіе и русскіе рукописи, p. 7.

ce se afla pe marginea de jos a foii 247 din manuscrisul 618 din fondul manuscriselor slave al Bibliotecii Academiei R.P.R.

Sînt însă şi cazuri, ce-i drept destul de rare, cînd unele acte socotite pierdute din pricina unei invazii, au fost mai tîrziu regăsite. Aşa, de pildă, actul muntean din 3 iunie 1478 « furat în timpul războiului de la 1917 », cum, scrie A. Filimon [1], a fost cumpărat în mai 1950 de Biblioteca Academiei R.P.R.

Aşadar din cele scrise mai sus, cu mult peste 50% din manuscrisele şi documentele slavo-romîne au dispărut în cursul vremurilor şi cifra de 10 000 manuscrise slavo-romîne şi romîne ce s-au scris în trecut — cifră dată de A. I. Iaţimirski [2] — se apropie de cea reală.

MATERIALUL DE SCRIS

Papirusul. Problema materialului de scris este una dintre cele mai esenţiale în paleografie, întrucît această problemă este în strînsă legătură cu problema fundamentală a paleografiei: evoluţia grafiei. Aceasta din urmă îşi schimbă înfăţişarea şi iuţeala în dependenţă de faptul dacă textul era scris pe material ca piatra, lemnul, metalul şi aşa mai departe sau pe material ca pielea sau hîrtia — fapte subliniate şi de eaev şi Cerepnin.

Dintre primele materiale paleografice este papirusul — *Cyrerus papyrus* [3] — plantă ce creştea în delta Nilului, în Africa centrală, în Malta şi în Sicilia, folosit în grafia egipteană, apoi în cea greacă şi latină.

Pergamentul. Paleografia slavo-romînă, ca şi paleografiile slave în genere, cunosc ca material de scris pielea — în prelucrarea pentru scris denumită *pergament* — şi hîrtia, aşadar nu şi papirusul.

Transformarea pielii în material de scris alcătuieşte un mare progres atît în dezvoltarea grafiei, cît şi în trăinicia textelor. Astfel pe cînd pe papirus nu se putea scrie decît numai pe o singură faţă, în direcţia fibrelor, materialul fiind destul de friabil şi puţin comod pentru scris, pe pergament dimpotrivă se scrie pe amîndouă feţele, în toate direcţiile şi cu toată uşurinţa, iar deosebita rezistenţă şi durabilitate a materialului duce la trăinicia cu mult mai îndelungată a textelor pe pergament faţă de textele scrise pe papirus.

Numele pergamentului este кож' — *piele* — aşadar se confundă cu cel al pielii. De pildă în hrisovul lui Vintilă, domn al Ţării Romîneşti din 1530 octombrie 25 destinat mănăstirii Sinai, gramăticul îşi însemnează numele în chipul următor: и аз богдан граматик смѣренніи. сн҃ъ дѹмитрѹ кѹпих кожѹ и начрътах хрисовѹл [şi eu smeritul Bogdan grămătic, fiul lui Dumitru, am cumpărat *pielea* şi am scris hrisovul].

De asemenea este cunoscută şi romînizarea termenului slav кожа — căci, în actul lui Matei Basarab din 1650 septembrie 16 apare expresia: сїа книг гдска ми за колж [aceasta carte a domniei mele din *coajă* — adică *piele*].

[1] A. Filimon, în « Anuarul Institutului de istorie naţională », Cluj, V (1930), p. 525—526.

[2] A. I. Iaţimirski, *op. cit.*, p. XI—XII.

[3] Există şi altă denumire botanică : *Papyrus hydroschoenus Mor* (vezi în acest sens de pildă Čestimir Loukotka, *Vývoj pisma*, ediţia rusească, Moscova, 1950, p. 52, nota 1.

În manuscrise apar şi alţi termeni pentru denumirea pergamentului, ca de pildă: тєтроvангєл на кожанон хартїи [tetraevanghel pe *hîrtie din piele*] într-un manuscris moldovenesc din 1553[1]; на тєлєнти [*pe piele de viţel*] într-o notă moldovenească din veacurile XV — XVI, dintr-un manuscris ucrainean din veacul al XIV — lea [2], italianul паргамин — *pergament*, într-un manuscris moldovenesc din 1603[3]. Şi tot acelaşi termen, dar în sufix romînesc — паргаминтȣ — apare ca însemnare pe marginea dreaptă a cărţii lui Vasile Lupu din 1649 martie 15 scrisă de Ionaşco diac de la Iaşi, original ce se află în Biblioteca Academiei R. P. R., Filiala Iaşi, fondul Spiridoniei, moşia Proceşti. Subliniez faptul că din punct de vedere cronologic această notă este anterioară cărţii amintite a lui Vasile Lupu.

Pergamentul se fabrica din piele de animale şi istoria preparării lui cunoaşte mai multe sisteme. Se folosea pentru prepararea pergamentului mai mult pielea de oaie, capră, viţel, miel şi ied.

După natura pielii din care se fabrica pergamentul, dar şi după iscusinţa meşterului ce lucra, există în paleografia slavo-romînă două feluri de pergament. Primul un pergament prost lucrat — şi ca atare de o calitate inferioară—,adeseori cu locuri unde cerneala lunecă, nu prinde, cu găuri rotunde sau ovale care arată partea de pe corpul animalului de unde a fost luată pielea, cu tăieturi şi suprafaţă inegală, defecte pricinuite de neîndămînatica folosire a cuţitului cu prilejul prelucrării pielii în pergament. Al doilea fel înfăţişează un pergament bine lucrat, subţire, uneori subţire chiar ca o foiţă de hîrtie şi catifelat, aşadar *velin*. Pergamentul gros era cel preparat din piele de oaie, capră şi viţel. Aşa de pildă actele moldoveneşti cu datele: 1433 noiembrie 3, 1436 iunie 13, 1502 martie 14 sînt scrise pe pergament lucrat din piele de oaie, actul moldovenesc din 13 decembrie 1488 — pe pergament din piele de capră, la fel şi cel din 1472 iunie 5. Pergamentul subţire era fabricat din piele de miel şi de ied, iar cînd prepararea pergamentului se făcea din piele de miel sau ied de îndată născut şi sacrificat, acest pergament era foarte subţire, catifelat, aşadar velin. Pergamentul subţire din piele de miel şi bine lucrat înfăţişează de pildă hrisovul lui Vladislav I destinat mănăstirii Vodiţa, cel al lui Dan I din 1385 octombrie 3, actul moldovenesc din 1448 iulie 15 sau cel din 1527 martie 16. Pergament velin înfăţişează de pildă scrisoarea lui Mircea cel Bătrîn adresată satelor mănăstirii Tismana, hrisovul din 1464 martie 30 sau actele moldoveneşti din 1463 iulie 13 şi 1465 decembrie 13. Trebuie subliniat apoi faptul că pergamentul manuscriselor moldoveneşti de obicei se remarcă printr-o minunată lucrătură, suprafaţa netedă, este subţire şi înălbit — fapt subliniat şi de Iaţimirski [4].

Culoarea obişnuită a pergamentului era gălbuie, uneori însă pergamentul, pentru a prinde foarte bine cerneala, se dădea cu o substanţă minerală şi astfel pergamentul se înălbea pe o faţă cînd era folosit pentru documente şi pe amîndouă feţele cînd urma a fi folosit pentru manuscrise.

Un per ament bine ucrat şi înălbit înfăţişează evan helia lui Ştefan cel Mare din 1493, aflată în Biblioteca naţională din München [5]. Un perga-

---

[1] A. I. Iaţimirski, Славянскiе и русскiе рукописи, p. 636.
[2] *Ibidem* p. 34.
[3] *Ibidem*, p. 34—35.
[4] A. I. Iaţimirski, Славянскiе и русскiе рукописи, p. 32.
[5] A. I. Iaţimirski, Описание южнославянских и руских рукописей заграничных библиотек, 1 (1921), p. 564.

ment preparat din piele de oaie şi înălbit înfăţişează actul moldovenesc din 1414 august 2, pergament subţire din piele de miel, înălbit, în ăţişează actul lui Mircea cel Bătrîn din octombrie, iar un perₒament catiₗelat, · înălbit, în ăţişează actul moldovenesc din 1440 august 4.

Un pergament înălbit pe amîndouă feţele — ceea ce dovedeşte că iniţial materialul fusese destinat unui manuscris — înfăţişează de pildă actele moldoveneşti din 1456 martie 1 şi 1465 decembrie 13. Se găseşte şi un pergament care pe recto cuprinde textul unui zapis slav din Ţara Romînească datat prin 1610—1617, iar pe verso un zapis romînesc — şi acest pergament se află la Arhivele statului din Bucureşti.

Pergamentul în fond n-avea şi nici nu putea avea format, fiecare foaie de pergament alcătuind o unitate deosebită, de mărime nestabilită, după cum arată de pildă şi N. P. Lihacev[1].

Dimensiunea pergamentului era obişnuit în concordanţă pentru documente cu dimensiunea textului lor, abateri însă prezintă unele acte şi aceasta în sensul că pergamentul a fost tăiat mai mic faţă de întinderea textului documentului, faptul fiind însă cunoscut numai hrisoavelor solemne din Ţara Romînească. De pildă actul din 1409 mai 11 are martorii şi data scrise pe marginile textului iniţial, la fel şi hrisovul din octombrie cum şi alte acte[2]. Cea mai mare dimensiune am întîlnit-o în hrisovul Buzeştilor din 1656 iunie 10, unde două din fîşiile de pergament ce alcătuiesc sulul hrisovului au respectiv 83 şi 81 cm.

Pergamentul gros de fabricaţie rudimentară era desigur un produs romînesc, în ţările romîne negăsindu-se, la început, mijloace cu care să se lucreze pergamentul fin. Această calitate superioară se importa, probabil, prin mijlocirea oraşelor transilvănene, mai ales prin neguţătorii braşoveni şi între pieile—кожїє — pentru care li se acorda braşovenilor anumite reduceri vamale de către domnii din Ţara Romînească[3] era probabil şi pergamentul.

În paleografia slavo-romînă există documente care folosesc pentru grafie numai jumătate din pergament, cealaltă jumătate rămînînd nescrisă, în alb. De pildă actele moldoveneşti din 1426 mai 22 şi 1665 septembrie 4 — aflat la Arhivele statului din Bucureşti, mănăstirea Galata XI — 27 şi în Ţara Romînească actele din 1506 august 16 şi 1663 iunie 14 — la Arhivele statului, Bucureşti, fondul Safta Castrişoaia III-2.

În aceeaşi ordine de idei A. I. Iaţimirski citează relaţia lui Narcis Creţulescu[4], în care se arată că pe vremea cînd acesta era elev al şcolii spirituale de la mănăstirea Neamţ a văzut topuri întregi de foi de pergament nescrise, topuri ce au rămas din epoca slavă a Moldovii, adică de la sfîrşitul veacului al XVII-lea, dar care au ars în incendiul din 1862 ce a mistuit o parte din tezaurul mănăstirii Neamţ.

Text slavo-romîne scrise pe pergament. Cele mai vechi manuscrise slavo-romîne sînt scrise toate pe pergament, o dată însă cu apariţia hîrtiei se scrie şi pe hîrtie, însă pergamentul continuă a fi folosit şi în veacurile XV—XVII, dar din ce în ce mai rar — pergamentul fiind folosit pentru

---

[1] N. P. Lihacev, Палеографическое значение бумажныхъ водяныхъ знаковъ, partea I, St. Petersburg, 1899, p. XXVIII.

[2] D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-romînă din secolele XIV şi XV*, p. 30 nota 3.

[3] Vezi în acest sens de pildă privilegiile publicate de Grigorie G. Tocilescu în opera citată sub. nr. 3, 7, 10 şi 14.

[4] A. I. Iaţimirski, Славянскіе и рускіе рукописи, p. 33.

grafia manuscriselor luxoase. Cu privire la documente însă A. I. Iaţimirski sublinia în studiul său despre documentele moldoveneşti că documentele moldoveneşti vechi din veacurile XIV—XV şi marea majoritate a celor de mai tîrziu pînă la sfîrşitul veacului al XVII-lea sînt scrise pe pergament de calităţi diferite. Într-adevăr, documentele moldoveneşti, privilegii de proprietate din veacurile XIV şi XV precum şi din prima jumătate a veacului următor sînt mai toate scrise pe pergament. Nu însă acelaşi lucru se poate spune despre documentele din Ţara Romînească, privilegii de proprietate, căci dacă pînă la 1458 toate actele — privilegiile de proprietate— se scriu pe pergament, începînd însă cu anul 1458, pergamentul alternează cu hîrtia, iar o proporţie între pergament şi hîrtie am stabilit-o de pildă pentru privilegiile de proprietate provenite din cancelaria lui Radu cel Mare, unde din 56 de acte cu acest caracter pentru care există specificarea materialului de scris, 40 sînt scrise pe pergament şi 16 pe hîrtie [1].

Palimpsestele. Dezvoltarea din ce în ce a grafiei, preţul ridicat al pergamentului, tăria şi durabilitatea lui, toate acestea la un loc au contribuit la crearea materialului de scris numit palimpsest — din cuvîntul compus grec παλίμ-ψηστος sau παλίψηστος, unde πάλιν însemnă *din nou, iarăşi*, iar ψάω *răzuiesc*, aşadar *răzuit din nou* [2]. Acest material de scris este pergamentul pe care s-a scris un text, apoi acest text s-a ras cu cuţitul, ori s-a spălat şi pe acelaşi pergament numit *palimpsest* s-a scris un nou text.

Palimpseste cunoaşte şi paleografia slavo-romînă, dar nu în măsura în care se cunoaşte un atare material de scris de pildă în paleografia latină. Astfel pe un pergament din veacul al XV-lea — răzuit— s-a scris actul moldovenesc fals cu data 1455 februarie 3. Tot aşa pergamentul ce cuprindea un act moldovenesc din 3 martie 1490, prin care Malina nepoata lui Jurj Piatră vinde un sat din Bîrlad, s-a răzuit, s-a inversat şi peste penultimul rînd — restul rămînînd neîntrebuinţat — s-a scris actul moldovenesc din 1490 martie 17. Un palimpsest înfăţişează actul lui Ştefan cel Mare din 1497 martie 20, aflat în Biblioteca Academiei R.P.R. CXXXIV—86. La fel foaia a doua din evanghelia lui Ştefan cel Mare scrisă în 1502 şi aflată în Biblioteca naţională de la Viena este un palimpsest rămas însă nescris, după cum arată A. I. Iaţimirski [3]. Tot aşa actul lui Mihnea din 1585 aprilie 6 s-a scris peste un pergament răzuit, la fel şi diata din 1587 august 30 [4].

Oricîtă rîvnă s-ar fi pus la răzuirea sau spălarea textului iniţial al unui palimpsest, urmele grafiei totuşi se păstrau. Şi aceasta din pricină că cerneala pătrundea adînc în materialul de scris, provocînd în acesta unele urme datorite reactivilor chimici, urme care apoi, prin expunere îndelungată la aer, reînviau în unele locuri textul iniţial.

Pentru restaurarea textului iniţial al unui palimpsest, se cunosc diferite *metode chimice şi fizice*, cele dintîi însă nu sînt totdeauna cele mai indicate, întrucît ele depind în mare măsură de îndemînarea şi atenţia celui care le mînuieşte, căci altfel se distruge textul, rămînînd astfel ca metode mai potrivite de restaurare a textului procedeele fizice. Cea dintîi metodă fizică constă în lectura textului cu ajutorul lămpii de cuarţ cu mercur, prevăzută cu filtrul lui Wood pentru selecţionarea razelor violete. Pergementul scris supus luminii

---

[1] D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-romînă*, p. 47, nota 2.
[2] Căci pielea mai fusese odată răzuită şi anume atunci cînd se creiase pergamentul.
[3] A. I. Iaţimirski, Описание..., p. 12.
[4] Originalul la Arhivele statului, Bucureşti, Secţia istorică, nr. 1497.

unei atare lămpi, capătă o minunată culoare violetă şi cea mai îngălbenită cerneală apare într-un negru puternic. Dacă prima metodă fizică nu dă cuvenitele rezultate se recurge la fotografie. Se netezesc bine muchiile împăturite a'e documentului şi se presează bine sub sticlă groasă şi se foto- grafiază a lumină puternică, oblică, cu diafragma cea mai mică, cu placă pancromatică şi filtru galben, căci placa pancromatică prinde cele mai fine nuanţe de intensitate ale cernelii, iar filtrul galben reţine culoarea gălbuie a fondului per amentului. Cînd însă cerneala este în ălbenită, se oloseşte o placă foto ra ică obişnuită, căci culoarea galbenă apare neagră într-o atare placă, iar cea roşie apare în negru puternic. Se vor folosi apoi şi alte filtre pentru a exclude anumite culori ce pătează pergamentul, ca de pildă filtrul roşu sau infra roşu. O altă metodă constă în facerea unui negativ foarte puternic ce se întăreşte cu sublimat; după acest negativ se face un diapozitiv, apoi un nou negativ, întărit din nou şi iar un diapozitiv. În acest fel operaţia fotografică suge din text ultimele pigmente de cernea ă. Se recomandă apoi ca totdeauna fotografiile să fie mărite pentru ca urmele de cerneală, devenind mai mari să fie mai citeţe, apoi se poate mai uşor măsura distanţa dintre litere şi a presupune astfel după numărul literelor lipsă cuvîntul ilizibil din textul supus fotografierii [1].

Hîrtia. Al doilea material de scris — căci palimpsestele intră în categoria pergamentului — cunoscut paleografiei slavo-romîne este *h.rtia.*

Intrarea în folosinţă a hîrtiei ca material de scris trebuie pusă în legătură cu evoluţia grafiei şi anume cu trecerea de la tipul semiuncialei la tipul cursivei, gen de grafie pentru care pergamentul nu mai era atît de prielnic ca în cazul uncialei şi semiuncialei. Al doilea fapt este prea marea scumpete a pergamentului faţă de hîrtie, aceasta reieşind din plin în evidenţă — cum subliniază şi N. P. Lihacev [2], atunci cînd pentru un manuscris nu de prea mari proporţii era nevoie de sacrificarea unei turme întregi de miei.

Lupta dintre pergament şi hîrtie îşi are durata ei, iar îndoiala în ceea ce priveşte trăinicia noului material de scris explică de ce de pildă nu puţine manuscrise din veacul al XIV-lea, după cum subliniază şi Lihacev [3], sînt scrise parte pe pergament şi parte pe hîrtie. Din acest punct de vedere remarc de pildă *Prologul* bisericii sf. Nicolae din Or. Stalin, despre care am pomenit mai sus în capitolul « Izvoarele paleografiei slavo-romîne » — text ce este scris atît pe pergament, cît şi pe hîrtie. Nu intră însă în această consideraţie manuscrisele lucrate pe hîrtie, care au la început şi la sfîrşit cîte o foaie de pergament — foi ce de obicei sînt adăugate atunci cînd se leagă manuscrisul, după cum şi numărul foilor de hîrtie ce copleşesc manuscrisele din veacul al XVI-lea fat ă de cîteva foi de pergament, întrucît în acest veac hîrtia, deşi friabilă, dar foarte ieftină faţă de pergament, biruise pe acesta din urmă.

În textele slavo-romîne denumirea ce designa noţiunea *hîrtie* era cuvîntul grec χάρτης, înfăţişat în forma slavizată хартиꙗ şi el apare pentru prima oară în expresia: щѡ си чтетим чрькило и хартїю [că îţi strici cerneala şi hîrtia] din scrisoarea ce în martie 1481 brăilenii, buzoienii şi rîmnicenii o adresează lui Ştefan cel Mare [4]. Desigur că şi numele spăta-

---

[1] Vezi şi H. Stahl şi D. P. Bogdan, *Manual de paleografie slavo-romînă*, p. 49—50.
[2] N. P. Lihacev, *op. cit.*, I, p. IX.
[3] *Ibidem*, I, p. XIX.
[4] Gr. G. Tocilescu, *op. cit.*, p. 399, nr. 397.

rului: Vladul хартїє din actul Țării Romînești cu data 24 octombrie 1513 [1] este în legătură cu denumirea respectivă.

Hîrtia este cunoscută din vremuri destul de vechi, căci încă din veacul al II-lea înaintea erei noastre chinezii fabricau hîrtie din mătase și fire de bambus.

În evoluția ei, fabricarea hîrtiei a trecut prin mai multe perioade, dintre care se desprind două mari etape: 1) hîrtia cunoscută sub numele de *bombicină*, din pers.* *pambuk*, care a dat grec. βαμβαξ, iar acesta latin. *bambax* — *bumbac* și 2) hîrtia care privită în zare are un desen liniar ce reprezintă o imagine numită *filigrană* — din cuvintele latine: *filium* și *granum*.

Hîrtia bombicină se înfățișează sub forma a două calități și anume: 1) zgrunțuroasă, groasă și poroasă, 2) groasă și lucioasă atît din pricina cleiului ce conține, cît și a satinării ei cu ajutorul unei unelte ce nu rareori lasă urme pe hîrtie. Particularitatea fundamentală a bombicinei este că aceasta n-are filigrană, iar liniile orizontale *vergeures* — și verticale — *pontuseaux* ce o străbat — linii ce se văd numai dacă hîrtia e privită în zare — sînt dispuse într-un chip cu totul special, după cum precizează Lihacev [2]. În ceea ce privește materialul din care e fabricată bombicina, specialiștii au legat natura materialului respectiv atît de sensul denumirii — *bambax* — cît și de faptul că din marginile foii bombicine deseori se desprind fire și puf, conchizînd că bombicina era fabricată din fire de bumbac. Și această părere fixată în paleografie din vremea lui Mabillon și Montfaucon a dăinuit pînă în deceniul al IX-lea al veacului al XIX-lea. Dar la 1884 C. M. Briquet [3] a exprimat părerea inexistenței fabricării din bumbac a hîrtiei bombicine. Ținînd seama de această părere, J. Karabaček, J. Wiesner, Giov. Freda și alții au dovedit, cu ajutorul analizei microscopice, îndreptățirea celor presupuse de Briquet. Apoi Karabaček a exprimat între altele și supoziția — admisă de pildă de E. M. Thomson [4] — că termenul *charta bombycîna* provine de la numele orașului sirian *Bambyce* — dar împotriva părerii lui Karabaček s-a ridicat Lihacev [5]. Prin aceasta mai toți cercetătorii au socotit rezolvată problema materialului de fabricație al bombicinei, numele ei fiind legat de amintitul oraș sirian, concluzie ce se află și în manualul lui Ceaev și Cerepnin [6]. Însă problema este ridicată din nou într-o lucrare publicată în colecția: Вспомогательные исторические дисциплины. Сборник статей, de N. V. Pigulevskaia, [7] membră corespondentă a Academiei de științe din U.R.S.S. Autoarea arată că cerînd să i se examineze la microscop un manuscris sirian [8] din anul 1243 s-a stabilit că acesta este scris pe hîrtie din fire din bumbac, dar alături de acest manuscris sînt și manuscrise siriene scrise și pe hîrtie grosolană, la înfățișare identică celei bombicine, însă care la analiza microscopului s-a stabilit că este fabricată din cîrpe de in. Așadar

---

[1] Vezi *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. I, p. 264.

[2] N. P. Lihacev, *op. cit.*, I, p. XVI.

[3] C. M. Briquet, *La légende paléographique du papier de coton*, extras din « Journal de Genève ».

[4] E. M. Thomson, *An Introduction to Greek And Latin Palaeography*, Oxford, 1912, p. 36.

[5] N. P. Lihacev, *op. cit.*, I, p. IX.

[6] Ceaev și Cerepnin, *op. cit.*, p. 102.

[7] N. V. Pigulevskaia, Филиграни сирийских рукописей, Moscova, 1937.

[8] N. V. Pigulevskaia, *op. cit.*, p. 423. Citez după recenzia lui Ustigov despre manualul Ceaev și Cerepnin.

aserţiunea că oraşul *Bambyce* a dat numele bombicinei cade, şi la început, cum scrie şi Ustiugov [1], bombicina era fabricată din bumbac, apoi denumirea a trecut la calităţile inferioare ale oricărei hîrtii. Hîrtia bombicină se întîlneşte în Italia pînă la sfîrşitul veacului al XIII-lea, iar în Bizanţ pînă la jumătatea veacului următor, după cum arată Lihacev [2].

Hîrtia cu filigrană apare pentru prima oară la sfîrşitul veacului al XIII-lea (cel mai vechi document cu filigrană este semnalat de Briquet ca fiind din anul 1282), fiind fabricată din cîrpe de cînepă şi in. Privită în zare, se vede că această hîrtie este străbătută de linii orizontale *(vergeures)* şi verticale *(pontuseaux)* ce se întretaie şi are, de obicei la mijloc, un desen liniar ce reprezintă o imagine — filigrana. Liniile orizontale evoluează în ceea ce priveşte grosimea şi distanţa între ele, căci în veacul al XIII-lea erau subţiri şi dese, către mijlocul veacului al XIV-lea orizontalele devin late şi cu distanţe mari între ele ca şi în veacul al XV-lea şi în cele următoare. Cît despre filigrană, aceasta este semnul meşterului fabricant al hîrtiei, de aici belşugul şi varietatea filigranelor ce impresionează, căci apar ca filigrane: animale, păsări, insecte, flori, plante, oameni, diferite obiecte din viaţa zilnică. Filigranele nu erau folosite la întîmplare, ci ele reprezintă: numele fabricanţilor de hîrtie, stema ţării sau oraşului în care se afla *moara de hîrtie* — aşa se numea în trecut fabrica de hîrtie — sau emblema proprietarului, pe al cărui loc se afla moara respectivă. Filigrana se află deobicei la mijlocul jumătăţii din stînga a foii, foarte rar la marginea foii şi destul de des la mijlocul acesteia. Exista apoi obiceiul de a însoţi filigrana de pe jumătatea foii cu o contra marcă aşezată în jumătatea din dreapta a foii. Aceste filigrane duble sînt cele mai răspîndite începînd cu sfîrşitul veacului al XV-lea, apoi tot veacul al XVI-lea şi mai tîrziu. Subliniez faptul că unele manuscrise din pricina formatului redus au filigrana tocmai la cotor, unde se situează jumătatea stîngă a foii. Tot în ceea ce priveşte manuscrisele, Lihacev remarcă faptul că sînt puţine cele care au o singură filigrană, cele mai multe cuprind în hîrtia de scris 2, 3 şi mai multe filigrane care însă nu totdeauna fac dovada că s-a folosit hîrtie de fabricaţie diferită, ci atestă că în fabrica respectivă de hîrtie s-au folosit concomitent cîteva filigrane — semnele noi se introduceau, în timp ce se foloseau încă cele vechi —, noul desen fiind uneori o variantă a celui vechi, iar alteori o nouă figură [3].

Atît în fabricaţia hîrtiei din Germania, cît şi a celei din Polonia se întîlnesc contrafaceri ale filigranelor italiene, arată Lihacev [4]. Dar pe lîngă contrafaceri există şi simpla imitaţie a filigranelor străine — cum de pildă cele mai vechi filigrane ruse sînt o imitaţie a stemei Amsterdamului şi apoi a filigranei *Pro Patria*.

Din cei dintîi ani ai veacului al XIV-lea filigranele apar aproape continuu, hîrtia fără filigrană fiind o rară excepţie, deşi se întîlneşte şi în veacurile următoare [5].

Calitatea hîrtiei a variat în cursul vremurilor, căci la început hîrtia e groasă, inegală ca suprafaţă şi cu puf, aşa cum e de pildă hîrtia folosită

---

[1] Vezi şi recenzia din «Вопросы Истории», 1947, nr. 12, p. 110—112.
[2] N. P. Lihacev, *op. cit.*, I, p. XVII şi XIX.
[3] *Ibidem*, I, p. LXXXV – LXXXVI.
[4] *Ibidem*, I, p. LXVI.
[5] *Ibidem*, I, p. XXIX.

pentru scrisoarea lui Mircea cel Bătrîn din 1406. O altă calitate înfăţişează o hîrtie mai subţire, aşa cum aceasta apare în materialul de scris al documentelor slavo-romîne din veacul al XVI-lea. O a treia calitate este, de pildă, aşa-zisa hîrtie *turcească*, groasă, lucie, de format mare, ce apare în materialul de scris din veacul al XVII-lea. Dar calitatea hîrtiei cercetată la lampa de cuarţ se nuanţează şi fiecare calitate dă o fluorescenţă proprie, ceea ce poate duce la datarea hîrtiei ce nu are filigrană, aceasta în comparaţie cu o calitate de hîrtie cu filigrană şi cu o fluorescenţă identică. Acest fapt — al stabilirii fluorescenţei — are o importanţă deosebită paleografică, întrucît prin el se poate datá un text lipsit de dată — scris însă pe hîrtia cu fluorescenţa stabilită.

Culoarea iniţial era albă, dar cu timpul hîrtia se îngălbeneşte, aşa că sub această înfăţişare hîrtia apare ca material de scris al textelor slavo-romîne.

Începînd cu veacul al XIII-lea în hîrtia din Apusul Europei, arată Lihacev [1], se fixează două formate principale: *obişnuit* de foaie şi *dublu* — alcătuit din două foi ale hîrtiei puse la un loc. Trebuie adăugat apoi faptul că formatul hîrtiei este stabilit de pergament, deşi acesta n-a avut format. În textele slavo-romîne, alături de formatul obişnuit — aşa cum e de pildă hîrtia pe care e inserată scrisoarea lui Mircea cel Bătrîn din 1406, una a lui Alexandru Aldea [2] sau actul lui Alexandru cel Bun din 1428 iulie 11 [3] — există şi documente scrise pe fîşii înguste şi lungi de cîte 20—25 cm, de pildă scrisorile adresate braşovenilor de Mihai fiul lui Mircea, parte din scrisorile lui Alexandru Aldea şi ale lui Vlad Dracul cu aceiaşi destinatari [4]. Acest din urmă fapt dovedeşte că hîrtia de format obişnuit se tăia în cîte două fîşii, aşadar o economisire. De prin a doua jumătate a veacului al XV-lea, şi mai cu seamă în veacul următor, se foloseşte hîrtia în întregul ei format obişnuit, după cum precizează I. Bogdan.

Pentru manuscrise nu s-a putut stabili cînd apare formatul dublu din pricina tăierii hîrtiei la legat. Pentru documente însă, formatul dublu apare pentru întîia dată în materialul de scris al actului lui Vlad Călugărul din 4 septembrie 1495 [5].

Dimensiunea nu era constantă, ci ea varia în raport cu întinderea textului.

Ca material de scris pentru textele slavo-romîne, hîrtia s-a importat mai mult din Italia, după cum o dovedesc de pildă următoarele filigrane italiene: 1) *trei movile* sau *trei munţi* cu o liniuţă deasupra celei din mijloc — prezentă în unele scrisori domneşti adresate braşovenilor începînd cu Dan al II-lea şi sfîrşind cu Vlad Dracul — variante apoi la Radu Paisie [6]; 2) *foarfecele* — cu diferite variante — prezente în manuscrisul lucrat de Gavril de la Neamţ la 1444, aflat în colecţia Hludov din Biblioteca publică din Leningrad [7], în manuscrisul Sintagma lui Matei Vlastaros scris în Ţara Romînească la 1451 [8] şi în Nomocanonul scris sub Ştefan cel Mare la 1497 şi aflat în colecţia

---

[1] N. P. Lihacev, *op. cit.*, I, p. XXVIII.
[2] I. Bogdan, *Album paleografic cuprinzînd 26 facsimile*, pl. 5.
[3] P. Mihailovici, *Album de documente moldoveneşti*, pl. III.
[4] I. Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Romîneşti cu Braşovul*, I, p. XVI.
[5] D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-romînă din secolele XIV şi XV*, p. 48, nota 2.
[6] I. Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Romîneşti...*, p. XVI.
[7] N. P. Lihacev, *op. cit.*, I, p. 102.
[8] *Ibidem*, I, p. 175.

Pogodin din Biblioteca publică din Leningrad[1]; 3) *ancora* cu diferite variante, prezentă în scrisori braşovene de la Vlad Călugărul, Radu de la Afumaţi şi Radu Paisie, în manuscrisul moldovenesc 21 din fondul manuscris slav al Bibliotecii Academiei R.P.R. şi în Dioptra lui Filip din 1563, în colecţia H udov din Biblioteca publică din Leningrad[2] şi 4) *mîna* sau *mănuşa* — ce apare în unele scrisori braşovene începînd cu Vlad Ţepeş şi pînă la sfîrşitul veacului al XVI-lea. Este apoi importul hîrtiei din Germania, după cum o dovedesc de pildă următoarele filigrane: 1) *porcul*, ce apare în manuscrisul moldovenesc nr. 9 din fondul manuscris slav al Bibliotecii Academiei R.P.R.; 2) *capul de bou* — în diferite variante — ce apare în scrisoarea lui Ştefan cel Mare din 3 ianuarie 1472, în Nomocanonul citat mai sus din 1495, în scrisori braşovene din prima jumătate a veacului al XVI-lea şi în actul lui Petru Şchiopul din Biblioteca Academiei R.P.R., documente CXCVI — 166; 3) *tiara papală* — în diferite variante — ce apare în Nomocanonul citat din 1495 şi în documente slavo-romîne din prima jumătate a veacului al XVI-lea. Hîrtia importată din Franţa ni se înfăţişează de pildă sub filigrana a *două chei încrucişate* — aşa apare în actul moldovenesc din 10 decembrie 1606 — originalul în Biblioteca Academiei R.P.R. O dată cu înfiinţarea morii săseşti de hîrtie de la Braşov — după Kemeny, la 1539 — hîrtia se importa şi de aici, fapt atestat de filigrana fabricii respective: *coroana în trei colţuri cu rădăcina dedesubt* — ce apare de pildă în scrisori braşovene de la Radu Paisie şi Mihnea Turcitul. La jumătatea veacului al XVII-lea începe să apară şi hîrtie indigenă, căci prefaţa *Antologhionului* tipărit la Cîmpulung-Muscel în 1643[3] pomeneşte de хартотворнаа воденица [*moara făcătoare de hîrtie*] — înfiinţată de Matei Basarab.

A. I. Iaţimirski scrie că uneori manuscrise moldoveneşti tîrzii — adică din veacul al XVII-lea — folosesc hîrtie mai veche, chiar cu un veac mai devreme[4]. Acest fenomen se explică — cum adaugă Iaţimirski — prin bogăţia mănăstirilor moldoveneşti, care totdeauna puteau face mari rezerve de hîrtie.

Texte slavo-romîne scrise pe hîrtie. Cel mai vechi text din Ţara Romînească scris pe hîrtie este scrisoarea lui Mircea cel Bătrîn din 1406, iar din Moldova actul citat din 1428 al lui Alexandru cel Bun. Trebuie subliniat faptul că mai toate scrisorile domnilor din Ţara Romînească şi Moldova, adresate oraşelor din Transilvania, sînt scrise pe hîrtie, la fel şi o mică parte din privilegiile de proprietate din Ţara Romînească în veacul al XV-lea, folosinţa hîrtiei pentru atare acte din Ţara Romînească creşte în veacul al XVI-lea. În Moldova însă hîrtia pentru privilegiile de proprietate nu apare decît în a doua jumătate a aceluiaşi veac, dar veacul al XVII-lea pentru amîndouă ţările este cel al preponderenţei hîrtiei asupra pergamentului.

Texte slavo-romîne scrise pe hîrtie fără filigrană. Între textele scrise pe hîrtie fără filigrană, A. I. Iaţimirski menţionează un manuscris moldovenesc scris pe hîrtie fără filigrană[5]. Nu are filigrană, ci numai liniile orizontale, hîrtia pe care este scris actul lui Vasile Lupu din 17 decembrie

---

[1] N. P. Lihacev, *op. cit.*, I, p. 123.
[2] *Ibidem*, I, p. 175.
[3] I. Bianu şi N. Hodoş, *Bibliografia romînească veche*, I, (1903), p. 129.
[4] A. I. Iaţimirski, Славянскiе и русскiе рукописи, p. 36.
[5] *Ibidem*, p. 29.

1634 (aflat la Academia R.P.R., Filiala Iaşi, fondul Spiridoniei, moşia Borăşti), la fel şi actul aceluiaşi din 1634 iunie 22 (în acelaşi loc) pentru satul Slobozia.

Importanţa filigranelor. Monumentala lucrare a filigranologului rus N. P. Lihacev [1] dovedeşte « cu o pricepere pe care noi n-o stăpînim» — scrie textual învăţatul francez C. M. Briquet [2] — că forma literelor, prescurtările şi stilul documentelor nu sînt deajuns pentru a datà un text lipsit de dată. Lihacev — adaugă Briquet — arată că oameni deopotrivă de competenţi au datat un text cu date ce variază între două, trei şi chiar patru veacuri. Numai studierea filigranei a reuşit să dea data unor atare texte. Tot aşa sînt şi documentele în care cifre e zecilor sau unităţilor au fost omise de către grămătici. Lihacev, studiind atare documente, a reuşit să stabilească după cercetarea filigranei că, de pildă, un document ce poartă data 6903 este din a doua jumătate a veacului al XV-lea, documentului respectiv lipsindu-i din dată cifra zecilor, iar extinzînd studiul la numele grămăticului, această cercetare a confirmat data filigranei, căci grămăticul respectiv a trăit în a doua jumătate a veacului al XV-lea. Dar Lihacev acordă o deosebită importanţă filigranelor şi prin exprimarea textuală că «pentru o anumită perioadă de timp originea romînească sau sud-slavă a manuscriselor slave poate fi stabilită de la prima vedere a hîrtiei» [3].

Aşadar, filigranele sînt elementul principal în datarea textelor lipsite de dată, şi metoda de lucru este cea paleografică folosită de Montfaucon: se compară cu multă grijă filigranele textelor ce au dată cu filigranele identice ale textelor lipsite de dată, scrie Lihacev [4], însă nu este deajuns numai de a pune faţă în faţă două filigrane identice, ci acestea trebuiesc calchiate cu grijă şi apoi să se suprapună calchiurile ca să se vadă dacă corespund întocmai, precizează Briquet [5].

Trebuie apoi să se mai ia în consideraţie o perioadă medie de cincisprezece ani ce s-a scurs de la fabricarea şi folosirea hîrtiei de format obişnuit, iar pentru formatul dublu trebuie mers chiar pînă la o perioadă dublă. Tot aşa pentru datarea manuscriselor din veacul al XVII-lea trebuie ţinut seamă de observaţia lui A. I. Iaţimirski că unele din aceste manuscrise folosesc o hîrtie mai veche şi anume din veacul al XVI-lea [6].

Deosebita importanţă a filigranelor în datarea documentelor a fost subliniată şi de A. I. Iaţimirski prin următoarele: « filigranele atestă un serviciu imens în datarea documentelor şi încă o dată dovedesc valoarea lucrării lui Lihacev» [7].

Aceeaşi importanţă primordială este subliniată şi în lucrarea lui C. M. Briquet [8] ce cuprinde 16 112 facsimile din anii 1282—1600. Subliniez faptul că în manualul lui Ceaev şi Cerepnin paragraful: *Însemnătatea filigranelor pentru cercetarea istorică* analizează problema respectivă în toată adîncimea ei şi autorii conchid că filigranologia reprezintă un capitol foarte important

---

[1] N.P. Lihacev, Палеографическое значеніе бумажныхъ водяныхъ знаковкъ, I-III, St. Petersburg, 1899, cu un album de DCXXXV tabele ce însumează 4258 filigrane.

[2] C Briquet, *Les filigranes*, I, (1907), p. XVII.

[3] N. P. Lihacev, *op. cit.*, I, p. LI.

[4] *Ibidem*, I, p. LXXXIV—LXXXV.

[5] C. Briquet, *op. cit.*, I, p. XVII.

[6] A. I. Iaţimirski, Славянскіе и русскіе рукописи, p. 36.

[7] *Ibidem*, Славянскіе грамоты Брашовского архива, p. 132.

[8] C. M. Briquet, *Les filigranes* I—V, Geneva, 1907, ediţia a doua, Leipzig, I—V, 1933—1936.

al paleografiei, căci studiul filigranelor îngăduie istoricului să perceapă: originea izvorului, timpul şi locul unde a luat naştere. Tot aşa cunoscutul învăţat iugoslav Vladimir Mošin dovedeşte în 1954 [1] în chip convingător marea însemnătate a filigranelor pentru arhivistică în general şi pentru arhivistica balcanică în special, după cum scrie aceasta medievistul bulgar Vsevolod Nikolaev [2].

La noi pentru prima oară a intuit importanţa filigranelor B. P. Hasdeu care în *Cuvente den Bătrîni* dă facsimile după documentele pe care le publică. Apoi I. Bogdan care deşi crede despre filigrane că « în mod direct ele servesc foarte rar la datarea unui document», dă totuşi datarea unui document cu ajutorul unei filigrane, adăugînd că « alte cazuri în care filigranul ne poate ajuta la datarea documentului vor fi discutate în volumul II la nr. respective [3]» şi prezintă un tablou cu filigranele cele mai obişnuite ale documentelor de la Braşov, tablou ce « poate servi ca un supliment la materialul imens publicat de N. P. Lihacev» [4].

Adaug că pentru studierea filigranelor din textele slavo-romîne pe lîngă lucrările citate — Lihacev şi Briquet — se pot folosi: *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermmanstadt und der Sächsischen Nation*, volumul I, c. 1380—1516, Hermmanstadt, 1880; *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenburgen* I-IV şi I. Kamanin şi O. Vitvicka: Водяні знаки на папері українських документів XVI і XVII вв. (1566—1651), Kiev, 1923, 29 p. cu 79 tabele, însumînd 1336 filigrane.

Alt material de scris. În afară de pergament şi hîrtie s-a folosit ca material de scris în trecutul patriei noastre pentru izvoarele paleografice piatra şi lemnul. Astfel pe unul din stîlpii bisericii domneşti din Rădăuţi s-a scris un act al lui Bogdan al III-lea (fotografia după acest text se află în Biblioteca Academiei R. P. R.). Pe unul din pereţii de piatră ai mănăstirii Probota este pictat pomelnicul lui Petru Rareş, iar zugrăvit *al fresco* este pomelnicul bisericii Sf. Paraschiva din Tîrgul Frumos [5]. Scrisă cu aur, pe acelaşi material de scris, este cronica din veacul al XVI-lea din biserica Sf. Gheorghe din Suceava — după cum specifică Dr. Eugen Kozak [6], precum şi cronica pictată în veacul al XVI-lea pe unul din pereţii interiori ai bisericii de la Bucovăţ [7]. Pe lemn fusese scris în 1417 pomelnicul mănăstirii Moldoviţa [8].

Subliniez apoi faptul că în interiorul scoarţelor de lemn ale manuscriselor se află numeroase însemnări scrise cu pana şi cu cerneală, între care remarcăm de pildă cea a lui Udrişte Năsturel de pe interiorul scoarţei de la sfîrşit a manuscrisului nr. 286 din fondul manuscriselor slave al Bibliotecii Academiei R.P.R. [9]

---

[1] Vladimir Mošin, *Filigranologja kao pomočna historijska nauka*, în «*Zbornik Historijskog Instituta Jugoslavenske Akademije*», vol. I, Zagreb, 1954, la Prof. Vsevolod Nikolaev, Водните знаци в хартиите на средневековните книгохранилища, tom. I, Sofia 1954, p. 3 nota 3.

[2] Vezi lucrarea prof. Vsevolod Nikolaev în nota 1 de mai sus.

[3] I. Bogdan, *op. cit.*, I, p. XX—XXI.

[4] Tabelul se află la p. XVII—XX.

[5] D. P. Bogdan, *Pomelnicul mănăstirii Bistriţa*, p. 20—21.

[6] Dr. E. Kozak, *Die Inschriften aus der Bukowina* I, 1913, p. 134, nota 3.

[7] «*Oltenia*», I (1940), p. 177—178.

[8] D. P. Bogdan, *op. cit.*, p. 20 şi nota 4.

[9] Idem, *Despre manuscrisele slave din Biblioteca Academiei Romîne*, Bucureşti, 1940, p. 29.

UNELTELE SCRISULUI

Pana. Toate manuscrisele și documentele slavo-romine sînt scrise cu *pana* ce purta numele slav cunoscut перо după cum se vede din însemnările făcute pe diferite documente și manuscrise. De pildă pe îndoitura de jos a pergamentului actului moldovenesc din 10 aprilie 1524: este: расмотрих перо [am încercat *pana*], în tipicul moldovenesc din veacul al XVI-lea aflat în Biblioteca mănăstirii Dragomirna sub cota 100/245 scrie: † испитахмо перо и мас гило како течет, перо пишет добре а чернило зле [† am încercat pana și cerneala cum curge, pana scrie bine însă cerneala prost]. O singură dată am întîlnit ca denumire pentru condei și termenul slavizat al cuvîntului grecesc κονδύλιον și anume în colțul stîng al documentului moldovenesc din 1584 ianuarie 14 se specifică: испитахом сѧ кондило [am încercat condeiul]. În legătură cu acest din urmă termen este apoi onomasticul кондило ce apare în documente.

Pana de scris era probabil de gîscă și înainte de a fi folosită ca unealtă de scris cerea o prelucrare. Mai întîi pana era băgată în nisip sau în cenușă, pentru ca apoi să fie curățată de pielițe. Apoi se încălzea spre a se înlătura grăsimea ce mai rămăsese și spre a deveni elastică. Și în sfîrșit ultima operație era ascuțitul. Pe partea dinafară capătul penei se despica pieziș în două părți, iar pe partea dinăuntru se tăia pînă la jumătatea grosimei penei. Rezulta astfel un jghiab semicircular la mijlocul căruia se făcea o mică crăpătură și pana devenea astfel unealtă de scris. Dar diferitele încercări de condei ce le întîlnim pe unele manuscrise și documente, ca de pildă cele specificate mai sus sau cele de pe actul Țării Romînești din 4 octombrie 1569, unde aflăm cuvintele: амин, † малїю бжю — pe care apoi grămăticul le-a șters cu degetul pe cînd încă cerneala era udă, dovedesc că nu totdeauna operația transformării penei în unealtă de scris era reușită.

Cuțitul. Pentru ascuțirea penei se folosea cuțitul ce slujea în același timp și pentru răzuirea eventualelor greșeli făcute de către grămătic. Și această unealtă apare deseori în miniaturile ce reprezintă pe evangheliști în poziția de scriere a evangheliilor. De pildă în miniatura ce înfățișează pe evanghelistul Marcu din evanghelia scrisă de Gavril de la Neamț în 1429.

Pensula. Pentru a scrie cu aur lichid și uneori poate și pentru cerneala chinovar se folosea pensula.

Linia și haragul. Înainte de a scrie, materialul de scris era liniat, operația făcîndu-se pentru textele vechi de obicei pe două coloane, iar din veacul al XIV-lea de obicei pe o singură coloană. Liniatul se făcea cu linia și cu un lănțișor cu ajutorul cărora se măsura rama în cadrul căreia se scria, precum și distanța dintre rînduri. Liniile se făceau uneori cu o sulă — ce în textele slave poartă numele de шильце —, iar alteori cu o unealtă teșită la vîrf care însă prin apăsare imprima o adîncitură orizontală și verticală în materialul de scris, pe urmele căreia se scria, aceasta mai ales cînd materialul de scris era hîrtia. Urmele sulei și ale uneltei teșite la vîrf se văd încă și astăzi în unele manuscrise și documente, sula liniind așa de adînc încît a străpuns pergamentul. De pildă actul moldovenesc din 1429 din Biblioteca Academiei R.P.R. (Doc. — V — 96), actul Țării Romînești din 1541 octombrie 15 din același loc.

Urmele ramei conturate de linii şi lănţişor se văd şi astăzi în unele texte slavo-romîne, de pildă în actele moldoveneşti din 1446 martie 5 şi 1448 iulie 15 şi în manuscrisul 10 din fondul manuscriselor slave al Bibliotecii Academiei R.P.R. Uneori însă liniile orizontale depăşeau cadrele ramei specificate, după cum ne dovedesc de pildă documentul Ţării Romîneşti din 1606 iulie aflat în Biblioteca Academiei R.P.R. (doc. LXXI — 147) sau manuscrisul nr. 4 din fondul manuscriselor slave al aceleiaşi instituţii. În veacurile XVI—XVII pentru a grăbi şi a da o exactitate linierii s-a folosit o ramă prevăzută cu linii orizontale alcătuite din vine de animale, numită în textele slave карамѣкса conrupt: каракѣса, харак'ѣсало în textele romîneşti chirilice: *harag*, ce provine din cuvîntul grec χαραττειν, prin lat. medieval *charaxare*, *caraxare* — a scri. Această ramă se aplica pe materialul de scris şi pe orizontalele ei se trăgea cu sula sau cu unealta teşită la vîrf.

Sistemele de liniere. După prof. Viaceslav Şcepkin « erau foarte deosebite, ele depinzînd de faptul dacă pagina de text este scrisă pe o coloană sau două, dacă textul însumează iniţiale înalte şi aşa mai departe ».

Cercetarea sistemelor de liniere poate ajuta la datarea textelor lipsite de dată şi în acest sens găsim interesante date în manualul lui Ceaev şi Cerepnin. Un învăţat englez a ajuns să stabilească drept criteriu de datare ale textelor din paleografia latină modul cum se liniază şi cum urmează în manuscris foile acestuia. Pornind de la faptul că pergamentul are două feţe: una *păroasă* — adică iniţial acoperită cu păr şi alta *cărnoasă* — adică iniţial acoperită cu carne, a ajuns să stabilească că pînă în veacul al VI-lea pergamentul se linia clădindu-se foaie peste foaie, în aşa fel că faţa păroasă era totdeauna deasupra, deci faţa păroasă stătea faţă în faţă cu cea cărnoasă. Cînd însă foile se îndoiau în caiet, partea păroasă era faţă în faţă cu cea păroasă, la fel şi cea cărnoasă — faţă în faţă cu partea cărnoasă. Ca urmare a acestui fapt, foaia cu liniile convexe era faţă în faţă cu foaia cu liniile concave, iar cea cu liniile concave faţă în faţă cu foaia cu liniile convexe. Din a doua jumătate a veacului al VIII-lea caietele se constituiau înainte de a fi liniate, de aceea caietul se înfăţişează ca şi mai înainte: faţa cărnoasă faţă în faţă cu cea cărnoasă, cea păroasă faţă în faţă cu pagina păroasă. După aceasta se linia cu *haragul*, de unde apoi liniile convexe se află faţă în faţă cu cele concave.

Sistemele de liniere înrîuresc forma literelor, caracterul rîndurilor, distanţa dintre ele şi aşa mai departe. Din acest punct de vedere, trebuie subliniată comunicarea făcută de I. M. Kamanin [1] la al treilea congres arheologic ţinut în 1905 la Ecaterinoslav (astăzi Dnepropetrovsk). În această comunicare paleograful Kamanin a dovedit că între lăţimea şi înălţimea literelor şi între distanţa dintre ele şi dintre rînduri există totdeauna un raport precis, care într-o anumită perioadă de timp se schimbă, schimbări ce pot sluji la datarea unui text fără dată. Totodată Kamanin a înfăţişat patru grafometre descoperite de el şi a indicat particularităţile grafiei ruse din veacurile XVI—XVIII, studiate pe baza grafometrelor respective.

---

[1] I. M. Kamanin, Метрический методъ въ палеографіи и результаты его приложенія къ изученію южно-русского устава и полуустава XVI—XVII вв., în «Известія XIII Археологического съезда въ Екатеринославе», nr. 6, Harkov, 1905, p. 44—46.

CERNELURILE ŞI VOPSELELE

Cernelurile. Pentru grafia manuscriselor şi documentelor slavo-romîne s-au folosit cerneluri de mai multe culori, cea obişnuită fiind cerneala de culoare neagră.

Atît cerneala de culoare neagră, cît şi cernelurile de alte culori în afară de cea roşie purtau numele de чрънило [*negreală*] de la adj. slav чрънъ negru, ce caracterizează înfăţişarea cernelii negre. După felul cum cerneala aderă pe materialul de scris mai era folosit şi termenul мастило [*unsoare*] amîndoi termenii fiind folosiţi concomitent după cum se vede de pildă din însemnarea aflată într-un manuscris al mănăstirii Dragomirna, citată mai sus —, ceea ce dovedeşte că erau sinonime. Prima menţiune a termenului чрънило o găsim în scrisoarea din martie 1481 pe care brăilenii, buzoienii şi rîmnicenii o adresează lui Ştefan cel Mare, scrisoare citată mai sus. A doua e din veacul al XVI-lea.

Cerneala obişnuită era fabricată din substanţe feroase conţinînd pe lîngă fier, apă, clei, sare şi gogoşi de ristic. Culoarea ei era uneori de un negru deschis ce cu vremea căpăta nuanţă cafenie, iar alteori de un negru consistent. Pe lîngă cerneala de culoare neagră, în grafia textelor slavo-romîne se mai folosesc şi cerneluri de culoare: verde, foarte verzuie, albastră închis aproape neagră, albăstruie, albăstruie bătînd în verde [1].

Cernelurile cu care s-au scris textele slavo-romîne erau în general de o calitate superioară, ele apărînd de o prospeţime ce impresionează, dacă bine înţeles textul scris n-a avut de îndurat din pricina luminei, aerului, umezelei şi aşa mai departe. Sînt însă printre acestea şi cerneluri de proastă calitate, aşa de pildă în grafia unor manuscrise transilvănene din veacurile XVI şi XVII s-a folosit o cerneală ce avea la bază o substanţă corosivă ce a ars hîrtia. În această situaţie se află de pildă manuscrisele nr. 360, 686, 196 şi 483 din fondul manuscriselor slave al Bibliotecii Academiei R.P.R., ce au literele de pe unele pagini arse din pricina corosivităţii cernelii. Tot o proastă calitate a cernelii dovedeşte de pildă şi însemnarea din manuscrisul moldovenesc scris în veacul al XVI-lea şi aflat la Dragomirna — citat mai sus —, precum şi însemnarea dintr-un octoih moldovenesc din veacul al XVI-lea pe care l-am văzut în iulie 1939 în Biblioteca mănăstirii Putna, purtînd cota 577/II. Iată cuprinsul însemnării: испитах перо и чернило добро ли есть или нѣст, мнит ми с разликати с имат [am încercat pana şi cerneala dacă este sau nu bună, mi se pare că se va prelinge].

Analiza chimico-tehnologică a cernelurilor ar putea da elemente importante care să ajute la datarea textelor lipsite de dată şi în acest sens trebuiesc indicate încercările făcute în paleografia rusă de V. A. Şceavinski, deşi specialiştii arată că acestea n-au dat cuvenitele rezultate.

Nisipul. Spre a usca cerneala de pe text se folosea un nisip mărunt ce se păstra într-un borcănaş ce avea un acoperiş cu găuri aceasta spre a fi presărat nisipul în chip uniform. Peste iscăliturile domneşti însă se presăra uneori nisip de aur, aşa de pildă cum se poate vedea în documentele moldoveneşti din 1583 septembrie 11, 1607 martie 3, documentul din Ţara Romî-

[1] Vezi în această privinţă I. Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Romîneşti...*, p. XXI şi D. P. Bogdan, *Contribuţiuni la studiul diplomaticei vechi moldoveneşti*, Bucureşti, 1935, p. 6—7 şi idem, *Diplomatica slavo-romînă...*, p. 25.

nească din 1629 iunie 1, iar alteori acelaşi nisip apare şi pe iscălitura marelui logofăt, de pildă în actul moldovenesc din 1610 septembrie 2. Tot aşa atunci cînd domnul intervine în text spre a completa un loc lăsat în alb de grămătic, am întîlnit în acest caz, presărat, peste textul respectiv, nisip de aur; de pildă în actul moldovenesc din 1623 decembrie 15.

Vopselele. În afară de cerneluri, în paleografia slavo-romînă ca şi în alte paleografii s-au folosit şi vopselele, acestea pentru titluri, iniţiale şi indicaţii din text, precum şi pentru invocaţia simbolică. Cea mai des folosită, din acest punct de vedere, era vopseaua roşie, care în textele slavo-romîne — de pildă în documentul din Ţara Romînească din 1626 iunie 6 sau în cel din 1634 mai 13 — este cunoscută sub denumirea киноквр şi кинавврь care e cuvîntul grec κιννάβαρι.

La început chinovarul este o compoziţie ce are la bază mercurul, şi culoarea — aşa cum se reflectă şi în cele mai vechi texte slavo-romîne — este roşie-gălbuie, cu nuanţă de foc, dar din veacul al XVII-lea se foloseşte şi chinovarul ce are la bază plumbul.

De obicei cu chinovar nu se scria concomitent cu cerneala obişnuită, ci pentru literele ce urmau a fi scrise cu chinovar se lăsa un spaţiu în alb care uneori, din lipsa de atenţie a grămăticului, rămînea nescris, după cum de pildă se observă acest lucru pentru crucea şi litera М de la începutul cîtorva documente moldoveneşti din veacul al XVI-lea şi aşa mai departe. Chinovarul se folosea şi pentru unele corecturi, mai ales cele care în documente se făceau din poruncă domnească: de pildă se ştergeau cu chinovar proprietăţi ce nu mai aparţineau destinatarului actului. Tot în chinovar se scriau uneori punctele, iar alte ori în manuscrise în plus unele cifre ale numerotaţiei pe caiete, glosele marginale şi unele litere obişnuite în text.

Pe scurt, cu chinovar se scria tot ceea ce trebuia să sară în ochi cum remarcă şi Iaţimirski [1].

Stabilirea fluorescenţelor chinovarului la lampa de cuarţ şi apoi clasificarea acestora socot că poate fi un preţios auxiliar la datarea textelor lipsite de dată.

În afară de chinovar, pentru unele texte se foloseşte şi soluţia aur, literele scrise cu aur purtînd denumirea: съ златоми писмени [cu litere de aur], de pildă în manuscrisul moldovenesc din 1553 decembrie 15 [2], iar un act din Ţara Romînească din veacul al XVII-lea ne arată că este исписан със злат велики хрисовоу [marele hrisov scris cu aur] — menţiune în documentul din Ţara Romînească, scris la 22 aprilie 1617 de la Arhivele statului Bucureşti, Mitropolia Bucureşti, LXIV — 3. Subliniez că cel mai vechi document slavo-romîn ce are aur în iniţialele invocaţiei simbolice şi în subscrierea neautografă este al lui Radu cel Mare din 1502 mai 3, indictionul 5, iar în Moldova aurul apare în invocaţia simbolică şi în iniţialele din text. Cît despre subscrierea neautografă în monocondil, aceasta este mai totdeauna în aur în unele documente ale lui Ştefan Tomşa din deceniile al doilea şi al treilea ale veacului al XVII-lea [3].

---

[1] A. I. Iaţimirski, Славянские и русские рукописи, p. XXXIII.
[2] Idem, Оп сание, p. 636.
[3] Vezi pe larg: D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-romînă*, cap. *Materialul grafic.*

În ceea ce privește manuscrisele, sînt destule cele care folosesc aurul în veacul al XV-lea, la fel și în veacurile următoare, cînd faptul este comun tuturor izvoarelor paleografiei slavo-romîne. Subliniez apoi faptul că unele manuscrise au și însemnarea grămăticului scrisă în aur — cum e de pildă cea din evanghelia lui Ștefan cel Mare scrisă în 1502 și aflată în Biblioteca națională de la Viena. Tot așa sînt scrise cu aur și pagini întregi din text de pildă în slujebnicul moldovenesc de la începutul veacului al XVI-lea aflat în Muzeul ceh de la Praga, pe lîngă inițialele, indicațiile din text, glosele marginale din întregul său cuprins, prima pagină din liturghia lui Vasile cel Mare este toată în aur, așa cum remarcă Iațimirski [1].

Cu privire la aplicarea soluției de aur, se întrebuințau mai multe procedee: de pildă, în manuscrisul 10 din fondul manuscriselor slave al Bibliotecii Academiei R. P. R., întîi s-a dat o culoare cafenie, apoi s-a aplicat aurul; în manuscrisul 13 — din același fond — întîi s-a folosit o culoare galbenă, iar peste aceasta aurul; în manuscrisul 22 — din același fond — întîi s-a udat cu apă și apoi s-a dat cu aur și tot în același manuscris s-a dat întîi cu chinovar și apoi cu aur. Pentru acest din urmă procedeu citez și documentul moldovenesc din 1623 februarie 14 (din Biblioteca Academiei R.P.R., Peceți 261), unde numele emitentului este scris întîi cu chinovar și apoi dat cu aur. Cît despre soluția cu argint aceasta apare destul de rar în izvoarele paleografiei slavo-romîne. Unele acte domnești din veacul al XVII-lea folosesc și culoarea galbenă, mai ales cele din Moldova [2].

ÎNFĂȚIȘAREA MANUSCRISELOR ȘI DOCUMENTELOR SLAVO-ROMÎNE

Cărțile. Atît manuscrisele, cît și documentele slavo-romîne se înfățișează sub forma de carte, termenul slav fiind кнга [3]. Formatul manuscriselor legate se stabilește după locul unde este situată filigrana cînd bineînțeles manuscrisul scris pe hîrtie are filigrană. Cel mai mare format era cel in folio, unde la foaia împăturită în două, filigrana se afla la mijlocul primei pagini, cea de a doua pagină cuprinzînd uneori contra marca. Dacă manuscrisul se lega deosebit, pe foi împăturite în două, atunci filigrana se afla pe foaia a doua. Dacă la legat foile îndoite se băgau una în alta, manuscrisul fiind astfel alcătuit din mai multe caiete, apoi filigrana apărea pe cîteva foi la rînd și tot atîtea foi nu mai aveau filigrane, iar faptul semnalat se repetă. Manuscrisul in folio are filigrana pe fiece foaie la jumătatea de sus sau de jos. Manuscrisele in folio erau de obicei cele socotite ca mai de seamă: paliile, evangheliile, apostolurile și mai rar psaltirile. În manuscrise in 4° filigrana se află la cotor, la mijlocul paginii în formă de jumătate și nu pe fiece foaie. În manuscrisele in 8°, filigrana se află în formă împăturită sus sau jos, la cotor.

Bineînțeles că termenii de mai sus: in folio, in quarto, in octavo și așa mai departe nu reprezintă imaginea întocmai a formatelor manuscriselor, căci pentru a stabili formatul manuscriselor trebuie să se cunoască numărul rîndurilor de pe pagina scrisă precum și dimensiunea literelor. Și acest fapt

[1] A. I. Iațimirski, Описание... p. 636.
[2] Vezi D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-romînă*, cap. *Materialul grafic* (sub tipar).
[3] *Ibidem*, cap. *Nomenclatura actelor*.

este deosebit de important atunci cînd manuscrisul nu ni s-a păstrat în original, ci într-o copie care la lectură naşte bănuiala că originalul a avut foile încurcate, iar cel care l-a copiat nu şi-a dat seama de acest lucru (de pildă, intervertirea paginilor la pomelnicul mănăstirii Bistriţa)[1].

Sulurile. Documentele slavo-romîne se înfăţişează uneori sub forma a cîtorva foi ce sînt lipite sau cusute în lung una de alta şi apoi înfăşurate sul, forma *sul* fiind denumită скитокъ de aici şi forma romînească veche *sfitoc*. Termenul скиток l-am întîlnit în documentul din Ţara Romînească scris la 1629 iunie 5 — la Arhivele statului Bucureşti, Episcopia Argeşului XXXII 3—4: книга и скиток басарабов воеводы — cartea şi sfitocul lui Basarab voievod, iar de pildă în actul din acelaşi an şi lună, ziua 10 — din acelaşi loc, XVII — 7 — cu terminaţie romînească: скитокѹл бѫсърабѹ воевод. Originea *sulului* este străveche, căci încă foile papirusului se lipeau cam cîte 20 în lung, alcătuind astfel o fîşie lungă de cîţiva metri. Prima foaie a sulului se numea *protocolum*, iar ultima *eschatocolum*, denumiri ce apoi au trecut în diplomatica latină, primul termen designînd partea iniţială, iar al doilea cea finală a documentului.

Documentele suluri sînt puţine printre izvoarele paleografiei slavo-romîne, cel mai vechi fiind al lui Neagoe Basarab destinat ctitoriei sale de la Curtea de Argeş — sue menţionat în documentele pomenite mai sus din 1629 iunie 5 şi 10. Este apoi *sfitocul* aceluiaşi domn din 1517 octombrie 30, destinat mănăstirii Govora — în acelaşi loc, Secţia istorică — avînd o lungime de 78 cm. Sulul lui Radul voievod din 10 iulie 1614 destinat mănăstirii Dealul este alcătuit din mai multe foi de hîrtie încleiate una de alta, cu o lungime de 250 cm[2]. Din 9 aprilie 1646 este sfitocul lui Matei Basarab destinat mănăstirii Doiceşti, scris pe mai multe foi de pergament prinse una de alta, aflat în Arhivele statului Bucureşti[3] şi cel al aceluiaşi domn din 1652 — data anului erei noastre greşită[4] — mai 21 (la Arhivele statului, mănăstirea Dealul II—1) alcătuit din trei foi de hîrtie, lipite una de alta, în lungime de 150 cm. Este apoi cunoscutul *hrisov al Buzeştilor* din 1656 iunie 10 — în Biblioteca Academiei R.P.R. — alcătuit din şase fîşii de pergament în lungime respectiv de: 83 cm. 75 cm. 64 cm. 66 cm. 81 cm. şi 65 cm., lungimea lui totală fiind de 434 cm., fiecare fîşie fiind cusută una de alta iar începutul materialului de scris este băgat într-un sul de lemn. Ultimul sfitoc ce-l cunosc este al lui Constantin Şerban din 1657, destinat lui Bunea, fost mare vistier, — aflat în acelaşi depozit ca şi hrisovul Buzeştilor, — scris pe mai multe foi de pergament prinse una de alta, în lungime de 269 cm.

Caietele. Manuscrisele se scriau pe caiete, caietul purtînd termenul slav тетрадь, care provine din cuvîntul grec τετράδις — în *patru, patru* — aceasta din pricină că respectivele caiete erau de obicei formate din patru foi, fiecare foaie fiind împăturită în două, aşadar din opt semifoi sau 16 pagini. Numerotaţia manuscriselor se făcea pe foi, cifra chirilică fiind situată de obicei la mijlocul marginii de jos a primei şi ultimei pagini din fiecare caiet. Cel mai răspîndit format al caietului este de opt foi.

---

[1] D. P. Bogdan, *Pomelnicul mănăstirii Bistriţa*, p. 13, nota 3.

[2] Vezi E. Vîrtosu, *Chrysobulles valaques ornés de portraits princiers*, Bucureşti, 1947, p. 4—5.

[3] *Ibidem*, p. 5—6.

[4] Vezi mai departe: *Greşelile*.

Înfăţişarea paginei scrise. Pagina manuscrisului şi a documentului se scria lăsîndu-se margini mari nescrise, marginea din dreapta cuprindea deseori glose, —la mss—iar la mijlocul marginii de jos din 16 în 16 pagini se scria cifra caietului atunci cînd textul cuprindea un manuscris. Cînd manuscrisul era bilingv — cazul evangheliei din 1429 a caligrafului Gavril de la Neamţ — marginea din dreapta era ocupată de-al doilea text, în speţă grec. Cele mai vechi manuscrise sînt scrise pe două coloane, iar începînd cu veacul al XIII-lea, de obicei, sînt scrise numai pe o coloană.

Literele se scriau de obicei pe rînd, în manuscrise cu un anumit număr de rînduri, numărul respectiv de obicei se respecta şi atunci cînd manuscrisul era scris de cîţiva grămătici. Începutul rîndurilor respectă de obicei dreapta verticală trasată prin liniere; există şi tendinţa de a respecta în terminaţia rîndurilor aceeaşi verticală, după cum o dovedesc numeroasele prescurtări şi litere suprascrise neobişnuite cuvintelor şi literelor situate la mijloc de rînd, dat fiind însă regula ca orice rînd să sfîrşească printr-o vocală, tendinţa respectivă nu totdeauna este pe deplin realizată.

Greşelile. Munca pe care grămăticii o realizau prin scrierea manuscriselor şi documentelor slavo-romîne înfăţişează destule greşeli şi subliniez că adagiul: *nu există text vechi fără greşeli* este pe deplin valabil şi pentru izvoarele paleografiei slavo-romîne.

Multiple sînt cauzele ce pricinuiesc greşelile: astfel, stări momentane ale grămăticului: o tremurătură, o tulburare, o oboseală, o emoţie pot provoca greşeli întîmplătoare. Tot aşa, dacă grămăticului îi este frig, îi este foame, este necăjit sau îngrijorat de o pedeapsă ce-l ameninţă, distras de un zgomot, preocupat de a sfîrşi la o dată fixă lucrarea ce i s-a încredinţat, tot aşa cel din mănăstire preocupat ca la un timp anumit să meargă să bată toaca sau să participe la slujbă, toate aceste împrejurări pot pricinui greşeli întîmplătoare. Greşelile pot fi provocate şi de timpul cînd grămăticul scrie; astfel, la începutul muncii el va fi odihnit şi nu va greşi, dar pe la rîndul 30 el se va resimţi, pentru ca de pildă la rîndul 100 să fie obosit. La fel luni dimineaţa, cînd începe munca, grămăticul va fi distrat ca la orice început de muncă pînă ce vine obişnuinţa — aşadar unele greşeli —, iar sîmbătă grămăticul va fi obosit şi plictisit de muncă. La fel, cînd munca va continua şi în a şaptea zi, plictiseala coroborată cu oboseala va creşte.

Grămăticul va greşi uneori şi prin trecerea de la un rînd la altul, căci la începutul rîndului nou el va uita ce a scris la sfîrşitul rîndului anterior. Tot aşa o înmuiere a penei în cerneală produce o întrerupere în muncă, întrerupere ce poate naşte o greşeală. În munca de scris a unui text, grămăticul îşi dictează interior fiece cuvînt, care transpus pe materialul de scris cere un efort dublu: al memoriei şi al privirii — ce nu totdeauna se împlinesc reciproc, căci grămăticul va face dacă nu greşeli de limbă, cel puţin abateri ortografice. La trecerea de pe recto pe verso foii grămăticul trebuie să-şi întrerupă munca pentru a îngădui uscarea cernelii peste care s-a pus nisip — o atare întrerupere poate de asemenea pricinui o greşeală. Şi, în sfîrşit greşelile sînt în legătură cu priceperea şi cultura grămăticului, apoi cu deosebirile dintre limba ce o scrie şi cea pe care o vorbeşte grămăticul. Subliniez că o analiză pătrunzătoare a greşelilor din textele latine se află în lucrarea lui Louis Havet, *Manuel de critique verbale appliquée aux textes latins*, Paris, 1911, iar referinţe despre greşelile din textele slave se află atît în tratatul citat

mai sus al lui E. F. Karski cît şi într-un studiu al lui N. Durnovo [1]. Şi datele acestor lucrări le-am folosit în metodologia expunerii de mai jos.

Repetarea unui cuvînt. Este greşeala ce se întîlneşte de pildă în hrisovul Ţării Romîneşti din 18 ianuarie 1480 [2], unde la sfîrşitul rîndului 14, se află и пол, repetate şi la începutul rîndului următor, greşeli ce pot fi coroborate cu greşelile prin omisiune din rîndul 18 — unde s-a omis titla de pe сики; rîndul 21 — unde s-a omis тко din нитко; rîndul 24 — unde la sfîrşit de rînd s-a scris дихма pentru дижма; rîndul 31 — іоу ххса pentru іусуса şi христа, rîndul 33 скѣдѣли pentru скѣдѣтели.

Repetarea unei silabe. O întîlnim de pildă în actul moldovenesc din 20 august 1422 [3], unde la sfîrşitul rîndului 8 apare болѣрѣрь — pentru болѣрь — greşeală ce se explică prin următoarele: 1) silaba finală în dictarea interioară a grămăticului a influenţat silaba precedentă; 2) greşeala e la sfîrşit de rînd şi grămăticul se grăbea să treacă la rîndul următor, şi 3) actul respectiv este scris dumineca, cînd grămăticul era obosit de munca din cursul săptămînii. Pentru a sublinia starea grămăticului adaug că în actul din 20 august 1422 în rîndul 4, cuvîntului задіши îi lipseşte titla, iar ѥмо din rîndul 3 s-a scris de două ori, fapt însă observat de grămătic şi şters; tot aşa în rîndul 10, la sfîrşitul cuvîntului дѣтїа, s-a scris а, şi apoi s-a corectat în и. La fel în actul Ţării Romîneşti din 1 august 1437 întîlnim la sfîrşit de rînd silaba вѣ — în cuvîntul невѣрник — silabă ce se repetă şi în rîndul următor, greşeală ce se explică prin faptul că grămăticul trecînd în rîndul următor a uitat că a mai scris o dată aceeaşi silabă.

Repetarea unui sunet ce se află în parte în semnul grafic anterior apare ca greşeală de pildă în маѮсимѣни — pentru маѮимѣни — din actul Ţării Romîneşti scris la 30 iunie 1441; алеѮѮандра — pentru алеѮандра — din documentele moldoveneşti scrise la 10 august 1442 şi 17 august 1483; la fel пракѮіѹ — pentru праѮїѹ — din manuscrisul moldovenesc 93, fila 53, din fondul manuscriselor slave al Bibliotecii Academiei R.P.R. manuscris ce are data 1500. Tot aşa apare анепѱесен pentru анеѱен — în documentul Ţării Romîneşti din 15 iunie 1483 şi анепѱен în documentul din 1486 aprilie 23 [4]. La fel în documentul moldovenesc scris la 1554 martie 22 (aflat la Arhivele statului Bucureşti, mănăstirea Neamţ CXXX — 31) este greşeala ѱсѹ pentru ѱѹ. De altfel atare greşeli sînt semnalate încă în textele medio-bulgare din veacurile XII—XIII şi P. A. Lavrov [5] indică chiar ѱси pentru ѱи. Toate aceste greşeli sînt provocate de următoarele: 1) în fonetica slavă fiecărui sunet îi corespunde un semn grafic — aşadar grămăticul nu era obişnuit ca un singur semn grafic să reprezinte două sunete; 2) apropierea fonetică dintre semnele grafice respective şi 3) neatenţia grămăticului.

Numeroase sînt apoi greşelile prin *repetarea unei litere* datorită faptului că litera precedentă identică era suprascrisă, iar grămăticul uitînd că o scrisese, o scrie din nou. De pildă браттъ în actul Ţării Romîneşti din 1 august

---

[1] N. Durnovo, Славянское правописание X — XII вв., în «Slavia», XII (1933 — 1934), p. 45—82.

[2] Vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, p. 360.

[3] *Ibidem*, A, XIV, XV, vol, I, p. 446.

[4] Vezi facsimilul *ibid.*, B, XIII, XIV, XV, p. 371.

[5] P. A. Lavrov, Палеографическое обозрение..., p. 55.

1437 [1]; макѫсинѣни în actul din 25 ianuarie 1471 şi пещищиани şi пещищеанилор din documentul Ţării Romîneşti scris la 5 mai 1584. Iar repetarea unor litere cunoscute ca de pildă т cuprins în litera anterioară щ cum apare în cuvîntul прѣщтѫрѣтомъ din actul moldovenesc scris la 4 august 1400 [2], se explică prin apropierea fonetică a celor două semne grafice, precum şi prin neatenţia grămăticului.

Intervertirea literelor într-un cuvînt. Este greşeala ce o întîlnim într-o scrisoare a lui Dan pretendentul [3] — unde s-a scris ркла în loc de крал. Tot aşa într-un document moldovenesc din 11 iulie 1428 [4] unde cifra 11 este exprimată invers de cum se obişnuieşte în alfabetul chirilic — іа în loc de аі. Greşeala se datoreşte înrîuririi lui ї din юлїа la care se adaugă şi oboseala grămăticului care scrie dumineca — în acelaşi act şi ларка — pentru ларга.

Prin lipsa de atenţie dar şi a dictării interioare se explică cifra дк — în loc de кд — în зачало de pe fila 18 a manuscrisului moldovenesc din veacul al XV-lea aflat sub nr. 201 în fondul manuscriselor slave al Bibliotecii Academiei R.P.R.

Scrierea unui cuvînt în locul altuia. Se află de pildă în data zapisului moldovenesc a lui Gavrilcea, datat prin: ҂зпз фев кѳ de la Academia R.P.R., (Filiala Iaşi, moşia viile Cotnarilor), unde din neatenţie grămăticul a socotit că se găseşte încă în februarie în loc de 1 martie, căci anul 1579 nu este un an bisect.

Scrierea unei litere în locul alteia, datorită influenţei literei identice din acelaşi cuvînt este de pildă în граматит pentru граматик din actul moldovenesc scris la 26 iunie 1434 [5]. La fel п din prepoziţia по ce precede numele понко a dus la greşeala понко pentru конко într-o scrisoare publicată de Tocilescu [6]. Tot aşa în actul moldovenesc din 1449 iunie 5 м din silaba finală a cuvîntului питомы prin dictare interioară a dus la apariţia aceleiaşi litere м de la sfîrşit, la începutul cuvîntului: scris митомы în loc de питомы. La fel, uitînd semnul grafic pentru cifra 600, grămăticul documentului Ţării Romîneşti din 1547 august 19 a scris фр в loc de х. Tot aşa, din pricina prea puţinei folosinţe a semnelor grafice ѯ, ѱ întîlnim greşeala, de pildă анеѯеѫ pentru анеѱеѫ în documentul Ţării Romîneşti din 8 ianuarie 1569. La fel în actul moldovenesc din 1452 februarie 24 ы din silaba finală a creat pe ы din silaba iniţială a cuvîntului стыры în loc de стары. Şi aceste exemple sînt destul de numeroase: мѫма pentru дѫма în documentul moldovenesc scris la 9 octombrie 1497; боинкоцки pentru банкоцки în documentul moldovenesc scris la 22 ianuarie 1489, iar într-un document al lui Basarab cel tînăr adresat braşovenilor [7] este ѫнини pentru ѫчинити. Înrîurirea lui к din коз — în actul moldovenesc scris la 19 iulie 1596 — a dus la greşeala къ коз în loc de съ коз. Tot aşa dispoziţia lui Ştefan cel Mare ca grămăticul Filip-

---

[1] Vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV şi XV, p. 337.

[2] Vezi *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 433.

[3] Gr. Tocilescu, *op. cit.*, nr. 75.

[4] Vezi facsimil în *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 451.

[5] *Ibidem*, p. 464.

[6] Gr. Tocilescu, *op. cit.*, nr. 108.

[7] I. Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Romîneşti...*, p. 155, nr. CXXV.

monahul să termine scrierea evangheliei din 1502 la dată fixă: 23 aprilie 1502, cînd este hramul mănăstirii Zograf, căreia îi era destinată evanghelia, îl face pe grămăticul textului respectiv să facă greşeli, ca de pildă: omisiunea titlei de pe гла̃ка din titlul evangheliei lui Matei, apoi pe aceeaşi pagină scrie în rîndul 4 исака pentru ıсака, precum şi alte greşeli ce sînt semnalate de I. Bogdan [1].

Influența literei precedente asupra literei următoare. Se manifestă în dată. De pildă, ultima cifră д̃ — exprimată în dictare interioară prin четъıре din data de an a actului Ţării Romîneşti emis la 25 iunie 6944—1436 — a fost scrisă greşit sub influenţa silabelor четъıре din четъıредесѧтъ ce preced pe четъıре, aceasta în loc de в̃, aşadar data exactă a actului este 1434, căreia îi şi corespunde indictionul 12 ce apare în acelaşi act. Tot aşa а̃ din з̃ма a actului din Ţara Romînească scris la 1633 mai 6 (la Arhivele statului Bucureşti, Episcopia Rîmnic LXXXII — 4) a influenţat pe а̃ din data erei noastre: ҂ахла. La fel de pildă silaba iniţială три din тридесѧтъ a datei erei noastre: ҂ахлг — a influenţat data unui alt act şi astfel s-a scris greşit ҂ахлг în loc de ҂ахлд, în documentul Ţării Romîneşti din 1634 ianuarie 20, aflat în Biblioteca Academiei R.P.R., Documente XLII—77.

Lipsei de atenţie, dar şi apropierii dintre ѕ şi з a dus la greşeli în data de an a erei noastre: de pildă în documentul Ţării Romîneşti din 1647 aprilie 22 — de la Arhivele statului Bucureşti, mănăstirea Tismana XCII—13, unde în loc de ҂ахмз este ҂ахмѕ.

Apropierea fonetică dintre diferitele sunete. A provocat o serie întreagă de greşeli. De pildă, identitatea fonetică dintre ф şi ѳ a dus şi la grafia ф = ѳ, cum de altfel apare în actul moldovenesc din 1392 martie 30 [2], unde în dată ф = ѳ.

Asemănarea dintre в şi п dă în documentul moldovenesc din 1464 aprilie 28 — поүхти pentru воүхти; într-o scrisoare a lui Theodosie, fiul lui Neagoe Basarab, este пагѹп pentru пагѹв, [3] dar aici poate fi şi influenţa lui п iniţial; într-o scrisoare a judeţului Mitrea din Tîrgovişte către Braşoveni [4] este вагѹвѹ — pentru пагѹвѹ, unde в poate fi şi o influenţă a lui в următor.

Asemănarea dintre к şi ф a dus la greşeli ca клорин şi каграмѹ — în loc de флорин şi фаграмѹ în două documente ale Ţării Romîneşti din prima jumătate a veacului al XV-lea.

Asemănarea dintre г şi к dă în documentul Ţării Romîneşti din 14 decembrie 1514 [5]: настакнигѹ pentru настакникѹ, dar aici poate fi şi influenţa lui г din cuvîntul următor егѹменѹ. Tot aşa, прѣкарем pentru прѣгарем, într-o scrisoare a lui Vlad Dracul [6].

---

[1] I. Bogdan, *Cîteva manuscripte*, p. 9.
[2] Vezi facsimil, în *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 431.
[3] Gr. Tocilescu, *op. cit.*, nr. 276.
[4] *Ibidem*, p. 450.
[5] Vezi facsimilul în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. I, p. 268.
[6] Gr. Tocilescu, *op. cit.*, nr. 123.

Aşemănarea dintre д şi т dă în documentul moldovenesc din 7 martie 1493 ѡд pentru ѡт[1], apoi e дроудꙑ pentru троудъ — aici poate fi şi influenţa literei identice din silaba finală — dintr-un manuscris moldovenesc scris în veacul al XV-lea, cum indică Iaţimirski[2]. Tot aşa, сѫт pentru сѫд într-o scrisoare publicată de Tocilescu [3].

Asemănarea fonetică dintre ж şi ш duce lą greşeala de pildă нош҄ь pentru ножъ, dintr-un document publicat de I. Bogdan [4].

Apropierea fonetică dintre ѕ şi з a dus la greşeli ca de pildă бѫѕ pentru бѫз — topicul бѫзекъ — din documentul Ţării Romîneşti scris la 1586 septembrie 1 (de la Arhivele statului Bucureşti, Secţia istorică, nr. 1328).

Asemănarea fonetică dintre з şi с a dus la greşeli ca de pildă: оузи — pentru оуси — din actul moldovenesc emis la 13 martie 1489; ласи — pentru лази — în actul moldovenesc din 28 aprilie 1464.

Asemănarea fonetică dintre ч şi џ a dus la greşeli ca de pildă: лѫнчани pentru лѫнџани, în documentul Ţării Romîneşti din 9 septembrie 1478 şi жоурџани pentru џѫрџани din acelaşi document. Însă după ce џ se fixează pe deplin în grafia textelor slavo-romîne greşelile respective devin norme ortografice şi aceasta începînd cu veacul al XVI-lea, iar persistenţa şi în acest veac în Moldova a lui ж în în loc de џ se explică prin pronunţia graiului moldovenesc. Dar o greşeală este de pildă că într-un document moldovenesc din veacul al XVII-lea (originalul la Arhivele statului Bucureşti, mănăstirea Neamţ LXXXII—13) apare чюдеке alături de forma corectă џюдеке ce este mai sus în acelaşi document. Însă de identitatea ч — џ trebuie să se ţină seama şi în cercetarea de pildă a originii topicului чюдецин care poate tot aşa de bine să provină şi din cuvîntul comun џюде.

Asemănarea fonetică dintre ijiţa (ѵ) — într-o anumită poziţie — şi к cît şi înrîurirea limbii romîne ce o vorbea grămăticul au dus la greşeli ca de pildă екгимїе — pentru еѵгимїе, din documentul Ţării Romîneşti emis la 1519 aprilie 27 şi еклогїе pentru еѵлогїе din documentul moldovean emis la 11 martie 1550.

Asemănarea fonetică dintre ijiţa (ѵ) — într-o anumită poziţie — şi и a dus la greşeala радѵ — pentru ради într-o scrisoare a lui Vlad Dracul [5].

Asemănarea fonetică dintre ѵ şi ф şi influenţa limbii romîne ce o vorbea grămăticul au dus la greşeli, ca de pildă ефтемїе pentru еѵтемїе din documentul Ţării Romîneşti scris la 1571 mai 20 [6].— (originalul la Arhivele statului Bucureşti, Secţia istorică, nr. 888), precum şi din documentul scris la 7 iunie 1583.

Asemănarea fonetică dintre ѵ într-o anumită poziţie şi ѳ a dus la greşeli, ca de pildă еѳтимїе pentru еѵтимїе, în documentul Ţării Romîneşti din <1568 — 1569> septembrie 7 de la Arhivele statului Bucureşti, Secţia istorică, nr. 797.

Asemănările grafice dintre litere. Şi acestea au dus la greşeli, puţine însă la număr. De pildă: s-a scris и în loc de н într-o scrisoare a lui Basarab

[1] De sîrbismul ѡд nu poate fi vorba în acest act moldovenesc.

[2] A. I. Iaţimirski, Славянскiе и русскiе рукописи [Manuscrise slave şi ruse], p. 108.

[3] Gr. Tocilescu, *op. cit.*, nr. 316.

[4] I. Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Romîneşti...*, p. 304.

[5] Gr. Tocilescu, *op, cit.*, nr. 51.

[6] Vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. IV, p. 506.

Laiotă [1]. Aceeaşi asemănare grafică a făcut ca într-o scrisoare [2] să se scrie сън în loc de със, căci и ce se află înainte de сън a influenţat pe н. Tot aşa, identitatea dintre una din formele grafice ale ijiţei — ϒ — şi al doilea semn grafic din *uk* — ϒ — a dus la greşeli ca: кϒрило — pentru кѵрило şi кϒрь — pentru кѵрь hipocoristic al lui кѵрилъ sau кѵрıакъ ce apar încă în textele slave din veacurile XII şi XIII [3]. Aceste greşeli devin apoi norme ortografice, şi în acest sens apar de pildă în documentele Ţării Romîneşti: кȣрило (în hrisovul lui Radu Prasnaglava din 19 iunie < 1421> şi în cel din 1436 iunie 25), pentru кѵрилъ, кȣрєщи (în documentul din 1519 septembrie 5) pentru кѵрєщи, un topic provenind de la onomasticul кѵрь hipocoristicul lui кѵрилъ sau кѵрıакъ şi кȣрıачѣ [4] (din documentul Ţării Romîneşti scris la 1571 august 27) [5].

Asemănarea grafică dintre ц şi ѱ a dus la grafia greşită ҂ѕѱ҃к şi ҂ѕѱ҃ка pentru ҂ѕц҃к şi ҂ѕц҃ка ce o semnalează Sobolevski în data psaltirei moldoveneşti scrise de Ioan diacul, manuscris aflat în colecţia Hludov din Biblioteca publică din Leningrad [6].

Omisiunea de cuvinte. Se observă de pildă în actul moldovenesc din 14 septembrie 1427 [7], unde s-au omis късѣмь înainte de кто на нь оузрить; la sfîrşitul rîndului 3 — єст şi и дѣтєи єго de după столника — greşeli provocate de neatenţia, dar şi de oboseala grămăticului, care scrie actul dumineca. De asemenea, actul Ţării Romîneşti din 19 iulie 1517 [8], unde grămăticul şi-a omis numele — greşeală explicabilă prin oboseala lui, căci actul este scris duminica. Tot aşa în actul moldovenesc din 22 ianuarie 1453 [9] grămăticul a omis cuvintele: к лѣто, iar omisiunea în acelaşi act a silabei лє din родитєлєи şi но din данокича precum şi grafia de două ori a cuvîntului николижє, cred că toate dovedesc o distrare a grămăticului care scrie luni.

Citaţiile din memorie sînt un prilej frecvent al greşelilor, şi din acest punct de vedere St. Stanojevič şi D. Glumac dau date interesante într-o lucrare a lor [10].

Omisiunea de cuvinte în atare citate apare de pildă în actul Ţării Romîneşti din 30 iunie 1441, unde s-au omis cuvintele и наслѣдоуитє din Evanghelia lui Matei 25, 34; tot aşa în actul din 28 octombrie 1464, acelaşi citat a fost în parte stîlcit, căci s-a scris наслѣдсткȣитє сѧ ıако оуготоканo єст цр҃сткїа wт сложєнїа мѵра [moşteniţi-vă că este gătită împărăţia de la facerea lumii] pentru: и наслѣдсткȣитє оуготокаиоє вам цр҃сткїє wт сложєнїа

[1] Gr. Tocilescu, *op. cit.*, nr. 95.
[2] *Ibidem*, nr .101.
[3] Vezi D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-romînă*, cap. *Limba şi ortografia* (sub tipar).
[4] Vezi D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-romînă*, cap. *Limba şi ortografia* (sub tipar)
[5] Vezi facsimilul din *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. IV, p. 512.
[6] Observaţia acad. Sobolevski se află în recenzia ce o face lucrării lui P. A. Lavrov, Обзоръ звуковыхъ и формальныхъ особенностей болгарского языка, Moscova, 1893, recenzie publicată în Журналъ Министер. Народн. Просвещенія, часть CCXIII (partea CCXIII), iunie 1894, p. 426.
[7] Vezi facsimil în *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 450.
[8] *Ibidem*, B, XVI, vol. I. p. 280.
[9] Facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, I, p. 503.
[10] St. Stanojevič şi D. Glumac, Св. писмо у нашим старим споменицима [Sfînta scriptură în monumentele noastre vechi], în colecţia Посебна издања a Academiei sîrbe, vol. LXXXIX (1932), fapt remarcat şi în recenzia lui M. Speranski din Труды Института Славяноведения, Академия Наук СССР, II (1934), p. 449—451.

мира [şi moşteniţi împărăţia gătită vouă de la facerea lumii]. Aceluiaşi sistem de citaţie din memorie se datoresc şi greşelile ce se observă în numerotaţia caietelor unor manuscrise.

Omisiunea de silabe. Se observă de pildă în actul moldovenesc din 15 ianuarie 1418, unde din cuvîntul имамнїе s-a omis silaba finală нїе, greşeală datorită repetării cuvîntului имам ce se aflã în aceeaşi frază, precum şi oboselii, căci grămăticul scrie sîmbătă. Tot aşa în actul moldovenesc din 1439 martie 12 [1] grămăticul a scris нїе, în loc de данїе — sub înrîurirea silabei finale identice — нїе — din cuvîntul antepredecedent благосѣщенїе. În acelaşi act se observă şi alte omisiuni, ca de pildă: prepoziţia ѿ г ce precede cifra тнї, silaba finală тꙋ din логофетꙋ şi ти din писати, precum şi cuvintele що бꙑ. Toate aceste omisiuni dovedesc că grămăticul Paşco se afla într-o stare neobişnuită: bolnav, obosit, supărat, ameninţat de vreo nenorocire.

Omisiunea literei iniţiale. Apare de pildă în actul Ţării Romîneşti din 1486 aprilie 23 [2] — неисею, unde se explică prin lipsa de atenţie a grămăticului, căci în acelaşi document mai jos apare анеѱеи. Tot aşa în documentul moldovenesc din 23 decembrie 1508 ниѱее pentru анниѱее — greşeală explicabilă prin faptul că era un cuvînt puţin obişnuit limbii documentelor moldoveneşti, cuvîntul curent fiind кнꙋкъ. Însă prin înrîurirea limbii romîne se explică omisiunea iniţialei а în лнѫѣни pentru алнѫѣни — din documentul Ţării Romîneşti scris la 8 mai 1570.

Omisiunea literii iniţiale *h* din cuvîntul осподаръ pentru господаръ al actului moldovenesc din 1399 noiembrie 28 şi în отаръ pentru хотаръ din actul moldovenesc cu data 1428 februarie 16 sînt greşeli provocate de o pronunţia specifică a sunetului respectiv. [3]

Omisiunile literelor suprascrise. Alcătuiesc greşeli numeroase, datorite faptului că grămăticul a fost întrerupt în muncă în clipa cînd trebuia să scrie litera suprascrisă, precum şi neatenţiei grămăticului. Aşa, de pildă, lipsa celui de al doilea д — cel suprascris — din доходци în documentul Ţării Romîneşti scris la 24 martie 1426 [4] e în legătură şi cu oboseala grămăticului — căci scrie duminica, la fel м iniţial din мастїю în actul Ţării Romîneşti din 3 iunie 1478.

Omisiunea titlei de pe data documentului moldovenesc din 1621 februarie 25 (originalul în Biblioteca Academiei R.P.R., documente CLXXXV—156) se datoreşte bătrîneţii şi oboselii grămăticului Ieremia Băseanul; scrisul e tremurat şi scrie duminica.

Identitatea literelor de la sfîrşitul cuvîntului precedent şi de la începutul cuvîntului următor. Au dat naştere la greşeli prin faptul că una dintre aceste două litere se omite. Citez de pildă хто лим pentru хто ли им din actul Ţării Romîneşti scris la 2 august 1453. Tot aşa de pildă поризмо în loc de по ѡризмо din documentul Ţării Romîneşti cu data 1500 ianuarie 21 [5], care apoi a devenit aproape o normă ortografică. La fel în documentul moldovenesc din 8 februarie 1470: чере сес нашь лист pentru черес сес нашь лист; и сим

---

[1] Vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 443.
[2] *Ibidem*, B, XIII, XIV şi XV, p. 371.
[3] Însă pentru осподаръ vezi şi cele scrise mai sus la p. 4.
[4] Vezi facsimil în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV şi XV, p. 329.
[5] *Ibidem*, p. 418.

листом pentru нс сим листом din documentele lui Ştefan cel Mare cu datele: 12 ianuarie, 7 octombrie, 9 octombrie, 1 noiembrie (două documente) 1487 cum şi 13 decembrie 1488— greşeală care, în ceea ce priveşte pe н pentru нс devine normă ortografică în documentele moldoveneşti din veacul al XVI-lea.

Omisiuni'e din date sînt de subliniat. Aşa de pildă, în actul lui Ieremia Movilă de la Arhivele statului Bucureşti, Episcopia Huşi XXII—1 s-a omis întreaga dată. Într-un document din Ţara Romînească din 1547 [1] (în acelaşi loc, Secţia istorică nr. 556) — s-a omis luna, tot aşa într-un document moldovenesc din 1619 (de la Arhivele statului Iaşi, documente CCCXXIII—18—19). La fel într-un act al lui Matei Basarab (din Biblioteca Academiei R.P.R., documente CXCVIII—86), s-au omis ultimele două cifre din data de an — este 7100 — la fel în manuscrisul nr. 197 din fondul manuscriselor slave al Bibliotecii Academiei R.P.R., unde în data de an a textului respectiv s-a scris numai ≠з̃, deşi manuscrisul e din veacul al XVI-lea. Tot aşa Iaţimirski menţionează [2] o însemnare dintr-un manuscris moldovenesc care deşi este din vremea lui Alexandru Lăpuşneanu are ca dată de an numai cifra ≠з̃. La fel într-un act din Ţara Romînească din 17 noiembrie 6940 [3]— 1431 s-a omis cifra а̃ ce urma după м̃ din data de an — grămăticul fiind întrerupt în muncă tocmai cînd voia să scrie ultima cifră a anului — de altfel datei 6941—1432 îi corespunde şi indictionul 11 din act. Tot aşa într-un act din Ţara Romînească din 1481 iunie [4] grămăticul fiind întrerupt în muncă, a omis ziua din lună. La fel într-un act din Ţara Romînească al lui Radu Şerban din Biblioteca Academiei R.P.R. (documente XXXI—131) s-a omis cifra finală ı̃ de după ≠з̃р din data de an. Tot aşa, într-un act din Ţara Romînească din 7149 martie 10 (originalul la Arhivele statu.ui Bucureşti, peceţi 56) s-a omis cifra finală а̃ din data anului erei noastre.

Însă faţă de datele cu cifra rotundă a sutelor şi a lipsei cifrelor zecilor şi unităţilor în majoritatea cazurilor trebuie să fim foarte precauţi, pentru că, după cum arată A. I. Iaţimirski [5], în multe manuscrise ultimele cifre pot fi pur şi simplu omise. Într-adevăr, dacă se cercetează data manuscriselor, se constată că zeci de manuscrise au ca dată anii 1392, 1492, 1592, 1692, în timp ce din anii intermediari aproape că nu există manuscrise. Această observaţie a lui Iaţimirski coroborată cu faptul că paleograful rus Viaceslav Şcepkin a introdus în manualul său citat, un capitol special: *Verificarea datelor*, trebuie să ne facă a privi cu o deosebită atenţie cel puţin datele 1392, 1492 şi 1592 din manuscrisele şi documentele slavo-romîne, trecîndu-se la o verificare a lor, la fel şi a datelor documentelor din Ţara Romînească din veacul al XVII-lea la care avem alături de data anului de la crearea lumii şi cea a erei noastre — bineînţeles că această ultimă indicaţie priveşte numai neconcordanţa dintre respectivele două date.

---

[1] Vezi facsimil în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. II, p. 523.
[2] A. I. Iaţimirski, Григорій Цамблакъ, p. 119.
[3] Vezi facsimil în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII, XIV şi XV, p. 334.
[4] *Ibidem* p. 363.
[5] A. I. Iaţimirski, Григорій Цамблакъ, p. 117.

Scrierea de pri°os a unei silabe se observă de pildă în documentul moldovenesc din 17 aprilie 1429, unde apare greşeala листомȣ — pentru листȣ — provocată prin dictare interioară de înrîurirea silabei мȣ din cuvîntul următor: нашемȣ. Dar faptul că în acelaşi act grămăticul a omis: кѣра de după столника, iar cuvintele: и дѣтеи их nu le pune, cum dimpotrivă o face la aceiaşi boieri ce apar în actul din 1 februarie 1429, scris de acelaşi grămătic — Ivaşco fiul lui Brăteiu — dovedesc că pe lîngă înrîurirea silabei următoare asupra silabei precedente identice, greşelile se explică şi prin oboseala grămăticului (scrie duminica).

Scrierea de prisos a unei litere. Apare de pildă în hrisovul lui Mircea cel Bătrîn din 6 august 1413, unde în cuvîntul кȣрмеркь, primul р e de prisos. Greşeala de aici se explică prin: 1) influenţa lui р din silaba următoare; 2) oboselii grămăticului, care scrie duminica, căci grămăticul mai are şi alte omisiuni în text, pe care însă, observîndu-le, le-a îndreptat: a scris кабак, apoi a corectat pe к în б, a omis silaba бж din cuvîntul рибж, pe care apoi o scrie deasupra. Tot aşa, în actul moldovenesc din 19 februarie 1446[1] greşeala д. alături de cifra к҃ unde д este de prisos — dovedeşte că grămăticul înainte de a scrie îşi dicta interior cuvîntul — în cazul de faţă дкѣ — cuvînt legat de мажч коскȣ, şi această dictare diacul apoi a exteriorizat-o şi în grafie. Pierzîndu-se din uz în documente semnul grafic ю, acesta apare înlocuit prin două semne grafice ие, de pildă în cuvîntul и елика din documentul moldovenesc scris la 1588 iunie 2 (la Arhivele statului Bucureşti). Pierzîndu-se sensul ligaturii а+ѵ, întîlnim în actele din veacurile al XVI-lea greşeli ca граѵдȣ· în loc de градȣ, — în documentul din Ţara Romînească din 1579 ianuarie 11 — şi киноградѵде în loc de киноградѣ în documentul din 1596 aprilie 14, greşeli care apoi în veacul al XVII-lea devin norme ortografice.

Corecturile, ştersăturile, răzuirile şi adaosurile. În manuscrisele şi documentele slavo-romîne se întîlnesc corecturi, răzuiri şi adaosuri contemporane ce dovedesc că o parte din greşeli erau sezisate de grămătici şi astfel le îndreptau, iar altele — în cazul actelor — se îndreptau în urma revizuirii marelui logofăt sau logofătului al doilea din cancelaria domnească. Aşadar, pe lîngă greşelile ce am semnalat mai sus sînt şi acestea care întăresc o dată mai mult adagiul: *nu există text vechi fără greşeli.*

Cînd grămăticul observa greşeala, el corecta pe loc litera greşită, aşa de pildă lui к din кабак din hrisovul scris la 6 august 1413 i s-a adăugat o verticală terminată printr-o orizontală şi cîrligul respectiv. Tot aşa s-a corectat х în м din rîndul 24 la un document publicat de Tocilescu[2]. La fel, în actul moldovenesc din <13 decembrie> 1421, grămăticul a scris р în loc de л în cuvîntul горокаты, aceasta sub influenţa consoanei identice din cuvîntul precedent борис, apoi, observînd greşeala, a corectat pe р în л. Asemănarea grafică dintre к şi і şi dintre к şi н au provocat numerotaţia greşită кг҃ şi не҃ de pe foile 105^r 152^v, 153^r, 160^v, 161^r, 168^v, 169^r, 176^v, 177^r şi 184^v din manuscrisul moldovenesc aflat sub nr. 198 în fondul manuscriselor slave al Bibliotecii Academiei R.P.R., greşeli pe care apoi grămăticul, observîndu-le, a răzuit prima verticală din к, dar a uitat să răzuiască

[1] Vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, 485.
[2] Gr. Tocilescu, *op. cit.*, nr. 43.

şi cîrligul lui г — şi liniuţa diagonală ce uneşte verticalele lui и — care astfel a devenit к. Cît despre cuvintele scrise peste o răzuire să se vadă unul dintre studiile mele[1]. Un cuvînt de prisos observat de grămătic se ştergea cu cerneala cu care scria, de pildă în două documente publicate de Tocilescu[2], în documentul moldovenesc citat mai sus din 20 august 1422[3]. Alteori, grămăticul răzuia cuvîntul scris greşit, şi peste răzuire scria cuvîntul corect, ca de pildă într-o scrisoare a lui Ţepeş[4] şi în alte scrisori[5]. Cînd era vorba de o singură literă, grămăticul deseori o ştergea cu degetul[6]. Cînd grămăticul observa că a omis un cuvînt sau mai multe litere, scria cuvîntul sau literele omise printre rînduri sau deasupra părţii iniţiale a cuvîntului trecut în rînd. Aceste suprascrieri însă trebuiesc deosebite de suprascrierile ce intră în formele speciale ale grafiei, ca de pildă: ра^дї, коеко^да etc. Iar cînd omisiunea cuprindea mai multe cuvinte ce nu mai încăpeau printre rînduri, acestea se adăugau marginal, indicîndu-se printr-un semn (de obicei: o cruce, o cruce cu patru puncte între braţe, mai multe puncte precum şi prin alte semne) locul unde cuvintele respective urmau a fi intercalate în text. De pildă în actul Ţării Romîneşti din 16 septembrie 1430. cuvintele: и амарꙋа s-au scris deasupra; и вобокь и желѣзо din documentul cu data: 21 noiembrie 1421, tot aşa s-au scris. La fel silaba кѫ din рикѫ în rîndul 18 al hrisovului lui Mircea cel Bătrîn din 6 august 1413 s-a scris deasupra; la fel, la sfîrşitul rîndului 7 din documentul moldovenesc scris la 14 septembrie 1427[7] s-a omis на ce precede pe могилꙋ şi s-a scris apoi deasupra.

În chip obişnuit cele mai multe omisiuni dintre rînduri se scriu mai mărunt ca restul textului şi aceasta spre a putea încăpea între rînduri Marginal s-au scris de pildă cuvintele: ✝ и кнѧзоѡм ѡт изкорѣни: нѣкое Іѡн и Нан и Трендафила да дадѫт вирѣ гакоже и ини сиромци къ изкоранидасѫт... о писах, dintr-un document al Ţării Romîneşti scris la 30 iunie 1441, la fel în actul Ţării Romîneşti din 1480 ianuarie 18: ере се диже тикꙋч сьс братиа с тере кꙋпише ѡт гꙋса ми за п флор.

Corecturile, ştersăturile, răzuirile şi adăugirile posterioare în documente sînt de cele mai multe ori motive de fals, iar alteori şi în urma unei hotărîri domneşti, aşa cum sînt de pildă *încercuirile şi ştersăturile cu roşu*, aşadar ele nu intră în cadrul greşelilor contemporaneităţii textelor respective.

Locurile goale. Unele manuscrise şi documente slavo-romîne înfăţişează locuri goale, albe, nescrise; ele privesc în cazul manuscriselor omisiunea unui cuvînt ilizibil în textul după care se copia, iar în documente reprezintă nume de persoane şi locuri, sume de bani, date ale actelor mai vechi, acestea fiind pricinuite de faptul că atunci cînd se scria actul nu se cunoşteau elementele respective.

Găuri provocate de tăieturi. Unele documente slavo-romîne scrise pe pergament prezintă găuri făcute prin tăierea şi desprinderea părţii res-

[1] D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-romînă din secolele XIV şi XV*, p. 57.
[2] Gr. Tocilescu, *op. cit.*, nr. 125 şi 155.
[3] Vezi facsimil în *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 446.
[4] Gr. Tocilescu, *op. cit.*, nr. 70.
[5] *Ibidem*, nr. 145 şi 165.
[6] *Ibidem*, nr. 98 şi 199.
[7] Vezi facsimilul în *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 450.

pective din act — parte ce a cuprins nume de persoane sau de proprietăţi, tăieri datorită uzanţelor juridice, mai ales ale cancelariei domneşti din Moldova. Am întîlnit acest lucru şi într-un act al Ţării Romîneşti din 1494 martie 16. Bucăţica ce se scotea din act este numită *ţăncuşă*, de pildă în însemnarea din veacul al XVIII-lea făcută pe verso actului moldovenesc din 1448 iulie 7 — în acest act, la mijlocul rîndului 8 s-a tăiat şi luat o bucăţică de pergament cu numele unor ţigani. Această scoatere de *ţăncuşă* se făcea în urma hotărîrii domneşti, şi prin aceasta se lua din proprietatea destinatarului actului: satul, ţiganii sau vecinii cuprinşi în ţăncuşă.

Tăierea actelor. Unele acte sînt tăiate, de obicei în lat, în diagonală şi pînă la jumătate, fapt ce constituie dovada că actul respectiv era anulat de cancelaria domnească.

LEGĂTURA MANUSCRISELOR

Pentru o bună păstrare manuscrisele se legau, verbul slav respectiv era **скѧзати**, **оукѧзати** [*a lega*], iar cînd era vorba de o legătură de preţ sau ferecătură, termenii erau: **оукрасити** [*a împodobi*] şi **ококати** [*a fereca*], exprimaţi ca timp prin perfectul compus sau aorist. Dacă manuscrisul se lega a doua oară şi se înnoiau foile deteriorate, atunci termenii erau: **направити** [*a îndrepta*]; **понокити** [*a înnoi*]; **понокити и скѣзати второе скѣзанїе** [a înnoi şi a lega în a doua legătură]; **скѣзати и понокити второе разъ** [a lega şi a înnoi a doua oară]; **вторици кратъ понокити** [a înnoi a doua oară], exprimaţi în acelaşi timp ca şi termenii iniţiali.

Tehnica era următoarea: caietele se coseau de curele, care la rîndul lor se fixau de scoarţele de lemn. Acestea din urmă se acopereau de obicei cu piele sau cu o stofă de mătase cînd era vorba de manuscrise de mare preţ. La început scoarţele de lemn aveau lungimea şi lăţimea identică caietelor manuscriselor, mai tîrziu însă pentru a apăra caietele de rozături scoarţele depăşeau lungimea şi lăţimea caietelor. Cotorul legăturii era la început neted — lat sau rotunjit, dar spre sfîrşitul veacului al XVI-lea şi la începutul veacului următor acesta se înfăţişează sub forma de muchii care acopereau nodurile aţelor rezultate din cusutul caietelor.

Pentru a feri manuscrisul, scoarţele aveau încuietori formate din cîteva curele împletite fixate în scoarţa de la sfîrşit, de obicei în două locuri, curele ce apoi se agăţau de cîte un cui metalic ce era fixat în adîncitura scoarţei de la început. Mai tîrziu de curele se fixau cătărămi metalice care încuiau manuscrisul. Manuscrisele socotite mai de preţ, ca de pildă evangheliile de pe prestol, apostolurile, psaltirile cu acelaşi caracter, se ferecau în argint aurit, se fixau deasupra scoarţelor plăci metalice în care la cald se imprimau diferite figuri din scriptură, după caracterul manuscrisului respectiv. Astfel se înfăţişează de pildă evanghelia lui Ştefan cel Mare, terminată de scris la 17 iunie 1473, destinată mănăstirii Homor, care are scoarţele de lemn îmbrăcate în brocard de catifea roşie-vişinie, cu motive florale, ţesute cu fir de aur. Peste stofă este ferecătura în argint aurit cu patru buşoane de ametist pe faţă şi patru butoane de argint aurit pe verso. Pe scoarţa de la început s-a lucrat coborîrea în iad a lui Hristos — apoi s-a făcut inscripţia lui Ştefan cel Mare ce arată că ferecătura a fost executată în anul 1487, terminîndu-se la 20 noiembrie — deci 15 ani mai tîrziu

după ce se scrisese manuscrisul. Pe scoarţa de la sfîrşit s-a imprimat în metal scena adormirii Maicii domnului. Cotorul este din lese, inele şi butoane metalice. Pe bordurile evangheliei, începînd cu cea de jos, s-a scris: четкеро || благо || вѣстие. Evanghelia mitropolitului moldovean Grigorie, terminată de scris în anul 1550 aprilie 26 în al şaptelea ceas din zi, iar miniaturile în anul următor la 28 iunie, evanghelie destinată mănăstirii Voroneţ şi aflată, ca şi cea de mai sus a lui Ştefan cel Mare, în tezaurul mănăstirii Dragomirna, are scoarţele de lemn îmbrăcate în brocard de catifea violetă, roşie, verde şi aur în ţesătură cu motive florale, peste care s-au aplicat plăci în argint aurit. Pe scoarţa din faţă are aceeaşi scenă ca şi pe prima scoarţă a evangheliei din 1473 şi inscripţia ce arată că ferecătura s-a făcut în 1557, sfîrşindu-se la 16 februarie. Pe scoarţa de la sfîrşit s-a gravat figura lui Daniel Sihastrul, al cărui mormînt se află în incinta bisericii mănăstirii Voroneţ. Pe bordurile evangheliei, începînd cu cea de jos, s-a scris: тетра || еѵ͠г || лѣ. Cotorul este identic ca lucrătură, evangheliei lui Ştefan cel Mare din 1473.

Pentru Ţara Romînească de la începutul veacului al XVI-lea se remarcă evanghelia lui Marcea, mare postelnic, ferecată în 1519, ce are scoarţele din lemn de tei, acoperite fiecare cu cîte o foaie albă de hîrtie şi apoi învelite într-o catifea roşie închis, împodobită cu flori din fir. Peste catifea s-au aplicat plăci metalice de argint înfăţişînd la mijloc scena coborîrii în iad a lui Isus. Pe margini, pornind de sus, continuînd pe dreapta şi sfîrşind pe stînga se află inscripţia ferecăturii. Coperta de la sfîrşit înfăţişează în placă metalică adormirea Maicii domnului.

În pielea ce acoperea scoarţele manuscrisului se imprimau diferite ornamente mai mult cu caracter geometric: romburi, pătrate, cruciuliţe, rozete, cerculeţe, dar uneori romburile, pătratele şi cerculeţele cuprindeau diferite animale sau păsări.

Păstrarea documentelor. În ceea ce priveşte documentele, acestea se pătureau în patru sau în mai multe părţi — în raport cu mărimea lor — şi se păstrau în pungi de piele, iar documentele în formă de sul se păstrau în tocuri de lemn.

ÎNSEMNĂRILE DIN MANUSCRISE

În cuprinsul manuscriselor, la sfîrşitul unui capitol, la sfîrşitul chiar al manuscrisului, sau pe marginea de jos sînt însemnări care, în ceea ce priveşte data, sînt de două categorii: contemporane manuscrisului, scrise de grămătic şi posterioare, care de obicei se scriau pe marginea de jos a manuscrisului. Cele dintîi de obicei cuprind: 1) numele celui care a comandat scrierea manuscrisului; 2) numele destinatarului manuscrisului ; 3) blestemul ce se va abate asupra celui care va lua cartea de la destinatar; 4) data cînd s-a scris textul respectiv şi 5) numele celui care a scris textul.

Cea de-a doua categorie cuprinde de obicei: 1) numele celui care a înnoit, legat şi achiziţionat — uneori şi condiţiile în care s-a procurat — manuscrisul; 2) numele destinatarului manuscrisului; 3) blestemul ce se va abate asupra celui care va lua manuscrisul de la destinatar; 4) data cînd s-a legat, înnoit şi achiziţionat manuscrisul şi 5) numele celui care a scris însemnarea.

Cînd apare o a doua sau o a treia însemnare din ultima categorie, deseori prima sau a doua însemnare cu acest caracter este răzuită, mai cu seamă în partea cuprinzătoare a blestemului.

Atît însemnările din prima, cît şi cele din a doua categorie au importanţă pentru dată şi datarea manuscriselor, căci atunci cînd lipseşte însemnarea din prima categorie, data însemnării posterioare constituie data ante-quem a manuscrisului. Însă însemnările posterioare au uneori o importanţă covîrşitoare în ceea ce priveşte faptele istorice. Mă mărginesc la un exemplu: toţi cercetătorii care s-au ocupat de marele cărturar şi miniaturist, mitropolitul Anastasie Crimcovici, scriu că acesta a părăsit de bunăvoie funcţia şi s-a retras la ctitoria sa Dragomirna, unde s-a şi stins din viaţă între anii 1629—1630[1]. Dar o însemnare aflată într-un manuscris grec din veacul al XVI-lea, păstrat în Biblioteca naţională din Leipzig, între manuscrisele greceşti sub nr. 12 lămureşte problema prin următorul ei cuprins: **въ лѣтѡ ҂зрлз мсца генвар ѳі прѣстави сѧ архїепскпь анастасїе митрополит въ дворѣ ıаском напрасно и скоро прѣд лицем <гспдрѣ> си: гпдвова тогда мирон барновскїи могила воевода и погребошѧ его въ своем новосъзданѣм его монастирю драгомирна** [în anul 7137 <1629>, luna ianuarie 19, la curtea din Iaşi a murit năprasnic şi iute, în faţa domnului său, arhiepiscopul Anastasie mitropolit. Domnea atunci Miron Barnovski Movilă vv. Şi l-au îngropat la mănăstirea sa nou zidită Dragomirna]. Aşadar, din notă se desprind următoarele fapte istorice necunoscute — (deşi nota este publicată în 1921 de A. I. Iaţimirski[2], un exemplar al acestei lucrări aflîndu-se încă din 1924 în Biblioteca Academiei R. P. R.): 1) Anastasie Crimcovici moare la 19 ianuarie 1629; 2) moare subit, probabil de un atac de inimă; 3) moare la curtea domnească din Iaşi; 4) se stinge chiar în faţa domnului; 5) moare fiind încă în scaun. Parte din însemnările cuprinse în manuscrisele slavo-romîne ce se găsesc în fondul manuscriselor slave al Bibliotecii Academiei R.P.R. şi din unele manuscrise slavo-romîne aflate în mănăstirile de la Athos au fost înfăţişate de mine în diferite studii de specialitate[3].

Înfăţişarea însemnărilor din prima categorie are de obicei un aspect deosebit, acestea fiind cuprinse în chenare, iar uneori textul lor este dispus în formă de cruce, cum este de pildă cel al protopsaltului Eustatie, a cărui grafie am cercetat-o mai sus la fiinţarea alfabetului glagolitic la romîni. Subliniez că respectivul text al lui Eustatie începe de pe al doilea braţ din dreapta al crucii, [4] urcă şi continuă pe braţul prim în sus, apoi trece pe partea opusă—stîngă — continuînd pe cele trei braţe şi sfîrşind în urcare pe latura ce uneşte braţele trei şi doi din dreapta.

★

În expunerea de mai sus am încercat să înfăţişez mai toate capitolele fundamentale ale paleografiei slavo-romîne, pentru a permite o orientare în această materie, urmînd ca ulterior aceste probleme să fie prezentate mai în amănunt, atingîndu-se şi alte laturi.

---

[1] N. Iorga, *Istoria bisericii romîneşti şi a vieţii religioase a Romînilor*, ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1928, I, p. 303.

[2] A. I. Iaţimirski, Описание..., p. 549.

[3] D. P. Bogdan, *Despre manuscrisele slave din Biblioteca Academiei Romîne*, Bucureşti, 1940, p. 7—13 şi idem, *Despre daniile romîneşti la Athos*, Bucureşti, 1941.

[4] Privită în sens heraldic.

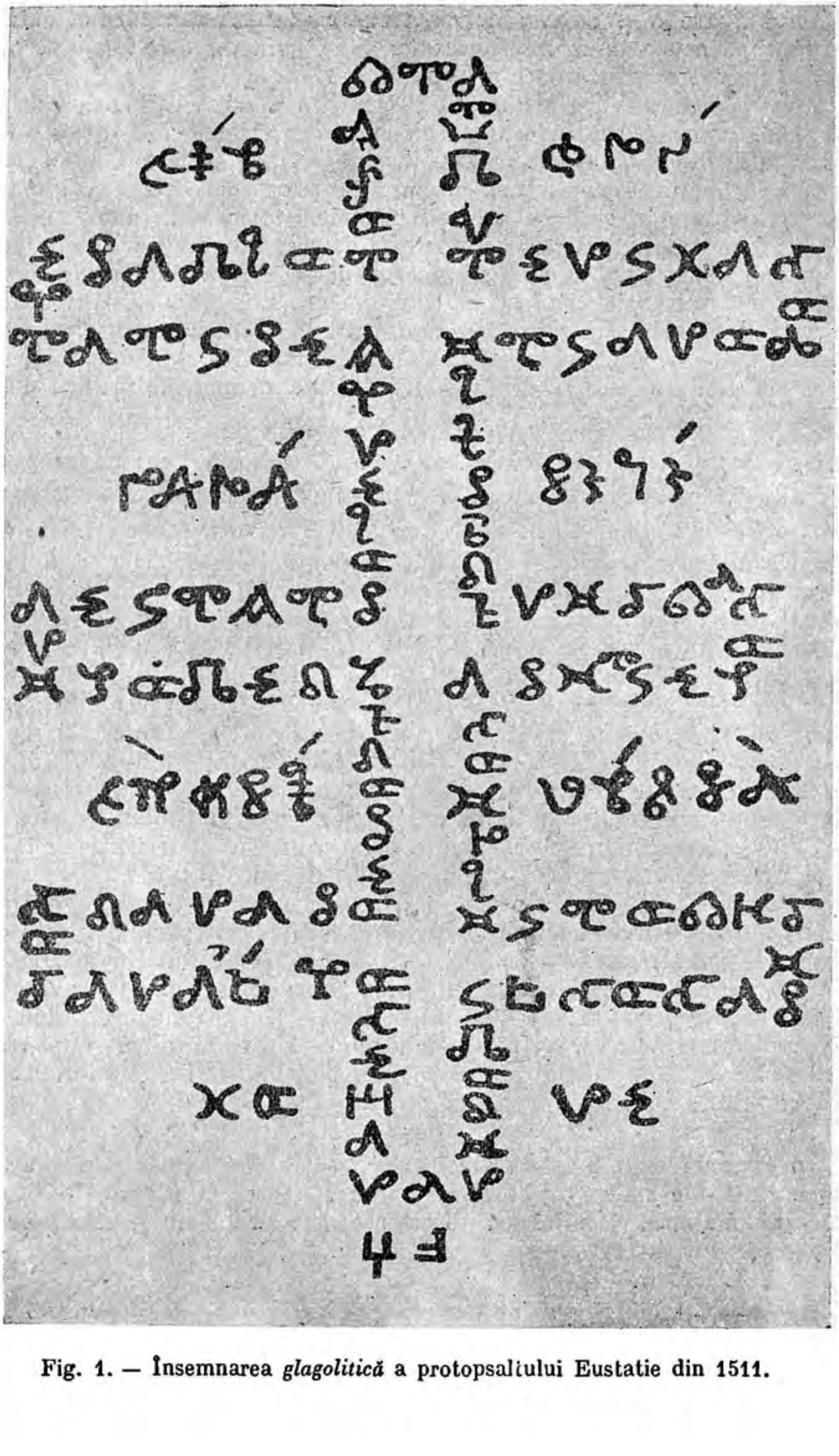

Fig. 1. — Însemnarea *glagolitică* a protopsaltului Eustatie din 1511.

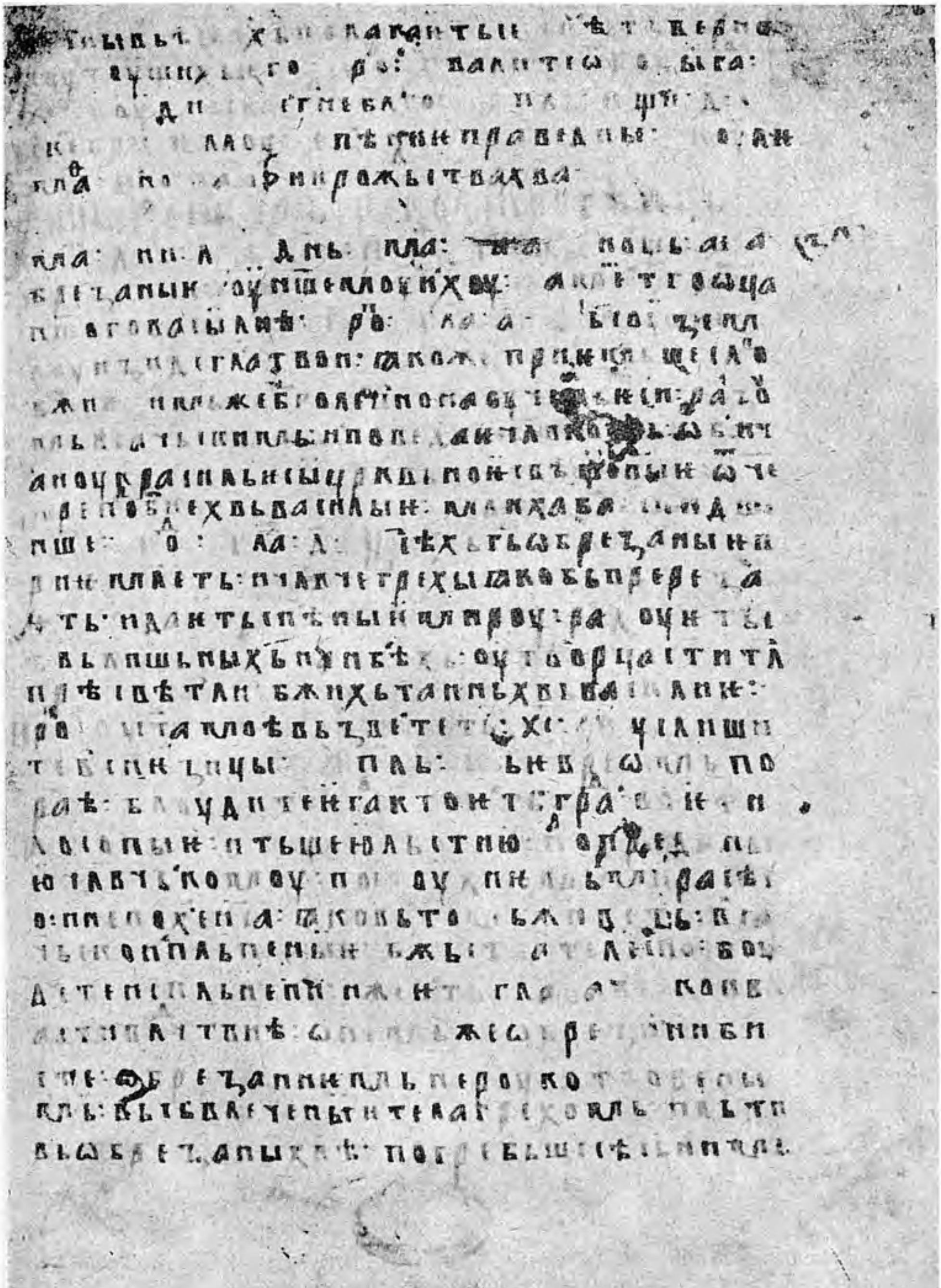

Fig. 2. — Pagină din manuscris slavo-romîn lucrat în secolul al XIII-lea, Biblioteca Acad. R.P.R., *fond slav*, cota 682.

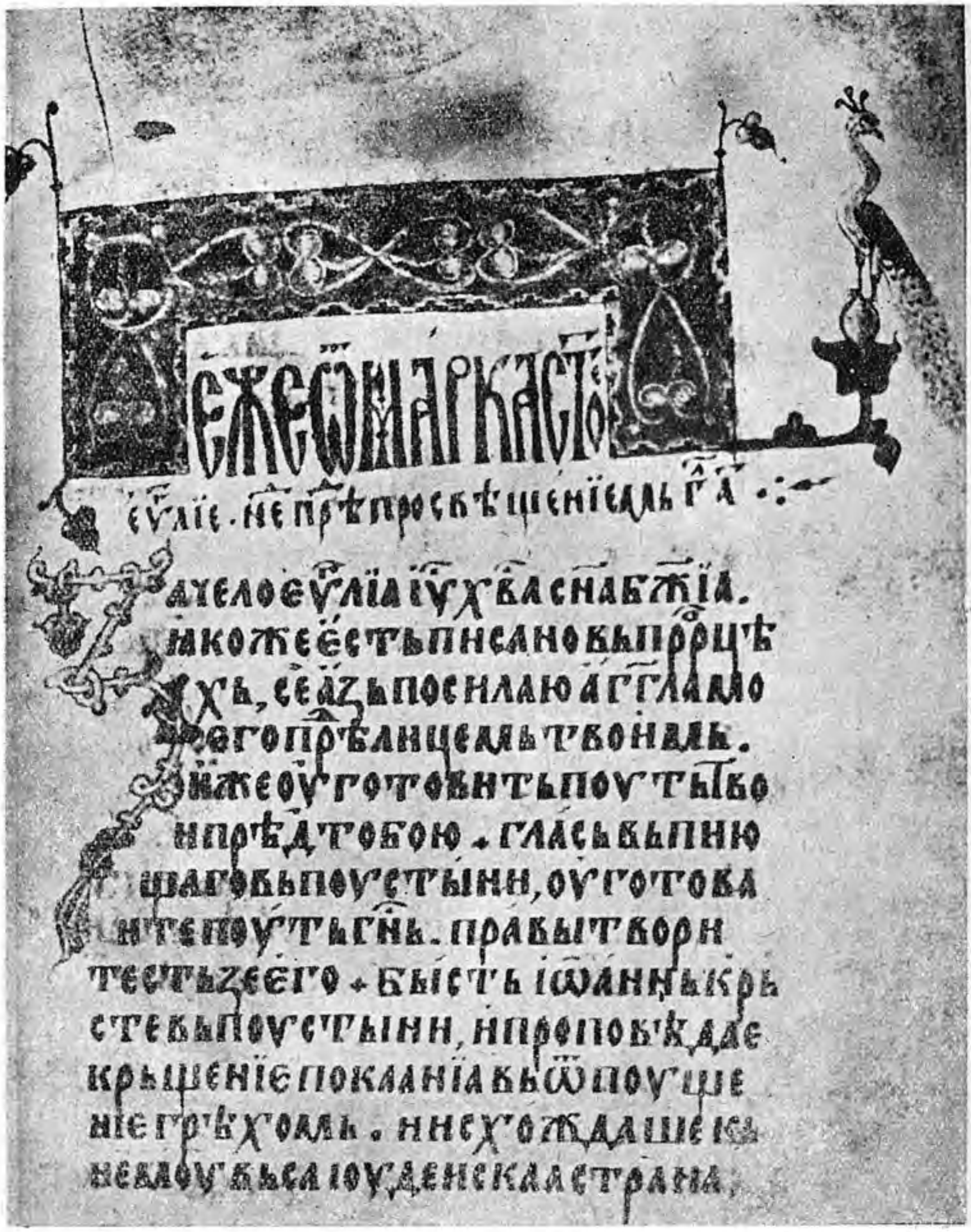

Fig. 3. — Prima pagină din Evanghelia lui Marcu în tetraevanghelul scris la 1405 în Țara Romînească.

Fig. 4. — Prima pagină a evangheliei lui Marcu din tetraevanghelul scris la 1429 de vestitul caligraf al mănăstirii Neamț, Gavriil, fiul uricarului Paisie.

Fig. 5. — Prima pagină a evangheliei lui Marcu din tetraevanghelul scris la 1519 în Țara Romînească.

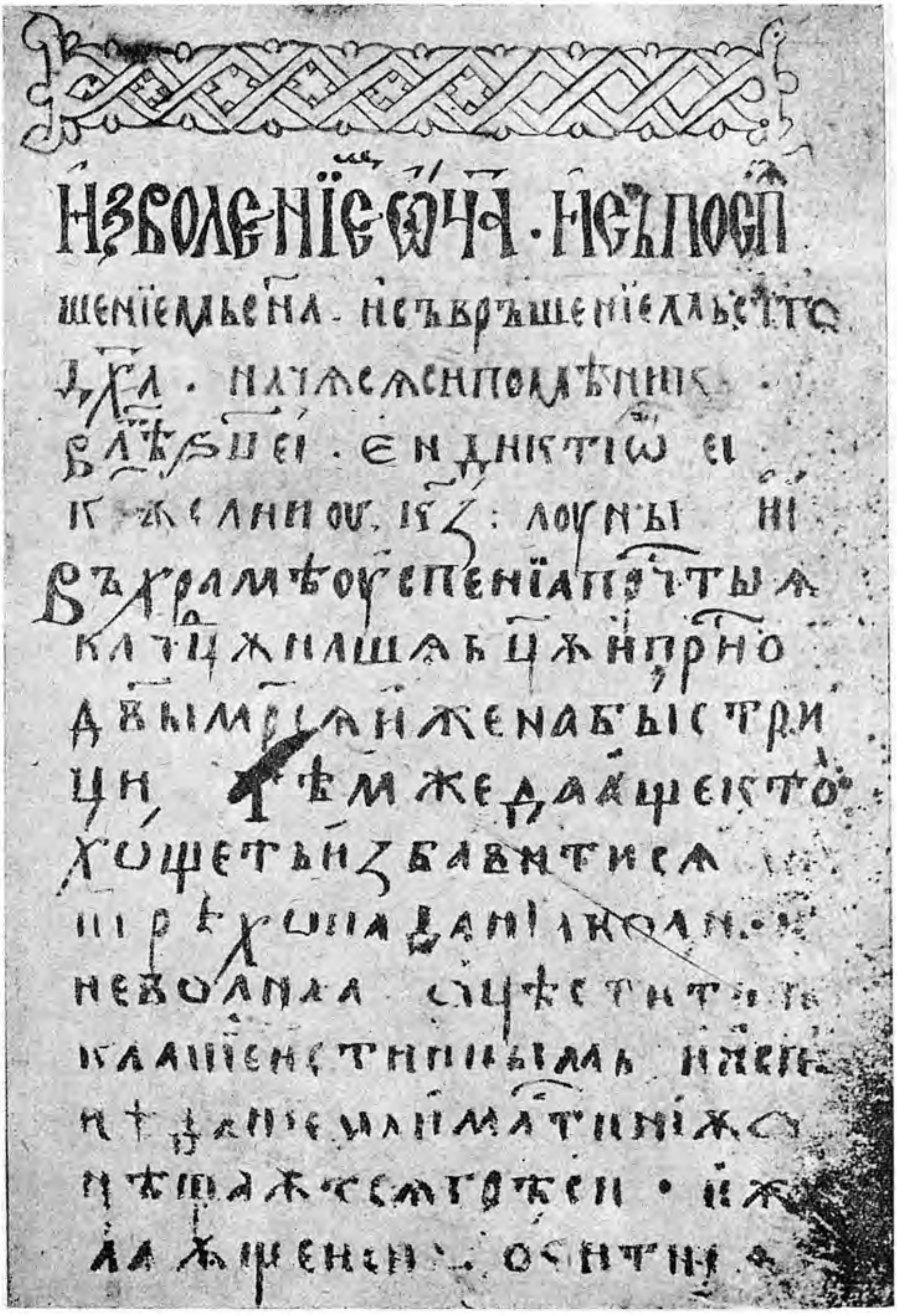

Fig. 6. — Prima pagină din Pomelnicul mănăstirii Bistriţa (Moldova) din 1407, reînnoit sub Ştefan cel Mare.

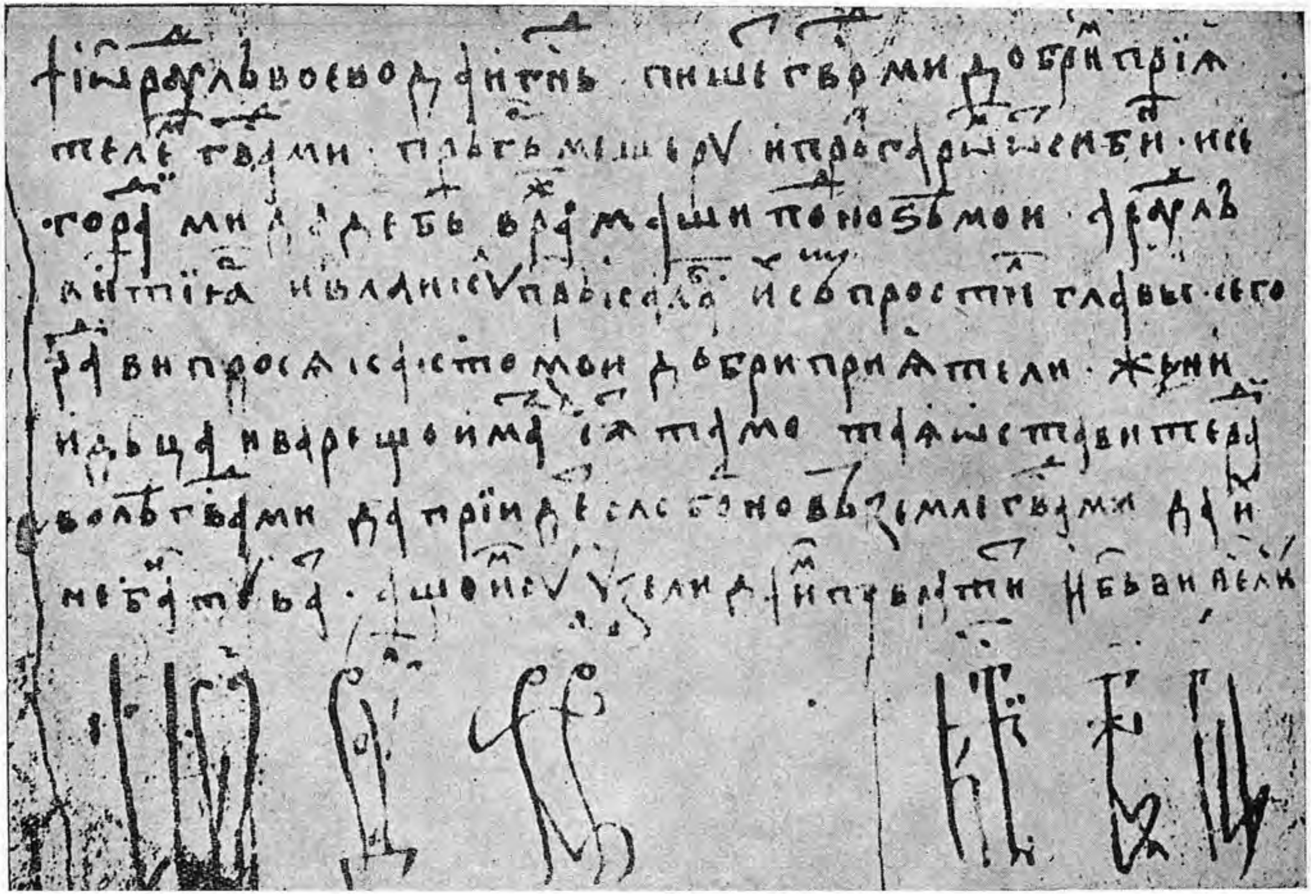

Fig. 7. — Scrisoare externă de la Radu cel Frumos ‹1462—1474›.

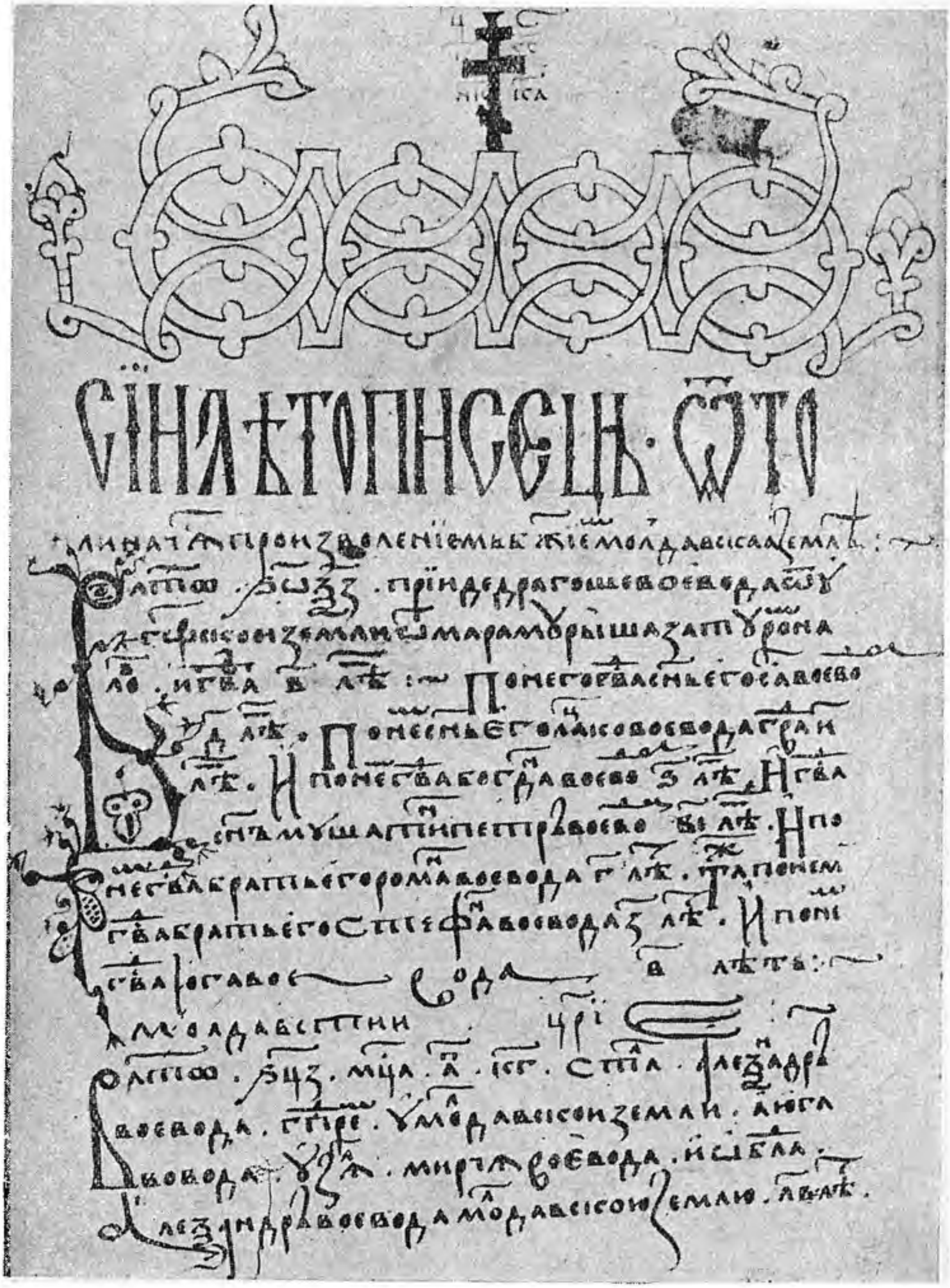

Fig. 8. — Prima pagină din *Letopisețul de la Bistrița.*

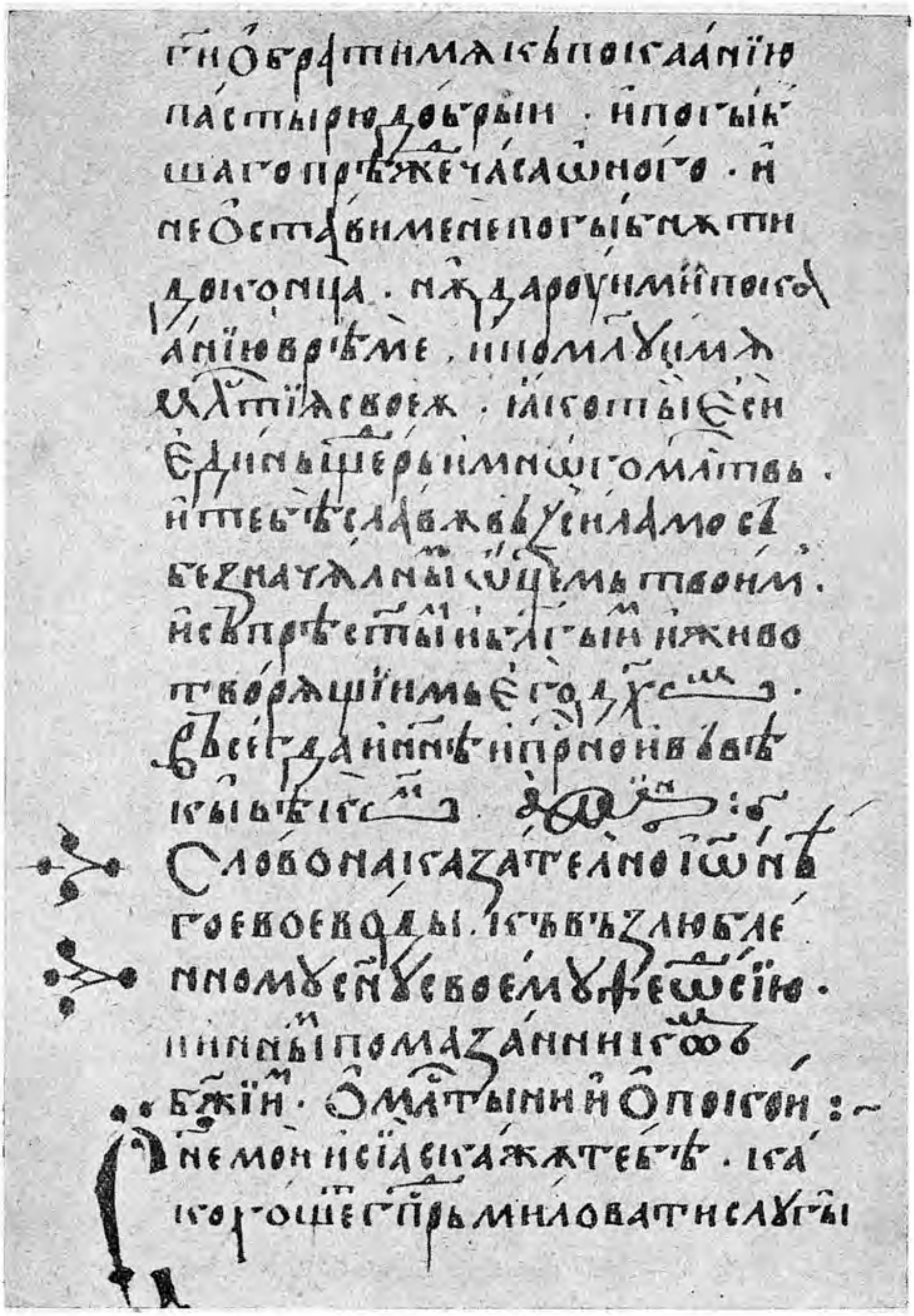

Fig. 9. — Prima pagină din *Învățăturile* lui Neagoe Basarab.

Fig. 10. — Miniatură — cuprinzînd chipul lui Ştefan cel Mare — din tetraevanghelul scris la 1473 pentru mănăstirea Homor.

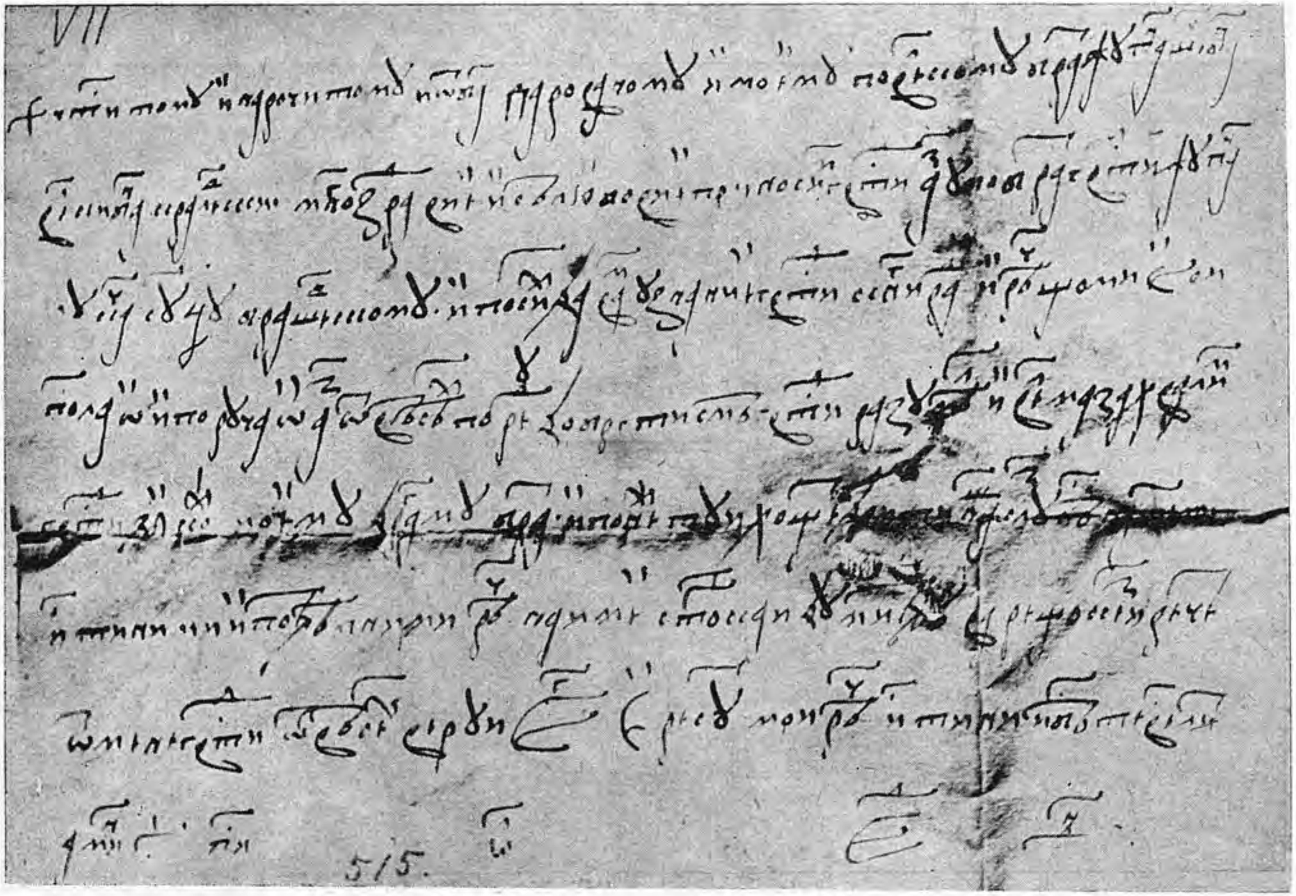

Fig. 11. — Scrisoarea lui Lucaci, judeţ al Braşovului, către marele ban al Craiovei <circa 1534—1539>.

Fig. 12. — Pomelnicul bisericii Sf. Nicolae din Scheii Brașovului înnoit la 1665.

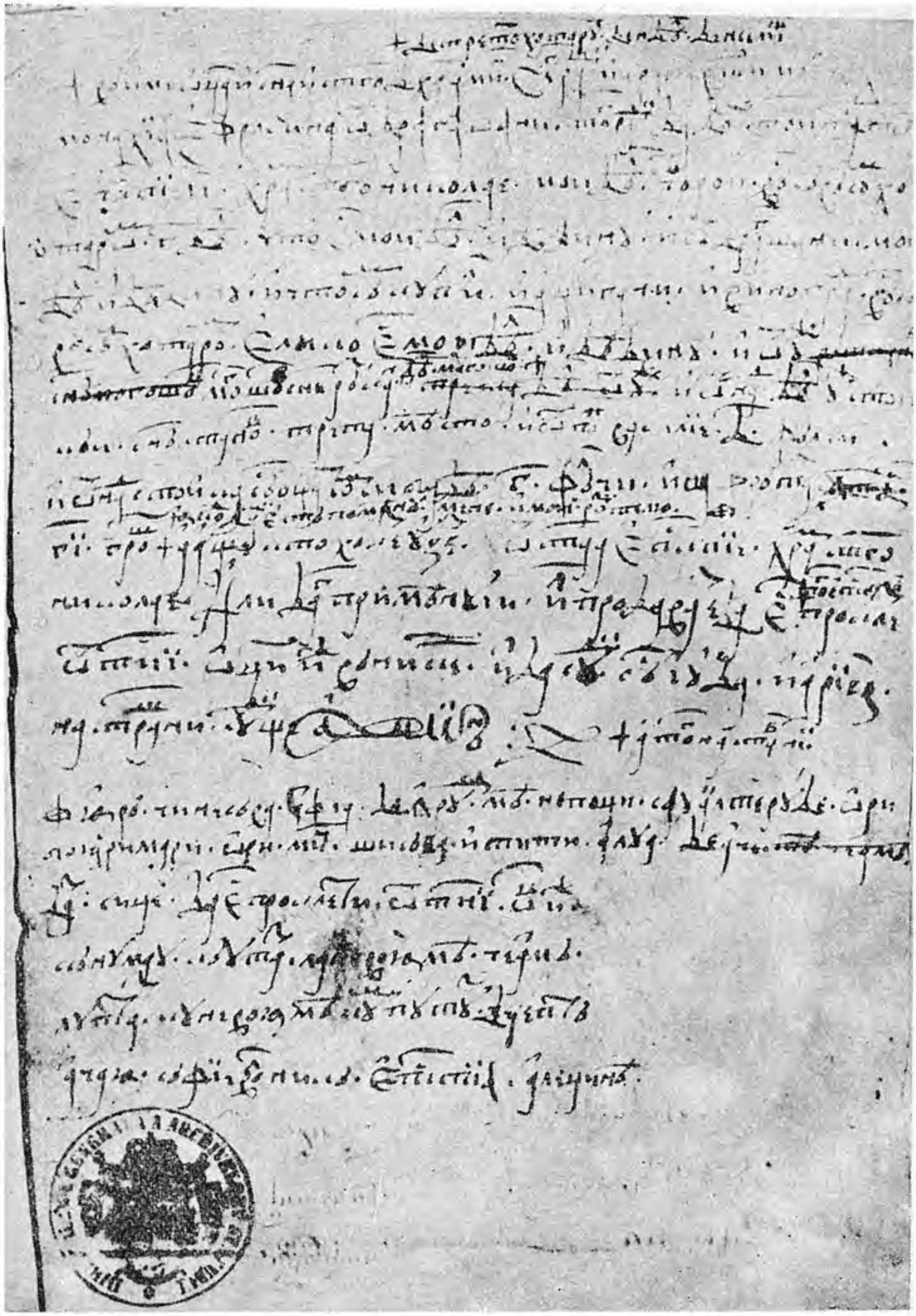

Fig. 13. — Palimpsest din Țara Romînească. Secolul al XVI-lea <după 1575>.

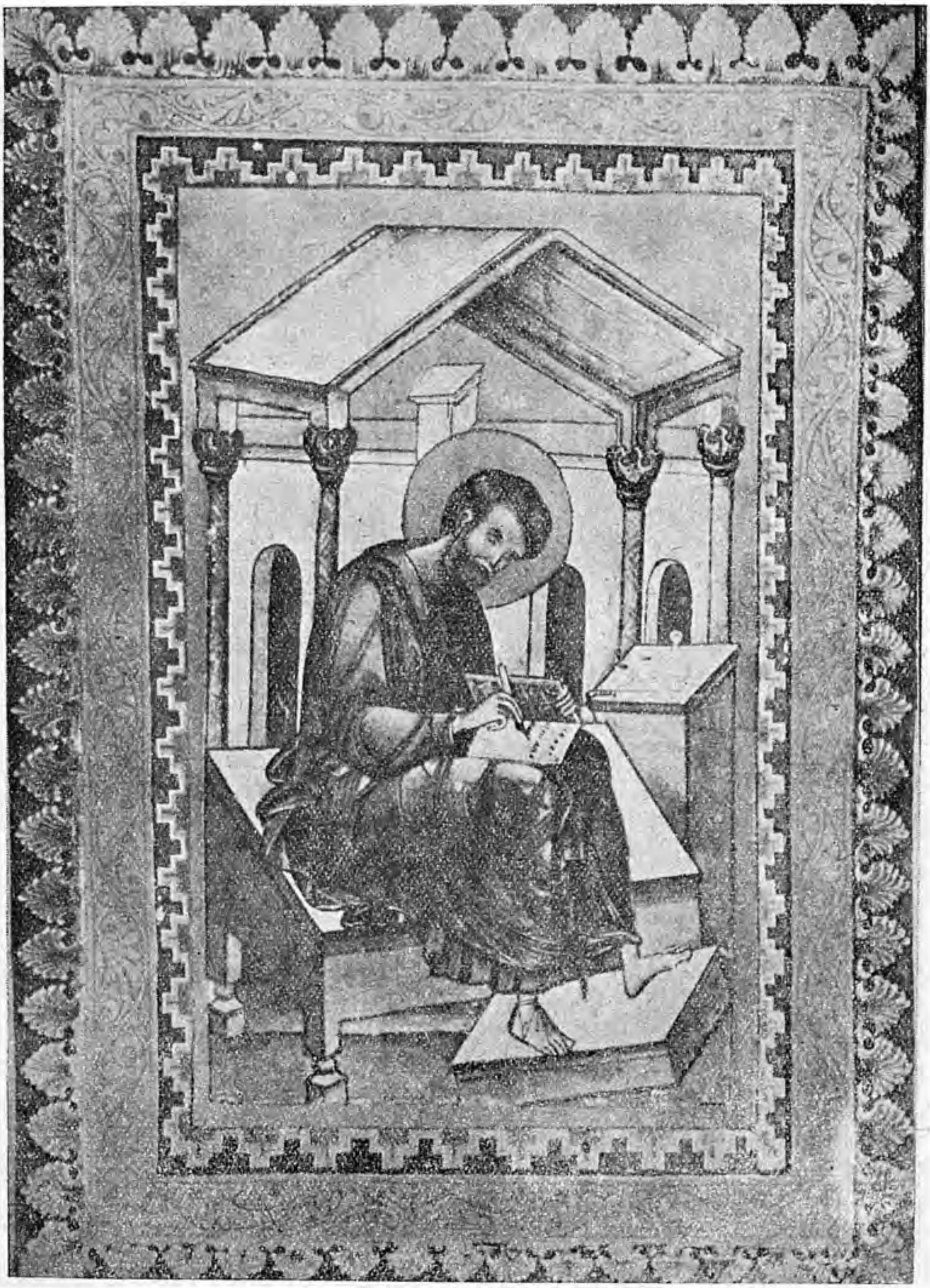

Fig. 14. — Miniatură — în care se văd materialul grafic şi uneltele grafice — din tetraevanghelul scris la 1429 în Moldova.

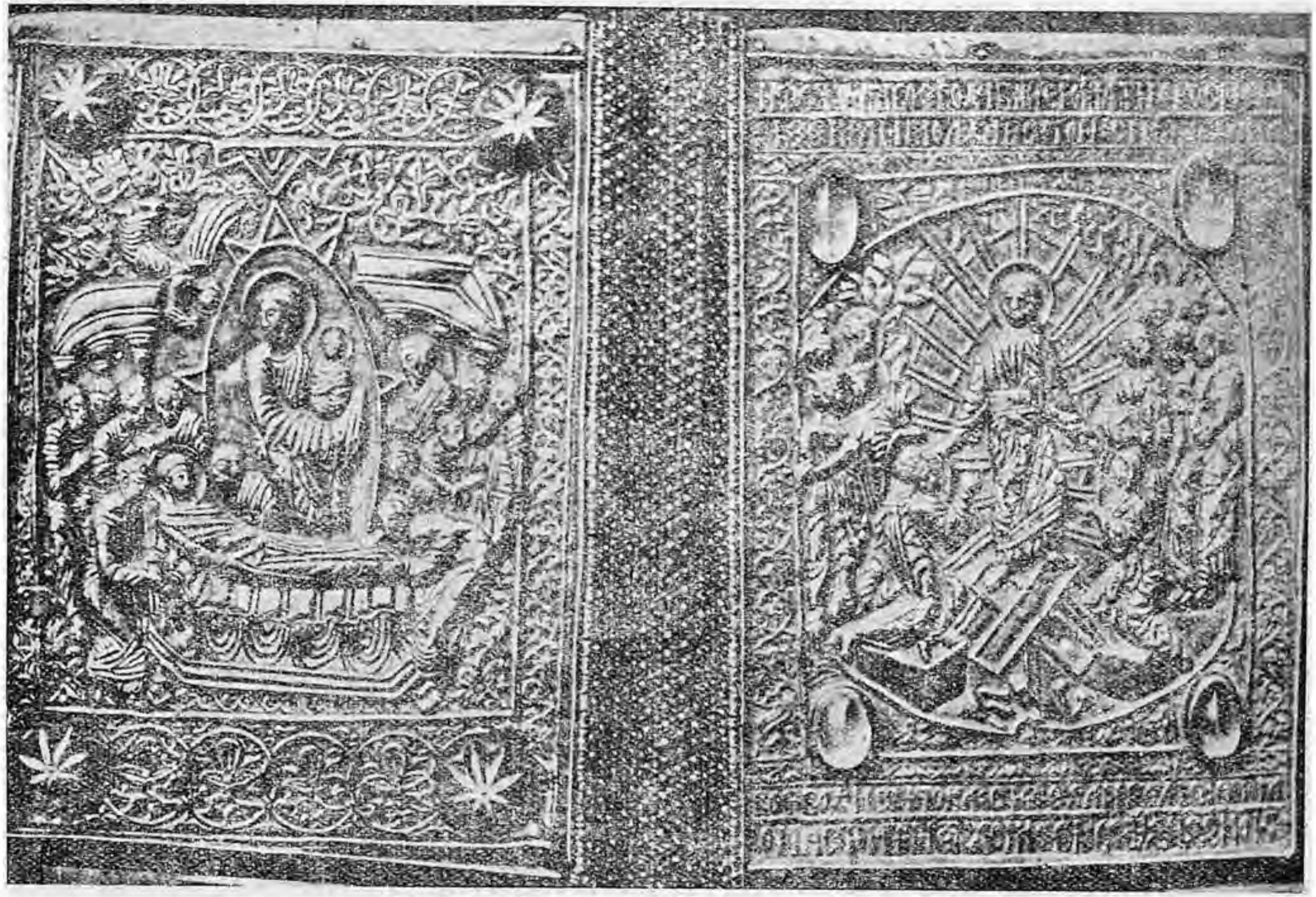

Fig. 15. — Legătura în argint aurit a tetraevanghelului moldovenesc, scris în 1473 și ferecat în 1487 pentru mănăstirea Homor.

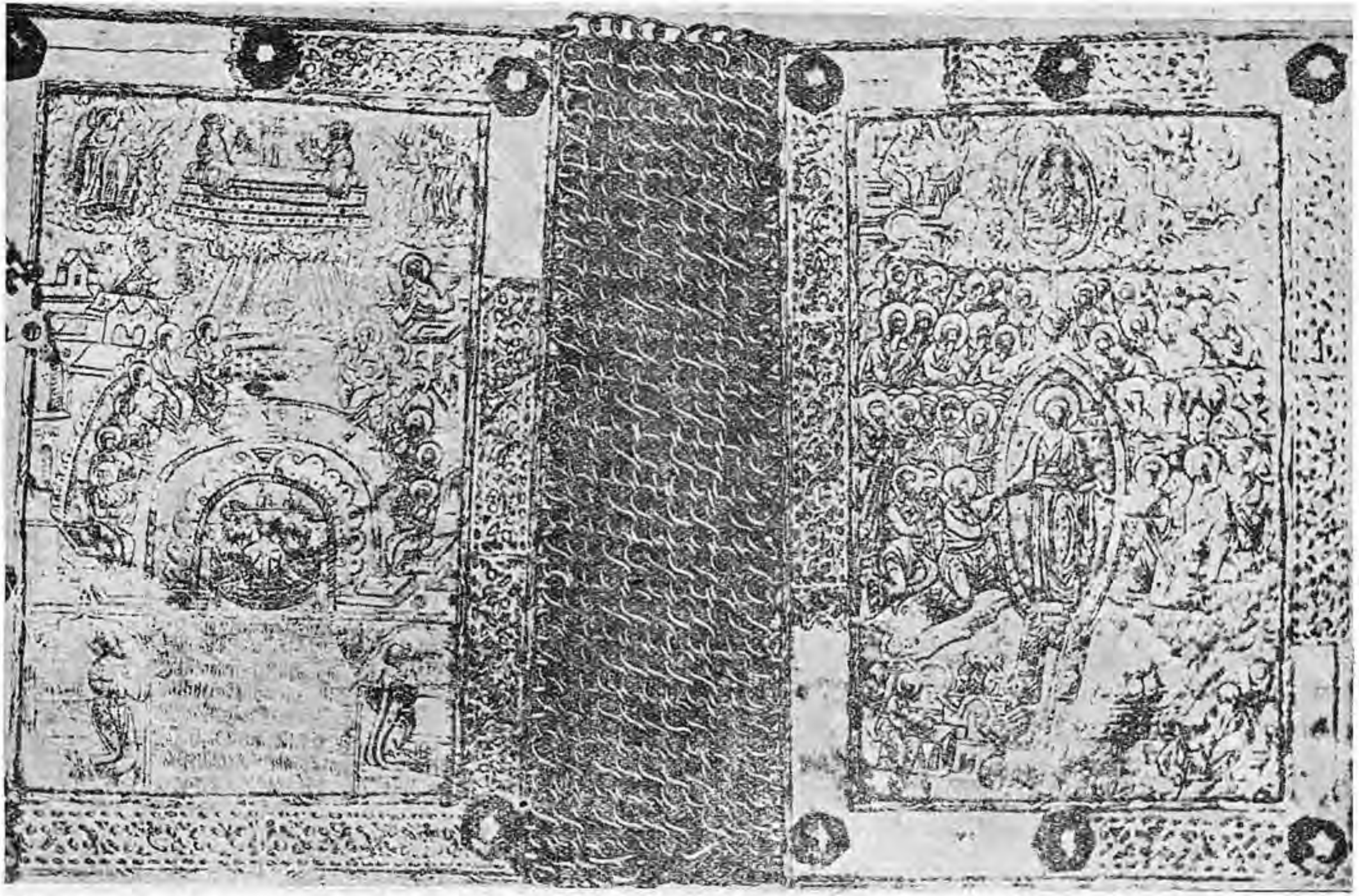

Fig. 16. — Legătura în argint aurit — a unui tetraevanghel de la mitropolitul moldovean Anastasie Crimcovici — ferecat în 1614.

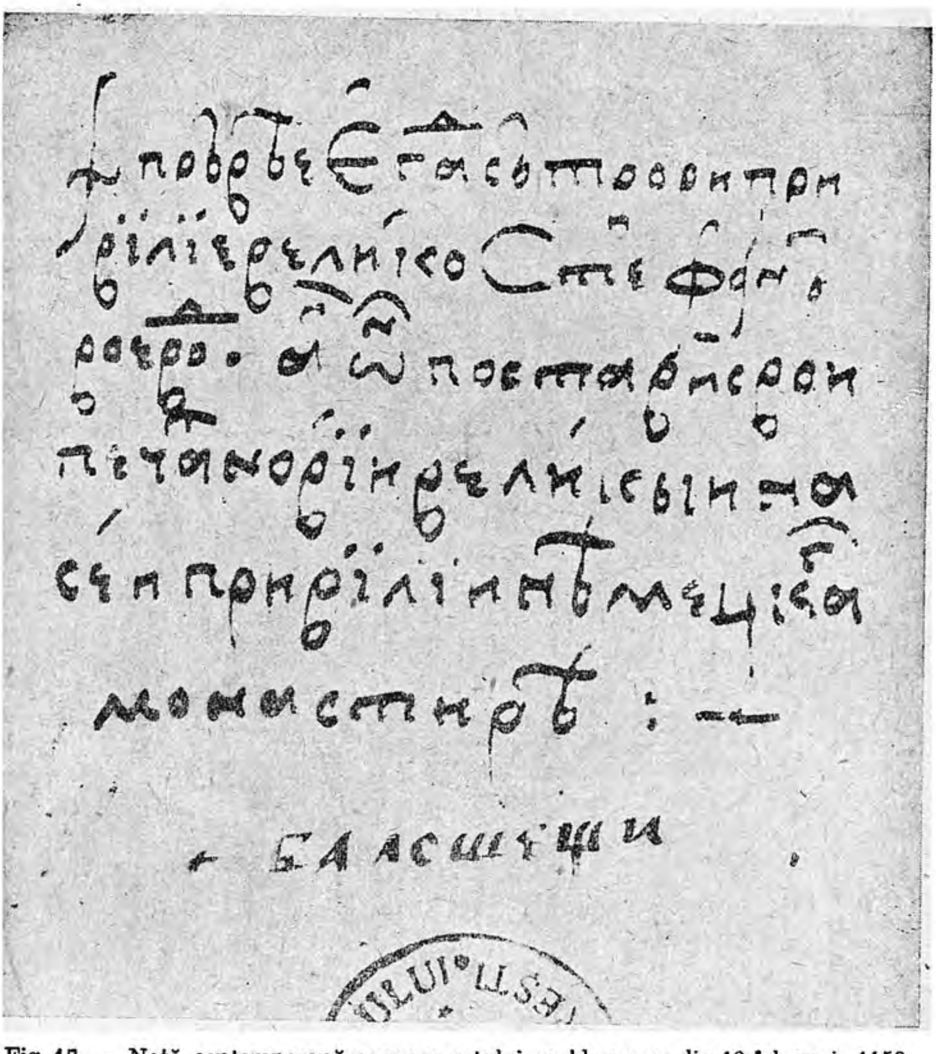

Fig. 17. — Notă contemporană pe verso actului moldovenesc din 13 februarie 1458.

Fig. 18. — Însemnarea scrisă cu aur — iar stemele și în culori — din tetraevanghelul lui Ștefan cel Mare, sfîrșit de scris la 23 aprilie 1502—destinat mănăstirii atonite Zograf.

Fig. 19. — Însemnare și o pagină din text dintr-un tetraevanghel moldovenesc scris la 1613 avînd subscrierea lui Efrem, episcop de Rădăuți, în monogramă și în aur.

PALEOGRAFIA LATINĂ CU REFERIRE LA TRANSILVANIA (SEC. XII — XV)

DE

S. JAKÓ

INTRODUCERE

Studierea elementelor de paleografie ale materialului seriei Transilvania a colecţiei *Documente privind istoria Romîniei* a întîmpinat o dificultate deosebită prin faptul că numai o mică parte din documentele publicate este accesibilă în originale propriu-zise, adică în forma exterioară ce le-a fost dată de emitentul însuşi. Într-adevăr, chiar şi o parte a textelor inedite n-a putut fi cercetată de noi decît în fotocopii sau în copii din evul mediu tîrziu (sec. XVI—XVII) ori din epoca modernă. Deci, numai la o proporţie redusă din materialul documentar, publicat sau în curs de publicare, în seria Transilvania se pot studia caracteristicile externe ale particularităţilor paleografice şi sigilografice [1]. În ceea ce priveşte monumentele grafice originale — datorită condiţiilor de documentare în care am elaborat această lucrare — n-am putut folosi decît piesele din arhivele clujene, deci cam a opta parte din materialul existent. O altă dificultate a fost lipsa, într-o cantitate suficientă şi în varietatea cuvenită, a colecţiilor străine de facsimile, necesare pentru o cercetare paleografică comparativă.

În asemenea împrejurări, la întocmirea planului lucrării de faţă a trebuit să pornim de la posibilităţile existente, fără să pierdem însă din vedere obiectivele cercetărilor viitoare. Ni s-a părut limpede de la început că acest studiu va trebui să se ocupe de particularităţile dezvoltării scrierii latine din ţara noastră, de vreme ce pentru însuşirea elementelor paleografiei latine generale dispunem, prin cartea lui Const. I. Andreescu [2], de un tratat corespunzător; pe de altă parte, în acelaşi scop, se pot folosi cu bune rezultate — dată fiind unitatea dezvoltării scrierii latine medievale — şi lucrările de ansamblu străine (M. Prou—A. de Boüard, Steffens, Thompson etc.). Socoteam că noţiunile fundamentale şi generale (privind materialele de scris, instru-

---

[1] Majoritatea trimiterilor din notele acestui studiu se referă la colecţia *Documente privind istoria Romîniei*, seria C (Transilvania). E vorba de materialul în parte apărut (veacurile XI—XIII, vol. I—II, Bucureşti, 1951—1952; veacul XIV, vol. I—IV, Bucureşti, 1953—1955), în parte sub tipar sau gata pentru tipar (veacul XIV, vol. V—VI), ori în pregătire pentru tipar (veacul XIV, vol. VII). Pentru documentele perioadei 1381—1437, a căror pregătire este în curs, întrucît atunci cînd se elabora acest studiu nu se cunoaştea încă precis economia şi momentul apariţiei volumelor, referinţele s-au făcut după colecţiile de documente publicate, respectiv după fondurile arhivale în cazul materialului inedit. Aceste fonduri au fost citate şi pentru epoca anterioară sau posterioară răstimpului 1381—1437, ori de cîte ori erau necesare exemplificări după originalele din arhive.

[2] C. I. Andreescu, *Manual de paleografie latină*, Bucureşti, 1938.

mentele pentru scriere, formele de litere, semnele de scriere, prescurtările, numerele etc.) va trebui să le reducem la cele mai importante, ca în cadrul relativ restrîns al acestui studiu introductiv să cîştigăm cît mai mult spaţiu pentru analiza dezvoltării scrierii din ţară. La început ne-am gîndit la studierea următoarelor grupe mari de probleme: 1) cum s-a dezvoltat în cursul secolelor scrierea latină la noi şi care sînt particularităţile ei paleografice; 2) cum se încadrează tipurile scrierii latine din ţara noastră şi în genere evoluţia acestei scrieri în dezvoltarea generală a scrierii latine; 3) care sînt relaţiile şi influenţele reciproce ale scrierii latine şi ale celei chirilice în dezvoltarea culturii pe teritoriul R. P. R.

Dar după o temeinică cumpănire a posibilităţilor existente, ne-am văzut siliţi să renunţăm la studierea problemelor amintite la punctul 2 şi 3, întrucît cercetările anterioare nu ne-au creat premisele necesare în această privinţă, nici sub forma unor studii monografice, nici prin strîngerea sistematică a bibliografiei şi a materialului facsimilat străin. Ba, mai mult: din aceleaşi motive cercetarea particularităţilor pe care le prezintă scrierea latină din ţară a trebuit să fie redusă aproape exclusiv numai la materialul transilvănean.

În felul acesta se lămureşte caracterul fragmentar al prezentului studiu spre deosebire de celelalte lucrări din volum. Dat fiind că lipsesc pînă acum premisele pentru elaborarea unui tratat de paleografie latină cu privire la istoria R.P.R. (ba chiar şi pentru redactarea capitolelor ei referitoare la Transilvania), din capul locului noi nu putem oferi aici mai mult decît o introducere paleografică la volumele seriei Transilvania a colecţiei *Documente privind istoria Romîniei*. Ţinînd seama că documentele publicate în aceste volume au fost întocmite în scrierea gotică ne-am folosit în această introducere de prilejul de a putea cerceta perioada gotică a dezvoltării scrierii medievale, măcar cu privire la Transilvania, într-o perspectivă mai largă, pentru ca încercarea de faţă să fie utilă şi în vederea pregătirii ulterioare a tratatului amintit. Dar perioada scrierii gotice în Transilvania nu coincide cu data de 1437, anul cu care se va încheia seria volumelor de documente privind Transilvania. Din acest motiv, cercetarea noastră trebuie să cuprindă în continuare întreg secolul al XV-lea, căci abia la sfîrşitul acestuia şi la începutul celui următor a triumfat şi în Transilvania scrierea umanistă asupra celei gotice.

După cele spuse mai sus, e îndreptăţită întrebarea dacă în faţa acestor dificultăţi n-am fi procedat mai just, mergînd pe calea mai bătătorită şi căutînd să dăm aici o prezentare a cunoştinţelor practice de paleografie generală, în loc de a încerca rezolvarea unor probleme pentru care — chiar şi după părerea noastră — nu există încă premisele necesare. În orice caz, credem că dacă am fi apucat pe căile tradiţionale de cercetare, n-ar fi putut ieşi în evidenţă cu atîta acuitate tocmai lipsurile care fac deocamdată cu neputinţă întocmirea unui tratat de paleografie latină privind istoria R.P.R. În acelaşi timp, nu s-ar fi putut lămuri nici principiile şi modalităţile cele mai importante, cu ajutorul cărora se va putea stabili în sfîrşit fizionomia particulară a scrierii latine din ţara noastră. În felul acesta a ieşit, de pildă, la iveală faptul că particularităţile locale ale dezvoltării acestei scrieri nu se vor putea preciza decît pornind de la teritoriile istorice mai largi ale scrierii spre unităţile ei mai mici. Prin urmare, numai dacă se vor lua ca bază de plecare caracteristicile generale ale scrierii latine medievale din Europa

se vor putea stabili trăsăturile ei proprii din centrul şi răsăritul Europei. Comparînd aceste trăsături se vor putea distinge elementele specifice ale dezvoltării scrierii Poloniei şi a Ungariei feudale, în măsura în care aceleaşi elemente se deosebesc de fizionomia comună a scrierii latine din centrul şi răsăritul Europei. Cu elementele amintite va trebui să confruntăm apoi monumentele grafice latine din ţara noastră, ca să ne putem da seama ce anume apare în acestea ca o particularitate locală din Moldova, Ţara Romînească sau Transilvania. Aşadar nu vom putea constata aceste particularităţi locale înainte de a lămuri, prin cercetări paleografice pe scară mai largă, trăsăturile proprii pe care le prezintă scrierea latină din centrul şi răsăritul Europei.

Credem că rezultă chiar şi din acest singur exemplu, că paginile care urmează nu pot avea nicidecum pretenţia de a spune ultimul cuvînt în problemele pe care le vor pune, ci ele ar putea să reprezinte doar primii paşi, poate şi aceştia nu totdeauna siguri, în vederea sistematizării, la nivelul cerinţelor contemporane, a problemelor paleografiei latine din ţara noastră.

MATERIALE DE SCRIS, INSTRUMENTE ŞI LICHIDE PENTRU SCRIERE

Documentele transilvănene medievale sînt scrise fie pe pergament, fie pe hîrtie. Pergamentul a fost întrebuinţat în chip exclusiv pînă la începutul celui de-al doilea sfert al secolului al XIV-lea, cînd a început să fie folosită în Transilvania şi hîrtia. În a doua jumătate a aceluiaşi veac s-a statornicit definitiv folosirea paralelă a acestor două materiale, situaţie care a dăinuit în toate epoca feudală, deşi în această simbioză precumpăneşte, de la sfîrşitul secolului al XIV-lea, tot mai mult hîrtia ieftină faţă de pergamentul scump.

Pergamentul *(membrana, charta pergamena, pergamenum)*. Ajunsese deja la o situaţie dominantă pe întregul teritoriu al Europei medievale, în care se întrebuinţa alfabetul latin, în momentul cînd a început scrierea în Transilvania. De aceea s-au adoptat în scriere toate practicele obişnuite de veacuri în legătură cu folosirea pergamentului în alte părţi ale Europei [1].

a) Pergamentul pentru scris *se prepara* din piei de animale, dar după procedee deosebite în Europa sudică şi în cea de la nord de Alpi. Astfel, în cazul pergamentului meridional se pregătea pentru scriere numai o singură faţă a pielii, cea interioară (dinspre carne), iar faţa exterioară fiind luştruită doar superficial. Drept urmare, această faţă a pergamentului folosit în sud este mai aspră, păstrînd deseori urmele bulbilor de păr şi primind cu timpul o culoare gălbuie, care contrastează cu partea interioară, puternic impregnată cu praf de cretă [2]. În schimb, *pergamentul nordic* sau german *(pergamena teutonica)* era lucrat de-o potrivă pe ambele feţe. Deosebirea dintre aceste

---

[1] Vezi în această privinţă Wilhelm Wattenbach, *Das Schriftwesen im Mittelalter* Leipzig, 1873 (prescurtat: Wattenbach, *Schriftwesen)*, p. 93—103; Cesare Paoli, *Grundriss zu Vorlesungen über lateinische Paläographie und Urkundenlehre*, ed. a II-a, trad. K.Lohmayer, Innsbruck, 1889 — 1900 (prescurtat: Paoli), vol. II, p. 55—67.

[2] Vezi amănunte la D. P. Bogdan, *Din paleografia slavo-romînă*, în vol. de faţă. Documentul din 1292, 30 mai 1377, Arhiva istorică a Filialei Acad. R.P.R. din Cluj, (prescurtat: Arh. ist.), VI; 19 aprilie 1414, *ibid.*, CCVI; 14 martie 1443, *ibid.*, IX.

două feluri de pergamente era accentuată şi de faptul că materialul despre care e vorba în Europa sudică era preparat în general din piele de capră şi de oaie, iar în părţile nordice mai mult din piele de viţel. [1] Aşa se explică de ce pergamentul nordic este de obicei mai gros decît cel sudic.

Pergamentul sudic se întîlneşte rar, în comparaţie cu cel nordic în Transilvania, încît folosirea lui poate fi considerată de-a dreptul excepţională. Găsim unele piese de pergament sudic mai ales în cazul feţelor bisericeşti care emit documente sau în acela al actelor întocmite de notari publici datorită legăturilor pe care le aveau aceste foruri cu curtea papală. Faptul izbitor că pergamentul meridional nu se întrebuinţa aproape de loc în cancelaria regală, în cea palatinală, în aceea a judelui curţii regale, în cea voievodală şi nici în cancelariile locurilor de adeverire — acestea din urmă eliberînd în bună parte actele de care aveau nevoie persoanele laice din Ungaria feudală, respectiv Transilvania — ne arată că în această ţară pergamentul nordic era folosit în chip aproape exclusiv. Situaţia aceasta nu s-a schimbat nici în perioada angevină, cu toate că în acea vreme relaţiile dintre Ungaria şi Italia erau deosebit de strînse. Această lipsă de întrebuinţare a pergamentului sudic — ca şi de altfel forma scrierii, după cum vom vedea — e semnificativă pentru raporturile scrierii din Ungaria medievală, închegată sub influenţa franceză, cu scrierea din restul Europei [2].

b) Cancelariile din Transilvania importau deci pentru trebuinţele lor *pergament străin*, produs în Germania, respectiv în ţările vecine (Austria, Cehia şi Polonia), care preparau de asemenea pergament nordic. Către sfîrşitul secolului al XIII-lea însă, scrierea şi practica de cancelarie au luat proporţii atît de mari şi în Transilvania, încît, pe lîngă *importul de pergament*, se simţea nevoia înjghebării unei producţii indigene. În apus, izvoarele arată încă din secolul al IX-lea că în marile mănăstiri exista cîte un *pergaminarius*, care prepara materialul de scris necesar călugărilor copişti de cărţi. Din datele relative la transcrierea cărţilor şi la copiştii acestora, cît şi din acelea privitoare la bibliotecile în secolele al XIII-lea şi al XIV-lea, rezultă în mod neîndoios că *producţia internă de pergament* a trebuit să apară cel mai tîrziu în cursul secolului al XIV-lea [3]. Dat fiind că în această epocă prepararea pergamentului era o meserie laică în Europa

---

[1] « Pielea de cîine » amintită în izvoarele de limbă maghiară nu se referă la un material deosebit de cele arătate, căci prin termenul acesta se înţelegea faţa interioară, dinspre carne, a pergamentului. Cf. Perger János, *Bévezetés a diplomatikába*, I, Pesta, 1821, p. 151.

[2] Hajnal István, *Irástörténet az irásbeliség felújulása korából* [Istoria scrierii în epoca ei de reînnoire], Budapesta, 1921 (prescurtat: Hajnal, *Irástörténet)*, p. 51.

[3] Cf. Csontosi János, *Adalékok a magyarországi XIV—XV századi könyvmásolók és betűfestők történetéhez* [Contribuţii la istoria copiştilor de codice şi a miniaturiştilor din Ungaria în sec. XIV—XV], în « Magyar Könyvszemle », 1879, p. 42—59, 134—149, 297—305; 1881, p. 247—254; Gulyás Pál, *A könyv sorsa Magyarországon a legrégibb időktől napjainkig* [Soarta cărţii în Ungaria din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre], *ibid.*, 1923 (prescurtat: Gulyás), p. 26—58; Iványi Béla, *Könyvek könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon, 1331—1660* [Cărţi, biblioteci, tipografii în Ungaria, de la 1331 pînă la 1660], *ibid.*, 1929 (prescurtat: Iványi, *Könyvek)*, p. 33—48, 193—208; 1930, p. 113—128, 296—302; 1931, p. 60—63; 1932—34, p. 13—88; Berkovits Ilona, *Kolostori kodexfestészetünk a XIV században* [Miniaturile monastice ale codicelor noastre în sec. al XIV-lea], *ibid.*, 1943, p. 347—362. Cf. Fejérpataky László, *Magyarországi városok régi számadáskönyvei* [Vechile registre de socoteli ale oraşelor din Ungaria], Budapesta, 1885 (prescurtat: Fejérpataky *.Számadások)*, p. 110.

apuseană, e de presupus că în Transilvania acest material era fabricat de la început de meşteri laici veniţi din străinătate [1].

Începînd din secolul al XV-lea s-au păstrat chiar mărturii directe despre meşterii care preparau pergamentul în oraşele din Ungaria feudală. Ei poartă variate numiri ca: *pergamenarius*, *permenista*, *permeter*, *parmynter* şi, judecînd după dările pe care le plăteau, dînşii trebuiau să fie nişte meşteşugari bine situaţi; ţinînd seama de rolul jucat de ei în conducerea oraşelor, îi putem socoti nişte cetăţeni de vază, care se bucurau de multă preţuire [2]. Astfel de meşteri se găseau probabil şi în oraşele din Transilvania: la Braşov, Sibiu, Bistriţa şi Cluj, care, după cum ne arată unele ştiri de la începutul secolului al XVI-lea, furnizau şi Moldovei şi Ţării Romîneşti material de scris [3]. Aceşti meşteri localnici preparau de asemenea pergament de tip nordic şi de o calitate atît de bună, încît azi nu se mai poate constata care a fost deosebirea între producţia internă şi marfa importată. Fireşte, se pot întîlni şi unele pergamente indigene mai groase, de o execuţie mai grosolană, dar ele sînt puţine şi nu pot fi considerate caracteristice pentru calitatea generală a produselor locale.

c) Deşi *calitatea pergamentelor* este foarte variată şi printre documentele emanate de la aceeaşi cancelarie, alături de cele scrise pe material deosebit de fin, se găsesc unele al căror pergament e de slabă calitate, totuşi, în legătură cu această chestiune se pot face unele observaţii utile pentru critica ştiinţifică [4].

Astfel, se poate constata că pergamentul documentelor anterioare secolului al XIII-lea, în general, este gros şi aspru [5]. Dar în cursul veacului amintit s-a îmbunătăţit calitatea materialului, devenind tot mai rare piesele de o execuţie grosolană, după cum rezultă mai ales din cercetarea actelor emise de cancelaria regală şi de celelalte cancelarii mai mari. Alături de fîşii mici de pergament, neregulate, subţiate prin lustruire şi care azi au o

---

[1] Harry Bresslau, *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien*, ed. a II-a, Leipzig, 1912—1931, (prescurtat: Bresslau), II, 2, p. 493—494. Meşteşugarii din această meserie care lucrau la Viena — şi care ar trebui luaţi în consideraţie cei dintîi în ceea ce priveşte importul pergamentului — s-au grupat în breaslă încă din anul 1288. Cf. Gulyás, p. 28.

[2] Fejérpataky, *Számadások*, p. 165, 172, 177, 185, 222, 414, 422, 428, 438, 448, 455; Iványi Béla, *Irás és könyvek Eperjesen a XV—XVI. században.* [Scrisul şi cărţile la Prešov în sec. XV—XVI], în « Magyar Könyvszemle », 1911 (prescurtat: Iványi, *Eperjes*), p. 136; Gulyás, p. 28.

[3] *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsichen Nation*, în *Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächsischen Archiven*, Sibiu, 1880 (prescurtat: *Rechnungen)*, I, p. 473; D.P. Bogdan, *Diplomatica slavo-romînă din secolele XIV şi XV*, în « Revista istorică romînă ». 1935—1938 (prescurtat: Bogdan, *Diplomatica)*, p. 267.

[4] Marea varietate a pergamentelor se explică şi prin faptul că unele cancelarii, mai mici, îşi scriu deseori actele pe materialul adus de părţi. Acest lucru rezultă cîteodată chiar din însemnările contemporane de pe documente. De exemplu, doc. 1 iulie 1384, al capitlului din Alba-Iulia, poartă pe verso: *pro pergamento nostro nil solvit* [n-a plătit nimic pentru pergamentul nostru], Barabás Samu, *A római szentbirodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára* [Documentele familiei Teleki de Szék, comiţi ai sfîntului imperiu roman], Budapesta, 1895 (prescurtat: Teleki), I, p. 210; *pergamen, ceram et sericum dedit* [a dat pergamentul ceara şi şnurul de mătase], observă notarul conventului din Leles, Kumorovitz Bernát, *A leleszi konvent oklevéladó müködése 1569-ig* [Activitatea de emitent de documente a conventului din Leles], Extras din « Turul », 1928 (prescurtat: Kumorovitz, *Lelesz*), p. 11, 34.

[5] Szentpétery Imre, *Magyar oklevéltan* [Diplomatica maghiară], Budapesta, 1930, în *A magyar történettudomány kézikönyve* [Manualul ştiinţei istorice maghiare], vol. II, fasc. 3 (prescurtat: Szentpétery, *Oklt.*), p. 49.

culoare închisă, se întîlnesc piese mari, frumoase, puternic albite, care şi-au păstrat aspectul strălucitor pînă în zilele noastre.

La sfîrşitul secolului al XIII-lea şi începutul celui următor, ca o consecinţă a anarhiei feudale din Ungaria şi Transilvania, se accentuează proporţia pergamentelor mai rigide şi aspre faţă de cele de calitate fină. Acest fapt se datoreşte probabil scăderii considerabile a importului şi împrejurării că meşterii localnici încă nu puteau fabrica produse de aceeaşi calitate ca cele străine. În asemenea condiţii, pergamentul aspru, gros şi puţin flexibil — care probabil era de fabricaţie internă — este caracteristic pentru actele din primele două decenii ale secolului al XIV-lea. Bucăţile de pergament din această perioadă sînt mici, de o formă neregulată şi preparate atît de slab, încît deseori cerneala s-a întins în ele ca într-o sugativă. Însăşi producţia de pergament trebuie să fi fost redusă, de vreme ce — împotriva regulei obişnuite — se întrebuinţau şi bucăţi găurite cu ocazia jupuirii pielii, care au fost cusute apoi cu prilejul preparării materialului, fără să se ţină seamă dacă cusătura s-a nimerit chiar în mijlocul piesei, deci şi al textului, iar nu pe margine[1]. Calitatea cea mai proastă o avea fireşte pergamentul documentelor emanate de la comitate, căci scrierea în aceste centre provinciale se afla abia în perioada ei iniţială. E vorba de fîşii de pergament cu aspect primitiv, de pe care scrisul este deseori şters prin răzuire, în parte sau în întregime, pentru ca notarii din provincie cu mîna lor greoaie să poată aşterne pe ele texte noi. Dar chiar dacă se întîlnesc în această epocă acte de ale comitatelor scrise pe pergament nou, neîntrebuinţat pînă atunci, ele sînt nişte deşeuri tăiate neregulat, prezentînd forme neobişnuite. Parcă vezi cum sălta pana de proastă calitate sgîriind suprafaţa aspră a pielii şi stropind-o cu picături de cerneală[2].

În acest tablou destul de sumbru nu se încadrează însă actele regale, începînd cu domnia efectivă a lui Carol Robert (din anul 1308). În general, ele sînt scrise, mai ales în cazul privilegiilor, pe un pergament albit şi subţire sau, cînd e vorba de mandate şi documente mai puţin importante, se întrebuinţa un pergament mai gros, mai rigid şi care azi, din pricina vechimii, are o culoare gălbuie, deşi materialul este lucrat cu o deosebită grijă. În urma consolidării situaţiei interne şi a înviorării legăturilor comerciale, pergamentul de bună calitate începe să predomine din nou între anii 1320 şi 1330. Din 1330 deja ni s-au păstrat date care arată că şi comitatele îşi procurau suluri de pergament, din care notarii lor îşi tăiau bucăţi de o mărime corespunzătoare, necesare pentru actele pe care le întocmeau[3].

d) Scrierea cucerea sectoare tot mai largi ale vieţii sociale şi în consecinţă exigenţele ei cantitative şi calitative au fost un stimulent pentru producţia internă de pergament. Totuşi răspîndirea scrierii în păturile mai largi ale societăţii laice continua să fie frînată de faptul că pergamentul costa foarte scump[4]. Este deosebit de semnificativă în această privinţă lista

---

[1] Mai tîrziu se cunoaşte un caz cînd locul de adeverire emite un act scris pe pergament cusut din mai multe bucăţi (Szentpétery, *Oklt.*, p. 221—222). Pentru un act judiciar rezultat din lipirea a două mari foi de pergament, emis de vicevoievodul Transilvaniei, cf. doc. 21 ianuarie 1439, Arh. ist. CXC.

[2] Istványi Géza, *A megyei irásbeliség elsö korszaka* [Prima perioadă a dezvoltării <scrierii> în comitate], în «Századok», 1937 (prescurtat: Istványi, *Megyei irásbeliség)*, p. 540.

[3] *Ibidem*, p. 541.

[4] Despre preţul comercial al pergamentului ni s-au păstrat date precise începînd cu anul 1395. În acest an o foaie de pergament costa 40 de dinari (Fejérpataky, *Számadások*, p. 110, 346, 381, 404; *Rechnungen*, p. 473).

amănunţită întocmită de Iványi despre *preţul pergamentului.* Preţurile vechi s-au menţinut neschimbate în linii mari pînă la mijlocul secolului al XV-lea, pentru ca după aceea să scadă şi să ajungă, pînă la începutul veacului următor, la 8—10—12 dinari; apoi pergamentul s-a scumpit iar, atingînd din nou, la jumătatea aceluiaşi secol 40 de dinari. Cît timp pergamentul era singurul material de scris, putea să-şi găsească cumpărători, chiar cînd calitatea lui era mai slabă, în cazul forurilor care emiteau acte de mai mică însemnătate. Dar apariţia hîrtiei a provocat o cotitură decisivă în această privinţă. Pergamentul fiind un material scump nu putea să susţină multă vreme concurenţa cu hîrtia, care era mai ieftină. El trebuia să cedeze rivalei sale tot mai multe categorii de acte. Diferenţa de preţ între aceste două materiale era atît de mare, chiar şi la sfîrşitul secolului al XIV-lea, încît, bunăoară, în 1395, din preţul unei singure foi de pergament se puteau cumpăra 25 de coli *(eyn puch)* de hîrtie[1].

e) Apoi, de pe la mijlocul secolului al XIV-lea, de cînd noul material de scris a înlăturat monopolul exercitat de pergament — acesta fiind rezervat tot mai mult pentru actele solemne, de o valoare durabilă — abia se mai poate întîlni alt pergament, decît cel de calitate fină, de o execuţie îngrijită. Din această epocă începînd, *principalele consumatoare ale pergamentului* au rămas doar cancelaria regală, marile dregătorii ale regatului şi locurile de adeverire[2]. Aceste foruri foloseau în general un material de o calitate ireproşabilă. Fireşte putea să i se întîmple şi cancelariei regale ca, atunci cînd nu dispunea de alt material, îndeosebi cînd curtea nu se afla la reşedinţa ei obişnuită, să emită acte pe material mai slab, neputînd să găsească altul mai bun. De exemplu, în 1358 regele Ludovic I a pus să i se scrie un act « în lipsa pergamentului, pe hîrtie nedurabilă»[3].

Legăturile Ungariei medievale cu ţările apusene s-au intensificat şi s-au adîncit foarte mult în timpul Angevinilor şi a lui Sigismund de Luxemburg, precum şi a lui Matiaş Corvin. În această epocă *a dispărut definitiv deosebirea calitativă între pergamentul indigen şi cel străin.* Deşi nu dispunem de dovezi directe, totuşi se poate presupune că pergamentul mai rigid, uneori granulos la pipăit şi de o culoare mai închisă, a fost lucrat în atelierele din ţară, pe cînd cel de import este moale, semănînd cu hîrtia şi fiind foarte alb[4]. Această deosebire în procedeele de preparare nu înseamnă însă în acelaşi timp şi o deosebire calitativă, fiindcă ambele aceste specii de pergament sînt de prima calitate. Din punct de vedere cantitativ însă, întrebuinţarea pergamentului a scăzut mult începînd cu a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Cu toate acestea în ceea ce priveşte calitatea pergamentului, această perioadă, care ţine pînă la sfîrşitul secolului al XV-lea, poate fi considerată ca vremea prosperităţii sale în Transilvania. Dar începînd cu

---

[1] Fejérpataky, *Számadások*, p. 110.

[2] Barta István, *Középkori közjegyzöségeink történetéhez* [Cu privire la istoria notariatelor noastre publice], în *Szentpétery Emlékkönyv* [Omagiul lui Szentpétery], Budapesta, 1938 (prescurtat: Barta, *Közjegyzöség)*, p. 42—43, afirmă că notarii publici în general îşi scriau actele pe hîrtie. Materialul original cercetat de noi arată însă că în Transilvania ei s-au folosit aproape exclusiv de pergament.

[3] Kumorovitz Bernát, *Veszprémi regeszták* [Regeste din Vesprim], Budapesta, 1953, nr. 570.

[4] Pentru pergamentul probabil indigen: doc. 1 iunie 1405, Arh. ist., CCVI; 5 septembrie 1435, *ibid.*, CXC; Pentru pergamentul importat din străinătate doc. 16 ianuarie 1314, *ibid.*, CLXIII; 30 noiembrie 1389, *ibid.*, CCVI.

veacul următor se poate constata mai întîi rărirea progresivă a pergamentului subțire (velin) și străin, iar după aceea se observă din nou o scădere calitativă a produselor indigene [1].

Hîrtia *(charta papyri, papyrus, charta bambycina, charta cuttunea, charta pannucea, papyr)*. E cunoscută în țările sudice ale Europei prin legăturile mai intense cu arabii, încă din secolul al XII-lea. Totuși a fost nevoie de secole întregi pentru ca întrebuințarea ei să devină curentă și în restul continentului [2]. Această încetineală în răspîndirea folosirii hîrtiei se explică prin faptul că ea e mai puțin rezistentă decît pergamentul și documentele scrise pe hîrtie puteau fi deteriorate mai ales de umezeală. Societatea laică a Transilvaniei de la sfîrșitul secolului al XIII-lea și începutul celui următor privea încă cu neîncredere scrisul ce i se părea oarecum misterios și nu dorea să-și încredințeze documentele — aceste chezășii ale drepturilor și posesiunilor sale — decît unui material durabil [3]. Rezerva aceasta față de hîrtie persistă chiar și în epoca în care noul material de scris a început deja să fie folosit. De exemplu, în 1348 regele Ludovic I porunci unui convent să transcrie pe pergament un act întocmit pe hîrtie [4]. Deși întrebuințarea hîrtiei s-a impus și în ținuturile germane abia la începutul secolului al XIV-lea [5], totuși răspîndirea ei în această țară se datorește probabil intensificării relațiilor cu Italia. De altfel, primul document cunoscut, scris pe hîrtie, ce s-a păstrat în Ungaria feudală și care datează din 1310, emană de la legatul papal Gentile [6]. Dar pentru rezerva care stăruia în această țară față de întrebuințarea hîrtiei e semnificativ faptul că cel de-al doilea act scris pe acest material și care ni s-a păstrat din 1319, a fost emis tot de un for bisericesc [7].

Actele scrise pe hîrtie trebuiau să fie încă foarte rare între 1320—1330. Deși numărul lor a crescut după 1330, totuși asemenea acte se întîlnesc încă relativ rar, îndeosebi în Transilvania, înainte de anul 1340.

Printre documentele emise de voievozi și vicevoievozi, începînd cu 1345, se întîlnesc uneori și acte scrise pe hîrtie, care devin însă mai frecvente numai după 1349—1350 [8]. Cam în aceeași vreme a început să fie întrebuințată hîrtia și pentru documentele emanate de la comitate, dar cu deosebirea că acest material s-a impus aici dintr-o dată aproape în chip exclusiv [9]. Cazurile mai vechi se pot considera nesigure, fiind în legătură cu documente care sînt greșit

---

[1] Doc. 24 octombrie 1495, *ibid.*, VI.

[2] Cel mai vechi act pe hîrtie, cunoscut pînă acum, este din 1109, provenind din Sicilia (Bresslau, II, 2, p. 500). Vezi amănunte la D. P. Bogdan, *Din paleografia slavo-romînă*, în vol. de față.

[3] Asupra concepției generale care stăpînea în această privință în secolul al XIII-lea vezi un exemplu foarte semnificativ la Istványi, *Megyei rásbeliség*, p. 524—525.

[4] *Littere in papiro scripte insufficientes, ymo faciliter corruptele se submittentes fore.* Franz Eckhart, *Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter*, în *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, IX (Supliment), 1915, p. 513-514.

[5] Bresslau, II, 2, p. 502.

[6] Szentpétery, *Oklt.*, p. 191; Szőnyi I. László, *XIV. századbeli papirosokleveleink vízjegyei* [Filigranele documentelor noastre din secolul al XIV-lea scrise pe hîrtie], în «Magyar Könyvszemle», 1907, p. 2 (prescurtat: Szőnyi).

[7] *Anjoukori okmánytár* [Documente privitoare la epoca angevină], ed. de Nagy Imre, Budapesta, 1878 (prescurtat: Anjou), I, p. 517; Szentpétery, *Oklt.*, p. 221—222.

[8] Doc. 12 mai 1345, 2 iunie 1348, 7 iulie și 6 octombrie 1349, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. IV, nr. 309, 629, 740.

[9] Doc. 5 mai 1348, 4 noiembrie 1349, *ibid.*, nr. 614, 752; 19 octombrie 1351, 25 septembrie 1353, *ibid.*, vol. V.

datate [1]. Cel mai vechi act cunoscut scris pe hîrtie care a fost emis pe teritoriul săsesc, e din 18 octombrie 1351 [2]. Dintre forurile emitente de documente din Transilvania, locurile de adeverire au fost acelea care au dovedit mai multă rezervă faţă de acest material. Este adevărat că conventul din Cluj-Mănăştur a emis, încă de la 1348, un document pe hîrtie, dar a trebuit să mai treacă un deceniu pînă ce noul material s-a încetăţenit definitiv în practica lui documentară [3]. De altfel, hîrtia a pătruns şi mai tîrziu şi chiar cu mai multă zăbavă în cancelaria capitlului din Alba-Iulia. Deşi ni s-au păstrat şi de aici acte scrise pe hîrtie după 1350, totuşi abia peste 10—15 ani au început membrii capitlului să se arate mai favorabili faţă de întrebuinţarea ei [4].

a) Noul material de scris a fost *folosit* mai întîi de forurile emitente mai mici şi care n-aveau încă o practică de cancelarie bine statornicită (cum erau comitatele, vicarii episcopali etc.), deoarece pricinile mai puţin importante în care ele eliberau acte nu reclamau o formă scrisă durabilă [5]. *Folosirea materialului ieftin al hîrtiei*, mai ales de către comitate, a fost promovată şi de faptul că reformele regilor dinastiei angevine impuneau consemnarea în scris a pricinilor şi în acele domenii ale organizării administrative şi judiciare, unde pînă atunci ele se rezolvau în bună parte pe cale orală. În primul rînd tocmai prin mijlocirea documentelor emise de comitate s-a obişnuit — în mod treptat — societatea laică cu actele scrise pe hîrtie. În felul acesta hîrtia a început să apară, cam de la mijlocul deceniului al patrulea din secolul al XIV-lea, şi în activitatea de cancelarie a locurilor de adeverire [6].

Atitudinea de rezervă a cancelariei regale faţă de întrebuinţarea hîrtiei a durat încă aproape trei decenii, în ciuda faptului că ni s-au transmis sporadic unele acte regale scrise pe hîrtie începînd din 1337 [7]. Cancelaria regală, la început, emitea pe hîrtie doar mandate şi alte acte de o valoare juridică provizorie. În timpul lui Ludovic I însă hîrtia se întrebuinţa tot mai des şi pentru actele regale judiciare, la care se adaugă, începînd cu Sigismund, şi scrisorile deschise avînd alt cuprins (graţiere, înzestrarea fiicelor cu dreptul de moştenire a fiilor: *praefectio*, adeverire de declaraţii etc) [8]. Spre sfîrşitul secolului al XIV-lea, folosirea hîrtiei s-a generalizat în aşa măsură în practica de cancelarie a locurilor de adeverire, încît bunăoară capitlul din Oradea nu socotea acest material în taxele pe care le percepea de la părţi [9]: Începînd

---

[1] De exemplu, <circa 23 februarie 1334>, 22 noiembrie <circa 1340>, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. III, nr. 176, 500.

[2] *Ibidem*, XIV, vol. V; cf. Auner Mihály, *Az erdélyi szászok oklevelei a XV. század kezdetéig* [Documentele saşilor din Transilvania pînă la începutul secolului al XV-lea], Bistriţa, 1912, p. 15.

[3] Doc. 18 noiembrie 1348, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, nr. 668; 27 mai 1355, *ibid.*, vol. V.

[4] Doc. 3 iunie 1350, *ibid.*, vol. IV, nr. 792; 13 ianuarie 1352, 27 octombrie 1357, *ibid.*, vol. V; 8 decembrie 1363, *ibid.*, vol. VI.

[5] Szentpétery, *Oklt.*, p. 230.

[6] *Ibidem*, p. 221; primul act palatinal scris pe hîrtie datează din 1332. Cf. Nyers Lajos, *A nádor birói és oklevéladó működése a XIV. században* [Activitatea judecătorească şi de emitent de documente a palatinului în secolul al XIV-lea], Kecskemét, 1934 (prescurtat: Nyers), p. 50.

[7] Anjou, III, p. 422; Szentpétery, *Oklt.*, p. 191.

[8] Szentpétery, *Oklt.*, p. 191.

[9] Statutele capitlului din Oradea, partea I, titlul VII şi partea a II-a, titlul VIII, în *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII.

cu secolul al XV-lea, hîrtia era foarte mult întrebuințată în cazul registrelor, protocoalelor, a cărților de socoteli și a conceptelor [1].

Prin răspîndirea tot mai mare a scrierii, hîrtia a ajuns să predomine, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, și în emiterea actelor, deși o categorie din aceste acte — privilegiile — continuau să fie scrise exclusiv pe pergament. În ceea ce privește materialul documentar păstrat, pe la mijlocul secolului al XIV-lea numărul documentelor scrise pe hîrtie și pe pergament este aproximativ același. Din ultimul sfert al acestui veac însă, actele pe hîrtie precumpănesc în chip indiscutabil [2].

b) Răspîndirea hîrtiei se poate considera cu drept cuvînt ca un indiciu important al vulgarizării scrierii, al pătrunderii acesteia în cercuri tot mai largi ale societății, după o îndelungată epocă în care clerul exercitase un adevărat monopol în acest domeniu. Datorită hîrtiei, scrierea a devenit și în Transilvania — ca și în alte țări ale Europei — un mijloc puternic pentru dezvoltarea culturii. Dar în ciuda faptului că întrebuințarea hîrtiei întrecea de mai multe ori pe aceea a pergamentului, în Transilvania ajungea acest produs, pînă la începutul secolului al XVI-lea, numai pe calea importului. Prima « moară de hîrtie» de pe teritoriul Transilvaniei poate fi considerată întreprinderea ridicată pe la 1545—1546, de un meșter polonez (sau german din Polonia) lîngă Brașov, prin grija orășenilor Ioan Fuchs și Ioan Benkner [3]. În Transilvania a urmat apoi înființarea și a altor mori de hîrtie: de exemplu a lui Gaspar Heltai la Cluj, apoi a orașului Sibiu. Aceste întreprinderi însă au luat ființă în legătură cu tipografia, care primise un avînt deosebit prin mișcarea reformei religioase și în urma împrejurării că expansiunea otomană îngreuna foarte mult importul hîrtiei din țările îndepărtate, mai ales că se simțea nevoia unor cantități tot mai mari din acest material [4].

c) Cunoscînd istoria generală a fabricării hîrtiei în Europa și cercetînd filigranele documentelor se poate lămuri destul de precis și problema *comerțului cu hîrtia*, adică de unde anume se importa hîrtia necesară pentru scrierea acestora [5]. Întrucît în Germania acest material a început să fie

---

[1] Kemény Joseph, *Über das in der Diplomatik des Auslandes und Ungarns, mit Innbegriff Siebenbürgens, erscheinende älteste Linnenpapier*, în « Kurz's Magazin», I (1844), p. 101—122; Szőnyi, p. 1—3.

[2] Firește numărul documentelor scrise pe hîrtie a fost cu mult mai mare decît cel ce s-a păstrat pînă în zilele noastre. Într-adevăr, o mare cantitate din ele au fost nimicite, în parte datorită slabei rezistențe a acestui material de scris, iar în parte în urma faptului că ele nefiind importante, din punct de vedere juridic, au fost selecționate de arhivarii veacurilor următoare, potrivit criteriilor juridice din această epocă tardivă (Istványi, *Megyei írásbeliség*, p. 517—518; Szőnyi, p. 3).

[3] *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*, Brașov, 1896 (prescurtat: *Quellen)*, III, p. 259, 340.

[4] Kemény Joseph, *Die ältesten Papiermühlen des Auslandes, Ungarns und Siebenbürgens*, în « Kurz's Magazin», I (1844), p. 134—162; afirmația lui Gh. Ionescu *(Contribuțiuni la studiile începuturilor întrebuințării hîrtiei în cancelariile Valahiei (Țării Romînești) și Moldovei*, în « Studii și cercetări de istorie medie», II (1951), p. 78), după care hîrtia s-ar fi fabricat la Sibiu începînd cu anul 1539, nefiind sprijinită de el pe nici un izvor, trebuie considerată drept o scăpare. Cf. și Fritz Hoyer — Hans Bockwitz, *Einführung in die Papierkunde. Mit einem Beitrag zur Geschichte des Papiers*, Leipzig, 1941; Viktor Thiel, *Geschichte der Papiererzeugung im Donauraum*, Biberach a. d. Riss, 1940; Hössle, *Geschichte alter Papiermühlen in Ungarn und Siebenbürgen*, în « Zentralblatt für Papierindustrie», 1922, nr. 2—3, 7, 12.

[5] A se vedea cu privire la cele ce urmează studiul lui Szőnyi, unde se citează și o bogată bibliografie.

fabricat abia în ultimele decenii ale secolului al XIV-lea, este limpede că hîrtia celor mai vechi acte scrise în Transilvania pe același material nu poate fi de origine germană. Examinînd minuțios filigranele documentelor latino-ungare din veacul amintit, Szőnyi a ajuns la concluzia că Ungaria medievală, ca și de altfel majoritatea țărilor europene, a întrebuințat pînă la începutul secolului al XV-lea, hîrtie italiană.

Italia s-a bucurat, pînă la răspîndirea tipografiei, de o situație atît de precumpănitoare în industria fabricării hîrtiei și în comerțul cu acest produs, iar Ungaria întreținea prin Dalmația legături atît de strînse cu aceiași țară, încît pînă la sfîrșitul secolului al XV-lea, în afară de hîrtia italiană, nu prea putea să ajungă nici în Transilvania vreo altă marfă asemănătoare, în cantități importante. Ținînd seama de faptul că Polonia și Silezia importau tot din Italia hîrtia necesară consumului lor, se poate considera că și hîrtia care se importa, în al treilea deceniu al aceluiași secol de la Cracovia, era în bună parte de origine italiană[1]: Despre negoțul orașelor săsești din Transilvania cu Dalmația avem mărturii directe[2]. Se poate presupune deci că negutătorii din aceste orașe erau furnizorii de hîrtie atît ai Transilvaniei cît și ai Moldovei și Țării Romînești[3]. De altminteri registrele de socoteli ale orașelor medievale arată că, începînd cu secolul al XV-lea, pînă și în orașele mici de o oarecare importanță era un negutător sau chiar mai mulți la care se puteau găsi oricînd spre vînzare — firește alături de alte mărfuri străine — cantitățile de hîrtie necesare consumului local[4]. Tocmai din acest motiv și anume fiindcă putea fi procurată ușor și în orice timp, hîrtia se cumpăra în cantități surprinzător de mici.

d) În ceea ce privește *calitatea*, hîrtia documentelor latino-ungare prezintă multe varietăți. Acest fapt se explică prin procedeele tehnice de preparare, prin compoziția chimică a materialului și prin felul de clei folosit în fabricație[5]. Pentru calitatea hîrtiei acest din urmă element avea o însemnătate hotărîtoare. Hîrtia preparată cu scrobeală făcută din făină de grîu se descompune mai ușor decît cea tratată (eventual chiar de mai multe ori) cu clei animal. În general, în izvoarele scrise nu găsim referințe despre calitatea hîrtiei, ci în ele se amintește numai despre cantitatea ei *(liber, buch, grezin, resa, rys)*. Totuși se cunosc cîteva date care arată că se afla în circulație — cel puțin de la sfîrșitul secolului al XV-lea — o calitate mai fină *(papirus regalis)* și una mai inferioară *(papirus communis)*[6]. Prețul hîrtiei, firește, varia după calitate. Se constată însă că prețurile acestui material scădeau pe măsură ce se dezvolta fabricația însăși. De exemplu o « carte» (25 coli) de hîrtie costa la începutul secolului al XVI-lea numai 6—7 dinari, după ce cu 50—60 ani mai înainte pentru aceeași cantitate se ceruse 90 de dinari[7].

---

[1] Fejérpataky, *Számadások*, p. 215; Iványi, *Eperjes*, p. 144.

[2] Doc. 29 iunie 1367, 22 februarie, 2 august și 21 septembrie 1370, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. VI.

[3] Ar trebui să se compare filigranele documentelor din Moldova și Țara Romînească cu cele publicate de Szőnyi .

[4] Fejérpataky, *Számadások*, p. 109, 180, 190, 312, 344, 352, 389, 396, 482, 486, 488—489, 492, 494, 500, 532, 548, 554, 605; *Quellen*, II, p. 375, 394, 404, 411; Iványi, *Eperjes*, p. 137; « Történelmi Tár», 1883, p. 575.

[5] Hîrtia se fabrica în evul mediu din fire vegetale sau din cîrpe de pînză transformate prin fermentație într-o pastă cu aspectul pîslei.

[6] Iványi, *Eperjes*, p. 138—139; Idem, *Könyvek*, 1930, p. 123, 125.

[7] *Ibidem* p. 137—145; *ibid.*, p. 117—125.

e) Examinînd *caracteristicile hîrtiilor întrebuinţate în Transilvania* se poate stabili că acest material de scris se descompune uşor, prezentînd o vărgătură deasă, o suprafaţă uneori aspră, care se îmbibă cu cerneală, îşi pierde culoarea şi cedează treptat locul, de la sfîrşitul secolului al XIV-lea, unei hîrtii de calitate mai bună, iar pînă la urmă unei hîrtii albe care seamănă cu pînza. Deoarece aspectul exterior de azi al acestor hîrtii este în legătură, în primul rînd, cu calitatea materiilor prime folosite în procesul de fabricaţie, se pot trage unele concluzii valabile pentru critica diplomatică doar din cercetarea vărgăturilor şi a filigranelor. În tiparul folosit pentru fabricaţie — care este elementul cel mai important în prepararea hîrtiei — exista o reţea compusă din fire de sîrmă orizontale şi verticale. Reţeaua aceasta, imprimată în hîrtie, e vizibilă şi azi dacă se priveşte materialul în transparenţă, iar vărgătura mai aspră se simte chiar la pipăit. Pe această vărgătură se suda marca morii de hîrtie, adică un semn compus tot din sîrmă, care lasă o urmă în materia hîrtiei, întocmai ca şi reţeaua tiparului[1].

Vărgătura documentelor scrise pe hîrtie, după cum rezultă din cercetările lui Szönyi, este fină şi deasă în primele trei decenii ale secolului al XIV-lea. Apoi, cam pînă la mijlocul aceluiaşi veac, ea este mai aspră şi mai lată, pentru ca pînă pe la 1380—1390 să alterneze cele două feluri de vărgături. În sfîrşit vărgătura mai lată, dispare treptat, încît la începutul secolului al XV-lea ea nu se mai întîlneşte decît foarte rar[2].

f) Tot Szönyi a strîns *filigranele* documentelor pe hîrtie din secolul al XIV-lea cu privire şi la teritoriul Transilvaniei[3]. Cercetările făcute de el în acest domeniu au lămurit şi faptul că nici o cancelarie din Ungaria feudală nu întrebuinţa în chip exclusiv un singur fel de hîrtie şi se datoreşte numai întîmplării dacă ele îşi procurau materialul de la o moară de hîrtie sau de la alta, eventual chiar prin mijlocirea unuia şi aceluiaşi neguţător[4]. De pildă, cancelaria regală din timpul lui Ludovic I întrebuinţa produsele a treizeci de mori de hîrtie, iar capitlul din Oradea în cursul secolului al XIV-lea folosea hîrtia a 28 asemenea întreprinderi[5]. Cît de intens era comerţul cu hîrtie rezultă din faptul că actele unor foruri emitente îndepărtate între ele prezintă numeroase filigrane identice[6]. Filigranele deosebite ale documentelor care emană de la acelaşi emitent, în acelaşi loc şi timp, arată că valoarea lor pentru critica diplomatică nu e atît de mare cum s-a crezut mai de mult. De pildă, în cazul a două acte eliberate pe hîrtie de către Petru de Oarda, vicevoievodul Transilvaniei, la 8 mai 1364, filigrana unuia reprezintă un trifoi, iar a celuilalt o pară[7]. Fireşte nu trebuie pierdut din vedere nici faptul că uneori materialul de scris era furnizat chiar de destinatari.

---

[1] Szőnyi , p. 6.

[2] *Ibidem*, p. 5.

[3] În lucrarea citată a lui Szőnyi, se reproduc şi facsimilele acestor filigrane. Din cercetările mai vechi a se vedea şi Kemény Josephus, *Signa interna chartarum saec. XIV-XVIII in Transsylvania olim obviarum* [Filigranele hîrtiilor din sec. XIV-XVIII întrebuinţate odinioară în Transilvania], tom. I-II, mss. în Arh. ist., colecţia Kemény. Vezi amănunte la D. P. Bogdan, *Din paleografia slavo-romînă*, în vol. de faţă.

[4] Szőnyi, p. 122—123.

[5] *Ibidem*, p . 133.

[6] Pentru filigranele actelor emise de capitlurile din Oradea şi Alba-Iulia, precum şi de voievozii şi vicevoievozii Transilvaniei vezi studiul citat al lui Szőnyi, p. 129—133.

[7] Szőnyi, p. 9.

Cercetătorii mai vechi erau de părere că întreprinderile de hîrtie îşi schimbau filigrana cam la fiecare 25 de ani. Evident, în acest caz identificarea filigranelor ar înlesni considerabil datarea documentelor şi a manuscriselor care nu poartă indicaţiuni cronologice. Cercetările lui Szőnyi ne arată însă că nu se poate stabili cel puţin cu privire la actele din Transilvania scrise pe hîrtie nici un sistem. Deci numai prin filigrane nu se poate determina data unui act sau manuscris[1].

Instrumente şi lichide pentru scriere. Despre toate acestea ne dau lămuriri în primul rînd izvoarele privitoare la transcrierea cărţilor, sub forma instrucţiunilor pentru copişti, precum şi miniaturile contemporane[2]. Notarii care scriau documentele lucrau şi ei cu aceleaşi instrumente de muncă, deşi poate cu mai puţine ca număr. Uneltele de scris ale diecilor care cutreierau ţara, cu palatinul, voievodul sau vicevoievodul, ori acelea ale notarilor de comitat erau cît se poate de simple, ei nedispunînd de un atelier permanent de scriere *(scriptorium)*. De pildă, diacul Luca de Porpácz cu prilejul plecării sale într-o călătorie, în 1441, din rechizitele pe care le-a pus într-un sac sigilat, nu socotea că trebuie să menţioneze decît 12 cărţi ale lui *(libri scolasticales)*, un sfeşnic de aramă şi o sticlă (de cerneală?)[3]. De procurarea instrumentelor sale de scriere se îngrijea chiar şi în oraşe, de obicei, notarul însuşi, confecţionîndu-şi o parte din ele (pana, cerneala). Aşadar, întrucît acestea erau obiectele sale personale, despre ele se întîlnesc foarte rar menţiuni în documente[4].

a) O parte din aceste instrumente servea doar la *pregătirea materialului de scris* (mai ales a pergamentului) în vederea scrierii, în timp ce o altă parte slujea scrierii însăşi[5]. Scribul tăia cu foarfecile *(forceps)* din ruloul de pergament sau coala de hîrtie o bucată corespunzătoare lungimii textului ce-l avea de scris. Această operaţie era urmată de înlăturarea, prin lustruire cu spumă de mare *(pumex)*, a eventualelor inegalităţi mai mici prezentate de foaia de pergament. Apoi, dacă era necesar, se umplea cu praf de cretă sau de var unele găuri mici ale pergamentului, care ar fi putut stînjeni scrisul. Aceleaşi mijloace se întrebuinţau pentru a face să dispară urmele ştergerii unor cuvinte prin răzătură *(rasura)*, executată cu ajutorul unui cuţit de forma semilunei *(novacula, rasorium)*. Tot pentru pregătirea materialului în vederea scrisului se folosea compasul *(punctorium)* şi sula *(subula, stubula)*, instrumente cu ajutorul cărora se însemnau distanţele dintre rînduri. Apoi aceste operaţii preliminare se încheiau prin trasarea liniilor la aceste intervale cu un vîrf de plumb *(plumbum)*, de fier *(ferrum)*, cu un bastonaş de lemn *(ligniculum)* sau cu ajutorul unei rigle *(regula, norma, canon)*.

b) În vederea scrierii propriu-zise erau indispensabile: cerneala *(atramentum)* şi pana *(penna, calamus)*, respectiv o bucăţică de trestie *(arundo, calamus)* ce servea aceluiaşi scop. *Cerneala* de obicei şi-o prepara fiecare scrib, după anumite reţete consacrate[6]. Exista o regulă care impunea scrierea documentelor numai cu cerneală neagră, « cu excluderea celorlalte culori

---

[1] *Szönyi*, p. 10.

[2] Vezi amănunte în această privinţă la D. P. Bogdan, *Din paleografia slavo-romînă*, în vol. de faţă; Wattenbach, *Schriftwesen*, p. 166—182; 217—247; Paoli, II, p. 55—120.

[3] « Ma yar Könyvszemle », 1888, p. 86—87.

[4] Iványi, *Eperjes*, p. 146.

[5] Wattenbach, *Schriftwesen*, p. 189—193; Gulyás, p. 29—31.

[6] Cf. D. P. Bogdan, *Din paleografia slavo-romînă*, în vol. de faţă; Wattenbach, *Schriftwesen*, p. 193—217; Iványi, *Eperjes*, p. 146.

(aliis coloribus exclusis), regulă ce se respecta riguros. Într-adevăr, nu se cunoaşte nici un act medieval din Transilvania care să fi fost scris cu altă cerneală decît cu cea neagră [1]. Îndeosebi în secolele XII—XIII se întrebuinţau cerneluri foarte bune care şi-au păstrat culoarea neagră şi strălucirea pînă în zilele noastre [2]. Cernelurile de mai tîrziu, în general, nu mai erau atît de bune şi nu-şi păstrau atît de bine nuanţa lor originală. Începînd din epoca în care emiterea documentelor a luat proporţii masive, adică din secolul al XIV-lea, se întîlnesc numeroase acte — emanînd în special de la comitate şi alte foruri mai mărunte sau de la particulari — al căror scris, din pricina cernelii de slabă calitate, a devenit gălbui sau atît de palid, încît azi nu mai poate fi citit decît cu mare greutate. Începînd cu sfîrşitul veacului al XIV-lea ni s-au păstrat multe documente în care cerneala, în cursul vremii a primit o nuanţă verzuie, ca de bronz, ceea ce se datoreşte desigur, proporţiei exagerate de metal folosit în compoziţia ei [3]. Începînd cu acelaşi veac, vechea cerneală foarte neagră se întrebuinţa numai excepţional. Scribul îşi purta cerneala, de cele mai multe ori într-o călimară făcută din corn *(cornu)*, aşezată la brîu ca s-o aibă mereu la îndemînă.

Pana şi-o făcea fiecare scrib, singur, cu un cuţit special *(scalpellum)*, uneori din trestie, dar de obicei din pene tari de gîscă. Ea se ascuţea, dîndu-i-se o formă asemănătoare peniţei moderne. Acelaşi cuţit sau bastonaşul amintit de lemn *(ligniculum)* ţinut de scrib în mîna stîngă, servea şi pentru întinderea şi fixarea materialului de scris în timpul scrierii [4].

FORMA EXTERIOARĂ A DOCUMENTELOR ŞI DISPUNEREA TEXTULUI PE MATERIALUL DE SCRIS

Forma exterioară. La documente aceasta era foarte mult influenţată, pe lîngă practica odată statornicită a cancelariei respective, şi de materialul de scris, precum şi de întinderea textului. Tocmai din acest motiv, mărimea şi forma documentelor puteau fi din cele mai variate, fără a depăşi însă cadrul unor uzanţe generale.

a) Forma exterioară nici nu s-a putut cristaliza înainte de secolul al XIII-lea deoarece, pînă atunci era un obicei general ca documentul să fie întocmit chiar de destinatar, care îl înfăţişa în curtea regală numai spre a i se pune pecetea. Pe la mijlocul veacului amintit însă s-a generalizat, şi în cazul actelor diplomatice din Transilvania, *forma dreptunghiulară, cu rîndurile scrise paralel cu latura mai lungă* a materialului de scris [5]. Dar alături de această formă s-au ivit sporadic — în răstimpuri mai scurte chiar

---

[1] Abia de la sfîrşitul secolului al XVI-lea se obişnuia să se folosească în Transilvania cerneluri de alte culori: aurie, albastră, roşie, dar aproape exclusiv în actele de stemă *(armales)*. În acestea se întrebuinţau, încă din secolul al XV-lea, mai multe culori pentru pictarea stemelor.

[2] Szentpetery, *Oklt.*, p. 11—12.

[3] Doc. 8 iulie 1363, Arh. ist., CCI; 28 iunie 1379, *ibid.*, CLXIII.

[4] Pentru tehnica scrierii, pentru forma şi întrebuinţarea instrumentelor de scriere din evul mediu a se vedea interesante reproduceri în Edward Johnston, *Writing and Illuminating and Lettering*, Londra, 1908.

[5] Szentpétery *Oklt.*, p. 10 11. Cf. D. P. Bogdan, *Din paleografia slavo-romînă*, în vol. de faţă.

sistematic — aşa-zisele *litterae transversae* emanînd de la emitenţi de tot felul. Aceste documente, scrise mai ales pe hîrtie, îşi au rîndurile dispuse paralel cu latura mai îngustă a materialului [1]. Forma aceaste a ajuns să precumpănească la începutul secolului al XVI-lea în cazul actelor pe hîrtie (deci în acela al documentelor care nu făceau parte din categoria privilegiilor), eliberate de către locurile de adeverire. Pe de altă parte, actele întocmite de notarii publici erau de la început *litterae transvers e*. S-ar putea deci afirma că forma documentelor se caracteriza printr-o inconsecvenţă din cele mai mari. Se poate observa, îndeosebi la sfîrşitul secolului al XIII-lea şi începutul celui următor, că forma documentelor era determinată, mai presus de toate, de tendinţa de a utiliza la maximum pergamentul atît de costisitor.

b) În ceea ce priveşte *dimensiunile documentelor* exista de asemenea o mare diversitate — în bună parte ca urmare a celor arătate mai sus — atît în cazul actelor scrise pe pergament, cît şi pe hîrtie. Deşi pînă la sfîrşitul secolului al XIII-lea se întrebuinţau, de obicei, bucăţi mici de pergament, totuşi încă de la mijlocul aceluiaşi veac nu sînt rare, mai ales cînd e vorba de acte regale, nici privilegiile scrise — cu rînduri distanţate — pe foi mari de pergament. Folosirea bucăţilor mai mari de pergament era impusă, din această epocă, de uzanţele mai noi de cancelarie. Într-adevăr, spre a asigura condiţii mai bune pentru atîrnarea peceţii de document, acum s-a început îndoirea marginii inferioare a pergamentului *(plica)*. În acelaşi timp, din consideraţii estetice şi pentru accentuarea aspectului solemn al documentului s-a introdus obiceiul de a se lăsa margini largi, ca şi distanţe mari între rînduri [2]. Fireşte scrisorile deschise şi cele închise — fiind mai puţin importante decît privilegiile — erau şi mai departe scrise pe bucăţi înguste de pergament. În cazul cancelariei regale însă acestea au o formă regulată, spre deoasebire de celelalte foruri emitente, unde ele prezintă formele cele mai variate [3].

Fîşiile de pergament cele mai mici şi de aspectul cel mai neregulat datează din perioada tulbure de la sfîrşitul secolului al XIII-lea şi începutul celui următor [4]. În urma consolidării dinastiei angevine însă se întîlnesc excepţional de rar acte scrise pe bucăţi de pergament mai mici de dimensiunile unui 8° modern de coală. După 1330, dimensiunile documentelor în general erau în creştere, procesul acesta culminînd, către sfîrşitul secolului al XIV-lea, în actele de sentinţă ale palatinilor şi juzilor curţii regale între care nu sînt rare piesele, scrise pe pergament sau pe hîrtie, avînd întinderea de aproape un metru pătrat. Din pricina creşterii progresive a textelor de documente, uneori — cînd nu era vorba de privilegii — scribii nu mai respectau regula generală, potrivit căruia actul nu putea fi scris decît pe o singură faţă a materialului [5]. În cazul hîrtiei, ei puteau lipi mai

[1] Facsim. în *Documente privind istoria Romîniei*, C, XI-XIII, vol. II, nr. 200; doc. 4 aprilie 1430, Arh. ist., CVI; 14 martie 1443, *ibid.*, LX; 31 ianuarie 1447, *ibid.*, CVI.

[2] Szentpétery, *Oklt.*, p. 110.

[3] A se vedea facsimilele din *A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára* [Documentele familiei comiţilor Károlyi de Carei], ed. Géresi Kálmán, I, Budapesta, 1882 (prescurtat: *Károlyi*) anexă şi originalele dinainte de 1340 în Arh. ist., VI, CLIX şi CXCVIII.

[4] Cf. facsimilele din *Károlyi*, I, pl. V/a-f şi materialul documentar al fondurilor amintite în nota precedentă.

[5] Szentpétery, *Oklt.*, p. 192, 219. Cf. doc. 13 noiembrie 1380, Arh. ist., VI; doc. din 1423, *ibid.*, CXCVIII.

multe coli una de alta pentru a mări dimensiunile acestuia[1]. Dar cînd era vorba de pergament, de obicei, se fereau să coasă laolaltă mai multe foi, deși se cunosc și excepții în această privință[2]. Așadar în cazul, actelor foarte lungi, ei au trecut la întrebuințarea sulurilor sau rulourilor *(rotulus, rotula)* de hîrtie, obținută prin lipirea mai multor coli, sau a foilor de pergament alcătuind cărți ori caiete *(în forma libri sau quaterni)*[3]. În cazul formatului de carte firește se scria pe ambele fețe, fie că era vorba de pergament, fie de hîrtie[4].

c) Fiecare document se considera ca și o unitate și *se scria de obicei pe o foaie deosebită*. Uneori, în cazuri cu totul excepționale se întîlnesc și două documente deosebite pe aceeași foaie, de pildă confirmări ulterioare care deși sînt în strînsă legătură cu textul anterior, au fost introduse pe același material de scris ca documente de sine stătătoare. Din această categorie fac parte o serie de confirmări introduse de Ludovic I sub pecete proprie în 1364 — 1370 pe documentele emise de tatăl său, Carol Robert, și de el personal, care au fost însă întărite cu peceţile lor pierdute[5]. Trebuie remarcat însă că, deși asemenea documente introduse ulterior pe același material, sînt acte deosebite din punct de vedere formal, totuși redactarea lor se leagă atît de strîns cu documentul anterior, încît din punct de vedere juridic nu pot fi considerate complet valabile decît în relație cu acest act, la care se referă[6]. Acest caracter de sine stătător iese însă mult mai în evidență în redactarea actului de danie al magistrului Grigorie din 1312, însemnat pe un alt document, eliberat de Carol Robert, act prin care acel magistrat dăruiește, la rîndul său, dijma unei vămi ce-i fusese acordată de rege cu cîteva luni mai înainte[7].

---

[1] Doc. 27 octombrie, 1413, Arh. ist., CLXIII.

[2] Szentpétery, *Oklt.*, p. 192, 221—222. Cf. doc. 21 ianuarie 1439, Arh. ist., CXC.

[3] Doc. 30 iunie 1498, Arh. ist., CXXVI. Cel mai vechi document din părțile noastre, întocmit în formă de carte (dacă putem da crezare unei mențiuni din secolul al XVI-lea), este un act de danie al lui Bela al III-lea din 1177 în favoarea bisericii din Arad. Acesta ar fi totodată cel mai vechi document eliberat în această formă, din întreaga Europă, în care se folosea alfabetul latin. Cf. Fejérpataky László, *III. Béla király oklevelei* [Documentele regelui Bela III], Budapesta, 1900, p. 12 și urm.; Szentpétery, *Oklt.*, p. 62.

[4] Rulourile vor fi folosite pe o scară largă abia de la sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul celui de-al XVII-lea, de cancelaria principilor Transilvaniei și de locurile de adeverire. Sînt frecvente în această epocă rulouri lungi de cîțiva metri. Dimpotrivă, documentele avînd formatul de carte erau preferate în Ungaria propriu-zisă. Dar asemenea documente scrise pe hîrtie nu se întrebuințau în Transilvania — cel puțin după cunoștințele noastre de pînă acum — înainte de mijlocul secolului al XVI-lea.

[5] Szentpétery, *Oklt.*, p. 11, 190; «Turul», 1 01, p. 27 și urm. Cf. doc. 30 mai 1364, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. VI.

[6] În sprijinul acestei constatări se poate aminti o variantă neobișnuită *(renovatio)* din 2 iunie 1364, a unei confirmări date sub pecetea nouă a regelui (C, XIV, vol. VI). Într-adevăr, în acest caz textul confirmării nu e trecut pe documentul vechi, ci, după transcrierea textului vechi, i se adaugă în continuare următoarea formulă de reînnoire: *prout etiam per alias litteras nostras priori et maiori sigillo nostro in terra Vzure furtive sublato consignatas eidem Nicolao fecisse dinoscimur forma in consimili* [după cum știm că am făcut-o într-o formă asemănătoare acelui Nicolae prin alte scrisori ale noastre, întărite cu pecetea noastră mai veche și mai mare, sustrasă prin furt în ținutul Ozorei]. Cf. *A nagykállói Kállay-család levéltára. Az oklevelek és egyéb iratok kivonatai* [Arhiva familiei Kállay de Nagykálló. Extrasele documentelor și ale altor acte], Budapesta, 1943 (prescurtat: *Kállay)*, II, p. 118, nr. 1509; «Turul», 1901, p. 27.

[7] Doc. 20 iulie 1312, 27 decembrie (1312), *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. I, nr. 166, 169.

Dispunerea textului pe materialul de scris. Mai ales în cazul privilegiilor, se respectau unele reguli ce se pot considera riguroase. După cum am văzut mai sus, textul se scria pe fața interioară a materialului. Pe fața exterioară (pe verso), se puteau nota, doar în cazul scrisorilor închise, adresa și o scurtă indicație a cuprinsului, precum și alte însemnări de cancelarie [1] sau cele privitoare la desfășurarea ulterioară a pricinii consemnate în act.

a) În ceea ce privește aspectul grafic al textului, *linierea* și *marginea* aveau o deosebită importanță. Începînd cu secolul al XIII-lea ele dau o înfățișare mai limpede și mai estetică textelor înghesuite și dezordonate de mai înainte [2]. După ce aceste înnoiri s-au înrădăcinat în cancelaria regală, ele au determinat oarecum cu anticipație dispunerea grafică a documentului întreg (îndeosebi în cazul pergamentului). Prin liniere nu se indică dinainte numai locul rîndurilor, ci se trasa de jur-împrejur și cadrul textului. Rîndurile prezintă deci linii drepte, de un aspect plăcut, de la început pînă la sfîrșit. Pentru liniere, în cazul documentelor din Transilvania, servea mai ales un vîrf metalic, cu care se zgîriau în pergament așa-zisele linii oarbe fie pe fața interioară, fie pe cea exterioară [3]. În acest din urmă caz liniile apăreau în relief pe partea destinată scrierii [4]. În actele din Transilvania medievală trasarea liniilor se făcea deseori cu un vîrf de plumb [5] și numai excepțional cu cerneală [6]. Linierea aceasta s-a imprimat atît de adînc în materialul de scris încît poate fi uneori sezisată chiar și astăzi prin pipăire, dar alteori ea este atît de discretă, încît urmele ei nu mai pot fi descoperite în pergament decît după o cercetare atentă (de exemplu, pe documentele regale de la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul celui următor).

Hîrtia însă nu se linia, ceea ce a avut drept urmare că în documentele (mai ales cele judiciare), de mari proporții rîndurile au un mers nesigur și înghesuit. În cazul actelor pe hîrtie se lasă și o margine mai îngustă. Dar de la începutul secolului al XV-lea nu sînt rare nici mandatele regale pe hîrtie, care rivalizează ca aspect și eleganță cu actele pe pergament. În liniere și lăsarea marginii, celelalte foruri emitente, în frunte cu marii dregători (palatinul, judele curții regale), au adoptat destul de repede practica observată de cancelaria regală. În actele pe pergament ale palatinului și în acelea ale locurilor de adeverire mai importante se întîlnesc frecvent urmele de împunsături cu *punctorium*, din a doua jumătate a secolului al XIV-lea ca o dovadă a linierii [7]. În schimb, documentele emanate de la voievozii Transilvaniei continuă de obicei să nu aibă decît o margine foarte îngustă și în ele se trasau liniile în mod cu totul excepțional. În această privință se constată o îmbunătățire numai în veacul următor, deși comitatele, orașele etc. nu acordau nici atunci o atenție deosebită linierii, și notarii lor se arătau foarte zgîrciți în ceea ce privește marginea lăsată în actele lor.

---

[1] Pentru mențiunile de înregistrare cf. facsim. II/3–6.

[2] Mai ales din a doua jumătate a secolului al XIII-lea s-au păstrat o serie de privilegii regale care pot fi socotite drept capodopere din punct de vedere grafic. Vezi facsimilele în Ujházy László, *Monumenta Historiae Hungaricae Diplomatica* [Monumente diplomatice privitoare la istoria Ungariei], Budapesta, 1914 (prescurtat: Ujházy).

[3] Vezi amănunte la D. P. Bogdan, *Din paleografia slavo-romînă*, în vol. de față. Cf. doc. 17 mai 1331, Arh. ist., CCI; 23 dec. 1400, *ibid.*, CXCVIII.

[4] Doc. 21 decembrie 1382, Arh. ist., CCVI.

[5] Doc. 11 noiembrie 1312, *ibid.*, CXC; 28 octombrie 1364, *ibid.*, CCVI; 15 aprilie 1370, *ibid.*, VI.

[6] Szentpétery, *Oklt.*, p. 12; doc. 17 ianuarie 1334 și 1 iunie 1368, Arh. ist., CCI.

[7] Cf. Nyers, p. 50; doc. 3 mai 1344, Arh. ist., CCVI.

b) Pe foaia pregătită în modul arătat în vederea scrierii, textul documentelor era scris în bloc, *fără alineate*. Într-adevăr, din secolul al XIII-lea a încetat obiceiul ca formula datării să figureze într-un rînd deosebit sau ca numele martorilor să fie înşirate în formă de coloane. Nici măcar în actele de transcriere nu se despărţea documentul cadru de transumpt. Cel mult se căuta să se scoată în evidenţă începutul acestuia prin îngroşarea primei litere [1]. *Despărţirea textului în alineate* se întîlneşte uneori, de la sfîrşitul secolului al XIV-lea, în actele regale întocmite în formă închisă, în care titlul regal figurează în fruntea actelor la mijloc, în două rînduri mai scurte. Probabil e vorba de o influenţă a documentelor de aceeaşi categorie eliberate de cancelaria imperială [2]. Un obicei asemănător se observă în actele emise în aceeaşi epocă de vicarii generali ai episcopului Transilvaniei şi mai ales în mandatele voievodale întocmite în formă de misive [3].

c) Stilizarea primului rînd sau împodobirea iniţialei nu contrastează cu aspectul oarecum grav şi cu unitatea compactă a documentului considerat din punct de vedere grafic. Dimpotrivă ea le subliniază şi mai mult. Rîndul întîi, în întregime sau în parte, prezintă în actele mai solemne o altă scriere, în orice caz mai mare, cu litere lungite şi ornate, care se deosebeşte de restul textului [4]. Această *scriptura longior* s-a introdus şi în documentele din Transilvania sub influenţa cancelariei imperiale şi a celei papale, dar în prima jumătate a secolului al XIII-lea a început să se impună o altă uzanţă: scoaterea în evidenţă a iniţialelor din primul rînd [5]. La început iniţialele au fost împodobite numai cu ramificaţii decorative şi cu linii frînte; mai tîrziu proporţiile literilor au fost mărite, ca să se cîştige cît mai mult loc pentru ornamentaţie.

În a doua jumătate a secolului al XIII-lea deja se pot identifica în practica observată în Ungaria feudală o serie întreagă de tipuri decorative, care — potrivit cercetărilor lui Ştefan Hajnal — prezintă coincidenţe izbitoare cu motivele ornamentale franceze din aceeaşi epocă. Corpul îndesat, desenat cu trăsături groase şi sigure, al literelor e încadrat cu uşoare linii dantelate şi cu spirale sau cu variate figuri decorative: frunzuliţe, evantaie ciorchine, pîlnii, spice etc [6]. Pornind uneori din litera iniţială, aceste ornamentaţii fine, aproape aeriene, se întind paralel sau coboară în sens vertical pe lîngă text. Chiar şi cuvinte întregi sînt prinse în mreaja acestor liniuţe subţiri. Spre sfîrşitul aceluiaşi secol întîlnim şi motive decorative umane şi animale: feţe omeneşti abia schiţate din cîteva trăsături, mîini şi degete arătătoare, figuri de animale etc. Cîteodată se completa şi spaţiul ce rămînea

---

[1] Facsim. doc. 9 februarie 1294 în *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIII, vol. II, nr. 451, transumpt în doc. 30 decembrie 1366, *ibid*, vol. VI (orig. în Arh. ist., CLXIII); doc. 9 ianuarie 1348, Arh. ist., CVI; 28 aprilie 1352, *ibid.*, VI.

[2] Wilhelm Erben — Oswald Redlich, *Urkundenlehre, I. Die Kaiser und Königsurkunden des Mittelalters*, München-Berlin, 1907, în *Handbuch der mittelalterlichen und neueren Geschichte*, publicat de G. v. Below şi F. Meinecke (prescurtat: Erben), p. 242—243; Szentpétery, *Oklt.*, p. 192.

[3] Doc. 8 august 1366, 25 ianuarie 1380, 13 noiembrie 1380, 12 noiembrie 1390, 20 ianuarie 1391, 26 iulie 1399, 1 iulie 1420, Arh. ist., CCI; 27 februarie 1467, *ibid.*, VI; Teleki, I, p. 239, 277.

[4] Erben, p. 207—216; Arthur Giry, *Manuel de diplomatique*, ed a II-a, Paris, 1925 (prescurtat: Giry), II, p. 733.

[5] Ujházy, facsim. nr. 1—2, 5—7, 9.

[6] Cf. Ujházy facsim., nr. 11.

în parte gol în ultimul rînd[1], cu desene mari simple, cu linii împletite în formă de pîlnie sau de alte figuri mărunte. Un procedeu decorativ, preferat mai ales în secolul al XIII-lea, era *columnatio*, adică suprapunerea, în formă de coloană şi împletirea literelor[2].

Deşi această împodobire artistică a primului rînd a încetat odată cu epoca «scrierilor magistrale», totuşi unele variante mai modeste ale ei au supravieţuit în actele privilegiale. Din secolul al XIV-lea însă, ornamentaţia se limita mai mult la iniţiale, folosind de obicei vechile motive, dar într-o formă mai puţin pretenţioasă[3].

Cu toate că în actele mai solemne se întrebuinţa iniţiala, deseori — de la sfîrşitul veacului amintit — ea n-a mai fost desenată, locul ei rămînînd liber. În acest secol se împodobea destul de rar rîndul întîi, fie în întregime, fie chiar şi numai în primele cuvinte. Într-adevăr, în această epocă ornamentaţia consta mai mult în trasarea avîntată, verticală sau arcuită, a braţelor (hastelor) de litere lungi — de exemplu *l* şi *b* din rîndul întîi — litere care de altfel îşi păstrau mărimea lor obişnuită. Monotonia braţelor care pătrund rigid ca nişte suliţe în spaţiul alb al marginii sau care se îndoaie ca nişte fire de iarbă în vînt este atenuată de liniuţele prescurtărilor sau de punctuleţe în formă de noduri.

Dela începutul secolului al XV-lea s-a reluat din nou şi mai intens, împodobirea primului rînd. Deja şi în scrisorile deschise se întîlneşte des obiceiul ca numele regelui să fie scris cu aşa-zisele litere «psalteriale», litere mai mari şi groase[4]. Mai tîrziu se scria rîndul întîi în întregime cu caractere asemănătoare textului, dar cu litere mai groase şi mai mari. În această privinţă există exemple deosebit de frumoase printre actele regilor Matiaş Corvin, Vladislav al II-lea şi Ludovic al II-lea, iar de la începutul secolului al XVI-lea şi în acelea ale locurilor de adeverire şi ale cancelariei voievodale. Cele mai decorative sînt actele de blazon *(armales)* care apar începînd din timpul regelui Sigismund. În acestea se scria uneori primul rînd în întregime cu litere aurite, iar marginea se împodobea cu desene[5]. Aranjamentul exterior al acestor acte întocmite cu grijă artistică deosebită nu caracterizează însă cîtuşi de puţin ansamblul materialului documentar[6].

În epoca anterioară secolului al XIV-lea se scotea în evidenţă nu numai primul, ci şi ultimul rînd, prin folosirea unor ornamentaţii mai mărunte.

---

[1] Cf. Hajnal, *Írástörténet*, p. 52—53; figuri, p. 50-51. A se vedea şi facsimilele din Szabó Károly, *Kún László* [Ladislau Cumanul], în *Magyar történelmi életrajzok* [Biografii istorice maghiare], Budapesta, 1886 (prescurtat: Szabó Károly), p. 3, 6—7, 53, 71, 125—126.

[2] Un exemplu în Szentpétery, *Oklt.*, facsim., 6; cf. Theodor Sickel, *Monumenta graphica medii aevi* [Monumente grafice ale evului mediu], Viena, 1858 (prescurtat: Sickel), fasc. VI, pl. VI. Variante mai simple de *columnatio* reapar la sfîrşitul secolului al XVI-lea în actele locurilor de adeverire din Transilvania.

[3] Facsim., I/1—3, II/1, 2; o pildă concludentă în această privinţă: privilegiul din 21 decembrie 1365 al lui Ludovic I a cărui iniţială prezintă o asemănare izbitoare cu aceea a lui Ladislau al IV-lea Cumanul. Cf. Hajnal, *Írástörténet*, p. 51. Vezi şi Ujházy, facsim., nr. 13—14; doc. 28 octombrie 1364, Arh. ist., CCVI; 16 septembrie 1432, Arhivele statului Cluj (prescurtat: Arh. stat), arh. oraşului Bistriţa.

[4] Facsim., I/4, 5.

[5] Facsim., I/5.

[6] Szentpétery *Oklt.*, p. 192. Pentru facsimile de *litterae armales* medievale cf. Fejérpataky László-Áldásy Antal, *Magyar címeres emlékek* [Monumente heraldice ungare], I—III, Budapesta, 1901—1926, (prescurtat: Fejérpataky, *Címeres emlékek*) şi mai ales revista de heraldică «Turul»; vezi şi Ujházy, facsim., nr. 21, 26.

Aceste două rînduri serveau drept cadru textului întreg. Deşi nu s-a mai reluat acest obicei, totuşi în mod excepţional se poate întîlni şi mai tîrziu ornamentarea rîndului formulei de datare[1]. În general însă se căuta să se dea, după exemplul primului rînd, un aspect solemn şi sfîrşitului documentului, ·prin trasarea avîntată a cozilor atîrnate ale literelor lungi din ultimul rînd.

d) Întrucît *chrismonul* şi *monograma* au dispărut în cursul secolului al XIII-lea din documentele latino-ungare[2] nu mai figurează pe faţa interioară, alături de blocul compact al textului, decît cel mult însemnări de cancelarie (*relatio, commissio, lecta* [dare de seamă, poruncă, citită][3], iar de pe la mijlocul veacului al XV-lea iscăliturile autografe. Locul obişnuit al iscăliturii regale e sub text în partea stîngă, pe cînd *însemnările de cancelarie* se găsesc de regulă, deasupra textului — sau uneori sub acesta în partea dreaptă sau excepţional la mijloc — şi sub pecetea aplicată[4]. Menţiunea *lecta*, care atestă colaţionarea transcrierii pe curat a conceptului, la început se afla sub text pe marginea inferioară a materialului de scris[5] pentru ca odată cu secolul al XVI-lea să figureze în multe cazuri pe verso, sub adresă. În documentele voievozilor Transilvaniei se întîlnesc însemnări de cancelarie, deşi sporadic, încă din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, dar mai frecvent abia de la mijlocul veacului următor[6]. Iscălituri ale voievozilor Transilvaniei se cunosc numai începînd cu secolul al XVI-lea[7]. De altminteri cancelaria voievodală imita în ambele privinţe uzanţele cancelariei regale.

e) Se cuvine să se menţioneze aparte *dispunerea textului în actele notariale*[8]. In majoritatea cazurilor acestea se înfăţişează ca *litterae transversae*, scrise pe pergament cu margine îngustă, avînd sub text, de obicei în partea stîngă, «semnul obişnuit» (*signum consuetum*) al notarului public, care reprezintă deosebite figuri[9], iar în partea dreaptă formula lui de subscripţie[10].

---

[1] Nyers, p. 50, nota 6.

[2] Szentpétery, *Oklt.*, p. 111; Hajnal, *Irástörténet*, p. 54; cf. Erben, p. 140—145, 216—225.

[3] Facsim., II/4—6.

[4] Vezi facsim., II 4—7, 9. Cf. Szentpétery, *Oklt.*, p. 189—192; idem, *A kancelláriai jegyzetek Anjoukori okleveles gyakorlatunkban* [Însemnările de cancelarie în practica noastră diplomatică din epoca angevină], în *Károlyi Emlékkönyv* [Omagiul lui Károlyi], Budapesta, 1933, p. 471—490.

[5] Facsim., II/6.

[6] Janits Iván, *Az erdély vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó müködése 1526-ig* [Activitatea judecătorească şi de emitent de documente a voievozilor Transilvaniei pînă la 1526], Budapesta, 1940, (prescurtat: Janits), p. 70—71. Pentru o însemnare de tipul *commissio* într-un act particular emis de un fost mare dregător: dec. 2 octombrie, 1441, Arh. ist., CXC.

[7] Janits, p. 88.

[8] Szentpétery, *Oklt.*, p. 239—241.

[9] Vezi facsim. II/8.

[10] Cf. Pall, *Diplomatica latină...*, în *Documente privind istoria Romîniei. Introducere*, vol. II. Pentru aspectul exterior al actelor notariale cf. facsimilele din anexa lucrării lui Érdújhelyi Menyhért, *A közjegyzöség és a hiteleshelyek története Magyarországon* [Istoria notariatului public şi a locurilor de adeverire din Ungaria], Budapesta, 1899, unde se da şi o listă — incompletă — a notarilor publici din Ungaria medievală, precum şi o serie întreagă de reproduceri după semnele lor notariale. O sarcină importantă şi binevenită ar fi strîngerea şi publicarea semnelor notariale din Transilvania.

DEZVOLTAREA SCRIERII DOCUMENTELOR ÎN TRANSILVANIA DIN SECOLUL AL XII-LEA PÎNĂ ÎN SECOLUL AL XV-LEA

A. ÎNCEPUTURILE ŞI PURTĂTORII SCRIERII ÎN TRANSILVANIA

Introducerea scrierii latine în Ungaria feudală şi Transilvania. Ca şi în Polonia şi Cehia ea a avut loc în aceeaşi epocă şi a început sub influenţa bisericii catolice [1]. Dar scrierea, această ştiinţă misterioasă a clerului, a ajuns abia după o vreme îndelungată şi în chip treptat să joace un rol în viaţa societăţii laice. Veacuri de-a rîndul, cunoaşterea scrisului în Transilvania servea aproape exclusiv numai la transcrierea textelor bisericeşti sub forma scrierii greoaie a codicelor, în ciuda faptului că documentele, care apăreau sporadic încă din acest timp, puteau să atragă atenţia asupra valorii practice a scrisului chiar şi în ochii societăţii laice.

Deşi în centrul şi răsăritul Europei numărul documentelor a sporit, totuşi scrierea s-a răspîndit prin mijlocirea lor în măsură mai mare abia de la sfîrşitul secolului al XII-lea şi începutul celui următor [2], odată cu o diferenţiere socială mai accentuată. E vorba de epoca în care păturile dominante şi-au dat seama că pot să-şi statornicească în chip definitiv în acte de valoare juridică, datorită « născocirii scrisului » — după cum se aminteşte frecvent în preambulele aceloraşi acte — poziţia mai avantajoasă pe care şi-au cîştigat-o, prin lupta de clasă, faţă de majoritatea societăţii [3]. În această epocă din istoria alfabetului latin, în secolul al XII-lea, s-au creat premisele sociale, scolastice şi tehnico-grafice ale întrebuinţării mai largi a scrisului, un fapt de o importanţă covîrşitoare în dezvoltarea culturii, după reacţiunea de mai multe secole, care mai ales în secolul al X-lea şi al XI-lea, înlăturase aproape complet uzul practic al scrierii în apusul Europei. Această înviorare generală în domeniul scrisului a asigurat condiţii favorabile pentru răspîndirea scrierii documentelor în Polonia, Cehia şi Ungaria medievală. Cotitura decisivă spre caracterul mai practic al scrisului a avut loc în dezvoltarea scrierii din Ungaria feudală, respectiv Transilvania, la sfîrşitul secolului al XII-lea şi începutul celui de al XIII-lea. O dovadă evidentă şi concretă a acestei cotituri este schimbarea raportului numeric de pînă atunci al codicelor şi al documentelor în favoarea acestora din urmă:

Problema raporturilor ţărilor din răsăritul Europei cu dezvoltarea scrierii apusene. Ea era văzută de cercetătorii mai vechi [4] în sensul că progresele realizate de această scriere au pătruns din Apus spre Răsărit în chip trep-

---

[1] Actul dat în limba greacă de Ştefan I, înainte de 1002, în favoarea călugăriţelor din Veszprémvölgy (R. P. Ungară) este cît se poate de semnificativ pentru primele începuturi ale scrierii documentelor în Ungaria feudală, în sensul că aceasta a pornit sub înrîurirea bisericii răsăritene, sub forma scrierii greceşti, Ungaria intrînd în zona scrierii latine numai după biruinţa bisericii catolice pe teritoriul acestei ţări. Dar din cele mai vechi timpuri scrierea latină nu s-a putut impune în chip exclusiv pe întreg teritoriul Ungariei medievale, căci populaţia slavă şi romînă, care aparţine bisericii bizantine, se folosea de alfabetul chirilic (Szentpétery, *Oklt.*, p. 40—41).

[2] Guoth Kálmán, *Az okleveles bizonyitás kifejlődése Magyarországon* [Formarea procedurii probei documentare în Ungaria], Budapesta, 1936, passim,

[3] Perényi József, *A francia iskolák hatása a magyar okleveles gyakorlat kialakulására* [Influenţa şcolilor franceze asupra formării practicii diplomatice maghiare] Budapesta, 1938, (prescurtat: Perényi), p. 3, 10.

[4] Wilhelm Wattenbach, *Anleitung zur lateinischen Paleographie*, Leipzig, 1896, p. 39; Giry, p. 517.

tat, din ţară în ţară, încît au putut să treacă 50—100 de ani pînă ce aceste regiuni mărginaşe şi-au însuşit cîte o nouă realizare a scrierii din centrele de iradiere [1]. Faţă de această părere, cercetarea paleografică comparativă a materialului documentar din secolele al XII-lea şi XIII-lea a dus la rezultatul surprinzător că de la sfîrşitul secolului al XII-lea pînă la începutul secolului al XIV-lea, în întreaga zonă a scrierii latine — cu excepţia doar a Angliei şi a regiunii mediteraniene (Italia şi Spania) — se întrebuinţa, din Franţa pînă în Polonia şi Ungaria, un timp unitar de scriere, care se manifestă în aceleaşi forme, oricît de numeroase erau acestea. Compararea scrierilor din ţinuturile apusene şi răsăritene cele mai extreme poate să convingă pe oricine că în această perioadă dezvoltarea scrierii era paralelă şi că în aceleaşi momente formele singuratice erau identice în esenţă, atît în Răsărit cît şi în Apus [2].

Scrierea documentară în secolele al XII-lea şi al XIII-lea se caracterizează într-o parte ca şi în cealaltă prin aceeaşi siguranţă, energie, forme regulate şi chiar printr-o tendinţă hotărîtă spre eleganţă, deşi în răsărit scrierea documentelor era încă un vlăstar foarte tînăr. Chiar dacă am presupune că intensificarea scrierii documentelor şi dezvoltarea învăţămîntului în Ungaria feudală ar fi dat o înfăţişare atît de rapidă şi totuşi regulată scrierii din documentele noastre, ni s-ar părea totuşi inexplicabil cum a putut să se formeze şi să se dezvolte scrierea documentelor din Ungaria, respectiv Transilvania medievală, în acelaşi mod şi ritm pe de o parte cu aceea din celelalte state noi din răsăritul şi nordul Europei, iar pe de altă parte cu aceea din Franţa şi Germania, în aceste ţări din urmă scrierea avînd rădăcini adînci.

Aceste coincidenţe surprinzătoare se explică prin întemeierea universităţilor şi prin rolul conducător jucat de acestea pe întreg teritoriul culturii latine din acel timp [3]. În epoca decadenţei din domeniul scrierii (în secolele al X-lea şi al XI-lea) cunoştinţele de tehnică a scrisului, necesare copierii cărţilor bisericeşti, se puteau însuşi în şcolile mănăstireşti. Dar pentru redactarea documentelor nu mai ajungeau asemenea cunoştinţe, ci ele trebuiau să fie dublate de o pregătire juridică serioasă, care se putea dobîndi numai la universitate sau la o şcoală superioară specială. Într-adevăr, scriitorii de documente din această epocă erau totodată şi jurişti bine pregătiţi [4].

În această epocă, pătura instruită din răsăritul şi nordul Europei era alcătuită exclusiv din clerici, şi chiar preocupările de ordin cultural ale societăţii laice aveau un colorit bisericesc. Aşa se explică afluenţa studenţilor din aceste părţi, pînă la mijlocul secolului al XIII-lea, spre Universitatea din Paris, principalul centru în care clerul îşi făcea instrucţie, iar nu spre şcolile de învăţămînt superior din Italia, care oglindeau năzuinţele dezvoltatei societăţi orăşeneşti din această peninsulă. Cei care voiau să devină clerici, scriitori de documente la vreo curte feudală, frecventau deci facultatea de «arte libere» *(artium liberalium)* a universităţii parisiene. Tineri veniţi din cele mai felurite ţări ale Europei învăţau aici scrierea întrebuinţată

---

[1] Hajnal, *Irástörténet*, p. 43.

[2] *Ibidem*, p. 44. A se vedea numeroasele facsimile reproduse acolo, precum şi în anexele lucrării Hajnal, *Vergleichende Schriftproben zur Entwicklung und Verbreitung der Schrift im 12.—13. Jahrhundert*, Budapesta-Leipzig-Milano, 1943 (prescurtat: Hajnal, *Schriftproben)*.

[3] Hajnal, *Irástörténet*, p. 84—101 şi indicaţiile bibliografice date acolo.

[4] *Ibidem*, p. 29—30, 67—71.

în documente, scriere reînnoită sub influenţa celei folosite pentru luarea de note după prelegerile universitare, şi grupurile de studenţi care se succedau la Paris se întorceau de aici în ţările lor de origine cu cele mai noi progrese ale artei scrisului.

Amintitele coincidenţe paleografice sînt tocmai un indiciu al rolului important jucat de universităţi, în special de universitatea parisiană şi de alte şcoli superioare franceze nu numai ca centre ştiinţifice, ci şi ca focare de răspîndire a scrierii noi, în viaţa practică ele exercitînd o puternică influenţă asupra ţărilor din răsăritul şi nordul Europei [1]. O serie întreagă de date atestă că timp de un veac, începînd de la jumătatea secolului al XII-lea, actele regale maghiare erau de obicei redactate de clerici culţi care învăţaseră în Franţa, cunoscînd temeinic scrierea întrebuinţată acolo şi avînd o bună pregătire juridică. După cum se ştie, Anonymus, notarul regelui Bela al III-lea, studiase la Paris, întocmai ca şi cancelarul Adrian, care a statornicit forma de redactare a documentelor regale maghiare, sau notarul regal Pavel, mai tîrziu episcop al Transilvaniei, care a scris actul important din 1181 al aceluiaşi rege, prin care acesta a ordonat consemnarea în scris a pricinilor dezbătute la curtea regală [2].

Noul tip de scriere. S-a răspîndit repede în toată Ungaria feudală datorită păturii de clerici care şi-au făcut studiile în străinătate. Regele şi vîrfurile ierarhiei feudale laice sprijineau prin toate mijloacele ascensiunea preoţilor scriitori de documente pe scara demnităţilor bisericeşti, fiindcă aceştia desfăşurau o activitate deosebit de utilă pentru interesele societăţii laice [3]. Cu ajutorul lor, aceşti clerici ajungeau, mai devreme sau mai tîrziu, la demnităţi bisericeşti înalte şi beneficiau de veniturile mari ale acestora [4]. Ca episcopi, prepoziţi, canonici-lectori, aceiaşi clerici instruiţi au depus — în prima jumătate a secolului al XIII-lea — bazele forurilor emitente de documente de la capitluri şi conventuri, precum şi de la comitate [5]. Datorită acestor clerici, noul tip de scriere s-a putut deci impune şi în activitatea forurilor provinciale [6].

Aceşti clerici, prin pregătirea lor specifică — caracterizată de îmbinarea instrucţiei juridice şi a cunoaşterii scrisului şi de familiarizarea lor cu redactarea actelor — erau cei mai indicaţi să ţină la curent predarea artei scrisului în şcolile din Ungaria feudală cu progresele ce se realizau treptat în acest domeniu [7]. Acestor « magiştri » se datorește, de sigur, transformarea — încă dinainte de 1276 — a şcolii capitulare din Vesprim (R. P. Ungară) într-un centru de învăţămînt juridic, care însemna în acelaşi timp şi un centru pentru pregătirea scriitorilor de documente [8]. E semnificativ în această privinţă un document din 1276 al regelui Ladislau al IV-lea, în care se

---

[1] Perényi, p. 54—73.

[2] Szilágyi Loránd, *Összehasonlitó irástörténet* [Istoria comparată a scrierii], în « Századok », 1943 (prescurtat: Szilágyi, *Irástörténet*), p. 233—234.

[3] T. V. Luizova, Об исторических условиях восникновения так назимаемого готического письма, în « Средние века », V(1954), p. 273 (prescurtat: Luizova); cf. Hajnal, *Irástörténet*, p. 67—71.

[4] Kumorovitz Bernát Lajos, *Az autentikus pecsét* [Pecetea autentică], Budapesta, 1936. Extras din « Turul », 1936 (prescurtat Kumorovitz, *Autentikus pecsét)*, p. 8—10.

[5] Istványi, *Megyei irásbeliség*, p. 522.

[6] Perényi, p. 70.

[7] Békefi Remig, *A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig* [Istoria şcolilor capitulare în Ungaria pînă la 1540], Budapesta, 1910 (prescurtat: Békefi, *Iskolák)*, p. 243.

[8] Hajnal, *Irástörténet*, p. 92—93.

arată că predarea «artelor libere» şi a dreptului la Vesprim a ajuns «ca şi la Paris, în Franţa» la un nivel deosebit de înalt, graţie activităţii unor profesori foarte învăţaţi [1].

Interesul tot mai viu al societăţii laice pentru pregătirea juridică şi scrierea de acte (cu care ea se împletea strîns) explică în bună parte rolul de prim plan al învăţămîntului juridic şi al predării privitoare la redactarea documentelor în şcolile capitulare din Ungaria, respectiv Transilvania. Papa Inocenţiu al IV-lea se plîngea, încă din 1254, că preoţii au părăsit şi în Ungaria studiile de teologie şi de filozofie, dedicîndu-se dreptului roman [2]. Sinodul întrunit la Buda în 1279 cerea, în schimb, ca arhidiaconii să aibă studii de drept canonic şi că cei care n-aveau o astfel de pregătire să urmeze asemenea studii timp de trei ani [3]. Într-adevăr, de la mijlocul secolului al XIII-lea, ţinta principală a studenţilor din Ungaria, respectiv Transilvania medievală nu mai era Parisul, ci Bologna, cel mai important centru de studii juridice din Europa, apoi Padova şi Ferrara [4]. Pătura de clerici jurişti, reîntoarsă de la şcolile italiene poate fi considerată ca noua purtătoare a dezvoltării scrierii în ţară, luînd locul «magiştrilor în arte libere» care se formaseră în atmosfera culturii franceze [5]. Prin urmare, pentru lărgirea practicii scrisului, în vederea redactării documentelor, exista deja în Transilvania, începînd cu secolul al XIV-lea, un număr suficient de oameni pregătiţi în şcolile străine.

Dar accentuarea caracterului practic şi laicizarea progresivă a scrisului erau favorizate şi de condiţiile sociale. Pe de o parte, datorită crizei tot mai grave în care se zbătea cultura bisericească, a slăbit atracţia puternică exercitată de Universitatea din Paris, întărindu-se, în schimb, influenţa universităţilor italiene, cu o orientare mai laică, apoi, în secolul al XIV-lea şi al XV-lea, au început să joace un rol important şi noile universităţi întemeiate în centrul Europei (Viena, Praga, Cracovia); pe de altă parte, prin ridicarea oraşelor, mase tot mai largi căutau să-şi însuşească scrierea care urmărea scopuri practice [6]. Deşi, începînd din secolul al XIV-lea, afluenţa studenţilor din părţile Ungariei spre universităţile străine luase proporţii

---

[1] Békefi, *Iskolák*, p. 162. În 1276, la devastarea oraşului Vesprim, dintre membri masacraţi ai capitlului, 15 erau doctori *utriusque iuris* [în dreptul canonic şi roman]. Cf. *ibid.*, p. 168; cf. Kumorovitz, *Autentikus pecsét*, p. 10.

[2] Békefi, *Iskolák*, p. 319.

[3] Hajnal, *Irástörténet*, p. 75; Kumorovitz, *Autentikus pecsét*, p. 10.

[4] Veress Endre, *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221—1864* [Matricola şi actele studenţilor din Ungaria care frecventau universităţile italiene, 1221—1864], în *Monumenta Hungariae Italica* [Monumente privind Ungaria din Italia], III, Budapesta, 1941, passim; idem, *A páduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai* [Matricola şi actele studenţilor din Ungaria care învăţau la Universitatea din Padova], Budapesta, 1915, passim; Pór Antal, *Adatok a bolognai és pádovai jog-egyetemen a XIV. században tanult magyarokról* [Date privitoare la studenţii din Ungaria care învăţau la universităţile de drept din Bologna şi Padova în sec. al XIV], în «Századok», 1897, p. 769—795.

[5] Kardos Tibor, *Deákműveltség és magyar renaissance* [Cultura diecilor şi Renaşterea în Ungaria], în «Századok», 1939 (prescurtat: Kardos, *Deákműveltség*), p. 310 — 315; cf. Kumorovitz Bernát, *A királyi kápolnaispán oklevéladó működése. A királyi kancellária fejlődése a XIV. és XV század fordulóján* [Activitatea de emitent de documente a comitelui capelei regale. Evoluţia cancelariei regale la sfîrşitul sec. al XIV-lea şi începutul sec. al XV-lea], în «Regnum», ‹Budapesta›, 1942/43, p. 479, 489—490.

[6] Asupra interesului pentru scriere şi citire pe care mişcările eretice l-au deşteptat în masele populare, cf. Helga Hajdu, *Lesen und Schreiben im Spätmittelalter*, Pécs, 1931.

foarte mari, trebuia să se fi transformat şi învăţămîntul din Transilvania după cerinţele epocii, căci oricum, numai o mică parte din cei dornici de învăţătură puteau să-şi facă studiile în străinătate [1].

Necesităţile sociale cereau deci şi în Transilvania şcoli mai ieftine, mai practice şi mai multe [2]. În consecinţă, s-a impus reforma şcolilor capitulare şi organizarea celor orăşeneşti [3]. Într-adevăr, învăţămîntul scrierii este caracterizat în Transilvania de la sfîrşitul secolului al XIII-lea, de o concepţie nouă, primind un caracter mai practic. În asemenea condiţii s-au putut forma, în cursul secolului al XIV-lea, primele generaţii de scribi, care deşi instruiţi în şcolile din ţară, întrebuinţau scrierea corespunzătoare epocii lor. Cercetarea paleografică a documentelor noastre medievale ne arată lămurit că aceşti scribi, începînd cu veacul al XIV-lea, jucau un rol tot mai important în scrierea documentelor. Prin creşterea importanţei sociale a scrisului se simţea tot mai mult nevoia unor dieci permanenţi şi la comitate, în centrele domeniale, la curţile senioriale etc. [4]. Dar cunoaşterea scrisului putea să asigure nu numai existenţa materială, ci şi ascensiunea socială a scribilor. Cei care mînuiau pana cu dibăcie şi îndeplineau însărcinări de «procuratori» (avocaţi) în serviciul şi sub ocrotirea unor mari feudali, puteau să-şi asigure o situaţie avantajoasă nu numai pentru ei înşişi, dar şi pentru urmaşii lor [5]. Fireşte, cei care şi-au făcut studiile în şcolile din ţară aveau în general o pregătire mai slabă decît aceia care au avut prilejul să frecventeze şi universităţile din străinătate. Această diferenţă, în ceea ce priveşte arta scrierii, a început însă să se şteargă de pe la mijlocul secolului al XV-lea.

Cariera lui Ioan Vitéz, episcop de Oradea, diplomat iscusit şi cancelar al lui Matiaş Corvin, e o dovadă evidentă că la începutul secolului al XV-lea în şcolile capitulare, îmbibate de influenţa umanismului vremii, se putea însuşi — desigur sub conducerea unor profesori care au studiat în ţările străine — nu numai cultura epocii, dar existau şi condiţiile necesare ca studenţii cei mai capabili să devină maeştri admiraţi şi imitaţi în arta scrisului şi redactarea documentelor [6]. Este adevărat că întemeierea de universităţi la Pécs, Buda şi Bratislava nu poate fi considerată decît o încercare vremelnică, totuşi ele exprimă desluşit interesul crescînd al societăţii pentru un învăţămînt mai înalt [7]. În secolul al XV-lea, în localităţi mai însemnate,

---

[1] Numărul studenţilor din părţile Ungariei feudale care au frecventat înainte de 1526 Universitatea din Cracovia se poate evalua cam la 1500, în timp ce la Praga au studiat circa 600, iar la Viena cam 7000. Cf. Barta István, *Középkorvégi szellemi művelődésünk és a külföldi egyetemek* [Cultura noastră spirituală de la sfîrşitul evului mediu şi universităţile străine], în «Regnum», 1937, p. 104—105; Schrauf Károly—A'bel Jenő, *Magyarországi tanulók külföldön* [Studenţi din Ungaria în străinătate], Budapesta, I—IV, 1890—1902.

[2] Cf. Miklósy Zoltán, *Hiteleshely és iskola a középkorban* [Locurile de adeverire şi şcoala în evul mediu], în «Levéltári Közlemények», 1940/41, p. 170—178.

[3] Cu privire la importanţa şi creşterea numărului şcolilor capitulare şi orăşeneşti vezi Luizova, p. 273—274. Cf. Békefi, *Iskolák*, p. 246—247, 264.

[4] Istványi, *Megyei irásbeliség*, p. 549—551.

[5] Sigismund Jakó, *Organizaţia cancelariei voievodale ardelene la începutul secolului al XVI-lea*, în «Hrisovul», VI (1946), p. 131—144.

[6] Fraknói Vilmos, *Vitéz János esztergomi érsek élete* [Viaţa lui Ioan Vitéz, arhiepiscop de Strigoniu], Budapesta, 1879; Kardos, *Deákmüveltség*, p. 484—485.

[7] A'bel Jenő, *Egyetemeink a középkorban* [Universităţile noastre în evul mediu], Budapesta, 1881; Békefi Remig, *A pécsi egyetem* [Universitatea din Pécs], Budapesta, 1909; Császár Mihály, *Az Academia Istropolitana* [Academia Istropolitană], Bratislava, 1914.

ca bunăoară la Oradea sau Alba-Iulia, s-au format în jurul școlii, respectiv al capitlului, centre culturale ale umanismului timpuriu, în care desfășurau o vie activitate spirituală clerici veniți din străinătate sau localnici care studiaseră în școli străine. De pildă, la curtea de la Oradea a episcopului Ioan Vitéz ideile acestei faze a umanismului erau reprezentate și propagate de scriitorii Pier Paolo Vergerio din Italia, de Philippos Podochatharos din Bizanț, de Gregorius Sanocki din Polonia și de Janus Pannonius din Ungaria [1].

Dezvoltarea socială a creat încă din secolul al XIV-lea baze largi și trainice pentru scrierea din Transilvania. Creșterea treptată a numărului știinților de carte localnici și laici a creat și în Transilvania, către sfîrșitul perioadei scrierii gotice, premisele pentru formarea particularităților locale, prin răspîndirea în pături mai largi a științei de carte [2]. Noul tip de scriere transplantat din Franța a prins deci nu numai rădăcini, ci s-a și dezvoltat mai departe, așa încît de acum încolo se poate vorbi de o dezvoltare aparte a scrierii din Ungaria și Transilvania. Într-adevăr, scrierea gotică matură prezintă și aici un oarecare colorit local. Totuși această trăsătură nu era nici pe departe atît de puternică — probabil tocmai în urma frecventării neîntrerupte a școlilor străine — încît să poată influența în mod esențial unitatea ce caracterizează în anumită măsură și evoluția ulterioară a scrierii latine [3]. Scrierea din Ungaria feudală, respectiv Transilvania, a pășit în secolul al XIV-lea — în același timp cu cea din Cehia și Polonia — pe o cale proprie de dezvoltare, fără a rupe însă legăturile strînse pe care le avea de la început cu dezvoltarea generală a scrierii latine.

---

[1] Cf. Bunyitay Vince, *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig* [Istoria episcopiei de Oradea de la întemeierea ei pînă în prezent], Oradea, 1883, I, p. 280—283. Asupra nivelului cultural al centrelor provinciale, care țineau pas cu progresele epocii, sînt deosebit de semnificative cataloagele contemporane de biblioteci. De exemplu, a se vedea cu privire la biblioteca din Oradea a lui Ioan Vitéz: Hoffmann Edith, *Régi magyar bibliofilek* [Bibliofilii maghiari din vechime], Budapesta, 1929; Fejérpataky, *A veszprémi káptalan könyvtára a XV szd. első felében* [Biblioteca capitlului din Vesprim în prima jumătate a secolului al XV-lea], în «Magyar Könyvszemle», 1885, p. 141 și urm.; Horváth Henrik, *Zsigmond király és kora* [Regele Sigismund și epoca sa], Budapesta, 1937, p. 79, 85—94; Balogh Jolán, *Erdélyi renaissance* [Renașterea în Transilvania], Cluj, 1943, p. 49—71.

[2] Vezi amănunte la S. Jakó, *Les débuts de l'écriture dans les couches laïques de la société féodale en Transylvanie* în *Nouvelles études d'histoire presentées au Xe congrès des sciences historiques, Rome 1955*, București, 1955, p. 209—223.

[3] O diferențiere locală ar fi trebuit să se producă mai ales în orașele săsești, ținînd seamă de legăturile lor culturale strînse și neîntrerupte cu Germania. Într-adevăr, scrierea din documentele emise pe teritoriul săsesc în secolul al XIV-lea și la începutul secolului al XV-lea se deosebește într-o oarecare măsură — prin trasarea ei viguroasă, cu liniile ei groase și frînte în unghiuri mai ascuțite — de celelalte scrieri din restul Transilvaniei și ea este mai apropiată, decît oricare alt grup paleografic, de formele răspîndite în Germania. Dar această deosebire dispare în ultimile decenii ale scrierii gotice, fără a lăsa, după cît se pare, alte urme decît un pronunțat aspect țepos al scrierii. Cf. facsim. XVIII/4 și Franz Zimmermann, *Photographien von Urkunden aus siebenbürgisch-sächsischen Archiven*, Sibiu, 1880 (prescurtat: Zimmermann, *Photographien*). Firește, aceasta s-ar putea explica și prin faptul că în secolul al XV-lea se exercită asupra întregii scrieri din Ungaria feudală, respectiv Transilvania, o influență germană puternică. Totuși factorul hotărîtor trebuie căutat în altă direcție: pe de o parte în faptul că studenții din Ungaria feudală (inclusiv sașii) frecventau aceleași universități, în primul rînd pe cea de la Viena; pe de altă parte, în școlile locale în care se formau noile generații de dieci, învățămîntul era unitar pe întreg cuprinsul regatului ungar.

B. SCRIEREA GOTICĂ

Scrierea gotică înfățișează întregul material documentar al seriei Transilvania [1]. Se cuvine deci să ne ocupăm mai îndeaproape de caracteristicile sale. Dar această perioadă de aproape patru secole — poate cea mai bogată în problema paleografică — din istoria scrierii latine din Transilvania, trebuie studiată și ea în ansamblul dezvoltării generale, dacă vrem să obținem o imagine exactă în această privință. Vom aminti deci foarte pe scurt despre scrierea care s-a întrebuințat mai înainte în documente și din care s-a dezvoltat scrierea gotică, iar ca încheiere va trebui să atingem și cîteva din problemele scrierii umaniste, care i-a urmat goticii învechite.

Scrierea gotică, în varianta ei bine cunoscută, reprezentată de o cantitate masivă de documente începînd cu secolul al XIV-lea, este rezultatul unei îndelungate dezvoltări. Dăinuirea extraordinară a goticii face să se bănuiască din capul locului că această scriere trebuia să fi fost într-o necontenită prefacere, că în interiorul goticii însăși formele literelor se schimbau, se dezvoltau permanent. La o cercetare superficială, produsele deosebitelor faze de dezvoltare a scrierii gotice ar putea să pară chiar străine de această scriere [2]. Paleograful însuși întîmpină greutăți serioase în delimitarea cronologică a acestor faze, fiindcă elementele noi și cele vechi de scriere coexistă și se impletesc multă vreme. Dar chiar printr-o stabilire aproximativă a succesiunii cronologice a acestor faze poate da paleografia un ajutor prețios criticii diplomatice. [3]

Forme vechi de scriere. La inceputul secolului al XII-lea în documentele din Ungaria feudală se întîlnesc aceleași forme vechi de scriere ca în tot cuprinsul zonei s rierii latine, în epoca decadenței scrisului [4]. În documente se întrebuința fie o scriere meșteșugită de tip documentar, care amintește de vechea cursivă carolingiană, fie o scriere mai viabilă de tip literar (folosită de codici), care se bucură de o mai largă răspîndire. Cea dintîi căuta să imite scrierile documentare mai vechi, dar ea este mai puțin viguroasă și seamănă cu acestea mai de grabă prin adoptarea ornamentației lor. Este o scriere rigidă, riguros verticală, împodobită cu stegulețe împletite din trăsături sinuoase, care nu mai sînt de loc elemente constitutive ale literelor [5]. Se cunosc, de asemenea, două variante ale scrierii literare : scrierea literară pură și scrierea care a împrumutat unele motive decorative (de exemplu, ornamentația în spirală) din vechea scriere documentară [6]. Ca execuție, scrierile literare sînt caligrafice (nu cursive), adică membrele literelor sînt desenate, fiecare cu o mișcare deosebită, literele fiind formate,

---

[1] Cu privire la formarea scrierii gotice și condițiile istorice ale apariției ei vezi Luizova, p. 275—285.

[2] Privitoare la perioadele de dezvoltare a scrierii gotice, cf. Luizova, p. 277—280.

[3] În ceea ce privește cronologia dezvoltării scrierii gotice din țară pînă la sfîrșitul secolului al XIII-lea l-am urmat pe Hajnal *(Írástörténet)*. Tot pe rezultatele cercetărilor sale se bazează prezentarea noastră și în alte privințe, deoarece pînă la finele veacului amintit ne-au fost accesibile abia cîteva documente originale. În schimb, constatările privitoare la gotica matură se întemeiază în întregime pe observații directe, pe baza materialului original aflător la Cluj.

[4] Hajnal, *Írástörténet*, p. 104.

[5] Idem, *Schriftproben*, facsim., 1/a-b.

[6] *Ibidem*, facsim., nr. 2; Idem, *Írástörténet*, facsim., 2/B, 4/B; Szentpétery, *Okl.*, planșele II—III.

mai bine zis compuse, printr-o adăugire succesivă de trăsături (bunăoară: m = m). Trebuie să observăm de pe acum că aplicarea acestei tehnici la scrierea documentară va duce mai tîrziu la aspectul unghiular şi puternic fracturat al literelor scrierii gotice mature.

Nici unul din tipurile de scriere amintite mai înainte nu era potrivit pentru a se putea scrie mult şi repede. Or, în urma dezvoltării economice şi diferenţierii sociale, necesitatea emiterii de documente se simţea tot mai intens [1], iar odată cu întemeierea universităţilor era neapărată nevoie de o scriere mai rapidă [2]. Aceşti factori au dat naştere în a doua jumătate a secolului al XII-lea unei scrieri care, deşi încă tot rigidă, era totuşi mai energică şi mai puţin ornamentală. Exemplele cele mai frumoase ale acestei scrieri ni le oferă documentele papale. În cazul acestei scrieri minuscule mîna, acum mai avîntată, a scribului trage nervos extremitatea braţelor de litere spre dreapta, iar cozile lor spre stînga, încît ele se termină în vîrfuri ascuţite [3]. Această minusculă şi-a împumutat soluţiile ei practi e din scrierea mai nouă a notarilor italieni, care desfăşurau o activitate deosebit de vie chiar şi în epoca decadenţei generale a scrisului. În elaborarea acestei scrieri, în învăţămînt rolul principal l-au jucat universităţile franceze, iar răspîndirea lui rapidă se datoreşte în primul rînd universităţilor în general şi prestigiului cancelariei pontificale, cancelarie în strînsă legătură cu aceste şcoli superioare [4]. Întrucît minuscula papală (sau curială) în fond este identică cu această scriere, perioada ce se întinde pînă la mijlocul secolului al XIII-lea se poate considera ca fiind dominată, în ceea ce priveşte dezvoltarea scrisului, de influenţa pontificală [5].

Perioadă cuprinsă aproximativ între anii 1180-1240. Este importantă în dezvoltarea scrierii mai ales pentru două realizări:

1. Minuscula documentară, amintită mai sus şi folosită numai în actele cu caracter juridic, care s-a transformat treptat pînă la sfîrşitul acestei perioade, ca urmare în parte a tendinţei sale spre o cît mai mare rapiditate, iar în parte sub influenţa scrierii literare.

2. O variantă nouă, simplificată a scrierii literare, foarte greoaie şi lente de mai înainte, variantă întrebuinţată şi în documente. Acest tip rapid de scriere era folosit de notarii cancelariilor, de notarii publici etc. în masa crescîndă a actelor curente, care n-aveau un caracter solemn.

a) O dată cu intensificarea practicii scrisului, începînd cu secolul al XIII-lea, se punea tot mai mult accentul nu numai pe frumuseţea şi caracterul citeţ, ci pe *rapiditatea* lui. De aceea a început — fără vreo influenţă externă — un proces intern tinzînd la o mai mare *mobilitate a vechii minuscule* [6]. În această perioadă, schimbarea cea mai însemnată în procesul de transformare a minusculei documentare era dispariţia membrelor lungi în formă de suliţe. Într-adevăr, ele constituiau piedica principală în calea trasării mai multor litere sau chiar a unor cuvinte întregi fără ridicarea

---

[1] Cf. Luizova, p. 272—274, 280.

[2] Cf. Hajnal, *Le rôle social de l'écriture et l'évolution européene*, în «Revue de l'Institut de Sociologie Solvay», Bruxelles, 1934, nr. 1—2.

[3] Cf. Franz Steffens, *Lateinische Paleographie*, Berlin-Leipzig, 1929 (prescurtat: Steffens), planşele 80—81; Hajnal, *Írástörténet*, facsim., 7/B, 8/B; Idem, *Schriftproben*, facsim., 3/d, 4/a.

[4] Hajnal, *Írástörténet*, p. 114—118.

[5] *Ibidem*, p. 124; Szentpétery, *Oklt.*, p. 111.

[6] Hajnal, *Írástörténet*, p. 122—129.

penei. A început deci ruperea braţelor şi a cozilor în ductul scrisului [1]. Drept urmare, în primul rînd, litera *s* a adoptat o formă mai comodă în locul poziţiei sale de pînă atunci, cînd se înălţase deasupra rîndului. Şi anume acest proces a decurs în felul următor: mai întîi litera a fost prelungită în josul rîndului şi proporţionată cu mărimea celorlalte litere; apoi mijlocul ei rigid a fost îndoit, iar partea ei inferioară a fost curbată spre stînga, la început prin mişcarea avîntată a penei, mai tîrziu printr-un duct hotărît. În sfîrşit în scrierile mai rapide, cele două trăsături care compuneau corpul şi capul literei au devenit, printr-o mişcare degajată, o singură linie. Printr-o transformare asemănătoare a trecut şi litera *d*. La început, trăsătura lungă a acesteia era îndoită spre stînga, apoi cele două trăsături componente ale literei se apropiau tot mai mult una de alta, ca să se contopească într-o singură linie şi în sfîrşit pentru ca să dispară în scrierile mai rapide pînă şi ultima reminiscenţă a braţului vertical al literei [2].

Un fapt şi mai important pentru dezvoltarea ulterioară a scrierii era faptul că, începînd cu deceniul al patrulea al secolului al XIII-lea, notarii care scriau mai repede nu mai adăugau una după alta membrele literelor, prin trăsături deosebite de pană, ci căutau să le lege între ele cu ajutorul unor liniuţe. Aceasta se constată, cel mai de vreme, la literele *m*, *n*, *r*, ale căror membre în consecinţă, adesea se deschid, literele primind astfel aspectul unei armonici.

b) Aceste soluţii grafice sînt primele simptome sigure ale faptului că *noua scriere literară de un caracter practic*, eliberată de însuşirile ei greoaie, a început încă din al doilea sfert al veacului al XIII-lea să-şi exercite influenţa asupra minusculei. Această scriere nouă avea să joace un rol mai general decît înaintaşele sale, deoarece predarea şi întrebuinţarea ei nu erau legate strîns de un singur studiu şi de o singură problemă a scrierii, ca de pildă consemnarea în documente a pricinilor juridice sau transcrierea codicelor. Ea a luat naştere la universităţi, unde în urma unei practici de vaste proporţii, datorită scrisului miilor de studenţi, s-a format o scriere literară rapidă, totuşi clară şi uşoară de citit. Viaţa universitară reclama un tip rapid de scriere, cu care să se poată face însemnări multe pe un spaţiu restrîns, întrucît materialul de scris era scump; un tip de scriere care să poată fi citit nu numai de cel ce lua notele, ci şi de colegii săi [3]. Aceste note erau copiate pe seama studenţimii în mii şi mii de exemplare, în ateliere speciale existente pe lîngă universităţi. Munca aceasta de transcriere nu era însă îndeplinită de copiştii obişnuiţi de cărţi, ci de studenţi săraci şi pricepuţi. Aceşti oameni, foarte versaţi în meşteşugul scrierii, au format noua scriere literară, de o înfăţişare distinsă, sigură, armonioasă, care nu mai cuprinde nici o trăsătură de prisos în alcătuirea literelor. Ţinînd seama că tot universităţile erau centrele în care se învăţa redactarea documentelor, este lesne de înţeles că studentul deprins cu noua scriere, întrebuinţată în notele universitare, ajuns

[1] Cf. Hajnal, *Schriftproben*, facsim., 8/a, 10/b, 14, 15, 18/a.

[2] A se vedea figurile care exemplifică transformarea acestor litere la Hajnal, *Irástörténet*, p. 124—125.

[3] După aprecierile interesante făcute de T. V. Luizova, *op. cit.* (p. 280) scrierea gotică timpurie, în comparaţie cu minuscula carolingiană, înseamnă o economie de 12 % — 15 %, în spaţiul de scris, economie care atinge uneori 50 % în cazul variantelor goticii mature.

mai tîrziu notar într-o cancelarie, putea să aplice multe din realizările acestui tip rapid de scriere în munca lui de scriitor de documente[1].

Tendința de a scrie cît mai repede n-a pricinuit încă, în această perioadă, deformarea fizionomiei scrierii, deoarece progresele dezvoltării tehnice se însușeau temeinic în învățămîntul universitar, ceea ce a dus — în cursul predării scrierii documentare — la o perfecționare a formelor tipului rapid al scrierii literare însăși, care s-a răspîndit apoi prin mijlocirea studenților numai în această variantă perfecționată în întreaga zonă a scrierii latine din Europa. Atît timp cît scriitorii de documente se recrutau dintre « magistri » care își făcuseră studiile la universități, și variantele documentare ale noii scrieri literare își păstrau aspectul lor limpede și disciplinat. Într-adevăr, este uimitor cît de bine modelate și citeţe au rămas aceste variante, în ciuda scrisului lor mărunt[2].

Această scriere literară nouă, întrebuințată în documente, îngăduia mișcări mai libere în mînuirea penei decît înaintașa ei, care desenase literele încet și cu migală. Părțile literelor apar acum ca niște liniuțe drepte, în bună parte de aceeași mărime, semănînd cu niște bețișoare. Membrele literelor se înșiruie deslînat unele lîngă altele, iar în scrierile mai rapide ele se descompun în întregime, încît unitatea nu mai este menținută între ele decît prin trăsături subțiri ca niște fire de păr. Tipul acesta de scriere este o alternanță dezinvoltă a unor bețișoare rigide și a unor trăsături fine care le leagă în niște unghiuri ascuțite[3]. E o scriere rapidă, în fond deja cursivă, totuși fără a avea încă aspectul scrierilor curente din zilele noastre, în care literele se împletesc strîns, parcă ar fi formate dintr-o singură linie sinuoasă. Explicația acestui aspect al scrierii, despre care este vorba aici, se datorește faptului că acum, ca și de altfel mai înainte, literele nu erau considerate drept unități, ci ele se compun din membre, iar liniuțele fine care unesc membrele trasate gros sînt numai părți secundare, accesorii ale literelor. Cursivele gotice propriu-zise de tip documentar s-au putut constitui abia mai tîrziu prin reacțiunea exercitată de minusculă asupra scrierilor rapide de tip literar.

c) Trebuie să amintim aici despre o inovație în tehnica scrisului: *despicarea piezișă a vîrfului penei*, care a făcut posibilă nu numai scrierea rapidă amintită mai sus, ci a influențat în chip hotărîtor și dezvoltarea scrierii gotice în ansamblul ei[4]. La început, vîrful penei se tăia piezиș, probabil fiindcă s-a observat că membrele groase ale literelor tipului literar puteau fi scrise astfel mai ușor, dintr-o singură mișcare, fără a apăsa asupra penei. Dar cu o pană, despicată în felul acesta nu se pot trasa linii rotunde; cu ea se pot executa fie linii foarte groase, dacă trăsătura este îndreptată în jos, fie linii foarte subțiri, dacă pana e mișcată oblic în direcția ascuțișului extremității sale. Membrele singuratice ale literelor nu pot fi aplicate unele la altele cu o astfel de pană decît în unghiuri ascuțite. Prin urmare, trasarea separată a membrelor de litere — procedeu caracteristic scrierii de tip literar — și oblicitatea penei au îndreptat evoluția scrierii spre formele unghiulare zise gotice.

---

[1] István Hajnal, *L'enseignement de l'écriture aux universités médiévales*, în *Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, nr. 7, Budapesta, 1954, p. 3—101.

[2] Hajnal, *Irástörténet*, facsim., 21/B; Idem, *Schriftproben*, facsim., 15.

[3] Idem, *Schriftproben*, facsim., 16, 17/a—b.

[4] Cu privire la cele ce urmează, a se vedea Luizova, p. 280—282, și Hajnal, *Irástörténet* . p. 110.

Acestea mai tîrziu au fost apoi stilizate intenţionat de scribi, care au transformat membrele literelor în linii frînte chiar în mai multe locuri [1].

« Scrierile magistrale ». Acestea sînt antecedetele aşa-numitelor « scrieri magistrale » în care culminează dezvoltarea gotică. Este vorba de scrierile în care se îmbină în chip feri it eleganţa vechii forme documentare cu realizările practice ale noii scrieri literare. În perioada 1240—1280 acest tip de scriere caracterizează scrierea documentară în general, şi pe aceea din cancelaria regală şi din alte cancelarii mai importante (bunăoară ale locurilor de adeverire) în special. Aceste capodopere grafice fac o adîncă impresie de calm, de seninătate şi solemnitate; ele se disting prin armonia artistică a proporţiilor. Nu numai rîndurile cu aspect monumental al documentelor scrise pe foi mari, dar şi ductul delicat şi subţire al fîşiilor înguste de pergament dovedesc acelaşi avînt uşor, aceeaşi deprindere disciplinată, aceeaşi siguranţă de sine şi aceeaşi cultură temeinică în arta scrierii [2].

a) Dar dintre produsele acestei perioade *naşterea cursivei gotice documentare* este chiar mai importantă — ca perespective de viitor — decît formarea « scrierilor magistrale ». Minuscula documentară, după cum am văzut, suferise şi mai înainte influenţe din partea tipului rapid al noii scrieri literare. În scrierile documentare mai mărunte şi mai repezi în cursul secolului al XIII-lea se întîlnesc tot mai frecvent elemente cursive. Totuşi scrierile cursive (care erau independente atît faţă de minusculă, cît şi faţă de scrierea literară deşi aveau în aceleaşi timp unele raporturi cu amîndouă) s-au constituit ca scrieri documentare abia în a doua jumătate a veacului amintit [3]. Consolidarea scrierilor cursive în documente a fost poate pasul cel mai important care a permis mai tîrziu ca obiceiul scrisului să primească un caracter mai practic şi să poată cuceri societatea laică. Într-adevăr, în această epocă scrierea do umentelor, îndeosebi în centrul şi răsăritul Europei, era din punct de vedere cantitativ ramura cea mai importantă a scrierii şi aceea care avea raporturile cele mai strînse cu viaţa practică.

Naşterea cursivei gotice documentare se datoreşte foarte probabil străduinţelor « magiştrilor » scriitori de documente, care făcuseră studii universitare, de a acorda scrierea documentară specială, cunoscută de ei, cu elemente împrumutate din tipul rapid al scrierii literare, întrebuinţate în universităţi. Îmbinarea eleganţei minusculei şi a rapidităţii scrierii folosite în notele universitare nu puteau fi realizate decît de « magiştrii » exigenţi, care cunoşteau perfect ambele scrieri. După cum în faza precedentă de dezvoltare noua scriere literară a contribuit la simplificarea minusculei şi la transformarea acesteia într-o scriere mai rapidă, acum asistăm la o reacţiune a aceleiaşi minuscule asupra scrierii literare. Scrierea documentară era încă destul de puternică pentru a pretinde adaptarea noului tip de scriere literară — care îi invadase domeniul — la tradiţiile ei viabile. Aşadar, scriitorii de documente au căutat să rotunjească beţişoarele rigide ale scrierii literare, ca să poată imprima şi scrierii rapide o oarecare mlădiere, care s-o apropie de formele mai rotunde şi mai solemne ale minusculei [4].

---

[1] Formarea scrierii gotice este deci o problemă de tehnică a scrisului, iar răspîndirea ei e în legătură cu nevoile practice ivite în viaţa universităţilor. Ea nu poate fi explicată — aşa cum credeau greşit adepţii şcolii burgheze a istoriei spirituale — ca o imitaţie a stilului arhitecturii ogivale.

[2] Hajnal, *Schriftproben*, facsim., 19, 20/b, 23/a—b.

[3] Cf. Steffens, pl. XXI.

[4] Hajnal, *Schriftproben*, facsim., 21/b—d, 22.

Aceste forme noi au devenit apoi în curînd obiect de studiu sistematic în şcoli, datorită probabil unor clerici instruiţi care, alături de scrierea documentelor, se ocupau şi de predarea scrierii. De acum înainte, uzanţele individualiste ale scribilor erau împiedicate de reguli şi deprinderi şcolare şi astfel noile realizări ale scrierii s-au putut consolida şi s-au răspîndit peste tot [1]. În acest moment cursiva documentară specifică s-a şi despărţit de tipul rapid al scrierii literare, sub influenţa căreia se aflase pînă acum. Înrîurirea exercitată de scrierea documentară asupra variantelor noi de scriere rapidă a dat deci naştere, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, goticii cursive documentare, acestei scrieri curente, care deşi trasată repede, era de un aspect calm şi sobru; ea este îmbibată de tradiţie, dar totuşi capabilă să se dezvolte [2].

b) Evoluţia menţionată mai sus a fost înlesnită probabil şi de faptul că paralel cu formarea cursivei documentare se consolidează definitiv în documente şi o altă scriere curentă, trasată şi mai repede, aşa-numita ***scriere de registru***. Aceasta se găsea în raporturi strînse cu scrierea literară şi căuta cu orice preţ să devină extrem de rapidă şi uşor utilizabilă. La început ea era folosită numai pentru însemnări scurte şi provizorii din domeniul scrierilor juridice; mai tîrziu însă era întrebuinţată şi în documente propriu-zise, mai ales în acelea care n-aveau un caracter solemn şi emanau de la foruri provinciale. Spre sfîrşitul secolului al XIII-lea ea a pătruns chiar şi în cancelariile mai mari [3]. Cu toate acestea scrierea de registru a fost prea puţin influenţată de particularităţile scrierii documentare, păstrîndu-şi neschimbat caracterul ei literar. Ea se compune dintr-o înşirare grăbită de trăsături precise şi energice, membrele literelor fiind reduse la forma unor bastonaşe subţiri şi drepte. Aspectul scrierilor de registru este foarte variat. Însă toate variantele acestei scrieri par seci, ca şi cum ar fi doar sgîriate pe pergament [4]. Tipul acesta de scriere se întrebuinţa în conceptele notarilor publici, în fel şi fel de note provizorii, în socoteli, în conscripţii economice, în procesele-verbale de anchete judiciare, în registrele papale şi orăşeneşti. De altminteri, de la acestea din urmă i se trage şi numele. Întrebuinţarea ei s-a intensificat, după cum vom vedea, o dată cu creşterea numărului documentelor. Dar adevărata ei importanţă din punct de vedere al dezvoltării viitoare, consta deocamdată mai ales în influenţa pe care a exercitat-o asupra cursivelor documentare pentru accentuarea neîncetată a vitezei acestora [5].

Noile schimbări în dezvoltarea scrierii. Scrierea gotică se afla tocmai în apogeul dezvoltării sale, atît în ceea ce priveşte minuscula documentară, cît şi cursiva, atunci cînd începeau deja să se ivească noi schimbări importante. Într-adevăr, dezvoltarea scrierii nu se putea opri nici după realizările ei cele mai frumoase, după ce ea, prin tipul rapid al scrierii literare, şi prin cursivă, a început să aibă o însemnătate practică în viaţa socială. Pe cînd mai înainte scrierea documentară era caracterizată de o stabilitate extraordinară a formelor, aproape de o imobilitate seculară, acum ea însăşi — ţinînd pas cu societatea — a apucat pe drumul unei serii de schimbări repezi. Fizionomia scrierilor documentare s-a transformat pe neaşteptate

---

[1] Hajnal, *Irástörténet*, p. 140; Szilágyi, *Irástörténet*, p. 238.
[2] Hajnal, *Irástörténet*, p. 149.
[3] Szilágyi, *Irástörénet*, p. 239—241.
[4] Hajnal, *Schriftproben*, facsim., 24/a—d, g.
[5] *Ibidem*, p. 14.

— cel puţin în aparenţă — în ultimele decenii ale secolului al XIII-lea şi a început să adopte forma ghimpoasă şi unghiulară, sub care s-a făcut îndeobşte cunoscută scrierea gotică sau monahală. Dar întrucît scrierea documentară specifică se distingea mai înainte tocmai prin perseverarea ei în forme rotunde, ca să se ataşeze apoi, cu aceeaşi stăruinţă, formelor ascuţite, această cotitură trebuie socotită ca decisivă în evoluţia goticii.

Dintre cauzele acestor schimbări trebuie să amintim — pe baza cercetărilor lui Hajnal — ca fiind mai importante: creşterea ulterioară a repeziciunii scrierii şi influenţa tot mai puternică a scrierii literare [1].

a) Într-adevăr, un număr însemnat din aceste schimbări trebuie pus în legătură cu *accelerarea scrisului*, fenomen ce se poate observa nu numai în scrierea documentară propriu-zisă, dar şi în cea cursivă şi în aceea de registru. Aceasta se explică probabil atît prin posibilitatea, cît şi prin cerinţa crescîndă a intensificării repeziciunii, după ce realizările scrierii rapide au devenit un obiect de studiu sistematic în învăţămînt.

Tendinţa de a scrie cît mai repede a determinat o întrebuinţare tot mai largă a legăturilor care uneau literele [2]. Aceasta împrumuta, încă de la sfîrşitul secolului al XIII-lea, un aspect modern unor scrieri. Legăturile dintre litere apar ca urmare a rapidităţii scrisului: mîna scribului, mişcîndu-se iute în direcţia trasării scrisului, literele şi-au pierdut rigiditatea lor, trăsăturile orizontale ale unora din ele (*r*, *e*, *t*, *f*, *s*) se prelungeau prin avîntul mîinii în direcţia scrisului, iar sfîrşitul literelor şi mai ales al cuvintelor se cobora în cotituri bruşte sub rînd [3]. Literele nu-şi mai păstrau individualitatea lor proprie, ci se aplecau unele spre altele, sau se abăteau unele de la altele. Prin avîntul mîinii scriitorului, o mişcare atrăgea după sine pe celelalte şi formele literelor începeau să se adapteze între ele. În asemenea condiţii, scrisul se executa ca şi după obiceiul modern, el ne mai fiind desenat ca în scrierile caligrafice îngrijite de mai înainte.

Trăsăturile cotite sub rînd, care canalizau nervozitatea mîinii grăbite, mai tîrziu în scrierile documentare mai îngrijite s-au transformat în motive decorative. Un rol similar le-a revenit şi liniuţelor de prescurtare aflătoare deasupra rîndului.

b) Formele ascuţite de litere, care caracterizează în general perioada de declin a scrierii gotice, au fost determinate de *accentuarea influenţei scrierilor literare*. Această influenţă mai nouă însă nu s-a exercitat asupra scrierilor decumentare din partea celei literare perfecţionate şi fine — aceea a notelor universitare— ci din partea scrierilor literare elementare şi robuste. Într-adevăr, din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, de cînd marile realizări ale scrierii curente s-au răspîndit şi în învăţămîntul inferior al scrierii, a început procesul înăspririi treptate a formelor scrierii literare noi. Această scriere literară sub pana greoaie a dascălilor mai slabi pregătiţi şi a elevilor lor din şcolile inferioare, obişnuiţi cu scrierea literară rudimentară şi cu aspect robust, nu şi-a putut păstra acea claritate disciplinată cu care o mînuiau «magiştri», care aveau o cultură superioară. Astfel, această scriere şi-a pierdut frumuseţea, rapiditatea şi energia ei iniţială, devenind tot mai neregulată, dezordonată şi mai ales greoaie. Dar scrierile documentare şi-au

---

[1] Pentru cele ce urmează, vezi Hajnal, *Írástörténet*, p. 138—150.
[2] Cf. Luizova, p. 276—277.
[3] Vezi figurile din Hajnal, *Írástörténet*, p. 141.

schimbat caracterul abia atunci cînd minuscula nu mai putea să se sustragă de sub influenţa acestei scrieri literare vulgarizate.

În scrierea documentelor s-a introdus obiceiul apăsării penei şi al îngroşării inegale a trăsăturilor sub înrîurirea formelor mai robuste, care se pot distinge uşor în scrisul greoi al unor copişti de cărţi. De aici înainte şi în scrierea minusculă membrele groase ale literelor se uneau cu nişte trăsături ajutătoare subţiri, contrastul alternanţei liniilor groase şi subţiri, care rezulta în acest fel, fiind accentuat chiar dinadins, în scop decorativ. Cu această tehnică a scrisului, fiecare literă şi linie primea, mai devreme sau mai tîrziu un aspect ghimpos şi sec: adică devenea gotică. Este de-a dreptul surprinzătoare tenacitatea cu care se căuta să fie apărate încă decenii întregi — desigur de către scriitorii de documente mai culţi, care au făcut studii superioare — formele mai rotunde ale minusculei documentare, în faţa procedeelor amintite ale scrierii rudimentare. Totuşi aceste sforţări n-au putut schimba cîtuşi de puţin direcţia principală a dezvoltării, căci rolul social tot mai intens al scrierii pretîndea din ce în ce mai imperios ca scrierea documentară să iasă, la rîndul ei, din turnul său de fildeş şi să se adapteze trebuinţelor practice.

c) Sub înrîurirea factorilor menţionaţi, arcurile uniforme, rotunde şi oarecum molatice ale minusculei au început să se frîngă în *unghiuri ascuţite* [1], avînd loc deci o *fracturare a scrisului*. Scrierea aceasta e mai puţin estetică decît aceea a etapei precedente pe care o marchează evoluţia şi ea înseamnă, în comparaţie cu scrierile magistrale un regres neîndoielnic, deşi în general poate fi considerată încă îngrijită. Alternanţa liniilor groase şi subţiri creează deseori un contrast pronunţat şi stîngaci; extremităţile liniilor se frîng în unghiuri ascuţite, întreaga scriere părînd tot mai ghimpoasă şi colţuroasă. Caracterul acesta al scrierii este accentuat şi mai mult de ornamentaţia ei, prin îngroşarea inegală a braţelor de litere, împodobite uneori cu motive în formă de ţepi, colţişori şi urechiuşe [2].

d) Se produc acum şi o serie de *schimbări în fizionomia scrierilor cursive*. Scrierile cursive ale goticii cristalizate au de asemenea o fizionomie mai puţin plăcută decît înaintaşele lor din perioada precedentă [3]. Aceste tipuri de scriere rapidă sînt, încă de la sfîrşitul secolului al XIII-lea, puţin limpezi în urma grabei prea mari şi cîteodată slabei discipline a mîinii scribului.

Scrisul nu se mai desfăşoară liber şi nestînjenit în direcţia trasării, ci este plin de prescurtări, de legături capricioase, unele cuvinte părînd încolăcite în formă de gheme. Pana alergînd repede, provoacă uneori împletiri încurcate de linii, care nu sînt numai neplăcute la vedere, dar îngreunează mult şi lectura [4].

Aceste constatări se potrivesc într-o măsură chiar mai accentuată scrierilor de registru de la sfîrşitul secolului al XIII-lea şi începutul celui următor.

Scrierea gotică în perioada ei de decadenţă (sec. XIV—XV). Începînd cu veacu al XIV-lea, scrierea gotică a intrat într-o perioadă de decadenţă. Această constatare este însă valabilă numai în ceea ce priveşte caracterul

---

[1] Cf. Szilágyi, *Irástörténet*, p. 240.

[2] Hajnal, *Schriftproben*, facsim., 25/a, c, g, 30, 31, 32/c; facsim. în *Documente privind istoria Romîniei*, C, XI—XIII, vol. II, nr. 306, 460, 471.

[3] Cf. Szilágyi, *Irástörténet*, p. 240—241.

[4] Hajnal, *Schriftproben*, facsim., 27, 28/a — b, 29/b d; facsim. în *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, nr. 197.

fundamental al scrierii şi nu înseamnă că înăuntrul formelor ascuţite, care dominau în general, ar fi încetat să apară noi variante de scrieri. Dimpotrivă pînă la începutul secolului al XV-lea se întîlneşte o diversitate atît de mare în această privinţă, încît în situaţia actuală a cercetărilor se impune drept o sarcină principală tocmai încercarea unei sistematizări a acestor variante.

O greutate serioasă în cercetarea paleografică a materialului documentar privitor la Transilvania, începînd cu secolul al XIV-lea, e constituită de lipsa completă a studiilor monografice. De aceea, trebuie să ne mulţumim cu o schiţă şi mai sumară despre istoria scrierii din secolele al XIV-lea şi al XV-lea decît aceea oferită pentru epoca precedentă. Deocamdată lipsesc deci condiţiile preliminare pentru lămurirea problemelor celor mai importante ale dezvoltării scrierii: raporturile de istorie social-culturală care se ascund sub variantele şi formele scrierii acestei epoci. Tratatele de paleografie de pînă acum dau foarte puţină atenţie evoluţiei scrierii din acest timp. Un exemplu semnificativ este manualul bine cunoscut al lui Prou,

Cu toate acestea, credem că în cercetarea de faţă s-au putut face numeroase observaţii utile cu privire la scrierile din Transilvania în secolele al XIV-lea şi al XV-lea. Dar prima condiţie a valorificării complete a acestor observaţii este comparaţia cea mai largă cu putinţă a dezvoltării întregii scrieri din Ungaria feudală cu aceea din celelalte ţări ale zonei latine. Această sarcină revine în primul rînd paleografilor din Ungaria.

Înainte de îndeplinirea acestei sarcini, orice încercare şi ipoteză care se întemeiază numai pe materialul din Transilvania poate fi precară [1]. Dar, deşi s-a părut mai prudent să se renunţe decamdată la prezentarea întregei imagini de istorie culturală, aşa cum se oglindeşte ea în dezvoltarea scrierii, e necesar totuşi să încercăm a distinge, ca o precizare din punct de vedere cronologic, unele subperioade din cadrul perioadei mari a decadenţei tipului gotic de scriere, şi totodată să prezentăm variantele cele mai frecvente

---

[1] În cercetările noastre ne-am putut folosi doar de publicaţiile de facsimile ale lui Wilhelm Arndt, *Schrifttafeln zur Erlernung der lateinischen Paleographie*, I—III, Berlin, 1904—1907 (prescurtat: Arndt);Alain de Boüard, *Manuel de diplomatique français et pontificale. Album*, Paris, 1929 (prescurtat: Boüard, *Album*); Anton Chroust, *Monumenta palaeographica. Denkmäler der Schreibkunst des Mittelalters*, seria I, vol. I—III, seria II, v l. I—III, München,1902—1917 (prescurtat: Chroust); Maurice Prou, *Manuel de paléographie, Recueil de facsimilés d'écritures du V. au XVII siècle*, Paris, 1904 (prescurtat: Prou); Théodor Sickel, *Monumenta graphica medii aevi* [Monumente grafice ale evului mediu], Viena, 1858 (prescurtat: Sickel), precum şi de cele de la École des Chartes: *Recueil de facsimilés à l'usage de l'École des Chartes*, fasc. I, Paris, 1880, (prescurtat: *École des Chartes)*, în ceea ce priveşte specimenele apusene de scriere. Cu privire la materialul nostru, în afară de originale şi de reproducerile din volumele seriei Transilvania, am mai utilizat facsimilele din lucrările lui D. Ciurea, *Le scritture latine nei paesi romeni. Saggio di paleografia e di diplomatica*, în « Ephemeris Dacoromana», IX (1940), (prescurtat: Ciurea), p. 181—241 şi albumele Maria Holban—Virginia Sacerdoţeanu, *Culegere de facsimile pentru Şcoala de Arhivistică. Seria latină*, Bucureşti, 1942; Horváth Árpád, *Oklevélhasonmások gyüjteménye* [Culegere de facsimile de documente], Budapesta, 1883; Ujházy László, *Monumenta Historiae Hungaricae Diplomatica* [Monumente diplomatice referitoare la istoria Ungariei], Budapesta, 1914 (prescurtat: Ujházy). Dar în toate aceste culegeri se întîlnesc relativ puţine reproduceri care să ilustreze dezvoltarea scrierii în secolul al XIV-lea şi al XV-lea. O altă dificultate constă în faptul că materialul comparativ în publicaţiile menţionate este în bună parte german şi într-o măsură mai restrînsă francez şi italian, fără să putem folosi şi materialul ceh sau polonez. Aşadar n-am avut la dispoziţie un material ilustrativ destul de multilateral ca să putem face toate comparaţiile necesare pentru stabilirea particularităţilor locale şi lămurirea originii deosebitelor influenţe executate asupra scrierii din documentele seriei Transilvania.

şi caracteristice de scriere. Încercarea de mai jos nu poate decît să-şi propună mai mult decît să atragă atenţia paleografilor asupra problemelor ce se ridică şi a specimenelor de scriere care au putut fi culese cu prilejul acestei încercări.

În cele ce urmează vom proceda în felul următor: vom stabili mai întîi epocile ce se disting în scrierea folosită în secolele al XIV-lea şi al XV-lea. Apoi vom caracteriza pe rînd evoluţia fiecărui tip de scriere din faza tîrzie a goticii. În legătură cu aceasta vom descrie grupele cele mai tipice, pe baza cărora am făcut caracterizarea speciei respective. În sfîrşit, vom încerca o periodizare a goticii tîrzii din ţară.

Vrem să precizăm însă din capul locului că nu putem trasa aici decît direcţia principală a dezvoltării scrierii, fără a urmări toate variantele acesteia. Procedeul nostru îşi găseşte justificare în faptul că gotica decadentă n-a mai produs specii noi de scriere, deosebitele variante putînd fi considerate doar ca nişte derivate ale minusculei, ale cursivei şi ale scrierii de registru, respectiv ale scrierii literare, toate acestea modificîndu-se în raport cu condiţiile de timp şi de loc. E adevărat că amestecul ce se constată între elementele acestor specii precum şi diversitatea pregătirii scribilor dau un aspect foarte variat scrierilor documentare ale aceleaşi perioade, totuşi în fond ele îşi păstrează caracterul unitar, pe care l-au imprimat lor generaţiile de «magiştri» din perioada precedentă. Această unitate fundamentală prezintă însă nuanţe variate sub influenţa transformărilor mai noi ale scrierilor latine şi a condiţiilor culturale locale.

În sfîrşit, trebuie să observăm că variantele deosebitelor specii n-au urmat una după alta în ordine strict cronologică şi că în aceeaşi fază de dezvoltare nu se întrebiunţa în chip exclusiv una singură din aceste variante. Într-adevăr, au coexistat şi s-au îmbinat nu numai variantele care în ordinea dezvoltării se succedau una după alta, ci au reînviat în mod sporadic şi pe un timp mai lung sau mai scurt, chiar scrieri mai vechi. În ciuda acestei situaţii complexe, s-a putut stabili limpede care grup de scriere avea răspîndirea cea mai largă la un moment dat, fapt care a permis trasarea direcţiei principale a dezvoltării scrierii.

Scrierea documentară solemnă (minuscula). Se caracterizează în tot cursul secolului al XIV-lea şi al XV-lea prin influenţa crescîndă a formelor cursivei şi a scrierii literare, precum şi prin faptul că este împinsă pe planul al doilea de întrebuinţarea cursivei. Minuscula se transformă în semicursivă chiar şi în actele privilegiale, ca să-şi poată păstra locul—sub această formă—măcar aici, după ce pe la mijlocul veacului al XIV-lea a fost scoasă din celelalte sectoare ale scrierii documentelor. În comparaţie cu scrierea documentară specifică, scrierea cursivă prezenta un avantaj considerabil prin rapiditatea ei mai accentuată şi prin faptul că era legată mai puţin riguros de reguli. Prin aceste două însuşiri, începînd cu secolul al XIV-lea — adică o dată cu răspîndirea masivă a scrierii — cursiva s-a impus în dauna minusculei, nu numai în practica diecilor mai slabi pregătiţi, dar şi în aceea a scriitorilor celor mai versaţi în arta scrierii. În felul acesta pătrundeau tot mai multe elemente cursive în minuscula documentară, chiar şi în scrierile cele mai îngrijite. Astfel au apărut acele scrieri documentare cu caracter mixt, care nu se mai pot socoti decît parţial ca minuscule.

Dar, cu toate că din a doua jumătate a secolului al XIV-lea se întîlnesc foarte rar exemple de minusculă pură, variantele ei mai mult sau mai puţin

transformate şi-au păstrat şi mai departe caracteristicile formale ale unei scrieri documentare deosebite, deoarece existenţa minusculei s-a contopit în chip indisolubil cu emiterea documentelor. Aşadar, de cîte ori era vorba de întocmirea unui document solemn, îngrijit şi de o valoare juridică perpetuă, se recurgea la literele şi tehnica minusculei. În şcolile în care se învăţa scrierea documentelor, minuscula se preda permanent şi cînd un notar voia să-şi arate iscusinţa în arta scrierii, el se folosea numai de minusculă. La sfîrşitul secolului al XIV-lea şi începutul celui de-al XV-lea — poate în urma creşterii influenţei germane — se căuta înlocuirea minusculei în actele solemne cu varianta zisă *missale* [liturgică] a scrierii literare gotice, caracterizată prin litere robuste şi foarte fracturate [1]. Tradiţiile scrierii documentare s-au dovedit însă şi de această dată mai puternice, minuscula reuşind să treacă şi prin această încercare, pînă ce scrierea umanistă biruitoare o va reaşeza treptat în vechile ei drepturi.

În primele patru decenii ale veacului al XIV-lea, dezvoltarea minusculei se împletea organic şi cu tradiţia perioadei precedente. Vechile forme de litere continuau să existe, dar sub înrîurirea scrierilor cursive au luat iar un aspect ceva mai rotund şi mai moale, sau — probabil sub influenţa scrierilor literare — au adoptat o fizionomie mai unghiulară şi ghimpoasă. Pana era mînuită mai liber, poate chiar mai neglijent. Totuşi, actele solemne ale acestei perioade de aproape o jumătate de secol, dacă le privim în asamblu, nu pot fi considerate, sub aspectul scrierii, cu nimic inferioare celor de la sfîrşitul secolului al XIII-lea. Literele bine proporţionate, trasate cu mînă sigură, îndoirea avîntată a braţelor şi cozilor de litere, ornamentaţia în formă de înnodări, urechiuşe etc., aseamănă în general aceste scrieri minuscule celor din a doua jumătate a veacului amintit. Influenţa dizolvantă a scrierilor cursive, respectiv a scrierii literare, a devenit mai evidentă în imaginea de ansamblu a scrierilor minuscule abia după mijlocul secolului al XIV-lea.

De acum înainte însă, după o perioadă de tranziţie de mai multe decenii, scrierea documentară s-a transformat în chip esenţial. Pe cînd mai devreme, din punct de vedere cantitativ numai înrîurirea cursivei documentare pare mai importantă în dezvoltarea minusculei, din a doua jumătate a a secolului al XIV-lea se observă o influenţă apreciabilă a variantelor mai solemne, uneori şi a celor simple, ale scrierii literare. Acum literele minusculei au devenit, în general, mai mărunte, înghesuite şi mai puţin elegante. Liniile frînte, formele unghiulare au înlocuit pe rînd cele rotunde şi spre sfîrşitul aceluiaşi secol s-a cristalizat acea variantă unghiulară, ghimpoasă şi fracturată a minusculei, care avea o întrebuinţare generală pînă la înlocuirea ei cu scrierea nouă, umanistă. Dar în această minusculă tipic gotică, se găsesc deja nenumărate elemente din scrierile contemporane literare sau cursive, încît uneori este greu de precizat însăşi specia de scriere cu care avem de-a face. Astfel, se întîlnesc o serie de scrieri documentare de tip cancelaresc, care ar putea fi considerate în acelaşi timp minuscule, semicursive sau chiar cursive documentare mai îngrijite.

O problemă pe care vor trebui s-o lămurească cercetările viitoare este aceea a raporturilor dintre formele mai rotunde ale minusculei din prima jumătate a secolului al XIV-lea pe de o parte şi condiţiile didactice-culturale pe de alta. Pînă atunci, în lipsă de material comparativ italian, se poate

[1] Cf. Steffens, p. XXI.

doar presupune — mai ales dacă se ține seama de relațiile artistice, literare și politice dintre Ungaria feudală și Peninsula Italică în timpul angevinilor — că acest aspect al minusculei documentare se datorește influenței italiene. În schimb, variantele puternic fracturate și unghiulare [1] care s-au răspîndit de la sfîrșitul secolului amintit, se află într-o legătură atît de strînsă cu dezvoltarea contemporană a scrierii germane, încît trebuie să socotim influența acesteia ca predominantă în ultima fază a minusculei gotice [2].

a) Examinînd grupurile cele mai caracteristice ale minusculei, să vedem mai întîi *varianta documentară cea mai solemnă*. După cum e și firesc, aceasta este cea mai conservativă în păstrarea formelor prototipice vechi și cea mai apropiată de produsele perioadei precedente. Actele scrise în această variantă se caracterizează prin solemnitate și monumentalitate. În acest scop, se căuta să se accentueze potrivit tradiției, lungimea brațelor și cozilor de litere, precum și îndoirea capetelor lor prin mișcări pline de avînt; să se păstreze distanțe mari între rînduri; să se îngroașe literele ori membrele literelor și, în sfîrșit, să se folosească motive decorative [3].

Dintre specimenele de scriere anexate acestei lucrări, privilègiul din 1279 al regelui Ladislau al IV-lea ilustrează punctul de plecare al dezvoltării minusculei la sfîrșitul secolului al XIII-lea [4]. Cele două exemple următoare, care privesc istoria scrierii din primele decenii ale veacului al XIV-lea [5], arată că evoluția ei se desfășoară în esență tot pe făgașul de mai înainte [6]: Această constatare se poate justifica prin îndoirea avîntată a extremității brațelor și cozilor de litere, prin împodobirea lor cu motive în formă de urechi și prin atașamentul față de formele rotunde. În același timp însă se poate observa și o oarecare influență a scrierii literare, care se manifestă în aspectul și dimensiunile literelor, după cum ne dovedește un act din 1321 al capitlului din Oradea [7]. Faza de dezvoltare începută acum s-a încheiat într-o jumătate de veac, răstimp în care s-au transformat, sub influența cursivei și a scrierii literare, chiar și cele mai solemne din scrierile documentare. Actul din 1348 al capitlului din Alba Regală[8] ne înfățișează minuscula în curs de transformare, iar acela din 1381 al capitlului din Strigoniu [9], o arată într-o stare de completă destrămare sub influența cursivei.

În ciuda acestui fapt, asemenea scrieri păstrau încă mult din aspectul rotund al liniilor vechii minuscule și din literele lor proeminente atît de caracteristice. Prin mijlocirea unor variante italiene calme și armonioase de tranziție, asemănătoare scrierii documentare și influențate de scrierea literară[10], se ajunge la minuscula unghiulară și ghimpoasă de nuanță ger-

[1] Cf. doc. 30 noiembrie 1389, Arh. ist., CCVI; 19 mai 1429, *ibid.*, CXC.

[2] Cf. Chroust, seria II, vol. III, fasc. XVIII, pl. 2/c, 3/b, 5/a—b, 6/a—b, 7/a.

[3] Pentru particularitățile acestui grup, în afară de exemplele de scriere anexate, a se vedea facsimilele din *Documente privind istoria Romîniei*, C, XI—XIII, vol. II, nr. 468, 471; XIV, vol. I, nr. 34, 129, 222, 226; vol. II, nr. 59; vol. III, nr. 451, precum și doc. 29 martie 1418 Arh. ist., CLXIII; 26 martie 1430, *ibid.*, CCVI; 14 iulie 1436 și 9 mai 1453, *ibid.*, CXC.

[4] Facsim., III/1.

[5] Facsim., III/2—3.

[6] Doc., 25 noiembrie 1305, Arh. ist., CXC.

[7] Facsim., III/3.

[8] Facsim., IV/I.

[9] Facsim., IV/2.

[10] Facsim., IV/3. Cf. facsim. în *Documente privind istoria Romîniei*, C, XI — XIII, vol. II, nr. 306. Vezi și Arndt, III, pl. 97; Giulio Battelli, *Lezioni di Paleografia*, Roma,

mană[1]. În general şi aceasta are un aspect disciplinat, deşi nu face deloc impresia unei scrieri calme. Diecii se străduiau să accentueze meşteşugit efectul grafic al documentelor prin fracturarea repetată a membrelor de litere şi prin cotirea semnelor de prescurtare, a sfîrşitului cuvintelor şi a cozilor de litere sub forma unor trăsături foarte subţiri. Cu aceste linii, care se prelungesc ca nişte cîrcei şerpuitori în rîndurile vecine, încolăcindu-se parcă în jurul cuvintelor se află într-un contrast viu, uneori chiar supărător, nodurile puternice ale braţelor de litere, precum şi masa greoaie şi înghesuită a corpurilor groase ale acestora[2]. Pentru această scriere este caracteristică şi forma robustă, prelungită în jos, a literii *s*[3]. Dar în această epocă, cu o viaţă culturală atît de frămîntată, n-au căzut în desuetudine nici vechile forme liniştite şi distinse, după cum ne arată frumosul privilegiu al regelui Sigismund din 1412, ci ele au fost împinse numai pe planul al doilea[4].

Minuscula nervoasă, de nuanţă germană, influenţată de scrierea literară, era încă în plină prosperitate cînd, de pe la 1430, formele de litere ale noii scrieri, umaniste, care îşi făceau apariţia şi-au început acţiunea lor transformatoare şi treptat i-au dat minusculei iar o fizionomie armonioasă, limpede şi calmă. Efectul de ansamblu al documentului din 1429 al lui Sigismund este deja cu totul nou, deşi scrierea este încă gotică[5]. Această impresie nouă se datoreşte ductului mai rotund şi moale, precum şi formei mai simple a unor litere (*b*, *d*, *h*, *l*, *s*). După acest debut timid, minuscula a revenit încetul cu încetul la vechile ei forme elegante, care însă în a doua jumătate a secolului al XV-lea şi-a îmbrăcat un nou veşmînt, potrivit gustului umanist[6].

b) Un alt grup de scrieri, mai restrîns — cel puţin în materialul accesibil nouă — e format de acea variantă a minusculei, care deşi se găsea ***sub influenţa intensă a cursivei***, căuta totuşi să păstreze cît mai multe din elementele vechii scrieri documentare. Acest grup este caracteristic mai ales pentru prima jumătate a secolului al XIV-lea. La început aceste scrieri nu prea rămîneau în urma variantelor precedente ale minusculei nici în ceea ce priveşte aspectul lor solemn, nici ca efect estetic sau forţă expresivă. Mai tîrziu însă ele au primit, sub influenţa scrierilor cursive, o înfăţişare îmbîcsită, cu rînduri înghesuite, cu litere presate în spaţii înguste. Varianta aceasta ne oferă, la mijlocul secolului al XIV-lea, exemple de scriere de-a dreptul neîngrijite, dezordonate, ba chiar urîte. Cunoaştem asemnea cazuri nu numai în actele conventului din Cluj-Mănăştur, ci şi în acelea ale curţii regale[7]. Dar o dată cu limpezirea generală a goticii mature, se poate constata şi în acest grup o revenire la vechile forme clare.[8].

1939 (prescurtat: Battelli), p. 212, facsim. nr. 42; facsimilele din *Monumenta Vaticana Hungariae* [Documente din arhivele Vaticanului cu privire la Ungaria], Budapesta, 1885, seria I, vol. 1; doc. 7 august 1399, Arh. ist., CXCVIII.

[1] Facsim. V/1—4. Cf. Sickel, fasc. VI., pl. 16-17.

[2] Facsim., V 2—4. Cf. Sickel, fasc. VI, pl. 9.

[3] Facsim. V/1. Cf. Battelli, p. 213, facsim. nr. 43.

[4] Facsim., VI/1.

[5] Facsim., VI/2.

[6] Facsim., VI/3.

[7] Doc. 29 mai 1357, Arh. ist., CXC; 11 iunie 1368, *ibid.*, CLXIII; 15 aprilie 1370, *ibid.*, VI; 2 februarie 1376, *ibid.*, CLXIII; 21 martie 1406, *ibid.*, CXC.

[8] Asupra particularităţilor acestui grup, în afară de specimenele menţionate, a se mai vedea facsimilele din *Documente privind istoria Romîniei*, C, XI—XIII, vol. II, nr. 200; XIV, vol. II, nr. 64, 358, 571; vol. III, nr. 125, 446, 485; 4 iunie 1322, Arh. ist., CCI; 20 august 1324, *ibid.*, LXXXII; 31 martie 1332, 11 februarie 1338, 9 şi 11 ianuarie 1340, *ibid.*, CCI; 11 iunie 1368, *ibid.*, CLXIII.

Primul nostru specimen nu prea se deosebeşte de exemplele citate în grupul precedent de minusculă decît doar prin lipsa îndoirii extremităţii braţelor şi cozilor şi prin absenţa ornamentaţiei [1]. Scrisul se caracterizează printr-un duct energic, solemn şi aproape sumbru. În schimb actul capitlului din Oradea, contemporan cu exemplul precedent, prezintă o scriere elegantă, trasată cu o măiastră uşurinţă. [2] Braţele şi cozile literelor terminate în îndoituri nervoase, ascuţite ca nişte vîrfuri de ace, semnele de punctuaţie extrem de subţiri şi prelungite, toate sînt o dovadă evidentă că scribul este deopotrivă de familiarizat cu minuscula şi cu nuanţele cele mai fine ale scrierilor cursive, celor mai repezi. Influenţa scrierilor cursive se oglindeşte şi mai limpede în privilegiul din 1323 al lui Carol Robert [3]. Ductul devine mai moale, după cum se poate observa bine în cazul literelor *u* şi deseori şi în acela al lui *m* şi *n*, ceea ce dă un aspect mai rotund formelor. Exemplele următoare [4] ilustrează pe de o parte variantele mai seci, mai rigide şi în sfîrşit mai ghimpoase — corespunzător dezvoltării generale a scrierii — care o caracterizează pe aceasta în faza ei ulterioară, iar pe de altă parte variantele mai solemne şi mai pretenţioase, mai apropiate de tradiţiile minusculei [5]. De altfel această din urmă variantă seamănă atît de mult cu semicursivele, încît abia poate fi deosebită de ele.

c) Al treilea grup important al minusculei documentare este un produs al *influenţei simultane a cursivei, a scrierii literare şi chiar a celei de registru*. Variantele care aparţin acestui grup sînt mai puţin frumoase decît ale grupului precedent. E vorba de scrieri mixte, greoaie, seci, de obicei monotone şi lipsite de caracteristici bine distincte. Totuşi, se pot deosebi patru variante principale, după elementul predominant (minuscula, cursiva, scrierea literară şi cea de registru) în aceste scrieri amestecate. O caracteristică ce se regăseşte la toate cele patru variante e ataşamentul lor vădit la tehnica scrierii literare : adică trasarea prin mişcări separate a membrelor de litere. Scrierile acestea erau întrebuinţate uneori şi de scriitori foarte versaţi în arta scrisului [6], dar de obicei ele erau folosite de dieci mai puţin pregătiţi, care desenau literele cu mînă greoaie şi nesigură, străduindu-se să dea, cu ajutorul unor elemente împrumutate din minusculă, o oarecare solemnitate documentelor pe care le scriau [7]. Însă ei reuşeau foarte rar în această privinţă, căci, din cauza neîndemînării, scrisul lor e lipsit tocmai de avîntul, forţa şi eleganţa ce caracterizează în primul rînd adevărata minusculă [8]. Pătrunderea acestor forme greoaie şi necioplite în scrierea documentară solemenă e încă o dovadă că scrisul s-a răspîndit în cercuri tot mai largi, care nu mai aparţineau elitei intelectuale [9].

---

[1] Facsim., VII/1.
[2] Facsim., VII/2.
[3] Facsim., VII/3.
[4] Facsim., VIII/1—3.
[5] Facsim., IX/1—3.
[6] Facsim., X/1—3, XI/2, XII/1—2.
[7] Facsim., XI/1—3, XII/3.
[8] Facsim., XII/3.
[9] Pentru particularităţile acestui grup vezi, în afară de exemplele citate, facsimilele din *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. I, nr. 52, 397; vol. II, nr. 250, 406, 506; vol. III, nr. 80, 171, 194, 445, 467; doc. 17 ianuarie 1334, Arh. ist., CCI; 20 noiembrie 1337, *ibid.*, CXC (R.P.Ungară); 11 aprilie 1338, *ibid.*, CXXVIII; 25 ianuarie 1354, *ibid*, CCI; 6 octombrie 1354, *ibid.*, VI (R.P.Ungară); 11 noiembrie 1392, *ibid.*, CXC; 1 iulie 1398, *ibid.*, CLXXXIX; 7 august 1399, *ibid.*, CXCVIII; 11 aprilie 1406 şi 2 august 1408, *ibid.*, VI; 24 iunie 1409, *ibid.*, CXC; 8 martie 1410, *ibid.*, CCVI.

Primele trei specimene de scriere, pe care le reproducem, înfăţişează variantele cele mai ataşate de tradiţia minusculei [1]. Actul din 1335 al capitlului din Alba-Iulia se deosebeşte de celelalte scrieri minuscule contemporane numai prin scoaterea în relief a membrelor de litere şi printr-o oarecare rigiditate [2]. Legarea membrelor în formă de litere se face sub influenţa scrierii literare. Totuşi, ca impresie generală, scrisul acesta este frumos şi rotund. În schimb documentul din 1368 al conventului din Cluj-Mănăştur prezintă litere robuste şi puternic fracturate de tip literar [3]. Această minusculă este trasată de asemenea de o mînă experimentată. Totuşi este o scriere greoaie, în ciuda faptului că se poate recunoaşte în ea — în tendinţa de a se întrebuinţa legături între litere — şi influenţa cursivei. Actul din 1406 al capitlului din Alba-Iulia — deşi elementele cursivei şi ale scrierii literare sînt aici amestecate cu minuscula — face o impresie generală plăcută, deoarece minuscula rămîne dominantă [4]. Dimpotrivă, fizionomia specimenelor următoare este determinată de scrierile de registru [5], respectiv de scrierea literară, [6] cu toate că în ele îşi fac loc şi procedee tehnice ale cursivei Este vorba de scrieri foarte rigide şi de un aspect monoton, cu litere de obicei pătrate, compuse din trăsături în formă de beţişoare de aceeaşi grosime, membrele literelor unindu-se în dreptunghiuri [7]. Documentul din 1352 al lui Ludovic I ne oferă o variantă deosebit de frecventă a minusculei, variantă formată sub înrîurirea scrierii literare a cursivei [8]. Ea se caracterizează prin litere de aceleaşi dimensiuni mici şi cu un aspect înghesuit. Aceasta se potriveşte în esenţă şi actului de danie din 1406 al lui Sigismund, doar cu deosebirea că aici, sub influenţa mai pronunţată a scrierii literare, literele sînt mai frînte şi mai ghimpoase [9].

Toate exemplele de mai sus ne arată că nu depindea decît de pregătirea şi de experienţa diacului în arta scrisului partea ce se rezerva minusculei în amestecul variatelor elemente de scriere. Dimpotrivă, privilegiul din 1411 al capitlului din Arad [10] este o pildă de-a dreptul oribilă de felul cum era maltratată chiar şi scrierea documentară solemnă de un notar familiarizat doar cu scrierile rapide folosite în registre. Scrisul este greoi, dezordonat şi înghesuit, rîndurile se împletesc atît de mult unele cu altele, încît documentul, la prima vedere, face impresia unei învălmăşeli haotice de litere. Impresia aceasta, în loc de a fi atenuată, dimpotrivă, este accentuată de înnodările stîngace şi de ornamentele ghimpoase ale braţelor lungi de litere din rîndul întîi, artificiu de imitaţie cu care scribul voia să evoce atmosfera vechilor scrieri documentare. Dar actul acesta — ca şi de altfel multe altele ce s-ar putea cita — este o dovadă în acelaşi timp a vulgarizării scrisului precum şi a ştergerii demarcaţiei dintre scrierile solemne şi cele repezi, de un caracter practic.

---

[1] Facsim., X/1—3.
[2] Facsim., X/1.
[3] Facsim., X/2.
[4] Facsim., X/3.
[5] Facsim., XI/1—3.
[6] Facsim., XI/2.
[7] Facsim., XI/3.
[8] Facsim., XII/1.
[9] Facsim., XII/2.
[10] Facsim., XII/3.

Cursiva în secolele al XIV-lea şi al XV-lea a cîştigat tot mai mult teren faţă de minusculă. Această nouă specie de scriere a început să se impună cu succes încă de la sfirşitul secolului al XIII-lea, continuind-o în intreaga perioadă a goticii mature şi chiar mai tirziu, fiind intrebuinţată pe larg in toate sectoarele scrierii documentelor. La sfirşitul secolului al XIV-lea şi începutul celui următor, cursiva a devenit scrierea documentară cea mai folosită. De acum inainte, cel puţin 2/3 din documentele seriei Transilvania au fost scrise in cursivă, fără a se putea sustrage de sub influenţa acesteia nici speciile de scriere din restul materialului nostru. Într-adevăr, cursiva documentară a fost o scriere mlădioasă, capabilă să se dezvolte şi să satisfacă toate cerinţele. De aceea i se deschideau cele mai frumoase perspective. Realizările tehnice ale cursivei s-au răspindit atit de mult în întregul domeniu al scrierii documentelor, incit ele au şters de fapt semnele caracteristice ale deosebitelor specii de scriere. Astfel, cursiva nu poate fi delimitată precis nici faţă de minuscula solemnă, nici faţă de scrierile de registru, care aveau un caracter prin excelenţă practic. La inceputul secolului al XIV-lea, adoptind o parte din formele minusculei, o variantă de tranziţie, care se poate numi semicursivă, a devenit scrierea preferată a privilegiilor. Îndeosebi din prima jumătate a aceluiaşi veac se cunosc *semicursive* frumoase, care se intrec, în ceea ce priveşte aspectul lor solemn, cu minuscula pură [1]. În această perioadă de dezvoltare, demarcarea este atît de anevoioasă intre minusculă şi variantele mai ingrijite ale cursivei, incit de acum inainte — după cum am amintit — in multe cazuri abia se poate determina căreia din aceste două specii aparţin documentele examinate. De asemenea, este greu de făcut o distincţie intre cursiva documentară foarte rapidă şi scrierea de registru, deoarece ambele aceste specii erau intrebuinţate deopotrivă în documente.

În mijlocul secolului al XIV-lea se produce o cotitură şi in evoluţia cursivei. Mai înainte, ea era trasată cu mişcări largi şi uşoare, prezentind linii subţiri, îndoiri avintate şi, in general, o ingrijire care aminteşte de minusculă. De acum însă literele ei devin tot mai mărunte, mai robuste şi mai ascuţite. Mina scribului nu se mai mişcă cu avint, ci caută să formeze cu o grabă zgircită şi cu trăsături mărunte nişte litere tot mai neregulate şi individualizate; ea înşiruie puncte şi liniuţe in forma unei armonici, sugerind mai degrabă decit trasind imaginea literelor. De pildă, intre literele *m*, *n*, *u*, *i*, *r*, *v*, aproape nu există nici o deosebire, după cum pot da naştere la confuzii şi alte litere. Scrisul este plin de legături, sub influenţa cărora literele adoptă forme variate, corespunzătoare situaţiei lor de moment. Tendinţa de a scrie cit mai repede dă o infăţişare tot mai cursivă scrierii. Variantele cele mai rapide, nervoase şi trasate în pripă ale acestei scrieri se pot constata mai ales la sfirşitul secolului al XIV-lea şi inceputul celui următor. Pe la 1440 se poate deja observa o hotărîtă domolire şi in această privinţă. Totuşi, formele ascuţite şi ghimpoase n-au fost tocite — ca să primească un aspect plăcut vederii noastre — decit de tipul umanist de scriere.

Aceste schimbări au fost pricinuite, fără indoială, de factorii generali ai dezvoltării scrierii: pe de o parte de lărgirea neincetată a păturii ştiutoare de carte cu elemente mai puţin pregătite şi cu mai puţină experien-

[1] Facsim., XIII/1—3.

ţă, iar pe de alta, de tendinţa de a se scrie tot mai repede. Dar în coruperea bruscă a formelor poate să joace un rol şi înlocuirea pergamentului cu hîrtia pe la jumătatea veacului al XIV-lea. Într-adevăr, în timp ce mîna putea să se mişte în voie şi cu gesturi largi pe foaia netedă de pergament şi în consecinţă pana putea să formeze literele cu trăsături subţiri şi avîntate, suprafaţa aspră a hîrtiei împiedica mişcarea uşoară a penei; ea silea mîna scribului să apese mai mult asupra acesteia şi să traseze linii mai scurte şi mai groase, legate între ele în unghiuri ascuţite.

a) Tranziţia de la minusculă la cursivă se face prin aşa-zisele *semicursive*. Acest grup are nenumărate variante, din care ne ocupăm aici numai de cele mai caracteristice. Documentele care ilustrează prima variantă ar putea fi atribuite, pe baza formelor lor îngrijite şi elegante, cu acelaşi drept şi minusculei [1]. Cea de-a doua variantă reprezintă de fapt o dezvoltare a celei dîntîi, transformarea acesteia în cursiva propriu-zisă, rapidă şi uşoară [2]. În schimb, varianta a treia are un aspect mai rigid, ataşat formelor mai solemne întrebuinţate în cancelarii [3]. În timp ce variantele de mai înainte au ieşit aproape complet din uz pe la mijlocul secolului al XIV-lea, aceasta din urmă, ca varianta cea mai elegantă a cursivei documentare, persistă pînă la dispariţia goticii, deşi într-o formă simplificată.

Pe scurt, aceste semicursive sînt scrieri energice, pline de elan şi foarte evoluate. Ele erau folosite de adevăraţi maeştri ai artei scrisului, care în ciuda repeziciunii scrierii, trasau literele prin linii uşoare, cu deplină siguranţă şi cu o deosebită eleganţă. Mulţimea ligamentelor, literele terminate în trăsături ascuţite şi cotite brusc, înnodările energice, evocă pînă şi azi mişcările iuţi ale mîinii care conducea pana cu gesturi largi pe pergament. Din pricina avîntului mîinii, literele rotunde se apleacă în direcţia scrisului, iar în spaţiile dintre rînduri pătrund braţele şi cozile ascuţite, ţîşnite parcă din vîrful penei smucite cu o iuţeală nervoasă, precum şi semnele de prescurtare care se prelungesc ca nişte valuri deasupra corpului cuvintelor [4]. Scrierile acestea sînt pline de vigoare şi fac o impresie artistică, dar variantele lor mai rapide trădează totodată şi o nelinişte vădită. Parcă ar fi nişte lanuri de grîu legănate în valuri de forţa nevăzută a vîntului ce aleargă deasupra lor [5]. De la mijlocul secolului al XIV-lea cunoaştem exemplele cele mai mature şi mai artistice ale semicursivei, Dar în variantele ei tîrzii [6] numai energicele linii unduite printre rînduri au salvat cîte ceva din vechea atmosferă a acestei scrieri [7].

---

[1] Facsim., XIII/1—3.
[2] Facsim., XIV/1—6.
[3] Facsim., XV/1—5.
[4] Facsim., XIII/3, XIV/3.
[5] Facsim., XIV/5.
[6] Facsim., XV/4,5.
[7] În afară de specimenele citate, a se vedea cu privire la acest grup facsimilele din *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. II, nr. 525; vol. III, nr. 125, 344, 376, 406; precum şi doc. 14 octombrie 1337, Arh. ist., VI (R.P. Ungară); 10 decembrie 1337 şi 10 februarie 1338, *ibid.*, CCI; 29 august 1338 şi 6 mai 1339, *ibid.*, VI (R. P. Ungară); 11 ianuarie 1340, *ibid.*, CCI; 8 mai 1342, *ibid.*, LXXXII; 13 august 1344, *ibid.*, CCI; 18 noiembrie 1346, *ibid.*, VI; 4 iunie 1350, *ibid.*, LXXXII; 7 iulie 1350, *ibid.*, CLXIII; 27 august 1357, *ibid.*, VI; 26 februarie 1358 şi 13 octombrie 1366, *ibid.*, CCI; 8 ianuarie 1367, *ibid.*, LXXXII; 11 iunie 1379, *ibid.*, VI; 16 ianuarie 1429, *ibid.*, CXC; 25 octombrie 1432, *ibid.*, CCVI; 30 octombrie 1477, *ibid.*, VI (R.P.Ungară); 9 ianuarie 1498, *ibid.*, LXXXII.

În rîndul exemplelor noastre de scrieri amintim mai întîi frumosul act pe pergament al capitlului din Alba-Iulia, din 1344, care, rivalizînd cu scrierile cancelărești cele mai solemne, ne înfățișează semicursiva în culmea prosperității sale [1]. În schimb, documentul emis de același capitlu la 1348 și acela din 1366 al palatinului Nicolae Kont [2] ne orientează asupra transplantării formelor fine ale semicursivei în cursiva propriu-zisă. În sfîrșit, facsimilele următoare sînt menite să ilustreze variantele născute în felul acesta și care au avut o răspîndire generală [3].

b) Grupul precedent și-a cedat locul, cu puțin după jumătatea secolului al XIV-lea, unui tip de *cursivă documentară* care se poate socoti încă destul de îngrijită. În orice caz, aceasta este forma cea mai curată a cursivei documentare din secolul al XIV-lea și al XV-lea. La origine [4] ea era foarte apropiată de semicursivă, de care se deosebea totuși, încă de la început prin dimensiunile mai mici și prin aspectul înghesuit al literelor. La început, și ea era trasată foarte subțire, ca mai tîrziu, mai ales în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, să capete — prin apăsarea accentuată a penei — o fizionomie robustă și greoaie. În această fază deci mîna nu se mai mișca pe hîrtie cu un avînt deosebit, ci căuta, cu gesturi mărunte, să formeze din linii foarte scurte cît mai multe litere. Astfel se explică înghesuirea fără precedent a scrisului, ceea ce se datorește, de altfel, și mulțimii excesive a ligamentelor [5]. Variantele provenite de la scribii obișnuiți cu scrierea neîngrijită de registru [6] continuă să fie fracturate și mai tîrziu.

Totuși o caracteristică mai generală a lor constă în faptul că se scriau mai multe litere, ba chiar cuvinte întregi, fără ridicarea penei [7]. În practica documentară din Transilvania, legarea literelor se întîlnește mai ales în actele de pe teritoriul săsesc [8], notarii de aici conformîndu-se mai mult decît ceilalți scriitori de documente modelelor străine, îndeosebi germane. Spre sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul celui următor, formele mărunte de litere, legăturile și aspectul lor înghesuit au exercitat o influență dăunătoare asupra acestor scrieri din punct de vedere estetic. Acum s-au răspîndit mai ales variantele în care literele scurte (*m*, *n*, *r*,) sînt nu numai deschise în forma unei armonici, dar spatele lor devine ascuțit ca niște țepi [9]. Aceste variante cu înfățișare neplăcută, uneori chiar supărătoare, primesc din nou, sub influența zorilor umanismului, o fizionomie mai liniștită, mai rotundă, care le apropie de scrierea curentă actuală. Datorită marii popularități a cursivei. variantele acestui grup s-au bucurat de o întrebuințare aproape atît de generală în documente ca și semicursiva. Variantele sale mai îngrijite se întîlnesc și în privilegii, iar mandatele și actele locurilor de adeverire sau cele judiciare sînt scrise de cele mai multe ori în acest tip al cursivei documentare [10].

---

[1] Facsim., XIII/3.
[2] Facsim., XIV/1—2.
[3] Facsim., XIV/3—6, XV/1—5.
[4] Facsim., XVI/1.
[5] Facsim., XVI/4.
[6] Facsim., XVII/1.
[7] Facsim., XVII/3, XVIII/1.
[8] Facsim., XVIII/4.
[9] Facsim., XVII/2—4.
[10] Referitor la acest grup, în afară de specimenele citate, vezi facsimilele din *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. I, nr. 390; vol. II, nr. 405; vol. III,

Prima subgrupă de exemple reprezintă formarea cursivei documentare robuste și înghesuite [1]. Cea de-a doua oferă probe din variantele ghimpoase de la finele secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea, [2] respectiv din cursiva care și-a redobîndit frumusețea sub influența umanismului [3]. În privilegiul din 1407 al lui Sigismund găsim o variantă foarte deosebită [4]. Într-adevăr, această scriere alcătuită din trăsături foarte subțiri, este de fapt un compromis între tehnica de trasare a cursivei și aceea de desenare a membrelor de litere. Scribul acestui act pare un adevărat virutuos al artei scrisului, fiind deopotrivă de inițiat în tehnicele cele mai variate. Scrierea de față se compune din liniuțe extrem de mici, înșiruite unele lîngă altele cu mișcări foarte repezi, dar cu mînă complet sigură. Dacă le examinăm mai de aproape, aceste linioare subțiri se succed parcă fără nici o legătură între ele; privindu-le însă de la oarecare distanță și încercînd să le citim, ele se grupează în imagini limpezi de litere. Scrierea aceasta plină de virtuozitate reprezintă, cu o mare măiestrie artistică, acel procedeu tehnic al goticii cursive, care în loc de a oferi forma prototipică a literelor, sugerează imaginea acestora prin cîteva liniuțe sau puncte trasate cu mînă sigură și rapidă. Această specie ne arată că în țară existau, și în epoca vulgarizării scrisului, scribi foarte pricepuți, demni de «magiștrii» de odinioară.

În ceea ce privește actele din teritoriul săsesc, din care am avut la dispoziție foarte puțin material paleografic [5], atragem atenția asupra următoarelor caracteristici: litera *s* cu gîtul îngroșat, cotirea în linie frîntă și unghiulară a extremității superioare a brațelor de litere, semnele de prescurtare așezate deasupra rîndului, forma rigidă a literii *a* și a cozii lui *h* [6].

c) Prezentăm acum un grup cu aspect foarte ghimpos, ca o *scriere de tranziție între cursiva documentară și scrierea specifică de registru.* Din ea se cunosc mai multe variante, folosite pe tot cuprinsul Ungariei feudale la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul celui următor [7]. Se pare însă că aceste variante au avut o existență scurtă. Într-adevăr, în materialul studiat de noi, e.e se întîlnesc numai timp de cîteva decenii și anume chiar în perioada în care formele scrierii gotice sînt mai frămîntate. Dar antecedentele lor se regăsesc în cursiva ghimpoasă de la finele veacului al XIII-lea și începutul celui de-al XIV-lea [8]. Scrierea aceasta se compune din linii în formă de ghimpișori subțiri, azvîrlite pe hîrtie cu mișcări nervoase. Cuvintele ies ca niște unități de sub pana întoarsă iute și în unghiuri ascuțite, făcînd uneori o impresie asemănătoare cu scrierea curentă actuală [9]. Fizionomia zbuciumată a scrierii este accentuată pînă la extrem de liniuțele

---

nr. 405, precum și doc. 25 iulie 1394, Arh. ist., VI; 13 februarie 1408, *ibid.*, CXCVIII (R. P. Ungară); 14 mai 1416 și 12 mai 1419, *ibid.*, CCI; 9 mai 1430, *ibid.*, CXC; 7 mai 1434, *ibid.*, CCI.

[1] Facsim., XVI/1–4, XVII/1.

[2] Facsim., XVII/2–4.

[3] Facsim., XVIII/1–2.

[4] Facsim., XVIII/3.

[5] Facsim., XVIII/4. Cf. Zimmermann, *Photographien*, passim.

[6] Cf. Chroust, seria I, vol. II, fasc. XII, pl. 3; seria II, vol. III, fasc. XVIII, pl. 1/a–b.

[7] Facsim., XIX/1–3, XX/1–6.

[8] Facsim., XIX/1; cf. Prou, *Album*, pl. XIX.

[9] Facsim., XIX/3, XX/1.

foarte subţiri trasate brusc în jos şi care se prelungesc în spaţiile dintre rînduri, terminîndu-se în vîrfuri ascuţite [1]. Tocmai aceste linioare în formă de ghimpi sau mustăţi dau un aspect caracteristic scrisului.

Este adevărat că scrierile de registru au avut un rol indiscutabil în modelarea acestei fizionomii, totuşi este de presupus că o cercetare adîncită a grupului de faţă ar putea aduce noi desluşiri privitoare la învăţămîntul scrierii, poate şi descoperirea unor raporturi culturale străine. În cursul procesului de limpezire a goticii, care a început în al doilea sfert al veacului al XV-lea, şi această scriere de tranziţie a devenit mai clară, mai îngrijită [2], liniuţele subţiri dispărînd treptat, iar scrierea devenind mai apropiată de celelalte grupe, fără a renunţa însă la caracterul ei ghimpos şi la aspectul de ace al cozilor de litere, două însuşiri care continuă să-i rămînă particulare [3].

Scrierea de registru. Constituie ramura cea mai rapidă şi cea mai des folosită în practică a scrierilor cursive. Cu ajutorul ei, s-ar putea studia cel mai bine laicizarea scrisului. Într-adevăr, prin legătura ei strînsă cu învăţămîntul inferior al scrisului, această specie de scriere s-a răspîndit foarte mult în păturile care nu se ocupau profesional cu scrisul. Ea era folosită de neguţători în însemnările lor de afaceri, era întrebuinţată în actele comitatelor şi în cele particulare, în registrele orăşeneşti, în concepte, în adnotările judiciare de pe acte, în misive şi în general în însemnările personale de un caracter rapid. Mai mult: potrivit practicii mai vechi, întîlnim această specie de scriere, în afară de actele locurilor de adeverire sau de cele voievodale, uneori chiar şi în documentele regale [4]. Încetăţenirea formelor libere ale cursivei în documente a deschis larg, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, porţile cancelariilor în faţa scrierilor de registru. La sfîrşitul secolului al XIV-lea şi începutul celui următor, o parte considerabilă din actele de mai mică însemnătate emise de cancelariile voievodală, palatinală, a judelui curţii regale şi a locurilor de adeverire erau deja întocmite în această scriere extrem de rapidă, dar neglijentă în ceea ce priveşte fizionomia lor. Ea se găsea tot timpul sub influenţa paralelă a cursivei şi a scrierii literare, dintre care însă factorul hotărîtor a devenit treptat cea dintîi.Prin legătura ei strînsă cu cursiva documentară, prin repeziciunea şi tehnica ei, scrierea de registru a avut un rol de seamă în formarea cursivei moderne.

Scrierea de registru numără chiar mai multe variante decît cursiva documentară, lucru firesc de altfel, căci în trasarea însemnărilor rapide, mîna scribului era legată prea puţin de regulile învăţate în şcoală şi putea să folosească în voie procedeele sale individuale. În ciuda acestui fapt, toate variantele scrierii de registru sînt caracterizate, pe lîngă repeziciunea lor extremă, de ductul lor energic, dar sec, de litere în general mărunte şi trasate rigid, de pripă şi de îmbîcseală, care este accentuată şi mai mult de mulţimea prescurtărilor. De obicei, scrierea de registru era trasată cu tăişul penei, ceea ce explică literele ei subţiri şi rigide. Fiindcă pana era întoarsă totdeauna în unghi ascuţit, scrierea are un aspect ghimpos şi

---

[1] Facsim., XX/3–6.

[2] Facsim., XX 2.

[3] Pentru acest grup de scrieri, pe lîngă specimenele citate, a se vedea şi facsimilele din *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. I, nr. 40 şi Sickel., fasc., III, pl. 19; precum şi doc. 27 noiembrie 1392, 22 mai 1393 şi 9 iunie 1399, Arh. ist., VI; 17 iulie 1399, *ibid.*, CXC; 2 iunie 1405, *ibid.*, VI (R. P. Ungară).

[4] Facsim., XXII/4.

supărător. Din cauza repeziciunii şi uşurimii cu care alerga pana pe hîrtie, cîteodată o singură trăsătură unduită înlocuieşte silabe întregi; alteori anumite litere sînt marcate doar de punctuleţe ţîşnite din vîrful penei.

Scrierea de registru e forma cea mai rapidă, dar totodată cea mai neîngrijită şi urîtă a goticii tîrzii. Întreaga ei fizionomie arată limpede că la sfîrşitul secolului al XIV-lea scrierea a încetat să mai fie o artă sau o ştiinţă mai mult sau mai puţin ezoterică, devenind un sistem practic de semne, pus în slujba nevoilor vieţii. De aceea nu se mai dădea importanţă formelor exterioare solemne şi respectabile sau măcar celor îngrijite, ci atenţia se concentra asupra repeziciunii cît mai mari, fără ca aceasta să dăuneze însă caracterului citeţ al scrisului. O sarcină urgentă a cercetărilor de viitor va fi aceea de a distinge, în mulţimea trăsăturilor individuale, particularităţile tipice ale scrierii de registru, deoarece de studierea ei sistematică şi adîncită depinde în primul rînd rezolvarea justă a unei serii întregi de probleme privind actele particulare, precum şi învăţămîntul şi întrebuinţarea scrierii în societatea medievală laică din Transilvania [1].

Pentru înlesnirea cercetărilor ulterioare, am dat un număr mai mare de exemple din variantele scrierii de registru [2]. În selecţionarea lor ne-am condus şi acum după criteriul prezentării tipurilor mai importante, ceea ce însă, în cazul de faţă, a fost destul de dificil din pricina caracterului foarte personal, individualist, al acestei specii de scriere. Cu oarecare exagerare, s-ar putea spune că, la începutul secolului al XV-lea, deja fiecare ştiutor de carte, care exercita scrisul ca o profesiune, îşi avea procedeele sale personale, pe care le întrebuinţa în cazul însemnărilor rapide, pentru modelarea literelor din deosebitele specii de scriere. Aşadar, tipul de scriere din aceste însemnări variază de la o persoană la alta, chiar dacă se pot recunoaşte în ele şi unele trăsături comune mai generale. În aceeaşi cancelarie şi în acelaşi timp sau aproape, se foloseau scrieri deosebite de registru, fără îndoială în urma faptului că fiecare slujbaş îşi întrebuinţa scrierea sa individuală în însemnările pe care le făcea. Exemple semnificative sînt în această privinţă variantele din cancelaria vicevoievodului Lorand Lépes [3]. Prin urmare

---

[1] Asupra particularităţilor scrierii de registru, în afară de specimenele de mai jos a se vedea facsim. din *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. I, nr. 197, precum şi doc. 16 martie 1334, Arh. ist., LXXXII (R.P.Ungară); 13 ianuarie 1337, *ibid.*, CXC; 13 februarie 1343 şi 1 mai 1349, *ibid.*, CCVI; 17 aprilie 1366, *ibid.*, VI; 8 iulie 1366 şi 16 februarie 1377, *ibid.*, CCI; 4 mai 1379, *ibid.*, VI; 28 noiembrie 1379, *ibid.*, CCI; 13 noiembrie 1380, *ibid.*, VI;... ianuarie 1381, *ibid.*, LXXXII (R.P.Ungară); 6 mai (1383—1385) şi 30 martie 1384, *ibid.*, CCI; 25 octombrie 1385, *ibid.*, VI; 7 februarie 1386, 30 mai, 12 noiembrie şi 20 decembrie 1390, 21 ianuarie 1391, 1 august şi 20 noiembrie 1398, 20 ianuarie 1399, 15 februarie 1400 şi 20 ianuarie 1411, *ibid.*, CCI; 13 octombrie 1415, *ibid.*, CXC; 10 octombrie 1416 şi 18 iunie 1420, *ibid.*, CCI; 2 iunie 1421, *ibid.*, VI (R.P. Ungară); 28 mai 1423, *ibid.*, CCI (R.P.Ungară); 25 martie 1427, *ibid.*, CCI; 30 noiembrie 1429, *ibid.*, CLXIII; 17 octombrie 1431, *ibid.*, CCI; 11 aprilie 1443 şi 2 noiembrie 1447, *ibid.*, VI; 9 martie 1449 şi 5 octombrie 1451, *ibid.*, CCI; 17 iunie 1467, *ibid.*, VI; 20 iulie 1468, *ibid.*, CLXIII; 18 iunie 1470 şi 17 iunie 1488, *ibid.*, VI. Analogii străine: Prou, *Album*, pl. XXIV, XXVI—XXVIII, XXXV, XLI—XLII; Boüard, *Album*, pl. VIII, XXIII—XXVII; *École des Chartes*, pl. 20—23; Arndt, III, pl. 95—96, 98, 101, 105, 106; Chroust, seria I, vol. II, fasc. XII, pl. 1—10; fasc. XIII, pl.1—10; seria II, vol. III, fasc. XVII, pl. 9/a—b, fasc. XVIII, pl. 3/a, 9/b, fasc. XIX, pl. 1/a—b, 2/a—b, 3/a—c, 4/a—b, 5/a—b; Sickel, fasc. III, pl. 15. Giacomo Bascapé, *Corsi di Paleografia e Diplomatica*, Milano, 1940, pl. 3, 8.

[2] Facsim., XXI—XXV.

[3] Facsim. XXI/4, XXII/1, XXIII/3—4, XXV/1.

grupele înşirate mai jos nu pot fi considerate ca unităţi închise, ci o culegere de tipuri principale, la care se pot adăuga variante noi.

a) *Primul grup de variante* e ales din specimene care păstrează cel mai fidel vechi e tradiţii ale scrierii de registru [1]. În actul din 1342 al conventului din Cluj-Mănăştur [2] sau în acela din 1418 al lui Lorand Lépes [3] se observă în mod evident tehnica originară a scrierii folosite în însemnări, tehnică ce s-a format încă din timpul cînd, din cauza scumpetei pergamentului, conceptele şi alte note cu caracter vremelnic erau scrise pe tăbliţe cerate [4]. Literele parcă sînt gravate cu vîrful penei în hîrtie, fiecare membru de literă prin ridicarea separată a penei. Este o scriere seacă şi rigidă, dar citeaţă, cel puţin cînd provine de la o mînă bine deprinsă cu meşteşugul scrisului [5].

b) *Al doilea grup* cuprinde variante ale unui tip foarte rapid, plin de avînt, care întrebuinţează totuşi dimensiuni mărunte de litere [6]. Mîna scribului trasează cu avînt linii energice, aproape brutale. Din cauza iuţelii, ea nu poate să scrie linii drepte, ci îndoaie chiar şi membrele drepte ale literelor. Acestea, în consecinţă, se apleacă neregulat, cînd spre dreapta, cînd spre stînga. De exemplu, părţile curbate ale literelor scurte (ca *e*) atîrnă dedesubtul rîndului. Privind aceste scrieri, ai impresia că parcă un ciclon ar fi răscolit şirul ordonat al literelor [7]. Mîna este atît de grăbită, încît marchează pe *m*, *n*, *u*, *i* şi chiar alte litere scurte cu mici trăsături abia unduite sau orizontale [8], iar uneori numai prin puncte [9]. Scribii cu mîna mai uşoară, zgîrîie un scris subţire [10], iar cei cu mai puţină experienţă, mîzgălesc mai de grabă hîrtia decît scriu pe ea [11].

c) *În al treilea grup* figurează variante ceva mai îngrijite, apropiate de cursiva rapidă [12]. Astfel, actul din 1375 al lui Iacob de Zips, judele curţii regale, ilustrează scrisul repede şi preferat al documentelor judiciare şi al mandatelor [13]. Cu acestea seamănă mandatul din 1388 al lui Sigismund, deşi aici ies mai mult în evidenţă braţele verticale ale literelor [14]. Semnele de prescurtare, subţiri şi rigide, se prelungesc peste corpul întreg al cuvintelor şi forma specifică a literelor dau, în oarecare măsură, un aspect german acestui act. Documentul pe pergament al conventului din Cluj-Mănăştur, din 1389 [15], prezintă o asemănare cu piesele grupului precedent [16], dar este cu ceva mai pretenţios decît acestea. Şi varianta aceasta — la fel cu celelalte două de mai înainte — foloseşte tehnica cursivei documentare. În schimb, în ultima piesă — deja mai limpede — a acestui grup [17] se întîlnesc

---

[1] Facsim., XXI/1—4.
[2] Facsim., XXI/1.
[3] Facsim., XXI/4.
[4] Hajnal, *Irástörténet*, p. 153.
[5] Facsim., XXI/3—4, cf. XVIII/3.
[6] Facsim., XXI/5—6, XXII/1—2.
[7] Facsim., XXII/2.
[8] Facsim., XXI/6. Cf. Chroust, seria I, vol. II, fasc. XIII, pl. 3/a.
[9] Facsim., XXII/1.
[10] Facsim., XXI/5,6.
[11] Facsim., XXII/1—2.
[12] Facsim., XXII/3—6.
[13] Facsim., XXII/3.
[14] Facsim., XXII/4.
[15] Facsim., XXII/5.
[16] Facsim., XXII/1—2.
[17] Facsim., XXII/6.

cîteva forme minuscule de litere printre cele cursive. Influenţa favorabilă a scrierii umaniste se face deci simţită şi în cea de registru.

d) *Al patrulea grup* [1] înfăţişează, în primele două facsimile, varianta gotică tîrzie a scrierii de registru din secolul al XIII-lea, măruntă, foarte rapidă, totuşi îngrijită şi disciplinată [2]. În timp ce aceste două exemple sînt dominate de forme cursive, noi, actul din 1419 al vicevoievodului Lorand Lépes, întrebuinţînd tehnica originară a scrierii de registru, ne oferă un scris tot mărunt şi rapid, dar complet sec şi ghimpos: o pildă frumoasă a speciei de registru din gotica matură [3]. O variantă, devenită frumoasă sub influenţa scrierii umaniste, se întîlneşte în documentul din 1439 emanat de la comitatul Tîrnava [4]. Dimpotrivă, actul de oprelişte din 1423 al lui Lépes reprezintă o altă variantă, vulgară şi frecventă, cu forme mărunte, robuste, neregulate, influenţate de cursivă [5].

e) *Al cincilea grup* cuprinde, de asemenea, o serie de variante [6]. Prezentăm mai întîi un tip caracterizat prin trăsături subţiri şi capricioase [7]. O notă caracteristică a acestei scrieri este înnodarea avîntată, cu linii foarte fine, a cozilor atîrnate [8]. Literele scurte, de cele mai multe ori, nu pot să se contureze în vîrful penei care aleargă cu repeziciune, ci parcă se scurg pe hîrtie sub forma unui val domol de linii [9]. Deşi aceste variante seamănă, la prima vedere, cu scrierea curentă actuală, privite însă mai de aproape, rezultă că ele nu pot fi încă socotite adevărate scrieri curente, cu toate progresele pe care ele le fac în această direcţie. Într-adevăr, în cazul lor mai stăruie procedeul tehnic al trasării membrelor de litere, care întrerupe mereu ductul continuu al scrisului. Facsimilele următoare [10] înfăţişează variante de scrieri mărunte, ghimpoase şi unghiulare, ilustrînd felul în care scrierea de registru căuta, în prima jumătate a secolului al XV-lea, să devină o scriere curentă, asemănătoare cursivei foarte repezi.

Fazele perioadei de decadenţă a scrierii gotice în Transilvania. În urma cercetării schimbărilor prin care au trecut formele scrierii în perioada de decadenţă a goticii în Transilvania, se pot distinge trei faze. Fireşte, nu putem vorbi, nici în acest caz, de limite cronologice rigide între faze, căci speciile de scriere se împletesc strîns în evoluţia lor. Totuşi, datele de mai jos marchează transformările de ordin general prin care a trecut scrierea.

Primele patru sau cinci decenii ale veacului al XIV-lea constituie o unitate organică — în ceea ce priveşte dezvoltarea scrierii — cu ultimul sfert al secolului precedent. În această fază, tradiţia scrierilor magistrale exercită încă o influenţă puternică, de aceea scrisul, în marea majoritate a cazurilor, este îngrijit, fiind rezultatul unei pregătiri şcolare temeinice. Scrierea în această fază, se caracterizează prin trăsături avîntate şi subţiri, cît şi în general prin litere bine formate, de dimensiuni mai mari. Dar pe la mijlocul secolului amintit, acest tip de scriere este împins pe planul al doilea

[1] Facsim., XXIII/1—5.
[2] Facsim., XXIII/1—2.
[3] Facsim., XXIII/3.
[4] Facsim., XXIII/5.
[5] Facsim., XXIII/4.
[6] Facsim., XXIV/1—6, XXV/1—6.
[7] Facsim., XXIV/1—4.
[8] Facsim., XXIV/1—2.
[9] Facsim., XXIV/3—4.
[10] Facsim., XXIV/5—6, XXV/1—6.

— probabil şi în urma răspîndirii hîrtiei ca material de scris — cedîndu-şi locul unor variante cu forme mărunte, robuste şi mai puţin îngrijite. Această fază de tranziţie ţine cam pînă la 1380—1390, răstimp în care se constituie formele ghimpoase, ascuţite şi puternic fracturate — în care se simte şi accentuarea influenţei germane, spre sfîrşitul veacului al XIV-lea şi începutul celui următor — forme frămîntate, care pot fi considerate drept ultimă etapă a dezvoltării scrierii gotice. Ele oglindesc fidel zbuciumul vieţii spirituale a unei epoci de criză, care îşi căuta o cale nouă de dezvoltare.

În aceste două faze, scrierea gotică şi-a epuizat posibilităţile de creaţie. Într-adevăr, în faza a treia şi ultima (după 1380—1390), ea n-a mai produs variante esenţial noi, căci schimbările ce se constată în aspectul ei, începînd cu deceniul al patrulea din veacul al XV-lea (mai ales în direcţia limpezirii şi calmării formelor) trebuie puse în legătură cu influenţa noii scrieri, a celei umaniste, care îşi făcea apariţia. Deşi această înrîurire de origine italiană se manifestă tot mai mult, după mijlocul secolului al XV-lea, în îmbunătăţirea progresivă a dimensiunilor scrierii, în schimbarea formei unor litere (de exemplu, *d*, *m*), totuşi nu se poate vorbi încă aici, la sfîrşitul acestui veac, despre o biruinţă generală a scrierii umaniste asupra celei gotice pe teritoriul Transilvaniei. În ciuda faptului că umanismul era cultivat în cancelariile de la curtea regală sau că în biblioteca de la Buda a regelui Matiaş Corvin şi în palatele prelaţilor umanişti se găseau atîtea codice în noul tip de scriere, gotica îşi păstra ferm poziţiile sale ca scriere documentară chiar şî la începutul secolului al XVI-lea. De altminteri, această persistenţă a goticii se poate constata şi în documentele emise în alte ţări.

Este o sarcină a cercetărilor ulterioare de a stabili precis timpul cînd, în simbioza elementelor gotice şi umaniste, încep să precumpănească acestea din urmă, pentru a determina fizionomia scrierii. O altă problemă care urmează să fie lămurită, este precizarea momentelor culturale care stau la temelia fazelor dezvoltării goticii tîrzii.

Sistemul prescurtărilor latine medievale. Scrierea gotică — chiar şi în variantele sale care fac o impresie foarte modernă — se deosebeşte în mod hotărîtor de scrierea din zilele noastre prin folosirea pe scară largă a prescurtărilor. De aceea, în această schiţă de istorie a scrierii, trebuie să vorbim şi despre sistemul prescurtărilor medievale, fără a intra însă în amănuntele practicii locale, din care vom face numai cîteva exemplificări. Analiza particularităţilor transilvănene, care existau în această privinţă, constituie tot o sarcină de viitor. Dar şi pînă atunci se poate presupune cu multă probabilitate, pe baza celor spuse mai sus despre învăţămîntul şi dezvoltarea scrierii din Transilvania ca şi pe baza unor observaţii generale, că practica documentară de aici se încadra — şi sub acest aspect — în evoluţia generală a scrierii latine [1].

[1] Pentru sistemul prescurtărilor în scrierea latină medievală, vezi Wilhelm Wattenbach, *Anleitung zur lateinischen Paleographie*, Leipzig, 1878, (prescurtat: Wattenbach, *Anleitung*), p. 56—57; Maurice Prou, *Manuel de paléographie latine et française*, ed. a IV-a în colaborare cu A. de Boüard, Paris, 1924 (prescurtat: Prou, *Manuel*); p. 109, 165, 305—454; Paoli, I, p. 51—67; Adriano Cappelli, *Lexicon abbreviaturarum. Dizionario di abbreviature latine ed italiane*, Milano, 1929, p. XI—XLIX; Andreescu, p. 91-136; Ciurea, p. 189—193; Gárdonyi Albert, A *köz pkori latin irás röviditési rendszere* [Sistemul prescurtărilor în scrierea latină medievală], în *Fejérpataky Emlekkönyv* [Omagiul lui Fejérpataky], Budapesta, 1907, p. 138—158.

Sistemul prescurtărilor latine medievale întrebuința următoarele procedee de origine variată: prescutarea prin suspensiune, prin contracțiune, prin litere suprapuse, prin semne speciale și prin sigle. Toate aceste categorii de abrevieri erau cunoscute și de obicei practicate de scribii din Transilvania, după cum dovedesc exemplele de mai jos și mai ales facsimilele anexate. Ele se întrebuințau însă foarte frecvent, și uneori în forme individuale, de scribii din secolele al XIV-lea și al XV-lea, în special în cursiva documentară și în scrierea de registru.

a) *Prescurtarea prin suspensiune* omite sfîrșitul cuvintelor. Acest procedeu era cel mai vechi, dar în perioada scrierii gotice el a ajuns pe planul al doilea în favoarea prescurtării prin contracțiune. Suspensiunea era folosită aproape curent în terminații atît de frecvente în limba latină, ca *-bus*, *-et*, *-que*. De exemplu, *hominib<us>*, *Iacob<us>*, *h io<et>*, *scil<icet>*, *heredumq<ue>*, *quinq<ue>* etc. De asemenea se prescurtau foarte des în felul acesta consoanele finale *m* și *n*. Omisiunea este indicată prin semne de prescurtare. În cazul întîi, semnul abreviativ are forma 3, rezultat din unirea unui punct și a unei virgule, care se prelungește dedesubtul rîndului; în cazul din urmă, suspensiunea e marcată prin încovoierea în sus a terminației literelor penultime.

b) *Prescurtarea prin contracțiune* prezenta, față de modalitatea precedentă, marele avantaj că păstra litera sau silaba inițială și finală a cuvintelor, omisiunea făcîndu-se din corpul acestora. De aceea, dezlegarea acestei prescurtări este mai sigură și mai ușoară. De exemplu, *t̄m̄ = tantum*, *ēc̄clie = ecclesie*, *ep̄p̄us = episcopus*, *m̄ra = memoria*, *coītati = comitati* etc. Abrevierea se indică de obicei printr-o liniuță orizontal așezată deasupra cuvintelor, iar în cazul silabelor *er*, *ri*, *ar*, prin semnul ↄ.

c) *Prescurtarea prin litere suprapuse* este de fapt, o formă deosebită a contracțiunii. Ea păstrează totdeauna litera inițială a cuvîntului, deasupra căreia figurează litera finală. De exemplu, $\overset{o}{m}$ = *modo*, $\overset{o}{v}$ = *vero*·

d) Din *prescurtările prin semne speciale*, cele mai frecvente sînt ɔ = *con*, ‿ = *et*, ɔ = *us*, ꝝ = *rum*. Din liniuța așezată deasupra rîndului pentru indicarea obișnuită a prescurtărilor s-a format semnul), pus deasupra rîndului ca abreviere a silabei *er* sau *re*. Acest semn se folosește însă desecri și pentru alte prescurtări în scrierile repezi și avîntate din secolul al X.V-lea.

e) Unele cuvinte care se repetă frecvent se *prescurtau prin sigle*, adică prin literele lor inițiale. De exemplu, *A.D. = Anno Domini*. Se întîlnește foarte des prescurtarea pentru pronumele relativ *qui*, *que*, *quod*, iar în cazul unor prepoziții: p = *pre*, = *pro*, ≐ *per* sau *par*.

Numerele. În perioada scrierii gotice se indicau în documente aproape totdeauna, după obiceiul roman, deci prin litere. În Transilvania, ca și în Ungaria și în alte țări ale zonei scrierii latine, cifrele arabe, deși mult mai practice, erau foarte puțin întrebuințate, societatea dovedind o atitudine deosebit de conservativă față de ele[1]. În datarea documentelor, ea persista cu îndărătnicie să folosească numerele romane. În felul acesta se indica de obicei numai milesimul și secolele, în timp ce valorile cifrice mai mici, zecimile și unimile — se scriau cu litere. În cursul secolului al XV-lea era chiar mai frecvent obiceiul de a se exprima în chipul acesta toate elementele cifrice ale datei. Trebuie deci considerată cu totul excepțională întrebuințarea cifrelor

[1] Cf. Paoli, I, p. 83—84.

arabe în datare, chiar şi în varianta cînd între numerele romane se amestecau cifre arabe.

Janits arată că între documentele voievodale din Transilvania, cunoscute de el, cel mai vechi, în care aceste cifre sînt întrebuinţate în datare, este din anul 1464, fiind vorba de un act al vicevoievodului Transilvaniei, dar şi acest autor accentuează că folosirea cifrelor arabe este extrem de rară, chiar şi la începutul secolului al XVI-lea [1]. În legătură cu documentele propriu-zise, cifrele arabe figurează mai ales în menţiunea *regestrata* de pe spatele actelor regale [2]. Ele sînt însă mult mai frecvente în socoteli şi însemnări particulare [3]. Dar chiar şi în aceste sectoare ale scrierii, sistemul numerelor romane dă dovadă de multă tenacitate, prelungindu-se şi în secolul al XVI-lea [4].

Ortografia şi punctuaţia. Deşi scrierea gotică, în comparaţie cu tipurile precedente înseamnă un progres important în domeniul ortografiei şi al punctuaţiei, ea era departe de a fi consecventă în aceste privinţe [5]. S-a ajuns să se despartă acum cuvintele, potrivit regulilor gramaticii latine. Cel mult se întîmpla cîteodată ca prepoziţia să fie scrisă împreună cu cuvîntul următor sau ca în cazul cuvintelor compuse cu prepoziţii, cele două părţi componente să fie scrise separat. Dar se constată o nesiguranţă mult mai mare cînd e vorba de majusculele cu care încep propoziţiile sau frazele. Acelaşi lucru se poate spune şi despre indicarea sfîrşitului propoziţiilor, respectiv şi frazelor. Cu cît se observă o preferinţă mai mare pentru semnele de despărţire a părţilor de propoziţie, tot atît de mult se neglija împărţirea textului în propoziţii sau fraze. Nu sînt rare documentele în care textul este despărţit numai prin virgule, încît el pare ca o singură şi interminabilă frază.

Pentru indicarea pauzei lungi se folosea semnul punctului, după care fraza nouă începea cu literă mare. Pentru pauza scurtă se întrebuinţa virgula sau virgula întoarsă şi punctul, iar în secolul al XV-lea se întîlneşte şi semnul celor două puncte sau mai des o liniuţă oblică trasă peste linia de bază a rîndului. Dar punctul şi virgula uneori îşi schimbau rolurile. De exemplu, în documentele timpurii ale lui Carol Robert punctul e folosit în loc de virgulă [6]. La sfîrşitul propoziţiilor interogative se punea semnul de întrebare. De obicei la sfîrşitul rîndurilor se indica despărţirea cuvintelor, la început cu o singură liniuţă, apoi, începînd cu secolul al XIV-lea, mai des cu două liniuţe paralele. Litera *i* poartă ca semn diacritic o trăsătură în formă de accent, iar mai tîrziu un punct, întrucît în scrierea gotică ea s-ar fi putut confunda cu picioarele literelor *m*, *n*, *u*. În privilegiul din 13 august 1366 al lui Ludovic I se întîlneşte atît punctul cît şi virgula pentru a distinge litera *i* [7]. Litera *y*, consi-

---

[1] Janits, p. 88.

[2] Facsim., II/3.

[3] Este de remarcat că într-un registru de dijme papale din perioada avignoneză, şi anume din anii 1373—1375, se întîlneşte şi influenţa franceză în folosirea cifrelor multiplicative. De exemplu, multiplicarea lui 20 cu cifra 4: *IIII*$^{\times\times}$ = 80; *IIII*$^{\times\times}$ *XVIII* = 98 (cf. în fr. *quatre-vingts*, *quatre-vingts dix- huit*), *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. VII.

[4] Pentru sistemul medieval de numere a se vedea Wattenbach, *Anleitung*, p. 84—98; Paoli, I, p. 78—84; Prou, *Manuel*, p.270—276; *Steffens*, p. XXXV—XXXVI, XL; Andreescu, p. 145—150. Referitor la forma numerelor romane şi a cifrelor arabe folosite în registrele de socoteli ale oraşelor ardelene cf. *Rechnungen*, pl. 8—9.

[5] Cu privire la cele ce urmează vezi Wattenbach, *Anleitung*, p. 76—84; Paoli, I, p. 73 — 77; Prou, *Manuel*, p. 265 — 270; E. M. Thompson—G. Bascapé, *Paleografia greca e latina*, Milano, 1940, p. 45—51; Andreescu, p. 137—144.

[6] Arh. stat., arh. oraşului Dej, nr. 9—10.

[7] Arh. stat., arh. oraşului Bistriţa.

derată ca *i* dublu, poartă două trăsături în formă de accente sau două puncte. Ştergerea se indica deseori prin expunctare, îndeosebi în actele mai solemne, spre a nu dăuna prin tăierea cu linii aspectul grafic al documentului[1]. În actele de valoare vremelnică însă acest din urmă procedeu de ştergere s-a generalizat încă de la mijlocul veacului al XIV-lea[2].

Deşi, după cum rezultă din cele de mai sus, în scrierea gotică n-au existat reguli de o valabilitate generală cu privire la punctuaţie, totuşi examinarea întrebuinţării semnelor acesteia poate oferi date preţioase pentru critica diplomatică. Căci, cu toate că punctuaţia în general era inconsecventă, nu e mai puţin adevărat că în documentele scrise de acelaşi diac se poate constata o oarecare regularitate în această privinţă, fapt care ne poate ajuta la descoperirea falsurilor.

SCRIEREA DOCUMENTELOR PAPALE DIN SECOLELE XII–XV, PRIVIND TRANSILVANIA

Formarea minusculei curiale. Printre izvoarele medievale relative la Transilvania constituie — după cum arată însuşi materialul scrierii noastre — un grup important documentele şi actele de deosebite categorii emise de cancelarie papală[3]. Dar cercetarea scrierii pe care o prezintă acestea nu face parte din obiectul paleografiei latine de pe teritoriul ţării, ci aparţine studiului paleografic al documentelor pontificale. Într-adevăr, documentele papale înfăţişează aceleaşi particularităţi paleografice, indiferent de ţinuturile la care se referă. Prin urmare, cercetătorii noştri care caută răspuns la problemele ce se ridică în legătură cu actele papale originale privitoare la Transilvania — acte al căror număr de fapt este destul de redus — trebuie să se adreseze literaturii internaţionale de specialitate care se ocupă de dezvoltarea scrierii curiale în ansamblul ei[4]. Totuşi, scrierea în documentele pontificale a exercitat în cursul evului mediu indirect (prin mijlocirea păturii clericale cărturăreşti), dar şi direct o influenţă atît de importantă asupra scrierii documentare latine din Transilvania, încît prezentarea noastră de mai sus cu privire la dezvoltarea acesteia din secolul al XII pînă în secolul al XV-lea ar fi foarte incompletă, dacă n-am căuta să scoatem în evidenţă măcar

---

[1] Facsimilele în *Documente privind istoria Romîniei*, C, XI—XIII, vol. II, nr. 451 şi 468 (mijlocul rîndului 5 de jos).

[2] Facsim., *ibid.*, C, XIV, vol. III, nr. 301.

[3] Asupra categoriilor de documente papale: cf. Fr. Pall, *Diplomatica latină* în *Documente privind istoria Romîniei. Introducere*, vol. II.

[4] A se vedea în afară, de sinteze generale: Wilhelm Diekamp, *Zum päpstlichen Urkundenwesen des XI, XII und der ersten Hälfte des XIII-ten Jahrhunderts*, în «Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung» (prescurtat: *MIÖG*), III (1882), p. 565—627; idem, *Zum Päpstlichen Urkundenwesen von Alexander IV. bis Johann XXII*, în *MIÖG*, IV (1883), p. 497 — 540; F. Kaltenbrunner, *Bemerkungen über die äusseren Merkmale der Papsturkunden*, în *MIÖG*, I (1880), p. 375—410; Julius von Pflugk-Harttung, *Die Urkunden der päpstlichen Kanzlei vom X—XIII Jahrhundert*, în «Archivalische Zeitschrift», VI (extras, München, 1882); Idem, *Die Bullen der Päpste bis zum Ende des 12. Jahrhunderts*, Gotha, 1901; Idem, *Specimina selecta chartarum pontificum Romanorum* [Exemple alese de documente ale pontificilor romani]. I—III, Stuttgart, 1885—1887; H. Denifle — D. Gr. Palmieri, *Specimina paleographica ex Vaticani tabularii Romanorum pontificum regestris selecta* [Exemple paleografice alese din registrele papale ale Arhivelor Vaticanului], Roma, 1888.

sumar caracteristicele mai importante ale scrierii curiale din epoca despre care e vorba [1].

Mai întîi trebuie să subliniem conservatismul rigid cu care a căutat cancelaria papală să se izoleze în aceste veacuri de noile progrese ale dezvoltării scrierii. Pe la mijlocul secolului al XI-lea, în timp ce minuscula carolingiană era deja folosită în documente, în întreaga zonă a culturii latine, această cancelarie ţinea încă morţiş la învechita cursivă curială. Începînd din această vreme a fost nevoie de un secol întreg pentru ca noua scriere documentară, de o întrebuinţare generală, să biruie tradiţiile locale ale curiei romane. Din această luptă, prin amestecul unor elemente ale cursivei curiale şi ale minusculei carolingiene, s-a născut *minuscula curială* (sau *pontificală*)[2].

Printre factorii care au promovat formarea acestei variante specifice a minusculei documentare, trebuie menţionate schimbările intervenite în ceea ce priveşte materialul de scris şi compoziţia cancelariei. Într-adevăr, după ce în prima jumătate a secolului al XI-lea, din cauza încetării importului de papirus, cancelaria papală s-a văzut silită să accepte — în urma tuturor celorlalte cancelarii ale Apusului —pergamentul, pe suprafaţa netedă a acestuia au început să ia forme asemănătoare minusculei şi literele largi, alungite ale cursivei curiale [3]. La aceasta a contribuit şi faptul că alături de vechiul for papal emitent de documente, adică alături de *scrinium*, care se compunea din notari localnici, din Roma, juca un rol tot mai însemnat *palatium*, ai cărui membri se recrutau din anturajul imediat al papei. Între aceştia se aflau şi străini, mai ales germani, care nu cunoşteau cursiva curială. Aceştia întrebuinţau în documentele papale scrise de ei minuscula carolingiană, îndeosebi varianta acesteia din cancelaria imperială. Scrierile diferite, dar folosite paralel de aceste foruri — *scrinium* şi *palatium* — se influenţau reciproc, dînd naştere mai întîi, în a doua jumătate a secolului al XI-lea, unui scris hibrid, de compromis, din care s-a cristalizat treptat, pînă la mijlocul veacului următor, minuscula curială de un aspect solemn, care a rămas tipul general de scriere folosit în cancelaria papală pînă în secolul al XVI-lea [4].

Minuscula curială, rezultată din aşa-numita minusculă diplomatică a documentelor imperiale, prezinta şi unele trăsături proprii. Ea se caracterizează în general prin dimensiunile proporţionate şi armonioase ale literelor. Braţele literelor lungi sînt mai lungi decît cozile lor. Cele dîntîi se îndoaie uşor spre dreapta, iar cele din urmă spre stînga. În ceea ce priveşte, în particular, unele litere ale minusculei curiale, întîlnim forma închisă a lui *a*, în timp ce *d* apare cînd drept, cînd uncial. Formele lungi ale lui *f* şi *s* prezintă nişte legături duble, caracteristice, ale căror extremităţi taie partea superioară a aceloraşi litere. În ligamentele *st* şi *ct* literele respective sînt foarte distanţate, fiind unite cu o trăsătură lungă şi dreaptă, deşi uşor ascedentă. Iniţialele primelor cuvinte ale unor formule sau fraze sînt majuscule

---

[1] Prezentarea sumară ce urmează se întemeiază pe următoarele lucrări : Bresslau, II, 1, p. 518—520, 530—535; L. Schmitz-Kallenberg, *Die Lehre von den Papsturkunden*, în *Grundriss der Geschichtswissenschaft*, sub red. A. Meister, I, 2, Leipzig-Berlin, 1913 (prescurtat: Schmitz-Kallenberg), p. 65 — 66, 99 — 104; Fejérpataky L.-Áldásy A., *Pápai oklevelek* [Documentele papale], în *A magyar történettudomány kézikönyve* [Manualul ştiinţei istorice maghiare], II, 4, Budapesta, 1926 (perscurtat : *Fejérpataky-Áldásy*), p. 8—12, 28—29.

[2] Bresslau, II, 1, p. 518—520.

[3] Fejérpataky-Áldásy, p. 9.

[4] Paul Kehr, *Scrinium und Palatium*, în MIÖG, Supl. IV (1901), p. 70—112.

îngroşate. Se întîlnesc puţine prescurtări, ele fiind reprezentate de semne decorative care seamănă cu nişte noduri [1].

După constituirea deplină a noii scrieri, cancelaria a căutat, printr-o reglementare severă, să preîntîmpine o transformare ulterioară a minusculei curiale. În cursul secolului al XIII-lea s-au statornicit definitiv regulile care determinau precis în ce categorii de documente se puteau folosi majusculele şi literele ornate, se preciza forma prescurtărilor, a ligamentelor, ba chiar şi ductul scrierii [2]. Din aceste reguli ne interesează aici mai ales acelea care se referă la scrierea celor două specii din grupa aşa-ziselor *litterae*, deoarece din această categorie fac parte majoritatea documentelor papale originale privind Transilvania [3].

a) Varianta mai solemnă a grupei amintite de acte o consitue *litterae cum file serico* care au drept caracteristici paleografice: scrierea numelui papei, în formula intitulaţiei, cu litere lungite (*scriptura longior*); iniţialele adresei contextului şi clauzele finale *Nulli ergo*, respectiv *Si quis*, se deosebesc, printre celelalte litere, prin dimensiunile mai mari şi prin ornamentaţia lor; numele de persoane, de locuri, titlurile şi cuvintele referitoare la demnităţi încep cu majuscule; semnul abreviativ prezintă o formă asemănătoare cifrei opt, închise sau deschise în partea inferioară. Ligamentele *ct* şi *st* înfăţişează forma distanţată amintită mai sus [4].

b) În ceea ce priveşte *litterae cum filo canapis*, principala lor caracteristică distinctivă faţă de varianta precedentă, menţionată mai sus, constă în faptul că ligamentele *ct* şi *st* n-au forma indicată mai înainte, iar prescurtările sînt arătate printr-o liniuţă orizontală. În aceste documente numele papei este scos în evidenţă doar prin iniţiala sa, dar numai prin îngroşarea acesteia fără nici o ornamentaţie. În afară de iniţialele numelor de persoane şi de locuri, pe lîngă acelea ale titlurilor şi demnităţiilor de obicei e accentuată, numai iniţiala contextului, însă în majoritatea cazurilor, acest procedeu se reduce la folosirea formei simple de majusculă. Aceste deosebiri grafice, respectate riguros, aveau ca scop printre altele, să permită bulatorilor, care multă vreme se recrutau dintre analfabeţi, să facă distincţia necesară cu ocazia sigilării, între documentele la care trebuiau să întrebuinţeze şnurul de mătase şi cele pentru care se prescria şnurul de cînepă [5].

Dezvoltarea scrierii papale după secolul al XIII-lea. Deşi amintitele reguli de cancelarie, prin conservatismul lor, căutau să fixeze definitiv particularităţile minusculei curiale, totuşi n-au putut să împiedice de tot apariţia, mai devreme sau mai tîrziu, a unor *schimbări provocate de direcţia dezvoltării generale a scrierii*, precum şi de alte transformări mari, ivite în istoria papalităţii. Astfel, bunăoară, în secolul al XV-lea, sub influenţa scrierii umaniste

---

[1] Bresslau, II, 1, p. 533—534; Steffens, p. XVIII. Facsim.: Arndt, pl. 91; Sickel, fasc. III, pl. 9, fasc. V, pl. 6, 9, 12, 14, 18, fasc. VI, pl. 14; Steffens, pl.80, 88, 91.

[2] Michael Tangl, *Die päpstlichen Kanzleiordnungen von 1200—1500*, Innsbruck, 1894.

[3] Cf. Fr. Pall, *Diplomatica latină*, în *Documente privind istoria Romîniei. Introducere*, vol. II,

[4] Bresslau, II, 1, p. 534—535; Schmitz-Kallenberg, p. 101—102; Arndt, vol. III, p. 47—49; Fejérpataky-Áldásy, p. 26. Facsim.: Arndt, pl. 89; Sickel, fasc. VI, pl. 4, 5, 9; Steffens, pl. 94/2.

[5] Facsim.: Arndt, pl. 90, 97; Steffens, pl. 94/1; Fejérpataky-Áldásy, pl. III.

timpurii, întrebuinţarea prescurtărilor s-a redus foarte mult în această minusculă, limitîndu-se aproape numai la cuvintele cele mai frecvente şi de folosire curentă. Dar aceşti factori externi au pricinuit schimbări mai adînci în scrierea documentelor papale abia din a doua jumătate a secolului al XV-lea [1].

a) Trebuie să amintim între momentele mai importante din istoria minusculei curiale de după secolul al XIII-lea, *influenţa franceză* ce s-a întărit — în chip lesne de înţeles — în perioada avignoneză. Astfel, în prima jumătate a secolului al XIV-lea, această scriere ia o înfăţişare mai agitată, ceea ce se datoreşte desigur înrîuririi nemijlocite, exercitate asupra ei de scrierile notariale din sudul Franţei. Personalul de cancelarie din această vreme, amestecat cu francezi, îngroşa braţele literelor, subţiind în schimb, treptat, cozile lor. În această variantă a scrierii, literele *l, b, d, h, g, p,* se termină în arcuri avîntate şi largi; lipseşte însă proporţionalitatea literelor, mai ales că uneori între înălţimea anumitor litere de aceeaşi categorie apar deosebiri destul de mari [2]. Dar puternicele tradiţii ale curiei papale au triumfat încă din timpul perioadei avignoneze asupra acestor manifestări. Întradevăr, pe la mijlocul secolului al XIV-lea, cancelaria pontificală revine la vechea variantă curială a minusculei, dînd iarăşi o înfăţişare calmă şi solemnă scrierii din bule. În timpul schismei occidentale însă aspectul minusculei curiale începe să se corupă din nou, procesul acesta culminînd sub pontificatul lui Benedict al XIII-lea (1394—1417).

b) Elementele scrierii umaniste apar mai întîi în documentele emise de papa Eugeniu al IV-lea (1431—1439), şi anume în *breve*, în această categorie nouă de acte ce apare în timpul lui Martin al V-lea (1417—1431). Regulamentele vechi de cancelarie nu cuprindeau dispoziţii despre tipul de scriere al speciilor noi de documente şi în consecinţă notarii cancelariei papale au putut să adopte treptat scrisul care era la modă în vremea lor pentru a întocmi brevele, iar după aceea şi pentru aşa-zisele *motu proprio.* Sub pontificatul lui Martin al V-lea, brevele erau încă scrise exclusiv cu minuscul (pronunţat gotică), dar sub urmaşul său, elementele scrierii umaniste au început să pătrundă în această categorie de acte, pentru ca sub Sixtus al IV-lea (1471—1484), noua scriere, umanistă, să ajungă dominantă în aceleaşi documente [3].

c) În actele papale solemne *scrierea umanistă* a putut cîştiga teren şi mai greu faţă de minuscula curială. Primele semne ale noului tip de scriere în minusculă sînt din timpul lui Calixt al III-lea (1455—1458). Începînd cu această epocă, influenţa umanistă se accentuează tot mai mult în minuscula solemnă. Procesul acesta a fost înlesnit de faptul că pînă în această epocă curia pontificală a ajuns, graţie brevelor, să se familiarizeze cu noua scriere. În ultimul pătrar al secolului al XV-lea, minuscula curială, ca urmare a unei mode generale, a trebuit să-şi cedeze locul, şi la bule unei

---

[1] Pentru dezvoltarea scrierii papale după secolul al XIII-lea: Paul Maria Baumgarten, *Aus Kanzlei und Kammer*, Freiburg i/Br., 1907; Idem, *Die Entwicklung der neuzeitlichen Bullenschrift*, în « Römische Quartalschrift», 1909.

[2] Fejérpataky-Áldásy, p. 11.

[3] Schmitz-Kallenberg, p. 110-111; Bresslau, II, 1, p. 535. Facsim.: Arndt, pl. 99; Steffens, pl. 116/1—3; Sickel, fasc. IX, pl. 19.

cursive umaniste, care avea în general un aspect plăcut, dar mai puțin citeț[1].

d) Este semnificativ faptul că în aceeași epocă de răspîndire foarte largă a scrierii, curia papală a căutat să se izoleze din nou față de dezvoltarea generală a vremii, creîndu-și pentru propriile sale scopuri o scriere specifică, pe care n-o putea citi decît un cerc foarte restrîns de inițiați. Această tendință va da naștere treptat, începînd cu deceniul al patrulea din veacul următor, așa-numitei *scrittura bollatica* sau *littera sancti Petri*, un tip nou apărut în cancelaria pontificală[2]. Dar o asemenea izolare față de dezvoltarea generală, precum și tradițiile anchilozate ale cancelariei papale au lipsit în scurt timp noua variantă a scrierii de utilitatea ei practică. Într-adevăr, ea a devenit, din cauza ornamentațiilor sale excesive și a altor trăsături fără rost, atît de greu de citit, încît în cazul bulelor care prezintă acest tip de scriere, era necesar să se anexeze textul și în scrisul obișnuit, pentru ca destinatarul să poată lua cunoștință de cuprinsul actului.

e) În sfîrșit, trebuie să mai amintim că în *registrele* papale — din care provin majoritatea documentelor pontificale publicate în seria Transilvania, — precum și în *listele de dijme papale*, se întrebuința fie o scriere literară cu puternice influențe cursive, fie o variantă mai îngrijită a așa-numitei scrieri de registru, folosită în însemnările de un caracter rapid, fie cursiva obișnuită a documentelor[3].

ÎNCHEIERE

În paginile de mai sus am accentuat de mai multe ori dificultățile care stau în prezent în calea alcătuirii unui tablou de ansamblu despre întreaga dezvoltare a scrierii latine în R.P.R. Credem că în încheiere trebuie să atragem atenția asupra felului în care, după părerea noastră, ar putea fi învinse greutățile amintite și s-ar putea crea premisele pentru întocmirea unei sinteze de paleografie latină privind teritoriul R.P.R., sinteză care să fie la nivelul exigențelor științifice ale epocii noastre.

În primul rînd ar fi necesară pregătirea unor studii despre scrierea umanistă și variantele mai noi ale scrierii (atît cele documentare cît și cele literare) de pe întreg cuprinsul țării, în care să se cerceteze aceste scrieri într-o formă amănunțită, măcar asemănătoare cu încercarea prezentă despre variantele documentare ale scrierii gotice din Transilvania. În cursul acestor studii ulterioare s-ar reuni, aproape fără nici o cercetare deosebită, mate-

---

[1] Steffens, p. XIII—XIV, Facsim., *ibid.*, pl. 117; Arndt, pl. 103; Sickel, fasc. II, pl. 16, fasc. VI, pl. 16, 17, 19, fasc. IX, pl. 20.

[2] Schmitz-Kallenberg, p. 115; Steffens, p. XXVI. Facsim., *ibid.*, pl. 125.

[3] Schmitz-Kallenberg, p. 106—109, 113—114; F. Kaltenbrunner, *Die päpstlichen Register des 13. Jahrhunderts*, în *MIÖG*, V (1884), p. 213-302 (cu facsim.); E. Göller, *Mitteilungen und Untersuchungen über das päpstliche Register — und Kanzleiwesen im 14 Jahrhundert*, în *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken*, VI—VII (1904—1905); Paul Kehr, *Bemerkungen zu den päpstlichen Supplikenregistern des 14. Jahrhunderts*, în *MIÖG*, VIII (1887), p. 84—102 (cu facsim.); Arndt, pl. 98, 107; Boüard, *Album*, pl. IV; Steffens, pl. 87; *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia* [Documente din Arhivele Vaticanului privind istoria regatului Ungariei], seria I, t. 1, Budapesta, 1887; *Documente privind istoria Romîniei*, C, XI—XIII, vol. I, p. 418—421.

rialul unei culegeri de facsimile, cuprinzînd variantele cele mai caracteristice ale scrierii latine din trecutul patriei. Rezolvarea acestor două sarcini ar putea constitui apoi o bază de plecare sigură pentru cercetările monografice viitoare. Într-adevăr, sprijinindu-se pe această bază, s-ar putea elabora cele mai variate studii de istorie a scrierii: de pildă, despre dezvoltarea învățămîntului scrierii din țară, despre căile, modalitățile și ritmul răspîndirii științei de carte, despre schimbările înregistrate în funcțiunea socială a scrierii în diferite epoci, despre originea socială, cultura și rolul păturii știutoare de carte în societatea acestor epoci, despre consecințele formării păturii cărturărești laice asupra culturii, asupra caracterului literaturii etc. etc. Astfel s-ar putea apoi aborda, cu speranțe de reușită o problemă de importanță centrală pentru cercetările paleografice din țară, și anume raporturile reciproce ale sistemelor de scriere chirilică, greacă și latină, folosite odinioară paralel pe teritoriul său, precum și în general rolul lor în dezvoltarea culturii.

Numai după ce am cunoaște în acest fel, sub toate aspectele și în toată profunzimea lor, problemele interne ale dezvoltării scrierii de pe cuprinsul patriei, am putea încerca pe de o parte o analiză a particularităților paleografice latine din țara noastră, iar pe de alta, încadrarea dezvoltării scrierii chirilice, grecești sau latine de pe teritoriul R.P.R. în ansamblul zonelor de scriere și al culturilor corespunzătoare. Cercetările paleografice latine de la noi prezintă deci și dificultatea că în constatările și aprecierile lor trebuie să se țină seama și de existența paralelă a celorlalte două sisteme de scriere. Tocmai din acest motiv, prosperitatea studiilor de paleografie latină este legată în țara noastră de un avînt simultan al cercetărilor de paleografie chirilică și greacă, de o colaborare mult mai strînsă decît pînă acum între paleografii noștri, în domeniul oricăreia din aceste trei sisteme de scriere ar lucra ei.

Dar cercetătorii noștri, chiar unindu-și puterile, ar putea rezolva cu greu toate problemele înșirate mai sus, dacă n-ar căuta să stabilească legături cu studiile paleografice de același caracter din țările vecine. Să nu se uite că scrierile chirilică, greacă și latină din țara noastră sînt doar cîte o parte din zone mai vaste de scriere, particularitățile specifice ale scrierilor de la noi neputînd fi deci just interpretate fără cunoașterea celorlalte părți ale acelorași zone și fără cunoașterea acestora în întregul lor. Prin urmare, n-am putea atinge rezultate mulțumitoare nici cu privire la teritoriul țării noastre, dacă nu vom încerca în cursul muncii noastre să stabilim un contact cu preocupările asemănătoare ale vecinilor noștri. Una din formele cele mai utile ale acestei colaborări ar fi — pe lîngă procurarea cît mai completă a publicațiilor de specialitate — un schimb cît mai extins de materiale paleografice comparative, ceea ce azi, spre deosebire de facsimilele costisitoare de mai înainte, s-ar putea realiza foarte ușor cu ajutorul microfilmelor.

Chiar și această simplă înșirare a sarcinilor ce ne mai stau în față, credem că permite să ne dăm seama cît de multe lucrări preliminare, cîte cercetări monografice sînt încă necesare pentru pregătirea unei sinteze de

paleografie latină privind ţara noastră, care să satisfacă cerinţele ştiinţifice cele mai noi[1]. Dacă studiul de faţă a putut să contribuie în oarecare măsură la reliefarea dificultăţilor care mai sînt de biruit, precum şi a căilor prin care s-ar putea învinge aceste dificultăţi, atunci, în ciuda unor lipsuri inerente, el şi-a atins scopul.

[1] Cf. Jakó S.: *Les débuts de l'écriture dans les couches laïques de la société féodale en Transylvanie*, în *Nouvelles études d'histoire présentées au X Congrès des sciences historiques, Rome 1955*, Bucureşti, 1955, p. 209—211. Vezi mai pe larg: *Începuturile scrisului în păturile laice ale societăţii feudale în Transilvania* (sub tipar).

PLANŞA I

ORNAMENTAŢII ÎN DOCUMENTE

1) Iniţiala doc. 8 iulie 1279 al lui Ladislau al IV-lea, regele Ungariei, pergament, mărime originală: 52 × 37 mm. puţin micşorată în facsimil (Arh. ist., VI, fasc. MM, nr. 13).

2) Iniţiala doc. 28 septembrie 1336 al capitlului din Alba Iulia, pergament, mărime orig. în facsimil (Arh. ist., CCVI).

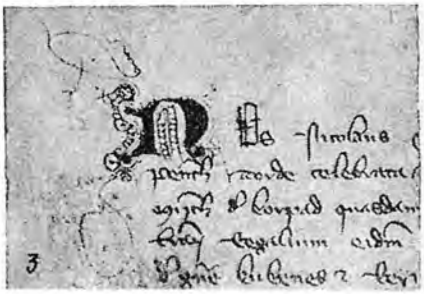
3) Iniţiala doc. 10 iulie 1368 al lui Nicolae Lackfi, voievodul Transilvaniei, pergament, mărime orig. în facsimil (Arh. ist., CXC).

4) Rîndul întîi al doc. 29 martie 1418, dat de Sigismund, regele Ungariei, pergament, mărime orig.: 280 mm, înălţimea maximă a literelor: 44 mm, foarte micş. în facsimil (Arh. ist., CLXIII, fasc. A, nr. 7).

5) Cadrul împodobit al diplomei de blazon din 11 iunie 1507, dat de Vladislav al II-lea, regele Ungariei, pergament, mărime orig.: 240 × 480 mm, foarte micş. în facsimil (Arh. ist., XXX).

Nos Sigismundus

PLANŞA II

ORNAMENTAŢII ŞI ÎNSEMNĂRI DE CANCELARIE

1) Iniţiala doc. 29 decembrie 1330 al Elisabetei, regina Ungariei, pergament, mărime orig.: 64 × 35 mm, puţin micş. în facsimil (Arh. stat., arh. oraşului Bistriţa, nr. 14).

2) Iniţiala doc. 24 aprilie 1353 al lui Ludovic I regele Ungariei, pergament, mărime orig.: 59 × 46 mm; puţin micş. în facsimil (Arh. stat., arh. oraşului Bistriţa, nr. 25).

3) Menţiune de înregistrare pe doc. din 1470 al lui Matiaş, regele Ungariei, pergament, mărime orig.: 123 × 117 mm. Se află pe verso în mijloc, foarte micşorat în facsimil (Arh. stat., arh. oraşului Cluj, fasc. D, nr. 11).

4) Însemnare de tipul *commissio* pe doc. 17 iulie 1459 al lui Matiaş, regele Ungariei, hîrtie, mărime orig.: 64 × 15 mm. Se află sub text, pe partea dreaptă, puţin micş. în facsimil (Arh. stat., arh. oraşului Cluj, fasc. J, nr. 19).

5) Însemnare de tipul *relatio* pe doc. 2 octombrie 1349 al lui Ludovic I, regele Ungariei, pergament, mărime orig.: 50 × 18 mm. Se află sub pecetea aplicată pe verso, puţin micş. în facsimil (Arh. stat., arh. oraşului Cluj, fasc. J, nr. 5).

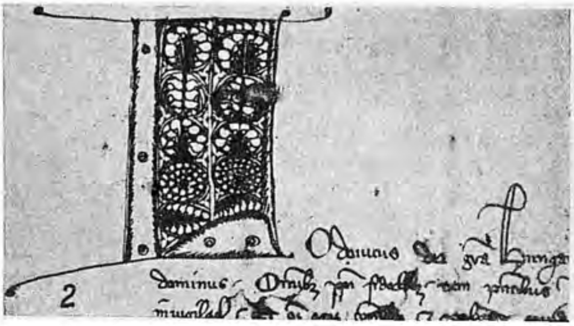
6) Menţiunea *lecta et correcta* pe doc. 7 ianuarie 1493 al conventului din Cluj-Mănăştur, hîrtie, mărime orig. Se află sub text, jos, în marginea dreaptă (Arh. stat., arh. oraşului Cluj, fa c. D, nr. 16).

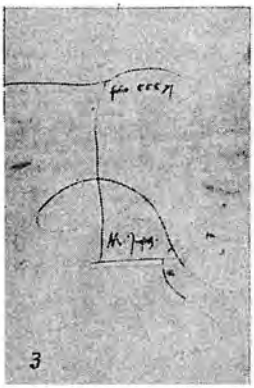
7) Iscălitura regelui Matiaş pe doc. 3 februarie 1469, pergament, mărime orig.: 58 × 23 mm. Se află sub text, jos în partea stîngă (Arh. stat., arh. oraşului Cluj, fasc. DDD, nr. 2).

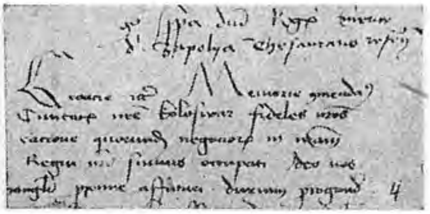
8) Semnul notarial pe doc. 1 ianuarie 1420 al notarului public Ştefan Pesti, pergament, mărime orig.: 68 × 82 mm, foarte micş. în facsimil (Arh. ist., CLXXXIV).

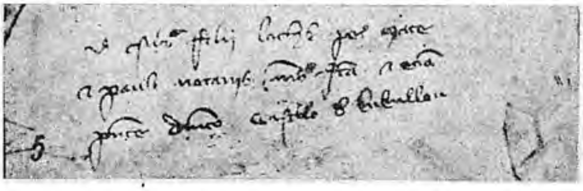
9) Iscălitura voievodului Petru de Szentgyörgy pe doc. /4 oct./1510, hîrtie, mărime orig.: 78—22 mm. Se află sub text, jos în partea dreaptă (Arh. stat., arh. fam. Kemény din Ciumbrud).

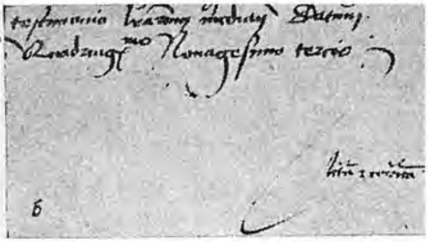

1

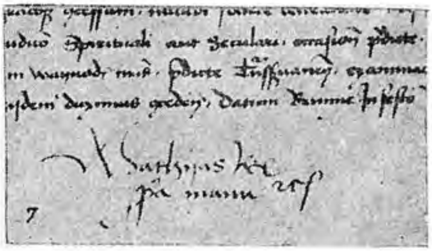

2

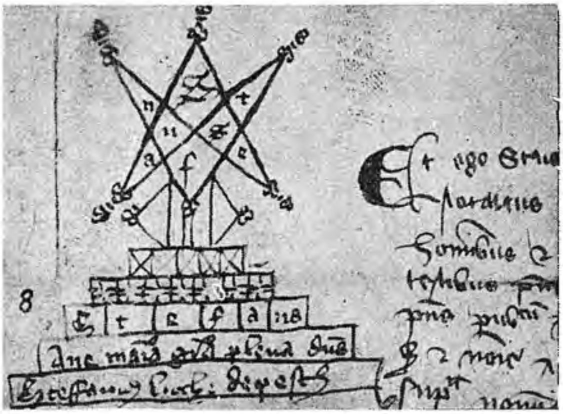

3

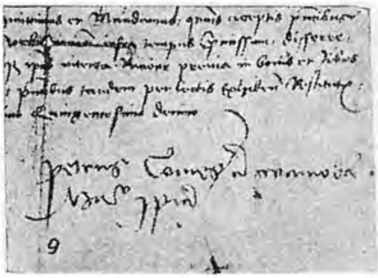

4

5

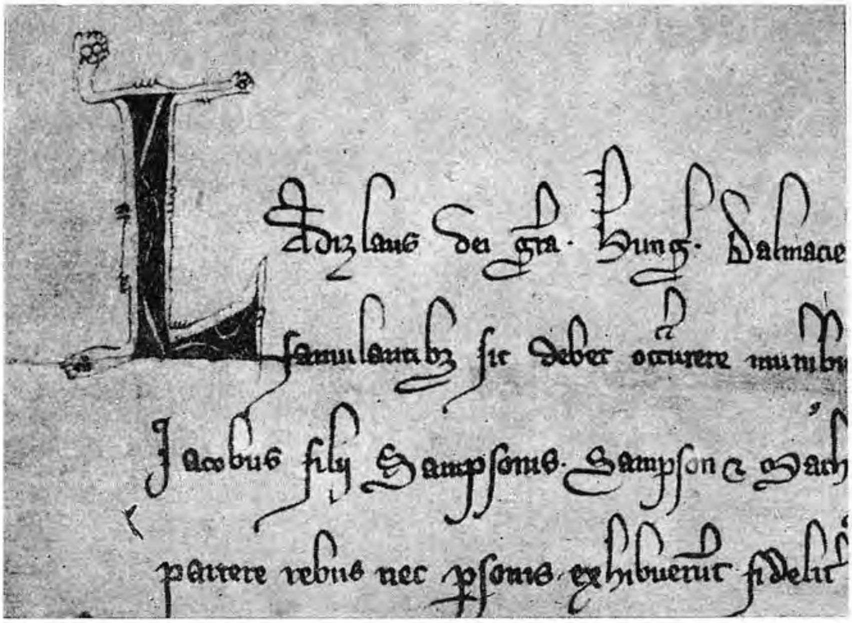

6

7

8

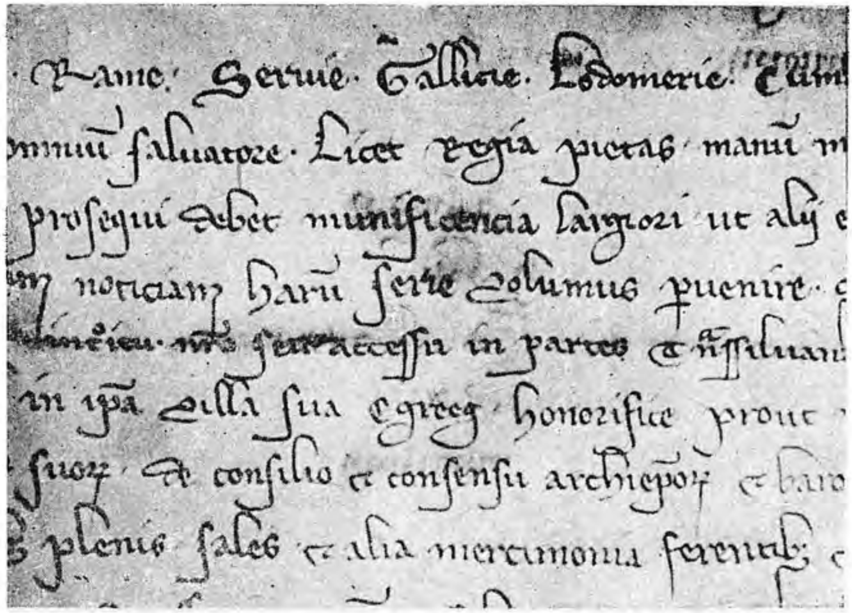

9

SCRIERIEA GOTICĂ DOCUMENTARĂ

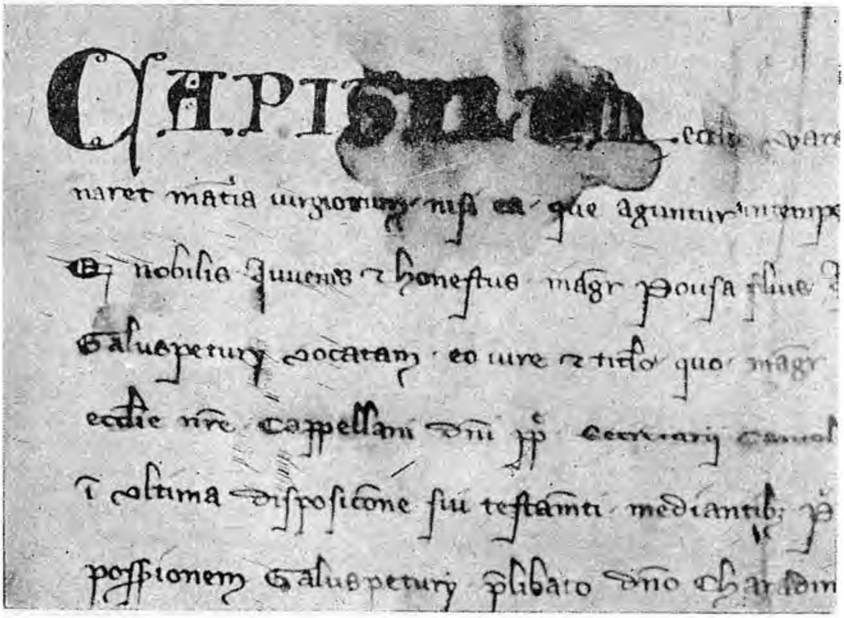

Ladizlaus dei gra. Hung. Dalmacie
famulantib; sic debet occurrere munib
Jacobus fily Sampsonis. Sampson et Zach
parere rebus nec psonis exhibuerunt fidelit

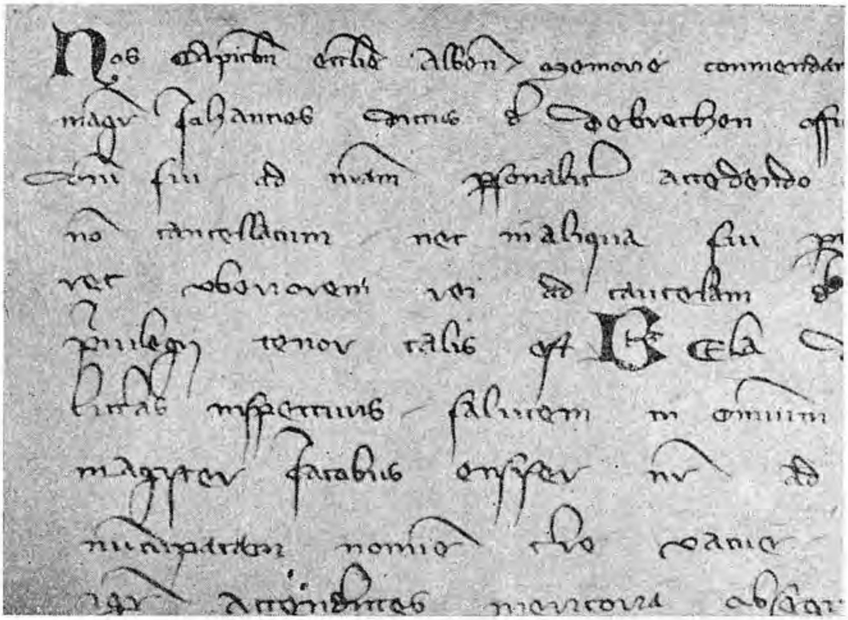
1) Doc. din 1279 al lui Ladislau al IV-lea, regele Ungariei, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., VI, fasc. XX, nr. 11).

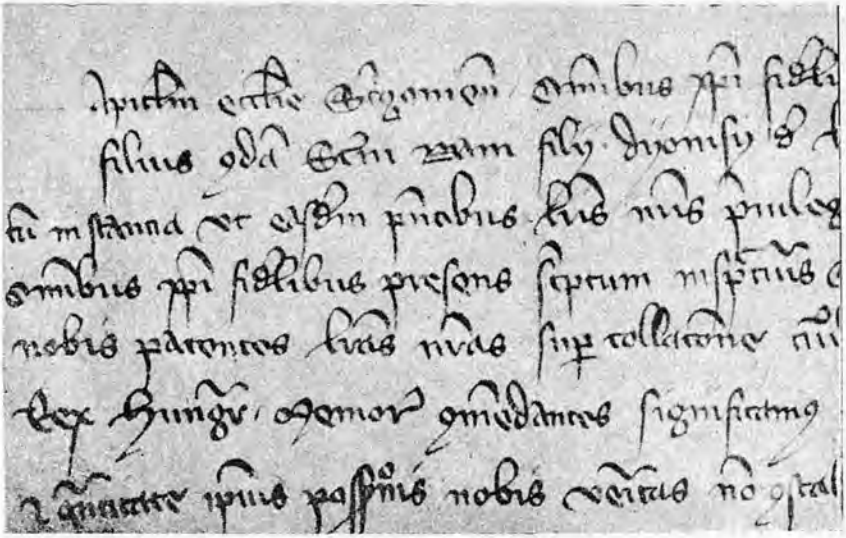
2) Doc. 8 decembrie 1310 al lui Carol Robert, regele Ungariei, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CXC).

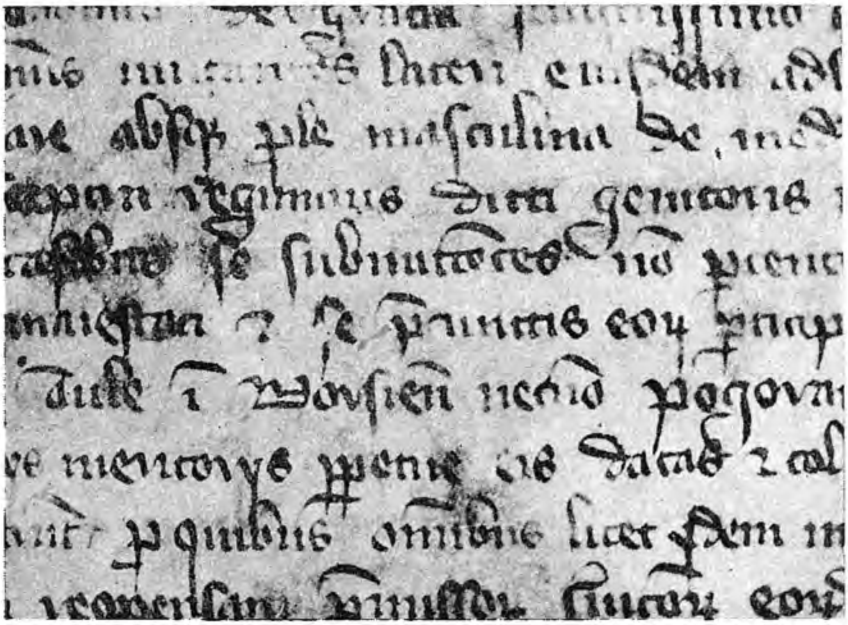
3) Doc. 24 mai 1321 al capitlului din Oradea, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CCVI).

1) Doc. 6 martie 1348 al capitlului din Székesfehérvár (R.P. Ungară), fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CCI, fasc. XXXVII. nr. 1).

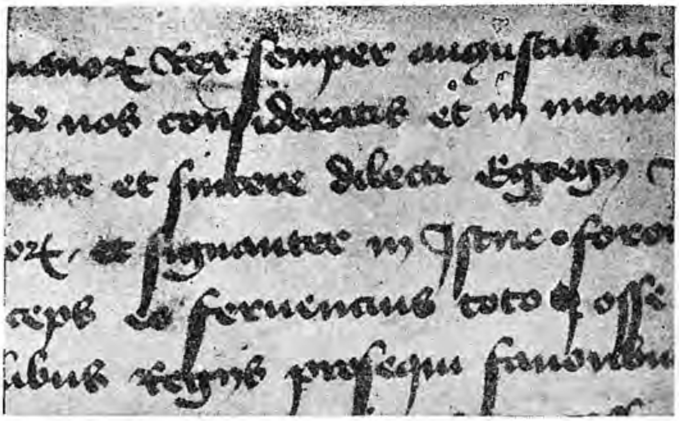

2) Doc. 2 noiembrie 1381 al capitlului din Strigoniu (R. P. Ungară), fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., VI).

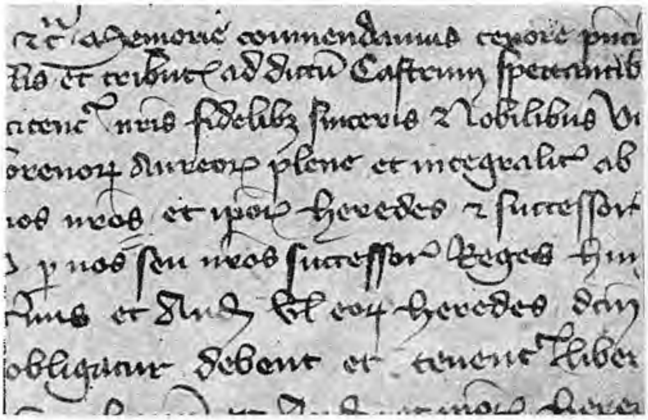

3) Doc. 1 ianuarie 1383 al Mariei, regina Ungariei, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CCVI).

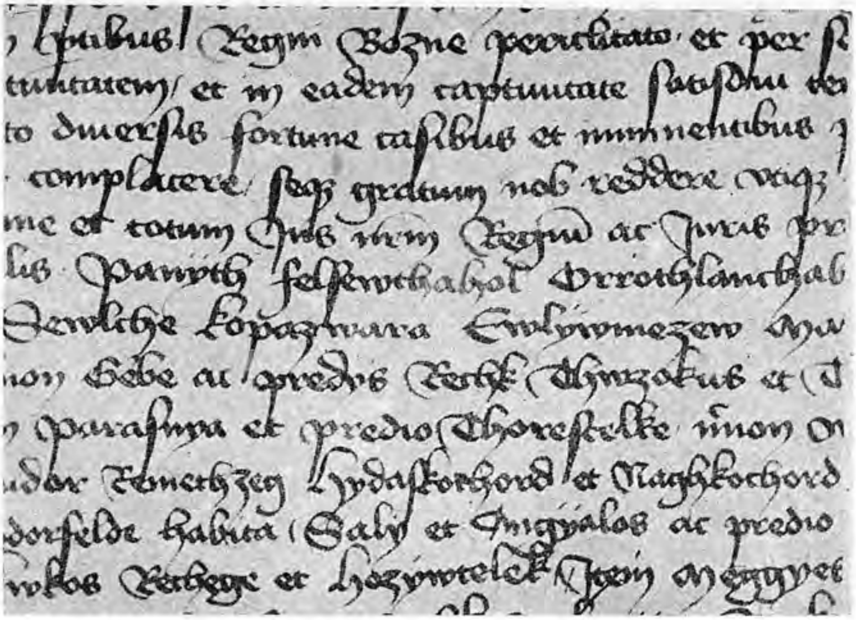
PLANŞA V/a.

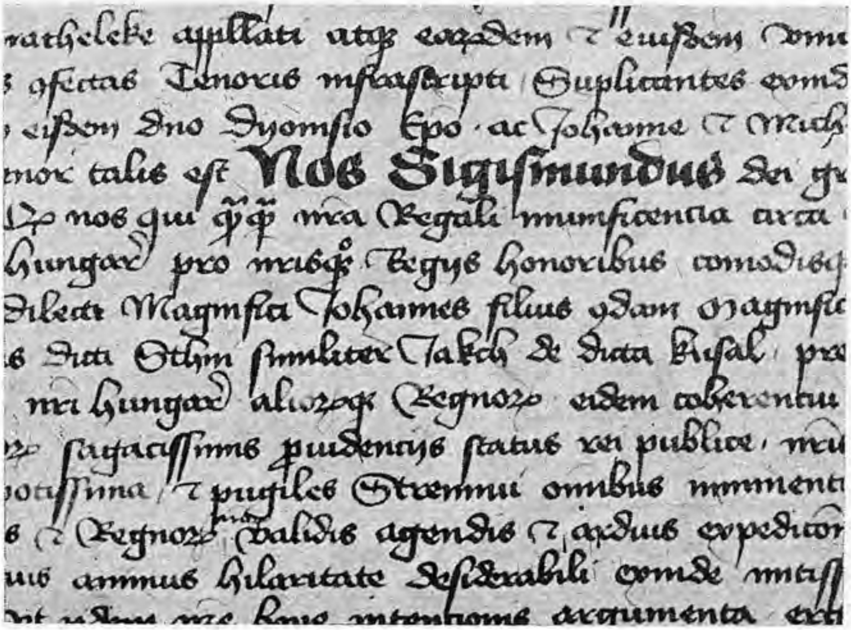
1) Doc. 25 iulie 1415 al lui Sigismund, regele Ungariei, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., VI, fasc. IX, nr. 14).

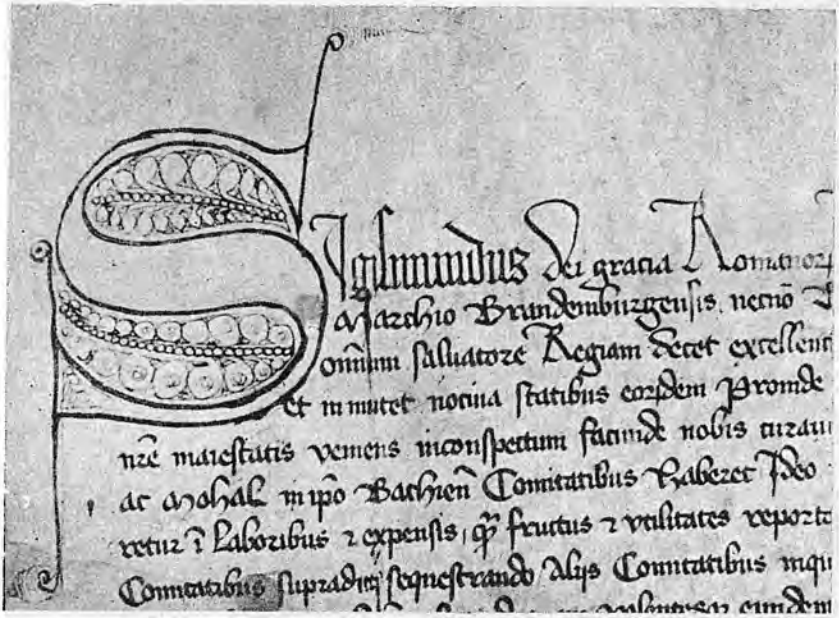
2) Doc. 30 noiembrie 1389 al Mariei, regina Ungariei, fragment, pergament, mărime orig. (Arh ist., CCVI).

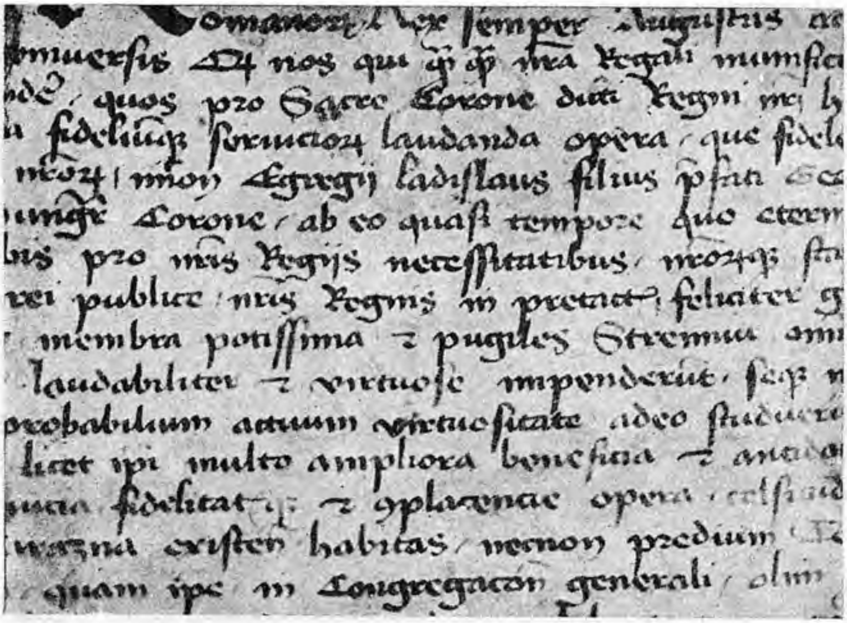
3) Doc. 19 mai 1429 al lui Sigismund, regele Ungariei, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CXC).

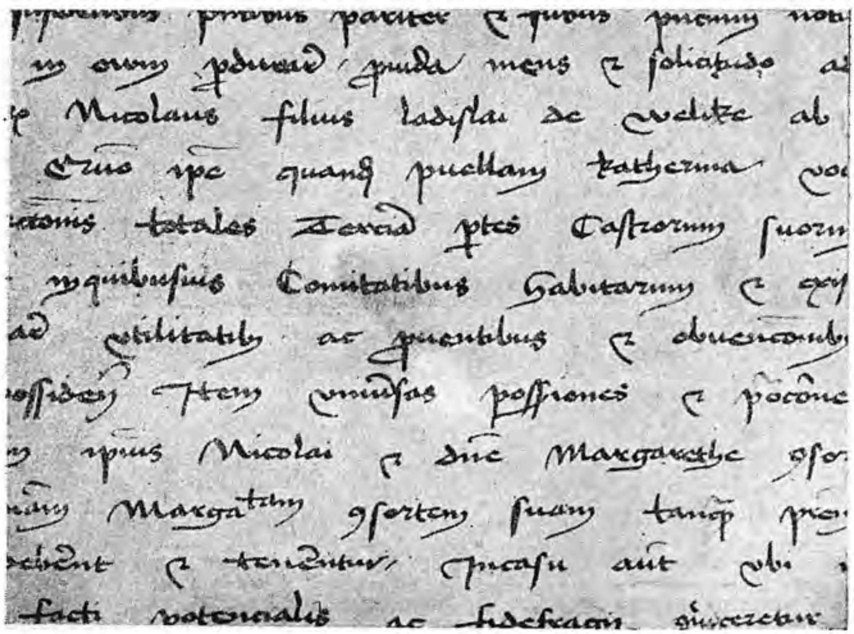
4) Doc. 29 martie 1430 al lui Sigismund, regele Ungariei, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CCVI).

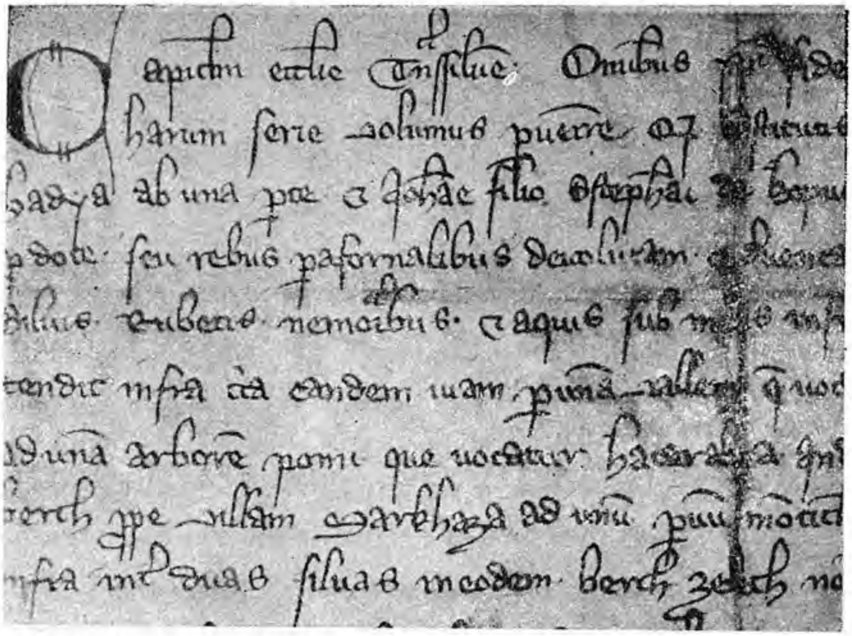
1) Doc. 10 februarie 1412 al lui Sigismund, regele Ungariei, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CCVI).

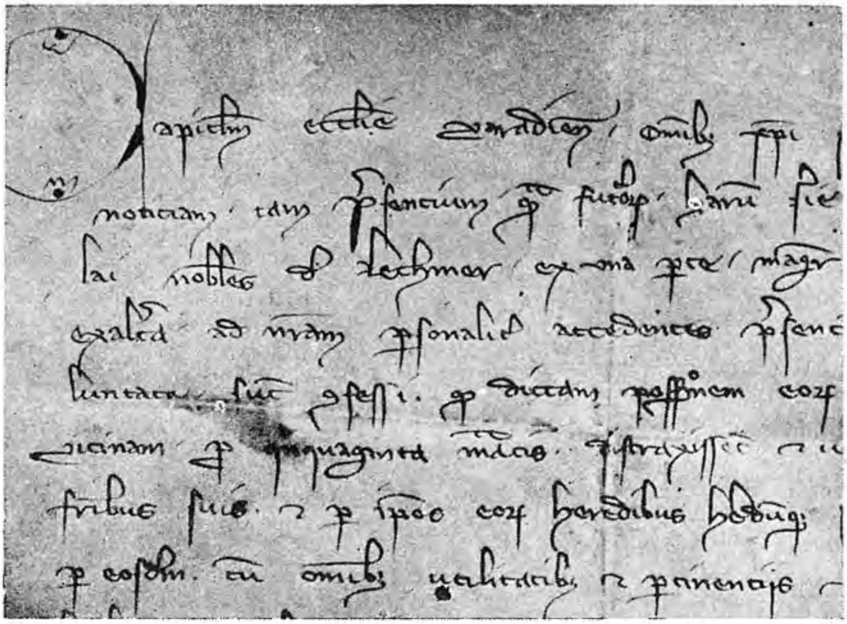
2) Doc. 11 noiembrie 1429 al lui Sigismund, regele Ungariei, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CCVI).

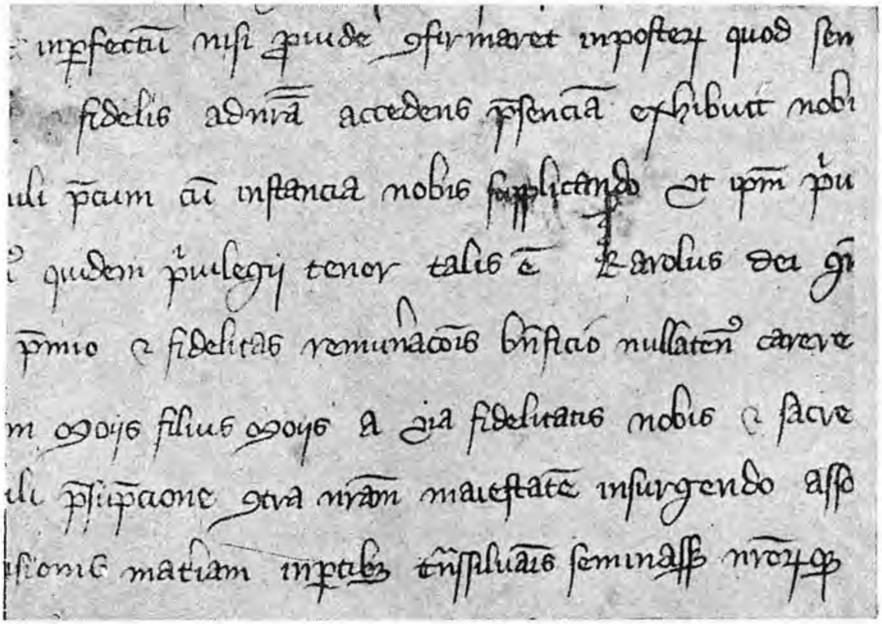
3) Doc. 19 iunie 1449 al capitlului din Buda (R.P. Ungară), fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., VI).

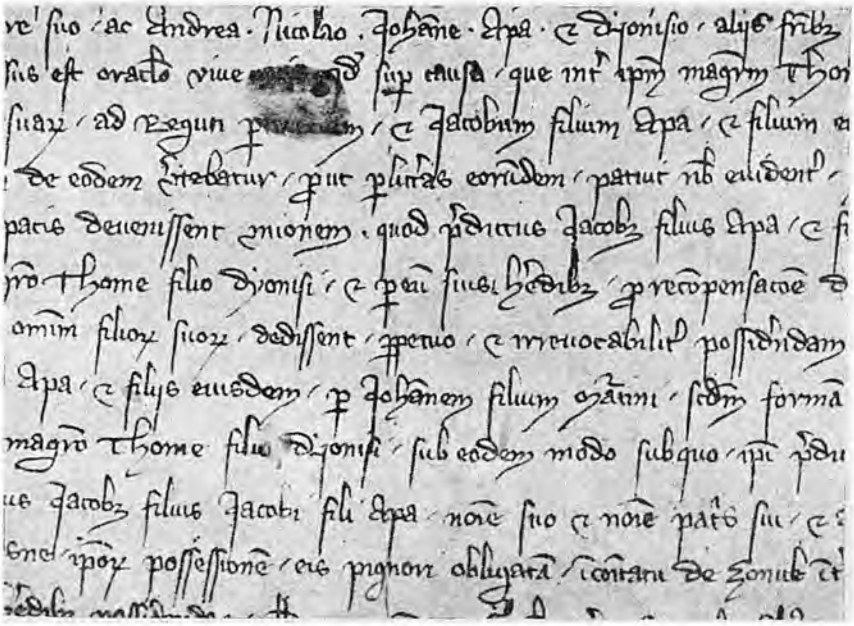
1) Doc. 14 octombrie 1318 al capitlului, din Alba-Iulia, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., VI).

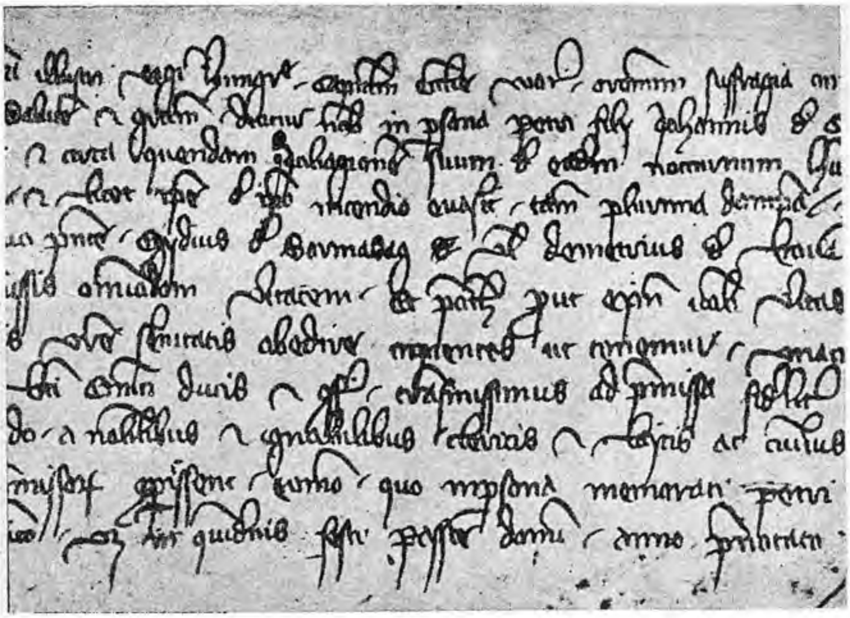
2) Doc. 27 aprilie 1318 al capitlului din Oradea, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CCVI).

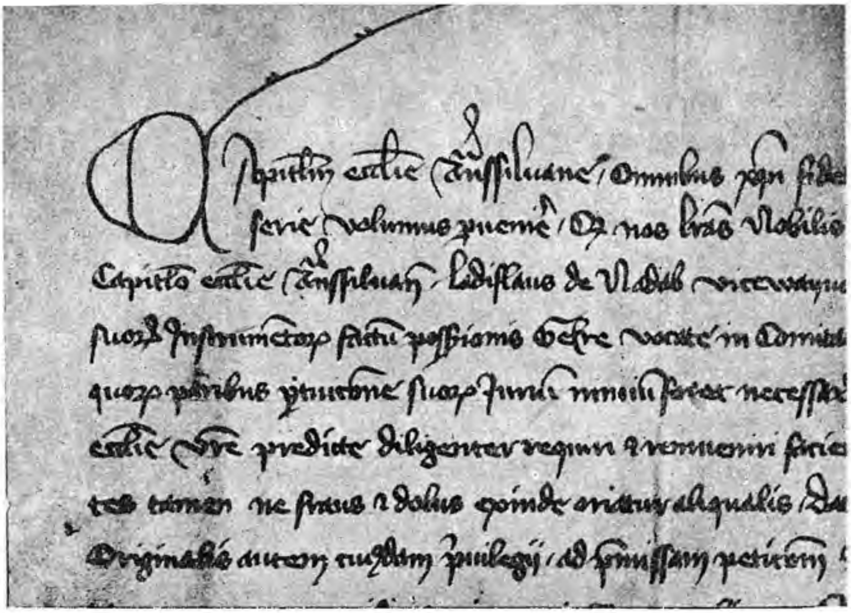
3) Doc. 26 martie 1323 al lui Carol Robert, regele Ungariei, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CCVI).

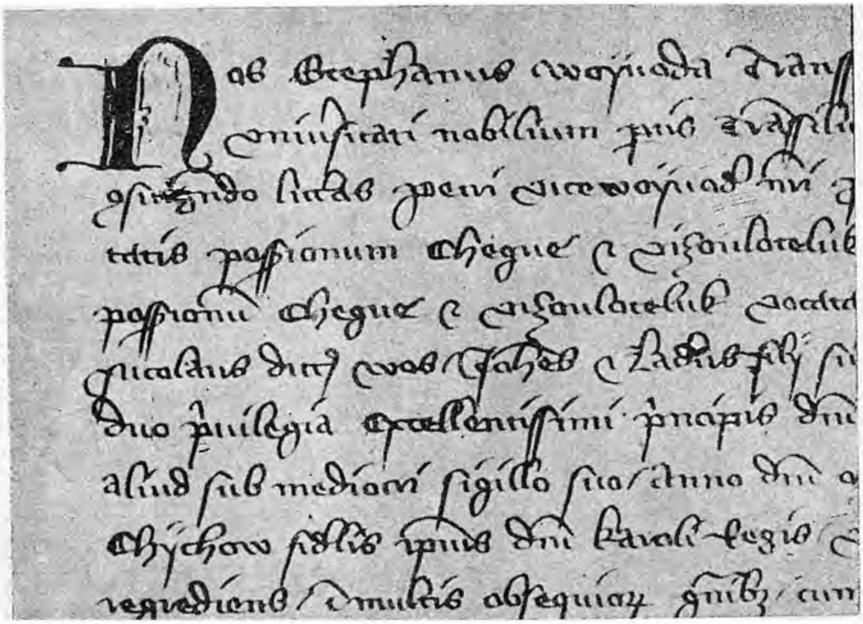
1) Doc. 2 august 1325 al capitlului din Alba-Iulie, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist ., VI).

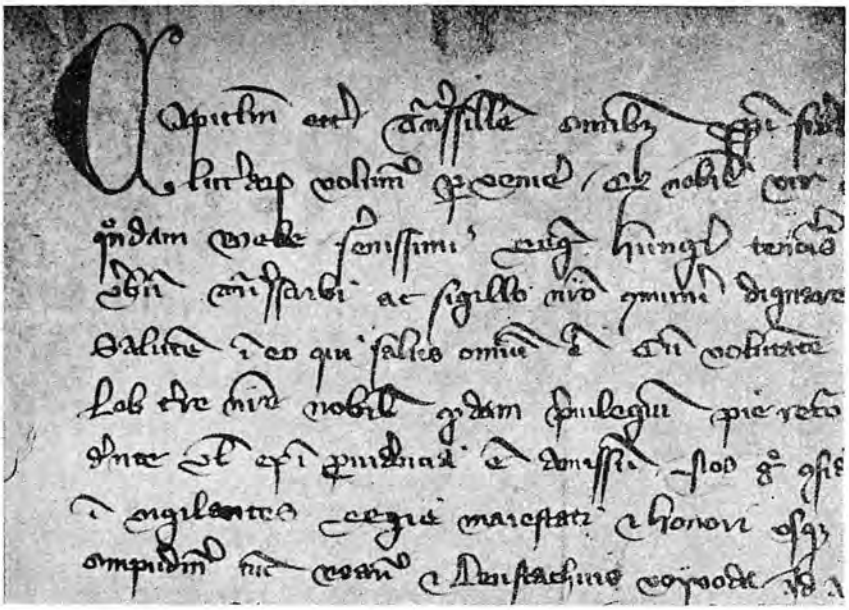
2) Doc. 15 aprilie 1358 al capitlului din Oradea, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., LXXXII).

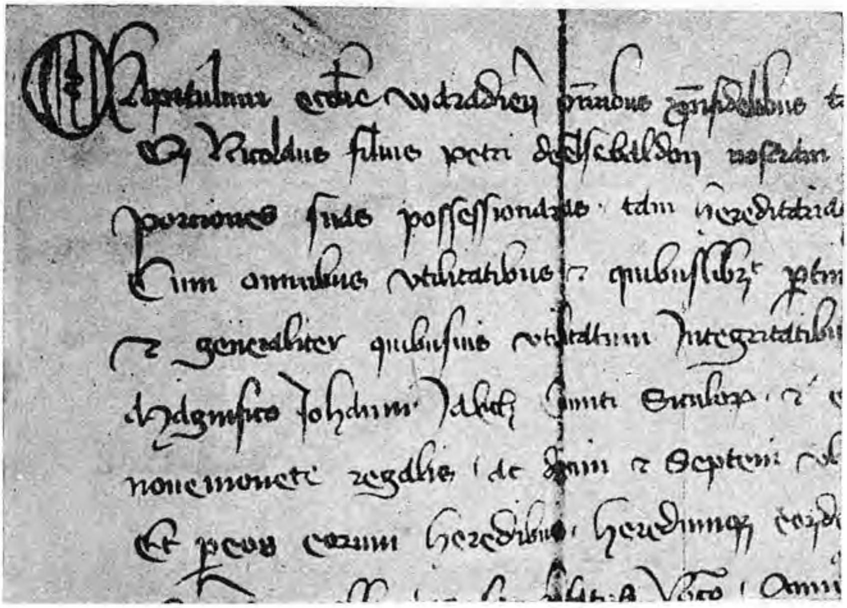
3) Doc. 1 mai 1414 al capitlului din Alba-Iulia, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CCI).

1) Doc. 10 octombrie 1345 al lui Ştefan Lackfi, voievodul Transilvaniei, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CCI, fasc. VIII, nr. 13).

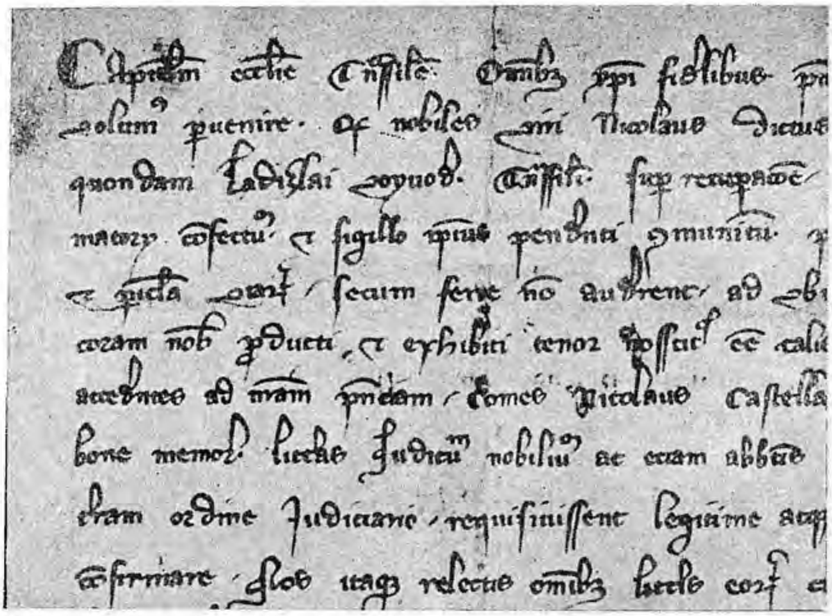

2) Doc. 15 decembrie 1349 al capitlului din Alba-Iulia, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CCI, fasc. II, nr. 1).

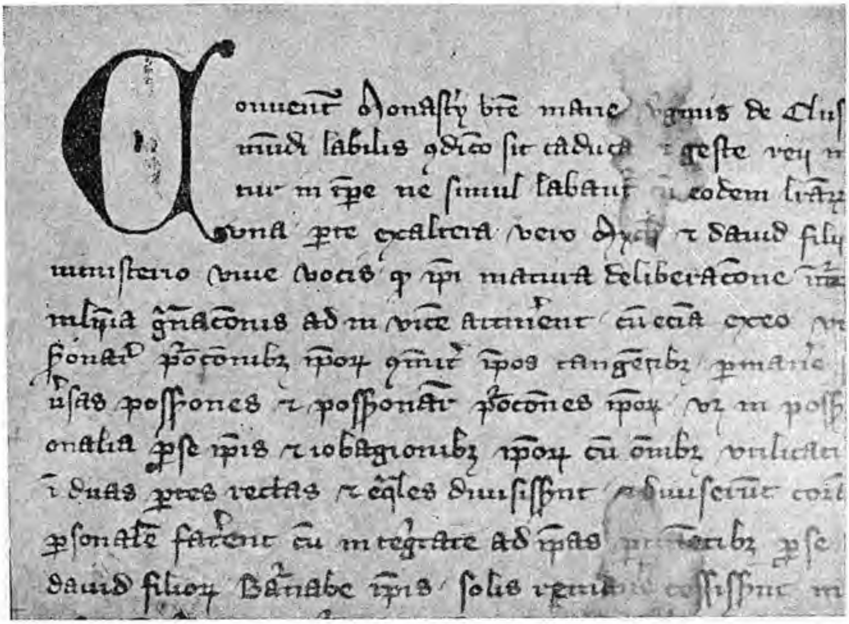

3) Doc. 10 august 1428 al capitlului din Oradea, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CCVI).

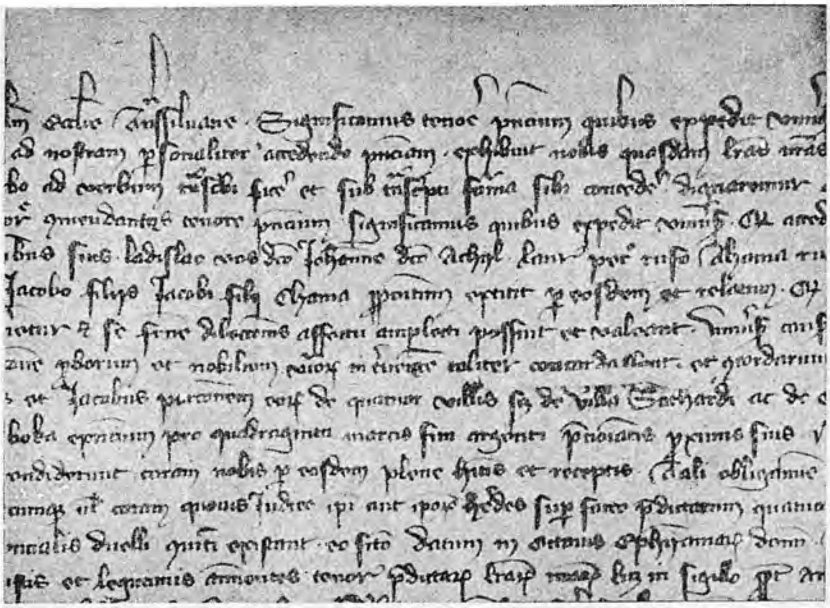
PLANŞA X/a.

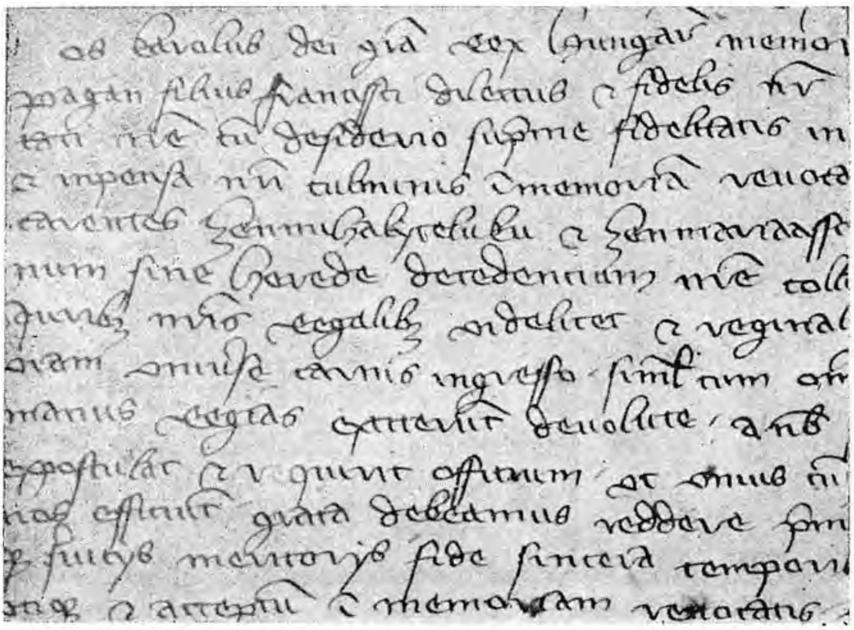
1) Doc. 16 septembrie 1335 al capitlului din Alba-Iulia, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CCI, fasc. XXXVIII, nr. 1).

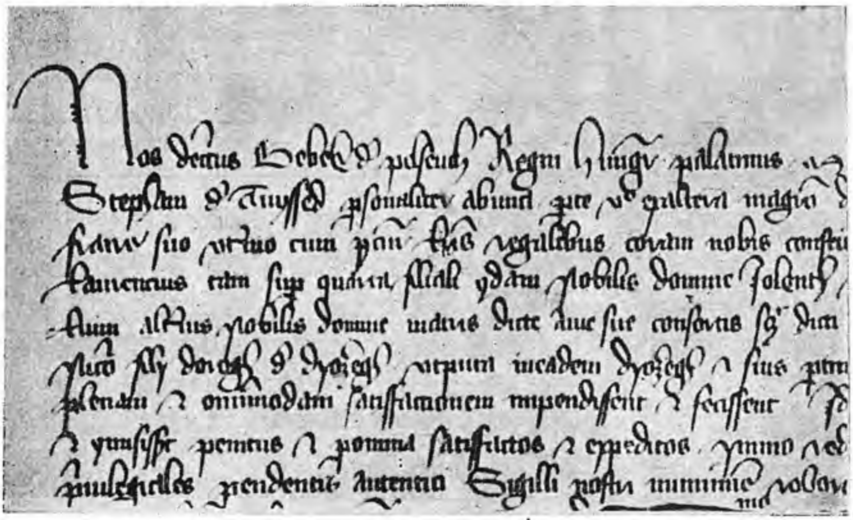
2) Doc., 11 iunie 1368 al conventului din Cluj-Mănăştur, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CLXIII, fasc. C, nr. 4).

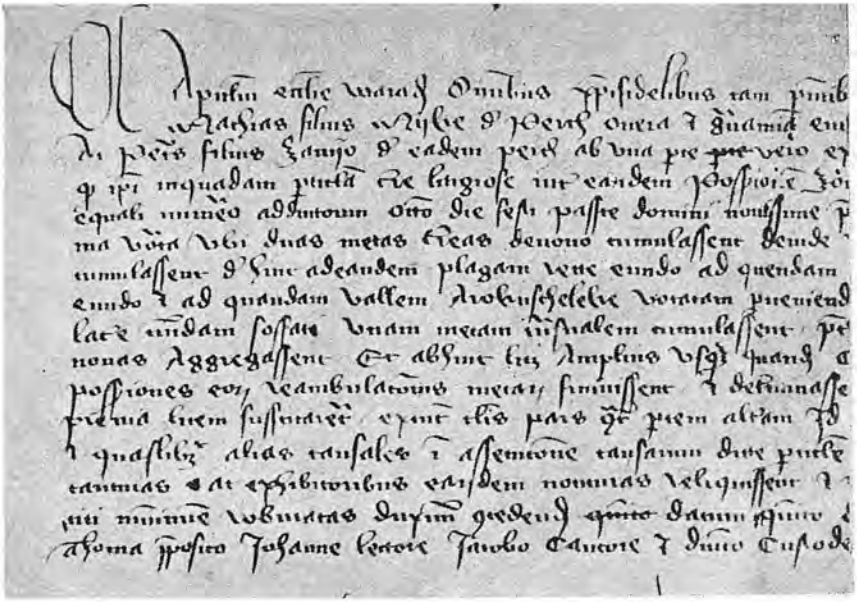
3) Doc. 6 iulie 1406 al capitlului din Alba-Iulia, fragment pergament, mărime orig. (Arh. ist., CCI, fasc. VIII, nr. 15)

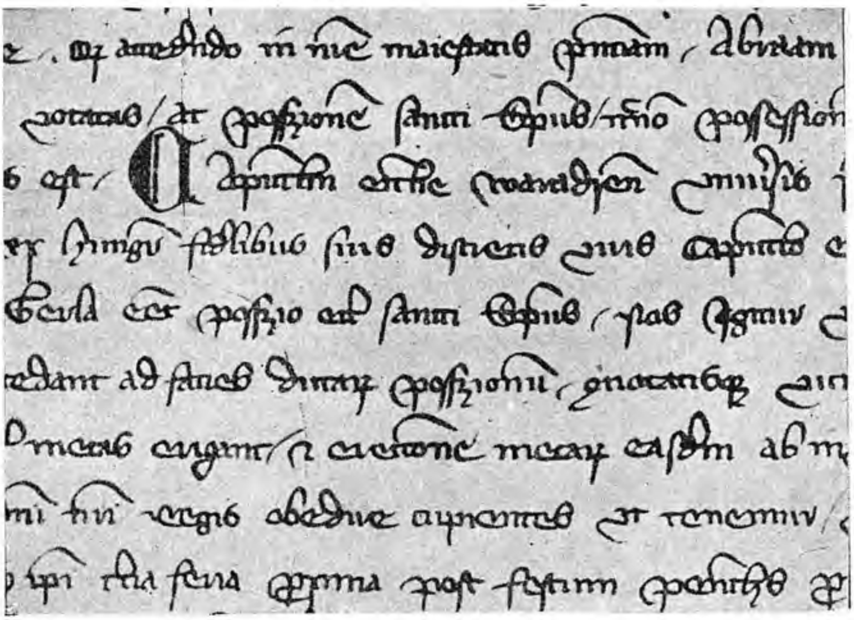
1) Doc. 6 octombrie 1332 al lui Carol Robert, regele Ungariei, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CCVI).

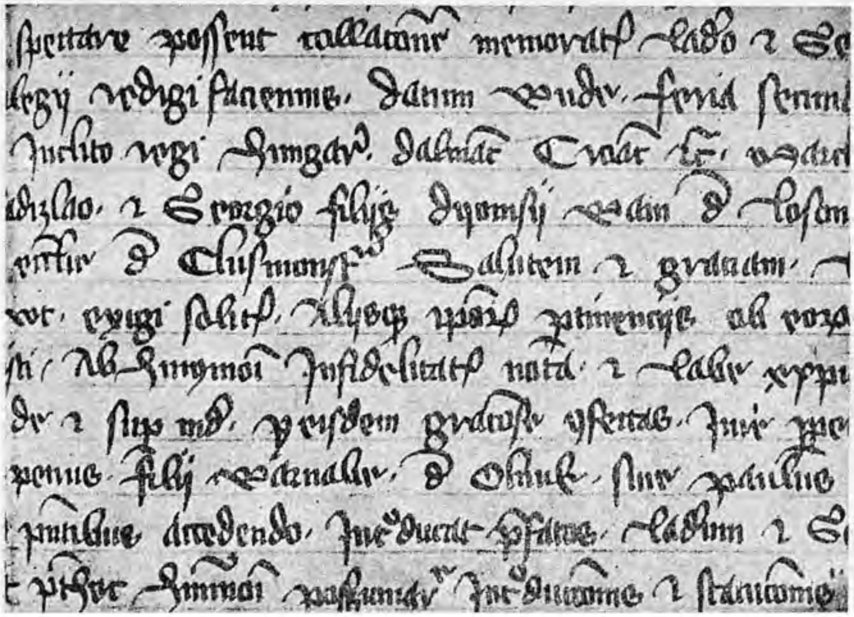
2) Doc. 14 februarie 1399 al lui Detre Bebek, palatinul Ungariei, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CXCVIII, fasc. 1, nr. 74).

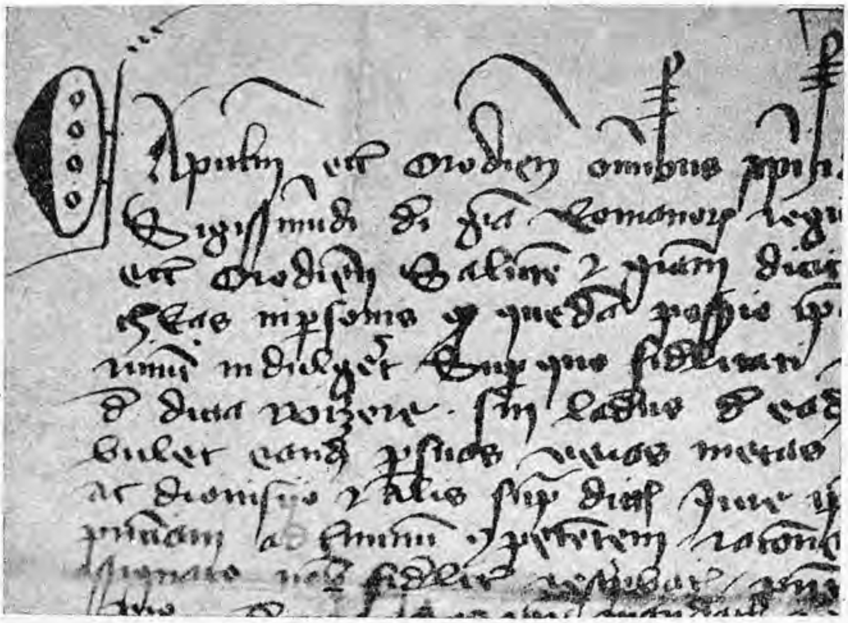
3) Doc. 7 aprilie 1407 al capitlului din Oradea, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CLXXXIV).

1) Doc. 28 aprilie 1352 al lui Ludovic I, regele Ungariei, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., VI).

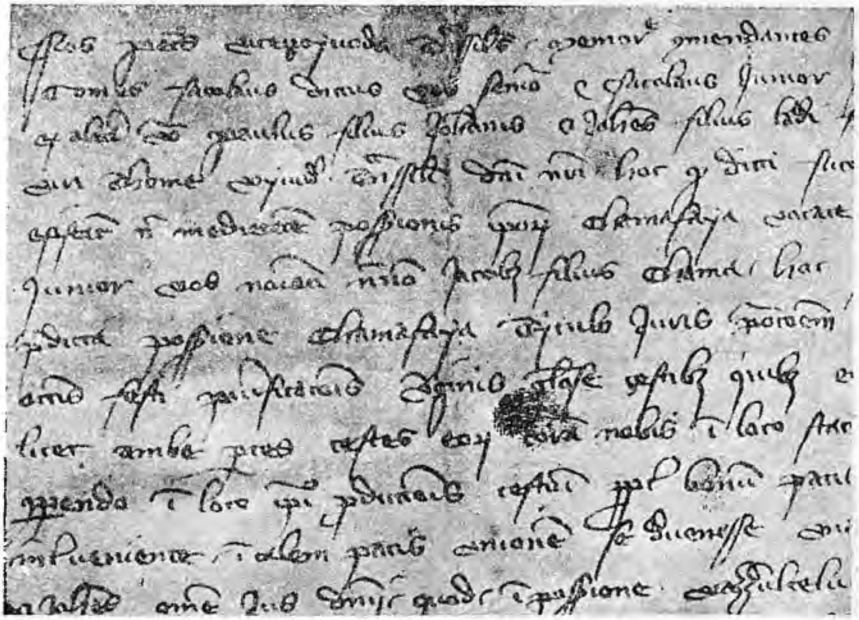

2) Doc. 11 aprilie 1406 al lui Sigismund, regele Ungariei, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., VI).

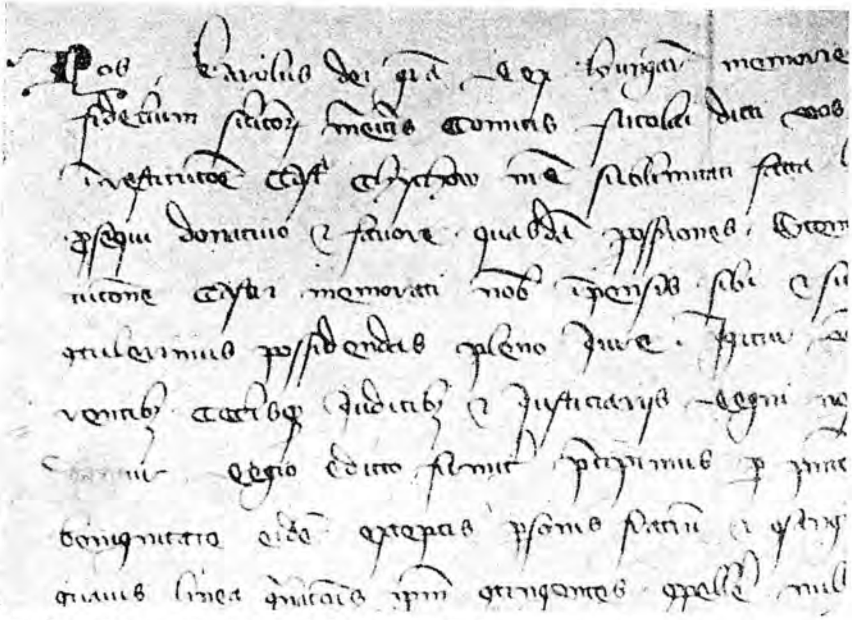

3) Doc. 10 august 1411 al capitlului din Arad, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CXC).

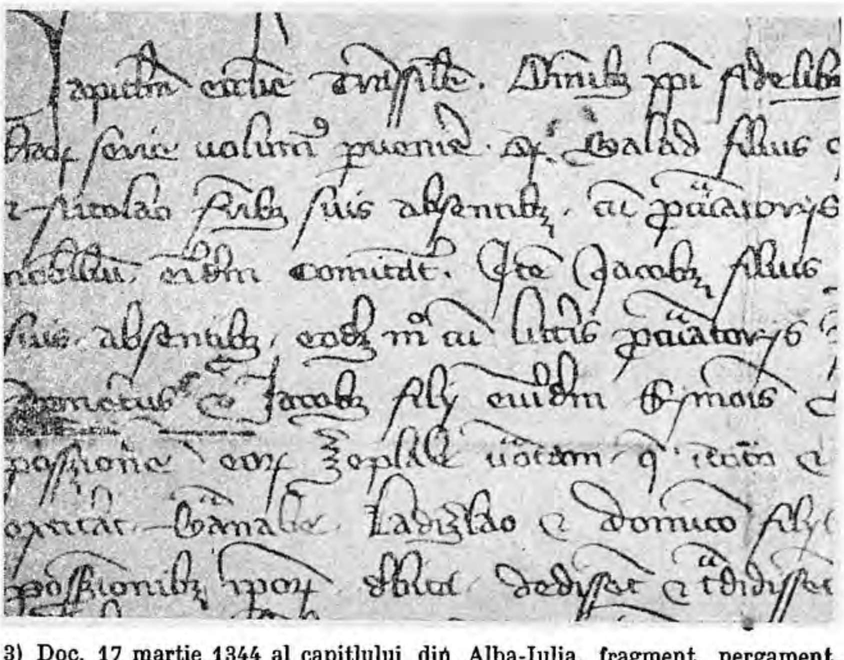
PLANŞA XIII/a.

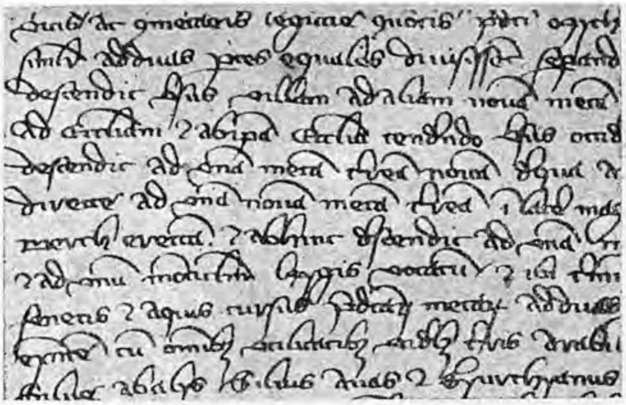
1) Doc. 11 februarie 1338 al lui Petru, vicevoievodul Transilvaniei, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CCI, fasc. II, nr. 4).

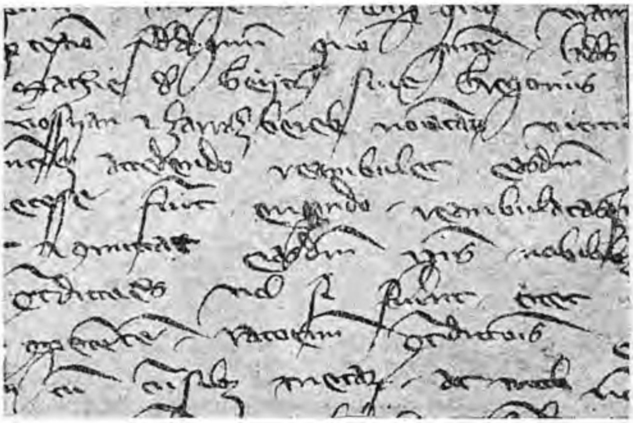
2) Doc. 9 ianuarie 1340 al lui Carol Robert, regele Ungariei, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CCI, fasc. VIII, nr. 7).

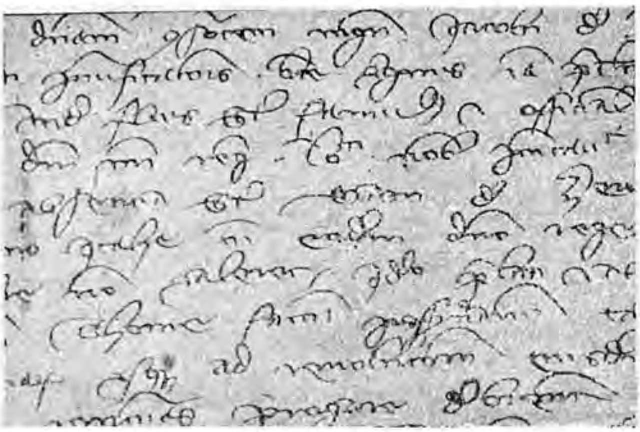
3) Doc. 17 martie 1344 al capitlului din Alba-Iulia, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CXC).

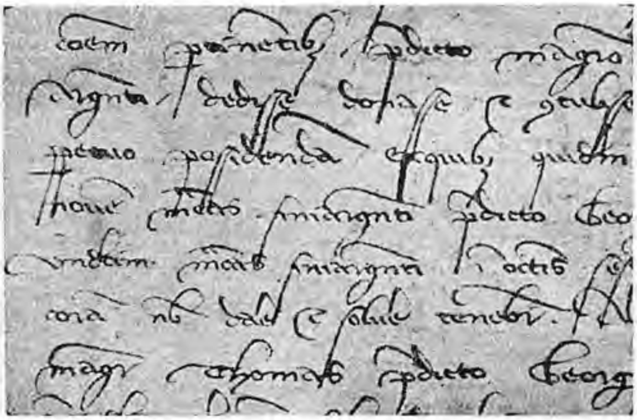
1) Doc. 8 octombrie 1348 al capitlului din Alba-Iulia, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CLXIII, fasc. P, nr. 1).

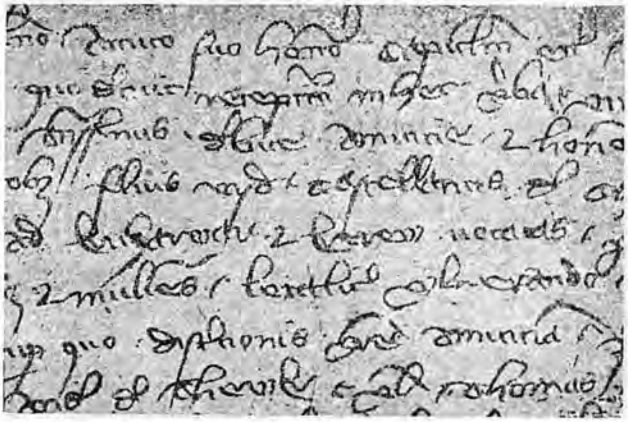
2) Doc. 16 iulie 1366 al lui Nic lae Konth, palatinul Ungariei, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., LXXXII).

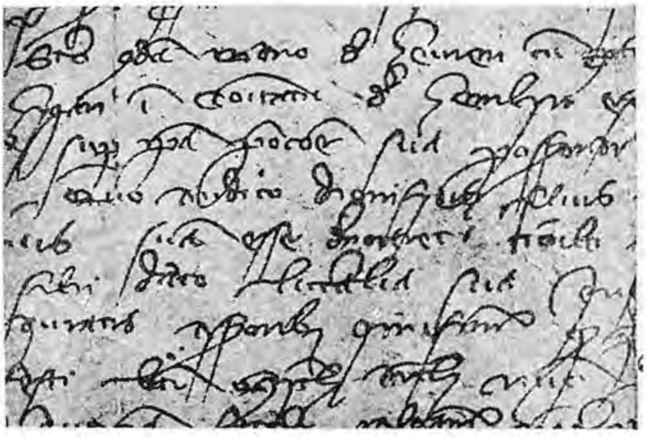
3) Doc. 27 februarie 1348 al lui Ioan, arhidiacon de Borsod, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., VI, fasc. R, nr. 26).

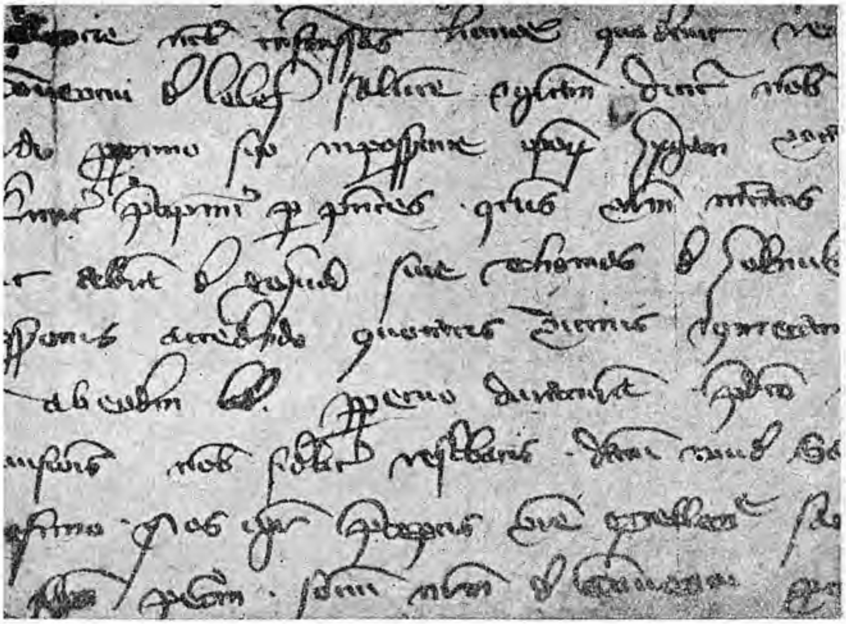
4) Doc. 22 septembrie 1351 al conventului din Cluj-Mănăştur, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., VI, fasc. R, nr. 28).

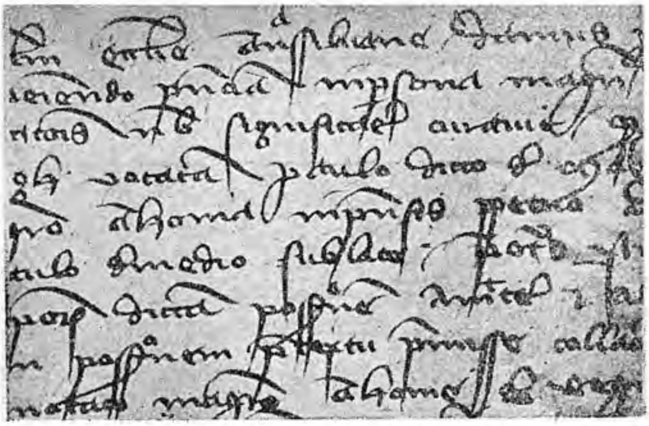
5) Doc. 29 noiembrie 1353 al capitlului din Alba-Iulia, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., VI, fasc. R, nr. 30).

6) Doc. 22 iulie 1351 al lui Nicolae Giletfi, palatinul Ungariei, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., VI, fasc. Y, nr. 7).

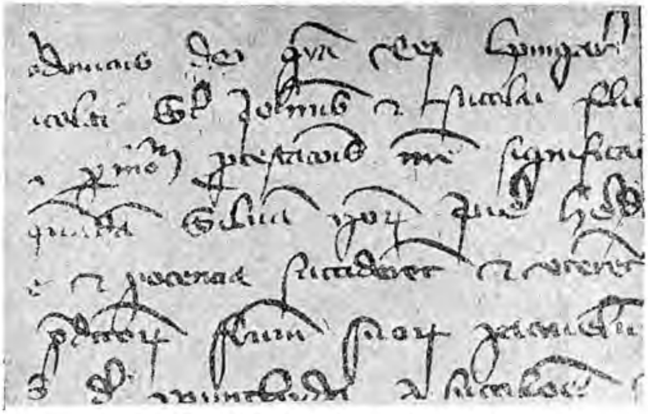

1) Doc. 17 octombrie 1350 al conventului din Leles, frágment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., VI, fasc. Y, nr. 6).

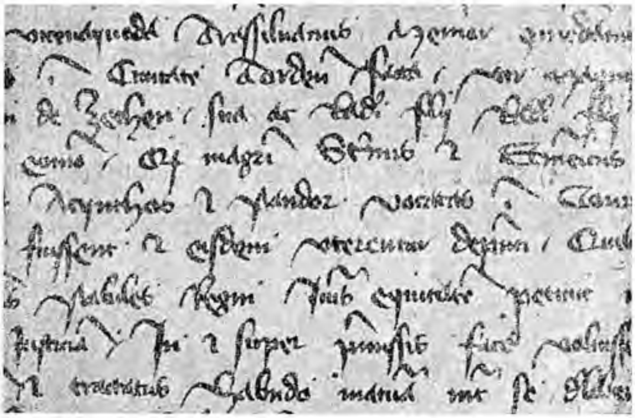

2) Doc. 27 septembrie 1356 al capitlului din Alba-Iulia, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., VI, fasc. R, nr. 36).

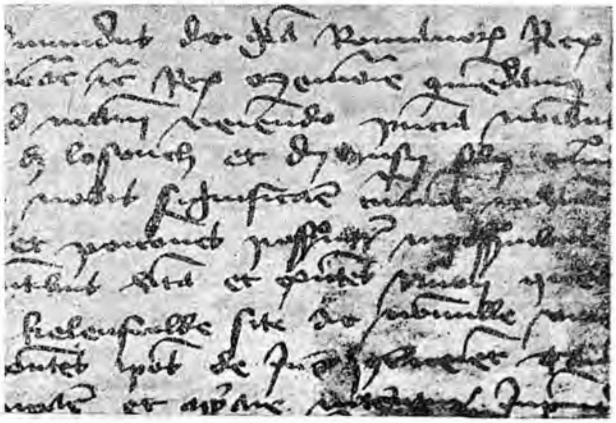
3) Doc. 3 ianuarie 1360 al lui Ludovic I, regele Ungariei, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., CLXIII, fasc. N., nr. 2).

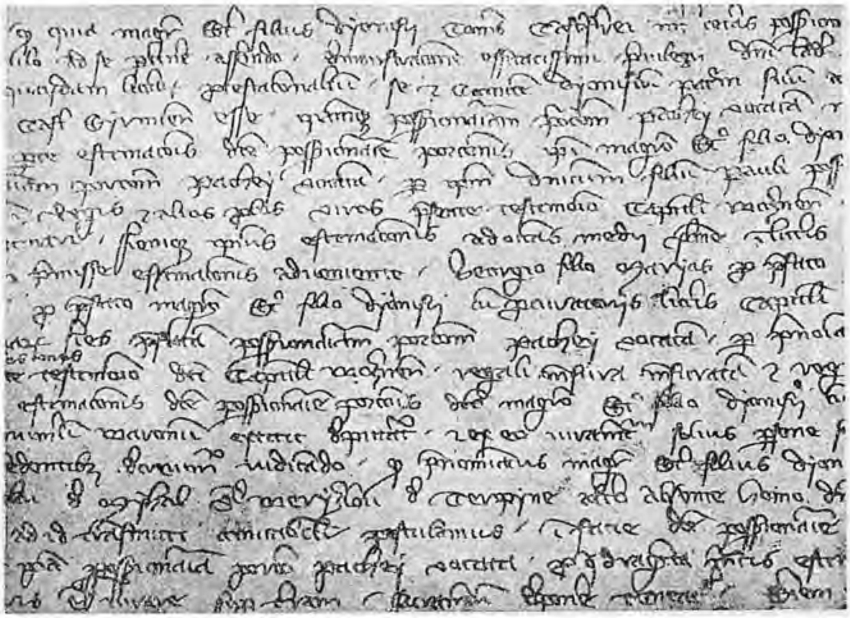
4) Doc. 23 iunie 1421 al lui Lorand Lépes, vicevoievodul Transilvaniei, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., VI, fasc. T, nr. 27).

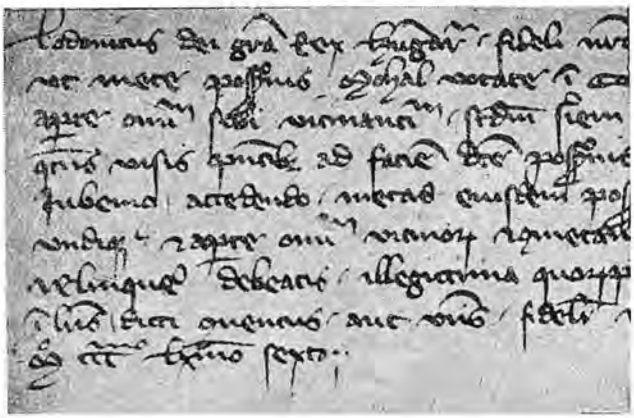
5) Doc. 25 august 1423 al lui Sigismund, regele Ungariei, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., VI, fasc. T, nr. 11).

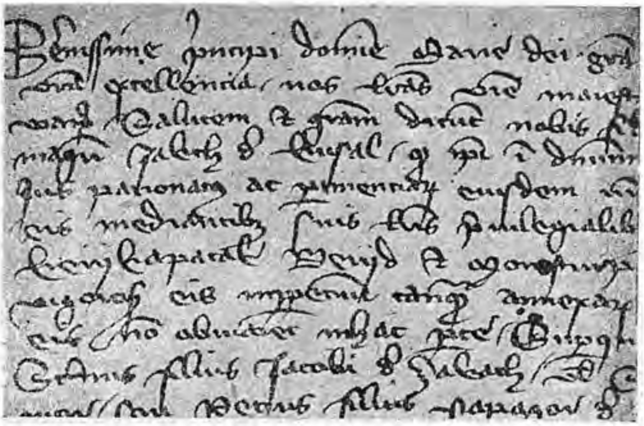
PLANŞA XVI/a.

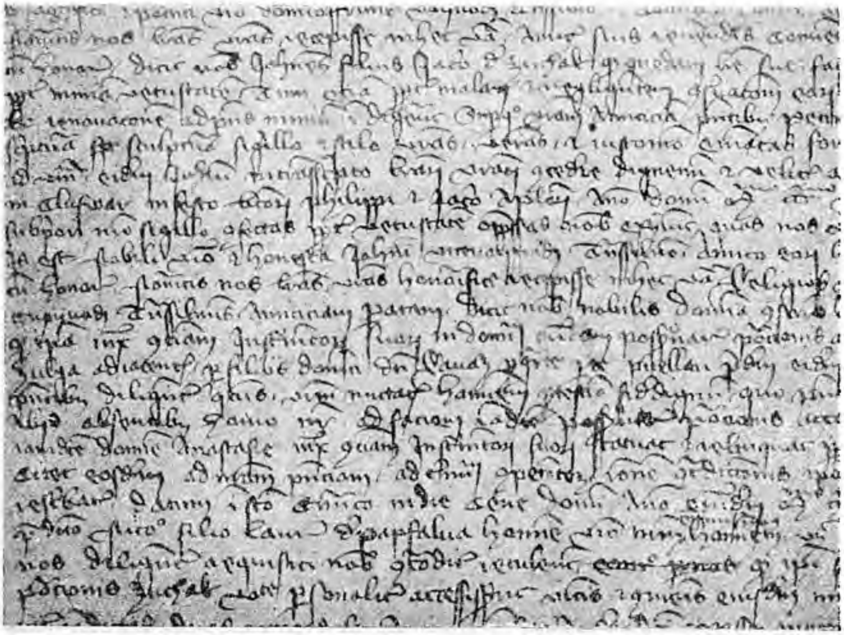
1) Doc. 8 aprilie 1332 al lui Paul, judele curţii regale, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., VI, fasc. R, nr. 12).

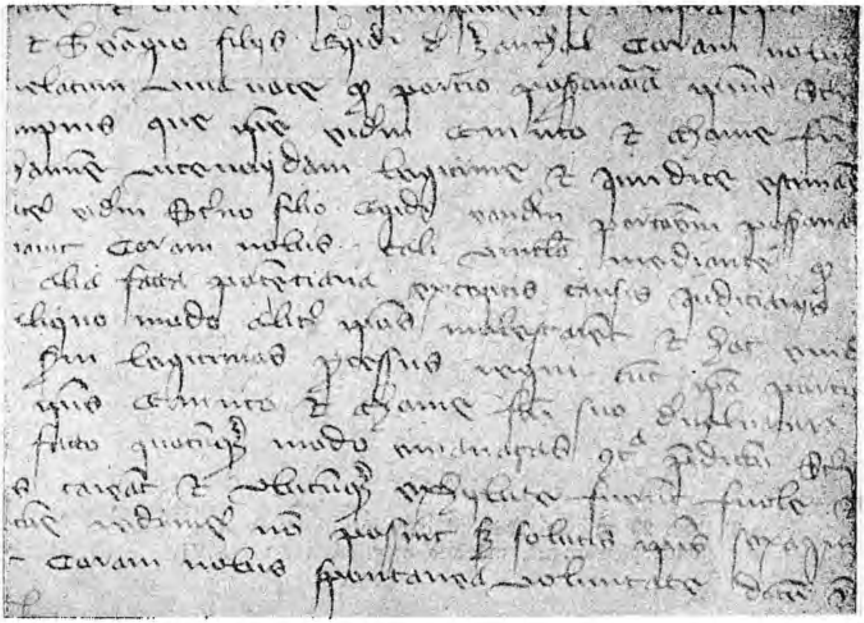
2) Doc. 21 martie 1366 al lui Ludovic I, regele Ungariei, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CCI, fasc. VII, nr. 1).

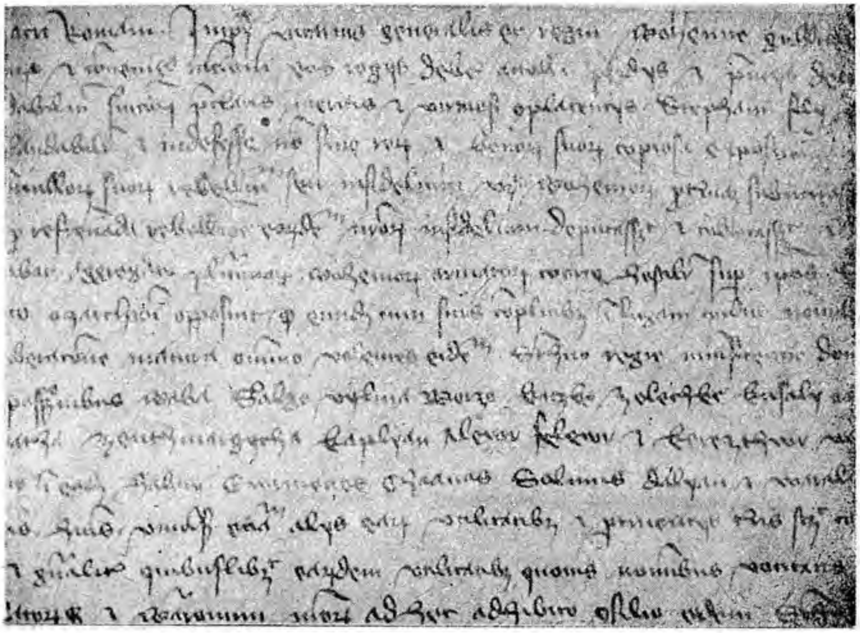
3) Doc. 23 martie 1386 al capitlului din Oradea, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CCVI).

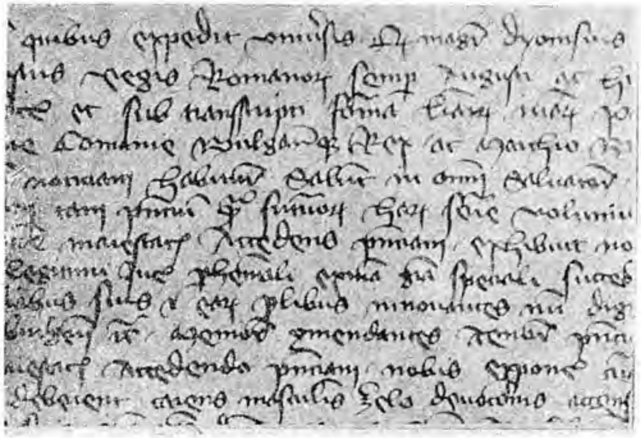
4) Doc. 8 mai 1394 al conventului din Cluj-Mănăştur, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., LXXXII).

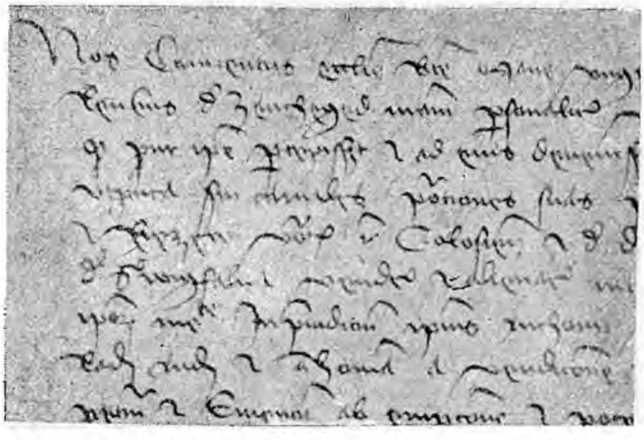
1) Doc. 15 mai 1387 al capitlului din Alba-Iulia, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., VI, fasc. 57, nr. 63).

2) Doc. 1 iunie 1405 al lui Sigismund, regele Ungariei, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., VI).

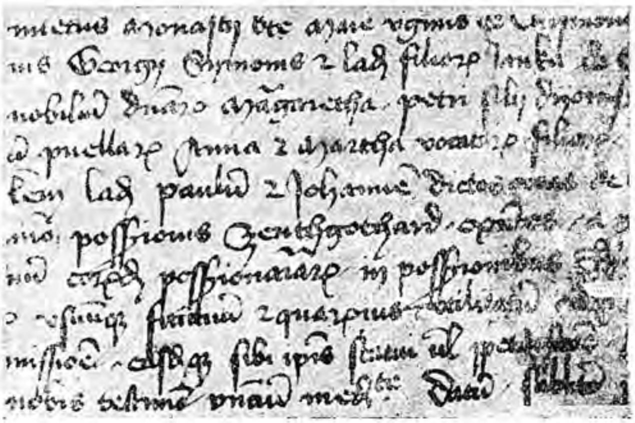

3) Doc. 4 octombrie 1412 al capitlului din Alba-Iulia, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., LXXXII).

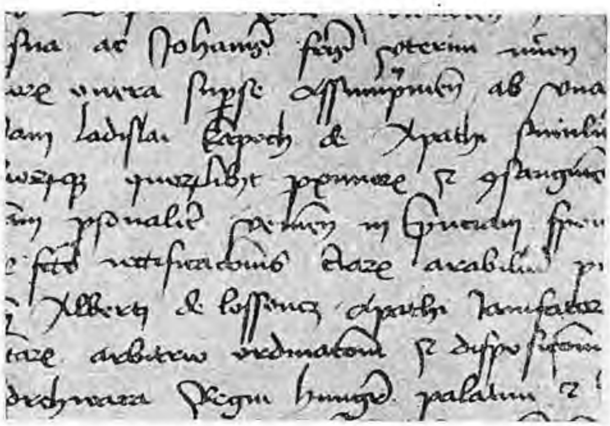

4) Doc. 2. februarie 1417 al conventului din Cluj-Mănăștur, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., CCI, fasc. IX, nr. 7).

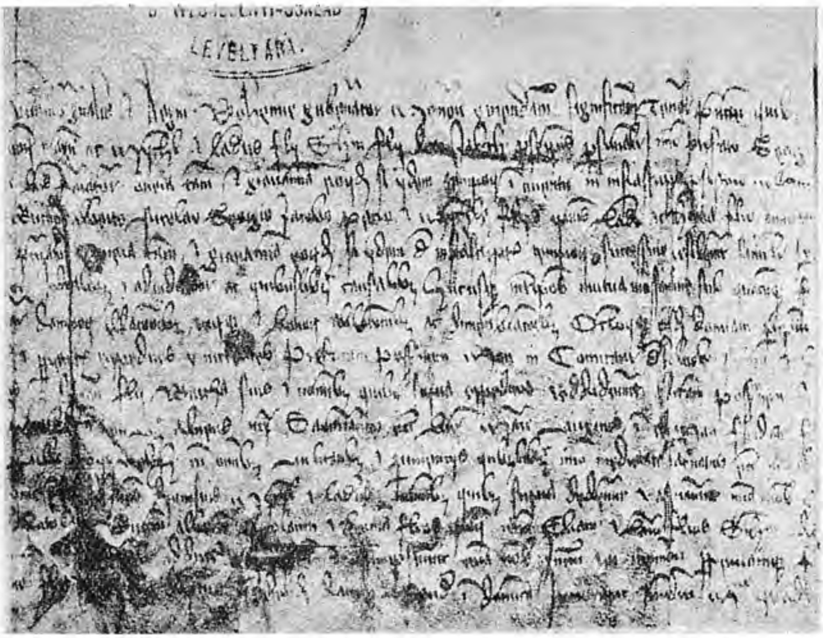
SCRIERE A CURSIVĂ DOCUMENTARĂ

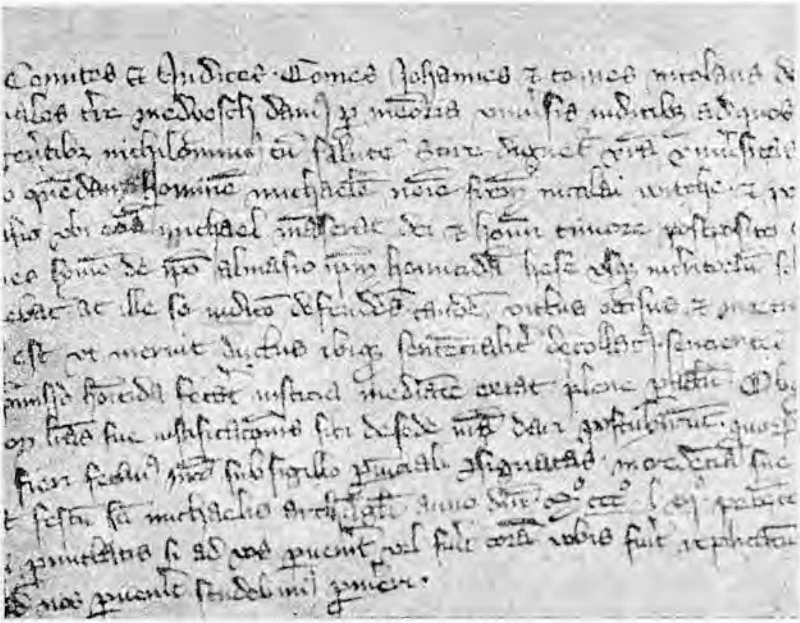
1) Doc. 6 noiembrie 1428 al conventului din Cluj-Mănăştur, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., CCI, fasc. XIV, nr. 1).

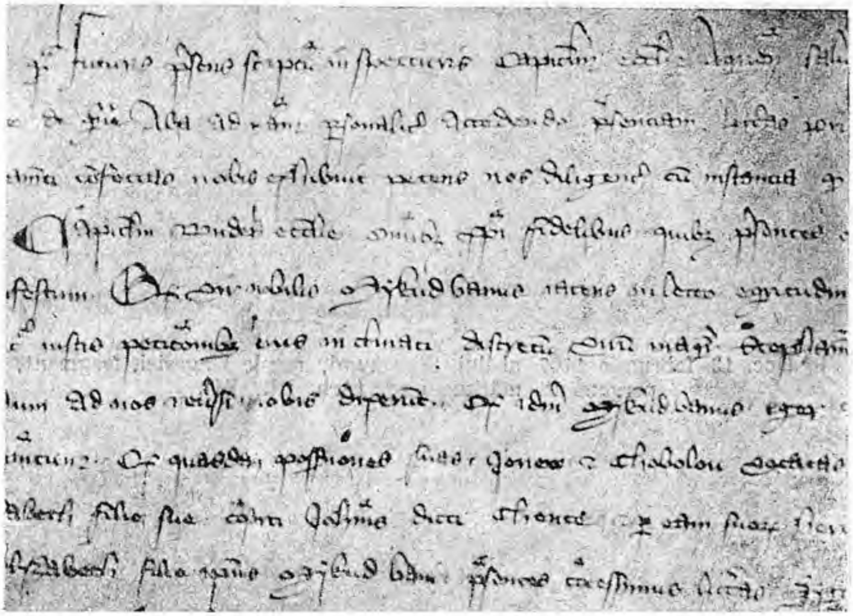
2) Doc. 19 mai 1447 al capitlului din Oradea, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., VI, fasc. T, nr. 19).

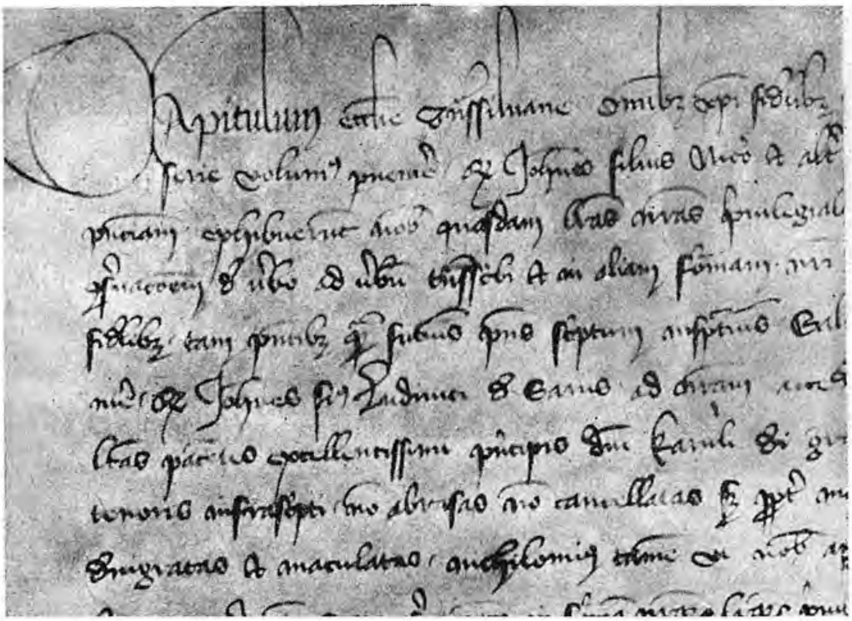
3) Doc. 13 februarie 1407 al lui Sigismund, regele Ungariei, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., VI).

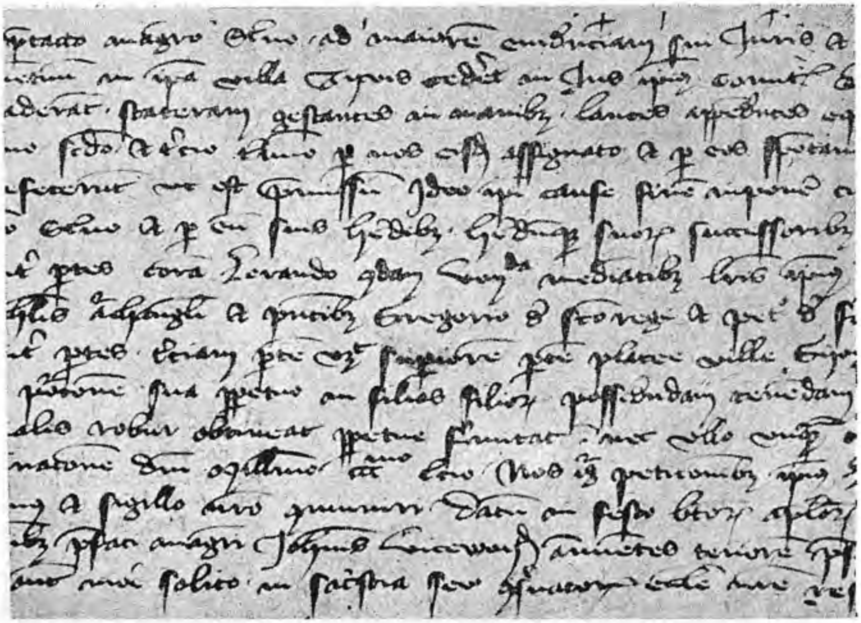
4) Doc. 1 octombrie 1356 al scaunului Mediaş, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., LXXXII).

1) Doc. din 1326 al capitlului din Agria, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CXC).

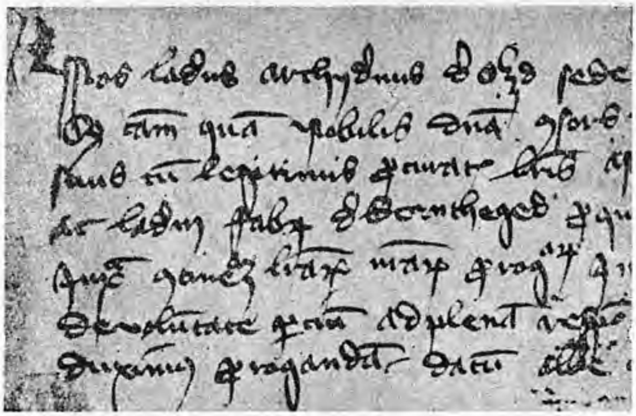

2) Doc. 13 iunie 1400 al capitlului din Alba-Iulia, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CXC).

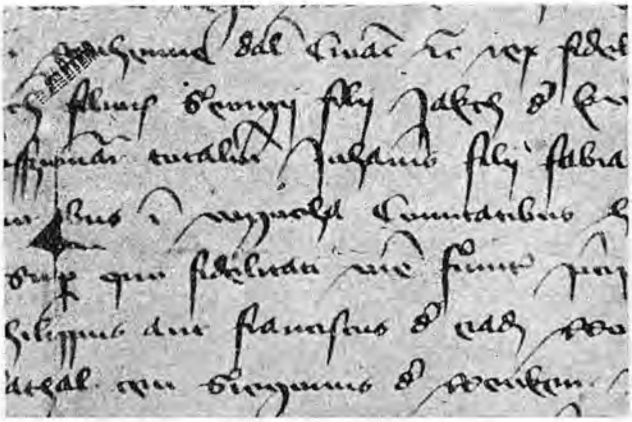

3) Doc. 13 ianuarie 1400 al capitlului din Alba-Iulia, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CLXIII, fasc. V, nr. 2).

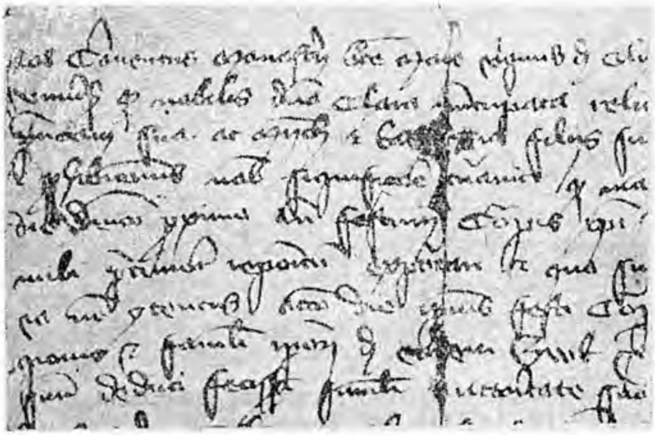
SCRIEREA CURSIVĂ DOCUMENTARĂ

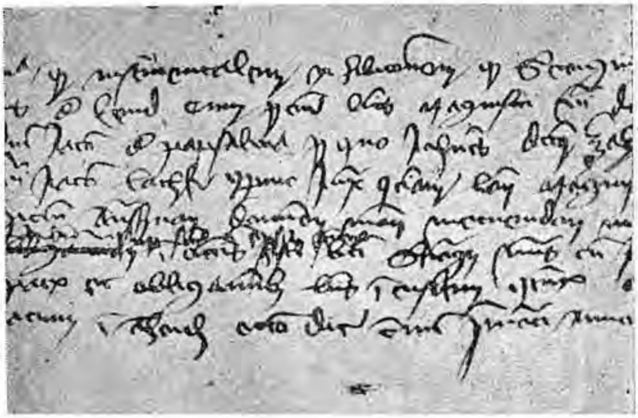
1) Doc. 16 iunie 1389 al lui Ladislau arhidiaconul de Ozd, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., CCI, fasc. XXXVIII, nr. 64).

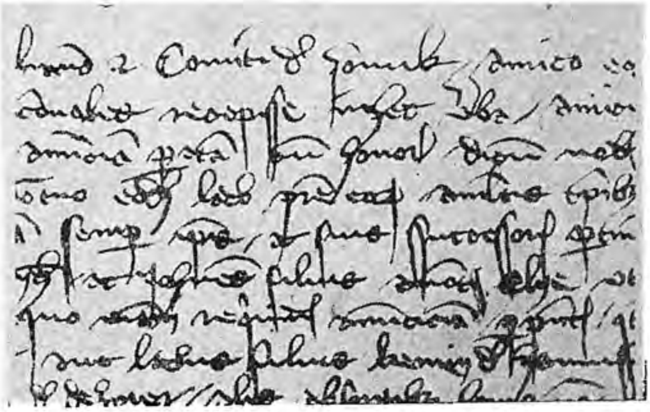
2) Doc. 25 iunie 1421 al conventului din Leles, fragment, hîrtie, mărime orig. Arh. ist., CCVI).

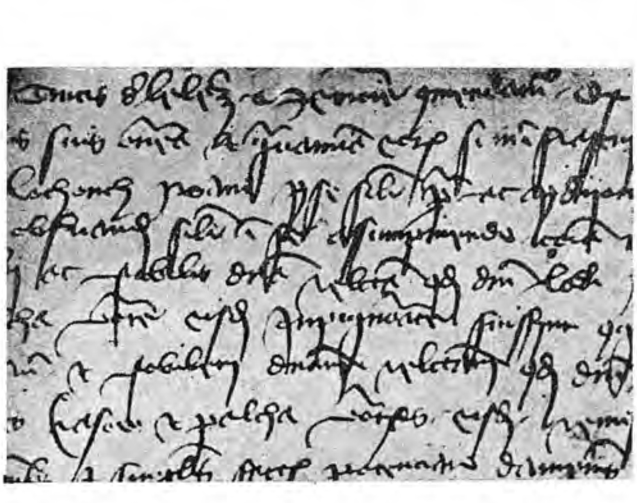
3) Doc. 26 septembrie 1396 al conventului din Cluj-Mănăştur, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., CLXIII, fasc. A, nr. 3).

4) Doc. 8 mai 1408 al lui Ioan de Dăbîca, vicevoievodul Transilvaniei, fragment hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., VI).

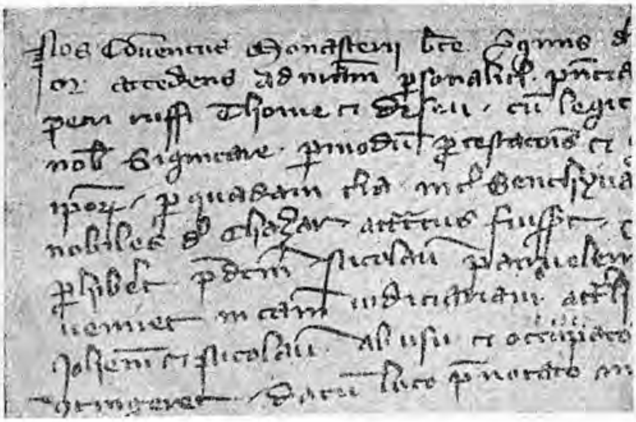

5) Doc. 15 mai 1390 al conventului din Cluj-Mănăştur fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., CLXIII, fasc. A, nr. 2).

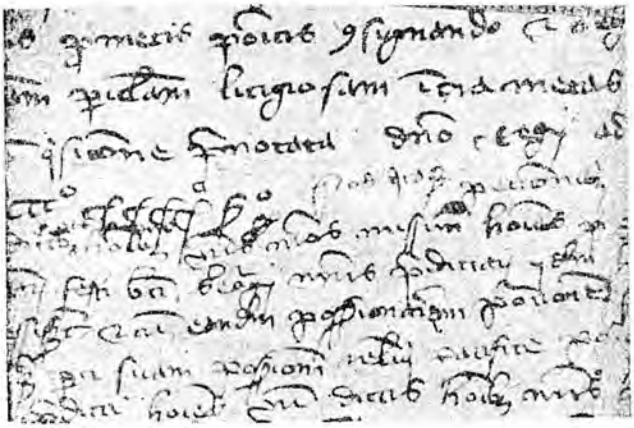

6) Doc. 18 iunie 1408 al conventului din Leles, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., VI, fasc. T, nr. 4).

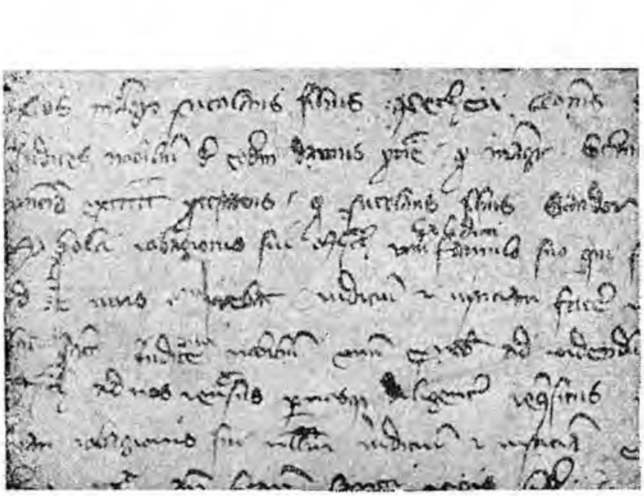
PLANȘA XXI/a.

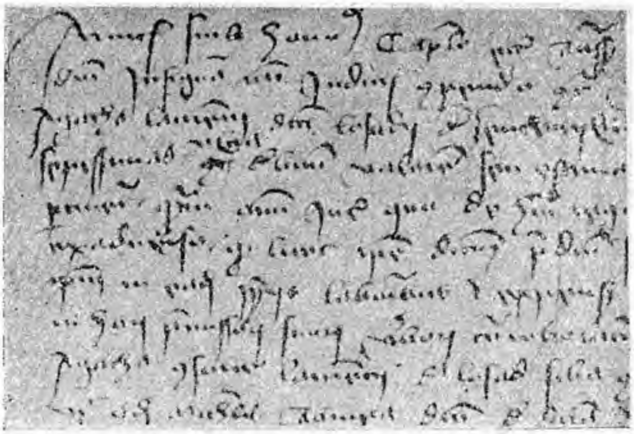
1) Doc. 29 septembrie 1342 al conventului din Cluj-Mănăștur, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., CCI, fasc. VIII, nr. 12).

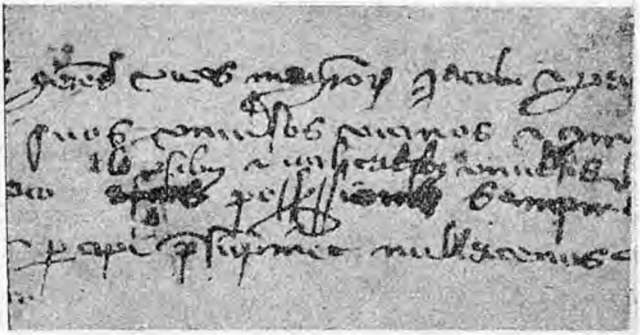
2) Doc. 11 mai 1342 al capitlului din Zips, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., VI, fasc. II, nr. 15).

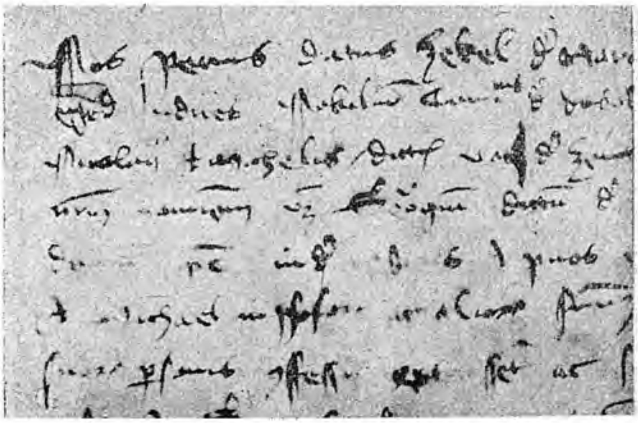
3) Doc. 26 iunie 1369 al comitatului Dăbîca, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., CCI, fasc. XXXVIII, nr. 37).

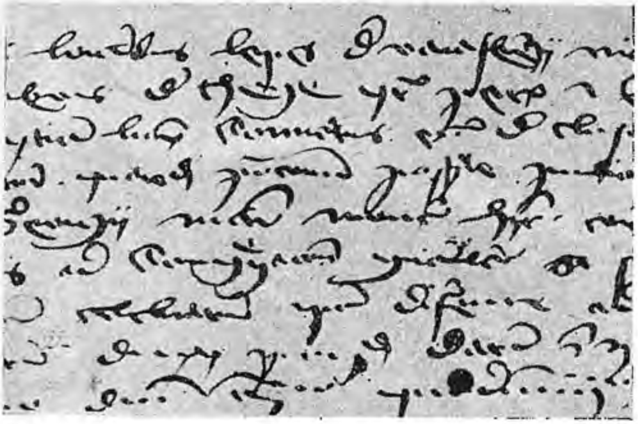
4) Doc. din 1418 al lui Lorand Lépes, vicevoievodul Transilvaniei, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., CXC).

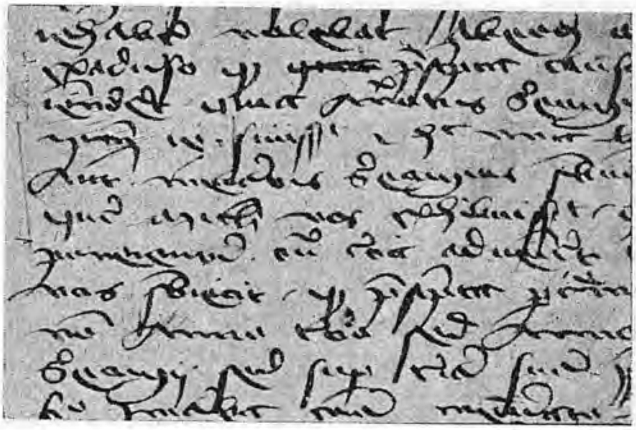
5) Doc. 16 noiembrie 1336 al comitatului Szabolcs, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., CXC).

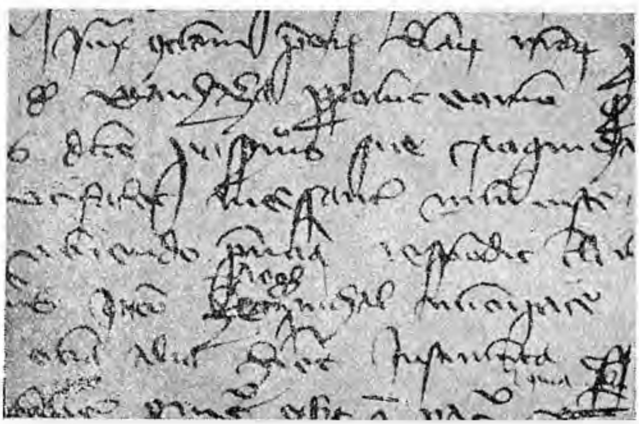
6) Doc. 27 martie 1424 al comitatului Dăbîca, fragment. hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., CCI, fasc. IX, nr. 2).

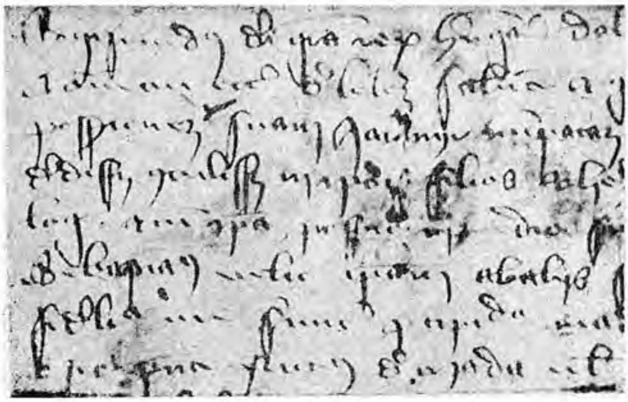
1) Doc. 9 mai 1417 al lui Lorand Lépes, vicevoievodul Transilvaniei, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., CCI, fasc. III, nr. 22).

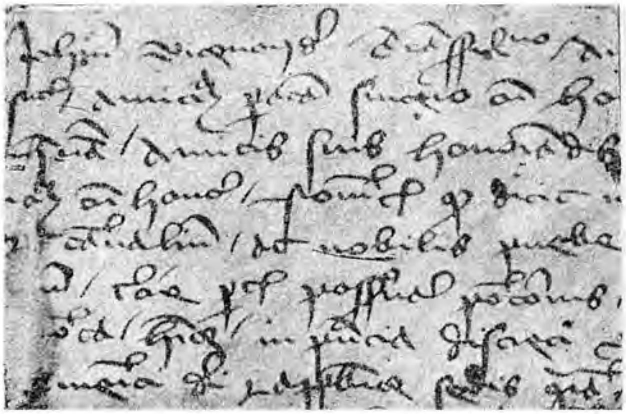
2) Doc. 13 decembrie 1429 al comitatului Dăbîca, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., CCI, fasc. XIII, nr. 14).

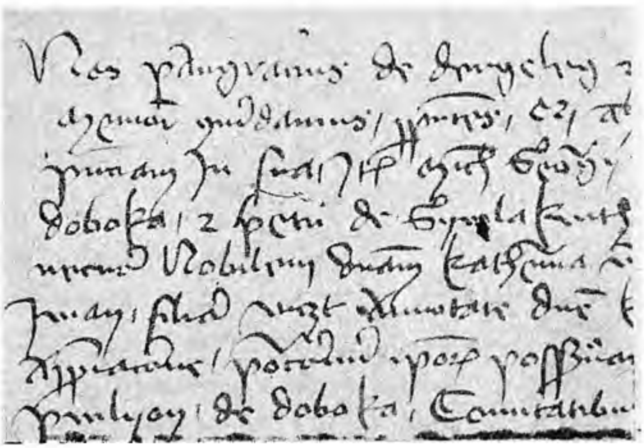
3) Doc. 15 octombrie 1375 al lui Iacob de Zips. judele curţii regale, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., LXXXII).

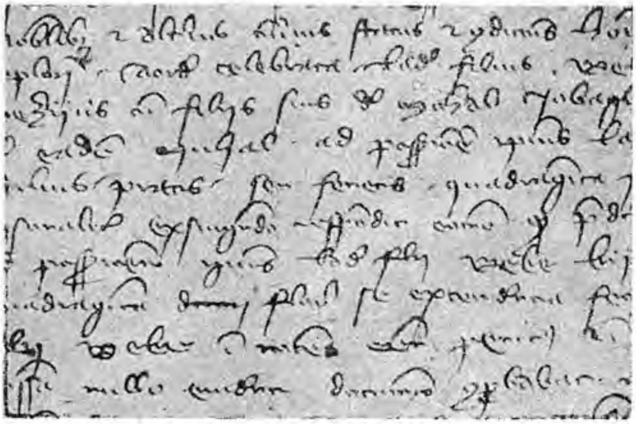
4) Doc. 14 mai 1388 al lui Sigismund, regele Ungariei, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., LXXXII).

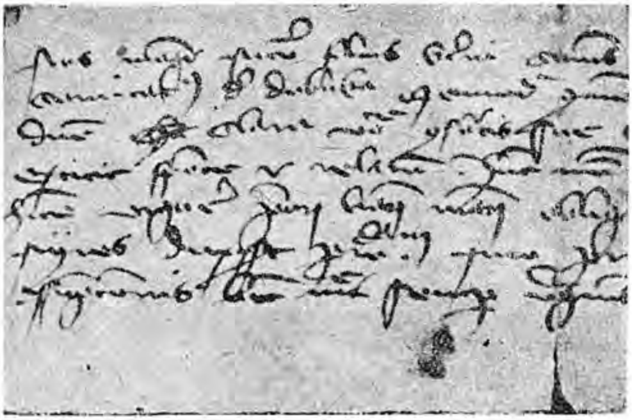
5) Doc. 17 iulie 1389 al conventului din Cluj-Mănăştur, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. Ist., CXC).

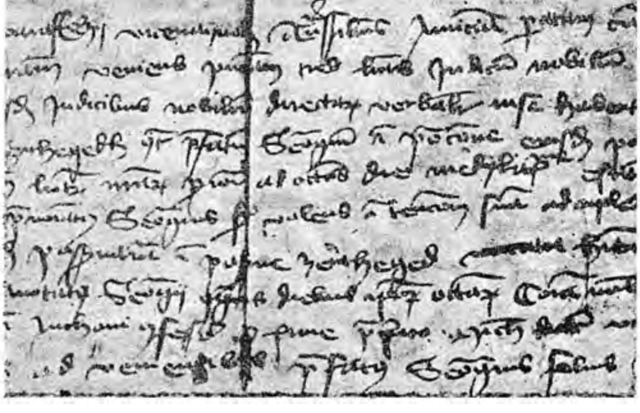
6) Doc. 9 martie 1444 al vicevoievozilor Transilvaniei, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., CCI, fasc. XVI, nr. 6).

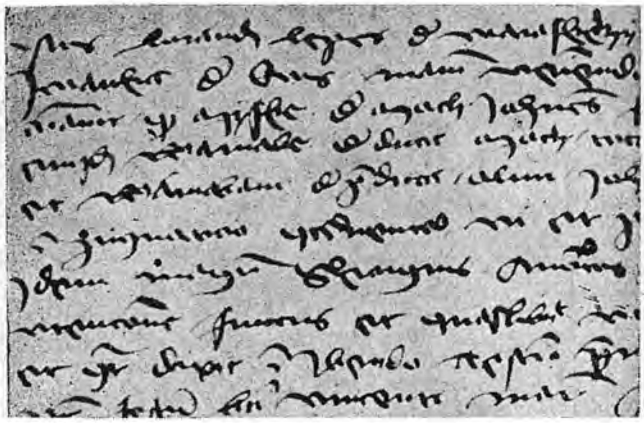
1) Doc. 15 mai 1366 al lui Dionisie Lackfi, voievodul Transilvaniei, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., CCI, fasc. VII, nr. 3).

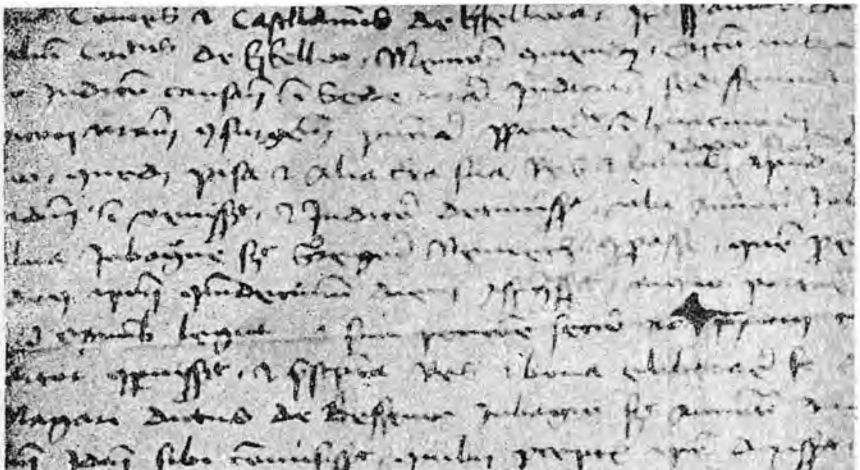
2) Doc. 16 august 1384 a, comitatului Dăbîca, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., CCI, fasc. LIV, nr 2).

3) Doc. 16 mai 1419 al lui Lorand Lépes, vicevoievodul Transilvaniei, fragment hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., CCI, fasc. IX, nr. 3).

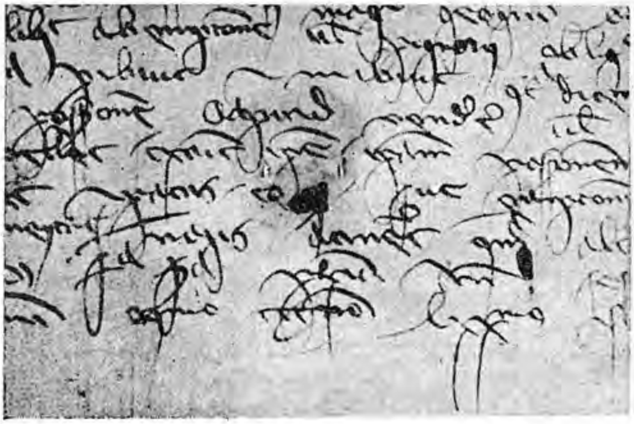

4) Doc. 23 ianuarie 1423 al lui Lorand Lépes, vicevoievodul Transilvaniei, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., CCI, fasc. XXXIX, nr. 207).

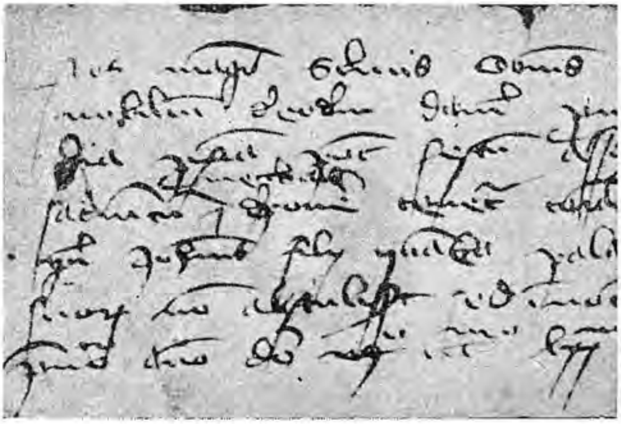

5) Doc. 11 noiembrie 1439 al comitatului Tîrnava, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., CXXVIII).

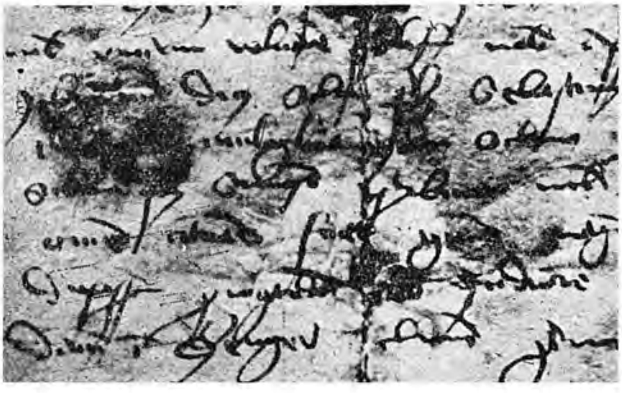
PLANŞA XXIV/a.

1) Doc. 31 ianuarie 1379 al lui Ioan, vicevoievodul Transilvaniei, fragment, mărime orig. (Arh. ist., VI, fasc. J, nr. 8).

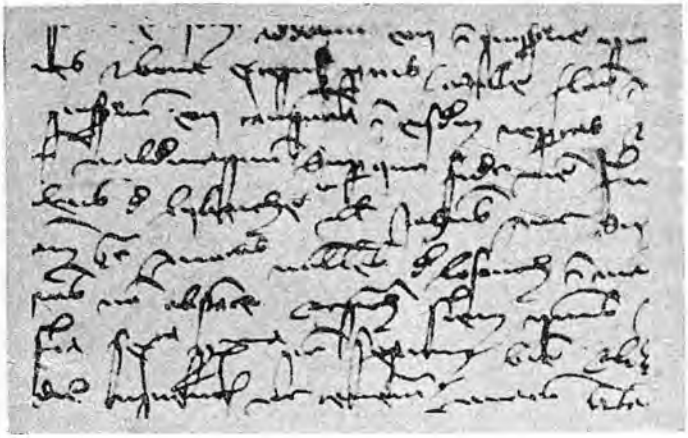

2) Doc. 16 august 1379 al comitatului Dăbîca, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., CCI, fasc. XXXIX, nr. 195).

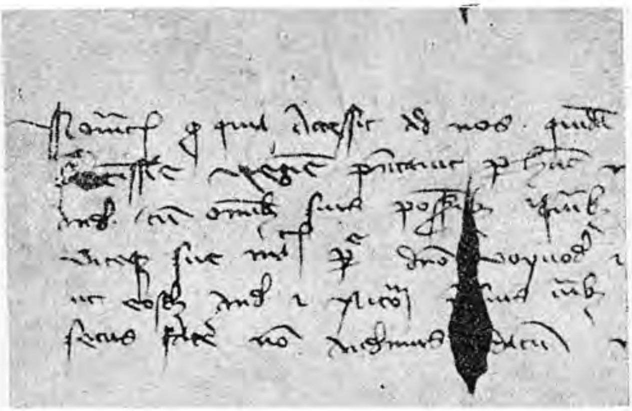

3) Doc. 15 septembrie 1393 al comitatului Satu-Mare, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., LXXXII).

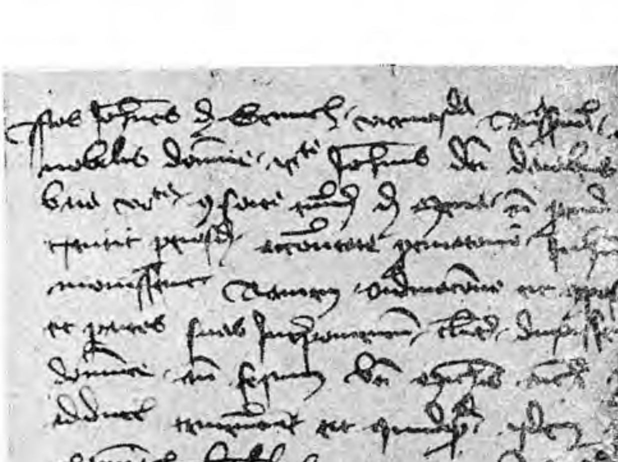
4) Doc. 18 decembrie 1399 al conventului din Sáhy (R. Cehoslovacă), fragment hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., VI, fasc. S., nr. 34).

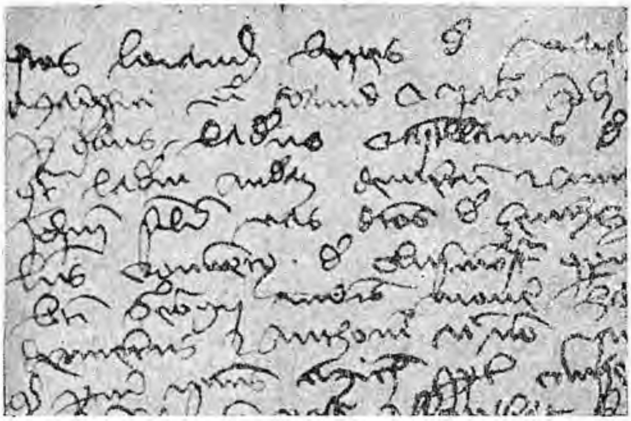
5) Doc. 29 martie <1384> al lui Nicolae, fiul lui Ştefan, (misivă), fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., CCI, fasc. XXXVIII, nr. 62).

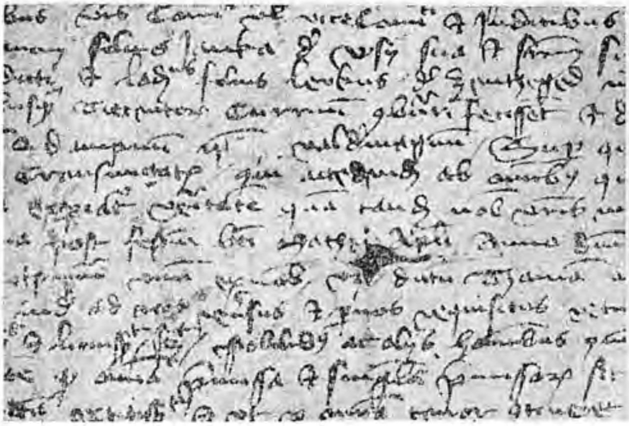
6) Doc. 15 septembrie 1399 al lui Ioan de Sverch, vicevoievodul Transilvaniei, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., CLXIII, fasc. A, nr. 4).

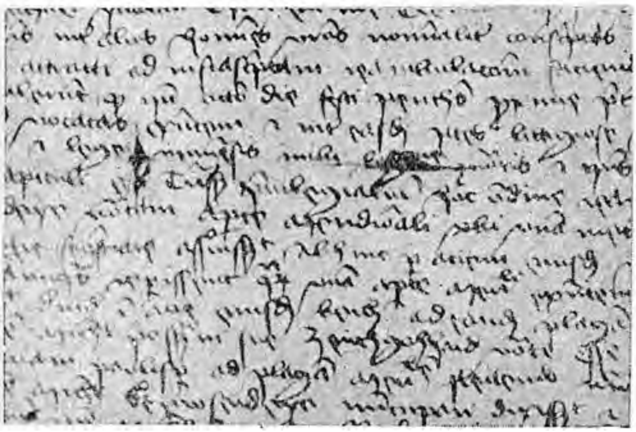
PLANŞA XXV/a.

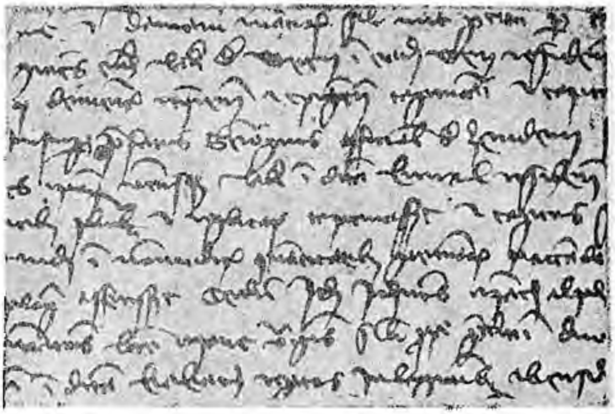
1) Doc. 8 mai 1416 al lui Lorand Lépes, vicevoievodul Transilvaniei, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., CCI, fasc. XXXIX, nr. 140).

2) Doc. 21 octombrie 1416 al comitatului Cluj, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., CCI, fasc. XIII, nr. 1).

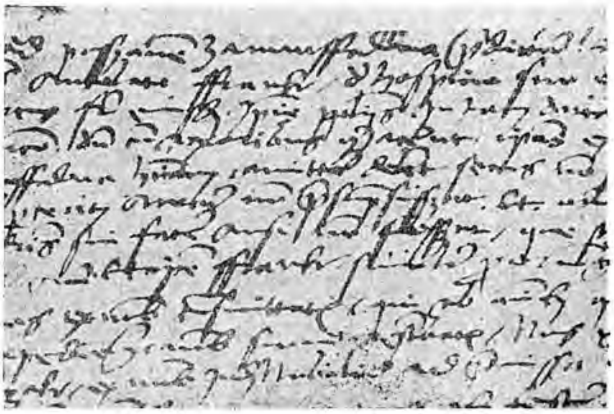
3) Doc. 13 iunie ⟨1419⟩ al conventului din Cluj-Mănăştur, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., CCI, fasc. IX, nr. 4).

4) Doc. 17 ianuarie, 1435 al capitlului din Nitra, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., VI, fasc. T, nr. 28).

5) Doc. 9 august 1452 al comitatului Solnocul Interior, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., VI, fasc. 68, nr. 15).

6) Doc. 26 iunie 1465 al comitatului Cluj, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist. CXXVIII).

DIN PALEOGRAFIA CHIRILICĂ ROMÎNEASCĂ

DE

EMIL VÎRTOSU

Cel mai vechi text scris în limba romînă, cu litere chirilice, este scrisoarea lui Neacșu dela Cîmpulung, din «1521». Alături de aceasta trebuie puse manuscrisele cuprinzînd textele rotacizante din secolul al XVI-lea: Psaltirea Șcheiană, Codicele Voronețean, Psaltirea Hurmuzaki și, odată cu ele, tipăriturile lui Coresi — cea mai veche purtînd data 1559.

Enumerînd cîteva din cele mai vechi pagini de limbă și scriere romînească, adăugăm constatarea unanimă că, începînd din cea dintîi jumătate a secolului al XVI-lea și mergînd pînă în anul unirii 1859, timp de patru sute și mai bine de ani, aproape tot ce s-a scris în limba romînă la noi s-a scris cu alfabetul chirilic: documente și texte religioase, manuscrise și cărți, inscripții, însemnări, legende de sigilii etc.

Așadar, cunoașterea acestui fel de a scrie este fundamental necesară pentru paleograful și istoricul care cercetează istoria patriei noastre. Paleograful trebue să fie un specialist în măsură să descifreze, să înțeleagă și să transcrie toate textele scrise în limba romînă cu alfabetul chirilic. Paleograful este tehnicianul expert al vechilor scrisuri și, în această calitate, el pune la îndemîna cercetătorului materialul documentar de bază, adică înseși mărturiile timpurilor apuse. Opera istoriografului și a filologului se întemeiază înainte de toate pe texte, iar interpretarea lor pornește în general de la felul în care paleograful le-a descifrat și le-a transcris.

În raport cu funcțiunea socială pe care o îndeplinește, răspunderea paleografului apare ca foarte mare. De aceea, priceperea și pregătirea lui trebuie să corespundă acestei sarcini. Astfel, întrucît în cancelaria noastră s-a scris în mai multe limbi: slavă, greacă, latină, etc., paleograful romîn va trebui să aibă și suficiente cunoștințe cel puțin din limbile și paleografiile amintite mai sus.

Deasemenea, el trebue să ajungă a deosebi, fără șovăire, o copie de un act autentic, un fals de un original, și să fie în măsură a identifica, localiza și data textele nedatate, conducîndu-se în aceasta după particularitățile lor grafice, coroborate — pentru verificare — cu particularitățile de formular și de conținut.

Pentru a răspunde acestei misiuni, paleograful trebue să ajungă a ceti bine și cu deplină siguranță vechile texte chirilice, adică pentru descifrarea unei simple litere să-i știe deosebi trăsătura fundamentală, specifică: trăsătura cheie; precum și pentru descifrarea unui cuvînt, a unei semnături, să poată găsi litera cheie. Spre a ajunge la aceasta, paleograful are nevoie să cunoască evoluția și diferențierea scrierii chirilice romînești, pe provincii și pe momentele cruciale ale grafiei, să-i recunoască elementele caracteristice,

întemeindu-se pe modul scrierii şi ajutîndu-se şi de cunoaşterea materialului de scris etc.

Pe scurt, paleograful nu se poate mulţumi numai cu a şti să descifreze, într-o măsură mai mare sau mai mică, vechile texte chirilice. El nu trebuie să rămînă un simplu practician, ci are datoria să se ridice de la practică la considerarea principială a problemelor, de la cazul particular la recunoaşterea cadrului general în care şi cazul particular îşi găseşte locul cuvenit.

Definind caracteristicile paleografului, am definit însăşi disciplina, obiectul şi metoda paleografiei chirilico-romînească. Dar, din nefericire,pentru a-şi îndeplini cu bune rezultate misiunea, paleograful romîn nu are la îndemînă nici tratate, nici manuale privind problemele de paleografie chirilică romînească, ci numai acele bune, dar prea sumare « orientări » ale lui N. Cartojan [1]. El mai are la îndemînă doar cîteva albume-colecţii de facsimile, dar şi acestea incomplete şi cu destinaţie mai ales didactică.

Studiul pe care îl prezentăm acum încercă să umple, imperfect şi numai în parte, această lipsă, prin studierea istorico-evolutivă a unora din problemele mai importante ale paleografiei chirilice romîneşti. Constatările şi enunţările noastre se întemeiază, în primul rînd, pe scrierea întrebuinţată în documente, în tot felul de documente: publice şi particulare, deoarece în documente găsim o scriere vie, în mişcare, o scriere legată direct de dezvoltarea vieţii economice, sociale şi culturale din ţările noastre.

Dar nu am lăsat deoparte nici manuscrisele, al căror fel de scriere arată o evoluţie mult mai înceată, uneori chiar foarte conservatoare (mai ales la manuscrisele scrise în mănăstiri).

În sfîrşit, cercetarea a fost întregită prin folosirea şi a particularităţilor întîlnite în tipăriturile chirilice romîneşti, începînd cu cele coresiene.

În felul acesta, se poate spune că enunţările şi constatările noastre caută să înfăţişeze scrierea chirilică romînească în toată întinderea ei, în timp şi în spaţiu, adică pleacă de la studierea celor mai vechi monumente de grafie chirilică romînească şi merge pînă la introducerea oficială a alfabetului latin (c. 1859); şi de pretutindeni unde s-a scris în romîneşte cu litere chirilice, urmărind problemele de grafie chirilică în desfăşurarea lor organică: apariţie, dezvoltare, transformare, dispariţie, şi în strînsă legătură cu ansamblul social feudal. Şi deşi am mers pe liniile mari ale problemelor înfăţişate, totuşi nu au fost trecute cu vederea excepţiile, abaterile — conştiente sau altfel —, precum şi unele aspecte minore.

Constatările şi enunţările se întemeiază, deci, pe fapte grafice, care au fost coroborate — cînd a fost cu putinţă — şi cu informaţii culese din izvoarele timpului. Totuşi, e departe de noi pretenţia de a prezenta aici absolut toate formele de manifestare grafică din trecutul nostru. În orice caz, în faţa fenomenelor de grafie ce ne-au fost la îndemînă nu am luat nici odată atitudini apriorice pentru explicarea lor, ci concluziile formulate au fost multiplu verificate pe realităţile istorice ale scrierii chirilice romîneşti, trecîndu-se de la constatare la explicare, de la rezultat la cauzalitate şi considerînd scrierea ca un fenomen esenţialmente social.

[1] I. Bianu <şi> N. Cartojan, *Album de paleografie romînească (scrierea chirilică)*, ed. a III-a, Bucureşti, 1940 (p. 5—10: Orientări în paleografie chirilică). (Arhivele statului. Şcoala de arhivistică). B. P. Hasdeu anunţase cîndva intenţia să alcătuiască un « tratat de paleografie slavo-romînă» (*Cuvente den betrani*, I, Bucureşti, 1878, p. 3), dar intenţia nu s-a înfăptuit.

În acelaşi timp, constatările şi enunţările acestor pagini îşi au rostul şi necesitatea lor bine definite: de a făuri un climat favorabil şi a servi ca un îndreptar, mai ales dacă avem în vedere că pe întinsul patriei noastre există încă mult material chirilic nefolosit de istoriografia noastră, îndeosebi pentru istoria locală şi că, pentru a-l descifra, înţelege şi transcrie, este nevoie de paleografi cu foarte bună pregătire.

Şi tocmai în legătură cu aceasta, constatările şi enunţările noastre au menirea să ajute trecerea de la rudimentele practicii, de la întîmplare, la înţelegerea principială, de la empirism la metodă, la ştiinţă.

De aceea, în cele ce urmează, încercăm să prezentăm, sumar şi sintetic, numai o parte din observaţiile şi constatările personale privind scrierea chirilică romînească, unele din ele fiind rezultate din munca noastră de colaborare la marea colecţie de *Documente privind istoria Romîniei* (orînduirea feudală), sperînd că în curînd vom putea înfăptui un larg şi documentat tratat de paleografie chirilică romînească.

ALFABETUL

Alfabetul chirilic romînesc este alfabetul folosit în scrierea textelor romîneşti şi are 43 de semne, numite la fel, sau aproape la fel, ca în limba slavă, de unde au fost împrumutate. Multe din ele nu erau necesare, iar altele se deosebesc de semnele similare slave printr-o valoare fonetică nuanţată oarecum pe specificul limbii romîne, în timp ce cîteva au servit ca să producă destulă confuzie în exprimarea grafică a unora din vocalele romîneşti.

Astfel, pentru unele sunete au existat de totdeauna două şi chiar trei semne, cărora nu le-a corespuns şi o valoare fonetică diferenţiată; precum au existat şi semne speciale pentru litere compuse, alcătuite din cîte două consoane sau vocale, deci numărul semnelor existente pentru acelaşi sunet s-a înmulţit, fără motiv, şi pe această cale.

Totuşi, de-a lungul timpurilor, unele din semne au fost întrebuinţate din ce în ce mai rar, din ce în ce mai puţin, dar fără să se ajungă vreodată la definitiva lor înlăturare.

După cum se ştie, alfabetul chirilic şi-a luat numele de la Chiril, care a inventat un alfabet spre a putea traduce în limba slavă cărţile liturgice greceşti, în vederea creştinării slavilor din Moravia.

Dar alfabetul inventat de Chiril nu este cel numit, astăzi, chirilic. În realitate, Chiril a inventat un alt alfabet, întemeiat pe minuscula greacă a sec. al IX-lea, la care a adăugat şi unele semne din alfabetele orientale, îndeosebi din alfabetele copt şi armean. Acesta este alfabetul pe care îl numim glagolitic, întrebuinţat cîtva timp de bulgari (glagoliticul rotund) şi foarte mult timp de croaţi (glagoliticul colţuros, pătrat).

Menţionăm, în treacăt, că în scrierea chirilică romînească veche, şi anume în Psaltirea Şcheiană, se întîlneşte folosit şi un semn glagolitic pentru litera д (Ⰴ Ⰴ = d).

Alfabetul chirilic propriu-zis a fost inventat de unul din urmaşii lui Chiril. El reprezintă al doilea alfabet slav, cel care s-a răspîndit aproape peste tot unde se oficia liturghia în limba slavă: pe de o parte, pentru că

era mai uşor de scris, iar pe de altă parte, pentru că, de la început, a fost pus în circulaţie direct subt numele lui Chiril, care după moarte fusese sanctificat.

Semnele alfabetice s-au numit în general slove, nume folosit şi de paleografia slavă, în timp ce semnele alfabetului latin s-au mai numit litere, diferenţiere păstrată în limbă pînă spre sfîrşitul secolului al XIX-lea.

Dar, în limbajul popular, semnele alfabetului chirilic s-au numit buchi, de la numele celei de-a doua litere din alfabet: buche, şi de aici au rămas cuvintele: buche, buchernită [abecedar], bucher, a bucheri, buchereală, a buchisi, buchiseală.

În secolul al XIX-lea, literele, mai ales cele străine, se mai numesc şi «ţifre» (de pildă literele turceşti, alfabetul lui Ioan Prale etc.)

Semnele chirilice mari (majuscule) s-au numit, în sec. al XVII-lea, glavizne (de la slavul глакъ = cap), slovele mici = capităluţele, s-au numit glaviznioare, iar semnele de rînd mici s-au numit slove mai mici sau slove mici (minusculele). În secolul al XVIII-lea, pentru capitale s-a folosit şi termenul chefalicale (de la gr. κεφαλή = cap).

Semnele din alfabetul chirilic urmează, în general, ordinea de înseriere a alfabetului grecesc, cu adăugarea semnelor de origine orientală şi a celor specific slave. În prezentarea lor vom păstra ordinea de înseriere originală, urmată în *Bucoavna* de la Alba-Iulia, din 1699; numele slovelor le vom da după diverse bucoavne de la începutul secolului al XIX-lea, iar în continuare vom arăta semnele diacritice de care pot fi, uneori, însoţite.

SLOVELE

1. Ꙗ ѧ = az = a
2. Б б = buche = b [1]
3. В в = vede = v
4. Г г = glagole = g { + e, i = ghe, ghi; + a, o, u, ă, î = ga, go, gu, gă, gî }
5. Д д = dobro, dobru = d
6. Є є = iest = e
7. Ж ж = jivete, juvete = j
8. Ѕ ѕ = dzealo, dzeală, zalu = dz
9. З з = zemle, zemlea, zemble = z
10. И и = ije = i
11. І ї = i = i
12. К к = caco = c { + e, i = che, chi; + a, o, u, ă, î, = ca, co, cu, că, cî }
13. Л л = liude = l
14. М м = mislete = m
15. Н Н н = naş = n
16. О ѻ = on = o
17. П п = pocoi = p

[1] Pentru acest sunet, textele greceşti scrise în ţările romîne folosesc grupul мп; dar de multe ori şi semnul п cu un punct suprascris: ṗ; sau, rareori, cu două puncte suprascrise: п̈.

18. Ρ ρ = rîţă = r
19. Ꙍ с = slovo, slovă = s
20. Т ꙑ т ш = tverdu, tferdu = t
21. Ꙋ ȣ = ucu = u
22. Оу Оу оу оу = u, uc, unicu = u
23. Ф ф = fert, fertă = f
24. Х х = her, heru = h
25. Ѡ ѡ = ot = o
26. Ц ц = ţi = ţ
27. Ч ч = cervu, cerfu = c {+e,i = ce, ci; +a, o, u = ča, čo, ču}
28. Ш ш = şa = ş
29. Щ щ = şta, ştea = şt
30. Ъ ъ = ior = ă; vezi mai departe şi slova ь.
31. Ꙑ ꙑ = ieri = î
32. Ь ь = er, ir = ŭ, ĭ; amîndouă aceste valori sînt pentru ь în poziţia finală. În poziţia mediană, ь interconsonantic este întrebuinţat, foarte frecvent, în locul lui ъ şi primeşte valoarea fonetică a acestui semn, adică ь = ъ = ă. Acelaşi este cazul, uneori şi pentru ь final. În alte cazuri, ь (respectiv ъ) interconsonantic nu are decît o valoare grafică, după cum se arată mai departe, cînd se vorbeşte de eric şi paieric.
33. Ѣ ѣ = iati, iat = é — cînd transcrierea are nevoie de *e*; *ea*, în toate celelalte cazuri.
34. Ю ю = iu = iu (diftong)
35. Ѫ ѫ = ius = î
36. Ꙗ ꙗ = iaco = ia (diftong)
37. Ѧ ѧ = ia = ia (diftong)
38. Ѳ ѳ = thita, fita = th (pronunţă: t)
39. Ѯ ѯ = csi = x
40. Ѵ ѵ = ipsilon, ijiţa = i,u
41. Ѱ ѱ = psi = ps
42. Ѫ ѫ = în sau înia (cum îl numeşte D. Cantemir) = în, î
43. Џ џ = gea = g {+ e, i = ge, gi; + a, o, u = ğa, ğo, ğu}

Litere sau grupuri de litere cu valori diverse.

1. ГГ = ng, de pildă: Оуггровлахїꙗ, Єѵаггелїа, Логгин, сѵггел, протосѵггел, аггели = архангели, кръгг, делȣгг [Ungrovlahiia, evanghelia, Longhin, singhel, protosinghel, arhangheli, crăng, delung].

Гк = g, de pildă: гкане [Gane].

Аѵ = av şi af, de pildă: Аѵгȣст, Аѵтократор [avgust, aftocrator].

Єѵ = ev şi ef, d. p: Єѵаггелїꙗ, Єѵѳимїе, Єѵтих [evangheliia, Efthimie, Evtih]. Dar există şi grafiile: Євангелїꙗ, Єфѳимїе, ефтих.

2. ѵ = i, d. p.: Моѵсїи [Moisii].

Valorile arătate mai sus, specifice paleografiei greceşti, sînt folosite, de obicei, în cuvintele de origine greacă: nume proprii, termeni liturgici etc.

Dar, prin contaminare, se întîlnesc şi cuvinte de altă origine — cum am dat unele exemple — care sînt scrise, uneori, cu această ortografie.

ѳ = th (pronunţat: t, dar şi ft, d.p. ѡѳикъ [oftică], лєѳєр [Lefter], Агаѳѡн [Agafton] (în Moldova), дѡѳѡр [doftor].

3. Metateze, sub influenţa paleografiei slave:
Тръговиціє [Tărgovişte], тръг [tărg], скрърбъ [scărbă] пълкъ [pălcŭ], стълпъ [stălpŭ], тълкъ [tălcŭ].

4. Vocale şi consoane duble: ele au avut, în anumite cazuri, şi o valoare fonetică deosebită; vocale: аа, оо, ии, d.p. паачє [paace], ръпоосат [răpoosat], прїимии [priimi]; consoane: кк, нн, d. p. молдаккїа [Moldavvia], Анна [Anna].

Există, deci, semne polifonice: ъ = ă, ŭ, ĭ, —; ь = u, ă, ĭ, — ; ѵ = i, u, v, f; ѳ = t, ft; ѧ = în, î.

Există sunete poligrafice: i = и, ї. ѵ; o = о, ѡ; v = в, ѵ; u = ȣ, ѵ, оѵ, ꙋ, ѹ; î = ꙑ, ѫ; ia = ꙗ, ѧ.

Există semne pentru grupuri de slove: щ în loc de шт: ѱ în loc de пс; ѯ în loc de кс.

Semnele diacritice. Semnele care modifică înfăţişarea şi valoarea unei slove chirilice, respectiv a sunetului pe care îl exprimă, se numesc, în scrierea chirilică romînească, prosodii (din gr. προσωδία [accent]) şi sînt aşezate deasupra slovelor, adică sînt suprascrise.

În secolul al XVI-lea — şi desigur chiar în secolul al XV-lea —, cînd grămăticii romîni au început să scrie şi în limba romînă, nu numai în limba slavă, ca pînă atunci, ei au adus în acest nou fel de a scrie nu numai slovele chirilice înseşi, ci şi semnele diacritice, împreună cu caracteristicile şi deprinderile grafiei slave, schimbîndu-le prea puţin sau chiar de loc.

Semnele diacritice sau prosodiile sînt: spiritele (lin şi aspru), accentele (ascuţit şi grav), vrahia, ericul şi paiericul.

Spiritele. Încă din cele mai vechi texte romîneşti se observă, deasupra cuvintelor, două feluri de mici semne, asemănătoare — ca formă şi funcţiune — spiritelor din scrierea grecească. Odată cu forma, ele îşi păstrează, în vechea limbă romînească, chiar şi însuşi numele grecesc: ʼ = psili sau spiritul lin (ψιλή); ʽ = dasia sau spiritul aspru (δασεῖα).

Dar, deşi aceste semne diacritice au primit anumite definiţii, din care reiese rolul activ pe care trebuiau să-l aibă în scrierea chirilică, ca de pildă: « psili, adecă suflare supţire » şi « dasia, adecă suflare groasă »(după cum le defineşte, la 1757, Dimitrie Evsthatievici, braşoveanul autor al celei dintîi gramatici romîneşti manuscrise)[1], totuşi, în realitate, ele n-au avut, niciodată, nici un loc în fonetismul limbii romîne, unde nu există acele sunete aspirate din fonetismul limbii greceşti. De asemenea tot fără nici o valoare fonetică au fost spiritele şi în paleografia slavă, de unde au trecut direct în paleografia chirilică romînească, unde întrebuinţarea lor urmează, în general, regulilele scrisului grecesc.

Spiritele se aplică pe vocalele iniţiale ale unui cuvînt şi nu primesc, în general, deasupra lor nici un alt semn. Spiritul cel mai folosit este psili, adică spiritul lin (ʼ) şi el ajunge cu timpul aproape general, înlăturînd dasia sau spiritul aspru (ʽ) chiar şi de pe vocalele pe care se mai poate, uneori, întîlni (и, о, ѵ).

---

[1] Academia R.P.R., *ms.* 583, f. 15 v; *ibidem*, *ms.* 1716 cuprinde o copie veche după această gramatică.

În unele texte mai vechi, spiritul aspru se mai întîlneşte pe consoana iniţială ρ; dar cînd se succed doi ρ, în interiorul cuvîntului, unul lîngă altul, unul poate primi, uneori, spiritul lin, celălalt, spiritul aspru (ῤῥ).

Într-un diftong iniţial, spiritul se pune pe a doua vocală a diftongului (ꙗ, ю, ѹ, ꙋ); dar la diftongii ѣ şi ѧ, forma lor nelăsînd vizibile cele două vocale componente, această diferenţiere în aplicarea spiritului nu este valabilă şi nici posibilă.

Cînd vocala iniţială primeşte şi un accent, spiritul se aşează, totdeauna, la stînga accentului (῎).

Grămăticii nu urmează, toţi şi totdeauna, cu stricteţe, aceste reguli privind spiritele. Astfel, cîteodată, pe un cuvînt care nu începe cu vocală se află un spirit, pus la întîmplare, pe o vocală din interiorul cuvîntului; sau, mai rar, chiar pe o consoană (alta decît ρ). Acest fapt arată şi el că spiritele din scrierea chirilică romînească nu au un echivalent fonetic, ci sînt o simplă moştenire grafică, o podoabă menită — de cele mai multe ori — să demonstreze concret ştiinţa de carte, slavonească sau grecească, a grămăticului romîn, adică o paradă de erudiţie.

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, cînd spiritele erau pe cale să dispară din scrisul chirilic romînesc, deoarece cunoaşterea limbii slave devenea din ce în ce mai rară, întrebuinţarea lor capătă un nou sprijin, un nou impuls, foarte puternic, datorită faptului că limba greacă — în care spiritele se întrebuinţează în chip organic — începe să devină la noi limbă vorbită şi scrisă cu predilecţie, limbă la modă, pentru clasa boierească şi, prin acest fapt, şi pentru grămăticii de oarecare importanţă.

Cea mai veche întrebuinţare a spiritelor o întîlnim în Psaltirea Şcheiană [1], unde nu apare, în general, decît numai spiritul lin (psili) în forma > [2]. Iar cea mai veche menţionare a numelui spiritelor se găseşte în *Bucoavna* romînească, tipărită la Alba-Iulia, în 1699, de Mihail Iştvanovici, tipograful lui Constantin Brîncoveanu voievod, domnul Ţării Romîneşti; *Bucoavna* numeşte spiritul lin: psili (᾿), iar pe cel aspru: oblecennaia (῾) [3].

Pentru paleograf, prezenţa spiritelor poate fi, uneori, de un preţios ajutor. Astfel, în scrierea continuă (*scriptio continua*), de pildă în Psaltirea Şcheiană, Codicele Voroneţean, Psaltirea Hurmuzaki, toate texte din secolul al XVI-lea, prezenţa spiritelor pe unele din slovele foarte apropiate unele de altele semnalează, în principiu şi în fapt, începutul unui cuvînt, deci constituie un punct de orientare pentru diferenţierea cuvîntelor şi, în continuare, pentru descifrarea lor.

Accentele. Împreună cu spiritele sau independent de ele, se întîlnesc şi două feluri de accente, care păstrează forma, funcţiunea şi numele din paleografia greacă, de unde au fost împrumutate, mai întîi de paleografia slavă: accentul ascuţit ´, numit *oxia* (gr. ὀξεῖα) şi accentul grav ` numit *varia* (gr. βαρεῖα).

Spre deosebire de spirite, aceste două accente îndeplinesc funcţiuni reale în scrierea chirilică romînească, funcţiuni care sînt identice cu cele îndeplinite în paleografia slavă — de unde au pătruns direct în scrierea chirilică romînească — şi în paleografia greacă: accentul ascuţit arată ridicarea tonu-

---

[1] I. A. Candrea, *Psaltirea Scheiană*, I, Bucureşti, 1916, pl. IV (Comisia istorică a Romîniei).

[2] Vezi mai departe, fig. 14, 15.

[3] Vezi mai departe, fig. 7.

lui și se poate pune pe orice silabă, afară de silaba ultimă, rezervată, cînd este accentuată, accentului grav. Pentru a ne da seama de funcțiunile acestor două accente vom reproduce definițiile *Gramaticei* lui D. Evsthatievici, din 1757: «*Oxia*, adecă ascuțită înălțare; *varia*, adecă grea apăsare» [1].

Cuvîntul care începe cu o vocală poate primi, alături de spiritul respectiv (care este de cele mai multe ori spiritul lin) și un accent ascuțit, dacă accentuarea cuvîntului cade pe acea silabă. Aceste două semne aflate pe aceeași vocală: *psili* cu *oxia*, se numesc la un loc *ison* sau *iso*. Într-un *ison*, accentul se așează după spirit: deasupra vocalei, dacă aceasta este o minusculă; înaintea vocalei, dacă aceasta este o majusculă; după prima vocală, dacă este un diftong.

Accentul grav (*varia*) se pune, foarte frecvent, și pe cuvintele monosilabe, de pildă шѝ, fapt în care se vădește o influiență a scrierii grecești, unde monosilabele primesc același accent (de pildă καὶ).

Uneori, începînd cu Psaltirea Șcheiană și mergînd pînă la manuscrisele caligrafice ale secolului al XVIII-lea inclusiv, accentul grav sau ascuțit este exprimat prin două linii paralele: ̏, semn pe care îl numim chendimă, d. p.: та̏ адѣ̏кѣ [tà, adécă]. În acte, aceste semn se întîlnește mult mai rar, pe cînd în manuscrise și tipărituri este mai răspîndit.

Trebuie, totuși, observat că, de multe ori, în aceleași manuscrise sau în mansucrise diferite, aceleași două linii paralele pot reprezenta slova и scrisă deasupra rîndului.

Accentul ascuțit (*oxia*) din Psaltirea Șcheiană are, uneori, forma: > adică exact înfățișarea spiritului lin din același text. Dar tot în Psaltirea Șcheiană, paralel cu forma de mai sus, accentul ascuțit are și forma lui normală: ʹ.

Accentele, la fel cu spiritele, nu primesc în general, deasupra lor nici un alt semn. În schimb, accentul ascuțit poate fi pus de multe ori la o slovă suprascrisă, nu pentru a arăta accentuarea pe acea slovă, deoarece, de obicei slovele accentuate nu se suprascriu; ci pentru a marca accentuarea pe o slovă anterioară din rînd, d. p. воѥво^да́ (unde accentul cade pe al doilea о = воевóда).

Tot asemeni spiritelor, și accentele pot fi făcute greșit, în sensul că, multe ori, din cauza deformării cauzate de iuțeala scrisului, din comoditate sau din neatenție, accentul ascuțit capătă forma accentului grav și invers, adică par puse unul în locul celuilalt.

Alteori, accentul ia înfățișarea unui spirit (cum am arătat mai sus pentru Psaltirea Șcheiană). În sfîrșit, accentul mai poate fi și greșit așezat, adică pus pe o consoană în loc de a fi pus pe o vocală.

Singur accentul tonic deci organic al cuvîntului este, aproape totdeauna, întrebuințat la locul cuvenit, fie că este exprimat — de cele mai multe ori — prin accentul corect: ascuțit sau grav, fie că este exprimat printr-un alt accent decît cel cuvenit: grav în loc de ascuțit și invers. Iar cînd locul accentului tonic nu corespunde cu cel ocupat în limba vorbită astăzi, trebuie să căutăm explicația și în faptul că, la introducerea lor în limba romînă, acele cuvinte, mai ales nume proprii, unele de altă origine decît latină, au putut avea accentul pus pe altă silabă. Astfel, în unele texte vom găsi:

[1] Academia R.P.R., *ms.* 583, f. 15v.

Ал́ѯандрꙋ, Никола́е [Aléxandru, Nicólae], cuvinte ale căror accente tonice se deosebesc de cele din ziua de astăzi, pentru că reproduc accentele din limba originală, grecească: 'Αλέξανδρος, Νικόλαος. Cu timpul, aceste cuvinte şi-au schimbat accentul iniţial, adaptîndu-se acentuării pe penultimă, accentuarea specifică limbii romîne, d. p. Alexándru, Nicoláe.

Vrahia. În *Bucoavna* din 1699 figurează, între prosodii: «vrahéa», avînd forma: ˘ [1]. Mai tîrziu, *Gramatica* lui D. Evsthatievici precizează: «*vrahia*, adecă dungă scurtă sau încovăiată» [2]. Din aceste două izvoare înţelegem că vrahia are forma: ˘ şi rolul de a marca scurtarea unor vocale. În scrierea chirilică romînească semnul, numele şi funcţiunea vin din paleografia chirilică slavă, în care au pătruns din paleografia greacă (gr. βραχεῖα).

Observaţia directă ne arată că vrahia timbrează, uneori, slovele и şi ꙋ, la mijlocul sau la sfîrşitul cuvîntului, dînd slovele й şi ў, deci slove a căror durată iniţială a fost, prin acest semn, redusă aproape la jumătate.

Semnul acesta este întrebuinţat cu precădere în tipărituri, începînd din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, precum şi în manuscrise, îndeosebi în cele din Ţara Romînească. În acte el apare destul de rar şi este vizibil mai ales în actele solemne ieşite din cancelaria domnească (hrisoave) şi în zapise sau alte acte scrise de grămătici domneşti.

Mai tîrziu, vrahia se aplică şi pe slova ю, constituind astfel un pleonasm grafic, întrucît litera ю este un diftong cu o pronunţare organic circumstanţiată, deci cu o durată iniţial redusă. În *Carte pentru pravilă*, tipărită la mănăstirea Neamţului, în 1823, se însemnează şi acest rol, care-i revine vrahiei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea: «Vrahia sau scurtătoarea se pune în mijlocul şi la sfîrşitul cuvîntului, pe glasnica [vocala] căreia i se ia pe jumătate glasul, precum: пжйне, майкъ, ной, кой [pîine, maică, noi, voi] şi numai pe и, ꙋ şi pe ю» [3].

În sfîrşit, trebuie să menţionăm şi faptul că vrahia este prosodia cu viaţa cea mai îndelungată: din scrierea chirilică romînească propriu-zisă ea trece — cu aceeaşi formă şi funcţiune — în multiplele alfabete mixte sau de tranziţie din prima jumătate a secolului al XIX-lea şi de aici mai departe, în alfabetul latin nou introdus (c. 1859), unde rămîne în aceleaşi vechi condiţii de întrebuinţare pînă după începutul secolului al XX-lea.

Eric şi paieric. Pînă spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea întîlnim, deasupra multor cuvinte, două semne: ‘ şi ч, amîndouă avînd totdeauna un aspect enigmatic. În *Gramatica* lui D. Evsthatievici, la 1757, semnul dintîi (‘) apare cu numele de «*eric* adecă irŭ mititel», cu adăugarea că este «semn gramaticesc carele să însemnează deasupra oricăriia soglasnice <consoane>, arătînd precum lepădată iaste slova aceasta ь» [4].

Aşadar, ericul este un semn analfabetic care înlocuieşte pe ь (ier) în interiorul unui cuvînt, atunci cînd ь este neaccentuat şi nu are o valoare fonetică în scrierea limbii romîne, ci numai o valoare grafică. Ericul se pune deasupra cuvîntului, intercalat între două consoane, care — uneori — nu fac parte din aceeaşi silabă; rareori se pune şi după fiecare consoană, cum afirmă

---

[1] Vezi mai departe fig. 7.
[2] Academia R.P.R., *ms.* 583, f. 15v.
[3] Emil Vîrtosu, *Chirilicale — note de paleografie romînească*, Bucureşti, 1940, p. 4 (*Extras din «Arhiva Romînească»*, IV).
[4] Academia R.P.R., *ms.* 583, f. 16, 20v.

Evsthatievici. Ca nume şi funcţiune, el este identic cu semnul numit єрок [eroc] din paleografia slavă [1], termen pe care vechile texte îl traduc prin: împiedicare [2].

D. Evsthatievici mai arată şi alte particularităţi ale ericului:

« Aceasta des să însemnează deasupra lui ꙿ şi de multe ori are însemnarea lui н, deasupra scriindu-se ».

Este vorba, bineînţeles, de cazul cînd ꙿ este urmat de o consoană, de pildă: ꙿ҆ парте [în parte].

În încheiere, Evsthatievici precizează: « La sfîrşitul cuvîntului loc nu are, numai la mijloc » [3].

Adăugăm că ericul este folosit în manuscrise şi tipărituri în proporţie mai mare decît în acte, din care, totuşi, nu lipseşte, în general, decît din cele scrise în cursivă şi nici aici totdeauna. În Psaltirea Şcheiană, ericul este aplicat fără continuitate şi are formele: ꙿ ꙿ. Lipsa de consecvenţă a copiştilor Psaltirii Şcheiane se vădeşte şi în faptul că, de cele mai multe ori, în locul cuvenit ericului apare ь, sau, mai rar, ъ.

*

Forma şi numele celui de-al doilea semn: ҹ = páerc sau paieric (ultimul nume şi în pronunţarea de astăzi), apar întîi în *Bucoavna* din 1699, neînsoţite de nici o explicaţie. În Psaltirea Şcheiană paiericul nu este întrebuinţat. Ca nume şi funcţiune este identic cu паєрк: [paeroc] din scrisul slav.

O menţionare mai dezvoltată, dar încă insuficient de limpede, a paiericului, o intîlnim în *Descrierea Moldovei* a lui Dimitrie Cantemir (c. 1715) :

«Mai demult, litera ce se numeşte ier <t> se punea la sfîrşitul cuvintelor care se terminau în consoană; astăzi însă, moldovenii se folosesc, în locul ei, de un semn pus deasupra, numit ier<t> » [4].

Totuşi, pentru deplina lămurire a paiericului, trebuie să invocăm din nou mărturia aceluiaşi Evsthatievici, care spune că « páerc, adecă irŭ pe urmă », este « semn gramaticesc, carele să însemnează deasupra oricăriia soglasnice <consoane>, la sfîrşitul cuvîntului, arătînd lepădarea slovei acestiia ь » [5].

Ericul şi paiericul sînt semne diacritice specifice limbii şi paleografiei slave, unde au rolul de a vocaliza consoana. Dar, în scrierea chirilică romînească, nici ericul nici paiericul nu au însemnat în adevăr un *ŭ* sau o pronunţare mai apăsată a ultimei consoane în urma căderii lui *u* înjumătăţit. Ci a însemnat transportarea pur şi simplu, în paleografia chirilică romînească, a unei deprinderi grafice luată din paleografia slavă, unde avea un rol activ; acest împrumut venea numai din dorinţa grămăticilor de a-şi face scrierea, caligrafia lor, mai împodobită, mai complicată, mai savantă, deci mai admirată şi mai preţuită.

---

[1] E. F. Karskij, Славянская кириловская палеография, Leningrad, 1928, p. 230.

[2] Academia R.P.R., *ms.* 280, f. 29: Bucoavnă nedatată, dar, după scris, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

[3] Academia R.P.R., *ms.* 583, f. 20v—21.

[4] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. G. Adamescu, Bucureşti, <1938>, p. 193.

[5] Academia R.P.R., *ms.* 583, f. 21. Pentru B. P. Hasdeu, ь este « o vocală iraţională» (*Cuvente den betrani*, I, Bucureşti, 1878, p. 161).

Cu atît mai limpede reiese aceasta cu cît constatăm că, în scrierea chirilică a limbii romîne, semnul ь, neaccentuat, pus la mijlocul cuvîntului, între două consoane, nu reprezintă o vocală proprie acestei limbi şi nici necesitatea de a vocaliza cele două consoane, ci este un semn afon, o moştenire grafică din paleografia slavă. Bineînţeles, în afară de cazurile — foarte frecvente — cînd ь interconsonantic este întrebuinţat în locul lui ъ şi primeşte valoarea fonetică a acestuia din urmă, adică ь = ъ = ă.

În scris, ericul şi paiericul se întîlnesc încă din secolul al XVI-lea, îndeosebi în tipărituri — de pildă în tipăriturile coresiene —, ca şi în manuscrisele frumos caligrafiate, mai ales ale celei de-a doua jumătăţi a secolului al XVII-lea şi ale primei jumătăţi a secolului al XVIII-lea. Ele apar şi în acte, în primul rînd în actele solemne (hrisoave) ale cancelariei domneşti, din epoca precitată, precum şi în nenumărate zapise mai importante, scrise de grămătici domneşti sau de alţi grămătici vestiţi, la cererea unor mari şi bogaţi boieri.

Dar întrebuinţarea corectă a acestor două semne: ericul (҄) ca element median şi paiericul (ʼ) ca element final, se pierde, destul de repede, astfel că de multe ori vom întîlni :

1. Ericul în locul paiericului şi — mai ales — paiericul în locul ericului. Amestecul acesta se întîlneşte chiar în Psaltirea Hurmuzaki, al cărei manuscris original datează din secolul al XVI-lea.

2. Ericul singur, folosit la mijlocul, dar şi la sfîrşitul cuvîntului.

3. Paiericul singur, folosit la sfîrşitul, dar şi la mijlocul cuvîntului.

În sfîrşit, începînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, ericul şi paiericul sînt întrebuinţate din ce în ce mai rar, perpetuate numai ca vestigii ale unei tradiţii grafice depăşite.

Totuşi, chiar şi în epocile cînd scrierea chirilică romînească are o înfăţişare clasică şi este împodobită cu toate ornamentele grafice numite prosodii, întîlnim şi texte lipsite de toate aceste prosodii sau, cel puţin, lipsite numai de unele din ele. Aceste texte reprezintă, în general, însemnări diverse de uz personal sau acte (zapise, înscrisuri) scrise de grămătici de ţară: popi, dascăli, mici logofeţei, deci scriitori fără multă ştiinţă de carte, cu o caligrafie insuficientă, neglijentă şi maculată. Dar acest fel de texte sînt, relativ, puţine şi nu după ele se orientează linia organică a scrierii chirilice romîneşti.

Prosodiile sînt în fapt scoase din circulaţie şi prin gramatica lui Ianache Văcărescu din 1787. Dar unele rămîn să figureze mai departe în tipărituri, în manuscrise şi chiar în acte, după cum am arătat pentru fiecare prosodie la locul cuvenit.

Înlăturarea lor definitivă, şi în teorie şi în practică, este semnalată de *Gramatica romînească*, publicată de Ioan Eliad la Sibiu, în 1828, carte plină de consecinţe şi a cărei prefaţă, critică şi ironică, nu cruţă nici prosodiile, ci consemnează suprimarea lor:

« Ei <romînii> au lepădat şi ocsiile ! şi psili ! şi dasia ! ! ! O drăguţele, ca de ele de nimic nu-mi pare aşa de rău: că parcă erau nişte floricele !... Ele s-au dus şi nu se vor mai întoarce ! Căci le-a gonit o soţietate întreagă, le-a gonit dreptul cuvînt !... » [1].

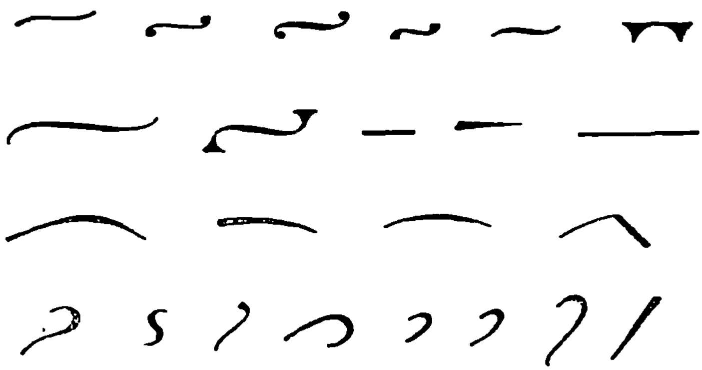
[1] I. Eliad, *Gramatica Romînească*, <Sibiu>, 1828, prefaţa.

PRESCURTĂRILE

În toate textele chirilice romîneşti: acte, manuscrise şi tipărituri, începînd cu cele considerate pînă astăzi drept cele mai vechi (cum este, de pildă, cunoscuta scrisoare a lui Neacşu de la Cîmpulung, din ‹1521›) şi mergînd pînă aproape de sfîrşitul perioadei scrierii chirilice în ţările noastre (circa 1859), se întîlnesc cuvinte prescurtate în diferite feluri. Unele din aceste prescurtări sînt frecvente, comune, oarecum regulate şi foarte răspîndite; altele sînt deosebite, mai puţin regulate, mai rare.

Trebuie să adăugăm că prescurtările sînt cantitativ destul de multe, dar, de fapt, greutăţi serioase în dezlegarea lor prezintă numai un număr relativ destul de redus, în timp ce, la cele mai multe, dezlegarea merge pe însăşi linia evidenţei.

Titla. Prescurtarea unui cuvînt este arătată, în general, cu ajutorul unui semn numit titlă: ~, semn pus orizontal deasupra cuvîntului, deasupra sau la stînga locului de unde lipseşte slova Mai tîrziu, el ajunge să fie pus şi oblic, uneori aproape vertical. Iată cîteva din înfăţişările titlei:

Forma de tipar a titlei: ~ reproduce accentul circumflex din scrisul grecesc (περισπωμένη). Titla este un semn general de prescurtare şi teoretic este încadrată între prosodiile (semnele diacritice) alfabetului chirilic. Rolul titlei este de a preveni pe cetitor că se află în faţa unui cuvînt prescurtat cu precugetare, adică nu se află în faţa unei scăpări din condei — omisiune involuntară, şi că, pentru a-l înţelege, cuvîntul va avea nevoie să fie întregit, adăugîndu-i-se slovele eliminate.

Titla depăşeşte cu puţin mărimea une slove obişnuite, dimensiune care nu suferă nici o schimbare de nici un fel, la mărirea sau micşorarea cuvîntului respectiv prin desinenţele declinării sau ale conjugării. În acelaşi timp, toate variantele titlei pot fi reduse la unitate, adică în fiecare variantă se regăseşte cu uşurinţă gestul grafic fundamental, specific formei normale a titlei, formei de tipar, pe care o putem numi forma clasică.

Ca nume şi funcţiune, titla există şi în paleografia slavă, de unde a fost împrumutată, în chip firesc, odată cu însuşi alfabetul chirilic. Numele ei este în strînsă legătură cu *titulus*, *titula*, *titella* — substantive derivate din verbul latin medieval : *titulo-are* [a prescurta] şi cu grecescul τίτλος [1].

---

[1] Emil Vîrtosu, *Chirilicale*, p. 1—4.

Cea mai veche menționare a numelui de titlă în Țara Romînească și în Transilvania datează de la sfîrșitul secolului al XVII-lea și se găsește in *Bucoavna* din 1699[1]. În Moldova, numele este amintit mai întîi în *Descrier a Moldovei* a lui Dimitrie Cantemir (c. 1715)[2] și cu același nume stăruie în tot scrisul chirilic romînesc. Totuși, începînd de pe la jumătatea secolului al XVIII — lea, alături de numele titlă mai apar și alte nume: la 1757, D. Evsthatievici o numește «împrejur încovăerea», traducînd astfel cuvîntul grec περισπωμένη, numele semnului cu care am arătat că titla seamănă perfect ca formă[3].

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, Iordache Golescu îi spune «dungă»[4], iar Eminescu, la 1875, o numește «circumflex»[5]. Mai aproape de noi întîlnim și alte nume: titulă de abreviațiune, semn de abreviere, liniuță de prescurtare, semnul prescurtării, semnul de prescurtare (numele cel mai răspîndit), acoladă, linie șerpuită sau dreaptă, tildă (termen spaniol).

Prin prescurtare, dintr-un cuvînt se pot elimina una sau mai multe slove: consoane sau vocale. Dar, oricît de multe slove ar fi eliminate dintr-un cuvînt, deasupra acelui cuvînt se pune, întotdeauna, numai o singură titlă. Deci titla este un semn principial, simbolic, privind semnalarea prealabilă a acțiunii de prescurtare în general, și se pune, pe cît posibil, deasupra locului de unde lipsește slova din cuvînt. Cînd lipsesc mai multe slove — așezate una lîngă alta sau la intervale, titla se pune, de obicei, deasupra locului de unde încep să lipsească slovele din cuvînt. Adăugăm că este foarte frecvent cazul ca unui cuvînt să-i lipsească mai mult decît o singură slovă. Alteori, titla se pune chiar la mijlocul cuvîntului prescurtat. fără nici o legătură cu locul de unde lipsesc slove.

Folosirea titlei este obligatorie în textele mai vechi, dar, cu timpul, obligativitatea ei se restrînge din ce în ce mai mult, astfel că, în cele din urmă, titla ajunge să fie întrebuințată mai rar, iar cu regularitate mai ales în textele publice solemne și nici, aici, totdeauna.

Cuvinte sfinte. În orînduirea feudală, scrierea se învăța și se practica pe lîngă biserică, pentru biserică și servea, în primul rînd, la scrierea și transcrierea cărților religioase și la instruirea viitorilor oficianți ai cultului, astfel că, pînă tîrziu, învățămîntul a păstrat un caracter religios.

Scrierea religioasă era organic obligată să țină seama de faptul că, în același text sau în texte similare, se repetau continuu aceleași cuvinte, legate de dogme și de organizarea bisericească, cuvinte care, pentru aceste motive, au fost considerate drept *cuvinte sfinte*, iar aceste cuvinte sfinte au fost scrise prescurtat. În fapt, principiul după care s-au realizat aceste prescurtări a fost de ordin strict practic și-l putem numi *legea celor trei economii*:

1. Economia de spațiu — deoarece materialele de scris erau la început foarte rare și scumpe;

2. Economia de timp — deoarece se găseau puțini știutori de carte și buni mînuitori de condei, și aceștia trebuiau să satisfacă multiplele nevoi:

---

[1] Vezi mai departe, fig. 6.

[2] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 193.

[3] Academia R.P.R., *ms.* 583, f. 15v, 19—19v.

[4] Academia R.P.R., *ms* 848, la începutul slovei п.

[5] Sub titlul: «Cheia numerelor greco-slavone», Eminescu dă numerele chirilice precedate de valoarea lor, însoțindu-le de următoarea: «Notă. Circumflexul deasupra cifrelor nu însemnează nimic; în cărțile vechi este, în cele mai nouă lipsește» (Academia R.P.R., *ms.* 2269, f. 60 și 60v; manuscrisul este din mai 1875).

ale cultului şi ale laicilor, cîştigîndu-şi, cu această îndeletnicire, mijloacele de existenţă;

3. Economia de efort — tendinţa generală care se observă în toate ramurile de activitate şi în toate timpurile.

La acestea se adaugă influenţa, teoretică şi practică, a şcolii. Tinerii învăţăcei erau ţinuţi să urmeze întocmai învăţăturile dascălilor, adică să scrie slovele numai într-un anumit fel şi să prescurteze cuvintele după canoanele învăţate. Iar desăvîrşirea şi răspîndirea acestui fel de a scrie s-au înfăptuit în cancelariile unde noii grăm tici îşi făceau preţuită arta scrisului lor: în primul rînd, în cancelaria domnească şi în cancelariile autorităţilor dependente de ea, precum şi în cancelaria mitropoliei ţării şi în cancelariile dependente de aceasta (la mănăstiri, îndeosebi).

Cauzele arătate mai sus, valabile în epocile îndepărtate ale scrierii — într-o măsură variabilă în raport cu importanţa mai mare pe care una sau alta din cauze o capătă la un moment dat, dispar încetul cu încetul, pe măsură ce condiţiile de viaţă ale orînduirii feudale evoluează. Pînă la sfîrşit, scrierea prescurtată devine şi rămîne o simplă deprindere care, pe temeiul imitaţiei, duce la crearea şi răspîndirea unei mode a scrierii cu prescurtări, adică la perpetuarea acestui fel de a scrie, chiar şi atunci cînd cauzele care l-au făurit dispăruseră de mult.

Dar toate motivele reale arătate mai sus au fost înveşmîntate de orînduirea feudală într-o explicaţie sau justificare dogmatico-teologică, explicaţie pe care paleografii au denumit-o la fel pentru toate paleografiile, cu expresia latină *nomina sacra* [nume sfinte]. Faptul, adică existenţa şi justificarea prescurtărilor, este comun tuturor paleografiilor şi arată că, la început, acele cuvinte des repetate, privind entităţile teologice, cultul şi administraţia bisericească, au fost considerate, pentru legătura lor cu religia, drept cuvinte sfinte, mistice şi, pentru acest motiv, cinstite în mod deosebit, prin scrierea lor în formă prescurtată, sub titlă. Pentru paleografia chirilică, principiul acesta se întîlneşte, enunţat limpede, într-un text slav de la sfîrşitul secolului al XIV — lea: «Ceea ce este sfînt şi lui dumnezeu plăcut se scrie sub titlă; iar ceea ce lui dumnezeu îi este neplăcut, decăzut, se scrie în întregime, în rînd, şi niciodată nu se acopere <cu titla> » [1].

Aproape acelaşi lucru îl spune şi D. Evsthatievici, la 1757, cînd arată că titla se pune «întru toate cuvintele cele ce să cuvin dumnezeirii şi altor lucruri sfinte, lepădînd oareşce din slove, pentru puterea ei », spre a da « oareşicare cinste la oareşicare nume osebite, prea vrednice de cinstire » [2].

Iar călugărul — cărturar Naum Rîmniceanu exprimă, la 1805, acelaşi sens, cu alte cuvinte: « ....la romano-dachi ... numele дм̃нѹлѹи дм̃незеѹ [d<o>mnului d<u>mnezeu] şi Іс Хс [I<isu>s H<risto>s] *cu lepădare* de glasnică <se> scriu, deasupra puindu pre ceia ce la dinşii se chiamă titla (~), spre deosebirea celor pămînteşti domni şi a acelor mulţi dumnezei ai păgînilor» [3].

Din acest text ar reeşi că prin prescurtare se elimină numai vocale. În fapt, se elimină şi consoane şi vocale, după şcoala caligrafică a gră mă-

---

[1] V. Iagič, *Razsuždenije*, p. 643; citat la Ioan Bogdan, Academia R.P.R., *ms.* 5225, f. 98v; vezi şi Karskij, *op. cit.*, p. 232.

[2] Academia R.P.R., *ms.* 583, f. 19v.

[3] Academia R.P.R., *ms.* 1492, f. 35—36: Bucoavnă greco-romînă din 1805, manuscris autograf al lui Naum Rîmniceanu.

ticului, după nevoile textului de scris: spaţiu, timp, efort şi după felul de compunere a cuvîntului.

În sfirşit, existenţa şi organizarea prescurtărilor trebuie puse în directă legătură şi cu caracterul esoteric pe care religia — prin acele *nomina sacra* — îl întipărea scrierii: împestriţarea unui text cu prescurtări îi dădea acestuia înfăţişarea unei scrieri misterioase, presărată cu formule criptografice — ca nişte încantaţii grafice, pentru a căror descifrare era nevoie de o pregătire specială, echivalentă unei iniţieri mistice; iar această pregătire specială se vădea şi mai necesară la scrierea acelui text. Totul apare astfel ca o tradiţie criptografică veche, legată în primul rînd de interesele de breaslă ale grămăticilor.

Grămăticii pregătiţi de biserică ajung şi grămătici ai cancelariei domneşti. Scrierea capătă astfel şi un caracter laic şi trebuie din ce în ce mai mult să facă faţă aceloraşi nevoi, adică să simplifice repetarea, în acelaşi text şi în texte similare, a cuvintelor specifice, de astă dată nu numai cuvinte de ordin religios, ci şi de ordin social, politic-administrativ şi economic. De aici, tendinţa şi necesitatea ca şi acest fel de cuvinte să fie prescurtat, astfel că, la fondul — destul de bogat — al prescurtărilor de natură religioasă şi eclesiastică, prescurtări intrate, de la început, şi în scrierea laică, s-a adăugat noul fond de prescurtări strict laice, care şi ele au fost înglobate — în chip tacit — în principiul teologic, enunţat mai înainte, al *cuvintelor sfinte*. Observăm, aşa dar, că prescurtările merg crescind şi în număr şi în conţinut, pe măsură ce statul feudal se întăreşte şi se dezvoltă.

O altă dovadă că prescurtările nu s-au făcut la întîmplare ne este dată şi de faptul că întîlnim, încă din secolul al XVII-lea, liste de cuvinte prescurtate, precedate de următoarea explicaţie: «Insemnare pentru cum să cade a slovni slovele ce au deasupra titla [1]. Fără nici o îndoială, astfel de liste au trebuit să existe şi cu mult înainte de această dată, ele constituind singurul mijloc practic şi eficace spre a îngrădi, într-o anumită măsură, fantezia şi bunul plac al grămăticilor de tot felul şi a asigura uniformitatea, chiar relativă, a scrierii chirilice romineşti, preocupare ce se străvede, indirect, şi în următorul text din Ţara Romînească, de pe la mijlocul secolului al XVIII-lea: Aicea am pus noi, *spre potriva zicerilor* acelor *supt titl*, tot *zicerile* acelea, *fără title*, ca să poată şti pruncii *cum trebuieşte a zice cuvintele* acelea care sînt supt title» [2].

De asemenea, observaţia arată că în textele laice, ca şi în cele religioase, se prescurtează mai ales substantivele şi adjectivele, iar verbele mult mai puţin.

Metode de prescurtare. Cercetînd felul cum sînt prescurtate cuvintele în scrierea chirilică romînească, observăm că prescurtările nu sint toate în acelaşi fel făcute şi nici chiar aceleaşi cuvinte nu sint prescurtate totdeauna numai într-un singur fel, ci deosebim următoarele metode:

I. Prescurtarea prin sigle, adică prin scrierea numai a literei iniţiale a unui cuvînt, cînd partea reprezintă totul: Х̃ = H<agi>; п̃ = p<arale>; б = b<ani>; sau sigla dublă: гг = Gh<eor>gh<e>; Ia = Ia<ne>.

Cele mai multe sigle prescurtează nume de persoane, aşa cum se întîmplă şi în scrisul contemporan, şi pentru ele nu se mai întrebuinţează titla, niciodată:

---

[1] *Bucoavna* tipărită în 1699 la Alba-Iulia; vezi anexa.

[2] Academia R.P.R., *ms.* 280, f. 25v; vezi anexa.

A = A<lexandru>, Д = D<umitru>, D<imitrie>, D<umitrache>, etc.; I = I<oan>, K = C<ostantin>, B = V<asile>, П = P<etrache>, etc.

În anumite cazuri, foarte frecvente, sigla reprezintă un nume de familie: Д = D<ămboviceanu>; P = R<itoride>; Г = G<olescu>; etc.

II. Prescurtarea prin contracţie, adică prin acţiunea de comprimare exercitată asupra cuvîntului printr-un fel de presiune bilaterală concomitentă, cînd extremităţile cuvîntului rămîn întregi, fără să sufere nici o modificare, dar din interiorul lui sînt eliminate una sau mai multe slove, cu precădere vocalele, dar şi consoanele: пр҃рѣ [p<u>r<u>rea]; пр҃рок [pr<o>roc]; п҃л [p<o>l]; і҃с х҃с [I<isu>s H<risto>s]; дв҃дь [D<a>v<i>dŭ]; а҃ггл҃н [a<rha>ngh<e>lí]; etc.

La acest fel de prescurtări, titla este, aproape totdeauna, prezentă, în general la mijlocul cuvîntului sau acolo de unde încep să lipsească slovele.

III. Prescurtarea prin suspensie sau trunchiare, obişnuită în deosebi la titlurile de boierie şi funcţiuni, la numele lunilor, al judeţelor, al monedelor, precum şi în alte cazuri: ис [is<pravnic>]; пост [post<elnic>]; шат [şat<rar>]; шѹф [şuf<ariu>]; вист [vist<ier> şi vist<ernic>]; ген [ghen<arie>]; фев [fev<ruarie>]; ю҆н [iun<ie>]; ѩп [ap<rilie>]; etc.

De multe ori, titla este absentă de pe unele din prescurtările de acest fel.

Uneori, foarte rar, un cuvînt este prescurtat mai mult formal, prin simpla înlăturare a semivocalei finale ь sau ъ, care urmează după o consoană, şi această consoană primeşte în schimb o titlă finală, d. p. ѩарон҃ [ѩаронь sau ѩаронъ]. Acest fel de prescurtare este obişnuit în paleografia slavă, la cuvintele care încheie rîndul.

IV. Prescurtarea prin slove suprascrise, adică prin scoaterea din rînd a uneia sau a mai multor slove şi transcrierea lor deasupra cuvîntului respectiv, în spaţiul dintre rînduri, în interlinie: ко^{мс} [co*mis*]; аде^{кѣ} [ade*că*]; тале^{ре} [tale*re*]; etc.

Prescurtarea prin slove suprascrise este metoda de prescurtare cea mai obişnuită, mai cunoscută şi mai vizibilă pentru cetitorul de texte chirilice romîneşti şi este singurul fel de prescurtarea folosit în textul scrisorii romîneşti a lui Neacşu de la Cîmpulung din <1521>[1], ceea ce ne convinge şi mai mult de rolul şi vechimea acestui fel de scriere prescurtată, care a primit diferite numiri, mai ales în secolul al XIX-lea: scriere boierească, scriere fanariotească, scriere ciocoiască [2], scriere popească, scriere cu caturi, scriere cu ceardac (sau cerdac), litere sus-scrise, litere suprapuse, litere azvîrlite, litere aruncate, supralitere, *litterae columnatae* (denumire folosită de Hasdeu), litere cu scaun etc.

---

[1] Facsimil în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. I, p. 325; transcrierea *ibidem*, p. 169—170; facsimil bun la I. Bianu <şi> N. Cartojan, *Album de paleografie romînească*, ed. a III-a, pl. XXIII; vezi mai departe, fig. 18.

[2] Iată de pildă ce spune Ioan Eliad: « Începui pentru prima oară gramatica romînă şi maniera de a scrie în rînd, abandonînd modul numit ciocoiesc de a scrie unele slove în rînd şi altele pe deasupra şi prin abreviaţiuni. Scrierea numită ciocoiască era o manieră introdusă de fanarioţi, ce imitaseră modul scrierii turceşti » (I. Eliad, *Daniel Tomescul*, în *Scrieri literare*, ed. G. Baiculescu, p. 279). În realitate, adăugăm noi, scrisul turcesc este cu totul altfel, nu numai cu suprascriere, ci şi cu contracţie, prin eliminarea vocalelor.

Slovele scoase din rînd şi scrise deasupra cuvîntului, în interlinie, sînt prevăzute deasupra cu cîte un semn special: un fel de bară de scoatere din rînd, ovală — de cele mai multe ori, asemănătoare unei calote sferice sau a unui arc de cerc. La origine, această linie a fost o titlă obişnuită ~, care s-a deformat treptat, treptat, adaptîndu-se la funcţiunea îndeplinită şi la locul îngust ce-i era rezervat, adică la locul rămas liber deasupra slovei suspendate în interlinie. Forma cea mai răspîndită a acestei title este etc; uneori, ia înfăţişarea unei linii aproape orizontale, destul de lungă ——, ; alteori, ia forma oblică, pînă aproape de verticală etc.

Foarte adesea, slova sau slovele suprascrise sînt lipsite de titlă, fără ca această lipsă să aducă după sine vreo modificare în structura aparentă a cuvîntului prescurtat. Se poate spune că întrebuinţarea titlei este, în general, facultativă pentru multe slove suprascrise; pentru altele este chiar fără rost; dar ea este totdeauna obligatorie pentru slova *slovo* (c) care, scrisă în felul acesta, se mai numeşte: slovotitlă (c̃). În acelaşi timp, prezenţa titlei deasupra unui cuvînt aduce cu sine, de cele mai multe ori, modificări simplificatoare în structura aparentă a slovelor suprascrise, modificări care pot ajunge şi pînă la o totală deformare a lor.

În mod obişnuit se suprascriu mai ales consoanele: unele mai des, foarte des chiar, altele foarte rar, cu sau fără titlă: existenţa ultimei categorii, de slove suprascrise fără titlă, este, în bună parte, explicată de forma însăşi a slovei în cauză. Astfel, fără titlă se suprascriu: м, în formele ; з, în formele , etc.; т, în formele: etc. Unele consoane nu se suprascriu, fără titlă, niciodată: с, în formele ; ц în formele: ; н în formele: etc.

Se suprascriu şi vocalele, îndeosebi и, care nu primeşte niciodată titlă, dar suferă importante modificări de aspect:

Suprascrierea celorlalte vocale (în deosebi ъ, ь) provine, de multe ori, din faptul că au fost scăpate din vedere la scrierea cuvîntului şi, observîndu-se apoi lipsa lor, au fost adăugate, dar în singurul loc disponibil, adică deasupra cuvîntului.

Adăugăm că, abătîndu-se de la regula generală, spiritele şi accentele din Psaltirea Şcheiană (făcute, deseori, în acelaşi fel), primesc, de multe ori, cîte o titlă, asemănîndu-se în aceasta cu scrierea grecească, unde, în anumite cazuri, spiritele sînt timbrate de accentul circumfex (῀).

Sînt cazuri cînd unele litere suprascrise fără titlă ajung să servească, ele înşile, drept titlă pentru slova sau slovele suprascrise dedesubtul lor. Acesta este cazul îndeosebi pentru slovele: м, în formele: ; т, în formele; [*n*t]; д în forma obişnuită, d. p. кᶜѣ [c<o >*s*< tan >*d*e] etc. În felul acesta, mai multe slove suprascrise ale aceluiaşi cuvînt se

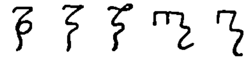
înseriază în înălţime, una sub alta, obţinîndu-se astfel o suprascriere aproape piramidală, aşa-numita scriere cu caturi (in Ţara Romînească), sau scriere cu ce rdac s u cerdac (in Moldova).

Suprascrierea simplă. Prescurtarea prin slove suprascrise, în forma cea mai simplă, este reprezentată printr-un cuvînt la care una sau mai multe slove sînt scrise în interlinie, înseriate orizontal sau în înălţime, dar fără eliminarea definitivă a nici unei slove (vocală sau consoană). În acest caz, pentru reîntregirea cuvîntului se cere doar coborîrea în rînd, la locul cuvenit, a slovei sau slovelor suprascrise: ве͡л [ve*l*]; бе͡г [be*g*]; ад͡кѣ [ade*că*]

Suprascrierea mixtă îmbracă mai multe aspecte:

a. Suprascriere însoţită de contracţie: ко͡мс [co*m*<i>*s*]; в͡дв [v<oe> v<o>*d*]; п͡л [p<o>*l*]; в͡л [v<e>*l*] ; к͡стдѣ [c<o>*s*<tan>*d*e] etc. Uneori, întîlnim şi două cuvinte scrise împreună: ла͡мна [ла м <ъ> на = la *m* <ă> na].

b. Suprascriere însoţită de suspensie şi contracţie: т͡л [t<a>*l*<eri>, sau t<a>*l*<ere>].

V. Îmbinarea adică prescurtarea prin litere îmbinate sau legate (ligaturi, ligamente, monograme, monocondilii), îngăduie ca două sau mai multe slove să fie scrise astfel incit cea de-a doua slovă să intrebuinţeze, pentru propriul ei contur, unele trăsături aparţinind, iniţial, ductului celei dintii, şi aşa mai departe: [Costandin] ; [tr. şi ultima pr].

Scrierea îmbinată se manifestă în mai multe feluri:

a. *Ligatura* adică îmbinarea de două sau mai multe slove, fel de a scrie devenit deprindere a grămăticului, mai ales a grămăticului moldovean.

Înscripţiile lapidare şi multe legende de sigilii sint scrise, în general, aproape în întregime cu ligaturi.

b. *Monograma*, adică organizarea slovelor unui cuvînt într-un chip cu totul deosebit, folosind pentru aceasta ligaturile complicate şi prescurtarea prin contracţie. În felul acesta, părţi întregi dintr-un text sînt scrise îmbinat, îndeosebi în texte publice solemne: titulatura (*intitulatio*) hrisoavelor şi a altor acte domneşti; monograma domnească, adică subscrierea de cancelarie (*subscriptio*), la aceleaşi feluri de acte.

c. *Monocondilul*, adică trăsătura de condei făcută deosebit de încurcat, aşa fel incit cuprinsul ei mai degrabă se ghiceşte, dar foarte cu greu se poate descifra prin lectură directă.

VI. Prescurtarea prin semne convenţionale analfabetice, adică întrebuinţarea de semne cărora li se atribuie un înţeles propriu.

Aceste semne convenţionale analfabetice nu apar toate de la începutul scrierii chirilice romîneşti, cele mai multe se ivesc şi se dezvoltă în diferite momente ale secolului al XVIII-lea, în legătură directă cu dezvoltarea scrierii chirilice cursive.

Semnele convenţionale analfabetice sînt:

1. «*Cruce-ajută*» (†), cum este numit semnul crucii la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui de al XIX-lea, denumire corespunzătoare cu ceeace, în paleografie şi diplomatică, se numeşte invocaţie simbolică

(*invocatio symbolica*). Semnul este comun tuturor paleografiilor (latină, greacă, slavă), are in toate aceeaşi semnificaţie şi se întrebuinţează încă din cele mai vechi timpuri. În actele chirilice romineşti întrebuinţarea lui capătă o foarte mare dezvotare, după cum urmează:

a. În *incipit*, adică la începutul textului, în hrisoave, urice, porunci, zapise, scrisori etc.

«Cruce-ajută» din incipit este, aproape totdeauna, de mai mari dimensiuni, lucrat, uneori, numai în cerneală neagră şi simplu, alteori ornamentat. El mai poate fi şi în culori şi, citeodată, desenat în directă legătură cu personagii simbolice sau animale fabuloase; alteori, semnul este în legătură directă cu majuscule iniţiale simple sau cu majuscule iniţiale ornate şi historiate.

Începînd din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, semnul crucii lipseşte deseori din incipitul propriu-zis al hrisoavelor din Ţara Romînească; în acest caz, el este figurat în ciocul unei păsări care, închisă într-o coroană de frunze, precedă, ca un fel de titlu, textul.

b. Textul actului se încheie, uneori, în loc de alt semn de sfîrşit, cu o «cruce ajută» simplă sau stilizată: + ÷ etc.

c. Acelaşi semn de final se pune, uneori, *şi* după datare (*datum*) sau *numai* după datare.

d. De cele mai multe ori, la începutul şi, cîteodată, şi la sfîrşitul monogramei domneşti, se pune «cruce-ajută»; la început are aproape înfăţişarea unui A glagolitic: ; la sfîrşit, seamănă cu o cruce bizantină: ;

e. Ca semn de încadrarea numerelor, înlăuntrul textului: † к̃ †, † єі̃ †, etc.

f. La încheierea unui rînd rămas mai scurt decît celelalte, dar aceasta numai atunci cînd cuvîntul ultim se sfirşeşte cu litera Е, d. p. ДРЕПТЕ† [drepte †]; uneori se întîmplă la fel şi pentru numărul de la datare, cînd, exprimînd anii, se încheie cu cifra E [5], d. p. З̃РОЕ† [7175 †].

g. La intercalarea unui text, sărit sau adăugat ulterior.

h. La începutul fiecărei enumerări, în catastişe, foi de zestre, foiţe de socoteli etc.

i. La început de inscripţii (pisanii) în piatră, în lemn, în culoare, şi la început de însemnări.

j. Înaintea multor semnături autografe; semnături de feţe bisericeşti (de pildă: , la semnătura mitropolitului Theodosie al Ungrovlahiei), de mari şi mici boieri, de oameni fără titluri de boierie, de oameni simpli, cînd semnul poate lua şi forme foarte simplificate: etc.

k. La sfîrşitul mulor semnături de mari boieri, în deosebi în Moldova, ca un fel de parafă, în forma: etc.

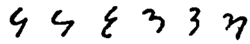
1. La punerea de deget (deget, semnul degetului, amprenta digitală) de către neştiutorii de carte.

În hrisoave, porunci, zapise, scrisori sau oriunde se practică fie şi cît de puţină caligrafie, uneori chiar şi în inscripţiile pe piatră, semnul «cruce-ajută» din incipit este, în general, însoţit de spiritul lin (') şi de accentul ascuţit ('), adică de prosodia numită ison (") şi împreună toate trei semnele au înfăţişarea: . Prezenţa isonului ne arată că, în scriere, semnul «cruce-ajută» este considerat, în anumite situaţii, drept un cuvînt care începe cu o vocală accentuată. Uneori, isonul este făcut foarte sumar, foarte empiric, abia schiţat.

m. În Psaltirea Şcheiană, începutul fiecărei coale este indicat prin semnul pus în partea de sus a paginii, cam în dreptul jumătăţii primului rînd al feţei. Spre sfîrşitul manuscrisului la locul arătat mai sus, semnul apare sub forma lui comună: †, iar în alte locuri în forma: :

n. În sfîrşit, după cum relatează Del Chiaro, scrisorile adresate domnului, chiar şi cele de la marii boieri în funcţie, nu poartă adresă, avînd în locul ei cinci cruci, cîte una în fiecare colţ al scrisorii, iar a cincea în mijloc[1]. Aceeaşi observaţie o face şi preotul armean Hugas Ingigian, la 1804[2].

De pe la sfîrşitul celei dintîi jumătăţi a secolului al XVIII-lea, semnul «cruce ajută» este, încetul cu încetul, înlăturat din scris şi înlocuit, ca semn şi funcţiune, cu isonul, care devine — din element auxiliar al invocaţiei simbolice — semn principal; înlocuirea aceasta arată, pe calea scrierii, cum pătrunde spiritul laic, burghez, în viaţa ţărilor romîne, vestind — şi pe calea scrisului — sfîrşitul orînduirii feudale.

Înfăţişarea isonului a variat. Întîi el a fost trasat în forma corectă: " (spirit lin şi accent ascuţit); apoi, ca două virgule: ,, şi ca două accente ascuţite: //; pentru a lua, în cele din urmă, înfăţişarea unui semn cu aspect de slovă, în măsură să încurce de multe ori pe paleograf: etc. Această «slovă» reprezintă în realitate îmbinarea, legarea celor două semne iniţiale şi scrierea lor la un loc, într-un singur semn cursiv, fapt grafic ce este în directă legătură cu scrierea cursivă propriu-zisă, căreia semnul îi servea drept preambul şi punct de sprijin la începerea scrisului. În felul acesta, din podoaba unui simbol, isonul — devenit un semn în sine — capătă şi o valoare practică, dar tot numai de podoabă, cu totul inutilă. Întemeindu-ne pe forma care îi este specifică şi considerînd toate formele luate de ison din clipa în care apare în locul invocaţiei simbolice, putem numi acest semn: divirga.

---

[1] Anton Maria Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*... Veneţia, 1718, p. 161.

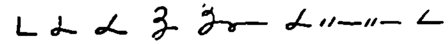
[2] H. Dj. Sirouni, *Mărturii armeneşti despre romîni. Valahia şi Moldova, eialetele guvernate de principii creştini de păr. Hugas Ingigian (*1758—1843*). Comunicat de*..., Bucureşti, 1929, p. 44. Semnalăm în sensul acesta şi 3 acte: scrisoarea trimisă lui Vlad Călugărul de judeţul şi pîrgarii Braşovului, cu patru cruci (Arhivele statului, Or. Stalin, *Stenner*, I, 202; vezi şi fig. 10); un raport către domnul Ţării Romîneşti, din 1678 şi un altul din 1745 (Arhivele statului, *Mănăstirea Cîmpulung*, LXIII/49, 92).

Întrebuinţarea acestui semn se generalizează o dată cu dezvoltarea şi generalizarea scrierii cursive. Totuşi, pînă la sfîrşitul scrierii chirilice romîneşti (c. 1859), el rămîne un semn abia vizibil, de mărimea unei slove mici din text, deşi a luat locul şi menirea unui semn care, trasat în mărimi variate, depăşise, întotdeauna, mărimea unei slove obişnuite din text.

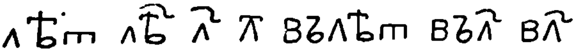
Dar semnul «cruce-ajută», dispărut aproape cu totul din actele oficiale, fiind eliminat tacit, rămîne — pe o scară din ce în ce mai redusă — a fi folosit încă în corespondenţa particulară a marilor şi micilor boieri, de unde dispare cu mult înainte de mijlocul secolului al XIX-lea.

2. *Semnul degetului* (punerea de deget, deget aplicat, amprenta digitală) este pus, în loc de semnătură autografă, de către emitenţii sau martorii unui act, cînd sînt neştiutori de carte şi nu au un sigiliu personal cu care să înlocuiască semnătura. Degetul se aplică peste o cruce a cărei cerneală este încă umedă şi este trasată de scriptor (diac, grămătic, logofăt, popă, dascăl etc.) deasupra, înaintea sau la mijlocul numelui scris de acelaşi scriptor. Uneori, mai rar, aplicarea degetului nu este însoţită şi de scrierea alături a numelui respectiv. Degetul se va reprezenta în transcriere astfel: ⊕ (o cruce înscrisă într-un cerc).

3. *Semnul de ani* (semnul leatului sau semnul văleatului):

 etc.

Este întrebuinţat numai la datare (*actum et datum*), în josul textului, în partea dreaptă, la începutul datării, acolo unde, pînă pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, fusese întrebuinţat cuvîntul leat sau văleat:

 etc.

Semnul de ani apare pe la începutul celei de-a doua jumătăţi a secolului al XVIII-lea, deci la mare distanţă în timp după sfîrşitul scrierii slavo-romîne şi rămîne prezent pînă la sfîrşitul scrierii chirilice în ţările romîneşti, uneori înfăţişîndu-se în forme foarte rudimentare. Iar în scrisul chirilic romînesc el pătrunde direct din paleografia greacă, unde semnul ∟ are acelaşi rol şi înseamnă ἔτους, ἐτῶν [ani, a anilor] [1].

4. Semnul □ se citeşte «masă» şi reprezintă, adăugat după cuvîntul stînjeni, noţiunea de suprafaţă la măsurători de pămînt, semn al cărui sens va fi exprimat în parte, mai tîrziu, prin cuvîntul: pătrat (de pildă: metru pătrat).

Semnul apare la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi se răspîndeşte mai ales în primele două decenii ale secolului al XIX-lea dar este înlocuit — de foarte multe ori — prin echivalentul verbal: «masă».

5. Semnul # se citeşte: galbeni. El apare la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi este foarte răspîndit mai ales în prima jumătate a sec. al XIX-lea; persistă şi după aceea, în scrisul cu litere latine, pînă spre sfîrşitul secolului, cînd îşi pierduse sensul iniţial, devenit pleonastic (folosit alături de expresia verbală amintită) şi căpătase oarecum sensul aproximativ de: numerar.

6. Semnul ﺫ se citeşte: «jumătate» şi înlocuieşte parţial, de pe la începutul secolului al XVIII-lea, cuvîntul slav половина, prescurtat: полъ, пол, п̑ [pol], precum înlocuieşte şi echivalentul lui romînesc: jumătate.

---

[1] Pentru prezenţa acestui semn în forma: L, Γ, în paleografia greacă, vezi V. Gardthausen, *Griechische Paleographie*, II, ed. a II-a, Leipzig, 1913, p. 341 şi nota.

Este un semn foarte întrebuințat în primele două decenii ale secolului al XIX-lea, dar fără să ajungă de folosință generalizată. Pe de altă parte, înainte de mijlocul aceluiași secol, semnificația adevărată a semnului este aproape uitată.

Se cunosc cîteva zeci de forme ale acestui semn, unele din ele fiind simple variante. Toate vor fi prezentate la capitolul următor, privind cifrele.

7. *Criptogramele*. Tot drept un fel de prescurtări sînt considerate și criptogramele, adică textele cărora, pentru a fi înțelese, trebuie să li se caute sensul adevărat, ascuns dincolo de semnele alfabetice sau analfabetice cu care sînt scrise.

Criptogramele sau scrierea criptată se exprimă în textele chirilice romînești în mai multe feluri:

a. Prin semne convenționale alfabetice, adică prin slovele alfabetului chirilic, cărora li se atribuie, pentru circumstanță, alte valori decît cele comune, proprii. Slovele criptate urmează în mare parte canoanele scrierii chirilice normale, adică primesc spirite, accente, iar cuvintele criptate pot fi și prescurtate, în general, prin metoda suprascrierii simple, uneori și mixte.

b. Prin cuvinte obișnuite, care capătă sensuri convenționale, potrivit unei înțelegeri prealabile.

c. Prin slove, litere, semne analfabetice și cifre arabe, amestecate între ele.

Scrierea criptată a fost întrebuințată în Țara Romînească, Moldova și Transilvania, de obicei în fragmente de text, mai mari sau mai mici, sub forma cea mai răspîndită, de însemnări pe cărți, manuscrise și chiar în textul actelor slavo-romîne și romîne. Scrierea criptată s-a numit *hiltă*, după cum se vede dintr-o însemnare moldovenească din 1708: «... Și am scris în hiltă, eu Ghiorghie Talpeș. Și cine n-a ști, n-a citi. Vlea<t> 7216 martie 7 dni»[1]. Criptarea a pătruns în scrierea chirilică romînească din paleografia slavă, iar originea mai îndepărtată se găsește în paleografia greacă.

Criptogramele chirilice romînești apar și în inscripții, pe piatră sau zugrăvite, precum și în grafite. Iar în Țara Romînească, în primul rînd, și în Moldova mai puțin, criptogramele intră — cum am amintit — chiar și în compunerea textului însuși al actelor publice solemne: hrisoave sau acte ale conducerii orașelor, ca parte integrantă din acele acte, în eshatocol (protocolul final), ca semne de recunoaștere. Acest aspect constituie o caracteristică a diplomaticii romînești. Adăugăm că, în aceeași formă, criptogramele intră și în acte de drept privat (zapise), dar foarte rar.

Criptogramele din acte sînt foarte scurte și cuprind, aproape totdeauna, numele grămăticului care scrie actul, nume însoțit, uneori, între altele, și de epitetul specific feudal, de umilință călugărească: nevrednicul, păcătosul (slav. тахъ)[2].

În textul Psaltirii Șcheiane, text care ne este cunoscut printr-o copie manuscrisă din secolul al XVI-lea, se întîlnește criptograma cea mai veche, rămasă nedezlegată pînă în ziua de astăzi. Iar cea mai veche criptogramă

[1] Arhivele statului, Iași, *ms.* 144 (*Triod* slav din c. 1650); textul este precedat de o parte criptată; vezi mai departe, fig 11.

[2] « Particulă de origine grecească, pe care monahii bizantini o alătură la numele de monah. .. A fost întrebuințată și de slavi și prin intermediul slavon a intrat și în limba romînă» (D. Russo, *Studii istorice greco-romîne*, II, București, 1939, p. 506—507).

iatată apare într-un hrisov în limba slavă, dat de Radul voievod, în ianuarie 1499.

Întrebuințarea scrierii criptate în textul actelor se continuă de-a lungul secolului al XVI-lea, pînă la începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVII-lea. În schimb, în însemnări pe manuscrise și cărți, folosirea criptogramei rămîne și mai departe în uz, pînă spre sfîrșitul celei dintîi jumătăți a secolului al XIX-lea, și în Țara Romînească și în Moldova.

Textele criptate cuprinzînd cuvinte cu valoare convențională sînt mai frecvente. Cel mai vechi datează de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, în Moldova, și se găsește între hîrtiile lui Petru Șchiopul voievod. Folosirea acestei metode merge pînă la sfîrșitul scrierii chirilice romînești, adică pînă la mijlocul secolului al XIX-lea, schimbîndu-se numai cuvintele întrebuințate, care au fost adaptate la momentul istoric și la cei ce se foloseau de ele. Metoda este folosită și în scrierea cu alfabet latin.

A treia categorie de texte criptate se întîlnește începînd din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Astfel, corespondența lui Constantin Brîncoveanu voievod cu Petru cel Mare și cu generalul imperial Veterani, ca și însemnările sale personale, cuprind fragmente criptate. Domnii fanarioți, în corespondența cu agenții lor de la Poartă (capuchehaiele) se folosesc și de acest fel de scriere. Eteria, înainte și în preajma răscoalei de la 1821, duce o întinsă corespondență secretă, în care, alături de cuvinte convenționale, sînt și cuvinte criptate cu un alfabet care îi este propriu. Membrii societății revoluționare «Dreptate-Frăție», al cărei rol în revoluția de la 1848 este cunoscut, întrebuințează o scriere secretă analfabetică, după cum se poate vedea din scrisorile lui N. Bălcescu și Ion Ghica.

Nu este locul aici să înșirăm toate cazurile în care s-a întrebuințat scrierea criptată, într-un fel sau altul, în scrisul chirilic romînesc, mai ales că aceste cazuri sînt destul de numeroase. Reținem numai constatarea că scrierea criptată se folosește de timpuriu în scrisul chirilic romînesc, ca o manifestare a celor inițiați, mai ales ca o manifestare de breaslă.

*

Dar problema generală a prescurtărilor prezintă și alte aspecte, a căror soluționare nu ne este încă total la îndemînă: din aceste aspecte vom semnala totuși unele mai importante.

Am văzut că, în general, același cuvînt poate fi prescurtat în mai multe feluri, după mai multe metode, și nu-și păstrează totdeauna felul de prescurtare, nu numai în texte din aceeași epocă sau din epoci diferite, dar nici chiar înlăuntrul aceluiași text.

De asemenea prescurtarea aceluiași cuvînt sau a cuvinte diferite poate prezenta, uneori, deosebiri de metodă, după cum cuvîntul se găsește în cuprinsul rîndului, sau la sfîrșitul rîndului din text (mai ales la acte).

Totuși, nu putem afirma că aceste deosebiri sînt fixe și concludente în sensul că ar constitui o regulă a cărei aplicare să se poată urmări cu continuitate pe perioade de timp bine determinate și, în consecință, să servească la datarea și chiar la localizarea actelor.

Pe de altă parte, am arătat că metoda de prescurtare cea mai întrebuințată în textele chirilice romînești este, în general, suprascrierea. Dar nu suprascrierea propriu-zisă, simplă, ci suprascrierea conjugată cu contracția, sau cu suspensia, sau cu amîndouă deodată.

Totuşi, nu putem determina cu precizie folosirea metodelor de prescurtare ca o succesiune a lor în timp şi, eventual, şi în spaţiu, nici chiar pentru un număr anumit de cuvinte. Se observă însă că în textele mai vechi predomină, în general, suprascrierea simplă.

În cercetările privind problemele scrisului trebuie să avem totdeauna prezentă diferenţierea obligatorie între tipărituri, manuscrise şi acte. Tipăriturile sînt foarte conservative şi repetă, în chip mimetic, chiar pînă destul de tîrziu, prescurtările din mai vechile tipărituri. Manuscrisele procedează aproape la fel, mai ales cînd este vorba de texte religioase. Singure actele reflectă mai mult felul de a scrie al contemporanilor; iar actele ieşite din cancelaria domnească au şi ele un caracter mai conservativ, faţă de celelalte acte. Din această cauză, nu metodele de prescurtare sînt indicate şi ar putea servi cu certitudine la datarea tipăriturilor, a manuscriselor sau a actelor, ci — în primul rînd — caracteristicile înseşi ale scrierii.

*

In încheiere trebuie să menţionăm că în secolul al XIX-lea, spre sfîrşitul scrierii chirilice în ţările noastre, semnul de prescurtare titla (~) este aproape dispărut din scriere sau se întrebuinţează foarte rar. Uneori, el este înlocuit cu semnul: (două puncte verticale), puse la sfîrşitul cuvîntului prescurtat, semn care apare cu acest rol cel puţin încă din secolul al XVIII-lea, în legenda sigiliilor. Alteori, mai tîrziu, la sfîrşitul cuvîntului prescurtat se pune un singur punct, metodă care vine ca o influenţă din scrierea cu litere latine. Dar, de foarte multe ori, la cuvintele prescurtate nu se mai pune nici un fel de semn; în acelaşi timp, numărul acestora se împuţinează, ele devenind stereotipe. Concomitent, numirea de titlă dispare din circulaţie.

Prescurtările prin suprascriere au avut o viaţă foarte lungă, depăşită numai de viaţa şi mai îndelungată a prescurtărilor prin suspensie sau trunchiare, prescurtări care, într-o anumită măsură, au intrat şi în scrierea cu litere latine de după 1859. Dar în scrierea cu litere chirilice, cele mai vizibile şi care atrăgeau imediat atenţia erau, în primul rînd, prescurtările prin suprascriere. Fiind mai greu de scris, pentru că cereau şi atenţie şi îndemînare deosebită, prescurtările prin suprascriere făceau parte din deprinderile elementare ale scrierii cu litere chirilice. Oficial, acest fel de prescurtare încetează în Ţara Romînească la 9 februarie 1829, cînd marele logofăt al Ţării de Sus, Dinicu Golescu, arată autorităţilor în subordine că «pînă acum, din rea obicinuinţă, să scria în limba rumînească cu slove aruncate pe deasupra», ceeace era « o urmare necuviincioasă». Spre a curma această situaţie, Dinicu Golescu porunceşte — în calitatea de mare logofăt al Ţării de Sus, — ca de acum înainte «să se scrie în rîndu, fără de aruncături pe deasupra», observînd, ca o ultimă justificare, «că toate naţiile scriu cu slovile în rîndu»[1].

Adăugăm că, independent de porunca logofătului şi cărturarului Dinicu Golescu, aceleaşi observaţii, dar cu alte cuvinte şi nu în vreo calitate oficială, le subscria şi cunoscutul dascăl Grigorie Pleşoianu, într-o carte apărută la Sibiu, în acelaşi an 1829.

---

[1] Vezi anexa.

«Toate neamurile Europii — spune Gr. Pleșoianu, — «scriu în rînd și cu regulă, numai noi, rumînii, ne mîndrim de barbarismul scrisului cu aruncătură și încurcat, care mai mult se gîcește decît se citește» [1].

Pentru Moldova, nu cunoaștem încă existența unei hotărîri asemătoare hotărîrii din 9 februarie 1829, privind Țara Romînească. Dar, în orice caz trebuie că admitem că și în Moldova, ca și în Transilvania, inițiativa activă a venit din pilda Țării Romînești, deși — după cum prea bine știm — o astfel de mișcare începuse și în Transilvania, o dată cu Școala ardeleană (1779).

Oricum, putem considera că, cel mai tîrziu odată cu cucerirea independenței naționale (1877-1878), tradiția vie a scrierii chirilice romînești ajunsese a fi, pentru cea mai mare parte din locuitorii țării, o simplă amintire.

CIFRELE

În scrierea chirilică romînească nu există semne speciale pentru cifre, ci numerele sînt exprimate prin unele slove ale alfabetului chirilic, care îndeplinesc astfel îndoitul rol de slove și de cifre și pot fi denumite: slove-cifre. La fel se întîmplă și în paleografia chirilică slavă, de unde își trage originea, pentru noi, nu numai sistemul în sine, dar și înseși slovele-cifre respective: cam la fel se petrece faptul și în paleografiile latină și greacă.

Cifre bisericești. Unii vechi grămătici romîni — influențați de terminologia alfabetului rusesc de la începutul secolului al XVIII-lea, cînd are loc reforma ortografică înfăptuită sub Petru cel Mare (1708), au numit aceste slove-cifre: cifre bisericești, ca unele care, în vechea lor înfățișare, fuseseră întrebuințate în scrisul religios și rămîneau și pe viitor cu aceeași menire. Dar această numire a avut o foarte restrînsă circulație în țările romîne și a fost folosită mai mult după introducerea alfabetului latin.

Slovele chirilice devin slove-cifre în ordinea următoare:

1. Slovele care, cu mici modificări, vin din alfabetul grecesc; ele urmează ordinea și primesc valoarea numerică proprie alfabetului de origine (25 la număr).

2. Slovele chirilice: ч (cervu) și ц (ți), care înlocuiesc semnele numerale de origine greacă: Ϙ sau ϟ (*koppa*) și ϡ (*sampi*), 2 la număr.

În total, cele 27 de slove folosite și ca cifre, cîte 9 pentru fiecare din grupele: unități, zeci și sute, sînt: а, в, г, д, є, ѕ, з, и, ѳ /, ї, к, л, м, н, ѯ, ѻ, п, ч /, р, с, т, ѹ, ф, х, ѱ, ѡ, ц.

Întrucît fiecare din slovele-cifre chirilice echivalează, cînd ar fi scrise în formă verbală, potrivit pronunțării — cu unul sau mai multe cuvinte, rezultă că, în principiu și în fapt, o slovă-cifră reprezintă o prescurtare; mai precis, o prescurtare prin semne convenționale alfabetice. Pentru acest motiv, orice slovă devenită slovă-cifră este prevăzută — pentru identificarea acestei noi calități — cu semnul specific de prescurtare a cuvintelor, adică primește o titlă: ~.

Mărimea titlei ține, în general, de mărimea numărului. În forma sa cea mai obișnuită, destinată unui număr simplu, de o singură slovă-cifră,

[1] Grigorie Pleșoianu, *Izvoade de scrisoare frumoasă*. . ., Sibiu, 1829, «înștiințare».

titla depășește cu foarte puțin mărimea unei slove normale din text. Într-un număr complex, titla se întrebuințează în mai multe moduri:

1. Fiecare slovă-cifră dintr-un număr poate primi cîte o titlă.

2. Fiecare grupă de cîte două slove-cifre, izolată sau făcînd parte dintr-un număr mai mare, poate primi cîte o titlă.

3. Slovele-cifre ale unui număr, mai multe de cît două, pot fi grupate în două grupe astfel alcătuite: 1 + 3, 3 + 1, 2 + 1, 1 + 2, și fiecare grupă poate primi cîte o titlă.

4. Uneori, se pune o singură titlă, pe ultima grupă, indiferent de felul cum este alcătuită grupa.

5. Alteori, îndeosebi la tipăriturile din secolul al XVIII-lea, titla — una singură — este aplicată cu intermitență, cînd pe sute, cînd pe zeci, dar, foarte rar, pe mii sau unități.

Explicația acestor multiple variații stă în faptul că, la alcătuirea unui număr complex, fiecare slovă-cifră vine, în principiu, cu toate elementele proprii, adică vine și cu titla proprie, elementul care îi dă caracterul specific de cifră, astfel că numărul complex, reprezentînd o însumare de slove-cifre, reprezintă — în anumite momente și prin însuși acest fapt — și o însumare de title.

Mai tîrziu, necesitățile de simplificare a scrisului au făcut ca unui număr complex să-i fie de ajuns o singură titlă, drept simbol de identificare și prevenire pentru cetitor, fără nici o legătură cu multiplicitatea de slove-cifre din care putea fi alcătuit sau era alcătuit.

În manuscrise, spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, întîlnim și titla făcută ca o podoabă, adică fantezist, în formele: ⋕ ⋕ de pildă: ⋕з [3], sau: л⋕ѕ [36].

Numerele de la 1—10. Numerele de la 1—10 încep odată cu slovele alfabetului: а҃ = 1, в҃ = 2, г҃ = 3, д҃ = 4, є҃ = 5, ѕ҃ = 6, з҃ = 7, и҃ = 8, ѳ҃ = 9, і҃ = 10.

Pentru cifra 6 nu se folosește în general semnul inversat: ѕ҃ (prezent numai în scrisul slavo-romîn); în schimb, se întrebuințează forme derivate din ѕ, de pildă: ѕ҃ ѕ҃ ѕ҃ ѕ҃ etc.

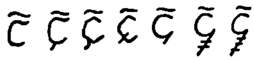
Numerele de la 11—19. Numerele de la 11—19, formate prin compunere din zece și unitatea respectivă, urmează modalitatea însăși a limbajului. Se spune: *un* — spre — *zece*, *doi* — spre — *zece*, *trei* — spre — *zece*, *patru* — spre — *zece*, *cinci* — spre — *zece*, și așa mai departe, pînă la *nouă* — spre — *zece*. Pentru acest motiv, echivalentul lor în slove-cifre chirilice se scrie potrivit pronunțării, adică în ordine inversă față de cifrele arabe:

а҃→і҃ = а҃і = 11; в҃→і҃ = в҃і = 12; г҃→і҃ = г҃і = 13; д҃→і҃ = д҃і = 14; є҃→і҃ — є҃і = 15; ѕ҃→і҃ = ѕ҃і = 16; з҃→і҃ = з҃і = 17; ч҃→і҃ = и҃і = 18; ѳ→і = ѳ҃і = 19.

Ordinea aceasta este proprie limbii şi paleografiei slave (de pildă: *edin* na *desiat* etc.), de unde a trecut în limba şi în scrisul chirilic romînesc

Totuşi, datorită influenţei felului de a scrie cu cifre arabe, întîlnim din cînd în cînd, şi relativ nu prea rar, îndeosebi în zapise, numere chirilice între 11—19, scrise greşit, de pildă: і҃є [15], în loc de: є҃і.

Numerele de la 20—90. Începînd cu numărul 20 inclusiv, ordinea interioară a numărătorii merge în continuare pe linia limbajului, adică devine identică cu scrierea şi pronunţarea numerelor cu cifre arabe: к҃ = 20, к҃а = 21, л҃в = 32, м҃г = 43, н҃д = 54, ѯ҃є = 65, о҃ѕ = 76, п = 80.

Pentru 90 se întrebuinţează litera greacă коппа [coppa = ϙ ϟ] în anumite forme specifice: etc.

Mai tîrziu, coppa este înlocuită prin slova chirilică cervu: ч, înlocuire datorită asemănării grafice pronunţate dintre cele două litere.

Sutele. Sutele urmează şi ele ordinea înserierii literelor din alfabetul grecesc: р҃ = 100, с҃ = 200, т҃ = 300, ѵ҃ = 400, ф҃ = 500, х҃ = 600, ѱ҃ = 700, ѡ҃ = 800.

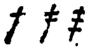
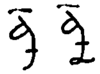
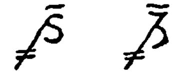
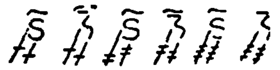
Pentru unele din numerele de mai sus întîlnim şi alte forme de slove-cifre: т҃, ш҃ = 300; ѵ҃, оѵ҃, ү҃, оү҃, ȣ҃ = 400; $\overset{т}{ѡ}$, $\overset{m}{ѡ}$ = 800. În cele dintîi două cazuri: т҃ şi ѵ҃, formele multiple ale cifrelor rezultă din înseşi formele grafice multiple existente şi folosite pentru scrierea slovelor respective; în cazul al treilea: ѡ҃, slova-cifră respectivă primeşte, în suprascriere, în loc de titlă, slova т sau m: pe de o parte, pentru că această slovă suprascrisă are oarecare asemănare cu titla; iar pe de altă parte, pentru că din scrierea lor laolaltă rezultă cuvîntul slav *ot* ($\overset{m}{ѡ}$, $\overset{т}{ѡ}$ = ѡт), adică însuşi apelativul sau numele slovei-cifre respective.

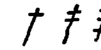
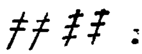
Menţionăm că monosilaba ѡm constituie o foarte importantă rădăcină a limbii slave şi, pentru bogăţia formelor lexicale la care a dat naştere, vechile dicţionare slave o consideră drept o literă separată de ѡ şi grupează în consecinţă sub această rubrică toate cuvintele în care ѡт figurează ca rădăcină. La acestea adăugăm şi faptul că suprascrierea literei т sau m înlocuieşte, printr-o vagă asemănare, isonul (spiritul lin şi accentul ascuţit: ῎), semnul care însoţeşte, de foarte multe ori, slova ѡ, oricare ar fi locul ei într-un cuvînt (iniţial sau median).

Numărul 900 este exprimat grafic prin slova-cifră ц. În scrisul chirilic slavo-romîn întîlnim, o singură dată, în locul acestei slove-cifre, într-un hrisov de la Mircea cel Bătrîn, din 1391—1392 (6900), forma: ϡ, adică semnul grecesc *san* sau *sampi* (σαμπῖ), care are aceeaşi valoare numerică în scrisul grecesc, dar fără vreo valoare fonetică. Însă în hrisovul lui Mircea, această literă grecească se vede a fi scrisă ulterior [1]. În realitate, în textele chirilice romî-

[1] Arhivele statului, *Secţia istorică*, nr. 7 (pergament); actul este publicat în *Documente privind istoria Rominiei*, XIII, XIV şi XV, p. 45—46, dar fără să se facă menţiune de această caracteristică; semnalăm de asemenea că monograma domnească este scrisă cu cerneală neagră, iar data pare pusă de aceeaşi mînă, dar mai tîrziu. În traducerea făcută de Dionisie Eclisiarhul, la dată, se spune: «Văleatu nu l-am pus, căci iaste bănuială» (Arhivele statului, *ibidem*, nr. 7 a).

neşti nu se întrebuinţează, niciodată, acest semn cu valoarea de 900, după cum nu se întrebuinţează cu aceiaşi valoare nici semnele: ѧ şi ·ѱ, întîlnite numai în textele vechi slave.

Miile. Miile se exprimă prin cele 27 de slove-cifre cunoscute, cărora li se adaugă un semn special: o bară care porneşte, în general, de la baza slovei-cifre şi coboară, spre stînga, mult sub orizontala scrisului, primind una sau mai multe secante şi luînd forma: etc. Pentru unele slove-cifre, semnul poate fi pus şi vertical: ; pentru altele, semnul începe, de obicei, nu de la baza slovei-cifre, ci de la mijloc: . Uneori, la aceeaşi slovă-cifră întîlnim semnul de mie pus de două ori, dar valorînd o singură dată: .

În actele slavo-romîne întîlnim şi formele: [1], pe cînd în actele chirilice romîneşti întîlnim numai formele: :

Dintre acestea, forma cea mai răspîndită şi mai cunoscută este bara oblică simplă cu două secante: ≠.

Semnul chirilic pentru mie îşi are originea în semnul de mie din paleografia greacă, semn care are înfăţişarea unui iota subscris: $\alpha' = 1$; $\alpha\!\!_{,}' = 1000$. Dezvoltarea în lungime a semnului de mie grecesc duce nemijlocit la semnul de mie chirilic. Menţionăm că în unele texte chirilice romîneşti din secolul al XVIII-lea, sub influenţa scrierii greceşti contemporane, semnul pentru mie apare chiar în formă grecească, d. p.: аѱчѕ [1796]; pe un astfel de număr titla chirilică este, în general, absentă.

*

Nu cunoaştem cu certitudine vechea numire a semnului pentru mie. Ştim numai că, la 1805, Naum Rîmniceanu îi spune: coadă [2], nume pe care îl va folosi mai tîrziu şi Iordache Golescu [3]; în timp ce Eminescu, pe la 1874—1875, îl numeşte: «duplă cruciuliţă înainte » [4]. Ioan Bogdan întrebuinţează termenul: codiţă [5], de care se foloseşte şi N. Cartojan [6]. Alţi cercetători îl numesc: «liniuţă oblică, tăiată obişnuit de una sau două secante»,

[1] I. Bogdan, *Album paleografic moldovenesc. Documente din secolul al XIV-lea, al XV-lea şi al XVI-lea, adunate de .... şi publicate cu o introducere şi rezumate de N. Iorga...*, Bucureşti, Paris, 1926, passim (Comisia istorică a Romîniei).

[2] Academia R.P.R., *ms.* 1492, f. 36.

[3] Loc. cit., *ms.* 848, la începutul slovei п.

[4] Loc. cit., *ms.* 2307, f. 38: « De la mie începînd, se repetă literele c-o duplă cruciuliţă înainte , aşadar: =1000; = 2000, etc».

[5] Academia R.P.R., *ms.* 5225, f. 106.

[6] I. Bianu, <şi> N. Cartojan, *Album*... ed. a III-a, p. 6: « Miile se însemnau cu cifra miimelor şi cu o codiţă tăiată de două liniuţe».

sau «semn pus înainte», dar numele cel mai obişnuit este: «semn pentru mie».

În concluzie: semnul pentru mie este o linie oblică sau verticală, tăiată de una sau mai multe secante, linie care este adăugată, simplă sau dublă, la baza sau la mijlocul unei slove-cifre, coboară sub orizontala scrisului, şi depăşeşte cu mult în lungime mărimea slovei-cifre respective.

Trebuie să menţionăm că există şi semne speciale care înmulţesc direct o slovă-cifră cu 10 000 şi cu 100 000. Astfel, într-un manuscris religios slavo-romîn: *Nomocanon*, scris de călugărul Evstatie de la mănăstirea Putna, în 1581 (7089), la sfîrşitul unei pagini sînt date slovele-cifre chirilice, unde găsim: ҂з̃ [1000], (д) [10 000] şi д҈ [100 000][1], deci apar semnele speciale: O pentru 10 000 şi ҈ pentru 100 000, semne care înlocuiesc şi titla. Semnalăm de asemenea că într-una din prefeţele tipăriturilor lui Coresi este folosit cuvîntul: întunerecu, drept echivalent pentru zece mii. Dar cazul acesta este aproape izolat. Metoda de a scrie 10 000 cu O şi 100 000 cu ҈ este esenţialmente slavă şi n-a cunoscut nici un fel de aplicare şi răspîndire în scrierea chirilică romînească.

Numere prin cuvinte. În acte, numerele cronologice de la datare sînt exprimate, în general, prin slovele-cifre respective. Totuşi, foarte rar, ele pot fi exprimate prin cuvinte sau însoţite şi de echivalentul lor în cuvinte. Uneori numerele cronologice pot fi exprimate prin slove-cifre amestecate cu cuvinte. Un exemplu în acest sens întîlnim în tipăriturile lui Coresi, de pildă: ѕ̃ мїє ѯ̃ѳ [7 mie 69 = 1560—1561][2].

Alteori, la datare, numerele pot fi exprimate prin cuvinte, nu prin cifre. Celelalte numere din cuprinsul actelor, numere privind măsuri, greutăţi, cantităţi, monede, sînt exprimate prin slove-cifre însoţite, nu arareori, de echivalentul în cuvinte. Iar cu începere din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, cînd se răspîndeşte întrebuinţarea cifrelor arabe, însumările au de obicei, în continuare, şi echivalentul în slove.

Calendarul liturgic. Pînă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cînd se întrebuinţează curent mai ales cifrele arabe, numerele exprimînd anii datării în protocolul final al actelor sînt date în general în aşa-numiţii ani bisericeşti, adică în ani de la facerea lumii sau de la Adam (cum spun textele înseşi). Anul bisericesc începea la 1 septembrie şi pentru găsirea anului erei noastre se scad din el 5508 — cînd data este situată între 1 ianuarie — 31 august; sau 5509 — cînd data este situată între 1 septembrie — 31 decembrie. Dar calendarul liturgic propriu-zis nu este întrebuinţat decît

---

[1] Academia R.P.R., *ms.* slav 692, f. 212. Iată ce notează în acest sens Jagič «Literele cu codiţă înseamnă mii, literele în cercuri înseamnă zeci de mii, literele în cercuri punctate înseamnă legheoane (sute de mii), literele în cercuri de liniuţe д҉ înseamnă leadre (milioane) literele în mijlocul a două litere, una dinainte şi alta dinapoi, înseamnă vorona (100 milioane), şi apoi cel din urmă număr, coloda; mai departe de acesta nu sînt numere (100 000 000)» (Jagič, *Razsuždenje*, p. 126; reprodus aici după cursul de paleografie slavă al lui I. Bogdan, aflat la Academia R.P.R., *ms.* 5245, f. 106).

[2] I. Bianu <şi> N. Cartojan, *op. cit.*, pl. I.

Slovele-cifre chirilice şi corespondentul lor în cifre arabe

Unităţi	Zeci	De la 11 — 19	De la 21 — 99	Sute	Sute, zeci şi unităţ	Mii	Mii, sute, zeci şi unităţi
а҃ = 1	і҃ = 10	аі҃ = 11	ка҃ = 21	р҃ = 100	раі҃ = 111	҂а҃ = 1000	҂іраі҃ = 10 111
в҃ = 2	к҃ = 20	ві҃ = 12	кв҃ = 22	с҃ = 200	скв҃ = 222	҂в҃ = 2000	҂к҂вскв҃ = 22 222
г҃ = 3	л҃ = 30	гі҃ = 13	лг҃ — 33	т҃, т҃ = 300	тг҃ = 303	҂г҃ = 3000	҂лтлг҃ = 30 333
д҃ = 4	м҃ = 40	ді҃ = 14	мд = 44	ѵ҃, ѹ҃, ү҃, ѹ҃, ꙋ = 400	ѵмд҃ = 444	҂д҃ = 4000	҂м҂дѵд҃ = 44 404
є҃ = 5	н҃ = 50	єі҃ = 15	нє҃ = 55	ф҃ = 500	феі҃ = 515	҂є҃ = 5000	҂нфнє҃ = 50 555
ѕ҃, ꙃ҃ = 6	ѯ҃ = 60	ѕі҃ = 16	ѯѕ҃ = 66	х҃ = 600	хѕ = 606	҂ѕ = 6000	҂ѯхѯѕ = 60 666
з҃ = 7	о҃ = 70	зі҃ = 17	оз҃ = 77	ѱ҃ = 700	ѱоз҃ = 777	҂з҃ = 7000	҂о҂зѱз = 77 707
и҃ = 8	п҃ = 80	иі҃ = 18	пи҃ = 88	ѡͫ, ѡͭ = 800	ѡпи҃ = 888	҂и҃ = 8000	҂пѡиі = 80 818
ѳ҃ = 9	ч҃, ҁ, ҁ = 90	ѳі҃ = 19	чѳ҃ = 99	ц҃, ѧ҃, ѧ = 900	цчѳ҃ = 999	҂ѳ҃ = 9000	҂ч҂ѳцчѳ = 99 999

rar în datarea actelor romînești. Cînd se întîmplă aceasta, numele sărbătorii și textul întreg al datării este, de cele mai multe ori, în limba slavă, ca de pildă: † пис ѹ тодєрєщи въ лѣто ҂зрлд въ днъ възнесєнїа [† Scris în Todorești, la anul 7134 <1626>, în ziua Înălțării] [1]. Totuși, în cuprinsul însuși al actului, calendarul liturgic este folosit totdeauna cînd e vorba de fixarea unui termen de înfățișare la judecată (soroc), sau termen de altă natură (plata sau restituirea unor bani etc.).

Encliticul — гѡ [go.] La sfîrșitul numărului care specifică ziua unei luni — înăuntrul unui text — sau la sfîrșitul aceluiași fel de număr — la datare — apare terminația — гѡ legată direct de slova-cifră respectivă; sau, alteori, despărțită de ea printr-un spațiu destul de cuprinzător.

Acest enclitic, care poate avea formele: -гѡ, -г҇ѡ, -го și -г҇о, arată, în textele slavo-romîne, genetivul singular al numeralului respectiv slav. El este destul de întrebuințat și în actele chirilice romînești, îndeosebi în cele ieșite din cancelaria domnească, în tot lungul secolului al XVII-lea și în prima jumătate a secolului al XVIII-lea [2] și reprezintă o influență cărturărească slavă asupra scrierii chirilice romînești, prin faptul că grămăticii domnești, care cunoșteau limba și scrierea slavă, căutau să împodobească și scrisul lor romînesc cu forme și formule pretențioase și savante, în măsură a învedera, în fața contemporanilor în stare să-i înțeleagă, adînca și variata lor știință de carte.

Interpunctuația. Prezența mai multor title pe un număr este însoțită, foarte adeseaori, de prezența unei interpunctuații, adică a unui punct despărțitor între slovele-cifre, potrivit felului în care sînt alcătuite grupele de slove-cifre din cuprinsul numărului. Folosirea acestei interpunctuații este mai frecventă cînd slovele-cifre ale numărului au fiecare cîte o titlă. Punctul despărțitor este, în general, de mărimea unui punct obișnuit din text, ridicat deasupra orizontalei scrisului și așezat cam spre mijlocul înălțimei slovelor-cifre respective. Uneori, slova-cifră inițială este și ea precedată de un punct, cum, foarte adesea, acest punct se pune și după ultima slovă-cifră a numărului respectiv.

Întrebuințarea concomitentă și multiplă a titlei și a punctului, în cadrul unui număr exprimînd datarea cronologică, este specifică secolului XVI—XVII. Ea dispare pe la începutul secolului al XVIII-lea, fiind, încă din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, mai puțin folosită.

Originea interpunctuației numerale este foarte veche. În paleografia latină numerele erau precedate și urmate de cîte un punct. În paleografia slavă și slavo-romînă se folosește aceeași interpunctuație constatată în scrisul chirilic romînesc.

Semnele de încadrare. Numerele exprimînd, înăuntrul unui text: monede, măsuri, cantități, sînt, aproape totdeauna, precedate și urmate de anumite semne, adică sînt încadrate între anumite semne. În general, este vorba, la același număr, de același semn, pre și post pus. Iată cîteva din semnele de încadrare întîlnite mai des: ·, †, ǂ, ∼, ≈, |,||, ≀, ʃʃ, – , =, : , :·, etc. Cel mai vechi și mai întrebuințat este punctul; în al doilea rînd, « cruc», ajută »(†). Uneori, întîlnim un amestec, variabil, de două semne diferite

[1] Academia R.P.R., CLXXXIX/25: zapis moldovenesc.
[2] Emil Vîrtosu, *Chirilicale*, p. 30—31.

ca de pildă: . (n)∞ (punct, număr, semn); sau: (loc alb) (număr) ∞ . Cîteodată, spre a se învedera mai bine diferenţa dintre cele două semne (pre şi post pus), fiecare din ele este trasat cu o cerneală deosebită: unul roşu, altul negru şi invers. Alteori, destul de rar, numărul este încadrat între spaţii albe, foarte mari, deci destul de vizibile.

Adăugăm că, foarte des, semnul de încadrare (deci şi spaţiul alb) precedă nu numai numărul propriu-zis, dar şi categoria de valoare (taleri, ughi, stînjeni etc.) ca de pildă: = т҃п (număr) =; alteori: т҃п : (numărul); sau la datare: мцⷭа: дєк҃: єі҃: днь҃: < = : mesiţа, meseţa, [luna] : dechemvrie : 15: deni [sau dni=zile]>.

Semnele de încadrare individualizează în mod expres şi definitiv slovele respective drept slove-cifre, izolîndu-le şi diferenţiindu-le de restul textului, înlăturîndu-se astfel orice confuzie posibilă între prescurtarea pentru număr şi prescurtarea de text. În acelaşi timp, prezenţa lor stăvileşte sau cel puţin îngreuiază falsificarea numerelor din text, oprind în principiu adăugarea sau intercalarea de slove-cifre de către o mînă străină.

Semnele de încadrare sînt aplicate cu destulă stricteţe, în epocile mai vechi ale scrisului chirilic romînesc. Dar, începînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, adică o dată cu răspîndirea cifrelor arabe, ele ajung, am putea spune, facultative. De asemenea, pentru epocile mai vechi constatăm — destul de rar — că, din neatenţie sau grabă, semnul de încadrare ajunge a fi pus, uneori, numai înaintea numărului, în timp ce replica finală este absentă.

Slovele-cifre şi prescurtările. Deşi slovele-cifre în sine reprezintă prescurtări alfabetice convenţionale, totuşi, în cadrul unui număr complex, ele nu suportă nici un fel de prescurtare propriu-zisă. Se întîlnesc foarte rare cazuri de prescurtare prin îmbinare, suprascriere sau subscriere, (singura dată cînd se practică această metodă de prescurtare), datorite numai condiţiilor speciale ale textului: lipsă de spaţiu — din cauza neatenţiei grămăticului (la datare, unde locul este rezervat şi limitat); sau fantezie a grămăticului (mult mai rar).

Slovele-cifre şi spiritele. Slovele-cifre nu primesc spirite de niciun fel (lin sau aspru): în primul rînd, pentru că, avînd funcţiunea numerală, ele devin, prin şi pentru aceasta, avocalice şi aconsonantice: în al doilea rînd, exemplul numerelor cronologice, care începeau obligatoriu cu consoane şi deci nu puteau primi spirite, constituia un model de scriere şi pentru celelalte numere. Deabia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, atunci cînd tradiţia bizantină a anului de la facerea lumii e pe cale să dispară, făcînd loc anului erei noastre (anul de la Hristos), numerele cronologice ale datării pot începe cu o vocală (а): ҂а҃ [1000], şi pe această vocală iniţială poate apare, uneori, destul de rar, spiritul lin: ҂а̓҃ , datorită influenţei scrisului grecesc contemporan. Dar aceasta nu se întîmplă şi la numerele din text, de altă natură decît cea cronologică, astfel că întrebuinţarea spiritului rămîne destul de circumscrisă.

Slovele-cifre și accentele. Trecînd la accente, observăm că oxia sau accentul ascuțit apare pe numere în cele mai vechi monumente ale scrisului chirilic romînesc, de pildă în Psaltirea Șcheiană: в҃′, аі҃′, ме҃′; sau în Psaltirea Hurmuzaki: рк҃г. Dar, totdeauna, nu apare decît un singur accent ascuțit, din oricîte slove-cifre ar fi alcătuit numărul, accent care este pus sus, la dreapta titlei. În același nomocanon slavo-romîn, scris în 1581 (7089), de călugărul Evstatie de la mănăstirea Putna, găsim o tablă a cifrelor, în care fiecare slovă-cifră este prevăzută cu titlă și, la dreapta ei, este pus un accent ascuțit. Deci, pentru secolul al XVI-lea, aceasta era înfățișarea normală, oficială, a slovelor-cifre chirilice, slave și slavo-romîne.

Accentul ascuțit de deasupra numerelor chirilice vine din scrierea grecească, unde literele-cifre sînt determinate tocmai prin prezența unui accent ascuțit, sus, la dreapta literei-cifre sau a numărului complex. Deci, într-o perioadă mai veche a scrierii chirilice, nu numai titla, ci și accentul avea menirea să indice, fiecare în parte, existența unui număr, astfel că punerea lor laolaltă la același număr, pe de o parte îi întărea semnificația de număr, dar constituia în același timp și un fel de pleonasm grafic. Mai tîrziu se ajunge ca acest accent să nu mai fie aplicat separat, alături de titlă, ci să taie titla, în forma unei secante orientate de la dreapta spre stînga și de sus în jos: ⁓/, schimbare care corespunde cu noua semnificație primită de accentul ascuțit: din semn inițial indicator de număr, el devine accent: întîi, al slovei-cifre propriu-zise, apoi al întregului număr luat ca un tot unitar. Această din urmă funcțiune explică îndelungata persistență a acestui semn în scrierea chirilică romînească. Iată și un exemplu care ilustrează acest nou rol al accentului: de pildă, numărul рк҃г′ [123] din Psaltirea Hurmuzaki (sec XVI); accentul numărului cade pe cifra unităților, astfel că el trebuie cetit: o sută douăzeci și treì; așa cum cade accentul și în limba slavă tot pe unități: єдин сто двадесѧт трѝ.

Mult mai tîrziu, cînd canoanele scrisului chirilic romînesc ajung a fi ca și uitate, iar scrierea se orientează mai mult după reminiscențe, se întîlnesc, uneori, cîte două sau chiar și trei accente ascuțite care taie ca secante titla unui număr: ӡ ѱ ПЕ 1787 1805, dovadă că accentul pe număr ajunsese să nu mai însemneze decît o simplă podoabă grafică. Totuși, această întrebuințare a accentului ascuțit multiplu capătă mai puțină răspîndire decît întrebuințarea unuia singur.

Adjectivul numeral. Foarte deseori, spre a arăta o treaptă a unui rang de boierie: al doilea, al treilea (vistier, logofăt, comis, condicar etc.) se folosește adjectivul numeral slav: vtori (вторы) și treti (трети), exprimat, în două feluri: cel dintîi, prin inițiala в, avînd în suprascriere litera T, adică $\text{в}^{\text{т}}$ al doilea, prin slova-cifră г <три> și litera T, tot în suprascriere, adică: $\text{г}^{\text{т}}$. Amîndouă aceste adjective numerale sînt însoțite, aproape

totdeauna, şi de accentul tonic, pus deasupra, în forma unei secante a literei suprascrise: в̃ᵀ <vtori = al doilea>, г̃ᵀ <treti = al treilea>.

Pentru a arăta şi altceva decît determinarea rangului unei boierii există şi altă metodă de exprimare a adjectivului numeral, prin slove-cifre, în formă simplă: а = к̃ = пдрте [a doua parte]; а = г̃ = пдрте [a treia parte]; sau 'а:г:пдрте [a treia parte] etc.

Aproximativul. Se exprimă grafic în mai multe feluri:

1. Amîndoi termenii aproximaţiei, adică amîndouă slovele-cifre, au o aceeaşi titlă, fără nici un fel de separaţie între ele, nici prin spaţiu alb, nici prin vreun semn oarecare, iar existenţa aproximării se recunoaşte numai din cuprins sau context: єѕ̃ [5—6].

2. Alteori, deşi aşezate unele lîngă altele, slovele-cifre au fiecare cîte o titlă proprie: а̃ в̃ [1—2].

3. În sfîrşit, într-un acelaşi text, deşi pe unele slove-cifre sînt puse title, pe altele pot lipsi cu desăvîrşire:

гд [3—4]; їаї [10—11]; дїєї [14—15]; кдкє [24—25].

Din aceste forme curioase şi aparent ininteligibile vin, cîteodată, greutăţi în descifrarea corectă a textului.

Dar, odată cu întrebuinţarea curentă a cifrelor arabe, se introduc unele schimbări în felul de exprimare a aproximativului, adică se folosesc şi semne menite să împiedice confuzia care ar rezulta din alăturarea a două cifre arabe şi să clarifice această împerechere, astfel că se ajunge la formule de felul următor: :2:3: [2-3].

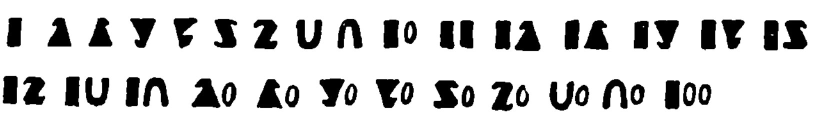
Elidarea milesimului. Începînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, adică din epoca în care se răspîndeşte la noi întrebuinţarea cifrelor arabe, numărul de la datare arătînd anii este, foarte deseori, scris eliptic, lipsit de milesim, adică cifra pentru mii este subînţeleasă. Alteori, pe lîngă milesim lipseşte şi centesimul, adică este subînţeleasă şi cifra pentru sute: 77, în loc de 1777; 78, în loc de 1778; 812, în loc de 1812; 821, în loc de 1821. Cam tot în acelaşi timp întîlnim şi exemple similare scrise cu slove-cifre chirilice: чв [92], în loc de ҂аѱ̃чв [1792]; ѡ̃гї [813], în loc de ҂аѡгї [1813]. La acest fel de numere complexe eliptice titla este cu totul absentă.

Acest fel de a scrie anii reprezintă, ca şi astăzi, nu numai o simplă modalitate grafică, dar — totdeodată — şi un mod familiar, general sau aproape general, de a pronunţa unele din numerele cronologice.

Lunile cu rădăcină numerală. Numele celor patru din urmă luni ale anului, aşa cum apar în vechea limbă romînească şi în vechiul scris: septemvrie, octomvrie, noiemvrie şi dechemvrie, avînd rădăcini numerale, adică începînd cu numerele 7, 8, 9 şi 10 în formă verbală, au fost exprimate, uneori, pentru prima parte a cuvîntului, prin numeralul cardinal respectiv scris în cifre arabe, în felul următor: 7кріє, 8кріє, 9кріє şi 10кріє sau Xкріє (adică: 7-vrie, 8-vrie, 9-vrie şi 10-vrie sau X-vrie), fără a folosi nici un fel de semn de tranziţie între cifră şi continuarea în slove a cuvîntului.

Acest fel de a scrie amintitele patru luni apare spre sfîrşitul celei de-a doua jumătăţi a secolului al XVIII-lea şi ajunge a fi un obicei aproape general în ultimele decade ale scrierii chirilice romîneşti, adică între anii 1830-1850-1860, cînd cifrele arabe înlocuiseră, de mult şi definitiv, slovele-cifre chirilice. Felul acesta de a scrie reflectă influenţa scrierii cu litere latine (transilvăneană, în primul rînd) asupra scrierii chirilice din Ţara Romînească şi Moldova.

Cifrele lui Ioan Prale. În anul 1824, moldoveanul Ioan Prale: « firea cea întoarsă », cum îi spune Eminescu, inventează un alfabet, destinat a fi întrebuinţat nu numai pentru limba romînă, dar şi pentru oricare altă limbă. În acest alfabet, literele aveau şi rolul de litere-cifre, iar numerele complexe erau formate ca în sistemul cu cifre arabe, adică întemeindu-se pe poziţia cifrelor unele faţă de altele şi prin folosirea lui zero. Cifrele inventate de Ioan Prale n-au fost puse niciodată în practică : ele sînt următoarele:

Semnele de jumătate. Pentru noţiunea de jumătate, exprimată aritmetic prin fracţia ½ sau 1/2, se întrebuinţează — începînd cu cele mai vechi texte chirilice romîneşti — cuvîntul slav половина [polovina], în forma prescurtată: полъ [pol], scrisă, uneori, în întregime: пол, alteori prescurtat : п҃л sau п̂, aceasta din urmă înfăţişare fiind şi cea mai răspîndită. La fel se întîmplă şi în textele slavo-romîne.

Dar, spre sfîrşitul secolului al XVII-lea, ca o completare a formelor verbale, apar şi semne de natură analfabetică şi acifrică, semne a căror întrebuinţare merge crescînd, dar fără a reuşi să înlăture cu totul expresia verbală, ci, dimpotrivă, de multe ori, fiind folosite paralel amîndouă.

Cea mai veché atestare a semnului de jumătate pare să dateze din 1676, în Ţara Romînească, unde întîlnim, la 1848, şi cea mai tîrzie întrebuinţare a lui.

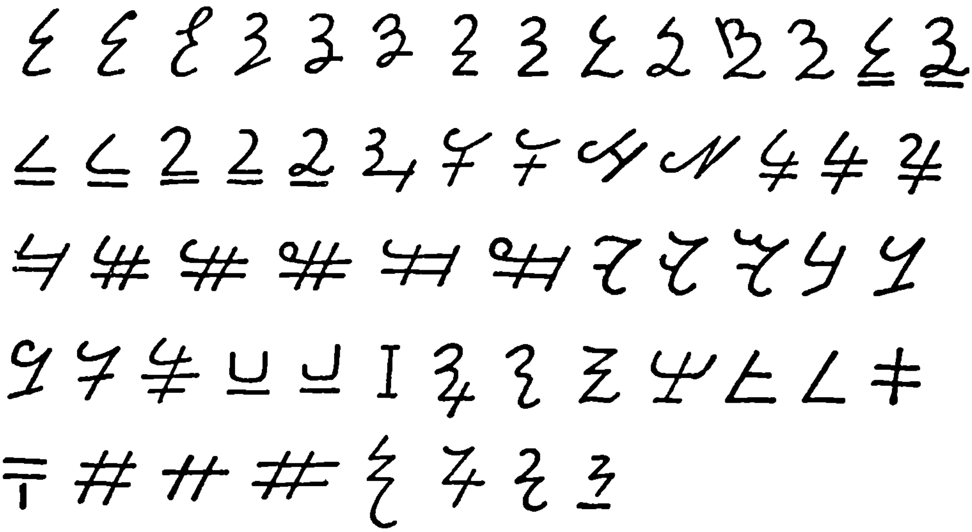
Cea mai largă răspîndire o are semnul de jumătate în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea şi în primele trei decenii ale celui de-al XIX-lea. El se poate întîlni în circa 40-50 forme, cea mai mare parte din ele reprezentînd variante, uneori foarte apropiate unele de altele. De multe ori, semnul de jumătate este însoţit şi de cuvîntul *pol* sau, mai rar, de cuvîntul *jumătate*, adică transpunerea în slove a semnului.

În mod normal, semnul de jumătate nu are nici titlă, nici spirite, nici accente. Totuşi, el poate fi întîlnit uneori purtînd un spirit lin sau un accent ascuţit, dar aceasta se întîmplă foarte rar. În schimb, el primeşte — aproape totdeauna — un semn de încadrare, mai obişnuit două puncte verticale (:), de pildă : :.

Nu putem determina cu preciziune originea semnului de jumătate, dar constatăm că foarte multe din formele lui se regăsesc şi în textele greceşti

scrise în acel timp în țările romîne. Înregistrăm chiar și o formă întîlnită numai într-un act scris grecește, la București: I [1].

Iată cum se înfățișează semnele de jumătate:

Dispariția titlei. Cifrele arabe. Chiar de la sfîrșitul celei dintîi jumătăți a secolului al XVIII-lea, titla dispare din ce în ce mai mult de pe slovele-cifre și, treptat-treptat, ea ajunge să fie considerată drept un pleonasm grafic. Introducerea cifrelor arabe, care nu cereau nici titlă, nici spirite, nici accente și, în alcătuirea numerelor, se conduceau după poziția lor unele față de altele și din această cauză nu aveau nevoie decît de zece semne numerale, grăbește dispariția titlei. Ea dispare întîi de pe numerele din text, apoi de pe numerele exprimînd anii, la datare. Totuși în etapa intermediară, cînd cifrele arabe conviețuiesc un oarecare timp cu slovele-cifre, titla este, uneori, întrebuințată și pe numerele scrise cu cifre arabe, nu numai la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, ci și la începutul secolului al XIX-lea, în deosebi în Moldova. Astfel, întîlnim, uneori în același număr, un amestec alcătuit din cifre arabe, slove-cifre chirilice și... titlă, de pildă: а800 [1 800].

Cînd, la mijlocul secolului al XIX-lea, se introduce, oficial și obligatoriu, scrierea cu alfabetul latin, cifrele arabe înlocuiseră demult slovele-cifre chirilice. Sporadic, cifrele arabe apăruseră încă de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, întrebuințate mai întîi de logofătul Luca Stroici, în Moldova, alături de semnătura sa cu litere latine, pe cînd în Țara Romînească, tot alături de semnătură, le întrebuințează logofătul Șerban Năsturel, la 1623. Apoi, cifrele arabe mai pătrund oficial în sigiliile domnești, îndeosebi în cele de maiestate, iar spre sfîrșitul secolului al XVII-lea ajung a fi destul de mult întrebuințate în texte chirilice, îndeosebi pentru a exprima anii la datarea actelor. În continuare, în secolul al XVII-lea, deși sistemul slovelor-cifre chirilice circulă paralel cu sistemul cifrelor arabe, acesta din urmă

[1] Semnele de jumătate au fost semnalate pentru prima dată la Emil Vîrtosu, *Chirilicale*, p. 28—29.

pătrunde din ce în ce mai mult în scrierea oficială administrativă, în timp ce sistemul cu slove-cifre chirilice își restrînge aria de răspîndire și de întrebuințare și rămîne numai în scrierea bisericească, mai ales în cea mănăstirească, unde stăruie pînă aproape de mijlocul secolului al XIX-lea.

În sfîrșit, cînd cifrele arabe se instalează atotstăpînitoare în scrisul tuturor categoriilor sociale, la începutul secolului al XIX-lea, folosirea lor se vădește a fi fost, uneori, destul de șovăielnică, dînd naștere și la unele grave confuzii. Acestea provin, în primul rînd, din pricina insuficientei cunoașteri a rolului jucat într-un număr de cifra zero ; în al doilea rînd, din cauză că numerele erau gîndite de grămătic după sistemul chirilic și, apoi, transpuse întocmai în cifre arabe ; de pildă: д͞і [14] se scria uneori cu cifre arabe, în forma : 41, adică se păstra ordinea cifrelor întocmai ca în sistemul chirilic; ҂аѡѳ [1809], se scria: 189, deoarece cifra zero fiind inexistentă în sistemul chirilic, nu i se cunoștea bine întrebuințarea ; tot astfel, numărul 180012 reprezenta uneori transcrierea în cifre arabe a numărului chirilic ҂аѡві [1812].

Dar această stare de confuzie se limpezește definitiv cu cîteva decenii înainte de mijlocul secolului al XIX-lea, astfel că, în momentul introducerii scrierii cu alfabetul latin, nu a existat și o problemă a înlocuirii slovelor-cifre chirilice, pentru introducerea în locul lor a cifrelor arabe: ele ajunseseră de mult un uz comun [1].

INTRODUCEREA ALFABETULUI LATIN

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea. alfabetul latin devine alfabetul limbii romîne, în locul alfabetului chirilic. Dar aceasta nu se întîmplă dintr-odată, ci treptat-treptat, în etape. Cea mai veche mărturie despre întrebuințarea alfabetului latin în scrierea limbii romîne o avem de la sfîrșitul secolului al XVI-lea. Încă înainte de 1590, Luca Stroici, mare logofăt al Moldovei, contrasemnînd — alături de domn — uricele, adică actele solemne ieșite din cancelaria domnească, își pune, pe multe din ele, semnătura cu litere latine și o însoțește — uneori — și de un număr alcătuit din una sau două cifre arabe, număr care reprezintă ziua de la datare, deci ziua în care Stroici semnează amintitele acte.

Pe lîngă aceasta, la cererea enciclopedistului polonez Stanislas Sarnicki, Luca Stroici scrie, în romînește, tot cu litere latine, rugăciunea « tatăl nostru », text pe care Sarnicki îl publică într-o lucrare a sa, apărută în 1593. Trebuie să lămurim că, de pe la mijlocul secolului al XVI-lea, în Europa își fac drum preocupări de studii lingvistice, în forma empirică a adunării de modele de limbă bazate pe un text comun, care este, de cele mai multe ori, rugăciunea « tatăl nostru ». Colecțiile cuprinzînd aceste documente de limbă reprezentau mijlocul practic prin care se puteau constata apropierile și deosebirile dintre limbile europene sau ale popoarelor din alte continente.

[1] Întreg capitolul despre cifre face parte dintr-un studiu inedit cu același subiect, unde se dă și toată documentarea necesară.

Publicaţia lui Sarnicki intră şi ea, parţial, în această categorie de tipărituri [1].

În secolul al XVII-lea, cunoaştem multiple încercări de a scrie cu litere latine: unele simple fragmente — îndeosebi semnături; altele reprezentînd un text mare, uneori tipărit, text urmărind un scop bine determinat. Între cele dintîi remarcăm semnătura — însoţită de un scurt text — pusă de Ilinca fata lui Pătraşcu vodă şi nepoata lui Mihai Viteazul, pe unele zapise, între 1650—1660. Din a doua categorie face parte acel *Katekismo Kristinesko* tipărit la Roma, în 1677, de Vito Piluzio, misionar şi apoi episcop catolic în Moldova. De asemenea, în Transilvania, la Alba-Iulia, se publică, în 1648, traducerea catehismului pe care Ştefan Fogaraşi o face după manualul redactat de profesorul Alstedius pentru şcolarii calvini, şi tot cu scop de proselitism religios se tipăreşte un alt catehism, în 1703, la Cluj. Trecem peste alte încercări mai puţin importante.

★

Dar concomitent cu încercările de a scrie limba romînă cu alfabet latin au loc şi încercări de simplificare a alfabetului chirilic, în scopul unei adaptări cît mai strînse a acestui alfabet la realităţile fonetice ale limbii romîne. Dintre acestea, cea mai importantă se găseşte fixată în *Biblia* de la 1688, despre a cărei importanţă ca monument de limbă vorbeşte şi Ianache Văcărescu, la 1787: « limba romînească dă la anul 1688 s-au început.... de cîndu s-au tălmăcit în limba noastră legea veche şi legea nouă »... În această tipăritură, valoarea fonetică a unor semne chirilice apare mai bine precizată, prin scoaterea din folosinţă a altora. În schimb, asistăm la definitiva încetăţenire a lui ь final, nu cu valoare fonetică, ci cu valoarea grafică de ŭ.

Peste aproape un secol, la 1787, apare — în primă ediţie la Rîmnic şi în a doua ediţie la Viena — cartea de gramatică romînească a lui Ianache Văcărescu, sub titlul: *Observaţii sau băgări de seamă asupra regulelor şi rînduelelor gramaticii romîneşti* [2].

Această lucrare, în preocuparea de a sistematiza, gramatical, limba, elimină mai multe slove, ca netrebuincioase: ь, ꙟ, ꙗ, ѧ, ѣ, ю, оу, ȣ şi păstrează numai 32 de semne: а, б, в, г, д, є, ж, з, ї, и, к, л, м, н, о, п, р, с, т, ѳ, ф, х, ъ, ӂ, ѡ, ц, ш, щ, ѯ, ѱ, џ, ѵ. Înlătură accentul grav (varia), păstrîndu-l numai pe cel ascuţit (oxia) şi înlătură titla de pe cifre. În schimb, introduce un fel de cîrlig dedesubtul diftongilor, spre a semnala existenţa lor: ıє, оа ѡа, etc.

Dar, în timp ce în Ţara Romînească *Observaţiile* lui Ianache Văcărescu căutau soluţia unei adaptări cît mai juste a alfabetului chirilic la realităţile fonetice ale limbii romîne, prin simplificarea lui, în Transilvania se desfăşura activitatea Şcoalei ardelene, începută la 1779, prin acea *Carte de rogacioni* tipărită de Samuil Micu, la Viena.

«Inteligheanţa» romînă din Transilvania, în lupta de înlăturare a nobilimii feudale şi pentru dobîndirea unei egalităţi în drepturi cu burghezia celorlalte naţionalităţi conlocuitoare, a căutat să dovedească originea nobilă

[1] Pentru Luca Stroici, vezi B. P. Hasdeu, *Luca Stroici, părintele filologiei latino-romîne*, Bucureşti, 1864.

[2] Manuscrisul original la Academia R.P.R., *ms.* 305.

a poporului romîn, folosindu-se în acest scop de istorie şi de filologie. Şcoala ardeleană se întemeia pe afirmaţia — dovedită mai tîrziu fără temei — a lui Dimitrie Cantemir, care în *Descrierea Moldovei* (scrisă pe la 1715) susţinea că în Moldova s-a scris în limba romînă cu litere latine pînă în domnia lui Alexandru cel Bun inclusiv, cînd, după sinodul de la Florenţa (1439), de teama catolicizării ţării, s-au ars toate cărţile vechi şi s-a introdus scrierea cu slove chirilice. Proclamînd originea romană a poporului romîn, Şcoala ardeleană susţinea şi necesitatea de a o face vizibilă pentru ori şi cine, în primul rînd prin întrebuinţarea literelor latine în scriere, întrucît ele reprezentau un vechi patrimoniu al poporului romîn, pierdut în curgerea timpului, astfel că ele erau literele « strămoşeşti » sau « străbune ». Adoptînd alfabetul latin, Şcoala ardeleană adopta şi scrierea etimologică, în dorinţa — mărturisită — ca această ortografie să ducă, mai curînd sau mai tîrziu, la însăşi adoptarea ortografiei originale a limbii latine clasice.

Urmărind sistematic, cu spirit polemic şi continuitate susţinută timp de cîteva decenii, introducerea alfabetului latin, activitatea Şcolii ardelene — exceptînd etimologismul — reprezintă un pas înainte faţă de încercările similare anterioare. Timp de aproape cincizeci de ani s-au tipărit cărţi de limba şi istoria patriei, a căror deviză se poate sintetiza în cuvintele: « Scrieţi, romîni, numai cu literele latine ! » Activitatea ei stîrneşte curiozitatea şi interesul pentru acest fel de a scrie. Şi chiar dacă Şcoala ardeleană a fost folosită mai tîrziu în scop nejust, la începuturile ei a avut un rol pozitiv, prin contribuţia ce o aducea în promovarea ideii naţionale şi în lupta pentru independenţa naţională.

*

În 1824, Ioan Prale a făcut, după cum am văzut, o încercare de a înzestra limba romînă cu un alfabet inspirat din semnele psaltichiei bizantine şi alcătuit pe baze noi şi personale, alfabet care — după părerea autorului — ar fi putut servi — printr-o uşoară adaptare — la scrierea tuturor limbilor, în primul rînd a limbilor europene.

El pornea de la şapte semne fundamentale:

la care se adăugau: punctul, virgula, semnul întrebării, al exclamării, parentezele, paragraful etc., după cum urmează:

Semnele sînt numite generic « ţifre » şi din ele « vor izvorî buchiile, prosodiile..., cum şi numărul, încît, afară de aceste şapte ţifre, altele nu vor mai trebui..., fără numai nula o şi linia » [1].

Aşadar, literele aveau să se formeze prin combinarea în toate felurile a celor şapte semne, iar spiritele şi accentele necesare aveau să intre în însăşi formarea vocalelor respective.

[1] Documentarea o dăm într-un studiu inedit cu acelaşi subiect.

Acest nou alfabet n-a fost pus niciodată în aplicare și îl amintim aici numai spre a învedera că se căuta și o altă soluționare a problemei scrierii limbii romîne, nu numai cea susținută de Școala ardeleană.

*

Gramatica Rumînească, tipărită în 1828, la Sibiu, tot cu alfabet chirilic, de Ioan Eliad, începe o eră nouă în scrierea limbii romînești. Prin ea se înlătură, definitiv, semnele diacritice: spiritele, accentele, titla și celelalte prosodii, iar dintre slove lipsesc « fălosul » и, « mărețul » ѡ, ѹ « cel bogat în loc », « plinul de dulceață » ѳ ; apoi ѣ, ю, ѧ̂, ѱ, ѫ, ѵ și se păstrează numai 28 de semne, la care se adaugă ѵ. Reforma aceasta avea la bază intenția, mărturisită, ca scrierea limbii romîne să ajungă a semăna « întru toate cu cea italienească, buna ei soră ».

Eliminînd multe semne de prisos, reducînd alfabetul chirilic la strictul necesar, întemeindu-și aceste schimbări pe o argumentare logică, pe exemple și deducții scóase din istoria limbii romîne și din istoria scrierii în general, *Gramatica Rumînească* îndeplinește o operă de interès general și a fost pusă de îndată în aplicare. Acțiunea ei pozitivă a fost mult ajutată și de faptul că, în primăvara aceluiași an 1828, prin înlăturarea domniilor pămîntene, se desființează și cancelaria domnească, păstrătoarea și continuatoarea vechii tradiții a scrisului chirilic în țările romîne. Iar *Gramatica Rumînească* a dat tuturora justificarea teoretică și practică pentru a scrie altfel, prin înlăturarea prescurtărilor de toate felurile și, în primul rînd, a prescurtărilor prin slove suprascrise, prescurtări a căror dispariție a fost decretată, oficial, la 9 februarie 1829, adică îndată după apariția *Gramaticei Rumînești*.

Reformele ortografice vin apoi în continuare. Apar întîi așa-numitele alfabete mixte sau de tranziție, în care literele latine sînt întrebuințate la un loc cu slovele chirilice, în dozări progresive, în așteptarea și pentru pregătirea introducerii totale a alfabetului latin. În acest sens este de remarcat activitatea directă a lui Ioan Eliad — prin « Curierul Rumînesc » și «Curierul de Ambe-Sexe », care spunea, in 1845: « Avînd publicitatea în mînă, din an în an schimbam cîte o slovă, împlinindu-i locul cu o literă »...

La 1848, proclamația de la Islaz vestește că revoluția va introduce « literele sale, atît în cărțile profane, cît și în cele sacre, cum și... în toate canțeleriile ». Dar, în fapt, toate proclamațiile și publicațiile revoluției, între ele proclamația de la Islaz și « Învățătorul sătesc » redactat de N. Bălcescu, au fost tipărite și mai departe cu slove chirilice și numai sigiliile: al Guvernului Provisoriu, al Guvernului Vremelnic, al Locotenenței Domnești, au folosit literele latine.

După ce alfabetele mixte sau de tranziție au pregătit elementele de bază pentru introducerea alfabetului latin ; după ce revoluția din 1848 decretează oficial și solemn necesitatea acestei reforme, intră în arenă, cu destulă încetineală și dibuire, atît de mult așteptata inițiativă a oficialității. Astfel, între 1850—1858 se succed patru comisiuni convocate de Eforia școalelor — devenită, apoi, Eforia instrucțiunii publice —, în scopul de a găsi cea mai bună cale pentru introducerea, definitivă și obligatorie, a literelor latine. Greutăți sînt multe și ele vin, în bună parte, din amestecul preocupărilor ortografice cu cele etimologice și din lipsa de legătură dintre autoritățile chemate, prin menirea lor, să formuleze și să aplice reforma ortografică.

Metoda elaborată în 1850—1851, cu modificările aduse în 1856, 1857 şi 1858, se pune definitiv în aplicare cu începere de la 23 octombrie 1858. Dar, deşi pentru autorităţile statului scrierea cu litere latine nu era, încă, obligatorie, totuşi se face un pas înainte în această direcţie, prin faptul că, începînd de la 10 august 1859, « Monitorul oficial » îşi publică partea oficială cu litere latine, iar de la 4 noiembrie, acelaşi an, Consiliul miniştrilor hotărăşte publicarea lui în întregime cu litere latine.

Moldova urmează, însă cu încetineală, calea pe care merge Ţara Romînească. Acelaşi lucru se poate spune şi despre Transilvania, unde scrierea cu literele latine era mai demult pusă în aplicare, dar etimologismul latinist îngreuiase găsirea şi aplicarea metodei celei mai bune.

ANEXE

LISTA DE CUVINTE PRESCURTATE DATĂ DE BUCOAVNA DELA ALBA IULIA (1699)

«Însemnare pentru cumŭ să cade a slovni slovele ce au desupra *titlă*»

᾿А. ᾿агг҃лъ <᾿аггелъ = îngerul>

᾿агг҃ли <᾿аггели = îngerii>

᾿архáгг҃лъ <᾿архáггелъ = arhanghelul>

᾿архáгг҃ли <᾿архáггели = arhanghelii>

᾿архáггⷭ҇лкїи <᾿архáггельскїи = arhanghelicesc>

Б. бг҃ъ <богъ = dumnezeu>

бжⷭ҇тво̀ <божество̀ = dumnezeirea>

бц҃а <богородица = Născătoarea de Dumnezeu>

бг҃оро́диченъ <богоро́диченъ = al Născătoarei de Dumnezeu>

бл҃же́нъ <блаже́нъ = fericit>

бⷭ҇ле́нъ <благослове́нъ = binecuvîntat>

В. вⷧ҇ка <владыка = stăpîn, vlădică (episcop sau mitropolit)>

вⷧ҇чица <владычица = stăpînitoarea, stăpîna>

вⷧ҇чество <владычество = stăpînirea>

воскⷭ҇нїе <воскресенїе = învierea>

Г. гⷷ҇дь <господь = domnul>

гдь҃ство <господьство = domnia>

гⷭ҇дьинь <господьинь = domnul>

гдр҃ъ <господаръ = domnul>

гдн҃ъ <господинъ = domnul>

гⷷ҇пжа̀ <госпожда̀ = doamna>

Д. дх҃ъ <дȣхъ = spiritul>

дх҃ве́нъ <дȣхове́нъ = spiritual>

дв҃ца <дѣвица = fecioara>

дв҃дъ <давидъ = David>

дⷭ҇тво̀ <дѣвство̀ = fecioria>

дш҃а <дȣша = sufletul>

дн҃ь <дьнь = ziua>

днⷭ҇е <дьнес = acum, astăzi>

Є. еⷭ҇ттво <естєстьво = ființa>

еⷢ҇ли́стъ <еvаггели́стъ = evanghelistul>

҆еⷢ҇лїе <҆еvаггелїе = evanghelia>

еⷭ҇пкопъ <епископъ = episcopul>

еⷭ҇пство < епископство = episcopia>

Й. І. І҆и҃ль[1] <'Ісраиль = Israil>

І҆и҃лѧ <'Ісраилѧ = a lui Israil>

І҆и҃лскїй <'Ісраилскїй = israilitean>

І҆с҃ <'Іисȣсъ = Iisus>.

[1] În text: 'Іи҃лв.

Іерⷭ҇лимъ <Іер8салимъ = Ierusalim>

Іерⷭ҇лима <Іер8салима = din Ierusalim, al Ierusalimului>

К. крⷭ҇тъ <кръстъ = crucea>

крщеніе <кръщеніе = botezul>

крⷭ҇титель <кръститель = Botezătorul>

Л. любомⷣ҇ръ <любом8дръ = înţeleptul, iubitorul de înţelepciune>

людскїй [1] <людскїй = lumesc>

М. мⷣ҇рст <м8дрость = înţelepciunea>

млⷭ҇тъ <милость = mila>

млⷭ҇рдїе <милосердїе = mila, milosîrdia>

мⷣ҇ръ <м8дръ = înţeleptul>

млⷭ҇тынѧ <милостынѧ = milostenia>

мл҃тва <молитва = rugăciunea>

мт҃ръ <матеръ = mama>

мч҃никъ <м8ченикъ = mucenicul, martirul>

мч҃ница <м8ченица = muceniţa, mucenica>

мⷭ҇цъ <мѣсѧць = luna>

млⷣ҇нецъ <младенецъ = copilul>

Мр҃їѧ <Марїѧ = Maria>

Н. нб҃о <небо = cerul>

нбⷭ҇ный <небесный = ceresc>

нш҃ъ <нашь = al nostru>

---

[1] Aşa în text.

нш҃ѣ <нашѣ = a noastră>

нн҃ѣ <нынѣ = acum>

П. премⷣрость <премѹдрость = înțelepciunea>

прест҃ъ <пресвѧтъ = prea sfînt>

прⷷто́ль <прѣсто́ль = prestolul, sfînta masă>

прⷣкнъ <праведенъ = drept>

прⷣпбенъ <прѣподобенъ = prea cuvios>

прⷪркъ <пророкъ = proorocul>

прⷪрчица <пророчица = proorocița>

прⷭнѡ <приснѡ = pururea>

Р. рⷷжтво̀ <рождество̀ = naşterea>

рожде́нїе[1] <рожде́нїе = naşterea>

С. ст҃ъ <свѧтъ = sfînt>

сл҃нце <солнце = soarele>

срⷣце <сердце = inima>

стⷭрть <страсть = patima>

смр҃ть <смерть = moartea>

сщ҃енникъ <свѣщенникъ = preotul>

Т. трⷪца <троица = treimea, troița>

трест҃ъ <тресвѧтъ = de trei ori sfînt>

трⷪческъ <троическъ = al treimei>

трⷪченъ <троиченъ = al treimei>

трⷪческомѹ <троическомѹ = al treimei>

[1] Aşa în text.

Ѹ. ѹ҇ч҃тель <ѹ҇чтель = dascălul>

ѹ҇ч҃телѧ <ѹчи́телѧ = a dascălului>

ѹ҇ч҃никъ <ѹ҇чeникъ = ucenicul>

ѹ҇ч҃ница <ѹ҇чeница = ucenița, ucenica>

Х. Хс҃ <Христос = Hristos>

Хв҃ъ <Христовъ = a lui Hristos>

Хв҃а <Христова = a lui Hristos>

Хв҃и <Христови = a lui Hristos>

Хв҃о <Христово = a lui Hristos>

Хв҃ѹ <Христовѹ = lui Hristos>

Ѡ. ѿ҃ць <ѡтець = tatăl>

ѡ҇чъ <ѡте҇чъ = al tatălui>

ѡ҇ч҇ⷭтвъ <ѡте҇чествъ = părintesc>

ѡ҇ч҇ⷭкъ <ѡте҇ческъ = părintesc>

ѡ҇ч҇ⷭка <ѡте҇ческа = părintească>

Ц. ц҃ръ <царъ = împăratul>

ц҃рица <царица = împărăteasa>

ц҃рковъ <церковъ = biserica>

цⷭ҇ртва <царства = al împăratului>

цⷭ҇ртво <царство = împărăția>

цⷭ҇ртвѹ <царствѹ = împărăției>

Ч. ч҃лкъ <человѣкъ = omul>

ч҃лки <человѣки = a omului>

чл҃кѹ <человѣкѹ = omului>

чл͠счкїи <человѣческїи = omenesc>

чл͠свкомѹ <челокѣческомѹ = omenescului>

LISTĂ DE CUVINTE PRESCURTATE din 1760–1770

« În cărţile céle bisericeşti să tribuesc scurtările zicerilor, cu scoaterea afară a slovelor sau a slovnirilor şi numesc pre iale title. Pentru aceasta, ca pruncii şi întru aceasta din început să fie învăţaţi, punem noi aicea oareşicăteva cuvinte, după rănduiala azbuchilor.

Pentru slovnirile céle supt title »

"Агг҃лъ, "ангелъ, ӂѹер҄ [înger]

"аг҃глскїй, а<н>гелскїй, ӂѹерѣск҄ [îngeresc>]

'архагг҃лъ, 'архангелъ, 'ар҄ хангел҄ [arhanghel]

'архаггласкїи, 'архангелскїй, 'архангел [arhanghelicesc]

'ап͠слъ, 'апостолъ, 'апостоль [apostolŭ]

'ап͠скїй, 'апостолскїй, 'апот͠слеск҄ [apostolesc]

Бг҃ъ, бо́гъ, дз҃еѹ, дм҃нзеѹ [dumnezeu]

б͠сжтво, божество, дм҃нзеире [dumnezeire]

бⷣца, богородица, нъскътоарѣ де дз҃еѹ [Născătoarea de dumnezeu]

бл҃женъ, блаженъ, феричит҄ [fericit]

бл͠сгвенъ, благословенъ, бинекѹвъⷩтат҄ [binecuvîntat]

блⷣгть, благодать, дар҄ бѹнь [dar bunŭ]

бг҃о благодатный, бого благодатный, де дм҃нзеѹ бине дърѹит҄ [de Dum nezeu bine dăruit]

Бⷣка, кладыка, стъпънь [stăpănŭ]

вⷣчица, владычица, стъпънъ [stăpână]

вл^д^чство, владычество, стъпънїе [stăpănie]

воскр^с^нїе, воскресенїе, ꙟвїере [înviere]

Г^с^дь, госпо́дь, дм҃нꙋ [domnu]

г҃^с^дство, госпо́дство, домнїе [domnie]

г҃^с^дрь, госꙋда́рь, до́мнь [domnŭ]

г҃^с^днъ, господи́нъ, домне́ск^ч [domnesc]

г҃^с^днь, господе́нь, зѝ домнѣ́скъ [zi domnească]

г҃^с^жа, госпожа̀, доа́мнъ [doamnă]

гл҃ъ, глаго́лъ, гра́ю [graiu]

гл҃ати, глаго́лати, 'а грѫ̀и [a grăi]

Дх҃ъ, дꙋ́хъ, дх҃ь, дꙋ́хь [duhŭ]

дх҃овный, дꙋхо́вный, дх҃овничеек^ч [duhovnicesc]

дв^д^ъ [1], давї́дъ, давїдь [Davidŭ]

д^д^вца[1], дѣ́вица, фечоа́ръ [fecioară]

д^с^вство, дѣ́вство, фечорїе [feciorie]

дш҃а, дꙋша̀, сꙋ́флеть [sufletŭ]

дн҃ь, де́нь, зѝ [zi]

'Е^с^стство, 'естество̀, фїин^ц ца [fiinţa]

'е^г^влїе, 'еванге́лїе, 'еванге́лїе бꙋ́нъ вести́ре [evanghelie, bună vestire]

'е^г^влїстъ, 'евангелі́стъ, 'еванге́лист^ч [evanghelist]

'е^с^пкпъ, 'епї́скопъ, 'епїскопь [episcopŭ]

'е^с^пкпство, 'епї́скопство, 'епїскопїе [episcopie]

'Ін҃ль, 'Ісра́иль, Їсра́иль [Israilŭ]

---

[1] Aşa în text.

Ї҃исъ, Їисꙋ́съ, Їисꙋ́сь [Iisusŭ]

Їⷭ҇ерли́мъ, Їе́рꙋсали́мъ, Ї́ерꙋсали́мь [Ierusalimŭ]

Крⷭ҇тъ, кре́стъ, крꙋ́че [cruce]

кр҃щеніе, креще́ніе, ботеза́ре [botezare]

крⷭ҇тль, крести́тель, Ботезъто́рю [Botezătoriu]

Лⷣюскїй, лю́дскїй, де нород [de norod]

Мⷣръ, мꙋ́дръ, ’ѫцеле́птⷱ [înţelept]

мⷣрсть, мꙋ́дрость, ’ѫцелепчꙋ́не [înţelepciune]

мⷭ҇ть, ми́лость, ми́лъ [milă]

мⷭ҇рдїе, милосе́рдїе, милостиви́ре [milostivire]

мⷭ҇тынѧ, ми́лостынѧ, милосте́ніе [milostenie]

м҃тва, моли́тва, рꙋгъчꙋ́не [rugăciune]

м҃ти, ма́ти, ма́йкъ [maică]

М҃рїа, Ма́рıа [1], Марі́а [Maria]

м҃чникъ, мꙋ́ченикъ, мꙋче́никь [mucenicŭ]

мⷭ҇цъ, мѣ́сѧцъ, лꙋ́нъ [lună]

мⷣнцъ, млад́енецъ, тъ́нърь [tănărŭ]

Н҃бо, не́бо, че́рю [ceriu]

нⷭ҇бный, небе́сный, чере́скь [cerescŭ]

нⷣлѧ, недѣ́лѧ дꙋми́некъ [duminecă]

н҃шъ, на́шъ ’алⷮ но́стрꙋ [al nostru]

н҃нѣ, ны́нѣ, ’акꙋ́м,ⷮ ’акꙋ́ма [acum, acuma]

[1] Aşa în text.

’Оц҃ъ, о҆те́цъ, та́тъ [tată]

’оч҃ь, ’оте́чь, ’ал҄ та́тълꙋй [al tatălui]

’оч҃естъ, ’оте́честъ, пърин҄ тескⷱ [părintesc]

Прⷣемрость, преме́дрость, прѣ ’ꙟцелепчꙋне [prea înţelepciune]

прⷭ҇тъ, пресвѧ́тъ, прѣ сфнтъ [prea sfântă, prea sfânt]

прⷭ҇толъ, престолъ, скаꙋ́нь [scaunŭ]

прпⷣбенъ, преподо́бенъ, прѣ ꙟ҆кꙋвїн҄ ца́тⷱ [prea încuvi<i>nţat]

прⷣвнъ, пра́веденъ, ꙟ҆дреп҄ та́ть [îndreptatŭ]

пр҃рокъ, пророкъ, проро́кⷱ [proroc]

прⷣтеча, прⷣетеча, ꙟ҆наинте мер҄ гъто́рй [înainte mergători]

прⷭнѡ, при́снѡ, пр҃рѣ, пꙋ́рꙋрѣ [pururea]

пнⷣлникъ, понедѣ́лникъ, лꙋ́ни́ [luni]

Рⷭ҇жтво, рождество̀, на́щере [naştere]

рⷭ҇жтвенъ, рождестве́нъ, нъскъто́рю̆ [născătoriu]

С҃тъ, свѧ́тъ, сф҃нть, сфнть [sfântŭ]

сщ҃енникъ, свѧще́нникъ, пре́ѡть [preotŭ]

сл҃нце, со́лнце, со́аре [soare]

срⷣце, се́рдце, и́нимъ [inimă]

стрⷭ҇ць[1] страсть, па́тимъ [patimă]

см҃рть, смерть, мо́ар҄ те [moarte]

сл҃ва, сла́ва, мъ́рире [mărire]

ст҃ль, свѧти́тель, сф҃нцито́рю [sfinţitoriu]

---

[1] Corect: стрⷭ҇ть.

Трца, троица, троицъ [troiță]

трчєнъ, троичєнъ, троичєскь [troicescŭ]

трт, трисвѧтъ, ѧтрєи сфнтъ [întreită sfântă]

тртоє, трисвѧтоє, дє трє wр сфнт [de trei ori sfânt]

Ѹчтль, ѹчитєль, даскал [dascal]

оучнкъ, оучєникъ, оучєник [ucenic]

оучнчєскъ, оучєничєскъ, дє оучєникь [de ucenicŭ]

Хртосъ, хрїстосъ, Хс, Хрїстос [Hristos]

хртовъ, хрїстовъ, 'а лѹй Хрїстось [a lui Hristosŭ]

хртїаникъ [1] хрїстїаникъ, крєщинь [creştinŭ]

Црк, царь, ѧпърать [înpăratŭ]

црца, царица, ѧпърътѣ'съ [înpărăteasă]

цртко, царство, ѧпърьцїє [înpărăţie]

црскїй[1], царскїй, ѧпърътєск [înpărătesc]

црковь, цєрковь, бисѣрикъ [biséricâ]

Члкъ, чєловѣкъ, wмь [omŭ]

члчь, чєловѣчь, дє wмь [de omŭ]

члчєскїй, чєловѣ'чєскїй, wмєнєскь [omenescŭ]

чть, чєсть, чинстє [cinste]

чтный, чєстный, чин стить [cinstitŭ]

чтота, чистота, кѹръцєнїє [curăţenie]

Academia R.P.R., *ms.* 280, f. 25 v—28; manuscrisul este nedatat.

[1] Aşa în original.

MARELE LOGOFĂT CONSTANTIN GOLESCU CĂTRE DEPARTAMENTUL DE OPT, DESPRE FELUL CUM SĂ SE SCRIE, PE VIITOR, ANAFORALELE,

la 9 februarie 1829.

De la Logofeţiia Mare a Ţării de Sus,
către dumnealui Treti Logofăt al Depertamentului de Optu.

Fiindu că, până acum, din rea obicinuinţă, să scriia în limba rumănească cu slove aruncate pă deasupra, urmare necuviincioasă, în vreme ce toate naţiile scriu cu slovile în rându;

De aceia, ţi să porunceşte ca, de acum înainte, toate anaforalile — ce să vor face de la acel depertamentu — să să scrie în rându, fără de aruncături pă deasupra şi fără de a amesteca într-ănsele şi cuvinte greceşti. Căci orice anafora să va vedea, la cinstitul divanu, scrisă înpotriva bunei orăndueli, ce arătăm mai sus, să va întoarce înnapoi.

Pentru care, de priimirea aceştii porunci şi de urmare, să dai logofeţii răspuns în scris.

1829, fevruarie 9.

Costandin Golescul vel logofăt.

Arhivele statului, *ms.* 1093, f. 49 (Logofeţia Ţării de Sus, condica 25); semnalat şi la I. C. Filitti, *Principatele Romîne de la 1828 la 1834. Ocupaţia rusească şi Regulamentul Organic*, Bucureşti, < 1934 >, p. 44.

ILUSTRAŢII

Fig. 1.—Un grămătic din Ţara Romînească, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea: Petrache Ghiurca Rîmniceanul, 1781. Originalul (17 × 25,5 cm), în peniţă, la Arhivele statului, *ms.* 445 (Condica mănăstirii Dintrunlemn), f. 419. Publicat întîi la Emil Vîrtosu, *Chirilicale — note de paleografie romînească*, Bucureşti, 1940, p. 7—8, fig. 1.

Îmbrăcat într-un antereu, cu fes pe cap şi meşi în picioare, grămăticul stă aşezat pe un scăunaş fără spetează, în faţa mesei de scris. În mîna dreaptă ţine coala scrisă, în cea stîngă, pana. Pe masă, o călimară cu cîteva pene, iar deasupra mesei, pe două poliţe, sînt aşezate, cu rînduială, cărţi-manuscrise cu frumoasă legătură. În fund, o perdea cade în falduri mari. În dreapta, o masă pe care sînt aşezate foile scrise, iar alături o nisiparniţă, ca un fel de perniţă, cuprinzînd nisipul pentru uscat cerneala.

În registrul de dedesubt sînt înşirate uneltele scrisului: nisiparniţa, haragul (pentru liniat), sticluţa cu cerneală, condeiul de trestie pentru scris titluri şi litere mari, perghelul (compasul), precum şi două cărţi-manuscrise, una deschisă, spre a i se vedea titlul: « Condica sfintei mănăstiri Dintrunlemn», condica la care lucra grămăticul; a doua închisă, spre a i se vedea ferecătura în metal.

În registrul al treilea, textul: « Multe cu adevăratu şi nenumărate mile de cuvinte am scris într-această condică. Deci până aicea călătoriia sa ajungând, încetă. Scrisu-s-au această condică de Petrache Rămniceanul, nepot răposatului Hagi Costandin Malache, cu toată osărdiia sfinţii sale maicăi Sofii monahii Căzănească, stareţa sfintei mănăstiri. Şi s-au început la luna lui iunie 11, şi s-au sfărşit la avgust 28».

Fig. 2.—Un grămătic din Ţara Romînească, pe la 1800. Decalc după pomelnicul bisericii din Grăbleşti (Argeş), scris la 1797, de Constandin brat Grigorie arhimandrit Rămniceanu. Originalul (10,5 cm înălţime), în cerneală rădăcinie, afară de condei, călimară şi carte (pomelnicul) — adause cu o cerneală spălăcită, datează de la începutul secolului al XIX-lea. Pomelnicul se află în colecţia pr. C. Bobulescu, care semnalează portretul în: *Obîrşia molitvei pentru morţi, de la proscomidie cu pomelnicul bisericii Sf. Nicolae-Tabacu — Bucureşti şi pomelnicul bisericii Grăbleşti — Argeş*, Craiova, 1944, p. 31.

Fig. 3.—Sigiliu inelar înfăţişînd un « lucrător din condei» în Moldova, la 1854.

Un grămătic, aşezat pe un scaun cu spetează, stă la masa de lucru, avînd pana în mîna dreaptă, iar cu stînga ţinînd hîrtia, pe care se pregăteşte să scrie; în faţa mesei, un sfeşnic mare, cu piciorul rotund, purtînd o lumînare aprinsă; totul aşezat pe o terasă. Deasupra acestei reprezentări, în slove cursive, legenda: *Altora servind mă topesc*, joc de cuvinte privind asemănarea dintre lumînarea care arde în sfeşnic şi grămăticul care-şi trece viaţa scriind pentru alţii. Dedesubtul terasei, tot cu slove chirilice cursive: *Dimitrie Dragoş / 1854, oct. 26.* Piatră roză gravată (20 × 15 mm), desprinsă din montura metalică inelară. Reprodusă aici după întipărirea nouă făcută în ceară roşie şi păstrată la Arhivele statului Iaşi.

Să se compare cu aceeaşi reprezentare dată la Zaharia Orfelin, Славенская и валахїйская каллiграфiа, или наставленiе къ правилному писанiю во употребленiе учащыяся въ малыхъ школахъ славено-сербскїя и валахїйскїя юности, сочинилъ, написалъ и рѣзалъ . . . Karloviţ — Srem, 1778.

Fig. 4. — 1699. — *Bucoavna* tipărită la Alba Iulia: foaia de titlu (Academia R.P.R. *c. v.* **113**)

Fig. 5. — Idem: « cruce-ajută», « slovele glavizne» şi « slovele mai mici ».

Fig. 6.—Idem: « Însemnare pentru cumŭ să cade a slovni slovele ce au desupra titlă» (lista de cuvinte prescurtate, p. 7).

Fig. 7. — Idem: (continuare) şi prosodiile (p. 8).

Fig. 8. — « Pentru slovnirile céle supt title» (listă de cuvinte prescurtate, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea; Academia R.P.R. *ms*. 280, f. 25v).

Fig. 9. — Idem: (continuare) f. 26.

Fig. 10. — 1482—1496. Adresa scrisorii trimisă lui Vlad Călugărul, domnul Ţării Romîneşti, de judeţul şi pîrgarii Braşovului (Arh. statului Or. Stalin, *Stenner*, I, 202).

Fig. 11. — 1708, martie 7. Însemnarea criptată a lui Gheorghe Talpeş, urmată de un text al aceluiaş, scris în clar: « Şi am scris în hiltă, eu Ghiorghie Talpeş. Şi cine n-a şti, n-a citi. Vlea<t> 7216, martie 7 dni (Arhivele Statului Iaşi, *ms*. 144: *Triod* slav, din c. 1650).

Fig. 12. — 1581. *Nomocanon* slavo-romîn, scris de călugărul Evstatie, la mănăstirea Putna: semnele pentru cifre (Academia R.P.R., *ms*. slav 692, f. 212 v).

Fig. 13. — Secolul al XVI-lea. Psaltirea Hurmuzaki: pagină cu cifre chirilice (Academia R.P.R., *ms*. 3077, f. 112).

Fig. 14. — Secolul al XVI-lea. Psaltirea Şcheiană: pagină cu ⱝ glagolitic — r. 6 şi număr chirilic — r. 10 (Academia R.P.R., *ms*. 449, f.).

Fig. 15. — Idem: pagină cu cifra koppa — r. 10 (f.).

Fig. 16. — 1875, mai. Mihail Eminescu îşi transcrie slovele-cifre chirilice (Academia R.P.R., *ms*. 2269, f. 60).

Fig. 17. — Idem: (continuare f. 60 v).

Fig. 18. — (1521). Scrisoarea lui Neacşu din Cîmpulung (Arh. Statului Or. Stalin, *Stenner*, IV, 472).

Fig. 19. — 1581, februarie 6. Marele logofăt al Moldovei semnează cu litere latine: *Stroicz*, pe un act domnesc (Academia R.P.R., CLV/85).

Fig. 20. — *Carte de rogacioni*, Viena, 1779: cea dintîi tipăritură cu litere latine a Şcoalei ardelene (Academia R.P.R., c.v. 418; autorul este Samuil Micu).

Fig. 21. — Idem: începutul alfabetului <f. 35>.

Fig. 1. — Un grămătic din Ţara Romînească, spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea.

Fig. 2. — Un grămătic din Țara Romînească, pe la 1800.

Fig. 3. — Sigiliu inelar înfățișînd un « lucrător din condei », în Moldova, la 1854.

БУКОВНЪ

Че аре ꙟсине деприндерѣ ꙟвѫцѫтурiй копiилѡръ ла карте. Шi Сvмволꙋлъ Кредiнцiй Крещiнеши. Зече Порꙋнчи але Леџiй векi, шi але чей нои. Шапте Тайне але Бесѣречiй Ръсърiтꙋлꙋй. ш.про:

Кꙋвоа прѣ сфинцитꙋлꙋй Кvр Афанасiе Митрополитꙋл цѣрѫй Ардѣлꙋлꙋй.

Акꙋм ꙟтѫй ꙟтрачеста кип тѣкмитѫ, шi типърiтѫ ꙟ сфнта Митрополiе ꙟ Бѣлградъ.

де Мiхаи Iѡановичъ, Тvпографꙋлъ.

Анꙋл Домнꙋлꙋй ахчѳ

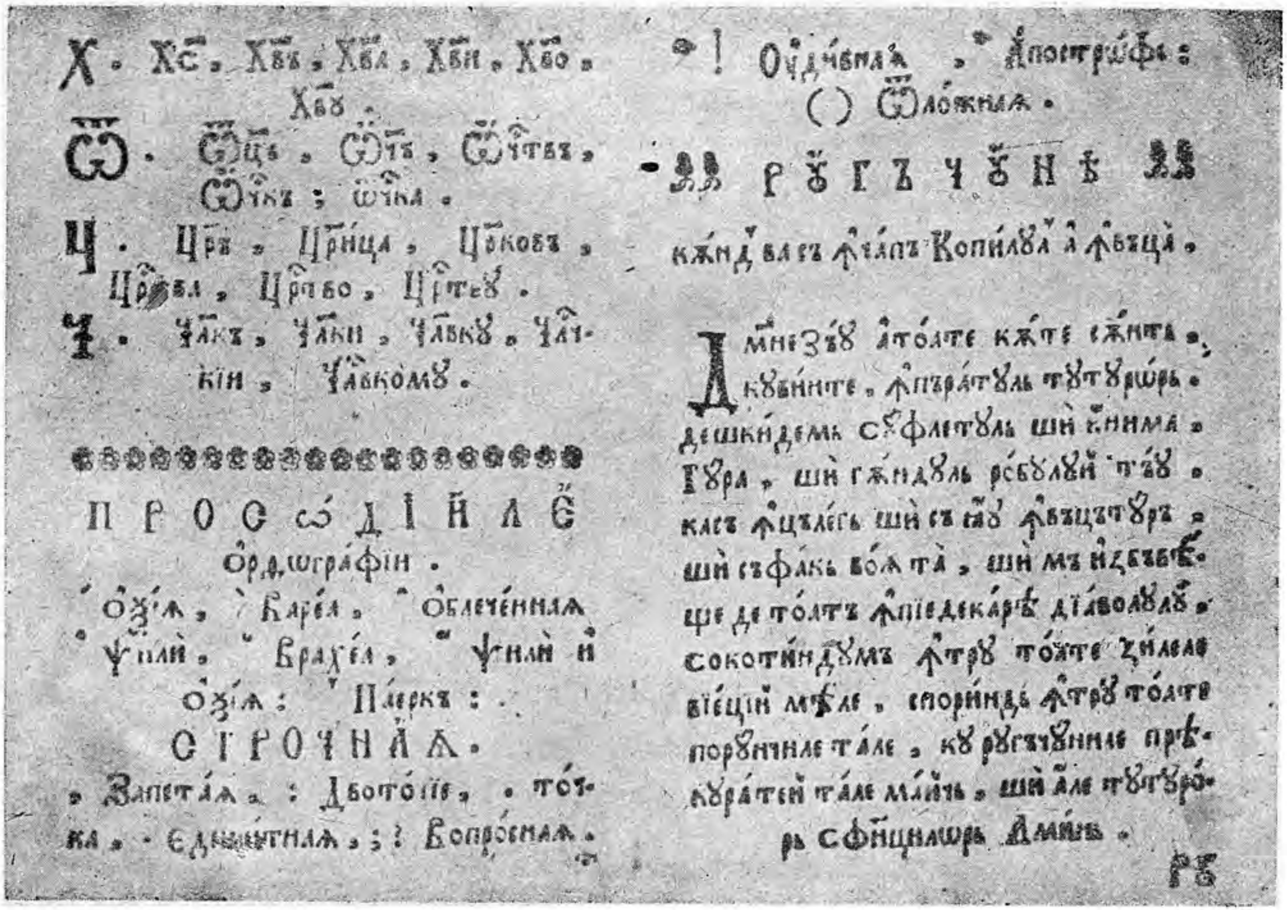
Fig. 4. — *Bucoavna* tipărită la Alba Iulia, în 1699: foaia de titlu.

Fig. 5. — « Cruce-ajută » și « Slovele », cum începe *Bucoavna* dẹ la Alḅa Iulia din 1699.

Fig. 6. — Listă de cuvinte prescurtate din *Bucoavna* de la Alba Iulia din 1699.

Х. Хс҃, Хв҃ъ, Хв҃а, Хв҃и, Хв҃о, Хв҃ꙋ.

Ѿ. Ѿц҃ъ, Ѿт҃ъ, Ѿч҃тель, Ѿч҃къ; ѿч҃ка.

Ц. Цр҃ь, Цр҃ица, Цр҃ковъ, Цр҃ьл, Цр҃тво, Цр҃теꙋ.

Ч. Чл҃къ, Чл҃ки, Чл҃вкꙋ, Чл҃чїи, Чл҃вкомꙋ.

ПРОСѠДІЙЛЕ

Ѻрѳографїи.

´ Ѻѯїѧ, ` Варѣа, ˜ Ѻблеченнаѧ. ʼ Ѱилй, ˘ Врахѣа, ʺ Ѱилй и ѻѯїѧ: ̑ Паеркъ:

СТРОЧНАѦ.

, Запетаѧ, : Двоточїе, . Точка, ; Единоточнаѧ, ; Вопросная, ! Оудивителнаѧ, ' Апострофъ: () Ѿложнаѧ.

РꙋГЪЧꙊНѢ

кѫнд ва съ ꙟчапъ копилꙋл а ꙟвъцѧ.

Дꙋмнезеꙋ атоате кѫте сѫнт, Д кꙋвинте, ꙟпъратꙋл тꙋтꙋрѡр. Дешкиде мь сꙋфлетꙋл ши ꙟнима, гꙋра, ши гѫндꙋл робꙋлꙋй тъꙋ, касъ ꙟцълег ши съ тѧꙋ ꙟвъцътꙋра, ши съфак воѧ та, ши мъ избъвѣще де тоатъ ꙟпиедекарѣ дїаволꙋлꙋ, сокотиндꙋмъ ꙟтрꙋ тоате зилеле вїецїй меле, спориндꙋ ꙟтрꙋ тоате порꙋнчиле тале, кꙋ рꙋгъчꙋниле прѣкꙋратей тале майкь, ши але тꙋтꙋрѡр сфинцилѡр. Амин.

РЕ

Fig. 7. — Lista de cuvinte prescurtate din *Bucoavna* de la Alba Iulia — 1699 (continuare) şi « prosodiile ».

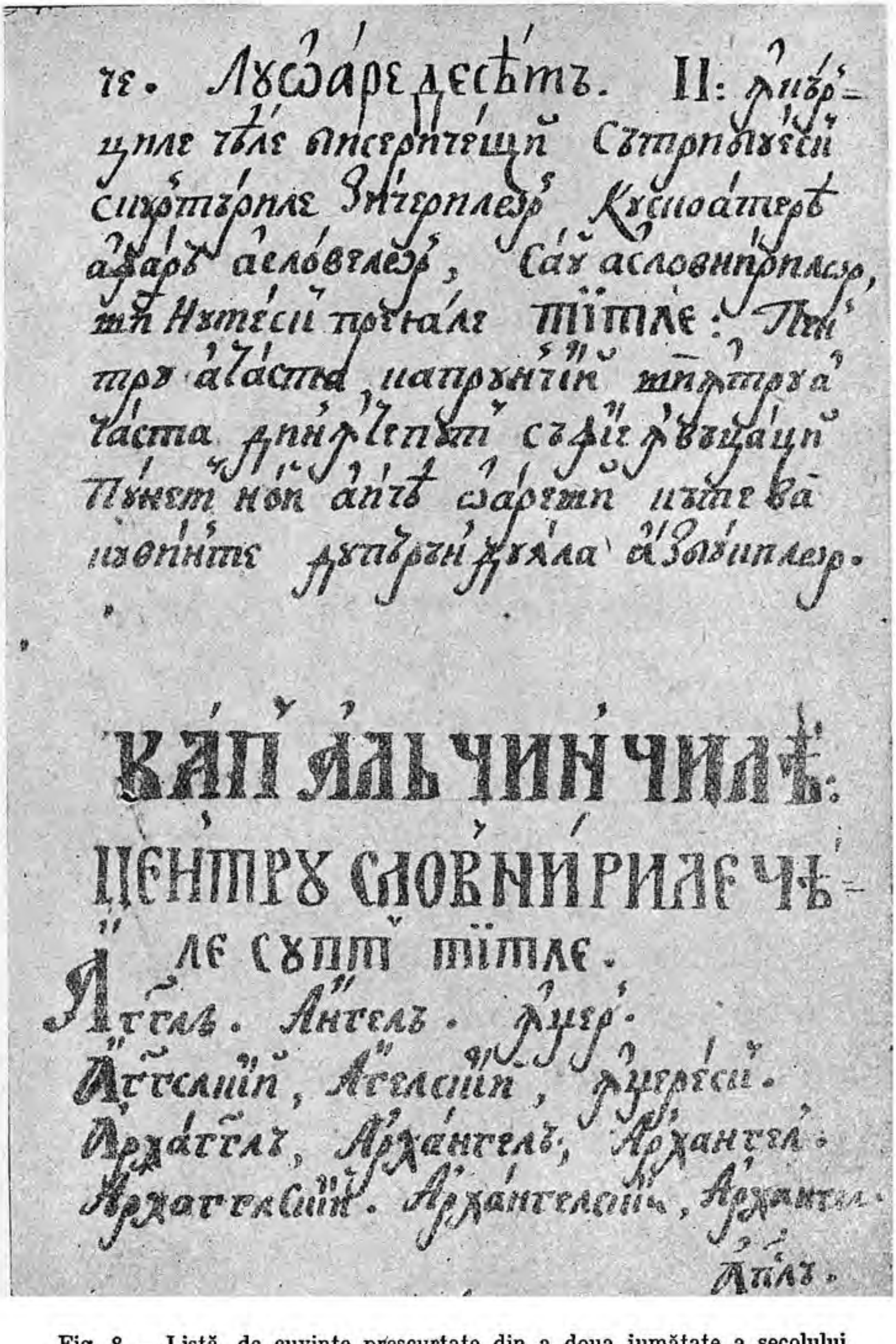

Fig. 8. — Listă de cuvinte prescurtate din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

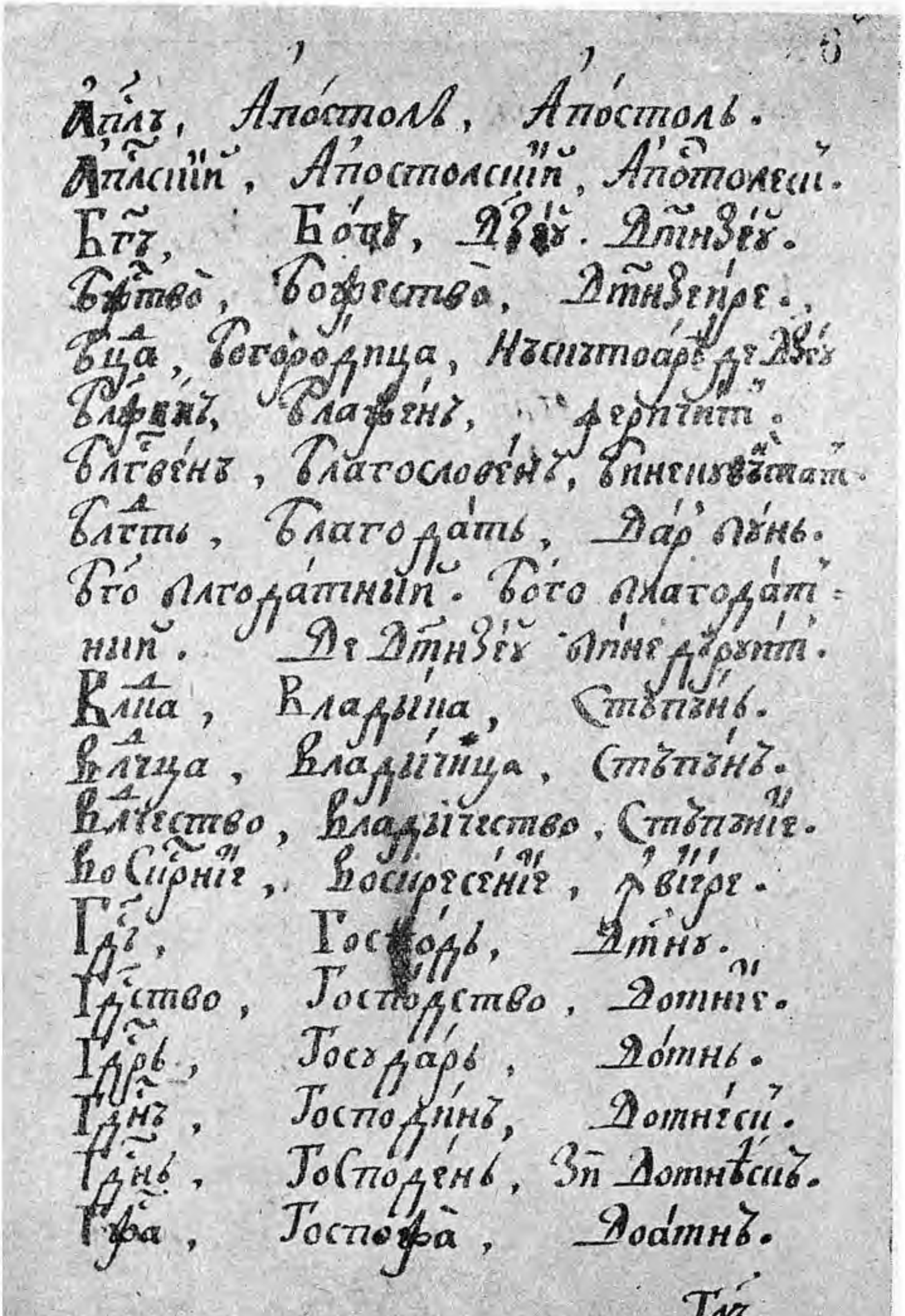

Fig. 9. — Listă de cuvinte prescurtate din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (continuare).

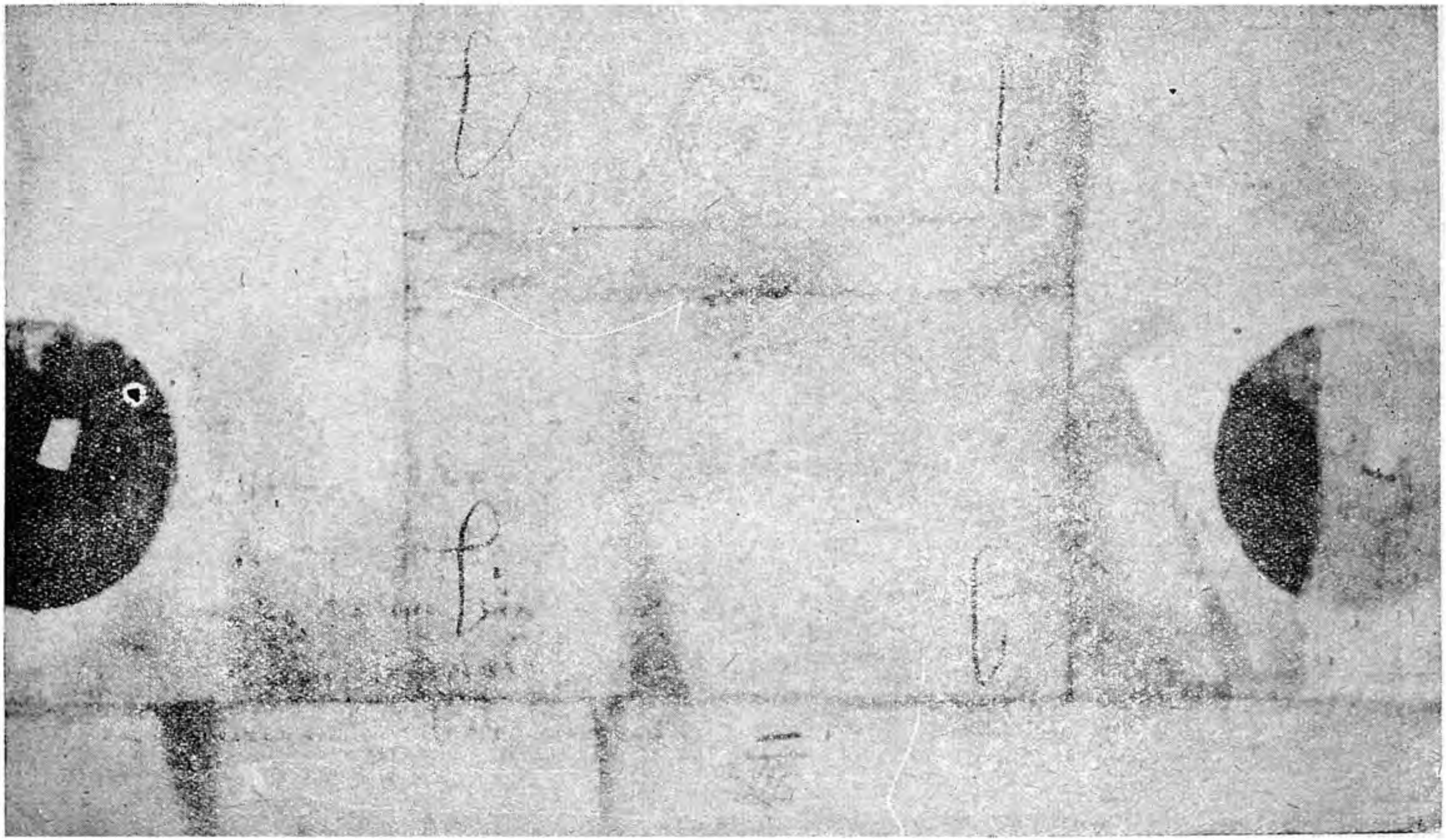

Fig. 10. — Adresa scrisorii trimisă lui Vlad Călugărul, domnul Ţării Romîneşti <1482 — 1496>, de judeţul şi pîrgarii Braşovului.

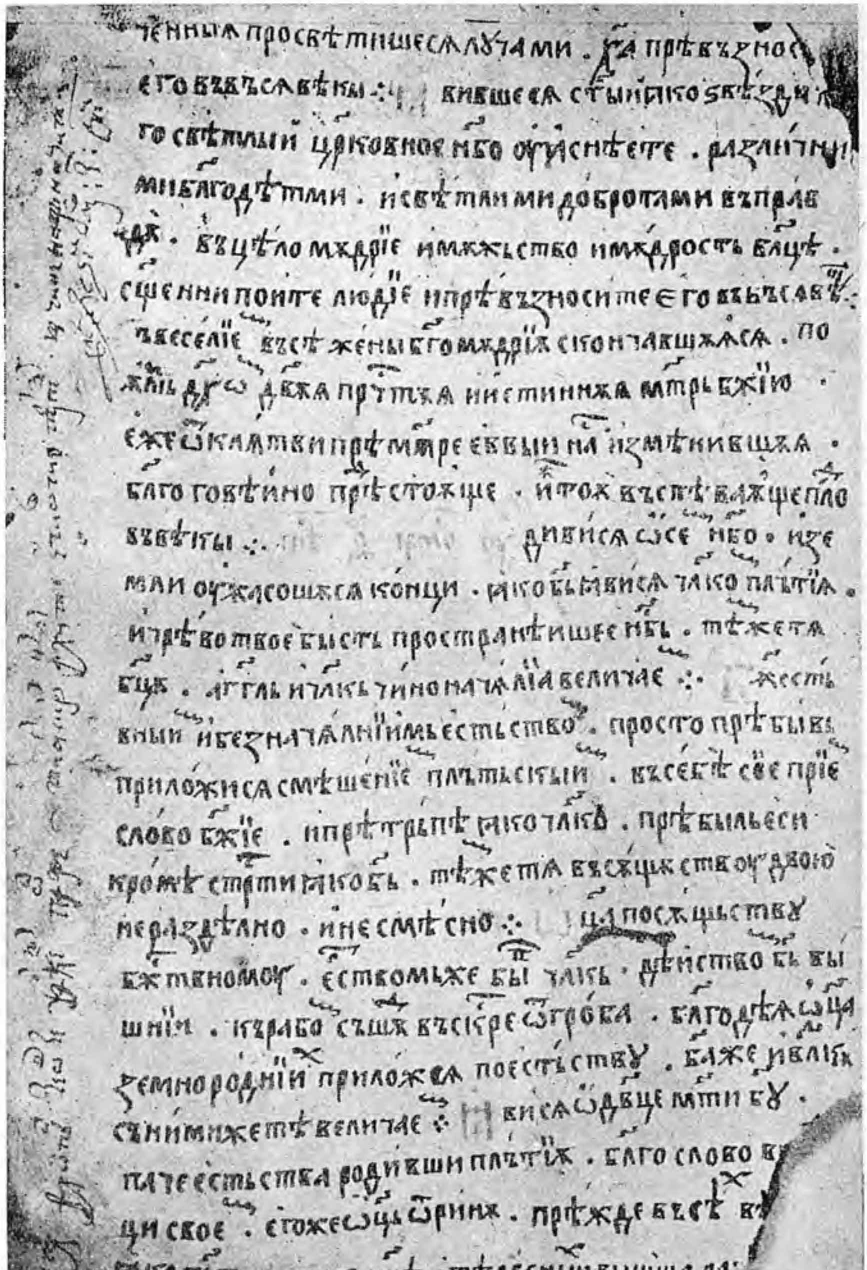

Fig. 11. — 1708, martie 7. Însemnarea criptată a lui Gheorghe Talpeş, pe fila unui *Triod* slav manuscris din c. 1650.

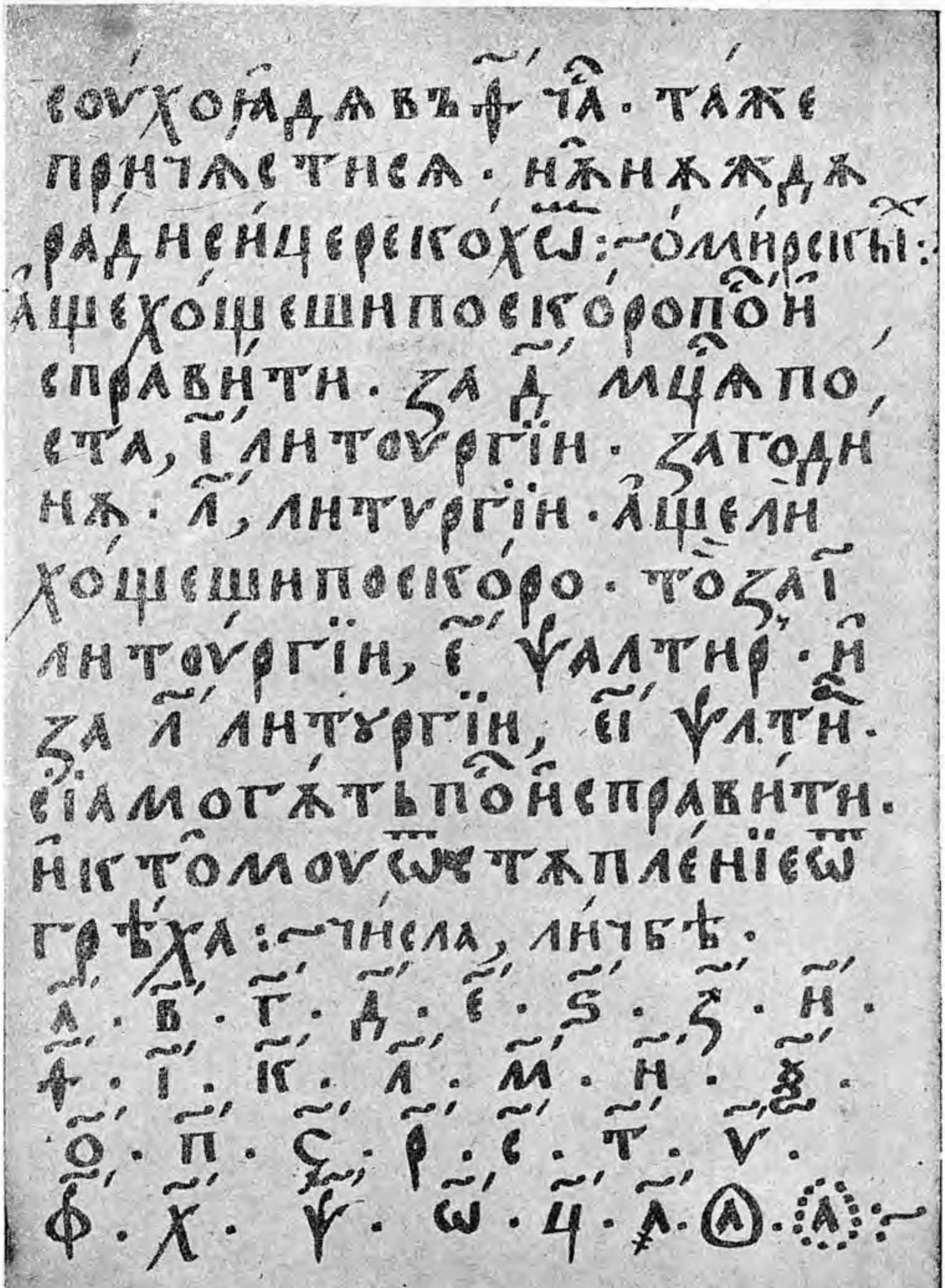

Fig. 12. — Cifrele, după *Nomocanonul* slavo-romîn, scris de Evstatie călugărul, în mănăstirea Putna, la 1581.

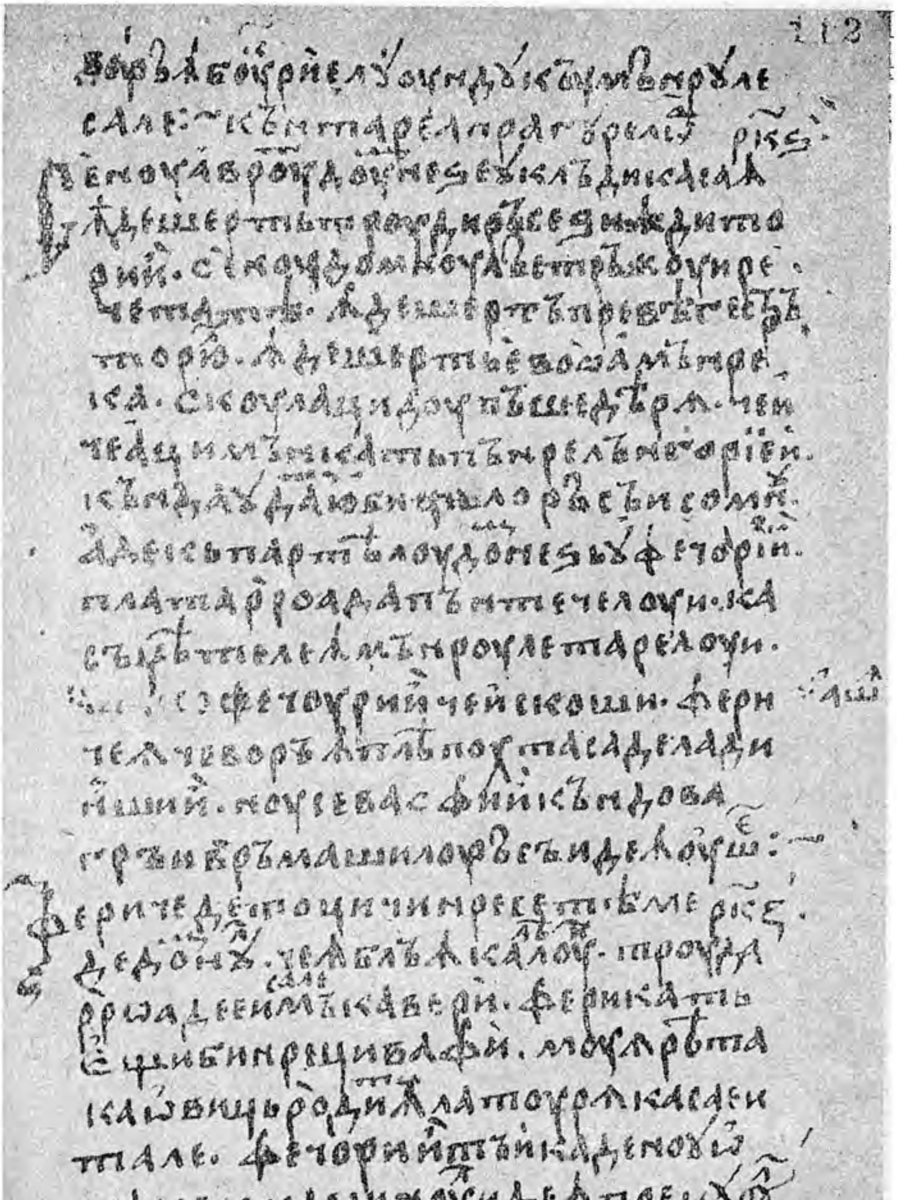

Fig. 13. — Psaltirea Hurmuzaki: pagină cu numere chirilice.

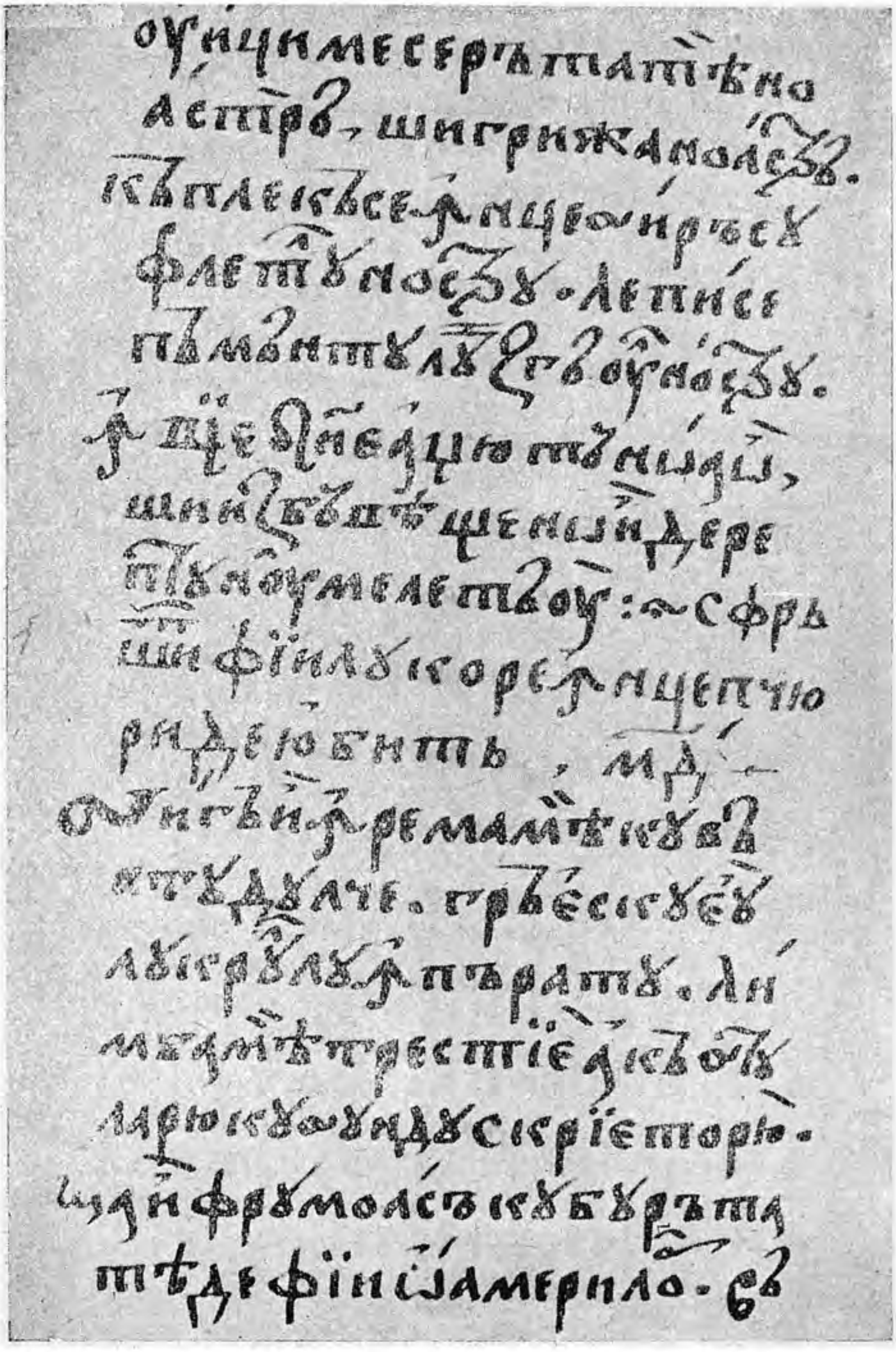

Fig. 14. — Psaltirea Şcheiană: pagină cu ⰴ glagolitic (r. 6) şi număr chirilic (r. 10).

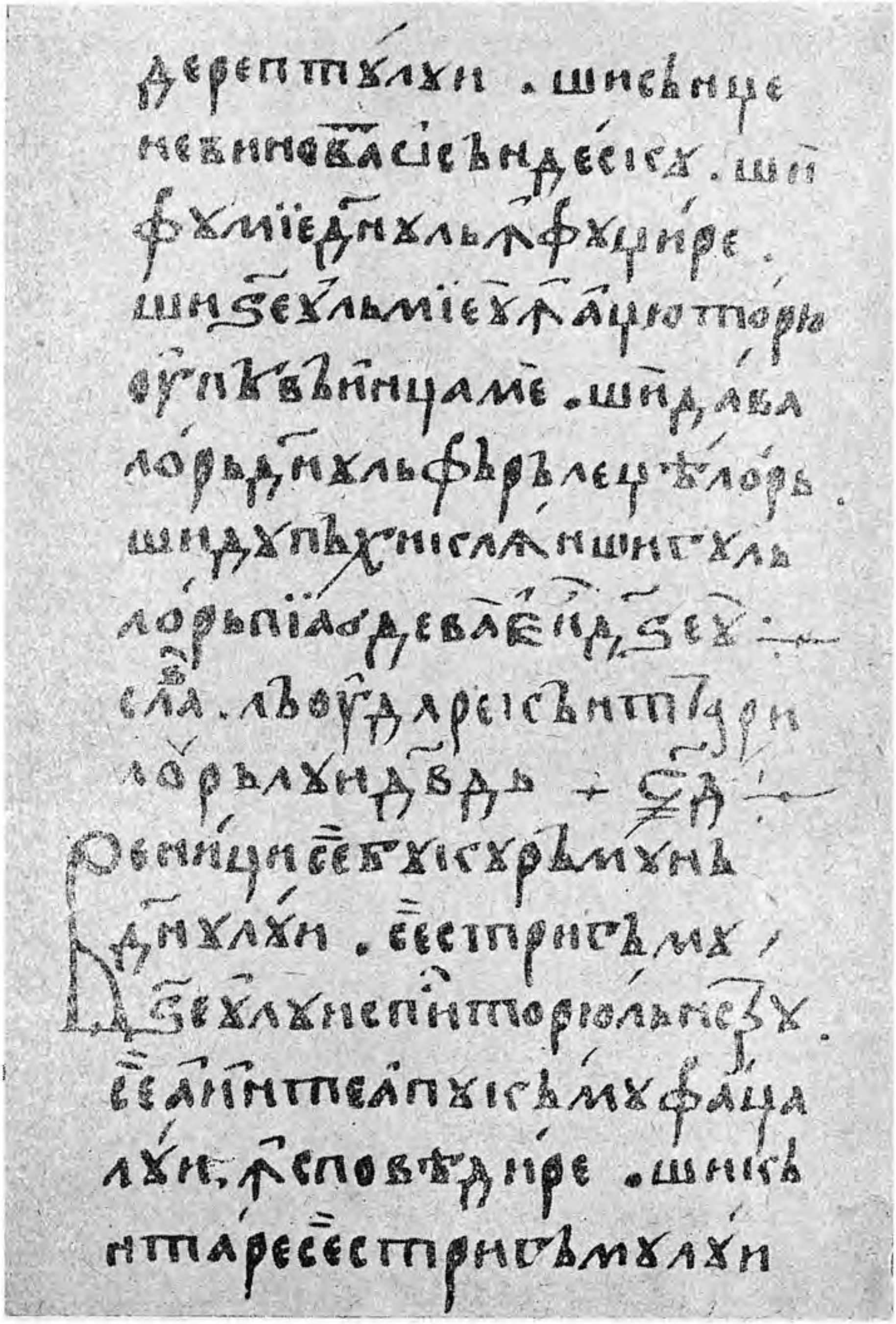
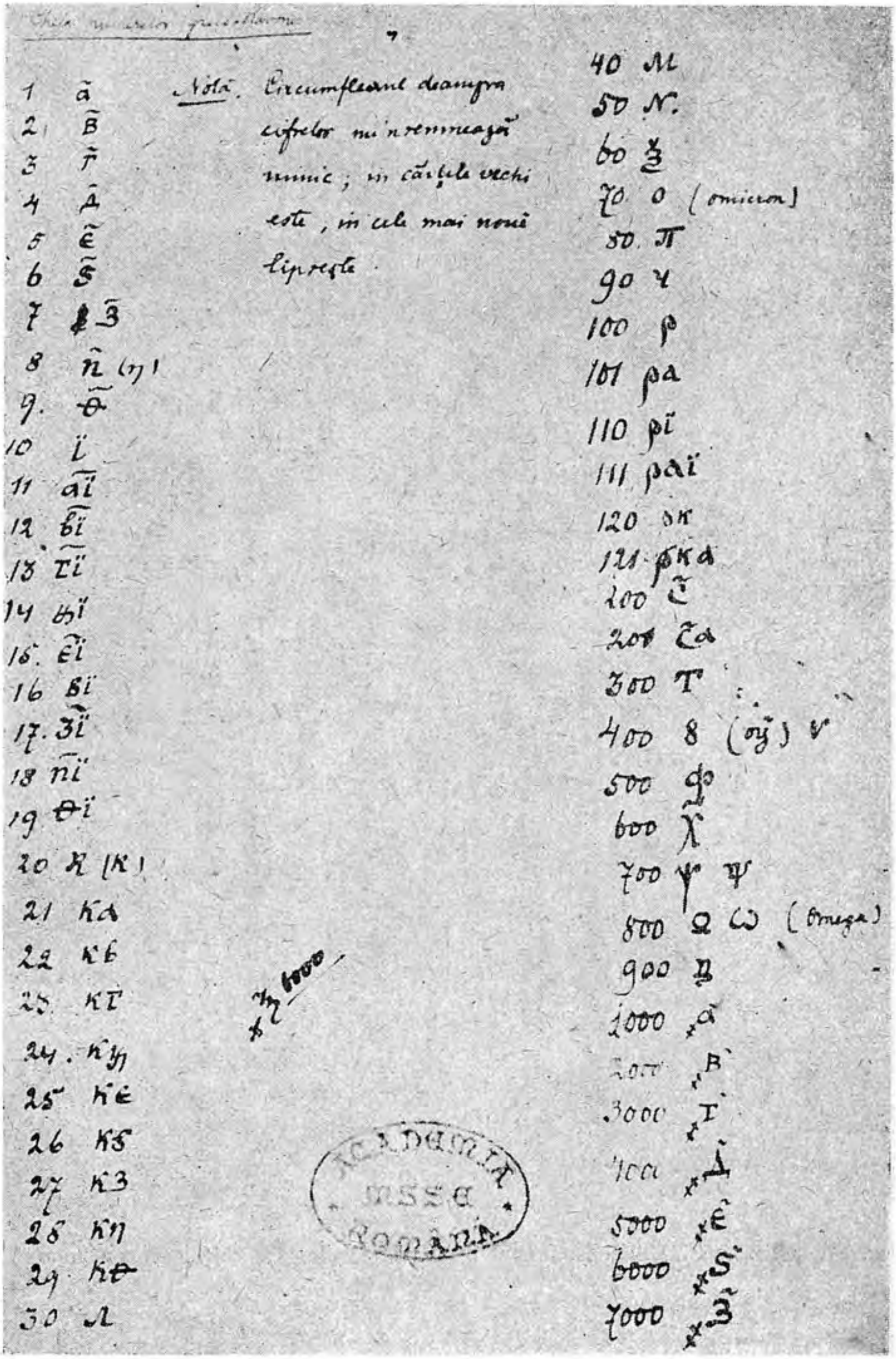

Fig. 15. — Psaltirea Şcheiană: pagină cu cifra koppa (r. 10).

Notă. Circumflexul deasupra cifrelor nu'nsemnează nimic; în cărțile vechi este, în cele mai nouă lipsește.

Fig. 16. — 1875, mai. Mihail Eminescu transcrie slovele-cifre chirilice.

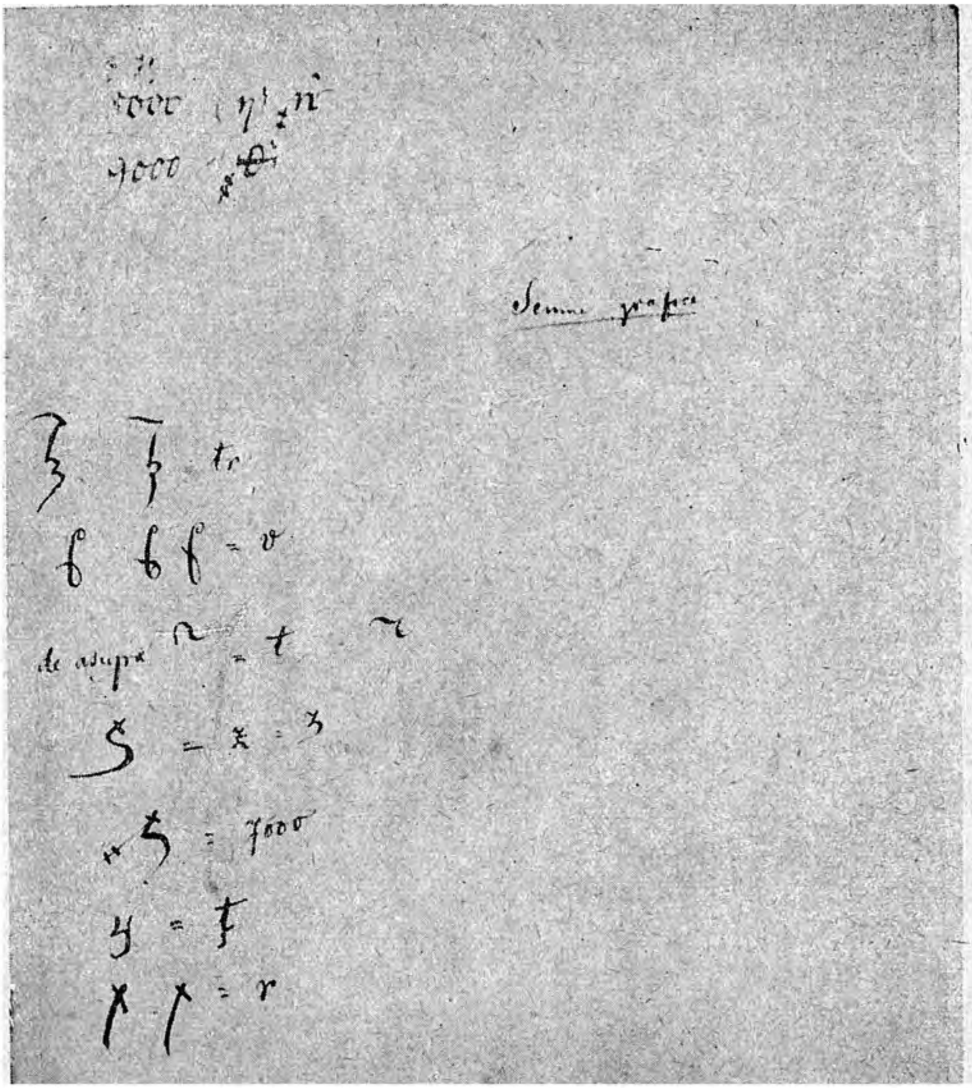

Fig. 17. — 1875, mai. Mihail Eminescu transcrie slovele-cifre chirilice (continuare).

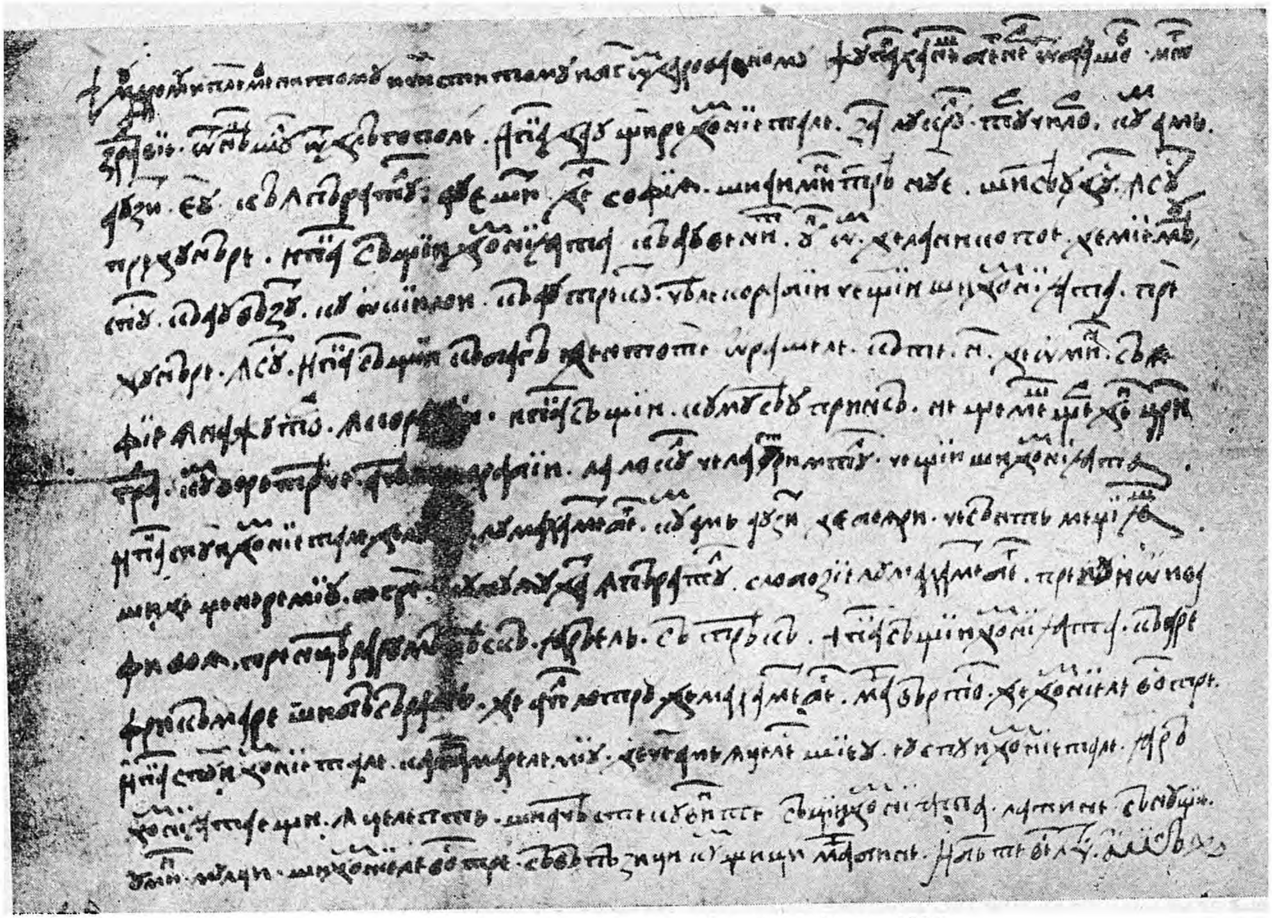

Fig. 18. — Scrisoarea lui Neacşu din Cîmpulung <1521>.

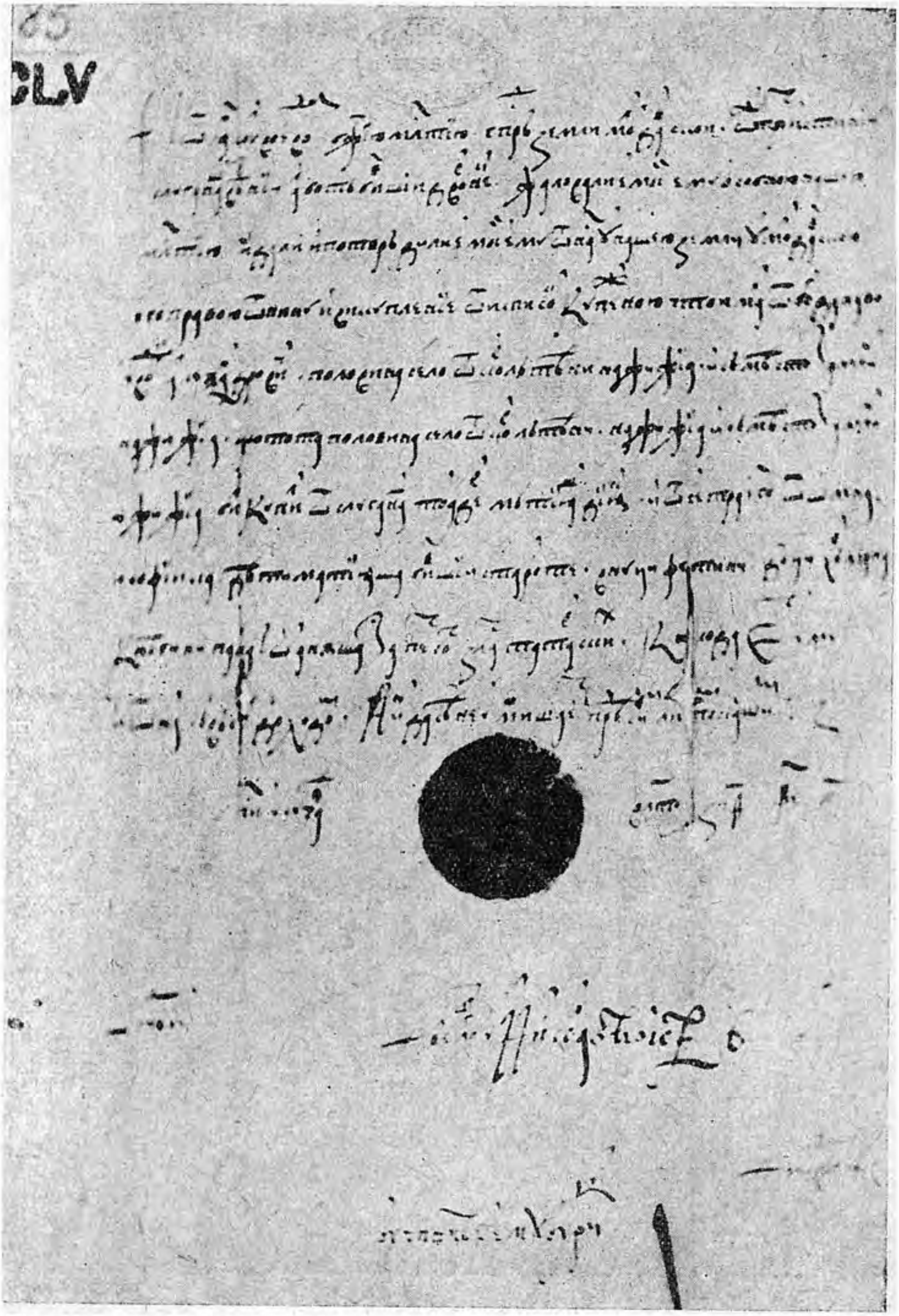
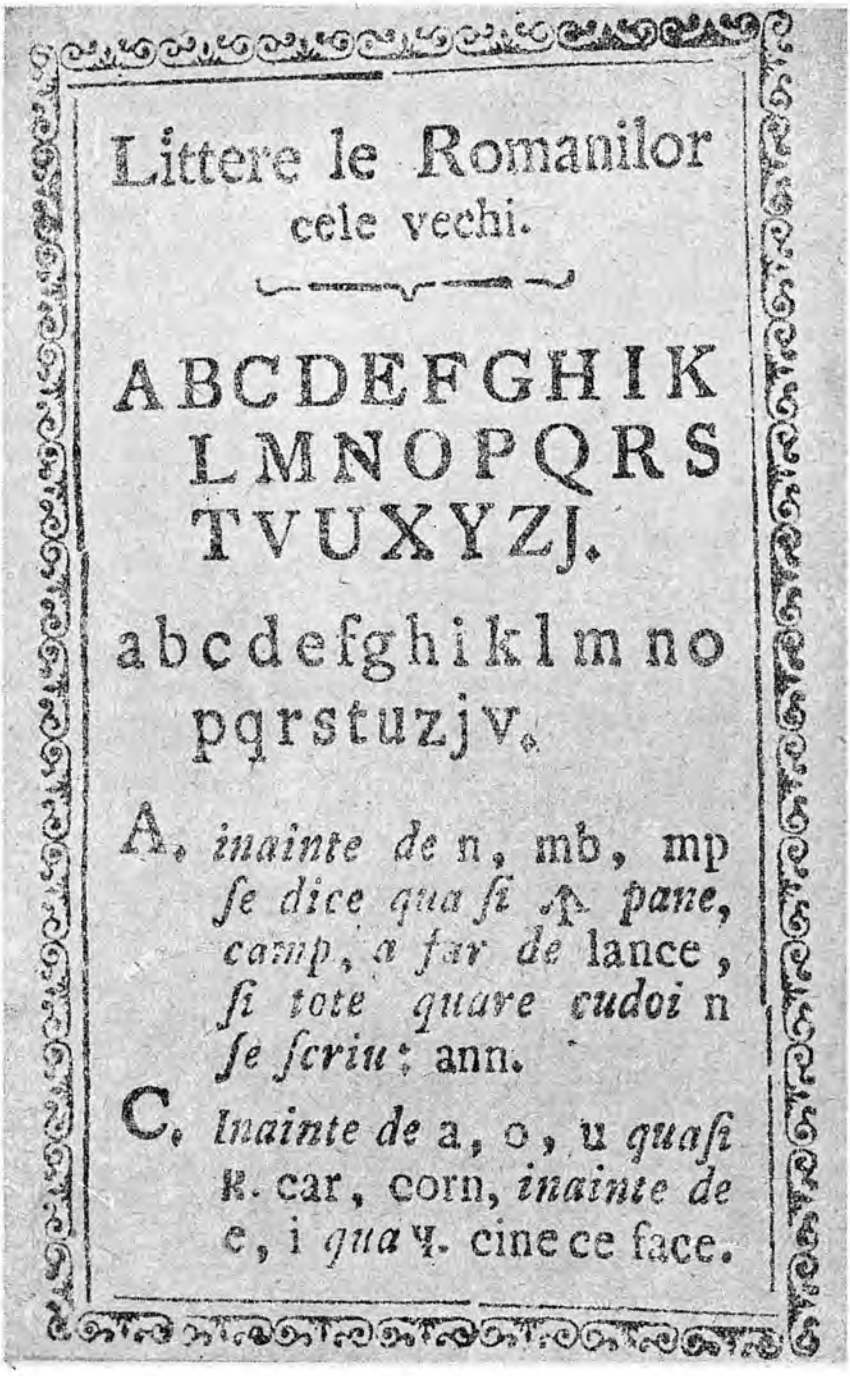

Fig. 19. — Marele logofăt al Moldovei semnează cu litere latine: *Stroicz*, pe un act domnesc, la 6 februarie 1581 (7087).

CARTE
DE
ROGACIONI
PENTRU
EVLAVIA HOMULUI
CHRESTIN.

IN VIENNA
typarita la Joseph Nob. de
Kurzbek, Annu'l Incarnatii
Domnului MDCCLXXIX.

Fig. 20. — *Carte de rogacioni*, Viena, 1779: cea dintîi tipăritură cu litere latine a Şcoalei ardelene (Samuil Micu).

Littere le Romanilor
cele vechi.

ABCDEFGHIK
LMNOPQRS
TVUXYZJ.

abcdefghiklmno
pqrstuzjv.

A. *inainte de* n, mb, mp *ſe dice qua ſi* ѫ *pane, camp, a far de* lance, *ſi tote quare cudoi* n *ſe ſcriu*: ann.

C. *Inainte de* a, o, u *quaſi* к. car, corn, *inainte de* e, i *qua* ч. cine ce face.

Fig. 21. — *Carte de rogacioni*, Viena, 1779: începutul alfabetului.

ELEMENTE DE PALEOGRAFIE GRECO-ROMÎNĂ

DE

ALEXANDRU ELIAN

OBIECTUL STUDIULUI

Studiul de față își propune să prezinte cîteva din problemele legate de scrisul grecesc în țările romîne, probleme care au fost ridicate în special cu ocazia întocmirii colecției *Documente privind istoria Romîniei.* Lămurirea preliminară a anumitor termeni, în înțelesul și extensiunea lor, indicarea metodei de lucru în acest domeniu și a planului adoptat pentru dispunerea și organizarea materialului formează obiectul introducerii acestui studiu elementar, care este departe de a epuiza problemele paleografiei greco-romîne din țara noastră [1].

Studiul de față nu-și propune să intre în examinarea documentelor epigrafice și sigilografice de pe cuprinsul țării, oricît de prețioase ar fi ele pentru lămurirea însăși a istoriei scrisului grecesc din această regiune. Vom lăsa în afara preocupărilor noastre nu numai inscripțiile de pe monumente și obiecte de orice fel care au aparținut antichității și epocii prefeudale, dar și pe acelea executate în epoca feudală, paralel cu manuscrisele și documentele grecești de care urmează să ne ocupăm. Cu aceasta ajungem la determinarea limitelor cronologice ale domeniului supus cercetării noastre: ea începe cu secolul al XIV-lea, pentru a sfîrși, aproximativ, cu a treia decadă a secolului al XIX-lea, cînd răscoala din 1821, domniile pămîntene și crearea școlilor naționale dau o lovitură hotărîtoare influenței grecești în țările romîne.

După precizarea naturii materialelor cercetate și a limitelor cronologice în care acestea au luat naștere sau au circulat, e necesară o a treia determinare a obiectului cercetării noastre și anume aria geografică pe care o acoperă. Scrisul grecesc e cercetat așa cum s-a executat în țările romîne — în primul rînd în Țara Romînească și Moldova — și în subsidiar, așa cum e reprezentat de monumentele paleografice care au circulat la noi, chiar dacă au fost alcătuite aiurea.

Examinarea scrierii grecești, așa cum s-a executat în limitele de timp și pe aria geografică mai sus arătată, ne duce la o constatare care nu e lipsită de interes: *nu* sîntem în prezența a ceea ce specialiștii numesc o «scriere națională» grecească, deosebită deci, sub raport paleografic, de scrierea grecească contemporană, așa cum era practicată la Athos, la Constantinopol

---

[1] Un studiu mai vast al nostru, privind istoria scrisului grecesc în țările romîne, se află în curs de apariție. Capitolele de mai jos reproduc, într-o formă mai restrînsă, cu o bibliografie redusă și fără discuții asupra unor aspecte particulare ale problemelor, cîteva din capitolele lucrării anunțate.

sau în alte centre de cultură ale grecității postbizantine [1]. Ceea ce există bunăoară în cîmpul de cercetări ale paleografiei slavo-romîne — scrisul caracterizat după provincii, variind după școli de dieci sau după tradițiile unor cancelarii — lipsește pentru domeniul paleografiei greco-romîne. Această deosebire, plină de consecințe, își găsește explicația în împrejurări de ordin istoric pe care trebuie să le amintim.

În primul rînd, scrierea grecească apare la noi mai tîrziu și mult mai sporadic decît cea slavă sau cea latină în Transilvania. Limba neogrecească în care se scriu documentele, corespondența și o bună parte din manuscrise, pe teritoriul țării noastre nu este — oricît de arhaizant ar fi un anumit curent purist, care s-a ivit în acest domeniu — o limbă moartă, ca cea latină, dar în același timp nu suferă, ca limba slavă bisericească, transformări sub influența noilor limbi slave, care să ducă la așa-numitele redacțiuni: medio-bulgară, sîrbă, rusă (și rusă-apuseană), care se deosebesc între ele atît sub raport lingvistic, cît și ortografic și care, toate, sînt reprezentate în manuscrisele paleografice slavo-romîne. Mai mult, specialiștii au putut vorbi de «formarea unui tip de limbă și mai ales de grafie slavă pe teritorul țării noastre, pe care l-ar putea numi slavo-romîn», care are la bază redacția medio-bulgară a limbii slave bisericești și care «se subîmparte în subtipuri: moldovenesc, muntean și transilvănean».

Aceste fenomene nu se întîlnesc în domeniul limbii grecești. Pe de o parte cultul păstrat în lumea grecească, începînd cu epoca elenistică, față de monumentele limbii eline nu a îngăduit nici o alterare a textelor respective sub influența unor faze mai noi din evoluția limbii grecești. O lungă tradiție școlară a făcut să se păstreze în toată rigiditatea ei o ortografie care și-a pierdut de mult caracterul fonetic, pentru a căpăta tot mai evident unul istoric. Pe de altă parte, limba medie și neogreacă își are o unitate pe care n-au avut-o între ele limbile slave. În sfîrșit, un anume tip de limbă și grafie slavo-romîne au putut lua naștere, printr-o relativă izolare practicată față de noile limbi slave vorbite, prin crearea unei tradiții școlare proprii,[2] împrejurării pe care nu le întîlnim pentru domeniul grecesc. Aici, legăturile cu centrele de cultură din imperiul otoman sînt necontenite, ceea ce exclude o singularizare, și de aici, crearea unei tradiții proprii pentru limba și scrisul grecesc, așa cum se practicau în țările romîne. Împrumuturile romînești pe care le prezintă limba textelor grecești scrise la noi în țară nu ne dau dreptul să vorbim de o «limbă greco-romînă». Învățămîntul grecesc a putut înflori pe teritoriul nostru, dar nu și școli de copiști, avînd la un moment dat dascăli indigeni, așa cum s-a întîmplat cu limba și scrisul slav [3].

---

[1] Cf. V. Gardthausen, *Griechische Palaeographie*, vol. II, ed. II-a, Leipzig, 1913, p. 244—253: *Ductus und Nationalschrift*, unde se definește conceptul de « Scriere națională ».

[2] Pentru domeniul slavo-romîn, vezi *Introducerea* lui P. P. Panaitescu la *Catalogul* manuscriselor slave ale Bibliotecii Academiei R. P. R., vol. I. actualmente sub tipar. De aici sînt extrase și pasajele puse de noi între semnele citării. O poziție deosebită în sînul slavisticii romînești a ocupat, sub acest aspect, Ilie Bărbulescu, *Curentele literare la romîni în perioada slavonismului cultural*, București, 1928, p. 243 — 367 (Curentul literar romîno — slav).

[3] Cf. Damian P. Bogdan, *Diplomatica slavo-romînă din secolele XIV și XV*, București, 1938, p. 52 — 55. Vezi și Henri Stahl și Damian P. Bogdan, *Manual de paleografie slavo — romînă*, București, 1936, p. 56 — 59. Pentru domeniul latin vezi M. Holban, *Accente personale și influențe locale în unele scrieri latinești ale Domnilor romîni*, în « Revista istorică», XXIX (1943), p. 51 — 86.

Limba grecească nu apare decît întîmplător ca o limbă de cancelarie; chiar în epoca fanariotă ea nu va ajunge nici un moment limba exclusivă pentru uz intern sau extern al cancelariei Ţării Romîneşti sau Moldovei, cum a fost cazul, într-o epocă precedentă, cu limba slavă. Din aceste cauze, n-a putut lua naştere un tip de scriere greco-romîn [1], analog celui slavo-romîn.

Aceste constatări ne duc la un important rezultat de ordin practic şi anume la concluzia că descifrarea scrierii greceşti folosite în ţările noastre se face cu folosirea experienţei paleografice valabile pentru întregul domeniu grecesc contemporan cu această scriere.

O prezentare elementară a paleografiei greco-romane se poate, astfel, lipsi să rezume vreunul dintre manualele numeroase şi deseori excelente de paleografie greacă, pe care cercetătorii le pot găsi în limbile de circulaţie mai mare [2].

În schimb, ţinînd seamă de obiectivele pe care ni le propunem, studiul nostru va atinge unele aspecte care nu au alcătuit pînă acum obiectul unor publicaţii şi ne-au impus investigaţii în domenii necercetate sau au fost pomenite mai mult în treacăt şi pe care a trebuit să le reluăm pe baza unor materiale în bună măsură inedite sau puţin cunoscute.

Am socotit, astfel, că printre problemele pe care trebuie să şi le ridice orice cercetător în domeniul paleografiei greco-romîne, sînt, în primul rînd, cele care ţin de vechimea scrisului în ţările noastre, de manuscrisele greceşti copiate sau aflătoare pe teritoriul nostru şi de textele diplomatice (documente, înscrisuri, corespondenţă, etc.). În sfîrşit, am crezut că problema limbii în care sînt scrise textele cercetate, cît şi unele particularităţi ale scrierii, asupra cărora manualele de paleografie nu insistă, merită să fie cunoscute, în liniile lor generale, de cei ce îşi propun să se familiarizeze cu disciplina noastră [3].

---

[1] Termenul *greco-romîn* pe care îl folosim se referă la scrisul grecesc folosit în ţările romîne sau legat în vreun chip de acest teritoriu, aşa după cum prin *istoriografie greco-romînă* se înţeleg îndeobşte scrierile istorice greceşti alcătuite la noi sau privind trecutul nostru.

[2] Dintre lucrările de paleografie greacă amintim pe cea fundamentală a lui V. Gardthausen, *Griechische Palaeographie*, ed. a II-a, vol. I, *Das Buchwesen im Altertum und im byzantinischen Mittelalter*, Leipzig, 1911; vol. II, *Die Schrift, Unterschriften und Chronologie im Altertum und im byzantinischen Mittelalter*, Leipzig, 1913. Ca introduceri preţioase în paleografia greacă pot servi: P. Maas, *Griechische Paläographie*, publicată în manualul lui Alfred Gercke şi Eduard Norden, *Einleitung in die Altertumswissenschaft*, vol I, 9, ed. a III-a, Leipzig — Berlin, 1924, p. 69 — 81; E. M. Thompson, *Paleografia greca e latina*, ed. a IV-a revăzută şi adăugită de Giacomo C. Bascapé, Milano (Hoepli), 1940; articolul *Palaeography* <greek>, datorit lui H. I. B< ll>, în *Encyclopaedia britannica*, vol. XVII, 1951, p. 96—98. W. Wallace, *An index of greek ligatures and contractions*, în « Journal of Hellenic Studies », XLIII (1923), p. 183—193, ne oferă un folositor repertoriu de lig turi şi abreviaţii, aşa cum se găsesc în imprimatele greceşti.

[3] Cu privire la albume şi culegeri străine de facsimile, vezi indicaţiile bibliografice date de P. Maas, *op. cit.*, p. 71—72. Pentru domeniul greco-romîn putem adăuga: D. Russo, *Facsimile din manuscrisele greceşti în Biblioteca Academiei Romîne descrise de C. Litzica. Reproduse pentru exerciţii paleografice*, Bucureşti, 1916,; A. Sacerdoţeanu şi M. Regleanu, *Culegere de Facsimile pentru şcoala de Arhivistică, Seria greacă, Fasc. I (nr.* 1 — 25), Bucureşti, 1942, cf. şi recenzia lui F. Dölger din «Byzantinische Zeitschrift», XLV (1952), p. 397 — 399. În colecţia amintită de documente privind istoria patriei, scrisul grecesc apare, pentru întîia dată în semnătura lui Despot vodă (vezi mai jos p. 10—11, apoi sub forma unui *menologem* (semnătura patriarhului prin indicarea lunii şi a indicţiunii), al patriarhului ecumenic Ieremia al II-lea pusă în josul unui act redactat în limba

Rezultatele la care am ajuns au, evident, un caracter provizoriu: materialele în limba greacă din bibliotecile și arhivele noastre sînt departe de a fi fost valorificate după cuviință. În așteptarea unor cataloage sau repertorii, care — în parte — sînt în curs de elaborare, cercetări sistematice asupra anumitor fonduri vor putea îmbogăți sau corecta rezultatele noastre în multe puncte.

SCRISUL GRECESC ÎN ȚĂRILE ROMÎNE

Cele mai vechi monumente paleografice. Prima întrebare care se ridică pentru cercetătorii scrierii grecești din țara noastră privește data apariției însăși a celor mai vechi monumente paleografice în această limbă, scrise pe cuprinsul patriei.

În perioada întemeierii țărilor romîne, cel mai de seamă contact cu Bizanțul al noilor formații statale îl alcătuiesc demersurile în vederea dobîndirii unei ierarhii eclesiastice autonome. Acțiunea aceasta care, după cum știm, n-a fost lipsită de neînțelegeri și complicații procedurale, mai ales în ceea ce privește Moldova, a fost purtată de voievozii romîni pe de o parte, de patriarhia ecumenică de pe alta, cu ajutorul corespondenței. În două condici sinodale, provenind de la această patriarhie, se conservă între altele corespondența dusă de supremul for eclesiastic cu Alexandru vodă, domnul Țării Romînești (1359), cu Ștefan I voievodul Moldovei (1395), cu Alexandru cel Bun (1401), cu ierarhii numiți în țările noastre, etc. Din nefericire, nu se păstrează, sub nici o formă, corespondența pornită din țările romîne spre Constantinopol, cu excepția copiei unui «pitac» al mitropolitului Iachint, trimis în jurul anului 1370 patriarhului ecumenic. Aceasta reprezintă, așadar, cel mai vechi text diplomatic grecesc, scris în țările romîne și conservat, deși nu în original. [1].

---

slavă, din 7 martie 1592 (vezi *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. VI, p. 423.).

Gramatele patriarhului Chiril Lucaris pentru m-rea Bistrița, din Tîrgoviște, 4 sept. 1614 și pentru m-rea Radu vodă, din București, 1614, sînt reproduse în facsimile în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVII, vol. II, p. 564 și 574. În aceeași colecție (B, XVII, p. 788) se reproduce cartea de judecată dată la Tîrgoviște, 5 mai 1620, de același Chiril, patriarh al Alexandriei, în pricina moștenirei lui Leca Spătarul. Sub semnătura lui Chiril se află — de asemenea în grecește — aceea a «smeritului mitropolit al Ungrovlahiei Luca». Un zapis din 14 Ian. 1620, de vînzare a unui vad de moară către m-rea Golgota, este reprodus la p. 787. În aceeași serie, XVII, vol. VI, p. 763—795 apar facsimilele a trei acte private din anii 1622, 1623 și 1625, cele două din urmă interesante prin folosirea cifrelor arabe în datare, ultimul purtînd și semnături în, caractere arabe.

În sfîrșit în colecția amintită (A, XVI (vol, IV, se reproduc) la p. 457 — 470) un mănunchi de acte grecești din anii 1591 — 1593, legate de persoana voievodului moldovean Petru Șchiopul. Printre ele se găsește (p. 469) și scrisoarea din noiembrie 1593 adresată lui Petru de patriarhul ecumenic Ieremia al II-lea, purtînd menologemul: noiembrie, indicțiunea a șaptea.

Pentru documente în limba romînă, prevăzute cu semnături grecești, vezi, îndeosebi, în aceeași colecție (B, XVII, vol. IV, p. 677, 698, 706 și 712) acte din anii 1622 și 1623 semnate, în grecește, de mitropolitul Luca al Ungrovlahiei, aceeași persoană cu Luca din Cipru, vestitul caligraf.

[1] Actele grecești privitoare la întemeierea mitropoliilor Țării Romînești și Moldovei au fost publicate pentru prima oară de Fr. Miklosich și Ios. Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevii*, vol. I — II, Vindobonae, 1860, după care s-au reeditat integral sau în fragmente —, însoțite de traducerea romînească — sau au fost reges-

Legăturile Țării Romînești cu ortodoxia bizantină nu s-au limitat, însă, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, la Patriarhia din Constantinopol. Sub Vladislav-Vlaicu, legăturile noastre cu Athosul capătă o consfințire oficială prin două acte care, și unul și altul, privesc mănăstirea athonită Cutlumus. Cel din 1372, mai de mult cunoscut, scris în limba slavă, este actul de împărțire al Mitropoliei Ungrovlahiei, al cărui beneficiar este egumenul de la Cutlumus, Hariton.[1] Al doilea, din septembrie 1369, scris de data aceasta în grecește și publicat mai de curînd, se datorește lui Vladislav însuși, care, printr-însul «determină legăturile dintre călugării greci de la Cutlumus pe de o parte și statul și călugării din Țara Romînească pe de altă parte»[2].

Actul, în care voievodul romîn vorbește la persoana întîia despre liberalitățile pe care le va acorda mănăstirii și de condițiile pe care înțelege să i le pună, ar putea fi socotit — pe drept cuvînt — ca o piesă emanată de cancelaria domnească a Țării Romînești și expediată mănăstirii Cutlumus, în arhivele căreia se păstrează și azi. În acest caz, am fi fost în prezența celui mai vechi text grec scris în țările romîne și, în același timp, am fi avut dovada evidentă a existenței unei cancelarii grecești la noi, încă din secolul al XIV-lea. Chestiunea a fost lămurită, însă, de editorul actului, P. Lemerle, care recunoaște că se află înaintea unui act cu totul neobișnuit. Piesa din arhivele Cutlumusului este « dublul » unui original, confecționat de Hariton, la Athos și trimis spre a fi semnat lui Vladislav, în Țara Romînească. Documentul nu este o copie, pentrucă nu este desemnat ca atare, « nu comportă nici o formulă sau un semn de autentificare și nu transcrie nici semnăturile unui orignal ». În același

---

tate de N. Iorga, în Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Romînilor*, vol. XIV, partea I, București, 1915, p. 1 — 36. O traducere revizuită a actelor s-a publicat în volumul de *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII XIV și XV, Buc., 1953, p. 14 și urm. Facsimile de pe aceste piese au fost publicate de Laurent A. A. și P. Ș. Năsturel, *Facsimile de texte și documente bizantine din veacurile XIV — XV, privitoare la istoria bisericii romîne*, în *Colecțiile Arhivelor statului .... Seria Complimentară*, fasc. I (nr. 1 — 31), București, 1946. «Pitacul» lui Iachint e scris cu siguranță în Țara Romînească (cf. N. Dobrescu, *Întemeierea mitropoliilor și a celor dintîi mănăstiri din țară*, București, 1906, p. 50 — 52). La noi, piesa a fost publicată de N. Iorga, în Hurmuzaki, *Documente...*, vol XIV, partea I, p. 7 — 8, nr. 6; în traducere în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV și XV, p. 20 — 21, nr. 13.

[1] Actul sinodal de împărțire a Mitropoliei Ungrovlahiei, din august 1372, a fost publicat de două ori, în originalul slav și în traducere romînească, de Gr. Nandriș, prima oară în articolul său *Un document privitor la împărțirea mitropoliei Țării Romînești*, 1372 <1373>, în culegerea *Închinare lui Nicolaie Iorga cu prilejul împlinirii vîrstei de 60 ani*, Cluj, 1931, p. 292 — 296; a doua oară — cu data actului exact stabilită — în volumul său *Documente romînești în limba slavonă din Mănăstirile muntelui Athos, 1372 — 1658*, București, 1937, p. 17 — 22 (facsimile de pe original, la p. 297 și 299). Stoica Nicolaescu dăduse o traducere fragmentară a actului în studiul său *Domnia lui Alexandru Vodă Aldea, fiul lui Mircea cel Bătrîn* (1431 — 1435), în «Revista pentru istorie, arheologie și filologie», XVI (1922), p. 240 — 241. O traducere completă a dat același Nicolaescu ca anexă la articolul *Păstorirea mitropolitului primat al Ungrovlahiei Hariton (1373 — 1381)*, în «Arhivele Olteniei», XI (1932), nr. 59 — 60, p. 46 — 55 (traducerea e publicată la p. 61 — 62; un facsimil urmează acestei din urmă pagini). Traducerea lui St. Nicolaescu a fost reprodusă în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV și XV, Buc., 1953, p. 25 — 27, nr. 19.

[2] Actul din septembrie 1369 al lui Vladislav Vlaicu a fost comentat — înainte să fi fost publicat — de T. Bodogae, *Ajutoarele romînești la mănăstirile din Sfîntul Munte Athos*, Sibiu, 1941, p. 172 — 173. E publicat într-o ediție diplomatică, de P. Lemerle, *Archives de l'Athos*... II, *Actes de Kutlumus, édition diplomatique*..., Paris, 1945, p. 102, nr. 26; pentru aprecierile editorului asupra naturii actului, vezi *op. cit.*, p. 9.

timp, piesa nu este nici originalul, care nu ştim dacă a ajuns în Ţara Romînească şi dacă s-a mai întors la Athos, prevăzut cu obişnuitele semne de validare ale cancelariei domneşti. În acest caz, desigur că nu mai poate fi vorba de un act grecesc scris în Ţara Romînească şi interesul lui — în ce ne priveşte — este numai de natură diplomatică, pentru că ne lămureşte asupra procedeelor care se foloseau şi în Serbia medievală la alcătuirea actelor în limba greacă atunci cînd lipsea o cancelarie în această limbă, pe lîngă cancelaria obişnuită a monarhului respectiv.

În veacul următor — al XV-lea — în lipsa absolută a unor piese de cancelarie sau a vreunei corespondenţe în limba greacă, produse în ţările romîne, atenţia cercetătorilor a fost reţinută de un text literar de mare întindere, executat în condiţii grafice excepţionale. E *Tetraevanghelul slavo-grecesc*, scris la m-rea Neamţ de Gavriil Monahul, în 1429, şi păstrat astăzi în Biblioteca Bodleiană din Oxford.

Manuscrisul, aşa cum ne e cunoscut din reproducerile date la lumină de I. Bianu, poartă în marginea textului slav al evangheliilor, copiat de Gavriil, textul grec corespunzător, dispus într-o coloană relativ îngustă, însoţit de o ornamentaţie aparte, stilistic deosebită de aceea care împodobeşte textul slav [1]. Majoritatea cercetătorilor care au studiat manuscrisul au socotit ca de la sine înţeles faptul că textul grec s-a scris o dată cu cel slav. De curînd însă, problema a fost reluată şi s-a ajuns la concluzia că textul grec este copiat într-o epocă mult mai recentă [2].

Pentru Ţara Romînească, N. Iorga a emis ipoteza existenţei în secolul al XV-lea a unor « expuneri oricît de scurte şi mărginite la un timp restrîns, cu caracter de cronică munteană », în limba greacă, care vor fi fost folosite de Iacob Unrest, în al său *Chronicon Austriacum*, pentru evenimente din anii 1475 şi următorii [3]. Argumentele pe care se sprijină Iorga sînt, mai cu seamă, de ordin filologic şi nu sînt lipsite de pătrundere. Din nefericire, o asemenea cronică — dacă a existat — a dispărut fără să fi lăsat în urmă o singură mărturie asupra ei. Interesul unei atare ipoteze rămîne, pentru istoricul scrisului grecesc în ţările romîne, un interes de pură curiozitate.

---

[1] În legătură cu *Tetraevanghelul slavo-grec* de la m-rea Neamţ (astăzi *cod. can. graec* 122, al Bibliotecii bodleiane de la Oxford), vezi bibliografia la E. Turdeanu, *Miniatura bulgară şi începuturile miniaturii romîneşti*, în « Buletinul Institutului romîn din Sofia », I (1941), p. 414, n. 1; la p. 414—419 (şi în restul articolului, *passim*), autorul studiază codicele sub raportul decoraţiei. Reproducerile colorate, la care ne-am referit, se găsesc în cele zece planşe din: *Documente de Artă romînească din Manuscripte vechi adunate de Ion Bianu*... Fasc. I. *Evanghelia slavo-greacă în mănăstirea Neamţului din Moldova de Gavriil Monachul la 1429*..., Bucureşti, 1922 (ed. Academiei Romîne).

[2] Ideea că manuscrisul ar fi fost *lucrat* la Constantinopol e afirmată în treacăt, fără argumente, de N. Iorga, *În jurul pomenirii lui Alexandru cel Bun*, în « Anal. Acad. Rom », Mem. Secţ. Ist., Seria III, tom. XIII (1932—1933), p. 182. Ea nu revine în lucrări ulterioare, de specialitate, ale aceluiaşi, ca de pildă *Les arts mineurs en Roumanie*, Bucureşti, 1934, p. 47—48, unde se sugerează doar că Gavriil ar fi putut deprinde meşteşugul de miniaturist în Bizanţ: *Il faut donc retenir comme source Byzance, sans pouvoir préciser*. De curînd, E. Turdeanu, în articolul său, *The oldest illuminated moldavian Ms.*, publicat în « The Slavonic and East European Review », XXIX (1951), p. 456-469, susţine că textul grec al *Tetraevanghelului* de la Oxford e scris într-o epocă mult mai tîrzie decît 1429 (cf. nota bibliografică din « Byz. Zeitschr. », XLV (1952), p. 135).

[3] Ipoteza existenţei unei cronici greceşti din secolul al XV-lea, pentru Ţara Romînească, a fost dezvoltată de N. Iorga în comunicarea sa *O cronică munteană în greceşte pentru secolul al XV-lea*, în « Anal. Acad. Rom. », Mem. Secţ. Ist., Seria III, tom. XIX (1937), p. 147—151.

Scrisul grecesc în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Secolul al XVI-lea ne dă însă, încă din primii ani ai săi, cel dintîi text care aparţine domeniului paleografic propriu-zis şi în care pagini în limba greacă alternează cu pagini slave: manuscrisul de muzică eclesiastică, copiat la 11 mai 1511 de protopsaltul Eustatie, în mănăstirea Putna, unde la acest început de veac se cultiva, se pare, cîntarea bisericească răsăriteană în ambele limbi [1].

Manuscrisul rămîne, totuşi, o apariţie izolată de scriere grecească în ţările noastre în prima jumătate a secolului respectiv. Existenţa unei însemnări greceşti din 1534, făcută la Iaşi, pe un manuscript sau a unui document în limba greacă emanat în 1544 de cancelaria voievodului muntean Radu Paisie n-au fost confirmate de o cercetare mai atentă a pieselor respective [2].

O dată cu a doua jumătate a secolului a XVI-lea, însă, scrisul grecesc în ţările noastre apare cu diferite prilejuri tot mai numeroase, pe măsură ce trece vremea, şi urme ale acestui scris se păstrează, azi, în bună parte, în depozite publice — arhive, biblioteci sau muzee — de pe cuprinsul ţării. În aceste împrejurări, credem că studierea apariţiei, la noi, a celor mai vechi documente paleografice în limba greacă trebuie să ia forma unei cercetări sistematice, care să se ocupe separat de cele două mari diviziuni care îmbrăţişează totalitatea vechilor urme de scriere ce alcătuiesc domeniul de cercetări al paleografiei: pe de o parte manuscrisele, de care se ocupă mai îndeaproape disciplina, relativ recentă, a codicologiei; pe de altă parte, actele, corespondenţa şi celelalte scrieri mai greu de definit, care intră în preocupările mai vechi ale diplomaticei.[3] Studiul de faţă, servind ca o introducere la colecţia de *Documente privind istoria Romîniei*, în mod firesc nu vom putea insista asupra manuscriselor.

---

[1] Pentru manuscrisul slavo-grec din 1511, vezi A. I. Iaţimirski, Кирилловскїя нотныя рукописи съ глаголическими тайнописными записями, în vol. Шесть статей по славянской и рус кой писменности, Moscova, 1901, p. 31 şi urm. La această dată ms. făcea parte din colecţia lui P. I. Şciukin şi fusese descris, în 1896, într-un catalog al mss. lui Şciukin — care nu ne-a fost accesibil — de acelaşi Iaţimirski. La p. 38 se dă indicaţia foliilor manuscrisului, care au text grecesc, precum şi reproducerea primelor rînduri dintr-un axion cu text slavo-grec. Vezi şi Ilie Bărbulescu, *Curentele literare...*, p. 246-247.

[2] Însemnarea din 1534, publicată de N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria Romînilor*, vol. XXII, Bucureşti, 1913, p. 86, după ⟨Sp. P. Lampros⟩, Ἐνθυμήσεων ἤτοι χρονικῶν σημειωμάτων συλλογὴ πρώτη, în revista «Νέος Ἑλληνομνήμων», VII (1910), p. 172, nr. 182, se află pe codicele 160 al lavrei sf. Sava cel Sfinţit de lîngă Ierusalim şi se referă la această mănăstire şi nu la acea a sf. Sava din Iaşi. Iorga a fost indus în eroare de expresia « cu ajutorul domnilor Ţării Romîneşti », care se referă însă la mănăstirea palestiniană.

Existenţa unor diplome scrise în limba greacă, în ţara noastră, începînd cu prima jumătate a secolului al XVI-lea, a fost afirmată de Dem. Ionescu, *Contributions à la recherche des influences byzantines dans la diplomatique roumaine*, în « Revue historique du Sud-Est Européen, » XI, (1934), p. 129 şi 135-136, unde se citează actul din 17 septembrie 1544 al lui Radu Paisie, pentru înfiinţarea episcopiei Buzăului, act publicat, de pe o copie, în limba greacă de N. Iorga, *Începuturile episcopiei de Buzău*, în « Revista istorică », IX (1923), p. 175-176. Ca amintita copie nu este « decît o traducere grecească, făcută după un original scris în slavoneşte », a remarcat D. P. Bogdan în recenzia sa la lucrarea citată a lui Dem. Ionescu, publicată în « Revista istorică romînă », IV (1934), p. 338, unde s-a încercat şi o reconstituire a formei originale slave « utilizînd formularul documentelor slavo-muntene din epoca lui Radu Paisie ». Orice îndoială a luat sfîrşit o dată cu publicarea originalului slav de A. Sacerdoţeanu, în articolul său *Aşezămîntul lui Radu Paisie pentru episcopia Buzăului*, apărut în « Revista istorică », XXII (1936), p. 19-20.

[3] Vom folosi pentru aceste trei categorii din urmă termenul mai puţin precis, dar totuşi consacrat, de *documente*.

Documentele grecești în țările romîne. Documentele, în înțelesul pe care l-am dat mai sus termenului, ridică, în cadrul unei introduceri în paleografia greco-romînă, probleme cu totul diferite de cele referitoare la studiul manuscriselor grecești.

Conservate în biblioteci și muzee, dar mai ales în arhive, documentele nu sînt nicăieri grupate după limba în care au fost scrise, cum este cazul cu manuscrisele.

Puținele repertorii publicate, cuprinzînd rezumate și regeste de documente grupează această categorie de piese după criterii de ordin diplomatic, nu însă după limba de redactare. Aceeași nediscriminare sub acest raport se aplică, îndeobște, la noi, și în publicațiile de documente, începînd cu cele mai vechi și sfîrșind cu actuala colecție *Documente privind istoria Romîniei*, editată de Academia R.P.R. Nu vom avea, dar, prilejul să ne ocupăm de instrumente bibliografice sau de culegeri speciale, consacrate documentelor grecești din depozitele noastre publice [1].

În al doilea rînd, circulația documentelor oferă un interes mult mai redus decît aceea a manuscriselor. Filologia, istoria culturii, paleografia, au prea puțin de cîștigat din cunoașterea vicisitudinilor prin care a trecut, în cursul vremurilor, cutare zapis sau act de întărire a unei proprietăți; acestea pot interesa întrucîtva istoria locală și—în unele cazuri—diplomatica. Aceasta din urmă se preocupă și de diecii care scriu sau copiază documentele, dar mai ales în măsura în care aparțin unei cancelarii.

În schimb, documentele în limba greacă ridică probleme noi, de un interes netăgăduit. În primul rînd, stabilirea ordinei de apariție a anumitor categorii de documente, ordine legată de evoluția instituțiilor și a vieții politice și culturale în țările noastre. De aceasta se leagă problema existenței și a modului de funcționare a unei cancelarii grecești în țările romîne și chestiunea limbii folosite în asemenea documente cu toate caracteristicile ei, datorite în oarecare măsură și influenței suferite din partea limbii băștinașilor. În sfîrșit, unele particularități de grafie, care încep să se întîlnească, fără să fie proprii exclusiv scrisului grecesc în țara noastră, reflectă totuși realități lingvistice speciale, pe care nu le întîmpinăm, de obicei, în monumentele literare, scrise în limba cultă și deseori arhaizantă, proprie majorității manuscriselor grecești, care au circulat la noi.

Documente grecești interne din secolul al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea. Cele mai vechi urme de scriere grecească în documentele interne care au ajuns pînă la noi aparțin celei de-a doua jumătăți a secolului al XVI-lea. Din 1563 ni s-au păstrat patru hrisoave de la Despot vodă, domnul Moldovei, redactate în limba slavă, după formularul obișnuit al cancelariei domnești, purtînd însă semnătura domnului în grecește, scrisă cu cerneală

---

[1] Bibliotecile romînești sînt lipsite îndeobște de documente originale, emise în epoca bizantină. Cel mai vechi document conservat în Biblioteca Academiei R.P.R. datînd cîteva decenii după căderea imperiului sub turci, este o gramată scrisă pe hîrtie, a patriarhului ecumenic Dionisie, din mai 1489, dată pentru m-rea sf. Ioan Prodromul de lîngă Sozopole și conservată sub cota: *Pec.* 341. O ediție diplomatică a documentelor, însoțită de un studiu introductiv, se află pregătită de noi, Între timp, am publicat din aceste acte, numai *Praxisul* sinodal din ianuarie 1613, prin care Porfirie proigumenul m-rii sf. Ioan Prodromul e ridicat la treapta de mitropolit al Niceii; vezi Al. Elian, *Contribuția grecească la « Mărturisirea ortodoxă »*, în « Balcania », V (1942), p. 131-133. O scurtă prezentare a cuprinsului documentelor amintite se dă în « Anal. Acad. Rom », Ședințele, XLII (1921-1922), p. 4—5.

roşie, sub forma 'Ιωάννης Βασιλεύς, adică *Ioan rege*, formulă care nu poate mira pe cine cunoaşte născocirile genealogice ale ilustrului aventurier, care-şi găsea printre ascendenţi suverani bizantini şi se simţea chemat să semneze, ca şi dînşii, cu aceeaşi cerneală şi împrumutînd măcar unul dintre elementele intitulaţiei bizantine [1]. E vrednic de reţinut că, în acelaşi an, întîlnim şi semnătura în greceşte a unor tîrgoveţi care iscălesc ca martori pe acte scrise în limba slavă. Astfel, într-o carte (книга), dată de judeţul şi pîrgarii oraşului Bucureşti, în folosul neguţătorului Gheorgoman Grecul, la 13 mai 1563, apare un scurt text şi semnături în greceşte. Semnături greceşti se ivesc şi pe un document slav similar, emis, de asemenea, de cîrmuirea oraşului Bucureşti, la 15 februarie 1590, în beneficiul unui neguţător. E probabil că tot din Ţara Romînească provine şi zapisul, în întregime scris în greceşte, din 12 februarie 1577, care se păstrează în arhivele Braşovului [2]. Caracterul actelor şi calitatea martorilor ne dau indicaţii asupra împrejurărilor care au determinat redactarea lor în limba greacă; numărul negustorilor greci veniţi în Ţara Romînească, crescuse mai ales o dată cu ridicarea la domnie a lui Mircea Ciobanul (1545) fost el însuşi gelep la Constantinopol. Dintre aceştia s-au recrutat, desigur, martorii care semnează în greceşte actul slav emis în 1563 sub domnia fiului său, Petru cel Tînăr, sau pe acela din 1590, pe vremea lui Mihnea al II-lea. Familia acestuia din urmă: mama sa, Ecaterina, unchiul său Petru Şchiopul, care păstrează atîtea legături cu Stambulul şi lumea greco-levantină de acolo, folosesc curent limba greacă. Prima corespondenţă greacă trimisă din ţările noastre şi care ni s-a păstrat se datoreşte doamnei Ecaterina născută Salvaresso, o levantină din Pera. Schimbul său de scrisori cu sora ei, Marioara Adorno-Vallarga, stabilită la Murano, în apropiere de Veneţia, începe în 1576; cîteva scrisori sînt trimise din Bucureşti. Cînd Mihnea va fi mazilit, de dincolo de hotarele ţării se va alătura şi el acestei corespondenţe în limba greacă. Petru Şchiopul trebuie pus în legătură cu primul document scris în greceşte în Moldova: o socoteală pentru goştină a oilor din Moldova, cu lista cumpărătorilor gelepi, din 1591 [3].

Acest sfîrşit de veac va cunoaşte şi apariţia unei noi categorii de acte în limba greacă, cele datorite înaltului cler. Odată cu intensificarea legăturilor

---

[1] Documentele din 1563 de la Despot vodă s-au publicat, mai recent, în colecţia *Documente privind istoria Romîniei*, A, XVI, vol. II, p. 161 — 163 şi 165 — 167.

[2] Cele două acte slave cu semnături greceşti din 1563 şi 1590 sînt descrise de Ioan Radu Mircea, *Catalogul documentelor Ţării Romîneşti, 1369 — 1600, secţia istorică de la Arhivele statului din Bucureşti*, Bucureşti, 1947, p. 115, nr. 777 şi p. 227, nr. 1571. În traducere romînească s-au publicat în colecţia Academiei R. P. R. *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. III, p. 177, nr. 212 şi vol. V, p. 430 — 431, nr. 448. Zapisul grecesc din 1577 se află într-o copie fotografică la Acad. R. P. R. sub cota: *Doc. Fot.* XIX/56.

[3] Cîteva scrisori au fost publicate de C. Erbiceanu şi N. Iorga, *Scrisori ale unei familii domneşti din Muntenia şi Moldova în veacul al XVI-lea*, în «Arhiva. Organul societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi», VI (1895), p. 111 — 132. În întregul ei, corespondenţa a fost publicată de N. Iorga, *Contribuţiuni la istoria Munteniei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în «Anal. Acad. Rom.», Mem. Secţ. Ist., Seria II, tom. XVIII (1895—1896), p. 1 — 112 şi, în sfîrşit, cele greceşti — de acelaşi, N. Iorga, în Hurmuzaki, *Documente*..., vol. XIV, partea I, Bucureşti, 1915, p. 50 şi urm.

Socoteala pentru goştina oilor din 12/22 mai 1591 a fost publicată, cu traducerea romînească, de N. Iorga, în Hurmuzaki, *Documente*..., vol XI, Bucureşti, 1900, p. 221—230. Documentul care poartă însemnări de mîna lui Petru Şchiopul se păstrează la Acad. R. .P. R., sub cota: Doc. CCC/13. Traducerea s-a publicat în amintita colecţie de *Documente privind istoria Romîniei*, A, XVI, vol. IV, Bucureşti, 1952, p. 19 — 26, nr. 24. Vezi şi *ibid.*, p. 26 — 27, nr. 25 (un catastif de aceeaşi speţă).

eclesiastice cu patriarhia ecumenică din Constantinopol şi în genere, cu Orientul grecesc, vizitele patriarhilor sau ale chiriarhilor nu mai au drept obiect doar strîngerea de milostenii, ca mai înainte vreme. Autoritatea lor crescîndă va determina instituţii şi particulari din ţările romîne să facă apel la ei pentru emiterea de cărţi de blesteme sau pentru exercitarea anumitor atribuţii judiciare. Epoca cunoaşte apoi creşterea şi dezvoltarea unor raporturi juridico-economice de o natură specială, care vor avea urmări importante pentru viaţa economică şi socială a ţărilor romîne: e vorba de închinarea de mănăstiri romîneşti la locurile sfinte, la care se adaugă daniile tot mai numeroase de bunuri funciare, acordate aşezămintelor pioase din Răsărit [1]. Acest proces de strîngere şi transformare a legăturilor noastre cu Orientul va impune prezenţa mai îndelungată la noi a unor înalţi prelaţi greci, mai ales în epoca de întărire a controlului otoman, care urmează domniei lui Radu Şerban şi va face, astfel să sporească numărul actelor oficiale, redactate sau semnate în greceşte.

Primul act solemn în limba greacă scris în Ţara Romînească. În primul sfert al secolului al XVII-lea şi anume în ultima domnie munteană a lui Radu Mihnea (1620—1623), care a adus cu sine o creştere atît de însemnată a

[1] S-a păstrat originalul slav al cărţii de blestem a patriarhului Ieremia al II-lea din 7 martie 1592 pentru boierii hotarnici ai moşiilor Olteni şi Bujoreni, cu menologemul în limba grecească, trecut de mîna patriarhului. Documentul a fost rezumat de N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. V, Bucureşti, 1903, p. 643, la nr. 13; vezi şi p. 433, nr. 1. Originalul se află în Arhivele statului din Bucureşti sub cota: *Episc. Rimnic.*, XXXIV/15. Vezi descrierea la Ioan Radu Mircea, *op. cit.*, p. 235, nr. 1632. Traducerea s-a publicat în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. VI, p. 41 — 42, nr. 49. Pentru o copie veche romînească, vezi şi Pr. Teodor Bălăşel, *Trei cărţi de blestem patriarhiceşti*, în «Arhivele Olteniei», XV (1937), p. 113.

Două gramate ale lui Ieremia II fuseseră mai de mult publicate în original de N. Iorga, în *Anexe* la comunicarea sa: *Nichifor Dascălul exarh patriarhal şi legăturile sale cu ţările noastre (*1580 — 1599*)*, în «Anal. Acad. Rom», Mem. Secţ. Ist., Seria II, tom. XXVII, (1905), p. 192—193. Cf. şi N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. V, p. 643, la nr. 13. O scrisoare a aceluiaşi către Petru Şchiopul trimisă din Constantinopol în nov. 1593 s-a publicat de N. Iorga, în Hurmuzaki, *Documente*..., vol. XI, p. 370 —371, nr. 515 şi în traducere, în colecţia de *Documente privind istoria Romîniei*, A, XV, vol. V, p. 94—95, nr. 120. (Cf. şi Niculae M. Popescu, *Patriarhul Ţarigradului prin Ţările Romîneşti veacul XVI*, Bucureşti, 1914, p. 45 — 46). Din 2 iunie 1600 ni s-a păstrat primul document oficial eclesiastic, scris în întregime în greceşte pe cuprinsul ţării noastre, şi anume o hotărîre a sinodului bisericii moldoveneşti, prezidat de Nectarie al Ohridei.

Actul care se păstrează la Muzeul ardelean din Cluj (o copie fotografică, la Acad. R. P. R., sub cota: *Doc. Fot.* V/65) a fost publicat, în original şi traducere, de N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. IX, Bucureşti, 1905, p. 29 — 31 şi apoi de acelaşi în: Hurmuzaki, *Documente*..., vol. XIV, partea I, p. 109 — 111. În traducere, s-a publicat în colecţia de *Documente privind istoria Romîniei*, vol. cit., p. 291 — 292, nr. 355. O carte de despărţire dată de Dionisie Rallis, mitropolitul Tîrnovei şi «proedros» al Moldovlahiei, împreună cu mitropolitul Ghermanos al Chesariei Palestinei şi episcopul de Roman s-a publicat în original şi traducere de N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. IX, p. 35 — 37.

Cele mai vechi gramate ale lui Chiril Lucaris din 1614 privesc m-rea Radu-Vodă din Bucureşti şi mănăstirea olteană Bistriţa (Arhivele statului, Bucureşti, *m-rea Radu vodă*, XXV/9 şi *m-rea Bistriţa*, pach. 66, nr. 582).

Cele două acte s-au publicat în traducerea romînească în colecţia de *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVII, vol. II, Bucureşti, 1951, p. 321 — 322, nr. 283 şi p. 351 — 352, nr. 311. Un act de judecată al lui Lucaris, din 5 mai 1620, interesant şi pentru procedura urmată (sînt interogaţi arhiereii locului şi mitropolitul ţării) e redat în romîneşte de St. D. Grecianu, *Genealogiile documentate ale famililor boiereşti*, vol. I, Bucureşti, 1913, p. 269. După originalul grec, intrat în 1950 în colecţiile Academiei R. P. R., cota CCXVI/182, s-a publicat o nouă traducere în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVII, vol. III, p. 516, nr. 466.

influenței grecești în țările romîne, întîmpinăm și primul act solemn, emanat de cancelaria domnească, scris în limba greacă și al cărui original ni s-a păstrat: este hrisovul prin care voievodul dăruiește, la 20 iunie 1623, satul Belizvor lui Pătrașco Postelnicul, fiul lui Petru vodă Cercel. Sub toate raporturile, actul este o apariție singulară, care nu știu să mai fi fost imitată. Va trebui să așteptăm mijlocul veacului al XVIII-lea, pentru a întîlni, cu o oarecare frecvență, și nu ca simple apariții sporadice, documente interne în limba greacă, emise de cancelaria domnească [1].

Documente grecești eclesiastice. O altă categorie de acte grecești care apar — în secolul al XVII-lea — în țările romîne trebuie pusă în legătură cu dezvoltarea bisericii naționale și cu legăturile tot mai strînse — amintite și pînă acum în cursul studiului nostru — cu ierarhia eclesiastică a Răsăritului. În orașele de scaun ale celor două țări romîne — Iași și Tîrgoviște — se convoacă sinoade locale, cu participarea, însă, a unor prelați de peste hotare. Dacă protocoale pentru ședințele sinodului din Iași, în care s-a discutat, în 1642, *Expunerea credinței*, elaborată de mitropolitul chievan Petru Moghilă, nu s-au întocmit, în schimb ni s-au păstrat hotărîrile sinodului din Tîrgoviște, din 1658, redactate în limba greacă. În sfîrșit, mitropolia Ungrovlahiei începe să-și consemneze, începînd cu a doua jumătate a veacului, evenimentele de seamă într-o *Condică sfîntă*, unde abundă actele în limba greacă [2].

Documente grecești din secolele XVIII și XIX. Secolul al XVIII-lea aduce cu sine nu numai un spor în fiecare dintre categoriile de documente grecești pe care le-am văzut ivindu-se succesiv cu începere din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. După 1740 încep să apară acte de stat în grecește și nu numai cu acel caracter sporadic, pe care-l surprinsesem pentru veacul precedent [3]. Întărirea influenței grecești în țările noastre, următoare păcii

[1] Hrisovul conservat la Academia R. P. R., sub cota: *Doc.* XLII/6 este scris pe hîrtie avînd dimensiunile 74×37,5 cm. După *intitulatio*, scrisă în cerneală roșie, urmează, la o oarecare distanță, corpul documentului, dispus în 29 rînduri de cîte 31 cm. lungime, scris cu cerneală rădăcinie, în caractere care imită noua minusculă bizantină. Monogramul în chinovar a rămas cel vechi, în limba slavă, iar semnătura domnului e chirilică. Pecetea mare, în fum, are inscripția, de asemenea slavă. Actul s-a publicat întîi în grecește, cu o traducere romînească, de C. Litzica, *Studii și schițe greco-romîne*, vol. I, București, 1912, p. 40 — 41 și 45 — 46. Textul, însoțit de o nouă traducere, s-a reprodus de N. Iorga, în Hurmuzaki, *Documente*..., vol. XIV, partea I, p. 116, n. 1.

[2] Pentru inexistența unor protocoale ale Sinodului din Iași, să se vadă punerea la punct datorită Pr. Nicolae M. Popescu, în Ὀρθόδοξος Ὁμολογία. *Mărturisirea Ortodoxă*.. editată de Pr. Nicolae M. Popescu și Diac. Gheorghe I. Moisescu, București, 1942, p. XXXVIII, n. 1 — XXXIX. Actele sinodului de la Tîrgoviște din 1658 s-au păstrat într-o copie contemporană, descoperită de Sp. P. Lampros, în Biblioteca Universității din Leyda (*cod. gr.* 65); o copie fotografică a lor constituie *ms. gr.* 1040 al Acad. R. P. R. Ele s-au publicat în original și în traducere romînească, cu un studiu introductiv, de N. Iorga, *Două contribuții la istoria bisericească a romînilor*, în «Anal. Acad. Rom.», Mem. Secț. Ist., Seria II, tom. XXXVIII (1915 — 1916), p. 464 — 483.

Condica sfîntă a Mitropoliei Ungrovlahiei ia naștere în 1668, sub mitropolitul Ștefan († 25 Aprilie 1668) și se continuă într-un prim registru pînă la 1820 Pentru această perioadă a fost publicată sub titlul: *Din istoria bisericii romînilor. Mitropolia Ungro-Valachiei. Condica sfîntă publicată după original de archiereul Genadie Craioveanul vol. I, ecstrasă din revista «Biserica Ortodoxă romînă»*, București, 1886. Lucrarea cuprinde texte grecești, însoțite de traducerea lor romînească, precum facsimile de pe semnături dintre, care multe se datoresc unor prelați greci.

[3] Printre cele dintîi acte interne cu caracter solemn, redactate în grecește, este hrisovul lui Mihail Racoviță, domnul Țării Romînești, dat la 20 iulie 1742 în favoarea mitropolitului Neofit I al Ungrovlahiei, păstrat la Academia R. P. R., sub cota: *Doc.* LV/I.

de la Küciük-Kainargi, din 1774, a dus la o folosire mai răspîndită a limbii grecești, care depășește cadrele cancelariei domnești și trece în administrație și în justiție, mai ales sub forma pieselor bilingve, în care limba greacă e asociată celei romînești [1]. După 1821, limba greacă se întrebuințează aproape numai în actele private și în corespondența internă sau externă [2].

LIMBA

Limba neogreacă și raporturile ei cu cea romînă. E de la sine înțeles că unui paleograf i se cere o cunoaștere temeinică a limbii textelor pe care le transcrie. Cunoștințele în domeniul vechiului scris sînt, cel mai adesea un mijloc și nu un scop în sine ; ele alcătuiesc instrumentul necesar editorului de texte, filologului sau istoricului pentru a reda fidel și complet, sau măcar pentru a înțelege și utiliza corect, un text scris cu veacuri în urmă, în toate particularitățile lui de limbă. Dar chiar dacă năzuințele paleografului nu merg atît de departe și el se mulțumește cu simpla transcriere a scrisului vechi, și în acest caz un anume grad de cunoaștere a limbii respective îi e indispensabil. Paleograful va veni în atingere cu scrisul unor copiști sau dieci, deseori inculți, cunoscători mediocri ai ortografiei, ba uneori chiar ai limbii în care scriu ; în acest caz, numai cunoștințele sale de limbă îl vor ajuta să identifice și să transcrie corect cuvîntul sau pasajul respectiv [3].

Alteori, ceea ce numim idiotismele grafice ale unui text sînt atît de pronunțate, scrisul e atît de personal, abrevierile atît de capricios exprimate,

---

[1] Să se vadă, astfel, porunca lui Niculae Mavrogheni, domnul Țării Romînești din 12 iunie 1786, către boierii veliți, pentru redactarea anaforalelor și a cărților de judecată în limba romînă și greacă, la V. A. Urechiă, *Istoria romînilor*, vol. III, seria 1786—1800, București, 1892, p. 81. Să se compare cu pitacul lui Constantin Mavrocordat, din 1742, cînd acesta, ca domn al Moldovei, admonestează pe Ilieș, vel căpitan de Soroca, pentru că își îngăduie să adreseze domnului o «carte» redactată în grecește și nu în limba țării; vezi N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, București, 1904, p. 290, nr. 576. Comparația ne ajută să apreciem, după cuviință, schimbarea de mentalitate petrecută în decurs de patru decenii.

[2] Putem semnala, în acest sens, corespondența lui Kisselev cu mitropolitul Moldovei Veniamin Costachi, din 1831, în text bilingv, grec-francez, din partea generalului rus, și răspunsul mitropolitului, care e redactat în grecește; vezi C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei*, București, 1888, p. 468 — 471 și 458 — 459.

[3] Ca introduceri în studiul limbii grecești moderne amintim, pe lîngă lucrarea clasică a lui G. N. Hatzidakis, *Einleitung in die neugriechische Grammatik*, Leipzig, 1892, și următoarele două: Gustav Soyter, *Die neugriechische Gemeinsprache*, în «Leipziger Vierteljahrschrift für Südosteuropa», I (1937), nr. 3, p. 40-51 și André Mirambel, *Les états de langue dans la Grèce actuelle*, în «Conférences de l'Institut de Linguistique de l'Université de Paris», V (1937), p, 19—53. La acestea se poate adăuga Eduard Schwyzer, *Griechische Grammatik*, I, München, 1939, p. 116-134 (cap. 6. *Das Griechische als Weltsprache des Hellenismus*; *Die Koine*; 7. *Die attizistische Reaktion*; 8. *Ausblick vom Altertum zur Gegenwart*). Pentru dialectele neogrecești vezi G. P. Anagnostopulos, Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν νεοελλ. διαλεκτολογίαν. Α. Περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν νέων ἑλληνικῶν διαλέκτων [Introducere în dialectologia neogreacă. I. Despre originea noilor dialecte grecești], în «Ἐπετηρὶς ἑταιρείας Βυζαντινῶν σπουδῶν», I (1924), p. 93—103; O bună gramatică descriptivă a limbii neogrecești populare a dat Albert Thumb, *Handbuch der neugriechischen Volkssprache, Grammatik, Texte, Glossar*, ed. a II-a, Strassburg, 1910.Limba neogreceacă, sub ambele ei aspecte, cel popular și cel savant, e prezentată metodic și practic în cele două manuale, în limba franceză, datorite lui Hubert Pernot, *Grammaire du Grec moderne* (*Langue parlée*), ed. a V-a, Paris (1930) și *Grammaire du Grec moderne* (*Seconde partie*), în colaborare cu Camille Pollack, Paris, 1921.

încît nu vom găsi aproape nici un ajutor în caracterizările generale asupra scrisului unei epoci, pe care ni le pot oferi manualele de paleografie și nici în repertoriile publicate de ligaturi sau abreviații. Și în acest caz, cunoștințele de limbă ale paleografului, mai ales în lexic și morfologie, îi vor fi de un real ajutor. În sfîrșit, în textele grecești mai vechi se folosește așa-zisa scriere continuă, în care cuvintele nu se scriu despărțite între ele. Chiar mai tîrziu, în minuscula bizantină, întîlnim în mod curent cuvinte atașate grafic la alte cuvinte sau porțiuni de cuvinte, care le preced sau le urmează. O transcriere mecanică a unor asemenea texte, fără ajutorul indispensabil pe care-l dă cunoașterea limbii, nu poate aduce nici un folos.

Dacă o cunoaștere mulțumitoare a limbii grecești pe întreaga ei întindere în timp și spațiu e o exigență de care trebuie să țină seama orice paleograf al acestui domeniu, rămîne să examinăm, în cele ce urmează, care sînt fazele din evoluția limbii care interesează mai cu deosebire pe cercetătorii paleografiei greco-romîne.

E știut că fondurile de manuscrise grecești din bibliotecile noastre publice cuprind texte care, deși copiate într-o perioadă nu prea îndepărtată, reflectează, totuși, evoluția limbii grecești în toate fazele sale, de la limba poemelor homerice pînă la cea populară, din zilele noastre. În marea lor majoritate, însă, aceste manuscrise, fie că sînt copiate în țările noastre, fie că provin de peste hotare, nu se deosebesc, sub raportul cuprinsului sau al limbii, de cele care populează bibliotecile din sud-estul Europei sau din Orientul apropiat. Pentru paleografia greco-romînă aceste manuscrise nu ridică, sub raportul limbii, probleme proprii domeniului ei de cercetări: ele sînt copii de pe texte clasice sau medievale de mult cunoscute, sau de pe scrieri post-bizantine, redactate în limba arhaizantă a secolelor XVII-XIX și în acest din urmă caz, nu prezintă decît un slab interes chiar pentru lingvistica neoelină.

Cu mult mai prețioase pentru lingvist sînt documentele grecești scrise în țările romîne în secolele XVI — XIX : zapise, socoteli și, în genere, înscrisuri de orice fel, la care se adaugă, firește, corespondența. Acestea reflectează, în cea mai mare măsură, faza de evoluție a limbii grecești vorbite în epoca scrierii lor și în același timp trădează particularități de limbă și de scriere proprii limbii grecești, folosite la noi. Asupra acestui din urmă aspect va trebui, îndeosebi, să stăruim în cele ce urmează. Limba neogreacă populară (δημοτική) în care sînt scrise, în genere, actele și corespondența sus-menționate, reprezintă ultima fază din evoluția milenară a limbii grecești. Urmînd limbii grecești medii, proprii epocii bizantine, și care sfîrșește, după aprecierea lingviștilor, către finele secolului al XV-lea și începutul celui următor, limba neogreacă populară este și azi limba comună, vorbită în Grecia și în teritoriile locuite de greci, în afara hotarelor statului. Limba, relativ unitară, nu exclude diferențieri în cadrul unor dialecte sau graiuri teritoriale, grupate în mod obișnuit de specialiști în graiuri de nord și de sud, potrivit unei linii de demarcație stabilite după criterii lingvistice. Față de greaca medie, fază mai nouă prezintă schimbări fonetice, un progres în simplificarea morfologiei, dar mai ales împrumuturi în lexic și în sufixe, făcute din limbile cu care lumea greacă a venit într-un contact mai strîns începînd cu ultimele veacuri ale evului mediu. Cele mai importante împrumuturi se datoresc limbii turcești osmanlîie și dialectelor nord-italiene și pe măsură ce ne apropiem de epoca noastră, majoritatea lor s-au eliminat, trep-

tat, din limba neogreacă. Aceasta este, în trăsăturile ei cele mai generale limba folosită şi de grecii care trăiau în ţările romîne, atît în vorbire, cît şi în cea mai mare parte din corespondenţă şi scrierile neliterare pe care ni le-au lăsat.

Limba greacă prezintă, însă, aproximativ de la începutul erei noastre pînă astăzi, o importantă particularitate, pe care nu o mai întîlnim în alte limbi europene şi care, cu un termen poate impropriu, a fost numită *diglosie*. E vorba de coexistenţa, alături de limba populară, a unei limbi savante, arhaizante, folosită de purişti, cel mai adesea oameni de cultură, care cunoşteau şi admirau vechea limbă elină. Mai tîrziu, această limbă savantă evoluînd, a devenit, în noul stat grec, născut în a treia decadă a veacului al XIX-lea, limba oficialităţii, a şcolii şi a presei (καθαρεύουσα).

În epoca post-bizantină, limba savantă a fost folosită, pe cuprinsul imperiului otoman, de ierarhia eclesiastică. Cancelaria bisericii din Constantinopol, ca şi a unora dintre patriarhiile orientale, folosea o limbă foarte apropiată de cea a cancelariei imperiale sau a patriarhiei bizantine. Aceasta este limba greacă întrebuinţată, de pildă, în actele provenind de la înalţii prelaţi greci, care întreţineau legături cu principatele în secolul al XVI-lea şi următorii, după cum fusese, cu deosebiri neesenţiale, şi limba folosită încă în epoca bizantină, de patriarhia ecumenică, în actele sinodale sau în corespondenţa purtată cu prilejul creării unei ierarhii eclesiastice în Ţara Romînească şi Moldova, în secolul al XIV-lea şi la începutul celui următor. Era firesc ca această limbă să influenţeze şi limba actelor solemne greceşti, pe care le datorăm mai tîrziu cancelariei domneşti sau celei eclesiastice din ţările romîne. Mai puţin interesantă sub raport lingvistic decît limba neogreacă populară, prin caracterul ei conservator şi artificial, asupra căruia nu putem stărui, limba neogreacă savantă se cere cunoscută, totuşi, de toţi acei care lucrează în domeniul paleografiei greco-romîne. În această limbă se găsesc scrise nu numai piese emanate de cancelariile mai sus amintite, dar şi corespondenţă şi scrieri de orice fel, ale unui mare număr de învăţaţi greci, în legătură cu ţările romîne sau chiar de romîni, elevi ai şcolilor greceşti şi cuceriţi de prestigiul milenar al unei mari limbi de cultură.

Atît limba neogreacă savantă, cît mai ales cea populară scrisă în ţările noastre, oferă, însă, unele particularităţi lingvistice, care interesează, îndeosebi, şi pe paleograf ; acestea ţin de împrumuturile făcute din limba romînă, cu adaptările respective la sistemul fonetic al limbii greceşti moderne precum şi de modul de exprimare grafică — în transcrieri — determinat de dificultăţile întîmpinate de alfabetul grec în a reda foneme străine de cele proprii limbii greceşti moderne. Din nefericire, un studiu care să privească influenţa limbii romîne asupra celei neogreceşti folosite în ţările noastre lipseşte încă [1]. Rezultatele la care un asemenea studiu va ajunge, vor interesa deopotrivă lingvistica greacă modernă, precum şi istoria elenismului în Romînia. În aştepatrea unei asemenea cercetări, vom încerca să fixăm, provizoriu, în cele ce urmează, cîteva dintre aspectele a căror cunoaştere e utilă paleografului.

Împrumuturile lexicale din limba romînă în cea greacă modernă au fost studiate de lingvişti, ţinîndu-se seama de întregul domeniu al limbii

---

[1] Asupra limbii greceşti vorbită şi scrisă în ţările noastre, a scris N. Iorga: *Le grec dans les pays roumains. Documents de grec vulgaire*, în «Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine», XI (1924), p. 136-141.

neogreceşti, în care au pătruns, cum se ştie, mai mult elemete din lexicul macedo-romîn, decît din cel daco-romîn, precum şi de viabilitatea acestor împrumuturi, aşa cum sînt atestate de anchete lingvistice contemporane, pe cuprinsul actual al domeniului elenic.

Punctul de vedere al unei istorii a schimburilor de cultură greco-romîne e sensibil diferit. Aici se vor consemna împrumuturile dintr-o perioadă determinată din trecut, indiferent dacă sînt mai mult de natură literară, dacă au fost sau nu durabile, dacă se întîlnesc în scrisul grecilor sau într-acel al unor romîni sau alţi alogeni, care foloseaŭ limba neogreacă. În schimb, se va lua în cercetare, în primul rînd, această « provincie » a domeniului lingvistic elenic, pe care au constituit-o — în epoca respectivă — ţările romîne, cu viaţa lor politică şi culturală autonomă. Împrumuturile vor rezulta mai frecvente în domeniul instituţiilor ţărilor respective: terminologia administrativă, juridică, fiscală sau aceea proprie anumitor domenii ale culturii materiale alcătuieşte marea majoritate a acestor împrumuturi, aşa cum s-a întîmplat, pe o scară cu mult mai importantă, cu elementele turceşti preluate în limbă de grecitatea din imperiul otoman propriu-zis. Alături de vocabularul propriu-zis, antroponimia şi toponimia constituie un domeniu privind în chip special pe paleograf, care e chemat să identifice, sub veşmîntul unui alfabet străin şi adesea sub o formă neaşteptată, numiri romîneşti. Rămîne o sarcină a viitorului explorarea sistematică a izvoarelor pentru constituirea unor repertorii mai complete de împrumuturi lexicale romîneşti în limba greacă modernă scrisă în ţările romîne [1].

Dincolo de vocabular, dar în legătură cu el, atenţia paleografului va fi solicitată, îndeosebi — cum am amintit — de adaptarea acestor împrumuturi la sistemul fonetic la limbii neogreceşti, precum şi de exprimarea grafică, atît a acestor împrumuturi, cît şi a unor eventuale transcrieri —

[1] Prima cercetare temeinică a elementelor romîneşti împrumutate în neogreacă se datoreşte lui Gustav Meyer, *Neugriechische Studien*, II-IV, în «Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wiss , Phil.-Hist. Cl.», vol. 130, nr. 5, vol. 132, nr. 3. şi 5, Viena, 1894—1895. G. Murnu, *Rumänische Lehnwörter im Neugriechischen mit historischen Vorbemerkungen*, München, 1902, propune 159 de cuvinte romîneşti sau intrate prin intermediul limbii romîne; dintre acestea, 89 pot fi socotite ca r mîneşti. G. Pascu, *Rumänische Elemente in den Balkansprachen*, Genève, 1924 (în *Biblioteca dell'Archivum Romanicum*, Seria II— Linguistica, vol. 9), aduce importante corectări şi precizări la studiul lui Murnu. Pentru împrumuturi romîneşti în medio-greacă, vezi Man. A. Triandaphyllidis, *Die Lehnwörter der mittelgriechischer Vulgärliteratur*, Strassburg, 1909, p. 114; autorul se sprijină pe studii anterioare ale lui N. G. Dossios, pe care le citează la p. 23 (să se adauge şi N. G. Dossios, *Studii greco-romîne*, partea I, Iaşi, 1901, p. 16-17), şi care sînt deseori nesigure în rezultatele lor.

Dacă împrumuturile romîneşti în limba greacă scrisă în ţările romîne n-au fost încă sistematic studiate, în schimb, împrumuturile neogreceşti în romîneşte, în epoca fanariotă au fost cercetate atît sub raport lingvistic, cît şi istoric-cultural, de Ladislas Gáldi, *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des Phanariotes*, Budapesta, 1939. Pentru colecţia de legi, datorită lui Alexandru Ipsilante şi apărută în 1780, sub titlul Συνταγμάτιον νομικόν cu text paralel greco-romîn, Mihail Gregorian, *Syntagmátion Nomikón*, în « Graiu şi suflet », III (1927), p. 133—135 semnalase o serie de termeni împrumutaţi din limba romînă în greceşte, care se dovedeşte a fi fost — contrar părerii lui Gregorian — limba originară de redactare a codicelui, Cf. Ştefan Gr. Berechet *Pravilniceasca condică* Συνταγμάτιον νομικόν *din Muntenia 1780* 1930, p. VIII, n. 15; la p. XI, autorul dă o listă de apelative romîneşti in roduse în textul grec al legiuirii. O listă de acelaşi fel a alcătuit V. Grecu pentru Codicele Caragea din 1818; vezi introducerea la *Legiuirea Caragea. Ediţie critică*, Edit. Academiei R. P. R., ⟩Bucureşti⟩, 1955, p. XXI-XXII.

potrivit cu resursele proprii ale alfabetului grec. Aceste probleme nu s-au pus pentru prima oară, limbii medio- şi neogreceşti în contactul ei cu limba romînă; încă înainte, şi în proporţii mult mai considerabile, ea a trebuit să asimileze împrumuturi din dialectele limbii italiene, din limba turcă osmanlîie, din cele slave meridionale şi — într-o măsură mai mică — şi din alte limbi balcanice sau orientale. În special, folosirea alfabetului grec pentru exprimerea unor forme străine fonetismului neogrec a pus în nedumerire — nu o dată — pe copiştii greci ai vremurilor trecute, care ezită între soluţii diferite, interesante, deşi sub aspecte deosebite, atît pentru lingvist, cît şi pentru paleograf.

Imprumuturile romîne în neogreacă şi regimul lor. In cele ce urmează vom prezenta cîteva dintre aspectele fonetice şi morfologice mai remarcabile, pe care le denotă împrumuturile făcute din limba romînă. Lista are un caracter practic şi nu-şi propune să explice în mod consecvent deosebirile de grafie în redarea anumitor fenomene, deosebiri care — în cazul cînd se repetă sistematic şi nu pot fi imputate inculturii copiştilor sau lipsei unei tradiţii grafice — sînt de resortul unor interpretări filologice, care depăşesc obiectivele studiului de faţă [1].

I. FONETICA. a) V o c a l e. Vocala velară închisă *u*, în poziţie protonică se notează în unele cazuri *o*, de ex.: Σακοένι < *Săcuieni*; ʽΡοσηνέσκουλ < *Rusănescul*, ʼΟρλάτζι < *Urla i*.

Vocala medială mijlocie *ă*, indiferent de poziţie se redă prin:

1) *a*. Ex.: πάκουρα < *păcură*; Σλανίκι < *Slănic*; Μπαλάσσα < *Bălaşa*.

2) *e*. Ex.: [Πογιάνα] Μέρουλουϊ < [*Poiana*] *Mărului*; Ζενόγγα < *Zănoaga*; Δερμανέσκουλος < *Dărmănescul*.

3) *o*. Ex.: Μπορμπόϊου < *Bărboi*; ʼΟλονέστι < *Olăneşti*.

Vocala medială închisă *î* se redă uneori prin *u*, de exemplu: ῥουμῦνος < *rumîn*: Βυρλάτι < *Bîrlad*, cel mai adesea prin *i*, exemplu: Τζιρογύρλα < *Ciorogîrla*; στίνη < *stînă*; τρίμπιτζα < *trîmbiţă*; ʽΡίμνα < *Rîmna*.

b) D i f t o n g i. În diftongii monofonematici *ea* şi *oa* se poate remarca tendinţa de a se reda, mai degrabă, timbrul instantaneu *e* sau *o* al diftongului, în dauna vocalei *a*, care rămîne neexprimată. Aşa de pildă:

a) Μπραγκοβένκα < *Brăncoveanca*; Κρετζουλέσκα < *Creţuleasca*;

b) Μπαησιώρα < *Băişoara*; γκλόμπα < *gloabă*; δόμνα < *doamnă*.

Semnalăm, totuşi, şi cazurile:

διμινάτζα < *dimineaţa*; Γράκα < *Greaca*; Λάοτα < *Leaota*, cu exprimarea vocalei *a* şi eliminarea timbrului instantaneu *e* (în poziţia postonică: Σιγγάρτζα < *Segarcea*), sau, pe cele de tipul — mai recent — Μπρουλιάσκα < *Bruleasca*; Μπαλιάνος < *Băleanu*, cu încercarea de a reda diftongul romînesc *ea*, prin cel neogrec: ια.

---

[1] Exemplele care ne-au folosit pentru a prezenta tratamentul la care sînt supuse împrumuturile din limba romînă, sînt luate mai ales din următoarele publicaţii de texte: N. Iorga, *Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramureşene*, în *Studii şi documente*, vol. XII, Bucureşti, 1906; Ath. Papadopulos-Kerameus, *Texte greceşti privitoare la istoria romînească, culese şi publicate cu introducere şi indicele numelor*, în Hurmuzaki, *Documente*, vol XIII, Bucureşti, 1909; E. Vîrtosu, *1821. Date şi fapte noi*, Bucureşti, 1932; E. şi I. Vîrtosu, *Aşezămintele brîncoveneşti, o sută de ani de la înfiinţare, 1838—1938*, Bucureşti, 1939. La acestea s-a adăugat lista de cuvinte alcătuită de L. Gáldi şi amintită mai sus. Cîteva exemple de cuvinte romîneşti transcrise în greceşte le-am luat din *ms. rom.* 11.9 (fost Gaster 78) care cuprinde un *Evangheliar* romînesc scris în secolul al XIX-lea, la Braşov, cu litere greceşti.

În redarea diftongilor *ia,io, oi, ie,* se folosește deseori semnul γ, cu valoare de spirantă palatală sonoră, urmat cel mai adesea de un ι, pentru redarea semivocalei *i*. Așa, de exemplu:

Γιάλομιτζα < *Ialomița*; Κραγιόβα (dar și Κραϊώβα)<*Craiova*; ῥόγι < *roi*; Τζορόγι < *Cioroi*; sau Στογενέστι < *Stoienești*. Diftongul *îi* se redă prin ιι, de exemplu: Κιϊνένι < *Cîineni*.

c) C o n s o a n e. E de semnalat categoria ocluzivelor sonore *b, d* și *g*, pentru care nu există litere corespunzătoare în alfabetul grec și care, pentru cuvintele din fondul elenic, sînt, la origine, legate de o consoană nazală care le precede și sînt astfel exprimate prin grupurile μπ,ντ și γκ (uneori γγ). Aceste grupuri se vor folosi în împrumuturi și pentru ocluzivele sonore pure (neprecedate, adică, de consoanele nazale), cum sînt cele inițiale. În mprumuturi se recurge, mai rar, și la alte moduri de redare a sunetelor respective, ca de pildă, prin surdele corespunzătoare π și τ.

Astfel, bilabiala sonoră *b* precedată sau nu de o consoana nazală se redă prin:

1) μπ. Ex.: a) ποροῦμπι < *porumb*; τρίμπιτζα < *trîmbiți*.
b) μπάλτα < *baltă*; Μ ραγκ ,βάνος < *Brîncoveanu*.

2) π. Ex.: πρεσλάσι ες< *breslași*; Πουζαῖον < *Buzău*.

Dentala sonoră *d* se exprimă prin:

1) ντ. Ex.: Ντάντζουλ ς < *Danciul*.

2) τ. Ex.: ἀπρῶτος < *aprod*; τόμνα < *doamnă*.

3) νδ. Ex.: Νδράγος < *Drag*; β εβόν α < *Voevod*.

În sîrșit, velara sonoră *g* se redă prin γκ (respectiv γγ). De ex.: γκραδινάρης < *grădinar*; Γκρέτζη < *Greci*; Ζενόγγα < *Zănoaga*.

Cînd sunetele *b, d,* și *g* din cuvintele împrumutate se redau prin β, δ și γ, putem presupune că, în unele cazuri, acestea exprimau însuși sunetele neogrecești corespunzătoare și anume: spiranta labiodentală sonoră *v* și cele două sunete care nu sînt reprezentate în consonatismul daco-romîn: spiranta interdentală sonoră δ și cea velară sonoră γ. În acest caz, sîntem în prezența adaptării unor cuvinte la consonatismul neogrec, așa de pildă: Βουκουρέστιον < *București*, care se rostea *Vukurestion*, etc. În genere, e vorba, în aceste cazuri, de împrumuturi mai vechi.

De redarea ocluzivelor *b* și *d* ca și a spirantei prepalatale surde *ș* prin litere din alfabetul grec punctate, ne vom ocupa în capitolul următor:

O a doua categorie de consoane asupra căreia ne vom opri, sînt cele patru africate: *ț, dz, č* și *ğ*. Toate se notează prin același grup, τζ. Astfel:

a) Ῥαλίτζα < *Ralița*; δομνίτζα < *domniță*.

b) Φλεμιντζέστι < *Flămîndzești*.

c) Σουτζάβα < *Suceava*; βιναρίτζον < *vinărici*.

d) Τζουβάρα < *Giuvara*; Μαρτζινένι < *Mărgineni*.

Amintim că sistemul fonetic al limbii neogrecești comune nu cunoaște decît africatele dentale (*ț* și *dz*), astfel că, din exemplele date mai jos, în cele de sub a) și b) grafia τζ notează africate dentale, prezente în cele două limbi, pe cînd în cele de sub c) și d) aceleași africate dentale se substituie de data aceasta celor prepalatale romînești, notarea rămînînd pretutindeni aceeași.

Cît privește spirantele prepalatale *s* și *j*, acestea se redau: cea dintîi prin *z*, de exemplu: ιζμαρίτ ν < *dijmărit*, μοζίκ ς < *mojic*; mai rar prin τ, de exemplu: Κλετζάνι < *Clejani*; Ντόλτζ < *Dolj*; cea de-a doua prin σ,

exemplu: Σερβάν < *Şerban*; Καλαράσης < *călăraş*: uneori prin σι de exemplu: Χίρσιι βα < *Hîrşova*, Ορἀσιι υ ⟨ ἐ Φ λότζι⟩ *Oraşu ⟨de Floci⟩*. În anumite cazuri grafia σι poate reda un ş muiat (ş') de exemplu Κασιτζόρε < *Căş'cioare*[1].

Ca şi în cazul africatelor, spirantele prepalatale sînt străine sistemului fonetic al limbii neogreceşti comune şi grafiile — de data aceasta mai nuanţate — exprimă, deopotrivă, substituiri de foneme în pronunţie.

Vom adăuga, în încheiere, că anume notări care par neobişnuite, pot reda fonetisme arhaice sau dialectale şi nu trebuie privite ca erori ale copistului. Aceasta pare a fi cazul cu forme ca Πετρετζέϊκος < *Petreceicu* pentru *Petriceicu*, ὀγϊαρίτcν < *oiărit*, pentru *oierit*; Ρcσηνέσκcυλ < *Rusenescul* pentru *Rusănescul* (reprezentînd varianta *e/ă*), etc.

În cazuri ca ἰαζητι ὕραι < *iezituri*, trebuie să admitem o reconstruire de la *iaz*. Prezenţa unui *i* epentetic între două consoane, în numele de locuri: Νιάμιτζιν, Νέμιτζο < *Neamţ*, Βασιλ ὐϊ < *Vaslui*, etc. poate fi explicată în legătură cu silabaţiunea. În Συναγόβι < *Snagov* bănuim o paretimologie, plecîndu-se de la συνάγω.

II. MORFOLOGIA. Cu privirela morfologie, ne vom mulţumi să atragem atenţia asupra unui mic număr de aspecte. Astfel, întîlnim ezitări în redarea numelor proprii; pe lîngă topice redate prin simplă transcriere: Γιάσι < *Iaşi*; Κυμπ υλ ὑγγ < *Cîmpulung*; Μπ υρλάτ < *Bîrlad*, etc., se utilizează forme care reprezintă adaptări, cu ajutorul desinenţelor, la sistemul morfologic neogrec, aşa de pildă: Γιάσιον ⟨ *Iaşi*; Τυργόβιστιον ⟨ *Tîrgovişte*; Βουκουρέστιον < *Bucureşti*[2]. În antroponimie, la unul şi acelaşi autor, întîlnim forme ca Δόνιτζ < *Donici*, sau Μπογ δάν < *Bogdan* şi, pe de altă parte, Μπραγκοβάνος < *Brîncoveanu* sau Στούρζας < *Sturza*. În unele cazuri, disinenţa nom. sing. masc. se adaugă formei articulate romîneşti, ca de pildă: Δ υ έσκ υλος < *Dudescul*; Μπάρμπουλος Βακαρέσκ υλ ς < *Barbul Văcărescul*. Acest din urmă procedeu îl întîlnim şi în toponimie, de exemplu: Τζιτζέϊυλον < *Ciceul*.

Sufixele moţionale romîneşti se transcriu de preferinţă, neînlocuindu-se cu cele corespunzătoare neogreceşti; astfel întîlnim forme precum:

Καταρζώγια < *Catargioaia*, Δ υ άσκα < *Dudeasca*; Μπραγκ βένκα < *Brîncoveanca*. Procedeul se extinde şi la numele apelative: λογιθετιάσα < *logofeteasa*; μπανέσσσα < *băneasa*; ῥυμιύνκα < *rumînca*. Sufixele romîneşti aşadar, care slujesc la formarea femininului: *-oaie*, *-că*, *-easă*, sînt redate potrivit normelor de transcriere mai sus arătate. În exemplele noastre ele au forma articulată.

Încadrarea împrumuturilor de nume comune romîneşti în sistemul morfologic neogrec se face după criterii labile. Astfel masculinele romîneşti: *mazil*, *ruptaş*, *seimean*, *sameş*, vor urma, ca împrumuturi în greceşte, flexiunea imparisilabelor în *-is*, făcînd la nom. pl.: μαζίλι ες, ῥυπτάσι ες, σεϊμένι ες, σαμέσι ες. În acelaşi timp masculinele: *birnic*, *boiar*, *lăcuitor*, vor urma flexiunea numelor în *-os*, devenind, la cazul şi numărul arătat:

---

[1] Ca procedeu mai rar de notare a lui *ş*, relevăm dublarea lui σ. Exemplu: Μπαλάσσα < *Bălaşa*., Ρουσσιδεβέδε ⟨ *Ruşii de Vede*, sau σσάχης, σσάχιδες ⟨ *šāh*, ultimele două forme, în *ms. gr.* 887 al Academiei, tradus din limba turcă şi scris de mîna lui Alexandru, fost mare portar, în 1784, vezi p. 1[r], 12[r], etc.

[2] Această tendinţă de elenizare a numelor topice este uneori exprimată ritos de autorii greci. Aşa, de pildă, Meletie al Atenei Γεωγραφία παλαιὰ κα νέα [Geografia veche şi nouă], Veneţia, 1729, p. 230, vorbind de *Bacău*, notează: Βακόβ ἢ ἑλληνικώτερον Βαχοβία (Βακόβ sau, mai pe greceşte, Βαχοβία).

μπίρνικοι, μπογιέροι, λακουϊτόροι. Se întîlnesc și schimbări de gen: *șindrilă* > τὸ σιντρίλλι; *pretenție* τὸ πρετέντζι.

Prezentarea de mai sus avînd rostul să ajute pe paleograf mai ales în rezolvarea unor chestiuni de transcriere a materialelor antroponimice și toponimice, care se întîlnesc curent în domeniul paleografiei greco-romîne, va trebui reluată de lingviști pe baze mai largi, pentru rezolvarea tuturor problemelor ridicate de regimul pe care l-au suferit împrumuturile din limba romînă în cea neogreacă, folosită în țările romîne.

GRAFIA

Evoluția scrierii neogrecești. Am văzut mai sus că scrierea grecească, în condițiile care fac dintr-însa obiect al paleografiei, se practică în țările romîne cel mai devreme în secolul al XIV-lea. Cercetările asupra paleografiei grecești merg însă îndeobește pînă către sfîrșitul secolului al XV-lea, dată de la care începe — după expresia lui Gardthausen — ceea ce s-ar numi *neografia*. În orce caz, interesul pentru evoluția acestei scrieri scade considerabil o dată cu perioada care urmează invenției tiparului; un studiu asupra scrierii grecești în secolele XVI — XIX nu s-a întreprins, iar indicațiile furnizate întîmplător de unele manuale sînt sărace. Ceea ce se subliniază de preferință este caracterul personal al scrierii, așa cum e mînuită de scribi cu pregătiri foarte variate, cei mai mulți lipsiți, însă, de cultură. În linii generale, în această epocă predomină noua cursivă, care succede minusculei bizantine. Aceasta din urmă cunoscuse o degenerare caracteristică, cu începere din secolul al XIII-lea și, după unii învățați, abia dacă se mai poate vorbi de o *nouă minusculă* în perioada care se întinde pînă la căderea imperiului bizantin sub otomani, într-atît scrisul e pătruns de formele cele mai diverse ale cursivei. Pe de altă parte, *minuscula medie* sau *mixtă*, care înflorise în secolele X—XIII, se continuă cu neînsemnate modificări, pînă tîrziu, în manuscrisele caligrafiate. Secolele XV și XVI vor aduce o renaștere a scrierii grecești în scrisul umanist care înflorește în apusul Europei, dar a cărei influență asupra scrisului grecesc din imperiul otoman e discutabilă. În schimb, credem că nu greșim dacă întrevedem o renaștere oarecum similară și în Orient, renaștere care ar începe o dată cu ultimele decenii ale secolului al XVI-lea și e vizibilă mai ales în prima jumătate a secolului următor; scrierea de cancelarie adoptă, în anume documente solemne, minuscula fastuoasă a manuscriselor caligrafiate. Acestea continuă în întreg secolul al XVII-lea să imite minuscula bizantină, uneori cu atîta îndemînare, încît unele manuscrise copiate la răscrucea veacurilor XVI și XVII au putut fi socotite de ochi mai puțin exersați ca produse ale unor școli de caligrafie bizantine. În secolul al XVIII-lea și la începutul celui următor, noua cursivă continuă să fie folosită în chip aproape exclusiv; după cum am avut prilejul să amintim, o cercetare viitoare va trebui să țină seama și de înrîurirea tiparului asupra evoluției acestei noi cursive.

Literele punctate. Dacă o cercetare a evoluției scrierii grecești postbizantine pe întreaga sa arie orientală, inclusiv în țările noastre, rămîne o sarcină a viitorului, credem că ne putem, totuși, opri asupra acestei scrieri, în cîteva particularități care țin de folosirea ei, așa cum o întîlnim pe teritoriul patriei noastre.

În primul rînd trebuie să amintim o ușoară adaptare a literelor alfabetului grecesc la redarea ocluzivelor sonore *b* și *d*. În capitolul precedent am înfăți-

şat procedeele obişnuite de redare a acestor sunete, prin resursele obişnuite ale alfabetului. Totuşi, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea şi în prima jumătate a celui următor, aceaste resurse au părut neîndestulătoare şi, paralel cu procedeele de redare mai sus expuse, s-a recurs — pe o arie care rămîne să fie mai precis determinată, dar care cuprinde în orice caz şi ţările romîne — la punctarea literelor care trebuiau să exprime sunetele amintite; o influenţă a alfabetului arab, care foloseşte caractere punctate, pare indiscutabilă. Punctarea afectează în primul rînd literele care exprimă surdele corespunzătoare, adică π şi (mai puţin) τ. Astfel, Π̇ασαράπ̇α: *Basaraba*; Σλοπ̇οζία: *Slobozia*; şi ʽΡάτ̇ουλας: *Radul*, ʼΑτ̇άνα: *Adana*.

Alteori, însă litera afectată de punct este cea corespunzătoare literei din alfabetul latin care redă pe una sau cealaltă din ocluzivele sonore amintite şi anume pentru *b* şi *d* literele β şi δ. De exemplu:

β̇ασαράβας: *Basaraba*; Β̇ουρλάτι: *Bîrlad*; şi ʽΡάδ̇ουλ: *Radul*; ʽΟλλάνδ̇α: *Olanda*; Πόδ̇ουλ-κ῀ιάτρα: *Podul Chiatra*.

Pentru constrictiva prepalatală surdă *ş* se foloseşte de asemenea un σ punctat. Ex. Σ̇οῦμνα: *Şumna*.

Pentru nume proprii romîneşti, dar mai ales pentru nume apelative şi proprii străine, întîlnim uneori un σ întreit punctat. Exemplu: ʽΡάρεσ⃛: *Rareş*; Δράγοσ⃛: *Dragoş*; <Alexandru> τζὲλ πουν σ⃛ι μάρε: *cel bun şi mare*.

E limpede că în aceste cazuri σ⃛ redă litera ش (šin) din alfabetul arab. De altfel, punctarea literelor se foloseşte mai cu deosebire pentru cuvinte şi numiri turceşti, respectiv arabe sau persane, introduse în greceşte.

Un semn grafic de întrebuinţare panhellenică vrednic de semnalat este aşa-zisul *hyphen* (ὑφέν) care se aşează de obicei sub un ι, exprimînd sunetul *yod*, urmat de o vocală pentru a indica prezenţa unui diftong. Aşa de exemplu: Κραγι͜όβα: *Craiova* (dar şi Κραγιόβα sau Κραϊόβα), Παλι͜άνος: *Băleanu*.

În unele cazuri hyphenul se aşează şi sub alte litere, ca de pildă semivocala *o* înaintea unui *a*. Exemplu ζήο͜α: *ziua*.

Texte transcrise în alfabete străine. Un aspect al scrierii greceşti care trebuie relevat îl constituie pe de o parte texte în limba romînă, transcrise cu caractere greceşti, pe de alta, texte greceşti transcrise cu caractere chirilice.

Un exemplu din prima categorie îl constituie copia manuscrisă din secolul al XIX-lea a unui evangheliar romînesc, executată la Braşov, probabil pentru folosinţa unor greci vlahofoni. Redăm un scurt fragment, cu transcrierea noastră alăturată:

Ζήσαου Δόμνουλ πίλδα ἀτζάστα οὔν ὤμ ἀβεὰ δοϊ φετζόρη. Σὶ ἄου ζῆς τζὲλ μάϊ τένερ ιὲν ἰέϊ τατέ- νε σέου, Τάτε ιὲμ πάρτε τζε μι σε κά ε ιὶν ἀβουτζίε, σὶ λάου ἐμπερτζὶτ λὼρ ἀβουτζία.	Zis-au domnul pilda aceasta: un om avea doi feciori şi au zis cel mai tînăr din ei tătî- ne-său: tată, dă-mi partea ce mi se cade din avuţie. Şi le-au împărţit lor avuţia [1].

La începutul secolului al XIX — lea, transcrieri de texte în alfabetul grec se întîlnesc în cîteva culegeri greceşti de poezii lirice — manuscrise şi imprimate — unele însoţite de notaţia muzicală orientală (psaltică). Într-o

[1] Pasajul este extras din *ms. rom.* 1139 (fost Gaster 78) al Academiei R. P. R., f. 56. Ms. a fost copiat de un Anton Stamatopol, la Braşov, către 1828.

asemenea culegere, imprimată la Constantinopol la 1830 şi care a circulat şi în copii executate în Ţara Romînească, întîlnim «cîntece de lume» romîneşti transliterate în alfabetul grecesc. Iată două exemple:

Πουϊκουλιτζα με γιουπιτα	Puiculiţa mea iubită,
Τζε γεστ τριστα σι μαχνιτα	.Ce eşti tristă şi mîhnită...

sau cîntecul încă şi mai cunoscut:

Ζηοα, τζασουλ δεσπαρτζηρη	Zioa, ceasul despărţirii
·Ινσεμνατ κου μcυνα τα	Însemnat cu mîna ta ....[1]

Pe lîngă texte romîneşti, culegerile de acest fel obişnuiesc să transcrie mai ales cîntări în limba turcă şi mai rar în cea italiană.

Redarea prin caractere greceşti a unui text romînesc mai cuprinzător confirmă principiile pe care le-am enunţat în capitolul precedent privind regimul împrumuturilor romîneşti în limba neogreacă.

Mai des întîlnim texte greceşti transcrise cu caractere chirilice, fie în manuscrisele slave, fie în cele romîneşti copiate pe teritoriul nostru în secolele XVI — XIX. Faptul se datoreşte pe de o parte unor exigenţe de ordin liturgic care impuneau intercalarea, în cadrele oficiului alcătuit în limba slavă sau romînă, a unor scurte texte în limba greacă, pe de altă parte, ignorării alfabetului grec, ceea ce determină pe copişti să le redea în caractere chirilice. Cît priveşte felul însuşi de transcriere, acesta dă adesea măsura inculturii copiştilor, care se face sensibilă mai cu seamă în separarea inexactă a cuvintelor din textul grecesc respectiv. E de la sine înţeles că în majoritatea cazurilor textele se citeau în mod mecanic, fără să fie înţelese de oficiant, afară de împrejurarea cînd textul grec reproducea, în paralel, un text slav sau cînd reda pur şi simplu un moment al slujbei eclesiastice, care era cunoscut oricărui slujitor, în orice limbă s-ar fi citit.

Astfel, în splendidul manuscris cuprinzînd *Slujbelnicul* mitropolitului Ştefan al Ungrovlahiei, copiat la jumătatea secolului al XVII-lea, aşa-zisele ecfonise (ἐκφώνησις, în limba slavă: възглас҄) sînt redate în text paralel — slav şi grec. Iată un fragment din textul grec, transcris cu caractere chirilice, dintr-un asemenea ecfonis, pe care l-am copiat aducînd în rînd literele aruncate deasupra rîndului. Paralel dăm textul în grafia originală

Іна кє авти син имин доѯасосі	Ἵνα καὶ αὐτοὶ σὺν ἡμῖν δοξάσωσι
то пантімон кє мегалопрепес онома	τὸ πάντιμον κ.ὶ μεγ. λ. πρεπὲς ὄνομά
сȣ, тȣ патрос кє тȣ ѵȣ кє тȣ	σου, τοῦ Πατρὸς κ.ὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ
агіȣ пневматос, нин кє аи, кє ис	Ἁγίου Πνεύματος, νῦν κ ὶ ἀεὶ κα.ὶ εἰς
тȣс еѡнас тѡн еѡнѡн.	τοὺς αἰῶνας τῶν ι ἰώνων.[2]

Uneori în texte mai puţin folosite, copistul — mai ales cînd e incult — desfigurează în atare măsură forma grecească, încît e necesar un proces destul de laborios de reconstituire a originalului. Iată dintr-un manuscris de cîntări

[1] Textele sînt împrumutate din *ms. gr.* 370, f. 189v şi 190r al aceleiaşi biblioteci, copie executată în Bucureşti, după scrierea grecească Βίβλος καλουμένη Εὐτέρπη... [Carte numită Euterpe...], imprimată la Galata (Constantinopol), în 1830.

[2] Vezi *ms. rom.* 1790, f. 17v al bibliotecii Academiei R. P. R.

bisericeşti din secolul al XIX-lea, transcrierea, în caractere chirilice, care se dă unui axion în limba greacă şi, alăturat, forma greacă corectă a cîntării respective.

Нє никинде тис фисє ос ори єн си парѳєнє ахранде, парѳєнє вигар токос кє зони промнистєкєтє ѳанатос, имєта токон парѳєнос, кє мєта ѳанатон зоса, созис ай ѳєотокє тинглирономїанс8.

Νενίκηνται τῆς φύσεως ⟨οἱ⟩ ὅροι ἐν σοὶ Παρθένε ἄχραντε· π ρθενεύει γὰρ τόκος καὶ ζωὴν προμνηστεύεται θάνατος. Ἡ μετὰ θάνατος ζῶσα, σώζοις ἀεὶ Θεοτόκε τὴν κληρονομίαν σου. [1]

Transcrierea cu caractere cirilice e interesantă nu numai prin despărţirea arbitrară a cuvintelor şi prin accentuarea fantezistă, dar şi prin caracterul său de transcriere fonetică, în care vechii diftongi sînt redaţi prin monoftongi sau grupele de sunete care astăzi le corespund (de exemplu: -αι > є; ει > и; — ευ — > єк), iar ocluzivele surde precedate de sonanta *n* trec în sonorele corespunzătoare (ἄχρ..ντε > ахрандє; τὴν κληρονομίαν > тинглирономїан).

Amintim că procedeul transcrierii în caractere chirilice a cuvintelor greceşti se întîlneşte folosit şi în tipărituri relativ tîrzii. Astfel, în *Abeţedar greco-romanə i bulgaro*, imprimat la Bucureşti în 1827, un vocabular cuprinde termeni uzuali în cele trei limbi, formei greceşti alăturîndu-i-se şi transcrierea chirilică. Astfel:

лꙋмѣ — ὁ κόσμος — о космос — свѧтъ, мїръ, всєлєннаѧ

трѣснєтꙋл — ὁ κεραυνός — о кєравнос — стрєла, пєрꙋнъ, etc.

De data aceasta transcrierea chirilică este o transliteraţie făcută de un cărturar. [2]

O cercetare mai amănunţită asupra transliterărilor unor texte greceşti în alfabete străine sau unor texte străine în alfabetul grecesc merită să fie întreprinsă pe o bază mai largă. Exemplele din cadrele culturii medievale apusene sînt şi ele instructive [3]. Pentru domeniul liturgic, îndeosebi, asemănarea factorilor care au determinat transliterările, în Apus (pe o scară mult mai restrînsă), cît şi la noi ,e vădită.

Se poate vorbi de o înrîurire a scrierii chirilice asupra formei însăşi a scrierii greceşti mai noi? Lipsesc însă elemente suficiente pentru a o putea afirma. Vom reţine totuşi observaţia făcută de Émile Legrand asupra unui

---

[1] Vezi *ms. rom.* 1102 al Academiei R. P. R. (sec. XIX), f. 12r.

[2] Pentru *Abeţedar greco — romană i bolgaro în trei limbi*, să se vadă descrierea la I. Bianu, N. Hodoş şi D. Simonescu, *Bibliografia romînească veche*, t. III, Bucureşti, 1936, p. 542, nr. 1317. Cf şi Valeri Pogorelov, Опис на старите печатани бѫлгарски книги (1802—1877), Sofia, 1923, p. 28 — 29; la p. 29 se dă o listă de cuvinte în cele trei limbi, de unde am împrumutat şi noi exemplele date.

[3] Vezi V. Gardthausen, în *op. cit*, II₂, p. 257 — 261 şi mai ales în articolul său *Die griechische Schrift des Mittelalters im Westen Europas*, publicat în «Byzantinisch — Neugriechische Jahrbücher», VIII (1929 — 1930), p. 114 —131. Să se vadă şi studiul lui B. Bischoff *Das griechische Element in der abendländischen Bildung des Mittelalters*, în «Byzantinische Zeitschrift», XLIV (1951), p. 27 — 55.

manuscris cuprinzînd cronica rimată a lui Gh. Palamedes, privitoare la Mihai Viteazul [1].

Într-un manuscris grecesc din fosta bibliotecă imperială din Viena, cuprinzind copia traducerii grecești a lui Ieremia Cacavela de pe lucrarea cunoscută a lui Platina, *De vita et moribus summorum pontificum historia*, N. Iorga a putut observa că literele inițiale sînt chirilice, nu grecești» [2].

O influență neîndoielnică a caracterelor latine asupra celor corespunzătoare grecești se observă, în cîteva cazuri, în scrierea cunoscutului copist de la începutul secolului al XVIII-lea, Mihail Macri din Ianina [3].

Caractere latine pentru redarea unui text grecesc s-au folosit, întîmplător, și în corespondența privată, în secolul al XVIII-lea. Astfel, în scrisoarea vistierului Gheorghe Costachi din 3 aprilie 1766, în afara adresei, semnăturii și datei, textul este în întregime grecesc. Sistemul de transcriere folosit nu e lipsit de interes; notăm, astfel, redarea lui δ prin *dh*, θ prin *th* și χ prin *ch*. K înainte de *e* se redă prin *kh* sau, altminteri, prin *c*; diftongul ευ se redă prin *eu*, etc. Caracterul general al transcrierii e cel fonetic [4].

Înainte de a încheia, vrem să arătăm că o viitoare cercetare adîncită asupra scrisului grecesc în țările noastre va trebui să ia în considerare și alte semne grafice decît cele aparținînd alfabetului și, îndeosebi, pe cele care exprimă unități de măsură, greutăți sau monede. Astfel, într-un studiu, Emil Vîrtosu a atras atenția asupra unui act grecesc scris la 23 aprilie 1694, la București, în care semnul I exprimă noțiunea de *jumătate* [5]. O bază documentară mai largă ne va lămuri dacă semne de acest fel sînt creații ale grafiei neoelenice sau — cum e mai probabil — au fost împrumutate dinafară.

[1] Vezi É. Legrand, *Bibliothèque grecque vulgaire*, vol. II, Paris, 1881, p. LXXXI: *L'orthographe du manuscrit est pitoyable; souvent le scribe ne semble pas avoir compris ce qu'il copiait; l'écriture est prétentieuse et, de prime abord, produit l'effet de caractères slaves.* Trebuie să observăm, totuși, că manuscrisul operei lui Palamedes nu știm să se fi copiat pe teritoriul țării noastre; astăzi el constituie *ms. gr.* 5573 al Muzeului britanic din Londra.

[2] N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria romînilor*, I, în «Anal. Acad. Rom.», Mem. Secț. Ist., Seria II, tom. XX (1898), p. 212.

[3] Vezi chipul în care e redat Σ, sau grupul τζ, în facsimilul dat de C. C. Giurescu, *Nicolae Milescu spătarul. Contribuțiuni la opera sa literară*, în «Anal. Acad. Rom.», Mem. Secț. Ist., Seria III, tom. VII, (1927), pl. I.

[4] Scrisoarea se păstrează în colecțiile Academiei R. P. R. sub cota: *Doc.* XI/141. Caractere latine în redarea unui text grecesc s-au folosit și în scrisorile lui Ienacachi Millo, din aceeași epocă (1763); vezi N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, București, 1903, p. 320 și 336.

[5] E. Vîrtosu, *Cirilicale. Note de paleografie romînească*, în «Arhiva Romînească», IV (1940), p. 315.

Fig. 1. — Pagină din *Țetraevanghelul* slavo-grec scris la mănăstirea Neamț de Gavriil Monahul în 1492, azi *cod. can. gr.* 122 al Bibliotecii Bodleiane din Oxford (După *Documente de artă romînească din manuscripte vechi*, adunate de Ion Bianu. Fasc. I, București, 1922, pl. II).

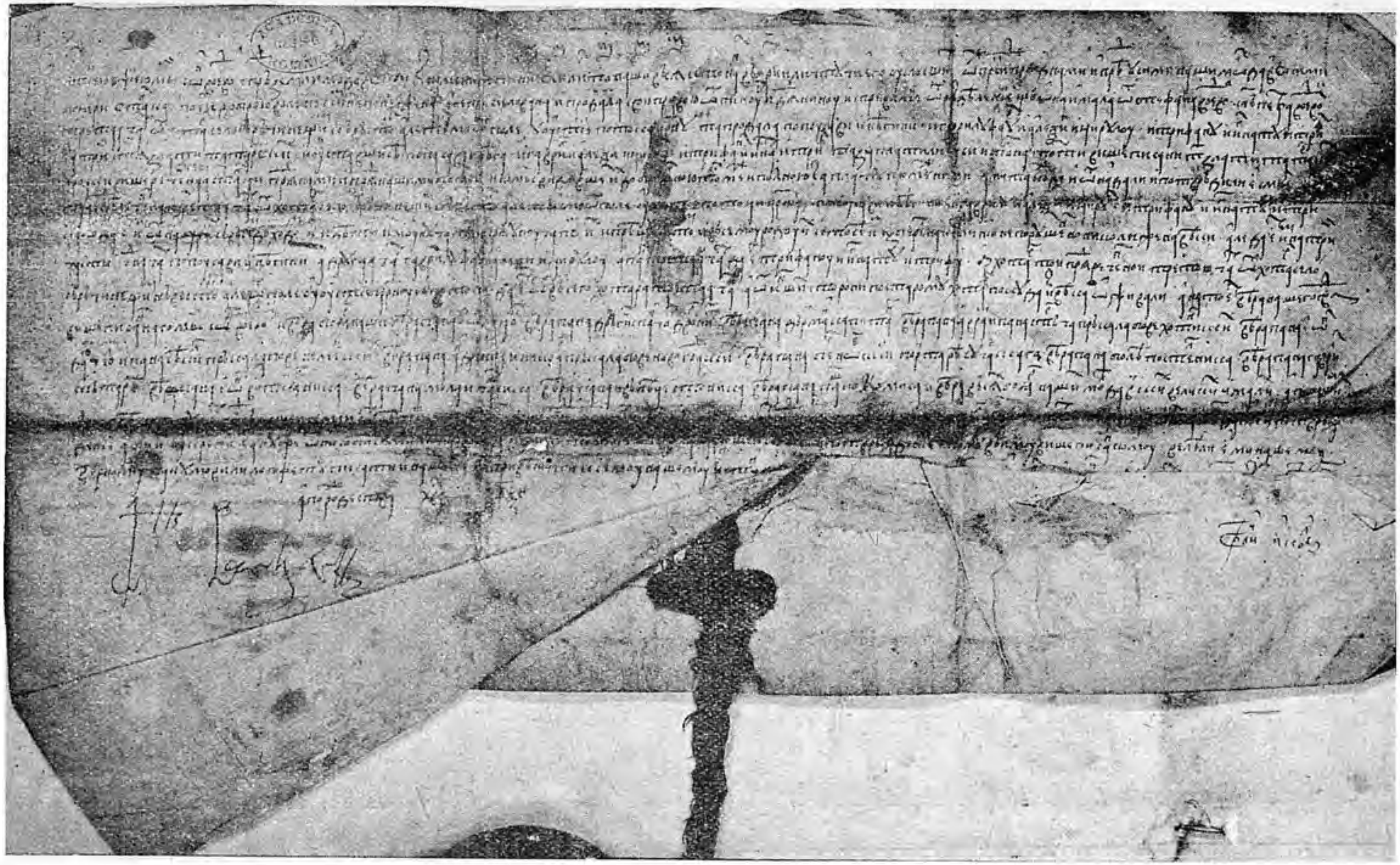

Fig. 2. — Document slav din 19 mai 1563, cu semnătura grecească a lui Despot vodă, domnul Moldovei (Bibl. Acad. R.P.R., cota: *Pec.* 91).

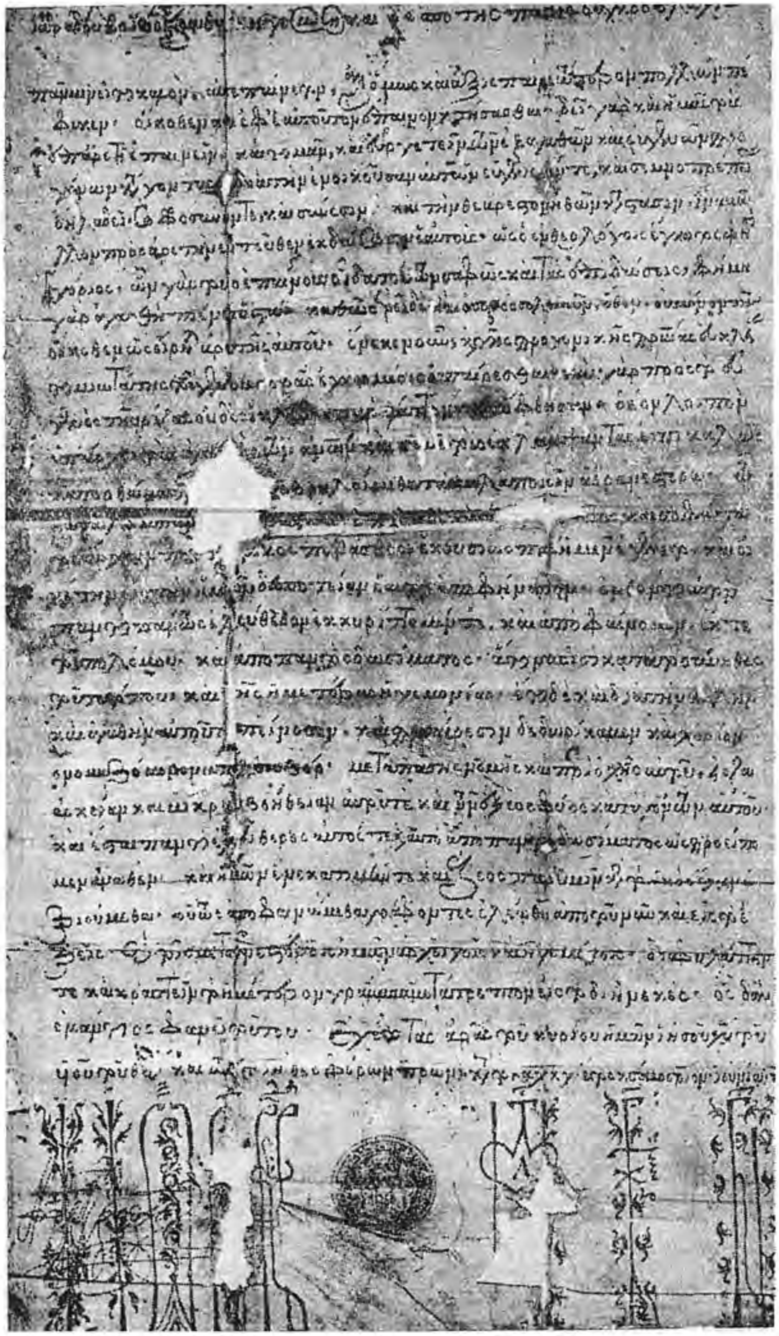

Fig. 3.—Document din 20 iunie 1624, de la Radu vodă Mihnea, domnul Țării Romînești (Bibl. Acad. R.P.R., cota: *Doc.* XLII/6).

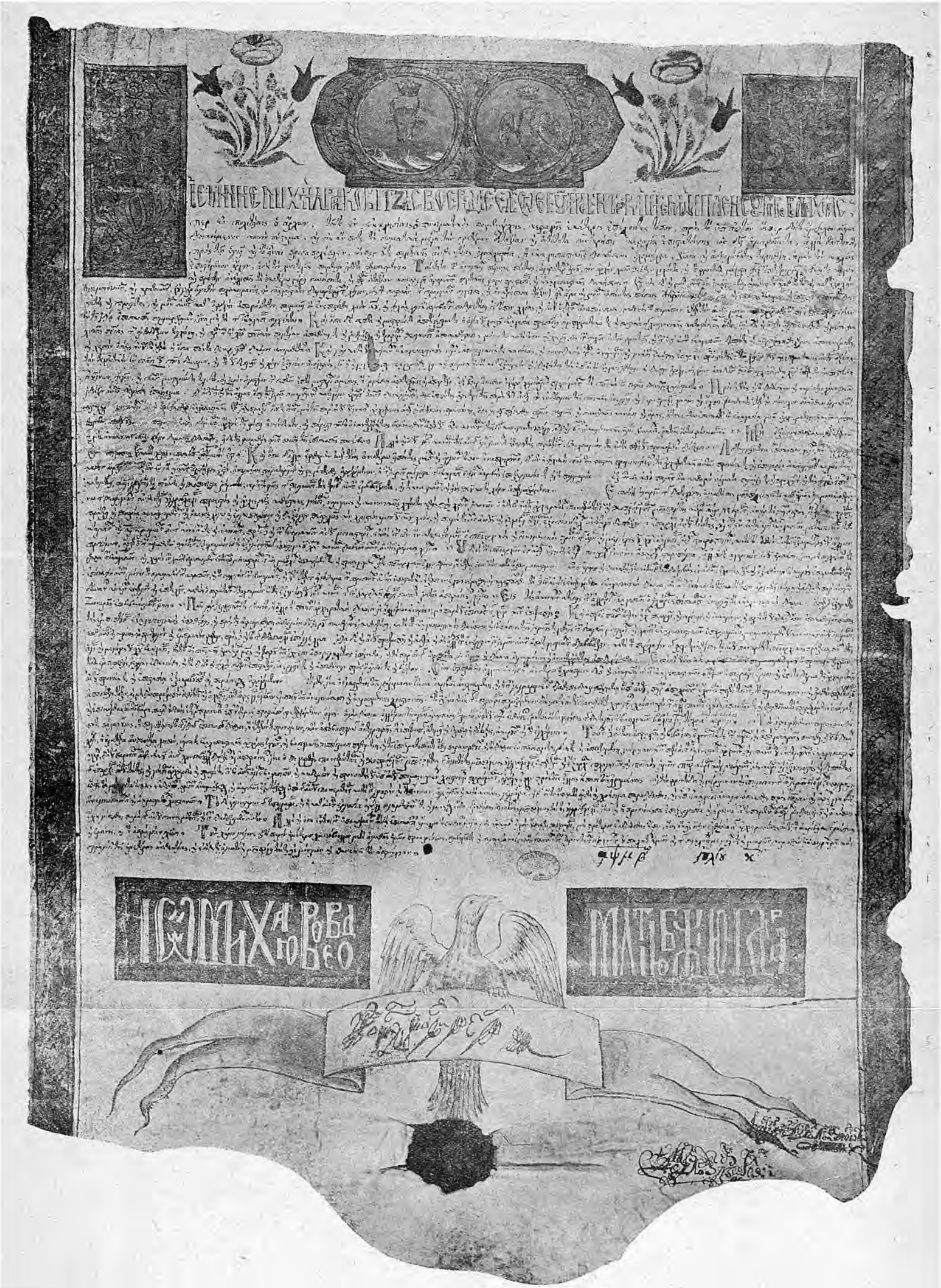
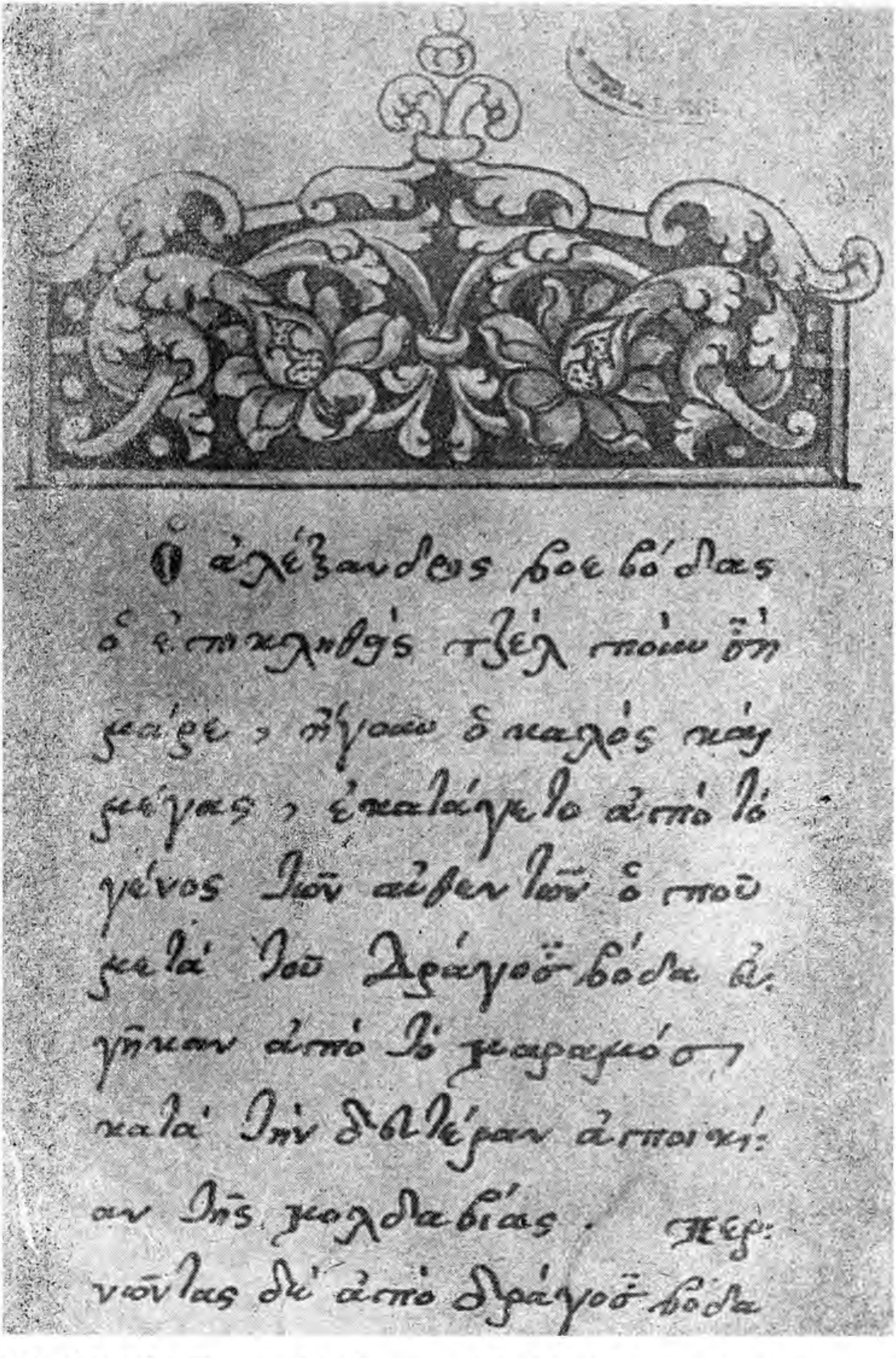

Fig. 4. — Document din 20 iulie 1742, de la Mihail Racoviță, domnul Țarii Romînești Bibl. Acad. R.P.R., cota: *Doc.* LV/1).

Ὁ ἀλέξανδρος βοεβόδας ὁ ἐπικληθεὶς τζέλ ποῦν ὅτι μάρε, ἤγουν ὁ καλὸς καὶ μέγας, ἐκατάγετο ἀπὸ τὸ γένος τῶν αὐθεντῶν ὁ ποῦ κατὰ τοῦ Δράγοσ βόδα ἐγῆκαν ἀπὸ τὸ μαραμορόση κατὰ τὴν δευτέραν ἀποικίαν τῆς μολδαβίας. Περνοῦντας δὲ ἀπὸ δράγοσ βόδα

Fig. 5.—O pagină cu litere punctate din *ms. rom.* 1354 al Acad. R.P.R. ‹circa 1728›, f. 58.

Fig. 6.—Text grec transcris în caractere chirilice, în *ms. rom.* 1790 al Acad. R.P.R. ⟨circa 1650⟩, f. 17 v.

ELEMENTE DE CRONOLOGIE

DE

ION IONAȘCU și FRANCISC PALL

CRONOLOGIA DOCUMENTELOR DIN MOLDOVA ŞI ŢARA ROMÎNEASCĂ

DE

ION IONAŞCU

NOŢIUNI DE CRONOLOGIE GENERALĂ

În perioada de început şi de ascensiune a feudalismului, la baza ideologiei claselor dominante a stat concepţia religioasă asupra originii şi dezvoltării societăţii omeneşti, această ideologie contribuind la menţinerea în dependenţă a maselor asuprite de către feudali. În astfel de condiţii, acei ce se îndeletniceau cu cercetarea trecutului societăţii omeneşti şi susţineau punctul de vedere al clasei stăpînitoare luau în considerare — fără spirit critic—toate povestirile bazate pe tradiţie şi fantezie, plăsmuite mai ales de elemente clericale, alcătuind lucrări străine de adevărul istoric.

O dată cu dezvoltarea forţelor de producţie, cu desfiinţarea izolării domeniului feudal în condiţiile destrămării economiei naturale, ale creşterii puterii centralizatoare a statului şi limitării privilegiilor marilor feudali, odată cu sporirea producţiei de mărfuri pentru piaţă şi dezvoltarea oraşelor, îşi face loc treptat un curent nou în ideologia vremii, umanismul burghez. Acest spirit de înnoire, născut în lumea oraşelor, s-a dezvoltat tot mai mult în lupta acerbă şi îndelungată purtată cu ideologia bisericii feudale, atacînd fără cruţare născocirile cu privire la desfăşurarea procesului istoric şi susţinînd lărgirea domeniului cercetării istorice prin analiza critică a diferitelor izvoare istorice scrise, nu numai a textelor narative—mai ales hagiografice — ce se caracterizau prin abundenţa legendelor învăluite în miracole şi ignoranţă.

Necesitatea descoperirii şi clasificării acestor izvoare, a stabilirii provenienţei şi autenticităţii lor în vederea utilizării pentru cunoaşterea ştiinţifică a trecutului omenirii, a determinat apariţia treptată în perioada de descompunere a feudalismului şi de afirmare a noilor relaţii capitaliste, a unor discipline auxiliare ale istoriei, ca: paleografia, sigilografia, heraldica, diplomatica, cronologia, arhivistica ş. a., care tratează «metodele tehnice de analiză critică şi folosire a izvoarelor istorice scrise» [1].

---

[1] Vezi Большая Советская Энциклопедия, vol. XIX, ed. a II-a, Moscova, 1953, p. 45.

Cronologia (cuvînt compus din termenii grecești χρόνος = timp și λόγος = cuvînt, vorbire, expunere, deci «expunere despre timp») este o știință auxiliară a istoriei, care are de obiect «stabilirea exactă a datelor, evenimentelor istorice sau a documentelor», cîteodată prin cronologie înțelegîndu-se și «totalitatea datelor istorice, așezate în ordine succesivă» [1].

În rîndurile ce urmează vom prezenta unele elemente de cronologie astronomică și mai ales tehnică, relative la diferitele sisteme de măsurare și împărțire a timpului în trecut și punerea lor în concordanță cu sistemul cronologic actual, deoarece între ele sînt deosebiri mari.

Ceea ce interesează din acest punct de vedere este succesiunea și concordanța datelor cronologice conservate de izvoarele istorice scrise, stabilirea timpului precis cînd acestea au apărut, iar nu interpretarea lor istorică.

Pentru a face o muncă utilă științei istorice, este necesar să cunoaștem principiile sistemului cronologic practicat în zilele noastre și pe acele ale feluritelor sisteme de datare în formațiunile istorice anterioare, ca să putem înțelege și raporta elementele cronologice ce constituie datele documentelor vechi (din orînduirea feudală, de pildă) la modul actual de datare, fiindcă în mare parte — după cum se va vedea — ele nu sînt cele întrebuințate astăzi. Trebuie totodată să avem în vedere faptul că «numai stabilind data apariției documentului, cercetătorul poate să-l dea în circulație științifică și să-l folosească, deoarece un document cu emitent, loc și dată de redactare necunoscute nu folosește la nimic».[2] În consecință, arheograful și arhivistul trebuie să mînuiască sigur principiile de bază ale cronologiei tehnice, pentru că dacă un arhivist sau un editor de izvoare nu va fi în măsură să prelucreze și să claseze materialele documentare în așa fel încît să nu existe nici o îndoială asupra datării lor, va face o muncă zadarnică, pe care alții mai bine pregătiți vor trebui să o reia în viitor pentru a o face utilă.

Fără a ne referi aici la publicații întinse de documente, putem ilustra printr-un singur exemplu — din numeroasele ce se pot indica — cum acceptarea unei date greșite a unui document în traducere, publicat de istoricul burghez A. D. Xenopol [3], l-a dus la concluzii eronate. Este vorba de un hrisov dat în București de Alexandru vodă Iliaș, cu data 1616 (7125) octombrie 1, prin care sînt liberați din rumînie mai mulți țărani din satul Ciinești, plătind boierilor Rudeni 45 zloți, arătîndu-se că aceștia se vînduseră în «zilele lui Alexandru voevod fiul lui Radu voevod». Fără a analiza critic datarea și conținutul documentului, Xenopol a conchis că Alexandru, fiul lui Radu voevod, ar fi Nicolae-Alexandru, fiul marelui Basarab (el admitea că Basarab este identic cu Radu voevod).!

Or, documentul în traducerea din 1804 e datat greșit cu veleatul 7125, în loc de 7137—7138 [1628-1629] octombrie 1, cînd domnea Alexandru Iliaș, succesorul lui Alexandru Coconul (1623-1627), fiul lui Radu Mihnea. Traducătorul a confundat, probabil, cifra zecilor, л҃ (30) cu к҃ (20) și cifra unităților ѕ҃ (7) sau и҃ (8) cu є҃ (5).

---

[1] Cf. Большая Советская Энциклопедия, vol. LX, ed. I, Moscova, 1934, p. 218.

[2] A. A. Șilov, *Îndrumător pentru publicarea documentelor din secolul al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea* (traducere la Inst. de istorie al Academiei R.P.R., multiplicată de Arhivele statului din București în «Buletin informativ», nr. 4, p. 59).

[3] Vezi «Arhiva», organul Societății științifice și literare din Iași, vol. XIII (1902), p. 576—577.

Trebuie reţinut faptul că în sclavagism şi în faza de început şi ascensiune a orînduirii feudale nu se cunoştea sistemul, ajuns astăzi aproape universal, de a data anul (milesimul) şi luna după aceeaşi eră (era noastră sau de la Hristos) şi potrivit unui calendar devenit comun la cele mai multe popoare din lume.

De pildă, egiptenii n-aveau o epocă fixă (eră) ca punct de plecare în numărătoarea anilor, evenimentele istorice fiind datate prin anul de domnie a faraonului. Pentru raportarea datelor de pe monumentele şi din documentele diplomatice egiptene, din importanta arhivă a regilor de la el-Amarna[1] etc., la datarea noastră, ar trebui să avem liste complete, cuprinzînd datele de domnie ale tuturor faraonilor, dar atare liste cu şirul neîntrerupt al regilor nu s-au descoperit încă.

Grecii numărau anii după magistraţii eponimi (arhonţi, efori) sau după învingătorii de la jocurile din Olimpia, care îşi au originea la 776 î.e.n. (era olimpiadelor folosită prima oară de istoricii Herodot şi Tucidide).

Romanii socoteau pornind de la discutabila dată a fundării Romei (753 î. e. n.) sau după era consulilor (509 î. e. n.), în timp ce bizantinii, slavii şi romînii începeau numărătoarea de la presupusa dată a facerii lumii (5508 ani î. e. n.), sistem neştiinţific (s-au găsit urme arheologice lăsate de oameni ce au trăit cu zeci de mii de ani în urmă), păstrat pînă în evul mediu, cînd i-a luat locul era noastră (zisă a naşterii lui Hristos), care a fost inventată de călugărul Dionisie cel Mic în prima jumătate a secolului al VI-lea, dar a fost adoptată cu mare greutate în preajma anului 1000, de unde s-a dat anului exprimat în această eră numele de *milesim.*

Revoluţia burgheză din Franţa a introdus era republicană a libertăţii cu începere de la 22 septembrie 1792 (echinocţiul de toamnă), care a durat pînă la 1 ianuarie 1806 şi a fost reluată în timpul Comunei din Paris, 1871 (lunile Germinal şi Floréal din al 79-lea an al republicii).

În centrul şi vestul Europei, înainte de adoptarea erei creştine, s-a folosit metoda datării prin anul domniei suveranului respectiv (împărat, rege, principe) sau al pontificatului papilor, episcopilor etc. Acest sistem s-a menţinut şi după introducerea erei noastre; la noi se întîlneşte, alături de era creştină, mai des în documentele privind Transilvania.

Mai sînt şi alte deosebiri între modul de datare a documentelor în feudalism şi datarea de astăzi, însă vom vorbi despre ele în cadrul acestui studiu la locul indicat.

NOŢIUNI DE CRONOLOGIE TEHNICĂ ASTRONOMICĂ

Înainte de a prezenta diferitele sisteme de datare în trecut şi a stabili modul de raportare a datelor documentelor feudale la sistemul actual de datare, să ne oprim puţin asupra aspectului astronomic al elementelor cronologice principale în datarea curentă: ziua, luna şi anul.

Cum toate evenimentele se petrec « în timp », încă « din vremuri foarte îndepărtate omenirea a început să calculeze timpul, adică să măsoare „intervalele de timp“, dintre două evenimente »[2], la început în mod primitiv, apoi tot mai precis.

---

[1] V. I. Avdiev, *Istoria Orientului antic*, Bucureşti, Ed. de stat, 1951, p. 96.
[2] I. F. Polak, *Timpul şi calendarul*, Bucureşti, Ed. Cartea rusă, 1949, p. 5—6.

Nevoile vieţii au impus oamenilor să stabilească un mod de măsurare a timpului pentru a-şi putea coordona mai bine munca, ţinînd seamă de durata fiecărei lucrări ce aveau de făcut. În acest scop ei s-au folosit de o serie de fenomene naturale ce observaseră că se repetă cu o mare regularitate şi la intervale de timp egale [1].

Ziua. Cel dintîi fenomen care a atras atenţia omului din vremuri străvechi a fost mişcarea (aparentă), mereu repetată şi regulată, a soarelui ce răsare şi apune, făcînd ca după ziua luminoasă, pe care romanii o numeau « zi naturală », să urmeze noaptea cu cerul înstelat. Acest fenomen periodic al succesiunii neîntrerupte a răsăritului şi apusului soarelui este cel mai important din viaţa de toate zilele. Ziua împreună cu noaptea, adică intervalul de timp scurs între două răsărituri de soare, a fost la început singura unitate de măsurat timpul. Aceasta este ziua numită « civilă », cu care oamenii socotesc în feluritele acţiuni ale traiului lor şi cuprinde 24 de ore, adică timpul ce este necesar pămîntului să facă o rotire — în direcţia vest-est — în jurul axei sale, realizînd astfel cea mai regulată mişcare din univers din cîte ne sînt cunoscute şi care nu şi-a schimbat de loc durata în timp de 2 000 de ani [2].

În antichitate, egiptenii, chinezii, babilonienii etc. au simţit nevoia de a împărţi intervalul de timp dintre două răsărituri de soare (*ziua astronomică*) în unităţi mai mici de timp şi au născocit pentru măsurarea părţii luminoase a zilei gnomonul, împărţindu-l în şase fracţiuni egale, iar pentru măsurarea nopţii ceasornicele cu nisip, apă (clepsidra). Romanii au divizat ziua civilă în 24 de părţi, *horae* [ore]. Prin secolul al XII-lea s-a inventat pendula, care bătea 12 ore (1—12) începînd seara şi alte 12 ore începînd dimineaţa. În turnuri înalte s-au aşezat orologii mari (de exemplu în turnul Spaski la Kremlin în 1624). S-au inventat în secolul al XVI-lea şi ceasornicele de buzunar.

În ceea ce priveşte începutul zilelor la popoarele vechi, el a variat.

Astfel, egiptenii, chinezii şi romanii, într-o anumită perioadă din istoria lor, considerau că ziua începe la miezul nopţii; babilonienii socoteau acest început la răsăritul soarelui, iar arabii, evreii şi grecii numărau zilele pornind de la apusul soarelui. Pe lîngă diversitatea sistemelor, trebuie să ţinem seama şi de faptul că aceleaşi popoare au trecut cu vremea de la un sistem la altul, ceea ce constituie o dificultate în datarea precisă a textelor vechi.

Pînă acum treizeci de ani astronomii considerau începutul zilei la amiază, cînd razele soarelui cad perpendicular pe pămînt şi împart ziua în două părţi egale, ceea ce nu corespundea însă nevoilor practice ale oamenilor, rupînd ziua naturală în două, impunînd pentru partea anterioară orei 12 din zi o dată, iar pentru partea de după amiază, altă dată. Astfel, ei au convenit în anul 1925 ca ziua astronomică să înceapă, ca şi ziua civilă, la miezul nopţii, după ora 24, notînd acest moment cu zero (0).

Globul pămîntesc se învîrteşte în jurul axei lui imaginare, ale cărei capete sînt polii, în 24 de ore (ziua civilă, calendaristică sau astronomică), descriind cercuri de 360° şi parcurgînd 15° pe oră. Cel mai mare cerc este ecuatorul situat la egală distanţă de poli. Numai locurile situate pe

---

[1] Const. Drîmbă, *Timpul şi măsurarea lui*, Bucureşti, Ed. de stat pentru literatură ştiinţifică, 1952, p. 4—6.
[2] Cf. I. F. Polak, *op. cit.*, p. 10.

acelaşi meridian geografic pămîntesc au aceiaşi oră, iar pe meridiane diferite, în acelaşi moment, pendula arată ore diferite, ceea ce este un lucru incomod. Pentru a se îndepărta această dificultate, s-a adoptat soluţia ca ora capitalei unui stat să fie socotită ora oficială a ţării respective, evitîndu-se greutatea socotirii deosebite a timpului pe teritoriul aceleiaşi ţări. Dar dacă introducerea orei unice este convenabilă statelor cu întindere teritorială mică la est şi vest, este dificilă pentru ţările mai întinse, cum sînt U.R.S.S., R.P.Chineză, S.U.A. etc.

S-a rezolvat şi această dificultate, adoptîndu-se ora zonală, propusă de un inginer american de căi ferate în 1884 şi care consta în împărţirea ecuatorului în 24 de zone sau *fusuri orare*, prin 24 de meridiane care brăzdează pămîntul de la polul nord la polul sud la distanţa de 15° longitudine unul de altul. Ele se numerotează de la vest la est, pornind de la fusul 0 (zero) numit fus de origine, prin mijlocul căruia trece meridianul Greenwich de lîngă Londra. Ţările situate în acest fus, 7°, 30′ la est şi 7°, 30′ la vest (Franţa, Belgia, Anglia etc.) vor avea o oră identică. În ţările din fusul nr. 1 (Germania, Italia, Austria), la est de fusul 0, ceasornicele vor fi cu o oră înainte faţă de Greenwich, iar ţările din fusul 2 (Uniunea Sovietică — aceasta cuprinde 11 fuse — Romînia etc.) vor avea ceasornicele cu două ore înainte. Astfel cînd la noi va fi ora 12 (amiaza) la Paris va fi ora 10. Fusurile următoare (3—12) au fiecare ceasornicele cu un număr de ore înaintea orei universale a fusului zero (Greenwich), egal cu numărul de ordine al fuselor.

În fusul 12 la est de zero (în strîmtoarea Behring), timpul e cu 12 ore înainte faţă de Greenwich, deci dacă la Greenwich este, de pildă, vineri ora 12 ziua, la capul Ciutosk este ora 12 noaptea de vineri spre sîmbătă. S-a stabilit printr-o convenţie internaţională că linia unde începe ziua, numită linia de schimbare a datei, este aceea ce coincide cu linia medie a celui de al 12-lea fus orar, cu meridianul ce trece la 180° est de Greenwich, adică prin strîmtoarea Behring, pe lîngă arhipelagul Figi din Oceanul Pacific etc., printr-o regiune numai de apă, fără uscat.

Dacă la vest de această linie este ziua de 18 decembrie, la est de ea este 17 decembrie Aceasta arată că şi în zilele noastre trebuie să facem o concordanţă între datele evenimentelor contemporane.

Luna. Fiindcă ziua civilă era o unitate de măsurat timpul prea scurtă, popoarele vechi au găsit o unitate de timp mai lungă în mişcarea altui corp ceresc, luna, care se roteşte în jurul pămîntului. Acesta este de cincizeci de ori mai mare decît luna.

Durata acestei revoluţiuni este de 29 de zile, 12 ore, 44 minute şi 3 secunde sau aproximativ 29 1/2 zile calendaristice şi poartă numele de lunaţie sau de *lună lunară* (ori sinodică) şi este răstimpul dintre două faze identice ale ei (de pildă de la o lună nouă — crai nou — la altă lună nouă). În această mişcare a lunii se disting patru faze: luna nouă, primul pătrar (cînd are forma unei emisfere), luna plină (ca un disc) şi ultimul pătrar (iarăşi emisferă).

Luna lunară (sinodică) fiind un interval de timp cu fracţiuni, anticii o socoteau de 29 de zile; cînd însă au observat că începutul lunii civile nu mai corespundea cu momentul apariţiei lunii noi pe cer în forma unei seceri subţiri (crai nou), au socotit-o de 30 de zile, dar au ajuns iarăşi la neconcordanţă; atunci au trecut la un calendar lunar, în care după o lună de 29 de zile venea una de 30 de zile (deci luna medie de 29 1/2 zile), menţinîndu-se

această alternanţă între cele 12 luni ale anului lunar, care era de 354 sau 355 de zile.

Dintre popoarele vechi, care au avut un an lunar, numai cele ce au îmbrăţişat religia musulmană l-au menţînut nemodificat, în timp ce altele l-au pus în concordanţă cu anul solar. Babilonienii, chinezii, grecii, romanii, arabii ş. a. au avut la început un an lunar. Apariţia pe cer a lunii noi, în prima zi a lunii, era anunţată publicului de către preoţi, arătîndu-se tot atunci şi datele sărbătorilor din acea lună lunară. La romani, ziua de întîi a lunii s-a numit *calende*, care derivă de la verbul *calo-are* [a chema, a anunţa], de unde şi cuvîntul *calendar*.

Sistemul cronologic al popoarelor vechi corespunde concepţiei lor religioase. La babilonieni în special, puterea zeilor era considerată de natură astrală şi pentru a descifra acţiunea acestora a fost creată astrologia. Observarea atentă a mişcării astrelor — în special a soarelui şi a lunii — a deschis calea astronomiei şi a principiilor de măsurare şi socotire a timpului.

În perioada de dominare a astrologiei s-au dat zilelor săptămînii denumiri de planete. De mişcarea lunii îşi are legată originea şi *săptămîna* de şapte zile, corespunzînd unui pătrar de lună, dar numai în parte, deoarece patru săptămîni formează 28 de zile, iar pătrarele lunii cuprind 29 1/2 zile.

Cei dintîi care au socotit timpul şi în săptămîni au fost babilonienii şi evreii. Aceştia din urmă le denumeau la început prin numere (de la 1 la 7), apoi prin nume de planetă.

În perioada mai veche, grecii n-au cunoscut săptămîna, pe urmă au împrumutat-o de la evrei. Ei desemnau o parte din zile prin numere (luni fiind ziua a doua, marţi a treia, miercuri a patra, joi a cincea, iar a şasea zi era « ziua pregătirii » — παρασκεβὑ —, iar a şaptea sabbat. O dată cu răspîndirea creştinismului, ziua primă a săptămînii, *dominica* romană, deveni « ziua domnului » — κυριακὑ.

Nici romanii n-au cunoscut multă vreme săptămîna de şapte zile, ei avînd un alt ciclu, de opt zile — *nundinae* — notate în calendar cu litere de la A la H, de unde: litere nundinale. Denumirea zilelor grupate în săptămînă (*septimana, hebdomas*), după planete — lună (*dies lunae* — luni), Marte (marţi), Mercur (miercuri), Joe-Juppiter (joi), Venus (*Venerem* — vineri), Saturn (*Sabbat* — sîmbătă) — apare în inscripţii, în Italia, în secolul I î. e. n. Sistemul s-a generalizat în întregul imperiu roman după apariţia creştinismului. În anul 321 e. n., Constantin cel Mare a fixat duminica (*dies domini, dominica*) drept începutul săptămînii. Aceste denumiri se păstrează în zilele de săptămînă la poporul nostru şi sînt o moştenire a vocabularului creştin[1]:

De la romani, săptămîna a trecut la germani. Aceştia au înlocuit numele divinităţilor romane date zilelor săptămînii cu ale zeităţilor corespunzătoare germane: Zivistag <*Dienstag* — marţi>, Wodanstag <*Mittwoch* — miercuri>, Thorstag <*Donnerstag*—joi>, Freiastag <*Freitag*—vineri>[2]. Duminica era socotită ziua soarelui (*Sonntag*).

Slavii precizau zilele săptămînii prin numere (*vtornic*, a doua zi = marţi; *sreda*, mijlocul săptămînii = miercuri; *cetvîrg*, a patra zi = joi; *peatniţa*, a cincia zi = vineri), în afară de duminică (*nedelia*, ziua de tîrg — de unde

---

[1] N. Iorga, *Cîteva observaţii asupra celui mai vechiu tezaur cultural romînesc*, în «Anal. Acad. Rom. », Mem. Secţ. Ist., XIII (1933), p. 326.

[2] Dr. V. Gheorghiu, *Noţiuni de cronologie calendaristică şi calcul pascal*, Bucureşti, 1936, p. 11—12.

şi onomasticile noastre Nedelco şi Nedelea), luni (*ponedelnic* = ziua de după duminică) şi sîmbătă (*subota*). Această nomenclatură se conservă la ruşi, cu deosebirea numai că duminica este numită *voscresenie*.

Romanii numeau zilele destinate sărbătorilor sau odihnei, *feriae*. În cronologia latină medievală feria secunda însemna luni, deci săptămîna începea cu duminica (feria prima), în timp ce la slavi lunea era prima zi din săptămînă. La fel este obiceiul la unguri, care încep săptămîna cu luni, iar miercurea o numesc *szereda* (la germani *Mittwoch*, cu acelaşi sens: mijlocul săptămînii).

Pentru a avea o unitate de timp mai mare decît luna lunară sau sinodică (lunaţia), cei vechi au luat în considerare mişcarea aparentă a soarelui pe ecliptică şi anume intervalul de timp necesar acestui astru pentru ca, plecînd de la un punct oarecare, să revină în acelaşi punct. Acestei măsuri cronologice i s-a dat numele de an solar.

Anul. În afară de mişcarea de rotaţie a pămîntului în jurul axei lui, care se produce în 24 de ore, planeta noastră mai are o a doua mişcare, pe care o face de data aceasta în jurul soarelui. Durata de timp în care se petrece această mişcare a pămîntului în jurul soarelui se numeşte *an* (lat. *annus* = inel, cerc, ciclu).

În antichitate şi evul mediu, oamenii credeau că pămîntul este centrul universului, că este fix şi soarele se învîrteşte în jurul lui (sistemul lui Ptolemeu). Dar, prin anul 1512, învăţatul polonez N. Copernic a răsturnat această concepţie falsă, predicată de biserică, stabilind că pămîntul şi celelalte planete se învîrtesc în jurul soarelui [1] şi, deci, mişcarea aparentă a soarelui pe ecliptică (cercul pe care el îl descrie pe cer, numit aşa fiindcă eclipsele se produc cînd luna se află în acelaşi plan sau aproape de el) este în realitate mişcarea de translaţie a pămîntului (pe care noi nu o simţim) în jurul soarelui.

Locul unde se întretaie ecliptica descrisă de soare cu ecuatorul (şi acest loc nu este constant) sau punctul în care soarele traversează ecuatorul trecînd din emisfera sudică în cea nordică, se numeşte punctul vernal γ (lat. *ver* = primăvară) şi atunci este echinocţiul de primăvară (21 martie), cînd ziua este egală cu noaptea pe întregul pămînt. Timpul scurs între două treceri ale soarelui prin punctul echinocţiului de primăvară determinat de întretăierea ecuatorului şi eclipticii, sau mai bine zis durata de revoluţie a pămîntului în jurul soarelui, este de 365 de zile, 5 ore, 48 de minute şi 46 de secunde. El poartă denumirea de an *tropic* sau *solar*.

Acesta este puţin mai scurt decît anul *sideral*, care reprezintă durata de timp în care astrele plecînd de la un punct fix pe sfera cerească revin la el, adică 365 de zile, 6 ore, 9 minute şi 9 secunde. Fiind mai precis decît anul tropic solar, este folosit de astronomi, « dar viaţa naturii — şi cu ea viaţa omului — sînt în concordanţă cu *schimbarea zilei* şi a nopţii, adică cu soarele, iar nu cu stelele » [2].

În mişcarea vizibilă a soarelui pe bolta cerească, în timp de un an, se observă că el nu apune în aceeaşi regiune a cerului, iar în preajma locului unde soarele apune, nu răsare odată cu ivirea întunericului o aceeaşi constelaţie. Cu mii de ani în urmă, oamenii au constatat că aproape toate planetele

[1] Copernic a publicat însă descoperirea sa numai în ultimul an al vieţii (1543), în opera intitulată *De revolutionibus orbium coelestium libri VI* [Şase cărţi despre mişcarea lumilor cereşti], apărută la Nürenberg.

[2] I. F. Polak, *op. cit.*, p. 13.

nu se depărtează mult de planul eclipticii, adică de o zonă de 18° a sferei cerești sau de un brîu cuprins între două cercuri paralele cu ecliptica, la 9° de o parte și de alta a eclipticii. În această zonă se găsesc cele 12 constelații, pe care soarele le traversează rînd pe rînd în decurs de un an, și se numește *zodiac*, fiindcă aproape toate constelațiile din acest brîu au nume de animale.

Acum 2 000 de ani, soarele se găsea, în prima lună de primăvară (martie) în dreptul constelației Berbecul, dar în zilele noastre, din cauza deplasării echinocțiilor (consecință a deplasării treptate pe ecliptică a punctelor echinocțiilor), în aceeași lună el se află în dreptul constelației Peștii, vecină cu Berbecul. Cu toată această deplasare, lunile au rămas cu vechile semne zodiacale, martie fiind desemnat tot cu semnul Berbecului [1].

Din cauză că pămîntul face mișcarea de translație în jurul soarelui într-o poziție înclinată pe planul eclipticii, el nu vine totdeauna în același fel în fața soarelui, decurgînd de aici inegalitatea zilelor și nopților, ele fiind egale numai la ecuator. Din neegalitatea zilelor și nopților rezultă succesiunea celor patru *anotimpuri* (primăvara, vara, toamna și iarna) ale anului.

În ceea ce privește anul, « deoarece de perioadele lui este legată ordinea vieții economice, omul din vremuri imemoriale a început să se folosească de an, ca de o unitate naturală pentru măsurarea timpului. Ca urmare, în calendarele tuturor popoarelor, anul reprezintă unitatea de bază pentru măsurarea intervalelor lungi de timp » [2].

Dar în folosirea anului s-a ivit marea dificultate a lungimii fragmentate a anului tropic solar în 365 de zile, 5^h, 48^m, 46^s, pe care oamenii au căutat s-o rezolve întrebuințînd numai un an cu un număr întreg de zile, fără fracțiuni, care s-a numit an *civil* sau *calendaristic*.

DIFERITE SISTEME CRONOLOGICE

Din timpuri îndepărtate, oamenii au ajuns — după o îndelungată și atentă observare a periodicității fenomenelor cerești — să alcătuiască diferite sisteme de măsurare a timpului și împărțire a lui în ani, luni, săptămîni și zile, determinate de necesitatea concordanței ciclului muncilor agricole cu fenomenele naturii.

Calendarul poate fi definit ca fiind « totalitatea regulelor ce slujesc a fixa măsura timpului » [3]. Practica întocmirii calendarului este veche. Sistemele calendaristice se împart în trei tipuri fundamentale: solare, lunaro-solare și lunare [4].

Calendarul solar. După cît se știe, *egiptenii* au folosit cei dintîi un calendar solar, începînd de la anul 4241 î. e. n., deci aproximativ acum 6000 de ani. Este cel mai vechi calendar cunoscut, cuprindea 12 luni de 30 de zile (fiecare lună avînd trei decade) plus cinci zile adiționale (*epagomene*), adică 365 de zile. Acest calendar nesocotea fracțiunea de aproape 6 ore din durata anului solar, era deci defectuos, ceea ce făcea ca să se

[1] Vezi Большая Советская Энциклопедия, vol. XVII, ed. a II-a, Moscova, 1952, p. 141 (cuv. *zodiac*).

[2] I. F. Polak, *op. cit.*, p. 38.

[3] C. Flammarion, *Astronomia populară (Lucrare închinată celor însetați de știința neîncătușată)*, București, 1923, p. 165.

[4] Большая Советская Энциклопедия, vol. XXX, ed. I, Moscova, 1937, p. 691.

producă între calendarul civil şi anul tropic o diferenţă de o zi în patru ani, de 100 de zile în 400 de ani, de 300 de zile în 1200 de ani şi de 365 de zile (un an civil) în 1461 de ani civili sau 1460 de ani astronomici. Se întîmpla astfel ca într-o perioadă de 1460 de ani solari (sau 1461 de ani civili) toate sărbătorile egiptene să treacă prin toate anotimpurile (acestea deplasîndu-se mereu). Perioada aceasta s-a numit *sotiacă*, după numele lucitoarei stele Sothis (Sirius) sau luceafărul de dimineaţă (în popor, Zorilă), care — după două luni de invizibilitate — apare la orizont în regiunea Memfis înainte de răsăritul soarelui, precedînd începutul revărsării Nilului.

Acest răsărit al stelei Sothis, puţin înainte de răsăritul soarelui, se numeşte răsăritul heliac al lui Sothis şi intervalul de timp dintre două răsărituri heliace ale stelei Sothis este egal, în medie, cu 365 1/2 zile, deci durata ei de revoluţie coincide cu a soarelui, cu anul solar.

Astronomii egipteni au observat încă în secolul al III-lea î. e. n. că anul civil de 365 de zile, plecînd de la un răsărit heliac, rămînea deficitar din an în an cu 1/4 zi faţă de Sothis, de soare şi de inundaţii, şi trebuia să treacă 1461 de ani civili (sau 1460 de ani solari) pentru ca răsăritul heliac să cadă din nou în prima zi a anului civil [1]. În urma acestei descoperiri, s-a hotărît (la 239 î. e. n.) ca anul civil să fie socotit de 365 1/2 zile. Experienţa lor a servit de bază pentru perfecţionarea sistemului calendaristic solar la romani, în vremea lui C. Iulius Caesar.

Desigur că în scurgerea mileniilor, revărsările Nilului au determinat atît muncile anuale ale ţăranului egiptean, cît şi sărbătorile unor evenimente ale anului său agricol, an de an la aceeaşi epocă. În timp ce sărbătorile calendarului religios civil se deplasau din vară, în primăvară, etc. bazîndu-se pe un calcul fals al preoţilor, unele practici de ritual ale agricultorului erau fixe, fiindcă se întemeiau pe observaţia directă a naturii [2].

După ce au avut înainte şi în vremea Achemenizilor un calendar lunar, cu numele lunilor conservate în cunoscuta inscripţie a lui Darius I săpată în stînca de la Behistan (în limbile persană, elamită şi babiloniană), *perşii* au adoptat (în secolul V—IV î. e. n.) anul solar de 365 de zile, pe care îl foloseau egiptenii, cu 12 luni de 30 de zile, plus 5 zile epagomene. Ei corectau neconcordanţa acestui calendar cu soarele, intercalînd după 120 de ani defectuoşi o a 13-a lună. Acest sistem calendaristic s-a uzitat pînă în anul 651 e. n. (data morţii regelui Iezdegherd), cînd perşii adoptară calendarul lunar pur, arab. Ei aveau şi o eră, cu începutul la 632 e. n., numită şi *era lui Iezdegherd*, ultimul sasanid.

După însuşirea calendarului musulman, s-a făcut aici o reformă prin intercalarea într-un ciclu de 33 de ani lunari a 8 luni numite embolismice (intercalare), ajungîndu-se la un an solar mediu de 365,24242 de zile. Introducerea acestui sistem calendaristic, atribuit învăţatului tadjic Omar Kaiam, s-a produs în anul 1079, cînd domnea în Persia şahul Gelaleddin. Acest an a devenit *era lui Gelaleddin* (15 martie 1079) [3].

---

[1] Vezi V. I. Avdiev, *Istoria Orientului antic*, p, 96; Большая Советская Энциклопедия, vol. XI, ed. a II-a, Moscova, 1952, p. 577; A. Moret, *Le Nil et la civilisation égyptienne*, Paris, 1926, p. 21, 121, 528 (Col. L'Évolution de l'humanité); R. Weill, *Chronologie égyptienne*, Paris, 1926.

[2] J. G. Frazer, *Le rameau d'or*, éd. abrégée, trad. de Lady Frazer, Paris, 1923 (ed. P. Geuthner), p. 351.

[3] M. Guboglu, *Tabele sincronice. Datele hegirei şi datele erei noastre*, Bucureşti, Ed. Direcţiunea arhivelor statului, 1955, p. XXI.

Un calendar solar vag au adoptat după cel egiptean şi *armenii*, care au avut însă o *eră armeană*, începînd la 11 iulie 552 e. n. Mai tîrziu, armenii au introdus în cronologia lor calendarul iulian.

Calendarul lunaro-solar. Înainte de a analiza evoluţia sistemului calendaristic solar egiptean perfecţionat de romani, ne vom opri asupra sistemului lunaro-solar, care are la bază principiul ca întîia zi a fiecărei luni lunare să coincidă cu apariţia lunii noi, dar în acelaşi timp şi fenomenele anului solar (echinocţiile, anotimpurile) să cadă în aceleaşi luni, să nu se deplaseze. Mai toate popoarele antichităţii (babilonienii, chinezii, indienii, mongolii, evreii, grecii, romanii etc.) au plecat de la calendare lunare şi au ajuns la calendare lunaro-solare, bazate pe revoluţia lunii şi pe mişcarea aparentă a soarelui:

Babilonienii au cunoscut calendarul lunar cu aproximativ 5000 de ani în urmă. Pentru a pune acest an civil de 12 luni (de 28, 29 sau 30 de zile, cu un total de 354—360 de zile) în concordanţă cu anul solar, au început în vremea lui Hamurabi (acum 4000 de ani) să introducă în anul lunar de 12 luni o a 13 - a lună, numită *embolismică*. Astfel, într-un ciclu de opt ani lunari introduceau trei luni embolismice, iar mai tîrziu (în secolul al IV-lea î. e. n.) pentru a micşora diferenţa dintre anul civil şi soare, au adoptat ciclul de 19 ani lunari, cu 7 luni intercalare, descoperit de greci.

Babilonienii începeau anul lunar-solar primăvara, în luna Nissan, cele 12 luni avînd diferite denumiri. Alcătuiau tabele care indicau apariţia lunii noi. În legătură cu fazele lunii au inventat săptămîna de şapte zile.

La fel cu egiptenii, vechii babilonieni nu aveau eră şi socoteau anii după evenimentele importante (de exemplu, « anul cînd s-a supus Amurru »), după anii de domnie a regilor sau de dregătorie a funcţionarilor eponimi şi după momentele unor fenomene astrale [1].

Astronomul Ptolemeu a stabilit pe baza unor texte astronomice babiloniene că regele Nabonasar şi-a început domnia la 747 î. e. n. şi de aici a apărut *era lui Nabonasar*.

Data formării statului seleucid (în care intra şi Mesopotamia) de către Seleucos Nicator — unul din diadohii lui Alexandru cel Mare — , la 312 î. e. n., este menţionată în texte cuneiforme tîrzii sub numele de era seleucidă (numită de arabi — care au utilizat-o — era Dulcarnain, adică a omului cu două coarne, aşa fiind reprezentat Alexandru cel Mare pe monede) şi ea îşi are începutul la 1 octombrie 312. Ulterior, a fost folosită în Orientul Mijlociu *era arsacidă* (247 î. e. n.).

Evreii au avut în perioada cea mai veche a istoriei lor un calendar lunar asemănător cu al fenicienilor şi cartaginezilor, cu luni desemnate prin numere de ordine (ca la chinezi, indieni, japonezi), aşa cum procedau şi cu zilele din săptămînă. După captivitatea babilonică au împrumutat numele lunilor de la babilonieni. Începutul anului a fost, într-o perioadă mai veche, primăvara, apoi toamna, în luna Tişri, fără dată fixă, aceasta deplasîndu-se pe intervalul unei luni de zile. Serbau paştele la dată fixă, 15 Nissan.

Pentru a face concordanţa anilor lunari cu soarele, intercalau a 13-a lună neregulat, mai apoi sub influenţa calendarului babilonian, au stabilit ciclul de 19 ani cu 7 luni embolismice. Anii comuni aveau 353, 354 sau 355 de zile, iar cei embolismici 383, 384 sau 385 de zile.

[1] V. I. Avdiev, *op. cit.*, p. 25—26.

În papirusul de la Assuan, descoperit în 1904, se arată concordanța dintre datările evreești și cele egiptene. În primele veacuri ale erei noastre evreii au fixat o *eră* zisă a lumii, avînd ca început anul 3761 octombrie, înainte de Hristos.

Grecii vechi au avut și ei la început un an lunar de 354 de zile. Prin secolul al VI-lea î. e. n., din necesități practice, au căutat să pună de acord acest an bazat pe mișcarea lunii cu mișcarea soarelui, intercalînd într-o perioadă de opt ani *(octaeteridă)* trei luni embolismice (în anii 3, 5 și 8 din ciclu, care aveau cîte 13 luni), dar concordanța nu era deplină, fiindcă în curs de 160 de ani (20 de cicluri de opt ani) începutul anului civil întîrzia cu o lună.

Sistemul octaeteridei a fost perfecționat de astronomul atenian Meton (432 î. e. n.), care a descoperit ciclul lunaro-solar de 19 ani, sau faptul că în 19 ani solari sînt 235 lunații (de 29 de zile, 12 ore, 44 de minute, 3 secunde). Deci, dacă în 19 ani lunari (de 354—355 de zile) totalizînd 228 de luni, se intercalează a 13-a lună în anii 2, 5, 8, 11, 13, 16 și 19 din ciclu (adică șapte luni embolismice) se obțin 6940 de zile sau 19 ani solari.

În felul acesta, dacă se observa în Atena la un moment dat că apariția lunii noi coincidea cu solstițiul de vară, această coincidență dintre lună și soare nu avea să se mai repete decît după 6940 de zile sau la încheierea ciclului de 19 ani solari.

Stabilirea ciclului de 19 ani, care înlătura unele inconveniente ale ciclului de opt ani, a fost apreciată de greci ca o importantă descoperire și cifrele ciclului au fost gravate cu aur pe monumentele din Atena, de unde i s-a dat numele de *numărul de aur* sau *ciclul lui Meton.* Acest ciclu a început la 16 iulie 432 (fiind atunci luna nouă după solstițiul de vară) și cunoscîndu-i-se originea și zilele fiecărui an din ciclu, se poate ușor face concordanța cu calendarul iulian.

Dar ciclul lui Meton s-a dovedit a fi mai lung cu 1/3 zi decît lunațiile astronomice, iar ciclul de 19 ani solari, cu aproape 1/2 zi mai lung decît anii tropici, de unde în decurs de 76 de ani luna își făcea revoluția cu 1,25 de zile înainte de ciclul metonian.

Această confuzie în calendarul lunaro-solar îndemna pe Aristofan în « Norii » să afirme ironic că « și zeii se plîng că nu mai știu cînd trebuie să se prezinte la altare, ca să se folosească de jertfele ce li se cuvin în anumite zile ale anului, așa încît adesea se întorc acasă nemîncați ».

Pe la 330 î. e. n., un alt astronom, Callip, a adus o corectare a sistemului metonian prin crearea unui ciclu de 76 de ani (960 de lunații), în care suprimă o zi din 27760, rămînînd 27759 de zile. Totuși, n-a reușit să pună în concordanță calendarul cu luna și soarele, căci după 380 de ani (cinci cicluri), luna nouă apărea mai devreme cu o zi, iar soarele îl depășea cu două zile; de aceea, a fost necesară o nouă reformă, a vestitului astronom Hipparc (secolul al II-lea î. e. n.) prin instituirea ciclului de 532 de ani, ajungîndu-se la un an mijlociu mai exact decît anul iulian, despre care se va vorbi mai departe.

În afară de calendarul civil religios, a mai existat la greci un calendar oficial pentru reglarea vieții publice, introdus de Clistene (secolul al VI-lea) și constînd în adoptarea unui an de 360 de zile, divizat în zece pritanii, iar pritania în trei grupe de cîte 12 zile. Din cînd în cînd, acesta era corectat prin intercalarea anului cu pritanii de 39 de zile. Anul civil începea la 1

Hecatombaion, pe cînd cel oficial începea sau înainte sau după (în cursul lunilor Hecatombaion și Skirophorion).

Slavii, printr-un calendar constituit încă în cadrul orînduirii gentilice pe vremea dominației sistemului agricol bazat pe defrișarea cu ajutorul focului, « împărțeau timpul în perioade care corespundeau alternării muncilor agricole și determinau aceste perioade după lună. Prima lună, în care copacii se taie pentru a fi arși, se numea *tăietor*; a doua lună, în care se usucă arborii tăiați, *uscat*; a treia, în care copacii arși se prefac în cenușă, *berezezol* (cenușe de mesteacăn); a patra, *ierbar*; urmează *florar*, *secerător*, *treierător* »[1].

Și slavii au folosit însă în perioada cea mai veche un sistem cronologic bazat pe lună, pe care l-au corectat apoi pentru necesitățile practice ale vieții, prin punerea lui în concordanță cu soarele și anotimpurile. După creștinare, au adoptat calendarul iulian, care ține seama numai de mișcarea soarelui în determinarea duratei anului.

Lunile acestui calendar n-au legătură cu mișcarea lunii (lunațiile), ele sînt în număr de 12, dar au durate variabile (de la 28 la 31 de zile), sînt luni solare.

Calendarul lunar arab. Despre sistemul calendaristic solar ne vom ocupa cînd vom vorbi de cronologia romană, rămînînd să facem mai întîi o scurtă privire asupra sistemului cronologic care e bazat numai pe fazele lunii, care este străin de mișcarea aparentă a soarelui și a fost folosit de arabi și de popoarele de religie musulmană (unele încă îl mai întrebuințează și astăzi). Acesta este *calendarul lunar* pur.

Arabii vechi se orientau în timp numai după mișcarea lunii și pătrarele ei, fără a ține în vreun fel seamă de anul solar. Aveau un an de 12 luni lunare (lunații), luna de 29 de zile alternînd cu luna de 30 de zile, lungimea anului fiind de 354 de zile. Începutul fiecărei luni coincidea, în general, cu ivirea pe cer, după apusul soarelui, a lunii în formă de seceră subțire.

Durata medie a lunii lunare fiind însă de 29,5306 de zile (29 de zile, 12 ore, 44 de minute și 3 secunde) un an lunar astronomic de 12 luni are 354,3671 de zile sau 354 de zile, 8 ore și 48 de minute, de aceea a trebuit să se elimine acest hiatus prin sistemul intercalărilor.

După înfăptuirea reformei religioase în lumea arabă de către Mohamed, calendarul primitiv arab primi unele modificări. El fu adoptat de toți aderenții la noua religie numită musulmană și deveni calendar musulman, pe care l-au folosit și turcii osmanlîi în toată perioada feudalismului. Acest calendar mai este folosit și azi în lumea musulmană din Asia și Africa, de arabi, iranieni, indonezieni etc.[2]

Pentru a pune în acord anul civil musulman cu anul lunar astronomic, turcii au creat ciclul de 8 ani, cu 5 ani comuni de 354 de zile și 3 ani bisecți de 355 de zile, prelungindu-se ultima lună din an, Zil-higge de 29 de zile, cu o zi, devenind de 30. Un ciclu mai exact este cel de 30 de ani lunari, numit ciclul arab, în care 19 ani sînt comuni și 11 ani bisecți. Aplicarea acestui ciclu face ca diferența de o zi între anul civil și anul lunar să se producă după o trecere de 3000 de ani.

Luna lunară era împărțită în patru săptămîni, iar zilele săptămînii erau desemnate la vechii arabi prin numere. Săptămîna au împrumutat-o de la babilonieni. Ziua începea imediat după apusul soarelui.

---

[1] Cf. B. V. Grekov, *Țăranii în Rusia*, București, Ed. Acad. R.P.R., 1952, p. 40.
[2] M. Guboglu, *op. cit.*, p. XXVI.

Arabii nu aveau eră şi desemnau anii prin atribute: anul cutremurului' anul îngăduinţei, anul elefantului etc. În anul 622 e. n., Mohamed a fost silit de coreişiţi să se refugieze din oraşul Meca la Medina. După moartea profetului, califul Omar — împins de necesităţile statului ce se dezvolta — a decis în anul 639 e. n. să stabilească în timp un punct fix pentru numărătoarea anilor musulmani şi a ales data de vineri 16 iulie 622 — ziua de început a anului, în care Mohamed s-a refugiat la Medina — (după unii, joi 15 iulie), cînd începe era hegirei [1].

Pe lîngă neconcordanţa dintre anul civil musulman şi anul lunar astronomic, mai există şi aceea dintre anul lunar şi anul solar, căci anul musulman este mai scurt decît cel astronomic cu 11 zile, ceea ce face ca lunile şi sărbătorile musulmane să se deplaseze în 33 de ani lunari prin toate anotimpurile, producîndu-se deci în acest răstimp o diferenţă de un an faţă de soare, iar într-un veac o nepotrivire de trei ani.

Din această cauză, transformarea datelor din documentele şi cronicile osmane — care sînt în legătură şi cu istoria poporului nostru, crunt exploatat cîteva veacuri de imperiul otoman — în date corespunzătoare sistemului nostru de datare, este foarte dificilă, mai ales cînd este vorba de reducţia datelor de lună. Metodele de calcul întrebuinţate nu sînt practice, cer multe şi greoaie operaţiuni aritmetice şi nu dau rezultate bune, prezentînd diferenţe de 10—20 de zile faţă de datele reale [2], de aceea sînt recomandabile tabelele [3].

Nu trebuie scăpat din vedere faptul că unii editori de documente, de pildă T. Codrescu, publicînd şi cîteva acte turceşti întîlnite în traducere, care cuprindeau datarea în sistemul cronologic musulman, neavînd mijloacele ncesare pentru transformarea anilor hegirei în anii erei noastre, n-a făcut concordanţa datelor şi a lăsat numai datarea turcă (de exemplu: « S-a scris pe la mijlocul lunii Ramazan 1206 » [4], care corespunde datei erei noastre, 1792 pe la 7 mai). Nici V. A. Ureche nu transformă datele din documentele turceşti în datele erei noastre. Astfel,publică un firman « scris către sfîrşitul lunii lui Şeval al anului 1196 » [5], dar nu arată că acest higiret corespunde cu data noastră <1782 oct. 13—17>.

Calendarul solar roman. Egiptenii au fost primul popor din lume care a folosit calendarul bazat pe mişcarea aparentă a soarelui, deci un calendar solar. Cei care au perfecţionat acest calendar solar au fost romanii, dînd după cum vom vedea calendarul iulian, care stă la baza cronologiei moderne.

În perioada veche a istoriei lor, romanii au avut un ciclu (*annus*) de zece luni, care începea la 1 martie şi se termina cu a zecea lună, *December*. Un an lunar avea următoarele luni: *Martius* (31 de zile), *Aprilis* (30), *Maius* (31), *Iunius* (30), *Quintilis* (31), *Sextilis* (30), *September* (30), *October* (31), *November* (30) şi *December* (30), în total 304 zile. Acesta este calendarul nehotărît, atribuit lui Romulus (dar creat probabil anterior de populaţia pastoral-agrară a Italiei).

---

[1] M. Guboglu, *op. cit.*, p. XXV—XXVI (se admite începutul erei la 16 iulie).

[2] Cf. Ç. I. Karadja, *Calcularea datelor Hegirei*, în « Rev. ist. », 1931, p. 144—147 (unde inutilitatea calculelor este perfect ilustrată, dar nu de autor, adeptul lor, ci de rezultat).

[3] Vezi D. Hanz Lietzmann, *Zeitrechnung der römischen Kaiserzeit, des Mittelalters und der Neuzeit für die Jahre* 1—2000 *nach Chr.*, Berlin-Leipzig, 1934 (Sammlung Göschen, nr. 1085); M. Guboglu, *Tabele sincronice...*, Bucureşti, 1955.

[4] Vezi *Uricariul*, vol. III, ed. a II-a, Iaşi, 1892, p. 151.

[5] Cf. V. A. Ureche, *Istoria Romînilor*, vol. I, Bucureşti, 1894, p. 273.

Sub influenţa calendarului lunaro-solar grecesc, întrebuinţat de aplicarea reformei lui Meton, se pare că Numa Pompilius [1] a stabilit un an de 12 luni lunare, care începeau la lună nouă (eveniment ce se anunţa de preoţi), adăugînd vechiului calendar două luni, *Ianuarius* (29 de zile) şi *Februarius* (28), între *December* şi *Martius*, şi reducînd cele şase luni de 30 de zile la 29 de zile fiecare, ajungîndu-se astfel la un an lunar de 355 de zile, în loc de 354.

Pentru a se stabili o concordanţă cu mersul aparent al soarelui, s-a decis ca din doi în doi ani să se intercaleze o lună numită *Mercedonius*, avînd alternativ 22 şi 23 de zile, după 23 *Februarius*, iar după ce se terminau zilele lui *Mercedonius* se continua cu 24 *Februarius*.

Într-un ciclu de patru ani se grupau 1465 de zile (anul I, 355; anul II, 377; anul III, 355 şi anul IV, 378 de zile), ceea ce făcea ca anul mediu civil să aibă 366 1/4 zile şi să fie deci mai lung decît anul tropic cu aproximativ o zi [2].

Faptul a dus la confuzii mari (datorită abuzului preoţilor, care fixau durata anului după plac) şi la neconcordanţa calendarului cu anotimpurile pînă la diferenţa de trei luni, încît 1 *Martius* (începutul primăverii) cădea în plină iarnă în secolul I înainte de era noastră.

Reforma iuliană. Sub influenţa calendarului solar egiptean şi a astronomului Sosigene din Alexandria, *Iulius Caesar* în anul 46 î. e. n. hotărî să reformeze calendarul roman. Pentru a elimina diferenţa dintre anul civil şi anul tropic, el introduse în calendarul anului 46, două luni) de 34 şi 33 de zile = 67 de zile), intercalîndu-le între *November* şi *December*, în afară de *Mercedonius*, de 23 de zile, creind un an de 15 luni sau 445 de zile (numit anul confuziunii), care s-a întins pe perioada oct. 47—1 ian. 45 î. e. n. La această din urmă dată s-a aplicat noul calendar numit *iulian* (stilul vechi). Ziua de 1 ianuarie a fost admisă în general ca dată de început a anului în cronologia medievală, însă destul de tîrziu şi cu mari ezitări, cum se va vedea.

Sistemul cronologic aplicat de Caesar suprima luna intercalară bienală şi ridica durata anului comun cu 10 zile (de la 355 la 365 de zile), adăugînd cîte o zi la 4 luni de 29 de zile (*Aprilis*, *Iunius*, *September* şi *November*) şi cîte două zile lunilor: *Ianuarius*, *Sextilis* şi *December*. În acelaşi timp, stabilea lungimea anului iulian de 365 de zile şi 6 ore, apropiindu-l mult de anul solar.

Cum în mod practic anul nu putea avea fracţiuni de zi (1/4), s-a hotărît ca după trei ani comuni de 365 de zile să urmeze al patrulea de 366 de zile, cu o zi mai mult, care să compenseze diferenţa de 6 ore anual. Această zi se intercala între 23 şi 24 februarie (acolo unde se introducea anterior *Mercedonius*), adică în ziua a şasea înainte de calendele lui martie (1 martie), devenind *dies bis sextus* (încă odată a şasea zi), iar anul primind denumirea *bis sextilis* (an bisect, la ruşi *visocos*). După introducerea creştinismului, ziua bisectă a fost trecută la sfîrşitul lui februarie ca a 29-a zi.

Sistemul calendaristic iulian a conservat numele străvechi ale lunilor, fixate cînd anul începea la 1 martie şi avea numai zece luni. Dintre acestea, două luni indicînd ordinea numerică, *Quintilis* şi *Sextilis*, au primit după moartea lui Iulius Caesar şi Augustus numele acestora: *Iulius* (iulie) şi *Augustus* (august), iar ultimele patru luni desemnate iarăşi prin numere: *September*, *October*, *November* şi *December*, care nu mai erau a şaptea, a opta,

---

[1] Se mai atribuie crearea acestui calendar edilului Flavius, pentru care i se spune şi « Calendarul flavian » (cf. E. Cavaignac, *Chronologie*, Paris, 1925, p. 20).

[2] A. Piganiol, *La conquête romaine*, Paris, 1927, p. 462. (Col. Peuples et civilisations).

a noua şi a zecea lună, în cadrul anului de 12 luni, ci a noua, a zecea, a unsprezecea, a douăsprezecea, au rămas — datorită puterii tradiţiei — cu denumirile străvechi.

Acest calendar, fiind simplu şi practic, a fost adoptat treptat de numeroase popoare. El stă la baza calendarului modern în ce priveşte durata şi începutul anului, împărţirea pe luni, numele lor şi numărul de zile.

Trebuie să remarcăm că romanii nu numărau progresiv zilele unei luni, cum procedăm noi astăzi, ci foloseau un sistem cronologic complicat. Mai întîi divizau luna în trei părţi egale, determinate prin trei zile cu denumiri speciale: calende, none şi ide [1]. Apoi socoteau datele lunare înapoi, pornind de la una dintre cele trei zile principale menţionate.

De observat că, pe cînd în documentele latino-ungare şi cele papale se utilizează calendarul roman pînă la jumătatea secolului al XIII-lea (numai în privilegii mai persistă acest sistem cronologic pînă în secolul al XVI-lea), în unele scrisori latineşti, adresate bistriţenilor de către Petru Rareş şi Alexandru Lăpuşneanu, întîmpinăm sporadic datarea romană, fără ca aceasta să fie uzitată în cancelaria moldoveană, pentru atare misive, în secolul al XV-lea. Astfel, Rareş se adresează bistriţenilor în: *nona die kalendas Iulii, a nato Christo, millesimo quingentesimo vigesimo octavo* [2] [1528 iunie 23]. Lăpuşneanu le cere un chirurg, la *6 idus marcias, anno 1564* [3] [1564 martie 10], sau vată de ochi la *VII idus Iulii, anno d-i MDLXIIII* [4] [1564 iulie 9], ori un medic la *XIII-a Kalendas septembris* [5] [1564 august 20]. Alături de acest sistem, găsim la Lăpuşneanu şi sistemul mai frecvent al desemnării zilelor în ordine numerică crescîndă, de pildă, *5 septembris anno d-i 1564* [6].

ELEMENTE DE CRONOLOGIE MEDIEVALĂ

Societatea feudală a preluat sistemul cronologic roman, însă nu fără unele rezerve impuse de biserică, ea invocînd faptul că acest calendar este opera lumii păgîne. Aşa se explică opoziţia practicată pînă în secolele XVI—XVIII în mai toate ţările europene şi în cancelaria papală împotriva introducerii zilei de 1 ianuarie ca început de an nou, folosindu-se o diversitate de începuturi de an sau « stiluri », numai pentru a se evita începutul anului roman.

Problema « stilurilor » este numai una dintre multiplele particularităţi ale cronologiei medievale, care se reflectă în diferitele sisteme de datare a documentelor de cancelarie şi a altor izvoare.

Principalele elemente cronologice în datare sînt: anul, luna şi ziua. Celelalte elemente ce însoţesc elementele cronologice principale şi nu pot data ele singure documentele sînt elemente cronologice secundare, al căror ajutor în datarea unor documente trebuie luat în serioasă considerare, mai ales de arhivişti şi de arheografii editori ai materialelor documentare.

---

[1] Cf. Calendarul roman (tabela de la anexa X). Pentru detalii privind acest sistem cronologic şi utilizarea lui în documentele latine asupra Transilvaniei, a se vedea în acest volum, Fr. Pall, *Cronologia documentelor privind Transilvania* (sec. XI—XV), mai jos, p. 74.

[2] Cf. Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, vol. XV, partea I, Bucureşti, 1911, p. 305.

[3] *Ibidem*, p. 597.

[4] *Ibidem*, p. 602.

[5] *Ibidem*, p. 604.

[6] *Ibidem*, p. 605.

ERE CRONOLOGICE

Un factor cronologic important în desemnarea anului este *era*, adică un moment fix în timp, de la care începe numărătoarea continuă a anilor. În cronologie sînt mai multe ere şi, după caracterul evenimentelor, ele se pot împărţi în mai multe tipuri: 1. *politice*, în care numărătoarea anilor se face plecînd de la un oarecare eveniment politic important (de ex. erele din oraşele Asiei Mici, era consulilor la Roma etc.); 2. *religioase*, în legătură cu diferite evenimente din viaţa întemeietorilor noilor religii (era creştină pornind de la naşterea lui Iisus Hristos, era musulmană de la plecarea lui Mohamed din Meca); 3. *universale* sau *mondiale*, care numără anii de la facerea lumii (era bizantină, era ebraică); 4. *astronomice* care îşi au începutul din momentul în care s-a petrecut o conjuncţie nouă a astrelor mai mult sau mai puţin precisă (de pildă era babiloniană a lui Nabonasar, pornind de la anul 747 î.e.n.)[1].

Ere politice. Printre erele politice menţionăm — în afară de cele amintite mai înainte — următoarele:

Era olimpiadelor, avînd ca moment de plecare anul 776 î. e. n., la solstiţiul de vară (socotit la 1 iulie). A fost instituită de greci cu prilejul jocurilor panhelenice din Olimpia, iniţiate prima dată în anul menţionat. Jocurile se repetau din patru în patru ani şi anul fiecărei olimpiade primea un număr arătînd ordinea ei în funcţie de anul de origine 776 î. e. n. În secolele V—III î. e. n., această eră a fost luată ca bază a cronologiei istorice, de aceea a fost numită şi era istoricilor.

Avînd un număr determinat de ani, care se repetă constant după încheierea şirului, olimpiada este şi perioadă cronologică de patru ani, în care anii îşi păstrează ordinea de succesiune (al II-lea, al III-lea, al IV-lea), în timp ce primul an din ciclu indică şi numărul de ordine al perioadei sau numărul ciclurilor încheiate.

Era fundării Romei (*ab Urbe condita*) îşi are începutul în iulie 754 î. e. n. după calculul lui Varron (sec. I î. e. n.), iar după alţii, în primăvara anului 753. Pentru a face concordanţa cu anii erei noastre, dacă anul *ab U. c.* este mai mare de 753 (este deci în era noastră), se scade 753 (de ex. 890 — 753 = 137 e. n.); cînd anul *ab U. c.* este mai mic de 753 (este înainte de era creştină), cifra respectivă se scade din 754 (ex. 754—510= 244 î. e. n.). Această eră a oraşului Roma s-a utilizat multă vreme în cronicile medievale apusene.

În legătură cu istoria Romei mai este şi *era consulilor*, care îşi are plecarea din anul 510 (respectiv 509 î. e. n.), după alungarea regilor (*post exactos reges*). Era consulilor s-a întrebuinţat la Roma şi în epoca imperiului, în vreme ce era *ab U. c.* nu prinsese suficient teren, fiind creată ulterior.

Era seleucidă are ca punct de pornire în numărarea anilor anul 312 î. e. n., cînd Seleucos Nicator, diadohul lui Alexandru cel Mare, a reuşit să întemeieze statul seleucid în Orientul Apropiat (Siria, Mesopotamia şi parte din Asia Mică). Anul acestei ere începe de la 1 octombrie; a fost întrebuinţată mult în datarea documentelor cuneiforme. Creştinii din Liban o mai întrebuinţează încă.

Era oraşului Tir din Fenicia, îşi are începutul la 19 octombrie 126 î. e. n., iar *era oraşului Antiohia* porneşte numărătoarea anilor la 1 septembrie

---

[1] Cf. Большая Советская Энциклопедия, vol. LXIV, ed. I, Moscova, 1933, p. 569.

(după alții, 1 octombrie) anul 49 î. e. n., cînd orașul a căzut sub stăpînirea romană.

Era Spaniei (hispanica) începe la anul 38 î. e. n. A început să fie întrebuințată în Peninsula Iberică din secolul al VI-lea și s-a menținut în unele state (Aragon, Castilia etc.) pînă în secolul al XIV-lea (prima datare cu era noastră apărînd aici în decembrie 1385), iar în Portugalia pînă în august 1422. Nu se poate preciza cărui eveniment politic i se datorește instituirea; se poate să fie în legătură cu momentul cînd s-ar fi terminat cucerirea Spaniei de către romani [1].

Era actiacă are ca moment de plecare anul 31 î. e. n. (bătălia de la Actium) și ia în oarecare măsură locul erei seleucide în Orientul Apropiat. În era seleucidă s-au datat actele conciliului de la Niceea (325 e. n., « după computul grecilor în anul 636 ») [2].

Era lui Diocleţian (numită mai tîrziu și *era martirilor*) pornește de la 29 august anul 284, data urcării pe tron a lui Diocleţian. Își are originea în secolul al III-lea al erei creștine și totuși a fost cea mai uzitată eră în această epocă, mai ales în Egipt, fiindcă era noastră n-a fost concepută decît în prima jumătate a secolului al VI-lea. În Egipt, era lui Diocleţian se mai întrebuințează și azi în calendarul copților creștini. Pentru a transforma anul erei martirilor în anul erei creștine, la anul erei martirilor adunăm 283. De pildă, anul martirilor 280 (+283) dă anul 563 al erei noastre, cu începutul toamna.

Ere universale. Unele ere sînt în legătură cu presupusa facere a lumii și apariția celor dintîi oameni, care — după indicațiile mistice din Vechiul testament — s-ar fi produs abia cu cîteva mii de ani înainte de era noastră. Pe baza interpretărilor fanteziste ale vechilor texte religioase, s-au plăsmuit peste o sută de asemenea ere *universale*, numite « ale lumii », una dintre acestea indicînd că facerea lumii s-a produs cu 6984 de ani înainte de era creștină sau cu 8939 de ani în urmă.

Printre erele de la facerea lumii pot fi menționate următoarele:

Era alexandrină, care socotește începutul lumii în anul 5501 î. e. n.; *era eclesiastică din Antiohia*, care își are începutul la 29 august 5493 (alții consideră anul 5492), *era lui Hieronym*, ce pleacă de la anul 5199 î. e. n.; *era evreiască* a lumii, avînd ca punct de pornire 1 octombrie 3761 î. e. n.

Era bizantină. Dintre aceste sisteme de socotire a timpului de la facerea lumii *(ab origine mundi)* cel mai utilizat în orient a fost acel cunoscut sub denumirea de *eră bizantină* (constantinopolitană, eclesiastică sau « de la Adam »), al cărei început convențional s-a fixat la 1 septembrie 5509 î. e. n., numărînd deci pînă la anul 1 î. e. n. 5508 ani de la facerea lumii.

Această eră este întrebuințată de obicei în datarea documentelor noastre interne scrise în limba greacă, slavonă sau romînă, și dacă vrem să transformăm datele erei bizantine în anii erei noastre, trebuie să ținem seamă că anul bizantin începea cu patru luni înainte de anul de la 1 ianuarie și în consecință să scădem 5508 ani, din anii facerii, dacă datele sînt între 1 ianuarie și 31 august, și 5509 ani, dacă datele sînt între 1 septembrie și 31 decembrie [3]. Pentru a-l deosebi de anul modern, anul de la facerea

---

[1] A. Giry, *Manuel de diplomatique*, ed. anastatică, Paris, 1925, p. 91.
[2] E. Cavaignac, *Chronologie*, p. 24.
[3] Cf. H. Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und*

lumii a fost desemnat cu denumirea *veleat* (din formula slavonă *vă leat*), intrată adînc în uzul cronologiei noastre feudale. În această privinţă, sîntem de acord cu definiţia dată de N. Docan, autorul unei serioase lucrări [1] cu privire la cronologia documentelor slavo-romîne medievale şi considerăm că denumirea « mileniu », pentru « anul de la crearea lumii » [2] este necorespunzătoare, dînd loc la confuzii, ştiut fiind că ori de cîte ori se foloseşte în zilele noastre termenul mileniu (şi aceasta mai ales pentru datări anterioare erei creştine) el este pus în legătură cu era noastră, nu cu era de la Adam, a facerii lumii.

Era bizantină a fost folosită mai întîi în secolul al VII-lea e. n. în « Chronicon Paschale » şi în operele analistice ale lui Cedren şi Theodor Gaza, trecînd apoi în cancelaria împăraţilor din Constantinopol. De la bizantini s-a răspîndit la slavii sud-dunăreni şi la cei răsăriteni. Ruşii au utilizat în datare această eră pînă la anul 1700 [3], cînd Petru I a decretat utilizarea oficială a erei noastre.

În Moldova şi Ţara Romînească, documentele interne din secolele XIV — XVI, redactate în greacă, slavonă sau romînă, sînt în marea lor majoritate datate cu anul bizantin de la facerea lumii.

Cel mai vechi document intern slavon cunoscut pînă acum şi redactat în cancelaria domnească din Moldova este emis de Roman vodă în anul 6900 (« şase mii nouă sute deplin ») luna martie 30 [4]. Există un alt document anterior cu opt ani, emanînd din cancelaria lui Petru Muşat, redactat însă în latineşte şi datat la Hîrlău « în a patra duminică în care se cîntă Iubilate, în anul o mie trei sute optzeci şi patru » [5]. Aici s-a întrebuinţat, după cum se vede, anul modern potrivit practicii cancelariilor regale din Polonia şi Ungaria.

În Ţara Romînească, cel mai vechi document de cancelarie, din cîte cunoaştem pînă acum, datat cu anul bizantin, este redactat în greceşte şi adresat de Vladislav I (Vlaicu) mănăstirii Cutlumuz de la Athos « în luna septembrie a indictionului al optulea al anului 6878 <1369> [6] ». Avem şi un act grecesc anterior, prin care sinodul patriarhiei din Constantinopol numeşte mitropolit în Ţara Romînească pe Iachint de Vicina, cu data « luna mai a indictionului 12 al anului 6867 <1359> [7] ».

Primul act slavon redactat în cancelaria munteană este emis de Vladislav I către mănăstirea Vodiţa, nu este datat, dar desigur a folosit anul eclesiastic bizantin, care apare întîia oară în actul slavon intern emis de Dan I « în anul 6894 <1385>, indictionul 9, luna octombrie 3 zile » [8].

---

der Neuzeit, ed. a VII-a, Hannover, 1935, p. 11; D. Hans Lietzmann, *op. cit.*, p. 6; A. Sacerdoţeanu, *Introducere în cronologie* (Lucrările şcoalei de arhivistică. Lecţii de deschidere), Bucureşti, 1943, p. 29.

[1] N. Docan, *Despre elementele cronologice în documentele romîneşti*, în « Anal. Acad. Rom. », Mem. Secţ. Ist., Seria II, vol. XXXII şi, în extras, 1910, p. 10, spune: « „Veleatul" adică anul dela facerea lumii ».

[2] Vezi D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-romînă*, în *Documente privind istoria Romîniei. Introducere*, Buc., 1956, vol. II, p. 114, nota 11, şi idem, *Diplomatica slavo-romînă din secolele XIV şi XV*, Bucureşti, 1938, p. 133.

[3] Cf. Бальшая Советская Энциклопедия, vol. LX, ed. I, Moscova, 1934, p. 218.

[4] *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 2—3, nr. 2.

[5] *Ibidem*, p. 1—2, nr. 1.

[6] *Ibidem*, B, XIII, XIV, XV, vol. I, p. 16—19, nr. 11.

[7] *Ibidem*, p. 13—14, nr. 9 şi p. 32—33, nr. 22.

[8] *Ibidem*.

Ere religioase. Dintre *erele religioase*, cea mai largă întrebuinţare în vremea noastră o are *era creştină*, a cărei numărătoare începe de la naşterea lui Iisus Hristos, eveniment ce s-ar fi produs la 25 decembrie anul 754 de la fundarea Romei.

O altă eră de aceeaşi natură este *era hegirei* sau a refugiului lui Mohamed de la Meca la Medina, care s-a petrecut la 16 iulie 622. Despre aceasta am vorbit atunci cînd am prezentat calendarul lunar pur.

Era noastră sau *creştină* a fost inventată în prima jumătate a secolului al VI-lea e. n. [1] de un călugăr, abatele unei mănăstiri din Roma, numit Dionisie Exiguus (cel Mic), în legătură cu momentul naşterii lui Hristos. Este, în general, un lucru bine cunoscut astăzi că, dacă am considera exactă socoteala lui Dionisie, ar trebui să admitem moartea lui Irod cu patru ani înainte de naşterea lui Iisus, în timp ce mărturii istorice afirmă că el a murit după [2], şi deci « naşterea domnului » s-a întîmplat cu patru ani înaintea erei noastre.

Cu toată eroarea calculului dionisian, acest sistem cronologic fixat arbitrar s-a impus încă din evul mediu la cele mai multe popoare europene, începînd, este drept, abia după trecere de două veacuri de la moartea celui care a stabilit-o (circa 556) [3], şi aproape s-a generalizat în perioada modernă, încît modificarea datei de început a erei noastre apare imposibilă, fiindcă o reducţie a tuturor datelor istorice din trecutul omenirii ar crea prea mari dificultăţi şi confuzii.

DATAREA DOCUMENTELOR MEDIEVALE ÎN MOLDOVA ŞI ŢARA ROMÎNEASCĂ

Am arătat că în Moldova şi Ţara Romînească, documentele de cancelarie scrise în slavo-romînă şi greacă au fost datate cu anii de la facerea lumii. Acest sistem de datare prin veleat s-a practicat în ţările romîne pînă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cînd întrebuinţarea lui ieşi treptat din uz prin folosirea anului erei noastre. Totuşi veleatul a mai persistat chiar şi după anul 1800 în actele solemne ale cancelariei domneşti din Ţara Romînească.

Astfel, un hrisov de la Ioan Gheorghe Caragea are data: « La anul de la zidirea lumii şapte mii treisute douăzeci şi unul, iar de la naşterea Domnului... o mie optsute treisprezece, martie douăsprezece » [4], iar un altul de la Grigore vodă Ghica este emis la « anii de la zidirea lumii 7333, iar de la naşterea domnului 1824 octombrie 10 » [5].

---

[1] Unii cronologişti admit anul 525 sau 532, alţii propun anul 540, adică deceniile trei-patru din secolul al VI-lea.

[2] Cf. *Actes de la conférence des chefs et des représentants des églises orthodoxes autocephales réunis à Moscou, à l'occasion de la célébration solennelle des fêtes du 500-ème anniversaire de l'autocéphalie de l'église orthodoxe russe* (*8—18 juillet 1948*), vol. II, Moscova, Edit. du patriarcat de Moscou, 1952, p. 299.

[3] Printre cei ce au admis primii era creştină, în Apus, au fost cronicarii. Sistemul a trecut apoi în datarea actelor private, iar din secolul al VIII-lea, în actele de cancelarie din Franţa şi Germania. Papa a admis anul e.n. de abia în preajma anului 1000 (de aici denumirea « milesim »). Grecii, slavii sud-dunăreni, ruşii şi romînii au adoptat datarea prin era constantinopolitană sau bizantină, dar şi la aceştia în perioada descompunerii feudalismului iese biruitoare era noastră.

[4] Vezi Al. G. Găleşescu, *Eforia spitalelor civile*, Bucureşti, 1899, p. 297.

[5] *Ibidem*, p. 307.

Printre actele ce exprimă diferitele tranzacţii funciare dintre ţărani, utilizarea datării prin veleat şi milesim, uneori chiar fără milesim (de pildă: 7340 august 21) [1], se mai întîlneşte sporadic chiar în epoca Regulamentului Organic. De observat că acei ce practică acest sistem cronologic socotesc începutul anului la 1 septembrie; conservarea lui chiar şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea se constată, în ceea ce priveşte actele de cancelarie, numai în Ţara Romînească, în acele din Moldova datarea făcîndu-se numai prin anul erei noastre [2]. Cît priveşte actele particulare, întrebuinţarea veleatului în secolul al XIX-lea este iarăşi destul de frecventă în Ţara Romînească, în comparaţie cu Moldova, unde apare extrem de rar [3].

Pînă la jumătatea secolului al XVI-lea, documentele interne sînt datate numai prin anul facerii (veleat). Începînd din jumătatea a doua a acestui secol, apare cu totul sporadic alături de veleat şi anul erei noastre (milesimul).

Astfel, în *Moldova* s-a emis de către Ioan Despot vodă un hrisov slavon în anul de la facerea lumii 7071 mai 14, care cuprinde şi anul erei creştine sub formula «iar de la naşterea lui Hs. 1563» [4]. Anul erei noastre, însoţind pe cel bizantin, apare şi în documentele din 19 mai [5], 17 [6] şi 24 iunie 1563 [7]. În ele apare pentru prima dată şi numele de «Stroici», care ar putea fi cunoscutul logofăt Lupul (Luca) Stroici. În actul din 18 iunie 7088 găsim după datarea prin veleat următoarele: «A iscălit Stroicz, anno 1580» [8] (cu cifre arabe), iar în acel din 19 iunie 7088: «Stroicz logofet, 19, anno 1580» [9], unde şi cifra indicînd data lunii este iarăşi prezentată în caractere arabe. Este vădită la acest învăţat boier moldovean influenţa culturii umaniste din vremea cînd a studiat la şcolile din Polonia.

Chiar în documente interne, dacă ele sînt redactate în latină, se întrebuinţează anul erei noastre, cum se observă în actul emis de Petru Muşat în Hîrlău «în anul 1384 (în litere), în a patra duminică în care se cîntă Iubilate» [10], ceea ce dovedeşte influenţa cancelariilor din Polonia şi Ungaria catolică.

Cît priveşte documentele create ca urmare a relaţiilor Moldovei cu ţările vecine şi redactate în limba latină, sînt datate cu anul erei noastre, sub denumirile: în *anul domnului* (*anno domini*) [11] în *anul de faţă* (*anno presenti*) [12],

---

[1] Zapis muntean în colecţia noastră.

[2] Aceasta este concluzia ce se degajă din cercetarea materialelor documentare publicate, în special a hrisoavelor de amploare, cum este acel din 5 septembrie 1815, cuprinzînd privilegiile acordate de Scarlat vodă Callimachi Tîrgului Frumos (cf. N. Iorga, *Privilegiul din 1815 al Tîrgului Frumos*, în «Anal. Acad. Rom.», Mem. Secţ. Ist., Seria a II-a, tom. XXXIV, 1911).

[3] Cf. actul putnean din «let 7326 aprilie 23», în colecţia noastră.

[4] *Documente privind istoria Romîniei*, A, XVI, vol. II, p. 165, nr. 161.

[5] *Ibidem*, p. 166, nr. 162.

[6] *Ibidem*, p. 167, nr. 163.

[7] *Ibidem*, nr. 168.

[8] *Ibidem*, vol. III, p. 142 (nr. 181).

[9] *Ibidem*, nr. 182.

[10] *Ibidem*, A, XIV, XV, vol. I, p. 2, nr. 1.

[11] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, Iaşi, 1932, p. 600—602, nr. 162—63, din 1387 mai 6; p. 616, nr. 168, din 1397 februarie 3; p. 644—49, nr. 179—181 din 1433 martie 15, aprilie 9 şi iunie 3; p. 674, nr. 187 din 1434 aprilie 21.

[12] *Ibidem*, p. 627, nr. 174 din 1404 noiembrie 1 (redactat în limba germană); p. 724, nr. 211, circa 1444.

iar în cele slavone apar următoarele formule de datare a veleatului: « *în anul lui dumnezeu* » (*pod leatom bojiim*) [1] sau « *iar* <*în*> *anii de la naşterea lui Hristos* » (*pod leati rojstva Hstva*) [2] ori « *în anul sfintei naşteri a domnului* » (*pod leatom stgo rojstva gospodni*) [3]. Apar şi unele cazuri rare, cînd anul erei noastre este urmat de cel bizantin: « 1433 iunie 5, anul 6941 » [4].

În *Ţara Romînească*, după cum rezultă din documentele medievale publicate în prezenta colecţie editată de Academia R.P.R., datarea cu era noastră începe cu peste două decenii mai tîrziu decît în Moldova, primele acte slavone cu această datare fiind din « anul 7095, iar dela naşterea lui Hristos 1587 ianuarie 5 [5], apoi din ianuarie 8 [6] şi ianuarie 11 [7]

În documentul din 7 ianuarie 1587, datarea se înfăţişează astfel: « de la Adam pînă acum în anul 7096, de la naşterea lui Hristos 1588 » [8]. Într-un act privat, din 9 septembrie 1598, « de la Adam în anul 7107 », era noastră apare sub denumirea « *de la naştere, 1598* » (anul modern fiind scris de data aceasta cu cifre arabe) [9]. În secolul al XVII-lea, anul erei noastre se întîmpină mult mai frecvent alături de veleat şi devine curent în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Cînd domnul muntean Vlaicu vodă dă două acte în limba latină, unul în legătură cu catolicii din Ţara Romînească[10], altul cu daniile de sate transilvănene către o rudă a sa[11], datarea urmează practica de cancelarie din Transilvania şi Ungaria, întrebuinţînd numai « anul domnului ».

În ceea ce priveşte datarea documentelor slavo-romîne din *Transilvania*, ea s-a făcut prin anii erei de la facerea lumii (de la Adam), ca în Moldova şi Ţara Romînească, sistemul cronologic de aici pentru acest gen de acte fiind mai mult sub influienţa cronologiei medievale moldovene, cum se va vedea la tratarea chestiunii începutului anului (a « stilurilor »). Cel mai vechi act referitor la Transilvania, datat cu anul grecesc, este grammata patriarhului constantinopolitan către mănăstirea din Peri (Maramureş) redactată în greceşte « în luna lui august, indiction 14, anul 6899 »[12].

Anul domniei. Acesta este iarăşi un sistem cronologic medieval, care a fost întrebuinţat mai ales în documentele din orînduirea feudală privitoare la Transilvania, datîndu-se după anii ce au trecut de la începutu lunei domnii. Acest element de datare se găseşte însă alături de anul erei noastre, în actele transilvănene şi alături de veleat (mai tîrziu de milesim) în actele moldovene şi muntene.

---

[1] M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 607—8, nr. 165 din 1395 ianuarie 5.

[2] *Ibidem*, p. 610, nr. 166; p. 618—19, nr. 169—170, din 1395 ante 6 ianuarie, 1400 martie 25.

[3] *Ibidem*, p. 613, nr. 167, din 1395 ianuarie 6.

[4] *Ibidem*, p. 753, nr. 183.

[5] *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. V, 1952, p. 275, nr. 288 şi p. 275—76, nr. 289.

[6] *Ibidem*, p. 281, nr. 292, copie slavă.

[7] *Ibidem*, p. 284, nr. 296.

[8] *Ibidem*, p. 278, nr. 291, cu observaţia că veleatul 7096 este greşit, iar cifra unităţilor de la milesim răzuită (p. 279, nota 1).

[9] *Ibidem*, vol. VI, p. 341—42, nr. 349. Era creştină este denumită « de la naştere » *(rojdestvo)* şi în actul privat dat de boierii Rudeni lui Stoica mare vistier la 13 ianuarie 1599 (7107) (cf. *ibidem*, p. 344, nr. 352 şi facsimil p. 530).

[10] *Ibidem*, B, XIII, XIV, XV, vol. I, p. 19—20, nr. 12.

[11] *Ibidem*, p. 23—25, nr. 18.

[12] E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Romînilor*, XIV$_1$, p. 15.

În *Moldova* şi *Ţara Romînească* anul domniei se întîmpină documentar foarte rar în secolul al XVII-lea, mai frecvent în secolul al XVIII-lea şi în primele decenii ale secolului al XIX-lea. Trebuie remarcat faptul că indicarea anului domniei apare de regulă în actele solemne.

În documentele redactate în slavoneşte, pe care Sigismund de Luxemburg, rege ungar şi împărat german, le acordă mănăstirilor oltene Vodiţa şi Tismana, formula datării are conţinutul: « de la naşterea lui Hristos anul 1418, iar de cînd sînt rege al Ţării Ungureşti ani 32 şi de cînd sînt împărat roman ani 8 » [1], sau, « de la naşterea lui Hs. anul 1420, de cînd sînt rege al Ţării Ungureşti ani 32, iar de cînd sînt împărat al romanilor ani 10 » [2], ori « după naşterea lui Hs. anul 1429, iar de cînd sînt rege al Ţării Ungureşti anul 43... împărat al romanilor anul al nouăsprezecelea, al cehilor al zecelea » [3].

În privilegiul dat de Matiaş Corvin mănăstirii Cozia păstrat în traducere veche, se vede data: « La anul de la naşterea lui Hs. 1473, şi stăpînire a noastră, Ţării Ungureşti, la 15 ani şi după încoronare noao ani şi al stăpînirii al Boiamiei la 4 ani » [4].

În documentele *Transilvaniei* datarea aceasta este frecventă începînd din secolul al XIII-lea. Dacă suveranul domneşte peste mai multe ţări, cum se prezintă situaţia cu Sigismund, se menţionează în act anii de domnie din fiecare stat.

În Ţara Romînească, hrisovul pe care Matei Basarab îl dă întru apărarea unor mănăstiri domneşti de exploatarea egumenilor greci este alcătuit « în luna decembrie a opta zi, anii de la zidirea lumii 7149, iar de la mîntuirea lumii 1640 şi al *domniei noastre al optulea an* » [5]. Brîncoveanu emite un hrisov la 14 mai 1713 (7221) « *întru al douăzecilea şi cinci ani din domnia domniei mele* » [6].

După introducerea domniilor fanariote, anul de domnie apare mai des în actele cancelariei domneşti, indicîndu-se în a cîtea domnie se află respectivul domn în Moldova sau Ţara Romînească, ştiut fiind că turcii treceau la scurte intervale de timp pe domni dintr-o ţară în alta pentru a stoarce prin acest joc sume de bani tot mai mari. Ca urmare a acestei practici de exploatare a poporului, Constantin Mavrocordat — căruia nu i se putea reproşa lipsa de spirit organizatoric şi iniţiativă în conducerea statului — a ajuns să numere zece domnii în ambele ţări.

PERIOADE CRONOLOGICE

În cronologie se întîmpină printre elementele de datare şi perioada sau ciclul, care cuprinde un anumit număr de ani, după împlinirea cărora şirul se repetă. O perioadă cu cel mai mare număr de ani ar fi aceea concepută de babilonieni, cu o durată de 17 000 000 de ani, numită « anul cel mare » sau « anul lumii », după a cărei împlinire ei socoteau că toate planetele ar reveni în linie dreaptă.

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, vol. I, p. 71—72, nr. 58.

[2] Se observă nepotrivirea anilor de domnie din acest act cu anii din documentul precedent: în 1418, avea 32 de ani ca rege şi la fel în 1420.

[3] *Ibidem*, p. 75, nr. 60.

[4] *Ibidem*, p. 88—90, nr. 76. Anii de domnie sînt indicaţi greşit şi aici.

[5] Cf. P. Teulescu, *Documente istorice*, Seria I, Bucureşti, 1860, p. 21.

[6] Al. G. Găleşescu, *op. cit.*, p. 52.

Olimpiada. Trecînd peste asemenea perioade ipotetice, să revenim puţin asupra olimpiadei, care — după cum am văzut — este o eră a grecilor, avînd originea la anul 776 î. e. n. Totodată însă, ea este şi un ciclu de patru ani, primul începînd la 776, care este an bisect ; olimpiada a doua începe la anul 772 î. e. n. iarăşi bisect şi tot aşa mai departe pînă la anul 1 al erei creştine, toţi anii indicînd perioada aceasta de patru ani fiind bisecţi. În anii erei după Hristos, numărul desemnînd olimpiada cade în anul următor bisectului. Olimpiada 195, anul 1, corespunde cu anul 1 al erei noastre ; olimpiada 196, 1, va cădea în anul 5 al erei noastre, deci primul an al ciclului nu mai este bisect. *Olimpiadele mai mici* de 195 sînt prin urmare anterioare erei noastre, iar acele de după 195 corespund erei noastre şi se numesc *olimpiade mari.*

Transformarea anilor olimpiadelor în anii socotiţi după era noastră necesită următoarele calcule:

Pentru *olimpiadele mici*, se scade o unitate din numărul olimpiadei date, restul se înmulţeşte cu patru, produsul obţinut se adună cu anul indicat din olimpiadă, iar suma rezultată se scade din 777. Să luăm, de exemplu, olimpiada 75, 1. Avem: 75 — 1 = 74 ; 74 × 4 = 296 ; 296 + 1 = 297 ; 777 — 297 = 480, deci olimpiada 75 corespunde anului 480 î. e. n. Dacă am avea olimpiada 75, 4, la produsul 296 am aduna 4 şi am avea suma 300, care scăzută din 777, ne-ar da anul 477 î. e. n.

La calculul *olimpiadelor mari* se fac aceleaşi operaţiuni ca la olimpiadele mici, dar aici nu scădem suma obţinută, ci din ea scădem 776. De pildă, olimpiada 220, 3 ; avem următoarele operaţiuni: 220 — 1 = 219 ; 219 ×4= 876 ; 876 + 3 = 879 ; 879 — 776 = 103 e. n.

Anul 395 al erei creştine, dată la care imperiul roman s-a divizat în imperiul de Apus şi imperiul de Răsărit (bizantin), corespunde olimpiadei 293,3, care este şi ultima [1]. Pe considerentul că sînt practice păgîne întrecerile olimpice au fost desfiinţate de împăratul Teodosie în 395.

Acest ciclu a fost larg folosit în cronologia grecilor, dar nu apare în documentele noastre medievale. Există în schimb un alt ciclu oriental, care a cunoscut o frecventă întrebuinţare atît în cronologia răsăriteană, cît şi în cea apuseană şi poartă numele indiction.

Indictionul este o perioadă de cincisprezece ani. Originea lui nu se cunoaşte, dar se pare că a fost întrebuinţat mai întîi în Egipt, de unde a trecut la romani, care i-au dat o utilizare de natură fiscală. Unii consideră că ciclul a fost introdus la Roma în vremea împăratului Hadrian (117—138), iar alţii susţin că a fost admis ca element de datare de către Diocleţian, în anul 297 şi s-a generalizat pe vremea lui Constantin cel Mare (313). În timpul împăratului bizantin Justinian (527—565) s-a decretat prin *Novella* 47, desemnarea anului şi prin indiction, avînd începutul la 1 septembrie, ca şi anul bizantin bisericesc. Nu interesează numărul ciclurilor trecute, ci numărul anului din ciclul 1—15.

Acest element cronologic a pătruns de timpuriu (secolul al XI-lea) şi în cronologia medievală occidentală sub denumirea *indictio.* Se mai întîlneşte încă în calendarele apusene moderne.

Pe cînd indictionul bizantin, răspîndit în perioada feudală la popoarele din sud-estul Europei şi deci şi la noi, are începutul constant la 1 septem-

---

[1] A. Giry, *Manuel de diplomatique*, p. 95. Concordanţa olimpiadelor mari cu anii erei noastre se poate urmări în tabela cronologică dată de autor la p. 177—183. În unele documente apusene din secolele X—XI, olimpiada se întîlneşte cu un sens special: perioadă de patru ani din cuprinsul domniei unui suveran (Giry, *op. cit.*, p. 96).

brie, indicţia apuseană are alte diferite date de plecare, cu alte cuvinte găsim la aceste popoare felurite stiluri indictionale, de unde survin şi unele dificultăţi în stabilirea concordanţei cu anul erei noastre.

Indictionul grec sau constantinopolitan se suprapune exact anului de la facerea lumii şi are acelaşi început. Primul ciclu indictional pleacă din anul 313 e. n., care este primul an indictional.

Acest element cronologic secundar însoţeşte mai totdeauna veleatul, uneori însă reprezintă singurul element pentru desemnarea anului, căci găsim documente datate prin indiction şi lună, fără an.

Alte stiluri indictionale. Indictionul *imperial* sau *bedan* (după numele învăţatului anglo-saxon Beda), cu începutul la 24 septembrie, întrebuinţat din secolul al IX-lea în cancelaria suveranilor din Franţa şi Germania pînă în secolul al XV-lea [1].

Indictionul *roman* sau *pontifical*, cu începuturi diferite: 25 decembrie, 1 ianuarie, 25 martie sau chiar la paşti (sărbătoare mobilă), stiluri ce corespund începutului anului practicat la un moment dat, în anumite cancelarii.

Pentru aflarea indictionului, dacă se dă veleatul, aplicăm formula $\frac{V}{15}$, iar restul împărţirii arată indictionul, cunoscînd că atunci cînd restul este zero (0), indictionul este 15, perioada indictională fiind încheiată. Ca să se calculeze indictionul unui document datat cu anul erei noastre (milesim), se folosesc formulele $\frac{M+3}{15}$ sau $\frac{M-312}{15}$, restul fiind indictionul.

Indictionul se calculează şi prin tabele cronologice [2], dar în acest caz trebuie avut în vedere că tabelele dau rezultate exacte numai pentru intervalul 1 ianuarie — 31 august din an, căci dacă se prezintă documente cu indictionul bizantin, care precede cu patru luni stilul de 1 ianuarie (perioada 1 septembrie — 31 decembrie), urmează să se adauge o unitate la indictionul dat de tabele pentru indictionul de 1 ianuarie. La fel se procedează cînd documentele ce ni se prezintă cuprind indictionul bedan (pentru intervalul 24 septembrie — 31 decembrie) sau indictionul imperial (pentru zilele 25—31 decembrie), adăugîndu-se o unitate la cifra indictionului din tabele.

Cînd se dă veleatul, este recomandabil să se calculeze indictionul prin împărţirea veleatului, iar nu prin a milesimului corespunzător.

În general indicţia este bine calculată.

De cele mai multe ori, indictionul însoţeşte elementele cronologice principale: veleat (milesim), lună, zi.

Indictionul în documentele moldo-muntene. În documentele cancelariei domneşti din *Moldova*, indictionul apare foarte rar şi numai la sfîrşitul secolului al XIV-lea şi începutul secolului al XV-lea, în actul lui Iuga vodă din 1399 (6908) noiembrie 28, indiction 8 [3] şi în acel emis de Alexandru cel Bun la 1415 (6923) iulie 12, indiction 8 [4].

---

[1] H. Grotefend, *op. cit.*, p. 9.

[2] Vezi tabela de la anexa XIII.

[3] *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, Bucureşti, 1954, p. 6, doc nr. 9, păstrat numai într-o traducere din secolul al XIX-lea.

[4] *Ibidem*, p. 38, nr. 44. Veleatul nu mai păstrează decît cifra miilor şi sutelor (69), iar zecile şi unităţile (23) s-au completat cu ajutorul indictionului (8) şi al sfatului

Îl mai găsim în actele greceşti şi slavoneşti date de soborul de mari chiriarhi ortodoxi, întrunit la Iaşi de Mihai Viteazul după cucerirea Moldovei în vara anului 1600 [1].

În *Ţara Romînească*, dimpotrivă, indictionul este mai des întrebuinţat în datarea actelor redactate în slavă sau greacă (secolele XIV-XVI) şi în general este bine calculat. Astfel, din numărul de treisprezece documente cu indiction, din a doua jumătate a secolului al XIV-lea — primul fiind din 1359 (6867) mai [2] — unul singur este greşit [3]. În secolul al XV-lea, cînd indictionul a cunoscut epoca lui de înflorire în Ţara Romînească, din cele 52 de acte (şapte privesc legăturile cu Braşovul) [4], numai zece au indictionul greşit şi sînt din: 1409 (6917), indictionul 3, în loc de 2 [5]; 1424 (6963) indiction 33, în loc de 3; 1431 (6940) indiction 11 în loc de 10; 1433 (6941) indiction 12 în loc de 14; 1436 (6944) indiction 12 în loc de 15; 1463 (6972) indiction 11 în loc de 12; 1464 (6973) indiction 14 în loc de 13 şi 1437 (6945) indiction 24 în loc de 15 (scrisoarea lui Vlad Dracul către braşoveni) [6].

În secolul al XVI-lea, utilizarea indictionului la datarea documentelor din Ţara Romînească începe să fie tot mai rară (în şase documente [7], dintre care trei au indictionul greşit) [8], iar în secolul al XVII-lea — din cîte ştim pînă acum — numai un document îl mai menţionează [9].

---

domnesc. De reţinut că indictionul se întîlneşte şi în cîteva inscripţii moldovene de la mănăstirile Rîşca (7066 mai 2), Hlincea (7169 noiembrie 20) şi biserica din Mălini (7269 august 7) pe o cruce ce se află azi la muzeul din Fălticeni. Indictionul de la Hlincea este 12 în loc de 14, celelalte sînt bine calculate.

[1] Cf. *Documente privind istoria Romîniei*, A, XVI, vol. IV p. 291—2; 294—5 şi 299 (nr. 355, 357—8 şi 363), în care înainte sau după data lunară figurează indictionul 13, corespunzător veleatului respectiv. Menţionăm şi scrisoarea patriarhului Ieremia către Petru Şchiopul refugiat în Tirol, care are data «luna noiembrie, indictionul al 7-lea»; ea a putut fi datată cu anul corespunzător, 1593 (sau veleatul 7102), prin indiction şi numele proprii din context (cf. *ibid.*, p. 95, nr. 120).

[2] *Ibidem*, B, XIII, XIV, XV, vol. I, p. 14, nr. 9.

[3] *Ibidem*, p. 21, nr. 14, doc. grec scris în «luna august indiction III».

În acest act veleatul lipseşte şi colectivul de specialişti a admis că a fost redactat în anul 1370, căruia îi corespunde indictionul 8 însă. Colectivul ar fi trebuit să motiveze, la observaţiile ce succed indicaţiei depozitului şi cotei, datarea propusă, deoarece dacă s-ar considera din anul 1365, indictionul ar fi bine calculat.

[4] I. Bogdan, *Documente şi regeste privitoare* la *relaţiile Ţării Romîneşti cu Braşovul şi Ungaria*, Bucureşti, 1902, p. 5, nr. I; p. 8, nr. IV (7 în loc de 17 data de lună); 10, nr. V; 13, nr. VIII; 23, nr. XVI; 50, nr. XLVI; 73, nr. LXXV.

[5] Cf. *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, vol. I, p. 65, nr. 48. Pentru celelalte documente menţionate, să se vadă p. 82, nr. 65; 92, nr. 79; 94, nr. 83 (este indictionul 11, nu 1 cum s-a imprimat); 96, nr. 85; 105, nr. 95; 125, nr. 115; 133, nr. 126; 138, nr. 130. În descrierea diplomatică a documentelor de la nr. 85, 95, 126 şi 130, colectivul nu arată că indictioanele sînt greşite.

[6] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 50, nr. XLVI.

[7] Cf. *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. I, p. 11, nr. 6 şi p. 16, nr. 9; *ibid.*, vol. II, 1951, p. 261, nr. 259; *ibid.*, vol. III, p. 105, nr. 123; p. 139, nr. 167; *ibid.*, vol. VI, p. 41, nr. 49.

[8] Sînt greşite indictioanele din doc. datate: 1539 (7048) septembrie 14, ind. 12 în loc de 13; 1559 (7068) septembrie 3, ind. 4 în loc de 3 şi 1560 (7069) septembrie 15, ind. 5 în loc de 4 (cf. vol. II, p. 261, nr. 259 şi vol. III, p. 105, nr. 123 şi 139, nr. 167).

[9] Cf. *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVII, vol. IV, p. 144, nr. 154. De observat că acest document s-a păstrat într-o traducere făcută de un Ghenadie ieromonah la leatul 7227 septembrie 2 şi acesta dă elementele cronologice secundare ale acestui veleat, iar nu pe ale anului 1622 (7130), deci e vorba de un indiction din secolul al XVIII-lea, în realitate. În afară de cluciul paştilor, toate celelalte elemente corespund veleatului 7226, iar nu lui 7227.

În documentele pe care patriarhii din Constantinopol, Ierusalim și Alexandria le dau pentru a confirma unele măsuri luate de domni sau boieri în Țara Romînească, după elementele principale de datare (an, lună și zi) apare și indictionul uneori [1].

Sînt documente în care indictionul se află alături numai de veleat (milesim), lipsind luna și ziua. De pildă, actul emis de Mircea cel Bătrîn, datat veleatul 6900, indictionul 15[2] și acel din cancelaria despotului sîrb Ștefan, cu veleatul 6914, indictionul 14[3].

Apar însă și documente în care datarea s-a făcut numai prin lună (fără zi) și indiction, cum sînt două documente în limba greacă, în care găsim: «luna lui august, indiction 3»[4] sau «luna lui octombrie, indiction 9»[5], indictionul ultim corespunzînd anului 1370, primul fiind greșit, iar actul datat după conținut.

Există și un act slavon prezentînd același mod de datare: «luna august, indictionul al zecelea», fixat în anul 1372 după indiction și conținut; dar mai avem *și* un altul, în care luna este însoțită de cifra indicînd ziua: «luna noiembrie 21 zile, indictionul 7»[6], al cărui an 1413 s-a stabilit prin indiction, numele domnului și numele unor boieri din sfatul domnesc.

Prezența indictionului printre elementele cronologice ale unui document dă putință arheografului să verifice — atunci cînd veleatul (respectiv milesimul) există — dacă acesta este pus exact, iar cînd lipsește ca o consecință a practicii de cancelarie ori a dispariției lui prin deteriorarea actului original sau — în cazul copiei — prin transcrierea defectuoasă, să-l restabilească.

Avem un document în copie slavă cu data «6870, indictionul 15, luna ianuarie 8[7]» (în traducerea veche este veleatul 6900), emis de cancelaria lui Mircea cel Bătrîn. Veleatului 6870 îi corespunde anul 1362 al erei noastre, dar atunci domnea bunicul lui Mircea, deci acest veleat este greșit. Indictionul 15 arată că actul original n-a putut avea decît veleatul 6900 [1392] sau 6915 [1407] din perioada de domnie a lui Mircea. Elemente din conținutul documentului determină să se admită datarea a doua: 6915 [1407]. Indictionul a ajutat în chip hotărîtor aici la precizarea datei.

Un alt document, în copie slavă, are data «decembrie 12 zile, anul 6900 <1391> indiction 33»[8] și este emis de cancelaria lui Dan al II-lea. Veleatul corespunde perioadei de domnie a lui Mircea cel Bătrîn, deci este greșit, dar nici cifra indictionului (33) nu-i valabilă. Care este data exactă a actului? Presupunînd că cifra zecilor (30) de la indiction nu este decît o scăpare de condei a copistului, luînd apoi în seamă numai cifra unităților (3) drept indiction și avînd în vedere anii de domnie ai lui Dan al II-lea, observăm că indictionului 3 îi corespunde anul 1424.

Într-o traducere veche ni s-a păstrat și documentul emis de Vladislav al II-lea, datat «luna lui august 7, văleat 6954 <1446> indictul 14»[9].

---

[1] Cf. Al. G. Gălășescu, *Eforia spitalelor civile*, p. 44 (doc. lui Samoil patriarhul Alexandriei, din 1715 iunie 15, «indiction 8»)
[2] *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, vol. I, p. 46, nr. 29.
[3] *Ibidem*, p. 50, nr. 33.
[4] *Ibidem*, p. 21, nr. 14.
[5] *Ibidem*, p. 22, nr. 15.
[6] *Ibidem*, p. 67, nr. 51.
[7] *Ibidem*, p. 53—55, nr. 38.
[8] *Ibidem*, p. 80—82, nr. 67.
[9] *Ibidem*, p. 122—123, nr. 113.

Dar în august 1446 domnea încă Vlad Dracul, deci veleatul este greşit. Aceasta o arată şi indictionul, care pentru anul 1446 este 9, în timp ce indictionul 14 corespunde veleatului 6959, respectiv anului 1451, cînd într-adevăr Ţara Romînească avea domn pe Vladislav al II-lea. Veleatul se rectifică şi de data aceasta prin indiction.

Un ultim exemplu îl oferă documentul transmis iarăşi într-o traducere veche, cu data «6947 <1439>, luna august 25... indiction 2»[1], emis de Radu cel Frumos. Numele domnului respinge veleatul 6947 cînd domnea Vlad Dracul, tatăl lui Radu. Indictionul acestui veleat este 2, dar el face parte din alt ciclu indictional, care nu poate fi cel următor, corespunzător veleatului 6962 (1454) cînd nu domnea Radu, dar este al doilea ciclu. În acest ciclu, indictionul 2 corespunde veleatului 6977, respectiv milesimului 1469, cînd în realitate stăpînea în Ţara Romînească Radu cel Frumos. Cum cifra unităţilor veleatului este 7, înseamnează că cifra zecilor a fost transcrisă greşit.

Desigur, prezenţa indictionului printre elementele cronologice secundare ale documentelor este foarte utilă pentru verificarea unor datări cînd actele nu se mai păstrează în original, dar ar fi greşit să se exagereze valoarea indictionului pînă acolo, încît să se nesocotească elementul cronologic principal în datare (veleat sau milesim), cînd avem în faţă acte originale.

Această precizare se impune cu necesitate, deoarece unii cercetători arheografi[2] admit în mod nefundat că veleatul 6940 din documentul original datat «noiembrie 17, văleat 6940, indiction 11»[3] este greşit, căci indictionul corespunzător acestuia ar fi 10 şi, prin urmare, trebuie să se considere pe baza cifrei indictionului 11, că veleatul este 6941, respectiv 1432 şi că diacul cancelariei a omis să scrie la veleat cifra unităţilor, 1.

La fel, veleatul 6944[4] [1436] ar trebui — se susţine — ca să fie 6942 [1434], fiindcă actul original are indictionul 12, corespunzător veleatului 6942 şi tot aşa, actul original cu data noiembrie 12, văleat 6972, indiction 11[5], are veleatul greşit, după indiction, şi trebuie să se admită veleatul 6971, corespunzător indictionului 11[6].

ÎNCEPUTUL ANULUI («STILUL»)

În orînduirea feudală, începutul anului a variat de la popor la popor şi de la epocă la epocă, întrebuinţîndu-se în aceeaşi ţară pentru o perioadă de timp un început de an sau «stil», pentru ca ulterior să se treacă la alte «stiluri». Cunoaşterea acestora este absolut necesară pentru a se putea face concordanţa datelor din documentele medievale cu sistemul modern de datare.

S-au folosit în evul mediu următoarele stiluri sau începuturi de an:

1 martie sau «stilul veneţian» (numit aşa fiindcă s-a uzitat de timpuriu şi pînă în 1797 la Veneţia); el începe cu două luni mai tîrziu decît stilul 1 ianuarie. Pentru a face concordanţa datelor documentelor, din lunile ianuarie —februarie, datate în acest stil trebuie să adăugăm la anul exprimat o unitate.

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, vol. I, p. 145, nr. 138.
[2] Cf. D. P. Bogda , în *Documente privind istoria Romîniei. Introducere*, vol. II, p. 118.
[3] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII, XIV, XV, vol. I, p. 92, nr. 79.
[4] *Ibidem*, p. 96, nr. 85 (veleatul 6944 iunie 25, indiction 12).
[5] *Ibidem*, p. 133, nr. 126.
[6] D. P. Bogdan, *op. cit.*, p. 119.

Stilul 1 martie a mai fost uzitat în secolele VI — VII în Franţa merovingiană, precum şi în Rusia pînă în secolul al XIII-lea. În mod greşit — cum vom vedea — s-a admis în vechea istoriografie că şi la noi a găsit întrebuinţare acest stil în Moldova.

25 martie (stilul bunei vestiri) a fost utilizat în cancelaria regilor francezi sub influenţa normandă (în secolele X — XI) iar în unele regiuni ale Franţei pînă în sec. XVI; în Anglia din secolul al XIII-lea pînă la 1 ianuarie 1752, în Italia mai ales la Florenţa, de unde i s-a spus şi *stilul florentin* [1]

Stilul de paşti (stilus gallicus sau «francez») adică începutul anului la paşti, deci un început instabil, deoarece paştile este o sărbătoare mobilă pe un interval de 35 de zile. Acest stil s-a folosit începînd din sec. XI în cancelaria regilor francezi pînă în anul 1564, cînd s-a adoptat stilul ianuarie.

1 septembrie sau stilul bizantin, eclesiastic, a fost întrebuinţat în imperiul bizantin, în Rusia (din secolul al XIII-lea pînă la 1700) şi în ţările romîne. Începe cu patru luni înainte de stilul 1 ianuarie.

25 decembrie sau stilul de crăciun a fost cel mai întrebuinţat în Germania (pînă în secolul al XVI-lea), în Anglia (din secolul VII pînă în secolul al XIII-lea) şi în ţările catolice. În cancelaria papală este întîlnit în secolele XIV — XVII şi denumit *stilus curiae Romanae.*

1 ianuarie sau stilul circumciziei, care cunoaşte în vremea noastră o întrebuinţare aproape generală, a pătruns anevoie în uzul popoarelor medievale. În cancelariile scandinave, se pare că acest stil cronologic se practica încă din secolul al XIII-lea. El este întîlnit sporadic şi în cancelaria ungară a secolului al XIII-lea. Stilul 1 ianuarie începe să fie folosit sporadic în acest secol şi în Polonia, unde devine dominant în veacul următor.

Germania, Franţa şi Spania îl adoptă în secolul al XVI-lea, cancelaria papală în secolul al XVII-lea, Rusia la anul 1700, nordul Italiei în 1749, iar Anglia în anul 1752 [2]. In Spania şi Portugalia s-a folosit acest stil în toată perioada întrebuinţării erei Spaniei [3].

PROBLEMA ÎNCEPUTULUI ANULUI («STILUL») ÎN ŢĂRILE ROMÎNE

În *Moldova* şi *Ţara Romînească* s-a întrebuinţat era bizantină constantinopolitană sau eclesiastică, veleatul începînd la 1 septembrie. Acest sistem de datare prin era de la facerea lumii a fost în uz aici pînă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, el apărînd sporadic — cum s-a arătat — şi în unele acte din primele decenii ale veacului al XIX-lea. Era de aşteptat, deci, ca în ambele ţări să se socotească începutul anului de la 1 septembrie, potrivit punctului de plecare al erei greceşti. Există totuşi o deosebire esenţială, deoarece în Moldova — contrar practicii din Ţara Romînească — pentru perioada anterioară deceniului opt din secolul al XVI-lea, anul începea la 1 ianuarie. Desigur, practica cronologică a cancelariei moldovene de pînă la 1572, constînd în nesocotirea aproape sistematică a datei de început a anului grecesc constantinopolitan, a fost influenţată de aceea a cancelariei feudale din Polonia, unde se întrebuinţa curent stilul 1 ianuarie începînd de prin anul 1364.

În vederea stabilirii momentului cînd şi în Moldova se adoptă stilul 1 septembrie, comitetul de redacţie al colecţiei de documente medievale

[1] A. Giry, *Manuel de diplomatique*, p. 107.
[2] H. Grotefend, *op. cit.*, p. 12 — 14.
[3] A. Giry, *op. cit.*, p. 106.

a luat în considerare două documente emise de Bogdan Lăpuşneanu la 5 noiembrie [1] şi 6 decembrie [2] 7076. Dacă s-ar admite stilul septembrie, ne-am afla în faţa unor acte din anul 1567, ceea ce nu-i posibil, fiindcă în acest an domnea încă Alexandru Lăpuşneanu, tatăl lui Bogdan; de aici concluzia că şi acum, ca şi mai înainte, se folosea aici stilul 1 ianuarie. Adoptarea stilului bizantin bisericesc de 1 septembrie s-a produs deci după 1568.

Un document ieşit din aceeaşi cancelarie moldoveană a lui Bogdan Lăpuşneanu, datat 7080 decembrie 29[3], arată că s-a folosit stilul septembrie, ca şi în Ţara Romînească, deoarece dacă s-ar face reducţia veleatului după stilul ianuarie, ar reieşi că actul s-a scris în decembrie 1572, cînd însă stăpînea în Moldova alt domn, Ioan Vodă cel Cumplit. În consecinţă, e vorba de un document din anul 1571, redactat într-un moment cînd în Moldova începea a-şi face loc stilul de 1 septembrie.

Un document de la Ioan Vodă cel Cumplit, cu data 7082 [1573] decembrie 21[4], confirmă faptul instaurării stilului bizantin şi în Moldova, fiindcă după stilul de 1 ianuarie ar fi un act din decembrie 1574, lucru imposibil, cînd se ştie precis că viteazul domn fusese ucis de turci încă din iunie 1574.

De aici s-a conchis că în primul an din domnia acestuia [1572] s-a introdus în Moldova anul cu începutul la 1 septembrie, ajungîndu-se astfel la un sistem cronologic unitar în practica de cancelarie a celor două ţări.

Această concluzie [5] la care a ajuns comitetul de redacţie al colecţiei de faţă, editată de Academia R. P. R., a pus capăt definitiv disputelor din istoriografia burgheză asupra sistemului cronologic din Moldova, întrebuinţat la datarea documentelor, a inscripţiilor şi în naraţiunea vechilor anale moldoveneşti.

Unii istorici burghezi au admis că în Moldova secolelor al XIV-lea şi al XV-lea se socotea începutul anului de la 1 septembrie[6] sau cînd de la 1 ianuarie, cînd de la 1 septembrie[7], neexistînd un sistem cronologic bine definit

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, A, XVI, vol. II, p. 181, nr. 188.

[2] *Ibidem*, nr. 189.

[3] *Ibidem*, vol. III, p. 3, nr. 6.

[4] *Ibidem*, p. 26—27, nr. 33.

[5] Publicînd broşura *Documente şi regeste*, vol. I (Documente moldoveneşti din secolul al XVI-lea), Iaşi, 1934, p. 48, C. I. Andreescu şi C. A. Stoide afirmă în prefaţă (p. 3): «Cît priveşte datarea, am ţinut seamă de concluziile la care a ajuns unul dintre noi după cercetarea întregului material, şi anume că anul de la 1 septembrie începe a fi utilizat în cancelaria moldovenească din timpul domniei lui Ion vodă Armeanul». Pentru anii 1568—1574, perioadă care interesează în discuţie, s-au publicat zece acte în regest (p. 17—18, nr. 44—53); dintre acestea, numai unul (nr. 50) este din răstimpul sept.-dec. ⟨28 decembrie 1572 (7081)⟩. Dar actul acesta putea fi şi din anul 1573, de aceea era necesar ca autorii să argumenteze concluziile, ceea ce n-au făcut. Cum nici materialul publicat nu era concludent, problema începutului stilului de 1 septembrie în Moldova a rămas deschisă pînă la apariţia vol. III (1571—1590) din colecţia prezentă, cînd s-a rezolvat în sensul arătat mai sus.

[6] Astfel I. Bogdan, editorul cronicilor moldovene scrise în slavoneşte, a susţinut că în aceste izvoare istorice anul se schimbă la 1 septembrie şi nu la 1 ianuarie, văzîndu-se obligat să constate că lupta de la Baia s-a dat la 14 decembrie 1466 (în loc de 1467), aceea de la Rîmnic (Cursul Apei) în 1472, (cf. I. Bogdan, *Cronice inedite atingătoare de istoria Romînilor*, Bucureşti, 1895, p. 38, 39), cînd de fapt evenimentele s-au petrecut cu un an mai tîrziu.

[7] A. D. Xenopol credea că «nu totdeauna cei vechi începeau a număra anul de la 1 septembrie şi că în multe cazuri ei îl socoteau începînd de la 1 ianuarie» (cf. *Istoria Romînilor*, vol. II, ed. a II-a, Iaşi, 1889, p. 268). Grigore Tocilescu era de părere că diecii şi cronicarii, «par a nu fi ţinut totdeauna seamă» de stilul 1 septembrie (cf. «Revista pentru istorie...», IV (1885), p. 486, n. 2).

asupra stilului. Ulterior, s-a admis că «în domnia lui Ştefăniţă începe să se întrebuinţeze în Moldova începutul anului de la facerea lumii la 1 septembrie» şi anume din anul 1520 [1].

Întrebuinţarea stilului bizantin apare ca o excepţie în cîteva documente de la sfîrşitul secolului al XIV-lea [2] şi începutul veacului al XV-lea [3], regula cronologică generală fiind stilul de 1 ianuarie.

În zilele noastre, nu mai departe, un membru al colectivului din Iaşi, D. Constantinescu, într-o scrisoare din 23 aprilie 1954, susţine cu tărie că «pînă la anul 1582, pentru aflarea anilor de la Hristos, se scad 5508 ani de la facerea lumii; după 1582, pentru aflarea anilor de la Hristos se scad 5508 ani de la 1 ianuarie—31 august şi 5509 ani pentru perioada de la 1 septembrie-31 decembrie (aceasta în legătură cu reforma calendarului din 1582)». Cu alte cuvinte, după părerea eronată a acestuia, în Moldova s-a practicat începutul anului de la 1 ianuarie pînă la reforma gregoriană din 5 octombrie 1582, cînd Moldova a fost «a doua ţară după Suedia, care a primit reforma» (adică stilul gregorian nou), dar a părăsit atunci stilul de 1 ianuarie şi a îmbrăţişat pe cel liturgic bizantin de 1 septembrie.

După cercetătorul de la Iaşi, Moldova era o ţară catolică în 1582, care îmbrăţişa reforma calendaristică a papei Grigorie al XIII-lea, păstrînd însă era de la Adam şi trecerea la stilul de 1 septembrie. Iată unde poate duce o greşită orientare în problemele de cronologie.

Istoriografia burgheză a mai admis că în cronologia moldovenească a secolelor XIV şi XV s-a întrebuinţat chiar şi stilul de 1 martie, susţinînd, prin condeiul lui D. Onciul, că pînă la sfîrşitul domniei lui Alexandru cel Bun «începutul anului se socotea, după cum reiese din examinarea datelor ce am putut controla — spune Onciul — de la martie» [4].

El îşi baza argumentarea pentru practica acestui stil în Moldova, pe documentul lui Roman I către regele polon, trimis din Suceava «duminică în ajunul bobotezei, anul domnului 1393», afirmînd că «în anul 1393 ajunul bobotezei nu cădea duminică, ci sîmbătă, iar duminică era în anul următor. Deci, actul este din 5 ianuarie 1394. Iată o probă sigură că aci începutul anului nu e socotit de la 1 ianuarie sau de la 1 septembrie, ci de la martie. Acelaşi calcul trebuie aplicat — continuă autorul — şi la actul lui Ştefan dat de asemenea din Suceava, în ziua de bobotează ⟨6 ianuarie 1395⟩» [5], considerat a fi din anul 1396.

Dar apare ciudat modul cum a putut autorul ajunge la această socoteală, fiindcă în 1393 ajunul bobotezei a fost într-adevăr duminică [6], aşa cum precizează documentul.

---

[1] C. Giurescu, *Cîteva cuvinte asupra vechii cronologii romîneşti*, în «Convorbiri literare», an. XXXIV (1900), p. 711 Pentru sistemul cronologic din cronicile moldoveneşti, cf. I. Vlădescu, *Inceputul anului în cronicile moldoveneşti pînă la Ureche*, în «Anal. Acad. Rom.», Mem. Secţ. Ist., seria III, tom. IV (1925), 32 p.

[2] Cf. doc. lui Iuga vodă, datat 6908 nov. 28, care nu poate fi decît din 1399, căci în februarie 1400 domnea Alexandru (vezi *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 6, nr. 9).

[3] *Ibidem*, p. 95, nr. 107, documentul lui Alexandru cel Bun, datat cu veleatul 6940 decembrie 20, corespunzînd anului 1431, deoarece în ianuarie 1432 tronul moldovenesc era ocupat de Ilie voievod.

[4] Cf. *Datele asupra anilor de domnie ai lui Alexandru cel Bun*, în «Anal. Acad. Rom.», seria II, tom. XXVII, 1905, p. 206.

[5] *Ibidem*, p. 206—207.

[6] Vezi tabelele de la anexele XI şi XII.

În ceea ce privește al doilea exemplu, datîndu-se prin ziua de bobotează «în anii de la nașterea domnului 1395», el poate constitui încă un argument împotriva ipotezei emise.

Documentul dat de Alexandru cel Bun în anul 6940 decembrie 20, socotit a fi anul erei noastre 1432, este în realitate din 1431, gr măticul aplicînd aici iarăși calculul bizantin, căci o scrisoare a lui Swidrigailo, din 30 martie 1432 [1], afirmă categoric că la această dată domnul moldovean nu mai trăia.

Pentru stilul de 1 septembrie în *Țara Romînească*, avem o mărturie importantă în documentul dat de Matei Basarab la 6 septembrie 1636 (7145), cînd domnul spune: «Într-aceia domnia mea singur am încălecat în zioa de s‹vea›ti Simeon stălpnic, anul nou, sept. 1, zi joi, în anul 7145 1636›, de am mers domnia mea cu toți boiarii și cu preoți și cu toți orașanii mari și mici și cu călugării de la sfănta Troiță, de am ocolit locul și am căutat hotarăle de spre Văcărești» [2].

Cît privește datarea actelor din *Transilvania* redactate în slavonă sau romînă, au fost istorici care au susținut că încă de la apariția primelor acte scrise aici, s-a folosit era bizantină cu începutul anului la 1 septembrie, ca și în Țara Romînească.

Într-o importantă lucrare arhivistică [3] apărută în anul trecut, pe baza unui important material documentar din secolele XVI—XVIII relativ la vechiul oraș Brașov, s-a ajuns la concluzia că în Transilvania s-a utilizat pînă în secolul al XVII-lea era bizantină, cu stilul de 1 ianuarie, ca și în Moldova, iar introducerea stilului bizantin bisericesc de 1 septembie a putut să se producă în perioada « după septembrie 1602 și înainte de octombrie 1612 » [4]. O dată adoptat, stilul septembrie s-a păstrat aproape constant în documentele secolelor XVII—XVIII din Transilvania datate cu era bizantină de la facerea lumii.

ELEMENTE CRONOLOGICE SECUNDARE

În izvoarele scrise medievale figurează, uneori, și alte elemente de datare, în afară de cele menționate anterior, «menite a fixa mai bine data alcătuirii actului sau inscripțiunii » [5]. Iată care sînt aceste elemente cronologice auxiliare:

Crugul soarelui (*cyclus solaris* — ciclul solar, la apuseni). Es'e o perioadă cronologică de 28 de ani, fără nici o legătură cu soarele, după a cărei împlinire zilele săptămînii cad iarăși pe aceleași date de lună. Anul comun are 52 de săptămîni și o zi, și dacă n-ar fi la patru ani anul bis ct, după trecerea unui ciclu de șapte ani, zilele săptămînii ar cădea la aceleași date ale

[1] Cf. G. Popovici, *Căderea ipotezei anului de la martie*, în « Epoca », an. XI (1905), nr. 82 din 7 iulie, unde acesta — unul dintre sprijinitorii stilului de 1 martie — renunță la această părere, conchizînd că « ipoteza anului de la martie pentru vremea lui Alexandru cel Bun trebuie privită drept căzută ».

[2] Arh. Stat. Buc., M-rea Radu vodă, I/13—14. În 1636, data de 1 septembrie a căzut într-adevăr într-o joi (cf. tabelele de la anexele XI, XII).

[3] *Catalogul documentelor romînești din Arhivele statului, orașul Stalin*, vol. I (1521—1799), editat de Arh. Stat. București, în 1955.

[4] *Ibidem*, p. XXI.

[5] N. Docan, *Despre elementele cronologice în documentele romînești*, în « Anal. Acad. Rom. », Mem. Secț. Ist., seria II, tom. XXXII (1910), p. 1 (353).

lunii ca în ciclul precedent, fiindcă presupunînd că un an comun a început într-o luni, el se va încheia tot luni, şi anul următor începînd marţi, va sfîrşi cu marţi, iar al treilea se va sfîrşi cu miercuri, al patrulea cu joi, al cincilea cu vineri, al şaselea cu sîmbătă, al şaptelea cu duminică, iar al optulea va începe iarăşi cu luni, adică ar deschide un nou *ciclu de şapte ani.*

Dar în sistemul nostru cronologic, după trei ani comuni intervine un al patrulea an, bisectul, care modifică regula fixată pentru ciclul de şapte ani comuni, astfel că numai după ciclul rezultat din înmulţirea 7×4, adică după 28 de ani, zilele săptămînii revin la aceleaşi date lunare.

Originea crugului soarelui sau începutul primului ciclu este, pentru răsăriteni, la anul 9 al erei noastre, care a căzut într-o marţi, iar pentru apuseni la anul 9 î. e. n., adică într-o luni. Cunoscînd ziua de săptămînă cu care începe ciclul, putem stabili lesne ordinea zilelor pentru întregul ciclu de 28 ani. Crugul soarelui indică numărul de ordine, în ciclul de 28 de ani, al anului dat. nu numărul ciclurilor scurse pînă la acel an.

Cînd se dă veleatul, crugul soarelui se află prin formula $\frac{V}{28}$, iar cînd se dă anul erei noastre (milesimul) prin formulele $\frac{M-8}{28}$ sau $\frac{M+20}{28}$, cunoscînd că restul împărţirii indică crugul, iar cînd nu există rest, crugul este 28. Ciclul solar al apusenilor se află prin formula $\frac{M+9}{28}$, luîndu-se în considerare cifra restului. De reţinut că litera V exprimă în studiul de faţă veleatul, iar M milesimul.

Începînd cu anul 1409 (veleatul 6917), pentru o perioadă de 532 de ani, în care treptat creşte numărul documentelor noastre, crugul fiecărui an se găseşte pe coloana a cincea din tabela de la anexa XXII, ce se află la sfîrşitul studiului (ex. anul 1565—7073 are crugul soarelui 17, adică este al 17-lea an din ciclul de 28 de ani).

În documentele medievale din *Moldova* nu figurează acest element cronologic secundar, fiind întîlnit numai în cîteva inscripţii din secolele XVI—XVII. El apare însă sporadic în actele interne din *Ţara Romînească*, primul fiind din 1421 (6929) iunie 1, unde crugul soarelui este arătat greşit 14, cînd în realitate este 13 [1], cum apare şi în tabela de la anexa XXII. Este, de altfel, singurul act muntean din secolul al XV-lea care conţine un atare element în datare. Din secolul al XVI-lea se cunosc pînă acum nouă documente cu crugul soarelui: 1502 februarie 25 [2], 1551 aprilie 1 [3], 1559 septembrie 3 [4], 1560 septembrie 15 [5], 1564 martie 31 [6], august 1 [7] şi decembrie 15 [8] 1568 septembrie 8 [9], şi 1589 mai 4 [10], dintre care unul singur este calculat

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, vol. I, p 76, nr. 62. Actul s-a conservat însă numai în copie slavă. Editorii nu semnalează eroarea de calcul.
[2] *Ibidem*, B, XVI, vol. I, p. 11, nr. 6.
[3] *Ibidem*, vol. III, p. 5, nr. 3.
[4] *Ibidem*, p. 105, nr. 123.
[5] *Ibidem*, p. 139, nr. 167.
[6] *Ibidem*, p. 187, nr. 222.
[7] *Ibidem*, p. 199, nr. 234.
[8] *Ibidem*, p. 206, nr. 242.
[9] *Ibidem*, p. 291, nr. 235.
[10] *Ibidem*, vol. V, p. 402, nr. 419

greşit [1]. Întrebuinţarea lui devine mai rară în secolul al XVII-lea, fiind întîlnit în două documente (1601 decembrie 7 [2] şi 1616 noiembrie [3]), greşit în primul. Într-un document din 1622 iunie 7, păstrat în traducere, se dau elementele cronologice ale veleatului 7227 [1718], însă ele corespund veleatului 7226 [4]. Crugul soarelui apare şi într-un zapis romînesc dat de stareţa Ecaterina de la m-rea Dintr-un lemn în veleatul 7224 decembrie 17, sub forma slavă « crug sliţu» 27 [5].

Mîna anului (*concurrentes, epactae majores, epactae solis*, la apuseni). Este elementul cronologic prin care se determină ziua de săptămînă cu care a început un an, cum şi ziua de săptămînă a unei date lunare. Stă în concordanţă cu crugul soarelui, fiecărui început de an din ciclul de 28 de ani corespunzîndu-i o anume zi din săptămînă (cf. tabela de la anexa XV).

Acest element cronologic se obţine prin afectarea cifrelor 1—7 celor şapte zile din săptămînă, în modul următor: marţi 1, miercuri 2, joi 3, vineri 4, sîmbătă 5, duminică 6, luni 7. Începutul cu marţi este în legătură cu ziua de început a primului an din ciclul de 28 de ani. Dacă vrem să determinăm ziua de săptămînă în care este 24 martie, avem în vedere că această dată precede cu două zile ziua de început a anului (ex. dacă anul începe marţi, adică are mîna anului sau concurenta 1, atunci 24 martie cade duminică şi am avea: duminică 1, luni 2, marţi 3, miercuri 4, joi 5, vineri 6, sîmbătă 7.

Pentru a afla mîna anului (perioada dela 1409 înainte) căutăm la anul dat pe coloana a şasea din tabela de la anexa XXII. Acest element cronologic se poate şi calcula, pentru stilul vechi, aplicînd formula; $\frac{M+\frac{M}{4}-3}{7}$ cunoscînd că M reprezintă anul (milesimul). Să luăm, de exemplu, anul răscoalei din 1821 şi să stabilim, ziua de săptămînă cu care a început. Aplicînd formula, avem: $1821+455-3=2273:7=324$, iar la împărţire restul este 5. Acesta reprezintă ziua sîmbătă cu care a început anul 1821, ceea ce se verifică prin tabelele de la anexele X , XII şi XXII.

Analizînd documentele privind *Ţara Romînească* observăm că acest element cronologic nu apare în secolul al XVI-lea sub denumirea «mîna anului», ci sub «epactă» sau «epacta anului», dar — după cum vom vedea — epacta propiu zisă reprezintă altceva. Prima menţiune a pseudoepactei se găseşte în documentul din 1551 aprilie 1 [6] sub forma «epacta 3», după crugul soarelui 3. Or, acestui crug îi corespunde mîna 3, pe cînd epacta ar fi trebuit să fie 28. Actul din 1559 septembrie 3 [7] conţine «epacta 1», alături de crugul 12; cel din 1560 septembrie 15 [8] «epacta 2», lîngă crugul soarelui

[1] Cf. doc. din 1568 (7077) septembrie 8, crugul soarelui 24, în loc de 21.
[2] *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVII, vol. I, p. 24, nr. 28 (este arătat crugul 25, în loc de 26).
[3] *Ibidem*, vol. III, p. 49, nr. 43.
[4] *Ibidem*, vol. IV, p. 144, nr. 154.
[5] Arh. stat. Bucureşti, Dintr-un lemn, IX/14. Anul erei noastre este dat în cifre arabe astfel « 17016 » [1716], ceea ce ar indica folosirea stilului 1 ianuarie pentru veleatul 7224. Dar crugul soarelui 27 şi al lunii 3 corespund veleatului 7223. Aceste forme vicioase şi neconcordanţele îngreuiază precizarea momentului redactării actului.
[6] *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. III, p. 5, nr. 3.
[7] *Ibidem*, p. 105, nr. 123.
[8] *Ibidem*, p. 139, nr. 167. Epacta ar trebui să fie 7.

13, iar alte două datate 1564 martie 31[1] şi august 1[2] au «epactă» sau «epacta anului 6». La fel, ultimul document din secolul al XVI-lea, cu «epactă», datat 1589 (7097) mai 4 [3], are «epacta 2».

Am adus aceste precizări, fiindcă nu suntem de acord cu următoarea definiţie asupra epactei: «În actele slave ale Ţării Romîneşti ea înfăţişează nişte cifre convenţionale, afectate cîte una la fiecare lună din an, cu ajutorul cărora se va ajunge la cunoaşterea zilei cu care a început fiecare lună din an şi apoi la aflarea zilei săptămînii, care corespunde oricărei zile dintr-un an» şi cu afirmaţia că «calcularea ei în acte este greşită» [4].

Se citează lucrarea cunoscută a lui Docan [5], dar acolo se precizează că «asemenea epacte definite astfel de autori din secolul al XVI-lea se numesc astăzi mai drept «*mînile lunilor*», căci acestea «sînt tocmai nişte cifre convenţionale... etc.». Apoi se prezintă în notă — după Docan — şi calculul epactei, fără să se observe însă că e vorba de epacta mare, iar exemplele ce urmează se referă neîndoios la «mîna anului».

Din secolul al XVII-lea cunoaştem pînă în prezent un singur document original romînesc, din 1601 (7110) decembrie 7, în care elementul cronologic de care ne ocupăm acum apare sub «mîna anului, 3» [6].

Mînile lunilor *(regulares solares mensium)*. Fiindcă am vorbit de «mînile lunilor», arătăm că ele reprezintă un element cronologic format din nişte cifre convenţionale, afectate lunilor din an, cu ajutorul cărora putem afla ziua cu care începe fiecare lună şi deci ziua săptămînii pentru orice dată dintr-un an oarecare. Aceste cifre sînt următoarele:

ian.	febr.	mart.	apr.	mai	iun.	iul.	aug.	sept.	oct.	nov.	dec.
1	4	4	7	2	5	7	3	6	1	4	6

Atribuirea cifrelor convenţionale, pe care computiştii medievali le numeau «epacte» sau «epactiile lunilor», s-a făcut presupunînd că luna ianuarie a unui an a început într-o luni, prima zi a săptămînii, şi s-a notat cu cifra 1. În ianuarie fiind patru săptămîni întregi plus trei zile, 1 februarie nu va începe decît în ziua a patra, respectiv cu joi; tot cu joi va începe şi 1 martie, fiindcă februarie are patru săptămîni în cap, deci va avea mîna lunii tot patru; 1 aprilie va fi duminică, adică în ziua a şaptea începînd de luni «mîna lunii 7». Şi tot în felul acesta se continuă cu celelalte luni ale anului.

Valoarea practică a acestui element cronologic stă în faptul că dacă adunăm mîna lunii cu mîna anului («vîrăţe-leato») unui an dat, obţinem «o sumă care exprimă în cifre ziua săptămînii cu care a început acea lună în anul respectiv, cifrele avînd valoarea următoare: luni, 1; marţi, 2; miercuri, 3; joi, 4; vineri, 5; sîmbătă, 6; duminecă, 7» [7]. Cînd suma este mai mare decît 7 se scade din ea 7 şi restul reprezintă ziua săptămînii.

Dacă scădem din ziua săptămînii (la 1 ale lunii) mîna lunii, obţinem mîna anului, cu observaţia ca atunci cînd cifra zilei săptămînii este egală

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. III, p. 187, nr. 222. Epacta mare ar trebui să fie 4.

[2] *Ibidem*, p. 199, nr. 234. Epacta ar fi 4.

[3] *Ibidem*, vol. V, p. 402, nr. 419.

[4] D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-romînă*. . . ., în *op. cit.*, p. 120 şi nota 1.

[5] N. Docan, *Despre elementele cronologice în documentele româneşti*, p. 21.

[6] *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVII, vol. I, p. 24, nr. 28. De observat că toate elementele secundare din dată aparţin veleatului 7109.

[7] Cf. N. Docan, *op. cit.*, p. 13.

sau mai mică decît mîna lunii, trebuie să majorăm ziua săptămînii cu 7, pentru a se putea face scăderea.

Pentru zilele 1 ianuarie — 24 februarie dintr-un an bisect, spre a obţine mîna anului, trebuie să mărim rezultatul dat cu o unitate [1].

Să luăm în considerare anul revoluţionar 1848. Avem data de 11 februarie, care a fost într-o miercuri şi vrem să aflăm prin ea mîna anului 1848. Dacă 11 februarie a fost miercuri, 1 februarie a fost duminică şi ei îi corespunde cifra 7. Mîna lunii februarie, potrivit tabloului dat, este 4 şi cifra care adunată cu 4 să ne dea 7 este 3; ea ar urma să fie mîna anului, însă 1848 fiind an bisect şi data propusă fiind cuprinsă în intervalul 1 ianuarie — 24 februarie, adăugăm la 3 o unitate şi astfel obţinem *mîna anului 4*.

Proba acestui calcul o putem face în modul următor: dacă 11 februarie a fost miercuri, 1 martie a fost luni şi acestei zile de săptămînă îi corespunde cifra 1. Mîna lunii martie este 4, căutînd cifra care adunată cu 4 să ne dea 1; acest lucru fiind cu neputinţă, căutăm cifra care adunată cu 4 să ne dea un total din care scăzînd 7 să rămînă 1. Găsim cifra 4 ($4 + 4 = 8$; $8 - 7 = 1$), deci 4 este mîna anului 1848.

Dacă vrem să aflăm ziua de săptămînă a datei de 9 iunie 1848, cînd s-a citit Proclamaţia de la Islaz, procedăm astfel: adunăm mîna anului 4 cu cifra mînii lunii iunie, 5, şi din totalul 9, scădem 7 şi rămîne 2, cifra ce corespunde zilei de marţi 1 iunie. Acum lesne putem afla că proclamaţia s-a citit miercuri 9 iunie.

În computul apusean, există un element cronologic numit regularii, care sînt de trei feluri: *regularii solare* (*regulares solares mensium, reg. mensium, reg. feriales, ad feriam calendariam inveniendam*), *regularii lunare* (*regulares lunares mensium, ad lunam calendarium inveniendam*) şi *regularii pascale* (*regulares pasche*). Dintre acestea, cele care corespund mînii lunilor de la răsăriteni sînt regulariile solare, adică nişte cifre convenţionale afectate la lunile anului şi care combinate cu mîna anului indică ziua de săptămînă cu care începe luna [2].

Dacă analizăm documentele Ţării Romîneşti din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, publicate în nouă colecţie, găsim un număr de trei în care figurează şi elementul cronologic « *epacta* », desemnînd nu mîna anului (« epacta anului »), ci « mîna lunilor ». Astfel, în documentul din 1 august 1564 (7072) [3], în formula datării apare alături de « epacta anului » (adică « mîna anului ») şi « epacta lunii » *4*. În actul din 11 decembrie 1564 (7073) [4] găsim

---

[1] Cf. N. Docan, *op. cit.*, p. 13—14.

[2] Cf. A. Giry, *Manuel de diplomatique*, p. 139. Se dă următoarea ordine: ianuarie 2, februarie 5, martie 5, aprilie 1, mai 3, iunie 6, iulie 1, august 4, septembrie 7, octombrie 2, noiembrie 5 şi decembrie 7, cf. şi H. Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung*, p. 8, unde se începe cu martie şi se dă următoarea ordine: martie 5, aprilie 1, mai 3, iunie 6, iulie 1, august 4, septembrie 7, octombrie 2, noiembrie 5, decembrie 7. Cît priveşte regulariile lunare, Giry arată că ele au servit computiştilor să afle vîrsta lunii la 1 a fiecărei luni, combinîndu-le cu epactele (*op. cit.*, p. 151), la fel Grotefend precizează că « sînt cifre de la 9 pînă la 18, care adăugate la epactele anilor dau vechimea lunii în prima zi de lună » (*op. cit.*, p. 7). De aceea, afirmaţia: « În regulariile lunare este vorba de nişte cifre convenţionale afectate lunilor, cu care putem afla ziua de săptămînă începătoare de fiecare lună; la noi li se zice *epacte* sau *mîna lunilor* » (A. Sacerdoţeanu, *Introducere în cronologie*, p. 33) trebuie rectificată, fiind vorba de regularii *solare*, iar nu lunare.

[3] *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. III, p. 199, nr. 123.

[4] *Ibidem*, p. 206, nr. 242.

« epacta » 6, iar cel datat 8 septembrie 1568 (7077)[1], la fel « epacta » 6. Acestea sînt « epactele lunilor » sau « mînile lunilor » septembrie şi decembrie, fiindcă mîna veleatului 7073 este 7, iar a veleatului 7077 este 5.

În ceea ce priveşte documentul din 1 august 1564 (7072), avem de observat că « epacta lunii » 4 nu corespunde tabloului mînii lunilor dat mai sus, unde pentru luna august avem cifra convenţională 3, nu 4. De mîna anului nu poate fi vorba, căci ea este pentru acest an 6. Poate fi, în schimb, sau epacta mare, un complement al temeliei, de care ne vom ocupa în paginile următoare, sau « mîna lunii » august, corespunzătoare unui sistem ce a luat în considerare începutul anului la 1 martie şi în care cifrele sînt cu o unitate mai mari pentru lunile martie—decembrie şi cu două unităţi pentru ianuarie—februarie [2].

Este de reţinut faptul că şi în unele inscripţii din Ţara Romînească elementul cronologic « mîna anului » apare sub denumirea « epacta », cum este de pildă aceea pusă pe mormîntul doamnei Elena din biserica fostei mănăstiri Radu vodă din Bucureşti, care, fiind lacunară, nu cuprinde veleatul, ci numai luna ianuarie 14 şi elementele secundare: temelia 23 şi « epacta » 2 [3]. Temelia 23 corespunde veleaturilor 7078, 7097 şi 7116, din perioada de domnie a « Mirceştilor » sau « Mihneştilor » şi epacta corespunzătoare este 28, deci cifra 2 nu reprezintă epacta mare, ci mîna anului care, numai pentru anul 7097, este 2. Prin acest element cronologic s-a restituit în mod precis veleatul [4]. făcîndu-se evidentă importanţa elementelor cronologice secundare.

Literele dominicale. Pentru aflarea zilei de săptămînă a unei date din an, cronologiştii apuseni au folosit metoda literelor dominicale, care sînt primele litere din alfabet (A — G) şi indică primele şapte zile din luna ianuarie a unui an, repetîndu-se pentru restul săptămînilor din anul respectiv. Acest element cronologic este în concordanţă cu mîna anului şi cu ciclul solar de 28 de ani.

Litera dominicală îşi primeşte denumirea de acolo că ea indică la ce dată din an sau în a cîtea zi din prima săptămînă a căzut prima duminică a unui an. Fiecare an, deci, este desemnat prin litera corespunzătoare primei lui duminici. S-a convenit că în mod constant, zilei de 1 ianuarie să-i corespundă litera *A*, iar celorlalte şase zile din prima săptămînă a anului să le corespundă: litera *B* pentru data 2 ianuarie, litera *C* pentru 3 ianuarie, litera *D* pentru 4 ianuarie, litera *E* pentru 5 ianuarie, litera *F* pentru 6 ianuarie, litera *G* pentru 7 ianuarie.

Astfel, dacă 1 ianuarie a unui an oarecare cade duminică, acest an va avea litera dominicală *A* şi toate duminicile acestui an vor fi notate cu aceeaşi literă.

Dacă 1 ianuarie va fi sîmbăta, duminica va cădea la 2 ianuarie şi va fi notată cu a doua literă din seria A—G, adică cu *B*; dacă 1 ianuarie va fi într-o vineri,duminica va cădea a treia zi, la 3 ianuarie şi va fi notată cu a treia literă *C*, procedîndu-se la fel pînă la ziua luni, care încheie în acest an prima săptămînă. Ea va fi indicată cu litera G, care arată că 1 ianuarie a căzut luni,

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. III. p. 291, nr. 335.
[2] Cf. N. Docan, *op. cit.*, p. 22.
[3] N. Iorga, *Inscripţii din bisericile Romîniei*, vol. I, Bucureşti, 1905, p. 246—247; cf. şi St. Nicolaescu, *Istoricul mănăstirii Sfînta Treime (Radu Vodă) din Bucureşti*, extras din revista « Bucureşti », nr. 1—2 (1937), Bucureşti, 1939, p. 13.
[4] N. Docan, *op. cit.*, p. 45.

iar duminica a fost la 7 ianuarie. Cu celelalte 51 de săptămîni ale anului respectiv, pînă la 31 decembrie, se va urma la fel, fiecare zi de săptămînă primind aceeaşi literă, care s-a atribuit zilei corespunzătoare din prima săptămînă.

Litera dominicală indică deci în a cîtea zi cade prima duminică a unui an, dar în acelaşi timp ea arată cu ce zi de săptămînă începe anul respectiv.

Am arătat, cînd am vorbit de crugul soarelui, că anul comun de 365 de zile, avînd 52 de săptămîni şi o zi, dacă începe cu ziua luni (1 ianuarie) sfîrşeşte tot cu luni (31 decembrie), iar anul următor va începe cu marţi (1 ianuarie). Să luăm, de exemplu, anul 1907. Căutînd în tabelele de la anexele XI şi XII, găsim că 1 ianuarie a acestui an a fost într-o luni şi tot într-o luni a căzut şi ultima zi a anului, 31 decembrie. Potrivit celor stabilite anterior, litera dominicală a acestui an este *G*, deci şi 1 ianuarie şi 31 decembrie vor fi notate cu *G*. Anul următor, 1908, va începe cu ziua de săptămînă marţi (1 ianuarie) şi va avea, conform celor convenite, litera dominicală *F*.

În concluzie, literele dominicale se schimbă în fiecare an şi merg în sens retrograd, în timp ce zilele cresc cu o zi la fiecare an, cum s-a văzut în exemplul dat: luni 1 ianuarie în 1907, marţi 1 ianuarie în 1908. Ar urma ca 1 ianuarie 1909 să fie într-o miercuri. Aici însă situaţia se schimbă, fiindcă anul 1908 este bisect, are 366 de zile sau 52 de săptămîni şi două zile (o zi mai mult decît anul comun, ziua bisectă care cade la 29 februarie). Acest an, începînd cu marţi nu se va termina tot într-o marţi, ci cu o zi mai tîrziu, din cauza zilei bisecte, deci într-o miercuri, iar anul 1909 va începe joi 1 ianuarie şi va avea litera dominicală *D*, în loc de *E*, cum s-ar fi întîmplat dacă ar fi fost comun anul 1908, deoarece a început cu litera dominicală *F*, dar a terminat cu *E*. în loc de *F*. Este de reţinut că litera dominicală *F* se menţine numai pentru lunile ianuarie şi februarie, iar la 29 februarie se schimbă pentru restul lunilor din an (martie — decembrie), luîndu-i locul litera *E*. În consecinţă, anul bisect are două litere dominicale, în cazul anului 1908 literele *F E*, prima pentru lunile ianuarie — februarie, şi ultima (*E*) pentru restul de zece luni ale anului.

Prin sistemul literelor dominicale putem afla foarte uşor zilele de săptămînă ale datelor lunare din diferiţi ani, fie ei comuni sau bisecţi, fie în stilul iulian (vechi) sau gregorian (nou), folosind tabelele de la anexele XI şi XII. Cercetătorul va trebui să aibă în vedere faptul că, atunci cînd anul dat este bisect, prima literă va fi valabilă numai pentru ianuarie — februarie, iar a doua literă, pentru restul anului.

Trebuie să se reţină faptul că tabela de la anexa XXII (calendarul perpetuu) cuprinde, începînd din anul 1583, literele dominicale ce corespund stilului iulian. Dacă este nevoie să se afle literele dominicale corespunzătoare stilului gregorian (nou), trebuie folosite tabelele de la anexele XI şi XII, unde există literele ambelor stiluri.

În documente medievale, litera dominicală apare sub numele *littera*, însă uneori litera este înlocuită cu cifra corespunzătoare (de exemplu, littera I=A, littera IV=D, littera VII=G) [1].

Crugul lunii (*cyclus lunaris*). Este o perioadă de nouăsprezece ani solari (sau 235 de luni sinodice, lunaţii), după a cărei împlinire fazele lunare revin la aceleaşi date ale lunilor. Acest element cronologic se bazează pe mişcarea lunii (lunaţia sau luna lunară, de care s-a vorbit anterior, la calendarul

[1] Cf. H. Grotefend, *op. cit.*, p. 4, şi A. Giry, *op. cit.*, p. 134—137.

lunar) şi a fost utilizat în evul mediu de biserică pentru calcularea sărbătorilor şi în special a paştilor.

Crugul lunii indică ordinea unui an într-un ciclu de nouăsprezece ani. Crugul unui an se obţine prin calcul, aplicînd următoarele formule: cînd se dă veleatul (V) $\frac{V}{19}$, iar dacă avem milesimul (M) $\frac{M-2}{19}$ sau $\frac{M+17}{19}$. Restul împărţirii indică crugul lunar al veleatului sau milesimului dat. Cînd la împărţire nu rămîne nici un rest (avem 0), crugul este 19.

Să nu se scape din vedere faptul că crugul unui an începe la 1 septembrie, o dată cu anul bizantin eclesiastic. Originea crugului lunii este anul 3 al erei noastre.

În documentele *Ţării Romîneşti* crugul lunii apare pentru întîia oară în datare, alături de crugul soarelui, la 1421 (6929) iunie 1 [1], însă greşit 12, în loc de 13. În secolul al XVI-lea, acest element cronologic figurează în aceleaşi documente [2] de care ne-am ocupat cînd am tratat crugul soarelui, lipsind numai în acel din 1589 (7097) mai 4 [3]. Apare însă şi singuratic (fără nici un alt element secundar) în documentul din 1602 mai 1 [4] (relativ la colonizarea arbănaşilor din Cerveni Voda în satul Călineşti-Prahova), deci nu «apare totdeauna alături de crugul soarelui» [5].

Cunoaştem pînă în prezent opt documente muntene din secolul al XVI-lea, care cuprind în datare şi crugul lunii, în şapte este bine redat, iar în al optulea — din 1568 (7077) septembrie 8—este greşit (8 în loc de 9)[6]. Apare greşit aici şi crugul soarelui, dar este exactă « epacta » (respectiv mîna anului). În documentele publicate, din secolul al XVII-lea (perioada 1601-1625), apar trei cu crugul lunii, în două fiind bine calculat, iar în unul greşit. Este de remarcat că în actul în care apare crugul lunii greşit, la fel greşite apar: crugul soarelui, temelia, mîna anului şi numărul de aur, toate corespunzînd veleatului 7109 iar nu lui 7110 decembrie 7 [7].

În inscripţiile Ţării Romîneşti din secolul al XVI-lea găsim notat crugul de unsprezece ori, fiind greşit în patru inscripţii. Crugul lunii apare şi în cîteva inscripţii din Moldova (din 1558 mai 2 [8], 1578 noiembrie 1 [9] şi 1761 august 7[10], fiind bine calculat în toate.

Cu totul sporadic, crugul lunii apare şi în secolul al XVIII-lea, o dată într-un zapis din veleatul 7224 decembrie 17 (crugul lunii 3, alături de crugul soarelui 27)[11] şi altădată în traducerea hrisovului din 1622 iunie 7, făcută de Ghenadie ieromonah la leatul 7227 septembrie 2 [12]. În primul act, crugul lunii 3, ca şi crugul soarelui 27, aparţin veleatului 7223; în cel de al

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, vol. I, p. 75—76, nr. 62.
[2] *Ibidem*, B, XVI, vol. I, p. 11 (1502 februarie 25) 24 şi 44; vol. III, p. 5, 105, 139, 187, 199, 206, 291, *ibidem*, B, XVII, vol. I. p. 24, 44; vol. III, p. 49.
[3] *Ibidem*, B, XVI, vol. V, p. 402.
[4] *Ibidem*, B, XVII, vol. I, p. 44.
[5] Cf. D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-romînă*, în *op. cit.*, p. 119.
[6] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. III, p. 291.
[7] *Ibidem*, B, XVII, vol. I, p. 24.
[8] N. Iorga, *Inscripţii din bisericile Romîniei*, I, p. 53—54.
[9] *Ibidem*.
[10] Inscripţie pe o cruce de la biserica din Mălini, aflată la Muzeul din Fălticeni.
[11] Arh. Stat. Bucureşti, M-rea Dintr-un lemn, IX/14 (orig. rom.).
[12] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. IV, p. 144.

doilea corespund veleatului 7226. Este aici o dovadă a superfluităţii sistemului din această epocă de destrămare feudală.

Pentru o perioadă de 532 de ani, începînd din 1409, crugul lunii fiecărui an se găseşte în a şaptea coloană a tabelei din anexa XXII.

Numărul de aur *numerus aureus* . ste elementul cronologic de la apuseni, care corespunde ciclului de nouăsprezece ani de la răsăriteni. După cum am arătat cînd ne-am ocupat de cronologia grecilor, acest ciclu a fost inventat de astronomul atenian Meton. El se deosebeşte de crugul lunii numai fiindcă are altă origine (anul 1 înaintea erei noastre), deci începe cu trei ani înainte de crugul lunii, a cărui origine este anul 3 din era creştină.

Numărul de aur al unui an se află prin tabela de la anexa XIV, iar concordanţa cu crugul lunii se poate urmări în tabela de la anexa XVI. El se şi calculează prin formulele: $\frac{V+3}{19}$ sau $\frac{M+1}{19}$, restul fiind numărul de aur, iar cînd restul este zero, numărul de aur este 19. Cînd se cunoaşte crugul lunii unui an, lesne se află numărul de aur, majorîndu-se cifra crugului cu 3.

La apuseni, numărul de aur este considerat identic cu ciclul lunar (*cyclus lunaris*), pe cînd în cronologia noastră, după cum am văzut, sînt două elemente cronologice distincte, avînd origini deosebite. Acest lucru îl arată şi prezenţa în unele documente medievale din Ţara Romînească şi în unele tipărituri vechi [1], a ambelor cicluri.

În documentele din 1559 septembrie 3, 1560 septembrie 15 şi 1564 decembrie 11 [2], apar numerele de aur 3, 4 şi 8, alături de crugurile lunare 19, 1 şi 5, ambele elemente cronologice fiind bine calculate. În actul din 1589 mai 4, numărul de aur e indicat a fi 2, dar în realitate este 13. [3] Şi în documentul din 1601 decembrie 7, numărul de aur apare greşit 15 în loc de 7 [4].

Temelia (*epactae lunares*, *epactae minores*, *adjectiones lunae*, la apuseni). Este elementul cronologic care la noi indică vîrsta lunii la o dată din an, mai ales cifra care exprimă această vîrstă « în ziua de 1 martie a unui anumit an» [5]. Apusenii numesc temelia «epactă» (cuvînt grecesc însemnînd «vîrstă») şi aceasta arată de cîte zile este sau ce vîrstă are luna la 22 martie (*sedes epactarum*) a unui an «sau cîte zile au trecut de la ultimul pătrar şi pînă la 22 martie» [6].

Cu alte cuvinte, temelia (epacta de la apuseni) exprimă diferenţa de zile dintre anul lunar, care are 354 de zile, şi anul solar de 365 de zile şi se bazează pe ciclul de nouăsprezece ani solari. Fiecărui an din ciclul lunar îi corespunde o temelie şi aceasta este cu unsprezece zile mai mare decît aceea a anului precedent. Astfel, presupunînd că apariţia lunii noi coincide cu 1 ianuarie, la 21 decembrie împlinindu-se douăsprezece lunaţii, cele unsprezece zile pînă la 1 ianuarie următor vor arăta vîrsta lunii faţă de anul solar ce începe. La începutul anului al doilea, ea va fi de 22 de zile, iar la cel de al treilea va

---

[1] În *Molitvenicul* slavon tipărit în anul 1545 la Tîrgovişte şi în *Apostolul* din 1547 figurează crugurile 4 şi 6, precum şi numerele de aur 7 şi 9 (cf. I. Bianu şi N. Hodoş *Bibliografia romînească veche*, vol. I, Bucureşti. 1903, p. 26 — facsimile — p. 29—30).

[2] *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. III, p. 105, 139 şi 206.

[3] *Ibidem*, B, XVI, vol. V, p. 402.

[4] *Ibidem*, B, XVII, vol. I, p. 24.

[5] N. Docan, *op. cit.*, p. 17 In studiul *Diplomatica slavo-romînă* citat (p. 120). definiţia lui Docan este continuată astfel: « adică primul pătrar, al doilea pătrar etc » ., şi se trimite la p. 18, unde nu există însă aşa ceva.

[6] Dr. Szentpétery, *Okleveltani Naptár* [Calendar de diplomatică], p. 10.

avea 33 de zile, de fapt va fi de trei zile, fiindcă lunaţiile se scad, interesînd numai vîrsta lunii (respectiv numărul de zile) din cadrul fiecărei lunaţii.

Între crugul lunii şi temelie există o concordanţă, crugului lunii 1 corespunzîndu-i temelia 14. La crugul lunii 16 avem temelia 29, iar la crugul 17, temelia 10, la crugul 18 temelia 21 şi la anul al 19-lea din ciclul lunar, temelia 2. La temelia 2, dacă adăugăm unsprezece zile, vom avea cifra 13, iar nu 14, care este temelia anului 1 din ciclul lunar şi în asemenea condiţii temelia nu s-ar mai putea repeta, rămînînd cu o unitate în urmă. Pentru corectarea acestui neajuns, a fost necesar să se adauge o unitate la temelia anului 17, devenind astfel 11, în loc de 10, la temelia anului 18, 22 în loc de 21 şi la temelia anului 19, 3 în loc de 2. În consecinţă, anii 17, 18 şi 19 din ciclul lunar pot avea temeliile 10, 21 şi 2 sau 11, 22 şi 3. Unitatea adăugată la temelia anului al şaptesprezecelea din ciclul lunar se numeşte *saltul lunii*. La apuseni, fiind o altă concordanţă între ciclul lunar şi epactă, *saltus lunae* se produce la epacta anului nouăsprezece. Trebuie ţinut în seamă faptul că schimbul temeliei se face la 1 septembrie, urmînd calendarul eclesiastic bizantin.

Pentru aflarea temeliei unui an oarecare, este necesar mai întîi să aflăm crugul lunii anului dat, printr-una din metodele indicate, apoi recurgem la tabela de la anexa XVI, care cuprinde concordanţa dintre crugul lunii şi temelie. În ciclul de 532 de ani, începînd cu anul 1409, temelia oricărui an se găseşte în coloana a opta a tabelei de la anexa XXII.

Temelia se poate şi calcula, cînd se dă veleatul, prin formula: $\frac{\text{Cr. lun.} + 3 \times 11}{30}$, restul indicînd temelia. Cînd se dă milesimul, se procedează în modul următor: milesimul se împarte la 19, la restul împărţirii se adaugă 1, totalul obţinut se înmulţeşte cu 11, iar produsul se împarte la 30, avîndu-se în vedere iarăşi restul, căci cifra acestuia este temelia. Dacă la împărţire nu rămîne rest, operaţia se face cu cifra 1 ce trebuia adunată la rest, iar dacă produsul este mai mic decît 30, atunci el este temelia [1].

Din documentele Ţării Romîneşti ce s-au publicat în colecţia Academiei R.P.R., perioada 1247 — 1500, rezultă că temelia apare aici pentru prima oară la 26 aprilie 1500 (7008) [2]; avem însă un alt act slavon, anterior, emis de Vlad Ţepeş în Braşov, la 7 octombrie 1476 (6985), înaintea plecării cu oşti în Ţara Romînească pentru a-şi relua tronul, prin care confirmă negustorilor braşoveni vechile privilegii comerciale şi în datarea lui apare şi temelia 4 [3].

Mai avem un document din 1500 (7009) decembrie 13 [4], în care apare cifra temeliei 29, dar aceasta ar corespunde numai dacă ar fi veleatul precedent, 7008, respectiv milesimul 1499, findcă este vorba de o lună din perioada septembrie — decembrie. Pentru veleatul 7009, temelia este 11, deci diacul a greşit.

Începînd din 1502 (7010) februarie 25 [5] şi pînă la 1569 (7077) ianuarie 8 [6] găsim un număr de opt documente ce cuprind în datare şi temelia [7].

---

[1] Cf. N. Docan, *op. cit.*, p. 18—19.
[2] *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, vol. I, p. 268.
[3] Cf. I. Bogdan, *Relaţiile...*, Bucureşti, 1905, p. 95—7.
[4] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII, XIV, XV, vol. I, p. 272, nr. 289.
[5] *Ibidem*, B, XVI, vol. I, p. 11, nr. 6, fotografie după orig. slavon.
[6] *Ibidem*, B, XVI, vol. III, p. 302, nr. 349, original slavon.
[7] Doc. din: 1551 aprilie 1, 1559 septembrie 3, 1560 septembrie 15, 1564 martie 31, august 1 şi decembrie 11.

Analizînd datarea acestor opt documente, constatăm că în şase dintre ele (1502 februarie 25, 1551 aprilie 1, 1559 septembrie 3, 1564 martie 31, august 1 şi decembrie 11) temelia corespunde tabelei, dar în două documente temelia este greşită şi anume în cel din 1560 (7069) septembrie 15, unde este notată cu cifra 4 (în loc de 14) [1] şi din 1569 (7077) ianuarie 4, unde apare sub cifra 1 în loc de 12 [2].

Dacă cercetăm documentele muntene din perioada 1601 —1625, observăm că numai două au în datare temelia şi anume unul din 1601 (7110) decembrie 7 [3] şi altul din 1616 noiembrie [4], primul romînesc, al doilea slavon. În cel dintîi, temelia este 6 în loc de 7, aproape toate elementele cronologice secundare corespuzînd veleatului 7109; iar la cel de al doilea, temelia este 2 în loc de 3, aici făcîndu-se compensarea, fiind în legătură cu saltul lunii.

Temelia apare şi în unele inscripţii din Ţara Romînească. Dintr-un număr de treisprezece atare inscripţii din secolul al XVI-lea, şapte au temelia *(osnovanie)* corespunzătoare, iar în şase ea este greşit dată [5].

Epacta. Am arătat în paginile anterioare că în şase documente muntene din secolul al XVI-lea apare un element cronologic sub denumirea « epacta, ipacta, epacta anului », care corespunde « mînii anului », inexistentă cu acest nume în actele amintite [6].

Totodată, în trei documente din acelaşi secol figurează un element cronologic cu numele iarăşi « epacta », dar de data aceasta reprezintă « mîna lunii » în două dintre ele [7], pe cînd în documentul datat 1 august 1564 (7072) găsim « epacta anului » 6 şi « epacta lunii » 4, prima epactă desemnînd « mîna anului », a doua « mîna lunii » august din 1564 [8]. Fiindcă temelia acestui an

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. III, p. 139, nr. 167. Crugurile sînt calculate bine, indictionul este greşit 5 în loc de 4. Actul este redactat în slavoneşte şi nu trebuia omis la analiza diplomatică făcută în cadrul studiului respectiv.

[2] *Ibidem*, p. 302, nr. 349. Este singurul element cronologic secundar cuprins în datarea actului. Este redactat în limba slavă şi trebuia luat în considerare în studiul de diplomatică.

[3] *Ibidem*, B, XVII, vol. I, p. 24, nr. 28.

[4] *Ibidem*, vol. III, p. 49, nr. 43.

[5] N. Iorga, *Inscripţii din bisericile Romîniei*, vol. II (în *Studii şi documente*, XV), p. 49, nr. 138, publică inscripţia de la biserica din Găiseni săpată pe piatră tombală a lui jupan Vintilă, fără an, luna iunie 7, temelia 15, crugul soarelui 3. În *ms.* 730 de la Arh. stat. Bucureşti, f. 42, se află lectura făcută de D. Papazoglu: crugul soarelui 13, al lunii 12 şi temelia 15. Crugul lunii 12 şi temelia 15 corespund veleatului 7042 [1534], în consecinţă inscripţia trebuie admisă a fi din anul 1534. N. Docan (*op. cit.*, p. 38), necunoscînd lectura Papazoglu şi avînd în vedere că temeliei 15 îi corespunde crugul lunii 12, conchide că crugului soarelui 3 şi al lunii 12 le răspunde numai anul 1439, însă inscripţiile monumentului fiind din secolele XVI—XVII, admite a fi din această vreme. Lectura lui Papazoglu a rezolvat problema, demonstrînd totodată utilitatea consultării materialelor de acest gen, ceea ce am făcut cît timp am condus colectivul de inscripţii de la Institutul de Istorie (pînă în iunie 1955).

[6] Cf. doc. din 1551 aprilie 1, 1559 septembrie 3, 1560 septembrie 15, 1564 martie 31 şi august 1, 1589 mai 4. Ultimele trei acte nu i-au fost cunoscute lui Docan.

[7] Doc. din 1564 (7073) decembrie 11 şi 1568 (7077) septembrie 8, care iarăşi nu au fost cunoscute de Docan.

[8] Cf. *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. III, p. 199. Nici acest interesant document, din punct de vedere cronologic, nu a fost cunoscut de Docan.

este 17, cifra 4 poate reprezenta « mîna lunii », dacă luăm în considerare sistemul cu începutul anului de la 1 martie, dar tot așa de bine ar putea să indice și un alt element cronologic numit « *epacta mare* ».

În pisania mănăstirii Tutana, din fostul județ Argeș, purtînd data 1582 (7091) septembrie 10 [1], găsim și elementul cronologic « luna epactă » 4, alături de crugul soarelui 7. Veleatul 7091 are crugul lunii 4 și lui îi corespunde temelia 17, iar acestei temelii îi corespunde « epacta mare » 4. Cifra 4 reprezintă, deci, o epactă deosebită de «epacta anului » (mîna anului), care este 1, și de « epacta lunii », care pentru septembrie este 6 sau 7. Aceasta este *epacta*, căreia, spre a se deosebi de celelalte, i se mai spune și « *epacta mare* ». Ea este folosită de computiști în secolul al XVIII-lea și stă — în ciclul de nouăsprezece ani — în concordanță cu temelia, cifra epactei mari fiind un complement al temeliei pînă la 21 (dacă temelia este inferioară acestei cifre) sau pînă la 51. Epacta aceasta indică deci a 21-a sau a 51-a zi, adică ziua în care cade al treilea pătrar al lunii, interesînd acel din luna martie [2].

Pentru a afla epacta unui an dat, ne folosim de tabela de la anexa XVI, unde este înfățișată concordanța dintre temelie, crugul lunii și epactă. Ea se poate însă și calcula cînd ni se dă anul, în chipul următor: după ce stabilim crugul lunii anului respectiv, adunăm 3 la crug, suma obținută o înmulțim cu 19, iar produsul înmulțirii îl împărțim la 30 și din restul împărțirii scădem 9. Restul obținut la această ultimă operație este epacta, iar cînd el este mai mic decît 9, se adună cu 30 și din totalul realizat scădem 9 [3].

Dacă la epactă adăugăm cifra 5, numărul obținut arată la cîte zile după 21 martie cade *luna plină pascală* convențională sau *legiuita fască*. Astfel, dacă un an are crugul lunii 11, epacta lui este 17, 17 + 5 = 22 de zile, deci la 22 de zile după 21 martie va cădea luna plină pascală, adică la 12 aprilie (21+22=43—31=12 A). La crugurile lunii 2, 10, 13 și 18, cărora le corespund epactele 26, 28, 25 și 29, pentru a afla legiuita fască scădem din totalurile 52, 54, 51 și 55 cifra 30, în loc de 31, iar restul reprezintă fasca din luna martie 22, 24, 21 sau 25, potrivit tabelei de la anexa XVI.

Cînd anilor dați le corespund crugurile lunii 17, 18 și 19, aplicînd formula dată pentru calcul vom obține cifrele 11, 30 și 19, deci niște epacte mai mari cu o unitate decît cele prevăzute în tabela de concordanțe de la anexa XVI. Aceste epacte sînt complementele temeliilor 10, 21 și 2, care — după cum s-a arătat la tratarea temeliei — trebuie majorate cu o unitate (saltul lunii) pentru ca ciclul temeliei să se poată repeta [4].

Ciclul pascal *(cyclus paschalis, cyclus lunisolaris)*. Este o perioadă de 532 de ani, care reprezintă produsul înmulțirii numărului 28 (crugul soarelui) cu numărul 19 (crugul lunii) sau, altfel zis, este cel mai mic multiplu comun al acestor două numere (19 × 28 = 532 ani), după expirarea cărui ciclu « toate elementele cronologice, afară de indiction, revin la punctele de plecare pe care

---

[1] Gr. Tocilescu, *Raporturi asupra cîtorva mănăstiri, schituri și biserici din țară*, în « Anal. Acad. Rom. », seria II, tom. VIII, București, 1888, p. 229.
[2] Cf. N. Docan, *op. cit.*, p. 23.
[3] *Ibidem*.
[4] *Ibidem*, p. 24.

le aveau în anul întîi al ciclului »[1], sau zilele anului şi fazele lunii revin la aceleaşi date. Ciclul pascal se mai numeşte şi *calendarul perpetuu*, şi primul an al unui ciclu pascal este şi primul an al ciclului solar şi al celui lunar, adică are crugul soarelui 1 şi crugul lunii iarăşi 1, iar ultimul an al ciclului are crugul soarelui 28, al lunii 19[2].

Ciclul de 532 de ani s-a numit pascal, fiindcă serveşte şi pentru stabilirea datei sărbătorii paştilor. Acest ciclu începe de la anul 345 (la douăzeci de ani după conciliul de la Niceea) şi ţine pînă la 877, cînd începe al doilea ciclu, care se întinde pînă la anul 1409, cînd porneşte al treilea ciclu, care a luat sfîrşit în anul 1940; în 1941 a început al patrulea ciclu pascal[3].

Pentru a uşura aflarea elementelor cronologice secundare ale unui an oarecare, pentru data paştilor şi concordanţa dintre anii erei bizantine, erei creştine şi erei hegirei, am alcătuit tabela de la anexa XXII, cuprinzînd ciclul de 532 de ani (anii 1409-1940). Cu această tabelă se poate verifica exactitatea unui element cronologic din datarea unui document oarecare, emis în perioada menţionată. Dacă anul dat este înainte de 1409, trebuie să aflăm locul pe care el îl ocupă în cadrul ciclului de 532 de ani. Pentru aceasta împărţim veleatul la 532 şi restul împărţirii va fi numărul de ordine al anului respectiv. Avem, de pildă, documentul dat de Vladislav I în Argeş la 16 iulie 1372[4]. Pentru a afla ordinea lui în ciclul pascal îi adăugăm numărul 5508 şi aflăm veleatul (1372 + 5508 = 6680). Împărţind 6680 la 532 obţinem restul 496, care arată că anul 1372 este al 496-lea în ciclul al doilea (877-1408). În tabela de la anexa XXII (calendarul perpetuu) căutăm anul 496 pe prima coloană şi constatăm că are crugul soarelui 20 şi al lunii 2. Prin împărţirea restului 496 cu 28 şi cu 19 obţinem resturile 20 şi 2, care reprezintă tocmai crugurile veleatului 6680 sau ale milesimului dat 1372, lucru ce se verifică prin aplicarea formulelor cunoscute de calcularea celor două cruguri.

Cînd avem milesimul şi vrem să cunoaştem numărul de ordine al acestuia în ciclul pascal (anul ciclului pascal), scădem din milesim cifra ultimului an al ciclului pascal precedent şi restul este rangul pe care milesimul dat îl ocupă în ciclul pascal (ex.:1372-876 = 496, adică acelaşi rest ca şi la împărţirea veleatului prin 532). Este de preferat însă să se calculeze prin veleat.

REGULA STABILITĂ PENTRU DATA SĂRBĂTORIRII PAŞTILOR

Ciclul pascal a fost inventat de biserica creştină pentru a se putea fixa data sărbătorilor de peste an. Acestea sînt de două feluri : *fixe* şi *mobile* (schimbătoare). Printre sărbătorile fixe sînt: sf. Vasile (1 ianuarie), boboteaza (6 ianuarie), Întîmpinarea domnului sau « stretenie gospodi » în slavă (2 februarie), Buna vestire — « blagoveştenie » (25 martie), sf. Gheorghe (23 aprilie), Constantin şi Elena (21 mai), Naşterea sf. Ioan — « sînziene » sau « drăgaica » (24 iunie), sf. apostoli Petru şi Pavel (29 iunie), sf. Ilie (20 iulie),

---

[1] N. Docan, *op. cit.*, p. 24, cf. şi V. Gheorghiu, *Noţiuni de cronologie calendaristică şi calcul pascal*, Bucureşti, 1936, p. 43.

[2] N. Docan, *op. cit.*, p. 25.

[3] P. Donici, *Calendarul bisericii de răsărit în stil vechi şi stil nou*, Craiova, 1898, foaie nenumerotată după p. 118.

[4] *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, vol. I, p. 23—25 (corect, 15 iulie). Data lunară este dedusă, fiind exprimată printr-o sărbătoare.

Schimbarea la faţă ——« preobrajenie » (6 august), Sîntămăria mare — « Uspenia » (15 august), Sîntămăria mică — « rojdestva bogorodiţi » (8 septembrie), sf. Parascheva — « vinerea mare » (14 octombrie), sfinţii voevozi Mihail şi Gavril (8 noiembrie), Intrarea în biserică — « văvedenie bogorodiţi » (21 noiembrie), sf. Nicolae (6 decembrie), crăciunul sau « Naşterea domnului » « rojdestvo gospodi » (25 decembrie).

Cea mai importantă sărbătoare mobilă este paştile şi de data cînd cade aceasta depind datele celorlalte sărbători schimbătoare. Printre acestea avem: floriile — « nedelia ţveatonoşna » (duminica premergătoare paştilor), Înălţarea domnului — « văsnesenie gospodni » sau « ispas » (40 de zile după paşti), rusaliile — « peatideseatniţa » (a cincizecea zi după paşti), Duminica tuturor sfinţilor sau Duminica mare (prima după rusalii).

Creştinii din primele veacuri ale erei noastre serbau paştile în prima duminică după 14 Nisan (cînd era paştile evreilor o dată cu luna plină), deci în prima duminică după lună plină, după echinocţiul de primăvară. Se întîmpla însă ca nu toţi creştinii să serbeze sărbătoarea Învierii în aceeaşi duminică, fiindcă alexandrinii din Egipt considerau echinocţiul la 21 martie, iar romanii la 18 martie; alexandrinii foloseau ciclul lunar de nouăsprezece ani, pe cînd cei din Roma un ciclu de şaisprezece ani; cei dintîi serbau paştile în prima duminică după echinocţiu, iar romanii, cînd după prima, cînd după a doua duminică după echinocţiu [1].

Această lipsă de unitate a lumii creştine în ce priveşte data cînd trebuie serbat paştile a fost eliminată de către conciliul din Niceea (325), care a hotărît, în legătură cu epoca de sărbătorire a paştilor, următoarele:

Să se serbeze paştile de către toţi creştinii (orientali şi occidentali) în aceeaşi duminică şi anume în prima duminică după lună plină, după echinocţiul de primăvară (adică după 21 martie, căci la acea dată echinocţiul cădea la 21 martie).

Prin stabilirea acestor principii, conciliul adopta un calendar lunaro-solar în ce priveşte data paştilor, urmînd ca paştile să se sărbătorească în funcţie atît de poziţia soarelui pe ecliptică, cît şi de fazele lunii, adică nu înainte de 21 martie, deci de la 22 martie înainte pînă la 25 aprilie (martie şi aprilie fiind luni pascale).

Posibilitatea căderii paştilor într-o perioadă de 35 de zile se explică astfel: dacă luna plină din martie cade în ziua echinocţiului (21 martie) şi aceasta este într-o sîmbătă, atunci paştile pot fi duminică 22 martie (limita inferioară); pe cînd, dacă luna plină se produce la 20 martie (înainte de echinocţiu) atunci trebuie să aşteptăm luna plină următoare, ce cade peste treizeci de zile (la 18 aprilie) şi dacă această dată lunară se întîmplă să fie într-o duminică, paştile trebuie să se serbeze în duminica următoare, la 25 aprilie care este limita superioară a acestei sărbători [2].

Sinodul din Niceea a stabilit ziua de 21 martie ca dată a echinocţiului de primăvară, aceasta după calendarul iulian, care după cum am văzut mai înainte nu este egal cu anul astronomic, ci mai lung decît acesta cu 11 minute şi 14 secunde, avînd 365,25 de zile, pe cînd anul tropic are 365,2422 de zile. Din această cauză, după 128 de ani iuliani, se produce între anul iulian şi anul tropic un decalaj de o zi, ceea ce face ca data echinocţiului

[1] V. Gheorghiu, *Noţiuni de cronologie*, p. 35.
[2] D. Mirescu, *Teoria calendarului*, Bucureşti, 1896, p. 25.

să rămină in urmă cu trei zile in patru sute de ani. În lumea occidentală s-a ajuns la convingerea — in sec. XVI — că este necesară o corectare a calendarului iulian şi astfel s-a făcut reforma gregoriană.

Înainte de a trece la prezentarea principiilor acestei reforme calendaristice, găsim util să arătăm că din frămintarea celor ce urmăreau să stabilească duminica in care să se serbeze paştile a rezultat ciclul pascal, care a fost conceput mai intii de călugărul egiptean Anianus prin secolul al V-lea, şi in secolul al VI-lea a fost preluat de Dionysius Exiguus in tabela lui pascală, alcătuită pentru perioada 532-626, şi avind 8 coloane (număr majorat de pascaliologi ulteriori), in prima indicindu-se anii erei noastre, apoi indictioanele, epactele, ciclurile lunare, luna plina pascală *(luna quarta decima pasche)*, duminica paştilor [1].

Cheia paştilor *(cliuci pashi)*. Am văzut că paştile pot cădea in intervalul 22 martie—25 aprilie, adică in una dintre cele 35 de zile ale intervalului. Computiştii medievali au alcătuit pentru cele 35 de posibilităţi de sărbătorire a paştilor şi a celorlalte sărbători mobile, 35 de tabele pentru fiecare dintre cele 35 de ipoteze, fiecare dintre ele fiind notată cu cite una dintre literele alfabetului chirilic (la apuseni litere latine) sau cu cifrele de la 1 la 35, indicind şirul celor 35 de zile pascale posibile. Apusenii numesc cheia paştilor cheia sărbătorilor mobile sau numărul sărbătorii [2].

N. Docan a publicat o tabelă cu cheia paştilor la ortodoxi cuprinzind numerele de la 1 la 35, fiecare număr fiind secondat de litera (slova) pascaliei (de la А la Ѧ) sau *cliuci pashi* (cheia paştilor). Cifra şi litera respectivă sint urmate de indicativul cifric pentru legiuita fască (pornind cu 21 martie şi terminind cu 18 aprilie) şi de numărul indicind data căderii paştilor, in ordine crescindă de la 22 martie la 25 aprilie [3]. Dacă pentru determinarea datei paştilor tabela este utilă, cuprinzind şirul crescind al cifrelor fără erori, nu tot aşa se prezintă situaţia cu cifrele ce indică legiuita fască sau data cind cade luna plină pascală (in martie sau aprilie).

Astfel sint evidente erorile de la cifrele pascaliei: 12 К (unde se indică fasca la 22 martie, iar paştile la 2 aprilie), 27 Ш (unde se arată a cădea luna plină pascală la 2 aprilie, iar paştile la 17 aprilie) şi 33 Ю (se dă pentru fască data de 8 aprilie şi pentru paşti 23 aprilie). Pentru ultimele două fasce (de la 2 şi 8 aprilie) desigur s-a omis cifra zecilor, pentru prima este greşită cifra unităţilor.

Pentru cifra pascaliei 12, controlind cu ciclul pascal, putem observa că aparţin acestei pascalii anii: 1469, 1564, 1811 şi 1906 cu crugul lunii 4 şi temelia 17 (legiuita fască fiind la 30 martie), 1553 şi 1648 cu crugul 12 şi temelia 15 (cu fasca la 1 aprilie), 1480, 1727, 1822 şi 1917 cu crugul 15 şi temelia 18 (fasca la 29 martie) şi 1643, 1738 şi 1833, cu crugul 7 şi temelia 20 (cu fasca la 27 martie). În consecinţă, nu la 22 martie (şi numai) a căzut legiuita fască in anii integraţi in aceeaşi pascalie, ci la 27, 29, 30 martie şi 1 aprilie, numai anii cu acelaşi crug şi temelie avind fasca la aceeaşi dată, după cum insuşi Docan o arată prin tabela de concordanţă a crugului lunii, temeliei şi legiuitei fasce [4].

---

[1] H. Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung*, p. 5; V. Gheorghiu, *op. cit.*, p. 44.
[2] Cf. A. Giry, *op. cit.*, p. 153—54; H. Grotefend, *op. cit.*, p. 6.
[3] *N. Docan, op. cit.*, p. 25—27. Tabela se află pe p. 26—27.
[4] *Ibidem*, p. 28 — 29.

De remarcat că cercetători ulteriori, alcătuind tabela pentru cheia paştilor, îşi însuşesc integral tabloul lui Docan[1], fără a-l verifica cu celălalt tablou al concordanţei temeliei cu fasca, dat de Docan.

În documentele *Ţării Romîneşti*, cliuciul pashi apare în traducerea unui document din 1622 (7130) iunie 7, făcută de Ghenadie ieromonah la 2 septembrie 7227[2]. În această traducere se dau şi opt elemente cronologice secundare: indictionul, crugul soarelui, mîna anului, crugul lunii, temelia, epacta, cliuciul paştilor şi legiuita fască. Primele şapte elemente corespund însă veleatului 7226, printre acestea fiind şi cliuciul Х corespunzător cifrei pascale 23. Al optulea element cronologic, legiuita fască (sau „paştile jidoveşti" cum îl îndică documentul în chestiune) arătată a fi la 27 martie, nu corespunde veleatului 7226 ci lui 7227, adică anului 1719 (nu lui 1718). Această fască mai corespunde si anilor 1472, 1814 şi 1909. De reţinut însă că cliuciului И (8) îi mai corespund pe lîngă luna pascală de la 22 martie (anii 1467, 1562, 1657 şi 1752), şi acelea de la 24 martie (anii 1551, 1646, 1741, 1836) şi 25 martie (anii 1635, 1730, 1825 şi 1920[3].

Prin urmare, în ciclul de 532 de ani (calendarul perpetuu), unui cliuci sau slove pascale (şi cifrei pascale respective) îi corespunde, în general, nu nmai o lună plină pascală, excepţie făcînd numai slova pascaliei А (1), căreia îi corespunde o singură dată de lună plină pascală, 21 martie. Cliuciului pascaliei Б (2) îi corespund două date: 21 şi 22 martie, la fel cliuciului В (3), pe cînd cliuciului Г (4) îi corespund trei date: 21, 22 şi 24 martie[4].

Să se aibă în vedere faptul că slovele chirilice ale cliuciului pascaliei au valoare de litere, iar nu de cifre.

Legiuita fască sau termenul pascal (*terminus paschalis* la apuseni). Este elementul cronologic care indică data cînd cade luna plină pascală sau limita pascală, fiindcă paştele poate cădea cel mai devreme în ziua imediat următoarele zile ce îndică fasca. În intervalul celor 35 de zile, limita inferioară pascală este 21 martie, iar limita superioară este 18 aprilie, după cum se vede în tabela de la anexa XVII[5].

Eespre legiuita fască s-a vorbit atît la tratarea cliuciului, cît şi a epactei. În legătură cu epacta, s-a arătat o soluţie pentru aflarea lunii pline pascale a unui an prin epactă. Putem găsi lesne legiuita fască a unui an şi prin utilizarea tabelei de la anexa XVI, unde figurează concordanţa dintre crugul lunii, temelie epactă şi luna plină pascală, în atare caz avînd de calculat numai crugul lunii prin una dintre formulele cunoscute.

Dacă nu avem tabele, fasca poate fi şi calculată drect din veleat sau milesim în modul următor: scădem din numărul 106 temelia anului dat şi restul obţinut va indica legiua fască. Dacă restul va fi mai mic de 80 (la

---

[1] A. Sacerdoţeanu, *Introducere în cronologie*, p. 55, tab. VI.

[2] Cf *Documente privind istoria Romîniei*, B, vol. IV (1621—1625), p. 144.

[3] Pentru a se vedea corespondenţele date, se poate utiliza tabela de la anexa XXII şi tabela cronologică alcătuită de A. Giry, *Manuel de diplomatique*, p. 200—209.

[4] Prin tabela de la anexa XVII s-au adus completări tabloului alcătuit de Docan avîndu-se în vedere şi tabloul concordanţei dintre crug, temelie şi fască, publicat de el (*op. cit.*, p. 28—29). Cf. şi tabela de la anexa XVI, unde se face concordanţa şi cu epacta şi numărul de aur.

[5] Nu se indică datele l giuitei fasce în toate cele 35 de posibilităţi, dar atîtea cîte s-au prezentat dovedesc cu prisosinţă erorile din tabela lui Docan.

temeliile 28 şi 29), la acest rest se va aduna cifra 30 şi totalul rezultat arată în a cîtea zi din an cade luna plină pascală.

După ce am aflat data de lună în care cade fasca, trebuie să aflăm şi în ce zi de săptămînă este. Pentru aceasta folosim metoda « mînii lunilor » de care s-a vorbit mai sus.

Mai există şi un alt procedeu şi anume: Numerotăm zilele săptămînii de la 1 la 7 începînd cu marţi 1 şi continuînd cu miercuri 2, joi 3, vineri 4, sîmbătă 5, duminică 6, luni 7; reţinem totodată cifra care indică mîna anului respectiv. Împărţim la 7 numărul care arată în a cîtea zi a căzut fasca şi luăm în considerare restul împărţirii, iar cînd nu rămîne rest (la temeliile 1, 15 şi 22) procedăm ca şi cînd restul ar fi 7. Numărăm unităţile din rest cu zilele săptămînii, începînd cu acea zi care, în numerotaţia dată mai sus zilelor săptămînii, se găseşte în dreptul cifrei pe care o are mîna anului respectiv [1].

Să luăm, de pildă, anul 1877, care are temelia 26 şi mîna anului 5. Vom avea: 106—26 = 80, deci luna plină pascală va cădea în a 80-a zi a anului 1877, adică la 21 martie. Împărţind pe 80 la 7, obţinem restul 3. Numărăm din ziua ce se află în dreptul cifrei 5 (care indică mîna anului) sîmbătă, cele 3 unităţi din rest şi găsim ziua luni, ceea ce dovedeşte că luna pascală a fost luni 21 martie 1877, iar paştile în prima duminică, la 27 martie, dată ce se verifică şi cu tabela de la anexa XXII (anul 469 al ciclului pascal).

Data paştilor prin calcul. Există şi o metodă de calcul pentru a stabili data paştilor, independent de temelie, propusă de matematicianul Gauss (Karl Friedrich) [2]. Milesimul (anul) dat (M) se împarte la 19 şi restul împărţirii va fi notat cu a; apoi se împarte la 4 şi restul va fi notat cu b şi se mai împarte la 7 şi restul va fi notat cu c. Avem apoi în vedere m şi n, care pentru *calendarul iulian* au următoarele valori: $m = 15$ şi $n = 6$.

Vom continua cu formula $\frac{m + 19\,a}{30}$ iar restul obţinut se va nota cu d, iar din formula $\frac{n+2b+4c+6d}{7}$ va rezulta restul e.

După efectuarea acestor operaţiuni, formula $22+d+e$ va indica ziua din luna martie, cînd cade paştele, iar formula $d+e—9$ va indica ziua din aprilie.

Pentru *calendarul gregorian* (stilul nou), m şi n vor avea următoarele valori:

De la anul 1583 pînă la 1699, $m=22$.

De la anul 1700 pînă la 1899, $m=23$.

De la anul 1900 pînă la 2199, $m=24$, şi tot aşa mai departe.

Pînă la anul 1583, cînd a avut loc reforma gregoriană, de care ne vom ocupa mai departe, m şi n au valorile stabile 15 şi 6.

De la anul 1583 pînă la 1699, $n=2$.

De la anul 1700 pînă la 1799, $n=3$.

De la anul 1800 pînă la 1899, $n=4$.

De la anul 1900 pînă la 1999, $n=5$.

---

[1] Cf. N. Docan, *op. cit.*, p. 30.

[2] Cf. I. L. Szavlovski, *Chronologie, calendare şi reforma calendarului*, Bucureşti, 1898, p. 43—46. (Biblioteca pentru toţi, nr. 159).

Sînt de făcut următoarele observaţii:

1. Dacă după calculul indicat vom obţine 26 aprilie, trebuie atunci luată duminica precedentă, adică 19 aprilie.

2. Dacă vom avea ziua de 25 aprilie, trebuie să vedem dacă numărul $d=28$, iar a este superior lui 10, atunci paştele va fi la 18 aprilie, adică cu o săptămînă înainte.

Să calculăm la ce dată a căzut paştele în anul 1877, după stilul iulian (vechi). Pentru aceasta vom avea:

1877 : 19=98, iar restul este $a=15$.

1877 : 4=469, iar restul este $b=1$.

1877 : 7=268, iar restul este $c=1$.

$m + 19a : 30 = 15 + 285 = 300 : 30 = 10$, iar restul $d = 0$.

$n + 2b + 4c + 6d : 7 = 6 + 2 + 4 + 0 : 7 = 12 : 7 = 1$, iar restul $e = 5$.

$22 + d + e = 22 + 0 + 5 = 27$ martie (data paştilor pe stil vechi, care se verifică prin tabela XXII).

Să facem calculul pentru a afla paştele pe stilul nou în anul 1877: $a = 15$, $b = 1$ şi $c = 1$ ca şi la anul iulian.

$m + 19a : 30 = 23 + 285 : 30 = 10$, iar restul este $d = 8$.

$n + 2b + 4c + 6d : 7 = 4 + 2 + 4 + 48 = 58 : 7 = 8$, iar restul $e = 2$.

$22 + d + e = 22 + 8 + 2 = 32$ zile — martie 31 zile = 1 aprilie, data paştilor pentru cei ce utilizau calendarul gregorian.

Data se verifică prin tabela dată de Lietzmann căutînd la anul 1877 [1], cît şi prin tabela XVII, unde pentru anul 1877 găsim numărul sărbătorii pentru stilul nou, 11[2], care ne trimite la calendarul de 1 aprilie. Aici se indică toţi anii în care paştile cade la această dată [3].

DATAREA PRIN SĂRBĂTOARE

În sistemul cronologic din evul mediu, pe lîngă elementele prezentate pînă acum figurează şi *sărbătoarea*. Calendarul creştin cuprinde, după cum am văzut, două categorii de sărbători: *fixe*, ce cad în orice an la aceeaşi dată de lună (cum sînt, de pildă, sărbătorile sfinţilor) şi *schimbătoare* (mobile), care sînt în funcţie de paşti, sărbătoare ce n-a putut fi stabilită la o dată neschimbătoare, fiindcă creştinii au vrut s-o serbeze « exact în aceleaşi condiţiuni astonomice, în care s-a petrecut Învierea lui Hristos » [4]. Fiindcă sărbătoarea paştilor poate cădea (avîndu-se în vedere stilul iulian — vechi — utilizat la noi pînă la 1 octombrie 1924) în intervalul de 35 de zile (22 martie — 25 aprilie), duminicile înainte de paşti (zece la număr, numite ale Triodului, începînd cu Duminica Vameşului), cele şapte duminici de la paşti pînă la rusalii formînd grupa sărbătorilor Penticostarului (grupul sărbătorilor de după rusalii, numindu-se al Octoihului, după cartea de ritual respectivă) şi alte 17 duminici de după rusalii, deci 34 duminici din an, fluctuiază în funcţie de paşti.

Pe cînd în documentele de cancelarie din *Transilvania* medievală sărbătoarea este des întrebuinţată, la datare, înlocuind iar nu însoţind

[1] Cf. Lietzmann, *Zeitrechnung*, p. 71.

[2] Cf. Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung*, p. 215.

[3] *Ibidem*, p. 159.

[4] V. Gheorghiu, *op. cit.*, p. 79.

data lunară, în actele din *Moldova* privind viaţa internă, acest element cronologic apare foarte rar, de pildă: « 6974 <1466 > a doua zi după înălţarea cinstitei şi de viaţă făcătoarei cruci »[1], sau « 7134 <1626 > în ziua de înălţare »[2], în primul exemplu datarea prin sărbătoare trebuind să fie transformată în « 15 septembrie », ziua crucii fiind la 14 septembrie, iar în al doilea, în « 18 mai », cînd s-a serbat Înălţarea sau Ispasul anului 1626, paştile căzînd la 9 aprilie.

Dacă actul este adresat unora care utilizează sistemul calendaristic catolic, emitentul întrebuinţează datarea prin sărbătoare, cum procedează Petru Muşat dînd privilegiul latinesc călugărilor predicatori din tîrgul Siret, în anul 1384 « în a patra duminică în care se cîntă Iubilate »[3] care corespunde datei lunare moderne de « mai 1 ».

Documentele întocmite în cadrul relaţiilor economice şi politice ale Moldovei cu Transilvania conţin uneori sărbătoarea ca element de datare lunară, de pildă intervenţia lui Iliaş vodă către braşoveni, în favoarea unui bănar domnesc, în anul 1433 « în duminica Oculi »[4], care la catolici este a patra duminică înainte de paşti şi a căzut, în acest an, la 15 martie, deci 1433 martie 15 ; sau a lui Alexandru voievod, fiul lui Ştefan cel Mare, scrisă către braşoveni în anul 1482 *in festo beate Prisce Virginis*[5], corespunzînd datei lunare: « ianuarie 18 ».

În ce priveşte utilizarea sistemului datării prin sărbătoare în secolul al XVI-lea, ne mulţumim a menţiona scrisoarea trimisă din Botoşani de Petru Rareş judelui săsesc al oraşului transilvănean Bistriţa, în anul 1528 *ipso die Apparicionis sancti Michaelis*, adică în ziua de 8 mai[6].

Atît boierii, cît şi dregătorii oraşelor din Moldova, folosesc sărbătoarea în datarea misivelor adresate oraşelor săseşti din Transilvania. Astfel, boierii de frunte ai lui Ştefan cel Mare scriu braşovenilor în anul 1468 *die dominica ante festum sancte Margarethe virginis*[7] [adică la 10 iulie <sărbătoarea sf. Margareta căzînd la 13 iulie>]. Şoltuzul şi pîrgarii oraşului Suceava se adresează în germană organelor administrative ale oraşului Bistriţa, în anul 1481 3-*a feria post Iudica*[8] [adică la 10 aprilie <deoarece în acest an duminica Iudica a căzut la 8 aprilie, iar feria III este marţi 10, prima ferie fiind duminica>].

Dacă utilizarea sărbătorii ca element de datare, ce înlocuieşte elementele principale (luna şi ziua) este cu totul întîmplătoare în documentele ce se referă

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 351, nr. 420.

[2] *Ibidem*, A, XVII, vol. VI, ce urmează a fi tipărit (cf. Acad. R.P.R., pac. CLXXXIX /25).

[3] *Ibidem*, XIV, XV, vol. I, p. 2, nr. 1.

[4] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*..., XV_1, p. 18—19, nr. XXV.

[5] *Ibidem*, p. 117—18, nr. CCXI. Alte acte sînt datate de domnii moldoveni astfel: 1436 *die sabbati proximi post festum Corporis* sau în data transformată, 1436 « iunie 9 », căci sărbătoarea Corpul domnului a căzut în acest an joi 7 iunie, paştile fiind la 8 aprilie; 1444 *in dominica Carnisprivii* [lăsatului de sec], care a căzut la 23 februarie *(Esto mihi)*, iar nu la 2 martie (cum figurează la Hurmuzaki-Iorga, *op. cit.*, p. 22 şi 31, nr. XXXIII şi L).

[6] *Ibidem*, p. 304—5, nr. DLVII. Actul se află la Arhivele statului din Bucureşti şi arhiviştii îl dataseră greşit cu 8 noiembrie, cînd este sărbă oarea sf. Mihail şi Gavril la ortodocşi.

[7] *Ibidem*, p. 67, nr. CXLVIII. Iorga datează: 17 iulie, socotind că sf. Margareta se sărbătorea peste tot la 20 iulie, ca şi în multe ţări apusene.

[8] *Ibidem*, p. 113, nr. CCIII.

la chestiuni interne şi puţin frecventă în actele reflectînd legăturile Moldovei cu Transilvania, în schimb întrebuinţarea sărbătorii în datare, ca un complement al elementelor cronologice principale pentru o mai precisă determinare a lor, este mai frecventă în documentele interne, începînd cu acel emis de Iuga vodă în anul 1399 (6908) « luna lui noemvrii în 28, a sfîntului mucenic Ştefan »[1] (este vorba de sf. Ştefan cel Nou, care cade la această dată lunară) şi continuînd cu acel dat de Alexandru cel Bun în anul 1400 (6908) « luna iunie în 29 zile, ziua sfinţilor apostoli Petru şi Pavel »[2]. Avem apoi doc. din 1403 (6911) « luna ianuarie în 7 zile, la soborul sfîntului Ioan Botezătorul »[3], un altul din 1410 (6918) « mart. 15, în zioa sfîntului Lazăr, în sîmbăta a 6-lea a postului mare »[4], sau altul din 1414 (6922) « luna decembrie 20, în ziua sfîntului Ignat, purtătorul de dumnezeu »[5].

Acest sistem se practică şi în a doua jumătate a secolului al XV-lea în cancelaria lui Alexăndrel vodă — de exemplu hrisovul din anul 1454 (6962) « luna ianuarie 1, în ziua sfîntului Vasile»[6] — şi a lui Ştefan cel Mare în hrisoavele din anii 1460 (6968) « aprilie 13, în ziua învierii lui Hristos »[7], 1460 (6968) « luna aprilie 23, în ziua sfîntului Gheorghe»[8] şi acel scris « în sfînta marea zi a paştilor, în anul 1488 (6996), luna aprilie 6 »[9].

Dacă se are în vedere prima jumătate a secolului al XVI-lea, se constată că sistemul începe să dispară din uz, un singur document — din cele publicate în colecţia Academiei R.P.R. — emis de Petru Rareş în 1529 (7037) « luna aprilie în douăzeci şi trei, în ziua sfîntului mare mucenic şi biruitor Gheorghe »[10], îl mai menţionează.

În vara anului 1600 însă, cînd Moldova se găsea în stăpînirea lui Mihai Viteazul, actul de credinţă dat de episcopul nou ales al Romanului, Filotheu, cu data 1600, « luna iunie 15 zile » cuprinde şi menţiunea sărbătorii « sfîntului Amos părintele lui Isaia proorocul[11] », iar al lui Atanasie de Rădăuţi « iunie 19, la pomenirea sf. apostol Iuda, fratele domnului »[12].

Documentele interne din *Ţara Romînească* prezintă iarăşi foarte rar în datare ziua sărbătorii, fără a însoţi data lunară. Ca acte de acest fel putem cita documentul redactat în cancelaria lui Dan al II-lea, scris de Coica logofătul « în duminica Floriilor », căruia editorii i-au atribuit data <1426 martie 24>[13], altul emis de Petru cel Tînăr în anul 1566 « în luna lui ianuarie, în ziua sfîntului Atanasie... şi Chiril »[14], adică în ziua de 18 ianuarie, cînd cade această sărbătoare; un al treilea din anul 1638 « ziua de sti Vasilie văleat 7146 »[15], care este la 1 ianuarie.

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 6, nr. 9.
[2] *Ibidem*, p. 9—10, nr. 12 (orig. în limba slavă).
[3] *Ibidem*, p. 13—14, nr. 17 (copie slavă).
[4] *Ibidem*, p. 22—23, nr. 27 (traducere veche după uric slav). În acest an, paştile au căzut la 23 martie, Floriile la 16, deci sîmbăta lui Lazăr a fost într-adevăr la 15 martie.
[5] *Ibidem*, p. 34—35, nr. 40 (orig. slav).
[6] *Ibidem*, p. 268—69, nr. 323 (orig. slav).
[7] *Ibidem*, p. 308—9, nr. 370 (orig. slav).
[8] *Ibidem*, p. 309—10, nr. 371 (orig. slav).
[9] *Ibidem*, A, XV, vol. II, p. 96—7, nr. 93.
[10] *Ibidem*, A, XVI, vol. I, p. 319—20, nr. 285.
[11] *Ibidem*, vol. IV, p. 293—4, nr. 357 (slav).
[12] *Ibidem*, p. 295, nr. 358 (slav).
[13] *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, vol. I, p. 82—3, nr. 69.
[14] *Ibidem*, XVI, vol. III, p. 221—23, nr. 259 (trad. după orig. slav). Verificarea datei se face prin lista alfabetică de sfinţi din biserica ortodoxă (cf. tabela de la anexaVI).
[15] Arh. Ist. Centr., Bucureşti, Mitropolia Bucureşti, XLV/8.

Înainte de a continua cu analiza altor aspecte ale datării prin sărbătoare, considerăm potrivit să ne oprim puţin la datarea actului lui Dan al II-lea, scris « în duminica Floriilor ». Fiindcă originalul slav conţine în datare numai sărbătoarea, lipsind veleatul şi data lunară, colectivul care l-a transcris şi tradus avînd sarcina stabilirii unei date argumentate, arată în partea rezervată descrierii actului că a fost « datat după boierii martori şi după faptul că în domnia lui Dan, numai la 1426, Floriile au căzut în 24 martie ».

Dar cine citeşte cu atenţie traducerea publicată, constată că nu se menţionează direct data lunară 24 martie cînd ar fi căzut Floriile şi de aici apare neîntemeiată deducţia că în domnia lui Dan al II-lea numai în 1426 a fost această sărbătoare la 24 martie.

S-ar putea ca editorii să fi admis anul 1426 pentru redactarea actului în legătură cu boierii martori şi în atare caz au putut lesne să stabilească la ce dată lunară au căzut Floriile, sărbătoare mobilă în funcţie de paşti. Dar pentru aceasta, colectivul trebuia să dovedească documentat că sfatul domnesc este din 1426.

Din domnia lui Dan al II-lea, avem opt acte [1] cu datare sigură, dintre care trei din 1424 şi două din 1428, nici unul din anii 1425—27, deci aşezarea actului în anul 1426 nu s-a putut face pe baza compoziţiei sfatului domnesc ci pe baza datei sărbătorii, de aceea cititorul îşi poate pune întrebarea dacă există în originalul actului data « 24 martie » şi prin inadvertenţă a fost omisă în traducerea prezentată, căci altfel numai cu denumirea sărbătorii, fără data de lună şi an, ca în cazul de faţă, fixarea datei 1426 martie 24 e nejustificată.

Într-o ediţie din 1938 [2] se afirmă că « pentru datare » să se vadă lucrarea lui Al. A. Vasilescu — *Urmaşii lui Mircea cel Bătrîn pînă la Vlad Ţepeş*, în « Revista pentru istorie, arheologie şi filologie », XV (1915), p. 143 — care în nota 6 spune: « documentul acesta se află datat numai *v nedelia ţveatonosnia*. Îl socot totuşi că a fost dat în 1426, căci în sfatul domnesc ce conţine aflăm pe: Dobromir, Sarul stolnic şi Caragea comis, pe cari nu-i aflăm nici în sfaturile domneşti din anii precedenţi, nici în cele din anii următori. În acest an duminica Floriilor a căzut în 24 martie ».

Consider că argumentul nu-i convingător şi cred că mai degrabă trebuia luat în considerare faptul că actul este scris de Coica logofătul, care apare în aceiaşi situaţie şi în documentul din 1422 octombrie 23 [3]; apoi de reflectat asupra faptului că numai în acest document, din cele ce se cunosc, boierul Borcea apare cu dregătoria de vornic. Pe de altă parte, documentele nr. 70 şi 71 din volumul Ţara Romînească (1247—1500), din colecţia *Documente privind istoria Romîniei*, au fost datate <1427> şi <1427> dec. 1, în legătură cu cel în discuţie, dar apar în ele boierii Stan, Nicola şi Buşaga stolnic, pe care îi fixează în timp pentru întîia oară documentul cu data 1428 sept. 10 (nr. 74), deci în jurul acestei date trebuie situate doc. 70 şi 71, în timp ce nr. 69 cu data « duminica Floriilor » trebuie socotit ca emis în primii ani din domnia lui Dan al II-lea.

---

[1] Datele lor sînt: 1422 oct. 23 (Gr. G. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-romîne*, Bucureşti, 1931, p. 13—15, nr. 10), 1424 fevr. 28 (cf. *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, p. 77—78, nr. 64), <1424> nov. 10 (Tocilescu, *op. cit.*, vol. I, p. 18—20, nr. 14); <1424> dec. 12 (*Documente privind istoria Romîniei*, vol. cit., p. 80—82, nr. 67); 1428 sept. 10 şi oct. 7 (*ibidem*, p. 86—88, nr. 74—75), 1430 sept. 16 (*ibidem*, p. 91, nr. 78) şi 1431 ian. 10 (Tocilescu, *op. cit.*, p. 23—25, nr. 18).

[2] P. P. Panaitescu, *Documentele Ţării Romîneşti*, vol. I, Buc., 1938, p. 49.

[3] Gr. Tocilescu, *534 documente*, p. 10, nr. 15.

Cînd actele de cancelarie sînt create ca urmare a legăturilor economice şi politice cu Transilvania, ele sînt redactate mai ales în latină şi datate potrivit sistemului cronologic medieval din centrul şi apusul Europei, datarea de lună fiind deseori înlocuită cu datarea prin sărbătoare. Astfel, cel dintîi privilegiu comercial acordat braşovenilor de către Vladislav I în anul 1368, conţine — în locul datei lunare — formula calendaristică *in vigilia sancte Agnetis virginis et martyris* [1], care pentru sistemul modern de datare reprezintă data: ianuarie 20, căci această sărbătoare cade la 21, iar ajunul ei la 20 ianuarie.

La fel actul prin care Vladislav I cere catolicilor din ţară să asculte de trimisul episcopului transilvan este datat: 1369 « în sărbătoarea fericitei Caterina fecioară şi martiră » [2], corespunzătoare lunii « noiembrie în 25 zile ».

În anul 1448, Vladislav al II-lea scrie braşovenilor *in vigilia Omnium Sanctorum*, ceea ce înseamnă la « 31 octombrie », iar nu 31 decembrie, cum greşit s-a transformat [3], deoarece această sărbătoare cade la 1 noiembrie. Din cetatea Dîmboviţei (Bucureşti), Vlad Ţepeş scrie braşovenilor în 1460 *dominica in die beati Laurencii martyris* [4], adică la « 10 august », data acestei sărbători fixe, care în acest an a căzut într-o duminică [5].

Pe cînd în documentele interne din Ţara Romînească datarea numai prin sărbătoare, fără lună şi zi, este practicată cu totul întîmplător, ca şi în Moldova, în schimb datarea prin sărbătoare alături de data lunară este mai frecventă aici, în secolele XV — XVI, decît dincolo de Milcov.

Primul act este dania unui Petriman către Cozia, datat 1425 (6933) iulie 17 zile, « la sfînta Marina » [6], urmat de altele ce cuprind sărbătorile: sf. Gheorghe [7], duminica Tomii [8], Văvidenia sau Ovidenia (la 21 noiembrie) [9], sf. Ioan Botezătorul [10], Învierea [11], sf. Atanasie al Alexandriei [12], sf. Ilie [13], sf. Nicolaie [14], boboteaza [15].

Prezenţa sărbătorii alături de data lunară, într-un document al cărui veleat a dispărut prin deteriorarea originalului, ajută pe arheograf să determine veleatul şi implicit anul erei noastre. Putem cita ca exemplu hrisovul

---

[1] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*. . ., vol. XV, 1, p. 1—2. Pentru sărbătorile catolice a se vedea în acest volum, anexa VII.

[2] *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, vol. I, p. 19—20, nr. 12 (lat.). Actul prin care Vlaicu vodă dă unei rude tîrgul Şercaia şi alte sate ardelene, în anul 1372, este datat iarăşi prin sărbătoarea *Divisio apostolorum* (15 iulie) şi anume după ea (16 iulie), *ibid.*, p. 23—25, nr. 18.

[3] Hurmuzaki-Iorga, *op. cit.*, p. 35, nr. LX. Pentru data sărbătorii, cf. Grotefend, *op. cit.*, p. 84 Szentpétery, I., *Okl. Naptár*, Budapesta, 1912, dar mai ales anexa VII.

[4] Hurmuzaki-Iorga, *op. cit.*, p. 57, nr. XCVIII.

[5] Cf. Grotefend, *op. cit.*, p. 73; A. Giry, *Man. diplom.*, p. 279. Pentru aflarea zilei de săptămînă a unei date lunare, se vor folosi tabelele de la anexele XI—XII.

[6] *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, vol. I, p. 82, nr. 68.

[7] *Ibidem*, p. 184, nr. 187.

[8] *Ibidem*, p. 268, nr. 285.

[9] *Ibidem*, B, XVI, vol. I, p. 24, nr. 18.

[10] *Ibidem*, p. 117—18, nr. 119.

[11] *Ibidem*, p. 173—4, nr. 175.

[12] *Ibidem*, vol. II, p. 139, nr. 138.

[13] *Ibidem*, p. 216—17, nr. 211.

[14] *Ibidem*, p. 333, nr. 343.

[15] *Ibidem*, vol. III, p. 12—13, nr. 12.

lui Mihnea Turcitul dat jupaniței Neacșa din Golești « în ziua înălțării lui Hristos, luna mai 28 zile și cursul anilor de la Adam în anul 7. . . . » [1]. După componența divanului, actul ar putea fi datat și cu anul 1589 (7097), însă sărbătoarea înălțării a căzut la 28 mai, în a doua domnie a lui Mihnea, numai în anul 1590 (7098), deci ea a determinat veleatul exact al documentului.

În caz că actul nu are decît veleatul în datare, dar în conținut se fixează de către domn jurătorilor un termen de jurămînt la o anume sărbătoare mobilă, atunci se poate face lesne transformarea veleatului în anul erei noastre, căci altfel fiecărui veleat îi corespund doi ani ai acestei ere, începutul lui fiind, cum s-a văzut, cu patru luni înainte de 1 ianuarie.

De exemplu, o poruncă a lui Mihnea Turcitul către jurători are veleatul 7089, căruia îi corespund anii 1580 (de la 1 septembrie la 31 decembrie) și 1581 (de la 1 ianuarie la 31 august). Astfel ar trebui să se facă concordanța dintre veleat și milesim, dar se schimbă situația cînd actul cuprinde un soroc care de obicei nu poate fi prea îndepărtat de momentul emiterii lui, cum se prezintă situația în documentul de față, cînd li se dă soroc « la înălțare » [2], care a căzut la 4 mai, aceasta arătînd că actul s-a redactat cu aproximativ cîteva săptămîni înainte de sărbătoarea înălțării, deci sigur în anul 1581, nu în 1580.

Pentru *Moldova*, dăm exemple de cîteva soroace cuprinse în acte: astfel documentul lui Ieremia Movilă din 1 martie 1605 arată că zălogirea unui loc s-a făcut « pînă în ziua lăsatei de carne a sfintei uspenii a născătoarei de dumnezeu » [3], care este 1 august (joi), știind că acest post ține două săptămîni și ia sfîrșit la 15 august; sau altul din 22 martie 1605, în care se prevede că « și-a luat zi de astăzi, vineri, martie 22 pînă marți după învierea lui Hristos » [4], adică pînă la 2 aprilie, căci în acest an paștile a căzut la 31 martie (cf. tabela de la anexa XXII).

În documentele *Țării Romînești* apar ca termene de judecată, plată, hotărnicie etc., sărbătorile: Vinerea Mare, sf. Ilie, sf. Dimitrie, sf. Nicolae etc., precum și unele din cele mobile, ca Învierea. Într-un act din 9 februarie 1584, prin care se zălogește o ocină, se arată: « am pus zi de la învierea lui Hristos, în trei ani » [5], sau « și ziua la paști » [6].

DATAREA PRIN ZIUA DE SĂPTĂMÎNĂ

Ziua săptămînii este iarăși un element cronologic secundar ce se întîlnește în documentele medievale. Ea însoțește uneori data lunară, alteori o sărbătoare fixă sau mobilă. Prezentă în datare, ziua de săptămînă împreună cu data lunară poate determina anul, cînd acesta lipsește din document. Astfel, salvconductul emis de Teodosie mare logofăt Rudeanu, către Ianoș Olasi din Alba-Iulia, în ziua « Gioi 1 mai » [7], se așează la anul 1600, fiindcă în acest an a căzut 1 mai într-o joi; 1 mai a mai fost joi în anii 1595 și 1606,

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. V, p. 452, nr. 467
[2] *Ibidem*, p. 20, nr. 21.
[3] *Ibidem*, A, XVII, vol. I, p. 201, nr. 286.
[4] *Ibidem*, p. 214, nr. 301. Controlînd cu tabelele din anexele XI—XII constatăm că 22 martie 1605 a fost într-o vineri.
[5] *Ibidem*, B, XVI, vol. V, p. 150, nr. 159
[6] Arh. Ist. Centr. Buc., M-rea Radu Vodă, VII/3 (doc. din 10 ian. 1643).
[7] « Revista istorică », an. XII (1926), nr. 1—3, p. 5.

însă atunci ori nu începuse, ori se încheiase de mult acţiunea lui Teodosie mare logofăt, secondînd pe Mihai Viteazul în Transilvania.

Dar ziua de săptămînă din datare dă posibilitate arheografului să controleze exactitatea elementelor cronologice principale ce datează documentul. În actul dat din Suceava la 15 martie 1410 (6918), data se p ecizează mai mult, arătîndu-se că faptul se întîmpla « în ziua sf. Lazăr, în *sîmbăta* a 6-a a postului mare »[1], care sărbătoare şi zi de săptămînă au căzut într-adevăr la 15 martie, căci paştile aveau să fie la 23 martie, Floriile cu o săptămînă înainte, la 16, iar sîmbăta precedentă era chiar aceea din dată, care verifică astfel exactitatea datei lunare, 15 martie.

Se întîmplă uneori ca data lunară să nu se verifice prin ziua săptămînii respective; în atare caz, presupunîndu-se că mai uşor a putut diacul să greşască cifra lunară decît ziua de săptămînă în care a întocmit actul, se modifică data lunară după indicaţia zilei de săptămînă, cum s-a procedat cu documentul slav dat de Radu cel Mare « în luna martie 23 de zile, în Postul Mare, în Miercurea Mare.... în anul 7005 <1497>[2] », rectificîndu-se de editori 23 în 22 martie, fiindcă paştile a fost duminică 26 martie în acest an, iar miercurea mare a căzut la 22, nu 23 martie.

Sînt şi unele inscripţii săpate pe pietre tombale, la care veleatul nu mai apare întreg, cifra unităţii fiind roasă, şi elementul cronologic care dă putinţa stabilirii precise a anului este tocmai ziua săptămînii. Dăm pentru exemplificare inscripţia slavă de pe mormîntul unui boier Ivaşcu, de la m-rea Găiseni (fostul judeţ Dîmboviţa), în care se spune că a murit în vremea lui Alexandru voievod « în anul 708...., în luna lui august 17, într-o duminică (vă ned<eliia>) »[3].

Presupunînd că cifra unităţilor lipsă ar fi 1, am avea veleatul 7081 sau anul 1573, dar 17 august din anul acesta a fost într-o luni; din 1574, marţi; din 1575, miercuri; din 1576, vineri; din 1577, sîmbătă şi din anul 1578, duminică. Ar trebui să admitem deci că dispariţia feudalului menţionat s-a produs la 17 august 1578, cum a propus editorul inscripţiei, dar îmbrăţişarea acestui punct de vedere nu concordă cu precizarea din inscripţie că faptul s-a petrecut în domnia lui Alexandru-Mircea voevod, care moare în septembrie 1577, ca atare conjectura făcută cade.

Cum în veleatul 7180 (1572) data de 17 august a căzut tocmai într-o duminică, este de admis că după cifra zecilor — 80 — n-a mai urmat nici o unitate şi greşit a notat editorul lacuna cifrei unităţilor la veleat.

Prezenţa zilei de săptămînă dă deci putinţa stabilirii anului, cînd asupra lui este discuţie, dacă şi elemente din contextul inscripţiei vin în sprijin.

O altă inscripţie munteană, în a cărei datare figurează şi ziua săptămînii, ea neconcordînd cu data lunară, este aceea de pe piatra pusă pe mormîntul lui Albu Golescu mare clucer, ce se găseşte în fosta mănăstire Vieroş de lîngă Piteşti şi cuprinde ştirea că boierul a căzut la Jilişte în luptă cu moldovenii lui Ion Vodă cel Cumplit şi cu cazacii lui Sviercewski, « în luna aprilie a 24-a zi, în sfînta miercuri (*svetîia sreda*) şi în cursul anului 7082 (1574), şi am avut atunci 23 de ani »[4].

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 22, nr. 27.
[2] *Ibidem*, B, XIII, XIV, XV, p. 246, nr. 258.
[3] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. XV, p. 49, nr. 136.
[4] St. Nicolaescu, *Mănăstirea Vieroş*, Bucureşti, 1936, p. 9—10, unde se dă inscripţia în fotocopie slavă şi traducere; autorul nu discută neconcordanţa.

În 1574, 24 aprilie a fost sîmbătă, nu miercuri; apoi ca să se numească zi sfîntă trebuie să fi fost în săptămîna paştilor, ori în acest an, paştele a căzut la 11 aprilie şi prima miercuri a fost la 14 aprilie, ceea ce ar lăsa să se vadă că pietrarul a greşit cifra lunară, acest lucru putîndu-se petrece mai uşor, ziua de săptămînă fiind mai bine reţinută, mai ales avîndu-se în vedere că săparea inscripţiei s-a făcut după trecere de cel puţin trei-patru săptămîni, cînd evenimentele politico-militare s-au mai liniştit prin alungarea lui Vintilă vodă, domnul instalat la Bucureşti de Ion vodă, în primele zile ale lunii mai. Nu trebuie scăpat din vedere nici faptul că ne aflăm în faţa unei pietre cu litere frumos stilizate, sub care se află săpată figura unui călăreţ, cu buzduganul în mînă şi mantia fluturîndu-i în vînt, în goana calului.

Documentele interne ale cancelariei din *Moldova* nu conţin decît în mod excepţional în datare şi ziua săptămînii [1]. Sporadic, acest element cronologic apare şi în inscripţii, cum este aceea de la Doljeşti, pusă pe mormîntul Mariei, sora lui Ştefan cel Mare şi soţia lui Şendrea pîrcălabul, şi avînd data « 6994 <1486> martie 27, luni după paşti » [2], care se verifică, deoarece în acest an paştile a fost la 26 martie.

În actele privind relaţiile Moldovei cu vecinii, în special polonii, ziua săptămînii apare mai des însoţind o sărbătoare sau o anume perioadă din calendarul bisericesc. De pildă: 1388 <fevr. 10> « luni în întîia săptămînă a postului » [3] sau « luni înaintea lăsatului de sec rusesc » [4]; 1402 martie 12 « în săptămîna a cincea a postului cel mare, duminică » [5]; 1404 august 1 « vineri înainte de schimbarea la faţă » [6]; 1411 mai 25 « luni după Înălţarea Domnului » [7]; 1456 « marţi, chiar în ziua sf. apostoli Petru şi Pavel » 29 iunie [8]; 1477 ianuarie 5, « duminică înainte de Bobotează » [9]. Scrisoarea şoltuzului Stan din Baia către bistriţeni este datată: 1514 *am Diensthag vor Invocavit* [10], adică « marţi 28 februarie », duminica *Invocavit* fiind la 5 martie [11].

În documentele interne din *Ţara Romînească* apare iarăşi destul de rar, alături de data lunară, şi ziua de săptămînă, ca de exemplu: «6965 <1457> în sfînta şi marea sîmbătă » [12]; « 6988 <1480> la 3 aprilie în lunea luminată [13]; » « 6997 <1489> luna august 3, luni [14] »; « 7001 <1493>, luna iunie 3, lunea » [15]. Actul din anul 7005 [1497] luna martie, avînd cifra de lună ruptă, a putut

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 22, nr. 27.

[2] N. Iorga, *Inscripţii din bisericile Romîniei*, vol. I, p. 63, nr. 142.

[3] M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, Iaşi, 1932, p. 603—4 (orig. slav).

[4] *Ibidem*, p. 605—6 (orig. slav, emis de Vladislav Iagello).

[5] *Ibidem*, p. 621—22, nr. 171 (orig. slav).

[6] *Ibidem*, p. 625—26, nr. 173 (orig. slav). Vineri înainte de Schimbarea la faţă a fost la 1 august, deci în ediţia actului din *Uricariul* (vol. XVIII, p. 454), Ghibănescu admite greşit ca dată, ziua de 8 august; aceasta ar fi reală dacă ar fi « după Probajini », dar în act se spune clar că « înainte » de această sărbătoare, ce cade totdeauna la 6 august.

[7] M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 637—39, nr. 177 (orig. slav).

[8] *Ibidem*, p. 779—787, nr. 230 (orig. lat.). 29 iunie 1456 a căzut marţi.

[9] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*..., XV_1, p. 96 (orig. lat.).

[10] *Ibidem*, p. 226 (orig. germ.)

[11] În 1514, paştile a căzut la 16 aprilie, *Invocavit* la 5 martie şi prima marţi înainte de această duminică a fost la 28 februarie, deci reducţia admisă de editor, 30 martie, este eronată.

[12] *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, vol. I, p. 129, nr. 120.

[13] *Ibidem*, p. 168, nr. 168.

[14] *Ibidem*, p. 199, nr. 204.

[15] *Ibidem*, p. 217, nr. 226.

fi datat « martie <20> », datorită faptului că în datare se găsesc și următoarele indicații « în postul mare, în Lunea Mare »[1], care a fost la 20 martie, deoarece paștile a căzut la 26 martie.

Cînd misivele se adresează în Transilvania — în secolul al XV-lea — și au redacție latină, ziua săptămînii se exprimă prin feria, indicîndu-se dacă este înainte sau după o sărbătoare, de pildă: *feria sexta* <vineri> *post festum sancti Bartholomei apostoli* (sărbătoare fixă la 24 august), care însemnează: 1413 august 25, căci sf. Bartholomeu a căzut atunci într-o joi[2]; sau *feria sexta proxima in vigilia sancti Martini episcopi, anno domini 1423*[3], adică vineri 10 noiembrie 1423, sărbătoarea menționată fiind la 11 noiembrie. Vlad Dracul se adresează brașovenilor în *feria secunda post festum divisionis apostolorum*[4], sărbătoare ce cade la 15 iulie și în anul 1436 ea a fost duminică, deci scrisoarea s-a întocmit luni (*feria secunda*) 16 iulie.

În cartea germană pe care județul și pîrgarii orașului Cîmpulung o trimit în anul 1524, în locul datei lunare, ei pun ziua săptămînii de după o sărbătoare: *am Donertag* <*joi*> *noch Dorothea Juncfraw und mar* <*tyrerin*>[5]. Sărbătoarea Dorotheii este la 6 februarie și în 1524 a căzut într-o sîmbătă, deci misiva dregătorilor orașului s-a scris joi 11 februarie. În anul 1577, biräul din Rodna scrie bistrițenilor, în ziua săptămînii marți după Rusalii[6], sărbătoare mobilă în funcție de paști; paștile a căzut la 7 aprilie, rusaliile la 26 mai, deci misiva s-a scris la 28 mai.

Din cele expuse rezultă neîndoios faptul că arheograful trebuie să cunoască bine calendarele liturgice medievale, a căror cronologie ocupă un loc important, mai ales în datarea documentelor din Transilvania și a celor externe emise în Țara Romînească și Moldova, pentru a putea face concordanța acestor date de caracter bisericesc cu datele calendarului civil contemporan. În același timp, el trebuie să știe a face transformarea datelor din calendarul iulian (stilul vechi) în cele corespunzătoare calendarului gregorian (stilul nou), care se bucură astăzi de o utilizare aproape universală.

REFORMA CALENDARISTICĂ GREGORIANĂ (STILUL NOU) DIN 1582

Cînd am vorbit de reforma calendaristică a lui Iulius Caesar, am arătat că prin aceasta nu s-a realizat o concordanță deplină între anul astronomic, de 365 de zile, 5 ore, 48 de minute și 46 de secunde, și anul iulian, de 365 de zile și jumătate, acesta din urmă fiind mai lung decît anul astronomic cu 11 minute și 14 secunde[7]. Deși în aparență diferența este neînsemnată, totuși ea reprezintă în 128 de ani iuliani o nepotrivire de o zi față de soare sau un avans de o zi a calendarului iulian față de anul astronomic.

Din această cauză, de unde echinocțiul de primăvară în anul reformei iuliene (45 î.e.n.) se petrecea la 25 martie, el a ajuns în anul sinodului din Niceea (325 e.n.) să se producă la 21 martie, dată care s-a stabilit atunci

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, vol. 1, p. 244, nr. 257.
[2] Hurmuzaki-Iorga, *Documente...*, XV_1, p. 8—10.
[3] *Ibidem*, p. 12—13.
[4] *Ibidem*, p. 22—23.
[5] *Ibidem*, p. 226.
[6] *Ibidem*, p. 668 (scris în limba maghiară).
[7] Cf. Grotefend, *op. cit.*, p. 24; A. Giry, *op. cit.*, p. 159, care admite diferența de 11 minute și 13 secunde.

ca unul din termenele datei paştilor. În ce priveşte anul lunar, se producea o diferenţă de o zi în 310 ani între calendarul respectiv şi fazele lunii.

La fiecare trecere de patru secole, între anul astronomic şi calendarul iulian avea loc o diferenţă de încă o zi, care a făcut ca în secolul al XVI-lea să se constate o rămînere în urmă a anului astronomic de zece zile şi în consecinţă, anul iulian să se găsească în avans cu aceste zile faţă de soare, în scurgerea perioadei cuprinse între sinodul niceian şi secolul al XVI-lea.

Încă din secolul al VII-lea, unii computişti din imperiul bizantin şi-au dat seama de faptul că anul iulian este mai lung decît cel astronomic, din care cauză echinocţiul rămînea în urmă faţă de calendarul civil, dar n-au îndrăznit să propună o modificare a sistemului calendaristic iulian.

Alcătuirea tabelei pascale în prima jumătate a secolului al VI-lea de către călugărul apusean Dionisie cel Mic, creatorul erei creştine, a contribuit la serbarea paştilor în toată lumea creştină, începînd de pe vremea lui Carol cel Mare şi pînă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, în aceeaşi duminică din an [1].

Dar dacă cronologiştii ortodocşi, observînd decalajul dintre anul iulian şi anul solar, n-au păşit la îmbunătăţirea sistemului calendaristic, cei din Occident au determinat conducerea bisericii catolice să-şi însuşească argumentele ştiinţifice prezentate şi să impună reformarea calendarului vechi.

Astfel, papa Grigorie al XIII-lea (1572—1585) numi o comisie de savanţi şi teologi, care să studieze problema calendarului şi să facă propuneri de reformă. Astronomul italian Luigi Lilio a întocmit raportul pe care membrii comisiei [2] şi l-au însuşit şi l-au prezentat papei. După ce acesta a comunicat proiectul şefilor statelor catolice şi unor înalte instituţii iezuite, a dat bula *Inter gravissimas* [3], prin care se decidea punerea în aplicare a noului calendar.

Două au fost problemele esenţiale rezolvate prin reforma gregoriană: 1. desfiinţarea decalajului de zece zile dintre anul astronomic şi anul iulian, ce se produsese de la anul 325, şi această desfiinţare s-a făcut astfel: după ziua de joi 4 octombrie 1582 a urmat vineri 15 octombrie (în loc de 5); 2. evitarea repetării în viitor a diferenţei de o zi în 128 de ani iuliani faţă de soare, consecinţă a depăşirii lungimii anului iulian cu 11 minute şi 14 secunde, peste lungimea anului astronomic; în acest scop s-a stabilit ca diferenţa de 3 zile, 2 ore, 53 de minute şi 20 de secunde dintre anul solar şi cel iulian în timp de patru sute de ani, să fie eliminată numai în ce priveşte cele trei zile, fără celelalte fracţiuni de timp, transformîndu-se anii seculari bisecţi, la care primele două cifre exprimînd secolul nu se împart exact cu 4, în ani comuni de 365 de zile. Astfel, din cei patru seculari: 1600, 1700, 1800 şi 1900, numai anul 1600 rămîne bisect de 365 de zile, căci 16 se divide exact prin 4, pe cînd ceilalţi trei devin ani comuni, cifrele 17, 18 şi 19 nefiind divizibile cu 4.

Prin adoptarea calendarului gregorian (stilul nou) nu s-a ajuns totuşi la o echivalenţă perfectă între anul civil şi soare, căci şi anul gregorian a rămas mai lung decît anul tropic solar cu aproximativ 24 de secunde, ceea

---

[1] Dr. V. Gheorghiu, *Noţiuni de cronologie calendaristică*, p. 44 şi urm.

[2] Printre ei se găseau: iezuitul german Clavius şi matematicianul spaniol Petru Ciaconius.

[3] La 24 februarie 1582.

ce duce la diferenţa de o zi în circa 3500 de ani[1]. Diferenţa dintre soare şi anul civil s-a micşorat şi mai mult prin *reforma calendaristică* a bisericii ortodoxe, de la 1 octombrie 1924, cînd o dată cu suprimarea decalajului de treisprezece zile dintre anul tropic şi calendarul iulian (după luni 30 septembrie urmînd marţi 14 octombrie 1924) s-a hotărît să rămînă bisecţi numai anii seculari care, împărţiţi prin 9, dau rest 2 sau 6, ajungîndu-se în felul acesta ca numai după 45000 de ani să se producă o diferenţă de o zi între anul tropic şi calendarul ortodox îmbunătăţit[2].

Reforma gregoriană a fost adoptată de ţările catolice Italia, Spania şi Portugalia chiar din 1582 ; apoi de Franţa, Germania catolică (1583), Austria, Boemia, cantoanele elveţiene (1584). Abia de la 1700 a pătruns calendarul gregorian în ţările de religie protestantă, ca Germania, Danemarca şi Norvegia; în Marea Britanie, tocmai în 1752, iar în Suedia, după un an (1753). Pisa şi Florenţa, vestite cetăţi italiene în rivalitate cu papa, au primit reforma numai în anul 1750[3]. Iar ţările din sud-estul Europei, de religie ortodoxă, au aderat la reforma gregoriană abia în veacul al XX-lea[4].

Între calendarul gregorian (stilul nou) şi calendarul iulian (stilul vechi) există, pentru perioada de la 5/15 oct. 1582—18/28 febr. 1700, o diferenţă de 10 zile (secularul 1600 fiind bisect); pentru perioada 19 fevr./1 martie 1700—18 fevr./1 marie 1800, o diferenţă de 11 zile; pentru perioada 18 fevr./ 1 martie 1800—16/28 fevr. 1900, o diferenţă de 12 zile, iar pentru perioada 17 febr./1 martie 1900—15/28 febr. 2100, o diferenţă de 13 zile (secularul 2000 fiind bisect în ambele calendare)[5]. Rezultă necesitatea, deci a cunoaşterii datei cînd a fost adoptat calendarul gregorian de către diferite ţări, pentru a putea face concordanţa datelor dintr-un stil în altul, atîta timp cît diferenţa în sistemul de datare există.

Deoarece transpunerea datelor de stil vechi în datele stilului nou, pentru ultima treime a lunilor, date ce aparţin lunii următoare celei din stilul iulian, prezintă unele dificultăţi, dăm tabela de corespondenţe ce se află pe pagina următoare.

Pentru a se vedea cum se află prin tabelă corespondenţa în stilul nou a unei date în stilul vechi, să luăm de exemplu data cînd s-a încheiat pacea de la Iaşi între ruşi şi turci: *29 decembrie 1791* stil vechi. La perioada 1700 — 1800, mergem pe coloana orizontală a lunilor de 31 de zile (în care figurează şi decembrie) pînă la cifra 29, iar de aici ne ridicăm pe coloana verticală pînă la prima coloană de sus, orizontală, care reprezintă zilele pe stil nou din luna următoare lui decembrie, care este ianuarie; vom întîlni cifra 9, care indică data de *9 ianuarie* (1792) stil nou, corespunzătoare lui *29 decembrie* (1791) stil vechi. Aceasta este explicaţia faptului că în unele lucrări şi manuale se spune că pacea de la Iaşi s-a încheiat în anul 1791, iar în altele se indică anul 1792.

---

[1] A. Giry, *op., cit.*, p. 163.

[2] V. Gheorghiu, *op. cit.*, p. 64—65.

[3] H. Grotefend, *op., cit.* p. 26—28, A. Giry, *op. cit.*, p. 165—66.

[4] In cronica lui Radu Popescu, la sfîrşitul domniei lui Petru Cercel (1583—1585) găsim următoarele: « Întru aceste vremi, frîncii au aflat calindariul cel noau, lăsînd calindariul cel vechiu, care umbla mai dedemult şi umblăm şi noi acum » (cf. *Mag. Istoric...*, vol. I, p. 220).

[5] A. Giry, *op. cit.*, p. 168; A. Sacerdoţeanu, *Liste de suverani*, în « Hrisovul », I (1941), p. 146.

Stilul vechi		Stilul nou. Ziua lunii următoare	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Stilul vechi (iulian)	1582—1700	Luni de 31 zile	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31			
		Luni de 30 zile	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30			
		Febr. (an bisect)	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29			
		Febr. (an comun)	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28			
	1700—1800	Luni de 31 zile	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31		
		Luni de 30 zile	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30		
		Febr. (bisect) .	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29		
		Febr. (an comun)	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28		
	1800—1900	Luni de 31 zile	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
		Luni de 30 zile	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	
		Febr. (an bisect)	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	
		Febr. (an comun)	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	
	1900—2100	Luni de 31 zile	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31
		Luni de 30 zile	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
		Febr. (an bisect)	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
		Febr. (an comun)	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28

REFORMA CALENDARISTICĂ DIN ROMÎNIA (1 OCTOMBRIE 1924)

Popoarele din sud-estul Europei n-au împărtăşit reforma gregoriană, din considerente religioase, decît în secolul al XX-lea. În Rusia, calendarul iulian oficial a fost în uz pînă la Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie. Printr-un decret al Consiliului Comisarilor Poporului, semnat de V.I.Lenin la 26 ianuarie 1918, s-a adoptat stilul nou (gregorian) [1]. Biserica ortodoxă din Uniunea Sovietică a rămas la practica stilului vechi (iulian), la fel biserica bulgară, sîrbă precum şi aceea din Ierusalim, considerînd că nici calendarul gregorian nu reprezintă rezolvarea definitivă din punct de vedere ştiinţific a diferenţei dintre lungimea anului solar astronomic şi a anului civil calendaristic, şi în consecinţă este de preferat să conserve calendarul liturgic iulian şi să se serbeze paştele şi celelalte sărbători mobile după prevederile canonului pascal alexandrin [2].

Biserica ortodoxă din Constantinopol şi Grecia a păşit la îndreptarea calendarului iulian la 10 martie 1924, anulînd cele treisprezece zile diferenţă dintre soare şi calendar prin considerarea zilei de zece ca fiind 23 martie.

La noi, sinodul luase o hotărîre pentru îndreptarea calendarului vechi în ziua de 13 noiembrie 1923, pe care a completat-o în şedinţa din 13/26 iunie 1924, stabilind ca paştile « să se prăznuiască după vechea pascalie trans-

[1] Cf. Большая Советская Энциклопедия, vol. XXV, Moscova, 1937, p. 692.

[2] Cf. *Actes de la Conférence des chefs et des représentants des églises orthodoxes autocéphales, réunis à Moscou...*, 8—18 *juillet 1948*, vol. II, Moscova, 1952, p. 297 şi urm. (Edit. du patriarcat de Moscou). În ziua de 17 iulie 1948, reprezentanţii bisericilor ortodoxe, adunaţi în conferinţă pentru sărbătorirea aniversării a 500 de ani de la auto-

spusă în cadrele de curînd îndreptatului calendar, fără a se aduce vreo schimbare rînduielii de la Niceea »[1].

În ceea ce priveşte punerea în concordanţă a calendarului iulian cu mişcarea aparentă a soarelui şi anularea diferenţei de treisprezece zile dintre stilul vechi şi anul astronomic, s-a hotărît ca data de marţi 1 octombrie 1924 să devină marţi 14 octombrie (după luni 30 septembrie să urmeze deci marţi 14 octombrie).

Apoi, considerîndu-se imperfect sistemul gregorian de bisectare a anilor seculari — (socotind numai acei ani seculari ca bisecţi, ale căror prime două cifre se divid exact prin 400), fiindcă se ajunge totuşi la diferenţa de o zi în circa 3500 de ani, « s-a admis că numai aceia rămîn ani seculari bisecţi, care, împărţiţi prin 9, dau rest 2 sau 6 » [2].

Prin acest sistem, cu mult superior celui gregorian, din doisprezece seculari începînd cu 1900 şi terminînd cu 3000, trei rămîn bisecţi, iar ceilalţi nouă devin comuni (de 365 de zile) şi numai după 45 000 de ani calendaristici se produce o diferenţă de o zi între anul civil şi cel astronomic [3].

Prin suprimarea în anul 1924 a celor treisprezece zile din calendarul iulian, data de marţi 1 octombrie (după luni 30 septembrie) a devenit în calendarul îndreptat, marţi 14 octombrie. Dar în calendarul vechi, 14 octombrie ar fi căzut luni şi nu marţi [4]. Deci, prin reforma calendaristică din 1924, toate datele lunare s-au mutat de pe o zi din săptămînă pe ziua următoare (de pe luni pe marţi, de pe marţi pe miercuri ş.a.m.d.), de pe o literă dominicală pe alta (de ex. lit. dom. *E* pentru 1 ianuarie 1925 stil vechi, iar lit. *D* pentru 1 ianuarie 1925 stil nou).

Specialiştii însărcinaţi în 1924 cu transpunerea vechii pascalii în cadrul calendarului îndreptat, fără a modifica regula stabilită de sinodul niceian, s-au văzut în situaţia de a alege una dintre următoarele două căi:

1. Urcarea datelor pascaliei vechi cu treisprezece zile (cîte s-au suprimat) şi admiterea unui alt răstimp de 35 de zile posibil pentru data paştilor: 4 aprilie — 8 mai, în loc de intervalul stabilit la Niceea: 22 martie — 25 aprilie, ceea ce însemna nesocotirea hotărîrii sinodului din Niceea.

2. Adaptarea şi introducerea vechii pascalii în cadrul calendarului îndreptat, menţinîndu-se principiul ca paştile să cadă numai în intervalul 22 martie — 25 aprilie.

S-a admis a doua soluţie, care nu satisface însă condiţia evitării coincidenţei paştilor creştine cu cele evreeşti, atunci cînd evitarea acestei coincidenţe ar impune depăşirea datei ultime de 25 aprilie [5].

---

cefalia bisericii ortodoxe ruse, au semnat o rezoluţie în chestiunea calendarului bisericesc în care se conchide ca paştile să se serbeze *„en accord avec les décisions des Conciles et avoir lieu partout à la même date, un dimanche, mais non en même temps que la pâque juive. Le Canon pascal d'Alexandrie satisfait pleinement cette exigence de l'Église"*. Conferinţa consideră ca toată lumea ortodoxă să serbeze obligatoriu *„la fête de Pâques uniquement d'après l'ancien style (julien) conformément au Canon pascal d'Alexandrie"* (p. 448—449).

[1] Const. Chiricescu, *Pascalia bisericii creştine ortodoxe de Răsărit în conformitate cu calendarul îndreptat* (Referat din 22 octombrie 1924), Bucureşti, 1925, p. 8.

[2] *Ibidem*, p. 10.

[3] V. Gheorghiu, *Noţiuni de cronologie calendaristică*, p. 65.

[4] Cf. Chiricescu, *op. cit.*, p. 14. Schimbarea se observă numărînd zilele: luni 30 septembrie, marţi 1 octombrie, miercuri 2, joi 3, vineri 4, sîmbătă 5, duminică, 6, luni 7, marţi 8, miercuri 9, joi 10, vineri 11, sîmbătă 12, duminică 13, luni 14. Modificarea a adus pe 14 octombrie nu luni, ci marţi.

[5] C. Chiricescu, *op. cit.*, p. 1—6.

Am văzut că prin suprimarea celor treisprezece zile din calendarul iulian, toate datele lunare au păşit de pe o zi de săptămînă pe ziua următoare; s-au modificat astfel literele dominicale, mîna anului şi implicit crugul soarelui, dar s-au modificat şi temelia lunii şi crugul lunar, elemente cronologice care exprimă mişcarea de revoluţie a lunii. Prin combinarea acestor elemente cronologice modificate s-a întocmit o pascalie nouă, indicînd data paştilor în calendarul îndreptat [1].

Fiindcă elementele cronologice secundare fundamentale în fixarea datei paştilor şi a sărbătorilor mobile sînt litera dominicală (mîna anului) pentru datele lunilor solare, şi temelia (la apuseni epacta) pentru indicarea vîrstei lunii la 1 ianuarie, 1 martie şi 21 martie (pentru indicarea lunii pline pascale, fasca), s-a ajuns prin modificarea acestora la întocmirea de pascalii periodice sau parţiale, prima fiind pentru anii 1924—2099.

Aceasta se bazează pe două tabele: una de concordanţă a crugului soarelui cu mîna anului (aceasta din urmă modificată) [2] şi alta a temeliei noi. Pentru anii 1900—2100, concordanţa dintre temelia vechii pascalii şi temelia nouă este următoarea:

Tem. veche:	14	25	6	17	28	9	20	1	12	23	4	15	26	7	18	29	11	22	3.
Tem. nouă:	2	13	24	5	16	27	8	19	0	11	22	3	14	25	6	17	29	10	21.
Crug. lun.:	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19.

Această modificare a concordanţei dintre crugul lunii şi temelie se datoreşte proemtozei (saltul) lunii, adică rămînerii în urmă a fazelor lunii din calendar cu o zi faţă de fazele astronomice, ceea ce impune păşirea cu o zi a temeliei.

Din cauza coincidenţei aproape constante a datei paştilor din pascalia nouă parţială, alcătuită de specialiştii noştri, cu paştile catolicilor, şi a nesocotirii hotărîrii canonice în ce priveşte evitarea coincidenţei cu calendarul evreesc, conducerea bisericii a trebuit să nu aplice totdeauna datele pascaliei noi. Astfel, după cum se vede din tabela de la anexa XXIII, în 1926 paştile s-a serbat o dată cu catolicii, la 4 aprilie, dar în 1927 şi 1928 nu, aplicîndu-se datele pascaliei vechi mărite cu treisprezece zile; în 1929 s-a admis data de 31 martie a calendarului îndreptat, la fel în 1930 (aceasta din urmă coincizînd cu pascalia veche majorată), dar în 1931 s-a însuşit data de 12 aprilie a vechii pascalii mărite cu 13 zile, iar nu data de 5 aprilie din pascalia nouă. Din anul 1931, sinodul a decis ca pe viitor data paştilor să se fixeze după vechea pascalie, mărită cu treisprezece zile, adică în intervalul de la 4 aprilie la 8 mai.

Aceasta însemnează că problema calendarului bisericesc, relativ la datele sărbătorilor mobile, rămîne încă deschisă, după cum rezultă şi din rezoluţia din 17 iulie 1948, de care am vorbit mai sus.

---

[1] V. Gheorghiu, *Noţiuni de cronologie calendaristică*, p. 118 — 122 (pascalie parţială pentru perioada 1926 — 2099), cf. şi tabela de la anexa XXIII. Am păstrat nemodificat ciclul de 532 de ani (tabela XXII) şi după anul 924, în ce priveşte unele elemente cronologice secundare, pentru a da posibilitatea cercetătorilor să afle aceste elemente ale unor ani din ciclul anterior (877 — 1408); de pildă anul 1396, care este al 520-lea an din ciclu şi deci îi corespund elementele cronologice ale anului 1928, de după reforma din 1924.

[2] C. Chiricescu, *op. cit.*, p. 17 (crugul solar şi mîna).

In expunerea de mai sus, am încercat să prezentăm, în linii generale, cum din cele mai vechi timpuri şi pînă în zilele noastre oamenii au căutat să se orienteze în timp, fixîndu şi ca puncte de reper astrele, şi eforturile depuse în desfăşurarea istoriei pentru a se ajunge la o cît mai perfectă concordanţă între mişcarea unor corpuri cereşti şi între calendare.

Încercările făcute în sec. XX, mai ales după primul război mondial, de a reforma calendarul în vigoare astăzi, propunîndu-se modificarea duratei lunilor, desfiinţarea succesiunii zilelor săptămînii, etc., nu au dus la concluzii satisfăcătoare [1].

[1] In lucrarea lui V. Gheorghiu, *Noţiuni de cronologie calendaristică* (p. 71–77) se dau unele exemple care ilustrează lipsa de valoare practică a sistemelor propuse.

CRONOLOGIA DOCUMENTELOR PRIVIND TRANSILVANIA
(sec. XI—XV)

DE

FRANCISC PALL

Noţiunile privitoare la sistemele de măsurare şi împărţire a timpului în trecut — noţiuni ce formează obiectul cronologiei istorice — sînt foarte variate în actele şi celelalte izvoare medievale. Ne propunem să ne limităm aici doar la elementele — numeroase şi ele — ce se întîlnesc în materialul seriei Transilvania, în textul şi mai ales în formula datării documentelor [1]. Ţinînd seama de faptul că, în majoritatea cazurilor, aceste elemente cronologice nu sînt identice cu cele moderne, folosite azi, ba mai mult, unele din ele se deosebeau după condiţiile de timp şi de loc sau după categoriile de documente, e necesară o prezentare tehnică a lor, atît pentru a putea verifica exactitatea acestor elemente (calculate uneori greşit de scribi), cît şi pentru a le putea raporta la sistemul calendaristic modern, prin găsirea corespondenţei lor exacte cu acest sistem. Într-adevăr, greşelile de datare ale scribilor sau cele săvîrşite de cercetătorii moderni în stabilirea concordanţei datelor din trecut cu sistemul cronologic actual pot să dea naştere la confuzii şi interpretări greşite în prezentarea succesiunii şi înlănţuirii cauzale a evenimentelor istorice. În cele ce urmează, vom vedea că ideologia religioasă a căutat să-şi imprime amprenta ei şi asupra elementelor cronologice, în ciuda caracterului lor tehnic, legînd, în cea mai mare parte, sistemele de socotire a timpului de momente mistice din istoria creştinismului şi din organizarea cultului.

Menţionăm din capul locului că de obicei documentele medievale, deci şi cele din seria Transilvania, înşiră laolaltă indicaţii sau elemente cronologice de mai multe feluri, de pildă: era creştină, anul domniei, lista demnitarilor etc., confruntarea lor îngăduind cercetătorului descperirea, în multe cazuri a unor greşeli de datare săvîrşite de scriitorii actelor. Asemenea greşeli contemporane sînt frecvente în documentele latino-ungare, mai ales în secolul al XIII-lea [2].

Să cercetăm deci pe rînd aceste elemente, începînd cu erele şi continuînd cu prezentarea perioadelor cronologice, a sistemelor privitoare la socotirea anului, a lunii şi a săptămînii, pentru a încheia cu împărţirea zilei.

---

[1] Pentru metoda urmată în trimiterile din note cf. F. Pall, *Diplomatica latină cu referire la Transilvania*, (nota de la începutul studiului), în *Documente privind istoria Romîniei. Introducere*, vol. II.

[2] Szentpétery, *Oklevéldatumok, hibái és ellentmondásai* [Greşeli şi contraziceri în datările documentelor], în «Századok», 1912, p. 66 şi 671.

ERELE CRONOLOGICE

Dintre ere — adică sistemele de socotire a șirului de ani în continuare, luîndu-se ca punct de plecare o dată fixă — ne ocupăm mai întîi de *era creștină*, identică cu era noastră modernă [1].

Era creștină. E menționată în actele latino-ungare în forme diverse, din care pînă pe la jumătatea secolului al XIII-lea cea mai frecventă este « anul de la întruparea domnului »[2] *(anno dominice incarnationis, a. ab incarnatione domini, a. verbi incarnati)*[3], alternînd uneori cu formula « anul milostivirii » *(anno gratie)*[4]. Relativ mai rar se întîlnește în perioada amintită: « anul domnului » *(anno domini)*, formulă a cărei întrebuințare devine însă tot mai deasă din a doua jumătate a aceluiași secol[5]. În schimb formula « anul de la nașterea domnului » *(anno nativitatis domini, a. a nativitate domini, a. nativitatis Christi)* figurează ca element de datare în seria noastră rar și mai tîrziu, îndeosebi în actele notariale[6]. În misivele regale din a doua jumătate a secolului al XIV-lea se întîlnește uneori și « numărul mic » sau « anul mic », adică simpla mențiune a anului *(anno)*, cu omiterea milesimului și a secolului[7].

În privilegiile papale solemne, care cuprind formula « datei mari » — uneori și în actele pontificale mai simple — se folosește de asemenea era creștină, și anume în expresia *dominice incarnationis anno*, care tocmai sub influența acestor privilegii și împreună cu alte elemente de datare a pătruns și în actele regale ungare[8]. În secolul al XV-lea, sub Eugeniu al IV-lea (1431—1447), mențiunea erei creștine se introduce — deși la început cu mai puțină consecvență — și în celelalte categorii de acte papale *(a. incarnationis dominice)*[9].

---

[1] Era bizantină sau constantinopolitană interesează seria Transilvania numai în ceea ce privește actul patriarhului de Constantinopol în legătură cu mănăstirea Sf. Mihail (Peri) din Maramureș: doc. din aug. 1391 (6899), Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XIV_1, p. 13—15. Pentru această eră vezi mai sus, p. 19—20.

[2] Knauz afirmă că formula aceasta (în deosebitele sale variante) se întîlnește cel mai des pînă la Ștefan al V-lea (1270—1272), dar această afirmație e în contradicție cu datele statistice pe care le dă el însuși (p. 522), din care rezultă că din documentele lui Bela al IV-lea (1235—1270), pe care le-a cercetat, abia 130 de piese poartă această formulă, în timp ce *anno domini* figurează în nu mai puțin de 312 documente. Cf. Knauz Nándor, *Kortan hazai történetünkhöz alkalmazva* [Cronologia aplicată la istoria patriei], Budapesta, 1876 (presc. Knauz, *Kortan*), p. 94, 138.

[3] Doc. din 1165, 1222 11 aug. 1250, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XI—XIII, vol. I, p. 4 urm., 189 urm. și 343 urm.; doc. din 26 iun. 1357, *ibid.*, C, XIV, vol. V.

[4] Doc. din 1232 și 21 mart. 1240, *ibid.*, C, XI—XIII, vol. I, p. 261 urm. și 319 urm.; doc. din 1270, *ibid.* C., XIII, vol. II, p. 127 urm.

[5] Doc. din 1231, *ibid.*, C, XI — XIII, vol. I, p. 254 urm.; 5 dec. 1262, *ibid.*, C,XIII, vol. II, p. 44 urm.; 20 febr. 1317, *ibid.*, C, XIV, vol I, p. 271; 17 ian. 1329, *ibid.*, vol. II, p. 268.

[6] Doc. 1 mart. 1333, *ibid.*, vol. III, p. 293; 30 oct. 1357, *ibid.*, vol. V; 30 iul. 1414 *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, III (presc. *Ub.*), p. 602 — 604; 6 iul. 1417, *ibid.*, IV, p. 44 — 48.

[7] Doc. 2 mart. 1365 *(anno LXV)*, Wenzel, *Magyar diplomácziai emlékek az Anjoukorból* [Acte diplomatice din epoca angevină] II, (presc. *Magy. dipl. eml.*), p. 632; cf. și 20 iun. 1366, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VI. Vezi și H. Grotefend, *Taschenbuch, der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, ed. a VIII-a, Hanovra, 1941, (presc. Grotefend, *Taschenbuch*), p. 10.

[8] Eckhart, *A pápai és császári kanczelláriai gyakorlat hatása Árpádkori királyi okleveleink szövegezésében*, în « Századok », 1940, (presc. Eckhart *Pápai*), p. 720.

[9] Doc. 11 mart. 1431 și 20 dec. 1436, *Ub.*, IV, p. 434 — 435 și 620—621. Cf. Mas Latrie, *Trésor de Chronologie, d'Histoire et de Géographie pour l'étude et l'emploi des documents du moyen âge*, Paris, 1889, col. 1136; Bresslau, *Handbuch der Urkundenlehre fü Deutschland und Italien*, II_2, Lipsca, 1931, p. 439.

Anul domniei sau al pontificatului. Este o altă eră, de fapt, în ceea ce privește întrebuințarea ei, mai veche decît era creștină (cel puțin în afara granițelor Ungariei și Transilvaniei medievale). E vorba de un sistem foarte răspîndit în evul mediu, care consta în datarea după timpul scurs de la începutul stăpînirii unui monarh sau al păstoririi unui papă, ba chiar al unui arhiepiscop sau episcop [1].

Anul domniei *(annus regni, a. imperii)* figurează, alături de alte elemente de datare — între care era creștină — de obicei în privilegiile regale. Sigismund, după cum am arătat[2], îl folosea la un anumit moment și în scrisorile deschise. Regii Ungariei îl întrebuințau sporadic încă din secolul al XII-lea[3], însă în mod consecvent era folosit doar începînd cu Andrei al II-lea, anume din anul 1207[4]. Monarhii care stăpîneau în mai multe țări specificau anii lor de domnie în fiecare din aceste țări. De exemplu, într-un document al lui Sigismund —care pe lîngă titlul de rege al Ungariei purta din anul 1411 pe acela de rege al romanilor, apoi din 1420 și pe acela de rege al Boemiei, ca în 1433 să devină și împărat al romanilor — citim următoarele:... *regnorum nostrorum anno Hungarie et cetera quadragesimo octavo, Romanorum vigesimo quinto, Bohemie quinto decimo, imperii vero secundo* [în al patruzeci și optulea an al domniei noastre ca rege al Ungariei etc., al douăzeci și cincilea ca rege al romanilor, al cincisprezecelea ca rege al Boemiei și al doilea ca împărat] [5].

Spre a afla sau a controla corespondența dintre anii domniei și era creștină e necesară cunoașterea zilei de început *(Epochentag)*, de la care se socotea acel an. În privința aceasta se pot întîmpina unele greutăți, căci scriitorii actelor nu se conduceau după o regulă unitară, nici în cancelaria regală ungară, nici în celelalte, de exemplu în cea imperială[6] sau regală franceză[7]. Uneori ei se referă la data morții predecesorului monarhului respectiv, alteori la alegerea, la urcarea pe tron sau la încoronarea acestuia, ori pur și simplu fac să coincidă anul domniei cu data de început a anului după era creștină. Sînt cazuri — ca un rezultat al lipsei sensului exactității ce caracterizează mentalitatea medievală [8]— cînd în aceeași cancelarie se calcula în același timp în mai multe feluri anul domniei[9]. Problema se complică și mai mult

---

[1] De exemplu Martirius, arhiepiscopul de Strigoniu, într-un act al său din 1156, cf. regest, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XI—XIII, vol. I, p. 3. Vezi și Szentpétery, *Chronologia*, Budapesta, 1923, p. 111.

[2] Fr. Pall, *Diplomatica latină*, în *Documente privind istoria Romîniei. Introducere*, vol. II (scrisori le deschise).

[3] Doc. din 1165, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIII, vol. I, p. 4. În documentele autentice ale lui Bela al III-lea, Emeric și Andrei al II-lea (înainte de 1207) anul domniei nu figurează de loc.

[4] Szentpétery, *Chron.*, p. 10—11.

[5] Doc. 12 mart. 1435, *Ub.*, IV, p. 541—545. Cercetarea concordanței dintre anii multiplelor stăpîniri ale lui Sigismund i-a permis lui E. Mályusz (*Zsigmondkori oklevéltár* [Documente privitoare la epoca lui Sigismund], Budapesta, 1951, I, p. 594, după nr. 5386), îndreptarea datei greșite a doc. 1 iul. 1398 din *Documenta historiam Valachorum in Hungariam illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum* [Documente privind istoria romînilor din Ungaria pînă la anul 1400 d. H.], Budapesta, 1941 (presc. *Doc. Val.)*, p. 504—505 în 1 iul. 1426.

[6] Breslau, II_2, p. 422—427.

[7] Giry, *Manuel de Diplomatique*, vol. I, ed. a II-a, Paris, 1925, p. 85—88.

[8] Marc Bloch, *La société féodale*, I, Paris, 1939, p. 120, 126, 136.

[9] De pildă în cancelaria lui Andrei al II-lea uneori în trei feluri (Knauz, *Kortan*, p. 520).

prin greşelile frecvente săvîrşite de scribi în acest calcul sau prin erorile de lectură strecurate în transumpturi ori în ediţiile de documente.

Anii de domnie ai regilor Ungariei se socoteau, în secolul al XIII-lea, de obicei, de la urcarea lor pe tron[1]. Se întîlnesc însă numeroase greşeli de calcul, îndeosebi în timpul lui Ladislau al IV-lea Cumanul, datorită probabil şi schimbărilor dese de vicecancelari[2]. În secolul al XIV-lea, anii de domnie ai lui Carol Robert[3] şi Ludovic I[4] coincid cu anii erei creştine. Dar în ceea ce priveşte actele lui Sigismund, a cărui stăpînire de o jumătate de secol (1387—1437) se prelungeşte şi în veacul următor, constatăm multă inconsecvenţă (între coincidenţa cu anul erei creştine şi calculul dela data de început a domniei), pînă spre sfîrşitul domniei, cînd (şi anume de pe la 1426), anii săi ca rege al Ungariei sînt socotiţi de regulă de la urcarea lui pe tronul aceleiaşi ţări[5].

Anul pontificatului *(annus pontificatus)* figurează în primul rînd în actele papale, fie alături de anul erei creştine (în privilegiile solemne), iar de la 1431 şi în alte categorii[6], fie singur (deci ca element cronologic principal),

---

[1] Szentpétery (*Chron.*, p. 11) greşeşte generalizînd această constatare, care, după cum vom vedea, nu se potriveşte decît în mică parte, pentru secolul al XIV-lea. Pentru anii de domnie ai regilor Ungariei cf. acelaşi autor, *Oklevéltani Naptár* [Calendar de diplomatică], Budapesta, 1921 (presc. *Oklt. Napt.).* p. 28—29. Vezi şi anexa III a studiului de faţă. Aici se aduc listei lui Szentpétery unele îndreptări şi completări, pe baza tabelelor cronologice mai noi ale lui B. Hóman şi Gy., Szekfü, *Magyar Történet* [Istoria ungurilor], ed. a III-a, Budapesta, 1935—1936, vol. I—V (anexe) şi după alte lucrări.

[2] Knauz, *Kortan*, p. 530. Astfel doc. din 1279 poartă greşit anul V în loc de VII sau VIII; doc. 1 ian. 1284 anul XIII în loc de XIV (1283 sept. 3 —1284 sept. 2); doc. 8 ian. şi 26 mai 1285, anul XIV în loc de XIII; 1 sept. 1289, anul XVIII în loc de XVII *(Documente privind istoria Romîniei*, C, XIII, vol. II, p. 198 urm., 288 urm., 271 urm., 274 urm., şi 311 urm.). În ceea ce priveşte domnia lui Bela al IV-lea, în doc. 5 dec. 1251 *(ibid.*, p. 1 urm.), anul XVI e greşit, în loc de XVII (1251 oct. 14—1252 oct. 13). Cît priveşte domnia lui Andrei al III-lea, doc. 26 oct. 1296 *(ibid.*, p. 428 urm.), anul VI e greşit, în loc de VII (1296 iul. 23—1297 iul. 22).

[3] Dacă acesta şi-ar fi socotit anii domniei de la alegerea (17 noiembrie 1308) sau de la încoronarea sa (20 aug. 1310), documentele emise de el n-ar purta acelaşi an de domnie în tot cursul aceluiaşi an al erei creştine, cum e cazul în realitate. Exemple: doc. 20 mart. şi 4 sept. 1310 poartă ambele anul X de domnie *(Anjoukori okmánytár* [Documente privitoare la epoca angevină], ed. Imre Nagy, I, Budapesta, 1878 (presc. *Anjou)*, p. 195 urm. şi 210 urm.); doc. 3 febr. şi 27 dec. 1319 = anul XIX *(Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 307 urm. şi 334, cf. *Anjou*, I, p. 537—538); doc. 26 apr. şi 6 dec. 1329 = anul XXIX *(Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 283 urm. şi 303 urm.).

[4] Începutul domniei: 21 iul. 1342. Exemple pentru coincidenţa anului domniei cu anul erei creştine: doc. 18 febr. şi 30 noiembrie 1355 = anul XIV *(ibid.*, vol. V, 30 ian. şi 2 dec. 1367 = anul XXVI; 29 mart. şi 2 sept. 1370 = XXIX *(ibid.*, vol. VI); Cf. şi observaţiile în legătură cu doc. 4 iul. 1356 (corect: 1355), *ibid.*, vol. V, lista doc. greşit datate. Vezi şi St. Katona, *Historia critica*, IX, Buda, 179?, p. 499.

[5] Începutul domniei: 31 mart. 1387, doc. 3 febr. 1426 = anul XXXIX; 8 mai 1426 = anul XL *(Ub.*, IV, p. 248 urm); doc. 26 mart. 1430 = anul XLIII; 19 iul. 1430 = anul XLIV *(ibid.*, p. 399—400, 405—406); doc. 12 mart. 1435 = anul XLVIII; 31 mai 1435 = anul XLIX *(ibid*, p. 541 urm. şi 572 urm.). Totuşi se întîlnesc greşeli de calcul sau inconsecvenţe chiar şi în această perioadă. De exemplu, doc. 4 apr. 1427 = anul XL, în loc de XLI (cf. 14 apr. 1427 *ibid.*, p. 279 urm. şi 281 urm.) Asupra distincţiunii pe care o face Sigismund uneori, în 1415, între data alegerii şi aceea a încoronării sale ca rege roman, cf. Szentpétery, *Mogyar oklevélton* [Diplomatica maghiară], Budapesta, 1930, (presc. Szentpétery, *Oklt.*), p. 189. În documentele slave ale lui Sigismund din 29 sept. 1420 (corect: 1419) şi 28 octombrie 1429 (corect: 1428), în favoarea mănăstirilor Vodiţa şi Tismana, anii de domnie sînt calculaţi de asemenea greşit. Vezi mai sus., p. 24.

[6] Vezi mai sus: era creştină.

în cadrul « datei mici » din scrisori[1], bule propriu-zise[2], suplici (aprobate).[3] Acelaşi an se folosea, alături de era creştină, în actele notariale[4], în cele emise de legaţii papali[5] şi adeseori în cele emanate de la alte feţe sau aşezăminte bisericeşti[6]. Acest an se socotea, din secolul al XIII-lea, de la data sfinţirii *(consecratio)*[7] respectiv a încoronării *(coronatio)* papilor, două momente care de obicei — cînd aveau loc amîndouă — se săvîrşeau la aceeaşi dată[8].

INDICTIONUL

Uneori alături de era creştină şi de anul domniei sau al pontificatului întîlnim în seria Transilvania şi indictionul *(indictio)*, cunoscut de altfel şi din documentele greceşti şi slavo-romîne din secolul al XIV-lea pînă în al XVI-lea[9]. Această « perioadă cronologică » (şir determinat de ani, care se repetă, servind, ca un element secundar, la verificarea celorlalte date cronologice pe care le însoţeşte) se găseşte cîteodată în actele solemne, în privilegiile regale ungare din secolul al XI-lea pînă în al XIII-lea[10], mai ales în acelea ale lui Ştefan al V-lea[11]. Indictionul e destul de frecvent şi în documentele lui Ladislau al IV-lea[12]. În actele regale din secolul al XIV-lea el se întîlneşte numai

---

[1] Doc. 19 apr. 1218 şi 11 febr. 1239, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XI—XIII, vol. I, p. 167 şi 310 urm.

[2] Doc. 31 mai 1302 şi 14 noemb ie 1389, *Ub.*, III, p. 629 urm. şi 253 urm.

[3] Doc. 22 noembr e 1378, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII; 28 mart. 1424, P. Lukcsics, *Diplomata pontificum saec. XV* [Diplomele papilor din sec. XV], I, Budapesta, 1931, p. 157, nr. 731.

[4] Doc. 24 oct. 1351, *ibid.*, C, XIV, vol. V, nr. 58; 2 iun. 1420, *Ub*, IV, p. 126 urm.

[5] Doc. 12 oct. 1302 şi 22 mai 1311, *ibid*, C, XIV, vol. I, p. 21 urm. şi 188 urm.

[6] Doc. 20 mart. 1298, *Doc. priv. ist. Rom.*, C., XIII, vol. II, p. 440 urm.; 11 oct. 1323, *ibid*, vol. II, p. 91—92; 20 ian. 1402, *Ub.*, III, p. 264. Anul pontificatului e greşit indicat în trei acte notariale din 3 iulie 1424, *Ub.*, IV, p. 603—610.

[7] Bresslau, II_2, p. 422 şi n. 4 (vorbeşte însă greşit numai despre sfinţire, ca un act care e deosebit de alegere). Pentru anii de pontificat ai papilor, cf. Grotefend, *Taschenbuch*, p. 117—124. Vezi şi anexa V a studiului de faţă.

[8] P. Hinschius, *System des katholischen Kirchenrechts*, vol. I, Berlin, 1869, p. 291.

[9] D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-romînă*, în « Revista istorică romînă », 1937, p. 290—292.

[10] De exemplu, în doc. din 1111 şi 1113 (Szentpétery, *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica* [Regeste critico-diplomatice ale regilor din dinastia arpadiană], I, Budapesta, 1923, (presc. Szentpétery, *Regesta)*; nr. 43 şi 46 cf. reg. în *Documente privind istoria Romîniei*, C, XI-XIII, vol. I, p. 2—3, acte prezentînd semne de suspiciune, după cum observă Szentpétery). Mai vezi şi doc. din sept. 1233 şi 29 ian. 1238, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIII, vol. I, p. 264 urm. şi 305 urm.; 6 ian. 1272 şi 22 iun. 1292, *ibid.*, CXIII, vol. II, p. 147 şi 390 urm. În documentele amintite, din 1111 şi 1113, întîlnim alături de anul erei creştine şi precedînd indictionul, şi alte elemente cronologice secundare: concurenta (în cronologia slavo-romînă: mîna anului) şi epacta (corespunzînd temeliei din aceeaşi cronologie). Notăm că în cel de al doilea document concurenta e indicată greşit: VII în loc de II, căci 24 martie cădea în acest an într-o luni. Epacta de asemenea este inexactă: XI în loc de I, deoarece « vîrsta lunii » era de o zi la 22 martie acelaşi an (cf. şi Giry, I, p. 195). Dar aceste erori s-ar putea atribui şi transcrierii actului în 1410 (originalul, aşa cum s-a păstrat în zilele noastre, e rupt în această parte). Vezi Fejérpataky László, *Kálmán király oklevelei* [Documentele regelui Coloman], Budapesta, 1892, p. 64 *(Ertekezések*, XV). Asupra mîinii anului şi temeliei, cf. mai sus, p. 35 urm. şi 41 urm.

[11] Knauz, *Kortan*, p. 84 şi 527.

[12] Doc. 1 dec. 1272 şi 26 mai (corect: aprilie) 1285 (indictionul XII, greşit în loc de XIII) etc., *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 152 şi 311.

excepţional[1]. În documentele emanate dela locurile de adeverire el figurează de asemenea extrem de rar, ca şi de altminteri calendarul roman, cu care, odată în cazul nostru, îl găsim împreună[2]. În schimb, indictionul este o caracteristică a actelornotariale şi abundă în documentele influenţate ca redactare de acestea[3].

Indictionul, ca element cronologic medieval, e un ciclu de 15 ani, în interiorul căruia anii sînt numerotaţi de la 1 la 15. indiferent de numărul ciclului, de pildă, *indictione VI* (în cazul ablativ)[4]. Un exemplu pentru verificarea[5] indictionului din documentele latine privind Transilvania: 1233+3=1236:15=82. Rest 6. Deci indictionul anului 1233 este 6[6]. De altfel, indictionul este calculat în tabelele tratatelor sau manualelor de cronologie[7].

Indictionul nu se socotea în toate timpurile şi în toate locurile de la aceeaşi dată din cursul anului. În consecinţă, se deosebesc mai multe stiluri indicţionale, dintre care mai importante sînt următoarele trei, ele fiind reprezentate şi în documentele latine referitoare la Transilvania:

Indictionul grec, cel mai vechi, începînd de la 1 septembrie, folosit şi în documentele slavo-romîne, coincidea cu începutul anului bizantin[8]. Ca şi în răsăritul şi în apusul Europei, tot aşa el se întîlneşte — însă numai excepţional — în documentele latino-ungare[9].

---

[1] De ex. în doc. 18 febr. 1358 (tratatul de pace al lui Ludovic I cu Veneţia, dat la Zara; redactarea actului face deci unele concesii uzanţelor veneţiene, în care indictionul se folosea curent), Wenzel, *Magy. dip. eml.*, II, p. 501 urm. (cf. regest, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. V,); 15 ian. 1386 (dat de regele Carol al II-lea desigur şi în acest caz sub influenţa italiană, ţinînd seama de originea lui), *Ub.*, III, p. 602—603. Pentru indictionul în actele napolitane: 26 iun. <1303>, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. I, p. 29 şi 31 aug. <1322>; *ibid.*, vol. II, p. 56; în actele veneţiene: doc. 14 aug. 1376 (indictionul XV, greşit în loc de XIV), *ibid.*, vol. VII. Atît în documentele napolitane cît şi în cele veneţiene se folosea stilul indicţional grec (Paoli, *Grundriss zu Vorlesungen über lateinische Paläographie und Urkundenlehre*, vol. III, ed. a II-a, Innsbruck, 1900, p. 249).

[2] Doc. 3 dec. 1294, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 407; 6 noiembrie 1377 (unde *indictione prima* fără îndoială e o lectură greşită în loc de *i. quinta)*, G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae* [Codicele diplomatic al Ungariei], IX, 5, Buda, 1834, p. 178—180 (ambele cazuri privesc capitlul din Oradea). Cf. şi Eckhart, *Die glaubwürdigen Orte Ungarens im Mittelalter* (presc. Eckhart, *Glaub, Orte)*, p. 515, n. 3.

[3] Doc. 24 oct. 1351, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V; 18 iulie 1387 *ind. nona*, eronată în loc de *ind. decima*, Fejér, X, 8, Buda, 1843, p. 233—234; 2 iunie 1420, *Ub.*, IV, p. 126 urm. In doc. 12 apr. 1432 e indicat greşit (cf. observaţiile lui G. Gündisch, *Ub.*, IV, p. 460—461).

[4] Doc. 10 dec. 1308—2 iulie 1310, *Doc. priv. ist. Rom.* C, XIV, vol. I, p. 71 urm.; 30 sept, 1413, *Ub.*, III, p. 577 urm.; 6 iul. 1417, *Ub.*, IV, p. 44 urm.

[5] Pentru aflarea sau verificarea indictionului, vezi mai sus, p. 26.

[6] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIII, vol. I, p. 270. Cf. doc. 30 sept. 1413, *Ub.* III, p. 577—578.

[7] Grotefend, *Taschenbuch*, tabelul VIII (p. 134); Szentpétery, *Oklt. Napt*, tab. de la p. 27. Cf. şi Giry, I, p. 177 urm. Vezi şi tabelul de la anexa XII a acestui studiu.

[8] Îl găsim şi în actul patriarhului de Constantinopol cu privire la mănăstirea Peri din Maramureş: doc. aug. 1391 (= 6899), Hurmuzaki-Iorga, XIV, p. 13—15.

[9] Şi anume într-un doc., din 23 aug. 1009 al lui Ştefan I (Knauz, *Kortan*, p. 505; Szentpétery, *Regesta*, I, p. 3, nr. 5; cf. şi observaţiile de la p. 2, nr. 2) şi probabil în actul său de danie (din 1102) cu privire la mănăstirea din Pannonhalma (Szentpétery, *Szent István király oklevelei* [Docume tele regelui Ştefan cel Sfînt], în *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján* [Carte comemorativă cu prilejul împlinirii a 900 ani de la moartea regelui Ştefan cel Sfînt], I, Budapesta, 1938, p. 183). Afirmaţia lui Knauz *(Kortan*, p. 85) că regii Ungariei au folosit «mai ales» indictionul grec este greşită, căci acest lucru nu rezultă din documente. Doc. din «anul domnului o mie două sute şaptezeci şi doi, indicţia a cincisprezecea, ultima zi înainte de calendele lui ianuarie», din anul de domnie II (al lui Ştefan al V-lea, care corespunde datei de 31 dec. 1271, *Doc. priv. ist.*

Indictionul imperial (bedan), care începea la 24 septembrie, era foarte mult folosit în Europa apuseană, mai ales în cancelaria imperială germană [1]

Indictionul roman (pontifical; acest din urmă epitet nu trebuie să ne facе să credem că el se întrebuința exclusiv sau chiar cu precădere în actele, în privilegiile papale) avea data de început a anului erei creştine: 25 decembrie sau 1 ianuarie (cîteodatăchiar 25 martie sau paştile, în ţările în care anul începea la aceste date). În actele latino-ungare se folosea tocmai acest indiction, dar cu una sau două excepţii, în ceea ce priveşte materialul documentar cunoscut [2].

STILURILE CRONOLOGICE

Mai variate chiar decît indictioanele erau în cronologia medievală « stilurile cronologice », adică datele de început ale anului. Deosebirile dintre ele pot să ajungă pînă la diferenţa de un an. Ne limităm aici la prezentarea acelora care interesează seria Transilvania:

1 ianuarie sau stilul circumciziunii (după *festum Circumcisionis* [sărbătoarea tăierii împrejur][3], care se ţinea în această zi), se mai chema şi *Strenarum <strennarum> dies* [ziua darurilor][4], care se dădeau de anul nou *(jarstag)* [5]. Ca dată de început a anului, acest stil cronologic — stilul nostru modern — se întîlneşte uneori în actele regale din secolul al XIII-lea, pentru a deveni tot mai frecvent în veacul următor [6].

1 martie sau « stilul veneţian » al cronologiei apusene este în urmă, aşa cum s-a arătat mai sus, cu o unitate faţă de stilul de 1 ianuarie pentru lunile ianuarie şi februarie[7]. De regulă acest stil a fost folosit oficial, în perioada ce ne interesează, în cancelaria republicii veneţiene, dar cu unele excepţii, de exemplu în ceea ce priveşte documentele destinate pentru ţările străine. Stilul cronologic întrebuinţat în actele notariale din teritoriile veneţiene este variat [8].

Rom., C, XIII, vol. II, p. 145), nu poate fi considerat ca un exemplu pentru indictionul grec, cum face acelaşi autor *(op., cit., p.* 529), deoarece Ştefan după cum rezultă din formula de datare, citată, precum şi din cele arătate de Knauz însuşi *(ibid.)* — socotea anul de la 25 decembrie, şi în acest caz indictionul, suprapunîndu-se stilului de crăciun, avem de a face cu indictionul roman 15 al anului 1272, calculat după acest stil. De altfel indictionul roman este atestat şi într-un doc. din 8 sept. 1270, emis tot de Ştefan *(op. cit.*, p. 528), ca şi într-un alt act al său din 24 noiembr e 1271 (Szentpétery, *Chron.*, p. 22, n. 4).

[1] Doc. 15 martie 1280, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIII, vol. II, p. 229.

[2] Vezi mai sus, p. 2› şi 70. De aceea, Szentpétery *(Chron.*, p.12) greşeşte acordînd oarecum paritate indictionului grec cu cel roman în documentele latino-ungare din secolul XII—XIII, documente în care—afirmă el—indictionul figurează « cînd după stilul grec, cînd după cel roman » (cf. în acelaşi sens lucrarea sa anterioară *Oklt. Nat.*, p. 10, unde se precizează totuşi că « din secolul al XIII-lea s-a generalizat stilul indictional de 1 ianuarie »).

[3] Doc. 1 ian. 1322, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 349; 3 ian. 1382, *Ub.*, II, p. 548—549.

[4] Doc. 21 ian. 1333, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. III, p. 573, urm. Cf. şi Mas Latrie, col. 659.

[5] Doc. 3 ian. 1411, *Ub.*, III, p. 501. Cf. şi Knauz, *Kortan*, p. 273.

[6] Doc. 29 dec. <1352>, raport al capitlului din Alba-Iulia la cercetarea vicevoievodului Ştefan, din 15 dec., raport din care rezultă că datarea lui nu s-a făcut după stilul de 25 dec., *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V; cf. şi doc. 30 dec. 1352, *ibid.* Alte exemple la Szentpétery, *Chron.*, p. 15—17. Vezi şi Toma József, *Okleveleszeti Naptar (Calendarium Diplomaticum)*, Cluj, 1879, p. 21

[7] Vezi mai sus, p. 29.

[8] Paoli, III, p. 238—239. Deşi în seria Transilvania figurează unele documente veneţiene, n-am întîlnit decît două din răstimpul ian.—feb ., luni care constituie particularitatea stilului veneţian (doc. 16 ian. şi 27 febr. 1360, Wenzel, *Magy. dipl. eml.*, II, p. 545—551).

25 martie sau stilul bunei vestiri *(Annunciatio Marie)*[1] folosit, printre alte ţări, în Italia, avea aici două variante: 1) *calculul florentin*, care începea anul la 25 martie, posterior stilului de 1 ianuarie, adăugîndu-i-se deci o unitate de an pentru acest interval de timp spre a se stabili corespondeţa între cele două stiluri; 2) *calculul pisan* (folosit în oraşul Pisa, care voia probabil să-şi manifeste şi în această formă duşmănia lui faţă de Florenţa), socotea anul de la 25 martie anterior stilului de 1 ianuarie, scăzîndu-i-se o unitate pentru răstimpul de la 25 martie la 31 decembrie, spre a se obţine corespondenţa cu stilul modern. Aaşadar e o diferenţă de un an între cele două variante.

Calculul florentin a fost mai des folosit, nu numai la Florenţa, ci şi în alte părţi, astfel uneori şi în Ungaria în secolul al XIII-lea[2], ba chiar şi înveacul următor. În cancelaria pontificală el se întrebuinţa în deosebite răstimpuri, ca de exemplu în secolul al XV-lea, începînd cu pontificatul lui Martin al V-lea (1417)[3].

Adeseori stilul de 25 martie se cheamă al « întrupării domnului » (*incarnationis dominice)*[4]. De obicei în actele latino-ungare acesta se confundă însă cu stilul « naşterii domnului » *(nativitatis domini)*: 25 decembrie[5].

25 decembrie sau stilul de crăciun se deosebeşte de stilul de 1 ianuarie doar în intervalul de la 25 la 31 decembrie, avînd o unitate în plus. Acest stil era cel mai răspîndit în ţările catolice, fiind folosit de obicei şi în actele

---

[1] Szentpétery, *Chron.*, p. 15 şi n. 3. Exemplul din1294—1296 citat de Knauz *(Kortan*, p. 96) se referă la conventul din Pécsvárad, iar nu la « conventul din Oradea » *(váradi konvent)*, cum spune el, căci în izvorul pe care-l citează (din *Tudományos Gyüjtemény* [Colecţia ştiinţifică], 1821, I, p. 73) e vorba de *conventus monasterii Waradiensis*, titlu pe care îl purta cel dintîi din aceste aşezăminte. Distincţia rezultă de altfel şi din cuprinsul actului.

[2] La Pesty-Ortvay, *Oklevelek Temesvármegye... zörténetéhez* [Doc. priv. la ist. comit. Timiş], vol. I, p. 336, nota, se afirmă că un document din 11 ian. 1404 (în orig. *M°CCC° tercio prenarrato*, cu referire la un mandat regal din 6 noemb.1403), document emanat de la capitlul din Cenad, ar fi un exemplu de datare după stilul de 25 martie (calculul florentin). În realitate, acest stil a fost foarte rar folosit în Ungaria (de ex. în actele regale din 1 şi 23 febr. « 1366 » = 1367, vezi şi cel din 13 noe. 1366, Fejér, IX, 3, p. 538—543; cf. *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VI, lista menţiunilor documentare, Mai vezi Knauz, *Kortan*, p. 96 şi itinerariul regelui Ludovic, la B. Sebestyén, *A magyar Mirályok tartázkodási helyei* [Locurile de şede e ale regilor Ungarie], Budapesta, f. a. (pres. Sebestyén), p. 45—46. De aceea e mai probabil că e vorba aici de o scăpare a scribului, care din obişnuinţă a continuat să scrie 1403 chiar şi în primele zile ale anului următor. Pentru o altă greşeală asemănătoare, cf. doc. 10 ian. 1378, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII.

[3] Doc. 17 febr. şi 21 mart. 1437, *Ub.*, IV, p. 624, 625. Editorul crede greşit că datarea acestor două « scrisori » ale lui Eugeniu al IV-lea s-a făcut după calculul pisan. De altminteri, acest calcul nu era întrebuinţat în timpul amintitului papă pentru datarea bulelor şi a « scrisorilor » (Bresslau, II_2, p. 439). Începînd încă de la Martin al V-lea (1417), numai calculul florentin se folosea în tot cursul secolului al XV-lea în cancelaria papală (Grotefend, *Taschenbuch*, p. 14).

[4] Cf. Paoli, III, p. 230—231.

[5] Knauz, *Kortan*, p. 94—99. *Stilul de 1 septembrie* (stilul bizantin caracteristic şi actelor slavo-romîne) interesează uneori şi seria Transilvania: doc. din aug. 1391 (6899) Hurmuzaki-Iorga, XIV_1, p. 13—15; 27 dec. 1391 (6900), emis de Mircea cel Bătrîn în favoarea unor romîni din Ţara Făgăraşului, dar păstrat numai în traducere latină tîrzie (Hurmuzaki-Densuşianu, I_2, p. 341 — 342; *Doc. Val.*, p. 437, cu indicaţia greşită a anului: 1392). Acelaşi stil se întîlneşte (însă în chip ciudat alături de anul erei creştine) în actele slave ale lui Sigismund de Luxemburg, din 29 sept. şi 28 oct. 1420 (corect: 1419), precum şi în cel din 28 oct. 1429 (corect: 1428), pentru mănăstirile Vodiţa şi Tismana *(Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII—XV, p. 73—74, 88—90). Cf. şi P. P. Panaitescu, în « Revue Historique du Sud-Est Européen », XXII (1945), p. 331.

latino-ungare [1]. În acestea însă îi făcea o concurenţă tot mai serioasă, îndeosebi din secolul al XIV-lea, stilul de 1 ianuarie. De aceea, uneori e greu de stabilit cu precizie despre care din aceste două stiluri e vorba [2].

ANUL

În legătură cu împărţirea anului în anotimpuri, trebuie să anticipăm asupra calendarului bisericesc [3]. Într-adevăr, se aminteşte şi în documentele latino-ungare de posturile bisericeşti zise « cele patru timpuri » *(quatuor tempora, angaria)*, termenul din urmă fiind folosit în analogie cu slujbele — « angaralele » — ţărănimii dependente faţă de stăpînii feudali [4]. E vorba de miercurea (uneori şi joia) [5], vinerea şi sîmbăta [6] de după următoarele patru sărbători de la începutul anotimpurilor: duminica zisă *Invocavit*, rusaliile [7], sărbătorea înălţării sf. cruci (14 septembrie) [8] şi sărbătoarea sf. Lucia (13 decembrie) [9]. Ele pot fi exprimate în raport cu aceste sărbători sau cu alte menţiuni cronologice care se situează după acestea [10]. E vorba de un element cronologic ce se întrebuinţa, între altele, pentru indicarea datelor la care se ţineau adunările breslelor [11].

LUNA

În ceea ce priveşte luna, indicaţiile cronologice sînt variate în documentele medievale, fapt care se poate constata şi în documentele privitoare la Transilvania.

---

[1] Doc. 31 dec. 1271, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIII, vol. II, p. 145; 29 dec. 1394, *Ub.*, III, p. 108—109. Cf. şi Szentpétery, *Chron.*, p. 16—17.

[2] De exemplu în cazul unui act al capitlului din Oradea dat în *octavis nativitatis Domini, anno Domini M°CC° octuagesimo quarto* [la octava naşterii domnului, în anul domnului 1284], care după stilul de ianuarie, ar putea fi şi din 1 ianuarie 1285. Cf. Borsa Iván, *A középkori oklevelek regesztázása* [Regestarea documentelor medievale], în «Levéltári Közlemények», 24 (1946), p. 56, n. 1.

[3] Grotefend, *Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, vol. I, Hanovra, 1891 (presc. Grotefend, *Zeitrechnung)*, p. 6.

[4] Grotefend, *Zeitrechnung*, I, p. 6.

[5] În documentele germane (Grotefend, *op. cit.*, I, p. 160—161; idem, *Taschenbuch*, p. 16).

[6] Szentpétery, *Oklt. Napt.*, *p. 52.*

[7] Doc. 3 iun. 1411, *Ub.*, III, p. 509—510; 2 iun. 1417 *(in angaria Penthecostis)*, *ibid.*, IV, p. 39—40.

[8] Doc. 23 sept. 1374, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII.

[9] Doc. 16 dec. 1433, *Ub.*, IV, p. 510—512.

[10] Cf. exemplul de mai sus, unde e vorba de sîmbătă din postul « celor patru timpuri » de după sărbătoarea sf. Matei (sărbătoare ce cade la 21 sept.). Alte exemple la Knauz, *Kortan*, p. 246. În lista sărbătorilor, dată de Szentpétery, se indică greşit corespondenţa cronologică a unor expresii care desemnează începutul slujbei religioase *(introitus misse)* în raport cu *Quatuor tempora*. Astfel *Prope esto Domine* nu e « vinerea de după sărbătoarea sf. Lucia » *(Oklt. Napt.*, p. 52), ci vinerea din *Quatuor tempora* de după această sărbătoare (deci uneori cu o săptămînă mai tîrziu). Aceeaşi observaţie în legătură cu *Veni et ostende* şi *Venite adoremus*, unde nu e vorba de sîmbăta de după sf. Lucia *(ibid.*, p. 55), respectiv înălţarea crucii, ci despre date care cîteodată se situează mai tîrziu cu o săptămînă (cf. Grotefend, *Taschenbuch*, p. 90, 105). Vezi şi anexa VII a acestui studiu.

[11] Szentpétery, *Chron.*, p. 19; cf. pentru *Quatuor tempora* tot în legătură cu breslele: doc. 9 noiembrie 1379. *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII.

Calendarul roman. Pentru a exprima zilele lunii se folosea *calendarul roman* sau iulian, atît în documentele latino-ungare (în general pînă pe la mijlocul secolului al XIII-lea, iar în privilegii şi mai departe, pînă în secolul al XVI-lea)[1], cît şi, mai ales, în cele papale de deosebite categorii.

După calendarul roman, lunile se împart în trei diviziuni: calende, none şi ide. Spre deosebire de latina clasică, în care denumirile lunilor sînt adjective (de ex. *kalendas Julias)*, în latina medievală — după exemplul literaturii latine tîrzii — ele sînt de obicei substantive *(kalendas Julii)* [2]. Uzul medieval al calendarului roman prezintă faţă de cel clasic o deosebire în ceea ce priveşte socotirea zilei intercalate din februarie în anii bisecţi sau bisextili *(dies intercalaris, bis sexto kal. Martii)*. În aceşti ani, cînd luna februarie avea 29 de zile, se considera ca zi intercalată 24 februarie [3], iar nu 25 februarie [4]. De obicei însă, în evul mediu această zi suplimentară — în legătură cu sistemul literelor dominicale[5] — se adăuga la sfîrşitul lui februarie [6]. Calendele sînt ziua întîi a lunii. Nonele corespund zilei de 5, înafară de lunile martie, mai, iulie şi octombrie (ceea ce se exprimă prin cuvîntul mnemotehnic MOMJUL sau MILMO, în aceste patru luni nonele căzînd în ziua de 7. Idele corespund zilei de 13 a lunilor în care nonele cad în 5, şi zilei de 15, cînd nonele corespund zilei de 7. Celelalte zile ale lunii sînt socotite regresiv în raport cu aceste date fixe. Astfel datele de după calende sînt raportate la none, cele de după none la ide, în sfîrşit cele de după ide la calendele lunii următoare, arătîndu-se numărul de zile, socotite regresiv, care separă data de zi a documentului de calende, de none sau de ide, după cum e cazul.

De exemplu, 16 aprilie se exprimă după calendarul roman: *XVI kal‹endas›*[7] *Maii* [în a şaisprezecea zi înainte de calendele lui mai] [8]. Aceasta dată urmînd după ide, adică după ziua a treisprezecea în cazul de faţă, este raportată în formularea ei la calendele lunii următoare, mai.

---

[1] În celelalte documente latino-ungare, începînd cu a doua jumătate a secolului a XIII-lea, calendarul roman se foloseşte numai în mod excepţional, de exemplu în doc. 10 noemb. 1258 (emis de capitlul din Alba Regală), în cel din 3 dec. 1294 (emis de capitlui din Oradea, unde de altfel se găseşte alături de calendarul bissericesc), *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIII, vol. II, p. 26 — 27, 407 (cf. la fel în doc. ale aceluiaşi capitlu, 30 mai 1330, *ibid.*, XIV, vol. II. p. 324—328); 2 dec. 1308 (act al scaunului de Sibiu, cuprins în doc. 8 ian. —3 iul. 1309, *ibid.*, C, XIV, vol. I, p. 110—111.

[2] Grotefend, *Zeitrechnung*, p. 167; Szentpétery, *Chron.*, p. 22. Cf. cazuri asemănătoare, în secolulal XVI-lea: Hurmuzaki-Iorga, XV_1, p. 597, nr. 1111 — 1112. Ele se datoresc, desigur, influenţei umaniste, clasicizante.

[3] Szentpétery, *Chron.*, p. 8 şi n. 1.

[4] Cum socoteşte Giry, I, p. 135.

[5] Vezi mai jos, p. 77 urm.

[6] Grotefend, *Taschenbuch*, p. 4 şi n. 1, p. 129; Szentpétery, *Oklt. Napt.*, p. 10.

[7] Pentru expresia *ultimis kalendis* [ultima zi înainte de calende] din doc. 31 dec. 1271 *(Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 145), vezi Szentpétery, *Chron.*, p. 22 şi n. 3. Ea are sensul lui *pridie* [o zi înainte, în ajun]. Acelaşi înţeles are, de altfel, *secundo* (de ex. *secundo nonas Maii* [în ajunul nonelor lui mai] doc. 6 mai 1246, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIII, vol. I, p. 327, urm; cf. *secundo nonas Septembris* [4 sept. 1373], *ibid.*, C, XIV, vol. VII, ba chiar şi *primo*, de pildă: *primo die kalendarum Februarii* [31 ian.], iar nu 1 februarie 1286, cum s-a interpretat greşit (*ibid.*, în vol. II, p. 278). Cf. Szentpétery, *Chron.*, p. cit. şi n. 2. În cazul datelor exprimate însă după calendarul bisericesc *secundo die* înseamnă «ziua următoare», nu «ziua precedentă» (de ex. doc. 21 apr. 1427, *Ub.*, IV, p. 284—285). Cf. mai jos 79 u m.

[8] Doc. 16 apr. 1204, *Doc. priv. ist. Rom*, C, XI—XIII, vol. I, p. 367 urm.

Procedeul cel mai simplu pentru aflarea corespondenţei dintre calendarul roman şi cel modern este următorul:

Pentru datele dinaintea nonelor, cifra datei care figurează în document se scade din 5 + 1, respectiv 7 + 1 (cifra 1 reprezintă ziua însăşi a nonelor, care se cuprinde de asemenea în calcul). De pildă, în cazul datei *tertio nonas Ianuarii* [în a treia zi înainte de nonele lui ianuarie][1] operaţiunea este următoarea: 5 + 1 — 3 = 3. Deci după calendarul modern e vorba de 3 ianuarie.

Pentru datele anterioare idelor, scăderea se face din 13 + 1 sau 15 + 1. Exemplu: *quarto idus* <*ydus*> *Iulii* [în a patra zi înainte de idele lui iulie][2] = 15 + 1 — 4 = 12 iulie.

În ceea ce priveşte exprimarea noţiunilor cronologice anterioare calendelor, se face aceeaşi operaţiune, doar cu deosebirea că la suma zilelor lunii din care face parte data căutată se adaugă cifra 2 (adică o unitate reprezentînd ultima zi a lunii în care se cuprinde data + o unitate corespunzînd zilei dintîi a lunii următoare, de la care se socoteşte regresiv data). Din suma totală (28 + 2, 29 + 2, 30 + 2, 31 + 2 deci potrivit numărului zilelor lunii) se scade cifra exprimată după calendarul roman. Exemplul de mai sus: *XVI kal. Maii* = 30 + 2 — 16 = 16 aprilie.

Sistemul destul de complicat al calendarului roman şi cîteodată lipsa de atenţie a scribilor au dat naştere unor greşeli de datare, după cum ne arată şi materialul seriei Transilvania. Astfel într-un caz se întîlneşte *IX idus Decembris* [în ziua a noua înainte de idele lui decembrie], deşi nu sînt decît opt zile înaintea idelor, a noua fiind înseşi nonele[3]. Neobişnuită e şi datarea *octavo nonas Novembris* [în ziua a opta înainte de nonele lui noiembrie], de vreme ce, după calendarul roman, nu se pot raporta la nonele lui noiembrie decît patru zile[4]. Alteori se săvîrşeau greşeli prin indicarea, după calende, a lunii în care se scria, în loc de luna următoare. De exemplu *sexto decimo calendas Novembris* [în a şaisprecea zi înainte de calendele lui noiembrie = 17 octombrie], dată eronată, căci actul care o poartă, cuprinde ca transumpt un document din 11 noiembrie acelaşi an (1336). În chip evident, scribul voia să scrie: *sexto decimo calendas Decembris* [16 noiembrie][5].

Socotirea progresivă a zilelor lunii. Deşi mai rar, se întîlneşte în documentele seriei Transilvania şi *socotirea progresivă a zilelor lunii*, după obiceiul modern, de la 1 la 28, 29, 30 sau 31, după mărimea lunii, Sistemul acesta, de altfel foarte vechi, se întîlneşte sporadic în actele regale, mai ales în anga-

---

[1] Doc. 3 ian., 1324, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. II, p. 360 urm.

[2] Doc. 12 iulie 1315, *ibid.* C, XIV, vol. I, p, 408 urm.

[3] Doc. 5 dec. 1262, *ibid.*, C, XIII, vol. II, p. 44 urm.; cf. şi observaţiile lui Szentpétery, *Regesta*, II, Budapesta, 1943, p. 10—11, nr. 1791.

[4] La Pesty-Ortvay, unde se publică (I, p. 112—114, cf. şi p. 109 nota) documentul ce prezintă acest caz, se afirmă că e vorba de octava nonelor: 12 noiembrie 1369. De fapt această formulă ar fi tot atît de greşită. Mai probabil e vorba de 29 octombrie (presupunînd că scribul a socotit într-adevăr opt zile înainte de nonele lui noiembrie), *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XVI, vol. VI.

[5] Doc. <după 11 noiembrie> (= 16 noiembrie) 1336, *ibid.*, vol. II, p. 398 urm. Alte exemple: doc. 23 mart 1391, *Ub.*, III, p. 12—13; menţiunea din doc. 19 oct. 1429, *Ub.*, IV, p. 385; cf. şi n. 2. Din acest document mai rezultă că în Ungaria şi Transilvania ziua sf. Arnulf se sărbătorea nu numai la 16 august (Szentpétery, *Oklt. Napt.*, p. 39), ci uneori la 18 iulie sau chiar la 12 a aceleiaşi luni (cf. şi Knauz, *Kortan*, p. 142). Pentru greşelile de datare în legătură cu calendarul roman, vezi şi Giry, II, p. 584; Szentpétery, *Chron.*, p. 22.

jamente [1], tratate [2] și în misive [3], oglindind probabil influența unor cancelarii străine — ca aceea a republicii venețiene — unde acest uz era curent [4]. El e caracteristic actelor notariale ale seriei Transilvania [5] și documentelor de alte categorii influențate de acestea, îndeosebi actelor emise de fețe bisericești [6].

Indicarea zilei numerice a lunii și a zilei săptămînii se întîlnește și în documentele slavo-romîne, fiind de origine apuseană, prin filieră sud-slavă [7].

Obiceiul boloniez. Uneori actele latino-ungare — începînd cu secolul al XIII-lea [8] — prezintă printre elementele lor cronologice sistemul curios al « obiceiului boloniez » (*consuetudo Bononiensis*, după numele orașului italian Bologna, unde era folosit mai ales), care e un compromis între calendarul roman și socotirea progresivă a zilelor lunii [9]. După acest calcul, care a pătruns în apusul și centrul Europei, luna se împarte în două. În prima jumătate, numită *mensis intrans* sau cu un alt termen asemănător, zilele se socoteau progresiv de la 1 la 16 în lunile cu 31 de zile; de la 1 la 15 în cele cu 30 de zile și în februarie, cînd aceasta are 29 de zile, altfel de la 1 la 14. De exemplu, *intrante mense maio die sexto* [la începutul lunii mai, în ziua a șasea <6 mai>] [10]. În a doua jumătate (*mensis exiens, m. stans* etc.), zilele se socoteau regresiv, ca și în calendarul roman, dar nu de la întîi a lunii următoare, ci de la ultima zi (*dies ultimus*) a lunii care cuprinde data. Exemplu: *nono die Martio exeunte* [în a doua zi <socotită> de la sfîrșitul lui Martie] [11] = 31 + 1 — 9 = 23 martie.

---

[1] Doc. sept. 1233; *mense Septembris die* . . . [luna septembrie, ziua . . .], în *Documente privind istoria Romîniei*, C, XI—XIII, vol. I, p. 397 urm.; cf. *ibid.*, XIV, vol. II, p. 307 urm. S-a lăsat, după un obicei care se întîlnește frecvent (cf. Szentpétery, *Oklt.*, p. 106, n. 3) spațiu gol pentru introducerea ulterioară a datei de zi, ceea ce însă nu s-a mai făcut. Cf. Pall, *Diplomatica latină* în *Documente privind istoria Romîniei. Introducere*, vol. II (data).

[2] Doc. 8 sept. 1348, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 451; 18 febr. 1358, *ibid.*, vol. V.

[3] Doc. 16 sept. 1316, *ibid.*, II, p. 224, 20 iun. — 24 iul. 1366 (act adresat de Ludovic I dogelui Veneției), Wenzel, *Magy. dipl. eml.*, II, p. 650. Se întîlnește și într-un mandat al lui Carol al II-lea: 15 ian. 1386, *Ub.*, II, p. 602 urm.

[4] Doc. 10 oct. 1346, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, nr. 465; 14 aug. 1376, vol. VII. El a fost adoptat și de cancelaria regală franceză, încă de la începutul secolului al XIV-lea (A. de Boüard, I, p. 314).

[5] Doc. 24 oct. 1351, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V; 2 iun. 1420 și 10 mai 1432, *Ub.*, IV, p. 126—128, 462—464.

[6] Doc. 13 febr. 1292, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 386; 6 noiembrie 1377, *ibid.*, C, XIV, vol. VII, 6 iul. 1417, *Ub.*, IV, p. 44—48. Întîlnim acest calcul folosit și împreună cu calendarul roman; în socotelile de dijme papale din <1373 — 1375> *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII (dieceza Transilvaniei, anul IV al pontificatului lui Urban al V-lea).

[7] D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-rom.*, în « Rev. ist. rom. », 1937, p. 297.

[8] Knauz, *Kortan*, p. 18—20; Szentpétery, *Chron*, p. 23.

[9] Asupra originii acestui sistem vezi M. v. Šufflay, *Der Ursprung der consuetudo Bononiensis*, în « Mitt. des Inst. f. öst. Geschichtsf. », 27, 1906, p. 481—482.

[10] Doc. 6 mai 1264, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 65, urm. (două acte emise de arhiepiscopul de Strigoniu).

[11] Doc. 23 mart. 1266, *ibid*, p. 82 urm. (act regal). Acest calcul cronologic nefiind atestat de alte exemple pentru cancelaria regească din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, probabil că actul a fost întocmit de notarul arhiepiscopului Filip de Strigoniu, care îl întrebuințează și în cele două documente proprii, emanate la 6 mai 1264 (Szentpétery, *Okleveldátumok*, p. 680).

SĂPTĂMÎNA

Zilele săptămînii poartă numiri fie de origine romană, fie creştină medievală.

Denumirile romane. Sînt următoarele: *dies Solis* sau — sub influenţa creştină — *dies dominicus* (*dies Dominica* sau simplu *dominica*), *dies Lune*, *d. Martis*, *d. Mercurii*, *d. Jovis*, *d. Veneris*, *d. Saturni*, în locul căreia se folosea însă de obicei *dies Sabbati*, de origine ebraică. Aceste denumiri (pe care le păstrează şi azi limba romînă) se întîlnesc rar în documentele latino-ungare [1].

Termenii creştini folosiţi curent şi în documentele latino-ungare, se referă — ca şi în Europa apuseană şi în răsăritul bizantin [2] — la numărul zilei (*feria*) în cadrul săptămînii. *Feria prima* sau *feria dominica*, corespunzînd duminicii, se folosea în documente foarte rar [3], în locul ei întrebuinţîndu-se *dies dominicus* sau *dominica*; *feria secunda* = luni; *feria tertia* = marţi; *feria quarta* = miercuri; *feria quinta* = joi; *feria sexta* = vineri; *feria septima*. corespunzînd sîmbetei, în locul ei se folosea de regulă termenul *sabbatum*. Aceste denumiri se întrebuinţau, după cum vom vedea, în legătură cu alte elemente cronologice aparţinînd calendarului bisericesc.

Denumiri germane. Pentru documentele scrise în nemţeşte ale seriei Transilvania, de la începutul secolului al XV-lea, ne interesează şi numirile germane medievale ale zilelor săptămînii [4]: *sonnentag*, *mentag*, *eritag* [5], *mittichen* [6], *fridach* [7], *sambestag* (*snavend*) [8].

Literele dominicale. Uneori, în actele notariale, în cele judiciare, bisericeşti etc. ziua săptămînii (de obicei cu denumirea ei romană) este însoţită de ziua numerică a lunii. Corespondenţa dintre aceste două elemente cronologice se poate afla sau verifica cu ajutorul sistemului medieval al aşa-numitelor *litere dominicale* [9]. Ne mărginim aici la un singur exemplu, pentru a arăta cum se verifică corespondenţa zilei săptămînii cu ziua numerică a lunii, folosindu-se de litera dominicală [10]. Să vedem dacă în anul 1417 ziua de 6 iulie a căzut într-adevăr într-o marţi, cum arată un document al seriei Transilvania. Folosind Anexa XI (litere dominicale) a prezentei lucrări aflăm că anului 1417 îi corespunde litera dominicală *C*. Căutăm apoi (în Anexa XII: zilele săptămînii), în dreptul lunii iulie (în partea superioară a tabelului) numă-

---

[1] Knauz, *Kortan*, p. 9. În documentele seriei Transilvania emanate de la foruri bisericeşti, ele se găsesc mai ales alături de zilele lunii indicate după obiceiul modern: doc. <10 dec. 1308 — 2 iul. 1310>, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. I, p. 72, 78, 81 etc.); 27 oct. 1399, *Ub.*, III, p. 243—244.

[2] Vezi Gardthausen, *Die Schrift, Unterschrift und Chronologie im Altertum und byzantischen Mittelalter*, ed. a II-a, Lipsca, 1913, p. 477.

[3] Se întîlneşte în schimb mai des în cronici (Szentpétery, *Scriptores rerum Hungaricarum* [Scriitorii istoriei Ungariei], Budapesta, I, 1937, I, p. 420, 461—462, 467; cf. Knauz, *Kortan*, p. 9).

[4] Grotefend, *Taschenbuch*, p. 17—18, unde se indică şi variantele.

[5] *Erichtag*: doc. 1 dec. 1411, *Ub.*, III, p. 514—515.

[6] Doc. 1 oct. 1404, *ibid.*, p. 329—330.

[7] *Freytag*: doc. 7 mart. 1432, *ibid.*, IV, p. 456.

[8] *Sambestag*: doc. 17 dec. 1412, *ibid.*, III, p. 556—558; *sunabend*, *sunabent*, doc. 3 ian. 1411, *ibid.*, p. 501; 28 mai 1429, *ibid.*, IV, p. 379—380.

[9] Vezi mai sus, p. 38.

[10] De altfel, verificarea se poate face şi cu ajutorul sistemului celor 35 de calendare stabilite în raport cu data paştilor (vezi mai jos), precum şi cu ajutorul concurentei (mîinii anului) (vezi mai sus, p. 36). Pentru folosirea acestui element cronologic în documentele latino-ungare. cf. mai sus, p. 69, n. 10.

rul 6 (coloana 5), coborîm în jos pînă la întretăierea coloanei respective cu şirul orizontal al lit. dom. *C* şi aflăm ziua de marţi (Ma). Deci data de marţi, 6 iulie 1417, este exactă [1].

Concurentele. Un alt element cronologic, în relaţie de altfel cu literele dominicale, precum şi cu data paştilor, îl constituie aşa zisele concurente (*concurrentes*, corespunzînd în cronologia slavo-romînă mîinii anului). Concurentele însă, ca şi epactele, se foloseau rar în documentele latino-ungare, din care dispar pe la jumătatea secolului al XII-lea [2].

Denumirea săptămînii prin duminici. Tot în legătura cu săptămîna, în Registrul de la Oradea <1208 — 1235> se foloseşte adeseori pentru arătarea ei duminica ce o inaugurează, întreaga săptămînă fiind denumită după cuvintele cu care începea slujba religioasă din acea duminică [3]. Alteori, în acelaşi izvor, se indică săptămîna care cuprinde sărbătoarea unui sfînt [4].

Octavele. Dar mult mai des se întîlneşte, din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, amintirea octavei (*octava*, mai frecvent *octave*), prin care se înţelegea a opta zi («întroptirea», termen bisericesc) după sărbătoarea precizată în menţiunea datei, cuprinzîndu-se în socoteală ziua însăşi a sărbătorii. Octava cădea deci în aceeaşi zi a săptămînii următoare, ca şi sărbătoarea respectivă din săptămîna precedentă. De exemplu, *in octavis beati Michaelis* [la octava fericitului Mihail] cu referire la anul 1307 [5], cădea la 6 octombrie într-o marţi, deci în aceeaşi zi a săptămînii ca şi 29 septembrie, data sărbătorii acelui sfînt.

Uneori însă menţiunea octavei, precedată de prepoziţia *infra*, *sub* etc., [6] însemna o perioadă de opt zile, care începe cu ziua octavei: *infra octavam festi nativitatis domni* [în octava sărbătorii naşterii domnului] [7]. De obicei se precizează şi în cazul acestei formule ziua din cadrul perioadei: *Sabbato infra octavas assumptionis Marie virginis gloriose* [în sîmbăta din octava adormirii slăvitei fecioare Maria] [8]. Octavele unor sărbători mai mari, boboteaza, sf. Gheorghe, sf. Iacob, naşterea sf. Ioan Botezătorul, sf. Mihail etc.) se foloseau şi ca termene judecătoreşti [9]. E vorba în acest caz de octavele judiciare (*octave judiciales*), care în secolele al XIII-lea şi al XIV-lea [10]

[1] *Ub.*, IV, p. 44—48. Alte exemple: doc. <8 ian.—3 iul. 1309>, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. I, p. 92; menţiunea datei 9 mai 1309 (vineri); doc. 10 mai 1432 (sîmbătă), *ibid.*, p. 462—464. Cf. şi doc. 26 oct. 1399 (luni), greşit în loc de 27 oct. 1399, dată care cade de fapt într-o luni, zi precizată în doc. (ziua de 26 oct. căzînd într-o duminică), *Ub.*, III, p. 243—244 (observaţia editorilor); 12 apr. 1432 (joi, greşit în loc de sîmbătă), *ibid*, p. 461—462. E vorba de un an bisect.

[2] Fejérpataky, p. 48—49, 64.

[3] *In septimana Ecce Deus*, între 20 şi 26 iul. în anul 1214 (Registrul de la Oradea, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIII, vol. I, p. 68, nr. 105); *in septimna Exsurge*, între 22 şi 28 febr. în anul 1215 (Reg. Oradea, *ibid.*, p. 69—70, nr. 112).

[4] *Ibid.*, p. 113, nr. 276.

[5] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 391 urm.

[6] Szentpétery, *Chron.*, p. 20.

[7] 25—31 dec. (doc. 9 noiembrie 1376, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII). Cf. şi doc. 10 ian. 1378 (*ibid*,).

[8] Doc. 21 aug. 1322, *ibid*, vol. II, p. 53, Cf. 11 ian. 1378, *Ub.*, II, p. 607—608. În alte cazuri se exprimă de fapt acelaşi lucru, folosindu-se o construcţie gramaticală diferită: *feria quinta post octavas* ... [joi după octava ...] sau *quarto die octavarum* ... [în a patra zi după octava ...]: doc. 11 dec. 1348, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 686; 16 ian. 1357, vol. V.

[9] I. Janits, *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó müködése 1526-ig* [Activitatea judecătorească şi ca emitenţi de doc. a voievozilor Trans. pînă la 1526], Budapesta, 1930, p. 33—34.

[10] Doc. 6 oct. 1270, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. I, p. 132 <circa 27 aug.> 1329, *ibid.*, C, XIV, vol. II, p. 299 urm.; sfîrşitul lui febr. 1338, vol. *ibid*, III, p. 447 urm.

coincideau încă de obicei cu octavele sărbătorilor, dar de la sfîrşitul secolului al XIV-lea uneori erau ulterioare [1], ba chiar anterioare sărbătorilor la care sînt raportate [2]. Pe de altă parte, în data socotită după octave a actelor judiciare « cel puţin de la începutul » secolului al XV-lea, se numărau numai zilele de judecată, fără duminicile şi sărbătorile din perioada octavală respectivă. De aceea, asemenea date nu pot fi stabilite decît cu aproximaţie [3]. Unele octave judiciare erau considerate « mari » (*octave maiores*) [4]. Datările în raport cu octavele sînt uneori destul de complicate: *quadragesimo die octavarum festi beati Georgii martiris* [în a patruzecea zi după octava sărbătorii fericitului mucenic Gheorghe] [5].

Quindenele. Deasemenea se aminteşte frecvent de *quindena* (mai des *quindene*), care erau a cincisprezecea zi după sărbători, adică îndoitul octavei [6], calculul făcîndu-se şi în acest caz prin includerea zilei însăşi a sărbătorii respective: *quindene Pentecostes* [în a cincisprezecea zi după rusalii], din 1306 [7], cade la 9 iunie într-o duminică, în aceeaşi zi a săptămînii ca şi rusaliile cu două săptămîni în urmă, la 26 mai. Quindenele sînt menţionate des, după cum vom vedea, în legătură cu un alt element cronologic: *residentia exercitus*.

SOCOTIREA ZILELOR DUPĂ CALENDARUL BISERICESC

Acest sistem e cel mai răspîndit, începînd cu a doua jumătate a secolului al XIII-lea, în documentele latino-ungare (cu excepţa privilegiilor). Calendarul bisericesc catolic e folosit şi în actele latine şi germane din sec. XIV—XV, ieşite din cancelariile domneşti din Moldova şi Ţara Romînească [8]. Nu

---

[1] Cf. doc. 24 apr. — 10 mai < 1391 şi 16 noiembrie > 1406, *Ub.*, III, p. 25—86 şi 416—422 (observaţiile editorilor). Sfîrşitul secolului al XV-lea fiind o epocă de tranziţie în această privinţă, nu se poate vorbi încă de un uz consecvent, după cum ne arată exemplele citate de Janits (p. 46—47).

[2] Knauz, *Kortan*, p. 225 şi urm.

[3] F. Döry, în « Századok », 1922, p. 388; Szentpétery, *Chron.*, p. 20; Janits, p. 46—47, Tasnádi Nagy Gyula, editorul vol. VII al col. *Anjou* relevă un caz probabil încă din anul 1358 (*ibid.*, p. 360, p. 1).

[4] Doc. din 1397 (hotărîrile dietei ţinute de regele Sigismund la Timişoara), în « Magyar Történelmi Tár» (III, 1857), p. 233.

[5] Doc. 9 iun. 1371, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII. Alt exemplu *LII die oct. epiph.* [4 mart. 1392], la Mályusz, I, p. 264, nr. 2414.

[6] De aceea găsim şi expresia *octavo die predictarum octavarum* [în a opta zi după suszisa octavă], cu acelaşi sens ca şi quindena (doc. 26 mart. 1371, două acte; 8 iun. 1371, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII).

[7] *Ibid.*, C, XIV, vol. I, p. 382 urm. Cf. şi doc. 27 mai 1285, *ibid.*, C, XIII, vol. II, p. 277. Se întîlneşte cu acelaşi sens şi indicaţia *quintodecimo die . . . festi Pasce . . .* [în a cincisprezecea zi după sărbătoarea paştilor . . .]: doc. 12 apr. 1377, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII. Într-un act din 11 iunie 1390 quindena şi octava figurează în aceeaşi formulă: *vigesimo octavo die quindenarum octavarum festi beati Georgii martiris* [în ziua a douăzeci şi opta după a cincisprezecea zi a octavei sărbătorii feriticitului mucenic Gheorghe], Frigyes, Pesty *Krasso vármegye története* [Istoria comitatului Caraş], III, Budapesta, 1883, p. 208.

[8] Doc. 25 noiembrie 1369 şi 16 ⟨corect. 15⟩ iul. 1372, *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII—XV, p. 19 urm. şi 23 urm.: 26 sept. 1387 şi 13 dec. 1421, Hurmuzaki-Densuşianu, I_2. p. 295 — 296, 514—515; 14 iun. 1431, 16 iul. şi 5 sept. 1436, *Ub.*, IV, p. 443, 609—610 şi 616. Folosirea calendarului catolic de pomenitele cancelarii se explică, desigur, mai ales prin faptul că în actele lor latineşti se ţinea seama — chiar şi în cazul formulii de adresă generală—de destinatarii lor catolici, de uzul cronologic al acestora. Într-adevăr, în cronologia documentelor slavo-romîne sărbătorile sînt amintite rar, dar şi în astfel de

toate sărbătorile acestui calendar se întîlnesc însă ca elemente cronologice în documente sau în alte izvoare. Din aceste elemente făceau parte atît sărbători valabile pentru credincioşi (*festa fori*), cît şi acelea care nu aveau acest caracter (*festa chori*). Unele din sărbătorile medievale — numite generic şi *dies feriati* [zile de sărbătoare, zile nelucrătoare] [1] nici nu mai sînt ţinute azi de biserica apuseană. Pe de altă parte, se constată o mare varietate în utilizarea lor după epoci, ordine călugăreşti, ţări, iar în cadrul acestora după regiuni sau dieceze. Se pot nota şi deosebiri apreciabile în ceea ce priveşte frecvenţa acestei utilizări în funcţiuni cronologice. Sînt instructive în această privinţă listele de sărbători întocmite de Grotefend [2] şi, chiar mai devreme de Knauz, de acesta cu privire specială la Ungaria medievală [3] pe baza martirologiilor — asemănătoare sinaxarelor ortodoxe — precum şi a cărţilor liturgice a calendarelor vechi, şi cu exemplificări din izvoare.

În Ungaria feudală calendarul bisericesc apare mai întîi pe la 1240 în scrisorile deschise. În acest sistem cronologic — care se bucura de o deosebită favoare în Europa apuseană — se indică uneori ziua (*dies*) sau sărbătoarea (*festum, dies festi*) în care s-a petrecut acţiunea consemnată în document sau cînd a fost dat acesta, alteori ziua săptămînii (*feria*), în care a avut loc acţiunea respectivă şi anume ziua cea mai apropiată (*proxima, nächste*) dinaintea (*ante, vor*) sau după (*post, nach*) o sărbătoare sau dinaintea ori după octava, respectiv quindena unei sărbători [4]. În cadrul acestui sistem se menţionează şi ajunul sărbătorii (*vigilia, profestum, prime vespere*, termeni care au sensul lui *pridie* din calendarul roman).

Fiindcă însuşi ajunul (*vigilia*) unei sărbători era considerat ca o sărbătoare şi se folosea în datare, atunci cînd coincidea cu o altă sărbătoare mai importantă sau cădea într-o duminică, era strămutat — cu excepţia ajunului bobotezei şi al crăciunului — pe ziua precedentă, dar numai în ceea ce priveşte slujba religioasă. De exemplu, capitlul din Oradea răspunde la un mandat regal, *in vigilia festi Annunciationis virginis gloriose* [în ajunul sărbătorii bunei vestiri], adică în 24 martie ⟨1358⟩[5]. Ţinînd seama că în anul acesta buna vestire cădea în aceeaşi zi cu duminica floriilor (*dominica*

---

cazuri ele constituie numai un element secundar, alături de alte indicaţii cronologice (exemple din secolul al XV-lea, la D.P. Bogdan, *Diplom. slavo-rom.*, în « Rev. ist. rom. », 1937, p. 295). Într-un doc. slav din sept. 1403, prin care Mircea cel Bătrîn reînnoieşte alianţa sa cu regele Poloniei, întîlnim alături de sărbătoarea catolică şi pe cea ortodoxă (Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente*, I_2, p. 824—825).

[1] Doc. 6 ian. 1291, *Ub.*, I, p. 170; cf. *Documente privind istoria Rominiei*, C, XIII, I, p. 295; cf. vol. II, p. 355; 20 oct. 1309, *ibid.*; C, XIV, vol. I, p. 163—164 (unde *dies feriata* e opusă la *dies iuridica* = ziua de judecată).

[2] Grotefend, *Zeitrechung*, I, p. 1—214; II_2, Hanovra şi Lipsca, 1898, p. 55—210, extras. Idem, *Taschenbuch*, p. 30—110, unde se menţionează însă şi sărbătorile Rusiei ortodoxe.

[3] Knauz, *Kortan*, p. 129—289. Knauz are şi meritul de a fi căutat să distingă sistematic sărbătorile folosite în documente. Printre cărţile liturgice întrebuinţate de el figurează trei liturghiere din Transilvania, din secolele al XIV-lea şi al XV-lea *(op. cit.*, p. 118—121, nr. 9, 13 şi 28).

[4] Adeseori în loc de prepoziţia *post* se foloseşte o construcţie genitivală: *tertio die festi Divisionis Apostolorum* [în a treia zi după sărbătoarea despărţirii apostolilor], doc. 17 iun. 1349, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 592, O greşeală de datare, probabil din cauza unei scăpări — scribul scriind *post* în loc de *ante* — se întîlneşte în doc. ⟨4⟩ dec. 1359, *ibid*,, vol. V.

[5] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V. Cf. şi doc. 24 mart. 1369, *ibid*, vol. VI.

Ramis palmarum), ea era sărbătorită de biserică în lunea următoare [1], la 26 martie, ajunul ei rămînînd deci, chiar şi în cazul transferării, tot sîmbătă, 24 martie. Schimbarea aceasta însă, de obicei, nu se lua în seamă la datele cronologice din documente şi cronici, pentru ea întîlnindu-se exemple rare doar în registrele de socoteli [2]. În sistemul calendarului bisericesc se menţionează şi ziua următoare (*in crastino die*, *secundo die*, termeni avînd înţelesul lui *postridie* din calendarul roman), ba chiar şi a treia zi (*post crastino*) a unei sărbători. De exemplu, *in post crastino Undecim milium virginum* [în a treia zi după <sărbătoarea <celor unsprezece mii de fecioare] [3]. Sînt cazuri, dar rare, cînd în aceeaşi formulă cronologică, alături de calendarul bisericesc figurează şi cel roman [4].

În menţiunea sărbătorii, numele sfîntului e precedat de obicei (mai ales în secolele XIII—XV) de epitetul *beatus* [fericit] sau mai rar de *sanctus* [sfînt] [5], fără a se face o dinsticţie canonică între aceste atribute (distincţie care de altfel se va cristaliza definitiv abia în veacul al XVIII-lea), iar din secolul al XVI-lea se foloseşte, sub influenţa umanistă, şi termenul clasic de *divus* [6], cu acelaşi sens. Dar pentru Maria am întîlnit încă din secolul al XV-lea chiar şi epitetul de *dia* [7].

Cîteodată se indică nu numai sărbătoarea, ci şi ziua săptămînii în care cade aceasta: *quarta feria, in octavis Assumptionis virginis gloriose* [miercuri, la octava adormirii slăvitei fecioare] [8]. Asemenea indicaţii duble permit uneori (în coroborare cu alte elemente din text) întregirea datei incomplete, bunăoară precizarea anului [9]. Alteori ele sînt greşite, în sensul că nu coincid [10].

Uneori însă trebuie să ne mulţumim cu o datare foarte aproximativă, ca de exemplu în cazul unui document emis la *feria sexta, in festo beatorum martirum Primi et Feliciani* [vineri, la sărbătoarea fericiţilor mucenici Primus şi Felician] [11], care cade la 9 iunie [12]. E vorba de data incompletă, fără an, a unui act emis de nobilul Ştefan, fiul lui Petru de Remetea, prin care recunoaşte o datorie (pentru cumpărarea unui butoi de vin) faţă de un alt nobil, Dumitru, fiul lui Dan de Duboz. În epoca în care găsim atestaţi

---

[1] Cf. *Anjou*, VII, Budapesta, 1920, p. 129, n. 1 (observaţia editorului). Vezi şi studiul de faţă, mai jos, p. 88.

[2] Ajunul unor sărbători (desigur al celor mai importante) era şi zi de post. Cf. Grotefend, *Zeitrechnung*, I, p. 200—201; Knauz, *Kortan*, p. 284—285; Szentpétery, *Oklt. Napt.*, p. 15—16; idem, *Chron.*, p. 27.

[3] Adică la 23 oct. (1371), *ibid.*, vol. VII; cf. şi doc. 20 oct. 1309, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. I, p. 163—164.

[4] Doc. 11 noiembrie 1250 (act regal, *ibid.*, C, XI—XIII, vol. I, p. 244 urm.; 3 dec. 1294 (act al capitlului din Oradea, el are şi menţiunea indictionului), *ibid.*, vol. II, p. 407; 5 apr. 1309, cuprins în doc. < 10 dec. 1308—2 iul. 1310 >, *ibid.*, C, XIV, vol. I, p. 96; menţiunile cronologice din doc. 19 oct. 1429, *Ub.*, IV, p. 385.

[5] A se vedea exemplele citate mai jos.

[6] Doc. 25 apr. 1531, Hurmuzaki-Densuşianu, I_1, Bucureşti, 1894, p. 7—8; 23 apr. 1543, Hurmuzaki-Iorga, XV_1, p. 432.

[7] Doc. 2 iul. 1431, *Ub.*, IV, p. 448. Cf. un alt exemplu, pentru Europa apuseană, încă din secolul al XIII-lea, în glosarul lui Du Cange, vol. II, la cuv. *dia*.

[8] Doc. 22 aug.; cf. şi 21 dec. 1352, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V.

[9] Doc. 9 aug. <1345>, *ibid.*, vol. IV, p. 311; cf. *ibid.*, lista documentelor greşit datate, nr. 33.

[10] Doc. 17 <sau 18> iul. 1425, Pesty-Ortvay, I, p. 591—592, (cf. observaţia editorilor).

[11] In orig. greşit: *Felicioli.*

[12] Pesty-Ortvay, I, p. 300.

ca fiind în viață pe acești doi feudali bănățeni de origine romînească [1], ziua săptămînii și a sărbătorii coincid nu mai puțin de șapte ori (în anii: 1374, 1385, 1391, 1396, 1402, 1413 și 1419). E adevărat că această indicație dublă coincide și în 1324, dar ea nu poate fi reținută în cazul nostru, fiindcă emitentul actului în discuție (amintitul Ștefan) e menționat ca decedat într-un document din 17 martie 1424. Trebuie să mai notăm că într-un act din 17 <sau 18> iulie 1425 se vorbește de asemenea despre o datorie contractată pentru un butoi de vin, pentru care e urmărit în judecată Emeric, fiul aceluiași Ștefan, dar în cazul din urmă creditorul e un orășean [2], deci nu apare să fie o relație între acest act și cel în discuție. În concluzie, documentului despre care e vorba îi atribuim data aproximativă: vineri 9 iunie <1374—1419> [3].

Numărul mare de sărbători și varietatea nomenclaturii acestora permiteau exprimarea aceleiași date în raport cu mai multe sărbători, uneori chiar de același emitent. De pildă, în cazul a două acte regale eliberate la 29 aprilie 1378, unul e datat din *feria quinta proxima post octavas festi Pasce* [joia după octava sărbătorii paștilor], iar celălalt din *feria quinta proxima post festum beati Georgii* [joia după sărbătoarea fericitului mucenic Gheorghe] [4]. De asemenea, aceeași sărbătoare avea două sau mai multe numiri, fiind folosită în datare cînd una, cînd alta. De exemplu în legătură cu ultima duminică (*Ramis palmarum* = floriile) dinainte de paști, am înregistrat opt variante latinești, fără a aminti pe cele în alte limbi, iar în legătură cu penultima (*Iudica*) am notat șapte variante, fără ca să avem pretenția de a fi înșirat toate formele, nici măcar cele latinești [5].

Tot în legătură cu sărbătorile (sau octavele și quindenele lor) se precizează, în textul actelor latino-ungare, raportul lor în timp față de data documentului respectiv sau față de alte mențiuni cronologice cuprinse în acesta, prin expresii ca: *nunc proxime preteritum*, *nunc elapsum* [trecut acum de curînd, trecut acuma] [6] sau *tunc proxime subsequentes* [care urmau atunci de curînd) [7]. În cazul octavelor sau quindenelor se întîlnește adeseori precizarea: *nunc affuture* [8] sau *proxime venture* [care vor veni acum, care vor urma în curînd] [9]. În unele cazuri însă *nunc* se referă la o sărbătoare care

---

[1] Cf. doc. 30 mai 1371 și 4 sept. 1377, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. VII; 16 aug. 1418 și 20 mai 1421, Pesty-Ortvay, I, p. 543, 548—549, 557, 566.

[2] Pesty-Ortvay, I, p. 591—592 (citat mai sus).

[3] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII. Mályusz (I, p. 233, nr. 2048) adoptă din anii indicați, 1391, fără a motiva această alegere.

[4] *Ibid.*, C, XIV, vol. VII.

[5] Vezi anexa VII a acestui studiu.

[6] Doc. 16 oct. 1303, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XVI, vol. I, p. 384 urm; 12 mai (corect 31 dec.) 1389, Pesty, *Krasso*, III, p. 183—184. Expresia *in die divisionis Apostolorum proxime preterito* nu poate însemna « în ziua de după despărțirea apostolilor », adică 16 iulie < 1372 >, cum s-a tradus și calculat în ultima ediție a acestui act (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII—XV, p. 23 urm.), ci « în ziua despărțirii apostilolor de curînd trecută », deci 15 iulie (*Ub.*, II, p. 386—387). Probabil că scribul acestui act — redactat de altfel simplist — cînd a formulat data, s-a gîndit la momentul pronunțării hotărîrii domnești (prin care s-a făcut dania), iar nu la momentul ulterior cînd el a scris actul. De altfel, în cancelaria slavo-munteană, în prima jumătate a secolului al XV-lea, « e aproape sigur că de obicei actul nu se scria imediat după pronunțarea hotărîrii domnești » (D. P. Bogan, *Diplomatica slavo-romînă*, în « Rev. ist. rom. », 1935, p. 250—251; *ibid.*, 1937, p. 298).

[7] Doc. 4. iun. 1327, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 386 urm.

[8] Doc. 16 iun. 1367, *ibid.*, C, XIV, vol. VI.

[9] Doc. 11 mai 1369, *ibid.*, vol. VI.

a trecut de luni întregi [1] sau care va urma în viitor aproape peste o jumătate de an [2]. Folosirea în asemenea cazuri a acestui adverb temporal, ca şi de altfel a altora, de exemplu *nuper* [de curînd], *dudum* [mai înainte], sau a expresiei *his diebus* [în zilele acestea], nu trebuie să ne mire, dacă ţinem seama de încetineala desfăşurării treburilor şi a rezolvării pricinilor în condiţiile societăţii feudale, în comparaţie cu ritmul vieţii moderne [3].

Unele sărbători sînt fixe, adică ţinute în fiecare an la aceeaşi dată (de ex. crăciunul, sărbătorile sfinţilor), iar altele sînt mobile, majoritatea lor schimbîndu-se în raport cu cea mai importantă dintre ele, paştile [4]. Sărbătoarea paştilor, după cum am văzut mai sus [5], poate oscila între 22 martie şi 25 aprilie, deci poate să cadă în 35 de zile deosebite. În consecinţă, există tot atîtea calendare istorice, cu ajutorul cărora se poate afla data fiecărei sărbători mobile în toate variaţiunile ei [6].

În ceea ce priveşte sărbătorile sfinţilor, observăm că ziua sf. Matia (*Matthias*) cădea în anii comuni la 24 februarie [7], iar în cei bisecţi la 25 al aceleiaşi luni [8]. A nu se confunda această zi cu sărbătoarea sf. Matei (*Mattheus*), care cădea la 21 septembrie [9]. Uneori datarea după sărbători

---

[1] Doc. 16 oct. 1303, citat mai sus.

[2] Doc. 16 iunie 1367, citat mai sus.

[3] Dar întîlnim şi un caz cînd, dimpotrivă, *nuper* are sensul lui *hodie* [azi], după cum rezultă din două acte papale date în aceeaşi zi şi în aceeaşi chestiune: doc. 13 oct. 1374, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. VII. Cf. A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungarian sacram illustratia* [Vechi documente istorice, privitoare la Ungaria sacră], II, Roma, 1860 (presc. Theiner, *Mon. Hung*), p. 152, nr. 803—804. Vezi de altfel şi glosarul lui Aegidius Forcellini—Vincentius de Bit, *Totius latinitatis lexicon* [Lexiconul întregii latinităţi], IV, Prato, 1868, la cuvîntul *nuper*.

[4] Pentru lista sărbătorilor catolice care figurează în documente a se vedea lucrările lui Grotefend, citate mai sus: *Zeitrechnung*, I, p. 1—214 ; II_2, p. 55—210 ; idem, *Taschenbuch*, p. 30—110 (cu omisiuni faţă de *Zeitrechnung*, II_2, p. 55 urm., de ex. Esaia, 6 iul ; Ezechiel, 10 apr, Zoerard, 17 iul.; dintre numeroşii sfinţi omonimi extrasul aflător în *Taschenbuch* nu reţine decît o parte, încît acest manual, de altfel excelent, nu poate înlocui decît în parte listele amănunţite din *Zeitrechnung*). Pentru Ungaria medievală a se vedea lista lui Knauz, *Kortan*, p. 129—289, apoi aceea a lui Szentpétery, *Oklt. Napt.* p. 38—56, care în primul rînd e un extras după Knauz, dar avînd şi completări. Cf. şi lista de la anexa VII la sfîrşitul studiului de faţă. Tratatul lui Mas Latrie (col. 623—862) şi manualul lui Giry (I, p. 259—314) dau o atenţie insuficientă sărbătorilor specifice Germaniei şi Ungariei sau cuprind chiar indicaţii greşite în această privinţă (cf. de ex. Giry, I, p. 297 la cuv.: *Ladislaus ;* p. 310: *Stefanus, roi de Hongrie*). Ele prezintă puţină utilitate pentru identificarea datelor din aceste ţări. De altfel, în loc de o listă unică de sărbători, aceste lucrări, precum şi *Zeitrechnung* a lui Grotefend, oferă două («glosarul datelor» şi « lista sfinţilor »), procedeu nepractic pentru cercetător. Lista cea mai completă a sfinţilor comemoraţi de biserica catolică (împreună cu izvoarele hagiografice referitoare la ei) se află în *Biblioteca hagiographica latina antiquae et mediae aetatis* [Bibl. hagiografică latină a epocii vechi şi medii], publicată de bollandişti (*socii bollandiani*), Bruxelles, 1890—1901, 2 vol. şi un vol. de supliment, 1911.

[5] Vezi mai sus, p. 45 urm.

[6] Seria celor 35 de calendare — potrivit « cifrei sărbătorilor » — se află în manualele de cronologie, care dau lămuririle necesare pentru folosirea lor: Grotefend, *Taschenbuch*, p. 138—215, cf. p. 6 ; Szentpétery, *Oklt. Napt.*, p. 58—135, cf. p. 7. A se vedea anexa VIII a prezentului studiu.

[7] Doc. 24 febr. 1434, *Ub.*, IV, p. 514—516.

[8] Mas Latrie, col. 785 ; Grotefend, *Zeitrechnung*, I, p. 167 ; II_2, p. 140 ; idem *Taschenbuch*, p. 78 ; Szentpétery, *Oklt. Napt.*, p. 49 şi anexa VIII a prezentului studiu.

[9] O asemenea confuzie s-a făcut în traducerea doc. 24 febr. 1318, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. I, p. 287 ; 3 febr. 1340, *ibid.*, vol. III, p. 528—529. Pentru datarea după sărbătoarea sf. Matei: doc. 22 sept., 1325, *ibid.*, vol. II, p. 160—161 ; 21 sept, 1332, *ibid.*, vol. III, p. 277—278 ; 22 sept, 1400, Pesty-Ortvay, I, p. 297.

trezeşte nedumeriri, căci în numeroase cazuri ele nu erau ţinute la aceleaşi date în toate ţările catolice (pentru a nu aminti decît pe acestea), iar alteori întîmpinăm dificultăţi din cauza unor formulări imprecise. Ne mărginim aici numai la cîteva cazuri din materialul seriei Transilvania. Astfel o datare nesigură este aceea în legătură cu sărbătoarea fecioarei Maria (*festum beate Marie virginis*), atunci cînd lipsesc alte indicaţii cronologice în documente [1]. Această sărbătoare, fără nici o altă precizare, era de obicei identică, în actele latino-ungare, cu comemorarea naşterii ei (*Nativitas b. M. v.*), care cădea la 8 septembrie [2]. Uneori însă ea coincidea cu alte sărbători ale Mariei, de exemplu 25 martie sau 16 august [3] sau chiar 2 februarie [4], 2 iulie, 8 decembrie etc. Nu este sigură nici datarea după sărbătoarea mucenicului Tiburtie care de regulă se comemora, în calendarul catolic, la 11 august, (*Tiburtius et Sussana*) [5], dar adeseori şi la 14 aprilie (*Tiburtius et Valerianus*) [6].

Cît priveşte sărbătoarea sf. cruci (*festum Sancte Crucis*), *dies Crucis* [7], fără altă determinare, ea se referă fie la aflarea (*Inventio S. Cr.*), din 3 mai [8], fie la înălţarea ei (*Exaltatio S. Cr.*) din 14 septembrie [9].

În cazul sfinţilor omonimi sau cînd e vorba de mai multe sărbători ale aceluiaşi sfînt, menţiunile cronologice fac de obicei precizări care permit evitarea confuziilor. De exemplu, *festum beati Jacobi apostoli, quod messis tempore colitur* [sărbătoarea fericitului apostol Iacob, care se cinsteşte în vremea secerişului] [10], şi anume la 25 iulie, spre a deosebi această dată de alte sărbători ale pomenitului sfînt [11] şi pentru a-l distinge pe acest Iacob cel Mare (*Maior*) cum i se mai spunea, de Iacob cel Mic (*Minor*), a cărui sărbătoare, de regulă, se ţinea cu aceea a lui Filip (*festum Philippi et Iacobi apostolorum*), la 1 mai [12]. Obişnuit însă această din urmă dată e exprimată în documentele latino-ungare prin octava sf. Gheorghe. Pentru a da un alt exemplu, citām aici numai două din sărbătorile sf. Petru: *festum*

---

[1] Şi mai nesigură era *Commemoratio Marie* (Grotefend, *Zeitrechnung*, I, p. 26); idem, *Taschenbuch*, p. 42; Szentpétery, *Oklt. Napt.*, p. 41 şi anexa VIII a prezentului studiu.

[2] *tertio die festi virginis gloriose* <1402>, Pesty-Ortvay, I, p. 317—318.

[3] Szentpétery, *Oklt. Napt.*, p. 49.

[4] Knauz, *Kortan*, p. 214—415.

[5] Doc. 11 aug. 1367, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. VI. Sărbătoarea aceasta servea în Danemarca, din 1559, ca început al anului, alături de stilul de 1 ianuarie (Giry, I, 108). Aceeaşi sărbătoare se comemora la Paris la 12 aug., iar la Compostella (Spania), la 11 oct. (Grotefend, *Zeitrechnung*, II_2, p. 175). În calendarul ortodox, sf. Tiburtie figurează la 22 noiembrie şi 18 decembrie (vezi lista din anexa VI a prezentului studiu).

[6] Szentpétery, *Oklt. Napt.*, p. 55. Alte exemple: pentru ziua sf. Arnulf, vezi mai sus, p. 75, n. 5, pentru *dies animarum*, mai jos p. 88, n. 7, iar pentru aproximaţia datărilor după octavele judiciare ale unor sărbători, mai sus, p. 79

[7] Knaux, *Kortan*, p. 160—161; Szentpétery, *Oklt. Napt.*, p. 42.

[8] Doc. 3 mai 1326, *Doc. priv. ist. Rom.*, vol. II, p. 182—183; 3 mai 1330, *ibid.*, p. 319—320; 3 mai 1338, *ibid.*, vol. III, p. 461.

[9] Doc. 17 sept. <circa 1320>, *ibid.*, C, XIV, vol. I, p. 371; 19 sept. 1307, C, XIV, vol. I, p. 56—57; 13 sept. 1326, *ibid.*, vol. II, p. 380—381; 15 sept. (nesigur) 1432, Hurmuzaki-Iorga, XV_1, p. 16.

[10] Doc. 6 ian. 1367, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V; Cf. Grotefend, *Zeitrechnung*, I, p. 87, col. 2.

[11] Grotefend, *op. cit.*, II_1, p. 198.

[12] Doc. 30 apr. 1406, *Ub.*, p. 410; 2 mai 1420, *Ub.*, IV, p. 126. Cf. şi Knauz, *Kortan*, p. 239; Grotefend, *op. cit.*, p. 117.

cathedre sancti Petri [sărbătoarea scaunului Sf. Petru][1] care coincidea cu 22 februarie şi *festum ad vincula beati Petri apostoli* [sărbătoarea sf. ap. Petru în lanţuri][2], care cădea la 1 august (în aceeaşi zi cu octava sf. Iacob cel Mare).

În ceea ce priveşte sărbătorile mobile, de data paştilor (*Pascha, Resurrectio Domini*) depind toate duminicile de la *Septuagesima* [a noua duminică înainte de paşti] pînă la prima duminică din aşa-zisul advent (a patra duminică înainte de crăciun).

Aceste duminici, de obicei, sînt numite în documente (inclusiv în cele latino-ungare ale seriei Transilvania, unde ele sînt menţionate curent) după cuvintele cu care începe slujba religioasă (*introitus misse*) la sărbătorile respectiv: [3]

Septuagesima: circumdederunt [a noua duminică][4];

Sexagesima: Exsurge [a opta duminică][5];

Quinquagesima: Esto mihi [a şaptea duminică];

Quadragesima: Invocavit ‹*aller manne fasnacht*› [6] [a şasea duminică];

Dominica seconda Quadragesime: Reminiscere [a cincea duminică][7];

Dominica tertia Quadragesime: Oculi [a patra duminică];

Dominica quarta Quadragesime sau *dominica medie Quadragesime: Letare* [a treia duminică];

Dominica quinta Quadragesime: Judica sau Passio domini [patimile domnului], zisă şi *festum Passionis* [sărbătorea patimilor [8] ‹a doua duminică›];

Dominica sexta Quadragesime: Ramis palmarum [duminica floriilor, ‹ultima înainte de paşti›] [9].

Înafară de duminicile amintite, mai sînt şi alte sărbători mobile în această perioadă premergătoare paştilor. Astfel este *Quadragesima, media Quadragesima* sau *Medium quadragesime* (*Mittervasten*) [mijlocul păresimilor sau « miezu‹miază›păresii »] prin care se înţelege în documentele latino-ungare

---

[1] Doc. 19 febr. 1339, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. III, p. 503; 18 febr. 1413, *Ub.*, III, p. 562—563.

[2] Doc. 30 iul. 1327 şi 1 aug. 1329, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 231—232, 401—402. Uneori această sărbătoare e menţionată: *festum Petri apostoli*, sub care de obicei se înţelege însă ziua de 29 iunie! (Szentpétery, *Oklt. Napt.*, p. 51). Deci încă o pricină de nedumerire! Pentru alte exemple de acest fel vezi mai sus, p. 84.

[3] Ele sînt citate biblice din psalmi, profeţi, evanghelii.

[4] La început, cu această dată începea postul mare, termenul aplicîndu-se şi pentru întreaga perioadă a acestui post, ca şi mai tîrziu *Quadragesima* (Grotefend, *Zeitrechnung*, I, p. 175, cf. 81).

[5] În socotelile intendenţei (*villicatus*) Sibiului din a doua jumătate a secolului al XIV-lea: *sabbato ante adesto* (!) *mihi* (*Rechnungen*, în *Quellen zur Gesch. Siebenbürgens*, I, Sibiu, 1880, p. 7). *Adsum* în latina medievală are adeseori sensul lui *sum* [sînt]. Menţiunea *feria tertia post dominicam primam in quinquagesima* [marţea în prima duminică din Quinquagesima] într-un doc. din 21 feb 1471 (*Oklevéltár a Tomaj-nemzetsegbeli losonczi Bánffy család történetéhez* [Documente privitore la istoria familiei Bánffy de Losoncz din neamul Tomaj], II, (prescurt. *Bánffy*), p. 142—145), trebuie considerată greşită, căci *Quinquagesima* n-are decît o singură duminică.

[6] Doc. 7 mart. 1432, *Ub.*, IV, p. 456. *Invocavit* — prima duminică din păresimi — era socotită uneori chiar ca începutul păresimilor adică a postului mare, de şase săptămîni, care precede paştile (Grotefend, *Zeitrechnung*, I, p. 160; idem, *Taschenbuch*, p. 90; *aller manne fasnacht* = lăsatul secului pentru toţi ‹laici şi clerici›.

[7] Uneori *Reminiscere* indică miercurea după duminica *Invocavit* (Grotefend, *Taschenbuch*, p. 92; Knauz, *Kortan*, p. 246; Szentpétery, *Oklt. Napt.*, p. 53).

[8] Doc. 5 apr. 1430, *Teleki család oklevéltára* [Doc. familiei Teleki], I (prescurt. *Teleki*), p. 520 (dată nesigură, căci actul prezintă o lacună chiar în formula datării).

[9] În documentele latino-ungare, *Ramis palmarum* se scrie de obicei împreună: doc. 9 apr. 1346, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. IV, p. 652; 11 apr. 1432, *Ub.*, IV, p. 458—460. Cf. Knauz, *Kortan*, p. 171.

miercurea[1] dinaintea duminicii *Letare*. În Europa apuseană ea coincidea de obicei cu această duminică[2], aplicîndu-se însă adeseori (cel puţin în Germania) întregii săptămîni înainte de duminica *Letare* [3], săptămînă considerată aproximativ ca mijlocul postului păresimilor, iar din secolul al XVI-lea termenul se folosea şi pentru ziua de miercuri dinainte de această duminică [4], ca şi în Ungaria [5]. Menţionăm apoi *Carnisprivium* [lăsatul de carne], care se ţinea în Ungaria cam din secolul al XIV-lea, de obicei, marţea după *Esto mihi* [6]. *Dies Cinerum* [ziua cenuşii], cu altă expresie: *caput jejunii* sau *caput quadragesime* era, după cum arată şi numele, începutul păresimilor [7] fiind miercurea după aceeaşi duminică *Esto mihi* [8].

În săptămîna anterioară paştilor, adică în *magna septimana* sau *septimana parascevo* [9] [săptămîna mare, săptămîna patimilor] [10] se situiază *Cena domini* [« cina cea de taină » < din calendarul ortodox >] şi anume în joia mare; *Parasceva* este vinerea mare, iar *Sanctum Sabbatum*, sîmbăta mare [11].

După paşti urmează săptămîna *Albe paschales*, apoi duminicile *Quasi modo geniti* [12], *Misericordia domini*, *Jubilate*, *Cantate* <*Rogate* sau *Vocem jucunditatis*>, *Exaudi*.

Săptămîna care urmează după duminica *Rogate* <sau *Rogationum*> se numeşte *Rogationes* [13]. Zilele de luni, marţi şi miercuri din această săptă-

---

[1] Doc 11 martie 135, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. IV, p. 230—231. Cf. Szentpétery, *Chron.*, p. 26. Rectificări greşite în legătură cu această dată: doc. 10 <corect: 6> mart. 1326; 3 apr. <corect: 30 mart.> 1330, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 76—177, 113—314.

[2] Vezi observaţiile editorilor la doc. 1 dec. 1411 (întocmit la Viena), *Ub.*, III, p. 514—515. Cf. Giry, I, p. 268 (la cuv. *Mi-Carême* şi Grotefend, *Zeitrechnung*, I, p. 160 (la cuv. *Quadragesima media*); cf. p. 124—125 (la cuv. *Mittfasten*).

[3] Grotefend, *Zeitrechnung*, I, p. 160; idem, *Taschenbuch*, p. 91 (sub cuvîntul (*Quadragesima media*).

[4] Grotefend, *Zeitrechnung*, I, p. 125; Franz Rühl, *Chronologie des Mittelalters und der Neuzeit*, Berlin, 1879, p. 93.

[5] În calendarul ortodox « miezu-păresii » cade tot în mircurea din a patra săptămînă înainte de paşti.

[6] Knauz, *Kortan*, I, p. 151—152. Uneori sub *carnisprivium* se înţelege răstimpul din joia dinainte pînă marţea după duminica *Esto mihi*, iar în Germania îndeosebi această duminică (Grotefend, *Taschenbuch*, p. 40). Pentru primul sens cf. un doc. din 23 febr. 1506, Dej, fiind vorba de lunea din răstimpul amintit (*Teleki*, II, Budapesta, 1895, p. 288—289). Pentru cel de al doilea sens se întîlnesc exemple în Ungaria şi Transilvania încă şi în secolul al XVI-lea. De exemplu doc. din 8 noemb. 1515, Eperjes (Prešov, azi în R. Cehoslovacă), *Székely oklevéltar* [Documente privitoare la secui], VIII, Budapesta, 1934, p. 249 şi n. 1 (observaţia editorului); testamentului lui Ştefan Balátfi, datat din Ozd (raionul Luduş, reg. Cluj) *hushagyo wasarnapon* [duminica lăsatului seculului de carne <16 febr. 1572>], Arh. ist., VI (f. 106, nr. 3).

[7] Doc. 12 mart. 1297 şi 4 mart. 1299, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 431—432 şi 462 (locuri unde însă data aceasta a fost tradusă greşit numai prin « păresimi »). Cf. şi 6 febr. 1326, *ibid.*, C, XIV, vol. II, p. 174.

[8] Cf. şi expresia *jejunio ineunte* ... [începutul postului...] (doc. 3 mart. 1363, *ibid.*, C, XIV, vol. VI). Menţiunea privitoare la această duminică din registrul dijmelor papale din 1332—1337 a fost greşit înţeleasă şi tradusă: *in dominica Esto michi. solvit*: « mi-a plătit mie în dum. *Esto* », *ibid.*, C, XIV, vol. III, p. 122—123, în loc de « a plătit în dum. *Esto michi* ».

[9] Doc. 7 apr. 1316, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 248.

[10] Doc. 24 apr. 1393, *Doc. Val.*, p. 447.

[11] În *Sancto Sabbato*: doc. 27 martie 12<8>8, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 294 urm.

[12] Uneori întreaga expresie formează un singur cuvînt.

[13] Szentpétery, *Chron.*, p. 26.

mînă se cheamă *dies rogationum* sau *d. rogationis* [zilele de rugăciuni]. În joia aceleiaşi săptămîni cade sărbătoarea *Ascensio domini* [înălţarea domnului].

În a şaptea duminică — adică la cincizeci de zile — după paşti sînt rusaliile (*Pentecoste*). Duminica rusaliilor, amintită uneori şi ca element cronologic, se cheamă *Spiritus Domini* [1]. Numele duminicilor dintre rusalii şi advent variază, în raport cu data paştilor, între 23 şi 28.

Dintre duminicile de după rusalii menţionăm aici numai cîteva: cea dintîi e *dominica Trinitatis* [duminica sf. treime]. În joia de după aceasta cade o sărbătoare des amintită ca element cronologic: *Corpus Domini* sau *C. Christi* (*Fronleichnam*) [2]. Potrivit liturghierelor catolice care erau în vigoare pînă la sfîrşitul secolului al XVI-lea [3], după această duminică urma aceea numită *Domine in tua* (care de la sfîrşitul veacului menţionat coincide cu *dominica Trinitatis*). Apoi urmează o serie de duminici, din care găsim menţionate cîteva şi în Registrul de la Oradea. Între ele figurează *Exaudi Domine*, care e a şasea (de la sfîrşitul secolului al XVI-lea, a cincea) după rusalii, avînd acelaşi nume cu a şasea de după paşti. De aceea, în lipsă de alte elemente cronologice, aceste două duminici cu greu pot fi deosebite [4], Introitul era uneori identic şi în cazul duminicii a XXIV-a (respectiv a XXIII-a) şi eventual în cazul duminicilor următoare care precedau adventul, numărul acestora, după cum am spus, fiind variabil. Astfel, în acest caz, duminica *Dicit Dominus* se putea repeta chiar de şase ori, distincţia făcîndu-se (deşi nu totdeauna) prin numerotarea introitului: *Dicit Dominus primum*, *secundum* etc. [5] E de observat însă că duminicile de după rusalii, cu excepţia sf. treimi, se foloseau rar ca elemente de datare [6].

Obiceiul amintit, potrivit căruia duminica *Domine in tua* urma după *dominica Trinitatis*, era considerat încă din secolul al XIII-lea ca o particularitate germană [7]. În Ungaria şi Trasilvania ele însă trebuiau să coincidă, cel puţin în veacul menţionat, după cum doveşte o menţiune din Registrul de la Oradea [8].

---

[1] Sau *Sanctus Spiritus* (Knauz, *Kortan*, p. 220). Sînt cazuri cînd *Spiritus Domini* indică joia după rusalii sau chiar octava rusaliilor (Grotefend, *Zeitrechnung*, I, p. 181).

[2] ... *nach des heyligen leychnams tag*: doc. 28 mai 1429, *Ub.*, IV, p. 379—380.

[3] Grotefend, *Taschenbuch*, p. 21; Szentépetery afirmă că acest lucru (probabil în anumite ţări, de exemplu în Ungaria şi Transilvania) a avut loc mai de vreme: în « a doua jumătate » (*Oklt. Napt.*, p. 15) sau la « sfîrşitul secolului al XV-lea » (*Chron.*, p. 27). Pentru marea varietate a liturghierelor medievale în ceea ce priveşte succesiunea duminicilor de după rusalii cf. F. K. Ginzel, *Handbuch der mathematichen und technischen Chronologie*, III, Leipzig, 1914, p. 205, n. 1

[4] Cf. Knauz, *Kortan*, p. 173.

[5] Grotefend, *Zeitrechnung*, I, p. 34; *Taschenbuch*, p. 44. Szentpétery, *Oklt. Napt.*, p. 42. Pentru repetarea (în anumiţi ani, în raport cu data paştilor, odată pînă la de trei ori) a introitului *Adorate dominum* (numele celei de a treia duminici după bobotează) vezi Rühl, p. 93. Pentru repetarea introitului *Dum medium*, cf. Grotefend, *Zeitrechnung*, I, p. 48; Szentpétery, *op. cit.*, p. 44; anexa VII a prezentului studiu.

[6] Szentpétery (*Chron.*, p. 27); Grotefend (*Taschenbuch*, p. 21—22), Giry (I, p. 259 urm.) şi anexa VII a prezentului studiu socotesc aceste duminici după uzul vechi pînă la sfîrşitul secolului al XVI-lea, iar Szentpétery (*Oklt. Napt.*) după cel modern.

[7] Grotefend, *Zeitrechnung*, I, p. 97.

[8] *In prima septimana: Domine in tua*, care e interpretată întîia săptămînă de după rusalii (*Registrum Varadiense*, ed. Ioannes Karácsonyi — Samuel Borovszky, ⟨Budapesta⟩, 1903, nr. 345, p. 285 şi n. 1—2; cf. p. 132; editorii arată că e vorba, în acest caz, de 14—20 iunie 1226; cf. *Documente privind istoria Romîniei*, C, XI—XIII, vol. I, p. 344 şi n. 3—4. Cf. şi Knauz, *Kortan*, p. 167, 173, după Reg. de la Oradea şi după un liturghier — *missale* — de la Zagreb. Acesta din urmă însă este de la începuul secolului al XVI-lea, din 1511. A se vedea idem, *Libri missales ac bre-*

Socotirea acestor duminici, după cum am văzut, putea să ajungă pînă la a 28-a, pentru a face legătura cu cele patru duminici consecutive ale adventului (*Adventus Domini*), care precedau crăciunul. Ordinea de succesiune a duminicilor adventului se precizează în datare [5]. În cazul contrar, e vorba de prima din ele [1].

Aceste patru duminici, precum şi cele de la începutul anului (de la 1 ianuarie pînă la *Septuagesima*) sînt sărbători mobile, a căror dată nu depinde de paşti, ci de schimbarea anuală a zilelor săptămînii. Totuşi numărul lor e în raport cu data paştilor. Astfel numărul duminicilor dintre bobotează şi *Septuagesima* poate oscila între 1 şi 6 [2].

În cazul coincidenţei dintre sărbătorile fixe şi cele mobile, biserica recurgea cîteodată la strămutarea definitivă a datei (*translatio*) unor sărbători din prima categorie. În schimb, se proceda numai la o transferare de la caz la caz, atunci cînd *Annunciatio Marie* [buna vestire ⟨25 martie⟩] cădea în joia, vinerea sau sîmbăta mare (precedentă paştilor), ea fiind serbată (dar numai ca *festum chori*) în sîmbăta dinaintea duminicii floriilor. Cînd ea cădea într-una din cele două duminici premergătoare paştilor (*Ramis palmarum* şi *Judica*), era strămutată pe lunea următoare, iar în cazul coincidenţei cu paştile era transferată pe lunea octavei paştilor. Dar aceste mutări ocazionale nu aveau importanţă pentru sărbătorirea zilei în discuţie de către credincioşi (ei ţinînd buna vestire tot la 25 martie). De altfel, de aceste mutări se ţinea seama rareori în datare [3].

Pe lîngă *Quadragesima media* erau şi alte sărbători, care în actele latino-ungare au *datele lor speciale* faţă de calendarul bisericesc apusean. Astfel sf. Gheorghe se sărbătorea în Ungaria, ca şi în Italia nordică [4], la 24 aprilie, iar în restul Europei apusene, deşi cu unele mici excepţii — precum şi în ţinuturile locuite de germani în Ungaria [5] — la 23 a aceleiaşi luni, ca de altfel şi în calendarul răsăritean. Tot aşa, adică în felul din urmă, se socotea această dată şi în cancelaria regelui Sigismund [6]. *Dies animarum* [ziua sufletelor sau a morţilor] se ţinea la 16 august, uneori însă la 2 noiembrie, ca în Occident, identificîndu-se cu *commemoratio animarum* [7]. Erau însă şi sărbători particulare Ungariei. Amintim mai întîi: *elevatio <festum> sancti regis Ladislai* [ridicarea moaştelor <sărbătoarea> sf. rege Ladislau] din 27

---

viaria ecclesiae Hungaricae [Cărţi liturgice şi ceaslove ale bisericii din Ungaria], Strigoniu, 1870, p. 35—40; cf. şi 32—33. Vezi aceeaşi săptămînă şi în 1219, în registrul citat (nr. 217), unde editorii (p. 234, n. 4) o situează la 2—9 iunie (deci după calculul amintit de după rusalii, folosit obişnuit de ei), însă în contradicţie cu cele ce scriu mai sus (p. 122), cînd o aşează cu o săptămînă mai tîrziu, adică după uzul german.

[1] Doc. 2 dec. 1308, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. I, p. 69—70.

[2] Rühl, p. 93; Szentpétery, *Chron.*, p. 25.

[3] Knauz, *Kortan*, p. 138—140; Grotefend, *Zeitrechnung*, I, p. 194—195.

[4] Grotefend, *Zeitrechnung*, II$_2$, p. 107; idem, *Taschenbuch*, p. 60.

[5] Szentpétery, *Oklt. Napt.*, p. 46.

[6] Cf. observaţia editorului la doc. 17 apr. 1418, *Ub.*, IV p. 72. In ciuda acestei constatări, se întîlnesc inconsecvenţe în datările făcute de editorii colecţiei *Ub.* (III, p. 387, n. 1; *ibid.* IV, p. 302, n. 4).

[7] Doc. 20 mart. 1350, cf. 8 noiembrie 1342, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 584 şi n. 11; cf. p. 107 şi n. 23 (ici să se îndrepte 1 noiembrie în 2 a aceleiaşi luni). Vezi şi Szentpétery, *Oklt. Napt.*, p. 42 (*defunctorum commemoratio*), cf. 39; Grotefend, *Taschenbuch*, p. 42, cf. 34, 59 (în acest din urmă loc se afirmă că în Ungaria *dies animarum* se serba şi la 30 sept., cf. sub cuv. *Gemeine Woche*).

iunie [1] şi *depositio sancti <beati> regis Ladislai* [moartea sf. Ladislau] din 29 iulie [2]. Notăm apoi sărbătoarea sf. Ştefan sau a «sfîntului rege» din 20 august [3], precum şi comemorarea aflării moaştelor şi anume a mînii sale drepte, din 30 mai [4]. Sf. Emeric, fiul amintitului Ştefan, avea şi el două sărbători: *elevatio <festum translatio> sancti Emerici ducis* [ridicarea moaştelor <sărbătoare, mutarea> moaştelor sf. Emeric ducele] la 5 noiembrie[5] şi *depositio sancti Emerici ducis* [moartea sf. Emeric ducele] la 2 septembrie [6]. Menţionăm apoi pe sf. Gerard, episcopul Cenadului (descrierea vieţii căruia, după cum se ştie, e un izvor preţios pentru istoria Ungariei şi Transilvaniei în secolul al XI-lea), un mucenic care — dacă facem excepţie de faptul că a fost venerat şi la Veneţia — poate fi considerat aproape ca un sfînt local al Ungariei medievale, fiind sărbătorit la 24 septembrie, iar mutarea moaştelor sale fiind comemorată la 24 februarie [7].

Sărbătoarea «reginei» Elena (mama împăratului Constantin cel Mare) se ţinea în Ungaria de obicei la 22 mai [8], ca şi într-o serie de alte ţări catolice (prin confuzie cu Elena din Auxerre), în timp ce în Europa răsăriteană Constantin şi Elena se serba la 21 mai, iar în cea apuseană — înafară de 22 <ba chiar 21> mai — ea se mai comemora şi la alte date [9]. Sf. Margareta era sărbătorită în Ungaria — ea şi în Orient [10] — la 13 iulie [11], iar în celelalte ţări catolice la date variate, în unele (de exemplu în Polonia), tot la 13 iulie [12]. Sărbătoarea sf. Ilie proorocul (necunoscută în Europa occidentală) se ţinea în Ungaria la 20 iulie [13], ca şi în calendarul ortodox, iar a

---

[1] Vezi menţiunea din doc. 4 iul. 1344, C, XIV, vol. IV, p. 6`8. *Elevatio* înseamnă aici ridicarea moaştelor (fără strămutarea lor în altă localitate), cf. Grotefend *Zeitrechnung*, I, p. 49. Mutarea moaştelor dintr-o localitate în alta se numeşte *translatio*, ea putînd constitui — dar nu totdeauna — o sărbătoare deosebită a aceluiaşi sfînt (doc. 11 iul. 1356, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. V). A nu se confunda această sărbătoare a mutării moaştelor cu strămutarea sărbătorilor (vezi mai sus p. 88), deşi ambele sînt indicate prin *translatio*.

[2] Doc. 29 iul. 1343, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, *ibid. Depositio* are aici înţelesul de «moarte», «ziua morţii» (Grotefend, *Zeitrechnung*, I, p. 34). Uneori însă e interpretat şi în sensul literar, mai apropiat de original: «punere în mormînt», «înmormîntare» (Knauz, *Kortan*, p. 207).

[3] Doc. 20 aug. 1270, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 131.

[4] Knauz, *Kortan*, p. 271 (unde se observă însă că ea nu se întîlneşte în documente). Acestor moaşte era închinat conventul *Szentjog* (*Szentjobb* — Sîniob din Bihor) care era şi un loc de adeverire.

[5] Doc. 5 noiembrie 1345, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 272; 5 noiembrie 1403 (două acte), *Ub.*, III, p. 289—301.

[6] Knauz, *Kortan*, p. 481—482.

[7] Doc. 24 sept. 1288, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 303, cf. Grotefend, *Zeitrechnung*, II_2, p. 107; Knauz, *op. cit.*, p. 192.

[8] Doc. 22 mai 1419, *Ub.*, IV, p. 87; 18 mai 1435, Beke, *Kolozsm. konv.*, p. 51, nr. 137.

[9] Knauz, *Kortan*, p. 196—197; Grotefend, *Taschenbuch*, p. 64.

[10] K. Kniewald, în «Magyar Könyvszemle», 1939, p. 25

[11] Doc. 13 iul. 1300, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 480—481; 13 iul. 1350, *ibid.*, vol. IV, p. 546, cf. Knauz, *op. cit.*, p. 213—214; Szentpétery, *Oklt. Napt.*, p. 49.

[12] Grotefend, *Zeitrechnung*, II_2, p. 135; idem, *Taschenbuch*, p. 77. Aceeaşi dată e valabilă şi pentru documentele latine privind Moldova (I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, Bucureşti, 1913, p. 330—331, 441, cf. p. 425). Folosindu-se de Giry (I, p. 300), care indică ziua de 20 iulie drept dată generală a acestei sărbători în Occident, N. Iorga a făcut o serie de datări greşite (Hurmuzaki-Iorga, XV_1, p. 31,34—36, 67 etc.).

[13] Doc. 20 iul. 1328, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. II, p. 262 — 263; 20 iul. 1366, *ibid.*, vol. VI; 20 iul. 1437, Hurmuzaki-Densuşianu, I_2, p. 630 (două acte). Cf. Knauz, *op. cit.*, p. 180; Grotefend, *Zeitrechnung*, II_2, p. 92; idem, *Taschenbuch*, p. 50. Vezi şi Kniewald, *ibid.*, p. 42—43.

sf. Dumitru mucenicul la 26 octombrie [1], deci tot ca în ţările ortodoxe, spre deosebire de Europa apuseană, unde ea avea loc la 8 octombrie [2].

Aşadar, în documentele latino-ungare se folosesc ca elemente cronologice şi sărbătorile unor sfinţi care nu se comemorau în Europa apuseană (ca sf. Ilie), sau aveau date specifice în aceste documente (ca sf. Dumitru, «miezu-păresii»). E vorba, precum se ştie, de două sărbători deosebit de importante în calendarul ortodox. Prezenţa unora din sărbătorile de origine răsăritenă în calendarul catolic al Ungariei feudale a fost explicată prin mijlocirea cărţilor liturgice din Franţa nordică (în secolele XI—XII), în care înrîurirea orientală — mai precis siriacă — era sensibilă, datorită negustorilor sirieni, încă din perioada merovingiană. Dar sf. Dumitru nu făcea parte din aceste sărbători; fiind originar din Sirmium, el se bucura de un cult special în Panonia evului mediu timpuriu, apoi în statul ungar, fiind sărbătorit la aceeaşi dată ca şi în biserica răsăriteană [3]. Credem că pentru cinstirea sfinţilor de obîrşie orientală în Ungaria, terenul nu putea fi decît favorabil prin concursul şi al altor factori, ca: influenţa exercitată de biserica greacă asupra începuturilor creştinismului în statul ungar; pelerinajele orientale şi cruciadele; convieţuirea ungurilor cu «schismaticii» romîni, sîrbi, ruteni şi chiar greci în curprinsul acestui stat, precum şi legăturile economice, politice şi dinastice dintre Ungaria şi vecinii ei ortodocşi (bizantini, bulgari ruşi, romîni, sîrbi). Această latura cronologistică merită desigur să fie subliniată în relaţiile răsăritene ale Ungariei feudale [4].

Dintre sărbătorile mai puţin importante, care aveau datele lor particulare în Ungaria medievală, menţionăm pe sf. Faustin episcopul şi mucenicul, care se ţinea la 3 octombrie [5] sau la 5 ale aceleiaşi luni [6], pe Ciriac şi Maur (comemoraţi în dieceza Pécs) la 1 decembrie [7], pe German episcopul şi mărturisitorul la 27 aprilie [8], pe mucenicii Iulian la 8 februarie şi Victor la 4 martie [9].

Folosirea sărbătorilor sfinţilor, «universali sau locali», pentru exprimarea noţiunilor cronologice, se datoreşte rolului important pe care îl juca cultul sfinţilor (alături de acela al lui Hristos şi al Mariei) în societatea feudală,

---

[1] Doc. 2 noiembrie 1378, vol. VII; 23 oct. 1397, Mályusz, I, p. 557, nr. 5031; 26 oct. 1437, Hurmuzaki-Densuşianu, I_2, p. 632.

[2] Knauz, *op. cit.*, p. 150—151. Numai în episcopia de Gap din Franţa se serba sf. Dumitru la 26 oct., dar e vorba de ziua unui episcop al diecezei, care purta acest nume (Grotefend, *Zeitrechnung*, II_2, p. 87; idem, *Taschenbuch*, p. 44).

[3] Radó Polikarp, în «Magyar Könyvsz.», an 1939, p. 391, 395 396, 406—407, *ibid.*, an. 1940, p. 232; Kniewald, *ibid.*, an. 1939, p. 25, 454.

[4] Gyula Moravcsik, în legătură cu relaţiile ungaro-bizantine şi mai ales cu mănăstirile greceşti din Ungaria în secolele XI—XII (între ele fiind şi mănăstirea sf. Dumitru de lîngă rîul Sava) ridică problema «cercetării sistematice a numelor de locuri şi a sfinţilor patroni ai bisericilor», ca o sarcină de viitor. Cf. *Görög nyelvü monostorok szent István korában* [Mănăstiri greceşti în vremea lui Ştefan cel Sfînt], în *Szent István Emlékkönyv*, p. 421. Cf. şi Kniewald, în «Magyar Könyvsz», 1939, p. 454.

[5] Knauz, *op. cit.*, p. 185; lipseşte la Szentpétery.

[6] Grotefend, *Zeitrechnung*, II_2, p. 99; idem, *Taschenbuch*, p. 53.

[7] Idem, *Zeitrechnung*, II_2, p. 79; idem, *Taschenbuch*, p. 41, aici fiind menţionat numai primul. Lipsesc la Knauz şi Szentpétery.

[8] Knauz, *op cit.*, p. 192; Grotefend, *Zeitrechnung*, II_2, p. 108; idem, *Taschenbuch*, p. 60. Lipseşte la Szentpétery

[9] Knauz, *op. cit.*, p. 204,283; Grotefend, *Zeitrechnung*, II_2, p. 124; idem, *Taschenbuch*, p. 70. Lipseşte la Szentpétery.

prezentînd analogii cu politeismul antic. Acest cult era una din manifestările influenţei ideologice exercitate de biserică, cu scopul de a-şi păstra dominaţia şi totodată orînduirea socială pe care o susţinea. De altfel, să nu uităm nici faptul că o mare parte din documente a ieşit de sub pana oamenilor bisericii, avînd o educaţie şi cultură eclesiastică. Cultul sfinţilor, cu aspectele lui populare, a devenit un sprijin puternic al credinţei religioase, al misticismului în sînul maselor largi ale epocii, prin împletirea sa cu o serie de factori, ca: succesiunea anotimpurilor şi viaţa economică, iar în cadrul acestora cu muncile agricole, cu patronatul breslelor etc. Trebuie să ne mai gîndim la îmbinarea lui cu diferite elemente din domeniul conştiinţei sociale, cum era de pildă hramul bisericilor (de unde şi originea atîtor nume de locuri), apoi pelerinajele, cultul moaştelor, literatura religioasă-istorică («Vieţile sfinţilor» constituind un adevărat gen literar). Să nu uităm, în această ordine de idei, nici teatrul medieval («misterele»), artele plastice, inclusiv reprezentările hagiografice ale peceţilor, în sfîrşit obiceiurile şi legendele populare. Biserica se pricepea să se folosească cu îndemînare de acest sprijin pentru a menţine pe credincioşi în smerită supunere şi a-i exploata prin dijme şi prin îndemnul la ofrande cucernice.

Trebuie să menţionăm, printre datele particulare Ungariei medievale, şi obiceiul popular, care se întîlneşte în documente sub forma expresiei *concussio <contusio> ovorum* [ciocnirea ouălor], corespunzînd zilei de luni după duminica *Quasi modo* [1]. Obiceiul ciocnirii ouălor în vremurile mai noi se practică, după cum se ştie, în lunea paştilor. Acesta însă nu e un argument valabil ca să servească, în ciuda mărturiilor medievale, pentru calculul datei documentelor din epoca feudală [2].

LĂSAREA LA VATRĂ A OASTEI REGALE

O indicaţie specifică a zilei în multe acte latino-ungare, îndeosebi judiciare, este expresia *residentia exercitus regalis* [lăsarea la vatră a oastei regale], care se întîlneşte spre sfîrşitul secolului al XIII-lea şi în tot cursul celui următor [3]. Nobilimea, care avea îndatorirea de a lua parte la expediţiile regale, nu putea fi chemată la judecată decît la un anumit termen (mai ales la quindena uneori la octava sau a 22-a zi) după data demobilizării oastei, dată ce se vestea anticipat în tot regatul sau numai în acea regiune unde se ridica oastea şi care figurează printre elementele cronologice, mai ales în actele de amînare a proceselor [4]. De ex.... *quindenis <residente> exercitus regalis contra Laayk woyuodam moti et ad octavas festi beati Andree apostoli proclamate occurrentibus* [sosind a cinsprezecea zi a lăsării la vatră a oastei regeşti pornite împotriva lui Vlaicu vodă şi vestită pe octava sărbătorii

---

[1] Doc. 20 mai 1378 (menţionînd un alt act, din 1361, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. VII; 30 mart. 1383, *Teleki*, I, p. 208; 21 ⟨corect: 28⟩ apr. 1405, Pesty-Ortváy, I, p. 246—247; 13 ⟨corect: 20⟩ apr. 1422, *Ub.*, IV, p. 155—156; 13 apr. 1437, Hurmuzaki-Densuşianu, I_2, p. 629 (nr. 526). Cf. şi Szentpétery, *Oklt. Napt.*, p. 41; *Chron.*, p. 27.

[2] De exemplu, al unui act din secolul al XV-lea, aşa cum a procedat editorul vol. IV din *Ub.* (doc. cit. în nota preced.)

[3] Se întîlneşte cu acelaşi sens şi menţiunea *regis... exercitus descensus* (doc. circa 1300, *Ub.*, I, p. 217—218).

[4] Doc. 6 iun. 1302, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 18, nr. 22; 1 aug. 1330, *ibid.*, vol. II, p. 332; 8 mai 1341, *ibid.*, vol. IV, p. 28—31.

fericitului apostol Andrei], dată care corespunde zilei de 7 decembrie 1369 [1]. Din documente nu rezultă însă totdeauna data precisă a acestui element cronologic.

In secolul al XV-lea, documentele cuprind alte mențiuni, pentru a exprima o noțiune cronologică întrucîtva asemănătoare, cînd e vorba de amînarea, de la o octavă pe alta, a unor procese sau altor acțiuni juridice (de exemplu hotărnicire de moșie) ale nobililor participanți la expedițiile militare, mai ales împotriva turcilor. Dar în aceste mențiuni nu se amintește — deși se subînțelege — termenul caracteristic de *residentia*, nici vestirea ei anticipată sau *quindena*, sorocul tipic al sesiunii juridice legate de lăsarea la vatră a oastei regale [2].

DATAREA ÎN RAPORT CU O ZI SAU TERMEN DIN TEXT

In documentele latino-ungare în primul rînd tot în cele judiciare (astfel și în actele în care e vorba de *residentia exercitus*), începînd cu secolul al XIV-lea, datarea de lună și de zi se face adeseori în raport cu o zi sau un

[1] Doc. 14 dec. 1369 (două acte), Hurmuzaki-Densușianu, I_2, p. 150, nr. 114—115; 3 apr. 1374, în *Codex diplomaticus comitum Zichy* [Codicele diplomatic al conților Zichy], III, Pesta, 1874, III, (presc. *Zichy*), p. 543; Hurmuzaki-Densușianu, I_2, p. 222, nr. 171. Cf. Lista mențiunilor documentare din *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. VII. Lista cronologică a acestor lăsări la vatră: Szentpétery, *Oklt. Napt.*, p. 30—31, cu unele completări de același, în *Chron.*, p. 30. Vezi și anexa IV a prezentului studiu. Este de remarcat însă că *residentia de* « după 9 aug. 1354 » (amintită în statutele capitlului din Oradea ⟨1374⟩, titlul III, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII), e de fapt identică cu aceea din 20 ian. 1355) (cf. *Anjou*, VII, p. 456, n. 1, observația editorului). Să se mai adauge ca noi termene de acest fel, deși ele nu pot fi determinate decît cu aproximație: 1) după 8 aug. 1371 — înainte de 8 mai 1372, cf. documentele cu aceste date în *Zichy*, III, p. 432, 464, 465—466 și regestele respective, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV; vol. VII; 2) înainte de 13 ianuarie 1375 (doc. 9 oct. 1374, *ibidem*, unde se amînă pe data amintită un proces *propter exercitum domini nostri regis* [din pricina strîngerii oastei domnului nostru regele], ceea ce vrea să spună în fond același lucru ca și formula consacrată a lăsării la vatră). În lista lui Szentpétery (*Oklt. Napt.*, *ibid.*) figurează greșit de două ori (7 dec. 1369 și 7 dec. 1370) aceeași demobilizare a oastei regești pornite contra lui Vlaicu vodă. De fapt, e vorba de una singură: 7 dec. 1369. Szentpétery a adoptat aici o eroare a lui Knauz (*Kortan*, p. 260), care n-a înțeles just mențiunea *presentes* din documentele pe care le citează, raportînd-o la 1370, în loc de 1369, data corectă, după cum arată înșirarea și înlănțuirea mențiunilor cronologice pe care le cuprind aceste acte (cf. și Gyula Nagy, în *Gróf Sztáray oklevéltár* [Documentele conților Sztáray], Budapesta, 1887 (presc. *Sztáray*), p. 361, n. 3. De altfel, din cauza acestei confuzii Knauz nici nu amintește în lista sa de 7 dec. 1369. Asupra acestui termen a atras însă atenția tot Gy. Nagy, în « *Turul* », 1884, p. 20. Din cele spuse rezultă că nu poate fi exactă — deși rezultă din context — indicația lui Elemér Varju (în *Bánffy*, I, p. 318), despre o *residentia* la 7 dec. <1368> în loc de 7 dec. <1369>. E adevărat că se cunoaște un asemenea termen după 13 oct. 1368 (Szentpétery, *op. cit.*, p. 31, cf. doc. 14 sept. 1368, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VI, dar nu avem nici o dovadă că el ar fi căzut la 7 dec. a acestui an.

[2] Ne mărginim doar la cîteva exemple din primele decenii ale secolului al XV-lea La 17 aug. 1414, Pipo de Ozora, comitele de Timiș, cere să se amîne procesul unui « familiar » al său, care trebuia să plece în Bosnia, cu oștirea regală, contra turcilor (*Zichy*, VI, Budapesta, 1903, p. 314). La 9 noiembrie 1419, regele Sigismund amînă un proces *propter presentem nostram exercitualem expeditionem contra Thurcos motam* [din pricina pornirii oastei noastre împotriva turcilor], *A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára* [Documentele familiei conților Károlyi de Carei], II' (presc. *Károlyi*), p. 52—53. La 14 sept. 1423, același emitent arată că s-a amînat un alt proces pentru că împricinații *ad exercitum nostrum regium profecturi* [urmau să plece la oastea noastră regească], *Sztáray*, II, p. 237. (Pentru expresii similare folosite uneori și pentru *residentia*, în veacul precedent, la 1359, 1375 și 1398, vezi Knauz, *Kortan*, p. 260—261 și studiul de față, nota precedentă.

termen exprimat în text: ziua în care au început adunările generale din anumite comitate sau din voievodatul Transilvaniei, în cazul actelor palatinale [1], respectiv voievodale [2], emise chiar cu prilejul acestor adunări. Octavele judiciare serveau de asemenea ca soroc în cazul deosebitelor scaune de judecată, în care se împărţea dreptatea feudală de către palatin [3], judele curţii regale [4], voievodul sau vicevoievodul Transilvaniei [5] etc.

ÎMPĂRŢIREA ZILEI

În ceea ce priveşte împărţirea zilei, în documentele seriei Transilvania întîlnim puţine menţiuni. Însă şi acestea oglindesc, măcar în parte, diversitatea după timp şi loc, care caracterizează fărîmiţarea şi particularismul societăţii feudale. Elemente cronologice referitoare la precizarea acţiunii sau datei înăuntrul zilei ne oferă — în seria noastră — unele rapoarte veneţiene şi mai ales actele notariale sau altele, care sînt influenţate de ele, ca de exemplu actele judiciare bisericeşti, redactate adeseori chiar de notari publici.

Uneori asemenea menţiuni se referă la părţile mari ale zilei: în zori (*in aurora*) [6], dimineaţa (*mane*) [7], amiază (*in meridie*) [8], după amiază (*hora pomeridiana*) [9], seara (*de sero*, *in crepusculo*) [10], alături de precizarea zilei.

Mai des se întrebuinţa însă sistemul orelor canonice (*hore canonice*) [11]. Acest sistem, care de altfel a suferit schimbări de-a lungul veacurilor, se întemeia pe împărţirea zilei « uzuale » (de la răsăritul la apusul soarelui) [12]

---

[1] Doc. 24 iunie 1341 şi 11 aug. 1347, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. IV, p. 36 şi 390—392; 11 aug. 1347. Cf. şi Nyers, *A nádor birói és oklevéladó müködése a XIV században* [Activitatea judecătorească şi de emitent de documente a palatinului în secolul al XIV-lea], Kecskewét, 1934, p. 49 (presc. Nyers).

[2] Doc. 3 febr. 1351, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V, 23 martie 1408, *Ub.*, III, p. 456—459. Cf. şi Janits, p. 46—47, 87—88. Autorul atrage atenţia asupra faptului că atunci cînd în actele voievodale data este exprimată în raport cu ziua de început a adunării şi cu o sărbătoare, adeseori aceste două elemente nu concordă între ele, fiind greşit calculate (p. 47). Cf. şi doc. 30 ian. 1399, *Teleki*, I, p. 269 (observaţia editorului). Această discordanţă se explică, desigur, prin deosebirea ce există, cam de la sfîrşitul secolului al XIV-lea, între octavele judiciare şi ale sărbătorilor (vezi mai sus, p. 79).

[3] Doc. 15 oct. 1353, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V.

[4] Doc. 23 martie 1343, *ibid.*, vol. IV, p. 119—122; 13 oct. 1362 (trei acte) *ibid.*, vol. VI; 1 mai 1375 (în cazu acesta menţiunea sorocului judiciar a dublată de data exprimată după calendarul bisericesc), *ibid.*, vol. VII.

[5] Doc. 1 aug. 1358, *ibid.*, vol. V; 2 oc , 1412, 1412 *Ub.*, III, p. 555—557.

[6] Statutele cap. din Oradea (din 1374), partea a II-a, titlul 3, *ibid.*, C, XIV, vol. VII; 23 apr. 1432, *Ub.*, IV, 461—462.

[7] Doc. 10 dec. 1308—2 iulie 1310, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 71; doc. cit. din 25 apr. 1432.

[8] Statutele citate, partea a II-a, titlul 8.

[9] Doc. <înainte de 10 iulie> 1291, *ibid.*, C, XIII, vol. II, p. 511. Cf. *pomeridiano tempore* dintr-o însemnare din 3 mai 1532, *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, I, 1886, p. 240.

[10] Doc. 11 dec. <1348>, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 685; 27 febr. 1360, Wenzel, *Magy. dipl. eml.*, II, 548—551; 10 iun. 1432, *Ub.*, IV, p. 472.

[11] Doc. 15 oct. 1337, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. III, nr. 438 12 iun. 1373, *ibid.*, vol. VII. Cf. Grotefend, *Taschenbuch*, p. 22—23.

[12] În dreptul canonic, ziua care începea cu răsăritul soarelui se chema *dies legitimus* (Grotefend, *Zeitrechnung*, I, p. 189 la cuv. *Tag*; idem, *Taschenbuch*, p. 22, n. 2). În documentele latino-ungare însă, sub termenul acesta se înţelegea o zi legală sau un număr de zile hotărîte de lege pentru îndeplinirea unei acţiuni juridice (Cf. de ex. doc. 27 aug. 1391, *Doc. Val.*, p. 418 :8 martie 1410, *Arh. ist.*, CCVI).

după programul slujbelor religioase şi a rugăciunilor zilnice (*officia*), care la început se ţineau din trei în trei ore. Se distingeau şapte ore canonice, care fiind anunţate prin sunetul clopotelor, jucau un rol important nu numai în rînduiala slujbelor religioase, ci şi în împărţirea zilei, în desfăşurarea vieţii de toate zilele a societăţii laice. Aceste ore canonice erau următoarele: a) *matutina* erau rugăciunile care originar se făceau imediat după miezul nopţii, dar cu timpul ele se ţineau tot mai spre dimineaţă; b) *prima* era cea dintîi slujbă de dimineaţă (ora 6 dim.) [1]; c) *tertia* era timpul slujbei solemne (ora 9 dim.) [2]; d) *sexta* corespundea de obicei rugăciunilor de amiază (ora 12) [3]; e) *nona* era timpul rugăciunilor de după amiază (ora 3) [4]; f) *vespera* (*vespere*, mai înainte *duodecima*), vecernia, ce se ţinea pe la ora 6 seara [5]; g) (*completa completorium*) era timpul rugăciunilor dinainte de apusul soarelui [6]. După asfinţit se trăgea clopotele. Dar acest obicei la început n-avea o semnificaţie religioasă. Abia papa Ioan al XXII-lea (1316-1334) a dat dispoziţii pentru rostirea cu acest prilej a rugăciunii *Ave Maria* [bucură-te, Marie] [7].

Orele canonice, care se succedau în principiu din trei în trei ore, alcătuiau un sistem destul de larg şi aproximativ pentru împărţirea zilei, la care se mai adaugă adeseori expresia *vel quasi* sau *vel circa* [sau, pe la, în jurul] pentru a face şi mai vagi asemenea indicaţii.

În documentele seriei Transilvania se întîlneşte în acelaşi timp şi un sistem mult mai precis, folosit, printre alte ţări apusene, în Germania [8] şi potrivit căruia se socoteau — desigur cu ajutorul ceasornicelor publice de pe turnurile primăriilor şi ale bisericilor [9] — 12 ore de la miezul nopţii pînă la amiază, apoi tot atîtea de la amiază pînă la miezul nopţii [10].

---

[1] *Hora primarum vel circa:* 24 mai 1397, Hurmuzaki-Densuşianu, I_2, p. 390 — 392.

[2] *in tertiis*: <10 dec. 1308—2 iul. 1310>, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. I, p. 82; *hora diei tertia:* Statutele cap. din Oradea, partea a II-a, titlul 3, *ibid.*, C, XIV, vol. VII; *hora tertiarum vel quasi:* doc. 30 iun. 1414 *Ub.*, III, p. 599—601. Cf. *Teleki*, p. 504—505.

[3] *Hora quasi sexta:* doc. 30 oct. 1357, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V; 22 sept., 1397, *Ub.*, III, p. 180—184.

[4] *Hora nona vel quasi nona*: doc. 24 oct. 1351, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V.

[5] *In vesperis*: doc. <10 ian. 1308—2 iulie 1310 , *ibid.*, C, XIV, vol. I, p. 83, 84; *ad horam vespertinam*: 31 mai 1342, *ibid.*, vol. IV, p. 92, nr. 10.

[6] *Prime, tertie, sexte, none et completorii officiis*: doc. 12 iun. 1373, *ibid.*, C, XIV, vol. VII. În Europa apuseană însă s-a ajuns treptat, pînă în secolul al XIII-lea, la modificarea schemei amintite, în sensul că s-a omis *sexta*, respectiv ea a fost înlocuită cu *nona*, aceasta fiind raportată deci la timpul prînzului (de unde derivă în englezeşte *noon* = amiază), cf. Ginzel, III, p. 89—93 (după cercetările lui G. Bilfinger). Dar această modificare nu s-a impus peste tot, după cum arată chiar materialul nostru documentar.

[7] Doc. 8 noemb., 1342 şi 20 mart. 1350, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 107—1 8 şi 534; 2 mart. 1391. *Ub.*, III, p. 2—4; 7 mai 1423, *ibid.*, IV, p. 193—194. Cf. Ginzel, III, p. 90.

[8] Knauz, *Kortan*, p. 13; Rühl, p. 213.

[9] Aceste ceasornice apar în Europa apuseană începînd cu secolul al XIV-lea (Ginzel, III, p. 94).

[10] *Hora undecima diei illius* [la ora a unsprezecea a aceleiaşi zile], doc. 19 oct. 1429, *Ub.*, IV, p. 385—386. Într-un act notarial, din 30 iunie 1414 (*ibid.*, III, p. 603), se foloseşte acelaşi sistem, după cum rezultă din context: *Quam citationis literam prefatus procurator hora quasi sexta... affixit in valvis sive portis ecclesie...et ibidem dimisit usque ad horam nonarum, donec summa missa ibidem fuit celebrata* [sus-zisul împuternicit a afişat pe la ora a şasea această scrisoare de chemare pe uşa sau poarta bisericii, unde a lăsat-o pînă la ora a noua, cînd s-a ţinut acolo liturghia mare]. Or, această liturghie solemnă avea loc de obicei,

În sfîrşit se întrebuința, deşi mai rar, şi sistemul italian, după care orele se numărau, începînd cu o jumătate de ceas după apusul soarelui, de la 1 în continuare pînă la 24 [1].

★

Cu aceasta am trecut în revistă elementele cronologice pe care le-am întîlnit în documentele privitoare la Transilvania medievală pînă pe la mijlocul secolului al XV-lea. Aceste elemente de cronologie apuseană sînt numeroase şi variate. Multiplicitatea şi varietatea lor se explică nu numai prin epoca îndelungată — cam de trei secole şi jumătate — îmbrăţişată de materialul nostru, ci şi prin feluritele categorii de documente şi diversitatea cancelariilor din care provine acest material, ele avînd în multe cazuri, după cum am văzut, caracteristicile, respectiv uzanţele lor proprii de datare. Dintre deosebitele sisteme cronologice, precumpănesc însă două în seria Transilvania: calendarul roman şi mai ales cel bisericesc, acesta din urmă fiind folosit tot mai frecvent începînd cu a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Majoritatea documentelor e datată după acest calendar greoi pînă pe la mijlocul secolului al XVI-lea, de cînd utilizarea lui (desigur şi sub influenţa umanismului, a acestei etape importante în laicizarea culturii, dar poate mai ales a protestantismului, ostil cultului sfinţilor), va deveni din ce în ce mai rară, cu excepţia doar a unor categorii de documente, ca cele emise de locurile de adeverire sau actele judiciare ieşite din cancelaria principilor Transilvaniei.

În paginile de mai sus s-a căutat să se aplice rezultatele obţinute pînă acum de studiile de cronologie la documentele privind Transilvania epocii amintite, făcîndu-se şi unele rectificări, ca de exemplu în legătură cu folosirea anului domniei sau a indictionului grec. De asemenea, s-au putut aduce unele îndreptări şi completări listei aşa numitei *residentia exercitus regalis*. Încercarea de faţă a trebuit însă să stăruie în chip deosebit asupra calendarului bisericesc, dată fiind importanţa acestuia în datarea documentelor referitoare la Transilvania medievală, precum şi semnificaţia pe care unele din elementele sale specifice o pot avea, după cum am văzut, pentru interpretarea însăşi a evenimentelor istorice.

---

după cum am arătat, la *tertia*, după sistemul orelor canonice, deci pe la ora 9 dimineaţa. În nici un caz ea nu putea fi celebrată la ora 3 după amiază. De aceea aici *hora nonarum* trebuie să corespundă orei 9 de dimineaţă.

[1] *Hora quasi XIII*: doc. 26 iul. <corect; iun.>, 1388 *Ub.*, II, p. 626—628. Cf. Knauz, *Kortan*, p. 12; Rühl, p. 212.

ANEXE

DOMNII DIN MOLDOVA ŞI ŢARA ROMÎNEASCĂ PÎNĂ LA 1859 [1]

Moldova

Dragoş, c. 1352-1353.

Sas, c. 1354 — c. 1358.

Balc, fiul lui Sas, 1359.

Bogdan I, din Maramureş, c. 1359—1365, □ la Rădăuţi.

Laţcu, c. 1365 — c. 1374, □ la Rădăuţi.

Petru I Muşat, c. 1374—c. 1391, □ probabil la m-rea Neamţ.

Roman I, c. 1391—c. 1394, □ la Rădăuţi.

Ştefan I, c. 1394-1399, † probabil în lupta de la Vorskla (12 aug. 1399), □ la Rădăuţi.

Ţara Romînească

Litovoi, ante 1247—c. 1273, voievod local în dreapta Oltului, moare în luptă cu feudalii unguri.

Seneslav, voievod la Argeş, în 1247 (probabil înainte şi după 1247).

Barbat, c. 1273—c. 1290.

Tihomir-Tugomir, c. 1290—c. 1310.

Basarab (Ivanco, Ioan), fiul lui Tihomir c. 1310 — † 1352, □ la Cîmpulung [2].

Nicolae-Alexandru, fiul lui Basarab I, 1352—† 1364 noiemb. 16, □ Cîmpulung.

Vladislav I (Vlaicu), fiul lui Nicolae-Alexandru, 1364 noiemb. 16—c. 1377, asociat la domnie cu fratele său Radu I în 1372, □ probabil la m-rea Vodiţa.

Radu I, c. 1377—c. 1383, □ la biserica domnească din Curtea de Argeş.

Dan I, fiul lui Radu I, c. 1383—† 1386 sept. (înainte de 23), căzut în luptă cu ţarul bulgar; asociat la domnie cu fratele său Mircea cel Bătrîn, c. 1383—1386.

Mircea cel Bătrîn, 1386 sept. 23 — † 1418 ian. 31, □ Cozia; asociat la domnie cu fiul său, Mihail, încă din anul 1408.

---

[1] La alcătuirea acestei liste s-au folosit datele noi furnizate de colecţia *Documente privind istoria Romîniei*, seria A. şi B., cum şi listele publicate anterior de N. Iorga, A. Sacerdoţeanu şi C. C. Giurescu. Inceputul, întreruperea sau încheierea domniei se bazează mai ales pe actele de cancelarie.

[2] c = circa, semnul † indică data morţii, iar semnul □ arată că domnul respectiv a fost înhumat în locul ce succede semnului.

Moldova

Iuga, 1399 după aug.—1400 (înainte de 11 februarie, dată cînd apare documentar prima oară Alexandru cel B n).

Alexandru cel Bun, 1400 febr. 11 — † 1432 ian. 1, □ la m-rea Bistrița nemțeană.

Iliaș, 1432 ian. 1 — 1433 noiemb. (înainte de 3).

Ștefan al II-lea, 1433 noiemb.—1435 aug. (înainte de 26).

Iliaș și *Ștefan al II-lea* (asociați la domnie), 1435 aug. (înainte de 26) — 1442 decembr e.

Ștefan al II-lea, 1442 decembrie—1444 apr. (înainte de 26).

Ștefan al II-lea și *Petru al II-lea* (asociați la domnie), 1444 apr. 26 — 1445 apr. (după 5).

Ștefan al II-lea, 1445 (înainte de iul. 15)—1447 iul. 13; † ucis de Roman, □ la m-rea Neamț.

Petru al II-lea și *Roman al II-lea* (asoci ți la domnie), 1447 iul. 13 — sept. (după 15).

Roman al II-lea, 1447 (după sept. 15) — 1448 febr. 23; † 1448 iul. 2 otrăvit, □ la m-rea Bistrița.

Petru al II-lea, 1448 (după febr. 23) — 1449 mart. (înainte de 23).

Pretendent: Ciubăr (iarna 1448—1449).

Alexăndrel (Ilinho), 1449 febr. (înainte 21) — oct. 12.

Bogdan al II-lea, 1449 oct. 12 — 1451 oct. (după 17), ucis de Petru Aron la Reuseni, □ la Rădăuți.

Petru Aron, 1451 oct. (după 17) — 1452 febr. (înainte de 24).

Alexăndrel, 1452 febr. (înainte de 24) — 1454, (între ian. — aug. 24).

Petru Aron, 1454 (înainte de aug. 25) — 1455 (înainte de febr. 8).

Țara Romînească

Vlad I, 1394 noiemb.— 1397 ian., susținut de unii boieri mari, adversari ai politicii lui Mircea.

Mihail I, 1418 ian. 31—1420 aug. († în luptă cu Dan al II-lea).

Dan al II-lea, 1420 aug. — 1431 febr.-mart. (cu întreruperi făcute de Radu Prasnaglava).

Radu al II-lea Prasnaglava (cel Simplu sau Cap gol), 1421 mai—noiemb.; 1423 vara, 1424 înainte de 10 noiemb., 1426 mai, 1427 ian. — primăvara.

Alexandru I (Aldea), 1431 febr.-mart. — 1436 dec.

Vlad Dracul, 1436 dec.—1442 toamna; 1443 primăvara — 1446 dec.

Mircea, fiul lui Vlad Dracul, 1442, toamna — dec.

Basarab al II-lea, 1442 dec. — 1443 primăvara.

Vladislav al II-lea, fiul lui Dan II, 1446 dec. — 1456 (era † la 3 iulie), □ la m-rea Dealu.

Moldova

Alexăndrel, 1455 (înainte de febr. 8) — mai 25.

Petru Aron, 1455 mai 25—1457 apr. 14.

Ştefan cel Mare, 1457 apr. 14 — † 1504 iul. 2, □ la m-rea Putna.

Bogdan al III-lea, (cel Orb), 1504 iul. 2 — 1517 apr. 20, □ la m-rea Putna.

Pretendenţi: Petre Minja, 1507—1510; Trifăilă + 1514 febr. 27.

Ştefăniţă, 1517 apr. 20—† 1527 ian. 14, □ la m-rea Putna.

Ţara Romînească

Vlad Ţepeş, 1456 april.-iun. — 1462 noiemb.

Radu cel Frumos, 1462 noiemb.—1475 ian. cu întreruperi; probabil □ la m-rea Tînganu, lîngă Bucureşti, zidită de el.

Basarab (cel Bătrîn) — *Laiotă* 1743 noiemb. — dec., 1474 primăvara, 1474 oct. 1475 ian.—1476 noiemb. înainte de 8).

Vlad Ţepeş, 1476 înainte de 8 noiemb.—dec., ucis de boierii lui Laiotă, □ la m-rea Snagov.

Basarab Laiotă, 1476 dec.—1477 noiemb.

Basarab cel Tînăr-Ţepeluş, fiul lui Basarab al II-lea, 1477 noiemb. — 1481 sept.

Mircea, sprijinit de Ştefan cel Mare, 1481.

Vlad Călugărul, 1481 sept.—noiemb. (înainte de 16).

Basarab cel Tînăr, 1481 noiemb.-1482 mart.-apr., ucis de boieri la Glogova.

Vlad Călugărul, 1482 apr.— † 1495 sept., □ la m-rea Glavacioc.

Radu cel Mare, 1495 sept. 15— † 1508 apr., □ la m-rea Dealu, lîngă Tîrgovişte.

Mihnea cel Rău, 1508 apr.— 1509 oct., † la Sibiu 1510 mart. 12, □ Bis. saşilor (inscripţie latinească).

Mircea[1] 1509 oct. (înainte de 29) — 1510 ian.

Pretendent: Danciul fiul lui Basarab cel Tînăr, 1508.

Vlad cel Tînăr (Vlăduţ), 1510 febr.—1512 ian. 23, ucis la Bucureşti de Mehmet-beg, □ la m-rea Dealu.

Pretendenti: Mircea, fiul lui Mihnea, 1511.

Neagoe Basarab, 1512 ian. 23—† 1521 sept. 15, □ la m-rea din Curtea de Argeş.

Teodosie, 1521 sept. 15— dec.

Pretendenţi: Dan,
Mehmet-beg. (1521—1522)

Vlad (Dragomir Călugărul), 1521 oct.—noiemb., 1522 ian. (†).

Radu de la Afumaţi, 1522 ian. — apr., iun. — aug., oct. — 1523 apr. 4.

Vladislav al III-lea, 1523 apr. (după 14)—noiemb. (înainte de 8).

---

[1] Acesta este tatăl lui Alexandru al II-lea şi Petru Şchiopul, care domnesc în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, primul în Ţara Romînească, al doilea în Moldova

Moldova

Petru Rareş, 1527 ian. (după 14) — 1538 sept. 18.

Ştefan Lăcustă, 1538 sept. 18 — 1540 dec. (ucis de boieri).

Alexandru Cornea, 1540 dec.—† 1541 febr., ucis de Petru Rareş.

Petru Rareş, 1541 febr. — † 1546 sept. 3, □ la m-rea Pobrata.

Iliaş al II-lea Rareş, 1546 sept. 3 — 1551 iun. 11, cînd părăsi Moldova şi se duse la turci, unde trecu la islamism.

Ştefan Rareş, 1551 iun. 11 — 1552 sept. 1, ucis de boieri la Ţuţora, □ la m-rea Pobrata.

Ioan Joldea, 1552 sept.

Alexandru Lăpuşneanu, 1552 sfîrşitul lui sept. — 1561 noiem. 18.

Ioan Despot (Heraclidul), 1561 noiemb. 18 — 1563 noiemb. 6, ucis de Ştefan Tomşa.

Ţara Romînească

Radu Bădica, 1523 noiemb. 8—1524 ian. (după 19), ucis de turci; □ la m-rea Dealu.

Radu de la Afumaţi, 1524 ian. (după 19)—iun. (înainte de 16).

Vladislav al III-ea, 1524 iun. 16 — sept.

Radu de la Afumaţi 1524 sept. — 1525 apr. (înainte de 19).

Vladislav al III-lea, 1525 apr. 19—aug. 18.

Radu de la Afumaţi, 1525 aug. (după 18) — 1529 ian. 2, ucis la Cetăţuia-Rîmnicu Vîlcii de boieri, □ la m-rea lui Neagoe Basarab din Curtea de Argeş, al cărui ginere era.

Moise, 1529 ian. (după 2) — 1530 iun. (înainte de 4), ucis la Viişoara în aug., □ la m-rea Bistriţa a Craioveştilor.

Vlad Inecatul, 1530 iun. — 1532 sept. (după 18), □ la m-rea Dealu.

Vlad-Vintilă de la Slatina, 1532 sept. (după 18) — † 1535 iun. (după 10), ucis de boieri lîngă Craiova.

Radu Paisie (Petru de la Argeş), 1535 iun. (după 12) — 1545 mart. (înainte de 17), exilat de turci în Egipt, unde moare.

Pretendenţi: Drăghici fiul lui Danciu Gogoaşă, apr. 1536.
Ivan Viezure, sept.—noiemb. 1537.
Şerban banul, mai—aug. 1539.
Laiotă Basarab, mai 1544.

Mircea Ciobanul, 1545 mart. 17—1552 noiemb. 16.

Radu Ilie (Haidăul), 1552 noiemb. 16 — 1553 mai (înainte de 11).

Mircea Ciobanul, 1553 mai (înainte de 11) — 1554 febr. 28 (pleacă din Bucureşti în martie).

Pătraşcu cel Bun, fiul lui Radu Paisie, 1554 mart. — † 1557 dec. 26, □ la m-rea Dealu.

Mircea Ciobanul, 1558 ian. — † 1559 sept. 21, □ în bis. Curtea Veche din Bucureşti, pe care a zidit-o.

Petru cel Tînăr, 1559 sept. 21 — 1568 iun. (după 8), exilat de turci în Asia Mică, unde în curînd moare

Moldova

Ştefan Tomşa, 1563 aug. (8 sau 10) — 1564 mart., ucis de poloni, la cererea turcilor, 1564 mai, □ în bis. ortodoxă sf. Maria din Liov.

Alexandru Lăpuşneanu, 1563 oct. 24 (numit, dar înscăunat în mart. 1564) — 1568 mart. (între 5—16), călugărit apoi; † 1568 mai 5, □ la m-rea Slatina.

Pretendent : Ştefan Mîzgă, 1566—1568.

Bogdan Lăpuşneanu, 1568 martie (între 5—16) — 1572 febr.

Ioan cel Cumplit[1], 1572 febr. — 1574 iun. (13 sau 14); † de turci la Roşcani.

Petru Şchiopul, 1574 iun. 14—1577 noiemb. 23.

Pretendenţi: Creţul, 1574.
Ioan fratele Creţului, 1575.

Ioan Potcoavă, 1577 noiemb. (după 23) — dec. (după 28), ucis de feudalii poloni la Liov 1578 iun. 16, □ în bis. rusească.

Petru Şchiopul 1578 ian. — 1579 noiemb. 21 (porunca de mazilire soseşte la Iaşi în dec. 2).

Pretendenţi : Alexandru Potcoavă, 1578 febr. — mart.
Constantin Potcoavă, 1578 apr. —oct.
Petru Lăpuşneanu, 1578 iul.
Alexandru vodă 1579 mai.

Iancu Sasul, fiul lui Petru Rareş, 1579 noiemb. 21 — 1582 sept. (după 2), ucis de feudalii poloni la Liov în acelaşi an.

Prétendent : Iliaş vodă, 1582 iul.—aug.

Petru Şchiopul, 1582 sept. (după 2) — 1591 aug. 19, după ca e dată se refugie în Tirol; asociat la domnie cu fiul său *Ştefan*, 1589 dec. 18 — 1591 aug. 19.

Ţara Romînească

Alexandru al II-lea Mircea, nepot lui Mihnea cel Rău, 1568 iun. 14 (vine în Bucureşti la 3 iul. — 1574 apr. 30.

Vintilă, fiul lui Pătraşcu cel Bun, aşezat în scaun la Bucureşti de oastea moldoveană a lui Ion Vodă cel Cumplit în 1574 la începutul lunii mai (domni patru zile) şi ucis de boerii lui Alexandru.

Alexandru al II-lea Mircea, 1574 mai — 1577 sept. (ultimul document dat de el e din 11 sept.), □ la m-rea sf. Troiţă (Radu Vodă) din Bucureşti.

Mihnea Turcitul, 1577 sept. — 1583 iulie[2].

---

[1] Din vremea acestui domn s-a introdus în Moldova stilul bizantin, cu începutul anului la 1 sept., renunţindu-se la stilul 1 ianuarie, practicat în Moldova de la instituirea statului feudal.

[2] În oct. 1582, papa Grigorie al XIII-lea a reformat calendarul iulian (stilul vechi) şi a instituit stilul nou (gregorian), anulînd diferenţa de zece zile ce exista la acea dată între calendarul iulian şi anul solar. Am dat în aceas ă tabelă cronologică a domnilor datele pe stil vechi, aşa cum ele se găsesc în izvoarele interne. Pentru a transforma datele din stilul vechi în stilul nou se adaugă 10 zile pentru perioada 1582 oct. 4 — 1700 febr. 28; 11 zile pentru 1700 mart. 1 — 1800 febr. 28; 12 zile pentru 1800 mart. 1 — 1900 febr. 28 şi 13 zile de la 1900 mart. 1 — 1924 oct. 1 (cînd şi noi am adoptat stilul nou).

Moldova

Pretendenți : Ivan, 1587 noiemb.
Lazăr, 1591 mai.

Aron Tiranul, fiul lui Alexandru Lăpușneanu, 1591 sept. — 1592 iun.

Alexandru cel Rău, 1592 iun. (n-a domnit aici, fiind trecut pe tronul Țării Romînești).

Pretendent : Ionașco (conduce o răscoală a orheenilor și sorocenilor), 1592 vara.

Petru Cazacul, fiul lui Alexandru Lăpușneanu, 1592 aug. — oct. 24.

Aron Tiranul, 1592 sept. 18 —1595 apr. 24, muri apoi în închisoarea din Vinț-Transilvania, unde îl aruncase Sigismund Báthory.

Ștefan Răzvan, 1595 apr. 24 — aug., ucis de Ieremia Movilă—în dec. 1595—la Areni lîngă Suceava.

Ieremia Movilă, 1595 aug. — 1600 mai (înainte de 27).

Mihai Viteazul, 1600 mai (înainte de 27) — sept.

Locțiitori : Udrea, hatman, 1600 iunie
Andronic vistier.
Sava armaș,
Negre spătar,
Marcu vodă, 1600 iul.
Preda Buzescu,

Ieremia Movilă, 1600 sept.—† 1606 iun. 30, ☐ m-rea Sucevița, ctitoria neamului său.

Simion Movilă, 1606 iun. 30 — † 1607 sept. 14, ☐ la m-rea Sucevița.

Țara Romînească

Petru Cercel, 1583 iul. — 1585 apr. 6; ucis apoi de turci la Constantinopol.

Mihnea Turcitul, 1585 apr. (înainte de 16) — 1591 mai (după 19). Spre a nu fi ucis de turci, trecu apoi la mahomedanism.

Pretendenți: Iliaș Alex. Lăpușneanu, martie 1591
Radu, fiul lui Mircea Ciobanul, martie-apr. 591.

Ștefan Surdul, fiul lui Ion Vodă cel Cumplit, 1591 mai (după 22) —1592 iul. (după 15).

Alexandru cel Rău, fiul lui Bogdan Lăpușneanu, 1592 aug. — 1593 sept.

Mihai Viteazul, 1593 sept. (vine la București în oct.) — 1601 aug. 9, ucis de Basta pe Cîmpia Turzii, capul ☐ la m-rea Dealu.

Nicolae-Pătrașcu, 1599 noiemb. — 1600 sept.

Simion Movilă, 1600 noiemb. — 1601 iul. (după 4).

Locțiitori de domn, (iul.-sept. 1601):
Radu clucer.
Stoica post.
Radu post.

Radu Mihnea, fiul lui Mihnea Turcitul, 1601 sept. — 1602 mart. [1]

Simion Movilă, 1601 noiemb. — 1602 iul.

Radu Șerban, 1602 aug. (înainte de 3) — 1610 dec.

---

[1] Sprijinit la domnie de turci « s-au ridicat cu Mehedinții », după spusa lui Simion Movilă. La 5 febr. 1602, Radu confirmă boierului Lupu (Mehedințeanu) cumpărături la Prunișor; actul redactat de domn în slavonește este scris de Marco log. « în scaunul domniei mele în Strehaia ». Apar ca dregători: Vintilă mare ban și Stoica mare post. (Fotocopia orig. în colecția noastră).

Moldova	Ţara Romînească
Mihail Movilă, fiul lui Simion, 1607 sept. 14 — oct.; noiemb. (înainte de 16) — dec. (înainte de 9), † 1608 ian. 27, □ în Ţara Romînească la m-rea Dealu.	
Constantin Movilă, fiul lui Ieremia, 1607 noiemb. (înainte de 27); dec. 6—1611 dec. 18, † 1612.	
Ştefan al II-lea Tomşa, 1611 dec. (după 18) — 1615 noiemb. 20.	Ocupaţia lui Gabriel Báthory, 1610 dec. — 1611 mart.
	Radu Mihnea, 1611 mart. (la 12 intră în Tîrgovişte) — mai.
	Radu Şerban, 1611 iun.—septemb. (după 8), † 1620 mart. la Viena, □ catedrala sf. Ştefan, reînhumat la m-rea Comana.
Alexandru Movilă, 1615 noiemb. 21—1616 iul.	*Radu Mihnea*, 1611 sept. 12—1616 aug.
Radu Mihnea, 1616 iul.—1619 febr. (după 9).	*Gavril Movilă*, 1616 aug. (neconfirmat de turci).
	Alexandru Iliaş, 1616 sept. —1618 mai.
Gaspar Graţiani, 1619 febr. (după 9) — 1620 sept. 10, ucis de boierii moldoveni Şeptilici şi Dumitru Goia.	*Gavril Movilă*, 1618 iun. (înainte de 2) — 1620 iul. (după 22).
Alexandru Iliaş, 1620 sept. 10—1621 oct.	*Radu Mihnea*, 1620 aug.—1623 aug. (după 14).
Ştefan al II-lea Tomşa, 1621 oct. — 1623 aug. (după 4).	*Alexandru Coconul* 1623 aug. (după 14) — 1627 noiembrie (după 3).
Radu Mihnea, 1623 aug. —† 1626 ian. (după 20), căci acum dă un act din Hîrlău), □ m-rea Radu vodă — Bucureşti, ctitor a sa	
Miron Barnovschi-Movilă, 1626 ian. (după 20) — 1629 aug. 30 (mazilit de turci la 8 iul.)	*Alexandru Iliaş*, 1627 noiemb. (după 3) — 1629 oct. (înainte de 15)[1].
Alexandrul Coconul, 1629 aug. — 1630 apr. 29.	*Leon Tomşa*, 1629 oct. (înainte de 15) — 1632 iul. 21 (cînd e ridicat din Bucureşti).
Moise Movilă, 1630 apr. 29 — 1631 dec. (după 5).	
Alexandru Iliaş, 1631 dec. (după 5) — 1633 apr.	*Radu Iliaş*, 1632 iul. (după 21) — sept.
Miron Barnovschi-Movilă, 1633 apr., † iun. 22, ucis de turci la Constantinopol.	*Matei Basarab*, 1632 sept. — † 1654 apr. 9, □ în bis. domnească din Tîrgovişte, apoi reînhumat la m-rea Arnota.
Moise Movilă, 1633 iun. 25 — 1634 apr.	
Vasile Lupu, 1634 apr. — 1653 apr. 3.	
Gheorghe Ştefan, 1653 apr. 3 — apr. 28.	
Vasile Lupu, 1653 apr. 28 — iul. 8 (moare la Constantinopol în 1661).	

[1] În zapisul moşnenilor din Sularul dat lui Dumitru Dudescu vistier la 15 oct. 1629, se arată că s-a întocmit în zilele lui Alex. Iliaş « pre vreme cînd i se-au luoat domniia » (cf. I. Bianu, *Documente romîneşti*, I, Bucureşti, 1907, p. 169—170).

Moldova

Gheorghe Ștefan, 1653 iul. 8 — 1658 mart. 3 († 1668 la Stettin), □ la m-rea Cașin-Bacău.

Gheorghe Ghica, 1658 mart. 3 — 1659 noiemb. 2.

Constantin Șerban, 1659 noiemb. 2—21.

Ștefăniță Lupu, 1659 noiemb. 21—1661 ian. 17.

Constantin Șerban, 1661 ian. 17—febr. (înainte de 17).

Ștefăniță Lupu, 1661 febr. (înainte de 17) — sept. 19 (moare de tifos), □ la m-rea Trei Ierarhi-Iași.

Eustratie Dabija, 1661 sept. (după 19) — † 1665 sept. 11, □ la m-rea Bîrnova.

Gheorghe Duca, 1665 sept. (după 11) — 1666 mai (după 21).

Iliaș Alexandru, 1666 mai (după 21) — — 1668 noiemb. (după 8).

Gheorghe Duca, 1668 noiemb. (după 8) — 1672 aug. 10.

Ștefan Petriceicu, 1672 aug.10—1673 noiemb.

Dumitrașcu Cantacuzino, 1673 noiemb.

Ștefan Petriceicu, 1673 dec. — 1674 febr. (după 22).

Dumitrașcu Cantacuzino, 1674 febr.—1675 noiemb. (înainte de 10)

Antonie Ruset (Rosetti), 1675 noiemb. 10—1678 noiemb.

Gheorghe Duca, 1678 noiemb. (după 28)— 1683 dec. 25 († 1684 mart. 31 la Liov).

Ștefan Petriceicu, 1683 dec. 25—1684 mart.

Dumitrașcu Cantacuzino, 1684 ian. 29 (numit) — 1685 iun. 15.

Constantin Cantemir, 1685 iun. 15 — † 1693 mart. 18, □ la m-rea Mera de pe rîul Milcov.

Dimitrie Cantemir, 1693 mart. 19 — apr. 8.

Constantin Duca, 1693 apr. — 1695 dec. 8.

Pretendent: Alexandru Davidel, c. 1695 — 1697.

Antioh Cantemir, 1695 dec. 8—1700 sept. 14.

Constantin Duca (*Duculeț*), 1700 sept. 14— 1703 iun. 15. sept.

Caimacam: Ioan Buhuș logofăt, 1703 iun. 15— sept.

Mihai Racoviță, 1703 sept. — 1705 febr. 12.

Antioh Cantemir, 1705 febr. 12—1707 iul. 20 (primește firmanul de mazilire la Tighina și lasă caimacam pe Iordache Ruset vornicul).

Țara Romînească

Constantin Șerban, 1654 apr. 9 — 1658 mart., † 1685 la Vaniowice.

Mihnea al III-lea Radu, 1658 mart. — 1659 noiemb., † 1660 mart. 26 lîngă Sătmar, otrăvit.

Gheorghe Ghica, 1659 noiemb. 20—1660 sept. 1.

Grigore Ghica, 1660 sept. 16 —1664 noiemb. (după 27).

Radu Leon, 1664 dec. (înainte de 2) — 1669 mart. 3.

Antonie vodă din Popești, 1669 mart. 3— 1672 febr. (înainte de 12).

Grigore Ghica, 1672 febr. — 1673 noiemb.

Gheorghe Duca, 1673 noiemb.—1678 noiemb. (după 22).

Șerban Cantacuzino, 1678 noiemb. (după 22, dar la București sosește la 6 ian. 1679) — † 1688 oct. 28, □ la m-rea Cotroceni-București.

Contantin Brîncoveanu, 1688 oct. 28—1714 mart. 24, (ucis de turci la Constantinopol, aug. 15; reînhumat în bis. sf. Gheorghe-Nou din București).

Moldova

Mihai Racoviță, 1707 iul. 20—1709 oct. 17.

Caimacam: Ioan Buhuş, logofăt, 1709 oct. 17—1710 ian. 25.

Nicolae Mavrocordat, 1709 noiemb. 6—1710 noiemb. 23 (cînd îi soseşte la Iaşi firmanul de mazilire).

Dimitrie Cantemir, 1710 noiemb. 23—1711 iul. 11 (pleacă din Iaşi la 16), † 1723 aug. 21 la Dimitrovca, □ la Moscova, reînhumat la Trei Ierarhi-Iaşi în 1935.

Caimacami: Lupu Costachi, vornic,
Maxut post.
Antioh Jora hatman 1711 aug. 1 — sept. 9.
Gheorghe Apostol biv vel vist., sept. 10—26.

Nicolae Mavrocordat, deschide epoca domniilor fanariote, 1711 sept. 26 (vine la Iaşi la noiemb. 8)—1715 dec. 25.

Caimacam: Ioan Mavrocordat, dragomanul, 1711 sept. 26 — noiembr. 8.

Mihai Racoviță, 1715 dec. 25—1726 sept. 25.

Grigore al II-lea Ghica, fiul lui Matei, 1726 sept. 26—1733 apr.

Constantin Mavrocordat (*prima domnie*), 1733 apr. — 1735 noiemb. 16.

Grigore al II-lea Ghica, 1735 noiem. 16—1739 sept. 3.

Administraţia militară rusă: generalul Münich 1739 sept. 3 — oct.

Grigore al II-lea Ghica, 1739 oct. — 1741 sept. 13.

Constantin Mavrocordat (a doua domnie), 1741 sept. — 1743 iul. 20 (soseşte firmanul de mazilire la Iaşi).

Caimacami: Sandu Sturza,
C. Razul vor.,
Costandin v. spat.; T. Paladi vist.,
Aristarh spat. 1743 sept.

Ioan Mavrocordat, 1743 iul. 20—1747 mai.

Ţara Romînească

Ştefan Cantacuzino, 1714 mart. 25—1715 dec. 25 († 1716 iun. 7, ucis de turci la Constantinopol).

Nicolae Mavrocordat, 1715 dec. 25 (la 10 febr. 1716 soseşte în Bucureşti) — 1716 noiemb. 14 (cînd fu luat prizonier de un detaşament nemţesc şi dus la Sibiu).

Ioan Mavrocordat, 1716 noiemb. 21 — † 1719 febr. 23, □ la bis. Sf. Gheorghe-Nou din Bucureşti.

Nicolae Mavrocordat, 1719 mart., † 3 sept 1730, □ la m-rea Văcăreşti.

Constantin Mavrocordat (prima domnie), 1730 sept. 3 — oct. (după 4).

Mihai Racoviță, 1730 oct. — 1731 oct. 13.

Constantin Mavrocordat (a doua domnie), 1731 oct. 13—1733 apr. 5.

Grigore al II-lea Ghica, 1733 apr. 5 — 1735 noiemb. 16.

Constantin Mavrocordat (a treia domnie), 1735 noiemb. 16—1741 sept. (înainte de 5).

Mihai Racoviță, 1741 sept. — 1744 iul.

Constantin Mavrocordat (a patra domnie), 1744 iul. — 1748 apr.

Moldova

Grigore al II-lea Ghica, 1747 mai — 1748 apr.

Constantin Mavrocordat (a treia domnie), 1748 apr. — 1749 aug. 20.

Constantin Racoviță, 1749 aug. 20—1753 iun. 22.

Caimacam: Iordache Stavrachi, 1749 aug. 20 — dec. 7.

Matei Ghica, 1753 iun. 22—1756 febr. 8.

Constantin Racoviță, 1756 febr. 8—1757 mart.

Scarlat Ghica, 1757 febr.—1758 aug.

Ioan Teodor Callimachi (Calmășul) 1758 aug. — 1761 mai (înainte de 28), † □ la Co stantinopol în 1780.

Grigore Callimachi, 1761 mai (înainte de 28) — 1764 mart. 18.

Grigore al III-lea Ghica, 1764 mart. 18—1767 ian. 23.

Grigore Callimachi, 1767 ian. 23 — 1769 iun. 3 (ucis de turci la Constantinopol la 28 aug. 1769).

Constantin Mavrocordat (a patra domnie), 1769 iun. 18— † dec. 4 la Iași.

Administrația militară rusă, 1769 sept. 27 — sept. 1774.

Grigore al III-lea Ghica, 1774 sept. 28 (sosește firmanul de numire la Iași) —1777 oct. 1, (ucis de turci la Iași, □ bis. sf. Spiridon.

Constantin Moruzi, 1777 sept. 30—1782 mai 29.

Alex. Mavrocordat (Deli-bei = Prințul nebun), 1782 mai 28—1785 ian. 1.

Alex. Mavrocordat (Firaris = Fugarul), 1785 ian. 1—1786 dec. 3 (fuge din Iași în ian. 1787).

Alexandru Ipsilanti, 1787 dec. (vine în Iași la 15 ian. 1787) — 1788 apr. 8.

Ocupația austriacă, 1787—1791 iulie 24 (pacea de la Șiștov).

Țara Romînească

Grigore al II-lea Ghica, 1748 apr.—1752 aug. 23, □ la m-rea Pantelimon lîngă București, ctit ria lui.

Matei Ghica, 1752 aug. 24 (firmanul din sept. 11)—1753 iun.

Constantin Racoviță, 1753 iun.—1756 febr. 8.

Constantin Mavrocordat (a cincea domnie), 1756 febr. 8—1758 aug.

Scarlat Ghica, 1758 aug. — 1761 iun. 5.

Constantin Mavrocordat (a șasea domnie munteană), 1761 iun. 5—1763 martie 9.

Constantin Racoviță, 1763 mart. 9 — † 1764 ian. 26.

Ștefan Racoviță, 1764 ian. 26—1765 aug. 18.

Scarlat Ghica, 1765 aug. 18 — † 1766 dec. 2, □ bis. sf. Spiridon Nou din București, ctitoria sa.

Alexandru Scarlat Ghica, 1766 dec. 2—1768 oct. 17.

Grigore al III-lea Ghica. nepotul lui Grigore al II-lea Ghica, 1768 oct. 17—1769 noiemb. 5.

Administrația militară rusă, 1769 noiemb. 5 — 1774 iul. 10 (data încheierii păcii de la Küciüc Kainargi).

Manole (Emanuel) Giani-Ruset, 1770 mai — 1771 oct.

Alexandru Ipsilanti, 1774 sept. 15—1782 ian. 4 (pleacă la 12 ian. 1782).

Nicolae Caragea, 1782 ian. 5—1783 iul. 6.

Mihai Suțu, 1783 iul. 6—1786 mart. (înainte de 26).

Nicolae Mavrogheni, 1786 mart. 26—1790 iun. 8 († 1790 sept. ucis de turci).

Ocupația austriacă, 1789 noemb. 3 — 1791 iulie 24 (pacea din Siștov).

Moldova

Manole (Emanuel) Giani-Ruset, 1788 mai — 1789 mart. (vine la Iaşi la 7 iulie 1788).

Administraţia militară rusă, 1788 oct. — 1791 dec. 29 (pacea de la Iaşi).

Ocupaţia austriacă, 1789 noiemb. 4—1791 iul. 24 (pacea de la Şiştov).

Alexandru Moruzi, 1792 mart. — dec. 30.

Mihai Suţu, 1792 dec. 30 — 1795 apr. 25.

Alexandru Callimachi, 1795 apr. 25 — 1799 mart. 7.

Constantin Ipsilanti, 1799 mart. 7 — 1801 iun. 28.

Alexandru Suţu, 1801 iun. 28 — 1802 sept. 19.

Caimacami: Iordache Canta, log. şi alţi boieri, 1802 sept. 19 — oct. 28.

Alexandru Moruzi, 1802 sept. 19 — 1806 aug. 12.

Scarlat Callimachi, 1806 aug. 12 — oct.

Alexandru Moruzi, 1806 oct. 5 (data firmanului de numire) — 1807 mart. 7.

Administraţia militară rusă, 1806 noiemb. 17-1812 mai 16 (pacea de la Bucureşti).

Alexandru Hangerli, 1807 mart. 7 — iul. 24.

Scarlat Callimachi, 1807 iul. 24 — 1810 iun. 1 (nu ocupă însă domnia).

Caimacam: Iordache Ruset-Roznovanu 1806 dec. 7-31, apoi mitropolitul Venimian Costache şi alţii, 1807 ian. 1 — 1812 iul. 26.

Scarlat Callimachi, 1812 aug. 27 — 1819 iun. 20.

Mihai Suţu, 1819 iun. 12 (data firmanului) — 1821 mart. 29.

Caimacami: postelnicii Manu şi Rizo, 1819 iun. 20 — noiemb.

Caimacam: mitropolitul Vsniamin Costachi, 1821 mart. 29 — mai.

Eteria lui Alexandru Ipsilante, apr. 1821.

Caimacam: Ştefan Vogoridi, numit în febr., dar aşezat numai în toamna 1821 — 1822 iul. 10.

Ocupaţia turcească, 1821 mai 16—1822 iul.

Ion Sandu Sturza, 1822 iun. 9 — 1828 apr. 23

Administraţia militară rusă, 1828 apr. 26—1834 apr.: generalul Pahlen 1828 febr. 1—1829

Ţara Romînească

Mihai Suţu, 1791 mart. — 1793 ian.

Alexandru Moruzi, 1793 ian. (înainte de 4; soseş e, în Bucureşti la 15 i n.) — 1796 aug. 17.

Alexandru Ipsilanti, 1796 aug. 17 — 1797 noiemb. 22 (firmanul de mazilire soseşte în Bucureşti la 28 noiemb.).

Constantin Hangerli, 1797 noiemb. 22— 1799 febr. (ucis de turci în Bucureşti la 18 febr. 1799).

Alexandru Moruzi, 1799 febr. 28 (soseşte în Bucureşti la 14 mart.) — 1801 oct. 8.

Mihai Suţu, 1801 oct. 8 — 1802 mai 19.

Alexandru Suţu, caimacam (era domn în Moldova), 1802 iun. 20 — aug. 18.

Constantin Ipsilanti, 1802 aug. 18 — 1806 aug. 12.

Alexandru Suţu, 1806 aug. 12 — oct. 1

Constantin Ipsilanti, 1806 oct. 3 — 1807 mai 19.

Administraţia militară rusă, 1806 noiemb. 17—1812 mai 16 (data păcii de la Bucureşti).

Alexandru Suţu, 1806 dec. 16 (numit, dar nu ocupă tronul).

Constantin Ipsilanti, 1807 iul. 27 — aug. 16.

Administraţia generalului Prozorovski, 1807 aug. 16—1808 febr., 18.

Caimacami: 1808 febr. 18 — sept. 6.

Comitetul de cinci: 1808 sept. 6—1809 mart.

Administraţia generalului Engelhardt, vicepreşedinte al divanului, 1809 mart.—1812 mai 16.

Ioan Gheorghe Caragea, 1812 aug. 27 — 1818 sept. 29.

Alexandru Suţu, 1818 noiemb. 4 — † 1821 ian. 19.

Scarlat Callimachi, 1821 febr. — iun. (numit fără a ocupa însă efectiv tronul).

Tudor Vladimirescu, conducătorul răscoalei populare 1821 mart. — † mai 14 (ucis din porunca lui Alexandru Ipsilanti în Tîrgovişte).

Ocupaţia turcească, 1821 mai 16—1822 iunie.

Grigore al IV-lea Ghica, 1822 iunie 30 — 1828 apr. 29.

Moldova

noiemb.; generalul Pavel Kisselev, 1829 noiemb. — 1834 apr., Vicepreşedinte pentru Moldova, Minciaki, apoi Mircovici.

Mihail Sturza, 1834 apr. — 1849 iun.

Grigore Alexandru Ghica, 1849 mai (numit), efectiv de la oct. 2 — 1853 oct. 18.

Administraţia militară rusă, 1853 oct. 18—1854 sept. 4.

Grigore Alexandru Ghica, 1854 oct. 2 — 1856 iun. 26.

Consiliul administrativ extraordinar, 1856 iul. 3—10.

Caimacami: Teodor Balş, 1856 iul. 11 — † 1857 febr. 17; apoi Nicolae Vogoride, 1857 febr. 17—1858 oct.; Ştefan Catargiu (la 1858 oct. 20 se retrage şi vine I. A. Cantacuzino), V. Sturza şi A. Panu, 1858 oct. — 1859 ian. 5.

Alexandru Ioan Cuza, 1859 ian. 5 ales domn al Moldovei.

Ţara Romînească

Administraţia militară rusă, 1828 mai — 1834 apr. generalul Pahlen 1828 febr. 10 (numit) — 1829 noembrie; generalul Pavel Kisselev 1829 noiemb. — 1834 apr.

Alexandru Ghica, 1834 apr. 1 — 1842 oct. 7

Gheorghe Bibescu, 1842 dec. 20 (ales) — 1848 iun. 13.

Guvernul revoluţionar provizoriu 1848 iun. 14—28.

Căimăcămia, 1848 iun. 28—30.

Guvernul revoluţionar provizoriu, 1848 iun. 30—iul. 28.

Locotenţa domnească, 1848 iul. 28 — sept. 13 (formată din: Ion Heliade Rădulescu, N. Golescu şi Cristian Tell).

Caimacam Const. Cantacuzino, 1848 sept. 13 — 1849 iun.

Barbu Ştirbei, 1849 iun. 16 — 1853 oct. 17.

Administraţia militară rusă, 1853 oct. 17—1854 iul. 19; baron Budberg preşedinte al divanului, Kalinski vicepreşedinte.

Ocupaţia turcească, 1854 iul. 27 — aug.; Halim-paşa şi Derviş-paşa.

Ocupaţia austriacă, 1854 aug. 7—1856 mart. 13.

Barbu Ştirbei, sub ocupaţia austriacă, 1854 sept. 23—1856, mart. 12, apoi degajat pînă la iun. 25.

Căimăcămia lui Alex. D. Ghica (fostul domn) 1856 iunie—octombrie 1858.

Căimăcămia de trei: Ioan Manu, Emanoil Băleanu şi Ioan Filipescu, 1858 oct. — 1859 ian. 24 (data alegerii lui Cuza ca domn)

Alexandru Ioan Cuza, 1859 ian. 24 ales domn şi în Ţara Romînească.

Principatele Unite, apoi Romînia

Alexandru Ioan Cuza, 1859 ian. 24—1866 febr. 11 (detronat de reacţiune, se retrage la Heidelberg, † 1873, □ la Ruginoasa în Moldova).

VOIEVOZII, VICEVOIEVOZII, PRINCIPII ŞI GUVERNATORII TRANSILVANIEI [1]

Voievozii şi vicevoievozii Transilvaniei

Mercuriu, « principele » Transilvaniei, 1111—1113 [2].
Leustachiu (= Eustachiu), 1176.
Legforus, 1199—1200.
Eth, 1200 [3].
Iula (Gyúla, prima oară), voievod şi comite de Alba din Transilvania, 1201.
Benedict (f.l. Korlath = Conrad, prima oară), 1202—1206 [4].
Smaragd, 1206.
Benedict, (Windelik, a doua oară), 1208—1209.
Mihail, 1209—1212.
Bertold de Merania, arhiepiscop de Calocea şi voievod, 1212—1213.
Nicolae, 1213.
Iula (Gyula, a doua oară), voievod şi comite de Solnoc, 1214.
Simion, 1215.
Ipoch (= Ipolit), 1216—1217.
Rafael (Rafain, Rafoin), 1217—1218.
Neuka (Nevke), 1219—1221 [5].
Paul (f. l. Petru), 1221—1222.
Vicev. *(vicarius)*: Bocha [6].
Pousa f. l. (Soulum = Solyom, prima oară), 1227 [7].

[1] Vezi lămuririle privitoare la această listă mai jos p. 269—270.
Prescurtări: d. n. = din neamul *(de genere)* ; f. l. = fiul lui ; vicev. = vicevoievod; fr. l. = fratele lui ; pr. g. = preşedintele guvernului *(gubernium)*.
[2] Documente suspecte în unele privinţe (Szentpétery, *Regesta*, I, nr. 43, 46 ; *Documente privind istoria Romîniei*, C, XI-XIII, vol. I, p. 2, nr. 2-3). Menţiunea din 1103 (care se găseşte, între alţii, la I. Lupaş, *Voievodatul Transilvaniei în sec. XII şi XIII*, Bucureşti, 1936, p. 12 ; vezi şi lista voievozilor din anexa *Istoriei Romînilor*, ed. XV, Sibiu, 1944, de acelaşi autor) se întemeiază pe data greşită a doc. din 1113 (Fejér, II, Buda, 1829, p. 41—43).
[3] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI-XIII, vol. I, p. 19, nr. 33.
[4] Szentpétery, *Regesta*, I, nr. 197, 224.
[5] Forma *Szlewka* e o greşeală de transumpt (Szentpétery, *Regesta*, I, nr. 364, în loc de formele indicate mai sus, singurele atestate de celelalte documente, cf. *ibid.*, nr. 353—354, 357—358, 362—366, precum şi de Registrul de la Oradea, nr. 207, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XI-XIII, vol. I, p. 93). Deci lecturile *Leuka* şi *Jenka* (Pór Antal, în « Erdélyi Múzeum », X (1893), p. 5) sînt eronate.
[6] Registrul de la Oradea, nr. 311, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI-XIII, vol. I, p. 122.
[7] Voievod titular în 1231 (*ibid.*, C, XI-XIII, vol. I, p. 255), cînd voievod efectiv era Iula ; Cf. Moritz Wertner, în « Archiv des Vereins f. sieb. Landeskunde» (presc. « Archiv »), 1898, p. 68.

Iula (Gyula, d. n. Rátót), 1229—1231 [1].
Dionisie (f. l. Dionisie), 1233—1234.
Andrei (f. l. Serafin), 1235 [2].
Pousa (a doua oară) ; 1235—1240 mart. 21) [3].
Laurențiu, voievod, 1242—1252 și comite de Wolkow [4], 1251—1252.
Ernye (Irnerius, d. n. Ákos) «fostul ban <voievod> al Transilvaniei », 1261 [5].
Ladislau, voievod și comite de Solnoc, 1263 mai 3—1264 [6] ; și *Nicolae* (d. n. Geregye prima oară), 1263 <1267> iun. 3 [7]—1270 [8].
Matei (d.n. Csák), 1270 iun. 13—1272 aug. 3 [9]
Nicolae (d.n. Geregye, a doua oară), 1272 sept. [10]—1273 mai 14 [11]
Ioan, 1273 mai 12—1273 mai 29 [12].
Nicolae (d. n. Geregye, a treia oară), 1273 iun. 7—1274 sept. 24 [13].
Matei (d.n. Csák, a doua oară), 1273—1275 iul. 27 [14].
Ladislau, în a doua jumătate a lui 1275 [15].
Ugrin (d.n. Csák), 1275 dec. 2—mijlocul 1276 [16].
Matei (d.n. Csák, a treia oară), 1276 aug. 9 [17]—1277 oct. 13 [18] ; † 1284 [19].
Nicolae (f.l. Mauriciu, d.n. Pok, prima oară), voievod, jude al curții regale, 1277 noiembrie 10—1277 dec. [20].
Finta (d.n. Aba), 1278 noiemb. 6—1279 mart. 13 [21].
Vicev. : Robin, fiul comitelui Hermann, 1278.

---

[1] Szentpétery, *op. cit.*, I, nr. 586, 596.
[2] *Ibid.*, nr. 537.
[3] *Documente privind istoria Romîniei*, C, XI—XIII, vol. I, p. 319—320.
[4] Vukovo, azi în R.P.F. Iugoslavia.
[5] În această epocă, Ștefan (viitorul rege Ștefan al V-lea), fiul regelui Bela IV, purta titlul de « ducele Transilvaniei » (1257—1258, 1260—1270).
[6] *Ibid*, vol. II, p. 66 — 67. Doc. 1267 <circa 15 sept.> îl amintește ca « fost voievod al Transilvaniei » *(ibid.* p. 98).
[7] Szentpétery, *Regesta*, I, nr. 1863.
[8] În 1263, Nicolae a fost voievod împreună cu Ladislau (Wertner, *op. cit.*, p. 54 — 55).
[9] Un doc. din 1272 menționează pe un « voievod » cu numele Gyurk (*ibid.*, p. 69).
[10] Karácsonyi J., *A magyar nemzetségek* [Neamurile maghiare], II, Budapesta, 1901, p. 13.
[11] Wertner, *op. cit.*, p. 56—57. Voievod titular, 1271. Un alt voievod titular, Herbord, tot în 1271 *(Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 137, nr. 134 ; cf. p. 135, nr. 130).
[12] Pór, *op. cit.*, p. 10 ; Wertner, *op. cit.*, p. 57.
[13] Pór, *op. cit.*, Karácsonyi, *op. cit.*, II, p. 14.
[14] Wertner, *op. cit.*, p. 58.
[15] Pór, *op. cit.*, p. 11 ; Wertner, *op. cit.*, p. 58—59. Doc. din 1292, citat de autorul din urmă nu arată însă, cum susține el, că acest voievod Ladislau din 1275 făcea parte din neamul Borșa, ci că un Ladislau, amintit în acel document, ca « fost voievod al Transilvaniei », era fiul lui Ladislau din neamul Borșa, ceea ce nu înseamnă același lucru (Wenzel, *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus* [Noul codice diplomatic pentru epoca arpadiană], X, Pesta, 1874, p. 84—85; *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 383—384. Cf. András Komáromy, în « Turul », 1892, p. 24—25.) « Voievodul » Ladislau din neamul Borșa se chema și « de Sancto Martino », vezi mai jos).
[16] Wertner, *op. cit.*, p. 59.
[17] *Ibid.*
[18] Pór, *op. cit.*, p. 11. Menționarea lui ca voievod în 1284 (*Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 253 ; cf. Pór, *op. cit.*, p. 13) se bazează probabil pe o greșeală a ediției lui Fejér (VII, 2, Buda, 1832, p. 106—108).
[19] Pór, *op. cit.*, p. 13 ; Karácsonyi, *op. cit.*, II, p. 296, 320.
[20] Karácsonyi, *op. cit.*, II, p. 438. ; Knauz, *Mon. Strig.*, II, p. 76.
[21] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 203, cf. Wertner, *op. cit.*, p. 60. Voievod titular, 1276 noiemb. 26: Apor (*Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 266). Vezi mai jos, ca voievod efectiv, 1283.

Ştefan (f.l. Tekes), 1280 [1].
Roland (Lorand, d. n. Borşa, prima oară), 1282 mai 19 [2].
Vicev.: Nicolae, 1282.
Apor (Opor), 1283 [3].
Roland (a doua oară), 1284. ian 1[4]—1285 ian. 13[5].
Moise (Moius) înainte de 1289 sept. 1[6].
Roland (a treia oară), 1288 iun. 8—1293 iul. 11 [7].
Vicev.: Ladislau, 1288 iun. 8—1291 mai 8.[8]
Locţiitorul *(gerens vices)* acestuia: comitele Benedict, 1291, mai 8.[9]

---

[1] Două doc., din 1278 şi 1280, amintesc de un Petru, fiul lui Dominic, ca voievod titular (Wertner, *op. cit.*, p. 69—70).

[2] *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIII, vol. II, p. 240—241. Karácsonyi (*op. cit.*, I, p. 206 urm.) indentifică Borşa din numele lui Roland cu Barsa, azi aşezare dispărută în R.P. Ungară, spre deosebire de Borşa, sat din comit. Dăbîca (azi în raionul Gherla), localitate pusă de el în legătură cu numele « voievodului Ladislau » (vezi mai sus, p. 112. n. 15.), pe care-l consideră aceeaşi persoană cu « vicevoievodul » Ladislau (cf. mai jos, n. 8).

[3] Voievod titular, în 1276 (vezi mai sus, p. 112, n. 21) şi 1284 (Karácsonyi, *Magy. nemz.*, II, p. 430).

[4] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 254-255; Pór, *op. cit.*, p. 13.

[5] Wertner, *op. cit.*, p. 62. Un doc. din 1284 menţionează pe un «voievod» Nicolae, amintit în 1303, în calitate de «comite» (*ibid.*, p. 70).

[6] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol II, p. 311; cf. Pór, *op. cit.*, p. 13.

[7] Wertner, în «Archiv», 1899, p. 140 n. l. Doc. din 1293 oct. 6, avînd (cum se vede în orig.) începutul rupt, e atribuit tot lui Roland (*Ub.*, I, p. 193—1 4), dar ar putea fi de la urmaşul său, voievodul Ladislau. — Voievod titular, 1294 mai 23, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 404—405; cf. Pór, *op. cit.*, p. 15). Fost voievod, 1298 iul. 29 (*Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 392-393, cu data greşită de an; cf. Wertner, în «Erdélyi Múzeum», X (1893), p. 525). Din nou voievod titular, 1301. — În 1288 e amintit — în afara teritoriului Transilvaniei — voievodul Poka (=Paul) de Alap (Wertner, în «Archiv», 1898, p. 70).

[8] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 300 — 301, 327. Probab l identic cu *Ladislaus de Babaa(!), quondam vicevoivoda*, dintr-un doc al voiev. Ladislau cu priv. la moşia Germand, circa 1291—1295 sept. 24—25 (Arh. capit. Alba-Iulia). Rezultă din Karácsonyi *(Magy. nem.*, II, p. 268—269, 290) că tot la acest vicevoievod s-ar referi şi datele, din anii 1292 şi 1306, privind pe « voievodul » Ladislau, din neamul Borşa, zis şi de Sancto Martino (Sînmărtin), după una din moşiile sale *(Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 382—383, nedatat). În colecţia noastră, i se atribuie data de 1292, iar în *Ub.*, I, p. 203—205, data aproximativă: 1296—1313; Wertner, în « Archiv », 1899, p. 141, crede că e din 1306, ceea ce ni se pare probabil, dacă se compară menţiunile privitoare la Ladislau în acest document cu cele ale doc. din 1306 sept. 16 şi noiemb. 18. (Cf. József Pataki, *Anjou királyaink és a két román vaidaság* [Regii angevini şi cele două voievodate romîneşti], Cluj, 1944, p. 13—17). De altminteri, la acelaşi Ladislau se referă şi un act din 1292, emis de capitlul din Alba Iulia *(Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 383—384). Identificarea lui Karácsony nu ni se pare convingătoare, căci numai în documentele care amintesc despre «voievodul» Ladislau e vorba de originea lui din neamul Borsa şi de posesiunea Sînmărtin, nu şi în cele care îl privesc pe « vicevoievodul » Ladislau. Totuşi problema acestui « voievod » Ladislau rămîne deschisă, căci el nu poate fi identificat în mod sigur nici cu voievodul Ladislau din 1275 (vezi mai sus, p. 112 şi n. 15), nici cu voievodul Ladislau din 1290—1315 (vezi mai jos, p. 114 şi n. 1). În sfîrşit, el nu putea fi în 1292 un voievod titular, căci din doc. nedatat, citat mai sus, ca şi din acela al capitlului din Alba Iulia, din 1292, rezultă că el a fost voievod efectiv al Transilvaniei. E sigur însă că în 1306, în timpul voievodatului efectiv al celuilat Ladislau (1296—1315), el era doar un voievod titular (Wertner, *op. cit.*, p. 141).

[9] *Ub.*, I, p. 178—179, cf. *Doc. priv. ist. Rom.* C, XIII, vol. II, p. 372. Numit greşit « vicevoievodul Transilvaniei », 1291 aug. 4 *(Ub.*, I, p. 184—185). Într-un alt doc. din 1291, probabil e vorba tot de el, ca locţiitor al <vice>voievodului Ladislau (C, XII, vol. II, p. 347).

Ladislau (d. n. Kán)[1], 1294 sau 1295 sept.[2]—1315[3].

Vicev.: 1. Ioan 296 iunie 18[4].

2. Ehclleus (Chelleus, Elleus, Achilleus, f. l. Ehelleus de Trăscău, d. n. Ákos), 1303 iun. 9—1314 iul. 13[5].

Nicolae (f. l. Mauriciu, a doua oară), 1315 aug. 1—1318[6].

Doja de Debrețin (Dosa, Dausa, f. l. Andrei), voievod, comite de Solnoc și « jude delegat de rege pentru cele cinci comitate », Bihor, Szabolcs, Sătmar, Solnoc și Crasna < 1318 > iun. 12—1321 noiemb. 25[7].

Vicev.: 1. Nicolae 1320 febr. 19—1329 mart. 1[8].

2. Ehelleus de Trăscău (a doua oară) 1321 mai 6 — iul. 13[9].

Toma de Szécsény, 1322 apr. 18[10]—1342 aug. 27; † 1354 sept. 18[11]. Între alte titluri:

---

[1] Wertner, în « Archiv », 1899, p. 116—118; Janits, p. 60. Că acest puternic voievod Ladislau nu făcea parte din familia Borșa (cum se credea de unii istorici, între ei și de I. Lupaș, *Voiev. Trans.*, p. 23) rezultă lămurit din doc. 1306 sept. 16 și noiemb. 18 (Pataki, p. 15—17), care îl disting de omonimul său, « voievodul » Ladislau de Sînmărtin, aparținînd familiei amintite (asupra acestui Ladislau de Borșa, vezi mai sus, p. 113 n. 8).

[2] Doc. citat cca 1294—1295 sept. 24—25 (datare după mențiunea prepozitului Mihail). Doc. 1297 apr. 21, considerat mai înainte ca prima mențiune sigură a dregătoriei lui Ladislau, e un fals (ca și cel din 12 iun., același an, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 434—438, cf. *Janits*, p. 82, nr. 42).

[3] Voievozi titulari: 1. Hartwig, 1294 sept. 17. — 2. Gheorghe, d. n. Borșa, 1295 iul. 25 (*Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 414—415). — 3. Nicolae, f. l. Mauriciu, fost și viitor voievod, 1293 febr. 13 — 1307 oct. 10 (Fejér, VI, 1, p. 204; *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 58). — 4. Laurențiu f. l. Nicolae, d. n. Jgmánd, 1294—1296 (Karácsoni, *op. cit.*, II, p. 242), 1299 febr. 19 — 1306 febr. 2 (*Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 40, 46—47). — 5. Roland d. n. Borșa, 1301 ian. 15 (*ibid.*, p. 2). — 6. Simion « voievod » (= ban?), 1301 oct. 20 (*ibid.*, p. 73). — 7. Petru, 1304 aug. 24 (*ibid.*, p. 40). Wertner îl identifică cu voievodul titular din 1278 — 1280 (cf. mai sus, p. 113, n. 1). — 8. Ladislau, f. l. Ladislau de Borșa, 1306 (vezi mai sus, 113, n. 8). — 9. Nicolae, nepotul lui Ernye menționat mai sus, p. 112), doc. cit, 1307 oct. 10.—10. Nicolae de Vásári (Bihor) 1312, (poate identic cu Nicolae f. l. Mauriciu, amintit mai sus). — 11. Andrei, f. l. Andrei de Geoagiu, 1290 și 1291 (după un rezum. din 1413) 1303, oct. 16 — 1325 oct. 27 (*Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 326, 327, 385: XIV, vol. I, p. 32—35, 321; vol. II, p. 167—169). Wertner și Janits (acesta în lista vicevoievozilor din anexa lucrării sale, la anul 1300 !) îl consideră greșit ca vicevoievod. Tot eronat e indicat ca vicevoievod într-o mențiune tîrzie 1371 ian. 22, rezumată într-un doc. din 1413 oct. 27, emis de vicevoievodul Ladislau de Nădab (Arh. ist., CLXIII). Asupra acestor voievozi titulari cf. Wertner, în « Archiv », 1898, p. 71—74; *ibid.*, 1899, p. 138—145.

[4] Doc. cu această dată, numele emitentului rupt, Arh. capit. Alba Iulia; reg. greșit la Beke, *Erd. Kápt.*, p. 23—24, nr. 39). Cf. Doc. 1304 sept. 28 *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol I, p. 41.

[5] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 27 — 28, 226. Vezi mai jos.

[6] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 238; Wertner, în « Archiv », 1899, p. 120—121. Voievod titular și comite de Maramureș, 1319 febr. 9 (*ibid.*, C, XIV, vol. I, p. 416; Wertner, *ibid.*, p. 121). Voievod efectiv, 1277; titular și în —1293—1307, deși cu întreruperi Alt voievod titular: Ioan de Gyos (Deușu), 1315 noiemb. 9 (*Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 242). Vicevoievodatul lui Petru, 1316 mai 1 — 1318 apr. 16 (Wertner, *op.cit.*, p. 146; idem, în « Történelmi Tár » are la bază data greșită a acestor doc. în publicațiile mai vechi, în loc de 1342 mai 1 și 1348 apr. 14 (C, XIV, vol. IV, p. 77—79, 421—424). E vorba de vicevoievodul Petru (1337 — 1342) și de vicevoievodul Petru de Oarda (1345—1350).

[7] *Ibid.*, C, XIV, vol. I, p. 297; vol. II, p. 23.

[8] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 338—341.

[9] *Ibid.*, C, XIV, vol. II, p. 8, 15 (în acest din urmă loc « voievod » eroare evidentă pentru « vicevoievod »). El a fost vicevoievod și în 1303—1314 (vezi mai sus). S-ar putea ca acum, sub Doja, să fie doar vicevoievod titular, adică fost vicevoievod, nefiind menționat în exercitarea funcției sale publice, ci în calitate de particular.

[10] *Ibid.*, C, XIV, vol. II, p. 37. Mențiune anterioară: 1321 noiemb. 1 (*ibid.*, p. 19—20 doc. suspect).

[11] Karácsonyi, *op. cit.*, II, p. 268.

comite de Sibiu (1324 ian. 14—1325 febr. 9)[1], de Arad (1330), locţiitorul marelui vistier (1339—1341)[2].

Vicev: 1. Mihail, 1325 apr. 20—1330 apr. 28[3].
2. Simion, 1333 iul. 26—1336[4].
3. Petru, 1337 iun. 18—1342 aug. 1[5] şi
4. Peteu (Pethew = Petö, zis Orrus, fost protonotar) 1337 dec. 10—1340 aug. 1[6].

Nicolae (de Siroka, d. n. Aba), 1342 noiemb. 12—1344 iun. 15[7].
Vicev.: Ladislau, 1343 febr. 9—1344 iul. 4[8].

Stefan Lackfi (de Kerekegyház), 1344 vara[9] — 1350 noiemb. 3; † 1353[10].
Vicev.; Petru (de Oarda sau de Iara, f, I. Mihail, prima oară), 1344 dec. 13,[11] 1350[12]

Toma, (f. l. Petru d. m. Csór), 1351 febr. 3—1351 mai 9[13].
Vicev.: Egidiu, 1351 martie 30, 1352 mart. 22[14]

Nicolae Kont (f. l. Laurenţiu), 1351 dec. 6—1356 mart. 21; 1367[15].
Vicev.: Ştefan (Ravasz), 1352 aug. 22—1356 iun. 13[16]

Andrei Lackfi (fr. l. Ştefan), 1356 apr. 6—1359 sept. 27; † sfîrşitul lui 1359[17].
Vicev.: Dominic (zis Machka), 1356 iun. 20—1359 sept 3[18]

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. II, p. 104—105, 140—141.

[2] Wertner, în « Archiv », 1899, p. 124—125. Regestul unui document din 1322 (Fejér, VIII, 2, p. 395) care îl aminteşte pe voievodul Toma şi în calitate de comite al secuilor nu e decît o redare greşită a doc. 1322 apr. 20, unde s-a citit *Siculorum comes* în loc de *comes de Zonuk (Ub.*, I, p. 361; cf. şi *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol, II, p. 37. Toma e menţionat cu titlul de « voievod » titular în 1343 mart. 10 (Fejér, IX, 1, p. 127—128). Aluzia la « răposatul Ştefan voievod », amintit în 1336 (cuprins în lista voievozilor dată de A. Sacerdoţeanu, *Îndrumări în cercetări istorice*, p. 267, n. 1, şi în aceea a lui I. Lupaş, *Ist. Rom.*, anexă) se întemeiază pe un fals (cf. *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. III, p. 559). De asemenea şi menţiunea unui voievod Dominic, la 1326 dec. 6 (Fejér, VIII, 3, Buda, 1832, p. 158) e suspectă (Wertner, în « Tört. Tár. », 1907, p. 178). cf. şi Karacşonyi, *Hamis okl.*, p. 12.

[3] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 45; *Anjou*, IV, p.484; Wertner, în «Tört. Tár.», 1907, p. 178.

[4] *Ibid.*, C, XIV, vol. III, p. 299; Janits, anexa.

[5] Janits, p. 60; menţiune anterioară datei 1337 aug. 27, *Ub.*, III, p. 239; *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 98.

[6] *Ibid.*, C, XIV, vol. III, p. 431, 541-543. Pér (*ibid.*, p. 19). Wertner, «Archiv», 1899, p. 147-148; «Tört. Tár.», 1907, p. 178) consideră pe Petru Peteu una şi aceeaşi persoană. Janits (p. 14. 60, cf. şi anexă) arată însă convingător că sînt două persoane deosebite, care au fost vicevoievozi în acelaşi timp.

[7] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 108-109 şi 194-195.

[8] *Ibid.*, p. 114-115 şi 196 (urm. Wertner, în «Tört. Tár.», 1907, p. 178) citează greşit doc. 1344 sept. 26 (în loc de 1343 sept. 26, cf. *Teleki*, I, p. 74; *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 154-155.

[9] Doc. <1344-1350> aug. 27 şi <1344> oct. 24, *ibid*, p. 109—110 şi 214 urm.

[10] Wertner, în «Tört. Tár», 1907, p. 177. În această epocă, Ştefan, fratele regelui Ludovic I, poartă titlul de «ducele Transilvaniei» 1349 noiemb. 5—1351 oct. 18, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 520; *ibid.*, vol. V,

[11] *Ibid.*. vol. IV, p. 220,

[12] Doc. 1349 oct. 6; două doc. circa 1350 (*ibid.* p. 508 şi 526). Izvoarele narative îl menţionează în 1350 iulie în campania din regatul de Neapole, împreună cu vicevoievodul Ştefan (Cf. Pór, în *Magyar nemzet története* [Istoria naţiunii maghiare], Budapesta, 1895, p. 216).

[13] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V, *Anjou*, V, p. 466, cf. Wertner, în «Archiv», *Ub.*, II, p. 127, 1899, p. 128-129; *idem*, în Tört. «Tár», 1907., p. 177.

[14] *Ibid.*, C, XIV, vol. V.

[15] *Ibid.*, lista menţiunilor documentare, nr. 72; Wertner, în «Archiv», 1899, p. 130-131.

[16] *Ibid.*, C, XIV, vol. V; Wertner, *op. cit.*, p. 149.

[17] *Ibid.*, C, XIV, vol. V; Lista menţiunilor docum.: Wertner, *op. cit.*, p. 131; Karácsonyi, *op. cit.*, II, p. 173.

[18] *Ibid*, C, XIV, vol. V; «Dominic vicevoievodul», amintit greşit şi în 1366 (*Teleki*, I, p. 196).

Dionisie Lackfi (f. l. Ştefan), voievod şi comite de Solnoc, judele curţii regale (1360) căpitan de Vidin, comite de Timiş, 1359 noiemb. 17—1367 ian. 30[1].

Vicev.: Petru (de Oarda, a doua oară), 1359 dec. 13 (şi castelan de Haţeg, 1360 iun. 1),[2] sfîrşitul lui 1368 sau începutul lui 1369[3].

Nicolae Lackfi (fr. l. Dionisie), 1367 martie 12—1368 noemb. 17[4]; † sfîrşitul lui 1368 sau începutul lui 1369[5].

Emeric Lackfi (fr. l. Nicolae), 1369 febr. 17[6] — 1372 sept. 29[7]; † 1375[8].

Vicev.: Ioan (Lépes), 1369 iun. 23 — 1372 aug. 12[9]

Stefan Lackfi (fr. l. Emeric), 1373 febr. 1—1376 apr. 9[10]; † 1397[11].

Vicev.: Ladislau (f.l. Ugrin), 1373 ian. 1 — 1375 mai 8[12].

Ladislau de Losoncz (d. n. Tomaj), 1376 iun. 21 — 1391 dec. 2[13].

Vicev.: 1. Ioan (Temes, prima oară), 1376 noiemb. 2 — 1385 aug. 19[14].
2. Ştefan Frank (Franch), 1386 ian. 14 — 1386 febr. 7[15].
3. Ioan (Temes a doua oară), 1386 mai 8 — 1389 iun. 27[16].
4. Ladislau, 1390 noiemb. 8 — 1392 febr. 3[17].

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. VI. Menţiunea lui Dionisie ca voievod al Transilvaniei în lista demnitarilor unui privilegiu regal din 1367 dec. 2 (*Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VI; Wertner, *op. cit.*, p. 148) e greşită, căci în martie e atestat în această dregătorie urmaşul său Nicolae (vezi mai jos), iar doc 1367 mai 8 îl arată răposat (C,XIV, vol VI). Vicevoievodul Ioan, citat de Wertner (*op. cit.*, p. 149), pe baza unui document cu data eronată 1359 dec. 13, în realitate este vicevoievodul Ioan de Swerch, fiindcă data doc. în discuţie se situează după 1398 iulie 1 (*Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V, lista doc. greşit datate).

[2] *Ibid.*, C, XIV, vol. V.

[3] Un doc. din 1368 oct. 13 îl arată pe acesta încă în exercitarea slujbei sale, de vicevoievod (I. Minea, în «Convorbiri Literare», 1910, p. 1135). Dar doc. 1369 sept. 22, emis de vicevoievodul Ioan Lépes îl aminteşte ca «răposatul (*condam*) Petru vicevoievodul» (*Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VI). Din acest act rezultă că Ioan îndeplinea funcţia de vicevoievod în 1369 iunie 23. Doc. 1369 noeimb. 13 şi 28, privind pe Petru, sînt false (*ibid.*), lista doc. false. Petru, după cum se ştie a căzut, împreună cu voievodul Nicolae, în războiul împotriva lui Vlaicu Vodă, în Ţara Romînească.

[4] I. Minea, *Magyar-bolgár-érintkezés Nagy Lajos alatt* [Relaţiile ungaro-bulgaro-romîne sub Ludovic cel Mare], Budapesta, 1907, p. 18; *Doc. priv. ist. Rom.*, vol. IV, lista menţ. doc.

[5] Cf. mai sus, n. 3.

[6] Wertner, în «Tört. Tàr.», 1907, p. 177.

[7] Un document din 1372, apr. 7, aminteşte pe Petru Zudor «voievodul» (Holub J., în «Turul», XLII (1928), p. 128), fără îndoială o scăpare în loc de «banul», el fiind ban al Slavoniei în această epocă. Mai tîrziu, în 1378 şi 1381—1382, el apare ca «voievod al Rusiei» (Wertner, în «Tört. Tàr», 1907, p. 179).

[8] *Kállay, család levéltára* [Arhiva familiei K.], II, Budapesta, 1943, p. 164, nr. 1695; Wertner, în «Archiv», 1899, p. 132. În 1372 oct., 29, cînd papa îl menţionează ca voievod al Transilvaniei (Theiner, *Mon. Hung.*, II, Roma, 1860, p. 129), el nu mai ţinea această dregătorie, ci era palatin (doc. 1372 oct. 13, *Zichy*, Pesta, 1874, III, p. 472). Eroare similară în lista demnitarilor dintr-un privilegiu regal, din 1376 ian. 1 (Arch. ist., LXX).

[9] *Doc. priv. ist rom.*, C, XIV, vol VI, nr. 593; *Ub.*, II, p. 390—391.

[10] *Ub.*, II, p. 397—398; *Zichy*, III, p. 622—624. Deşi senatul veneţian în 1376 iun. 30, 14 aug. şi sept. 7 <greşit: 5> îl aminteşte ca «voievod al Transilvaniei» (Hurmuzaki, VIII, Bucureşti, 1894, p. 1, nr. 1-3) dregătoria aceasta era ocupată din iunie acelaşi an de către Ladislau de Losoncz (vezi mai jos). Ştefan menţionat ca «voievod» (titular) şi «palatin», 1387 ian. 27 şi aug. 22 (*Zichy*, IV, Budapesta, 1878, p. 324—235; *Codex diplom. patrius*, V, Györ, 1873, p. 177—179).

[11] Wertner, în «Tört. Tàr.», 1907, p. 177.

[12] Arh. ist., LXXXIII; Hurmuzaki-Densuşianu, I_2, p. 227.

[13] Katona, X, p. 605—613; Arch. ist., CCVI.

[14] *Ub.*, III, p. 112 şi n. 3; B ke, *Kolozsm. konv.*, p. 34, nr. 61.

[15] *Hazai okl.*, p. 314—315; cf. Wertner, în «Archiv», 1899, p. 150.

[16] Kemény, *Suppl.*, II, p. 237; Arh. ist., CXC.

[17] Arh. ist., CCI; *Teleki*, I, p. 235—238 (cu data greşită: 1392 febr. 22).

Emerik Bebek (I)(Bubek de Pelsőcz, d. n. Ákos), 1392 mart. 4[1] — 1393 sep. 15[2].
Vicev.: Bartolomeu. 1392 oct. 6[3] — 1393 noiemb. 9[4].
Frank de Szécsény (f. l. Konya), 1393 oct. 6 — 1395 sept. 14[5].
Vicev.: Petru (f. l. Gheorghe de Veréb), 1394 mart. 22 — 1395 sept. 26[6]
Stibor de Stiboricz (prima oară), voievod, comite de Pojon, domn al <văii> Vagului, 1395 octomb. 9 — 1401 apr. 8[7].
Vicev.: 1. Ioan (f. l. Petru de Oarda) 1396 ian. 27 — 1396 oct. 11[8].
2. Ioan de Swerch (Strich), 1396 dec. 6 — 1401 ian. 24[9].
Nicolae Csàki (de Chaak) şi *Nicolaie Marczali*, fiii lui Ştefan,voievozi, comiţi de Solnoc şi de Timiş, juzi ai cumanilor, 1401[10] — 1403 mai 14[11].
Vicev.: Mihail, 1401 aug. 21 — 1401 aug. 24[12].
Ioan Tamási (f. l. Henric) şi *Iacob Lackfi* de Santău, 1403 oct. 16 — 1409 dec. 14[13].
Vicev: I. Laurenţiu (f. I. Csák) şi Ştefan de Nădab 1402 mai 2 —1403 iul. 3[14].
2. Ladislau de Nadan şi Petru de Strigh, 1404 iun. 7 — 1406 aug. 6[15].
3. Ioan de Dăbîca şi Petru de Strigh, 1406 (circa) noiemb. 16 — 1408 ian. 13[16]
4. Ioan de Dăbîca. 1408 mart. 20 — 1408-1409[17].
5. Ioan de Dăbîca şi Ioan Geréb (Greb) de Metiş (Mártonfalva) 1408 — 1409[18].
Stibor de Stiboricz (a doua oară), 1410 feb. 6 — 1414 ian. 10[19].
Vicev.: Ladilas de Nădab, 1410 ian. 28 — 1415 mai 30[20].
Voievodatul vacant, 1414 iul. 24, oct. 10[21].

---

[1] Indicaţia din lista demnitarilor unui privilegiu regal, cu data 1391 noiemb. 11 (Katona, XI, p. 312—315), trebuie să fie greşită.

[2] Rezultă din doc. 1393 sept. 26 (Mályusz, I, p. 343, nr. 3107). Fireşte în 1395 febr. 14 el nu mai era voievod, în ciuda unui doc. cu această dată (*Zichy*, IV, p. 586—587).

[3] *Teleki*, I, p. 243; cf. Wertner, în «Archiv», 1899, p. 150.

[4] Fejér, X, 2, p. 139-142.

[5] Mályusz, I, p. 348, nr. 3183; *Ub*,. III, p. 578. Ind caţia că el ar fi fost voievod 1392 apr. 25 (Mályusz, I, p. 272, nr. 2488), trebuie să fie eronată. Papa Bonifaciu al IX-lea menţionează greşit la 1395 apr. 1 pe un «Ladislau, voievodul Transilvaniei», (Arh. capit. Alba Iulia).

[6] Mályusz, I, p. 376, nr. 3401; *Ub.*, III, p.158-159.

[7] *Ub.*, III, p. 159; *Zichy*, V, p. 242—243. Doc. 1595 iun. 10 considerat de Wertner (*op. cit.*, p. 137), ca prima menţiune, are data greşită, în loc de 13,6 iun. 1 (Karácsonyi, în «Tört. Tár.»., 1908, p. 46—47). Voievod titular: 1404 sept. 11 (*Ub.*, III, p. 328-329); fost voievod, 1408 dec. 12 (Fejér, X, 4, p. 682 urm.).

[8] *Ub.*, III, p. 162-163; Arh. conv. Cluj-Mănăştur, nr. 33, Bibl. Batthyaneum, Alba Iulia.

[9] *Ub.*, III, p. 168—169; *Teleki*, I, 278—279. La Janits (anexă), forma greşită a numelui Strigyi.

[10] După L. Makkai, *Historie de la Transylvanie*, Paris, 1946 anexă (lista voievozilor).

[11] *Teleki*, I, p. 291—292. Nicolae Csáki, citat singur, 1402 sept. 22, îşi spune «fost» (*alias*) voievod al Transilvaniei (*Csáky*, I, p. 227). Nicolae Marczali emite singur ca «voievod» doc. 1403, apr. 21 (Pesty — Ortvay, I, p. 330). Tot în 1403 menţionat ca voievod şi comite de Bihor (Janits, p. 84).

[12] *Teleki*, I, p. 280—281.

[13] *Ub.*, III, p. 298; Beke, *Kolozsm. konv.*, p. 38, nr. 78.

[14] *Ub.*, III, p. 298.

[15] *Ibid*,, p. 313; Art. ist. D. C. I.

[16] *Ub.*, III, p. 416-422, 445.

[17] *Ibidem*, p. 452; «Tört. Tár.», 1889, p. 738, nr, 213.

[18] Janits, anexă. Arb. stat Cluj, arh. Kemeny de Ciumbru;

[19] *Teleki*, I, p. 354-355; Fejér, X, 5, p. 545-546. Regele Sigismund îl aminteşte, 1414 iul. 26, ca «răposat» (*quondam... Stiborii*), *Ub.*, p. 612. Cf. şi p. 617-621. De aceea, mandatul (ordinul) adresat de regina Barbara lui Stibor, în 1414 sept. 9 («Tört Tár.», 1896, p. 515), trebuie să poarte o dată greşită.

[20] «Tört. Tár.». Ioan de Metăş: 1408. iulie 22 şi aug. 2, Arh. ist., XVI, 1836, p. 731, nr. 80 (greşit Nádasi, în loc de Nadabi, *Teleki*, I, p. 413-415. In lista vicevoievozilor dată de J. Kemény (cf. «Transilvania», 1869, p. 84) e menţionat greşit Bartolomeu în 1410.

[21] *Teleki*, I, p. 400-402; *Ub.*, III, p. 631-633.

Nicolaie Csáki (a doua oară), 1415 ian. 13 — înainte de 1426 mai 6[1].
Vicev.: Lorand Lépes, 1415 oct. 17—1436 sept. 2, comite de Tîrnava (Kykeliev), 1434 iul. 23.[2]
Ladislau Csáki (f. l. Nicolae), 1426 sept. 22 — 1435 noiemb. 20[3].
Ladislau Csáki şi *Petru Cseh* (Cheeh), 1436 apr. 20 — 1437 apr. 16[4].
Vicev.: Lorand Lépes şi Dumitru de Pan (Paan), 1437 ian. 28—1437 oct. 14[5].
Petru Cseh (a doua oară), 1437 — 1438[6].
Vicev.: Lorand Lépes, 1437—1438.
Desideriu de Losoncz, 1438 — 1440 mai 5[7].
Vicev.: Nicolae de Ocna Sibiului (Vizakna), 1439—1440.
Ladislau Jakcs, 1441 ianuarie 13[8]
Vicev.: Nicolae de Ocna Sibiului, Petru Szerecsen şi Ladislau Buziai, 1441.
Ioan de Hunedoara, voievod, comitele secuilor şi comite de Timiş; locţiitor şi căpitan general al regatului Ungariei (1445); banul Severinului şi căpitanul Belgradului (1446); guvernator al Ungariei (de la 1446), şi
Nicolae de Ujlak (prima oară), voievod, ban de Macva, comitele secuilor, de Timiş şi de Alba (Regală) etc., voievozi împreună 1441 martie 7[9] — 1446.
Guvernatori[10]: 1. Lorand Lépes (fost vicevoievod), 1444.
2. Lorand Lépes şi Ioan Geréb de Vingard, 1445.
Vicev.. 1 Nicolae de Ocna Sibiului şi Pancraţiu de Dindeleag (Dengelegi), 1441—1444.
2. Gheorghe Csupor de Monoszió, 1443.
Emerik Bebek (*II*), (de Pelsöcz) 1446—1448.
Vicev.: 1. Grigore Bodó şi Nicolae de Ocna Sibiului, 1444.
2. Acelaşi şi Ladislau Buziai, 1445.
3. Nicolae de Ocna Sibiului şi Marcu de Herepea, 1446.
4. Marcu de Herepea, Ştefan de Jánossy şi Gheorghe de Baia, 1447.
Emeric Bebek (*II*) şi *Nicolae de Ujlak* (acesta a doua oară), 1447 aprilie 4.
Emeric Bebek (*II*) şi *Ioan de Hunedoara*, 1448 mai 2.
Vicev.: 1. Marcu Herepea, Nicolae Erdélyi de Şintereag (Somkereki) şi Gheorghe de Baia, 1448
2. Marcu de Herepea şi Gheorghe de Baia, 1448—1449.
Nicolae de Ujlak (a treia oară) şi *Ioan de Rozgony*, 1450—1457.
Vicev. :. Marcu de Herepea şi Mihail de Dormánhaza, 1449—1450.
2. Marcu de Herepea şi Gheorghe, fiul lui Rikalf de Tarkö, 1450.
3. Gheorghe fiul lui Rikalf de Tarkö, 1451—1452.
4. Gh. fiul lui Rikalf de Tarkö şi Branislau de Slibo 1452—1456.
5. Gh.fiul lui Rikalf de Tarkö şi Ştefan Kemény de Mănăstireni (Gyerömonostor),1456-1458.
Sebastian şi *Ioan de Rozgony*, 1458-1460.
«Căpitan suprem al părţilor Transilvaniei»: Ioan Geréb de Vingard[11], 1458—1459.
Guvernator: Mihail Szilágyi, 1460—1461.
Vicev.: 1. Sigismund de Sártvány şi Ioan Farkas de Mercurea (Szerdahely), 1459.
2- Sigismund de Sártvány şi Benedict Gebhard, 1460.

---

[1] *Ub.*, III, p. 641; *Csáky*, I, 1, p. 340-343. Din doc. 1426 oct. 13, emis de Petru, comitele secuilor, rezultă greşit că la această dată era voievod încă tot Nicolae sáki (*Ub.*, IV, p. 257-258) pe care actul citat din 6 mai acelaşi an îl aminteşte ca răposat. Oare e o confuzie cu Ladislau Csáki, urmaşul său în voievodat ?.

[2] *Ub.*, III, p. 679-680; IV, p. 528, 616.

[3] *Csáky*, 1, I, p. 344—345; Maria Holban — Virginia Sacerdoţeanu, *Culegere de facsimile, seria latină*, Bucureşti, 19 2, pl. III (cf. şi Hurmuzaki-Denusuşianu, I_2, p. 592-594).

[4] *Ub.*, IV, p. 598-600, 629. Petru de Cseh se intitulează, în 1436 oct. 18, «voievod al Transilvaniei, comite de Bars şi de Solnoc», (*Karolyi*, II, p. 180).

[5] *Ub.*, IV, p. 622, 643.

[6] De aici începînd lista voievozilor o dăm după L. Makkai, *op. cit.* (anexa), iar pe aceea a vicevoievozilor după Janits (anexa), dar cu îndreptări ş completăr .

[7] *Bánffy*, I, p. 635—636. La 1441 ian. 13 «fost» voiev. al Trans. (*ibid.*, p. 637—638).

[8] *Ibid.*, p. 639.

[9] *Ibid.*, p. 639—641.

[10] *Gubernatores*=locţiitori (înafară de vicevoievozi) ai voievozilor, în absenţa acestora din Transilvania (Janits, p. 15-16).

[11] Fost guvernator, 1445.

Sebastian de Rozgony şi *Nicolae de Ujlak* (acesta a patra oară,) 1460.
Sebastian de Rozgony şi *Ladislau de Kanizsa*, 1460.
Vicev.: Benedict Gebhard şi Gheorghe Szentiványi, 1461—1462.
Nicolae de Ujlak (a cincea oară) şi *Ioan Pongrácz de Dindeleag* (prima oară), 1462-1465.
Vicev.: Nicolae (Senior) de Ocna Sibiului (a doua oară) şi Stefan Erdélyi, 1462—1465.
Sigismund şi *Ioan de Szentgyörgy* (*de Sancto Georgio*) [1] şi *Berthold Ellerbach*, 1465-1467.
Vicev.: Nicolae de Ocna Sibiului şi Ladislau de Nădăştia (Nádasdi), 1465.
Ioan Pongrácz (a doua oară) şi *Nicolae Csupor de Monoszló*, 1468-1472.
Vicev.: 1. Ioan Dénesi şi Ladislau de Nădăştia, 1466—1467.
2. Ioan Rédey şi Dominic Bethlen (acesta prima oară) 1468—1472.
3, Ioan de Waradino, 1472 iunie 25.
Blasiu Magyar, 1473-1745.
Vicev.: 1, Petru Kis, 1475.
2. Dominic Bethlen (a doua oară), 1475—1477.
Ioan Pongrácz (a treia oară), 1476.
Petru Geréb de Vingard, 1478-1479.
Vicev.: Antonie de Chendou (Kendi), 1477—1479.
Ştefan Bathori (I), judele curţii regale, voievod, 1479-1493.
Vicev.: 1. Ştefan Horváth, 1482.
2. Ioan Verböczy, 1483—1484.
3. Lazar Zsoldos, 1486 [2].
4. Ştefan de Tileagd (Telegdi) (acesta prima oară), 1487—1483.
Ladislau de Losoncz şi *Bartolomeu Drágfi*, 1493—1495.
Vicev.: Gheorghe Dobai, 1495.
Bartolomeu Drágfi, 1495—1499.
Vicev.: Ştefan de Tileagd (a doua oară), 1495—1498.
Petru de Szentgyörgy şi de Bozin, 1499—1510 toamna.
Vicev.: 1. Petru Siklósi, 1500.
2. Leonard Barlabássy de Idrifaia (Héderfáji), 1501—1525
3. Paul Magyi (de Magh), 1502.
4. Benedict de Thur şi Ladislau Schertinger, 1505 iunie 27.
5. Ladislau Schertinger, 1506—1508 martie 31.
Ioan Zápolya, 1510-1526 (rege al Ungariei, 1526—1540).
Vicev.: 1. Nicolae Turóczi, 1512—1516.
2. Nicolae Hagymás de Beregsău, 1517—1519.
3. Ştefan Szaniszlófi Bátori, 1521—1522.
4. Ştefan Tomori de Csucs, 1523—1526.
Petru de Perény, 1526—1529.
Vicev.: Nicolae Macedonius, 1527.
Ştefan Báthori (*II*), 1529—1533.
Vicev.: 1. Alexa Bethlen 1530.
2. Nicolae de Tileagd, 1531.
Emeric Cibak, episcop de Oradea, guvernator 1533—1534.
Ştefan Mailat, 1534—1539.
Vicev.: Francisc Kendi, 1534.
Ştefan Mailat şi *Emeric Balassa*, 1539—1540.
Voievodatul vacant, 1541—1551.
Ioan Sigismund Zápolya «rege ales» al Ungariei, 1540—1551, 1556 sept. 15 (cu regina Isabella); 1559 — 1571 martie 14.
Gheorghe Martinuzzi, guvernator, 1541 — † 1551 dec. 17.
Andrei Báthori, voievod, 1552 apr. 1—1553.
Ştefan Dobó şi *Francisc Kendi*, voievozi, 1553 vara —1556.

---

[1] Localitate din Ungaria superioară (azi R. Cehoslovacă).

[2] Deşi aceşti trei dregători nu purtau oficial titlul de vicevoievozi, în realitate îndeplineau funcţiunile acestuia, fiind locţiitorii lui Báthori (cf. Janits, anexa). In 1486 martie 3, Şt. Horváth e amintit ca *vicemgerens officii domini waivode* (locţiitor al voievodului), Arh. ist., LXXVIII.

Principii Transilvaniei

Ştefan Báthori, voievod, 1571 mai 25—1575; principe, 1575—1583 (rege al Poloniei, 1575 dec. 14 — † 1586 dec. 12).
Cristofor Báthori (fr. l. Ştefan), voievod, 1576—1581 † mai 27.
Sigismund Báthori (f. l. Cristofor (prima oară), 1581 mai — 1597.
Comisarii împăratului Rudolf al II-lea, 2598.
Maria Cristierna (soţia lui Sigismund), 1598 apr. 19—aug. 22.
Sigismund Báthori (a doua oară 1598 aug. 22—1599 martie.
Andrei Báthori (vărul lui Sigismund) 1599 mart. — † 1599 oct. 31.
Mihai Viteazul, « căpitan general şi consilier, locţiitor » al împăratului Rudolf al II-lea în Transilvania, 1 noiem. 1599—1600 sept. (voievod al Ţării Romîneşti, 1593—1601 şi al Moldovei 1600 mai — 1600 sept.).
Sigismund Báthori (a treia oară), 1601.
Basta (general al lui Rudolf al II-lea) şi *Mihai Viteazul*, 1601—1601 aug. 19 (9 st. v.).
Sigismund Báthori (a patra oară), 1601 febr. 3—1602; † 1613.
Generalul Basta şi comisarii lui Rudolf al II-lea, 1602—1603.
Moise Székely, 1603 mai — 1603 iul. 17.
Generalul Basta şi comisarii lui Rudolf al II-lea, 1603—1604 apr.
Ştefan Bocskai, 1604—1606 dec. 29.
Sigismund Rákoczi, 1606-1608, mart. 4 (renunţă); † 1608 dec. 5
Gabriel Báthori, 1608, mart. 7—1613 oct. 27.
Gabriel Bethlen, 1613 oct. 23 — † 1629 noiemb. 15.
Caterina de Brandenburg, 1629 noiemb. 16—1630 sept. 28.
Ştefan Bethlen 1630.
Gheorghe Rákóczi I, 1630 dec. 1— † 1648 oct. 11.
Gheorghe Rákóczi al II-lea (ales, 1642 febr. 19), 1648 oct. 11 — 1600 iun. 7.[1]
Francisc Rhédei, 1657—1658.
Acaţiu Barcsai, 1658 aug. 23 — 1660 dec. 31.
Ioan Kemény, 1661 ian. 1 — † ian. 22.
Mihail Apafi I, 1661 sept. 14 — † 1690 apr. 15[2].
Emeric Thököli, 1690 iunie 8—1691 († 1705 sept. 13).
Francisc Rákóczi al II -lea, 1704 iul. 8 — 1711; † 1735 apr. 8.

Guvernatorii Transilvaniei[3]

Gheorghe Bánffy (*I*), conte, 1691 febr. 7 — † 1708 noiem. 15.
Stefan Haller, conte, preşedintele Deputaţiunii Ţării (*Landesdeputation*), 1709 aug. 10 — † 1710 mai 2.
Ştefan Wesselényi, baron, preşedintele Deputaţiunii Ţării (prima oară), 1710 mai 2—1713 mart. 31.
Sigismund Kornis, conte, 1713 mart. 31 — † 1731 dec. 15.
Ştefan Vesselényi, preşedintele Deputaţiunii Ţării (a doua oară), 1731—1732.
Francisc Anton Wallis, conte, pr. g., 1732 iul. — 1734 iul.; † 1737.
Ioan Haller (f. l. Ştefan), conte, 1734 dec. 2 — † 1755 oct. 18.

---

[1] Francisc Rákóczi I (f. l. Gheorghe) ales principe 1652 feb. 8; † 1676 iulie 8 (n-a stăpînit efectiv).
[2] Mihail Apafi II, ales principe 1681; 1713 febr. 1 (n-a stăpînit efectiv).
[3] După Rolf Kutschera, *Guvernatorii Transilvaniei*, 1691—1774, Sibiu, 1943, şi Helmut Klima, *Guvernatorii Transilvaniei*, 1774—1867, Sibiu, 1943 (*Biblioteca Institutului de istorie Naţională a Universităţii din Cluj*, X — XI), cu unele completări şi îndreptări.

Francisc Venceslav Wallis (vărul lui Francisc Anton), conte, pr. g., 1755 dec. — 1758 iul. 6; † 1770.
Ladislau Kemény, conte, pr. g., 1758 iul. 6 — 1762 mai 7; † 1774 dec. 8
Adolf Buccow, baron, pr. g., 1762 mai 7 — † 1764 mai 18.
Andrei Hadik, conte, pr. g., 1764 iul. 21 — 1767 oct. 20; † 1790 mart. 12.
Carol O'Donell, conte, pr. g., 1767 dec. 14 — 1770 sept. 28; † 1771 mart. 26.
Maria-Iosif Auersperg, conte, 1771 ian. 13 — 1774 iul. 6; † 1806 ian. 15.
Samuil Brukenthal, baron, pr. g. 1774 iul. 6 — 1777 iul. 16; guvernator, 1776 iul. 16 — 1787 ian. 9; † 1803 apr. 9.
Gheorghw Bánffy, (*II*), conte, pr. g., 1787 ian. 9 — † 1822 iul. 5.
Ioan Jósika, baron, pr. g. , 1822 sept. 11—1834 oct. 15; † 1843 mai 16.
Ferdinand d'Este, arhiduce, pr. g., 1835 febr. 6 — 1837 apr. 30; † 1850 noiem. 5.
Ioan Kornis, conte, 1838 oct. 5 — † 1840 aug 15.
Iosif Teleki, conte, 1842 ian. 8 — 1848 noiemb. 14; † 1855 febr. 16.
Emeric Mikó, conte, pr. g. (prima oară), 1848 noiem. 14—1848 dec. 22.
Ludovic Wohlgemuth, baron, 1849 iul. 11 — 1851 febr. 24; † 1851 apr. 18.
Carol Schwarzenberg, principe, 1851 apr. 29 — † 1858 iun. 25.
Frederic Liechtenstein, principe, 1858 iul. 26 — 1861 apr. 23; † 1885 mai 1.
Emeric Mikó, conte, pr. g. (a doua oară), 1860 dec. 10 — 1861 noiem. 26; † 1876 sept 16.
Ludovic Folliot de *Crenneville*, conte, pr. g., 1861 noiemb. 26 — 1867 apr. 2; † 1876 apr. 21.

ANEXA III

ANII DE DOMNIE AI REGILOR UNGARIEI [1]

Dinastia arpadiană

Ştefan I cel Sfînt, 1001 dec. 25 (încoronat) — 1038 aug. 15.
Petru (prima oară), 1038—1041.
Samuil, Aba, 1041 — 1044 iul.
Petru (a doua oară), 1044 — 1046.
Andrei I, 1046 sept. — 1060 dec.
Bela I, 1060 dec. 6 — sfîrşitul 1063.
Solomon, sfîrşitul 1063 — 1074 mart. 14.
Geza I, 1074 mijlocul lui mart. — 1077 apr. 25.
Ladislau I cel Sfînt, 1077 — 1095 iul. 29.
Coloman, 1095 — 1116 febr. 3.
Ştefan al II-lea, 1116 febr. — 1131 mart. 1.
Bela al II-lea cel Orb, 1131 apr. 28 — 1141 febr. 13.
Geza al II-lea, 1141 febr. 16 — 1162 mai 31.
Ştefan al III-lea, mijlocul 1162 — 1172 mart. 4.
Ladislau al II-lea, contrarege, mijlocul 1162 — 1163 ian. 14.
Ştefan al IV-lea, contrarege, 1163 ian. 27 — 1163 apr. 11.
Bela al III-lea, 1172 mart. (încoronat 1173 ian. 13) — 1196 apr. 23
Emeric (încoronat 1182 mai 16), mijlocul 1196 — 1204 sept.
Ladislau al III-lea (încoronat 1204 aug. 26), 1204 sept. — 1205 mai 7.
Andrei al II-lea, 1205 mai 29 — 1235 sept. 21 (începînd cu anul 1223 îşi socotea anii de domnie din 1204 sept. de la moartea lui Emeric).
Bela al IV-lea (din 1230 amintit în documente ca « regele cel tînăr »), 1235 oct. 14 —1270 mai 3.
Stefan al V-lea (între 1257 — 1262, « rege, fiul întîi născut al regelui Ungariei», de la sfîrşitul anului 1262 « regele cel tînăr »), 1270 mai — 1272 aug. 6.
Ladislau al IV-lea, 1272 sept. 3 — 1290 iul. 10.
Andrei al III-lea, 1290 iul. 23 — 1301 ian. 14.

Dinastii mixte

Venceslav, 1301 aug. 27 — 1304 mijlocul lui aug. (poartă titlul de rege pînă în 1305 aug.).
Otto, 1305 dec. 6 — 1308 (poartă titlul de rege pînă la 1312 sept. 9).

[1] Cf. mai sus, p. 67—68. In cazul regilor Ungariei care stăpîneau şi alte ţări, dăm anii lor de domnie şi în aceste ţări, ani ce figurează adeseori în documente.

Carol I Robert (ales 1308 noiemb. 17), 1310 aug. 20. (încoronat) — 1342 iul. 16 (își socotea anii de domnie din 1301).
Ludovic I, cel Mare, 1342 iul. 21 — 1382 sept. 10.
Maria, 1382 sept. 17 (din 1387 mart. 31 cu Sigismund) — 1395 mai 17.
Carol al II-lea, cel Mic, 1385 dec. 31 — 1386 febr. 24.
Sigismund de Luxemburg, 1387 mart. 31 (Ungaria); 1410 sept. 20 (ales rege roman); 1414 noiembrie 8 (încoronat rege roman); 1420 iul. 28 (Boemia); 1433 mai 31 (împărat roman) — 1437 dec. 9.
Albert, 1438 — ian. 1 (Ungaria); 1438 mart. 18 (ca Albrecht II-lea, rege roman); 1438 iun. 29 (Boemia) — 1439 oct. 27.
Vladislav I, 1440 mart. 8 (încoronat 1440 iul. 17); 1434 (Polonia, ca Vladislav III) — 1444 noiemb. 10.
Interegn 1444 — 1446.
Ioan de Hunedoara, guvernator, 1446 iun. 5 — 1453 febr. 13.
Ladislau al V-lea Postumul, 1440 mai 15 (încoronat în Ungaria); 1453 oct. 28 (Boemia) — 1457 noiemb. 23.
Matiaș I Corvin, 1458 ian. 24 (încoronat în 1464 mart. 25), 1469 mai 3 (Boemia) — 1490 apr. 6[1].
Vladislav al II-lea, 1490 iul. 15 (încoronat în sept. 18, Ungaria); 1471 aug. 22 (Boemia) — 1516 mart. 13.
Ludovic al II-lea, 1516 mart. 13 (Ungaria); 1509 mart. 11 (Boemia) — 1526 aug. 29.
Ioan I Zápolya, 1526 noiemb. 11 — 1540 iul. 22.
Ioan al II-lea Sigismund Zápolya, 1540 — 1551; 1556 sept. — 1571 mart. 14 («rege ales» al Ungariei).

Dinastia habsburgică

Ferdinand I, 1526 dec. 16 (Ungaria); 1527 febr. 21 (Boemia); 1531 ian. 5 (rege roman); 1556 febr. 24 (împărat roman) — 1564 iul. 25.
Maximilian, 1563 sept. 8 (Ungaria); 1562 sept. 20 (ca Maximilian al II-lea, Boemia); 1562 noiemb. 24 (rege roman); 1564 iul. 25 (împărat roman) — 1576 oct. 12.
Rudolf, 1572 sept. 25 (Ungaria); 1575 sept. 22 (ca Rudolf al II-lea, Boemia); 1575 oct. 27 (rege roman); 1576 oct. 12 (împărat roman); 1608 iun. 25 st. n. (renunță la tronul Ungariei); 1611 mart. 24 st. n. (renunță la tronul Boemiei) — 1612 ian. 20 st. n.
Matiaș al II-lea, 1608 iun. 26 (Ungaria); 1611 mai 23 (Boemia); 1612 iun. 13 (împărat roman) — 1619 mart. 20.
Ferdinand al II-lea, 1618 iul. 1 (încoronat în Ungaria); 1619 mart. 20 (începutul domniei, Ungaria); 1617 iun. 29 (Boemia); 1619 aug. 28 (împărat roman) — 1637 febr. 15.
Ferdinand al III-lea, 1625 dec. 8 (încoronat în Ungaria); 1627 noiemb. 27 (Boemia); 1636 dec. 22 (rege roman); 1637 febr. 15 (împărat roman) — 1657 apr. 2.
Ferdinand al IV-lea, 1647, iun. 16 (încoronat în Ungaria); 1646 aug. 5 (Boemia), 1653 mai 24 (rege roman) — 1654 iul. 9.
Leopold I, 1655 iun. 27 (încoronat în Ungaria); 1657 apr. 2 (începutul domniei, Ungaria); 1656 sept. 14 (Boemia); 1658 iul. 18 (împărat roman) — 1705 mai 5.
Iosif I, 1687 dec. 9 (încoronat în Ungaria); 1705 mai 5 (încep. domniei, Ungaria, Boemia și ca împărat roman) — 1711 apr. 17.

[1] Pretendent la coroana ungară în această vreme: împăratul Friedrich al III-lea (1440—1493), încoronat ca rege al Ungariei 1459 martie 4.

Carol al III-lea, 1712 mai 22 (încoronat în Ungaria); 1703 sept. (Spania); 1711 apr. 17 (Boemia); 1711 oct 12 (ca împărat roman Carol al VI-lea) —1740 oct. 20.
Maria Terezia, 1741 iunie 25 (încoronată în Ungaria); 1740 oct. 20 (împărat roman); 1743 mai 12 (Boemia) — 1780 noiemb. 29.

Dinastia de Habsburg—Lotaringia

Iosif al II-lea, 1780 noiemb. 30 (Ungaria, Boemia); 1764 mart. 27 (rege roman); 1765 aug. 18 (împărat roman) — 1790 febr. 20.
Leopold al II-lea, 1790 mart. (1790 noiemb. 15, încoronat în Ungaria); 1790 sept. 30 (împărat roman) — 1792 mart. 1.
Francisc I, 1792 mart. 1 (1792 iun. 6, încoronat în Ungaria); 1804 aug. 10 (împărat al Austriei); 1806 aug. 6 (renunţă la titlul de împărat roman) — 1835 mart. 2.
Ferdinand al V-lea, 1830 (încoronat în Ungaria); 1835 mart. 2 (ca împărat al Austriei Ferdinand I); 1836 (Boemia) — 1848 mart. 2 (renunţă la tron).
Francisc Iosif I, 1848 dec. 2 (1867 iun. 8, încoronat în Ungaria) — 1916 noiemb. 21.
Carol al IV-lea (I ca împărat al Austriei), 1916 dec. 30—1918 noiemb. 11 (renunţă la tronul Austriei); 1918 noiemb. 13 (renunţă la tronul Ungariei).

ANEXA IV

LĂSAREA LA VATRĂ A OASTEI REGALE

(Residentia exercitus regalis)[1]

1284 circa.
1291 după iun. 7.
1296 după mai 1.
1298 după oct. 23.
1299 iul. 19.
1308 circa.
1318 noiemb. 15. Menţionată şi ca *resid. exercitus nostri* (*Dause voyavode Transilvani*)[2].
1319 circa oct. 27. *Resid, exercitus magistri Philippi*[3].
1324 după iun. 17.
1326 după iul 8. *Resid. exercitus Mykch bani.*
1328 după mai 29.
1329 după aug. 1.
a) 1330 ian. 15.
b) 1330 după sept. 22.
a) 1332 ian. 1.
b) 1332 după iun. 18.
a) 1333 ian. 15.
b) 1333 după mai 1.
a) 1334 mart. 20.
b) 1334 după aug. 29.
c) 1334 după noiemb. 8.
1335 ian. 6 (sau ian. 20).

[1] Cf. mai sus, p. 91—92.

[2] *Anjou*, I, p. 621; cf. *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol I, p. 301, nr. 327.

[3] În afară de lăsarea la vatră a oastei regale, se aminteşte deosebit şi aceea a unor dregători: a lui Filip în acest an şi aceea a banului Mykch, în 1326 şi 1337 (Knauz, *Kortan*, p.261; Szentpétery, *Oklt. Napt.*, p.30).

1336 iun. 16.
a) 1337 ian. 13.
b) 1337 febr. 9 *Resid. exercitus Mykch bani.*
c) 1337 noiemb. 11.
1338 după iul. 8.
1339 ian. 1.
a) 1340 ian. 1.
b) 1340 după mai 8.
1341 ian. 1.
1345 după mai 1.
a) 1346 ian. 20.
b) 1346 noiemb. 8.
1350 după oct. 6.
1355 ian. 20. Menţionată şi ca *resid. exercitus principis Stephani*[4].
1357 mart. 29.
1359 după mai 8.
1361 după mai 8.
a) 1362 după febr. 9.
b) 1362 după oct. 13.
1363 aug. 27.
a) 1365 după febr. 24.
b) 1365 oct. 6.
1368 după oct. 13.
a) 1369 aug. 27.
b) 1369 dec. 7.
1370 după aug. 1.
1371 după aug. 8 şi înainte de 1372 mai 8.
1375 înainte de ian. 13.
1394 mai 1.
1398 după noiemb. 4.

[4] *Anjou*, VII, p. 456 şi n. 1.

A N E X A V

ANII DE PONTIFICAT AI PAPILOR (de la 772) [1]

Adrian I, 772 febr. 1; c. febr. 9—795 dec. 25.
Leon al III-lea, 795 dec. 26; c.dec.27—816 mai 25.
Ştefan al V-lea, 816 iun. 22—817 ian 24.
Pascal I, 817 ian. 25—824 febr. 11.
Eugeniu al II-lea, 824 înainte de iun. 6—827 aug. 17.
Valentin, 827.
Grigore al IV-lea, 827 dec.;. c. 828 ian. 5—844 ian. 25.
Ioan, antipapă, 844.
Sergiu al II-lea, 844 ian. —847 ian. 27.
Leon al IV-lea, 847 apr. 10—855 iul, 17.
Benedict al III-lea, 855 iul. 17; c. sept. 29—858 apr. 7.
Anastasie, antipapă, 855 aug. — 855 sept. 24 (izgonit).
Nicolae I, 858 apr. 24—867 noiemb. 13.
Adrian al II-lea, 867 dec. 14—872 dec. 14.
Ioan al VIII-lea, 872 dec. 14—882 dec. 15.
Marin I, 882 dec. 28—884 mai 15.
Adrian al III-lea, 884 mai 17—955 aug.
Ştefan al VI-lea, 885 sept. —891 sept. 14.
Formosus, 891 sept. 19—896 apr. 4.
Bonifaciu al VI-lea, † 896 mai.
Ştefan al VII-lea, 896 mai —897 iul. (izgonit).
Roman, 897 iulie — 897 noiemb.
Teodor al II-lea, 897 noiemb. — 897 dec.
Ioan al IX-lea, 898 apr. —900 mai.
Benedict al IV-lea, 900 mai —903 aug.
Leon al V-lea, 903 aug. —903 sept.
Cristofor, 903 oct. —904 ian. (izgonit).
Sergiu al III-lea, 897 noiemb. sau dec.; c. 904 ian. 29—911 apr. 14.
Anastasie al III-lea, 911 ian. —913 aug.
Lando, 913 aug. —914 mart.
Ioan al X-lea, 914 mart. — 928 iun. (depus); † iul.
Leon al VI-lea, 928 iun. —929 febr.
Ştefan al VIII-lea, 929 febr. —931 mart.

---

[1] Listă adaptată mai ales după Grotefend, *Taschenbuch*, p. 117—122, cu unele îndreptări şi completări după Ludwig von Pastor, *Geschichte der Papste*, Freiaburg im Breisgau, ed. din 1925—1933 (vol. I-XVI) şi după alte lucrări. Vezi şi lămuririle de mai jos, p. 270.

Ioan al XI-lea, 931 mart. —936 ian.
Leon al VII-lea, 936 înainte de ian. 9—939 iul. 13.
Ştefan al IX-lea, 939 înainte de iul. 19—942 oct.
Marin al II-lea, 942 oct. 30—946 apr.
Agapit al II-lea, 946 mai 10—955 dec.
Ioan al XII-lea, 955 dec. 16—963 dec. 4 (depus); † 964 mai 14.
Leon al VIII-lea, 963 dec. 6—965 mart.
Benedict al V-lea, 964 mai 22—964 iun. (depus); † 966 iul. 4
Ioan al XIII-lea, 965 oct. 1—972 sept. 6.
Benedict al VI-lea, 973 ian. 19—974 iun. [1]
Bonifaciu al VII-lea (Franco, prima oară), 974 iun. — 974 iul. (izgonit)[2].
Benedict al VII-lea, 974 oct. —983 iul. 10.
Ioan al XIV-lea, 983 noiemb. sau dec. —984 aug. 20.
Bonifaciu al VII-lea (a doua oară) 984 febr. —985 iul.
Ioan al XV-lea, 985 aug. —996 apr.
Grigore al V-lea, 996 mai 3—999 febr. 18.
Ioan al XVI-lea (Philagathos), antipapă, 997 mai—998 mart. (depus); † 1013.
Silvestru al II-lea (Gerbert), 999 apr. —1003 mai 12.
Ioan al XVII-lea (Secco), 1003 iun. 13—10 3 dec. 7.
Ioan al XVIII-lea (Phasianus), 1003 circa dec. 25—1009 iun.
Sergiu al IV-lea (Petrus), 1009 iul. 31—1012 înainte de apr. 20.
Benedict al VIII-lea (Johannes), 1012 apr. 20—1024 apr. 7 sau 9.
Grigore, antipapă, 1012 iun. — sfîrşitul 1012 (izgonit).
Ioan al XIX-lea (Romanus), 1024 apr. sau mai —1032 noiemb. 6.
Benedict al IX-lea (Theophylactus, prima oară), 1032 noiemb. 12— sfîrşitul 1044 (izgonit).
Silvestru al III-lea, antipapă, 1045, ian. 21—1046 dec. 20 (depus).
Benedict al IX-lea, (a doua oară), 1045 mart. 10—1045 mai 1 (renunţă).
Grigore al VI-lea (Joh. Gratianus), 1045 mai 1—1046 dec. 20 (depus).
Clement al II-lea (Suidger de Bamberg), 1046 dec. 24; c. dec. 25—1047 oct. 9.
Benedict al IX-lea (a treia oară), 1047 noiemb. 8—1048 iul. 16. (izgonit); † 1055.
Damasus al II-lea (Poppo), 1047 dec. 25; c. 1048 iul. 17—1048 aug. 9.
Leon al IX-lea (Bruno Hugonis), 1048 dec.; c. 1049 febr. 12—1054 apr. 19.[3]
Victor al II-lea (Gebhard), 1054 sept.; c. 1055 apr. 13—1057 iul. 28.
Ştefan al X-lea (Fridericus), 1057 aug. 2; c. aug. 3—1058 mart. 29.
Benedict al X-lea (Johannes), 1058 apr. 5—1060 circa apr. (depus).
Nicolae al II-lea (Gerhard), 1058 dec.; c. 1059 ian. 24—1061 iul. 27.
Alexandru al II-lea (Anselmus), 1061 oct. 1—1073 apr. 21.
Honoriu al II-lea (Cadalus), antipapă, 1061 oct. 28—1064 mai 31 (depus).
Grigore al VII-lea (Hildebrandus), 1073 apr. 22—1085 mai 25.
Clement al III-lea (Wibertus), antipapă, 1080 iun. 25; c. 1084 mart. 24—1100 sept.
Victor al III-lea (Desiderius), 1086 mai 24; c. 1087 mai 9—1087 sept. 16.
Urban al II-lea (Odo de Châtillon), 1088 mart. 12—1099 iul. 29.
Pascal al II-lea (Raniero), 1099 aug. 13; c. aug. 14—1118 ian. 21.

---

[1] Al. Cartellieri, *Die Weltstellung des deutschen Reiches (911—1047)*, München-Berlin, 1932, p. 172.
[2] *Ibid*, p. 195.
[3] Acest papă foloseşte mai întîi, pe bulele sale de plumb, numărul care arată locul său în seria papilor cu acelaşi nume (Schmitz-Kallenberg, p. 91). Elementul acesta nu apare în documentele papale înseşi decît în secolul al XV-lea, o dată cu brevele (*ibid.*, p. 67).

Teodoric, antipapă, 1100 sept. —1100 dec.

Albert, antipapă, 1102 febr. —1102 mart. (depus).

Silvestru al IV-lea, (Maginulfus), antipapă, 1105 noiemb. 18—1111 apr. 12 (depus).

Gelasiu al II-lea, (Giovanni Caetani), 1118 ian. 24; c. mart. 10—1119 ian. 29.

Grigore al VIII-lea (Mauritius Burdinus), antipapă, 1118 mart. 8—1121 (depus); †după 1137.

Calixt al II-lea (Guy de Bourgogne), 1119 febr. 2; c. febr. 9 — 1124 dec. 13 sau 14.

Celestin al II-lea (Tebaldo Buccapecus), antipapă, 1124 dec. 15 — 1124 dec. 16 (renunţă).

Honoriu al II-lea (Lamberto di Fagniano), 1124 dec. 16; c. dec. 21—1130 febr. 13.

Inocenţiu al II-lea (Gregorio Parapeschi), 1130 febr. 14; c. febr. 23—1143 sep. 24.

Anaclet al II-lea (Pietro Pierleoni), antipapă, 1130 febr. 14; c. febr. 23—1138 ian. 25.

Victor al IV-lea (Gregorius), antipapă, 1138 mart. 15—1139 mai 29 (renunţă).

Celestin al II-lea (Guido di Castello), 1143 sept. 26—1144 mart. 8.

Lucius al II-lea (Gerardo dell' Orso), 1144 mart. 12—1145 febr. 15.

Eugeniu al III-lea (Pietro Bernardo), 1145 febr. 15; c. febr. 18—1153 iul. 8.

Anastasie al IV-lea (Corrado di Suburra), 1153 iul. 12—1154 dec. 3.

Adrian al IV-lea (Nicholas Breakspear), 1154 dec. 4; c. dec. 5—1159 sept. 1.

Alexandru al III-lea (Rolando Bandinelli), 1159 sept. 7.; c sept. 20—1181 aug. 30.

Victor al IV-lea (Ottaviano di Monticelli) antipapă, 1159 sept. 7 c. oct. 4—1164 apr. 20.

Pascal al III-lea (Guido di Crema), antipapă, 1164 apr. 22 c. apr. 26—1168 sept. 20.

Calixt al III-lea (Giovanni di Strumio), antipapă, 1168 sept.—1178 aug. 29 (renunţă).

Inocenţiu al III-lea (Lando di Sezze) antipapă, 1179 sept. 29—1180 ian. (prins).

Lucius al III-lea (Ubaldo Allucingoli), 1181 sept. 1; c. sept. 6—1185 noiemb. 25.

Urban al III-lea (Uberto Crivelli), 1185 noiemb. 25; c. dec. 15—1187 oct. 20.

Grigore al VIII-lea (Alberto di Morra), 1187 oct. 21; c. oct. 25—1187 dec. 17.

Clement al III-lea (Paolino Scolare), 1187 dec. 19; c. dec. 20—1191 sfîrşitul lui mart.

Celestin al III-lea (Giacinto Bobo), 1191 mart. 30; c. apr. 14—1198 ian. 8.

Inocenţiu al III-lea (Lotario di Segni), 1198 ian. 8; c. febr. 22—1216 iul. 16.

Honoriu al III-lea (Cencio Savelli), 1216 iul. 18; c. iul. 24—1227 mart. 18.

Grigore al IX-lea (Ugolino di Segni), 1227 mart. 19; c. mart. 21—1241 aug. 22.

Celestin al IV-lea (Goffredo Castiglione), 1241 oct. 25; c. oct. 27—1241 noiemb. 10.

Inocenţiu al IV-lea (Sinibaldo de' Fieschi), 1243 iun. 25; c. iun. 28—1254 dec. 7.

Alexandru al IV-lea (Orlando di Segni), 1254 dec. 12; c. dec. 20—1261 mai 25.

Urban al IV-lea (Jacques Pantaléon), 1261 aug. 29. c. sept. 4—1254 oct. 2.

Clement al IV-lea (Guy Foulquois le Gros), 1265 febr. 5; c. febr. 22—1268 noiemb. 29.

Grigore al X-lea (Tebaldo Visconti), 1271 sept. 1; c. 1272 mart. 27—1276 ian. 10.

Inocenţiu al V-lea (Pierre de Tarentaise), 1276 ian. 21; c. febr. 22—1276. iun. 22.

Adrian a V-lea (Ottobono de'Fieschi), 1276 iul. 11—1276 aug. 18.

Ioan al XXI-lea (Petrus Juliani), 1276 sept. 8; c. sept. 20—1277 mai 20. (De fapt «ordinalul» său e greşit, căci ar fi trebuit să-l cheme Ioan al XX-lea).

Nicolae al III-lea (Giov. Gaetano Orsini), 1277 noiemb. 25; c. dec. 26—1280 aug. 22.

Martin al IV-lea (Simon de Brion Mompitius), 1281 febr. 22; c. mart. 23—1285 mart. 28.

Honoriu al IV-lea (Iacopo Savelli), 1285 apr. 2; c. mai 20—1287 apr. 3.

Nicolae al IV-lea (Gerolamo Masci), 1288 febr. 15; c. febr. 22—1292 apr. 4.

Celestin al V-lea (Pietro da Morrone), 1294 iul. 5; c. aug. 29—1294 dec. 13 (renunţă); †1296 mai 19.

Bonifaciu al VIII-lea (Benedetto Caetani), 1294 dec. 24; c. 1295 ian. 23—1303 oct. 12.

Benedict al XI-lea (Niccolò Boccasini), 1303 oct. 22; c. oct. 27—1304 iul. 7.

La Avignon (de la 1309)

Clement al V-lea (Bertrand de Got), 1305 iun. 5; c. noiemb. 14—1314 apr. 20 [1].
Ioan al XXII-lea (Jacme Dueşa), 1316 aug 7; c. sept. 5—1334 dec. 4.
Nicolae al V-lea (Pietro da Corbara), antipapă 1328 mai 12; c. mai 15—1330 iul. 25 (renunţă); † 1333 oct. 16.
Benedict al XII-lea (Jacques Fournier), 1334 dec. 20; c. 1335 ian. 8—1342 apr. 25.
Clement al VI-lea (Pierre Roger), 1342 mai 7; c. mai 19—1352 dec. 6.
Inocenţiu al VI-lea (Etienne D'Albert), 1352 dec. 18; c. dec. 23—1362 sept. 12.
Urban al V-lea (Guillaume de Grimoard), 1362 sept. 28; c. noiemb. 6—1370 dec. 19.
Grigore al XI-lea (Pierre Roger), 1370 dec. 30; c. 1371 ian. 5—1378 mart. 27.
Clement al VII-lea (Robert de Genève), 1378 sept. 20; c. oct. 31—1394 sept. 16.
Benedict al XIII-lea (Pedro de Luna), 1394 sept. 28; c. oct. 11; depus la 1409 iun. 5 de conciliul din Pisa, la 1417 iul. 26 de conciliul din Constanţa; † 1423 mai 23[2].

La Roma

Urban al VI-lea (Bartolomeo Prignano), 1378 apr. 9; c. apr. 18—1389 oct. 15.
Bonifaciu al IX-lea (Pietro Tomacelli), 1389 noiemb. 2; c. noiembr. 9—1404 oct. 1.
Inocenţiu al VII-lea (Cosimo de'Migliorati), 1404 oct. 17; c. noiemb. 11—1406 noiemb. 6.
Grigore al XII-lea (Angelo Correr), 1406, noiemb. 30; c. dec. 19; depus la 1409 iun. 5 de conciliul din Pisa, renunţă în 1415 iul. 4; † 1417 oct. 18.

La Pisa

Alexandru al V-lea (Pietro Filargis), 1409 iun. 17; c. iul. 7—1410 mai 3.
Ion al *XIII-lea* (Baldassare Cossa), 1410 mai 17; c. mai 25; depus la 1415 mai 29 de conciliul din Constanţa; †1419 dec. 23 [3].

La Roma

Martin al V-lea (Oddone Colonna), 1417 noiemb. 11; c. noiemb. 21—1431 febr. 20.
Clement al VIII-lea (Gil Muñoz), antipapă, 1424—1429 iul. 26 (renunţă).
Eugeniu al IV-lea (Gabriele Condulmer), 1431 mart. 3; c. mart. 11; depus la 1439 iulie 25 de conciliul din Basel —1447 febr. 23.
Felix al V-lea (Amedeo duce de Savoia), antipapă, 1439 noiemb. 5; c. 1440 iul. 24—1449 apr. 7 (renunţă); †1451 ian. 7.
Nicolae al V-lea, (Tommaso Parentucelli), 1447 mart. 6; c. mart. 19—1455 mart. 24.
Calixt al III-lea (Alonso Borja sau Borgia), 1455 apr. 8; c. apr. 20—1458 aug. 6.
Pius al II-lea (Eneas Silvio Piccolomini), 1458 aug. 19; c. sept. 3—1464 aug. 15. [4]
Paul al II-lea (Pietro Barbo), 1464 aug. 30; c. sept. 16—1471 iul. 26.
Sixt al IV-lea (Francesco della Rovere), 1471 aug. 10; c. aug. 25—1484 aug. 12.
Inocenţiu al VIII-lea (Giovanni Battista Cibo), 1484 aug. 29; c. sept. 12; —1492 iul. 25.
Alexandru al VI-lea (Rodrigo Borja sau Borgia), 1492 aug. 11; c. aug. 26—1503 aug. 18.
Pius al III-lea (Francesoo Piccolomini), 1503 sept. 22; c. oct. 8—1503 oct. 18.

---

[1] Conradus Eubel, *Hierarchia catholica medii aevi* [Ierarhia catolică a evului mediu], ed. a II-a Münster, 1913, p. 13.
[2] Pastor, I, p. 287.
[3] *Ibid.* p. 227.
[4] *Ibid.* II, p. 286, 753.

Iuliu al II-lea (Giuliano della Rovere), 1503 oct. 31[1]; c. noiemb. 26—1513 febr. 20—21.
Leon al X-lea (Giov. Medici), 1513 mart. 11; c. mart. 19—1521 dec. 1.
Adrian al VI-lea (Adrian Florensz), 1522 ian. 9; c. aug. 31—1523 sept. 14.
Clement al VII-lea Giulio Medici), 1523 noiemb. 19; c. noiemb. 26—1534 sept. 25.
Paul al III-lea (Aless. Farnese), 1534 oct. 13; c. noiemb. 1—1549 noiemb. 10.
Iuliu al III-lea (Giovan Maria del Monte), 1550 febr. 8; c. febr. 22 — 1555 mart. 23.
Marcel al II-lea (Marc. Cervini), 1555 apr. 9; c. apr. 10 — 1555 mai 1[2].
Paul al IV-lea (Gian. Pietro Carafa), 1555 mai 23; c. mai 26 — 1559 aug. 18.
Pius al IV-lea (Giov. Angelo Medici), 1559 dec. 25; c. 1560 ian. 6 — 1565 dec. 9.
Pius al V-lea (Antonio Michele Ghislieri), 1566 ian. 7; c. ian. 17 — 1572 mai 1.
Grigore al XIII-lea (Ugo Boncompagni), 1572 mai 13; c. mai 25 — 1585 apr. 10 st. n.
Sixtus al V-lea (Felice Peretti), 1585 apr. 24; c. mai 1 — 1590 aug. 27.
Urban al VII-lea (Giov. Batt. Castagna), 1590 sept. 15 — 1590 sept. 27.
Grigore al XIV-lea (Niccolò Sfondrati), 1590 dec. 5; c. dec. 8 — 1592 oct. 16.
Inocenţiu al IX-lea (Gian Ant. Facchinetti), 1591 oct. 29; c. noiemb. 3 — 1591 dec. 30.
Clement al VIII-lea (Ippolito Aldobrandini), 1592 ian. 30; c. febr. 9 — 1605 mart. 5.
Leon al XI-lea (Aless. Medici), 1605 apr. 1; c. apr. 10 — 1605 apr. 27.
Paul al V-lea (Camillo Borghese), 1605 mai 16; c. mai 29 — 1621 ian. 28.
Grigore al XV-lea (Aless. Ludovisi), 1621 febr. 9; c. febr. 12 — 1623 iul. 8.
Urban al VIII-lea (Maffeo Barberini), 1623 aug. 6; c. sept. 29 — 1644 iul. 29.
Inocenţiu al X-lea (Giambattista Pamfili), 1644 sept. 15; c. oct. 4 — 1655 ian. 7.
Alexandru al VII-lea (Fabio Chigi), 1655 apr. 7; c. apr. 28 — 1667 mai 22.
Clement al IX-lea (Giulio Rospigliosi), 1667 iun. 20; c. iun. 27 — 1669 dec. 9.
Clement al X-lea (Emilio Altieri), 1670 apr. 29 1676 iul. 22.
Inocenţiu al XI-lea (Bened. Odescalchi), 1676 sept. 21 — 1689 aug. 12.
Alexandru al VIII-lea (Pietro Ottoboni), 1689 oct. 6 — 1691 febr. 1.
Inocenţiu al XII-lea (Ant. Pignatelli), 1691 iul. 12; c. iul. 15 — 1700 sept. 27.
Clement al XI-lea (Giov. Franc. Albani), 1700 noiemb. 23; c. dec. 18 — 1721 mart. 19.
Inocenţiu al XIII-lea (Michelangelo Conti), 1721 mai 8; c. mai 18 — 1724 mart. 7.
Benedict al XIII-lea (Vincenzo Maria Orsini), 1724 mai 29; c. iun.4 — 1730 febr. 21.
Clement al XII-lea (Lorenzo Corsini), 1730 iul. 12; c. iul. 16 — 1740 febr. 6.
Benedict al XIV-lea (Prospero Lambertini), 1740 aug. 17; c. aug. 25 — 1758 mai 3.
Clement al XIII-lea (Carlo Rezzonico), 1758 iul. 6; c. iul. 16 — 1769 febr. 2.
Clement al XIV-lea (Giov. Vincenzo Ganganelli), 1769 mai 19; *consecratio:* mai 28[3]; coronatio iun. 4 — 1774 sept. 22.
Pius al VI-lea (Giov. Ang. Braschi), 1775 febr. 15; c. febr. 22 — 1799 aug. 29.
Pius al VII-lea (Greg. Barnaba Chiaramonti), 1800 mart. 14; c. mart. 21—1823 aug. 20.
Leon al XII-lea (Annibale della Genga), 1823 sept. 28; c. oct. 5 — 1829 febr. 10.
Pius al VIII-lea (Francesco Saverio Castiglioni), 1829 mart. 31; c. apr. 5 — 1830 noiemb. 30.
Grigore al XVI-lea (Mauro Cappelari), 1831 febr. 2; c. febr. 6 — 1846 iun. 1.
Pius al IX-lea (Giov. Maria Mastai-Ferretti), 1846 iun. 16; c. iun. 21 — 1878 febr. 7.
Leon al XIII-lea (Gioacchino Pecci), 1878 febr. 20; c. mart. 3 — 1903 iul. 20.
Pius al X-lea (Giuseppe Sarto), 1903 aug. 4; c. aug. 9 — 1914 aug. 20.
Benedict al XV-lea (Giacomo della Chiesa), 1914 sept. 3; c. sept. 6 — 1922 ian. 22.
Pius al XI-lea (Achille Ratti), 1922 febr. 6; c. febr. 12 — 1939 febr. 10.
Pius al XII-lea (Eugenio Pacelli), 1939 mart. 2; c. mart. 3.

---

[1] Pastor, III, p. 2, 680—681.
[2] *Ibid.*, VI. p. 354.
[3] *Ibid.*, XVI, 2, p. 54-55.

LISTA ALFABETICĂ
DE SFINŢI, SĂRBĂTORI ORTODOXE ŞI DIFERITE DENUMIRI CRONOLOGICE

A

Ab — a unsprezecea lună din calendarul evreesc.
Ab — a douăsprezecea lună din calendarul sirian.
Acachie — 12 şi 17 aprilie şi 19 mai, 21 şi 28 iulie, 24 octombrie.
Achepsima — 3 noiembrie.
Achila — 21 ianuarie, 14 iulie.
Achilina — 13 iunie.
Achindin — 23 august, 2 noiembrie.
Adar — a şasea lună din calendarul evreesc.
Adar — a şaptea lună din calendarul sirian.
Adormirea Maicii domnului (Uspenia) — 15 august.
Adrian — 26 august.
Aflarea capului Sf. Ioan Botezătorul — 24 februarie.
Afraat — 29 ianuarie.
African — 13 martie, 10 aprilie şi 28 octombrie.
Afrodisia — 4 mai.
Afrodisie — 21 mai, 24 decembrie.
Aftonie — 22 noiembrie.
Agapia — 16 aprilie, 17 septembrie.
Agapie — 11 ianuarie, 15 martie, 21 august şi 20 septembrie.
Agata (Agafia) — 5 februarie.
Agatanghel — 23 ianuarie.
Agatodor — 7 martie, 13 octombrie.
Agaton — 8 ianuarie, 20 februarie.
Agatonic — 22 august.
Agatonica — 13 octombrie.
Agatopod — 5 aprilie
Agav — 8 aprilie.
Agheu — 16 decembrie.
Agni, muceniţa — 21 ianuarie.
Agripina — 23 iunie.
Ahki — a noua lună din calendarul armean.
Ahil — 15 mai.
Ahim — 1 august.
Aitala — 1 şi 2 septembrie, 3 noiembrie.
Alchiviad — 16 august.
Alexandra — 21 aprilie.
Alexandrina — 10 iunie.
Alexandru — 14 martie, 29 mai, 30 august.
Alexie — 17 martie.
Alfeu — 26 mai.
Alimpie (Alipie) — 26 noiembrie.
Amfilohie — 23 noiembrie.
Amos — 15 iunie.
Amplie — 31 octombrie.
Amun — 1 septembrie, 7 decembrie.
Amvrosie — 7 decembrie.
Ana — 3 februarie, 9 septembrie.
Ana (adormirea) — 25 iulie.
Ana (zămislirea) — 9 decembrie.
Anania — 1 octombrie, 17 decembrie.
Anastasia — 29 octombrie, 22 decembrie.
Anastasie — 22 ianuarie, 10 februarie.
Anatolie — 23 aprilie, 3 iulie.
Andrea (Indrea, Undrea) — nume pop. [1] al lunii decembrie.
Andrei — 18 şi 28 mai, 30 iunie, 4 iulie, 19 august, 17 octombrie, 30 noiembrie.

---

[1] Prescurtări: *pop.* = popular; *rev.* = revoluţiei; *sf.* = sfîntul; *vsl.* = vechi slav

Andronic — 17 mai, 30 iulie, 9 și 12 octombrie.
Anempodist — 2 noiembrie.
Anghel — 1 septembrie, 3 decembrie.
Anichit — 12 august.
Anisia — 30 decembrie.
Anthesterion — a opta lună din calendarul grec.
Antigon — 13 octombrie.
Antim — 3 septembrie.
Antioh — 23 februarie, 8 iulie.
Antipa — 11 aprilie.
Antipatru — 29 aprilie.
Antonie — 17 ianuarie, 1 august.
Antonin — 23 februarie, 20 aprilie, 9 august.
Antonina — 10 iunie.
Antusa — 22 februarie, 27 august.
Apellaios — a doua lună din calendarul macedonean.
Apfia — 19 februarie.
Apfie — 22 noiembrie.
Apolinaria — 4 ianuarie.
Apolinarie — 23 iulie.
Apolonie — 14 decembrie.
Arats — a șasea lună din calendarul armean.
Arcadie — 26 ianuarie, 6 și 7 martie.
Areta — 24 octombrie.
Arghir — 11 mai.
Arghira — 30 aprilie.
Arhip — 19 februarie, 22 noiembrie.
Ariadna — 18 septembrie.
Arian — 14 decembrie.
Arieki — a opta lună din calendarul armean.
Aristarh — 15 aprilie, 27 septembrie.
Aristion — 3 septembrie.
Aristovul — 31 octombrie.
Arsachie — 11 octombrie.
Arminden — nume popular pentru ziua de 1 mai (vsl. *Ijeremiinŭdini* = ziua lui Ieremia), care se serbează la 1 mai.
Arsenie — 19 ianuarie, 8 mai, 13 decembrie.
Artema — 29 aprilie.
Artemie — 20 octombrie.
Artemisios — a șaptea lună din calendarul macedonean.
Artemon — 13 aprilie.
Asincrit — 8 aprilie, 19 iunie.
Atanasia — 31 ianuarie, 9 octombrie.
Atanasie — 18 ianuarie, 2 și 4 mai, 5 iulie, 29 octombrie.
Athyr — a treia lună din calendarul egiptean.
Atinoghen — 16 iulie.
Audnaios — a treia lună din calendarul macedonean.
Augustin — 15 iunie.
Avacum — 2 decembrie.
Avdeu, 5 septembrie.
Avdie — 19 noiembrie.
Averchie — 22 octombrie.
Avim — 1 august.
Avio — 29 ianuarie, 15 noiembrie.
Avraam — 9 octombrie.
Avramie — 29 octombrie.
Avtonom — 12 septembrie.
Avxentie — 25 ianuarie, 14 februarie, 13 decembrie.
Azaria — 3 februarie, 17 decembrie.

B

Barbara — 4 decembrie.
Blandina — 25 iulie.
Berbecele (*Aries*) — zodie (18 martie — 16 aprilie).
Blagoveștenie — numire pop. pentru sărbătoarea buna vestire, 25 martie.
Boboteaza — numire pop. pentru Botezul domnului, 6 ianuarie.
Boedromion — a treia lună din calendarul grec.
Bogoiavlenie, vsl. — ziua arătării domnului (boboteaza), 6 ianuarie.
Bonifaciu — 19 decembrie.
Brumaire — a doua lună din calendarul revoluției franceze.
Brumar — nume popular al lunii noiembrie.
Brumărel — nume popular al lunii octombrie.
Buna vestire — sărbătoare la 25 martie.

C

Calinic — 29 iulie, 29 august, 14 decembrie.
Caliopie — 7 aprilie.
Calist — 6 martie, 20 iunie.

Calista — 1 septembrie.
Calistrat — 27 septembrie.
Candid — 21 ianuarie.
Canun I — a patra lună din calendarul sirian.
Canun II — a cincea lună din calendarul sirian.
Capitolina — 27 octombrie.
Capiton — 7 martie, 12 august.
Capricornul (*Capricornus*) — zodie în decembrie — ianuarie.
Carion — 1 februarie, 24 noiembrie.
Carp — 26 mai, 13 octombrie.
Casian — 29 februarie.
Casina — 7 noiembrie.
Castian, 25 ianuarie,
Castor — 12 august, 18 septembrie, 18 decembrie.
Castul — 18 decembrie.
Catidian — 5 august.
Catun — 1 august.
Cărindar — nume popular al lunii ianuarie.
Cecilia — 22 noiembrie.
Celestin — 8 aprilie, 25 mai.
Cetverg — ziua din săptămînă joi, la ruşi.
Chelsie — 8 ianuarie, 21 iunie, 14 octombrie.
Chesar — 8 decembrie.
Chesarie — 9 martie, 20 aprilie, 7 octombrie, 1 noiembrie.
Chintilian — 28 aprilie.
Chiprian — 2 octombrie.
Chiriac — 29 septembrie, 1 august, 27 octombrie.
Chiriaca — 7 iulie.
Chiriachi — duminică, la greci.
Chiric — 15 iulie.
Chiril — 18 ianuarie, 18 şi 29 martie, 9 iunie, 29 octombrie, 2 decembrie.
Chiru — 31 ianuarie, 28 iunie.
Choiak — a 4 lună din calendarul egiptean.
Cina cea de taină — joi înainte de paşti.
Cireşar — nume popular al lunii iunie.
Claudia — 20 martie, 18 mai.
Claudiu — 31 ianuarie, 5 aprilie, 3 iunie 18 decembrie.
Cleonic — 3 martie.
Cleopa — 30 octombrie.
Climent — 23 ianuarie, 30 aprilie, 24 noiembrie.
Codrat — 10 martie, 7 mai, 21 septembrie.
Comod — 30 ianuarie.
Conon — 5 martie.
Constantie — 26 decembrie.
Constantin — 6 martie, 21 mai, 29 iulie, 4 august.
Cornilie — 13 septembrie.
Cosma — 1 iulie, 17 octombrie, 1 noiembrie.
Crescent — 15 aprilie, 30 iulie.
Cristina — 13 martie, 24 iulie.
Cuartos — 10 noiembrie.
Cumpăna (*Libra*) — zodie în septembrie — octombrie.
Cuptor — nume pop. al lunii iulie.

D

Dada — 28 aprilie, 2 august.
Daisios — a opta lună din calendarul macedonean.
Dalmat — 3 august.
Damaschin — 16 ianuarie, 13 noiembrie.
Damian — 1 iulie, 17 octombrie, 1 noiembrie.
Daniil — 11 şi 17 decembrie.
Daria — 19 martie.
David — 26 iunie şi duminică după Naşterea domnului.
Devtera — luni, la greci.
Dima — 12 aprilie.
Dimitrie — 26 şi 27 octombrie.
Diodor — 5 aprilie şi 11 septembrie.
Dioghen — 5 decembrie.
Diomid — 16 august, 11 sept.
Dionisie — 18 mai, 3 iunie, 4 august, 3 octombrie.
Dios (Diá) — 19 iulie.
Dios — prima lună din calendarul macedonean (începe la 1 noiembrie.)
Dioscor — 11 mai, 13 octombrie.
Disiderie — 21 aprilie.
Doamna — 2 noiembrie, 28 decembrie.
Dometian — 10 ianuarie.
Dometie — 8 martie, 7 august, 16 octombrie, 7 decembrie.
Domnica — 8 ianuarie, 1 martie.
Domnin — 1 octombrie, 5 nov.
Domnina — 5 ianuarie, 4 octombrie.
Donat — 30 aprilie, 28 iunie, 4 iulie.
Dorimedont — 19 şi 29 septembrie.
Doroftei — 5 iunie, 13 aug., 5 noiembrie.

Dositei — 13 august.
Drăgaica — nume popular pentru sărbătoarea naşterii sf. Ioan, 24 iunie.
Drethari — a patra lună din calendarul armean.
Duca — 24 aprilie.
Duminica Vameşului — a zecea înainte de paşti.
Duminica Fiului risipitor — a noua înainte de paşti.
Duminica lăsatul secului de carne — a opta înainte de paşti.
Duminica lăsatul secului de brînză — a şaptea înainte de paşti.
Duminica Ortodoxiei — prima a postului mare.
Duminica sf. Grigore Palamà — a doua a postului mare.
Duminica sf. cruci — a treia a postului mare.
Duminica sf. Ioan Scărarul — a patra a postului mare.
Duminica Maria Egipteanca — a cincea a postului mare.
Duminica Floriilor— a şasea a postului mare.
Duminica Învierii — paştile.
Duminica Tomii — prima după paşti.
Duminica Mironosiţelor— a doua după paşti.
Duminica Slăbănogului — a treia după paşti.
Duminica Samarinencii — a patra după paşti.
Duminica Orbului — a cincea după paşti.
Duminica sf. Părinţi — a şasea după paşti.
Duminica Rusaliilor — a şaptea după paşti.
Duminica. Tuturor sfinţilor — prima după rusalii.
Duminica Chemarea învăţăceilor — a doua după rusalii.
Duminica Lumina corpului — a treia după rusalii.
Duminica Sutaşului — a patra după rusalii.
Duminica Gadarenilor— a cincea după rusalii.
Duminica Paraliticului — a şasea după rusalii.
Duminica celor doi Orbi şi un mut — a şaptea după rusalii.
Duminica săturarea celor 5 000 — a opta după rusalii.
Duminica Iisus pe mare— a noua după rusalii.
Duminica Lunatecului— a zecea după rusalii.
Duminica Servitorul nedrept — a unsprezecea după rusalii.
Duminica Tînărul avut — a douăsprezecea după rusalii.
Duminica Lucrătorii în vie, — a treisprezecea după rusalii.
Duminica Nunta fiului de rege — a paisprezecea după rusalii.
Duminica Porunca cea dintîi — a cincisprezecea după rusalii.
Duminica tal. încredinţaţi — a şaisprezecea după rusalii.
Duminica Canaanencii — a şaptesprezecea după rusalii.
Duminica Chemarea învăţăceilor — a optsprezecea după rusalii.
Duminica Iubirea aproapelui — a nouăsprezecea după rusalii.
Duminica Fiul văduvei din Nain — a douăzecea după rusalii[1].
Duminica Parabola sămănătorului — a douăzecişiuna după rusalii.
Duminica Bogatul şi sărmanul Lazăr — a douăzecişidoua după rusalii.
Duminica Ghergheseniior — a douăzecişitreia după rusalii.
Duminica Fiica lui Iair, — a douăzecişipatra după rusalii.
Duminica Samariteanul milostiv — a douăzecişicincea după rusalii.
Duminica Parabola celui bogat — a douăzecişişasea după rusalii.
Dumineca Femeia gîrbovă — a douăzecişişaptea după rusalii.
Duminica Cina cea mare — a douăzecişiopta după rusalii.
Duminica Cei zece leproşi — a douăzecişinoua după rusalii.
Duminica Tînărul bogat — a treizecea după rusalii.
Duminica Orbul din Ierihon — a treizecişiuna după rusalii.
Duminica Zachei — a treizecişidoua după rusalii.
Dystros — a cincea lună din calendarul macedonean.

---

[1] Pînă aci sînt evangheliile lui Matei, după care urmează 15 ale lui Luca.

E

Ecaterina — 25 noiembrie.
Edesie — 2 aprilie.
Efimia — 16 mai.
Efrem — 28 ianuarie, 7 martie, 16 mai.
Eftimie — 20 ianuarie.
Eladie — 27 mai.
Elamphebolion — a noua lună din calendarul grec.
Elaul — prima lună din calendarul sirian (începe la 1 septembrie).
Elena — 21 mai.
Elevterie — 13 aprilie, 15 decembrie.
Eleazar — 1 august, 2 septembrie.
Elian — 6 februarie.
Eliconida — 28 mai.
Eliodor — 20 august, 28 septembrie.
Elisaveta — 24 aprilie.
Elisei — 14 iunie.
Eliul — a douăsprezecea lună din calendarul evreesc.
Elpida — 17 septembrie.
Elipidie — 7 martie, 15 nov.
Elpidifor — 3 aprilie, 2 noiembrie.
Emilian — 8 ianuarie, 18 iulie, 8 august.
Epafrodit — 29 martie, 8 decembrie.
Epenet — 30 iulie.
Epifanie — 12 mai, 25 august.
Epiharia — 27 septembrie.
Epimah — 6 iulie, 31 octombrie.
Epiphi — a unsprezecea lună din calendarul egiptean.
Epistimia — 5 noiembrie.
Erasm — 2 şi 18 iunie.
Erast — 10 noiembrie.
Ermeu — 4 şi 5 noiembrie.
Ermie — 31 mai.
Ermil — 13 ianuarie.
Ermiona — 4 septembrie.
Ermip — 26 iulie.
Ermocrat — 26 iulie.
Ermoghen — 10 decembrie.
Ermolae — 26 iulie.
Ermù — 8 aprilie.
Eterie — 7 martie.
Evanghel — 7 iulie.
Evdochia — 1 martie, şi 4 august.
Evdochim — 31 iulie.
Evdoxia — 31 ianuarie.
Evdoxie (Eudoxie)—6 septembrie, 2 noiembrie.
Evfimia — 4 ian., 11 iulie, 16 septembrie.
Evfrosin — 11 septembrie.
Evfrosina — 25 septembrie.
Evghenia (Eugenia) — 24 decembrie.
Evghenie (Eugeniu) — 21 ianuarie, 7 martie, 21 iulie, 13 decembrie.
Evgraf — 10 decembrie.
Evlampia — 10 octombrie.
Evlampie — 5 martie, 3 iulie, 10 octombrie.
Evlavie — 30 august.
Evloghie — 13 ianuarie, 13 februarie, 5 martie, 27 aprilie, 13 iunie.
Evmenie — 18 septembrie.
Evod — 1 septembrie.
Evplie — 11 august.
Evpraxia — 25 iulie.
Evprepie — 17 octombrie.
Evpsihie — 9 aprilie, 7 sept., 5 nov.
Evsevie — 20 ianuarie, 22 iunie.
Evsevon — 1 august.
Evsignie — 5 august.
Evstatie — 21 februarie, 29 martie, 28 iulie, 20 septembrie.
Evstratie — 13 decembrie.
Svtasia, 12 ianuarie.
Evtihie — 27 martie, 6 aprilie, 28 mai, 24 august, 2 septembrie.
Evtimie — 4 şi 20 ianuarie, 9 noiembrie, 26 decembrie.
Evtropia — 25 iunie, 30 octombrie.
Evtropie — 3 martie.
Ezechia — 28 august.
Exacustodion — 4 august.

F

Fabiu — 5 august.
Farnacie — 25 iunie.
Faust — 3 şi 31 august.
Fausta — 6 februarie.
Faustin — 30 august.
Făurar (faur) — nume popular al lunii februarie.
Fecioara (*Virgo*) — zodie în august—septembrie.
Fevronia — 25 iunie.
Felix — 16 aprilie, 17 iunie, 30 august, 7 şi 19 octombrie.
Filadelf — 8 februarie, 10 mai, 2 septembrie, 25 octombrie.
Filagrie — 9 februarie.

Filaret — 1 decembrie.
Filimon — 14 și 19 februarie, 22 noiembrie, 14 decembrie.
Filip, diaconul — 11 octombrie.
Filip, apostolul — 30 iunie, 14 noiembrie.
Filipia — 21 aprilie.
Filit — 28 martie.
Filolog — 5 noiembrie.
Filomen — 29 noiembrie.
Filon — 24 ianuarie.
Filonila — 11 octombrie.
Filoteea (Filofteia) — 7 decembrie.
Filotei — 29 ianuarie, 15 septembrie, 21 octombrie, 5 decembrie.
Firmilian — 28 octombrie.
Firmin — 25 iunie.
Flavian — 16 februarie.
Flegont — 8 aprilie.
Flor — 18 august.
Florar — nume popular al lunii mai.
Floréal — a opta lună din calendarul revoluției franceze.
Florentie — 13 octombrie.
Floriile (duminica stîlpărilor) — prima duminică înainte de paști.
Focà — 23 iulie, 2 august, 22 septembrie,
Fortunat — 16 aprilie, 15 iunie.
Fortunian — 27 septembrie.
Fotie — 12 august.
Fotina — 26 februarie, și în duminica Samarinencei.
Fotinos — 26 februarie.
Fotò — 26 februarie.
Frimaire — a treia lună din calendarul revoluției franceze.
Fructidor — a douăsprezece lună din calendarul revoluției franceze.
Frumentie — 30 noiembrie.

G

Gaian — 5 mai, 11 august, 7 decembrie.
Galaction — 5 noiembrie.
Gamelion — a șaptea lună din calendarul grec.
Gaudentie — 31 decembrie.
Gavril — 22 ianuaurie, 26 martie, 13 iulie 8 noiembrie, 13 decembrie.
Gemenii (Gemini) — zodie în mai—iunie.
Gerar — numele popular al lunii ianuarie.
Germinal — a șaptea lună din calendarul revoluției franceze.
Ghedeon — 26 septembrie.
Ghelasie — 27 februarie, 6 iunie, 23 și 31 decembrie.
Ghenadie — 25 august, 17 noiembrie
Gheorghie — 8 ianuarie, 4, 7 și 23 aprilie, 18 august, 3 noiembrie.
Gherasim — 4 martie, 15 sept., 20 octombrie.
Ghermano — 12 mai, 20 octombrie, 12 noiembrie.
Gherontie — 1 aprilie.
Ghervasie — 14 octombrie.
Gimboth — a noua lună din calendarul etiopian.
Giumadi-elahîr (II) (Djumadi) — a șasea lună din calendarul musulman.
Giumadiel-evvel (I) — a cincea lună din calendarul musulman.
Glafira — 26 aprilie.
Glicheria — 13 mai.
Glicherie — 23 aprilie, 28 decembrie.
Gordian — 9 mai, 13 sept.
Gordie — 3 ianuarie.
Gorgona — 23 februarie.
Gorpiaios — a unsprezecea lună din calendarul macedonean.
Govdela — 29 septembrie.
Grat — 5 și 24 decembrie.
Grighentie — 19 decembrie.
Grigorie al Nisei — 10 ianuarie.
Grigorie Teologul — 25 și 30 ianuarie.
Grigorie al Armeniei — 30 septembrie.
Grigorie al Tesalonicului — 14 noiembrie.
Grigorie Decapolitul de la Bistrița (Vîlcea) — 20 noiembrie.
Grigorie al Agragantiei . — 23 noiembrie.
Gudelia — 29 septembrie.
Gurie — 1 august, 15 noiembrie.
Gustar — nume popular al lunii august.

H

Hadar — a treia lună din calendarul etiopian.
Haralambie — 10 februarie, 31 mai, 17 septembrie.
Hamie — a unsprezecea lună din calendarul etiopian.
Haris — 28 ianuarie.
Harita — 1 iunie.
Haritina — 5 octombrie.

Hariton — 1 iunie, 9 și 29 septembrie.
Haziran — a zecea lună din calendarul sirian.
Hekatombaeon — prima lună din calendarul grec (începe în iulie).
Hesvan — a doua lună din calendarul evreesc.
Hionia — 16 aprilie.
Hrisaf — 25 octombrie.
Hrisant — 4 ianuarie, 19 martie.
Hrisogon — 24 noiembrie, 22 decembrie.
Hristea — 12 februarie.
Hristina — 18 mai, 24 iulie.
Hristodul — 26 februarie, 16 martie.
Hristofor — 20 aprilie, 9 mai, 5 iunie, 24 noiembrie.
Hruetits — a douăsprezecea lună din calendarul armean.
Huerri — a doua lună din calendarul armean.
Hyperberet — a douăsprezecea lună din calendarul macedonean.

I

Ià — 10—11 septembrie.
Iachint — 3 și 18 iulie.
Iacov — 21 martie, 30 aprilie, 30 iunie, 9 și 23 octombrie, 27 noiembrie.
Iamvlih — 4 august.
Ianuarie — 21 aprilie.
Iason — 19 martie, 28 aprilie.
Icar — a noua lună din calendarul sirian.
Ieraclie — 18 mai, 14 iulie, 22 octombrie.
Ieremia (Armindeni) — 1 mai.
Ieron — 7 noiembrie.
Ieronim — 15 iunie.
Ierotei — 13 septembrie, 4 octombrie.
Iezechiil — 23 iulie.
Ignatie — 29 ianuarie, 23 octombrie, 20 decembrie.
Iisus (Navi) — 1 septembrie.
Ilaria — 19 martie.
Ilarie — 3 aprilie, 12 și 14 iulie.
Ilarion — 28 martie, 4 mai, 6 iunie, 21 octombrie, 16 decembrie.
Ilie Tesviteanul — 20 iulie.
Indrea — nume popular al lunii decembrie (Sf. Andrei fiind la 30 noiembrie).
Inochentie — 17 iunie.
Intrarea în biserică (Ovidenia) — 21 noiembrie.
Ioachim — 9 septembrie.
Ioan Botezătorul (Soborul) — 7 ianuarie.
Întîia și a doua aflare a capului — 24 februarie.
A treia aflare a capului — 25 mai.
Nașterea — 24 iunie.
Tăierea capului — 29 august
Zămislirea — 23 septembrie.
Ioan, apostol și evanghelist — 8 mai, 30 iunie, 26 septembrie.
Ioan Gură de Aur — 27 și 30 ianuarie, 14 septembrie, 13 noiembrie.
Ioan Damaschin — 4 decembrie.
Ioan Scărariul — 30 martie și în duminica a patra a postului mare.
Ioan cel nou de la Suceava — 2 iunie.
Ioan (alții) — 15 și 31 ianuarie, 18 și 19 aprilie, 28 iunie, 21 iulie, 30 august, 2 și 20 septembrie, 12 noiembrie.
Ioana — 27 iunie și în duminica mironosițelor.
Ioanichie — 4 noiembrie.
Ioil — 19 octombrie.
Ionà, proorocul — 21 septembrie.
Ionà, mucenicul — 29 martie.
Iordan — 2 februarie, 2 mai.
Iosaf 26 august.
Iosif, logodnicul, — duminică după nașterea domnului (crăciun).
Iosif din Arimateea — 31 iulie și în duminica mironosițelor.
Iosif, mucenicul — 3 noiembrie.
Iosif Tesaloniceanul — 14 iulie.
Iosif, imnograful — 4 aprilie.
Iov — 6 mai.
Ipatie — 31 martie, 3 și 18 iulie.
Ipolit — 30 ianuarie, 10 august.
Iraclemon — 2 decembrie.
Iraclid — 17 septembrie.
Iraclie — 18 mai.
Irina — 16 aprilie, 5 mai.
Irinarh — 1 septembrie.
Irineu — 5 iunie, 22 și 23 august.
Irodion — 8 aprilie.
Isaac — 22 septembrie.
Isaachie — 30 mai, 3 august.
Isaia — 16 ianuarie, 9 mai.
Isidor — 4 februarie, 14 mai.

Isidora — 1 mai.
Isihie — 19 februarie, 2 martie.
Ismail — 17 iunie.
Ispas — nume popular al sărbătorii Înălțarea domnului, joi la 40 zile după paști.
Inălțarea crucii — 14 septembrie.
Inălțarea domnului — sărbătoare la 40 zile după paști, joia.
Injumătățirea praznicului — a doăuzecișicincea zi după paști sau jumătatea perioadei de 50 zile (cincizezecimea) dintre paști și rusalii.
Intîmpinarea domnului (stratenie) — 2 februarie.
Iuda — 19 iunie.
Iulia — 18 mai
Iulian — 6 februarie, 21 iunie, 9 · august 18 octombrie.
Iuliana — 21 decembrie.
Iulita — 15 iulie.
Iunia — unul din cei 70 de apostoli — 17 mai.
Iust — 1 iunie, 14 și 21 iulie.
Iustin — 1 iunie.
Iustina — 2 octombrie.
Iustinian — 2 august.
Iuvenalie — 2 iulie.
Ivistion — 26 august.
Iyar — a opta lună din calendarul evreesc.

J

Jacatith — a șasea lună din calendarul etiopian.

K

Khagotss — a cincea lună din calendarul armean.
Kislev — a treia lună din calendarul evreesc.

L

Lampadie — 5 iulie.
Lavrentie — 10 mai, 10 și 28 august.
Lavru — 18 august.
Lazăr cel a patra zi înviat — sîmbăta Floriilor.
Lazăr, cuviosul — 7 și 17 noiembrie.
Leon — 18 și 20 februarie.
Leonida — 25 iunie.
Leontie — 14 mai, 18 iunie.
Leul (Leo) — zodie în iulie-august.
Levchie — 14 decembrie.
Lidia — 28 martie.
Lin — 5 noiembrie.
Liverie — 27 august.
Livia — 25 iunie.
Loios — a zecea lună din calendarul macedonean.
Lolia — 23 iunie.
Longhin — 25 iunie, 16 octombrie.
Lot — 9 și 22 octombrie.
Luca, evanghelistul — 18 octombrie.
Luca, pustnicul — 29 ianuarie, 7 februarie, 11 decembrie.
Luchia — 13 decembrie.
Luchian — 15 octombrie.
Luchie — 14 și 20 august.
Luchilian — 3 iunie.
Lup — 23 august.

M

Macarie — 19 ianuarie, 1 aprilie, 11 august, 23 octombrie.
Machedon — 28 martie.
Macrina — 19 iulie.
Maemakterion — a patra lună din calendarul grec.
Magabith — a șaptea lună din calendarul etiopian.
Maior — 15 februarie.
Malahia — 3 ianuarie.
Mamant — 2 septembrie.
Mamica — 26 martie.
Manuil — 17 iunie.
Marchel — 25 februarie, 1 martie, 1 august, 29 decembrie.
Marchelia (Marcela) — 22 iulie.
Marchelin — 18 decembrie.
Marchian — 10 ianuarie, 5 iunie, 25 octombrie.
Marcu Evanghelistul — 25 aprilie.
Marcu Eugenicul — 19 ianuarie.
Marcu (alții) — 29 martie, 16 iunie, 27 septembrie, 18 decembrie.
Mardarie — 13 decembrie.
Margats — a 11 lună din calendarul armean.

Maria, Născătoarea de dumnezeu şi pururea fecioara:
Zămislirea — 9 decembrie.
Naşterea — 8 septembrie.
Intrarea în biserică — 21 noembrie,
Buna vestire — 25 martie.
Soborul — 26 decembrie.
Adormirea — 15 august.
Acoperămîntul — 1 octombrie.
Veşmîntul — 2 iulie.
Brîul — 31 august.
Izvorul Tămăduirii — în prima vineri după paşti.
Maria Egipteanca — 1 aprilie şi în duminica a cincea a postului mare.
Maria Magdalena — 22 iulie şi în duminica mironosiţelor.
Maria Mironosiţa (două) — în duminica mironosiţelor.
Marieri — a zecea lună din calendarul armean.
Marin — 18 octombrie, 10 dec.
Marina — 17 iulie.
Marta Mironosiţa — în duminica mironosiţelor.
Marta — 1 septembrie.
Martin— 24 martie, 14 aprilie.
Martinian —13 februarie, 4 august.
Martirie —25 octombrie.
Mascaren — prima lună din calendarul etiopian (începe în august).
Matei — 30 iunie, 16 noiembrie.
Matia — 30 iunie, 9 august.
Matrona — 27 martie, 18 mai, 9 noiembrie.
Mavra — 3 mai.
Mavrichie — 21 februarie.
Maxim Mărturisitorul — 21 ianuarie, 13 august.
Maxim — 10 şi 28 aprilie, 12 şi 28 oct.
Maximian — 21 aprilie.
Maximilian — 4 august.
Mărţişor — nume popular al lunii martie.
Măselariu — nume popular al lunii august (în Transilvania).
Mechir — a şasea lună din calendarul egiptean.
Melania — 8 iunie, 31 decembrie.
Meletie — 12 februarie, 20 septembrie.
Meliton — 30 iunie.
Memnon — 29 aprilie, 16 decembrie.
Menandru — 31 martie, 19 mai.
Mercurie — 25 noiembrie.
Mesori — a douăsprezecea lună din calendarul egiptean.
Messidor — a zecea lună din calendarul revoluţiei franceze.
Metageitnion — a doua lună din calenrul grec.
Metodie — 14 şi 20 iunie.
Miazia — a opta lună din calendarul etiopian.
Miehieki — a şaptea lună din calendarul armean.
Miezi-păresimi — jumătatea postului mare: cade miercuri în a patra săptămînă de la lăsatul secului de brînză.
Mihail — 23 mai, 6 septembrie, 8 noiembrie.
Miheea — 14 august.
Mina — 11 noiembrie, 10 decembrie.
Minodora — 10 septembrie.
Miron — 8 şi 17 august.
Misail — 17 decembrie.
Mitrodora — 10 septembrie.
Mitrofan — 4 iunie.
Mochie — 11 mai.
Modest — 18 decembrie.
Moise Arabul — 28 august.
Moise proorocul — 4 septembrie.
Muharrem — prima lună a anului musulman.
Munichion (Monohiori) — a zecea lună din calendarul grec.

N

Nahase — a douăsprezecea lună din calendarul etiopian.
Nan — 29 mai.
Naşterea domnului (Crăciunul) — 25 decembrie.
Naşterea Maicii domnului — 8 septembrie.
Naşterea sf. Ioan Botezătorul (Drăgaica) — 24 iunie.
Natalia — 26 august.
Natalie — 30 mai.
Natanail — 22 aprilie, 27 noiembrie.
Naum — 1 şi 23 decembrie.
Navas — prima lună din calendarul armean (începe la 11 august).
Nazarie — 14 octombrie.
Nectarie — 17 mai, 11 octombrie, 5 decembrie.

Nedelia — duminică, la slavi.
Nedelia țveatonoșna, vsl.— duminica floriilor
Neofit — 21 ianuarie, 5 mai, 22 august, 7 decembrie.
Neonila — 28 octombrie.
Nestor — 27 octombrie.
Nicandru — 15 martie, 4 noiembrie
Nicanor — 28 iulie, 7 august.
Nichifor — 9 februarie, 13 martie, 2 iunie.
Nichita — 3 aprilie, 28 mai, 13 octombrie.
Nichita Romanul — 15 septembrie.
Nicodim cel sfințit de la Tismana (Gorj) — 26 decembrie.
Nicodim — în duminica mironosițelor.
Nicolae — 9 și 16 mai, 6 decembrie.
Nicon — 23 martie, 26 noiembrie.
Nicostrat — 18 decembrie.
Nifon — 14 iunie, 11 august.
Nil — 17 septembrie, 12 noiembrie.
Nimfa — 28 februarie.
Nimfodora — 10 septembrie.
Nissan — a șaptea lună din calendarul evreesc.
Nisan — a opta lună din calendarul sirian.
Nivôse — a patra lună din calendarul revoluției franceze.
Nona — 5 august.

O

Olimpa — 10 noiembrie.
Olimpiada — 25 iulie.
Onisifor — 9 noiembrie.
Onisim — 15 februarie, 22 noiembrie.
Onufrie — 12 iunie.
Oreozila — 26 iulie.
Orest — 10 noiembrie, 13 decembrie.
Ortisie — 15 iunie.
Osie — 27 august, 17 octombrie.
Ovidenia (Văvedenie) — numire populară pentru sărbătoarea Intrarea în biserică — 21 noiembrie.

P

Pachons — a noua lună din calendarul egiptean.
Pafnutie — 19 aprilie.
Pahomie — 15 mai.
Paisie — 19 iunie.
Paladie — 28 ianuarie.
Palamon — 12 august.
Pamfil — 16 februarie.
Panaghiot — 24 iunie.
Pangratie — 9 iulie.
Panemos — a noua lună din calendarul macedonean.
Pantelimon — 27 iulie.
Papa — 16 martie, 14 sept.
Papia — 5 aprilie, 25 oct.
Papil — 13 noiembrie.
Paramon — 29 octombrie.
Parascheva, Cuvioasa—26 iulie, 14 octombrie.
Paraschevi — vineri, la greci.
Parmena — 2 martie, 28 iulie.
Partenie —7 februarie, 24 martie.
Paxicrat — 24 aprilie.
Patapie — 8 decembrie.
Patrichie — 19 mai, 13 octombrie.
Patruzeci de mucenici (Măcinici) — 9 martie.
Paula — 3 iunie.
Paulin — 18 mai.
Pavel, apostol — 29 iunie.
Pavel (alții) — 15 ianuarie, 18 mai, 3 iunie, 30 august, 6 noiembrie, 15 și 23 decembrie.
Payni — a zecea lună din calendarul egiptean.
Păresimi — postul mare de la lăsatul secului de brînză pînă la paști (7 săptămîni).
Peatnița — vineri, la ruși.
Pelaghia — 4 mai, 8 octombrie.
Pempti — joi, la greci.
Peritios — a patra lună din calendarul macedonean.
Perpetua — 1 februarie.
Persip — 16 ianuarie.
Peștii (Pisces) — zodie în februarie-martie.
Petronia — 29 septembrie.
Petronie — 4 septembrie, 23 octombrie.
Petru, apostol — 16 ianuarie, 29 și 30 iunie.
Petru (alții) — 18 mai, 12 iunie, 24 noiembrie.
Phamenoth — a șaptea lună din calendarul egiptean.
Phaophi — a doua lună din calendarul egiptean.
Pharmouthi — a opta lună din calendarul egiptean.
Pierie — 27 iunie.
Pigasie — 2 noiembrie.
Pimen — 27 august, 28 sept.

Pina — 20 ianuarie.
Pistis — 17 septembrie.
Pistos — 21 august.
Platon — 18 noiembrie.
Platonida — 6 aprilie.
Pluviôse — a cincea lună îm calendarul revoluției franceze.
Plotin — 20 februarie.
Pogorîrea sfintului duh sau *rusaliile* — a cincizecea zi după paști.
Policarp — 23 februarie, 2 aprilie, 7 iulie, 25 octombrie.
Polien — 19 mai, 18 august.
Polievct — 9 ianuarie, 5 februarie.
Polihronie — 23 februarie.
Polixenia — 23 septembrie.
Pompie — 10 aprilie, 28 octombrie.
Ponedelnic — luni, la ruși.
Porfirie — 16 și 26 februarie, 9 noiembrie.
Poseideon — a șasea lună din calendarul grec.
Postul crăciunului — începe cu șase săptămîni înainte de Nașterea domnului, (25 decembrie).
Prairial — a noua lună din calendarul revoluției franceze.
Preobrajenie, vsl — sărbătoarea Schimbării la față, 6 august (pop. *probejini*).
Prier — nume pop. al lunii aprilie.
Prischila — 13 februarie.
Proclu — 12 iulie, 20 noiembrie.
Procopie — 27 februarie, 8 iulie.
Prohor — 28 iulie.
Protasie — 14 octombrie.
Protoleon — 23 aprilie.
Prov — 12 octombrie, 16 decembrie.
Pud — 15 aprilie.
Pulheria — 17 februarie, 10 septembrie.
Pyanepsion — a cincea lună din calendarul grec.

Q

Quintilis — a cincea lună din calendarul roman, ia denumirea *Iulius* (iulie) după moartea lui Iulius Caesar.

R

Racul (*Cancer*) — zodie în iulie—iunie.
Ramazan — a noua lună din calendarul musulman.
Răpciune — nume popular al lunii septembrie
Rebi'ül-ahîr (II) — a patra lună din calendarul musulman
Rebi'ül evvel (I) — a treia lună din calendarul musulman.
Regeb — a șaptea lună din calendarul musulman.
Rodion — 10 noiembrie.
Roman — 1 octombrie,
Romano — 18 noiembrie.
Ruf — 8 aprilie.
Rufian — 8 septembrie.
Rufin — 7 aprilie.
Rustic — 30 ianuarie, 3 octombrie.
Rusaliile — sărbătoarea cincizecimei (50 zile după paști).

S

Sabat — a șasea lună din calendarul sirian.
Safer (Safar) — a doua lună din calendarul musulman
Sahmi — a treia lună din calendarul armean.
Salomi, mironosița — în duminica mironosițelor.
Salomia — 3 august.
Samona — 15 noiembrie.
Samson — 27 iunie.
Samuil — 16 februarie, 20 august.
Sara — 13 iulie.
Sarapabon — 6 septembrie.
Sava — 24 aprilie, 5 decembrie.
Savatie — 19 septembrie.
Savaton-Sabat — sîmbătă, la greci.
Savel — 17 iunie.
Savin — 16 martie, 15 octombrie.
Săgetătorul (*Sagittarius*) — zodie în noiembrie-decembrie.
Schimbarea la față a domnului (*Preobrajenie*) — 6 august.
Scorpionul (*Scorpio*) — zodie în octombrie.
Secund — 1 februarie, 28 decembrie.
Seleuc — 13 septembrie.
Sene — a zecea lună din calendarul etiopian.
Serafim — 4 decembrie.
Serapion — 21 martie, 5 aprilie.
Serghie — 7 octombrie.
Sevastian — 26 februarie, 18 decembrie.
Sevastiana — 7 iunie, 24 octombrie.

Sever — 20 august, 3 noiembrie.
Severian — 22 august, 9 septembrie.
Sextilis — a șasea lună în calendarul roman, care după moartea împăratului Augustus devine *Augustus (august)*.
Sila — 29 ianuarie, 30 iulie.
Silvan — 30 iulie.
Silvestru — 2 ianuarie.
Simeon dreptul — 3 februarie.
Simeon, episcopul și mucenicul, fratele domnului — 27 aprilie și duminica de după înălțarea crucii.
Simeon Persul — 17 aprilie.
Simeon Stîlpnicul — 1 septembrie.
Simeon Zilotul, apostol — 10 mai, 30 iunie.
Simeon noul teolog — 12 martie.
Simeon (alții) 3 febru r.e— 24 mai, 21 iulie, 9 noiembrie.
Sinclitichia — 5 ianuarie.
Sisinie— 26 august, 11 octombrie, 23 noiembrie.
Sisoe — 6 iulie.
Sivan — a noua lună din calendarul evreesc.
Sîmbăta moșilor (și morților) — ajunul rusaliilor.
Sîn-Giordz — 23 aprilie (sf. Gheorghe).
Sînt-Ilie — 20 iulie.
Sînt-Ion — 7 ianuarie și alte date lunare (sf. Ioan).
Sîntă-Măria-Mare — 15 august.
Sîntă-Măria-Mică — 8 septembrie.
Sîn-Medru — 26 octombrie (sf. Dumitru).
Sîn-Nicoară — 6 decembrie (sf. Nicolae).
Sîn-Petru de iarnă — 16 ianuarie.
Sîn-Petru de vară — 29 iunie.
Sîn-Toader — 17 februarie și în prima sîmbătă din postul mare.
Sîn-Văsii — 1 ianuarie (sf. Vasile).
Sînziene — nume popular pentru sărbătoarea Nașterea sf. Ioan de la 24 iunie (Drăgaica).
Skirophorion — a douăsprezecea lună din ca'endarul grec.
Socrat — 19 aprilie, 21 octombrie, 28 noiembrie.
Sofia — 17 septembrie.
Sofonie — 3 decembrie.
Sofronie — 11 martie, 18 august, 8 decembrie.
Solomon — 2 decembrie.
Solomona — 1 august.
Sosana, mironosița — în Duminica mironósițelor.
Sosana — 24 mai, 15 decembrie.
Sosipatru — 28 aprilie, 10 noiembrie.
Sosten — 29 martie, 8 decembrie.
Sotirih — 24 octombrie.
Sozont — 7 august, 7 septembrie.
Spiridon — 12 decembrie.
Sreda — miercuri, la ruși.
Stahie — 31 octombrie.
Stamatie — 16 august
Stelian — 26 noiembrie.
Stratenie (stretenie, stratenie) — numire populară pentru sărbătoarea Întîmpinarea domnului — 2 februarie.
Stratonic — 13 ianuarie, 4 martie.
Subota — sîmbătă, la ruși.
Sula — 26 martie.
Șaban — a opta lună din calendarul musu!man
Șevval — a zecea lună din calendarul musulman
Ștefan, arhidiacon și întîiul mucenic, — 2 august și 27 decembrie.
Ștefan (alții) — 28 martie, 18 mai, 13 iulie, 28 octombrie, 28 noiembrie.
Ștefana — 15 iunie.
Ștefanida —11 noiembrie.
Șebat — a cincea lună din calendarul evreesc.

T

Tacsam — a patra lună din calendarul etiopian.
Tadeu — 30 iunie, 21 august.
Tallaleu — 27 februarie, 20 mai.
Tamuz — a zecea lună din calendarul evreesc.
Tamus — a unsprezecea lună din calendarul sirian.
Taurul (Taurus) — zodie în aprilie—mai.
Tarah — 12 octombrie.
Tarasie — 25 februarie, 7 iunie.
Tatiana — 5 și 12 ianuarie.
Tăierea capului sf. Ioan Botezătorul — 29 august.
Tebet — a patra lună din calendarul evreesc.
Tecla — 24 septembrie.

Tecusa — 18 mai.
Temistocle — 21 decembrie.
Teoclit — 14 septembrie.
Teoclita — 21 august.
Teoctist — 4 ianuarie, 3 şi 6 septembrie.
Teoctista — 9 noiembrie.
Teodor Stratilat — 8 februarie, 8 iunie.
Teodor Studitul — 11 noiembrie.
Teodor Tiron — 17 februarie şi în sîmbăta întîa din postul mare.
Teodor (alţii) — 6 martie, 20 şi 22 aprilie, 16 mai, 4 iulie, 3 şi 27 decembrie.
Teodora — 11 septembrie, 11 februarie, 29 august.
Teodorit — 3 martie.
Teodosia — 20 martie, 29 mai.
Teodosie — 11 ianuarie, 8 august.
Teodot — 19 februarie, 18 mai, 7 iunie, 17 septembrie, 3 noiembrie.
Teodota — 29 iulie, 21 şi 22 octombrie.
Teodul — 5 şi 29 aprilie, 18 iunie.
Teofan — 12 martie, 11 octombrie.
Teofana — 16 decembrie.
Teofil — 6 martie, 24 iulie, 5 noiembrie, 2 decembrie.
Teofilact — 8 martie.
Teona — 5 ianuarie.
Teopempt — 2 şi 5 ianuarie, 7 februarie, 11 iunie.
Teopist — 2 ianuarie, 20 septembrie.
Teopista — 20 septembrie.
Teoprepie — 28 martie, 22 august.
Terapont — 27 mai.
Terentie — 10 aprilie, 21 iunie, 28 octombrie.
Tertie — 10 noiembrie.
Tetarte — miercuri, la greci.
Thargelion — a unsprezecea lună din calenrul grec.
Thermidor — a unsprezecea lună din calendarul revoluţiei franceze.
Thirs — 14 decembrie.
Thot — prima lună din calendarul egiptean (începe în august).
Tiburtie — 22 noiembrie, 18 decembrie.
Tihic — 8 decembrie.
Tihon — 16 iunie.
Tikmith — a doua lună din calendarul etiopian.
Timon — 28 iulie.
Timotei, apostol — 22 ianuarie.
Timotei (alţii) — 21 februarie, 3 mai, 10 iunie, 19 august.
Tir — a cincea lună din calendarul etiopian.
Tişri — prima lună din calendarul evreesc (începe la 1 septembrie).
Tisri I — a doua lună din calendarul sirian.
Tisri II — a treia lună din calendarul sirian.
Tit, apostolul — 25 august.
Tit — 2 aprilie, 25 august.
Todor — 11 ianuarie
Toma, apostol — 30 iunie, 6 octombrie.
Toma, cuviosul — 7 iulie.
Tomaida — 14 aprilie.
Toţi sfinţii — duminica întîia după rusalii.
Tranchilin — 18 decembrie.
Triandafil — 8 august.
Trifilie — 13 iunie.
Trifon — 1 februarie.
Triti — marţi, la greci.
Troadie — 2 martie.
Trofim — 18 martie, 15 aprilie, 21 iulie, 19 septembrie.
Tybi — a cincea lună din calendarul egiptean.

U

Uar — 19 octombrie.
Ulchian — 28 iunie.
Urban — 5 septembrie, 31 octombrie.
Urpasian — 9 martie.
Ursihie — 14 august.
Undrea — nume pop. al lunii decembrie.
Uspensia, vsl. — Adormirea Maicii domnului.

V

Vakh — 7 octombrie.
Valent — 16 februarie.
Valentin — 24 aprilie, 24 octombrie.
Valentina — 10 februarie, 18 iulie.
Valerian — 21 ianuarie, 4 mai, 22 noiembrie.
Valerie — 23 aprilie, 25 octombrie.
Var (Uar) — 19 octombrie
Varahisie — 29 martie.
Varlaam — 30 mai, 19 noiembrie.
Varnava — 11 iunie, 18 august.
Varsanufie — 6 februarie.
Varsava — 11 decembrie.

Vartolomei — 11 şi 30 iunie, 25 august.
Varuh — 28 septembrie, 21 octombrie.
Varvara — 4 decembrie.
Vasia — 21 august.
Vasian — 10 octombrie.
Vasila — 24 decembrie.
Vasilid — 20 ianuarie, 1 aprilie, 23 decembrie.
Vasilie cel Mare — 1 şi 30 ianuarie.
Vasilie (alţii) — 28 februarie, 7 şi 22 martie, 12 şi 26 aprilie.
Vasilisa — 8 ianuarie, 22 martie, 15 şi 16 aprilie, 21 iunie, 3 septembrie.
Vasoiu — 6 martie.
Vavila — 24 ianuarie, 4 septembrie.
Vărsătorul (*Aquarius*), zodie în ianuarie — februarie
Văscresenie, vsl. — ziua învierii (paştile).
Veadar — a şaptea lună în calendarul evreesc (numai în anii bisecţi).
Velica petca, vsl.— Vinerea mare, 14 octombrie.
Vendémiaire — prima lună din calendarul revoluţiei franceze.
Venedict — 14 martie.
Venedim — 18 mai.
Veniamin — 31 martie, 29 iulie, 13 octombrie, 29 decembrie.
Ventôse — a şasea lună din calendarul revoluţiei franceze.
Veronica — 12 şi 17 iulie.
Vichentie — 11 noiembrie.
Victor — 31 ianuarie, 5 aprilie, 11 noiembrie.
Victorin — 31 ianuarie, 5 aprilie.
Vinerea mare — nume popular pentru sărbătoarea cuvioasa Paraschiva, 14 octombrie.
Vinerea seacă — vinerea din săptămîna patimilor.
Viniceriu — nume pop. al lunii septembrie în Transilvania.
Visarion — 6 iunie, 15 septembrie.
Vitalie — 11 ianuarie, 28 aprilie, 23 iulie.
Vladimir — 22 mai.
Vlasie — 11 februarie, 31 martie.
Vodohrăşti, vsl. — ziua creştinării cu apă (boboteaza) — 6 ianuarie.
Voscresenie — duminică, la ruşi.
Vtornic — marţi, la ruşi.
Vucol — 6 februarie.

X

Xanthikos — a şasea lună din calendarul macedonean.
Xantipa — 23 septembrie.
Xenia — 24 ianuarie.
Xenofont — 26 ianuarie.
Xist — 10 august.

Z

Zaharia — 8 februarie, 24 martie, 5 sept.
Zakheu — 20 aprilie, 18 noiembrie.
Zenon — 3 septembrie.
Zil-cade (Dsiil-Kade) — a unsprezecea lună din calendarul musulman
Zil-hidjge (Dsiil-hedse) — a douăsprezecea lună din calendarul musulman.
Zina — 22 iunie.
Zinaida — 11 octombrie.
Zinovia — 30 octombrie.
Zinovie — 30 octombrie.
Zinon — 3 martie, 27 aprilie, 22 august.
Zivina — 23 februarie, 20 octombrie, 12 noiembrie.
Zoe — 2 mai, 18 decembrie.
Zosima — 4, 21 şi 24 ianuarie, 4 aprilie, 19 iunie, 28 septembrie.
Zotic — 20 aprilie, 22 august, 31 decembrie.

LISTA ALFABETICĂ A SĂRBĂTORILOR CATOLICE ŞI A ALTOR TERMENI CRONOLOGICI FOLOSIŢI ÎN DOCUMENTELE MEDIEVALE PRIVITOARE LA TRANSILVANIA [1]

A

Abdon et Sennen (*Sennes*) *mart.* — 30 iulie.

Abend, *abint* (= *vigilia*) — ajunul unei sărbători (de obicei adăugat la numele sărbătorii, de ex. *Palmabent*).

Accensio lune — lună nouă.

Achacii cum sociis (=*decem milium martyrum*) — 22 iunie.

Achtende (=*Achte*) — octava (a opta zi după o sărbătoare, cuprinzîndu-se în calcul ziua însăşi a sărbătorii).

Adalberti (= *Alberti*) *ep.* — 23 aprilie. *Translatio* — 6 noiembrie.

Adelgundis (= *Aldegundis*) *virg.* — 30 ianuarie.

Adelheidis — 16 decembrie.

Adesto mihi, vezi *Esto mihi*.

Adorate Dominum — a treia duminică după *Epiphaniarum* (*Adorate secundum*, *tertium*, *quartum*: duminicile care urmează în anumiţi ani acestei duminici, pînă la *Septuagesima* în raport cu data paştilor).

Adoratio regum (=*Epiphaniarum*) — 6 ianuarie.

Adriani — 4 martie.

Ad te levavi — prima duminică din advent.

Adventus Domini — cele patru săptămîni dinainte de crăciun, vezi *Dominica Adventus*.

Adventus (= *Apparitio*) *Michaelis arch* — 8 mai.

Agathe virg. — 5 februarie.

Agnetis virg. — 21 ianuarie. *Agn. secundo* (*octava*) — 28 ianuarie.

Alba (*paschalis*) — săptămîna următoare paştilor.

Alberti (= *Adalberti*) *ep.* — 23 aprilie.

Albini ep. — 1 martie.

Aldegundis (= *Adelgundis*) — 30 ianuarie.

Aldozó, *áldozó nap*, vezi *Ascensio Domini*.

Aldozò csütörtök, vezi *Ascensio Domini*.

Alexandri cum sociis — 3 mai.

Alexandri mart. (= *fratrum septem*; *Hét atyafi*) — 10 iulie.

Alexii — 17 iulie.

Aller heiligen Tag (= *Omnium sanctorum*) — 1 noiembrie.

Aller kindlein tag (= *Innocentum*) — 28 decembrie.

Aller manne fassnacht, vezi *Invocavit*.

Aller Seelen Tag (= *Animarum commemoratio*) — 2 noiembrie.

Amandi et Vedasti ep. conf. — 26 octombrie.

Ambrosii ep. conf. — 4 aprilie.

Anastasii pape — 27 aprilie.

Andree ep. — 30 noiembrie (ca şi în calendarul ortodox).

Andree (= *Zocrardi*) *et Benedicti* — 17 iulie (Ungaria); 16 iulie (Gniezno — Polonia; Zagreb — Croaţia).

Angaria (*prima a.* sau *a quadragesime*, *secunda a.* sau *a. pentecostes*, *tertia a.* sau *a. crucis*, *ultima a.*, (Braşov sec. XVI), vezi *Quatuor tempora*.

[1] Precum şi în documentele latine, germane sau ungureşti referitoare la Moldova şi Ţara Romînească. Vezi explicaţiile privitoare la această listă mai jos, p. 270—271.

Aniani ep. (*Aurelianen.*) — 17 noiembrie.

Animarum commemoratio (= *Comm. animarum, Defunctorum comm.*; *Aller seelen tag*) — 2 noiembrie.

Animarum dies — 16 august, uneori 30 septembrie, cîteodată 2 noiembrie (ca şi în Europa apuseană, identificîndu-se cu *Commemoratio animarum* sau *Denfunctorum comm.*)

Anne (*matris Marie*) — 26 iulie.

Annunciatio beate virginis (= *Ann. Marie*) — 25 martie.

Annuciatio Domini (= *Ann. Marie*) — 25 martie.

Annunciatio Marie — *An. beate virginis, Ann. Domini, Incarnatio Dom.*; *Frauentag zem arnde, der bodeschup, der kleiben, ze pflanze*; *Gyümöle soltò boldogasszony*) — 25 martie (« Buna vestire » în calendarul ortodox).

Antipascha, vezi *Quasi modo*.

Antlass (= *Ablass*) — de obicei joia ⟨mare⟩ înainte de paşti (în Germania uneori se identifică cu *Fronleichnam*).

Anthonii conf. abbatis — 17 ianuarie (ca şi în calendarul ortodox).

Anthonii conf. (= *A. de Padua, de ordine fratrum minorum*) — 13 iunie.

Antonini — 2 septembrie.

Apoline (= *Apollonie*) — 9 februarie.

Apollinaris — 23 iulie (ca şi în calendarul ortodox).

Apollonie virg. — 9 februarie.

Apostolorum dies (*festum*) (= *Petri et Pauli ap.*) — 29 iunie.

Apostolorum divisio (= *Divisio ap.*) — 15 iulie.

Apparitio (= *Adventus*) *Michaelis*) — 8 mai.

Apró szentek (= *Innocentum*) — 28 decembrie.

Arnulfi ep. (*Meten*) — 16 august (uneori 12 iulie, Ungaria, sec. XIII, XV); *(translatio)* — 18 iulie (coincide cu *Arnulfi ep. Turonen*).

Arsenii abbatis — 19 iulie.

Ascensio Domini (= *Assumptio Domini*; *Auffahrtstag, Aufertstag, Offertstag, Himmelfahrt Christi*; *Áldozònap, Áld. csütörtök, Űrunk mennybemenetele*) — joia înainte de *Exaudi* (« Înălţarea domnului » în calendarul ortodox).

Ascensio (= *Assumptio, Depositio*) *Marie* —15 august.

Aschtag, Aschermittwoch, vezi *Cinerum dies*.

Assumptio Domini, vezi *Ascensio Domini*.

Assumptio Marie (= *Ass. virginis gloriose, Ascensio M., Depositio M.*; *Frauentag der schiedung, in der erne, der wurzweihe, Himmelfahrt Marie*; *Nagyboldogasszony, Nagyasszony*)— 15 august («Sîntămăria mare», «Adormirea Maicii domnului », în calendarul ortodox).

Athanasii — 2 mai. (ca şi în calendarul or odox).

Audivit Dominus — vinerea după duminica *Esto mihi*.

Auffahrtstag, Aufertstag, vezi *Ascensio Domini*.

Augustini ep. conf. — 28 august. *Translatio* — 11 octombrie.

Aviti — 17 iunie.

B

Bacchanalia (= *Carnisprivium*) — marţea după *Esto mihi*.

Barbare virg. — 4 decembrie (ca şi în calendarul ortodox)

Barnabe ap. — 11 iunie. (în calendarul ortodox Varvara, la aceeaşi dată).

Bartholomei ap. — 24 august. (în calendarul ortodox Vartolomei, la 25 august).

Basilidis cum sociis — 12 iunie.

Basilii — 14 iunie.

Benachten (= *Weinachten*) (= *Nativitas Domini*) — 25 decembrie (saşii din Transilvania, mijlocul secolului al XVI-lea).

Benedicta (*Dominica*), vezi *Trinitatis*.

Benedicti conf. abbatis — 21 martie. (*Translatio*) — 11 iulie.

Benedicti, Isaac et sociorum (= *Quinque fratrum*) — 12 noiembrie.

Berchgang Marie (= *Visitatio M.*) — 2 iulie.

Berchtentag (= *Epiphaniarum*)—6 ianuarie.

Bereczk (= *Brictii*) — 13 noiembrie.

Bernardi abbatis — 17 martie (din a doua jumătate a secolului al XV-lea) sau 21 august (Ungaria) — 20 august (Europa apuseană).

Bibiane — 2 decembrie.

Blasii ep. — 3 februarie.
Boldogasszony beavatása (= *bemutatása*) (= *Presentatio Marie*) — 21 noiembrie.
Boldogasszony fogantatása (= *Conceptio Marie*) — 8 decembrie.
Boldogasszony hava — « luna Maicii domnului » (ianuarie).
Bonifacii ep. — 5 iunie.
Bonifacii mart. — 14 mai.
Böjtelö hava — « luna începutului postului » (februarie).
Böjtelö kedd — « marţea dinainte de post », vezi *Carnisprivium*.
Böjtfö szerda — « miercurea de la începutul postului », vezi *Dies Cinerum*.
Bötjfö vasárnap — « duminica de la începutul postului », vezi *Invocavit*.
Böjtközép — « mijlocul postului », vezi *Quadragesima media*.
Böjtmás hava — « luna a doua din post » (martie).
Brictii (= *Bricii*) *ep.* — 13 noiembrie.
Brigide virg. — 1 februarie.

C

Calixti (Callisti) pape — 14 octombrie.
Candele (= *Purificatio Marie)* — 2 febr.
Candelmess (= *Purificatio Marie)* — 2 febr.
Canite tuba — a patra duminică din advent.
Cantate (Domino) — a patra duminică după paşti.
Caput calendarum — prima zi a lunii.
Caput jejunii, vezi *Dies Cinerum*.
Caput quadragesime, vezi *Dies Cinerum*.
Carnisbrevium, vezi *Carnisprivium*.
Carnisprivium (= *Carnisbrevium*, *Carnisprevium*, *Dimissio carnium*, *Bacchanalia*, *Faschantag*, *fasching*, *fassang*; *Böjtelö kedd*, *Húshagyó k.)* — de obicei marţea după *Esto mihi* (lăsatul secului de carne; uneori răstimpul din joia dinainte pînă marţea după duminica *Esto mihi* sau chiar această duminică) — vezi *Dominica Carnisprivii*.
Cassiani ep. (Sabionen.) — 13 august.
Catharine (= *Katharine*, *Kathreintag) virg.* — 25 noiembrie (ca şi în calendarul ortodox).
Cathedra (= *Kathedra*, *ad cathedram*, *Petri cathedrati*, *Incathedratio Petri* (= *Üszögös—Üszögütö*, *Székes—sz. Péter*) — 22 februarie.
Cecilie — 22 noiembrie (ca şi în calendarul ortodox).
Cecus natus — miercurea după *Letare*.
Celestini pape — 6 aprilie.
Cena Domini — joia (mare) înainte de paşti (« cina cea de taină », în calendarul ortodox).
Charfreitag, vezi *Parasceve*.
Charitas Dei — sîmbăta după rusalii.
Christabend — 24 decembrie (ajunul crăciunului).
Christine (= *Cristine)* — 24 iulie (ca şi în calendarul ortodox).
Christophori mart. — 25 iulie (în secolul al XV-lea, strămutat adeseori, mai ales pe 27 iulie).
Christabend (= Christabend, *Krystabend)* — ajunul crăciunului (24 decembrie).
Christtag — 25 decembrie (crăciunul).
Chrysogoni — 24 noiembrie.
Cinerum dies (= *Caput jejunii*, *c. quadragesime*; *Aschtag*, *Aschermittwoch*, *Eshtag*; *Böjtfö szerda*, *Hamvazó sg.)* — miercurea înainte de duminica *Invocavit*.
Cipriani et Justine — 26 septembrie.
Circumcisio Domini (= *Úrnak környülmetélkedése)* — 1 ianuarie (« Tăierea împrejur », calendarul ortodox).
Circumdederunt me, vezi *Septuagesima*.
Cirilli mart. — 9 iulie.
Cirilli et Methodi — 9 martie.
Clare virg. — 12 august.
Clementis pape — 23 noiembrie.
Cleophe — 25 septembrie (Cavalerii teutoni, ioaniţi etc., Germania nordică, Franţa sudică, Ungaria).
Cleti pape — 26 aprilie.
Colomani mart. — 13 octombrie (Salzburg Austria; Ungaria).
Columbani abbatis — 21 noiembrie.
Commemoratio animarum (= *Defunctorum comm*; *Omnium defunctorum*; *Hallotak napja*) — 2 noiembrie.
Commemoratio Marie — nesigură, probabil 14 decembrie (Ungaria); 13 sau

23 septembrie *(Comm. assumptionis M.)*; 18 decembrie *(Comm. annunciationis M.)* ori chiar alte date (Europa apuseană).

Commemoratio Pauli ap. —30 iunie.

Compassio Marie —vinerea după *Judica* (de la 1727); mai înainte la date deosebite în legătură cu sărbătorile mobile sau la date fixe în iulie.

Conceptio Marie (— *Sanctificatio Marie*; *Frauentag im winter, als sie empfangen ward*; *Boldogasszony foganptatàsa*) — 8 decembrie (« Zămislirea maicii domnului », în calendarul ortodox 9 decembrie).

Concussio (= *Contusio*) *ovorum* — lunea după *Quasi modo* (Ungaria).

Conductus pasche; *c. pentecostes* — duminica după paşti; duminica după rusalii; uneori răstimpul dintre zisele sărbători şi duminicile următoare (Polonia; Ungaria)

Conversio Pauli ap. (= *Paulstag*; *Pál fordulàsa P. fordulaja*) —25 ianuarie.

Corporis Christi (Xpi, Domini) (= *Eucaristia*, *Fronleichnamstag*, *Leichanamàstag*, *Gotsleichmess*, *Gotsleichnam*, *Heilige Leichmesstag*, *Herrgottstag*; *Urnapja)* — joia după duminica *Trinitatis*.

Cosme et Damiani — 27 septembrie.

Crispini (et Crispiani) mart.—25 octombrie.

Cristine (= Christine) — 24 iulie (ca şi în calendarul ortodox).

Crucifixionis Domini, vezi *Parasceve*.

Crucis exaltatio (=*Ex. Crucis)* — 14 septembrie.

Crucis festum (dies), fără altă determinare, dată nesigură — 3 mai sau 14 septembrie.

Crucis inventio (= *Inv. Crucis)* — 3 mai.

Cum clamarem — a unsprezecea duminică după rusalii.

Cum sanctificatus fuero — miercurea după *Letare*.

Cyriaci mart. (cum sociis) — 8 august.

Cyriaci (et Mauri ep. Quinquecclesien. mart.) — 1 decembrie (Ungaria)

D

Damasi pape — 11 decembrie.

Da pacem Domine — a nouăsprezecea duminică după rusalii.

Davidis regis — 30 decembrie.

Decem milium martyrum (= *Achacii cum sociis*; *Tizezer vitéz*) — 22 iunie.

Decollatio Johannis baptiste (= *János fövétele)* — 29 august (« Tăierea capului sf. Ioan Botezătorul », în calendarul ortodox).

Defunctorum commemoratio (= *Comm. animarum)* — 2 noiembrie.

Demetrii mart. — 26 octombrie (Ungaria, ca şi în calendarul ortodox); 8 octombrie (Europa apuseană).

De necessitatibus — vinerea după *Invocavit*.

Depositio Emerici ducis — 2 septembrie (Ungaria).

Depositio Ladislai regis — 29 iulie (Ungaria).

Depositio Marie (= *Assumptio M.*) — 15 august.

Depositio Stephani regis — 20 august (Ungaria).

Desiderii ep. — 11 februarie.

Desponsatio Marie — 23 ianuarie.

Deus cum egredieris — miercurea după rusalii.

Deus in adiutorium — a treisprezecea duminică după rusalii.

Deus in loco sancto — a douăsprezecea duminică după rusalii.

Deus omnium exauditor — a treia duminică după rusalii.

Dicit Dominus — a douăzecişipatra duminică după rusalii. (In anii cînd mai sînt şi alte duminici înainte de advent, acestea poartă acelaşi nume, distincţia făcîndu-se uneori prin numerotarea lor: *primum*, *secundum*, *tertium* etc.).

Dies animarum, vezi *Anim. dies*.

Dies apostolorum (= *Ap. dies)* — 29 iunie.

Dies bacchnales[1] — perioada carnavalului care se încheie de obicei cu marţea după *Esto mihi*, vezi şi *Bacchanalia*.

Dies Cinerum, vezi *Cinerum dies*.

---

[1] Gyulafi Lestár, în *Mon. Hung. Hist.*, s. II, Scriptores, Budapesta, p. 16 (însemnare din 1584).

Dies concussionis ovorum, vezi *Concussio ovorum.*
Dies omnium apostolorum (= Divisio Ap.) — 15 iulie.
Dies palmarum, vezi *Ramis palmarum.*
Dies stren<n>arum — ziua de anul nou.
Dignus es Domine, vezi *Misericordia Domini.*
Dimissio apostolorum (= Divisio Ap.) — 15 iulie.
Dimissio carnium, vezi *Carnisprivium.*
Dionysii ep. (Corinthiorum) — 8 aprilie.
Dionysii (et sociorum; Rustici et Eleutheri) mart. (uneori *conf.*) — 9 octombrie [1].
Divisio (= Dimissio) apostolorum (Dies — festum — omnium ap., Duodecim ap.; zwelfbotentag; Tizenk ét apostol napja) — 15 iulie.
Djumadi ul-ahîr (= Dsemâdi el accher, Zummasilahir) — a şasea lună a calendarului otoman.
Djumadi ul-evvel (Dsemâdi el awwel) — a cincea lună a calendarului otoman.
Domine in tua (misericordia) — a doua (uneori prima) duminică după rusalii (în cazul din urmă coincide cu salii *Trinitatis)* [2].
Domine ne longe (facias), vezi *Ramis palmarum.*
Dominica Adventus — cele patru duminici ale adventului înainte de crăciun (dacă nu se specifică numărul lor, se înţelege de obicei prima duminică).
Dominica benedicta, vezi *Trinitatis.*
Dominica carnisprivii (= Esto mihi).
Dominica de passione, vezi *Judica.*
Dominica (=festum) rogationum (= Rogate, Vocem jucunditatis) — a cincea duminică după paşti.
Dominica <H>ierusalem, vezi *Letare.*
Dominica Hosanna, vezi *Ramis palmarum.*
Dominica in albis, vezi *Quasi modo.*
Dominica in capite jejunii, vezi *Invocavit.*
Dominica Miserere, vezi *Miserere.*
Dominica Misericordie (Misericordias), vezi *Misericordia Domini.*
Dominica nigra, vezi *Judica.*
Dominica Pasche, duminica paştilor.
Dominica passionis, vezi *Judica.*
Dominica Pentecostes — duminica rusaliilor.
Dominica quadragesime, vezi *Invocavit.*
Dominica quadragesime medie, vezi *Letare.*
Dominica quinquagesime, vezi *Esto mihi.*
Dominica Ramis palmarum — vezi *Ramis palmarum.*
Dominica resurrectionis (= Pasche) — duminica paştilor.
Dominica septuagesime, vezi *Septuagesima.*
Dominica sexagesime, vezi *Sexagesima.*
Dominica Trinitatis, vezi *Trinitatis.*
Dominici conf. — 5 august. *Translatio* — 24 mai.
Dominus fortitudo — a şaptea duminică după rusalii.
Dominus illuminatio mea — a cincea duminică după rusalii.
Domni (= Dompni) ep. — 7 mai. *Translatio* — 29 iulie (Spalato-Dalmaţia).
Donati ep. — 7 august.
Dornstag (= Donnerstag) — joi.
Dorothee virg. — 6 februarie.
Dreifaltigkeitssonntag, vezi *Trinitatis.*
Dreikönikstag (= Epiphaniarum) — 6 ian.
Dsemâdi el accher, vezi *Djumadi ul-ahîr.*
Dsemâdi el awwel, vezi *Djumadi ul-evvel.*
Dsül hedje, vezi *Zi'l-hidjge.*
Dsül kade, vezi *Zi'l ca'de.*
Dum clamarem — a unsprezecea duminică după rusalii.
Dum medium (silentium) — prima duminică după crăciun, dacă acesta cade la 29 sau 30 decembrie; de asemenea şi a doua duminică, dacă aceasta cade la 5 ianuarie.
Duodecim (= Divisio) apostolorum — 15 iulie.

[1] Beke *(Erdélyi kápt.*, p. 97, nr. 464) publică regestul unui document emis de capitlul din Alba Iulia: *feria [''] quarta prox. ante fesum b. Dionysii et Valent. m. 1525* [4 oct.]. Asocierea numelui acestor doi sfinţi n-am întîlnit-o în altă parte. Oare e o confuzie cu *Valerii et Dionysii mart.*, comemoraţi numai la Milano, la 9 iunie (Grotefend, *Zeitrechnung*, II_2, p. 179)?
[2] Asupra uzului ei variat înainte de secolul XV—XVI, vezi mai sus, p. 87.

E

Ebenweichtag (= *Ebenweinachttag*) — ziua de anul nou.

Ecce Deus adiuvat — a zecea duminică după rusalii.

Egidii abbatis conf. — 1 septembrie.

Ego sum pastor bonus — a doua duminică după paşti.

Elene regine, vezi *Helene*.

Eleonore — 21 februarie (?).

Elie proph. — 20 iulie (Ungaria, ca şi în calendarul ortodox).

Eligii ep. — 1 decembrie. *Translatio* — 25 iunie.

Elisabeth vidue (regine)[1] — 19 noiembrie.

Elisei proph. — 14 iunie (ca şi în calendarul ortodox).

Emerici (= *Henrici*) *ducis* (*translatio*) — 5 noiembrie (Ungaria). *Depositio* — 2 septembrie (Ungaria).

Emmerami abbatis (ep.) — 22 septembrie.

Emrih (= *E. kiral*[*l*], *Imre*, *Henrici ducis*) — 5 noiembrie.

Epiphaniarum (*Epiphanie Domini*) (= *Adoratio regum*, *Magorum trium*, *Regum trium*, *Theophania*; *Dreikönigstag*, *Berchtentag*, *Perchtag*; *Ũr jelenése*, *Vizkereszt*) — 6 ianuarie («bobotează», în calendarul ortodox.)

Epiphanie Domini, vezi *Epiphaniarum D.*

Erasmi ep. — 3 iunie.

Erhardi ep. conf. — 8 ianuarie.

Eritag, *er* (*i*) *chtag* (=*irchtag*). *ertag*— mart.

Esaie proph. — 6 iulie.

Eschtag, vezi *Dies Cinerum*.

Esto (= *Adesto*) *mihi* (= *Dominica carnisprivii*, *Dom. quinquagesime*, *Quinquagesima*; *Húshagyó vasárnap*) — a şaptea duminică înainte de paşti.

Eucharistia, vezi *Corporis Christi*.

Eulalie — 12 februarie.

Euphemie — 16 septembrie (ca şi calendarul ortodox.

Eusebii conf. — 14 august.

Exaltatio crucis (= Kreuztag der erhebung; Kereszt felmagasztalása — 14 septembrie) «înălţarea sf. cruci» în calendarul ortodox).

Exaudi (Domine) — a şasea duminică după paşti.

Exsultate Deo — miercurea după *Exaltatio crucis*.

Exsurge, vezi *Sexagesima*.

Ezechielis proph. — 10 aprilie.

Eztenkedd, vezi *quindena*.

Ezten-nap, vezi *octava*.

F

Fabiani et Sebastiani — 20 ianuarie.

Factus est Dominus — a treia duminică după rusalii.

Faistag, *faisten* — rusalii (saşii din Transilvania, mijl. secolului al XVI-lea).

Faschantag, *fasching*, *fassang*, (= *Carnisprivium*) — marţea după *Esto mihi*.

Fasten, vezi *Quadragesima*.

Faur (= *luna lui F.*) — februarie[2].

Faust(in)i ep. mart. — 3 sau 5 octombrie (Ungaria).

Faustini et Jovite mart. — 15 februarie.

Fehér vasárnap, vezi *Duminica in albis*.

Fekete vasárnap, vezi *Judica*.

Felicis (in Pincis) — 14 ianuarie.

Felicis et Adaucti (Aucti) — 30 august. (cf. calendarul ortodox).

Feria quarta nuptiarum post octavam Epiphaniarum — miercurea după octava bobotezei (Transilvania, începutul secolului al XVI-lea)[3].

Feria secunda jurata (= *Geschworener montag*; *homo vetus*) lunea după *Epiphaniarum* (ziua depunerii jurămîntului de slujbaşii nou aleşi la saşii din

---

[1] Zisă impropriu «regină», în realitate fiica lui Andrei al II-lea, regele Ungariei, văduva lui Ludovic, landgravul Turingiei. Ea n-a fost nici «martiră», cum o califică documentul din 29 noiembrie 1401. *Teleki*, I. p. 282).

[2] Doc. 4 februarie 1592 (sau 1593), Hurmuzaki-Iorga, XV_1, p. 711.

[3] Doc. 13 <corect: 20> ianuarie 1507, Hurmuzaki-Iorga, XV_1, p. 175. E vorba de o zi din perioada duminicilor situate între bobotează şi Septuagesima, perioadă preferată a căsătoriilor, de unde şi denumirea *menyegzös vasárnapok*, Cf. Velledits Lajos. în «Magyar Nyelv», VIII (1912), p. 207.

Transilvania, prilej de petreceri populare) [1].

Festum apostolorum (= Ap. dies) — 29 iunie.

Festum Christi (= Nativitas Domini) — 25 decembrie.

Festum lanceae et clavorum (= Speerfreitag) — — vinerea după *Quasi modo.*

Festum omnium apostolorum (= Divisio Ap.) — 15 iulie.

Festum paschatis (= pascha) — paşti.

Feyngsten (= Pentecoste) — rusalii (Saşii din Transilvania, mijlocul secolului al XVI-lea).

Fidis virg. mart. — 6 octombrie.

Ffinxtin (= Pentecoste) — rusalii (Saşii din Transilvania, începutul secolului al XVI-lea).

Findung des heiligen kreuzes (= inventio crucis) — 3 mai.

Firmini ep. — 25 septembrie.

Floriani mart. (= Fluristag) — 4 mai.

Fluristag (= Floriani) — 4 mai

Fortunati — 26 februarie.

Francisci conf. — 4 octombrie. *Translatio* — 25 mai.

Fratrum septem (= Alexandri mart.) 10 iulie.

Frauentag (fără altă determinare) — 15 august. În documentele scrise în nemţeşte dacă indică alte sărbători ale Mariei, figurează cu precizarea corespunzătoare, făcută uneori în latineşte (de ex. *Frauentag aassumptionis*).

Frauentag candelmess (= lichtmess, kerz weih), vezi *Purificatio Marie* — 2 februarie.

Frauentag der geburt (= der cleyne, ze herbste), vezi *Nativitas Marie* — 8 septembrie.

Frauentag der schiedung (= in der erne, der wurzweihe), vezi *Ascensio Marie* — 15 august.

Frauentag des berchgangs (= der heimsuchung, vor der erne, vezi *visitatio Marie* — 2 iulie.

Frauentag im winter (= als sie empfangen ward) vezi *Conceptio Marie* — 8 decembrie.

[1] Grotefend, *Zeitrechnung*, I, p. 74. Uneori şi zilele următoare sînt desemnate ca *feria tertia jurata = geschworener dienstag*; *f. quarta j.* Cf. *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, III, 1896, p. 538-540.

Frauentag schneefeier (= Nivis Marie) — 5 august.

Fronfasten vezi *Quatuor tempora.*

Fronleichnamstag (= der heilige leichnamstag), vezi *Corporis Christi.*

G

Galli abbatis conf. - 16 octombrie.

Galli ep. Árvern. — 1 iulie.

Gaudete (in Domino) — a treia duminică din advent.

Gellért (= Gerardi) — 24 septembrie.

Geminorum — 17 ianuarie.

Genesii mart. — 25 august.

Georgii (militis et) mart. (= Jorgii; Jorgentag, Jurgentag) — 24 aprilie (Ungaria, Italia nordică); 23 aprilie (Europa apuseană şi răsăriteană, precum şi în ţinuturile locuite de germani în Ungaria, inclusiv saşii din Transilvania).

Gerardi ep. Cenad et mart. — 24 septembrie (Ungaria); *Translatio* — 24 februarie (Ungaria); 23 februarie (Veneţia).

Germani ep. (Autissidoren.) — 31 iulie.

Germani ep. conf. — 27 aprilie (Croaţia).

Gertrudis (= Jertrudis) virg. — 17 martie.

Gervasii et Protasii — 19 iunie.

Geschworener montag, vezi *Feria sec. jurata.*

Gilgentag (= Girgentag, Gillisdach, Egidii) — 1 septembrie.

Godehardi (= Gothardi) — 5 mai.

Gordiani et Epimachi — 10 mai.

Gothardi (= Godehardi) — 5 mai.

Gotsgeburt (= Nativitas Domini) — 25 decembrie.

Gotsleichmess, Gotsleichnam, vezi *Corporis Christi.*

Gregorii pape — 12 martie.

Gründonnerstag (= Antlass) — joia (mare) înainte de paşti.

Gyertyaszentelő boldogasszony (= Purificatio Marie) — «sărbătoarea maicii domnului din timpul sfinţirii luminărilor» (2 februarie).

Gyümölcsoltó boldogasszony (= Anunnciatio Marie) — «Sărbătoarea maicii domnului din timpul altoirii pomilor» (25 martie).

H

Hal<b>fasten, vezi *Quadragesima media.*

Hallotak napja (= Defunctorum commemoratio) — 2 noiembrie.

Hamvazó szerda, vezi *Cinerum dies.*

Havas (= havi) boldogasszony (= Nivis Marie) — 5 august.

Hebdomada maior — săptămîna <mare> înainte de paşti.

Hedvigis vidue — 15 octombrie.

Heilige leichmesstag, vezi *Corporis Christi.*

Heimsuchung Marie (Visitatio M. —2 iulie.

Helene (= Elene) regine — 22 mai (Ungaria; la Pécs: 15 apr., ca şi în unele părţi ale Germanie) în Europa apuseană uneori şi la 7 sau sau 8 februarie, 21 mai, 18 august etc.); 21 mai («Sf.-ţii împăraţi Constantin şi Elena», calendarul ortodox).

Henrici (= Emerici) ducis — 5 noiembrie.

Henrici imperatoris — 13 iulie.

Herrgottstag, vezi *Corporis Christi.*

Hét atyafi (= Alexandri mart.) — 10 iulie.

<H>ieronymi conf. doctoris — 30 septembrie.

Hilarii ep. — 13 ianuarie.

Himmelfahrt Chrisi, vezi *Ascensio Domini.*

Himmelfahrt Marie (= Assumptio Marie) — 15 august.

Hip<p>oliti (et soc.) — 13 august.

Homo vetus (= Geschworenermontag) — lunea după *Epiphaniarum* (Braşov, 1507, 1152.)

Horn, Hornung — februarie.

Húshagyó kedd, « Marţea lăsatului secului de carne » — vezi *Carnisprivium.*

Húshagyó vasárnap — « duminica lăsatului secului de carne », vezi *Esto mihi.*

I

Ieronymi (= Hieronymi) conf. doctoris — 30 septembrie.

Ignatii ep. — 1 februarie; 17 decembrie (şi ca *translatio*)

Ihonis, vezi *Johannis.*

Incarnatio Domini — 25 decembrie (*=Nativitas D.*) sau 25 martie *(Annunciatio Marie)*, după stilul cronologic.

Incathedratio (= Cathedra) Petri — 22 februarie.

Inclina Domine — a şaisprezecea duminică după rusalii.

Indictio (*indiction*) [1].

In excelso — prima duminică după *Epiphaniarum* (6 ianuarie).

Innocent<i>um (martyrum) (=Aller kindlein tag; Apró szentek — 28 decembrie.

Intevallum (minus), răstimpul de la 25 decembrie de obicei pînă la *Invocavit* [2].

Intret oratio — sîmbăţa din *Quatuor temporar* de după *Invocavit.*

Inventio crucis (= Kreuztag der erfindung, Findung des heiligen Kreuzes; (Kereszt feltalálása) — 3 mai

Inventio dextre Stephani regis — 30 mai. (Ungari)

Inventio Stephani protomart. (= Stephanstag als er funden war) — 3 august.

Invoca (Sibiu, 1480), vezi *Invocavit.*

Invocavit (= Invoca, Dominica quadragesime, Dom.in capite jejunii; Böjtfő vasärnap) — a şasea duminica înainte de paşti.

In voluntate tua — a douăzeci şi doua duminică după rusalii.

Irchtag (= Eritag) — marţi.

Irenei et Abundi — 26 august.

Iván (szent) (= Johannis) — 24 iunie.

J

Jacobi. ap. (Maioris, messis tempore) — 25 iunie.

János fövétele (= Decollatio Johannis baptiste) — 29 august.

János napja (= Johannis) — 24 iunie.

János olajban fözése (Johannis in dolio, in olio), vezi *Johannis ante portam Latinam.*

Januarii ep. — 19 octombrie.

Jarsabend — ajunul anului nou (31 decemb.).

Jarstag — anul nou.

Jejunium (fără altă determinare), vezi *Quadragesima.*

Jertrudis Gertrudis — 17 martie.

Johannis (fără altă determinare) *(= Johan-*

---

[1] Vezi mai sus, p. 69 urm.

[2] Uneori însă e răstimpul pînă la *Esto mihi.* De exemplu: *dominica ultima intervalli, videlicet Carnisprivii* (doc. 28 apr. <corect:, 7 martie> 1546, Hurmuzaki-Iorga, XV_1, p. 448-449).

nstag; *Szent Iván* — de obicei 24 iunie [1].

Johannis ante portam Latinam (= Johanstag vorm guldenn Thor; *Johannis in dolio, in olio*; *János olajban főzése)* — 6 mai.

Johannis ap. ev. — 27 decembrie.

Johannis baptiste decollatio — 29 august.

Johannis baptiste (nativitas) (=Keresztelö szent János) — 24 iunie.

Johannis et Pauli mart. — 26 iunie.

Johannstag vorm guldenn Thor (= Johannis ante portam Latinam) — 6 mai.

Jorgentag, Jurgentag, Jorgii (= Georgii) — 23 aprilie.

Josephi — 19 martie.

Jubilate — a treia duminică după paşti.

Judica (me Deus, j. me Domine) (= Dominica de passione, Dominica passionis, Passio Domini, Dom. nigra; *Fekete vasárnap, Siket vas.)* —a doua duminică înainte de paşti.

Juliane virg. — 16 februarie.

Juliani mart. — 8 februarie (Ungaria); în Europa apuseană la diferite date, între 13—27 februarie.

Justus est Domine — a optsprezecea duminică după rusalii.

K

Kadragesima, vezi *Quadragesima*.

Kántorbjöj, vezi *Quatuor tempora*.

Karácsony hava — « luna crăciunului » (decembrie).

Karfreitag, vezi *Parasceve*.

Kathedra (= Cathedra) Petri — 22 februarie.

Kathreintag (= *Catherine*) — 25 noiembrie.

Katherine (= *Catharine*) *virg.* — 25 noiembrie.

Kereszt felmagasztalása (= *Exaltatio crucis*) — 14 septembrie.

Kereszt feltalálása (= *Inventio crucis*) — 3 mai.

Keresztelö szent János (= *Johannis Baptiste*) — 24 iunie.

Keresztjáró (= *Kérö napok)*, vezi *Rogationum dies*.

Kiliani (*et sociorum*) — 8 iulie.

Kirini (= *Quirini*) *mart.* — 30 aprilie.

Kisasszony hava — « luna Sîntămăriei mici » (august).

Kisasszony napja (= *Nativitas Marie*) — « ziua Sîntămăriei mici », în calendarul ortodox (8 septembrie).

Kiskarácsony — « crăciunul mic » (1 ianuarie).

Kolozs szüz (= *Scholastice virg.*) — 10 februarie.

Kottemper, vezi *Quatuor tempora*.

Kreuztag (fără altă determinare) de obicei — 14 septembrie, uneori 3 mai, vezi *Crucis festum*.

Kreuztag der Erfindung (= *Inventio crucis*) — 3 mai.

Kreuztag der erhebung (= *Exaltatio crucis*) — 14 septembrie.

Krystabend (= *Cristabend*) — 24 decembrie.

L

Ladislai (= *Wladislai*) *et regis conf.* (*elevatio*) — 27 iunie (Ungaria, Polonia); *Depositio* — 29 iulie (Ungaria).

Lamberti ep. (=Lompért) —17 septembrie.

Laurentii mart. — 10 august (ca şi în calendarul ortodox).

Lazari ep. — 17 decembrie.

Leandri — 27 februarie.

Leichnamstag, vezi *Corporis Christi*.

Leonardi abbatis — 6 noiembrie.

Leonis pape — 28 iunie.

Letare (= Dominica Hierusalem, Dom. Quadragesime medie) — a treia duminică înainte de paşti.

Letetur cor (querentium) — vinerea după *Exaltatio crucis*.

Liborii — 23 iulie.

Lichtmess, lichtweih (= Purificatio Marie) — 2 februarie.

Lompért (= Lamberti) — 17 septembrie.

Longini — 15 martie.

Luce ev. — 18 octombrie.

Lucie virg. — 13 decembrie (ca şi în calendarul ortodox).

Lucii pape (episcopi) mart. — 4 martie.

Ludovici ep. — 19 august.

M

Macarii conf. — 23 ianuarie.

Magdalene (= Marie Magdalene) — 22 iulie.

[1] Uneori 27 decembrie *(= Johannis ap. ev.)* cf. doc. 27 dec. 1422 (după context), *Károlyi*, II, p. 71.

Maglorii ep. — 24 octombrie (Franţa nordică, Ungaria).
Magorum trium (= Epiphaniarum) — 6 ianuarie.
Marcelli pape — 16 ianuarie.
Marci ev. ap. — 25 aprilie (ca şi în calendarul ortodox).
Marci pape — 7 octombrie.
Marci et Marcelliani (Marcellini, Marcelli) — 18 iunie.
Margaretha virg. — 13 iulie (Ungaria, Polonia, Moldova; în alte ţări la diferite date, între 5—20 iulie.
Marie candelarum (= Purificatio Marie) — 2 februarie.
Marie de nive (ad nives), (= Nivis Marie) — 5 august.
Marie Magdalene (= Magdalene) — 22 iulie (ca şi în calendarul ortodox).
Marie nativitas — Nat. Maria 8 septembrie.
Marie virginis (festum) — de obicei 8 septembrie; uneori 15 august, 25 martie sau chiar 2 februarie, 2 iulie, 8 dec. etc.
Marthe — 27 iulie.
Martini ep. (= Martinstag), Merten) — 11 noiembrie. *Translatio* — 4 iulie.
Martinstag (= Martini) — 11 noiembrie.
Martyrum decem milium (= Achacii cum soc.) — 22 iunie.
Mat<t>hei ep. ev. — 21 septembrie.
Mat<t>hie ap. — 24 februarie. În anii bisecţi — 25 februarie *(Mátyás ugrása* — « Saltul lui Matia »).
Mátyás ugrása — « Saltul lui Matia » (25 februarie) — vezi *Matthie.*
Mauri abbatis — 15 ianuarie.
Mauri ep. — 1 decembrie.
Mauritii (et sociorum) — 22 septembrie.
Maximini — 29 mai.
Mechlin (= Michaelis) — 29 septembrie.
Medardi ep. — 8 iunie.
Mediante mense — a cincisprezecea zi din lună (în februarie a patrusprezecea).
Medium jejunium (Sibiu, 1480, 1485), vezi *Quadragesime media.*
Medium quadragesime (dies), XLme, vezi *Quadragesima media.*
Memento nostri — a patra duminică din advent.
Montag (= Montag) — luni.
Menyegzős vasárnapok — « duminicile nunţilor » (între *Epiphaniarum* şi *Septuagesime).*
Merten (= Martini) — 11 noiembrie.
Michaelis archangeli (= Mechlin Michlstag) — 29 septembrie. *Adventus (= Apparitio)* — 8 mai.
Michlstag (= Michaelis) — 29 septembrie.
Mindenszentek (= Omnium Sanctorum) — 1 noiembrie.
Mindszent hava — « luna tuturor sfinţilor » (octombrie).
Miserere (mei) — a şaptesprezecea duminică după rusalii.
Misericordia(s) Domini (= Dignus es Domine, Dominica Misericordie) — a doua duminică după paşti.
Mittach — miercuri.
Mittervasten, vezi *Quadragesima media.*
Mittfasten, vezi *Quadragesima media.*
Mittichen — miercuri.
Muharrem — prima lună a calendarului otoman.

N

Naboris (et Felicis) — 12 iulie.
Nagyasszony (= Assumptio Marie) — 15 august.
Nagyboldogasszony (= Assumptio Marie) — 15 august.
Nagyböjt, vezi *Quadragesima.*
Nagykarácsony (= Nativitas Domini) — « Crăciunul mare » (25 decembrie).
Nagypéntek, — vezi *Parasceve.*
Narcisci ep. — 29 octombrie.
Natalis (= Nativitas Domini), — 25 decembrie.
Nativitas (= Natalis Domini, N. Christi, festum Ch, Incarnatio Domni, Verbum Incarnatum; Benachten Gotsgeburt; Nagykaracsony) — 25 decembrie.
Nativitas Johannis baptiste (= Johannis) — 24 iunie («Naşterea sf. Ioan botezătorul», «Sînziene» în calendarul ortodox).
Nativitas Marie (=Frauentag der geburt, der cleyne, ze herbste; Kisasszony napja) — 8 septembrie («Sîntămăria

mică»; «Naşterea maicii domnului» în calendarul ortodox).

Nerei et Achillei (et Pancratii) mart.—12 mai.

Nicodemi (=Nicomedis) Nic. ecclesie dedicatio), — 1 iunie uneori 15 septembrie.

Nicolai ep. conf. — 6 decembrie, (ca şi calendarul ortodox) *Translatio* —9 mai.

Nicomedis (=Nicodemi) — 1 iunie, uneori 15 septembrie.

Nivis Marie (=Marie de nive, ad nives; Frauentag schneefeier; Havi-havas-boldogasszony) — 5 august.

Norberti — 6 iunie.

Numeriani — 5 iulie.

O

Oblatio Marie (=Presentatio M.) — 21 noiembrie.

Octava (=ezten-nap) — a opta zi după o sărbătoare, cuprinzîndu-se în calcul şi ziua sărbătorii (uneori se referă la întreaga săptămînă care urmează după o sărbătoare).

Oculi (mei) — a patra duminică înainte de paşti.

Offertstag, vezi *Ascensio Domini.*

Omnes gentes —a opta duminică după rusalii.

Omnia qua fecisti — a douăzecişiuna duminică după rusalii.

Omnis terra — a doua duminică după *Epiphaniarum.*

Omnium defunctorum (=Comm. animarum) — 2 noiembrie.

Omnium sanctorum (=Aller heiligen tag; Mindenszentek) — 1 noiembrie.[1]

Ordinatio — alegere sau încoronare încă din timpul vieţii suveranului precedent.

Osvaldi regis — 5 august.

Othmari — 16 noiembrie.

Ottonis ep. — 30 septembrie.

P

Pál fordulatja (=P. fordulása; Conversio Pauli ap.) — 25 ianuarie.

Palmabent — ajunul (sîmbăta premergătoare) sărbătorii *Ramis palmarum.*

Palmarum, vezi *Ramis palmarum.*

[1] A nu se confunda cu «toţi sfinţii» din calendarul ortodox: întîia duminică după rusalii.

Palmsonntag, palmostern, palmtag, vezi *Ramis palmarum.*

Pancratii mart. — 12 mai.

Pantaleonis — 28 iulie.

Parasceve (=Crucifixionis Domini; Char-Kar-freitag; Nagypéntek); vinerea <mare> înainte de paşti (a n-o confunda cu sf. Paraschiva sau vinerea mare din calendarul ortodox) — 14 octombrie.

Pascha (=Resurrectio Domini, festum pascatis), Vasteren) — paşti.

Passio Domini, vezi *Judica.*

Passio Petri et Pauli ap. (=Petri. et Pauli ap.) — 29 iulie.

Pastor bonus (=Ego sum. p.b.) — a doua duminică după paşti.

Pauli ap. (=Conversio; Paulstag; Paulsbekehrung; Pál fordulása, P. fordulaja) — 25 ianuarie. *Comemmoratio* — 30 iunie.

Pauli (primi) (h)eremite — 10 ianuarie.

Paulini ap. (Treveren.) — 31 august.

Paulstag Paulsbekehrung (= Pauli ap. conversio) — 25 ianuarie.

Pedilavium — joia (mare) înainte de paşti.

Pelagii mart. — 28 august.

Pent<h>ecoste> (=*Spiritus Domini*), *Sp. Sancti; Faistag, Faisten, Feyngsten, ffinxtin*) — rusalii (a şapte duminică după paşti).

Perchtag (=*Epiphaniarum*) — 6 ianuarie.

Pergentini et Laurentini mart. — 3 iunie (Germania nordică, Metz-Franţa, Ungaria).

Perpeute et Felicitatis — 7 martie (6 martie, Ungaria, secolul al XVI-lea).

Pervigilia (=*vigilia*) — ajunul (ziua premergătoare) unei sărbători.

Peterstag (=*Petri ap.*). — 29 iunie. *Kettenfeier (als er gebunden war)* (=*Petri ad vincula*) — 1 august.

Petri ad cathedram (=*Cathedra P.*) — 22 februarie.

Petri advincula (= Vincula P.) — 1 august.

Petri ap. — 29 iunie, uneori 1 august (=*Ad vincula P.*).

Petri cathedrati (=*Cathedra P.*) — 22 februarie.

Petri mart. — 29 aprilie.

Petri et Pauli, ap (=*Apostolorum dies, Passio Petri et Pauli ap.*) — 29 iunie (ca şi în calendarul ortodox).

Petronelle virg. — 31 mai.

Pfincztag — joi (a nu-l confunda cu *Pfingsttag* — duminica rusaliilor).

Philippi et Jacobi ap. — 1 mai.

Polycarpi — 26 ianuarie.

Potentiane — 19 mai.

Praxaedis virg. — 21 iulie.

Presentatio Domini (= *Purificatio Marie*) — 2 februarie.

Presentatio (=*oblatio*) *Marie* (= *Boldogasszony beavatása, bemutatása*) — 21 noiembrie («Intrarea în biserică», calendarul ortodox).

Primi et Feliciani — 9 iunie.

Prisce virg. — 18 ianuarie.

Processi et Martiniani — 2 iulie.

Procopii — 4 iulie.

Profestum (= *vigilia*) — ajunul (ziua premergătoare) unei sărbători.

Prope esto Domine — vinerea din *Quatuor tempora* de după *Lucie*.

Protasi et Gervasii — 19 iunie.

Protector noster — a cincisprezecea duminică după rusalii.

Protii et Hiacinti — 11 septembrie.

Publicani et farisei — a douăsprezecea duminică după rusalii.

Purificatio Marie (= *Candele, Marie candelarum, Presentatatio Domini, Frauentag, candelmess, lichtmess, kerzweih, lichtweih*: *Gyertyaszentelö boldoasszony*) — 2 februarie («Întîmpinarea domnului», în calendarul ortodox).

Pünkösd hava — «luna rusaliilor» (mai).

Q

Quadragesima (=*Kadragesima, XL ma, Tempus quadragesimale, jejunium*; *Fasten*; *Nagyböjt, păresimi* (postul mare, de şase săptămîni, socotit de obicei de la *Cinerum dies* uneori de la *Invocavit*, pînă la paşti).

Quadragesima media (=*Medium jejunium, m. quadragesime*; *Halbfasten, Mittervasten*; *Mittfasten Böjtközp*); miercurea înainte de *Letare* (Ungaria, în secolul al XVI-lea uneori şi în Germania); în Europa apuseană (dar şi la Braşov, 1549)[1] coincide de obicei cu *Letare*. («Miezu-păresii» în calendarul ort.).

Quasi modo (*geniti*) (=*Antipascha, Dominica in albis*; *Fehér vasárnap*) — prima duminică după paşti.

Quatember, vezi *Quatuor tempora*.

Quatuor tempora (= *Angaria*; *Fronfasten, Quatember Quottemner, Quatertemp Kottemper*; *Kántorböjt*) — miercurea (uneori şi joia) vinerea şi sîmbăta după următoarele patru sărbători: *Invocavit*, rusalii (*Pentecoste*), *Exaltatio crucis* (14 septembrie; *ante festum Michaelis in Quatuortemporibus festi Michaelis*, (sau *proximo festo sancti Mathei*) şi *Lucia* (13 decembrie; *ante festum Nativitatis Domini*).

Quindena (= *eztenkedd*) — a cincisprezecea zi după o sărbătoare.

Quinquagesime, vezi *Esto mihi*.

Quinque fratrum mart. (= *Benedicti, Isaac et sociorum*) — 12 noiembrie (Gniezno Polonia, Praga — Boemia, Zagreb — Croaţia).

Quiriaci ep. (*Hierosomolitani*) *mart.* — 4 mai.

Quirici et Juliette mart. — 16 iunie.

Quirini conf. — 15 octombrie (Zagreb — Croaţia).

Quirini (= *Kirini*) *ep mart.* — 30 aprilie.

Quirini ep. (*Pannonie*) *mart.* — 4 iunie.

Quottemner, vezi *Quatuor tempora*.

R

Ramazan — a noua lună a calendarului otoman.

Ramis palmarum (= *Dies palmarum, D. olivarum, Domine ne longe facias, Dominica Hosanna, Dom* (*Ramis*) *palm., Ramorum, Pasche florum*; *Palmsonntag, Palmostern, Palmtag*; *Virágvasárnap*) — duminică înainte de paşti (floriile).

Ramorum, vezi *Ramis palmarum*.

Rebi'ul-ahir — a patra lună a calendarului otoman.

Rebi'ul-evvel — a treia lună a calendarului otoman.

---

[1] *Quellen zur Gesch. Stadt Kronst.*, III, p. 500 (după cum rezultă din succesiunea datelor).

Rechep, vezi *Regeb.*
Reddite cesari — a douăzecişipatra duminică după rusalii.
Redzeb, vezi *Regeb.*
Regeb (= Rechep, Redzeb) — a şaptea lună a calendarului otoman.
Regelö hétfö — « lunea cîntării (colindei) » după bobotează (Secuime).
Regine virg. — 7 septembrie.
Regum trium (= Epihaniarum) — 6 ianuarie.
Remigii ep. — 1 octombrie.
Reminiscere — a cincea duminică înainte de paşti; uneori miercurea după *Invocavit.*
Repleatur os meum — vinerea după rusalii.
Respice Domine — a paisprezecea duminică după rusalii.
Respice in me — a patra duminică după rusalii.
Resurrectio Domini (= Pascha) — paşti.
Rochi conf. — 16 august.
Rogate (= Dominica rogationum) — a cincea duminică după paşti.
Rogationum (Rogationis) dies (= Rogationes; Keresztjáró — kérönapok) — săptămîna după *Dominica rogationum*, dar mai ales lunea, marţea şi miercurea din această săptămînă.
Rorate celi — miercurea din *Quatuor tempora* de după *Lucie.*
Rosarum dies — 6 februarie.
Rufi — 27 august.
Rufi<ni> et Valeri<ani>i mart. — 14 iunie.

S

Sabaam, vezi *Şa'ban.*
Sabbatum in passione — sîmbăta după *Judica.*
Sabbatum sanctum (sacrum, magnum) — sîmbăta înainte de paşti.
Sabine virg, mart. — 29 august.
Sabini ep. (Canusini conf.) — 9 februarie.
Safer (= Seffer) — a doua lună a calendarului otoman.
Salus populi — a douăzecea duminică după rusalii; joia după *Oculi.*
Salutatio Marie — 18 decembrie; vinerea din *Quatuor tempora* de după *Lucie.*
Sambestag (= sambcztag, snavend) — sîmbătă.
Sanctificatio (= Conceptio) Marie — 8 decembrie
Sancti regis (Stephani) (= Depositio St. reg.) — 20 august (Ungaria).
Sanctorum omnium (= Om. sanct.) — 1 noiembrie.
Sanctus Spiritus, vezi *Sp. Domini.*
Sarlós boldogasszony (= Visitatio Marie) — « Sărbătoarea maicii domnului din timpul secerişului » (2 iulie).
Saturnini cum sociis — 29 noiembrie.
Schiedung Marie (= Assumptio M.) — 15 august.
Schneefeier (= Nivis Marie) — 5 august.
Scholastice virg. (= Kolozs szüz) — 10 februarie.
Seffer, vezi *Safer.*
Septem dormientium — 27 iulie (Franţa, Anglia, Ţările scandinave, Ungaria); în alte ţări la date diferite.
Septem fratrum (= Alexandri mart.) — 10 iulie.
Septimana Parasceve — săptămîna dinainte de paşti.
Septuagesima (= Dominica septuagesime, Circumdederunt) — a noua duminică înainte de paşti.
Servatii ep. — 13 mai.
Sextilis — august.
Severi ep. (Ravennatis) — 22 octombrie.
Severini ep. (Colonien. conf. mart.) — 23 octombrie.
Sexagesima (= Dominica sexagesime, Exsrge) — a opta duminică înainte de paşti.
Sigismundi regis (Burgundie mart.) — 2 mai.
Si iniquitates — a douăzecişitreia duminică după rusalii.
Siket vasárnap, « dum. surdă », vezi *Judica.*
Silcade, vezi *Zi'l-ca'de*
Silhitschen, vezi *Zi'l-hidjge.*
Silvestri pape — 31 decembrie.
Simeonis ep. — 18 februarie.
Simonis et Jude ap. — 28 octombrie.
Sitientes venite — sîmbăta după *Letare.*
Sixti pape (Felicissimi et Agapiti) — 6 august.
Sonnobent, snavend (=Samstag) — sîmbătă.

Sophie vidue (et filiarum) mart. (uneori *virg. mart.*) — 15 mai (Gniesno — Polonia, Brandenburg — Germania, Ungaria): în alte ţări la date diferite.

Sotheris pape — 2 aprilie (Ungaria, secolul XIV-XVI), 21 sau 23 aprilie (Ungaria, sec. XIV); 22 aprilie (ordinele călugăreşti).

Sotheris virg. — 10 februarie.

Speerfreitag (= *Festum lancee et clavorum*) — vinerea după *Quasi modo.*

Spiritus Domini (= *Sanctus Spiritus Pentecoste*) — rusalii.

Stanislai ep. (*pontif.*) *mart.* — 8 mai; începînd cu pontificatul lui Clement al VIII-lea (1592-1605) — 7 mai. *Translatio* — 27 septembrie (Polonia): 6 octombrie (Ungaria).

Stephani pape — 2 august.

Stephani protomart. (*primi mart.*) — 26 decembrie. *Inventio* — 3 august.

Stephani sancti regis et conf. (*depositio, elevatio*) — 20 august (Ungaria). *Dextre inventio* — 30 mai (Ungaria).

Stephánstag als er funden war (= *Inventio Stephani protomart.*) — 3 august.

Subenten (= *Sunbent*) 24 iunie (*Sonnenwende*) solstiţiul de vară.

Succinctio campanarum — miercurea înainte de paşti (legarea limbii clopotelor, pentru ca acestea să nu poată fi trase în restul săptămînii mari).

Surrexit pastor bonus — a doua duminică după paşti.

Susanne virg. mart. — 11 august.

Suscepimus Deus — a noua duminică după rusalii.

Suscipe Domine — a cincea duminică după paşti.

Ş

Şa'ban (= *Sabaam*) — a opta lună a calendarului otoman.

Sevval — a zecea lună a calendarului otoman.

Sz

Szekes sz. Péter (= *Cathedra Petri*) — 22 februarie.

Szent András hava — «luna sf. Andrei» (noiembrie).

Szent György hava — «luna sf. Gheorghe» (apr).

Şzentháromság vasárapja, vezi *Trinitatis.*

Szent Iván hava — «luna sf. Ioan» (iunie).

Szent Iván (= *Johannis*) — 24 iunie.

Szent Jakab hava — «luna sf. Iacob» (iulie).

Szent János (= *Iván napja*) (= *Johannis*) — 24 iunie.

Szent Kereszt feltalálása (= *Inventio crucis*) — 3 mai *Felmagasztalása* (= *Exaltatio cr.*) — 14 septembrie.

Szent Mihály hava — «luna sf. Mihail» (septembrie).

T

Tempus qudragesimale, vezi *Quadragesima.*

Theodori mart. — 9 noiembrie.

Theophania (= *Epiphaniarum*) — 6 ianuarie.

Thome ap. — 21 decembrie.

Thome (*ep.* sau *pontif. Cantuariensis mart.*) — 29 decembrie.

Tiburtii (et Valeriani) mart. — 14 aprilie.

Tiburtii mart. (et Susanne) — 11 august, adeseori 14 aprilie (prin confuzie cu *Tiburtii et sociorum*).

Timothei ep. — 24 ianuarie.

Timothei et Apollinaris — 23 august.

Tistag (*Zistag, Zinstag, Dienstag*) — marţi.

Tizenkét apostol napja (= *Divisio apostolorum*) — 15 iulie.

Tizezer vitéz (*Decem milium martyrum*) — 22 iunie.

Transfiguratio Domini (= *Ŭr szine változása*) — 6 august («Schimbarea la faţă» în calendarul ortodox).

Translatio, vezi sub numele sfinţilor respectivi.

Trinitatis (*festum, Dominica Tr., Dom. Benedicta, Domine in tua misericordia*; *Dreifaltigkeitssonntag; Szentháromság vasárnapja*) — prima duminică după rusalii (sf. treime).

Trium regum (= *Epiphaniarum*) — 6 ian.

U

Udalrici ep. (= *Ulrici, Ulrichstag, Ulreichstag*) — 4 iulie.

Ulrichstag, Ulreichstag (= *Udalrici*) — 4 iulie.

Ulrici (= *Udalrici*) — 4 iulie.

Undecim milium martyrum (= *U. m. virginum*) — 21 octombrie.

Undecim milium virginum (= *U. m. martyrum, Ursule et soc.)* — 21 octombrie.
Urbani pape — 25 mai.
Úr jelenése (= *Epiphaniarum)* — 6 ianuarie.
Úrnak környülmetélkedése (= *Circumcisio Domini)* — 1 ianuarie.
Úrnapja, vezi *Corporis Christi*; Úneori are sensul de duminică.
Ursule et soc. (= *Undecim milium virginum)* — 21 octombrie.
Úrunk mennybemenetele, vezi *Ascensio Domini.*
Úr szine változása (= *Transfiguratio Domini)* — 6 august.
Üszögös (= *Üszögütö) szent Péter* (= *Cathedra Petri)* — «sf. Petru tăciunosul», 22 februarie. (După credinţa populară, în ziua în care cădea această sărbătoare — de ex. luni, marţi etc. — nu era voie în tot cursul anului să se semene grîu, pentru ca acesta să nu fie atacat de tăciune = *üszög*.[1] După o altă părere[2], *üszögös* ar fi o etimologie populară prin confuzie cu *székes sz. Péter).*

V

Valentini (presbyteri) mart. 14 februarie [3].
Valeriani ep. mart. — 15 decembrie.
Valerii ep. — 29 ianuarie.
Valerii et Rufi(ni) mart. — 14 iunie.
Vasas sz. Péter (= *Vincula Petri*)—1 august.
Vedasti et Amandi — 6 februarie.
Veitstag (= *Viti*) — 15 iunie.
Veni et ostende — sîmbăta (uneori miercurea) din *Quatuor tempora* de după *Lucie.*
Venite adoremus —sîmbăta din *Quatuor tempore* de după *Exaltatio crucis.*
Verbum incarnatum (= *Nativitas Domini* — 15 decembrie.
Vespera prima, secunda — ajunul sărbătorilor mari şi seara sărbătorilor înseşi.
Victorini et Victoris mart. — 25 februarie (Ungaria şi alte ţări catolice).
Victoris mart. — 4 martie (Ungaria, secolul al XVI-lea).
Vigilia (= *pervigilia, profestum, vespera*; *abent, abint*) — ajunul (ziua premergătoare) unei sărbători.
Vincentii mart. — 22 ianuarie.
Vincula Petri (= *Ad v. Petri.*; *Peters Kettenfeier, Vasas sz. Péter*) — 1 august.
Virágvasárnap, vezi *Ramis palmarum.*
Virginis beate, gloriose (= *Maie virginis*) — 8 septembrie; uneori 15 august etc.
Visitatio Martie (= *Frauentag des berchgangs, Berchgang Marie, Frauentag der heimsuchung vor der erne*; *Sarlós boldogasszony*) — 2 iulie («veşmîntul maicii domnului» în calendarul ortodox).
Vitalis mart. — 28 aprilie (ca şi în calendarul ortodox).
Viti et Modesti (*et Crescentie*) *mart.* (= *Veitstag*) — 15 iunie.
Vizkereszt (= *Epiphaniarum*) — 6 ianuarie.
Vocem jucunditatis (= *Dominica rogationum*) — a cincea duminică după paşti.
Vsteren (= *Ostern* = *Pasche*) — paşti (saşii din Transilvania, jumătatea secolului al XVI-lea).

W

Wenceslai regis — 28 septembrie.
Wladislai, vezi *Ladislai.*
Wurzweihe (= *Frauentag der w.*) — 15 august.
Wzeges zent Peter, vezi *Üszögös.*

X

Xlma, vezi *Quadragesima.*

---

[1] Czuczor Gergely—Fogarasi János, *A magyar nyelv szótára* [Dicţionarul limbii maghiare], VI, Budapesta, 1874, col. 684.
[2] Zolnai Gyula, în *Magyar könyvsemle* 1895, p. 109, Cf. şi Velledits, p. 208.
[3] Am întîlnit într-un caz şi *Valentiniani mart.* (Beke, *Erdélyi kápt.*, p. 101, nr. 491 identificat de editor cu *Valentini mart.*, după cum rezultă din transformarea datei: 14 februarie 1536; act emis de capitlul din Alba Iulia). Probabil că e o confuzie cu Valerie, căci cu numele de Valentinian sînt amintiţi numai doi sfinţi locali de la Saberno (Italia sudică), comemoraţi la 20 august, respectiv 3 noiembrie. (Grotefend, *Zeitrechnung*, II. 2,p. 179).

Z

Zenonis ep. — 8 decembrie; uneori 14 decembrie.

Zi'l-ca'de (= *Dsül kade*, *Silcade*) — a unsprezecea lună a calendarului otoman.

Zi'l—hidjge(= *Dsiil hedse*, *Silhitschen*) — a douăsprezecea lună a calendarului otoman.

Zistag, *Zinstag* (= *Tistag*, *Dienstág*) — marți.

Zoerardi (= *Andree*) *et Benedicti mart.* — 17 iulie.

Zöldcsütörtök (= *Antlass*, *Gründonnerstag*) — joia <mare> înainte de paști.

Zummasilahir, vezi *Djumadi ul-ahîr*.

Zwelfbotentag (= *Divisio Apostolorum*) — 15 iulie.

ANEXA VIII

CELE 35 CALENDARE CATOLICE [1]

[1] A se vedea lămuririle de mai jos, p. 271—272.

1

22 MARTIE

St. v. 851, 946, 1041, 1136, 1383, 1478, 1573.*

	An bisect						
	ianuarie	februarie	ianuarie	februarie	martie	aprilie	mai
1	IV. Circ. Dom.	S. Brigide	V. Circ. Dom.	D. *Esto m.*	D. *Letare*	IV.	VI. Phil. Jac.
2	V. Oct. Steph.	D. *Esto m.*	VI. Oct. Steph.	II. Purif. Mar.	II.	V.	S. Sigism.
3	VI. Oct. Joh.	II. Blasii	S. Oct. Joh.	III. Blasii	III.	VI.	D. *Exaudi*
4	S. Oct. Innoc.	III. Carnispr.	D. Oct. Innoc.	IV. *Dies cin.*	IV. Adriani	S. Ambros.	II.
5	D.	IV. *Dies cin.*	II.	V. Agathe	V.	D. *Miseric.*	III. Gothardi
6	II. Epiph.	V. Doroth.	III. Epiph.	VI. Doroth.	VI.	II.	IV. Joh. a. p.
7	III.	VI.	IV.	S.	S.	III.	V.
8	IV. Erhardi	S.	V. Erhardi	D. *Invoc.*	D. *Judica*	IV.	VI. App. Mich.
9	V.	D. *Invoc.*	VI.	II. Apollon.	II.	V.	S. Transl. Nic.
10	VI. Pauli er.	II. Scholast.	S. Pauli er.	III. Scholast.	III.	VI.	D. **Pentecoste**
11	S.	III.	D. In excelso	IV. *Quat. tem.*	VI.	S.	II.
12	D. In excelso	IV. *Quat. tem.*	II.	V.	V. Gregorii	D. *Jubilate*	III. Pancratii
13	II. Oct. Epiph.	V.	III. Oct. Epiph.	VI.	IV.	II.	IV. *Quat. temp.*
14	III. Fel. i. P.	VI. Valent.	IV. Fel. i. P.	S. Valent.	S.	III. Tib. Val.	V. Bonif. m.
15	IV.	S.	V.	D. *Remin.*	D. *Ramis p.*	IV.	VI. Sophie
16	V. Marcelli	D. *Remin.*	VI. Marcelli	II. Juliane	II.	V.	S.
17	VI. Antonii	II.	S. Antonii	III.	III. Gertrud.	VI.	D. *Trinit.*
18	S. Prisce	III. Simeon.	D. *Circumd.*	IV. Simeon.	IV.	S.	II.
19	D. *Circumd.*	IV.	II.	V.	V. Cena Dom.	D. *Cantate*	III.
20	II. Fab. Seb.	V.	III. Fab. Seb.	VI.	VI. Parasc.	II.	IV.
21	III. Agnetis	VI.	IV. Agnetis	S.	S. Bened.	III.	V. *Corp. Chr.*
22	IV. Vincentii	S. Cath. Pet.	V. Vincentii	D. *Oculi*	D. **Pascha**	IV.	VI. Helene
23	V.	D. *Oculi*	VI.	II.	II.	V. Adalb.	S.
24	VI.	II.	S.	III. Matthie	III.	VI. Georgii	D. Transl. Dom.
25	S. Conv. Pauli	III. Matthie	D. *Exsurge*	IV. *Quadr. m.*	IV. Ann. Mar.	S. Marci ev.	II. Urbani
26	D. *Exsurge*	IV. *Quadr. m.*	II.	V.	V.	D. *Voc. juc.*	III.
27	II.	V.	III.	VI.	VI.	II.	IV.
28	III.	VI.	IV.	S.	S.	III. Vitalis	V.
29	IV.	S.	V.		D. *Quasi m.*	IV. Petri m.	VI.
30	V.		VI.		II. Conc. ov.	V. *Asc. Dom.*	S.
31	VI.		S.		III.		D. Petron.

St. n. 1598, 1693, 1761, 1818.

	iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1	II.	IV. Oct. Joh.	S. Vinc. Pet.	III. Egidii	V. Remigii	D. Omn. Sanct.	III.
2	III.	V. Visit. M.	D. Steph. p.	IV.	VI.	II. Omn. def.	IV.
3	IV. Erasmi	VI.	II. Inv. Steph.	V.	S.	III.	V.
4	V.	S. Udalrici	III.	VI.	D. Francisci	IV.	VI. Barbare
5	VI. Bonif. ep.	D.	IV. Mar. Niv.	S.	II.	V. Emerici	S.
6	S.	II. Oct. Pet. P.	V. Transf. D.	D.	III. Oct. Mich.	VI. Leonardi	D. Nicolai
7	D.	III.	VI.	II.	IV.	S.	II. Oct. Andr.
8	II.	IV. Kiliani	S.	III. Nat. Mar.	V.	D. Oct. O.S.	III. Conc. Mar.
9	III.	V. Oct. Visit.	D.	IV.	VI. Dionysii	II.	IV.
10	IV.	VI. 7 fratr.	II. Laurentii	V.	S.	III.	V.
11	V. Barnabe	S. Transl. Ben.	III. Tiburtii	VI. Prot. Hiac.	D.	IV. Martini	VI.
12	VI.	D.	IV. Clare	S.	II.	V.	S.
13	S.	II. Margar.	V.	D.	III. Colom.	VI. Brictii	D. Gaudete
14	D.	III.	VI.	II. Ex. cruc.	IV. Callisti	S.	II.
15	II. Viti Mod.	IV. Divis. ap.	S. Ass. Mar.	III.	V. Hedvigis	D.	III. Valeriani
16	III.	V.	D.	IV. *Quat. temp.*	VI. Galli	II. Othmari	IV. *Quat. temp.*
17	IV.	VI. Andr. Ben.	II. Oct. Laur.	V. Lamberti	S.	III. Aniani	V.
18	V.	S.	III.	VI.	D. Luce	IV. Oct. Mart.	VI.
19	VI. Gerv. Prot.	D.	IV.	S.	II.	V. Elisab.	S.
20	S.	II. Elie	V. Steph. reg.	D.	III.	VI.	D. 4 Adv.
21	D.	III.	VI.	II. Matthei	IV. 11 mil. v.	S. Pres. Mar.	II. Thome ap.
22	II. 10 mil. m.	IV. Mar. Magd.	S. Oct. Ass.	III. Mauritii	V.	D. Cecilie	III.
23	III.	V.	D.	IV.	VI.	II. Clement.	IV.
24	IV. Nat. Joh.	VI.	II. Barthol.	V. Gerardi	S.	III.	V.
25	V.	S. Jacobi	III.	VI.	D.	IV. Catharine	VI. Nat. Dom.
26	VI. Joh. Pauli	D. Anne	IV.	S.	II. Demetrii	V.	S. Steph. pr.
27	S. Lad. reg.	II.	V. Oct. Steph.	D. Cosme Dam.	III.	VI.	D. Joh. ev.
28	D.	III. Pantal.	VI. August.	II.	IV. Sim. Jud.	S.	II. Innoc.
29	II. Pet. Pauli	IV. Dep. Lad.	S. Dec. Joh.	III. Michael.	V.	D. 1 Adv.	III. Thome ep.
30	III.	V.	D.	IV. Hieron.	VI.	II. Andree	IV.
31		VI. Germani	II.		S.		V. Silvestri

St. v. 878, 889, 973, 984, 1068*, 1231, 1315, 1326, 1410, 1421, 1505, 1516*, 1600*.*

	An bisect						
	ianuarie	februarie	ianuarie	februarie	martie	aprilie	mai
1	III. Circ. Dom.	VI. Brigide	IV. Circ. Dom.	S. Brigide	S.	III.	V. *Asc. Dom.*
2	IV. Oct. Steph.	S. Purif. Mar.	V. Oct. Steph.	D. *Esto m.*	D. *Letare*	IV.	VI. Sigism.
3	V. Oct. Joh.	D. *Esto m.*	VI. Oct. Joh.	II. Blasii	II.	V.	S. Inv. cruc.
4	VI. Oct. Innoc.	II.	S. Oct. Innoc.	III. Carnispr.	III. Adriani	VI. Ambros.	D. *Exaudi*
5	S.	III. Agathe	D.	IV. Dies cin.	IV.	S.	II. Gothardi
6	D. Epiph.	IV. *Dies cin.*	II. Epiph.	V. Doroth.	V.	D. *Miseric.*	III. Joh. a. p.
7	II.	V.	III.	VI.	VI.	II.	IV.
8	III. Erhardi	VI.	IV. Erhardi	S.	S.	III.	V. App. Mich.
9	IV.	S. Apollon.	V.	D. *Invoc.*	D. *Judica*	VI.	VI. Trans. Nic.
10	V. Pauli er.	D. *Invoc.*	VI. Pauli er.	II. Scholast.	II.	V.	S. Gordiani
11	VI.	II.	S.	III.	III.	IV.	D. **Pentecoste**
12	S.	III.	D. In excelso	IV. *Quat. temp.*	IV. Gregorii	S.	II. Pancratii
13	D. In excelso	IV. *Quat. temp.*	II. Oct. Epiph.	V.	V.	D. *Jubilate*	III. Servatii
14	II. Fel. i. P.	V. Valent.	III. Fel. i. P.	VI. Valent.	VI.	II. Tib. Val.	IV. *Quat. temp.*
15	III.	VI.	IV.	S.	S.	III.	V. Sophie
16	IV. Marcelli	S. Juliane	V. Marcelli	D. *Remin.*	D. *Ramis p.*	IV.	VI.
17	V. Antonii	D. *Remin.*	VI. Antonii	II.	II. Gertrud.	V.	S.
18	VI. Prisce	II. Simeon.	S. Prisce	III. Simeon.	III.	VI.	D. Trinit.
19	S.	III.	D. *Cicumd.*	IV.	IV.	S.	II.
20	D. *Circumd.*	IV.	II. Fab. Seb.	V.	V. Cena Dom.	D. Cantate	III.
21	II. Agnetis	V.	III. Agnetis	VI.	VI. Parasc.	II.	IV.
22	III. Vincent.	VI. Cath. Pet.	IV. Vincent.	S. Cath. Pet.	S.	III.	V. *Corp. Chr.*
23	IV.	S.	V.	D. *Oculi*	D. **Pascha**	IV. Adalb.	VI.
24	V.	D. *Oculi*	VI.	II. Matthie	II.	V. Georgii	S. Transl. Dom.
25	VI. Conv. Pauli	II. Matthie	S. Conv. Pauli	III.	III. Ann. M.	VI. Marci ev.	D. Urbani
26	S.	III.	D. *Exsurge*	IV. *Quadr. m.*	IV.	S.	II.
27	D. *Exsurge*	IV. *Quadr. m.*	II.	V.	V.	D. *Voc. juc.*	III.
28	II.	V.	III.	VI.	VI.	II. Vitalis	IV.
29	III.	VI.	IV.		S.	III. Petri m.	V.
30	IV.		V.		D. *Quasi m.*	IV. Quirini	VI.
31	V.		VI.		II. Conc. ov.		S. Petron.

St. n. 1636, 1704*, 1788*, 1845, 1856*, 1913, 2008*.*

	iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1	D.	III. Oct. Joh.	VI. Vinc. Pet.	II. Egidii	IV. Remigii	S. Omn. Sanct.	II.
2	II.	IV. Visit. M.	S. Steph. p.	III.	V.	D. Omn. Def.	III.
3	III. Erasmi	V.	D. Inv. Steph.	IV.	VI.	II.	IV.
4	IV.	VI. Udalrici	II.	V.	S. Francisci	III.	V. Barbare
5	V. Bonif. ep.	S.	III. Mar. Niv.	VI.	D.	IV. Emerici	VI.
6	VI.	D. Oct. Pet. P.	IV. Transf. D.	S.	II. Oct. Mich.	V. Leonardi	S. Nicolai
7	S.	II.	V.	D.	III.	VI.	D. 2 Adv.
8	D.	III. Kiliani	VI.	II. Nat. Mar.	IV.	S. Oct. Omn. S.	II. Conc. Mar.
9	II.	IV. Oct. Visit.	S.	III.	V. Dionysii	D.	III.
10	III.	V. 7 fratr.	D. Laurentii	IV.	VI.	II.	IV.
11	IV. Barnabe	VI. Transl. Ben.	II. Tiburtii	V. Prot. Hiac.	S. Transl. Aug.	III. Martini	V.
12	V.	S.	III. Clare	VI.	D.	IV.	VI.
13	VI.	D. Margar.	IV.	S.	II. Colom.	V. Brictii	S. Lucie
14	S.	II.	V.	D. Ex. cruc.	III. Callisti	VI.	D. Gaudete
15	D. Viti Mod.	III. Divis. Ap.	VI. Ass. Mar.	II. Oct. Nat. M.	IV. Hedvigis	S.	II. Valeriani
16	II.	IV.	S.	III.	V. Galli	D. Othmari	III.
17	III.	V. Andr. Ben.	D. Oct. Laur.	IV. *Quat. temp.*	VI.	II. Aniani	IV. *Quat. temp.*
18	IV.	VI.	II.	V.	S. Luce	III. Oct. Mart.	V.
19	V. Gerv. Prot.	S.	III.	VI.	D.	IV. Elisab.	VI.
20	VI.	D.	IV. Steph.feg.	S.	II.	V.	S.
21	S.	II.	V.	D. Matthei	III. 11 mil. v.	VI. Pres. Mar.	D. Thome ap.
22	D. 10 mil. m.	III. Mar. Magd.	VI. Oct. Ass.	II. Mauriţii	IV.	S. Cecilie	II.
23	II.	IV.	S.	III.	V.	D. Clement.	III.
24	III. Nat. Joh.	V.	D. Barthol.	IV. Gerardi	VI.	II.	IV.
25	IV.	VI. Jacobi	II.	V.	S.	III. Catharine	V. Nat. Dom.
26	V. Joh. Pauli	S. Anne	III.	VI.	D.	IV.	VI. Steph. pr.
27	VI. Lad. reg.	D.	IV. Oct. Steph.	S. Cosme Dam.	II.	V.	S. Joh. ev.
28	S.	II. Pantal.	V. August.	D.	III. Sim. Jud.	VI.	D. Innoc.
29	D. Petri et P.	III. Dep. Lad.	VI. Dec. Joh.	II. Michael.	IV.	S.	II. Thome ep.
30	II.	IV.	S.	III. Hieron.	V.	D. Andree	III.
31		V. Germani	D.		VI.		IV. Silvestri

3

24 MARTIE

St. v. 821, 832, 916, 1079, 1163, 1174, 1258, 1269, 1353, 1364*, 1448*, 1611.*

	An bisect						
	ianuarie	februarie	ianuarie	februarie	martie	aprilie	mai
1	II. Circ. Dom.	V. Brigide	III. Circ. Dom.	VI. Brigide	VI.	II. Conc. ov.	IV. Phil. Jac.
2	III. Oct. Steph.	VI. Purif. Mar.	IV. Oct. Steph.	S. Purif. Mar.	S.	III.	V. Asc. Dom.
3	IV. Oct. Joh.	S. Blasii	V. Oct. Joh.	D. *Esto m.*	D. *Letare*	IV.	VI. Inv. cruc.
4	V. Oct. Innoc.	D. *Esto m.*	VI. Oct. Innoc.	II.	II. Adriani	V. Ambros.	S.
5	VI.	II. Agathe	S.	III. Agathe	III.	VI.	D. *Exaudi*
6	S. Epiph.	III. Doroth.	D. Epiph.	IV. *Dies. cin.*	IV.	S.	II. Joh. a. p.
7	D. In excelso	IV. *Dies. cin.*	II.	V.	V.	D. *Miseric.*	III.
8	II. Erhardi	V.	III. Erhardi	VI.	VI.	II.	IV. App. Mich.
9	III.	VI. Apollon.	IV.	S. Apollon.	S.	III.	V. Transl. Nic.
10	IV. Pauli er.	S. Scholast.	V. Pauli er.	D. *Invoc.*	D. *Judica*	IV.	VI. Gordiani
11	V.	D. *Invoc.*	VI.	II.	II.	V.	S.
12	VI.	II.	S.	III.	III. Gregorii	VI.	D. **Pentecoste**
13	S. Oct. Epiph.	III.	D. In excelso	IV. *Quat. temp.*	IV.	S.	II. Servatii
14	D. Fel. i. P.	IV. *Quat. temp.*	II. Fel. i. P.	V. Valent.	V.	D. *Jubilate*	III. Bonif. m.
15	II.	V.	III.	VI.	VI.	II.	IV. *Quat. temp.*
16	III. Marcelli	VI. Juliane	IV. Marcelli	S. Juliane	S.	III.	V.
17	IV. Antonii	S.	V. Antonii	D. *Remin.*	D. *Ramis p.*	IV.	VI.
18	V. Prisce	D. *Remin.*	VI. Prisce	II. Simeon.	II.	V.	S.
19	VI.	II.	S.	III.	III.	VI.	D. *Trinit.*
20	S. Fab. Seb.	III.	D. *Circumd.*	VI.	IV.	S.	II.
21	D. *Circumd.*	IV.	II. Agnetis	V.	V- Cena Dom.	D. *Cantate*	III.
22	II. Vincent.	V. Cath. Pet.	III. Vincent.	VI. Cath. Pet.	VI. Parasc.	II.	IV. Helene
23	III.	VI.	IV.	S.	S.	III. Adalb.	V. *Corp. Chr.*
24	IV.	S.	V.	D. *Oculi*	D. **Pascha**	IV. Georgii	VI. Transl. Dom.
25	V. Conv. Pauli	D. *Oculi*	VI. Conv. Pauli	II.	II. Ann. Mar.	V. Marci ev.	S. Urbani
26	VI.	II.	S.	III.	III.	VI.	D.
27	S.	III.	D. *Exsurge*	IV. *Quadr. m.*	IV.	S.	II.
28	D. *Exsurge*	IV. *Quadr. m.*	II.	V.	V.	D. *Voc. juc.*	III.
29	II.	V.	III.		VI.	II. Petri m.	IV.
30	III.		IV.		S.	III. Quirini	V.
31	IV.		V.		D. *Quasi m.*		VI. Petron.

St. n. 1799, 1940.*

	iunie		iulie		august		septembrie		octombrie		noiembrie		decembrie
1	S.	1	II. Oct. Joh.	1	V. Vinc. Pet.	1	D. Egidii	1	III. Remigii	1	VI. Omn. Sanct.	1	D. 1 Adv.
2	D.	2	III. Visit. M.	2	VI. Steph. p.	2	II.	2	IV.	2	S. Omn. def.	2	II.
3	II. Erasmi	3	IV.	3	S. Inv. Steph.	3	III.	3	V.	3	D.	3	III.
4	III.	4	V. Udalrici	4	D.	4	IV.	4	VI. Francisci	4	II.	4	IV. Barbare
5	IV. Bonif. ep.	5	VI.	5	II Mar. Niv.	5	V.	5	S.	5	III. Emerici	5	V.
6	V.	6	S. Oct. Pet.P.	6	III. Transf. D.	6	VI.	6	D. Oct. Mich.	6	IV. Leonardi	6	VI. Nicolai
7	VI.	7	D.	7	IV.	7	S.	7	II.	7	V.	7	S. Oct. Andr.
8	S.	8	II. Kiliani	8	V.	8	D. Nat. Mar.	8	III.	8	VI.Oct. O. S.	8	D. Conc. Mar.
9	D.	9	III.	9	VI.	9	II.	9	IV. Dionysii	9	S.	9	II.
10	II.	10	IV. 7 fratr.	10	S. Laurentii	10	III.	10	V.	10	D.	10	III.
11	III. Barnabe	11	V. Transl. Ben.	11	D. Tiburtii	11	IV. Prot. Hiac.	11	VI. Transl. Aug.	11	II. Martini	11	IV.
12	IV.	12	VI.	12	II. Clare	12	V.	12	S.	12	III.	12	V.
13	V.	13	S. Margar.	13	III.	13	VI.	13	D. Colom.	13	IV. Brictii	13	VI. Lucie
14	VI.	14	D.	14	IV.	14	S. Ex. cruc.	14	II. Callisti	14	V.	14	S.
15	S. Viti Mod.	15	II. Divis. Ap.	15	V. Ass. Mar.	15	D. Oct. Nat. M.	15	III. Hedvigis	15	VI.	15	D. Gaudete
16	D.	16	III.	16	VI.	16	II.	16	IV. Galli	16	S. Othmari	16	II.
17	II.	17	IV. Andr. Ben.	17	S. Oct. Laur.	17	III. Lambert.	17	V.	17	D. Aniani	17	III.
18	III.	18	V.	18	D.	18	IV. *Quat. temp.*	18	VI. Luce	18	II. Oct. Mart.	18	IV. *Quat. temp.*
19	IV. Gerv. Prot.	19	VI.	19	II.	19	V.	19	S.	19	III. Elisab.	19	V.
20	V.	20	S. Elie	20	III. Steph. reg.	20	VI.	20	D.	20	IV.	20	VI.
21	VI.	21	D.	21	IV.	21	S. Matthei	21	II. 11 mil. v.	21	V. Pres. Mar.	21	S. Thome ap.
22	S. 10 mil. m.	22	II. Mar. Magd.	22	V. Oct. Ass.	22	D. Mauritii	22	III.	22	VI. Cecilie	22	D. 4 Adv.
23	D.	23	III.	23	VI.	23	II.	23	IV.	23	S. Clement	23	II.
24	II. Nat. Joh.	24	IV.	24	S. Barthol.	24	III. Gerardi	24	V.	24	D.	24	III.
25	III.	25	V. Jacobi	25	D.	25	IV.	25	VI.	25	II. Catharine	25	IV. Nat. Dom.
26	IV. Joh. Pauli	26	VI. Anne	26	II.	26	V.	26	S. Demetrii	26	III.	26	V. Steph. pr.
27	V. Lad. reg.	27	S.	27	III. Oct. Steph.	27	VI. Cosme Dam.	27	D.	27	IV.	27	VI. Joh. ev.
28	VI.	28	D. Pantal.	28	IV. August.	28	S.	28	II. Sim. Jud.	28	V.	28	S. Innoc.
29	S. Pet. Pauli	29	II. Dep. Lad.	29	V. Dec. Joh.	29	D. Michael.	29	III.	29	VI.	29	D. Thome ep.
30	D.	30	III.	30	VI.	30	II. Hieron.	30	IV.	30	S. Andree	30	II.
		31	IV. Germani	31	S.			31	V.			31	III. Silvestri

St. v. 848, 927, 1011, 1022, 1095, 1106, 1117, 1190, 1201, 1212*, 1285, 1296*, 1380*, 1459, 1543, 1554, 1627, 1638, 1649.*

An bisect													
ianuarie		februarie		ianuarie		februarie		martie		aprilie		mai	
1	D. Circ. Dom.	1	IV. Brigide	1	II. Circ. Dom.	1	V. Brigide	1	V.	1	D. *Quasi m.*	1	III. Phil. Jac.
2	II. Oct. Steph.	2	V. Purif. Mar.	2	III. Oct. Steph.	2	VI. Purif. Mar.	2	VI.	2	II. Conc. ov.	2	IV. Sigism.
3	III. Oct. Joh.	3	VI. Blasii	3	IV. Oct. Joh.	3	S. Blasii	3	S.	3	III.	3	V. *Asc. Dom.*
4	IV. Oct. Innoc.	4	S.	4	V. Oct. Innoc.	4	D. *Esto m,*	4	D. *Letare*	4	IV. Ambros.	4	VI.
5	V.	5	D. *Esto m.*	5	VI.	5	II. Agathe	5	II.	5	V.	5	S. Gothardi
6	VI. Epiph.	6	II. Doroth.	6	S. Epiph.	6	III. Doroth.	6	III.	6	VI.	6	D. Joh. a.p.
7	S.	7	III. Carnispr.	7	D. In excelso	7	IV. Dies. Cin.	7	IV.	7	S.	7	II.
8	D. In excelso	8	IV. *Dies Cin.*	8	II. Erhardi	8	V.	8	V.	8	D. *Miseric.*	8	III. Appar. M.
9	II.	9	V. Apollon.	9	III.	9	VI. Apollon.	9	VI.	9	II.	9	IV. Transl. Nic.
10	III. Pauli er.	10	VI. Scholast.	10	IV. Pauli er.	10	S. Scholast.	10	S.	10	III.	10	V. Gordiani
11	IV.	11	S.	11	V.	11	D. *Invoc.*	11	D. *Judica*	11	IV.	11	VI.
12	V.	12	D. *Invoc.*	12	VI.	12	II.	12	II. Gregorii	12	V.	12	S. Pancratii
13	VI. Oct. Epiph.	13	II.	13	S. Oct. Epiph.	13	III .	13	III.	13	VI.	13	D. **Pentecoste**
14	S. Fel. i.P.	14	III. Valent.	14	D. Fel. i.P.	14	IV. *Quat. temp.*	14	IV.	14	S. Tib. Val.	14	II. Bonif. m.
15	D.	15	IV. *Quat. temp.*	15	II.	15	V.	15	V.	15	D. *Jubilate*	15	III. Sophie
16	II. Marcelli	16	V. Juliane	16	III. Marcelli	16	VI. Juliane	16	VI.	16	II.	16	IV. *Quat. temp.*
17	III. Antonii	17	VI.	17	IV. Antonii	17	S.	17	S. Gertrud.	17	III.	17	V.
18	IV. Prisce	18	S. Simeon.	18	V. Prisce	18	D. *Remin.*	18	D. *Ramis p.*	18	IV.	18	VI.
19	V.	19	D. *Remin.*	19	VI.	19	II.	19	II.	19	V.	19	S.
20	VI. Fab. Seb.	20	II.	20	S. Fab. Seb.	20	III.	20	III.	20	VI.	20	D. *Trinit.*
21	S. Agnetis	21	III	21	D. *Circumd.*	21	IV.	21	IV. Bened.	21	S.	21	II.
22	D. *Circumd.*	22	IV. Cath. P.	22	II. Vincent.	22	V. Cath. P.	22	V. Cena Dom.	22	D. *Cantate*	22	III. Helene
23	II.	23	V.	23	III.	23	VI.	23	VI. Parasc.	23	II. Adalb.	23	IV.
24	III.	24	VI.	24	IV.	24	S. Matthie	24	S.	24	III. Georgii	24	V. *Corp. Chr.*
25	IV. Conv. Pauli	25	S. Matthie	25	V. Conv. Pauli	25	D. *Oculi*	25	D. **Pascha**	25	IV. Marci ev.	25	VI. Urbani
26	V.	26	D. *Oculi*	26	VI.	26	II.	26	II.	26	V.	26	S.
27	VI.	27	II.	27	S.	27	III.	27	III.	27	VI.	27	D.
28	S.	28	III.	28	D. *Exsurge*	28	IV. *Quadr. m.*	28	IV.	28	S. Vitalis	28	II.
29	D. *Exsurge*	29	IV. *Quadr. m.*	29	II.			29	V.	29	D. *Voc. juc.*	29	III.
30	II.			30	III.			30	VI.	30	II. Quirini	30	IV.
31	III.			31	IV.			31	S.			31	V. Petron.

St. n. 1663, 1674, 1731, 1742, 1883, 1894, 1951, 2035. 2046.

iunie		iulie		august		septembrie		octombrie		noiembrie		decembrie	
1	VI.	1	D. Oct. Joh.	1	IV. Vinc. Pet.	1	S. Egidii	1	II. Remigii	1	V. Omn. Sanct.	1	S.
2	S.	2	II. Visit. M.	2	V. Steph. p.	2	D.	2	III.	2	VI. Omn. def.	2	D. 1 Adv.
3	D.	3	III.	3	VI. Inv. Steph.	3	II.	3	IV.	3	S.	3	II.
4	II.	4	IV. Udalrici	4	S.	4	III.	4	V. Francisci	4	D.	4	III. Barbare
5	III. Bonif. ep.	5	V.	5	D. Mar. Niv.	5	IV.	5	VI.	5	II. Emerici	5	IV.
6	IV.	6	VI. Oct. Pet. P.	6	II. Transf. D.	6	V.	6	S. Oct. Mich.	6	III. Leonardi	6	V. Nicolai
7	V.	7	S.	7	III.	7	VI.	7	D.	7	IV.	7	VI. Oct. Andr.
8	VI.	8	D. Kiliani	8	IV.	8	S. Nat. Mar.	8	II.	8	V. Oct. O.S.	8	S. Conc. Mar.
9	S.	9	II.	9	V.	9	D.	9	III. Dionysii	9	VI.	9	D. 2 Adv.
10	D.	10	III. 7 fratr.	10	VI. Laurentii	10	II.	10	IV.	10	S.	10	II.
11	II. Barnabe	11	IV. Transl. Ben.	11	S. Tiburtii	11	III. Prot. Hiac.	11	V. Transl. Aug.	11	D. Martini	11	III.
12	III.	12	V.	12	D. Clare	12	IV.	12	VI.	12	II.	12	IV.
13	IV.	13	VI. Margar.	13	II.	13	V.	13	S. Colom.	13	III. Brictii	13	V. Lucie
14	V.	14	S.	14	III.	14	VI. Ex. cruc.	14	D. Callisti	14	IV.	14	VI.
15	VI. Viti Mod.	15	D. Divis. Ap.	15	IV. Ass. Mar.	15	S. Oct. Nat.M.	15	II. Hedvigis	15	V.	15	S. Valeriani
16	S.	16	II.	16	V.	16	D.	16	III. Galli	16	VI. Othmari	16	D Gaudete
17	D.	17	III. Andr. Ben.	17	VI. Oct. Laur.	17	II. Lamberti	17	IV.	17	S. Aniani	17	II.
18	II.	18	IV.	18	S.	18	III.	18	V. Luce	18	D. Oct. Mart.	18	III.
19	III. Gerv. Prot	19	V.	19	D.	19	IV. *Quat. temp.*	19	VI.	19	II. Elisab.	19	IV. *Quat. temp.*
20	IV.	20	VI. Elie	20	II. Steph. reg.	20	V.	20	S.	20	III.	20	V.
21	V.	21	S.	21	III.	21	VI. Matthei	21	D. 11 m. v.	21	IV. Pres. Mar.	21	VI. Thome ap.
22	VI. 10 mil. m.	22	D. Mar. Magd.	22	IV. Oct. Ass.	22	S. Mauritii	22	II.	22	V. Cecilie	22	S.
23	S.	23	II.	23	V.	23	D.	23	III.	23	VI. Clement.	23	D. 4. Adv.
24	D. Nat. Johi.	24	III.	24	VI. Barthol.	24	II. Gerardi	24	IV.	24	S.	24	II.
25	II.	25	IV. Jacobi	25	S.	25	III.	25	V.	25	D. Catharine	25	III. Nat. Dom.
26	III. Joh. Pauli	26	V. Anne	26	D.	26	IV.	26	VI. Demetrii	26	II.	26	IV. Steph. pr.
27	IV. Lad. reg.	27	VI.	27	II. Oct. Steph.	27	V. Cosme Dam.	27	S.	27	III.	27	V. Joh. ev.
28	V.	28	S. Pantal.	28	III. August.	28	VI.	28	D. Sim. Jud.	28	IV.	28	VI. Innoc.
29	VI. Pet. Pauli.	29	D.	29	IV. Dec. Joh.	29	S. Michael.	29	II.	29	V.	29	S. Thome ep.
30	S.	30	II.	30	V.	30	D. Hieron.	30	III.	30	VI. Andree	30	D.
		31	III. Germani	31	VI.			31	IV.			31	II. Silvestri

5

26 MARTIE

St. v. 859, 870, 943, 954, 965, 1027, 1038, 1049, 1060, 1122, 1133, 1144*, 1217, 1228*, 1307, 1312*, 1391, 1402, 1475, 1486, 1497, 1559, 1570, 1581, 1592*.*

	An bisect ianuarie	An bisect februarie	ianuarie	februarie	martie	aprilie	mai
1	S. Circ. Dom.	III. Brigide	D. Circ. Dom.	IV. Brigide	IV. *Quadr. m.*	S.	II. Phil. Jac.
2	D. Oct. Steph.	IV. Purif. Mar.	II. Oct. Steph.	V. Purif. Mar.	V.	D. *Quasi m.*	III. Sigism.
3	II. Oct. Joh.	V. Blasii	III. Oct. Joh.	VI. Blasii	VI.	II. Conc. ov.	IV. Inv. cruc.
4	III. Oct. Innoc.	VI.	IV. Oct. Innoc.	S.	S. Adriani	III. Ambros.	V. *Asc. Dom.*
5	IV.	S. Agatho	V.	D. *Esto m.*	D. *Letare*	IV.	VI. Gothardi
6	V. Epiph.	D. *Esto m.*	VI. Epiph.	II. Doroth.	II.	V.	S. Joh. a.p.
7	VI.	II.	S.	III. Carnispr.	III.	VI.	D. *Exaudi*
8	S. Erhardi	III. Carnispr.	D. In excelso	IV. *Dies cin.*	IV.	S.	II. App. Mich.
9	D. In excelso	IV. *Dies cin.*	II.	V. Apollon.	V.	D. *Miseric.*	III. Transl. Nic.
10	II. Pauli er.	V. Scholast.	III. Pauli er.	VI. Scholast.	VI.	II.	IV. Gordiani
11	III.	VI.	IV.	S.	S.	III.	V.
12	IV.	S.	V.	D. *Invoc.*	D. *Judica*	IV.	VI. Pancratii
13	V. Oct. Epiph.	D. *Invoc.*	VI. Oct. Epiph.	II.	II.	V.	S. Servatii
14	VI. Fel. i.P.	II. Valent.	S. Fel. i.P.	III. Valent.	III.	VI. Tib. Val.	D. **Pentecoste**
15	S.	III.	D.	IV. *Quat. temp.*	IV.	S.	II. Sophie
16	D. Marcelli	IV. *Quat. temp.*	II. Marcelli	V. Juliane	V.	D. *Jubilate*	III.
17	II. Antonii	V.	III. Antonii	VI.	VI. Gertrud.	II.	IV, *Quat. temp.*
18	III. Prisce	VI. Simeon.	IV. Prisce	S. Simeon	S.	III.	V.
19	IV.	S.	V.	D. *Remin.*	D. *Ramis p.*	IV.	VI.
20	V. Fab. Seb.	D. *Remin.*	VI. Fab. Seb.	II.	II.	V.	S.
21	VI. Agnetis	II.	S. Agnetis	III.	III. Bened.	VI.	D. *Trinit.*
22	S. Vincent.	III. Cath. Pet.	D. *Circumd.*	IV. Cath. Pet.	IV.	S.	II. Helene
23	D. *Circumd.*	IV.	II.	V.	V. Cena Dom.	D. *Cantate*	III.
24	II.	V.	III.	VI. Matthie	VI. Parasc.	II. Georgii	IV. Transl. Dom.
25	III. Conv. Pauli	VI. Matthie	IV. Conv. Pauli	S.	S. Ann. Mar.	III. Marci ev.	V. *Corp. Chr.*
26	IV.	S.	V.	D. *Oculi*	D. **Pascha**	IV.	VI.
27	V.	D. *Oculi*	VI.	II.	II.	V.	S.
28	VI.	II.	S.	III.	III.	VI. Vitalis	D.
29	S.	III.	D. *Exsurge*		IV.	S. Petri m.	II.
30	D. *Exsurge*		II.		V.	D. *Voc. juc.*	III.
31	II.		III.		VI.		IV. Petron.

St. n. 1595, 1606, 1617, 1690, 1758, 1769, 1780, 1815, 1826, 1837, 1967, 1978, 1989, 2062, 2073, 2084.*

	iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1	V.	S. Oct. Joh.	II. Vinc. Pet.	VI. Egidii	D. Remigii	IV. Omn. Sanct	VI.
2	VI.	D. Visit. Mar.	IV. Steph. p.	S.	II.	V. Omn. def.	S.
3	S. Erasmi	II.	V. Inv. Steph.	D.	III.	VI.	D. 1 Adv.
4	D.	III. Udalrici	VI.	II.	IV. Francisci	S.	II. Barbare
5	II. Bonif. ep.	IV.	S. Mar. Niv.	III.	V.	D. Emerici	III.
6	III.	V. Oct. Pet. P.	D. Transf. D.	IV.	VI. Oct. Mich.	II. Leonardi	IV. Nicolai
7	IV.	VI.	II.	V.	S.	III.	V. Oct. Andr.
8	V.	S. Kiliani	III.	VI. Nat. Mar.	D.	IV. Oct. O. S.	VI. Conc. M.
9	VI.	D. Oct. Visit.	IV.	S.	II. Dionysii	V.	S.
10	S.	II. 7 fratr.	V. Laurentii	D.	III.	VI.	D. 2 Adv.
11	D. Barnabe	III. Transl. Ben.	VI. Tiburtii	II. Prot. Hiac.	IV. Transl. Aug.	S. Martini	II.
12	II.	IV.	S. Clare	III.	V.	D.	III.
13	III.	V. Margar.	D.	IV.	VI. Colom.	II. Brictii	IV. Lucie
14	IV.	VI.	II.	V. Ex. cruc.	S. Callisti	III.	V.
15	V. Viti Mod.	S. Divis. Ap.	III. Ass. Mar.	VI. Oct. Nat.	D. Hedvigis	IV.	VI. Valeriani
16	VI.	D.	IV.	S.	II. Galli	V. Othmari	S.
17	S.	II. Andr. Ben.	V. Oct. Laur.	D. Lamberti	III.	VI. Aniani	D. Gaudete
18	D.	III.	VI.	II.	IV. Luce	S. Oct. Mart.	II.
19	II. Gerv. Prot.	IV.	S.	III.	V.	D. Elisab.	III.
20	III.	V. Elie	D. Steph. reg.	IV. *Quat. temp.*	VI.	II.	IV. *Quat. temp.*
21	IV.	VI.	II.	V. Matthei	S. 11 mil. v.	III. Pres. Mar.	V. Thome ap.
22	V. 10 mil. m.	S. Mar. Magd.	III. Oct. Ass.	VI. Mauritii	D.	IV. Cecilie	VI.
23	VI.	D.	IV.	S.	II.	V. Clement.	S.
24	S. Nat. Joh.	II.	V. Barthol.	D. Gerardi	III.	VI.	D. 4 Adv.
25	D.	III. Jacobi	VI.	II.	IV.	S. Catharine	II. Nat. Dom.
26	II. Joh. Pauli	IV. Anne	S.	III.	V. Demetrii	D.	III. Steph. pr.
27	III. Lad. reg.	V.	D. Oct. Steph.	IV. Cosme Dam.	VI.	II.	IV. Joh. ev.
28	IV.	VI. Pantal.	II. August.	V.	S. Sim. Jud.	III.	V. Innoc.
29	V. Pet. Pauli	S. Dep. Lad.	III. Dec. Joh.	VI. Michael.	D.	IV.	VI. Thome ep.
30	VI.	D.	IV.	S. Hieron.	II.	V. Andree	S.
31		II Germani	V.		III.		D. Silvestri

St. v. 802, 813, 875, 886, 897, 908, 970, 981, 992*, 1065, 1076*, 1155, 1160*, 1239, 1250, 1323, 1334, 1345, 1407, 1418, 1429, 1440*, 1502, 1513, 1524*, 1597, 1608*.*

An bisect				ianuarie		februarie		martie		aprilie		mai	
ianuarie		februarie											
1	VI. Circ. Dom.	1	II. Brigide	1	S. Circ. Dom.	1	III. Brigide	1	III.	1	VI.	1	D. Phil. Jac.
2	S. Oct. Steph.	2	III. Purif. Mar.	2	D. Oct. Steph.	2	IV. Purif. Mar.	2	IV. *Quadr. m.*	2	S.	2	II. Sigism.
3	D. Oct. Joh.	3	IV. Blasii	3	II. Oct. Joh.	3	V. Blasii	3	V.	3	D. *Quasi m.*	3	III. Inv. cruc.
4	II. Oct. Innoc.	4	V.	4	III. Oct. Innoc.	4	VI.	4	VI. Adriani	4	II. Ambros.	4	IV.
5	III.	5	VI. Agathe	5	IV.	5	S. Agathe	5	S.	5	III.	5	V. *Asc. Dom.*
6	IV. Epiph.	6	S. Doroth.	6	V. Epiph.	6	D. *Esto m.*	6	D. *Letare*	6	IV.	6	VI. Joh. a. p.
7	V.	7	D. *Esto m.*	7	VI.	7	II.	7	II.	7	V.	7	S.
8	VI. Erhardi	8	II.	8	S. Erhardi	8	III. Carnispr.	8	III.	8	VI.	8	D. App. Mich.
9	S.	9	III. Apollon	9	D. In excelso	9	IV. *Dies cin.*	9	IV.	9	S.	9	II. Transl. Nic.
10	D. In excelso	10	IV. *Dies cin.*	10	II. Pauli er.	10	V. Scholast.	10	V.	10	D. *Miseric.*	10	III. Gordiani
11	II.	11	V.	11	III.	11	VI.	11	VI.	11	II.	11	IV.
12	III.	12	VI.	12	IV.	12	S.	12	S. Gregorii	12	III.	12	V. Pancratii
13	IV. Oct. Epiph.	13	S.	13	V. Oct. Epiph.	13	D. *Invoc.*	13	D. *Judica*	13	IV.	13	VI. Servatii
14	V. Fel. i. P.	14	D. *Invoc.*	14	VI. Fel. i. P.	14	II. Valent.	14	II.	14	V. Tib. Val.	14	S. Bonifatii m.
15	VI.	15	II.	15	S.	15	III.	15	III.	15	VI.	15	D. **Pentecoste**
16	S. Marcelli	16	III. Juliane	16	D. Marcelli	16	IV. *Quat. temp.*	16	IV.	16	S.	16	II.
17	D. Antonii	17	IV. *Quat. temp.*	17	II. Antonii	17	V.	17	V. Gertrud.	17	D. *Jubilate*	17	III.
18	II. Prisce	18	V. Simeon.	18	III. Prisce	18	VI. Simeon.	18	VI.	18	II.	18	IV. *Quat. temp.*
19	III.	19	VI.	19	IV.	19	S.	19	S.	19	III.	19	V.
20	IV. Fab. Seb.	20	S.	20	V. Fab. Seb.	20	D. *Remin.*	20	D. *Ramis p.*	20	IV.	20	VI.
21	V. Agnetis	21	D. *Remin.*	21	VI. Agnetis	21	II.	21	II. Bened.	21	V.	21	S.
22	VI. Vincent.	22	II. Cath. Pet.	22	S. Vincent.	22	III. Cath. Pet.	22	III.	22	VI.	22	D. *Trinit.*
23	S.	23	III.	23	D. *Circumd.*	23	IV.	23	IV.	23	S. Adalb.	23	II.
24	D. *Circumd.*	24	IV.	24	II.	24	V. Matthie	24	V. Cena D.	24	D. Georgii	24	III. Transl. Dom.
25	II. Conv. Pauli	25	V. Matthie	25	III. Conv. Pauli	25	VI.	25	VI. Ann. Mar.	25	II. Marci ev.	25	IV. Urbani
26	III.	26	VI.	26	IV.	26	S.	26	S.	26	III.	26	V. *Corp. Chr.*
27	IV.	27	S.	27	V.	27	D. *Oculi*	27	D.. **Pascha**	27	IV.	27	VI.
28	V.	28	D. *Oculi*	28	VI.	28	II.	28	II	28	V. Vitalis	28	S.
29	VI.	29	II.	29	S.			29	III.	29	VI. Petri m.	29	D.
30	S.			30	D. *Exsurge*			30	IV.	30	S. *Quirini*	30	II.
31	D. *Exsurge*			31	II.			31	V.			31	III. Petron.

St. n. 1622, 1633, 1644, 1701, 1712*, 1785, 1796*, 1842, 1853, 1864*, 1910, 1921, 1932*, 2005, 2016.*

	iunie		iulie		august		septembrie		octombrie		noiembrie		decembrie
1	IV.	1	VI. Oct. Joh.	1	II. Vinc. Pet.	1	V. Egidii	1	S. Remigii	1	III. Omn. San.	1	V.
2	V.	2	S. Visit. Mar.	2	III. Steph.p.	2	VI.	2	D.	2	IV. Omn. def.	2	VI.
3	VI. Erasmi	3	D.	3	IV. Inv. Steph.	3	S.	3	II.	3	V.	3	S.
4	S.	4	II. Udalrici	4	V.	4	D.	4	III. Francisci	4	VI.	4	D. Barbare
5	D. Bonif. ep.	5	III.	5	VI. Mar. Niv.	5	II.	5	IV.	5	S. Emerici	5	II.
6	II.	6	IV. Oct. Pet. P.	6	S. Trans. D.	6	III.	6	V. Oct. Mich.	6	D. Leonardi	6	III. Nicolai
7	III.	7	V.	7	D.	7	IV.	7	VI.	7	II.	7	IV. Oct. Andr.
8	IV.	8	VI. Kiliani	8	II.	8	V. Nat. Mar.	8	S.	8	III. Oct. O. S.	8	V. Conc. Mar.
9	V.	9	S. Oct. Visit.	9	III.	9	VI.	9	D. Dionysii	9	IV.	9	VI.
10	VI.	10	D. 7 fratr.	10	IV. Laurentii	10	S.	10	II.	10	V.	10	S.
11	S. Barnabe	11	II. Transl. Ben.	11	V. Tiburtii	11	D. Prot. Hiac.	11	III. Transl.Aug.	11	VI. Martini	11	D. Gaudete
12	D.	12	III.	12	VI. Clare	12	II.	12	IV.	12	S.	12	II.
13	II.	13	IV. Margar.	13	S.	13	III.	13	V. Colom.	13	D. Brictii	13	III. Lucie
14	III.	14	V.	14	D.	14	IV. Ex. cruc.	14	VI. Callisti	14	II.	14	IV. *Quat. temp.*
15	IV. Viti Mod.	15	VI. Divis. Ap.	15	II. Ass. Mar.	15	V. Oct. Nat. M.	15	S. Hedvigis	15	III.	15	V. Valeriani
16	V.	16	S.	16	III.	16	VI.	16	D. Galli	16	IV. Othmari	16	VI.
17	VI.	17	D. Andr. Ben.	17	IV. Oct. Laur.	17	S. Lamberti	17	II.	17	V. Aniani	17	S.
18	S.	18	II.	18	V.	18	D.	18	III. Luce	18	VI.Oct. Mart.	18	D. 4 Adv.
19	D. Gerv.Prot.	19	III.	19	VI.	19	II.	19	IV.	19	S. Elisab.	19	II.
20	II.	20	IV. Elie	20	S. Steph. reg.	20	III.	20	V.	20	D.	20	III.
21	III.	21	V.	21	D.	21	IV. *Quat. temp.*	21	VI. 11 mil. v.	21	II. Pres. Mar.	21	IV. Thome ap.
22	IV. 10 mil. m.	22	VI. Mar. Magd.	22	II. Oct. Ass.	22	V. Mauritii	22	S.	22	III. Cecilie	22	V.
23	V.	23	S.	23	III.	23	VI.	23	D.	23	IV. Clement.	23	VI.
24	VI Nat. Joh.	24	D.	24	IV. Barthol.	24	S. Gerardi	24	II.	24	V.	24	S.
25	S.	25	II. Jacobi	25	V.	25	D.	25	III.	25	VI. Catharine	25	D. Nat. Dom.
26	D. Joh. Pauli	26	III. Anne	26	VI.	26	II.	26	IV. Demetrii	26	S.	26	II. Steph. pr.
27	II. Lad. reg.	27	IV.	27	S. Oct. Steph.	27	III.Cosme Dam.	27	V.	27	D. 1 Adv.	27	III. Joh. ev.
28	III.	28	V. Pantal.	28	D. August.	28	IV.	28	VI. Sim. Jud.	28	II.	28	IV. Innoc.
29	IV. Pet. Paeuli	29	VI. Dep. Lad.	29	II. Dec. Joh.	29	V. Michael.	29	S.	29	III.	29	V. Thome ep.
30	V.	30	S.	30	III.	30	VI. Hieron.	30	D.	30	IV. Andree	30	VI.
		31	D. Germani	31	IV.			31	II.			31	S. Silvestri

St. v. 807, 818, 829, 840, 902, 913, 924*, 997, 1003, 1008*, 1087, 1092*, 1098, 1171, 1182, 1193, 1255, 1266, 1277, 1288*, 1339, 1350, 1361, 1372*, 1434, 1445, 1456*, 1529, 1535, 1540*, 1619, 1624*, 1630.*

	An bisec						
	ianuarie	februarie	ianuarie	februarie	martie	aprilie	mai
1	V. Circ. Dom.	D. *Exsurge*	VI. Circ. Dom.	II. Brigide	II.	V.	S. Phil. Jac.
2	VI. Oct. Steph.	II. Purif. Mar.	S. Oct. Steph.	III. Purif. M.	III.	VI.	D. *Voc. juc.*
3	S. Oct. Joh.	III. Blasii	D. Oct. Joh.	IV. Blasii	IV. *Quadr. m.*	S.	II. Inv. cruc.
4	D. Oct. Innoc.	IV.	II. Oct. Innoc.	V.	V. Adriani	D. *Quasi m.*	III.
5	II.	V. Agathe	III.	VI. Agathe	VI.	II. Conc. ov.	IV. Gothardi
6	III. Epiph.	VI. Doroth.	IV. Epiph.	S. Doroth.	S.	III.	V. *Asc. Dom.*
7	IV.	S.	V.	D. *Esto m.*	D. *Letare*	IV.	VI.
8	V. Erhardi	D. *Esto m.*	VI. Erhardi	II.	II.	V.	S. App. Mich.
9	VI.	II. Apollon.	S.	III. Apollon.	III.	VI.	D. *Exaudi*
10	S. *Pauli er.*	III. Scholast.	D. In excelso	IV. *Dies. cin.*	IV.	S.	II. Gordiani
11	D. In excelso	IV. *Dies cin.*	II.	V.	V.	D. *Miseric.*	III.
12	II.	V.	III.	VI.	VI. Gregorii	II.	IV. Pancratii
13	III. Oct. Epiph.	VI.	IV. Oct. Epiph.	S.	S.	III.	V. Servatii
14	IV. Fel. i. P.	S. Valent.	Fel. i. P.	D. *Invoc.*	D. *Judica*	IV. Tib. Val.	VI. Bonif. m.
15	V.	D. *Invoc.*	VI.	II.	II.	V.	S. Sophie
16	VI. Marcelli	II. Juliane	S. Marcelli	III. Juliane	III.	VI.	D. **Pentecoste**
17	S. Antonii	III.	D. Antonii	IV. *Quat. temp.*	IV. Gertrud.	S.	II.
18	D. Prisce	IV. *Quat. temp.*	II. Prisce	V. Simeon.	V.	D. *Jubilate*	III.
19	II.	V.	III.	VI.	VI.	II.	IV. *Quat. temp.*
20	III. Fab. Seb.	VI.	IV. Fab. Seb.	S.	S.	III.	V.
21	IV. Agnetis	S.	V. Agnetis	D. *Remin.*	D. *Ramis p.*	IV.	VI.
22	V. Vincent.	D. *Remin.*	VI. Vincent.	II. Cath. Pet.	II.	V.	D. Helene
23	VI.	II.	S.	III.	III.	VI. Adalb.	D. *Trinit.*
24	S.	III.	D. *Circumd.*	IV. Matthie	IV.	S. Georgii	II. Transl. Dom.
25	D. *Circumd.*	IV. Matthie	II. Conv. Pauli	V	V. Ann. Mar.	D. *Cantate*	III. Urbani
26	II.	V.	III.	VI.	VI. Parasc.	II.	IV.
27	III.	VI.	IV.	S.	S.	III.	V. *Corp. Chr.*
28	IV.	S.	V.	D. *Oculi*	D. **Pascha**	IV. Vitalis	VI.
29	V.	D. *Oculi*	VI.		II.	V. Petri m.	S.
30	VI.		S.		III.	VI. Quirini	D.
31	S.		D. *Exsurge*		IV.		II. Petron.

St. n. 1655, 1660, 1717, 1723, 1728*, 1869, 1875, 1880*, 1937, 1948*, 2027, 2032*.*

	iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1	III.	V. Oct. Joh.	D. Vinc. Pet.	IV. Egidii	VI. Remigii	II. Omn. Sanct.	IV.
2	IV.	VI. Visit. Mar.	II. Steph. p.	V.	S.	III. Omn. def.	V.
3	V. Erasmi	S.	III. Inv. Steph.	VI.	D.	IV.	VI.
4	VI.	D. Udalrici	IV.	S.	II. Francisci	V.	S. Barbare
5	S. Bonif. ep.	II.	V. Mar. Niv.	D.	III.	VI. Emerici	D. 2 Adv.
6	D.	III. Oct. Pet. P.	VI. Transf. D.	II.	IV. Oct. Mich.	S. Leonardi	II. Nicolai
7	II.	IV.	S.	III.	V.	D.	III. Oct. Andr.
8	III.	V. Kiliani	D.	IV. Nat. Mar.	VI.	II. Oct. O.S.	IV. Conc. Mar.
9	IV.	VI. Oct. Visit.	II.	V.	S. Dionysii	III.	V.
10	V.	S. 7 fratr.	III. Laurentii	VI.	D.	IV.	VI.
11	VI. Barnabe	D. Transl. Ben.	IV. Tiburtii	S. Prot. Hiac.	II. Transl. Aug.	V. Martini	S.
12	S.	II.	V. Clare	D.	III.	VI.	D. Gaudete
13	D.	III. Margar.	VI.	II.	IV. Colom.	S. Brictii	II. Lucie
14	II.	IV.	S.	III Ex. cruc.	V. Callisti	D.	III.
15	III. Viti Mod.	V. Divis. Ap.	D. Ass. Mar.	IV. *Quat. temp.*	VI. Hedvigis	II.	IV. *Quat. temp.*
16	IV.	VI.	II.	V.	S. Galli	III. Othmari	V.
17	V.	S. Andr. Ben.	III. Oct. Laur.	VI. Lamberti	D.	IV. Aniani	VI.
18	VI.	D.	IV.	S.	II. Luce	V. Oct. Mart.	S.
19	S. Gerv. Prot.	II.	V.	D.	III.	VI. Elisab.	D. 4 Adv.
20	D.	III. Elie	VI. Steph. reg.	II.	IV.	S.	II.
21	II.	IV.	S.	III. Matthei	V. 11 mil. v.	D. Pres. Mar.	III. Thome ap.
22	III. 10 mil. m.	V. Mar. Magd.	D. Oct. Ass. M.	IV. Mauritii	VI,	II. Cecilie	IV.
23	IV.	VI.	II.	V.	S.	III. Clement.	V.
24	V. Nat. Joh.	S.	III. Barthol.	VI. Gerardi	D.	IV.	VI.
25	VI.	D. Jacobi	IV.	S.	II.	V. Catharine	S. Nat. Dom.
26	S. Joh. Pauli	II. Anne	V.	D.	III. Demetrii	VI.	D. Steph. pr.
27	D. Lad. reg.	III.	VI. Oct. Steph.	II. Cosme Dam.	IV.	S.	II. Joh. ev.
28	II.	IV. Pantal.	S. August	III.	V. Sim. Jud.	D. 1 Adv.	III. Innoc.
29	III. Pet. Pauli	V. Dep. Lad.	D. Dec. Joh.	IV. Michael.	VI.	II.	IV. Thome ep.
30	IV.	VI.	II.	V. Hieron.	S.	III. Andree	V.
31		S. Germani	III..		D.		VI. Silvestri

*St. v. 845, 856 *, 935, 940 *, 1019, 1030, 1103, 1114, 1125, 1187, 1198, 1209, 1220 *, 1282, 1293, 1304 *, 1377, 1388 *, 1467, 1472 *, 1551, 1562, 1635, 1646.*

	An bisect ianuarie	An bisect februarie	ianuarie	februarie	martie	aprilie	mai
1	IV. Circ. Dom.	S. Brigide	V. Circ. Dom.	D. *Exsurge*	D. *Oculi*	IV.	VI. Phil. Jac.
2	V. Oct. Steph.	D. Purif. Mar.	VI. Oct. Steph.	II. Purif. Mar.	II.	V.	S. Sigism.
3	VI.Oct. Joh.	II. Blasii	S. Oct. Joh.	III. Blasii	III.	VI.	D. *Voc. juc.*
4	S. Oct. Innoc.	III.	D. Oct. Innoc.	IV.	IV. *Quadr. m.*	S. Ambros	II.
5	D.	IV. Agathe	II.	V. Agathe	V.	D. *Quasi m.*	III. Gothardi
6	II. Epiph.	V. Doroth.	III. Epiph.	VI. Doroth.	VI.	II. Conc. ov.	IV. Joh. a. p.
7	III.	VI.	IV.	S.	S.	III.	V. *Asc. Dom.*
8	IV. Erhardi	S.	V. Erhardi	D *Esto m.*	D. *Letare*	IV.	VI. App. Mich.
9	V.	D. *Esto m.*	VI.	II. Apollon.	II.	V.	S. Transl. Nic.
10	VI. Pauli er.	II. Scholast.	S. Pauli er.	III. Scholast.	III.	VI.	D. Gordiani
11	S.	III. Carnispr.	D. In excelso	IV. *Dies Cin.*	IV.	S.	II.
12	D. In excelso	IV. *Dies cin.*	II.	V.	V. Gregorii	D. *Miseric.*	III. Pancratii
13	II. Oct. Epiph.	V.	III. Oct. Epiph.	VI.	VI.	II.	IV. Servatii
14	III. Fel. i. P.	VI. Valent.	IV. Fel. i. P.	S. Valent.	S.	III. Tib. Val.	V. Bonif. m.
15	IV.	S.	V.	D. *Invoc.*	D. *Judica*	IV.	VI. Sophie
16	V. Marcelli	D. *Invoc.*	VI. Marcelli	II. Juliane	II.	V.	S.
17	VI. Antonii	II.	S. Antonii	III.	III. Gertrud.	VI.	D. **Pentecoste**
18	S. Prisce	III. Simeon.	D. Prisce	IV. *Quat. tem.*	IV.	S.	II.
19	D.	IV. *Quat. tem.*	II.	V.	V.	D. *Jubilate*	III.
20	II. Fab. Seb.	V.	III. Fab. Seb.	VI.	VI.	II.	IV. *Quat. temp.*
21	III. Agnetis	VI.	IV. Agnetis	S.	S. Bened.	III.	V.
22	IV. Vincent.	S. Cath. Pet.	V. Vincent.	D. *Remin.*	D. *Ramis p.*	IV.	VI. Helene
23	V.	D. *Remin.*	VI.	II.	II.	V. Adalb.	S.
24	VI.	II.	S.	III. Matthie	III.	VI. Georgii	D. *Trinit.*
25	S . Conv. Pauli	III. Matthie	D. *Circumd.*	IV.	IV. Ann. Mar.	S. Marci ev.	II. Urbani
26	D. *Circumd.*	IV.	II.	V.	V. Cena Dom.	D. *Cantate*	III.
27	II.	V.	III.	VI.	VI. Parasc.	II.	IV.
28	III.	VI.	IV.	S.	S.	III. Vitalis	V. *Corp. Chr.*
29	IV.	S.	V.		D. **Pascha**	IV. Petr. m.	VI.
30	V.		VI.		II.	V. Quirini	S.
31	VI.		S.		III.		D. Petron.

St. n. 1587, 1592, 1671, 1682, 1739, 1750, 1807, 1812*, 1891, 1959, 1964*, 1970, 2043, 2054, 2065.*

	iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1	II.	IV. Oct. Joh.	S. Vinc. Pet.	III. Egidii	V. Remigii	D. Omn. Sanct.	III.
2	III.	V. Visit. Mar.	D. Steph. p.	IV.	VI.	II. Omn. def.	IV.
3	IV. Erasmi	VI.	II. Inv. Steph.	V.	S.	III.	V.
4	V.	S. Udalrici	III.	VI.	D. Francisci	IV.	VI. Barbare
5	VI. Bonif. ep.	D.	IV. Mar. Niv.	S.	II.	V. Emerici	S.
6	S.	II. Oct. Pet. P.	V. Transf. D.	D.	III. Oct. Mich.	VI. Leonardi	D. Nicolai
7	D.	III.	VI.	II.	IV.	S.	II. Oct. Andr.
8	II.	IV. Kiliani	S.	III. Nat. Mar.	V.	D. Oct. O. S.	III. Conc. Mar.
9	III.	V. Oct. Visit.	D.	IV.	VI. Dionysii	II.	IV.
10	IV.	VI. 7 fratr.	II. Laurentii	V.	S.	III.	V.
11	V. Barnabe	S. Tran. Ben.	III. Tiburtii	VI. Prot. Hiac.	D. Transl. Aug.	IV. Martini	VI.
12	VI.	D.	IV. Clare	S.	II.	V.	S.
13	S.	II. Margar.	V.	D.	III. Colom.	VI. Brictii	D. Gaudete
14	D.	III.	VI.	II. Ex. cruc.	IV. Callisti	S.	II.
15	II. Viti Mod.	IV. Divis. ap.	S. Ass. Mar.	III. Oct. Nat. M.	V. Hedvigis	D.	III. Valeriani
16	III.	V.	D.	IV. *Quat. temp.*	VI. Galli	II. Othmari	IV. *Quat. temp.*
17	IV.	VI. Andr. Ben.	II. Oct. Laur.	V. Lamberti	S.	III. Aniani	V.
18	V.	S.	III.	VI.	D. Luce	IV. Oct. Mart.	VI.
19	VI. Gerv. Prot.	D.	IV.	S.	II.	V. Elisab.	S.
20	S.	II. Elie	V. Steph. reg.	D.	III.	VI.	D. 4 Adv.
21	D.	III.	VI.	II. Matthei	IV. 11 mil. v.	S. Pres. Mar.	II. Thome ap.
22	II. 10 mil. m.	IV. Mar. Magd.	S. Oct. Ass.	III. Mauritii	V.	D. Cecilie	III.
23	III.	V.	D.	IV.	VI.	II. Clement.	IV.
24	IV. Nat. Joh.	VI.	II. Barthol.	V. Gerardi	S.	III.	V.
25	V.	S. Jacobi	III.	VI.	D.	IV. Catharine	VI. Nat. Dom.
26	VI. Joh. Pauli	D. Anne	IV.	S.	II. Demetrii	V.	S. Steph. pr.
27	S. Lad. reg.	II.	V. Oct. Steph.	D. Cosme Dam.	III.	VI.	D. Joh. ev.
28	D.	III. Pantal.	VI. August.	II.	IV. Sim. Jud.	S.	II. Innoc.
29	II. Pet. Pauli	IV. Dep. Lad.	S. Dec. Joh.	III. Michael.	V.	D. 1 Adv.	III. Thome ep.
30	III.	V.	D.	IV. Hieron.	VI.	II. Andee	IV.
31		VI. Germani	II.		S.		V. Silvestri

St. v. 867, 872, 951, 962, 1035, 1046, 1057, 1119, 1130, 1141, 1152*, 1214, 1225, 1236*, 1309, 1320*, 1399, 1404*, 1483, 1494, 1567, 1578, 1589.*

	An bisect						
	ianuarie	februarie	ianuarie	februarie	martie	aprilie	mai
1	III. Circ. Dom.	VI. Brigide	IV. Circ. Dom.	S. Brigide	S.	III.	V. Phil. Jac.
2	IV. Oct. Steph.	S. Purif. Mar.	V. Oct. Steph.	D. *Exsurge*	D. *Oculi*	IV.	VI. Sigism.
3	V. Oct. Joh.	D. *Exsurge*	VI. Oct. Joh.	II.	II.	V.	S. Inv. cruc.
4	VI. Oct. Innoc.	II.	S. Oct. Innoc.	III.	III. Adriani	VI. Ambros.	D. *Voc. juc.*
5	S.	III. Agathe	D.	IV. Agathe	IV. *Quadr. m.*	S.	II.
6	D. Epiph.	IV. Doroth.	II. Epiph.	V. Doroth.	V.	D. *Quasi m.*	III. Joh. a.p.
7	II.	V.	III.	VI.	VI.	II. Conc. ov.	IV.
8	III. Erhardi	VI.	IV. Erhardi	S.	S.	III.	V. *Asc. Dom.*
9	IV.	S. Apollon.	V.	D. *Esto m.*	D. *Letare*	IV.	VI.
10	V. Pauli er.	D. *Esto m.*	VI. Pauli er.	II. Scholast.	II.	V.	S. Gordiani
11	VI.	II.	S.	III. Carnispr.	III.	VI.	D. *Exaudi*
12	S.	III. Carnispr.	D. In excelso	IV. *Dies cin.*	IV. Gregorii	S.	II. Pancratii
13	D. Oct. Epiph.	*IV. Dies cin.*	II. Oct. Epiph.	V.	V.	D. *Miseric.*	III. Servatii
14	II. Fel. i. P.	V. Valent.	III. Fel. i.P.	VI. Valent.	VI.	II. Tib. Val.	IV. Bonif. m.
15	III.	VI.	IV.	S.	S.	III.	V. Sophie
16	IV. Marcelli	S. Juliane	V. Marcelli	D. *Invoc.*	D. *Judica*	IV.	VI.
17	V. Antonii	D. *Invoc.*	VI. Antonii	II.	II. Gertrud.	V.	S.
18	VI. Prisce	II. *Simeon.*	S. Prisce	III. Simeon.	III.	VI.	D. **Pentecoste**
19	S.	III.	D.	IV. *Quat. temp*	IV.	S.	II.
20	D. Fab. Seb.	IV. *Quat. temp.*	II. Fab. Seb.	V.	V.	D. *Jubilate*	III.
21	II. Agnetis	V.	III. Agnetis	VI.	VI. Bened.	II.	IV. *Quat. temp.*
22	III. Vincent.	VI. Cath. Pet.	IV. Vincent.	S. Cath. Pet.	S.	III.	V.
23	IV.	S.	V.	D. *Remin.*	D. *Ramis p.*	IV. Adalb.	VI.
24	V.	D. *Remin.*	VI.	II. Matthie	II.	V. Georgii	S. Transl. Dom.
25	VI. Conv. Pauli	II. Matthie	S. Conv. Pauli	III.	III. Ann. Mar.	VI. Marci ev.	D. *Trinit.*
26	S.	III.	D. *Circumd.*	IV.	IV.	S.	II.
27	D. *Circumd.*	IV.	II.	V.	V. Cena D.	D. *Cantate*	III.
28	II.	V.	III.	VI.	VI. Parasc.	II.	IV.
29	III.	**VI.**	IV.		S.	III. Petri m.	V. *Corp. Chr.*
30	IV.		V.		D. **Pascha**	IV. Quirini	VI.
31	V.		VI.		II.		S. Petron.

30 MARTIE 9

St. n. 1603, 1614, 1625, 1687, 1698, 1755, 1766, 1777, 1823, 1834, 1902, 1975, 1986, 1997, 2059, 2070, 2081, 2092.*

	iunie		iulie		august		septembrie		octombrie		noiembrie		decembrie
1	D.	1	III. Oct. Joh.	1	VI. Vinc. Pet.	1	II. Egidii	1	IV. Remigii	1	S. Omn. Sanct.	1	II.
2	II.	2	IV. Visit. Mar.	2	S. Steph. p.	2	III.	2	V.	2	D. Omn. def.	2	III.
3	III. Erasmi	3	V.	3	D. Inv. Steph.	3	IV.	3	VI.	3	II.	3	IV.
4	IV.	4	VI. Udalrici	4	II.	4	V.	4	S. Francisci	4	III.	4	V. Barbare
5	V. Bonif. ep.	5	S.	5	III. Mar. Niv.	5	VI.	5	D.	5	IV. Emerici	5	VI,
6	VI.	6	D. Oct. Pet. P.	6	IV. Transf. D.	6	S.	6	II. Oct. Mich.	6	V. Leonardi	6	S. Nicolai
7	S.	7	II.	7	V.	7	D.	7	III.	7	VI.	7	D. Oct. Andr.
8	D.	8	III. Kiliani	8	VI.	8	II. Nat. Mar.	8	IV.	8	S. Oct. Omn. S.	8	II. Conc. Mar.
9	II.	9	IV. Oct. Visit.	9	S.	9	III.	9	V. Dionysii	9	D.	9	III.
10	III.	10	V. 7 fratr.	10	D. Laurentii	10	IV.	10	VI.	10	II.	10	IV.
11	IV. Barnabe	11	VI. Transl. Ben.	12	II. Tiburtii	11	V. Prot. Hiac.	11	S. Transl. Aug.	11	III. Martini	11	V.
12	V.	12	S.	12	III. Clare	12	VI.	12	D.	12	IV.	12	VI.
13	VI.	13	D. Margar.	13	IV.	13	S.	13	II. Colom.	13	V. Brictii	13	S. Lucie
14	S.	14	II.	14	V.	14	D. Ex. cruc.	14	III. Callisti	14	VI.	14	D. Gaudete
15	D. Viti Mod.	15	III. Divis. Ap.	15	VI. Ass. Mar.	15	II. Oct. Nat. M	15	IV. Hedvigis	15	S.	15	II. Valeriani
16	II.	16	IV.	16	S.	16	III.	16	V. Galli	16	D.	16	III.
17	III.	17	V. Andr. Ben.	17	D. Oct. Laur.	17	IV. *Quat. temp*	17	VI.	17	II. Aniani	17	IV. *Quat. temp.*
18	IV.	18	VI.	18	II.	18	V.	18	S. Luce	18	III. Oct. Mart.	18	V.
19	V. Gerv. Prot.	19	S.	19	III.	19	VI.	19	D.	19	IV. Elisab.	19	VI.
20	VI.	20	D. Elie	20	IV. Steph. reg.	20	S.	20	II.	20	V.	20	S.
21	S.	21	II.	21	V.	21	D. Matthei	21	III. 11 mil. v.	21	VI. Pres. M.	21	D. Thome ap.
22	D. 10 mil. m.	22	III. Mar. Magd.	22	VI. Oct. Ass.	22	II. Mauritii	22	IV.	22	S. Cecilie	22	II.
23	II.	23	IV.	23	S.	23	III.	23	V.	23	D. Clement.	23	III.
24	III. Nat. Joh.	24	V.	24	D. Barthol.	24	IV Gerardi	24	VI.	24	II.	24	IV.
25	IV.	25	VI. Jacobi	25	II.	25	V.	25	S.	25	III. Catharine	25	V. Nat. Dom.
26	V. Joh. Pauli	26	S. Anne	26	III.	26	VI.	26	D. Demetrii	26	IV.	26	VI. Steph. pr.
27	VI. Lad. reg.	27	D.	27	IV. Oct. Steph.	27	S. Cosme Dam.	27	II.	27	V.	27	S. Joh. ev.
28	S.	28	II. Pantal.	28	V. August.	28	D.	28	III. Sim. Jud.	28	VI.	28	D. Innoc.
29	D. Pet. Pauli	29	III. Dep. Lad.	29	VI. Dec. Joh.	29	II. Michael.	29	IV.	29	S.	29	II. Thome ep.
30	II.	30	IV.	30	S.	30	III. Hieron.	30	V.	30	D. Andree	30	III.
		31	V. Germani	31	D.			31	VI.			31	IV. Silvestri

31 MARTIE

St. v. 804, 810, 883, 894, 905, 967, 978, 989, 1000*, 1051, 1062, 1073, 1084*, 1146, 1157, 1168*, 1241, 1247, 1252*, 1331, 1336*, 1342, 1415, 1426, 1437, 1499, 1510, 1521, 1532*, 1583, 1594 1605, 1616*.*

	An bisect						
	ianuarie	februarie	ianuarie	februarie	martie	aprilie	mai
1	II. Circ. Dom.	V. Brigide	III. Circ. Dom.	VI. Brigide	VI.	II.	IV. Phil. Jac.
2	III. Oct. Steph.	VI. Purif. Mar.	IV. Oct. Steph.	S. Purif. Mar.	S.	III.	V. Sigism.
3	IV. Oct. Joh.	S. Blasii	V. Oct. Joh.	D. *Exsurge*	D. *Oculi*	IV.	VI. Inv. cruc.
4	V. Oct. Innoc.	D. *Exsurge*	VI. Oct. Inn.	II.	II. Adriani	V. Ambros.	S.
5	VI.	II. Agathe	S.	III. Agathe	III.	VI.	D. *Voc. juc.*
6	S. Epiph.	III. Doroth.	D. Epiph.	IV. Doroth.	IV. *Quadr. m.*	S.	II. Joh. a .p.
7	D. In excelso	IV.	II.	V.	V.	D. *Quasi m.*	III.
8	II. Erhardi	V.	III. Erhardi	VI.	VI.	II. Conc. ov.	IV. App. Mich.
9	III.	VI. Apollon.	IV.	S. Apollon.	S.	III.	V. *Asc. Dom.*
10	IV. Pauli er.	S. Scholast.	V. Pauli er.	D. *Esto m.*	D. *Letare*	IV.	VI. Gordiani
11	V.	D. *Esto m.*	VI.	II.	II.	V.	S.
12	VI.	II.	S.	III. Carnispr.	III. Gregorii	VI.	D. *Exaudi*
13	S. Oct. Epiph.	III. Carnispr.	D. In excelso	IV. *Dies cin.*	IV.	S.	II. Servatii
14	D. Fel. i. P.	IV. *Dies cin.*	II. Fel. i. P.	V. Valent.	V.	D. *Miseric.*	III. Bonif. m.
15	II.	V.	III.	VI.	VI.	II.	IV. Sophie
16	III. Marcelli	VI. Juliane	IV. Marcelli	S. Juliane	S.	III.	V.
17	IV. Antonii	S.	V. Antonii	D. *Invoc.*	D. *Judica*	IV.	VI.
18	V. Prisce	D. *Invoc.*	VI. Prisce	II. Simeon.	II.	V.	S.
19	VI.	II.	S.	III.	III.	VI.	D. **Pentecoste**
20	S. Fab. Seb.	III.	D. Fab. Seb.	IV. *Quat. temp.*	IV.	S.	II.
21	D. Agnetis	IV. *Quat. temp.*	II. Agnetis	V.	V. Bened.	D. *Jubilate*	III.
22	II. Vincent.	V. Cath. Pet.	III. Vincent.	VI. Cath. Pet.	VI.	II.	IV. *Quat. temp.*
23	III.	VI.	IV.	S.	S.	III. Adalb.	V.
24	IV.	S.	V.	D. *Remin.*	D. *Ramis p.*	IV. Georgii	VI. Transl. Dom.
25	V. Conv. Pauli	D. *Remin.*	VI. Conv. Pauli	II.	II. Ann. Mar.	V. Marci ev.	S. Urbani
26	VI	II.	S.	III.	III.	VI.	D. *Trinit.*
27	S.	III.	D. *Circumd.*	IV.	IV.	S.	II.
28	D. *Circumd.*	IV.	II.	V.	V. Cena Dom.	D. *Cantate*	III.
29	II.	V.	III.		VI. Parasc.	II. Petri m.	IV.
30	III.		IV.		S.	III. Quirini	V. *Corp. Chr.*
31	IV.		V.		D. **Pascha**		VI. Petron.

31 MARTIE 10

St. n. *1619*, *1630*, *1641*, *1652**, *1709*, *1720**, *1771*, *1782*, *1793*, *1839*, *1850*, *1861*, *1872**, *1907*, *1918*, *1929*, *1991*, *2002*, *2013*, *2024**, *2086*, *2097*.

	iunie		iulie		august		septembrie		octombrie		noiembrie		decembrie
1	S.	1	II. Oct. Joh.	1	V. Vinc. Pet.	1	D. Egidii	1	III. Remigii	1	VI. Omn Sanct.	1	D. 1 Adv.
2	D.	2	III. Visit. Mar.	2	VI. Steph. p.	2	II.	2	IV.	2	S. Omn. def.	2	II.
3	II. Erasmi	3	IV.	3	S. Inv. Steph.	3	III.	3	V.	3	D.	3	III.
4	III.	4	V. Udalrici	4	D.	4	IV.	4	VI. Francisci	4	II.	4	IV. Barbare
5	IV. Bonif. ep.	5	VI.	5	II. Mar. Niv.	5	V.	5	S.	5	III. Emerici	5	V.
6	V.	6	S. Oct. Pet. P.	6	III. Transf. D.	6	VI.	6	D. Oct. Mich.	6	IV. Leonardi	6	VI. Nicolai
7	VI.	7	D.	7	IV.	7	S.	7	II.	7	V.	7	S. Oct. Andr.
8	S.	8	II. Kiliani	8	V.	8	D. Nat. Mar.	8	III.	8	VI. Oct. O.S.	8	D. Conc. Mar.
9	D.	9	III. Oct. Visit.	9	VI.	9	II.	9	IV. Dionysii	9	S.	9	II.
10	II.	10	IV. 7 fratr.	10	S. Laurentii	10	III.	10	V.	10	D.	10	III.
11	III. Barnabe	11	V. Transl. Ben.	11	D. Tiburtii	11	IV. Prot. Hiac.	11	VI. Transl. Aug.	11	II. Martini	11	IV.
12	IV.	12	VI.	12	II. Clare	12	V.	12	S.	12	III.	12	V.
13	V.	13	S. Margar.	13	III.	13	VI.	13	D. Colom.	13	IV. Brictii	13	VI. Lucie
14	VI.	14	D.	14	IV.	14	S. Ex. cruc.	14	II. Callisti	14	V.	14	S.
15	S. Viti Mod.	15	II. Divis. Ap.	15	V. Ass. Mar.	15	D. Oct. Nat. M.	15	III. Hedvigis	15	VI.	15	D. Gaudete
16	D.	16	III.	16	VI.	16	II.	16	IV. Galli	16	S. Othmari	16	II.
17	II.	17	IV. Andr. Ben.	17	S. Oct. Laur.	17	III. Lamberti	17	V.	17	D. Aniani	17	III.
18	III.	18	V.	18	D.	18	IV. *Quat. temp.*	18	VI. Luce	18	II. Oct. Mart.	18	IV. *Quat. temp.*
19	IV. Gerv. Prot.	19	VI.	19	II.	19	V.	19	S.	19	III. Elisab.	19	V.
20	V.	20	S. Elie	20	III. Steph. reg.	20	VI.	20	D.	20	IV.	20	VI.
21	VI.	21	D.	21	IV.	21	S. Matthei	21	II. 11 mil. v	21	V. Pres. Mar.	21	S. Thome ap.
22	S. 10 mil. m.	22	II. Mar. Magd.	22	V. Oct. Ass.	22	D. Mauritii	22	III.	22	VI. Cecilie	22	D. 4 Adv.
23	D.	23	III.	23	VI.	23	II.	23	IV.	23	S. Clement.	23	II.
24	II. Nat. Joh.	24	IV.	24	S. Barthol.	24	III. Gerardi	24	V.	24	D.	24	III.
25	III.	25	V. Jacobi	25	D.	25	IV.	25	VI.	25	II. Catharine	25	IV. Nat. Dom.
26	IV. Joh. Pauli	26	VI. Anne	26	II.	26	V.	26	S. Demetrii	26	III.	26	V. Steph. pr.
27	V. Lad. reg.	27	S.	27	III. Oct. Steph.	27	VI. Cosme Dam.	27	D.	27	IV.	27	VI. Joh. ev.
28	VI.	28	D. Pantal.	28	IV. August.	28	S.	28	II. Sim. Jud.	28	V.	28	S. Innoc.
29	S. Pet. Pauli	29	II. Dep. Lad.	29	V. Dec. Joh.	29	D. Michael.	29	III.	29	VI.	29	D. Thome ep.
30	D.	30	III.	30	VI.	30	II. Hieron.	30	IV.	30	S. Andree	30	II.
		31	IV. Germani	31	S.			31	V.			31	III Silvestri

St. v. 815, 826, 837, 899, 910, 921, 932, 994, 1005, 1016,* 1089, 1100*, 1179, 1184*, 1263, 1274, 1347, 1358, 1369, 1431, 1442, 1453, 1464*, 1526, 1537, 1548*, 1621, 1632*.*

An bisect				ianuarie		februarie		martie		aprilie		mai	
ianuarie		februarie											
1	D. Circ. Dom.	1	IV. Brigide	1	II. Circ. Dom.	1	V. Brigide	1	V.	1	D. **Pascha**	1	III. Phil. Jac.
2	II. Oct. Steph.	2	V. Purif. Mar.	2	III. Oct. Steph.	2	VI. Purif. Mar.	2	VI.	2	II.	2	IV. Sigism.
3	III. Oct. Joh.	3	VI. Blasii	3	IV. Oct. Joh.	3	S. Blasii	3	S.	3	III.	3	V. Inv. cruc.
4	IV. Oct. Innoc.	4	S.	4	V. Oct. Innoc.	4	D. *Exsurge*	4	D. *Oculi*	4	IV. Ambros.	4	VI.
5	V.	5	D. *Exsurge*	5	VI.	5	II. Agathe	5	II.	5	V.	5	S. Gothardi
6	VI. Epiph.	6	II. Doroth	6	S. Epiph.	6	III. Doroth.	6	III.	6	VI.	6	D. *Voc. juc.*
7	S.	7	III.	7	D. In excelso	7	IV.	7	IV. *Quadr. m.*	7	S.	7	II.
8	D. In excelso	8	IV.	8	II. Erhardi	8	V.	8	V.	8	D. *Quasi m.*	8	III. App. Mich.
9	II.	9	V. Apollon.	9	III.	9	VI. Apollon.	9	VI.	9	II. Conc. ov.	9	IV. Transl. Nic.
10	III. Pauli er.	10	VI. Scholast.	10	IV. Pauli er.	10	S. Scholast.	10	S.	10	III.	10	V. *Asc. Dom.*
11	IV.	11	S.	11	V.	11	D. *Esto m.*	11	D. *Letare*	11	IV.	11	VI.
12	V.	12	D. *Esto m.*	12	VI.	12	II.	12	II. Gregorii	12	V.	12	S. Pancratii
13	VI. Oct. Epiph.	13	II.	13	S. Oct. Epiph.	13	III. Carnispr.	13	III.	13	VI.	13	D. *Exaudi*
14	S. Fel. i. P.	14	III. Valent.	14	D. Fel. i.P.	14	IV. *Dies Cin.*	14	IV.	14	S. Tib. Val.	14	II. Bonif. m.
15	D.	15	IV. *Dies cin.*	15	II.	15	V.	15	V.	15	D. *Miseric.*	15	III. Sophie
16	II. Marcelli	16	V. Juliane	16	III. Marcelli	16	VI. Juliane	16	VI.	16	II.	16	IV.
17	III. Antonii	17	VI.	17	IV. Antonii	17	S.	17	S. Gertrud.	17	III.	17	V.
18	IV. Prisce	18	S Simeon.	18	V. Prisce	18	D. *Invoc.*	18	D. *Judica*	18	IV.	18	VI.
19	V.	19	D. *Invoc.*	19	VI.	19	II.	19	II.	19	V.	19	S.
20	VI. Fab. Seb.	20	II.	20	S. Fab. Seb.	20	III.	20	III.	20	VI.	20	D. **Pentecoste**
21	S. Agnetis	21	III.	21	D. Agnetis	21	IV. *Quat. temp.*	21	IV. Bened.	21	S.	21	II.
22	D. Vincent.	22	IV. Cath. Pet.	22	II. Vincent.	22	V. Cath. Pet.	22	V.	22	D. *Jubilate*	22	III. Helene
23	II.	23	V.	23	III.	23	VI.	23	VI.	23	II. Adalb.	23	IV. *Quat. temp.*
24	III.	24	VI.	24	IV.	24	S. Matthie	24	S.	24	III. Georgii	24	V. Transl. Dom.
25	IV. Conv. Pauli	25	S. Matthie	25	V. Conv. Pauli	25	D. *Remin.*	25	D. *Ramis p.*	25	IV. Marci ev.	25	VI. Urbani.
26	V.	26	D. *Remin.*	26	VI.	26	II.	26	II.	26	V.	26	S.
27	VI.	27	II.	27	S.	27	III.	27	III.	27	VI.	27	D. *Trinit.*
28	S.	28	III.	28	D. *Circumd.*	28	IV.	28	IV.	28	S. Vitalis	28	II.
29	D. *Circumd.*	29	IV.	29	II.			29	V. Cena D.	29	D. *Cantate*	29	III.
30	II.			30	III.			30	VI. Parasc.	30	II. Quirini	30	IV.
31	III.			31	IV.			31	S.			31	V. *Corp. Chr.*

St. n. 1584, 1646, 1657, 1668*, 1714, 1725, 1736*, 1804*, 1866, 1877, 1888*, 1923, 1934, 1945, 1956*, 2018, 2029, 2400*.*

	iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1	VI.	D. Oct. Joh.	VI. Vinc. Pet.	S. Egidii	II. Remigii	V. Omn. Sanct.	S.
2	S.	II. Visit. Mar.	V. Steph. p.	D.	III.	VI. Omn. def.	D. 1 Adv.
3	D. Erasmi	III.	VI. Inv. Steph.	II.	IV.	S.	II.
4	II.	IV. Udalrici	S.	III.	V. Francisci	D.	III. Barbare
5	III. Bonif. ep.	V.	D. Mar. Niv.	IV.	VI.	II. Emerici	IV.
6	IV.	VI. Oct. Pet. P.	II. Transf. D.	V.	S. Oct. Mich.	III. Leonardi	V. Nicolai
7	V.	S.	III.	VI.	D.	IV.	VI. Oct. Andr.
8	VI.	D. Kiliani	IV.	S. Nat. Mar.	II.	V. Oct. O. S.	S. Conc. Mar.
9	S.	II. Oct. Visit.	V.	D.	III. Dionysii	VI.	D. 2 Adv.
10	D.	III. 7 fratr.	VI. Laurentii	II.	IV.	S.	II.
11	II. Barnabe	IV. Transl. Ben.	S. Tiburtii	III. Prot. Hiac.	V. Transl. Aug.	D. Martini	III.
12	III.	V.	D. Clare	IV.	VI.	II.	IV.
13	IV.	VI. Margar.	II.	V.	S. Colom.	III. Brictii	V. Lucie
14	V.	S.	III.	VI. Exc. cruc.	D. Callisti	IV.	VI.
15	VI. Viti Mod.	D. Divis. Ap.	IV. Ass. Mar.	S. Oct. Nat. M.	II. Hedvigis	V.	S. Valeriani
16	S.	II.	V.	D.	III. Galli	VI. Othmari	D. Gaudete
17	D.	III. Andr. Ben.	VI. Oct. Laur.	II. Lamberti	IV.	S. Aniani	II.
18	II.	IV.	S.	III.	V. Luce	D. Oct. Mart.	III.
19	III. Gerv. Prot.	V.	D.	IV. *Quat. temp.*	VI.	II. Elisab.	IV. *Quat. temp.*
20	IV.	VI. Elie	II. Steph. reg.	V.	S.	III.	V.
21	V.	S.	III.	VI. Matthei	D. 11 mil. v.	IV. Pres. Mar.	VI. Thome ap.
22	VI. 10 mil. m.	D. Mar. Magd.	IV. Oct. Ass.	S. Mauritii	II.	V. Cecilie	S.
23	S.	II.	V.	D.	III.	VI. Clement.	D. 4 Adv.
24	D. Nat. Joh.	III.	VI. Barthol.	II. Gerardi	IV.	S.	II.
25	II.	IV. Jacobi	S.	III.	V.	D. Catharine	III. Nat. Dom.
26	III. Joh. Pauli	V. Anne	D.	IV.	VI. Demetrii	II.	IV. Steph. pr.
27	IV. Lad. reg.	VI.	II. Oct. Steph.	V. Cosme. Dam.	S.	III.	V. Joh. ev.
28	V.	S. Pantal.	III. August.	VI.	D. Sim. Jud.	IV.	VI. Innoc.
29	VI. Pet. Pauli	D. Dep. Lad.	IV. Dec. Joh.	S. Michael.	II.	V.	S. Thome ep.
30	S.	II.	V.	D. Hieron.	III.	VI. Andree	D.
31		III. Germani	VI.		IV.		II. Silvestri

2 APRILIE

St. v. 831, 842, 853, 864, 926, 937, 948*, 1021, 1032*, 1111, 1116*, 1195, 1206, 1279, 1290, 1301, 1363, 1374, 1385, 1396*, 1458, 1469, 1480*, 1553, 1564*, 1643, 1648*.*

	An bisect													
	ianuarie		februarie		ianuarie		februarie		martie		aprilie		mai	
	1	S. Circ. Dom.	1	III. Brigide	1	D. Circ. Dom.	1	IV. Brigide	1	IV.	1	S.	1	II. Phil. Jac.
	2	D. Oct. Steph.	2	IV. Purif. Mar.	2	II. Oct. Steph.	2	V. Purif. Mar.	2	V.	2	D. **Pascha**	2	III. Sigism.
	3	II. Oct. Joh.	3	V. Blasii	3	III. Oct. Joh.	3	VI. Blasii	3	VI.	3	II.	3	IV. Inv. cruc.
	4	III. Oct. Innoc.	4	VI.	4	IV. Oct. Innoc.	4	S.	4	S. Adriani	4	III. Ambros.	4	V.
	5	IV.	5	S. Agathe	5	V.	5	D. *Exsurge*	5	D. *Oculi*	5	IV.	5	VI. Gothardi
	6	V. Epiph.	6	D. *Exsurge*	6	VI. Epiph.	6	II. Doroth.	6	II.	6	V.	6	S. Joh. a. p.
	7	VI.	7	II.	7	S.	7	III.	7	III.	7	VI.	7	D. *Voc. juc.*
	8	S. Erhardi	8	III.	8	D. In excelso	8	IV.	8	IV. *Quadr. m.*	8	S.	8	II. App. Mich.
	9	D. In excelso	9	IV. Apollon.	9	II.	9	V. Apollon.	9	V.	9	D. *Quasi m.*	9	III. Transl. Nic.
	10	II. Pauli er.	10	V. Scholast.	10	III. Pauli er.	10	VI. Scholast.	10	VI.	10	II. Conc. ov.	10	IV. Gordiani
	11	III.	11	VI.	11	IV.	11	S.	11	S.	11	III.	11	V. *Asc. Dom.*
	12	IV.	12	S.	12	V.	12	D. *Esto m.*	12	D. *Letare*	12	IV.	12	VI. Pancratii
	13	V. Oct. Epiph.	13	D. *Esto m.*	13	VI. Oct. Epiph.	13	II.	13	II.	13	V.	13	S. Servatii
	14	VI. Fel. i. P.	14	II. Valent.	14	S. Fel. i. P.	14	III. Valent.	14	III.	14	VI. Tib. Val.	14	D. *Exaudi*
	15	S.	15	III. Carnispr.	15	D.	15	IV. *Dies cin.*	15	IV.	15	S.	15	II. Sophie
	16	D. Marcelli	16	IV. *Dies cin.*	16	II. Marcelli	16	V. Juliane	16	V.	16	D. *Miseric.*	16	III.
	17	II. Antonii	17	V.	17	III. Antonii	17	VI.	17	VI. Gertrud.	17	II.	17	IV.
	18	III. Prisce	18	VI. Simeon.	18	IV. Prisce	18	S. Simeon.	18	S.	18	III.	18	V.
	19	IV.	19	S.	19	V.	19	D. *Invoc.*	19	D. *Judica*	19	IV.	19	VI.
	20	V. Fab. Seb.	20	D. *Invoc.*	20	VI. Fab. Seb.	20	II.	20	II.	20	V.	20	S.
	21	VI. Agnetis	21	II.	21	S. Agnetis	21	III.	21	III. Bened.	21	VI.	21	D. **Pentecoste**
	22	S. Vincent.	22	III. Cath. Pet.	22	D. Vincent.	22	IV. *Quat. temp.*	22	IV.	22	S.	22	II. Helene
	23	D.	23	IV. *Quat. temp.*	23	II.	23	V.	23	V.	23	D. *Jubilate*	23	III.
	24	II.	24	V.	24	III.	24	VI. Matthie	24	VI.	24	II. Georgii	24	IV. *Quat. temp.*
	25	III. Conv. Pauli	25	VI. Matthie	25	IV. Conv. Pauli	25	S.	25	S. Ann. Mar.	25	III. Marci ev.	25	V. Urbani
	26	IV.	26	S.	26	V.	26	D. *Remin.*	26	D. *Ramis p.*	26	IV.	26	VI.
	27	V.	27	D. *Remin.*	27	VI.	27	II.	27	II.	27	V.	27	S.
	28	VI.	28	II.	28	S.	28	III.	28	III.	28	VI. Vitalis	28	D. *Trinit.*
	29	S.	29	III.	29	D. *Circumd.*			29	IV.	29	S. Petri m.	29	II.
	30	D. *Circumd.*			30	II.			30	V. Cena D.	30	D. *Cantate*	30	III.
	31	II.			31	III.			31	VI. Parasc.			31	IV. Petron.

St. n. 1589, 1600, 1673, 1679, 1684*, 1741, 1747, 1752*, 1809, 1820*, 1893, 1899, 1961, 1972*, 2051, 2056*.*

	iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1	V. *Corp. Chr.*	S. Oct. Joh.	III. Vinc. Pet.	VI. Egidii	D. Remigii	IV. Omn. Sanct.	VI.
2	VI.	D. Visit. Mar.	IV. Steph. p.	S.	II.	V. Omn. def.	S.
3	S. Erasmi	II.	V. Inv. Steph.	D.	III	VI.	D. 1 Adv.
4	D.	III. Udalrici	VI	II.	IV. Francisci	S.	II. Barbare
5	II. Bonif. ep.	IV.	S. Mar. Niv.	III.	V.	D. Emerici	III.
6	III.	V. Oct. Pet. P.	D. Transf. D.	IV.	VI. Oct. Mich.	II. Leonardi	IV. Nicolai
7	IV.	VI.	II.	V.	S.	III.	V. Oct. Andr.
8	V.	S. Kiliani	III.	VI. Nat. Mar.	D.	IV. Oct. O. S.	VI. Conc. Mar.
9	VI.	D. Oct. Visit.	IV.	S.	II. Dionysii	V.	S.
10	S.	II. 7 fratr.	V. Laurentii	D.	III.	VI.	D. 2 Adv.
11	D. Barnabe	III. Transl. Ben.	VI. Tiburtii	II. Prot. Hiac.	IV. Transl. Aug.	S. Martini	II.
12	II.	IV.	S. Clare	III.	V.	D.	III.
13	III.	V. Margar.	D.	IV.	VI. Colom.	II. Brictii	IV. Lucie
14	IV.	VI.	II.	V. Ex. cruc.	S. Callisti	III.	V.
15	V. Viti Mod.	S. Divis. Ap.	III. Ass. Mar.	VI. Oct. Nat. M.	D. Hedvigis	IV.	VI. Valeriani
16	VI.	D.	IV.	S.	II. Galli	V. Othmari	S.
17	S.	II. Andr. Ben.	V. Oct. Laur.	D. Lamberti	III.	VI. Aniani	D. Gaudete
18	D.	III.	VI.	II.	IV. Luce	S. Oct. Mart.	II.
19	II. Gerv. Prot.	IV.	S.	III.	V.	D. Elisab.	III.
20	III.	V. Elie	D. Steph. reg.	IV. *Quat. temp.*	VI.	II.	IV. *Quat. temp.*
21	IV.	VI.	II.	V. Matthei	S. 11 mil. v.	III. Pres. M.	V. Thome ap.
22	V. 10 mil. m.	S. Mar. Magd.	III. Oct. Ass.	VI. Mauritii	D.	IV. Cecilie	VI.
23	VI.	D.	IV.	S.	II.	V. Clement.	S.
24	S. Nat. Joh.	II.	V. Barthol.	D. Gerardi	III.	VI.	D. 4 Adv.
25	D.	III. Jacobi	VI.	II.	IV.	S. Catharine	II. Nat. Dom.
26	II. Joh. Pauli	IV. Anne	S.	III.	V. Demetrii	D.	III. Steph. pr.
27	III. Lad. reg.	V.	D. Oct. Steph.	IV. Cosme Dam.	VI.	II.	IV. Joh. ev.
28	IV.	VI. Pantal.	II. August.	V.	S. Sim. Jud.	III.	V. Innoc.
29	V. Pet. Pauli	S. Dep. Lad.	III. Dec. Joh.	VI. Michael.	D.	IV.	VI. Thome ep.
30	VI.	D.	IV.	S. Hieron.	II.	V. Andree	S.
31		II. Germani	V.		III.		D. Silvestri

13 — 3 APRILIE

St. v. 858, 869, 880, 953, 959, 964*, 1043, 1048*, 1054, 1127, 1138, 1149, 1211, 1222, 1233, 1244*, 1295, 1306, 1317, 1328*, 1390, 1401, 1412*, 1485, 1491, 1496*, 1575, 1580*, 1586.*

	An bisect						
	ianuarie	februarie	ianuraie	februarie	martie	aprilie	mai
1	VI. Circ. Dom.	II. Brigide	S. Circ. Dom.	III. Brigide	III.	VI. Parasc.	D. *Cantate*
2	S. Oct. Steph.	III. Purif. Mar.	D. Oct. Steph.	IV. Purif. Mar.	IV.	S.	VI. Sigism.
3	D. Oct. Joh.	IV. Blasii	II. Oct. Joh.	V. Blasii	V.	D. **Pascha**	III. Inv. cruc.
4	II. Oct. Innoc.	V.	III. Oct. Innoc.	VI.	VI. Adriani	II. Ambros.	IV.
5	III.	VI. Agathe	IV.	S. Agathe	S.	III.	V. Gothardi
6	IV. Epiph.	S. Doroth.	V. Epiph.	D. *Exsurge*	D. *Oculi*	IV.	VI. Joh. a. p.
7	V.	D. *Exsurge*	VI.	II.	II.	V.	S.
8	VI. Erhardi	II.	S. Erhardi	III.	III.	VI.	D. *Voc. juc.*
9	S.	III. Apollon.	D. In excelso	IV. Apollon.	IV. *Quadr. m.*	S.	II. Transl. Nic.
10	D. In excelso	IV. Scholast.	II. Pauli er.	V. Scholast.	V.	D. *Quasi m.*	III. Gordiani
11	II.	V.	III.	VI.	VI.	II. Conc. ov.	IV.
12	III.	VI.	IV.	S.	S. Gregorii	III.	V. *Asc. Dom.*
13	IV. Oct. Epiph.	S.	V. Oct. Epiph.	D. *Esto m.*	D. *Letare*	IV.	VI. Servatii
14	V. Fel. i. P.	D. *Esto m.*	VI. Fel. i. P.	II. Valent.	II.	V. Tib. Val.	S. Bonif. m.
15	VI.	II.	S.	III. Carnispr.	III.	VI.	D. Sophie
16	S. Marcelli	III. Juliane	D. Marcelli	IV. *Dies cin.*	IV.	S.	II.
17	D. Antonii	IV. *Dies cin.*	II. Antonii	V.	V. Gertrud.	D. *Miseric.*	III.
18	II. Prisce	V. Simeon.	III. Prisce	VI. Simeon.	VI.	II.	IV.
19	III.	VI.	IV.	S.	S.	III.	V.
20	IV. Fab. Seb.	S.	V. Fab. Seb.	D. *Invoc.*	D. *Judica*	IV.	VI.
21	V. Agnetis	D. *Invoc.*	VI. Agnetis	II.	II. Bened.	V.	S.
22	VI. Vincent.	II. Cath. Pet.	S. Vincent.	III. Cath. Pet.	III.	VI.	D. **Pentecoste**
23	S.	III.	D.	IV. *Quat. temp.*	IV.	S. Adalb.	II.
24	D.	IV. *Quat. temp.*	II.	V. Matthie	V.	D. Georgii	III. Transl. Dom.
25	II. Conv. Pauli	V. Matthie	III. Conv. Pauli	VI.	VI. Ann. Mar.	II. Marci ev.	IV. *Quat. temp.*
26	III.	VI.	IV.	S.	S.	III.	V.
27	IV.	S.	V.	D. *Remin.*	D. *Ramis p.*	IV.	VI.
28	V.	D. *Remin.*	VI.	II.	II.	V. Vitalis	S.
29	VI.	II.	S.		III.	VI. Petri m.	D. *Trinit.*
30	S.		D. *Circumd.*		IV.	S. Quirini	II.
31	D. *Circumd.*		II.		V. Cena Dom.		III. Petron.

St. n. 1611, 1616, 1695, 1763, 1768*, 1774, 1825, 1831, 1836*, 1904*, 1983, 1988*, 1991, 2067, 2078, 2089.*

	iunie		iulie		august		septembrie		octombrie		noiembrie		decembrie
1	IV.	1	VI. Oct. Joh.	1	II. Vinc. Pet.	1	V. Egidii	1	S. Remigii	1	III. Omn. Şanct	1	V.
2	V. *Corp. Chr.*	2	S. Visit. Mar.	2	III. Steph. p.	2	VI.	2	D.	2	IV. Omn. def.	2	VI.
3	VI. Erasmi	3	D.	3	IV. Inv. Steph.	3	S.	3	II.	3	V.	3	S.
4	S.	4	II. Udalrici	4	V.	4	D.	4	III. Francisci	4	VI.	4	D. Barbare
5	D. Bonif. ep.	5	III.	5	VI. Mar. Niv.	5	II.	5	IV.	5	S. Emerici	5	II.
6	II.	6	IV. Oct. Pet. P.	6	S. Transf. D.	6	III.	6	V. Oct. Mich.	6	D. Leonardi	6	III. Nicolai
7	III.	7	V.	7	D.	7	IV.	7	VI.	7	II.	7	IV. Oct. Andr.
8	IV.	8	VI. Kiliani	8	II.	8	V. Nat. Mar.	8	S.	8	III. Oct. O. S.	8	V. Conc. Mar.
9	V.	9	S. Oct. Visit.	9	III.	9	VI.	9	D. Dionysii	9	IV.	9	VI.
10	VI.	10	D. 7 fratr.	10	IV. Laurentii	10	S.	10	II.	10	V.	10	S.
11	S. Barnabe	11	II. Transl. Ben.	11	V. Tiburtii	11	D. Prot. Hiac.	11	III. Transl. Aug	11	VI. Martini	11	D. Gaudete
12	D.	12	III.	12	VI. Clare	12	II.	12	IV.	12	S.	12	II.
13	II.	13	IV. Margar.	13	S.	13	III.	13	V. Colom.	13	D. Brictii	13	III. Lucie
14	III.	14	V.	14	D.	14	IV. Ex. cruc.	14	VI. Callisti	14	II.	14	IV. *Quat. temp.*
15	IV. Viti Mod.	15	VI. Divis. Ap.	15	II. Ass. Mar.	15	V. Oct. Nat. M.	15	S. Hedvigis	15	III.	15	V. Valeriani
16	V.	16	S.	16	III.	16	VI.	16	D. Galli	16	IV. Othmari	16	VI.
17	VI.	17	D. Andr. Ben.	17	IV. Oct. Laur.	17	S. Lamberti	17	II.	17	V. Aniani	17	S.
18	S.	18	II.	18	V.	18	D.	18	III. Luce	18	VI. Oct. Mart.	18	D. 4 Adv.
19	D. Gerv. Prot.	19	III.	19	VI.	19	II.	19	IV.	19	S. Elisab.	19	II.
20	II.	20	IV. Elie	10	S. Steph. reg.	20	III.	20	V.	20	D.	20	III.
21	III.	21	V.	21	D.	21	IV. *Quat. temp.*	21	VI. 11 mil. v.	21	II. Pres. Mar.	21	IV. Thome ap.
22	IV. 10 mil. m.	22	VI. Mar. Magd.	22	II. Oct. Ass.	22	V. Mauritii	22	S.	22	III. Cecilie	22	V.
23	V.	23	S.	23	III.	23	VI.	23	D.	23	IV. Clement.	23	VI.
24	VI. Nat. Joh.	24	D.	24	IV. Barthol.	24	S. Gerardi	24	II.	24	V.	24	S.
25	S.	25	II. Jacobi	25	V.	25	D.	25	III.	25	VI. Catharine	25	D. Nat. Dom.
26	D. Joh. Pauli	26	III. Anne	26	VI.	26	II.	26	IV. Demetrii	26	S.	26	II. Steph. pr.
27	II. Lad. reg.	27	IV.	27	S. Oct. Steph.	28	III. Cosme Dam	27	V.	27	D. 1 Adv.	27	III. Joh. ev.
28	III.	28	V. Pantal.	28	D. August.	28	IV.	28	VI. Sim. Jud.	28	II.	28	IV. Innoc.
29	IV. Pet. Pauli	29	VI. Dep. Lad.	29	II. Dec. Joh.	29	V. Michael.	29	S.	29	III.	29	V. Thome ep.
30	V.	30	S.	30	III.	30	VI. Hieron.	30	D.	30	IV. Andree	30	VI.
		31	D. Germani	31	IV.			31	II.			31	S. Silvestri.

St. v. 801, 812, 891, 896*, 975, 986, 1059, 1070, 1081, 1143, 1154, 1165, 1176*, 1238, 1249, 1260*, 1333, 1344*, ·1423, 1428*, 1507, 1518, 1591, 1602, 1613.*

	An bisect ianuarie	An bisect februarie	ianuarie	februarie	martie	aprilie	mai
1	V. Circ. Dom.	D. *Circumd.*	VI. Circ. Dom.	II. Brigide	II.	V. Cena Dom.	S. Phil. Jac.
2	VI. Oct. Steph.	II. Purif. Mar.	S. Oct. Steph.	III. Purif. Mar.	III.	VI. Parasc.	D. *Cantate*
3	S. Oct. Joh.	III. Blasii	D. Oct. Joh.	IV. Blasii	IV.	S.	II. Inv. cruc.
4	D. Oct. Innoc.	IV.	II. Oct. Innoc.	V.	V. Adriani	D. **Pascha**	III.
5	II.	V. Agathe	III.	VI. Agathe	VI.	II.	IV. Gothardi
6	III. Epiph.	VI. Doroth.	IV. Epiph.	S. Doroth.	S.	III.	V. Joh. a. p.
7	IV.	S.	V.	D. *Exsurge*	D. *Oculi*	IV.	VI.
8	V. Erhardi	D. *Exsurge*	VI. Erhardi	II.	II.	V.	S. App. Mich.
9	VI.	II. Apollon.	S.	III. Apollon.	III.	VI.	D. *Voc. juc.*
10	S. Pauli er.	III. Scholast.	D. In excelso	IV. Scholast.	IV. *Quadr. m.*	S.	II.
11	D. In excelso	IV.	II.	V.	V.	D. *Quasi m.*	III.
12	II.	V.	III.	VI.	VI. Gregorii	II. Conc. ov.	IV. Pancratii
13	III. Oct. Epiph.	VI.	IV. Oct. Epiph.	S.	S.	III.	V. *Asc. Dom.*
14	IV. Fel. i. P.	S. Valent.	V. Fel. i. P.	D. *Esto m.*	D. *Letare*	IV. Tib. Val.	VI. Bonif. m.
15	V.	D. *Esto m.*	VI.	II.	II.	V.	S. Sophie
16	VI. Marcelli	II. Juliane	S. Marcelli	III. Juliane	III.	VI.	D. *Exaudi*
17	S. Antonii	III. Carnispr.	D. Antonii	IV. *Dies cin.*	IV. Gertrud.	S.	II.
18	D. Prisce	IV. *Dies cin.*	II. Prisce	V. Simeon.	V.	D. *Miseric.*	III.
19	II.	V.	III.	VI.	VI.	II.	IV.
20	III. Fab. Seb.	VI.	IV. Fab. Seb.	S.	S.	III.	V.
21	IV. Agnetis	S.	V. Agnetis	D. *Invoc.*	D. *Judica*	IV.	VI.
22	V. Vincent.	D. *Invoc.*	VI. Vincent.	II. Cath. Pet.	II.	V.	S. Helene
23	VI.	II.	S.	III.	III.	VI. Adalb.	D. **Pentecoste**
24	S.	III.	D.	IV. Matthie	IV.	S. Georgii	II. Transl. Dom.
25	D. Conv. Pauli	IV Matthie	II. Conv. Pauli	V.	V. Ann. Mar.	D. Marci ev.	III. Urbani
26	II.	V.	III.	VI.	VI.	II.	IV. *Quat. temp.*
27	III.	VI.	IV.	S.	S.	III.	V.
28	IV.	S.	V.	D. *Remin.*	D. *Ramis p.*	IV. Vitalis	VI.
29	V.	D. *Remin.*	VI.		II.	V. Petri m.	S.
30	VI.		S.		III.	VI. Quirini	D. *Trinit.*
31	S.		D. *Circumd.*		IV.		II. Petron.

4 APRILIE 14

St. n. 1627, 1638, 1649, 1706, 1779, 1790, 1847, 1858, 1915, 1920, 1926, 1999, 2010, 2021, 2083, 2094.*

	iunie		iulie		august		septembrie		octombrie		noiembrie		decembrie
1	III.	1	V. Oct. Joh.	1	D. Vinc. Pet.	1	IV. Egidii	1	VI. Remigii	1	II. Omn. Sanct.	1	IV.
2	IV.	2	VI. Visit. Mar.	2	II. Steph. p.	2	V.	2	S.	2	III. Omn. def.	2	V.
3	V. *Corp. Chr.*	3	S.	3	III. Inv. Steph.	3	VI.	3	D.	3	IV.	3	VI.
4	VI.	4	D. Udalrici	4	IV.	4	S.	4	II. Francisci	4	V.	4	S. Barbare
5	S. Bonif. ep.	5	II.	5	V. Mar. Niv.	5	D.	5	III.	5	VI. Emerici	5	D. 2 Adv.
6	D.	6	III. Oct. Pet. P.	6	VI. Transf. D.	6	II.	6	IV.	6	S. Leonardi	6	II. Nicolai
7	II.	7	IV.	7	S.	7	III.	7	V.	7	D.	7	III. Oct. Andr.
8	III.	8	V. Kiliani	8	D.	8	IV. Nat. Mar.	8	VI.	8	II. Oct. O. S.	8	IV. Conc. Mar.
9	IV.	9	VI. Oct. Visit. M.	9	II.	9	V.	9	S. Dionysii	9	III.	9	V.
10	V.	10	S. 7 fratr.	10	III. Laurentii	10	VI.	10	D.	10	IV.	10	VI.
11	VI. Barnabe	11	D. Transl. Ben.	11	IV. Tiburtii	11	S. Prot. Hiac.	11	II. Transl. Aug.	11	V. Martini	11	S.
12	S.	12	II.	12	V. Clare	12	D.	12	III.	12	VI.	12	D. Gaudete
13	D.	13	III. Margar.	13	VI.	13	II.	13	IV. Colom.	13	S. Brictii	13	II. Lucie
14	II.	14	IV.	14	S.	14	III. Ex. cruc.	14	V. Callisti	14	D.	14	III.
15	III. Viti Mod.	15	V. Divis. Ap.	15	D. Ass. Mar.	15	IV. Oct. Nat. M.	15	VI. Hedvigis	15	II.	15	IV. *Quat. temp.*
16	IV.	16	VI.	16	II.	16	V.	16	S. Galli	16	III. Othmari	16	V.
17	V.	17	S. Andr. Ben.	17	III. Oct. Laur.	17	VI. Lamberti	17	D.	17	IV. Aniani	17	VI.
18	VI.	18	D.	18	IV.	18	S.	18	II. Luce	18	V. Oct. Mart.	18	S.
19	S. Gerv. Prot.	19	II.	19	V.	19	D.	19	III.	19	VI. Elisab.	19	D. 4 Adv.
20	D.	20	III. Elie	20	VI. Steph. reg.	20	II.	20	IV.	20	S.	20	II.
21	II.	21	IV.	21	S.	21	III. Matthei	21	V. 11 mil. v.	21	D. Pres. Mar.	21	III. Thome ap.
22	III. 10 mil. m.	22	V. Mar. Magd.	22	D. Oct. Ass. M.	22	IV. Mauritii	22	VI.	22	II. Cecilie	22	IV.
23	IV.	23	VI.	23	II.	23	V.	23	S.	23	III. Clement.	23	V.
24	V. Nat. Joh.	24	S.	24	III. Barthol.	24	VI. Gerardi	24	D.	24	IV.	24	VI.
25	VI.	25	D. Jacobi	25	IV.	25	S.	25	II.	25	V. Catharine	25	S. Nat. Dom.
26	S. Joh. Pauli	26	II. Anne	26	V.	26	D.	26	III. Demetrii	26	VI.	26	D. Steph. pr.
27	D. Lad. reg.	27	III.	27	VI. Oct. Steph.	27	II. Cosme Dam.	27	IV.	27	S.	27	II. Joh. ev.
28	II.	28	IV. Pantal.	28	S. August.	28	III.	28	V. Sim. Jud.	28	D. 1 Adv.	28	III. Innoc.
29	III. Pet. Pauli	29	V. Dep. Lad.	29	D. Dec. Joh.	29	IV. Michael.	29	VI.	29	II.	29	IV. Thome ep.
30	IV.	30	VI.	30	II.	30	V. Hieron.	30	S.	30	III. Andree	30	V.
		31	S. Germani	31	III.			31	D.			31	VI. Silvestri

15

5 APRILIE

St. v. 823, 828*, 834, 907, 918, 929, 991, 1002, 1013, 1024*, 1075, 1086, 1097, 1108*, 1170, 1181, 1192*, 1265, 1271, 1276*, 1355, 1360*, 1366, 1439, 1450, 1461, 1523, 1534, 1545, 1556*, 1607, 1618, 1629, 1640*.

	An bisect		ianuarie	februarie	martie	aprilie	mai
	ianuarie	februarie					
1	IV. Circ. Dom.	S. Brigide	V. Circ. Dom.	D. *Circumd.*	D. *Remin.*	IV.	VI. Phil. Jac.
2	V. Oct. Steph.	D. *Circumd.*	VI. Oct. Steph.	II. Purif. Mar.	II.	V. Cena Dom.	S. Sigism.
3	VI. Oct. Joh.	II. Blasii	S Oct. Joh.	III. Blasii	III.	VI. Parasc.	D. *Cantate*
4	S. Oct. Innoc.	III.	D. Oct. Innoc.	IV.	IV. Adriani	S. Ambros.	II.
5	D.	IV. Agathe	II.	V. Agathe	V.	D. **Pascha**	III. Gothardi
6	II. Epiph.	V. Doroth.	III. Epiph.	VI. Doroth.	VI.	II.	IV. Joh. a. p.
7	III.	VI.	IV.	S.	S.	III.	V.
8	IV. Erhardi	S.	V. Erhardi	D. *Exsurge*	D. *Oculi*	IV.	VI. App. Mich.
9	V.	D. *Exsurge*	VI.	II. Apollon.	II.	V.	S. Transl. Nic.
10	VI. Pauli er.	II. Scholast.	S.	III. Scholast.	III.	VI.	D. *Voc. juc.*
11	S.	III.	D. In excelso	IV.	IV. *Quadr. m.*	S.	II.
12	D. In excelso	IV.	II.	V.	V. Gregorii	D. *Quasi m.*	III. Pancratii
13	II. Oct. Epiph.	V.	III. Oct. Epiph.	VI.	VI.	II. Conc. ov.	IV. Servatii
14	III. Fel. i. P.	VI. Valent.	IV. Fel. i. P.	S. Valent.	S.	III. Tib. Val.	V. *Asc. Dom.*
15	IV.	S.	V.	D. *Esto m.*	D. *Letare*	IV.	VI. Sophie
16	V. Marcelli	D. *Esto m.*	VI. Marcelli	II. Juliane	II.	V.	S.
17	VI. Antonii	II.	S. Antonii	III. Carnispr.	III. Gertrud.	VI.	D. *Exaudi*
18	S. Prisce	III. Simeon.	D. Prisce	IV. *Dies cin.*	IV.	S.	II.
19	D.	IV. *Dies Cin.*	II.	V.	V.	D. *Miseric.*	III.
20	II. Fab. Seb.	V.	III. Fab. Seb.	VI.	VI.	II.	IV.
21	III. Agnetis	VI.	IV. Agnetis	S.	S. Bened.	III.	V.
22	IV. Vincent.	S. Cath. Pet.	V. Vincent.	D. *Invoc.*	D. *Judica*	IV.	VI. Helene
23	V.	D. *Invoc.*	VI.	II.	II.	V. Adalb.	S.
24	VI.	II.	S.	III. Matthie	III.	VI. Georgii	D. **Pentecoste**
25	S. Conv. Pauli	III. Matthie	D. Conv. Pauli	IV. *Quat. temp.*	IV. Ann. Mar.	S. Marci ev.	II. Urbani
26	V. D.	IV. *Quat. temp.*	II.	V.	V.	D. *Jubilate*	III.
27	II.	V.	III.	VI.	VI.	II.	IV. *Quat. temp.*
28	III.	VI.	IV.	S.	S.	III. Vitalis	V.
29	IV.	S.	V.		D. *Ramis p.*	IV. Petri m.	VI.
30	V.		VI.		II.	V. Quirini	S.
31	VI.		S.		III.		D. *Trinit.*

St. n. 1643, 1654, 1665, 1676, 1711, 1722, 1733, 1744*, 1795, 1801, 1863, 1874, 1885, 1896*, 1931, 1942, 1953, 2015, 2026.*

iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1 II.	1 IV. Oct. Joh.	1 S. Vinc. Pet.	1 III. Egidii	1 V. Remigii	1 D. Omn. Sanct.	1 III.
2 III.	2 V. Visit. Mar.	2 D. Steph. p.	2 IV.	2 VI.	2 II. Omn. def.	2 IV.
3 IV. Erasmi	3 VI.	3 II. Inv. Steph.	3 V.	3 S.	3 III.	3 V.
4 V. *Corp. Chr.*	4 S. Udalrici	4 III.	4 VI.	4 D. Francisci	4 IV.	4 VI. Barbare
5 VI. Bonif. ep.	5 D.	5 IV. Mar. Niv.	5 S.	5 II.	5 V. Emerici	5 S.
6 S.	6 II. Oct. Pet. P.	6 V. Transf. D.	6 D.	6 III. Oct. Mich.	6 VI. Leonardi	6 D. Nicolai
7 D.	7 III.	7 VI.	7 II.	7 IV.	7 S.	7 II. Oct. Andr.
8 II.	8 IV. Kiliani	8 S.	8 III. Nat. Mar.	8 V.	8 D. Oct. O. S.	8 III. Conc. Mar.
9 III.	9 V. Oct. Visit.	9 D.	9 IV.	9 VI. Dionysii	9 II.	9 IV.
10 IV.	10 VI. 7 fratr.	10 II. Laurentii	10 V.	10 S.	10 III.	10 V.
11 V. Barnabe	11 S. Transl. Ben.	11 III. Tiburtii	11 VI. Prot. Hiac.	11 D. Transl. Aug.	11 IV. Martini	11 VI.
12 VI.	12 D.	12 IV. Clare	12 S.	12 II.	12 V.	12 S.
13 S.	13 II. Margar.	13 V.	13 D.	13 III. Colom.	13 VI. Brictii	13 D. Gaudete
14 D.	14 III.	14 VI.	14 II. Ex. cruc.	14 IV. Callisti	14 S.	14 II.
15 II. Viti Mod.	15 IV. Divis. ap.	15 S. Ass. Mar.	15 III. Oct. Nat.M.	15 V. Hedvigis	15 D.	15 III. Valeriani
16 III.	16 V.	16 D.	16 IV. *Quat. temp.*	16 VI. Galli	16 II. Othmari	16 IV. *Quat. temp.*
17 IV.	17 VI. Andr. Ben.	17 II. Oct. Laur.	17 V. Lamberti	17 S.	17 III. Aniani	17 V.
18 V.	18 S.	18 III.	18 VI.	18 D. Luce	18 IV. Oct. Mart.	18 VI.
19 VI. Gerv. Prot.	19 D.	19 IV.	19 S.	19 II.	19 V. Elisab.	19 S.
20 S.	20 II. Elie	20 V. Steph. reg.	20 D.	20 III.	20 VI.	20 D. 4 Adv.
21 D.	21 III.	21 VI.	21 II. Matthei	21 IV. 11 mil. v.	21 S. Pres. Mar.	21 II. Thome ap.
22 II. 10 mil. m.	22 IV. Mar. Magd.	22 S. Oct. Ass. M.	22 III. Mauritii	22 V.	22 D. Cecilie	22 III.
23 III.	23 V.	23 D.	23 IV.	23 VI.	23 II. Clement.	23 IV.
24 IV. Nat. Joh.	24 VI.	24 II. Barthol.	24 V. Gerardi	24 S.	24 III.	24 V.
25 V.	25 S. Jacobi	25 III.	25 VI.	25 D.	25 IV. Catharine	25 VI. Nat. Dom.
26 VI. Joh. Pauli	26 D. Anne	26 IV.	26 S.	26 II. Demetrii	26 V.	26 S. Steph. pr.
27 S. Lad. reg.	27 II.	27 V. Oct. Steph.	27 D. Cosme Dam.	27 III.	27 VI.	27 D. Joh. ev.
28 D.	28 III. Pantal.	28 VI. August.	28 II.	28 IV. Sim. Jud.	28 S.	28 II. Innoc.
29 II. Pet. Pauli	29 IV. Dep. Lad.	29 S. Dec. Joh.	29 III. Michael.	29 V.	29 D. 1 Adv.	29 III. Thome ep.
30 III.	30 V.	30 D.	30 IV. Hieron.	30 VI.	30 II. Andree	30 IV.
	31 VI. Germani	31 II.		31 S.		31 V. Silvestri

St. v. 839, 850, 861, 923, 934, 945, 956, 1007, 1018, 1029, 1040*, 1102, 1113, 1124*. 1197, 1203, 1208*, 1287, 1292*, 1298, 1371, 1382, 1393, 1455, 1466, 1477, 1488*, 1539, 1550, 1561, 1572*, 1634, 1645.*

	An bisect						
	ianuarie	februarie	ianuarie	februarie	martie	aprilie	mai
1	III. Circ. Dom.	VI. Brigide	IV. Circ. Dom.	S. Brigide	S.	III.	V. Phil. Jac.
2	IV. Oct. Steph.	S. Purif. Mar.	V. Oct. Steph.	D. *Circumd.*	D. *Remin.*	IV.	VI. Sigism.
3	V. Oct. Joh.	D. *Circumd.*	VI. Oct. Joh.	II. Blasii	II.	V. Cena Dom.	S. Inv. cruc.
4	VI. Oct. Innoc.	II.	S. Oct. Innoc.	III.	III. Adriani	VI. Parasc.	D. *Cantate*
5	S.	III. Agathe	D.	IV. Agathe	IV.	S.	II. Gothardi
6	D. Epiph.	VI. Doroth.	II. Epiph.	V. Doroth.	V.	D. **Pascha**	III. Joh. a. p.
7	II.	V.	III.	VI.	VI.	II.	IV.
8	III. Erhardi	VI.	IV. Erhardi	S.	S.	III.	V. App. Mich.
9	IV.	S. Apollon.	V.	D. *Exsurge*	D. *Oculi*	IV.	VI. Transl. Nic.
10	V. Pauli er.	D. *Exsurge*	VI. Pauli er.	II. Scholast.	II.	V.	S. Gordiani
11	VI.	II.	S.	III.	III.	VI.	D. *Voc. juc.*
12	S.	III.	D. In excelso	IV.	IV. *Quadr. m.*	S.	II. Pancratii
13	D. In excelso	IV.	II. Oct. Epiph.	V.	V.	D. *Quasi m.*	III. Servatii
14	II. Fel. i. P.	V. Valent.	III. Fel. i. P.	VI. Valent.	VI.	II. Tib. Val.	IV. Bonif. m.
15	III.	VI.	IV.	S.	S.	III.	V. *Asc. Dom.*
16	IV. Marcelli	S. Juliane	V. Marcelli	D. *Esto m.*	D. *Letare*	IV.	VI.
17	V. Antonii	D. *Esto m.*	VI. Antonii	II.	II. Gertrud.	V.	S.
18	VI. Prisce	II. Simeon.	S. Prisce	III. Simeon.	III.	VI.	D. *Exaudi*
19	S.	III. Carnispr.	D.	IV. *Dies cin.*	IV.	S.	II.
20	D. Fab. Seb.	IV. *Dies cin.*	II. Fab. Seb.	V.	V.	D. *Miseric.*	III.
21	II. Agnetis	V.	III. Agnetis	VI.	VI. Bened.	II.	IV.
22	III. Vincent.	VI. Cath. Pet.	IV. Vincent.	S. Cath. Pet.	S.	III.	V. Helene
23	IV.	S.	V.	D. *Invoc.*	D. *Judica*	IV.	VI.
24	V.	D. *Invoc.*	VI.	II. Matthie	II.	V. Georgii	S. Trans. Dom.
25	VI. Conv. Pauli	II. Matthie	S. Conv. Pauli	III.	III. Ann. Mar.	VI. Marci ev.	D. **Pentecoste**
26	S.	III.	D.	IV. *Quat. temp.*	IV.	S.	II.
27	D.	IV. *Quat. temp.*	II.	V.	V.	D.	III.
28	II.	V.	III.	VI.	VI.	II. Vitalis	IV. *Quat. temp.*
29	III.	VI.	IV.		S.	III. Petri m.	V.
30	IV.		V.		D. *Ramis p.*	IV. Quirini	VI.
31	V.		VI.		II.		S. Petron.

St. n. 1586, 1597, 1608, 1670, 1681, 1692*, 1738, 1749, 1760*, 1806, 1817, 1828*, 1890, 1947, 1958, 1969, 1980*, 2042, 2053, 2064*.*

	iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1	D. *Trinit.*	III. Oct. Joh.	VI. Vinc. Pet.	II. Egidii	IV. Remigii	S. Omn. Sanct.	II.
2	II.	IV. Visit. Mar.	S. Steph. p.	III.	V.	D. Omn. def.	III.
3	III. Erasmi	V.	D. Inv. Steph.	IV.	VI.	II.	IV.
4	IV.	VI. Udalrici	II.	V.	S. Francisci	III.	V. Barbare
5	V. *Corp. Chr.*	S.	III. Mar. Niv.	VI.	D.	IV. Emerici	VI.
6	VI.	D. Oct. Pet. P.	IV. Transf. D.	S.	II. Oct. Mich.	V. Leonardi	S. Nicolai
7	S.	II.	V.	D.	III.	VI.	D. Oct. Andr.
8	D.	III. Kiliani	VI.	II. Nat. Mar.	IV.	S. Oct. Omn. S.	II. Conc. Mar.
9	II.	IV. Oct. Visit.	S.	III.	V. Dionysii	D.	III.
10	III.	V. 7 fratr.	D. Laurentii	IV.	VI.	II.	IV.
11	IV. Barnabe	VI. Transl. Ben.	II. Tiburtii	V. Prot. Iliac.	S. Transl. Aug.	III. Martini	V.
12	V.	S.	III. Clare	VI.	D.	IV.	VI.
13	VI.	D. Margar.	IV.	S.	II. Colom.	V. Brictii	S. Lucie
14	S.	II.	V.	D. Ex. cruc.	III. Callisti	VI.	D. Gaudete
15	D. Viti Mod.	III. Divis. Ap.	VI. Ass. Mar.	II. Oct. Nat. M.	IV. Hedvigis	S.	II. Valeriani
16	II.	IV.	S.	III.	V. Galli	D. Othmari	III.
17	III.	V. Andr. Ben.	D. Oct. Laur.	IV. *Quat. temp.*	VI.	II. Aniani	IV. *Quat. temp.*
18	IV.	VI.	II.	V.	S. Luce	III. Oct. Mart.	V.
19	V. Gerv. Prot.	S.	III.	VI.	D.	IV. Elisab.	VI.
20	VI.	D. Elie	IV. Steph. reg.	S.	II.	V.	S.
21	S.	II.	V.	D. Matthei	III. 11 mil. v.	VI. Pres. Mar.	D. Thome ap.
22	D. 10 mil. m.	III. Mar. Magd.	VI. Oct. Ass.	II. Mauritii	IV.	S. Cecilie	II.
23	II.	IV.	S.	III.	V.	D. Clement.	III.
24	III. Nat. Joh.	V.	D. Barthol.	IV. Gerard.	VI.	II.	IV.
25	IV.	VI. Jacobi	II.	V.	S.	III. Catharine	V. Nat. Dom.
26	V. Joh. Pauli	S. Anne	III.	VI.	D. Demetrii	IV.	VI. Steph. pr.
27	VI. Lad. reg.	D.	IV. Oct. Steph.	S. Cosme Dam.	II.	V.	S. Joh. ev.
28	S.	II. Pantal.	V. August.	D.	III. Sim. Jud.	VI.	D. Innoc.
29	D. Pet. Pauli	III. Dep. Lad.	VI. Dec. Joh.	II. Michael.	IV.	S.	II. Thome ep.
30	II.	IV.	S.	III. Hieron.	V.	D. Andree	III.
31		V. Germani	D.		VI.		IV. Silvestri

*St. v. 855, 866, 877, 888**, *950, 961, 972**, *1045, 1056**, *1135, 1140**, *1219, 1230, 1303, 1341, 1325, 1387, 1398, 1409, 1 20**, *1482, 1493, 1504**, *1577, 1588**.

	An bisect						
	ianuarie	februarie	ianuarie	februarie	martie	aprilie	mai
1	II. Circ. Dom.	V. Brigide	III. Circ. Dom.	VI. Brigide	VI.	II.	IV. Phil. Jac.
2	III. Oct. Steph.	VI. Purif. Mar.	IV. Oct. Steph.	S. Purif. Mar.	S.	III.	V. Sigism.
3	IV. Oct. Joh.	S. Blasii	V. Oct. Joh.	D. *Circumd.*	D. *Remin.*	IV.	VI. Inv. cruc.
4	V. Oct. Innoc.	D. *Circumd.*	VI. Oct. Innoc.	II.	II. Adriani	V. Cena Dom.	S.
5	VI.	II. Agathe	S.	III. Agathe	III.	VI. Parasc.	D. *Cantate*
6	S. Epiph.	III. Doroth.	D. Epiph.	IV. Doroth.	IV.	S.	II. Joh. a. p.
7	D. In excelso	IV.	II.	V.	V.	D. **Pascha**	III.
8	II. Erhardi	V.	III. Erhardi	VI.	VI.	II.	IV. App. Mich.
9	III.	VI. Apollon.	IV.	S. Apollon.	S.	III.	V. Transl. Nic.
10	IV. Pauli er.	S. Scholast.	V. Pauli er.	D. *Exsurge*	D. *Oculi*	IV.	VI. Gordiani
11	V.	D. *Exsurge*	VI.	II.	II.	V.	S.
12	VI.	II.	S.	III.	III. Gregorii	VI.	D. *Voc. juc.*
13	S. Oct. Epiph.	III.	D. In excelso	IV.	IV. *Quadr. m.*	S.	II. Servatii.
14	D. Fel. i. P.	IV. Valent.	II. Fel. i. P.	V. Valent.	V.	D. *Quasi m.*	III. Bonif. m.
15	II.	V.	III.	VI.	VI.	II. Conc. ov.	IV. Sophie
16	III. Marcelli	VI. Juliane	IV. Marcelli	S. Juliane	S.	III.	V. *Asc. Dom.*
17	IV. Antonii	S.	V. Antonii	D. *Esto m.*	D. *Letare*	IV.	VI.
18	V. Prisce	D. *Esto m.*	VI. Prisce	II. Simeon.	II.	V.	S.
19	VI.	II.	S.	III. Carnispr.	III.	VI.	D. *Exaudi*
20	S. Fab. Seb.	III. Carnispr.	D. Fab. Seb.	IV. *Dies cin.*	IV.	S.	II.
21	D. Agnetis	IV. *Dies cin.*	II. Agnetis	V.	V. Bened.	D. *Miseric.*	III.
22	II. Vincent.	V. Cath. Pet.	III. Vincent.	VI. Cath. Pet.	VI.	II.	IV. Helene
23	III.	VI.	IV.	S.	S.	III. Adalb.	V.
24	IV.	S.	V.	D. *Matthie*	D. *Judica*	IV. Georgii	VI. Transl. Dom.
25	V. Conv. Pauli	D. Matthie	VI. Conv. Pauli	II.	II. Ann. Mar.	V. Marci ev.	S. Urbani
26	VI.	II.	S.	III.	III.	VI.	D. **Pentecoste**
27	S.	III.	D.	IV. *Quat. temp.*	IV.	S.	II.
28	D.	IV. *Quat. temp.*	II.	V.	V.	D. Vitalis	III.
29	II.	V.	III.		VI.	II. Petri m.	IV. *Quat. temp.*
30	III.		IV.		S.	III. Quirini	V.
31	IV.		V.		D. *Ramis p.*		VI. Petron.

St. n. 1602, 1613, 1624, 1697, 1765, 1776*, 1822, 1833, 1844*, 1901, 1912*, 1985, 1996*, 2075, 2080*.*

	iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1	S.	II. Oct. Joh.	V. Vinc. Pet.	D. Egidii	III. Remigii	VI. Omn. Sanct.	D. 1 Adv.
2	D. *Trinit.*	III. Visit. Mar.	VI. Steph. p.	II.	IV.	S. Omn. def.	II.
3	II. Erasmi	IV.	S. Inv. Steph.	III.	V.	D.	III.
4	III.	V. Udalrici	D.	IV.	VI. Francisci	II.	IV. Barbare
5	IV. Bonif. ep.	VI.	II. Mar. Niv.	V.	S.	III. Emerici	V.
6	V. *Corp. Chr.*	S. Oct. Pet. P.	III. Transf. D.	VI.	D. Oct. Mich.	IV. Leonardi	VI. Nicolai
7	VI.	D.	IV.	S.	II.	V.	S. Oct. Andr.
8	S.	II. Kiliani	V.	D. Nat. Mar.	III.	VI. Oct. O. S.	D. Conc. Mar.
9	D.	III. Oct. Visit.	VI.	II.	IV. Dionysii	S.	II.
10	II.	IV. 7 fratr.	S. Laurentii	III.	V.	D.	III.
11	III. Barnabe	V. Transl. Ben.	D. Tiburtii	IV. Prot. Hiac.	VI. Transl. Aug.	II. Martini	IV.
12	IV.	VI.	II. Clare	V.	S.	III.	V.
13	V.	S. Margar.	III.	VI.	D. Colom.	IV. Brictii	VI. Lucie
14	VI.	D.	IV.	S. Ex. cruc.	II. Callisti	V.	S.
15	S. Viti Mod.	II. Divis. Ap.	V. Ass. Mar.	D. Oct. Nat. M.	III. Hedvigis	VI.	D. Gaudete
16	D.	III.	VI.	II.	IV. Galli	S. Othmari	II.
17	II.	IV. Andr Ben.	S. Oct. Laur.	III. Lamberti	V.	D. Aniani	III.
18	III.	V.	D.	IV. *Quat. temp.*	VI. Luce	II. Oct. Mart.	IV. *Quat. temp.*
19	IV. Gerv. Prot.	VI.	II.	V.	S.	III. Elisab.	V.
20	V.	S. Elie	III. Steph. reg.	VI.	D.	IV.	VI.
21	VI.	D.	IV.	S. Matthei	II. 11 mil. v.	V. Pres. Mar.	S. Thome ap.
22	S. 10 mil. m.	II. Mar. Magd.	V. Oct. Ass.	D. Mauritii	III.	VI. Cecilie	D. 4 Adv.
23	D.	III.	VI.	II.	IV.	S. Clement.	II.
24	II. Nat. Joh.	IV.	S. Barthol.	III. Gerardi	V.	D.	III.
25	III.	V. Jacobi	D.	IV.	VI.	II. Catharine	IV. Nat. Dom.
26	IV. Joh. Pauli	VI. Anne	II.	V.	S. Demetrii	III.	V. Steph. pr.
27	V. Lad. Reg.	S.	III. Oct. Steph.	VI. Cosme Dam.	D.	IV.	VI. Joh. ev.
28	VI.	D. Pantal.	IV. August.	S.	II. Sim. Jud.	V.	S. Innoc.
29	S. Pet. Pauli	II. Dep. Lad.	V. Dec. Joh.	D. Michael.	III.	VI.	D. Thome ep.
30	D.	III.	VI.	II. Hieron.	IV.	S. Andree	II.
31		IV. Germani	S.		V.		III. Silvestri

St. v. 809, 820, 882, 893, 904*, 977, 983, 988*, 1067, 1072*; 1078, 1151, 1162, 1173, 1235, 1246, 1257, 1268*, 1319, 1330, 1341, 1352*, 1414, 1425, 1436*, 1509, 1515, 1520*, 1599, 1604*, 1610.*

	An bisect						
	ianuarie	februarie	ianuarie	februarie	martie	aprilie	mai
1	D. Circ. Dom.	IV. Brigide	II. Circ. Dom.	V. Brigide	V.	D. *Ramis p.*	III. Phil. Jac.
2	II. Oct. Steph.	V. Purif. Mar.	III. Oct. Steph.	VI. Purif. Mar.	VI.	II.	IV. Sigism.
3	III. Oct. Joh.	VI. Blasii	IV. Oct. Joh.	S. Blasii	S.	III.	V. Inv. cruc.
4	IV. Oct. Innoc.	S.	V. Oct. Innoc.	D. *Circumd.*	D. *Remin.*	IV. Ambros.	VI.
5	V.	D. *Circumd.*	VI.	II. Agathe	II.	V. Cena Dom.	S. Gothardi
6	VI. Epiph.	II. Doroth.	S. Epiph.	III. Doroth.	III.	VI. Parasc.	D. *Cantate*
7	S.	III.	D. In excelso	IV.	IV.	S.	II.
8	D. In excelso	IV.	II. Erhardi	V.	V.	D. **Pascha**	III. App. Mich.
9	II.	V. Apollon.	III.	VI. Apollon.	VI.	II.	IV. Transl. Nic.
10	III. Pauli er.	VI. Scholast.	V. Pauli er.	S. Scholast.	S.	III.	V. Gordiani
11	IV.	S.	V.	D. *Exsurge*	D. *Oculi*	IV.	VI.
12	V.	D. *Exsurge*	VI.	II.	II. Gregorii	V.	S. Pancratii
13	VI. Oct. Epiph.	II.	S. Oct. Epiph.	III.	III.	VI.	D. *Voc. juc.*
14	S. Fel. i. P.	III. Valent.	D. Fel. i. P.	IV. Valent.	IV. *Quadr. m.*	S. Tib. Val.	II. Bonif. m.
15	D.	IV.	II.	V.	V.	D. *Quasi m.*	III. Sophie
16	II. Marcelli	V. Juliane	III. Marcelli	VI. Juliane	VI.	II. Conc. ov.	IV.
17	III. Antonii	VI.	IV. Antonii	S.	S. Gertrud.	III.	V. *Asc. Dom.*
18	IV. Prisce	S. Simeon.	V. Prisce	D. *Esto m.*	D. *Letare*	IV.	VI.
19	V.	D. *Esto m.*	VI.	II.	II.	V.	S.
20	VI. Fab. Seb.	II.	S. Fab. Seb.	III. Carnispr.	III.	VI.	D. *Exaudi*
21	S. Agnetis	III. Carnispr.	D. Agnetis	IV. *Dies. cin.*	IV. Bened.	S.	II.
22	D. Vincent.	IV. *Dies. cin.*	II. Vincent.	V. Cath. Pet.	V.	D. *Miseric.*	III. Helene
23	II.	V.	III.	VI.	VI.	II. Adalb.	IV.
24	III.	VI.	IV.	S. Matthie	S.	III. Georgii	V. Transl. Dom.
25	IV. Conv. Pauli	S. Matthie	V. Conv. Pauli	D. *Invoc.*	D. *Judica*	IV. Marci ev.	VI. Urbani
26	V.	D. *Invoc.*	VI.	II.	II.	V.	S.
27	VI.	II.	S.	III.	III.	VI.	D. **Pentecoste**
28	S.	III.	D.	IV. *Quat. temp.*	IV.	S. Vitalis	II.
29	D.	IV. *Quat. temp.*	II.		V.	D. Petri m.	III.
30	II.		III.		VI.	II. Quirini	IV. *Quat. temp.*
31	III.		IV.		S.		V. Petron.

St. n. 1635, 1640, 1703, 1708*, 1787, 1792*, 1798, 1849, 1855, 1860*, 1917, 1928*, 2007, 2012, 2091.*

Zi	iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1	VI.	D. Oct. Joh.	IV. Vinc. Pet.	S. Egidii	II. Remigii	V. Omn. Sanct.	S.
2	S.	II. Visit. Mar.	V. Steph. p.	D.	III.	VI. Omn. def.	D. 1 Adv.
3	D. *Trinit.*	III.	VI. Inv. Steph.	II.	IV.	S.	II.
4	II.	IV. Udalrici	S.	III.	V. Francisci	D.	III. Barbare
5	III. Bonif. ep.	V.	D. Mar. Niv.	IV.	VI.	II. Emerici	IV.
6	IV.	VI. Oct. Pet. P.	II. Transf. D.	V.	S. Oct. Mich.	III. Leonardi	V. Nicolai
7	V. *Corp. Chr.*	S.	III.	VI.	D.	IV.	VI. Oct. Andr.
8	VI.	D. Kiliani	IV.	S. Nat. Mar.	II.	V. Oct. O. S.	S. Conc. Mar.
9	S.	II. Oct. Visit.	V.	D.	III. Dionysii	VI.	D. 2 Adv.
10	D.	III. 7 fratr.	VI. Laurentii	II.	IV.	S.	II.
11	II. Barnabe	IV. Transl. Ben.	S. Tiburtii	III. Prot. Hiac.	V. Transl. Aug.	D. Martini	III.
12	III.	V.	D. Clare	IV.	VI.	II.	IV.
13	IV.	VI. Margar.	II.	V.	S. Colom.	III. Brictii	V. Lucie
14	V.	S.	III.	VI. Ex. cruc.	D. Callisti	IV.	VI.
15	VI. Viti Mod.	D. Divis. Ap.	IV. Ass. Mar.	S. Oct. Nat. M.	II. Hedvigis	V.	S. Valeriani
16	S.	II.	V.	D.	III. Galli	VI. Othmari	D. Gaudete
17	D.	III. Andr. Ben.	VI. Oct. Laur.	II. Lamberti	IV.	S. Aniani	II.
18	II.	IV.	S.	III.	V. Luce	D. Oct. Mart.	III.
19	III. Gerv. Prot.	V.	D.	IV. *Quat. temp.*	VI.	II. Elisab.	IV. *Quat. temp.*
20	IV.	VI. Elie	II. Steph. reg.	V.	S.	III.	V.
21	V.	S.	III.	VI. Matthei	D. 11 *mil.* v.	IV. Pres. Mar.	VI. Thome ap.
22	VI. 10 mil. m.	D. Mar. Magd.	IV. Oct. Ass. M.	S. Mauritii	II.	V. Cecilie	S.
23	S.	II.	V.	D.	III.	VI. Clement.	D. 4 Adv.
24	D. Nat. Joh.	III.	VI. Barthol.	II. Gerardi	IV.	S.	II.
25	II.	IV. Jacobi	S.	III.	V.	D. Catharine	III. Nat. Dom.
26	III. Joh. Pauli	V. Anne	D.	IV.	VI. Demetrii	II.	IV. Steph. pr.
27	IV. Lad. reg.	VI.	II. Oct. Steph.	V. Cosme Dam.	S.	III.	V. Joh. ev.
28	V.	S. Pantal.	III. August.	VI.	D. Sim. Jud.	IV.	VI. Innoc.
29	VI. Pet. Pauli	D. Dep. Lad.	IV. Dec. Joh.	S. Michael.	II.	V.	S. Thome ep.
30	S.	II.	V.	D. Hieron.	III.	VI. Andree	D.
31		III. Germani	VI.		IV.		II. Silvestri

19

9 APRILIE

St. v. 825, 836, 915, 920*, 999, 1010, 1083, 1094, 1105, 1167, 1178, 1189, 1200*, 1262, 1273, 1284*, 1357, 1368*, 1447, 1452*, 1531, 1542, 1615, 1626, 1637.*

An bisect				ianuarie		februarie		martie		aprilie		mai	
ianuarie		februarie											
1	S. Circ. Dom.	1	III. Brigide	1	D. Circ. Dom.	1	IV. Brigide	1	IV. *Quat. temp.*	1	S.	1	II. Phil. Jac.
2	D. Oct. Steph.	2	IV. Purif. Mar.	2	II. Oct. Steph.	2	V. Purif. Mar.	2	V.	2	D. *Ramis p.*	2	III. Sigism.
3	II. Oct. Joh.	3	V. Blasii	3	III. Oct. Joh.	3	VI. Blasii	3	VI.	3	II.	3	IV. Inv. cruc.
4	III. Oct. Innoc.	4	VI.	4	IV. Oct. Innoc.	4	S.	4	S. Adriani	4	III. Ambros.	4	V.
5	IV.	5	S. Agathe	5	V.	5	D. *Circumd.*	5	D. *Remin.*	5	IV.	5	VI. Gothardi
6	V. Epiph.	6	D. *Circumd.*	6	VI. Epiph.	6	II. Doroth.	6	II.	6	V. Cena Dom.	6	S. Joh. a. p.
7	VI.	7	II.	7	S.	7	III.	7	III.	7	VI. Parasc.	7	D. *Cantate*
8	S. Erhardi	8	III.	8	D. In excelso	8	IV.	8	IV.	8	S.	8	II. App. Mich.
9	D. In excclso	9	IV. Apollon.	9	II.	9	V. Apollon.	9	V.	9	D. **Pascha**	9	III. Transl. Nic.
10	II. Pauli er.	10	V. Scholast.	10	III. Pauli er.	10	VI. Sholast.	10	VI.	10	II.	10	IV. Gordiani
11	III.	11	VI.	11	IV.	11	S.	11	S.	11	III.	11	V.
12	IV.	12	S.	12	V.	12	D. *Exsurge*	12	D. *Oculi*	12	IV.	12	VI. Pancratii
13	V. Oct. Epiph.	13	D. *Exsurge*	13	VI. Oct. Epiph.	13	II.	13	II.	13	V.	13	S. Servatii
14	VI. Fel. i. P.	14	II. Valent.	14	S. Fel. i. P.	14	III. Valent.	14	III.	14	VI. Tib. Val.	14	D. *Voc. juc.*
15	S.	15	III.	15	D.	15	IV.	15	IV. *Quadr. m.*	15	S.	15	II. Sophie
16	D. Marcelli	16	IV. Juliane	16	II. Marcelli	16	V. Juliane	16	V.	16	D. *Quasi m.*	16	III.
17	II. Antonii	17	V.	17	III. Antonii	17	VI.	17	VI. Gertrud.	17	II. Conc. ov.	17	IV.
18	III. Prisce	18	VI. Simeon.	18	IV. Prisce	18	S. Simeon.	18	S.	18	III.	18	V. *Asc. Dom.*
19	IV.	19	S.	19	V.	19	D. *Esto m.*	19	D. *Letare*	19	IV.	19	VI.
20	V. Fab. Seb.	20	D. *Esto m.*	20	VI. Fab. Seb.	20	II.	20	II.	20	V.	20	S.
21	VI. Agnetis	21	II.	21	S. Agnetis	21	III. Carnispr.	21	III. Bened.	21	VI.	21	D. *Exaudi*
22	S. Vincent.	22	III. Cath. Pet.	22	D. Vincent.	22	IV. *Dies cin.*	22	IV.	22	S.	22	II. Helene
23	D.	23	IV. *Dies cin.*	23	II.	23	V.	23	V.	23	D. *Miseric.*	23	III.
24	II.	24	V.	24	III.	24	VI. Matthie	24	VI.	24	II. Georgii	24	IV. Transl. Dom.
25	III. Conv. Pauli	25	VI. Matthie	25	IV. Conv. Pauli	25	S.	25	S. Ann. Mar.	25	III. Marci ev.	25	V. Urbani
26	IV.	26	S.	26	V.	26	D. *Invoc.*	26	D. *Judica*	26	IV.	26	VI.
27	V.	27	D. *Invoc.*	27	VI.	27	II.	27	II.	27	V.	27	S.
28	VI.	28	II.	28	S.	28	III.	28	III.	28	VI. Vitalis	28	D. **Pentecoste**
29	S.	29	III.	29	D.			29	IV.	29	S. Petri m.	29	II.
30	D.			30	II.			30	V.	30	D. *Jubilate*	30	III.
31	II.			31	III.			31	VI.			31	IV. Petron.

St. n. 1651, 1662, 1719, 1730, 1871, 1882, 1939, 1944, 1950, 2023, 2034, 2045.*

	iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1	V.	S. Oct. Joh.	III. Vinc. Pet.	VI. Egidii	D. Remigii	IV. Omn. Sanct.	VI.
2	VI.	D. Visit. Mar.	IV. Steph. p.	S.	II. ●	V. Omn. def.	S.
3	S. Erasmi	II.	V. Inv. Steph.	D.	III.	VI.	D. 1 Adv.
4	D. *Trinit.*	III. Udalrici	VI.	II.	IV. Francisci	S.	II. Barbare
5	II. Bonif. ep.	IV.	S. Mar. Niv.	III.	V.	D. Emerici	III.
6	III.	V. Oct. Pet. P.	D. Transf. D.	IV.	VI. Oct. Mich.	II. Leonardi	IV. Nicolai
7	IV.	VI.	II.	V.	S.	III.	V. Oct. Andr.
8	V. *Corp. Chr.*	S. Kiliani	III.	VI. Nat. Mar.	D.	IV. Oct. O. S.	VI. Conc. Mar.
9	VI.	D. Oct. Visit.	IV.	S.	II. Dionysii	V.	S.
10	S.	II. 7 fratr.	V. Laurentii	D.	III.	VI.	D. 2 Adv.
11	D. Barnabe	III. Transl. Ben.	VI. Tiburtii	II. Prot. Hiac.	IV. Transl. Aug.	S. Martini	II.
12	II.	IV.	S. Clare	III.	V.	D.	III.
13	III.	V. Margar.	D.	IV.	VI. Colom.	II. Brictii	IV. Lucie
14	IV.	VI.	II.	V. Ex. cruc.	S. Callisti	III.	V.
15	V. Viti Mod.	S. Divis. Ap.	III. Ass. Mar.	VI. Oct. Nat. M.	D. Hedvigis	IV.	VI. Valeriani
16	VI.	D.	IV.	S.	II. Galli	V. Othmari	S.
17	S.	II. Andr. Ben.	V. Oct. Laur.	D. Lamberti	III.	VI. Aniani	D. Gaudete
18	D.	III.	VI.	II.	IV. Luce	S. Oct. mart.	II.
19	II. Gerv. Prot.	IV.	S.	III.	V.	D. Elisab.	III.
20	III.	V. Elie	D. Steph. reg.	IV. *Quat. temp.*	VI.	II.	IV *Quat. temp*
21	IV.	VI.	II.	V. Matthei	S. 11 mil. v.	III. Pres. M.	V. Thome ap.
22	V. 10 mil. m.	S. Mar. Magd.	III. Oct. Ass. M.	VI. Mauritii	D.	IV. Cecilie	VI.
23	VI.	D.	IV.	S.	II.	V. Clement.	S.
24	S. Nat. Joh.	II.	V. Barthol.	D. Gerardi	III.	VI.	D. 4 Adv.
25	D.	III. Jacobi	VI.	II.	IV.	S. Catharine	II. Nat. Dom.
26	II. Joh. Pauli	IV. Anne	S.	III.	V. Demetrii	D.	III. Steph. pr.
27	III. Lad. reg.	V.	D. Steph. reg.	IV. Cosme Dam.	VI.	II.	IV. Joh. ev.
28	IV.	VI. Pantal.	II. August.	V.	S. Sim. Jud.	III.	V. Innoc.
29	V. Pet. Pauli	S. Dep. Lad.	III. Dec. Joh.	VI. Michael.	D.	IV.	VI. Thome ep.
30	VI.	D.	IV.	S. Hieron.	II.	V. Andree	S.
31		II. Germani	V.		III.		D. Silvestri

10 APRILIE

St. v. 847, 852, 931, 942, 1015, 1026, 1037, 1099, 1110, 1121, 1132*, 1194, 1205, 1216*, 1289, 1300*, 1379, 1384*, 1463, 1474, 1547, 1558 1569, 1631, 1642.*

	An bisect						
	ianuarie	februarie	ianuarie	februarie	martie	aprilie	mai
1	VI. Circ. Dom.	II. Brigide	S. Circ. Dom.	III. Brigide	III.	VI.	D. Phil. Jac.
2	S. Oct. Steph.	III. Purif. Mar.	D. Oct. Steph.	IV. Purif. Mar.	IV. *Quat. temp.*	S.	II. Sigism.
3	D. Oct. Joh.	IV. Blasii	II. Oct. Joh.	V. Blasii	V.	D. *Ramis p.*	III. Inv. cruc.
4	II. Oct. Innoc.	V.	III. Oct. Innoc.	VI.	VI. Adriani	II. Ambros.	IV.
5	III.	VI. Agathe	IV.	S. Agathe	S.	III.	V. Gothardi
6	IV. Epiph.	S. Doroth.	V. Epiph.	D. *Circumd.*	D. *Remin.*	IV.	VI. Joh. a.p.
7	V.	D. *Circumd.*	VI.	II.	II.	V. Cena Dom.	S.
8	VI. Erhardi	II.	S. Erhardi	III.	III.	VI. Parasc.	D. *Cantate*
9	S.	III. Apollon.	D. In excelso	IV. Apollon.	IV.	S.	II. Transl. Nic.
10	D. In excelso	IV. Scholast.	II. Pauli er.	V. Scholast.	V.	D. **Pascha**	III.
11	II.	V.	III.	VI.	VI.	II.	IV.
12	III.	VI.	IV.	S.	S. Gregorii	III.	V. Pancratii
13	IV. Oct. Epiph.	S.	V. Oct. Epiph.	D. *Exsurge*	D. *Oculi*	IV.	VI. Servatii
14	V. Fel. i.P.	D. *Exsurge*	VI. Fel. i.P.	II. Valent.	II.	V. Tib. Val.	S. Bonif. m.
15	VI.	II.	S.	III.	III.	VI.	D. *Voc. juc.*
16	S. Marcelli	III. Juliane	D. Marcelli	IV. Juliane	IV. *Quadr. m.*	S.	II.
17	D. Antonii	IV.	II. Antonii	V.	V. Gertrud.	D. *Quasi m.*	III.
18	II. Prisce	V. Simeon.	III. Prisce	VI. Simeon.	VI.	II. Conc. ov.	IV.
19	III.	VI.	IV.	S.	S.	III.	V. Asc. Dom.
20	IV. Fab. Seb.	S.	V. Fab. Seb.	D. *Esto m.*	D. *Letare*	IV.	VI.
21	V. Agnetis.	D. *Esto m.*	VI. Agnetis	II.	II. Bened.	V.	S.
22	VI. Vincent.	II. Cath. Pet.	S. Vincent.	III. Cath. Pet.	III.	VI.	D. Helene
23	S.	III. Carnispr.	D.	IV. *Dies cin.*	IV.	S. Adalb.	II.
24	D.	IV. *Dies. cin.*	II.	V. Matthie	V.	D. Georgii	III. Transl. Dom.
25	II. Conv. Pauli	V. Matthie	III. Conv. Pauli	VI.	VI. Ann. Mar.	II. Marci ev.	IV. Urbani
26	III.	VI.	IV.	S.	S.	III.	V.
27	IV.	S.	V.	D. *Invoc.*	D. *Judica*	IV.	VI.
28	V.	D. *Invoc.*	VI.	II.	II.	V. Vitalis	S.
29	VI.	II.	S.		III.	VI. Petri m.	D. **Pentecoste**
30	S.		D.		IV.	S. Quirini	II.
31	D.		II.		V.		III. Petron.

St. n. 1583, 1594, 1605, 1667, 1678, 1689, 1735, 1746, 1757, 1803, 1814, 1887, 1898, 1955, 1966, 1977, 2039, 2061, 2072.*

	iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1	IV. *Quat. temp.*	VI. Oct. Joh.	II. Vinc. Pet.	V. Egidii	S. Remigii	II. Omn. Sanct.	V.
2	V.	S. Visit. Mar.	III. Stepl. p.	VI.	D.	IV. Omn. def.	VI.
3	VI. Erasmi	D.	IV. Inv. Steph.	S.	II.	V.	S.
4	S.	II. Udalrici	V.	D.	III. Francisci	VI.	D. Barbare
5	D. *Trinit.*	III.	VI. Mar. Niv.	II.	IV.	S. Emerici	II.
6	II.	IV. Oct. Pet. P.	S. Transf. D.	III.	V. Oct. Mich.	D. Leonardi	III. Nicolai
7	III.	V.	D.	IV.	VI.	II.	IV. Oct. Andr.
8	IV.	VI. Kiliani	II.	V. Nat. Mar.	S.	III. Oct. O. S.	V. Conc. Mar.
9	V. *Corp. Chr.*	S. Oct. visit. M.	III.	VI.	D. Dionysii	IV.	VI.
10	VI.	D. 7 fratr.	IV. Laurentii	S.	II.	V.	S.
11	S. Barnabe	II. Transl. Ben.	V. Tiburtii	D. Prot. Hiac.	III. Transl. Aug.	VI. Martini	D. Gaudete
12	D.	III.	VI. Clare	II.	IV.	S.	II.
13	II.	IV. Margar.	S.	III.	V. Colom.	D. Brictii	III. Lucie
14	III.	V.	D.	IV. Ex. cruc.	VI. Callisti	II.	IV. *Quat. temp.*
15	IV. Viti Mod.	VI. Divis. Ap.	II. Ass. Mar.	V. Oct. Nat.M.	S. Hedvigis	III.	V. Valeriani
16	V.	S.	III.	VI.	D. Galli	IV. Othmari	VI.
17	VI.	D. Andr. Ben.	IV. Oct. Laur.	S. Lamberti	II.	V. Aniani	S.
18	S.	II.	V.	D.	III. Luce	VI. Oct. Mart.	D. 4 Adv.
19	D. Gerv. Prot.	III.	VI.	II.	IV.	S. Elisab.	II.
20	II.	IV. Elie	S. Steph. reg.	III.	V.	D.	III.
21	III.	V.	D.	IV. Matthei	VI. 11 mil. v.	II. Pres. Mar.	IV. Thome ap.
22	IV. 10 mil. m.	VI. Mar. Magd.	II. Oct. Ass.	V. Mauritii	S.	III. Cecilie	V.
23	V.	S.	III.	VI.	D.	IV. Clement.	VI.
24	VI. Nat. Joh.	D.	IV. Barthol.	S. Gerardi	II.	V.	S.
25	S.	II. Jacobi	V.	D.	III.	VI. Catharine	D. Nat. Dom.
26	D. Joh. Pauli.	III. Anne	VI.	II.	IV. Demetrii	S.	II. Steph. pr.
27	II. Lad. reg.	IV.	S. Oct. Steph.	III. Cosme Dam	V.	D. 1 Adv.	III. Joh. ev.
28	III.	V. Pantal.	D. August.	IV.	VI. Sim. Jud.	II.	IV. Innoc.
29	IV. Pet. Pauli	VI. Dep. Lad.	II. Dec. Joh.	V. Michael.	S.	III.	V. Thome ep.
30	V.	S.	III.	VI. Hieron.	D.	IV. Andree	VI.
31		D. Germani	IV.		II.		S. Silvestri.

11 APRILIE

St. v. 863, 874, 885, 947, 958, 969, 980, 1031, 1042, 1053, 1064*, 1126, 1137, 1148*, 1221. 1227, 1232*, 1311, 1316*, 1322, 1395, 1406, 1417, 1479, 1490, 1501, 1512*, 1563, 1574, 1585, 1596*.*

	An bisect — ianuarie	An bisect — februarie	ianuarie	februarie	martie	aprilie	mai
1	V. Circ. Dom.	D. Brigide	VI. Circ. Dom.	II. Brigide	II.	V.	S. Phil. Jac.
2	VI. Oct. Steph.	II. Purif. Mar.	S. Oct. Steph.	III. Purif M.	III.	VI.	D. *Jubilate*
3	S. Oct. Joh.	III. Blasii	D. Oct. Joh.	IV. Blasii	IV. *Quat. temp.*	S.	II. Inv. cruc.
4	D. Oct. Innoc.	IV.	II. Oct. Innoc.	V.	V. Adriani	D. *Ramis p.*	III.
5	II.	V. Agathe	III.	VI. Agathe	VI.	II.	IV. Gothardi
6	III. Epiph.	VI. Doroth.	IV. Epiph.	S. Doroth.	S.	III.	V. Joh. a. p.
7	IV.	S.	V.	D. *Circumd.*	D. *Remin.*	IV.	VI.
8	V. Erhardi	D. *Circumd.*	VI. Erhardi	II.	II.	V. Cena Dom.	S. App. Mich.
9	VI.	II. Appollon.	S.	III. Apollon.	III.	VI. Parasc.	D. *Cantate*
10	S. Pauli er.	III. Scholast.	D. In excelso	IV. Scholast.	IV.	S.	II. Gordiani
11	D. In excelso	IV.	II.	V.	V.	D. **Pascha**	III.
12	II.	V.	III.	VI.	VI. Gregorii	VI.	IV. Pancratii
13	III. Oct. Epiph.	VI.	IV. Oct. Epiph.	S.	S.	III.	V. Servatii
14	IV. Fel. i. P.	S. Valent.	V. Fel. i. P.	D. *Exsurge*	D. *Oculi*	IV. Tib. Val.	VI. Bonif. m.
15	V.	D. *Exsurge*	VI.	II.	II.	V.	S. Sophie
16	VI. Marcelli	II. Juliane	S. Marcelli	III. Juliane	III.	VI.	D. *Voc. juc.*
17	S. Antonii	III.	D. Antonii	IV.	IV. *Quadr. m.*	S.	II
18	D. Prisce	IV. Simeon.	II. Prisce	V. Simeon.	V.	D. *Quasi m.*	III.
19	II.	V.	III.	VI.	VI.	II. Conc. ov.	VI.
20	III. Fab. Seb.	VI.	IV. Fab. Seb.	S.	S.	III.	V. *Asc. Dom.*
21	IV. Agnetis	S.	V. Agnetis	D. *Esto m.*	D. *Letare*	IV.	VI.
22	V. Vincent.	D. *Esto m.*	VI. Vincent.	II. Cath. Pet	VI.	V.	S. Helene
23	VI.	II,	S.	III. Carnispr.	III.	VI. Adalb.	D. *Exaudi*
24	S.	III. Carnispr.	D.	IV. *Dies cin.*	IV.	S. Georgii	II. Transl. Dom
25	D. Conv. Pauli	IV. *Dies Cin.*	II. Conv. Pauli	V.	V. Ann. Mar.	D. *Miseric.*	III. Urbani
26	II.	V.	III.	VI.	VI.	II.	IV.
27	III.	VI.	IV.	S.	S.	III.	V.
28	IV.	S.	V.	D. *Invoc.*	D. *Judica*	IV. Vitalis	VI.
29	V.	D. *Invoc.*	VI.		II.	V. Petri m.	S.
30	VI.		S.		III.	VI. Quirini	D. **Pentecoste**
31	S.		D.		IV.		II. Petron.

St. n. 1599, 1610, 1621, 1632, 1694, 1700, 1751, 1762, 1773, 1784*, 1819, 1830, 1841, 1852*, 1909, 1971, 1982, 1993, 2066, 2077, 2088*.*

	iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1	III.	V. Oct. Joh.	D. Vinc. Pet.	IV. Egidii	VI. Remigii	II. Omn. Sanct	IV.
2	IV. *Quat. temp.*	VI. Visit. Mar.	II. Steph. p.	V.	S.	III. Omn. def.	V.
3	V. Frasmi	S.	III. Inv. Steph.	VI.	D.	IV.	VI.
4	VI.	D. Udalrici	IV.	S.	II. Francisci	V.	S. Barbare
5	S. Bonif. ep.	II.	V. Mar. Niv.	D.	III.	VI. Emerici	D. 2 Adv.
6	D. *Trinit.*	III. Oct. Pet. P.	VI. Transf. D.	II.	IV. Oct. Mich.	S. Leonardi	II. Nicolai
7	II.	IV.	S.	III.	V.	D.	III. Oct. Andr.
8	III.	V. Kiliani	D.	IV. Nat. Mar.	VI.	II. Oct. O.S.	IV. Conc. Mar.
9	IV.	VI. Oct. Visit.	II.	V.	S. Dionysii	III.	V.
10	V. *Corp. Chr.*	S. 7. fratr.	III. Laurentii	VI.	D.	IV.	VI.
11	VI. Barnabe	D. Transl. Ben.	IV. Tiburtii	S. Prot. Hiac.	II. Transl. Aug.	V. Martini	S.
12	S.	II.	V. Clare	D.	III.	VI.	D. Gaudete
13	D.	III. Margar.	VI.	II.	IV. Colom.	S. Brictii	II. Lucie
14	II.	IV.	S.	III. Ex. cruc.	V. Callisti	D.	III.
15	III. Viti Mod.	V. Divis. Ap.	D. Ass. Mar.	IV. *Quat. temp.*	VI. Hedvigis	II.	IV. *Quat. temp.*
16	IV.	VI.	II.	V.	S. Galli	III. Othmari	V.
17	V.	S. Andr. Ben.	III. Oct. Laur.	VI. Lamberti	D.	IV. Aniani	VI.
18	VI.	D.	IV.	S.	II. Luce	V. Oct. Mart.	S.
19	S. Gerv. Prot.	II.	V.	D.	III.	VI. Elisab.	D. 4 Adv.
20	D.	III. Elie	VI. Steph. reg.	II.	IV.	S.	II.
21	II.	IV.	S.	III. Matthei	V. 11 mil. v.	D. Pres. Mar.	III. Thome ep.
22	III. 10 mil. m.	V. Mar. Magd.	D. Oct. Ass. M.	IV. Mauritii	VI.	II. Cecilie	IV.
23	IV.	VI.	II.	V.	S.	III. Clement.	V.
24	V. Nat. Joh.	S.	III. Barthol.	VI. Gerardi	D.	IV.	VI.
25	VI.	D. Iacobi	IV.	S.	II.	V. Catharine	S. Nat. Dom.
26	S. Joh. Pauli	II. Anne	V.	D.	III. Demetrii	VI.	D. Steph. pr.
27	D. Lad. reg.	III.	VI. Oct. Steph.	II. Cosme Dam.	IV.	S.	II. Joh. ev.
28	II.	IV. Pantal.	S. Augusti.	III.	V. Sim. Jud.	D. 1 Adv.	III. Innoc.
29	III. Pet. Pauli	V. Dep. Lad.	D. Dec. Joh.	IV. Michael.	VI.	II.	IV. Thome ep.
30	IV.	VI.	II.	V. Hieron.	S.	III. Andree	V.
31		S. Germani	III.		D.		VI. Silvestri

St. v. 806, 817, 879, 890, 901, 912, 974, 985, 996*, 1069, 1080*, 1159, 1164*, 1243, 1254, 1327, 1338, 1349, 1411, 1422, 1433, 1444*, 1506, 1517, 1528*, 1601, 1612*.*

An bisect													
ianuarie		februarie		ianuarie		februarie		martie		aprilie		mai	
1	IV. Circ. Dom.	1	S. Brigide	1	V. Circ. Dom.	1	D. Brigide	1	D. *Invoc.*	1	IV.	1	VI. Phil. Jac.
2	V. Oct. Steph.	2	D. Purif. Mar.	2	VI. Oct. Steph.	2	II. Purif. Mar.	2	II.	2	V.	2	S. Sigism.
3	VI. Oct. Joh.	3	II. Blasii	3	S. Oct. Joh.	3	III. Blasii	3	III.	3	VI.	3	D. *Jubilate*
4	S. Oct. Innoc.	4	III.	4	D. Oct. Innoc.	4	IV.	4	IV. *Quat. temp.*	4	S. Ambros.	4	II.
5	D.	5	IV. Agathe	5	II	5	V. Agathe	5	V.	5	D. *Ramis p.*	5	III. Gothardi
6	II. Epiph.	6	V. Doroth.	6	III. Epiph.	6	VI. Doroth.	6	VI.	6	II.	6	IV. Joh. a. p.
7	III.	7	VI.	7	IV.	7	S.	7	S.	7	III.	7	V.
8	IV. Erhardi	8	S.	8	V. Erhardi	8	D. *Circumd.*	8	D. *Remin.*	8	IV.	8	VI. App. Mich.
9	V.	9	D. *Circumd.*	9	VI.	9	II. Apollon.	9	II.	9	V. Cena Dom.	9	S. Transl. Nic.
10	VI. Pauli er.	10	II. Scholast.	10	S. Pauli er.	10	III. Scholast.	10	III.	10	VI. Parasc.	10	D. *Cantate*
11	S.	11	III.	11	D. In excelso	11	IV.	11	IV.	11	S.	11	II.
12	D. In excelso	12	IV.	12	II.	12	V.	12	V. Gregorii	12	D. **Pascha**	12	III. Pancratii
13	II. Oct. Epiph.	13	V.	13	III. Oct. Epiph.	13	VI.	13	VI.	13	II.	13	IV. Servatii
14	III. Fel. i. P.	14	VI. Valent.	14	IV. Fel. i. P.	14	S. Valent.	14	S.	14	III. Tib. Val.	14	V. Bonif. m.
15	IV.	15	S.	15	V.	15	D. *Exsurge*	15	D. *Oculi*	15	IV.	15	VI. Sophie
16	V. Marcelli	16	D. *Exsurge*	16	VI. Marcelli	16	II. Juliane	16	II.	16	V.	16	S.
17	VI. Antonii	17	II.	17	S. Antonii	17	III.	17	III. Gertrud.	17	VI.	17	D. *Voc. juc.*
18	S. Prisce	18	III. Simeon.	18	D. Prisce	18	IV. Simeon.	18	IV. *Quadr. m.*	18	S.	18	II.
19	D.	19	IV.	19	II.	19	V.	19	V.	19	D. *Quasi m.*	19	III.
20	II. Fab. Seb.	20	V.	20	III. Fab. Seb.	20	VI.	20	VI.	20	II. Conc. ov.	20	IV.
21	III. Agnetis	21	VI.	21	IV. Agnetis	21	S.	21	S.Bened.	21	III.	21	V. *Asc. Dom.*
22	IV. Vincent.	22	S. Cath. Pet.	22	V. Vincent.	22	D. *Esto m.*	22	D. *Letare*	22	IV.	22	VI. Helene
23	V.	23	D. *Esto m.*	23	VI.	23	II.	23	II.	23	V. Adalb.	23	S.
24	VI.	24	II.	24	S.	24	III. Matthie	24	III.	24	VI. Georgii	24	D. *Exaudi*
25	S. Conv. Pauli	25	III. Matthie	25	D. Conv. Pauli	25	IV. *Dies cin.*	25	IV. Ann. Mar.	25	S. Marci ev.	25	II. Urbani
26	D.	26	IV. *Dies cin.*	26	II.	26	V.	26	V.	26	D. *Miseric.*	26	III.
27	II.	27	V.	27	III.	27	VI.	27	VI.	27	II.	27	IV.
28	III.	28	VI.	28	IV.	28	S.	28	S.	28	III. Vitalis	28	V.
29	IV.	29	S.	29	V.			29	D. *Judica*	29	IV. Petri m.	29	VI.
30	V.			30	VI.			30	II.	30	V. Quirini	30	S.
31	VI.			31	S.			31	III.			31	D. **Pentecoste**

St. n. 1626, 1637, 1648, 1705, 1716*, 1789, 1846, 1857, 1868*, 1903, 1914, 1925, 1936*, 1998, 2009, 2020*, 2093, 2099.*

	iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1	II.	IV. Oct. Joh.	S. Vinc. Pet.	III. Egidii	V. Remigii	D. Omn. Sanct.	III.
2	III.	V. Visit. Mar.	D. Steph. p.	IV.	VI.	II. Omn. def.	IV.
3	IV. *Quat. temp.*	VI.	II. Inv. Steph.	V.	S.	III.	V.
4	V.	S. Udalrici	III.	VI.	D. Francisci	IV.	VI. Barbare
5	VI. Bonif. ep.	D.	IV. Mar. Niv.	S.	II.	V. Emerici	S.
6	S.	II. Oct. Pet. P.	V. Transf. D.	D.	III. Oct. Mich.	VI. Leonardi	D. Nicolai
7	D. *Trinit.*	III.	VI.	II.	IV.	S.	II. Oct. Andr.
8	II.	IV. Kiliani	S.	III. Nat. Mar.	V	D. Oct. O. S.	III. Conc. Mar.
9	III.	V. Oct. Visit.	D.	IV.	VI. Dionysii	II.	IV.
10	IV.	VI. 7 fratr.	II. Laurentii	V.	S.	III.	V.
11	V. *Corp Chr.*	S. Transl. Ben.	III. Tiburtii	VI. Prot. Hiac.	D. Transl. Aug.	IV. Martini	VI.
12	VI.	D.	IV. Clare	S.	II.	V.	S.
13	S.	II. Margar.	V.	D.	III. Colom.	VI. Brictii	D. Gaudete
14	D.	III.	VI.	II. Ex. cruc.	IV. Callisti	S.	II.
15	II. Viti Mod.	IV. Divis. Ap.	S. Ass. Mar.	III. Oct. Nat. M.	V. Hedvigis	D.	III. Valeriani
16	III.	V.	D.	IV. *Quat. temp.*	VI. Galli	II. Othmari	IV. *Quat. temp.*
17	IV.	VI. Andr. Ben.	II. Oct. Laur.	V. Lamberti	S.	III. Aniani	V.
18	V.	S.	III.	VI.	D. Luce	IV. Oct. Mart.	VI.
19	VI. Gerv. Prot.	D.	IV.	S.	II.	V. Elisab	S.
20	S.	II. Elie	V. Steph. reg.	D.	III.	VI.	D. 4 Adv.
21	D.	III.	VI.	II. Matthei	IV. 11 mil. v.	S. Pres. Mar.	II. Thome ap.
22	II. 10 mil. m.	IV. Mar. Magd.	S. Oct. Ass.	III. Mauritii	V.	D. Cecilie	III.
23	III.	V.	D.	IV.	VI.	II. Clement.	IV.
24	IV. Nat. Joh.	VI.	II. Barthol.	V. Gerardi	S.	III.	V.
25	V.	S. Jacobi	III.	VI.	D.	IV. Catharine	VI. Nat. Dom.
26	VI. Joh. Pauli	D. Anne	IV.	S.	II. Demetrii	V.	S. Steph. pr.
27	S. Lad. reg.	II.	V. Oct. Steph.	D. Cosme Dam.	III.	VI.	D. Joh. ev.
28	D.	III. Pantal.	VI. August.	II.	IV. Sim. Jud.	S.	II. Innoc.
29	II. Pet. Pauli	IV. Dep. Lad.	S. Dec. Joh.	III. Michael.	V.	D. 1 Adv.	III. Thome ep.
30	III.	V.	D.	IV. Hieron.	VI.	II. Andree	IV.
31		VI. Germani	II.		S.		V. Silvestri

St. v. 811, 822, 833, 844, 906, 917, 928*, 1001, 1012*, 1091, 1096*, 1175, 1186, 1259, 1270, 1281, 1343, 1354, 1365, 1376*, 1438, 1449, 1460*, 1533, 1544*, 1623, 1628*.*

	An bisect						
	ianuarie	februarie	ianuarie	februarie	martie	aprilie	mai
1	III. Circ. Dom.	VI. Brigide	IV. Circ. Dom.	S. Brigide	S.	III.	V. Phil. Jac.
2	IV. Oct. Steph.	S. Purif. Mar.	V. Oct. Steph.	D. Purif. Mar.	D. *Invoc.*	IV.	VI. Sigism.
3	V. Oct. Joh.	D. Blasii	VI. Oct. Joh.	II. Blasii	II.	V.	S. Inv. cruc.
4	VI. Oct. Innoc.	II.	S. Oct. Innoc.	III.	III. Adriani	VI. Ambros.	D. *Jubilate*
5	S.	III. Agathe	D.	IV. Agathe	IV. *Quat. temp.*	S.	II. Gothardi
6	D. Epiph.	IV. Doroth.	II. Epiph.	V. Doroth.	V.	D. *Ramis p.*	III Joh. a. p.
7	II.	V.	III.	VI.	VI.	II.	IV.
8	III. Erhardi	VI.	IV. Erhardi	S.	S.	III.	V. App. Mich.
9	IV.	S. Apollon.	V.	D. *Circumd.*	D. *Remin.*	IV.	VI. Transl. Nic.
10	V. Pauli er.	D. *Circumd.*	VI. Pauli er.	II. Scholast.	II.	V. Cena Dom.	S. Gordiani
11	VI.	II.	S.	III.	II.	VI. Parasc.	D. *Cantate*
12	S.	III.	D. In excelso	IV.	IV. Gregorii	S.	II. Pancraatii
13	D. In excelso	IV.	II. Oct. Epiph.	V.	V.	D. **Pascha**	III. Servatii
14	II. Fel. i. P.	V. Valent.	III. Fel. i. P.	VI. Valent.	VI.	II. Tib. Val.	IV. Bonif. m.
15	III.	VI.	IV.	S.	S.	III.	V. Sophie
16	IV. Marcelli	S. Juliane	V. Marcelli	D. *Exsurge*	D. *Oculi*	IV.	VI.
17	V. Antonii	D. *Exsurge*	VI. Antonii	II.	II. Gertrud.	V.	S.
18	VI. Prisce	II. Simeon.	S. Prisce	III. Simeon.	III.	VI.	D. *Voc. juc.*
19	S.	III.	D.	IV.	IV. *Quadr. m.*	S.	II.
20	D. Fab. Seb.	IV.	II. Fab. Seb.	V.	V.	D. *Quasi m.*	III.
21	II. Agnetis	V.	III. Agnetis	VI.	VI. Bened.	II. Conc. ov.	IV.
22	III. Vincent.	VI. Cath. Pet.	IV. Vincent.	S. Cath. Pet.	S.	III.	V. *Asc. Dom.*
23	IV.	S.	V.	D. *Esto m.*	D. *Letare*	IV. Adalb.	VI.
24	V.	D. *Esto m.*	VI.	II. Matthie	II.	V. Georgii	S. Transl. Dom.
25	VI. Conv. Pauli	II. Matthie	S. Conv. Pauli	III. Carnispr.	III. Ann. Mar.	VI. Marci ev.	D. Urbani
26	S.	III. Carnispr.	D.	IV. *Dies cin.*	IV.	S.	II.
27	D.	IV. *Dies cin.*	II.	V.	V.	D. *Miseric.*	III.
28	II	V.	III.	VI.	VI.	II. Vitalis	IV.
29	III.	VI.	IV.		S.	III. Petri m.	V.
30	IV.		V.		D. *Judica*	IV. Quirini	VI.
31	V.		VI.		II.		S. Petron.

*St. n. 1653, 1659, 1664 *, 1721, 1727, 1732 *, 1800, 1873, 1879, 1884 *, 1941, 1952 *, 2031, 2036 *.*

	iunie		iulie		august		septembrie		octombrie		noiembrie		decembrie
1	D. **Pentecoste**	1	III. Oct. Joh.	1	VI. Vinc. Pet.	1	II. Egidii	1	IV. Remigii	1	S. Omn. Sanct.	1	II.
2	II.	2	IV. Visit. Mar.	2	S. Steph. p.	2	III.	2	V.	2	D. Omn. def.	2	III,
3	III. Erasmi	3	V.	3	D. Inv. Steph.	3	IV.	3	VI.	3	II.	3	IV.
4	IV. *Quat. temp.*	4	VI. Udalrici	4	II.	4	V.	4	S. Francisci	4	III.	4	V. Barbare
5	V. Bonif. ep.	5	S	5	III. Mar. Niv.	5	VI.	5	D.	5	IV. Emerici	5	VI.
6	VI.	6	D. Oct. Pet. P.	6	IV. Transf. D.	6	S.	6	II. Oct. Mich.	6	V. Leonardi	6	S. Nicolai
7	S.	7	II.	7	V.	7	D.	7	III.	7	VI.	7	D. 2 Adv.
8	D. *Trinit.*	8	III. Kiliani	8	VI.	8	II. Nat. Mar.	8	IV.	8	S. Oct. O.S.	8	II. Conc. Mar.
9	II.	9	IV. Oct. Visit.	9	S.	9	III.	9	V. Dionysii	9	D.	9	III.
10	III.	10	V. 7 fratr.	10	D. Laurentii	10	IV.	10	VI.	10	II.	10	IV.
11	IV. Barnabe	11	VI. Transl. Ben.	11	II. Tiburtii	11	V. Prot. Hiac.	11	S. Transl. Aug.	11	III. Martini	11	V.
12	V. *Corp. Chr.*	12	S.	12	III. Clare	12	VI.	12	D.	12	IV.	12	VI.
13	VI.	13	D. Margar.	13	IV.	13	S.	13	II. Colom.	13	V. Brictii	13	S. Lucie
14	S.	14	II.	14	V.	14	D. Ex. cruc.	14	III. Callisti	14	VI.	14	D. Gaudete
15	D. Viti Mod.	15	III. Divis. Ap.	15	VI. Ass. Mar.	15	II. Oct. Nat. M.	15	IV. Hedvigis	15	S.	15	II. Valeriani
16	II.	16	IV.	16	S.	16	III.	16	V. Galli	16	D. Othmari	16	III.
17	III.	17	V. Andr. Ben.	17	D. Oct. Laur.	17	IV. *Quat. temp.*	17	VI.	17	II. Aniani	17	IV. *Quat. temp.*
18	IV.	18	VI.	18	II.	18	V.	18	S. Luce	18	III. Oct. Mar.	18	V.
19	V. Gerv. Prot.	19	S.	19	III.	19	VI.	19	D.	19	IV. Elisab.	19	VI.
20	VI.	20	D. Elie	20	IV. Steph. reg.	20	S.	20	II.	20	V.	20	S.
21	S.	21	II.	21	V.	21	D. Matthei	21	III. 11 mil. v.	21	VI. Pres. Mar.	21	D. Thome ap.
22	D. 10 mil. m.	22	III. Mar. Magd.	22	VI. Oct. Ass.	22	II. Mauritii	22	IV.	22	S. Cecilie	22	II.
23	II.	23	IV.	23	S.	23	III.	23	V.	23	D. Clement.	23	III.
24	III. Nat. Joh.	24	V.	24	D. Barthol.	24	IV. Gerardi	24	VI.	24	II.	24	IV.
25	IV.	25	VI. Jacobi	25	II.	25	V.	25	S.	25	III. Catharine	25	V. Nat. Dom.
26	V. Joh. Pauli	26	S. Anne	26	III.	26	VI.	26	D. Demetrii	26	IV.	26	VI. Steph. pr.
27	VI. Lad. reg.	27	D.	27	IV. Oct. Steph.	27	S. Cosme Dam.	27	II.	27	V.	27	S. Joh. ev.
28	S.	28	II. Pantal.	28	V. August.	28	D.	28	III. Sim. Jud.	28	VI.	28	D. Innoc.
29	D. Pet. Pauli	29	III. Dep. Lad.	29	VI. Dec. Joh.	29	II. Michael.	29	IV.	29	S.	29	II. Thome ep.
30	II,	30	IV.	30	S.	30	III. Hieron.	30	V.	30	D. Andree	30	III.
		31	V. Germani	31	D.			31	VI.			31	IV. Silvestri

38 — c. 820

St. v. 838, 849, 860, 933, 939, 944*, 1023, 1028*, 1034, 1107, 1118, 1129, 1191, 1202, 1213, 1224*, 1275, 1286, 1297, 1308*, 1370, 1381, 1392*, 1465, 1471, 1476*, 1555, 1560*, 1566, 1639. 1650.*

An bisect				ianuarie		februarie		martie		aprilie		mai	
ianuarie		februarie											
1	II. Circ. Dom.	1	V. Brigide	1	III. Circ. Dom.	1	VI. Brigide	1	VI.	1	II.	1	IV. Phil. Jac.
2	III. Oct. Steph.	2	VI. Purif. Mar.	2	IV. Oct. Steph.	2	S. Purif. Mar.	2	S.	2	III.	2	V. Sigism.
3	IV. Oct. Joh.	3	S. Blasii	3	V. Oct. Joh.	3	D. Blasii	3	D. *Invoc.*	3	IV.	3	VI. Inv. cruc.
4	V. Oct. Innoc.	4	D.	4	VI. Oct. Innoc.	4	II.	4	II. Adriani	4	V. Ambros.	4	S.
5	VI.	5	II. Agathe	5	S.	5	III. Agathe	5	III.	5	VI.	5	D. Gothardi
6	S. Epiph.	6	III. Doroth.	6	D. Epiph.	6	IV. Doroth.	6	IV. *Quat. temp.*	6	S.	6	II. Joh. a. p.
7	D. In excelso	7	IV.	7	II.	7	V.	7	V.	7	D. *Ramis p.*	7	III.
8	II. Erhardi	8	V.	8	III. Erhardi	8	VI.	8	VI.	8	II.	8	IV. App. Mich.
9	III.	9	IV. Apollon.	9	IV.	9	S. Apollon.	9	S.	9	III.	9	V. Transl. Nic.
10	IV. Pauli er.	10	S. Scholast.	10	V. Pauli er.	10	D. *Circumd.*	10	D. *Remin.*	10	IV.	10	IV. Gordiani
11	V.	11	D. *Circumd.*	11	VI.	11	II.	11	II.	11	V. Cena Dom.	11	S.
12	VI.	12	II.	12	S.	12	III.	12	III. Gregorii	12	VI. Parasc.	12	D. *Cantate*
13	S. Oct. Epiph.	13	III.	13	D. In excelso	13	IV.	13	IV.	13	S.	13	II. Servatii
14	D. Fel. i. P.	14	IV. Valent.	14	II. Fel. i. P.	14	V. Valent.	14	V.	14	D. **Pascha**	14	III. Bonif. m.
15	II.	15	V.	15	III.	15	VI.	15	VI.	15	II.	15	IV. Sophie
16	III. Marcelli	16	VI. Juliane	16	IV. Marcelli	16	S. Juliane	16	S.	16	III.	16	V.
17	IV. Antonii	17	S.	17	V. Antonii	17	D. *Exsurge*	17	D. *Oculi*	17	IV.	17	VI.
18	V. Prisce	18	D. *Exsurge*	18	VI. Prisce	18	II. Simeon.	18	II.	18	V.	18	S.
19	VI.	19	II.	19	S.	19	III.	19	III.	19	VI.	19	D. *Voc. juc.*
20	S. Fab. Seb.	20	III.	20	D. Fab. Seb.	20	IV.	20	IV. *Quadr. m.*	20	S.	20	II.
21	D. Agnetis	21	IV.	21	II. Agnetis	21	V.	21	V. Bened.	21	D. *Quasi m.*	21	III.
22	II. Vincent.	22	V. Cath. Pet.	22	III. Vincent.	22	VI. Cath. Pet.	22	VI.	22	II. Conc. ov.	22	IV. Helene
23	III.	23	VI.	23	IV.	23	S.	23	S.	23	III. Adalb.	23	V. *Asc. Dom.*
24	IV.	24	S.	24	V.	24	D. *Esto m.*	24	D. *Letare*	24	IV. Georgii	24	VI. Transl. D.
25	V. Conv. Pauli	25	D. *Esto m.*	25	VI. Conv. Pauli	25	II.	25	II. Ann. Mar.	25	V. Marci ev.	25	S. Urbani
26	VI.	26	II.	26	S.	26	III. Carnispr.	26	III.	26	VI.	26	D. *Exaudi*
27	S.	27	III. Carnispr.	27	D.	27	IV. *Dies cin.*	27	IV.	27	S.	27	II.
28	D.	28	IV. *Dies cin.*	28	II.	28	V.	28	V.	28	D. *Miseric.*	28	III.
29	II.	29	V.	29	III.			29	VI.	29	II. Petri m.	29	IV.
30	III.			30	IV.			30	S.	30	III. Quirini	30	V.
31	IV.			31	V.			31	D. *Judica*			31	VI. Petron.

*St. n. 1591, 1596 *, 1675, 1686, 1743, 1748 *, 1754, 1805, 1811, 1816 *, 1895, 1963, 1968 *, 1974, 2047, 2058, 2069.*

	iunie		iulie		august		septembrie		octombrie		noiembrie		decembrie
1	S.	1	II. Oct. Joh.	1	V. Vinc. Pet.	1	D. Egidii	1	III. Remigii	1	VI. Omn. Sanct.	1	D. 1 Adv.
2	D. **Pentecoste**	2	III. Visit. M.	2	VI. Steph. p.	2	II.	2	IV.	2	S. Omn. def.	2	II.
3	II. Erasmi	3	IV.	3	S. Inv. Steph.	3	III.	3	V.	3	D.	3	III.
4	III.	4	V. Udalrici	4	D.	4	IV.	4	VI. Francisci	4	II.	4	IV. Barbare
5	IV. *Quat. temp.*	5	VI.	5	II. Mar. Niv.	5	V.	5	S.	5	III. Emerici	5	V.
6	V.	6	S. Oct. Pet. P.	6	III. Transf. D.	6	VI.	6	D. Oct. Mich.	6	IV. Leonardi	6	VI. Nicolai
7	VI.	7	D.	7	IV.	7	S.	7	II.	7	V.	7	S. Oct. Andr.
8	S.	8	II. Kiliani	8	V.	8	D. Nat. Mar.	8	III.	8	VI. Oct. O.S.	8	D. Conc. Mar.
9	D. *Trinit.*	9	III. Oct. Visit.	9	VI.	9	II.	9	IV. Dionysii	9	S.	9	II.
10	II.	10	IV. 7 fratr.	10	S. Laurentii	10	III.	10	V.	10	D.	10	III.
11	III. Barnabe	11	V. Transl. Ben.	11	D. Tiburtii	11	IV. Prot. Iliac.	11	VI. Transl. Aug.	11	II. Martini	11	IV.
12	IV.	12	VI.	12	II. Clare	12	V.	12	S.	12	III.	12	V.
13	V. *Corp. Chr.*	13	S. Margar.	13	III.	13	VI.	13	D. Colom.	13	IV. Brictii	13	VI. Lucie
14	VI.	14	D.	14	IV.	14	S. Ex. cruc.	14	II. Callisti	14	V.	14	S.
15	S. Viti Mod.	15	II. Divis. Ap.	15	V. Ass. Mar.	15	D. Oct. Nat. M.	15	III. Hedvigis	15	VI.	15	D. Gaudete
16	D.	16	III.	16	VI.	16	II.	16	IV. Galli	16	S. Othmari	16	II.
17	II.	17	IV. Andr. Ben.	17	S. Oct. Laur.	17	III. Lamberti	17	V.	17	D. Aniani	17	III.
18	III.	18	V.	18	D.	18	IV. *Quat. temp.*	18	VI. Luce	18	II. Oct. Mart.	18	IV. *Quat. temp.*
19	IV. Gerv. Prot.	19	VI.	19	II.	19	V.	19	S.	19	III. Elisab.	19	V.
20	V.	20	S. Elie	20	III. Steph. reg.	20	VI.	20	D.	20	IV.	20	VI.
21	VI.	21	D.	21	IV.	21	S. Matthei	21	II. 11 mil. v.	21	V. Pres. Mar.	21	S. Thome ap.
22	S. 10 mil. m.	22	II. Mar. Magd.	22	V. Oct. Ass.	22	D. Mauritii	22	III.	22	VI. Cecilie	22	D. 4 Adv.
23	D.	23	III.	23	VI.	23	II.	23	IV.	23	S. Clement.	23	II.
24	II. Nat. Joh.	24	IV.	24	S. Barthol.	24	III. Gerardi	24	V.	24	D.	24	III.
25	III.	25	V. Jacobi	25	D.	25	IV.	25	VI.	25	II. Catharine	25	IV. Nat. Dom.
26	IV. Joh. Pauli	26	VI. Anne	26	II.	26	V.	26	S. Demetrii	26	III.	26	V. Steph. pr.
27	V. Lad. reg.	27	S.	27	III. Oct. Steph.	27	VI. Cosme Dam.	27	D.	27	IV.	27	VI. Joh. ev.
28	VI.	28	D. Pantal.	28	IV. August.	28	S.	28	II. Sim. Jud.	28	V.	28	S. Innoc.
29	S. Pet. Pauli	29	II. Dep. Lad.	29	V. Dec. Joh.	29	D. Michael.	29	III.	29	VI.	29	D. Thome ep.
30	D.	30	III.	30	VI.	30	II. Hieron.	30	IV.	30	S. Andree	30	II.
		31	IV. Germani	31	S.			31	V.			31	III. Silvestri

*St. v. 871, 876 *, 955, 966, 1039, 1050, 1061, 1123, 1134, 1145, 1156 *, 1218, 1229, 1240 *, 1313, 1324 *, 1403, 1408 *, 1487, 1498, 1571, 1582, 1593.*

	An bisect						
	ianuarie	februarie	ianuarie	februarie	martie	aprilie	mai
1	D. Circ. Dom.	IV. Brigide	II. Circ. Dom.	V. Brigide	V.	D. *Judica*	III. Phil. Jac.
2	II. Oct. Steph.	V. Purif. Mar.	III. Oct. Steph.	VI. Purif. Mar.	VI.	II.	IV. Sigism.
3	III. Oct. Joh.	VI. Blasii	IV. Oct. Joh.	S. Blasii	S.	III.	V. Inv. cruc.
4	IV. Oct. Innoc.	S.	V. Oct. Innoc.	D.	D. *Invoc.*	IV. Ambros.	VI.
5	V.	D. Agathe	VI.	II. Agathe	II.	V.	S. Gothardi
6	VI. Epiph.	II. Doroth.	S. Epiph.	III. Doroth.	III.	VI.	D. *Jubilate*
7	S.	III.	D. In excelso	IV.	IV. *Quat. temp.*	S.	II.
8	D. In excelso	IV.	II. Erhardi	V.	V.	D. *Ramis p.*	III. App. Mar.
9	II.	V. Apollon.	III.	VI. Apollon.	VI.	II.	IV. Transl. Nic.
10	III. Pauli er.	VI. Scholast.	IV. Pauli er.	S. Scholast.	S.	III.	V.
11	IV.	S.	V.	D. *Circumd.*	D. *Remin.*	IV.	VI.
12	V.	D. *Circumd.*	VI.	II.	II. Gregorii	V. Cena Dom.	S. Pancratii
13	VI. Oct. Epiph.	II.	S. Oct. Epiph.	III.	III.	VI. Parasc.	D. *Cantate*
14	S. Fel. i. P.	III. Valent.	D. Fel. i. P.	IV. Valent.	IV.	S. Tib. Val.	II. Bonif. m.
15	D.	IV.	II.	V.	V.	D. **Pascha**	III. Sophie
16	II. Marcelli	V. Juliane	III. Marcelli	VI. Juliane	VI.	II,	IV.
17	III. Antonii	VI.	IV. Antonii	S.	S. Gertrud.	III.	V.
18	IV. Prisce	S. Simeon.	V. Prisce	D. *Exsurge*	D. *Oculi*	IV.	VI.
19	V.	D. *Exsurge*	VI.	II.	II.	V.	S.
20	VI. Fab. Seb.	II.	S. Fab. Seb.	III.	III	VI.	D. *Voc. juc.*
21	S. Agnetis	III.	D. Agnetis	IV.	IV. *Quadr. m.*	S.	II.
22	D. Vincent.	IV. Cath. Pet.	II. Vincent.	V. Cath. Pet.	V.	D. *Quasi m.*	III. Helene
23	II.	V.	III.	VI.	VI.	II. Adalb.	IV.
24	III.	VI.	IV.	S. Matthie	V.	III. Georgii	V. *Asc. Dom.*
25	IV. Conv. Pauli	S. Matthie	V. Conv. Pauli	D. *Esto m.*	D. *Letare*	IV. Marci ev.	VI. Urbani
26	V.	D. *Esto m.*	VI.	II.	II.	V.	S.
27	VI.	II.	S.	III. Carnispr.	III.	VI.	D. *Exaudi*
28	S.	III. Carnispr.	D.	IV. *Dies cin.*	IV.	S. Vitalis	II.
29	D.	IV. *Dies cin.*	II.		V.	D. *Miseric.*	III.
30	II.		III.		VI.	II. Quirini	IV.
31	III.		IV.		S.		V. Petron.

***St. n.* 1607, 1618, 1629, 1691, 1759, 1770, 1781, 1827, 1838, 1900, 1906, 1979, 1990, 2001, 2063, 2074, 2085, 2096 *.**

	iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1	VI.	D. Oct. Joh.	IV. Vinc. Pet.	S. Egidii	II. Remigii	V. Omn. Sanct.	S.
2	S.	II. Visit. Mar.	V. Steph. p.	D.	III.	VI. Omn. def.	D. 1 Adv.
3	D. **Pentecoste**	III.	VI. Inv. Steph.	II.	IV.	S.	II.
4	II.	IV. Udalrici	S.	III.	V. Francisci	D.	III. Barbare
5	III. Bonif. ep.	V.	D. Mar. Niv.	IV.	VI.	II. Emerici	IV.
6	IV. *Quat. temp.*	VI. Oct. Pet. P.	II. Transf. D.	V.	S. Oct. Mich.	III. Leonardi	V. Nicolai
7	V.	S.	III.	VI.	D.	IV.	VI. Oct. Andr.
8	VI.	D. Kiliani	IV.	S. Nat. Mar.	II.	V. Oct. O. S.	S. Conc. Mar.
9	S.	II. Oct. Visit.	V.	D.	III. Dionysii	VI.	D. 2 Adv.
10	D. *Trinit.*	III. 7 fratr.	VI. Laurentii	II.	IV.	S.	II.
11	II. Barnabe	IV. Transl. Ben.	S. Tiburtii	III. Prot. Hiac.	V. Transl. Aug.	D. Martini	III.
12	III.	V.	D. Clare	IV.	VI.	II.	IV.
13	IV.	VI. Margar.	II.	V.	S. Colom.	III. Brictii	V. Lucie
14	V. *Corp. Chr.*	S.	III.	VI. Ex. cruc.	D. Callisti	IV.	VI.
15	VI. Viti Mod.	D. Divis. Ap.	IV. Ass. Mar.	S. Oct. Nat. M.	II. Hedvigis	V.	S. Valeriani
16	S.	II.	V.	D.	III. Galli	VI. Othmari	D. Gaudete
17	D.	III. Andr. Ben.	VI. Oct. Laur.	II. Lamberti	IV.	S. Aniani	II.
18	II.	IV.	S.	III.	V. Luce	D. Oct. Mart.	III.
19	III. Gerv. Prot.	V.	D.	IV. *Quat. temp.*	VI.	II. Elisab.	IV. *Quat. temp.*
20	IV.	VI. Elie	II. Steph. reg.	V.	S.	III.	V.
21	V.	S.	III.	VI. Matthei	D. 11 mil. v.	IV. Pres. Mar.	VI. Thome ap.
22	VI. 10 mil. m.	D. Mar. Magd.	IV. Oct. Ass.	S. Mauritii	II.	V. Cecilie	S.
23	S.	II.	V.	D.	III.	VI. Clement.	D. 4 Adv.
24	D. Nat. Joh.	III.	VI. Barthol.	II. Gerardi	IV.	.S	II.
25	II.	IV. Jacobi	S.	III.	V.	D. Catharine	III. Nat. Dom.
26	III. Joh. Pauli	V. Anne	D.	IV.	VI. Demetrii	II.	IV. Steph. pr.
27	IV. Lad. reg.	VI.	II. Oct. Steph.	V. Cosme Dam.	S.	III.	V. Joh. ev.
28	V.	S. Pantal.	III. August.	VI.	D. Sim. Jud.	IV.	VI. Innoc.
29	VI. Pet. Pauli	D. Dep. Lad.	IV. Dec. Joh.	S. Michael.	II.	V.	S. Thome ep.
30	S.	II.	V.	D. Hieron.	III.	VI. Andree	D.
31		III. Germani	VI.		IV.		II. Silvestri

*St. v. 803, 808 *, 814, 887, 898, 909, 971, 982, 993, 1004,* 1055, 1066, 1077, 1088 *, 1150, 1161, 1172 *, 1245, 1251, 1256 *, 1335, 1340 *, 1346, 1419, 1430, 1441, 1503, 1514, 1525, 1536 *, 1587, 1598, 1609, 1620 *,*

An bisect				ianuarie		februarie		martie		aprilie		mai	
ianuarie		februarie											
1	S. Circ. Dom.	1	III. Brigide	1	D. Circ. Dom.	1	IV. Brigide	1	IV. *Dies cin.*	1	S.	1	II. Phil. Jac.
2	D. Oct. Steph.	2	IV. Purif. Mar.	2	II. Oct. Steph.	2	V. Purif. Mar.	2	V.	2	D. *Judica*	2	III. Sigism.
3	II. Oct. Joh.	3	V. Blasii	3	III. Oct. Joh.	3	VI. Blasii	3	VI.	3	II.	3	IV. Inv. cruc.
4	III. Oct. Innoc.	4	VI.	4	IV. Oct. Innoc.	4	S.	4	S. Adriani	4	III. Ambros.	4	V.
5	IV.	5	S. Agathe	5	V.	5	D. Agathe	5	D. *Invoc.*	4	IV.	5	VI. Gothardi
6	V. Epiph.	6	D. Doroth.	6	VI. Epiph.	6	II. Doroth.	6	II.	6	V.	6	S. Joh. a. p.
7	VI.	7	II.	7	S.	7	III.	7	III.	7	VI.	7	D. *Jubilate*
8	S. Erhardi	8	III.	8	D. In excelso	8	IV.	8	IV. *Qual. temp.*	8	S.	8	II. App. Mich.
9	D. In excelso	9	IV. Apollon.	9	II.	9	V. Apollon.	9	V.	9	D. *Ramis p.*	9	III. Transl. Nic.
10	II. Pauli er.	10	V. Scholast.	10	III. Pauli er.	10	VI. Scholast.	10	VI.	10	II.	10	IV. Gordiani
11	III.	11	VI.	11	IV.	11	S.	11	S.	11	III.	11	V.
12	IV.	12	S.	12	V.	12	D. *Circumd.*	12	D. *Remin.*	12	IV.	12	VI. Pancratii
13	V. Oct. Epiph.	13	D. *Circumd.*	13	VI. Oct. Epiph.	13	II.	13	II.	13	V. Cena Dom.	13	S. Servatii
14	VI. Fel. i. P.	14	II. Valent.	14	S. Fel. i. P.	14	III. Valent.	14	III.	14	VI. Parasc.	14	D. *Cantate*
15	S.	15	III.	15	D.	15	IV.	15	IV.	15	S.	15	II. Sophie
16	D. Marcelli	16	IV. Juliane	16	II. Marcelli	16	V. Juliane	16	V.	16	D. **Pascha**	16	III.
17	II. Antonii	17	V.	17	III. Antonii	17	VI.	17	VI. Gertrud.	17	II.	17	IV.
18	III. Prisce	18	VI. Simeon.	18	IV. Prisce	18	S. Simeon.	18	S.	18	III.	18	V.
19	IV.	19	S.	19	V.	19	D. *Exsurge*	19	D. *Oculi*	19	IV.	19	VI.
20	V. Fab. Seb.	20	D. *Exsurge*	20	VI. Fab. Seb.	20	II.	20	II.	30	V.	20	S.
21	VI. Agnetis	21	II.	21	S. Agnetis	21	III.	21	III. Bened.	21	VI.	21	D. *Voc. juc.*
22	S. Vincent.	22	III. Cath. Pet.	22	D. Vincent.	22	IV. Cath. Pet.	22	IV. *Quadr. m.*	22	S.	22	II. Helene
23	D.	23	IV.	23	II.	23	V.	23	V.	23	D. *Quasi m.*	23	III.
24	II.	24	V.	24	III.	24	VI. Matthie	24	VI.	24	II. Georgii	24	IV. Transl. Dom.
25	III. Conv. Pauli	25	VI. Matthie	25	IV. Conv. Pauli	25	S.	25	S. Ann. Mar.	25	III. Marci ev.	25	V. *Asc. Dom.*
26	IV.	26	S.	26	V.	26	D. *Esto m.*	26	D. *Letare*	26	IV.	26	VI.
27	V.	27	D. *Esto m.*	27	VI.	27	II.	27	II.	27	V.	27	S.
28	VI.	28	II.	28	S.	28	III. Carnispr.	28	III.	28	VI. Vitalis	28	D. *Exaudi*
29	S.	29	III. Carnispr.	29	D.			29	IV.	29	S. Petri m.	29	II.
30	D.			30	II.			30	V.	30	D. *Miseric.*	30	III.
31	II.			31	III.			31	VI.			31	IV. Petron.

*St. n. 1623, 1634, 1645, 1656 *, 1702, 1713, 1724 *, 1775, 1786, 1797, 1843, 1854, 1865, 1876 *, 1911, 1922, 1933, 1995, 2006, 2017, 2028 *, 2090.*

	iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1	V.	S. Oct. Joh.	III. Vinc. Pet.	VI. Egidii	D. Remigii	IV. Omn. Sanct.	VI.
2	VI.	D. Visit. Mar.	IV. Steph. p.	S.	II.	V. Omn. def.	S.
3	S. Erasmi	II.	V. Inv. Steph.	D.	III.	VI.	D. 1 Adv.
4	D. **Pentecoste**	III. Udalrici	VI.	II.	IV. Francisci	S.	II. Barbare
5	II. Bonif. ep.	IV.	S. Mar. Niv.	III.	V.	D. Emerici	III.
6	III.	V. Oct. Pet. P.	D. Transf. D.	IV.	VI. Oct. Mich.	II. Leonardi	IV. Nicolai
7	IV. *Quat. temp.*	VI.	II.	V.	S.	III.	V. Oct. Andr.
8	V.	S. Kiliani	III.	VI. Nat. Mar.	D.	IV. Oct. O. S.	VI. Conc. Mar.
9	VI.	D. Oct. Visit.	IV.	S.	II. Dionysii	V.	S.
10	S.	II. 7 fratr.	V. Laurentii	D.	III.	VI.	D. 2 Adv.
11	D. *Trinit.*	III. Transl. Ben.	VI. Tiburtii	II. Prot. Hiac.	IV. Transl. Aug.	S. Martini	II.
12	II.	IV.	S. Clare	III.	V.	D.	III.
13	III.	V. Margar.	D.	IV.	VI. Colom.	II. Brictii	IV. Lucie
14	IV.	VI.	II.	V. Ex. cruc.	S. Callisti	III.	V.
15	V. *Corp. Chr.*	S. Divis. Ap.	III. Ass. Mar.	VI. Oct. Nat. M.	D. Hedvigis	IV.	VI. Valeriani
16	VI.	D.	IV.	S.	II. Galli	V. Othmari	S.
17	S.	II. Andr. Ben.	V. Oct. Laur.	D. Lamberti	III.	VI. Aniani	D. Gaudete
18	D.	III.	VI.	II.	IV. Luce	S. Oct. Mart.	II.
19	II. Gerv. Prot.	IV.	S.	III.	V.	D. Elisab.	III.
20	III.	V. Elie	D. Steph. reg.	IV. *Quat. temp.*	VI.	II.	IV. *Quat. temp.*
21	IV.	VI.	II.	V. Matthei	S. 11 mil. v.	III. Pres. Mar.	V. Thome ap.
22	V. 10 mil m.	S. Mar. Magd.	III. Oct. Ass.	VI. Mauritii	D.	IV. Cecilie	VI.
23	VI.	D.	IV.	S.	II.	V. Clement.	S.
24	S. Nat. Joh.	II.	V. Barthol.	D. Gerardi	III.	VI.	D. 4 Adv.
25	D.	III. Jacobi	VI.	II.	IV.	S. Catharine	II. Nat. Dom.
26	II. Joh. Pauli	IV. Anne	S.	III.	V. Demetrii	D.	III. Steph. pr.
27	III. Lad. reg.	V.	D. Oct. Steph.	IV. Cosme Dam.	VI.	II.	IV. Joh. ev.
28	IV.	VI. Pantal.	II. August.	V.	S. Sim. Jud.	III.	V. Innoc.
29	V. Pet. Pauli	S. Dep. Lad.	III. Dec. Joh.	VI. Michael.	D.	IV.	VI. Thome ep.
30	VI.	D.	IV.	S. Hieron.	II.	V. Andree	S.
31		II. Germani	V.		III.		D. Silvestri

17 APRILIE

*St. v. 819, 830, 841, 903, 914, 925, 936 *, 998, 1009, 1020 *, 1093, 1104 *, 1183, 1188 *, 1267, 1278, 1351, 1362, 1373, 1435, 1446, 1457, 1468 *, 1530, 1541, 1552 *, 1625, 1636 *.*

	An bisect ianuarie	An bisect februarie	ianuarie	februarie	martie	aprilie	mai
1	VI. Circ. Dom.	II. Brigide	S. Circ. Dom.	III. Brigide	III. Carnispr.	VI.	D. *Miseric.*
2	S. Oct. Steph.	III. Purif. Mar.	D. Oct. Steph.	IV. Purif. Mar.	IV. *Dies cin.*	S.	II. Sigism.
3	D. Oct. Joh.	IV. Blasii	II. Oct. Joh.	V. Blasii	V.	D. *Judica*	III. Inv. cruc.
4	II. Oct. Innoc.	V.	III. Oct. Innoc.	VI.	VI. Adriani	II. Ambros.	IV.
5	III.	VI. Agathe	IV.	S. Agathe	S.	III.	V. Gothardi
6	IV. Epiph.	S. Doroth.	V. Epiph.	D. Doroth.	D. *Invoc.*	IV.	VI. Joh. a. p.
7	V.	D.	VI.	II.	II.	V.	S.
8	VI. Erhardi	II.	S. Erhardi	III.	III.	VI.	D. *Jubilate*
9	S.	III. Apollon.	D. In excelso	IV. Apollon.	IV. *Quat. temp.*	S.	II. Transl. Nic.
10	D. In excelso	IV. Scholast.	II. Pauli er.	V. Sholast.	V.	D. *Ramis p.*	III. Gordiani
11	II.	V.	III.	VI.	VI.	II.	IV.
12	III.	VI.	IV.	S.	S. Gregorii	III.	V. Pancratii
13	IV. Oct. Epiph.	S.	V. Oct. Epiph.	D. *Circumd.*	D. *Remin.*	IV.	VI. Servatii
14	V. Fel. i. P.	D. *Circumd.*	VI. Fel. i. P.	II. Valent.	II.	V. Cena Dom.	S. Bonif. m.
15	VI.	II.	S.	III.	III.	VI. Parasc.	D. *Cantate*
16	S. Marcelli	III. Juliane	D. Marcelli	IV. Juliane	IV.	S.	II.
17	D. Antonii	IV.	II. Antonii	V.	V. Gertrud.	D. **Pascha**	III.
18	II. Prisce	V. Simeon.	III. Prisce	VI. Simeon.	VI.	II.	IV.
19	III.	VI.	IV.	S.	S.	III.	V.
20	IV. Fab. Seb.	S.	V. Fab. Seb.	D. *Exsurge*	D. *Oculi*	IV.	VI.
21	V. Agnetis	D. *Exsurge*	VI. Agnetis	II.	II. Bened.	V.	S.
22	VI. Vincent.	II. Cath. Pet.	S. Vincent.	III. Cath. Pet.	III.	VI.	D. *Voc. juc.*
23	S.	III.	D.	IV.	IV. *Quadr. m.*	S. Adalb.	II.
24	D.	IV.	II.	V. Matthie	V.	D. Georgii	III. Transl. Dom.
25	II. Conv. Pauli	V. Matthie	III. Conv. Pauli	VI.	VI. Ann. Mar.	II. Marci ev.	IV. Urbani
26	III.	VI.	IV.	S.	S.	III.	V. *Asc. Dom.*
27	IV.	S.	V.	D. *Esto m.*	D. *Letare*	IV.	VI.
28	V.	D. *Esto m.*	VI.	II.	II.	V. Vitalis	S.
29	VI.	II.	S.		III.	VI. Petri M.	D. *Exaudi*
30	S.		D.		IV.	S. Quirini	II.
31	D.		II.		V.		III. Petron.

*St. n. 1588 *, 1650, 1661, 1672 *, 1718, 1729, 1740 *, 1808 *, 1870, 1881, 1892 *, 1927, 1938, 1949, 1960 *, 2022, 2033, 2044 *.*

	iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1	IV.	VI. Oct. Joh.	II. Vinc. Pet.	V. Egidii	S. Remigii	III. Omn. Sanct.	V.
2	V.	S. Visit. Mar.	III. Steph. p.	VI.	D.	IV. Omn. def.	VI.
3	VI. Erasmi	D.	IV. Inv. Steph.	S.	II.	V.	S.
4	S.	II. Udalrici	V.	D.	III. Francisci	VI.	D. Barbare
5	D. Pentecoste	III.	VI. Mar. Niv.	II.	IV.	S. Emerici	II.
6	II.	IV. Oct. Pet. P.	S. Transf. D.	III.	V. Oct. Mich.	D. Leonardi.	III. Nicolai
7	III.	V.	D.	IV.	VI.	II.	IV. Oct. Andr.
8	IV. *Quat. temp.*	VI. Kiliani	II.	V. Nat. Mar.	S.	III. Oct. O. S.	V. Conc. Mar.
9	V.	S. Oct. Visit.	III	VI.	D. Dionysii	IV.	VI.
10	VI.	D. 7 fratr.	IV. Laurentii	S.	II.	V.	S.
11	S. Barnabe	II. Transl. Ben.	V. Tiburtii	D. Prot. Hiac.	III. Transl. Aug.	VI. Martini	D. Gaudete
12	D. *Trinit.*	III.	VI. Clare	II.	IV.	S.	II.
13	II.	IV. Margar.	S.	III.	V. Colom.	D. Brictii	III. Lucie
14	III.	V.	D.	IV. Ex. cruc.	VI. Callisti	II.	IV. *Quat. temp.*
15	IV. Viti Mod.	VI. Divis. Ap.	II. Ass. Mar.	V. Oct. Nat. M.	S. Hedvigis	III.	V. Valeriani
16	V. *Corp. Chr.*	S.	III.	VI.	D. Galli	IV. Othmari	VI.
17	VI.	D. Andr. Ben.	IV. Oct. Laur.	S. Lamberti	II.	V. Aniani	S.
18	S.	II.	V.	D.	III. Luce	VI. Oct. Mart.	D. 4 Adv.
19	D. Gerv. Prot.	III.	VI.	II.	IV.	S. Elisab.	II.
20	II.	IV. Elie	S. Steph. reg.	III.	V.	D.	III.
21	III.	V.	D.	IV. Matthei	VI. 11 mil. v.	II. Pres. Mar.	IV. Thome ap.
22	IV. 10 mil. m.	VI. Mar. Magd.	II. Oct. Ass.	V. Mauritii	S.	III. Cecilie	V.
23	V.	S.	III.	VI.	D.	IV. Clement.	VI.
24	VI. Nat. Joh.	D.	IV. Barthol.	S. Gerardi	II.	V.	S.
25	S.	II. Jacobi	V.	D.	III.	VI. Catharine	D. Nat. Dom.
26	D. Joh. Pauli	III. Anne	VI.	II.	IV. Demetrii	S.	II. Steph. pr.
27	II. Lad. reg.	IV.	S. Oct. Steph.	III. Cosme Dam.	V.	D. 1 Adv.	III. Joh. ev.
28	III.	V. Pantal.	D. August.	IV.	VI. Sim. Jud.	II.	IV. Innoc.
29	IV. Pet. Pauli	VI. Dep. Lad.	II. Dec. Joh.	V. Michael.	S.	III.	V. Thome ep.
30	V.	S.	III.	VI. Hieron.	D.	IV. Andree	VI.
31		D. Germani	IV.		II.		S. Silvestri

*St. v. 835, 846, 857, 868 *, 930, 941, 952 *, 1025, 1036 *, 1115, 1120 *, 1199, 1210, 1283, 1294, 1305, 1367, 1378, 1389, 1400 *, 1462, 1473, 1484 *, 1557, 1568 *, 1647.*

	An bisect ianuarie	An bisect februarie	ianuarie	februarie	martie	aprilie	mai
1	V. Circ. Dom.	D. Brigide	VI. Circ. Dom.	II. Brigide	II.	V.	S. Phil. Jac.
2	VI. Oct. Steph.	II. Purif. Mar.	S. Oct. Steph.	III. Purif. M.	III. Carnispr.	VI.	D. *Miseric.*
3	S. Oct. Joh.	III. Blasii	D. Oct. Joh.	IV. Blasii	VI. *Dies cin.*	S.	II. Inv. cruc.
4	D. Oct. Innoc.	IV.	II. Oct. Innoc.	V.	V. Adriani	D. *Judica*	III.
5	II.	V. Agathe	III.	VI. Agathe	VI.	II.	IV. Gothardi
6	III. Epiph.	VI. Doroth.	IV. Epiph.	S. Doroth.	S.	III.	V. Joh. a. p.
7	IV.	S.	V.	D.	D. *Invoc.*	VI.	VI.
8	V. Erhardi	D.	VI.	II.	II.	V.	S. App. Mich.
9	VI.	II. Apollon.	S.	III. Apollon.	III.	VI.	D. *Jubilate*
10	S. Pauli er.	III. Scholast.	D. In excelso	IV. Scholast.	IV. *Quat. temp.*	S.	II. Gordiani
11	D. In excelso	IV.	II.	V.	V.	D. *Ramis p.*	III.
12	II.	V.	III.	VI.	VI. Gregorii	II.	IV. Pancratii
13	III. Oct. Epiph.	VI.	IV. Oct. Epiph.	S.	S.	III.	V. Servatii
14	IV. Fel. i. P.	S. Valent.	V. Fel. i. P.	D. *Circumd.*	D. *Remin.*	IV. Tib. Val.	VI. Bonif. m.
15	V.	D. *Circumd.*	VI.	II.	II.	V. Cena Dom.	S. Sophie
16	VI. Marcelli	II. Juliane	S. Marcelli	III. Juliane	III.	VI. Parasc.	D. *Cantate*
17	S. Antonii	III.	D. Antonii	IV.	IV. Gertrud.	S.	II.
18	D. Prisce	IV. Simeon.	II. Prisce	V. Simeon.	V.	D. **Pascha**	III.
19	II.	V.	III.	VI.	VI.	II.	IV.
20	III. Fab. Seb.	VI.	IV. Fab. Seb.	S.	S.	III.	V.
21	IV. Agnetis	S.	V. Agnetis	D. *Exsurge*	D. *Oculi*	IV.	VI.
22	V. Vincent.	D. *Exsurge*	VI. Vincent.	II. Cath. Pet.	II.	V.	S. Helene
23	VI.	II.	S.	III.	III.	VI. Adab.	D. *Voc. juc.*
24	S.	III.	D.	IV. Matthie	IV. *Quadr. m.*	S. Georgii	II. Transl. Dom.
25	D. Conv. Pauli	IV. Matthie	II. Conv. Pauli	V.	V. Ann. Mar.	D. *Quasi m.*	III. Urbani
26	II.	V.	III.	VI.	VI.	II. Conc. ov.	IV.
27	III.	VI.	IV.	S.	S.	III.	V. *Asc. Dom.*
28	IV.	S.	V.	D. *Esto m.*	D. *Letare*	IV. Vitalis	VI.
29	V.	D. *Esto m.*	VI.		II.	V. Petri m.	S.
30	VI.		S.		III.	VI. Quirini	D. *Exaudi*
31	S.		D.		IV.		II. Petron.

*St. n. 1593, 1604 *, 1677, 1683, 1688 *, 1745, 1756 *, 1802, 1813, 1824 *, 1897, 1954, 1965, 1976 *, 2049, 2055, 2060 *.*

	iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1	III.	V. Oct. Joh.	D. Vinc. Pet.	IV. Egidii	VI. Remigii	II. Omn. Sanct.	IV.
2	IV.	VI. Visit. Mar.	II. Steph. p.	V.	S.	III. Omn. def.	V.
3	V. Erasmi	S.	III. Inv. Step.	VI.	D.	IV.	VI.
4	VI.	D. Udalrici	IV.	S.	II. Francisci	V.	S. Barbare
5	S. Bonif. ep.	II.	V. Mar. Niv.	D.	III.	VI. Emerici	D. 2 Adv.
6	D. Pentecoste	III. Oct. Pet. P.	VI. Transf. Dom.	II.	IV. Oct. Mich.	S. Leonardi	II. Nicolai
7	II.	IV.	S.	III.	V.	D.	III. Oct. Andr.
8	III.	V. Kiliani	D.	IV. Nat. Mar.	VI.	II. Oct. O. S.	IV. Conc. Mar.
9	IV. *Quat. temp.*	VI. Oct. Visit.	II.	V.	S. Dionysii	III.	V.
10	V.	S. 7 fratr.	III. Laurentii	VI.	D.	IV.	VI.
11	VI. Barnabe	D. Transl. Ben.	IV. Tiburtii	S. Prot. Hiac.	II. Transl. Aug.	V. Martini	S.
12	S.	II.	V. Clare	D.	III.	VI.	D. Gaudete
13	D. *Trinit.*	III. Margar.	VI.	II.	IV. Colom.	S. Brictii	II. Lucie
14	II.	IV.	S.	III. Ex. cruc.	V. Callisti	D.	III.
15	III. Viti Mod.	V. Divis. Ap.	D. Ass. Mar.	IV. *Quat. temp.*	VI. Hedvigis	II.	IV. *Quat. temp.*
16	IV.	VI.	II.	V.	S. Galli	III. Othmari	V.
17	V. *Corp. Chr.*	S. Andr. Ben.	III. Oct. Laur.	VI. Lamberti	D.	IV. Aniani	VI.
18	VI.	D.	IV.	S.	II. Luce	V. Oct. Mart.	S.
19	S. Gerv. Prot.	II.	V.	D.	III.	VI. Elisab.	D. 4 Adv.
20	D.	III. Elie	VI. Steph. reg.	II.	IV.	S.	II.
21	II.	IV.	S.	III. Matthei	V. 11 mil. v.	D. Pres. Mar.	III. Thome ap.
22	III. 10 mil. m.	V. Mar. Magd.	D. Oct. Ass. M.	IV. Mauritii	VI.	II. Cecilie	IV.
23	IV.	VI.	II.	V.	S.	III. Clement.	V.
24	V. Nat. Joh.	S.	III. Barthol.	VI. Gerardi	D.	IV.	VI.
25	VI.	D. Jacobi.	IV.	S.	II.	V. Catharine	S. Nat. Dom.
26	S. Joh. Pauli	II. Anne	V.	D.	III. Demetrii	VI.	D. Steph. pr.
27	D. Lad. reg.	III.	VI. Oct. Steph.	II. Cosme Dam.	IV.	S.	II. Joh. ev.
28	II.	IV. Pantal.	S. August.	III.	V. Sim. Jud.	D. 1 Adv.	III. Innoc.
29	III. Pet. Pauli	V. Dep. Lad.	D. Dec. Joh.	IV. Michael.	VI.	II.	IV. Thome ep.
30	IV.	VI.	II.	V. Hieron.	S.	III. Andree	V.
31		S. Germani	III.		D.		VI. Silvestri

19 APRILIE

St. v. 800*, 862, 873, 884*, 957, 963, 968*, 1047, 1052*, 1058, 1131, 1142, 1153, 1215, 1226*, 1237, 1248*, 1299, 1310, 1321, 1332*, 1394, 1405, 1416*, 1489, 1495, 1500*, 1579, 1584*, 1590.

	An bisect						
	ianuarie	februarie	ianuarie	februarie	martie	aprilie	mai
1	IV. Circ. Dom.	S. Brigide	V. Circ. Dom.	D. Brigide	D. *Esto m.*	IV.	VI. Phil. Jac.
2	V. Oct. Steph.	D. Purif. Mar.	VI. Oct. Steph.	II. Purif. Mar.	II.	V.	S. Sigism.
3	VI. Oct. Joh.	II. Blasii	S. Oct. Joh.	III. Blasii	III. Carnispr.	VI.	D. *Miseric.*
4	S. Oct. Innoc.	III.	D. Oct. Innoc.	IV.	IV. *Dies cin.*	S. Ambros.	II.
5	D.	IV. Agathe	II.	V. Agathe	V.	D. *Judica*	III. Gothardi
6	II. Epiph.	V. Doroth.	III. Epiph.	VI. Doroth.	VI.	II.	IV. Joh. a. p.
7	III.	VI.	IV.	S.	S.	III.	V.
8	IV. Erhardi	S.	V. Erhardi	D.	D. *Invoc.*	IV.	VI. App. Mich.
9	V.	D. Apollon.	VI.	II. Apollon.	II.	V.	S. Transl. Nic.
10	VI. Pauli er.	II. Scholast.	S. Pauli er.	III. Scholast.	III.	VI.	D. *Jubilate*
11	S.	III.	D. In excelso	IV.	IV. *Quat. temp.*	S.	II.
12	D. In excelso	IV.	II.	V.	V. Gregorii	D. *Ramis p.*	III. Pancratii
13	II. Oct. Epiph.	V.	III. Oct. Epiph.	VI.	VI.	II.	IV. Servatii
14	III. Fel. i.P.	VI. Valent.	IV. Fel. i.P.	S. Valent.	S.	III. Tib. Val.	V. Bonif. m.
15	IV.	S.	V.	D. *Circumd.*	D. *Remin.*	IV.	VI. Sophie
16	V. Marcelli	D. *Circumd.*	VI. Marcelli	II. Juliane	II.	V. Cena Dom.	S.
17	VI. Antonii	II.	S. Antonii	III.	III. Gertrud.	VI. Parasc.	D. *Cantate*
18	S. Prisce	III. Simeon.	D. Prisce	IV. Simeon.	IV.	S.	II.
19	D.	IV.	II.	V.	V.	D. **Pascha**	III.
20	II. Fab. Seb.	V.	III. Fab. Seb.	VI.	VI.	II.	IV.
21	III. Agnetis	VI.	IV. Agnetis	S.	S. Bened.	III.	V.
22	IV. Vincent	S. Cath. Pet.	V. Vincent.	D. *Exsurge*	D. *Oculi*	IV.	VI. Helene
23	V.	D. *Exsurge*	VI.	II.	II.	C. Adalb.	S.
24	VI.	II.	S.	III. Matthie	III.	VI. Georgii	D. *Voc. juc.*
25	S. Conv. Pauli	III. Matthie	D. Conv. Pauli	IV.	IV. *Quadr. m.*	S. Marci ev.	II. Urbani
26	D.	IV.	II.	V.	V.	D. *Quasi m.*	III.
27	II.	V.	III.	VI.	VI.	II. Conc. ov.	IV.
28	III.	VI.	IV.	S.	S.	III. Vitalis	V. *Asc.Dom.*
29	IV.	S.	V.		D. *Letare*	IV. Petri m.	VI.
30	V.		VI.		II.	V. Quirini	S.
31	VI.		S.		III.		D. Exaudi.

*St. n. 1609, 1615, 1620 *, 1699, 1767, 1772 *, 1778, 1829, 1835, 1840 *, 1908 *, 1981, 1987, 1992 *, 2071, 2076 *, 2082.*

	iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1	II.	IV. Oct. Joh.	S. Vinc. Pet.	III. Egidii	V. Remigii	D. Omn. Sanct.	III.
2	III.	V. Visit. Mar.	D. Steph. p.	IV.	VI.	II. Omn. def.	IV.
3	IV. Erasmi	VI.	II. Inv. Steph.	V.	S.	III.	V.
4	V.	S. Udalrici	III.	VI.	D. Francisci	IV.	VI. Barbare
5	VI. Bonif. ep.	D.	IV. Mar. Niv.	S.	II.	V. Emerici	S.
6	S.	II. Oct. Pet. P.	V. Transf. D.	D.	III. Oct. Mich.	VI. Leonardi	D. Nicolai
7	D. **Pentecoste**	III.	VI.	II.	IV.	S.	II. Oct. Andr.
8	II.	IV. Kiliani	S.	III. Nat. Mar.	V.	D. Oct. O. S.	III. Conc. Mar.
9	III.	V. Oct. Visit.	D.	IV.	VI. Dionysii	II.	IV.
10	IV. *Quat. temp.*	VI. 7 fratr.	II. Laurentii	V.	S.	III.	V.
11	V. Barnabe	S. Transl. Ben.	III. Tiburtii	VI. Prot. Hiac.	D. Transl. Aug.	IV. Mártini	VI.
12	VI.	D.	IV. Clare	S.	II.	V.	S.
13	S.	II. Margar.	V.	D.	III. Colom.	VI. Brictii	D. Gaudete
14	D. *Trinit.*	III.	VI.	II. Ex. cruc.	IV. Callisti	S.	II.
15	II. Viti Mod.	IV. Divis. Ap.	S. Ass. Mar.	III. Oct. Nat. M.	V. Hedvigis	D.	III. Valeriani
16	III.	V.	D.	IV. *Quat. temp.*	VI. Galli	II. Othmari	IV. *Quat. temp.*
17	IV.	VI. Andr. Ben.	II. Oct. Laur.	V. Lamberti	S.	III. Aniani	V.
18	V. *Corp. Chr.*	S.	III.	VI.	D. Luce	IV. Oct. Mart.	VI.
19	VI. Gerv. Prot.	D.	IV.	S.	II.	V. Elisab.	S.
20	S.	II. Elie	V. Steph. reg.	D.	III.	VI.	D. 4 Adv.
21	D.	III.	VI.	II. Matthei	IV. 11 mi. v.	S. Pres. Mar.	II. Thome ap.
22	II. 10 mil. m.	IV. Mar. Magd.	S. Oct. Ass.	III. Mauritii	V.	D. Cecilie	III.
23	III.	V.	D.	IV.	VI.	II. Clement.	IV.
24	IV. Nat. Joh.	VI.	II. Barthol.	V. Gerardi	S.	III.	V.
25	V.	S. Jacobi	III.	VI.	D.	IV. Catharine	VI. Nat. Dom.
26	VI. Joh. Pauli	D. Anne	IV.	S.	II. Demetrii	V.	S. Steph. pr.
27	S. Lad. reg.	II.	V. Oct. Steph.	D. Cosme Dam.	III.	VI.	D. Joh. ev.
28	D.	III. Pantal.	VI. August.	II.	IV. Sim. Jud.	S.	II. Innoc.
29	II. Pet. Pauli	IV. Dep. Lad.	S. Dec. Joh.	III. Michael.	V.	D. 1 Adv.	III. Thome ep.
30	III.	V.	D.	IV. Hieron.	VI.	II. Andree	IV.
31		VI. Germani	II.		S.		V. Silvestri

*St. v. 805, 816 *, 895, 900 *, 979, 990, 1063, 1074, 1085, 1147, 1158, 1169, 1180 *, 1242, 1253, 1264 *, 1337, 1348 *, 1427, 1432 *, 1511, 1522, 1595, 1606, 1617.*

	An bisect ianuarie	An bisect februarie	ianuarie	februarie	martie	aprilie	mai
1	III. Circ. Dom.	VI. Brigide	IV. Circ. Dom.	S. Brigide	S.	III.	V. Phil. Jac.
2	IV. Oct. Steph.	S. Purif. Mar.	V. Oct. Steph.	D. Purif. Mar.	D. *Esto m.*	IV.	VI. Sigism.
3	V. Oct. Joh.	D. Blasii	VI. Oct. Joh.	II. Blasii	II.	V.	S. Inv. cruc.
4	VI. Oct. Innoc.	II.	S. Oct. Innoc.	III.	III. Carnispr.	VI. Ambros.	D. *Miseric.*
5	S.	III. Agathe	D.	IV. Agathe	IV. *Dies cin.*	S.	II. Gothardi
6	D. Epiph.	IV. Doroth.	II. Epiph.	V. Doroth.	V.	D. *Judica*	III. Joh. a. p.
7	II.	V.	III.	VI.	VI.	II.	IV.
8	III. Erhardi	VI.	IV. Erhardi	S.	S.	III.	V. App. Mich.
9	IV.	S. Apollon.	V.	D. Apollon.	D. *Innoc.*	IV.	VI. Transl. Nic.
10	V. Pauli er.	D. Scholast.	VI. Pauli er.	II. Scholast.	II.	V.	S. Gordiani
11	VI.	II.	S.	III.	III.	VI.	D. *Jubilate*
12	S.	III.	D. In excelso	IV.	IV. Gregorii	S.	III. Pancratii
13	D. In excelso	IV.	II. Oct. Epiph.	V.	V.	D. *Ramis p.*	III. Servatii
14	II. Fel. i. P.	V. Valent.	III. Fel. i. P.	VI. Valent.	VI.	II. Tib. Val.	IV. Bonif. m.
15	III.	VI.	IV.	S.	S.	III.	V. Sophie
16	IV. Marcelli	S. Juliane	V. Marcelli	D. *Circumd.*	D. *Remin.*	IV.	VI.
17	V. Antonii	D. *Circumd.*	VI. Antonii	II.	II. Gertrud.	V. Cena Dom.	S.
18	VI. Prisce	II. Simeon.	S. Prisce	III. Simeon.	III.	VI. Parasc.	D. *Cantate*
19	S.	III.	D.	IV.	IV.	S.	II.
20	D. Fab. Seb.	IV.	II. Fab. Seb.	V.	V.	D. **Pascha**	III.
21	II. Agnetis	V.	III. Agnetis	VI.	VI. Bened.	II.	IV.
22	III. Vincent.	VI. Cath. Pet.	IV. Vincent.	S. Cath. Pet.	S.	III.	V. Helene
23	IV.	S.	V.	D. *Exsurge*	D. *Oculi*	IV. Adalb.	VI.
24	V.	D. *Exsurge*	VI.	II. Matthie	II.	V. Georgii	S. Transl. Dom.
25	VI. Conv. Pauli	II. Matthie	S. Conv. Pauli	III.	III. Ann. Mar.	VI. Marci ev.	D. *Voc. juc.*
26	S.	III.	D.	IV.	IV. *Quadr. m.*	S.	II.
27	D.	IV.	II.	V.	V.	D. *Quasi m.*	III.
28	II.	V.	III.	VI.	VI.	II. Vitalis	IV.
29	III.	VI.	IV.		S.	III. Petri m.	V. *Asc. Dom.*
30	IV.		V.		D. *Letare*	IV. Quirini	VI.
31	V.		VI.		II.		S. Petron.

*St. n. 1631, 1642, 1710, 1783, 1794, 1851, 1862, 1919, 1924 *, 1930, 2003, 2014, 2025, 2087, 2098.*

iunie		iulie		august		septembrie		octombrie		noiembrie		decembrie	
1	D. *Exaudi*	1	III. Oct. Joh.	1	VI. Vinc. Pet	1	II. Egidii	1	IV. Remigii	1	S. Omn. Sanct.	1	II.
2	II.	2	IV. Visit. Mar.	2	S. Steph. p.	2	III.	2	V.	2	D. Omn. def.	2	III.
3	III. Erasmi	3	V.	3	D. Inv. Steph.	3	IV.	3	VI.	3	II.	3	IV.
4	IV.	4	VI. Udalrici	4	II.	4	V.	4	S. Francisci	4	III.	4	V. Barbare
5	V. Bonif. ep.	5	S.	5	III. Mar. Niv.	5	VI.	5	D.	5	IV. Emerici	5	VI.
6	VI.	6	D. Oct. Pet. P.	6	IV. Transf. D.	6	S.	6	II. Oct. Mich.	6	V. Leonardi	6	S. Nicolai
7	S.	7	II.	7	V.	7	D.	7	III.	7	VI.	7	D. Oct. Andr.
8	D. **Pentecoste**	8	III. Kiliani	8	VI.	8	II. Nat. Mar.	8	IV.	8	S. Oct. O.S.	8	II. Conc. Mar.
9	II.	9	IV. Oct. Visit.	9	S.	9	III.	9	V. Dionysii	9	D.	9	III.
10	III.	10	V. 7 fratr.	10	D. Laurentii	10	IV.	10	VI.	10	II.	10	IV.
11	IV. Barnabe	11	VI. Transl. Ben.	11	II. Tiburtii	11	V. Prot. Hiac.	11	S. Transl. Aug.	11	III. Martini	11	V.
12	V.	12	S.	12	III. Clare	12	VI.	12	D.	12	IV.	12	VI.
13	VI.	13	D. Margar.	13	IV.	13	S.	13	II. Colom..	13	V. Brictii	13	S. Lucie
14	S.	14	II.	14	V.	14	D. Ex. cruc.	14	III. Callisti	14	VI.	14	D. Gaudete
15	D. *Trinit.*	15	III. Divis. Ap.	15	VI. Ass. Mar.	15	II. Oct. Nat. M.	15	IV. Hedvigis	15	S.	15	II. Valeriani
16	II.	16	IV.	16	S.	16	III.	16	V. Galli	16	D. Othmari	16	III.
17	III.	17	V. Andr. Ben.	17	D. Oct. Laur.	17	IV. *Quat. temp.*	17	VI.	17	II. Aniani	17	IV. *Quat. temp.*
18	IV.	18	VI.	18	II.	18	V.	18	S. Luce	18	III. Oct. Mart.	18	V.
19	V. *Corp. Chr.*	19	S.	19	III.	19	VI.	19	D.	19	IV. Elisab.	19	VI.
20	VI	20	D. Elie	20	IV. Steph. reg.	20	S.	20	II.	20	V.	20	S.
21	S.	21	II.	21	V.	21	D. Matthei	21	III. 11 mil. v.	21	VI. Pres. Mar.	21	D. Thome ap.
22	D. 10 mil. m	22	III. Mar. Magd.	22	VI. Oct. Ass.	22	II. Mauritii	22	IV.	22	S. Cecilie	22	II.
23	II.	23	IV.	23	S.	23	III.	23	V.	23	D. Clement.	23	III.
24	III. Nat. Joh.	24	V.	24	D. Barthol.	24	IV. Gerardi	24	VI.	24	II.	24	IV.
25	IV.	25	VI. Jacobi	25	II.	25	V.	25	S.	25	III. Catharine	25	V. Nat. Dom.
26	V. Joh. Pauli	26	S. Anne	26	III.	26	VI.	26	D. Demetrii	26	IV.	26	VI. Steph. pr.
27	VI. Lad. reg.	27	D.	27	IV. Oct. Steph.	27	S. Cosme Dam.	27	II.	27	V.	27	S. Joh. ev.
28	S.	28	II. Pantal.	28	V. August	28	D.	28	III. Sim. Jud.	28	VI.	28	D. Innoc.
29	D. Pet. Pauli	29	III. Dep. Lad.	29	VI. Dec. Joh.	29	II. Michael.	29	IV.	29	S.	29	II. Thome ep.
30	II.	30	IV.	30	S.	30	III. Hieron.	30	V.	30	D. Andree	30	III.
		31	V. Germani	31	D.			31	VI.			31	IV. Silvestri

*St. v. 827, 911, 922, 995, 1006, 1017, 1090, 1101, 1112 *, 1185, 1196 *, 1280 *, 1359, 1443, 1454, 1527, 1538, 1549, 1622, 1633, 1644 *.*

	An bisect						
	ianuarie	februarie	ianuarie	februarie	martie	aprilie	mai
1	II. Circ. Dom.	V. Brigide	III. Circ. Dom.	VI. Brigide	VI.	II.	IV. Phil. Jac.
2	III. Oct. Steph.	VI. Purif. Mar.	IV. Oct. Steph.	S. Purif. M.	S.	III.	V. Sigism.
3	IV. Oct. Joh.	S. Blasii	V. Oct. Joh.	D. Blasii	D. *Esto m.*	IV.	VI. Inv. cruc.
4	V. Oct. Innoc.	D.	VI. Oct. Innoc.	II.	II. Adriani	V. Ambrosii	S.
5	VI.	II. Agathe	S.	III. Agathe	III. Carnispr.	VI.	D. *Miseric.*
6	S. Epiph.	III. Doroth.	D. Epiph.	IV. Doroth.	IV. *Dies cin.*	S.	II. Joh. a. p.
7	D. In excelso	IV.	II.	V.	V.	D. *Judica*	III.
8	II. Erhardi	V.	III. Erhardi	VI.	VI.	II.	IV. App. Mich.
9	III.	VI. Apollon.	IV.	S. Apollon.	S.	III.	V. Transl. Nic.
10	IV. Pauli er.	S. Scholast.	V. Pauli er.	D. Scholast.	D. *Invoc.*	IV.	VI.
11	V.	D.	VI.	II.	II.	V.	S.
12	VI.	II.	S.	III.	III. Gregorii	VI.	D. *Jubilate*
13	S. Oct. Epiph.	III.	D. In excelso	IV.	IV. *Quat. temp.*	S.	II. Servatii
14	D. Fel. i. P.	IV. Valent.	II. Fel. i. P.	V. Valent.	V.	D. *Ramis p.*	III. Bonif. m.
15	II.	V.	III.	VI.	VI.	II.	IV. Sophie
16	III. Marcelli	VI. Juliane	IV. Marcelli	S. Juliane	S.	III.	V.
17	IV. Antonii	S.	V. Antonii	D. *Circumd.*	D. *Remin.*	IV.	VI.
18	V. Prisce	D. *Circumd.*	VI. Prisce	II. Simeon.	II.	V. Cena Dom.	S.
19	VI.	II.	S.	III.	III.	VI. *Parasc.*	D. *Cantate*
20	S. Fab. Seb.	III.	D. Fab. Seb.	IV.	IV.	S.	II.
21	D. Agnetis	IV.	II. Agnetis	V.	V. Bened.	D. **Pascha**	III.
22	II. Vincent.	V. Cath. Pet.	III. Vincent.	VI. Cath. Pet.	VI.	II.	IV. Helene
23	III.	VI.	IV.	S.	S.	III. Adalb.	V.
24	IV.	S.	V.	D. *Exsurge*	D. *Oculi*	IV. Georgii	VI. Transl. D.
25	V. Conv. Pauli	D. *Exsurge*	VI. Conv. Pauli	II.	II. Ann. Mar.	V. Marci ev.	S. Urbani
26	VI.	II.	S.	III.	III.	VI.	D. *Voc. juc.*
27	S.	III.	D.	IV.	IV. *Quadr. m.*	S.	II.
28	D.	IV.	II.	V.	V.	D. *Quasi m.*	III.
29	II.	V.	III.		VI.	II. Conc. ov.	IV.
30	III.		IV.		S.	III. Quirini	V. *Asc. Dom.*
31	IV.		V.		D. *Letare*		VI. Petron.

*St. n. 1585, 1647, 1658, 1669, 1680 *, 1715, 1726, 1737, 1867, 1878, 1889, 1935, 1946, 1957, 2019, 2030, 2041, 2052 *.*

iunie		iulie		august		septembrie		octombrie		noiembrie		decembrie	
1	S.	1	II. Oct. Joh.	1	V. Vinc. Pet.	1	D. Egidii	1	III. Remigii	1	VI. Omn. Sanct.	1	D. 1 Adv.
2	D. *Exaudi*	2	III. Visit. Mar.	2	VI. Steph. p.	2	II.	2	IV.	2	S. Omn. def.	2	II.
3	II. Erasmi	3	IV.	3	S. Inv. Steph.	3	III.	3	V.	3	D.	3	III.
4	III.	4	V. Udalrici	4	D.	4	IV.	4	VI. Francisci	4	II.	4	IV. Barbare
5	IV. Bonif. ep.	5	VI.	5	II. Mar. Niv.	5	V.	5	S.	5	III. Emerici	5	V.
6	V.	6	S. Oct. Pet. P.	6	III. Transf. D.	6	VI.	6	D. Oct. Mich.	6	IV. Leonardi	6	VI. Nicolai
7	VI.	7	D.	7	IV.	7	S.	7	II.	7	V.	7	S. Oct. Andr.
8	S.	8	II. Kiliani	8	V.	8	D. Nat. Mar.	8	III.	8	VI. Oct. O. S.	8	D. Conc. Mar.
9	D. Pentecoste	9	III. Oct. Visit.	9	VI.	9	II.	9	IV. Dionysii	9	S.	9	II.
10	II.	10	IV. 7 fratr.	10	S. Laurentii	10	III.	10	V.	10	D.	10	III.
11	III. Barnabe	11	V. Transl. Ben.	11	D. Tiburtii	11	IV. Prot. Hiac.	11	VI. Transl. Aug.	11	II. Martini	11	IV.
12	IV. *Quat. temp.*	12	VI.	12	II. Clare	12	V.	12	S.	12	III.	12	V.
13	V.	13	S. Margar.	13	III.	13	VI.	13	D. Colom.	13	IV. Brictii	13	VI. Lucie
14	VI.	14	D.	14	IV.	14	S. Ex. cruc.	14	II. Callisti	14	V.	14	S.
15	S. Viti Mod.	15	II. Divis. Ap.	15	V. Ass. Mar.	15	D. Oct. Nat. M.	15	III. Hedvigis	15	VI.	15	D. Gaudete
16	D. *Trinit.*	16	III.	16	VI.	16	II.	16	IV. Galli	16	S. Othmari	16	II.
17	II.	17	IV. Andr. Ben.	17	S. Oct. Laur.	17	III. Lamberti	17	V.	17	D. Aniani	17	III.
18	III.	18	V.	18	D.	18	IV. *Quat. temp.*	18	VI. Luce	18	II. Oct. Mart.	18	IV. *Quat. temp.*
29	IV. Gerv. Prot.	19	VI.	19	II.	19	V.	19	S.	19	III. Elisab.	19	V.
20	V. *Corp. Chr.*	20	S. Elie	20	III. Steph. reg.	20	VI.	20	D.	20	IV.	20	VI.
21	VI.	21	D.	21	IV.	21	S. Matthei	21	II. 11 mil. v.	21	V. Press. Mar.	21	S. Thome ap.
22	S. 10 mil. m.	22	II. Mar. Magd.	22	V. Oct. Ass.	22	D. Mauritii	22	III.	22	VI. Cecilie	22	D. 4 Adv.
23	D.	23	III.	23	VI.	23	II.	23	IV.	23	S. Clement.	23	II.
24	II. Nat. Joh.	24	IV.	24	S. Barthol.	24	III. Gerardi	24	V.	24	D.	24	III.
25	III.	25	V. Jacobi	25	D.	25	IV.	25	VI.	25	II. Catharine	25	IV. Nat. Dom.
26	IV. Joh. Pauli	26	VI. Anne	26	II.	26	V.	26	S. Demetrii	26	III.	26	V. Steph. pr.
27	V. Lad. reg.	27	S.	27	III. Oct. Steph.	27	VI. Cosme Dam.	27	D.	27	IV.	27	VI. Joh. ev.
28	VI.	28	D. Pantal.	28	IV. August.	28	S.	28	II. Sim. Jud.	28	V.	28	S. Innoc.
29	S. Pet. Pauli	29	II. Dep. Lad.	29	V. Dec. Joh.	29	D. Michael.	29	III.	29	VI.	29	D. Thome ep.
30	D.	30	III.	30	VI.	30	II. Hieron.	30	IV.	30	S. Andree	30	II.
		31	IV. Germani	31	S.			31	V.			31	III. Silvestri

*St. v. 843, 854, 865, 938, 949, 960 *, 1033, 1044 *, 1128 *, 1207, 1291, 1302, 1375, 1386, 1397, 1470, 1481, 1492 *, 1565, 1576 *.*

An bisect						
ianuarie	februarie	ianuarie	februarie	martie	aprilie	mai
1 D. Circ. Dom.	1 IV. Brigide	1 II. Circ. Dom.	1 V. Brigide	1 V.	1 D. *Letare*	1 III. Phil. Jac.
2 II. Oct. Steph.	2 V. Purif. Mar.	2 III. Oct. Steph.	2 VI. Purif. Mar.	2 VI.	2 II.	2 IV. Sigism.
3 III. Oct. Joh.	3 VI. Blasii	3 IV. Oct. Joh.	3 S. Blasii	3 S.	3 III.	3 V. Inv. cruc.
4 IV. Oct. Innoc.	4 S.	4 V. Oct. Innoc.	4 D.	4 D. *Esto m.*	4 IV. Ambros.	4 VI.
5 V.	5 D. Agathe	5 VI.	5 II. Agathe	5 II.	5 V.	5 S. Gothardi
6 VI. Epiph.	6 II. Doroth.	6 S. Epiph.	6 III. Doroth.	6 III. Carnispr.	6 VI.	6 D. *Miseric.*
7 S.	7 III.	7 D. In excelso	7 IV.	7 IV. *Dies cin.*	7 S.	7 II.
8 D. In excelso	8 IV.	8 II. Erhardi	8 V.	8 V.	8 D. *Judica*	8 III. App. Mich.
9 II.	9 V. Apollon.	9 III.	9 VI. Apollon.	9 VI.	9 II.	9 IV. Transl. Nic.
10 III. Pauli er.	10 VI. Scholast.	10 IV. Pauli er.	10 S. Scholast.	10 S.	10 III.	10 V. Gordiani
11 IV.	11 S.	11 V.	11 D.	11 D. *Invoc.*	11 IV.	11 VI.
12 V.	12 D.	12 VI.	12 II.	12 II. Gregorii	12 V.	12 S. Pancratii
13 VI. Oct. Epiph.	13 II.	13 S. Oct. Epiph.	13 III.	13 III.	13 VI.	13 D. *Jubilate*
14 S. Fel. i. P	14 III. Valent.	14 D. Fel. i. P.	14 IV. Valent.	14 IV. *Quat. temp.*	14 S. Tib. Val.	14 II. Bonif. m.
15 D.	15 IV.	15 II.	15 V.	15 V.	15 D. *Ramis p.*	15 III. Sophie
16 II. Marcelli	16 V. Juliane	16 III. Marcelli	16 VI. Juliane	16 VI.	16 II.	16 IV.
17 III. Antonii	17 VI.	17 IV. Antonii	17 S.	17 S. Gertrud.	17 III.	17 V.
18 IV. Prisce	18 S. Simeon.	18 V. Prisce	18 D. *Circumd.*	18 D. *Remin.*	18 IV.	18 VI.
19 V.	19 D. *Circumd.*	19 VI.	19 II.	19 II.	19 V. Cena Dom.	19 S.
20 VI. Fab. Seb.	20 II.	20 S. Fab. Seb.	20 III.	20 III.	20 VI. Parasc.	20 D. *Cantate*
21 S. Agnetis	21 III.	21 D. Agnetis	21 IV.	21 IV. Bened.	21 S.	21 II.
22 D. Vincent.	22 IV. Cath. Pet.	22 II. Vincent.	22 V. Cath. Pet.	22 V.	22 D. **Pascha**	22 III. Helene
23 II.	23 V.	23 III.	23 VI.	23 VI.	23 II. Adalb.	23 IV.
24 III.	24 VI.	24 IV.	24 S. Matthie	24 S.	24 III. Georgii	24 V. Transl. Dom.
25 IV. Conv. Pauli	25 S. Matthie	25 V. Conv. Pauli	25 D. *Exsurge*	25 D. *Oculi*	25 IV. Marci ev.	25 VI. Urbani
26 V.	26 D. *Exsurge*	26 VI.	26 II.	26 II.	26 V.	26 S.
27 VI.	27 II.	27 S.	27 III.	27 III.	27 VI.	27 D. *Voc. juc.*
28 S.	28 III.	28 D.	28 IV.	28 IV. *Quadr. m.*	28 S. Vitalis	28 II.
29 D.	29 IV.	29 II.		29 V.	29 D. *Quasi m.*	29 III.
30 II.		30 III.		30 VI.	30 II. Conc. ov.	30 IV.
31 III.		31 IV.		31 S.		31 V. *Asc. Dom.*

*St. n. 1590, 1601, 1612 *, 1685, 1696 *, 1753, 1764 *, 1810, 1821, 1832 *, 1962, 1973, 1984 *, 2057, 2068 *.*

	iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1	VI.	D. Oct. Joh.	IV. Vinc. Pet.	S. Egidii	II. Remigii	V. Omn. Sanct.	S.
2	S.	II. Visit. Mar.	V. Steph. p.	D.	III.	VI. Omn. def.	D. 1 Adv.
3	D. Erasmi	III.	VI. Inv. Steph.	II.	IV.	S.	II.
4	II.	IV. Udalrici	S.	III.	V. Francisci	D.	III. Barbare
5	III. Bonif. ep.	V.	D. Mar. Niv.	IV.	VI.	II. Emerici	IV.
6	IV.	VI. Oct. Pet. P.	II. Transf. Dom.	V.	S. Oct. Mich.	III. Leonardi	VI. Nicolai
7	V.	S.	III.	VI.	D.	IV.	VI. Oct. Andr.
8	VI.	D. Kiliani	IV.	S. Nat. Mar.	II.	V. Oct. O. S.	S. Conc. Mar.
9	S.	II. Oct. Visit.	V.	D.	III. Dionysii	VI.	D. 2 Adv.
10	D. Pentecoste	III. 7 fratr.	VI. Laurentii	II.	IV.	S.	II.
11	II. Barnabe	IV. Transl. Ben.	S. Tiburtii	III. Prot. Hiac.	V. Transl. Aug.	D. Martini	III.
12	III.	V.	D. Clare	IV.	VI.	II.	IV.
13	IV. *Quat. temp.*	VI. Margar.	II.	V.	S. Colom.	III. Brictii	V. Lucie
14	V.	S.	III.	VI. Ex. cruc.	D. Callisti	IV.	VI.
15	VI. Viti Mod.	D. Divis. Ap.	IV. Ass. Mar.	S. Oct. Nat. M.	II. Hedvigis	V.	S. Valeriani
16	S.	II.	V.	D.	III. Galli	VI. Othmari	D. Gaudete
17	D. *Trinit.*	III. Andr. Ben.	VI. Oct. Laur.	II. Lamberti	IV.	S. Aniani	II.
18	II.	IV.	S.	III.	V. Luce	D. Oct. Mart.	III.
19	III. Gerv. Prot.	V.	D.	IV. *Quat. temp.*	VI.	II. Elisab.	IV. *Quat. temp.*
20	IV.	VI. Elie	II. Steph. reg.	V.	S.	III.	V.
21	V. *Corp. Chr.*	S.	III.	VI. Matthei	D. 11 mil. v.	IV. Pres. Mar.	VI. Thome ap.
22	VI. 10 mil. m.	D. Mar. Magd.	IV. Oct. Ass. M.	S. Mauritii	II.	V. Cecilie	S.
23	S.	II.	V.	D.	III.	VI. Clement.	D. 4 Adv.
24	D. Nat. Joh.	III.	VI. Barthol.	II. Gerardi	IV.	S.	II.
25	II.	IV. Jacobi	S.	III.	V.	D. Catharine	III. Nat. Dom.
26	III. Joh. Pauli	V. Anne	D.	IV.	VI. Demetrii	II.	IV. Steph. pr.
27	IV. Lad. reg.	VI.	II. Oct. Steph.	V. Cosme Dam.	S.	III.	V. Joh. ev.
28	V.	S. Pantal.	III. August.	VI.	D. Sim. Jud.	IV.	VI. Innoc.
29	VI. Pet. Pauli	D. Dep. Lad.	IV. Dec. Joh.	S. Michael.	II.	V.	S. Thome ep.
30	S.	II.	V.	D. Hieron.	III.	VI. Andree	D.
31		III. Germani	VI.		IV.		II. Silvestri

*St. v. 881, 892 *, 976 *, 1139, 1223, 1234, 1318, 1329, 1413, 1424 *, 1508 *.*

An bisect													
ianuarie		februarie		ianuarie		februarie		martie		aprilie		mai	
1	S Circ. Dom.	1	III. Brigide	1	D. Circ. Dom.	1	IV. Brigide	1	IV.	1	S.	1	II. Phil. Jac.
2	D. Oct. Steph.	2	IV. Purif. Mar.	2	II. Oct. Steph.	2	V. Purif. Mar.	2	V.	2	D. *Letare*	2	III. Sigism.
3	II. Oct. Joh.	3	V. Blasii	3	III. Oct. Joh.	3	VI. Blasii	3	VI.	3	II.	3	IV. Inv. Cruc.
4	III. Oct. Innoc.	4	VI.	4	IV. Oct. Innoc.	4	S.	4	S. Adriani	4	III. Ambros.	4	V.
5	IV.	5	S. Agathe	5	V.	5	D. Agathe	5	D. *Esto m.*	5	IV.	5	VI. Gothardi
6	V. Epiph.	6	D. Doroth.	6	VI. Epiph.	6	II. Doroth.	6	II.	6	V.	6	S. Joh. a. p.
7	VI.	7	II.	7	S.	7	III.	7	III. Carnispr.	7	VI.	7	D. *Miseric.*
8	S. Erhardi	8	III.	8	D. In excelso	8	IV.	8	IV. *Dies cin.*	8	S.	8	II. App. Mich.
9	D. In excelso	9	IV. Apollon.	9	II.	9	V. Apollon.	9	V.	9	D. *Judica*	9	III. Transl. Nic.
10	II. Pauli er.	10	V. Scholast.	10	III. Pauli er.	10	VI. Scholast.	10	VI.	10	II.	10	IV. Gordiani
11	III.	11	VI.	11	IV.	11	S.	11	S.	11	III.	11	V.
12	IV.	12	S.	12	V.	12	D.	12	D. *Invoc.*	12	IV.	12	VI. Pancratii
13	V. Oct. Epiph.	13	D.	13	VI. Oct. Epiph.	13	II.	13	II.	13	V.	13	S. Servatii
14	VI. Fel. i. P.	14	II. Valent.	14	S. Fel. i. P.	14	III. Valent.	14	III.	14	VI. Tib. Val.	14	D. *Jubilate*
15	S.	15	III.	15	D.	15	IV.	15	IV. *Quat. temp.*	15	S.	15	II. Sophie
16	D. Marcelli	16	IV. Juliane	16	II. Marcelli	16	V. Juliane	16	V.	16	D. *Ramis p.*	16	III.
17	II. Antonii	17	V.	17	III. Antonii	17	VI.	17	VI. Gertrud.	17	II.	17	IV.
18	III. Prisce	18	VI. Simeon.	18	IV. Prisce	18	S. Simeon.	18	S.	18	III.	18	V.
19	IV.	19	S.	19	V.	19	D. *Circumd.*	19	D. *Remin.*	19	IV.	19	VI.
20	V. Fab. Seb.	20	D. *Circumd.*	20	VI. Fab. Seb.	20	II.	20	II.	20	V. Cena Dom.	20	S.
21	VI. Agnetis	21	II.	21	S. Agnetis	21	III.	21	III. Bened.	21	VI. Parasc.	21	D. *Cantate*
22	S. Vincent.	22	III. Cath. Pet.	22	D. Vincent.	22	IV. Cath. Pet.	22	IV.	22	S.	22	II. Helene
23	D.	23	IV.	23	II.	23	V.	23	V.	23	D. Pascha	23	III.
24	II.	24	V.	24	III.	24	VI. Matthie	24	VI.	24	II. Georgii	24	IV. Transl. Dom.
25	III. Conv. Pauli	25	VI Matthie	25	IV. Conv. Pauli	25	S.	25	S. Ann. Mar.	25	III. Marci ev.	25	V. Urbani
26	IV.	26	S.	26	V.	26	D. *Exsurge*	26	D. *Oculi*	26	IV.	26	VI.
27	V.	27	D. *Exsurge*	27	VI.	27	II.	27	II.	27	V.	27	S.
28	VI.	28	II.	28	S.	28	III.	28	III.	28	VI. Vitalis	28	D. *Voc. juc.*
29	S.	29	III.	29	D.			29	IV. *Quadr. m.*	29	S. Petri m.	29	II.
30	D.			30	II.			30	V.	30	D. *Quasi m.*	30	III.
31	II.			31	III.			31	VI.			31	IV. Petron.

*St. n. 1628 *, 1848 *, 1905, 1916 *, 2000 *, 2079.*

	iunie		iulie		august		septembrie		octombrie		noiembrie		decembrie
1	V. *Asc. Dom.*	1	S. Oct. Joh.	1	III. Vinc. Pet.	1	VI. Egidii	1	D. Remigii	1	IV. Omn. Sanct.	1	VI.
2	VI.	2	D. Visit. Mar.	2	IV. Steph. p.	2	S.	2	II.	2	V. Omn. def.	2	S.
3	S. Erasmi	3	II.	3	V. Inv. Steph.	3	D.	3	III	3	VI.	3	D. 1 Adv.
4	D. *Exaudi*	4	III. Udalrici	4	VI.	4	II.	4	IV. Francisci	4	S.	4	II. Barbare
5	II. Bonif. ep.	5	IV.	5	S. Mar. Niv.	5	III.	5	V.	5	D. Emerici	5	III.
6	III.	6	V. Oct. Pet. P.	6	D. Transf. D.	6	IV.	6	VI. Oct. Mich.	6	II. Leonardi	6	IV. Nicolai
7	IV.	7	VI.	7	II.	7	V.	7	S.	7	III.	7	V. Oct. Andr.
8	V.	8	S. Kiliani	8	III.	8	VI. Nat. Mar.	8	D.	8	IV. Oct. O.S.	8	VI. Conc. Mar.
9	VI.	9	D. Oct. Visit.	9	IV.	9	S.	9	II. Dionysii	9	V.	9	S.
10	S.	10	II. 7 fratr.	10	V. Laurentii	10	D.	10	III.	10	VI.	10	D. 2 Adv.
11	D. Pentecoste	11	III. Transl. Ben.	11	VI. Tiburtii	11	II. Prot. Hiac.	11	IV. Transl. Aug.	11	S. Martini	11	II.
12	II.	12	IV.	12	S. Clare	12	III.	12	V.	12	D.	12	III.
13	III.	13	V. Margar.	13	D.	13	IV.	13	VI. Colom.	13	II. Brictii	13	IV. Lucie
14	IV. *Quat. temp.*	14	VI.	14	II.	14	V. Ex. cruc.	14	S. Callisti	14	III.	14	V.
15	V. Viti Mod.	15	S. Divis. Ap.	15	III. Ass. Mar.	15	VI. Oct. Nat. M.	15	D. Hedvigis	15	IV.	15	VI. Valeriani
16	VI.	16	D.	16	IV.	16	S.	16	II. Galli	16	V. Othmari	16	S.
17	S.	17	II. Andr. Ben.	17	V. Oct. Laur.	17	D. Lamberti	17	III.	17	VI. Aniani	17	D. Gaudete
18	D. *Trinit.*	18	III.	18	VI.	18	II.	18	IV. Luce	18	S. Oct. Mart.	18	II.
19	II. Gerv. Prot.	19	IV.	19	S.	19	III.	19	V.	19	D. Elisab.	19	III.
20	III.	20	V. Elie	20	D. Steph. reg.	20	IV. *Quat. temp.*	20	VI.	20	II.	20	IV. *Quat. temp.*
21	IV.	21	VI.	21	II.	21	V. Matthei	21	S. 11 mil. v.	21	III. Pres. Mar.	21	V. Thome ap.
22	V. *Corp. Chr.*	22	S. Mar. Magd.	22	III. Oct. Ass.	22	VI. Mauritii	22	D.	22	IV. Cecilie	22	VI.
23	VI.	23	D.	23	IV.	23	S.	23	II.	23	V. Clement.	23	S.
24	S. Nat. Joh.	24	II.	24	V. Barthol.	24	D. Gerardi	24	III.	24	VI.	24	D. 4 Adv.
25	D.	25	III. Jacobi	25	VI.	25	II.	25	IV.	25	S. Catharine	25	II. Nat. Dom.
26	II. Joh. Pauli	26	IV. Anne	26	S.	26	III.	26	V. Demetrii	26	D.	26	III. Steph. pr.
27	III. Lad. reg.	27	V.	27	D. Oct. Steph.	27	IV. Cosme Dam.	27	VI.	27	II.	27	IV. Joh. ev.
28	IV.	28	VI. Pantal.	28	II. Aug.	28	V.	28	S. Sim. Jud.	28	III.	28	V. Innoc.
29	V. Pet. Pauli	29	S. Dep. Lad.	29	III. Dec. Joh.	29	VI. Michael.	29	D.	29	IV.	29	VI. Thome ep.
30	VI.	30	D.	30	IV.	30	S. Hieron.	30	II.	30	V. Andree	30	S.
		31	II. Germani	31	V.			31	III.			31	D. Silvestri

St. v. 824, 987, 1071, 1082, 1166, 1177, 1261, 1272* 1356*, 1519, 1603, 1614.*

An bisect													
ianuarie		februarie		ianuarie		februarie		martie		aprilie		mai	
1	VI. Circ. Dom.	1	II. Brigide	1	S. Circ. Dom.	1	III. Brigide	1	III.	1	VI.	1	D. *Quasi m.*
2	S. Oct. Steph.	2	III. Purif. Mar.	2	D. Oct. Steph.	2	IV. Purif. Mar.	2	IV.	2	S.	2	II. Conc. ov.
3	D. Oct. Joh.	3	IV. Blasii	3	II. Oct. Joh.	3	V. Blasii	3	V.	3	D. *Letare*	3	III. Inv. cruc.
4	II. Oct. Innoc.	4	V.	4	III. Oct. Innoc.	4	VI.	4	VI. Adriani	4	II. Ambros.	4	IV.
5	III.	5	VI. Agathe	5	IV.	5	S. Agathe	5	S.	5	III.	5	V. Gothardi
6	IV. Epih.	6	S. Doroth.	6	V. Epiph.	6	D. Doroth.	6	D. *Esto m.*	6	IV.	6	VI. Joh. a. p.
7	V.	7	D.	7	VI.	7	II.	7	II.	7	V.	7	S.
8	VI. Erhardi.	8	II.	8	S. Erhardi	8	III.	8	III. Carnispr.	8	VI.	8	D. *Miseric.*
9	S.	9	III. Apollon.	9	D. In excelso	9	IV. Apollon.	9	IV. *Dies cin.*	9	S.	9	II. Transl. Nic.
10	D. In excelso	10	IV. Scholast.	10	IV. Pauli er.	10	V. Scholast.	10	V.	10	D. *Judica*	10	III. Gordiani
11	II.	11	V.	11	III.	11	VI.	11	VI.	11	II.	11	IV.
12	III.	12	VI.	12	IV.	12	S.	12	S Gregorii	12	III.	12	V. Pancratii
13	IV. Oct. Epiph.	13	S.	13	V. Oct. Epiph.	13	D.	13	D. *Invoc.*	13	IV.	13	VI. Servatii
14	V. Fel. i. P.	14	D. Valent.	14	IV. Fel. i. P.	14	II. Valent.	14	II.	14	V.Tib. Val.	14	S. Bonif. m.
15	VI.	15	II.	15	S.	15	III.	15	III.	15	VI.	15	D. *Jubilate*
16	S. Marcelli	16	III. Juliane	16	D. Marcelli	16	IV. Juliane	16	IV. *Quat. temp.*	16	S.	16	II.
17	D. Antonii	17	IV.	17	II. Antonii	17	V.	17	V. Gertrud.	17	D. *Ramis p.*	17	III.
18	II. Prisce	18	V. Simeon.	18	III. Prisce	18	VI. Simeon.	18	VI.	18	II.	18	IV.
19	III.	19	VI.	19	IV.	19	S.	19	S.	19	III.	19	V.
20	IV Fab. Seb.	20	S.	20	V. Fab. Seb.	20	D. *Circumd.*	20	D. *Remin.*	20	IV.	20	VI.
21	V. Agnetis	21	D. *Circumd.*	21	VI. Agnetis	21	II.	21	II. Bened.	21	V. Cena Dom.	21	S.
22	VI. Vincent.	22	II. Cath. Pet.	22	S. Vincent.	22	III. Cath. Pat.	22	III.	22	VI. Parasc.	22	D. *Cantate*
23	S.	23	III.	23	D.	23	IV.	23	IV.	23	S. Adalb.	23	II.
24	D.	24	IV.	24	II.	24	V. Matthie	24	V.	24	D. **Pascha**	24	III.Transl.Dom.
25	II. Conv. Pauli	25	V. Matthie	25	III. Conv. Pauli	25	VI.	25	VI. Ann. Mar.	25	II. Marci ev.	25	IV. Urbani
26	III.	26	VI.	26	IV.	26	S.	26	S.	26	III.	26	V.
27	IV.	27	S.	27	V.	27	D. *Exsurge*	27	D. *Oculi*	27	IV.	27	VI.
28	V.	28	D. *Exsurge*	28	VI.	28	II.	28	II.	28	V. Vitalis	28	S.
29	VI.	29	II.	29	S.			29	II.	29	VI. Petri m.	29	D. *Voc. juc.*
30	S.			30	D.			30	IV. *Quadr. m.*	30	S. Quirini	30	II.
31	D.			31	II.			31	V.			31	III. Petron.

St. n. 1639, 1707, 1791, 1859, 2011, 2095.

	iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1	IV.	VI. Oct. Joh.	II. Vinc. Pet.	V. Egidii	S. Remigii	III. Omn. Sanct.	V.
2	V. *Asc. Dom.*	S. Visit. Mar.	III. Steph. p.	VI.	D.	IV. Omn. def.	VI.
3	VI. Erasm	D.	IV. Inv. Steph.	S.	II.	V.	S.
4	S.	II. Udalrici	V.	D.	III. Francisci	VI.	D. Barbare
5	D. *Exaudi*	III.	VI. Mar. Niv.	II.	IV.	S. Emerici	II.
6	II.	IV. Oct. Pet. P.	S. Transf. D.	III.	V. Oct. Mich.	D. Leonardi	III. Nicolai
7	III.	V.	D.	IV.	VI.	II.	IV. Oct. Andr.
8	IV.	VI. Kiliani	II.	V. Nat. Mar.	S.	III. Oct. O.S.	V. Conc. Mar.
9	V.	S. Oct. Visit.	III.	VI.	D. Dionysii	IV.	VI.
10	VI.	D. 7 fratr.	IV. Laurentii	S.	II.	V.	S.
11	S. Barnabe	II. Transl. Ben.	V. Tiburtii	D. Prot. Hiac.	III. Transl. Aug	VI. Martini	D. Gaudete
12	D. **Pentecoste**	III.	VI. Clare	II.	IV.	S.	II.
13	II.	IV. Margar.	S.	III.	V. Colom.	D. Brictii	III. Lucie
14	III.	V.	D.	IV. Ex. cruc.	VI. Callisti	II.	IV. *Quat. temp.*
15	IV. *Quat.temp.*	VI. Divis. Ap.	II. Ass. Mar.	V. Oct. Nat. M.	S. Hedvigis	III.	V. Valeriani
16	V.	S.	III.	VI.	D. Galli	IV. Othmari	VI.
17	VI.	D. Andr. Ben.	IV. Oct. Laur.	S. Lamberti	II.	V. Aniani	S.
18	S.	II.	V.	D.	III. Luce	VI. Oct. Mart.	D. 4 Adv.
19	D. *Trinit.*	III.	VI.	II.	IV.	S. Elisab.	II.
20	II.	IV. Elie	S. Steph. reg.	III.	V.	D.	III.
21	III.	V.	D.	IV. *Quat. temp.*	VI. 11 mil. v.	II. Pres. Mer.	IV. Thome ap.
22	IV. 10 mil. m.	VI. Mar. Magd.	II. Oct. Ass. M.	V. Mauritii	S.	III. Cecilie	V.
23	V. *Corp. Chr.*	S.	III.	VI.	D.	IV. Clement.	VI.
24	VI. Nat. Joh.	D.	IV. Barthol.	S. Gerardi	II.	V.	S.
25	S.	II. Jacobi	V.	D.	III.	VI. Catharine	D. Nat. Dom.
26	D. Joh. Pauli	III. Anne	VI.	II.	IV. Demetrii	S.	II. Steph. pr.
27	II. Lad. reg.	IV.	S. Oct. Steph.	III. Cosme Dam.	V.	D. 1 Adv.	III. Joh. ev.
28	III.	V. Pantal.	D. August.	IV.	VI. Sim. Jud.	II.	IV. Innoc.
29	IV. Pet. Pauli	VI. Dep. Land.	II. Dec. Joc.	V. Michael.	S.	III.	V. Thome ep.
30	V.	S.	III.	VI. Hieron.	D.	IV. Andree	VI.
31		D. Germani	IV.		II.		S. Silvestri

St. v. 919, 1014, 1109, 1204, 1451, 1546, 1641.*

	An bisect						
	ianuarie	februarie	ianuarie	februarie	martie	aprilie	mai
1	V. Circ. Dom.	D. Brigide	VI. Circ. Dom.	II. Brigide	II.	V.	S. Phil. Jac.
2	VI. Oct. Steph.	II. Purif. Mar.	S. Oct. Steph.	III. Purif. Mar.	III.	VI.	D. *Quasi m.*
3	S. Oct. Joh.	III. Blasii	D. Oct. Joh.	IV. Blasii	IV.	S.	II. Inv. cruc.
4	D. Oct. Innoc.	IV.	II. Oct. Innoc.	V.	V. Adriani	D. *Letare*	III.
5	II.	V. Agathe	III.	VI. Agathe	VI.	II.	IV. Gothardi
6	III. Epiph.	VI. Doroth.	IV. Epiph.	S. Doroth.	S.	III.	V. Joh. a. p.
7	IV.	S.	V.	D.	D. *Esto m.*	IV.	VI.
8	V. Erhardi	D.	VI. Erhardi	II.	II.	V.	S. App. Mich.
9	VI.	II. Apollon.	S.	III. Apollon.	III. Carnispr.	VI.	D. *Miseric.*
10	S. Pauli er.	III. Scholast.	D. In excelso	IV. Scholast.	IV. *Dies cin.*	S.	II. Gordiani
11	D. In excelso	IV.	II.	V.	V.	D. *Judica*	III.
12	II.	V.	III.	VI.	VI. Gregorii	II.	IV. Pancratii
13	III. Oct. Epiph.	VI.	IV. Oct. Epiph.	S.	S.	III.	V. Servatii
14	IV. Fel. i. P.	S. Valent.	V. Fel. i. P.	D. Valent.	D. *Invoc.*	IV. Tib. Val.	VI. Bonif. m.
15	V.	D.	VI.	II.	II.	V.	S. Sophie
16	VI. Marcelli	II. Juliane	S. Marcelli	III. Juliane	III.	VI.	D. *Jubilate*
17	S. Antonii	III.	D. Antonii	IV.	IV. *Quat. temp.*	S.	II.
18	D. Prisce	IV. Simeon.	II. Prisce	V. Simeon.	V.	D. *Ramis p.*	III.
19	II.	V.	III.	VI.	VI.	II.	IV.
20	III. Fab. Seb.	VI.	IV. Fab. Seb.	S.	S.	III.	V.
21	IV. Agnetis	S.	V. Agnetis	D. *Circumd.*	D. *Remin.*	IV.	VI.
22	V. Vincent.	D. *Circumd.*	VI. Vincent.	II. Cath. Pet.	II.	V. Cena Dom.	S. Helene
23	VI.	II.	S.	III.	III.	VI. Parasc.	D. *Cantate*
24	S.	III.	D.	IV. Matthie	IV.	S. Georgii	II. Transl. Dom.
25	D. Conv. Pauli	IV. Matthie	II. Conv. Pauli	V.	V. Ann. Mar.	**D. Pascha**	III. Urbani
26	II.	V.	III.	VI.	VI.	II.	IV.
27	III.	VI.	IV.	S.	S.	III.	V.
28	IV.	S.	V.	D. *Exsurge*	D. *Oculi*	IV. Vitalis	VI.
29	V.	D. *Exsurge*	VI.		II.	V. Petri m.	S.
30	VI.		S.		III.	VI. Quirini	D. *Voc. juc.*
31	S.		D.		IV. *Quadr. m.*		II. Petron.

St. n. 1666, 1734, 1886, 1943, 2038.

	iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1	III.	V. Oct. Joh.	D. Vinc. Pet.	IV. Egidii	VI. Remigii	II. Omn. Sanct.	IV.
2	IV.	VI. Visit. Mar.	II. Steph. p.	V.	S.	III. Omn. def.	V.
3	V. *Asc. Dom.*	S.	III. Inv. Steph.	VI.	D.	IV.	VI.
4	VI.	D. Udalrici	IV.	S.	II. Francisci	V.	S. Barbare
5	S. Bonif. ep.	II.	V. Mar. Niv.	D.	III.	VI. Emerici	D. 2 Adv.
6	D. *Exaudi*	III. Oct. Pet. P.	VI. Transf. Dom.	II.	IV. Oct. Mich.	S. Leonardi	II. Nicolai
7	II.	IV.	S.	III.	V.	D.	III. Oct. Andr.
8	III.	V. Kiliani	D.	IV. Nat. Mar.	VI.	II. Oct. O.S.	IV. Conc. Mar.
9	IV.	VI. Oct. Visit.	II.	V.	S. Dionysii	III.	V.
10	V.	S. 7 fratr.	III. Laurentii	VI.	D.	IV.	VI.
11	VI. Barnabe	D. Transl. Ben.	IV. Tiburtii	S. Prot. Hiac.	II. Transl. Aug.	V. Martini	S.
12	S.	II.	V. Clare	D.	III.	VI.	D. Gaudete
13	D. Pentecoste	III. Margar.	VI.	II.	IV. Colom.	S. Brictii	II. Lucie
14	II.	IV.	S.	III. Ex. cruc.	V. Callisti	D.	III.
15	III. Viti Mod.	V. Divis. Ap.	D. Ass. Mar.	IV. *Quat. temp.*	VI. Hedvigis.	II.	IV. *Quat. temp.*
16	IV. *Quat. temp.*	VI.	II.	V.	S. Galli	III. Othmari	V.
17	V.	S. Andr. Ben.	III. Oct. Laur.	VI. Lamberti	D.	IV. Aniani	VI.
18	VI.	D.	IV.	S.	II. Luce	V. Oct. Mart.	S.
19	S. Gerv. Prot.	II.	V.	D.	III.	VI. Elisab.	D. 4 Adv.
20	D. *Trinit.*	III. Elie	VI. Steph. reg.	II.	IV.	S.	II.
21	II.	IV.	S.	III. Mathei	V. 11 mil. v.	D. Pres. Mar.	III. Thome ap.
22	III. 10 mil. m.	V. Mar. Magd.	D. Oct. Ass. M.	IV. Mauritii	VI.	II. Cecilie	IV.
23	IV.	VI.	II.	V.	S.	III. Clement.	V.
24	V. *Corp. Chr.*	S.	III. Barthol.	VI. Gerardi	D.	IV.	VI.
25	VI.	D. Jacobi	IV.	S.	II.	V. Catharine	S. Nat. Dom.
26	S. Joh. Paul.	II. Anne	V.	D.	III. Demetrii	VI.	D. Steph. pr.
27	D. Lad. reg.	III.	VI. Oct. Steph.	II. Cosme Dam.	IV.	S.	II. Joh. ev.
28	II.	IV. Pantal.	S. August.	III.	V. Sim. Jud.	D. 1 Adv.	III. Innoc.
29	III. Pet. Pauli	V. Dep. Lad.	D. Dec. Joh.	IV. Michael.	VI.	II.	IV. Thome ep.
30	IV.	VI.	II.	V. Hieron.	S.	III. Andree	V.
31		S. Germani	III.		D.		VI. Silvestri

INDICELE CALENDARELOR CATOLICE (DUPĂ STILUL VECHI)[1]

Anii 550—759

An	Calendar	An	Calendar	An	Calendar	An	Calendar	An	Calendar	An	Calendar
550	34	585	4	620*	9	655	8	690	13	725	18
551	19	586	24	621	29	656*	27	691	33	726	3
552*	10	587	9	622	14	657	19	692*	24	727	23
553	30	588*	28	623	6	658	4	693	9	728*	14
554	15	589	20	624*	25	659	24	694	29	729	34
555	7	590	5	625	10	660*	15	695	21	730	19
556*	26	591	25	626	30	661	7	696*	5	731	11
557	11	592*	16	627	22	662	20	697	25	732*	30
558	31	593	8	628*	6	663	12	698	17	733	15
559	23	594	21	629	26	664*	31	699	2	734	7
560*	7	595	13	630	18	665	16	700*	21	735	27
561	27	596*	32	631	3	666	8	701	13	736*	18
562	19	597	24	632*	22	667	28	702	33	737	3
563	4	598	9	633	14	668*	19	703	18	738	23
564*	23	599	29	634	34	669	4	704*	9	739	15
565	15	600*	20	635	19	670	24	705	29	740*	34
566	7	601	5	636*	10	671	16	706	14	741	19
567	20	602	25	637	30	672*	35	707	6	742	11
568*	11	603	17	638	15	673	20	708*	25	743	24
569	31	604*	1	639	7	674	12	709	10	744*	15
570	16	605	21	640*	26	675	32	710	30	745	7
571	8	606	13	641	18	676*	16	711	22	746	27
572*	27	607	33	642	3	677	8	712*	13	747	12
573	19	608*	17	643	23	678	28	713	26	748*	31
574	4	609	9	644*	14	679	13	714	18	749	23
575	24	610	29	645	34	680*	4	715	10	750	8
576*	15	611	14	646	19	681	24	716*	29	751	28
577	35	612*	5	647	11	682	9	717	14	752*	19
578	20	613	25	648*	30	683	29	718	6	753	4
579	12	614	10	649	15	684*	20	719	26	754	24
580*	31	615	30	650	7	685	5	720*	10	755	16
581	16	616*	21	651	27	686	25	721	30	756*	7
582	8	617	13	652*	11	687	17	722	22	757	20
583	28	618	26	653	31	688*	8	723	7	758	12
584*	12	619	18	654	23	689	21	724*	26	759	32

[1] Vezi lămuriri şi indicaţii pentru utilizarea acestui indice mai jos, p. 271—272.

Anii 760—1017

An	Calendar	An	Calendar	An	Calendar	An	Calendar	An	Calendar	An	Calendar
760*	16	803	26	846	28	889	2	932*	11	975	14
761	8	804*	10	847	20	890	22	933	24	976*	33
762	28	805	30	848*	4	891	14	934	16	977	18
763	13	806	22	849	24	892*	33	935	8	978	10
764*	4	807	7	850	16	893	18	936*	27	979	30
765	24	808*	26	851	1	894	10	937	12	980*	21
766	16	809	18	852*	20	895	30	938	32	981	6
767	29	810	10	853	12	896*	14	939	24	982	26
768*	20	811	23	854	32	897	6	940*	8	983	18
769	12	812*	14	855	17	898	26	941	28	984*	2
770	32	813	6	856*	8	899	11	942	20	985	22
771	17	814	26	857	28	900*	30	943	5	986	14
772*	8	815	11	858	13	901	22	944*	24	987	34
773	28	816*	30	859	5	902	7	945	16	988*	18
774	13	817	22	860*	24	903	27	946	1	989	10
775	5	818	7	861	16	904*	18	947	21	990	30
776*	24	819	27	862	29	905	10	948*	12	991	15
777	9	820*	18	863	21	906	23	949	32	992*	6
778	29	821	3	864*	12	907	15	950	17	993	26
779	21	822	23	865	32	908*	6	951	9	994	11
780*	5	823	15	866	17	909	26	952*	28	995	31
781	25	824*	34	867	9	910	11	953	13	996*	22
782	17	825	19	868*	28	911	31	954	5	997	7
783	2	826	11	869	13	912*	22	955	25	998	27
784*	21	827	31	870	5	913	7	956*	16	999	19
785	13	828*	15	871	25	914	27	957	29	1000*	10
786	33	829	7	872*	9	915	19	958	21	1001	23
787	18	830	27	873	29	916*	3	959	13	1002	15
788*	9	831	12	874	21	917	23	960*	32	1003	7
789	29	832*	3	875	6	918	15	961	17	1004*	26
790	21	833	23	876*	25	919	35	962	9	1005	11
791	6	834	15	877	17	920*	19	963	29	1006	31
792*	25	835	28	878	2	921	11	964*	13	1007	16
793	17	836*	19	879	22	922	31	965	5	1008*	7
794	2	837	11	880*	13	923	16	966	25	1009	27
795	22	838	24	881	33	924*	7	967	10	1010	19
796*	13	839	16	882	18	925	27	968*	29	1011	4
797	33	840*	7	883	10	926	12	969	21	1012*	23
798	18	541	27	884*	29	927	4	970	6	1013	15
799	10	842	12	885	21	928*	23	971	26	1014	35
800*	29	843	32	886	6	929	15	972*	17	1015	20
801	14	844*	23	887	26	930	28	973	2	1016*	11
802	6	845	8	888*	17	931	20	974	22	1017	31

Anii 1018—1275

An	Calendar	An	Calendar	An	Calendar	An	Calendar	An	Calendar	An	Calendar
1018	16	1061	25	1104*	27	1147	30	*1190*	4	1233	13
1019	8	1062	10	1105	19	1148*	21	1191	24	1234	33
*1020**	27	1063	30	1106	4	1149	13	1192*	15	1235	18
1021	12	1064*	21	1107	24	*1150*	26	1193	7	1236*	9
1022	4	1065	6	1108*	15	1151	18	1194	20	1237	29
1023	24	1066	26	1109	35	1152*	9	1195	12	1238	14
1024*	15	1067	18	*1110*	20	1153	29	1196*	31	1239	6
1025	28	1068*	2	1111	12	1154	14	1197	16	*1240**	25
1026	20	1069	22	1112*	31	1155	6	1198	8	1241	10
1027	5	*1070*	14	1113	16	1156*	25	1199	28	1242	30
1028*	24	1071	34	1114	8	1157	10	*1200**	19	1243	22
1029	16	1072*	18	1115	28	1158	30	1201	4	1244*	13
1030	8	1073	10	1116*	12	1159	22	1202	24	1245	26
1031	21	1074	30	1117	4	*1160**	6	1203	16	1246	18
1032*	12	1075	15	1118	24	1161	26	1204*	35	1247	10
1033	32	1076*	6	1119	9	1162	18	1205	20	1248*	29
1034	24	1077	26	*1120**	28	1163	3	1206	12	1249	14
1035	9	1078	18	1121	20	1164*	22	1207	32	*1250*	6
1036*	28	1079	3	1122	5	1165	14	1208*	16	1251	26
1037	20	*1080**	22	1123	25	1166	34	1209	8	1252*	10
1038	5	1081	14	1124*	16	1167	19	*1210*	28	1253	30
1039	25	1082	34	1125	8	1168*	10	1211	13	1254	22
*1040**	16	1083	19	1126	21	1169	30	1212*	4	1255	7
1041	1	1084*	10	1127	13	*1170*	15	1213	24	1256*	26
1042	21	1085	30	1128*	32	1171	7	1214	9	1257	18
1043	13	1086	15	1129	24	1172*	26	1215	29	1258	3
1044*	32	1087	7	*1130*	9	1173	18	1216*	20	1259	23
1045	17	1088*	26	1131	29	1174	3	1217	5	*1260**	14
1046	9	1089	11	1132*	20	1175	23	1218	25	1261	34
1047	29	*1090*	31	1133	5	1176*	14	1219	17	1262	19
1048*	13	1091	23	1134	25	1177	34	*1220**	8	1263	11
1049	5	1092*	7	1135	17	1178	19	1221	21	1264*	30
1050	25	1093	27	1136*	1	1179	11	1222	13	1265	15
1051	10	1094	19	1137	21	*1180**	30	1223	33	1266	7
1052*	29	1095	4	1138	13	1181	15	1224*	24	1267	27
1053	21	1096*	23	1139	33	1182	7	1225	9	1268*	18
1054	13	1097	15	*1140**	17	1183	27	1226	29	1269	3
1055	26	1098	7	1141	9	1184*	11	1227	21	*1270*	23
1056*	17	1099	20	1142	29	1185	31	1228*	5	1271	15
1057	9	*1100**	11	1143	14	1186	23	1229	25	1272*	34
1058	29	1101	31	1144*	5	1187	8	*1230*	17	1273	19
1059	14	1102	16	1145	25	1188*	27	1231	2	1274	11
*1060**	5	1103	8	1146	10	1189	19	1232*	21	1275	24

Anii 1276—1533

An	Calendar	An	Calendar	An	Calendar	An	Calendar	An	Calendar	An	Calendar
1276*	15	1319	18	1362	27	1405	29	1448*	3	1491	13
1277	7	_1320_*	9	1363	12	1406	21	1449	23	1492*	32
1278	27	1321	29	1364*	3	1407	6	_1450_	15	1493	17
1279	12	1322	21	1365	23	1408*	25	1451	35	1494	9
_1280_*	31	1323	6	1366	15	1409	17	1452*	19	1495	29
1281	23	1324*	25	1367	28	_1410_	2	1453	11	1496*	13
1282	8	1325	17	1368*	19	1411	22	1454	31	1497	5
1283	28	1326	2	1369	11	1412*	13	1455	16	1498	25
1284*	19	1327	22	_1370_	24	1413	33	1456*	7	1499	10
1285	4	1328*	13	1371	16	1414	18	1457	27	_1500_*	29
1286	24	1329	33	1372*	7	1415	10	1458	12	1501	21
1287	16	_1330_	18	1373	27	1416*	29	1459	4	1502	6
1288*	7	1331	10	1374	12	1417	21	_1460_*	23	1503	26
1289	20	1332*	29	1375	32	1418	6	1461	15	1504*	17
_1290_	12	1333	14	1376*	23	1419	26	1462	28	1505	2
1291	32	1334	6	1377	8	_1420_*	17	1463	20	1506	22
1292*	16	1335	26	1378	28	1421	2	1464*	11	1507	14
1293	8	1336*	10	1379	20	1422	22	1465	24	1508*	33
1294	28	1337	30	_1380_*	4	1423	14	1466	16	1509	18
1295	13	1338	22	1381	24	1424*	33	1467	8	_1510_	10
1296*	4	1339	7	1382	16	1425	18	1468*	27	1511	30
1297	24	_1340_*	26	1383	1	1426	10	1469	12	1512*	21
1298	16	1341	18	1384*	20	1427	30	_1470_	32	1513	6
1299	29	1342	10	1385	12	1428*	14	1471	24	1514	26
_1300_*	20	1343	23	1386	32	1429	6	1472*	8	1515	18
1301	12	1344*	14	1387	17	_1430_	26	1473	28	1516*	2
1302	32	1345	6	1388*	8	1431	11	1474	20	1517	22
1303	17	1346	26	1389	28	1432*	30	1475	5	1518	14
1304*	8	1347	11	_1390_	13	1433	22	1476*	24	1519	34
1305	28	1348*	30	1391	5	1434	7	1477	16	_1520_*	18
1306	13	1349	22	1392*	24	1435	27	1478	1	1521	10
1307	5	_1350_	7	1393	16	1436*	18	1479	21	1522	30
1308*	24	1351	27	1394	29	1437	10	_1480_*	12	1523	15
1309	9	1352*	18	1395	21	1438	23	1481	32	1524*	6
_1310_	29	1353	3	1396*	12	1439	15	1482	17	1525	26
1311	21	1354	23	1397	32	_1440_*	6	1483	9	1526	11
1312*	5	1355	15	1398	17	1441	26	1484*	28	1527	31
1313	25	1356*	34	1399	9	1442	11	1485	13	1528*	22
1314	17	1357	19	_1400_*	28	1443	31	1486	5	1529	7
1315	2	1158	11	1401	13	1444*	22	1487	25	_1530_	27
1316*	21	1359	31	1402	5	1445	7	1488*	16	1531	19
1317	13	_1360_*	15	1403	25	1446	27	1489	29	1532*	10
1318	33	1361	7	1404*	9	1447	19	_1490_	21	1533	23

Anii 1534—1649

An	Calendar	An	Calendar	An	Calendar	An	Calendar	An	Calendar	An	Calendar
1534	15	1554	4	1574	21	1593	25	1612*	22	1631	20
1535	7	1555	24	1575	13	1594	10	1613	14	1632*	11
1536*	26	1556*	15	1576*	32	1595	30	1614	34	1633	31
1537	11	1557	28	1577	17	1596*	21	1615	19	1634	16
1538	31	1558	20	1578	9	1597	6	1616*	10	1635	8
1539	16	1559	5	1579	29	1598	26	1617	30	1636*	27
1540*	7	1560*	24	1580*	13	1599	18	1618	15	1637	19
1541	27	1561	16	1581	5	1600*	2	1619	7	1638	4
1542	19	1562	8	1582	25	1601	22	1620*	26	1639	24
1543	4	1563	21	1583	10	1602	14	1621	11	1640*	15
1544*	23	1564*	12	1584*	29	1603	34	1622	31	1641	35
1545	15	1565	32	1585	21	1604*	18	1623	23	1642	20
1546	35	1566	24	1586	13	1605	10	1624*	7	1643	12
1547	20	1567	9	1587	26	1606	30	1625	27	1644*	31
1548*	11	1568*	28	1588*	17	1607	15	1626	19	1645	16
1549	31	1569	20	1589	9	1608*	6	1627	4	1646	8
1550	16	1570	5	1590	29	1609	26	1628*	23	1647	28
1551	8	1571	25	1591	14	1610	18	1629	15	1648*	12
1552*	27	1572*	16	1592*	5	1611	3	1630	7	1649	4
1553	12	1573	1								

INDICELE CALENDARELOR CATOLICE (DUPĂ STILUL NOU)

Anii 1583—1684

1583	20	1600*	12	1617	5	1634	26	1651	19	1668*	11
1584*	11	1601	32	1618	25	1635	18	1652*	10	1669	31
1585	31	1602	17	1619	10	1636*	2	1653	23	1670	16
1586	16	1603	9	1620*	29	1637	22	1654	15	1671	8
1587	8	1604*	28	1621	21	1638	14	1655	7	1672*	27
1588*	27	1605	20	1622	6	1639	34	1656*	26	1673	12
1589	12	1606	5	1623	26	1640*	18	1657	11	1674	4
1590	32	1607	25	1624*	17	1641	10	1658	31	1675	24
1591	24	1608*	16	1625	9	1642	30	1659	23	1676*	15
1592*	8	1609	29	1626	22	1643	15	1660*	7	1677	28
1593	28	1610	21	1627	14	1644*	6	1661	27	1678	20
1594	20	1611	13	1628*	33	1645	26	1662	19	1679	12
1595	5	1612*	32	1629	25	1646	11	1663	4	1680*	31
1596*	24	1613	17	1630	10	1647	31	1664*	23	1681	16
1597	16	1614	9	1631	30	1648*	22	1665	15	1682	8
1598	1	1615	29	1632*	21	1649	14	1666	35	1683	28
1599	21	1616*	13	1633	6	1650	27	1667	20	1684*	12

Anii 1685—1942

An	Calendar	An	Calendar	An	Calendar	An	Calendar	An	Calendar	An	Calendar
1685	32	1728*	7	1771	10	1814	20	1857	22	*1900*	25
1686	24	1729	27	1772*	29	1815	5	1858	14	1901	17
1687	9	*1730*	19	1773	21	1816*	24	1859	34	1902	9
1688*	28	1731	4	1774	13	1817	16	*1860**	18	1903	22
1689	20	1732*	23	1775	26	1818	1	1861	10	1904*	13
1690	5	1733	15	1776*	17	1819	21	1862	30	1905	33
1691	25	1734	35	1777	9	*1820**	12	1863	15	1906	25
1692*	16	1735	20	1778	29	1821	32	1864*	6	1907	10
1693	1	1736*	11	1779	14	1822	17	1865	26	1908*	29
1694	21	1737	31	*1780**	5	1823	9	1866	11	1909	21
1695	13	1738	16	1781	25	1824*	28	1867	31	*1910*	6
1696*	32	1739	8	1782	10	1825	13	1868*	22	1911	26
1697	17	*1740**	27	1783	30	1826	5	1869	7	1912*	17
1698	9	1741	12	1784*	21	1827	25	*1870*	27	1913	2
1699	29	1742	4	1785	6	1828*	16	1871	19	1914	22
1700	21	1743	24	1786	26	1829	29	1872*	10	1915	14
1701	6	1744*	15	1787	18	*1830*	21	1873	23	1916*	33
1702	26	1745	28	1788*	2	1831	13	1874	15	1917	18
1703	18	1746	20	1789	22	1832*	32	1875	7	1918	10
1704*	2	1747	12	*1790*	14	1833	17	1876*	26	1919	30
1705	22	1748*	24	1791	34	1834	9	1877	11	*1920**	14
1706	14	1749	16	1792*	18	1835	29	1878	31	1921	6
1707	34	*1750*	8	1793	10	1836*	13	1879	23	1922	26
1708*	18	1751	21	1794	30	1837	5	*1880**	7	1923	11
1709	10	1752*	12	1795	15	1838	25	1881	27	1 24*	30
1710	30	1753	32	1796*	6	1839	10	1882	19	1925	22
1711	15	1754	24	1797	26	*1840**	29	1883	4	1926	14
1712*	6	1755	9	1798	18	1841	21	1884*	23	1927	27
1713	26	1756*	28	1799	3	1842	6	1885	15	1928*	18
1714	11	1757	20	*1800*	23	1843	26	1886	35	1929	10
1715	31	1758	5	1801	15	1844*	17	1887	20	*1930*	30
1716*	22	1759	25	1802	28	1845	2	1888*	11	1931	15
1717	7	*1760**	16	1803	20	1846	22	1889	31	1932*	6
1718	27	1761	1	1804*	11	1847	14	*1890*	16	1933	26
1719	19	1762	21	1805	24	1848*	33	1891	8	1934	11
*1720**	10	1763	13	1806	16	1849	18	1892*	27	1935	31
1721	23	1764*	32	1807	8	*1850*	10	1893	12	1936*	22
1722	15	1765	17	1808*	27	1851	30	1894	4	1937	7
1723	7	1766	9	1809	12	1852*	21	1895	24	1938	27
1724*	26	1767	29	*1810*	32	1853	6	1896*	15	1939	19
1725	11	1768*	13	1811	24	1854	26	1897	28	*1940**	3
1726	31	1769	5	1812*	8	1855	18	1898	20	1941	23
1727	23	*1770*	25	1813	28	1856*	2	1899	12	1942	15

Anii 1943—2099

An	Calendar	An	Calendar	An	Calendar	An	Calendar	An	Calendar	An	Calendar
1943	35	*1970*	8	1996*	17	2022	27	2048*	15	2074	25
1944	19	1971	21	1997	9	2023	19	2049	28	2075	17
1945	11	1972*	12	1998	22	2024*	10	*2050*	20	2076*	29
1946	31	1973	32	1999	14	2025	30	2051	12	2077	21
1947	16	1974	24	*2000**	33	2026	15	2052*	31	2078	13
1948*	7	1975	9	2001	25	2027	7	2053	16	2079	33
1949	27	1976*	28	2002	10	2028*	26	2054	8	*2080**	17
1950	19	1977	20	2003	30	2029	11	2055	28	2081	9
1951	4	1978	5	2004*	21	*2030*	31	2056*	12	2082	29
1952*	23	1979	25	2005	6	2031	23	2057	32	2083	14
1953	15	*1980**	16	2006	26	2032*	7	2058	24	2084*	5
1954	28	1981	29	2007	18	2033	27	1059	9	2085	25
1955	20	1982	21	2008*	2	2034	19	*2060**	28	2086	10
1956*	11	1983	13	2009	22	2035	4	2061	20	2087	30
1957	31	1984*	32	*2010*	14	2036*	23	2062	5	2088*	21
1958	16	1985	17	2011	34	2037	15	2063	25	2089	13
1959	8	1986	9	2012*	18	2038	35	2064*	16	*2090*	26
*1960**	27	1987	29	2013	10	2039	20	2065	8	2091	18
1961	12	1988*	13	2014	30	*2040**	11	2066	21	2092*	9
1962	32	1989	5	2015	15	2041	31	2067	13	2093	22
1963	24	*1990*	25	2016*	6	2042	16	2068*	32	2094	14
1964*	8	1991	10	2017	26	2043	8	2069	24	2095	34
1965	28	1992*	29	2018	11	2044*	27	*2070*	9	2096*	25
1966	20	1993	21	2019	31	2045	19	2071	29	2097	10
1967	5	1994	13	*2020**	22	2046	4	2072*	20	2898	30
1968*	24	1995	26	2021	14	2047	24	2073	5	2099	22
1969	16										

CALENDARUL ROMAN [1]

Data lunii	Mart., Mai, Iulie, Octombrie.	Ianuarie, August, Decembrie.	Aprilie, Iunie, Septembrie, Noiembrie.	Februarie.	Data lunii
1	Kalendis	Kalendis	Kalendis	Kalendis	1
2	VI Non.	IV Nonas	IV Non.	IV Non.	2
3	V	III	III	III	3
4	IV	Pridie Non.	Pridie Non.	Pridie Non.	4
5	III	Nonis	Nonis	Nonis	5
6	Pridie Non.	VIII Idus	VIII Idus	VIII Idus	6
7	Nonis	VII	VII	VII	7
8	VIII Idus	VI	VI	VI	8
9	VII	V	V	V	9
10	VI	IV	IV	IV	10
11	V	III	III	III	11
12	IV	Pridie Idus	Pridie Idus	Pridie Idus	12
13	III	Idibus	Idibus	Idibus	13
14	Pridie Idus	XIX Kal.	XVIII Kal.	XVI Kal.	14
15	Idibus	XVIII	XVII	XV	15
16	XVII Kal.	XVII	XVI	XIV	16
17	XVI	XVI	XV	XIII	17
18	XV	XV	XIV	XII	18
19	XIV	XIV	XIII	XI	19
20	XIII	XIII	XII	X	20
21	XII	XII	XI	IX	21
22	XI	XI	X	VIII	22
23	X	X	IX	VII	23
24	IX	IX	VIII	VI	24
25	VIII	VIII	VII	V (bis VI)	25
26	VII	VII	VI	IV (V)	26
27	VI	VI	V	III (IV)	27
28	V	V	IV	Pd. Kal. (III)	28
29	IV	IV	III	— (Pd)	29
30	III	III	Pridie Kal.	— —	30
31	Pridie Kal.	Pridie Kal.	—	— —	31
	Aprilis Junii Augusti Novembris	Februarii Septembris Januarii	Maii Julii Octombris Decembris	Martii	

[1] Vezi lămuriri şi indicaţii pentru folosirea acestei tabele mai jos, p. 272.

LITERELE DOMINICALE [1]

Ani peste secol				Stilul iulian (vechi)						
				0 700 1400 2100	100 800 1500 2200	200 900 1600 2300	300 1000 1700 2400	400 1100 1800 2500	500 1200 1900 2600	600 1300 2000 2700
			00	DC	ED	FE	GF	AB	BA	CB
1	29	57	85	B	C	D	E	F	G	A
2	30	58	86	A	B	C	D	E	F	G
3	31	59	87	G	A	B	C	D	E	F
4	32	60	88	FE	GF	AG	BA	CB	DC	ED
5	33	61	89	D	E	F	G	A	B	C
6	34	62	90	C	D	E	F	G	A	B
7	35	63	91	B	C	D	E	F	G	A
8	36	64	92	AG	BA	CB	DC	ED	FE	GF
9	37	65	93	F	G	A	B	C	D	E
10	38	66	94	E	F	G	A	B	C	D
11	39	67	95	D	E	F	G	A	B	C
12	40	68	96	CB	DC	ED	FE	GF	AG	BA
13	41	69	97	A	B	C	D	E	F	G
14	42	70	98	G	A	B	C	D	E	F
15	43	71	99	F	G	A	B	C	D	E
16	44	72	—	ED	FE	GF	AG	BA	CB	DC
17	45	73	—	C	D	E	F	G	A	B
18	46	74	—	B	C	D	E	F	G	A
19	47	75	—	A	B	C	D	E	F	G
20	48	76	—	GF	AG	BA	CB	DC	ED	FE
21	49	77	—	E	F	G	A	B	C	D
22	50	78	—	D	E	F	G	A	B	C
23	51	79	—	C	D	E	F	G	A	B
24	52	80	—	BA	CB	DC	ED	FE	GF	AG
25	53	81	—	G	A	B	C	D	E	F
26	54	82	—	F	G	A	B	C	D	E
27	55	83	—	E	F	G	A	B	C	D
28	56	84	—	DC	ED	FE	GF	AG	BA	CB
			00	C	—	E	—	G	BA	—
Ani peste secol				1300	—	1400	—	1500	1600	—
				1700	—	1800	—	1900	2000	—
				2100	—	2200	—	2300	2400	—
				Stilul Gregorian (nou)						

[1] Vezi lămuriri şi indicaţii pentru utilizarea acestei tabele mai jos, p. 273.

ZILELE SĂPTĂMÎNII[1]

		A	B	C	D	E	F	G
Ianuarie Octombrie		1 8 15 22 29	2 9 16 23 30	3 10 17 24 31	4 11 18 25	5 12 19 26	6 13 20 27	7 14 21 28
Februarie Martie Noiembrie		5 12 19 26	6 13 20 27	7 14 21 28	1 8 15 22 29	2 9 16 23 30	3 10 17 24 31	4 11 18 25
Aprilie Iulie		2 9 16 23 30	3 10 17 24 31	4 11 18 25	5 12 19 26	6 13 20 27	7 14 21 28	1 8 15 22 29
August		6 13 20 27	7 14 21 28	1 8 15 22 29	2 9 16 23 30	3 10 17 24 31	4 11 18 25	5 12 19 26
Septembrie Decembrie		3 10 17 24 31	4 11 18 25	5 12 19 26	6 13 20 27	7 14 21 28	1 8 15 22 29	2 9 16 23 30
Mai		7 14 21 28	1 8 15 22 29	2 9 16 23 30	3 10 17 24 31	4 11 18 25	5 12 19 26	6 13 20 27
Iunie		4 11 18 25	5 12 19 26	6 13 20 27	7 14 21 28	1 8 15 22 29	2 9 16 23 30	3 10 17 24 —
Ziua săptămînii după Litera dominicală	A	*Du*	Lu	Mţ	Me	Jo	Vi	Sb
	B	Sb	*Du*	Lu	Mţ	Me	Jo	Vi
	C	Vi	Sb	*Du*	Lu	Mţ	Me	Jo
	D	Jo	Vi	Sb	*Du*	Lu	Mţ	Me
	E	Me	Jo	Vi	Sb	*Du*	Lu	Mţ
	F	Mţ	Me	Jo	Vi	Sb	*Du*	Lu
	G	Lu	Mţ	Me	Jo	Vi	Sb	*Du*

[1] În anii bisecţi se ia prima literă dominicală pînă la sfîrşitul lui februarie. Vezi lămuriri şi indicaţii pentru utilizarea acestei tabele mai jos, p. 273 urm.

ANEXA XIII

INDICTIONUL [1]

Indictionul din tabelă corespunde cu cea mai mare parte a anului căutat (pînă la 31 august)							300 600 900 1200 1500	400 700 1000 1300 1600	500 800 1100 1400 1700
0	15	30	45	60	75	90	3	13	8
1	16	31	46	61	76	91	4	14	9
2	17	32	47	62	77	92	5	15	10
3	18	33	48	63	78	93	6	1	11
4	19	34	49	64	79	94	7	2	12
5	20	35	50	65	80	95	8	3	13
6	21	36	51	66	81	96	9	4	14
7	22	37	52	67	82	97	10	5	15
8	23	38	53	68	83	98	11	6	1
9	24	39	54	69	84	99	12	7	2
10	25	40	55	70	85	—	13	8	3
11	26	41	56	71	86	—	14	9	4
12	27	42	57	72	87	—	15	10	5
13	28	43	58	73	88	—	1	11	6
14	29	44	59	74	89	—	2	12	7

[1] Vezi lămuriri şi indicaţii pentru utilizarea acestei tabele mai jos, p. 274.

NUMĂRUL DE AUR[1]

Secole		Ani peste secol																		
		00 19 38 57 76 95	01 20 39 58 77 96	02 21 40 59 78 97	03 22 41 60 79 98	04 23 42 61 80 99	05 24 43 62 81 —	06 25 44 63 82 —	07 26 45 64 83 —	08 27 46 65 84 —	09 28 47 66 85 —	10 29 48 67 86 —	11 30 49 68 87 —	12 31 50 69 88 —	13 32 51 70 89 —	14 33 52 71 90 —	15 34 53 72 91 —	16 35 54 73 92 —	17 36 55 74 93 —	18 37 56 75 94 —
	400	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	1
	500	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	1	2	3	4	5	6
	600	12	13	14	15	16	17	18	19	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	700	17	18	19	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
	800	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	1	2
	900	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	1	2	3	4	5	6	7
	1000	13	14	15	16	17	18	19	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
	1100	18	19	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
	1200	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	1	2	3
	1300	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	1	2	3	4	5	6	7	8
	1400	14	15	16	17	18	19	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
	1500	19	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
	1600	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	1	2	3	4
	1700	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	1	2	3	4	5	6	7	8	9
	1800	15	16	17	18	19	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
	1900	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
100	2000	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	1	2	3	4	5
200	2100	11	12	13	14	15	16	17	18	19	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
300	2200	16	17	18	19	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15

[1] Vezi lămuriri şi indicaţii pentru utilizarea acestei tabele mai jos, p. 274.

CRUGUL SOAREI.UI (ORIENT.) CICLUL SOLAR (APUS.) MÎNA ANULUI LIT. DOM.[1]

Crugul soarelui	Ciclul solar	Mîna anului	Lit. dom.
1	18	1	F
2	19	2	E
3	20	3	D
4	21	5	CB
5	22	6	A
6	23	7	G
7	24	1	F
8	25	3	ED
9	26	4	C .
10	27	5	B
11	28	6	A
12	1	1	GF
13	2	2	E
14	3	3	D
15	4	4	C
16	5	6	BA
17	6	7	G
18	7	1	F
19	8	2	E
20	9	4	DC
21	10	5	B
22	11	6	A
23	12	7	G
24	13	2	FE
25	14	3	D
26	15	4	C
27	16	5	B
28	17	7	AG

[1] Vezi lămuriri şi indicaţii pentru utilizarea acestei tabele mai jos, p. 274.

CRUGUL LUNII. NUMĂRUL DE AUR. TEMELIA EPACTA MARE (ORIENT). LEGIUITA FASCĂ[1]

Crugul lunii	Numărul de aur	Temelia	Epacta mare	Luna plină pascală (fasca)
1	4	14	7	2 A
2	5	25	26	22 M
3	6	6	15	10 A
4	7	17	4	30 M
5	8	28	23	18 A
6	9	9	12	7 A
7	10	20	1	27 M
8	11	1	20	15 A
9	12	12	9	4 A
10	13	23	28	24 M
11	14	4	17	12 A
12	15	15	6	1 A
13	16	26	25	21 M
14	17	7	14	9 A
15	18	18	3	29 M
16	19	29	22	17 A
17	1	11 (10)	10 (11)	5 A
18	2	22 (21)	29 (30)	25 M
19	3	3 (2)	18 (19)	13 A

[1] Vezi lămuriri şi indicaţii pentru utilizarea acestei tabele mai jos, p. 274.

PAŞTILE [1]

Cifra sărbătorii	Litera pascală		Legiuita fască	Paştile	Inălţarea	Rusaliile	Duminica Mare (T.S,)
	rom.	apus.					
1	Я	B.	21 M<artie>	22 M	30 A	10 Mi	17 Mi
2	Б	C.	21—22 M.	23 —	1 Mi	11 —	18 —
3	В	D.	21—22	24 —	2 —	12 —	19 —
4	Г	E.	21—24	25 —	3 —	13 —	20 —
5	Д	F.	24	26 —	4 —	14 —	21 —
6	Є	G.	25	27 —	5 —	15 —	22 —
7	Ж	H.	25	28 —	6 —	16 —	23 —
8	Ѕ	I.	22, 24, 25, 27	29 —	7 —	17 —	24 —
9	З	K.	27	30 —	8 —	18 —	25 —
10	И	L.	24	31 —	9 —	19 —	26 —
11	І	M.	25	1 A	10 —	20 —	27 —
12	К	N.	27, 29—30 M.	2 —	11 —	21 —	28 —
13	Л	O.	29	3 —	12 —	22 —	29 —
14	М	P.	2 A	4 —	13 —	23 —	30 —
15	Н	Q.	2 —	5 —	14 —	24 —	31 —
16	О	R.	4 —	6 —	15 —	25 —	1 In
17	П	S.	2 —	7 —	16 —	26 —	2 —
18	Р	T.	5 —	8 —	17 —	27 —	3 —
19	С	V.	2 —	9 —	18 —	28 —	4 —
20	Т	.A	5 —	10 —	19 —	29 —	5 —
21	Ѵ	.B	10 —	11 —	20 —	30 —	6 —
22	Ф	.C	7 —	12 —	21 —	31 —	7 —
23	Х	.D	10 —	13 —	22 —	1 In	8 —
24	Ѡ	.E	8 —	14 —	23 —	2 —	9 —
25	Ц	.F	12 —	15 —	24 —	3 —	10 —
26	Ч	.G	15 —	16 —	25 —	4 —	11 —
27	Ш	.H	12 —	17 —	26 —	5 —	12 —
28	Щ	.I	12 —	18 —	27 —	6 —	13 —
29	Ъ	.K	17 —	19 —	28 —	7 —	14 —
30	Ы	.L	18 —	20 —	29 —	8 —	15 —
31	Ь	.M	17 —	21 —	30 —	9 —	16 —
32	Ѣ	.N	15 —	22 —	31 —	10 —	17 —
33	Ю	.O	18 —	23 —	1 In	11 —	18 —
34	Ѫ	.P	18 —	24 —	2 —	12 —	19 —
35	Ѧ	.Q	18 —	25 —	3 —	13 —	20 —

[1] Vezi lămuriri şi indicaţii pentru utilizarea acestei tabele mai jos, p. 274.
Prescurtări: M = martie; A = aprilie; Mi = mai; In = iunie; T.S. = toţi sfinţii.

PASCALIE PERPETUĂ
(Stilul vechi) [1]

Crugul lunii	Temelia	Luna plină pascală	Crugul soarelui						
			1 7 12 18	2 13 19 24	3 8 14 25	9 15 20 26	4 10 21 27	5 11 16 22	6 17 23 28
1	14	2 A	7 A	6 A	5 A	4 A	3 A	9 A	8 A
2	25	22 M	24 M	23 M	29 M	28 M	27 M	26 M	25 M
3	6	10 A	14 A	13 A	12 A	11 A	17 A	16 A	15 A
4	17	30 M	31 M	6 A	5 A	4 A	3 A	2 A	1 A
5	28	18 A	21 A	20 A	19 A	25 A	24 A	23 A	22 A
6	9	7 A	14 A	13 A	12 A	11 A	10 A	9 A	8 A
7	20	27 M	31 M	30 M	29 M	28 M	3 A	2 A	1 A
8	1	15 A	21 A	20 A	19 A	18 A	17 A	16 A	22 A
9	12	4 A	7 A	6 A	5 A	11 A	10 A	9 A	8 A
10	23	24 M	31 M	30 M	29 M	28 M	27 M	26 M	25 M
11	4	12 A	14 A	13 A	19 A	18 A	17 A	16 A	15 A
12	15	1 A	7 A	6 A	5 A	4 A	3 A	2 A	8 A
13	26	21 M	24 M	23 M	22 M	28 M	27 M	26 M	25 M
14	7	9 A	14 A	13 A	12 A	11 A	10 A	16 A	15 A
15	18	29 M	31 M	30 M	5 A	4 A	3 A	2 A	1 A
16	29	17 A	21 A	20 A	19 A	18 A	24 A	23 A	22 A
17	10 [2]	5 A	7 A	6 A	12 A	11 A	10 A	9 A	8 A
18	21	25 M	31 M	30 M	29 M	28 M	27 M	26 M	1 A
19	2	13 A	14 A	20 A	19 A	18 A	17 A	16 A	15 A

[1] Vezi lămuriri şi indicaţii pentru utilizarea acestei tabele mai jos, p. 275.
[2] Crugurilor 17, 18, şi 19 le corespund şi temeliile 11, 22 şi 3.

TABELA PENTRU CALENDARUL MUSULMAN

Anul comun iulian [1]

Ziua de lună	Ian.	Feb.	Mart.	Apr.	Mai	Iun.	Iul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Ziua de lună
1	0	31	59	90	120	151	181	212	243	273	304	334	1
2	1	32	60	91	121	152	182	213	244	274	305	335	2
3	2	33	61	92	122	153	183	214	245	275	306	336	3
4	3	34	62	93	123	154	184	215	246	276	307	337	4
5	4	35	63	94	124	155	185	216	247	277	308	338	5
6	5	36	64	95	125	156	186	217	248	278	309	339	6
7	6	37	65	96	126	157	187	218	249	279	310	340	7
8	7	38	66	97	127	158	188	219	250	280	311	341	8
9	8	39	67	98	128	159	189	220	251	281	312	342	9
10	9	40	68	99	129	160	190	221	252	282	313	343	10
11	10	41	69	100	130	161	191	222	253	283	314	344	11
12	11	42	70	101	131	162	192	223	254	284	315	345	12
13	12	43	71	102	132	163	193	224	255	285	316	346	13
14	13	44	72	103	133	164	194	225	256	286	317	347	14
15	14	45	73	104	134	165	195	226	257	287	318	348	15
16	15	46	74	105	135	166	196	227	258	288	319	349	16
17	16	47	75	106	136	167	197	228	259	289	320	350	17
18	17	48	76	107	137	168	198	229	260	290	321	351	18
19	18	49	77	108	138	169	199	230	261	291	322	352	19
20	19	50	78	109	139	170	200	231	262	292	323	353	20
21	20	51	79	110	140	171	201	232	263	293	324	354	21
22	21	52	80	111	141	172	202	233	264	294	325	355	22
23	22	53	81	112	142	173	203	234	265	295	326	356	23
24	23	54	82	113	143	174	204	235	266	296	327	357	24
25	24	55	83	114	144	175	205	236	267	297	328	358	25
26	25	56	84	115	145	176	206	237	268	298	329	359	26
27	26	57	85	116	146	177	207	238	269	299	330	360	27
28	27	58	86	117	147	178	208	239	270	300	331	361	28
29	28	—	87	118	148	179	209	240	271	301	332	362	29
30	29	—	88	119	149	180	210	241	272	302	333	363	30
31	30	—	89	—	150	—	211	242	—	303	—	364	31

[1] Vezi lămuriri și indicații pentru utilizarea acestei tabele mai jos, p. 275.

TABELA PENTRU CALENDARUL MUSULMAN

Anul bisect iulian [1]

Ziua de lună	Ian.	Febr.	Mart.	Apr.	Mai	Iun.	Iul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Ziua de lună
1	0	31	60	91	121	152	182	213	244	274	305	335	1
2	1	32	61	92	122	153	183	214	245	275	306	336	2
3	2	33	62	93	123	154	184	215	246	276	307	337	3
4	3	34	63	94	124	155	185	216	247	277	308	338	4
5	4	35	64	95	125	156	186	217	248	278	309	339	5
6	5	36	65	96	126	157	187	218	249	279	310	340	6
7	6	37	66	97	127	158	188	219	250	280	311	341	7
8	7	38	67	98	128	159	189	220	251	281	312	342	8
9	8	39	68	99	129	160	190	221	252	282	313	343	9
10	9	40	69	100	130	161	191	222	253	283	314	344	10
11	10	41	70	101	131	162	192	223	254	284	315	345	11
12	11	42	71	102	132	163	193	224	255	285	316	346	12
13	12	43	72	103	133	164	194	225	256	286	317	347	13
14	13	44	73	104	134	165	195	226	257	287	318	348	14
15	14	45	74	105	135	166	196	227	258	288	319	349	15
16	15	46	75	106	136	167	197	228	259	289	320	350	16
17	16	47	76	107	137	168	198	229	260	290	321	351	17
18	17	48	77	108	138	169	199	230	261	291	322	352	18
19	18	49	78	109	139	170	200	231	262	292	323	353	19
20	19	50	79	110	140	171	201	232	263	293	324	354	20
21	20	51	80	111	141	172	202	233	264	294	325	355	21
22	21	52	81	112	142	173	203	234	265	295	326	356	22
23	22	23	82	113	143	174	204	235	266	296	327	357	23
24	23	54	83	114	144	175	205	236	267	297	328	358	24
25	24	55	84	115	145	176	206	237	268	298	329	359	25
26	25	56	85	116	146	177	207	238	269	299	330	360	26
27	26	57	86	117	147	178	208	239	270	300	331	361	27
28	27	58	87	118	148	179	209	240	271	301	332	362	28
29	28	59	88	119	149	180	210	241	272	302	333	363	29
30	29	—	89	120	150	181	211	242	273	303	334	364	30
31	30	—	90	—	151	—	212	243	—	304	—	365	31

[1] Vezi lămuriri şi indicaţii pentru utilizarea acestei tabele mai jos, p. 275.

TAEELA PENTRU CAIENDARUL MUSULMAN

Anul musulman[1]

Ziua de lună	Muharrem	Safer	Rebi I	Rebi II	Giumedi I	Giumedi II	Regeb	Şaban	Ramasan	Şeval	Zilcade	Zilhidje	Ziua de lună
1	0	30	59	89	118	148	177	207	236	266	295	325	1
2	1	31	60	90	119	149	178	208	237	267	296	326	2
3	2	32	61	91	120	150	179	209	238	268	297	327	3
4	3	33	62	92	121	151	180	210	239	269	298	328	4
5	4	34	63	93	122	152	181	211	240	270	299	329	5
6	5	35	64	94	123	153	182	212	241	271	300	330	6
7	6	36	65	95	124	154	183	213	242	272	301	331	7
8	7	37	66	96	125	155	184	214	243	273	302	332	8
9	8	38	67	97	126	156	185	215	244	274	303	333	9
10	9	39	68	98	127	157	186	216	245	275	304	334	10
11	10	40	69	99	128	158	187	217	246	276	305	335	11
12	11	41	70	100	129	159	188	218	247	277	306	336	12
13	12	42	71	101	130	160	189	219	248	278	307	337	13
14	13	43	72	102	131	161	190	220	249	279	308	338	14
15	14	44	73	103	132	162	191	221	250	280	309	339	15
16	15	45	74	104	133	163	192	222	251	281	310	340	16
17	16	46	75	105	134	164	193	223	252	282	311	341	17
18	17	47	76	106	135	165	194	224	253	283	312	342	18
19	18	48	77	107	136	166	195	225	254	284	313	343	19
20	19	49	78	108	137	167	196	226	255	285	314	344	20
21	20	50	79	109	138	168	197	227	256	286	315	345	21
22	21	51	80	110	139	169	198	228	257	287	316	346	22
23	22	52	81	111	140	170	199	229	258	288	317	347	23
24	23	53	82	112	141	171	200	230	259	289	318	348	24
25	24	54	83	113	142	172	201	231	260	290	319	349	25
26	25	55	84	114	143	173	202	232	261	291	320	350	26
27	26	56	85	115	144	174	203	233	262	292	321	351	27
28	27	57	86	116	145	175	204	234	263	293	322	352	28
29	28	58	87	117	146	176	205	235	264	294	323	353	29
30	29	—	88	—	147	—	206	—	265	—	324	354	30

[1]. Vezi lămuriri şi indicaţii pentru utilizarea acestei tabele mai jos, p. 275.

ANEXA XXII

CICLUL DE 532 ANI (Calendarul perpetuu) şi CONCORDANŢA CU ANII HEGIREI[1]

An cic. pasc.	Cif. pasc.	Paşti	Ind.	Cr. sol	M. an.	Cr. lun.	Tem.	Ep.	Lit. dom.	Anul erei ns.	Veleat	Inceputul anului musulman (higiretului)
1	17	7 A	2	1	1	1	14	7	F	1409	6917	812 * mi 16
2	2	23 M	3	2	2	2	25	26	E	1410	6918	813 mi 6
3	22	12 A	4	3	3	3	6	15	D	1411	6919	814 ap 25
4	13	3 A	5	4	5	4	17	4	C, B	1412	6920	815 * ap 13
5	33	23 A	6	5	6	5	28	23	A	1413	6921	816 ap 3
6	18	8 A	7	6	7	6	9	12	G	1414	6922	817 * ma 23
7	10	31 M	8	7	1	7	20	1	F	1415	6923	818 ma 13
8	29	19 A	9	8	3	8	1	20	E, D	1416	6924	819 ma 1
9	21	11 A	10	9	4	9	12	9	C	1417	6925	820 * fe 18
10	6	27 M	11	10	5	10	23	28	B	1418	6926	821 fe 8
11	26	16 A	12	11	6	11	4	17	A	1419	6927	822 ia 28
12	17	7 A	13	12	1	12	15	6	G, F	1420	6928	823 * ia 17
13	2	23 M	14	13	2	13	26	25	E	1421	6929	824 ia 6 825 de 26
14	22	12 A	15	14	3	14	7	14	D	1422	6930	826 * de 15
15	14	4 A	1	15	4	15	18	3	C	1423	6931	827 de 5
16	33	23 A	2	16	6	16	29	22	B, A	1424	6932	828 * no 23
17	18	8 A	3	17	7	17	11	10	G	1425	6933	829 no 13
18	10	31 M	4	18	1	18	22	29	F	1426	6934	830 no 2
19	30	20 A	5	19	2	19	3	18	E	1427	6935	831 * oc 22
20	14	4 A	6	20	4	1	14	7	D, C	1428	6936	832 oc 11
21	6	27 M	7	21	5	2	25	26	B	1429	6937	833 se 30
22	26	16 A	8	22	6	3	6	15	A	1430	6938	834 * se 19
23	11	1 A	9	23	7	4	17	4	G	1431	6939	835 se 9
24	30	20 A	10	24	2	5	28	23	F, E	1432	6940	836 * au 28
25	22	12 A	11	25	3	6	9	12	D	1433	6941	837 au 18
26	7	28 M	12	26	4	7	20	1	C	1434	6942	838 au 7
27	27	17 A	13	27	5	8	1	20	B	1435	6943	839 * il 27
28	18	8 A	14	28	7	9	12	9	A, G	1436	6944	840 il 16

[1] Vezi lămuriri şi indicaţii pentru utilizarea acestei tabele mai jos, p. 276. Anii musulmani cu asterisc sînt bisecţi, dar n-au legătură cu anii bisecţi iuliani.

An cic. pasc.	Cif. pasc.	Paşti	Ind.	Cr. sol	M. an.	Cr. lun.	Tem.	Ep.	Lit. dom.	Anul erei ns.	Veleat	Inceputul anului musulman (higiretului)
29	10	31 M	15	1	1	10	23	28	F	1437	6945	841 il 5
30	23	13 A	1	2	2	11	4	17	E	1438	6946	842* in 24
31	15	5 A	2	3	3	12	15	6	D	1439	6947	843 in 14
32	6	27 M	3	4	5	13	26	25	C, B	1440	6948	844 in 2
33	26	16 A	4	5	6	14	7	14	A	1441	6949	845* mi 22
34	11	1 A	5	6	7	15	18	3	G	1442	6950	846 mi 12
35	31	21 A	6	7	1	16	29	22	F	1443	6951	847* mi 1
36	22	12 A	7	8	3	17	11	10	E, D	1444	6952	848 ap 20
37	7	28 M	8	9	4	18	22	29	C	1445	6953	849 ap 9
38	27	17 A	9	10	5	19	3	18	B	1446	6954	850* ma 29
39	19	9 A	10	11	6	1	14	7	A	1447	6955	851 ma 19
40	3	24 M	11	12	1	2	25	26	G, F	1448	6956	852 ma 7
41	23	13 A	12	13	2	3	6	15	E	1449	6957	853* fe 24
42	15	5 A	13	14	3	4	17	4	D	1450	6958	854 fe 14
43	35	25 A	14	15	4	5	28	23	C	1451	6959	855 fe 3
44	19	9 A	15	16	6	6	9	12	B, A	1452	6960	856* ia 23
45	11	1 A	1	17	7	7	20	1	G	1453	6961	857 ia 12
46	31	21 A	2	18	1	8	1	20	F	1454	6962	858* ia 1
												859 de 22
47	16	6 A	3	19	2	9	12	9	E	1455	6963	860 de 11
48	7	28 M	4	20	4	10	23	28	D, C	1456	6964	861* no 29
49	27	17 A	5	21	5	11	4	17	B	1457	6965	862 no 19
50	12	2 A	6	22	6	12	15	6	A	1458	6966	863 no 8
51	4	25 M	7	23	7	13	26	25	G	1459	6967	864* oc 28
52	23	13 A	8	24	2	14	7	14	F, E	1460	6968	865 oc 17
53	15	5 A	9	25	3	15	18	3	D	1461	6969	866* oc 6
54	28	18 A	10	26	4	16	29	22	C	1462	6970	867 se 26
55	20	10 A	11	27	5	17	11	10	B	1463	6971	868 se 15
56	11	1 A	12	28	7	18	22	29	A, G	1464	6972	869* se 3
57	24	14 A	13	1	1	19	3	18	F	1465	6973	870 au 24
58	16	6 A	14	2	2	1	14	7	E	1466	6974	871 au 13
59	8	29 M	15	3	3	2	25	26	D	1467	6975	872* au 2
60	27	17 A	1	4	5	3	6	15	C, B	1468	6976	873 il 22
61	12	2 A	2	5	6	4	17	4	A	1469	6977	874 il 11
62	31	22 A	3	6	7	5	28	23	G	1470	6978	875* in 30
63	24	14 A	4	7	1	6	9	12	F	1471	6979	876 in 20
64	8	29 M	5	8	3	7	20	1	E, D	1472	6980	877* in 8

An cic. pasc.	Cif. pasc.	Paşti	Ind.	Cr. sol	M. an.	Cr. lun.	Tem.	Ep.	Lit. dom.	Anul erei ns.	Veleat	Inceputul anului musulman (higiretului)
65	28	18 A	6	9	4	8	1	20	C	1473	6981	878 mi 29
66	20	10 A	7	10	5	9	12	9	B	1474	6982	879 mi 18
67	5	26 M	8	11	6	10	23	28	A	1475	6983	880 mi 7
68	24	14 A	9	12	1	11	4	17	G, F	1476	6984	881 ap 26
69	16	6 A	10	13	2	12	15	6	E	1477	6985	882 ap 15
70	1	22 M	11	14	3	13	26	25	D	1478	6986	883* ap 4
71	21	11 A	12	15	4	14	7	14	C	1479	6987	884 ma 25
72	12	2 A	13	16	6	15	18	3	B, A	1480	6988	885 ma 13
73	32	22 A	14	17	7	16	29	22	G	1481	6989	886* ma 2
74	17	7 A	15	18	1	17	11	10	F	1482	6990	887 fe 20
75	9	30 M	1	19	2	18	22	29	E	1483	6991	888* fe 9
76	28	18 A	2	20	4	19	3	18	D, C	1484	6992	889 ia 30
77	13	3 A	3	21	5	1	14	7	B	1485	6993	890 ia 18
78	5	26 M	4	22	6	2	25	26	A	1486	6994	891 ia 7
												892 de 28
79	25	15 A	5	23	7	3	6	15	G	1487	6995	893 de 17
80	16	6 A	6	24	2	4	17	4	F, E	1488	6996	894* de 5
81	29	19 A	7	25	3	5	28	23	D	1489	6997	895 no 25
82	21	11 A	8	26	4	6	9	12	C	1490	6998	896* no 14
83	13	3 A	9	27	5	7	20	1	B	1491	6999	897 no 4
84	32	22 A	10	28	7	8	1	20	A, G	1492	7000	898 oc 23
85	17	7 A	11	1	1	9	12	9	F	1493	7001	899* oc 12
86	9	30 M	12	2	2	10	23	28	E	1494	7002	900 oc 2
87	29	19 A	13	3	3	11	4	17	D	1495	7003	901 se 21
88	13	3 A	14	4	5	12	15	6	C, B	1496	7004	902* se 9
89	5	26 M	15	5	6	13	26	25	A	1497	7005	903 au 30
90	25	15 A	1	6	7	14	7	14	G	1498	7006	904 au 19
91	10	31 M	2	7	1	15	18	3	F	1499	7007	905* au 8
92	29	19 A	3	8	3	16	29	22	E, D	1500	7008	906 il 28
93	21	11 A	4	9	4	17	11	10	C	1501	7009	907* il 17
94	6	27 M	5	10	5	18	22	29	B	1502	7010	908 il 7
95	26	16 A	6	11	6	19	3	18	A	1503	7011	909 in 26
96	17	7 A	7	12	1	1	14	7	G, F	1504	7012	910* in 14
97	2	23 M	8	13	2	2	25	26	E	1505	7013	911 in 4
98	22	12 A	9	14	3	3	6	15	D	1506	7014	912 mi 24
99	14	4 A	10	15	4	4	17	4	C	1507	7015	913* mi 13
100	33	23 A	11	16	6	5	28	23	B, A	1508	7016	914 mi 2

An cic. pasc.	Cif. pasc.	Paşti	Ind.	Cr. sol	M. an.	Cr. lun.	Tem.	Ep.	Lit. dom.	Anul erei ns.	Veleat	Inceputul anului musulman (higiretului)
101	18	8 A	12	17	7	6	9	12	G	1509	7017	915 ap 21
102	10	31 M	13	18	1	7	20	1	F	1510	7018	916* ap 10
103	30	20 A	14	19	2	8	1	20	E	1511	7019	917 ma 31
104	21	11 A	15	20	4	9	12	9	B, C	1512	7020	918* ma 19
105	6	27 M	1	21	5	10	23	28	B	1513	7021	919 ma 9
106	26	16 A	2	22	6	11	4	17	A	1514	7022	920 fe 26
107	18	8 A	3	23	7	12	15	6	G	1515	7023	921* fe 15
108	2	23 M	4	24	2	13	26	25	F, E	1516	7024	922 fe 5
109	22	12 A	5	25	3	14	7	14	D	1517	7025	923 ia 24
110	14	4 A	6	26	4	15	18	3	C	1518	7026	924* ia 13
111	34	24 A	7	27	5	16	20	22	B	1519	7027	925 ia 3
												926* de 23
112	18	8 A	8	28	7	17	11	10	A, G	1520	7028	927 de 12
113	10	31 M	9	1	1	18	22	29	F	1521	7029	928 de 1
114	30	20 A	10	2	2	19	3	18	E	1522	7030	929* no 20
115	15	5 A	11	3	3	1	14	7	D	1523	7031	930 no 10
116	6	27 M	12	4	5	2	25	26	C, B	1524	7032	931 oc 29
117	26	16 A	13	5	6	3	6	15	A	1525	7033	932* oc 18
118	11	1 A	14	6	7	4	17	4	G	1526	7034	933 oc 8
119	31	21 A	15	7	1	5	28	23	F	1527	7035	934 se 27
120	22	12 A	1	8	3	6	9	12	F, D	1528	7036	935* se 15
121	7	28 M	2	9	4	7	20	1	C	1529	7037	936 se 5
122	27	17 A	3	10	5	8	1	20	B	1530	7038	937* au 25
123	19	9 A	4	11	6	9	12	9	A	1531	7039	938 au 15
124	10	31 M	5	12	1	10	23	28	G, F	1532	7040	939 au 3
125	23	13 A	6	13	2	11	4	17	E	1533	7041	940* il 23
126	15	5 A	7	14	3	12	15	6	D	1534	7042	941 il 13
127	7	28 M	8	15	4	13	26	25	C	1535	7043	942 il 2
128	26	16 A	9	16	6	14	7	14	B, A	1536	7044	943* in 20
129	11	1 A	10	17	7	15	18	3	G	1537	7045	944 in 10
130	31	21 A	11	18	1	16	29	22	F	1538	7046	945 mi 30
131	16	6 A	12	19	2	17	11	10	E	1539	7047	946* mi 19
132	7	28 M	13	20	4	18	22	29	D, C	1540	7048	947 mi 8
133	27	17 A	14	21	5	19	3	18	B	1541	7049	948* ap 27
134	19	9 A	15	22	6	1	14	7	A	1542	7050	949 ap 17
135	4	25 M	1	23	7	2	25	26	G	1543	7051	950 ap 6
136	23	13 A	2	24	2	3	6	15	F, E	1544	7052	951* ma 25

An cic. pasc.	Cif. pasc.	Paşti	Ind.	Cr. sol.	M. an.	Cr. lun.	Tem.	Ep.	Lit. dom.	Anul erei ns.	Veleat	Inceputul anului musulman (higiretului)
137	15	5 A	3	25	3	4	17	4	D	1545	7053	952 ma 15
138	35	25 A	4	26	4	5	28	23	C	1546	7054	953 ma 4
139	20	10 A	5	27	5	6	9	12	B	1547	7055	954* fe 21
140	11	1 A	6	28	7	7	20	1	A, G	1548	7056	955 fe 11
141	31	21 A	7	1	1	8	1	20	F	1549	7057	956* ia 30
142	16	6 A	8	2	2	9	12	9	E	1550	7058	957 ia 20
143	8	29 M	9	3	3	10	23	28	D	1551	7059	959 ia 9
144	27	17 A	10	4	5	11	4	17	C, B	1552	7060	958* de 29
												960 de 18
145	12	2 A	11	5	6	12	15	6	A	1553	7061	961 de 7
146	4	25 M	12	6	7	13	26	25	G	1554	7062	962* no 26
147	24	14 A	13	7	1	14	7	14	F	1555	7063	963 no 18
148	15	5 A	14	8	3	15	18	3	E, D	1556	7064	964 no 5
149	28	18 A	15	9	4	16	29	22	C	1557	7065	965 oc 24
150	20	10 A	1	10	5	17	11	10	B	1558	7066	966 oc 14
151	5	26 M	2	11	6	18	22	29	A	1559	7067	967* oc 3
152	14	14 A	3	12	1	19	3	18	G, F	1560	7068	968 se 22
153	16	6 A	4	13	2	1	14	7	E	1561	7069	969 se 11
154	8	29 M	5	14	3	2	25	26	D	1562	7070	970 au 31
155	21	11 A	6	15	4	3	6	15	C	1563	7071	971 au 21
156	12	2 A	7	16	6	4	17	4	B, A	1564	7072	972 au 9
157	32	22 A	8	17	7	5	28	23	G	1565	7073	973* il 29
158	24	14 A	9	18	1	6	9	12	F	1566	7074	974 il 19
159	9	30 M	10	19	2	7	20	1	E	1567	7075	975 il 8
160	28	18 A	11	20	4	8	1	20	D, C	1568	7076	976* in 26
161	20	10 A	12	21	5	9	12	9	B	1569	7077	977 in 16
162	5	26 M	13	22	6	10	23	28	A	1570	7078	978* in 5
163	25	15 A	14	23	7	11	4	17	G	1571	7079	979 mi 26
164	16	6 A	15	24	2	12	15	6	F, E	1572	7080	980 mi 14
165	1	22 M	1	25	3	13	26	25	D	1573	7081	981* mi 3
166	21	11 A	2	26	4	14	7	14	C	1574	7082	982 ap 23
167	13	3 A	3	27	5	15	18	3	B	1575	7083	983 ap 12
168	32	22 A	4	28	7	16	29	22	A, G	1576	7084	984* ma 31
169	17	7 A	5	1	1	17	11	10	F	1577	7085	985 ma 21
170	9	30 M	6	2	2	18	22	29	E	1578	7086	986* ma 10
171	29	19 A	7	3	3	19	3	18	D	1579	7087	987 fe 28
172	13	3 A	8	4	5	1	14	7	C, B	1580	7088	988 fe 17

An cic. pasc.	Cif. pasc.	Paşti	Ind.	Cr. sol	M. an.	Cr. lun.	Tem.	Ep.	Lit. dom.	Anul. erei ns.	Veleat	În ceputul anului musulman (higiretului)
173	5	26 M	9	5	6	2	25	6	A	1581	7089	989*fe 5
174	25	15 A	10	6	7	3	6	15	G	1582	7090	990 ia 26
175	10	31 M	11	7	1	4	17	4	F	1583	7091	991 ia 25
176	29	19 A	12	8	3	5	28	23	E, D	1584	7092	992*ia 14
177	21	11 A	13	9	4	6	9	12	C	1585	7093	993 ia 3
												994 de 23
178	13	3 A	14	10	5	7	20	1	B	1586	7094	995*de 12
179	26	16 A	15	11	6	8	1	20	A	1587	7095	996 de 21
180	17	7 A	1	12	1	9	12	9	G, F	1588	7096	997*no 20
181	9	30 M	2	13	2	10	23	28	E	1589	7097	998 no 10
182	29	19 A	3	14	3	11	4	17	D	1590	7098	999 oc 30
183	14	4 A	4	15	4	12	15	6	C	1591	7099	1000*oc 19
184	5	26 M	5	16	6	13	26	25	B, A	1592	7100	1001 oc 8
185	25	15 A	6	17	7	14	7	14	G	1593	7101	1002 se 27
186	10	31 M	7	18	1	15	18	3	F	1594	7102	1003*se 16
187	30	20 A	8	19	2	16	29	22	E	1595	7103	1004 se 6
188	21	11 A	9	20	4	17	11	10	D, C	1596	7104	1005 au 25
189	6	27 M	10	21	5	18	22	29	B	1597	7105	1006*au 14
190	26	16 A	11	22	6	19	3	18	A	1598	7106	1007 au 4
191	18	8 A	12	23	7	1	14	7	G	1599	7107	1008*il 24
192	2	23 M	13	24	2	2	25	26	F, E	1600	7108	1009 il 13
193	22	12 A	14	25	3	3	6	15	D	1601	7109	1010 il 2
194	14	4 A	15	26	4	4	17	4	C	1602	7110	1011*in 21
195	34	24 A	1	27	5	5	28	23	B	1603	7111	1012 in 11
196	18	8 A	2	28	7	6	9	12	A, G	1604	7112	1013 mi 30
197	10	31 M	3	1	1	7	20	1	F	1605	7113	1014*mi 19
198	30	20 A	4	2	2	8	1	20	E	1606	7114	1015 mi 9
199	15	5 A	5	3	3	9	12	9	D	1607	7115	1016*ap 28
200	6	27 M	6	4	5	10	23	28	C, B	1608	7116	1017 ap 17
201	26	16 A	7	5	6	11	4	17	A	1609	7117	1018 ap 6
202	18	8 A	8	6	7	12	15	6	G	1610	7118	1019*ma 26
203	3	24 M	9	7	1	13	26	25	F	1611	7119	1020 ma 16
204	22	12 A	10	8	3	14	7	14	E, D	1612	7120	1021 ma 4
205	14	4 A	11	9	4	15	18	3	C	1613	7121	1022*fe 21
206	34	24 A	12	10	5	16	29	22	B	1614	7122	1023 fe 11
207	19	9 A	13	11	6	17	11	10	A	1615	7123	1024 ia 31
208	10	31 M	14	12	1	18	22	29	G, F	1616	7124	1025*ia 20

An cic. pasc.	Cif. pasc.	Paşti	Ind.	Cr. sol	M. an.	Cr. lun.	Tem.	Ep.	Lit. dom.	Anul erei ns.	Veleat	Inceputul anului musulman (higiretului)
209	30	20 A	15	13	2	19	3	18	E	1617	7125	1026 ia 9
												1027*de 29
210	15	5 A	1	14	3	1	14	7	D	1618	7126	1028 de 19
211	7	28 M	2	15	4	2	25	26	C	1619	7127	1029 de 8
212	26	16 A	3	16	6	3	6	15	B, A	1620	7128	1030*no 26
213	11	1 A	4	17	7	4	17	4	G	1621	7129	1031 no 16
214	31	21 A	5	18	1	5	28	23	F	1622	7130	1032 no 5
215	23	13 A	6	19	2	6	9	12	E	1623	7131	1033*oc 25
216	7	28 M	7	20	4	7	20	1	D, C	1624	7132	1034 oc 14
217	27	17 A	8	21	5	8	1	20	B	1625	7133	1035 oc 3
218	19	9 A	9	22	6	9	12	9	A	1626	7134	1036*se 22
219	4	25 M	10	23	7	10	23	28	G	1627	7135	1037 se 12
220	23	13 A	11	24	2	11	4	17	F, E	1628	7136	1038*au 31
221	15	5 A	12	25	3	12	15	6	D	1629	7137	1039 au 21
222	7	28 M	13	26	4	13	26	25	C	1630	7138	1040 au 10
223	20	10 A	14	27	5	14	7	14	B	1631	7139	1041*il 30
224	11	1 A	15	28	7	15	18	3	A, G	1632	7140	1042 il 19
225	31	21 A	1	1	1	16	29	22	F	1633	7141	1043 il 8
226	16	6 A	2	2	2	17	11	10	E	1634	7142	1044*in 27
227	8	29 M	3	3	3	18	22	29	D	1635	7143	1045 in 17
228	27	17 A	4	4	5	19	3	18	C, B	1636	7144	1046*in 5
229	19	9 A	5	5	6	1	14	7	A	1637	7145	1047 mi 26
230	4	25 M	6	6	7	2	25	26	G	1638	7146	1048 mi 15
231	24	14 A	7	7	1	3	6	15	F	1639	7147	1049*mi 4
232	15	5 A	8	8	3	4	17	4	E, D	1640	7148	1050 ap 23
233	35	25 A	9	9	4	5	28	23	C	1641	7149	1051 ap 12
234	20	10 A	10	10	5	6	9	12	B	1642	7150	1052*ap 1
235	12	2 A	11	11	6	7	20	1	A	1643	7151	1053 ma 22
236	31	21 A	12	12	1	8	1	20	G, F	1644	7152	1054 ma 10
237	16	6 A	13	13	2	9	12	9	E	1645	7153	1055*fe 27
238	8	29 M	14	14	3	10	23	28	D	1646	7154	1056 fe 17
239	28	18 A	15	15	4	11	4	17	C	1647	7155	1057*fe 6
240	12	2 A	1	16	6	12	15	6	B, A	1648	7156	1058 ia 27
241	4	25 M	2	17	7	13	26	25	G	1649	7157	1059 ia 15
242	24	14 A	3	18	1	14	7	14	F	1650	7158	1060*ia 4
												1061 de 25
243	9	30 M	4	19	2	15	18	3	E	1651	7159	1062 de 14
244	28	18 A	5	20	4	16	29	22	D, C	1652	7160	1063*de 2

An cic. pasc.	Cif. pasc.	Paşti	Ind.	Cr. sol.	M. an.	Cr. lun.	Tem.	Ep.	Lit. dom.	Anul erei ns.	Veleat	Începutul anului musulman (higiretului)
245	20	10 A	6	21	5	17	11	10	B	1653	7161	1064 no 22
246	5	26 M	7	22	6	18	22	29	A	1654	7162	1065 no 11
247	25	15 A	8	23	7	19	3	18	G	1655	7163	1066*oc 31
248	16	6 A	9	24	2	1	14	7	F, E	1656	7164	1067 oc 20
249	8	29 M	10	25	3	2	25	26	D	1657	7165	1068*oc 9
250	21	11 A	11	26	4	3	6	15	C	1658	7166	1069 se 29
251	13	3 A	12	27	5	4	17	4	B	1659	7167	1070 se 18
252	32	22 A	13	28	7	5	28	23	A, G	1660	7168	1071*se 6
253	24	14 A	14	1	1	6	9	12	F	1661	7169	1072 au 27
254	9	30 M	15	2	2	7	20	1	E	1662	7170	1073 au 16
255	29	19 A	1	3	3	8	1	20	D	1663	7171	1074*au 5
256	20	10 A	2	4	5	9	12	9	C, B	1664	7172	1075 il 25
257	5	26 M	3	5	6	10	23	28	A	1665	7173	1076*il 14
258	25	15 A	4	6	7	11	4	17	G	1666	7174	1077 il 4
259	17	7 A	5	7	1	12	15	6	F	1667	7175	1078 in 23
260	1	22 M	6	8	3	13	26	25	E, D	1668	7176	1079*in 11
261	21	11 A	7	9	4	14	7	14	C	1669	7177	1080 in 1
262	13	3 A	8	10	5	15	18	3	B	1670	7178	1081 mi 21
263	33	23 A	9	11	6	16	29	22	A	1671	7179	1082*mi 10
264	17	7 A	10	12	1	17	11	10	G, F	1672	7180	1083 ap 29
265	9	30 M	11	13	2	18	22	29	E	1673	7181	1084 ap 18
266	29	19 A	12	14	3	19	3	18	D	1674	7182	1085*ap 7
267	14	4 A	13	15	4	1	14	7	C	1675	7183	1086 ma 28
268	5	26 M	14	16	6	2	25	26	B, A	1676	7184	1087*ma 16
269	25	15 A	15	17	7	3	6	15	G	1677	7185	1088 ma 6
270	10	31 M	1	18	1	4	17	4	F	1678	7186	1089 fe 23
271	30	20 A	2	19	2	5	28	23	E	1679	7187	1090*fe 12
272	21	11 A	3	20	4	6	9	12	D, C	1680	7188	1091 fe 2
273	13	3 A	4	21	5	7	20	1	B	1681	7189	1092 ia 21
274	26	16 A	5	22	6	8	1	20	A	1682	7190	1093*ia 10
												1094 de 31
275	18	8 A	6	23	7	9	12	9	G	1683	7191	1095 de 20
276	9	30 M	7	24	2	10	23	28	F, E	1684	7192	1096*de 8
277	29	19 A	8	25	3	11	4	17	D	1685	7193	1097 no 28
278	14	4 A	9	26	4	12	15	6	C	1686	7194	1098*no 17
279	6	27 M	10	27	5	13	26	25	B	1687	7195	1099 no 7
280	25	15 A	11	28	7	14	7	14	A, G	1688	7196	1100 oc 26

An cic. pasc.	Cif. pasc.	Paşti	Ind.	Cr. sol.	M. an.	Cr. lun.	Tem.	Ep.	Lit. dom.	Anul erei ns.	Veleat	Inceputul anului musulman (higiretului)
281	10	31 M	12	1	1	15	18	3	F	1689	7197	1101*oc 15
282	30	20 A	13	2	2	16	29	22	E	1690	7198	1102 oc 5
283	22	12 A	14	3	3	17	11	10	D	1691	7199	1103 se 24
284	6	27 M	15	4	5	18	22	29	C, B	1692	7200	1104*se 12
285	26	16 A	1	5	6	19	3	18	A	1693	7201	1105 se 2
286	18	8 A	2	6	7	1	14	7	G	1694	7202	1106*au 22
287	3	24 M	3	7	1	2	25	26	F	1695	7203	1107 au 12
288	22	12 A	4	8	3	3	6	15	E, D	1696	7204	1108 il 31
289	14	4 A	5	9	4	4	17	4	C	1697	7205	1109*il 20
290	34	24 A	6	10	5	5	28	23	B	1698	7206	1110 il 10
291	19	9 A	7	11	6	6	9	12	A	1699	7207	1111 in 29
292	10	31 M	8	12	1	7	20	1	G, F	1700	7208	1112*in 18
293	30	20 A	9	13	2	8	1	20	E	1701	7209	1113 in 8
294	15	5 A	10	14	3	9	12	9	D	1702	7210	1114 mi 28
295	7	28 M	11	15	4	10	23	28	C	1703	7211	1115*mi 17
296	26	16 A	12	16	6	11	4	17	B, A	1704	7212	1116 mi 6
297	18	8 A	13	17	7	12	15	6	G	1705	7213	1117*ap 25
298	3	24 M	14	18	1	13	26	25	F	1706	7214	1118 ap 15
299	23	13 A	15	19	2	14	7	14	E	1707	7215	1119 ap 4
300	14	4 A	1	20	4	15	18	3	D, C	1708	7216	1120*ma 23
301	34	24 A	2	21	5	16	29	22	B	1709	7217	1121 ma 13
302	19	9 A	3	22	6	17	11	10	A	1710	7218	1122 ma 2
303	11	1 A	4	23	7	18	22	29	G	1711	7219	1123*fe 19
304	30	20 A	5	24	2	19	3	18	F, E	1712	7220	1124 fe 9
305	15	5 A	6	25	3	1	14	7	D	1713	7221	1125 ia 28
306	7	28 M	7	26	4	2	25	26	C	1714	7222	1126*ia 17
307	27	17 A	8	27	5	3	6	15	B	1715	7223	1127 ia 7
												1128*de 27
308	11	1 A	9	28	7	4	17	4	A, G	1716	7224	1129 de 16
309	31	21 A	10	1	1	5	28	23	F	1717	7225	1130 de 5
310	23	13 A	11	2	2	6	9	12	E	1718	7226	1131*no 24
311	8	29 M	12	3	3	7	20	1	D	1719	7227	1132 no 14
312	27	17 A	13	4	5	8	1	20	C, B	1720	7228	1133 no 2
313	19	9 A	14	5	6	9	12	9	A	1721	7229	1134*oc 22
314	4	25 M	15	6	7	10	23	28	G	1722	7230	1135 oc 12
315	24	14 A	1	7	1	11	4	17	F	1723	7231	1136*oc 1
316	15	5 A	2	8	3	12	15	6	E, D	1724	7232	1137 se 20

An cic. pasc.	Cif. pasc.	Paşti	Ind.	Cr. sol.	M. an.	Cr. lun.	Tem.	Ep.	Lit. dom.	Anul erei ns.	Veleat	Inceputul anului musulman (higiretului)
317	7	28 M	3	9	4	13	26	25	C	1725	7233	1138 se 9
318	20	10 A	4	10	5	14	7	14	B	1726	7234	1139*au 29
319	12	2 A	5	11	6	15	18	3	A	1727	7235	1140 au 19
320	31	21 A	6	12	1	16	29	22	G, F	1728	7236	1141 au 7
321	16	6 A	7	13	2	17	11	10	E	1729	7237	1142*il 27
322	8	29 M	8	14	3	18	22	29	D	1730	7238	1143 il 17
323	28	18 A	9	15	4	19	3	18	C	1731	7239	1144 il 6
324	19	9 A	10	16	6	1	14	7	B, A	1732	7240	1145*in 24
325	4	25 M	11	17	7	2	25	26	G	1733	7241	1146 in 14
326	24	14 A	12	18	1	3	6	15	F	1734	7242	1147*in 3
327	16	6 A	13	19	2	4	17	4	E	1735	7243	1148 mi 24
328	35	25 A	14	20	4	5	28	23	D, C	1736	7244	1149 mi 12
329	20	10 A	15	21	5	6	9	12	B	1737	7245	1150*mi 1
330	12	2 A	1	22	6	7	20	1	A	1738	7246	1151 ap 21
331	32	22 A	2	23	7	8	1	20	G	1739	7247	1152 ap 10
332	16	6 A	3	24	2	9	12	9	F, E	1740	7248	1153*ma 29
333	8	29 M	4	25	3	10	23	28	D	1741	7249	1154 ma 19
334	28	18 A	5	26	4	11	4	17	C	1742	7250	1155 ma 8
335	13	3 A	6	27	5	12	15	6	B	1743	7251	1156*fe 25
336	4	25 M	7	28	7	13	26	25	A, G	1744	7252	1157 fe 15
337	24	14 A	8	1	1	14	7	14	F	1745	7253	1158*fe 3
338	9	30 M	9	2	2	15	18	3	E	1746	7254	1159 ia 24
339	29	19 A	10	3	3	16	29	22	D	1747	7255	1160 ia 13
340	20	10 A	11	4	5	17	11	10	C, B	1748	7256	1161*ia 2
												1162 de 22
341	5	26 M	12	5	6	18	22	29	A	1749	7257	1163 de 11
342	25	15 A	13	6	7	19	3	18	G	1750	7258	1164*no 30
343	17	7 A	14	7	1	1	14	7	F	1751	7259	1165 no 20
344	8	29 M	15	8	3	2	25	26	E, D	1752	7260	1166*no 8
345	21	11 A	1	9	4	3	6	15	C	1753	7261	1167 oc 29
346	13	3 A	2	10	5	4	17	4	B	1754	7262	1168 oc 18
347	33	23 A	3	11	6	5	28	23	A	1755	7263	1169*oc 7
348	24	14 A	4	12	1	6	9	12	G, F	1756	7264	1170 se 26
349	9	30 M	5	13	2	7	20	1	E	1757	7265	1171 se 15
350	29	19 A	6	14	3	8	1	20	D	1758	7266	1172*se 4
351	21	11 A	7	15	4	9	12	9	C	1759	7267	1173 au 25
352	5	26 M	8	16	6	10	23	28	B, A	1760	7268	1174 au 13

An. cic. pasc.	Cif. pasc	Paști	Ind.	Cr. sol	M. an.	Cr. lun.	Tem.	Ep.	Lit. dom.	Anul erei ns.	Veleat	Inceputul anului musulman (higiretului)
353	25	15 A	9	17	7	11	4	17	G	1761	7269	1175*au 2
354	17	7 A	10	18	1	12	15	6	F	1762	7270	1176 il 23
355	2	23 M	11	19	2	13	26	25	E	1763	7271	1177*il 12
356	21	11 A	12	20	4	14	7	14	D, C	1764	7272	1178 il 1
357	13	3 A	13	21	5	15	18	3	B	1765	7273	1179 in 20
358	33	23 A	14	22	6	16	29	22	A	1766	7274	1180*in 9
359	18	8 A	15	23	7	17	11	10	G	1767	7275	1181 mi 30
360	9	30 M	1	24	2	18	22	29	F, E	1768	7276	1182 mi 18
361	29	19 A	2	25	3	19	3	18	D	1769	7277	1183*mi 7
362	14	4 A	3	26	4	1	14	7	C	1770	7278	1184 ap 27
363	6	27 M	4	27	5	2	25	26	B	1771	7279	1185 ap 16
364	25	15 A	5	28	7	3	6	15	A, G	1772	7280	1186*ap 4
365	10	31 M	6	1	1	4	17	4	F	1773	7281	1187 ma 25
366	30	20 A	7	2	2	5	28	23	E	1774	7282	1188*ma 14
367	22	12 A	8	3	3	6	9	12	D	1775	7283	1189 ma 4
368	13	3 A	9	4	5	7	20	1	C, B	1776	7284	1190 fe 21
369	26	16 A	10	5	6	8	1	20	F	1777	7285	1191*fe 9
370	18	8 A	11	6	7	9	12	9	A	1778	7286	1192 ia 30
371	10	31 M	12	7	1	10	23	28	G	1779	7287	1193 ia 19
372	29	19 A	13	8	3	11	4	17	E, D	1780	7288	1194*ia 8
												1195 de 28
373	14	4 A	14	9	4	12	15	6	C	1781	7289	1196*de 17
374	6	27 M	15	10	5	13	26	25	B	1782	7290	1197 de 7
375	26	16 A	1	11	6	14	7	14	A	1783	7291	1198 no 26
376	10	31 M	2	12	1	15	18	3	G, F	1784	7292	1199*no 14
377	30	20 A	3	13	2	16	29	22	E	1785	7293	1200 no 4
378	22	12 A	4	14	3	17	11	10	D	1786	7294	1201 oc 24
379	7	28 M	5	15	4	18	22	29	C	1787	7295	1202*oc 13
380	26	16 A	6	16	6	19	3	18	B, A	1788	7296	1203 oc 2
381	18	8 A	7	17	7	1	14	7	G	1789	7297	1204 se 21
382	3	24 M	8	18	1	2	25	26	F	1790	7298	1205*se 10
383	23	13 A	9	19	2	3	6	15	E	1791	7299	1206 au 31
384	14	4 A	10	20	4	4	17	4	D, C	1792	7300	1207*au 19
385	34	24 A	11	21	5	5	28	23	B	1793	7301	1208 au 9
386	19	9 A	12	22	6	6	9	12	A	1794	7302	1209 il 29
387	11	1 A	13	23	7	7	20	1	G	1795	7303	1210*il 18
388	30	20 A	14	24	2	8	1	20	F, E	1796	7304	1211 il 7

An cic. pasc.	Cif. pasc.	Paşti	Ind.	Cr. sol.	M. an.	Cr. lun.	Tem.	Ep.	Lit. dom.	Anul erei ns.	Veleat	Inceputul anului musulman (higiretului)
389	15	5 A	15	25	3	9	12	9	D	1797	7305	1212 in 26
390	7	28 M	1	26	4	10	23	28	C	1798	7306	1213*in 15
391	27	17 A	2	27	5	11	4	17	B	1799	7307	1214 in 5
392	18	8 A	3	28	7	12	15	6	A, G	1800	7308	1215 mi 25
393	3	24 M	4	1	1	13	26	25	F	1801	7309	1216*mi 14
394	23	13 A	5	2	2	14	7	14	E	1802	7310	1217 mi 4
395	15	5 A	6	3	3	15	18	3	D	1803	7311	1218*ap 23
396	34	24 A	7	4	5	16	29	22	C, B	1804	7312	1219 ap 12
397	19	9 A	8	5	6	17	11	10	A	1805	7313	1220 ap 1
398	11	1 A	9	6	7	18	22	29	G	1806	7314	1221*ma 21
399	24	14 A	10	7	1	19	3	18	F	1807	7315	1222 ma 11
400	15	5 A	11	8	3	1	14	7	E, D	1808	7316	1223 fe 28
401	7	28 M	12	9	4	2	25	26	C	1809	7317	1224*fe 16
402	27	17 A	13	10	5	3	6	15	B	1810	7318	1225 fe 6
403	12	2 A	14	11	6	4	17	4	A	1811	7319	1226*ia 26
404	31	21 A	15	12	1	5	28	23	G, F	1812	7320	1227 ia 16
405	23	13 A	1	13	2	6	9	12	E	1813	7321	1228 ia 4 1229*de 24
406	8	29 M	2	14	3	7	20	1	D	1814	7322	1230 de 14
407	28	18 A	3	15	4	8	1	20	C	1815	7323	1231 de 3
408	19	9 A	4	16	6	9	12	9	B, A	1816	7324	1232*no 21
409	4	25 M	5	17	7	10	23	28	G	1817	7325	1233 no 11
410	24	14 A	6	18	1	11	4	17	F	1818	7326	1234 oc 31
411	16	6 A	7	19	2	12	15	6	E	1819	7327	1235*oc 20
412	7	28 M	8	20	4	13	26	25	D, C	1820	7328	1236 oc 9
413	20	10 A	9	21	5	14	7	14	B	1821	7329	1237*se 28
414	12	2 A	10	22	6	15	18	3	A	1822	7330	1238 se 18
415	32	22 A	11	23	7	16	29	22	G	1823	7331	1239 se 7
416	16	6 A	12	24	2	17	11	10	F, E	1824	7332	1240*au 26
417	8	29 M	13	25	3	18	22	29	D	1825	7333	1241 au 16
418	28	18 A	14	26	4	19	3	18	C	1826	7334	1242 au 5
419	13	3 A	15	27	5	1	14	7	B	1827	7335	1243*il 25
420	4	25 M	1	28	7	2	25	26	A, G	1828	7336	1244 il 12
421	24	14 A	2	1	1	3	6	15	F	1829	7337	1245 il 3
422	16	6 A	3	2	2	4	17	4	E	1830	7338	1246*in 22
423	29	19 A	4	3	3	5	28	23	D	1831	7339	1247 in 12
424	20	10 A	5	4	5	6	9	12	C, B	1832	7340	1248*mi 31

An cic. pasc.	Cif. pasc.	Paşti	Ind.	Cr. sol.	M. an.	Cr. lun.	Tem.	Ep.	Lit. dom.	Anul erei ns.	Veleat	Inceputul anului musulman (higiretului)
425	12	2 A	6	5	6	7	20	1	A	1833	7341	1249 mi 21
426	32	22 A	7	6	7	8	1	20	G	1834	7342	1250 mi 10
427	17	7 A	8	7	1	9	12	9	F	1835	7343	1251*ap 29
428	8	29 M	9	8	3	10	23	28	E, D	1836	7344	1252 ap 18
429	28	18 A	10	9	4	11	4	17	C	1837	7345	1253 ap 7
430	13	3 A	11	10	5	12	15	6	B	1838	7346	1254*ma 27
431	5	26 M	12	11	6	13	26	25	A	1839	7347	1255 ma 17
432	24	14 A	13	12	1	14	7	14	G. F	1840	7348	1256*ma 5
433	9	30 M	14	13	2	15	18	3	E	1841	7349	1257 fe 23
434	29	19 A	15	14	3	16	29	22	D	1842	7350	1258 fe 12
435	21	11 A	1	15	4	17	11	10	C	1843	7351	1259*fe 1
436	5	26 M	2	16	6	18	22	29	B, A	1844	7352	1260 ia 22
437	25	15 A	3	17	7	19	3	18	G	1845	7353	1261 ia 10
												1262*de 30
438	17	7 A	4	18	1	1	14	7	F	1846	7354	1263 de 20
439	2	23 M	5	19	2	2	25	26	E	1847	7355	1264 de 9
440	21	11 A	6	20	4	3	6	15	D, C	1848	7356	1265*no 27
441	13	3 A	7	21	5	4	17	4	B	1849	7357	1266 no 17
442	33	23 A	8	22	6	5	28	23	A	1850	7358	1267*no 6
443	18	8 A	9	23	7	6	9	12	G	1851	7359	1268 oc 27
444	9	30 M	10	24	2	7	20	1	F, E	1852	7360	1269 oc 15
445	29	19 A	11	25	3	8	1	20	D	1853	7361	1270*oc 4
446	21	11 A	12	26	4	9	12	9	C	1854	7362	1271 se 24
447	6	27 M	13	27	5	10	23	28	B	1855	7363	1272 se 13
448	25	15 A	14	28	7	11	4	17	A, G	1856	7364	1273*se 1
449	17	7 A	15	1	1	12	15	6	F	1857	7365	1274 au 22
450	2	23 M	1	2	2	13	26	25	E	1858	7366	1275 au 11
451	22	12 A	2	3	3	14	7	14	D	1859	7367	1276*il 31
452	13	3 A	3	4	5	15	18	3	C, B	1860	7368	1277 il 20
453	33	23 A	4	5	6	16	29	22	A	1861	7369	1278*il 9
454	18	8 A	5	6	7	17	11	10	G	1862	7370	1279 in 29
455	10	31 M	6	7	1	18	22	29	F	1863	7371	1280 in 18
456	29	19 A	7	8	3	19	3	18	E, D	1864	7372	1281*in 6
457	14	4 A	8	9	4	1	14	7	C	1865	7373	1282 mi 27
458	6	27 M	9	10	5	2	25	26	B	1866	7374	1283 mi 16
459	26	16 A	10	11	6	3	6	15	A	1867	7375	1284*mi 5
460	10	31 M	11	12	1	4	17	4	G, F	1868	7376	1285 ap 24

An cic. pasc.	Cif. pasc.	Paşti	Ind.	Cr. sol.	M. an.	Cr. lun.	Tem.	Ep.	Lit. dom.	Anul erei ns.	Veleat	Inceputul anului musulman (higiretului)
461	30	20 A	12	13	2	5	28	23	E	1869	7377	1286*ap 13
462	22	12 A	13	14	3	6	9	12	D	1870	7378	1287 ap 3
463	7	28 M	14	15	4	7	20	1	C	1871	7379	1288 ma 23
464	26	16 A	15	16	6	8	1	20	B, A	1872	7380	1289*ma 11
465	18	8 A	1	17	7	9	12	9	G	1873	7381	1290 ma 1
466	10	31 M	2	18	1	10	23	28	F	1874	7382	1291 fe 18
467	23	13 A	3	19	2	11	4	17	E	1875	7383	1292*fe 7
468	14	4 A	4	20	4	12	15	6	D, C	1876	7384	1293 ia 28
469	6	27 M	5	21	5	13	26	25	B	1877	7385	1294 ia 16
470	26	16 A	6	22	6	14	7	14	A	1878	7386	1295*ia 5
												1296 de 26
471	11	1 A	7	23	7	15	18	3	G	1879	7387	1297*de 15
472	30	20 A	8	24	2	15	29	22	F, E	1880	7388	1298 de 4
473	22	12 A	9	25	3	17	11	10	D	1881	7389	1299 no 23
474	7	28 M	10	26	4	18	22	29	C	1882	7390	1300*no 12
475	27	17 A	11	27	5	19	3	18	B	1883	7391	1301 no 2
476	18	8 A	12	28	7	1	14	7	A, G	1884	7392	1302 oc 21
477	3	24 M	13	1	1	2	25	26	F	1885	7393	1303*oc 10
478	23	13 A	14	2	2	3	6	15	E	1886	7394	1304 se 30
479	15	5 A	15	3	3	4	17	4	D	1887	7395	1305 se 19
480	34	24 A	1	4	5	5	28	23	C, B	1888	7396	1306*se 7
481	19	9 A	2	5	6	6	9	12	A	1889	7397	1307 au 28
482	11	1 A	3	6	7	7	20	1	G	1890	7398	1308*au 17
483	31	21 A	4	7	1	8	1	20	F	1891	7399	1309 au 7
484	15	5 A	5	8	3	9	12	9	E, D	1892	7400	1310 il 26
485	7	28 M	6	9	4	10	23	28	C	1893	7401	1311*il 15
486	27	17 A	7	10	5	11	4	17	B	1894	7402	1312 il 5
487	12	2 A	8	11	6	12	15	6	A	1895	7403	1313 in 24
488	3	24 M	9	12	1	13	26	25	G, F	1896	7404	1314*in 12
489	23	13 A	10	13	2	14	7	14	E	1897	7405	1315 in 2
490	15	5 A	11	14	3	15	18	3	D	1898	7406	1316*mi 22
491	28	18 A	12	15	4	16	29	22	C	1899	7407	1317 mi 12
492	19	9 A	13	16	6	17	11	10	B, A	1900	7408	1318 mi 1
493	11	1 A	14	17	7	18	22	29	G	1901	7409	1319*ap 20
494	24	14 A	15	18	1	19	3	18	F	1902	7410	1320 ap 10
495	16	6 A	1	19	2	1	14	7	E	1903	7411	1321 ma 30
496	7	28 M	2	20	4	2	25	26	D, C	1904	7412	1322*ma 18

An cic. pasc.	Cif. pasc.	Paşti	Ind.	Cr. sol.	M. an.	Cr. lun.	Tem.	Ep.	Lit. dom.	Anul erei ns.	Veleat	Începutul anului musulman (higiretului)
497	27	17 A	3	21	5	3	6	15	B	1905	7413	1323 ma 8
498	12	2 A	4	22	6	4	17	4	A	1906	7414	1324 fe 25
499	32	22 A	5	23	7	5	28	23	G	1907	7415	1325*fe 14
500	23	13 A	6	24	2	6	9	12	F, E	1908	7416	1326 fe 4
501	8	29 M	7	25	3	7	20	1	D	1909	7417	1327*ia 23
502	28	18 A	8	26	4	8	1	20	C	1910	7418	1328 ia 13
503	20	10 A	9	27	5	9	12	9	B	1911	7419	1329 ia 2
												1330*de 22
504	4	25 M	10	28	7	10	23	28	A, G	1912	7420	1331 de 11
505	24	14 A	11	1	1	11	4	17	F	1913	7421	1332 no 30
506	16	6 A	12	2	2	12	15	6	E	1914	7422	1333*no 19
507	1	22 M	13	3	3	13	26	25	D	1915	7423	1334 no 9
508	20	10 A	14	4	5	14	7	14	C, B	1916	7424	1335 oc 28
509	12	2 A	15	5	6	15	18	3	A	1917	7425	1336*oc 17
510	32	22 A	1	6	7	16	29	22	G	1918	7426	1337 oc 7
511	17	7 A	2	7	1	17	11	10	F	1919	7427	1338*se 26
512	8	29 M	3	8	3	18	22	29	E, D	1920	7428	1339 se 15
513	28	18 A	4	9	4	19	3	18	C	1921	7429	1340*se 4
514	13	3 A	5	10	5	1	14	7	B	1922	7430	1341*au 24
515	5	26 M	6	11	6	2	25	26	A	1923	7431	1342 au 14
516	24	14 A	7	12	1	3	6	15	G, F	1924	7432	1343 au 2
517	16	6 A	8	13	2	4	17	4	E	1925	7433	1344*il 22
518	29	19 A	9	14	3	5	28	23	D	1926	7434	1345 il 12
519	21	11 A	10	15	4	6	9	12	C	1927	7435	1346*il 1
520	12	2 A	11	16	6	7	20	1	B, A	1928	7436	1347 in 20
521	32	22 A	12	17	7	8	1	29	G	1929	7437	1348 in 9
522	17	7 A	13	18	1	9	12	9	F	1930	7438	1349*mi 29
523	9	30 M	14	19	2	10	23	28	E	1931	7439	1350 mi 19
524	28	18 A	15	20	4	11	4	17	D, C	1932	7440	1351 mi 7
525	13	3 A	1	21	5	12	15	6	B	1933	7441	1352 ap 26
526	5	26 M	2	22	6	13	26	25	A	1934	7442	1353 ap 16
527	25	15 A	3	23	7	14	7	14	G	1935	7443	1354 ap 5
528	9	30 M	4	24	2	15	18	3	F, E	1936	7444	1355*ma 24
529	29	19 A	5	25	3	16	29	22	D	1937	7445	1356 ma 14
530	21	11 A	6	26	4	17	11	10	C	1938	7446	1357*ma 3
531	6	27 M	7	27	5	18	22	29	B	1939	7447	1358 fe 21
532	25	15 A	8	28	7	19	3	18	AG	1940	7448	1359 fe 10

PAŞTELE ÎN CALENDARUL ÎNDREPTAT[1]

(Perioada 1925 — 2000)

Anii erei noastre	Cicl. sol. nou	Lit. dom. noi	Cicl. lun. nou	Temelia nouă	Paştile: În calendarul îndreptat (22M—25A)	După calendarul gregorian (st.n.)	După calendarul iulian (s.v.)	După pasc. veche plus 13 zile	Cînd s-a serbat de fapt
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1925	25	D	9	25	12 A	12 A	6 A	19 A	19 A
1926	26	C	10	14	4 A	4 A	19 A	2 Mi	4 A
1927	27	B	11	3	17 A (24A)	17 A	11 A	24 A	24 A
1928	28	AG	12	22	8 A	8 A	2 A	15 A	15 A
1929	1	F	13	11	31 M	31 M	22 A	5 Mi	31 M
1930	2	E	14	30	20 A	20 A	20 A	20 A	20 A
1931	3	D	15	19	5 A	5 A	30 M	12 A	12 A
1932	4	CB	16	8	27 M (24A)	27 M	18 A	1 Mi	1 Mi
1933	5	A	17	27	16 A	16 A	3 A	16 A	16 A
1934	6	G	18	16	1 A	1 A	26 M	8 A	8 A
1935	7	F	19	5	21 A	21 A	15 A	28 A	28 A
1936	8	ED	1	23	12 A	12 A	30 M	12 A	12 A
1937	9	C	2	12	28 M	28 M	19 A	2 Mi	2 Mi
1938	10	B	3	1 şi 31	17 A	17 A	11 A	24 A	24 A
1939	11	A	4	20	9 A	9 A	27 M	9 A	9 A
1940	12	GF	5	9	31 M (24M)	24 M	15 A	28 A	28 A
1941	13	E	6	28	13 A	13 A	7 A	20 A	20 A
1942	14	D	7	17	5 A	5 A	23 M	5 A	5 A
1943	15	C	8	6	28 M (25A)	25 A	12 A	25 A	25 A
1944	16	BA	9	25	16 A (9A)	9 A	3 A	16 A	16 A
1945	17	G	10	14	1 A	1 A	23 A	6 Mi	6 Mi
1946	18	F	11	3	21 A	21 A	8 A	21 A	21 A
1947	19	E	12	22	13 A (6A)	6 A	31 M	13 A	13 A
1948	20	DC	13	11	28 M (25A)	28 M	19 A	2 Mi	2 Mi
1949	21	B	14	30	17 A	17 A	11 A	24 A	24 A
1950	22	A	15	19	9 A	9 A	27 M	9 A	9 A
1951	23	G	16	8	25 M (22A)	25 M	16 A	29 A	29 A
1952	24	FE	17	27	13 A	13 A	7 A	20 A	20 A

[1] Vezi lămuriri şi indicaţii pentru utilizarea acestei tabele mai jos, p. 277.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1953	25	D	18	16	5 A	5 A	23 M	5 A	5 A
1954	26	C	19	5	25 A	18 A	12 A	25 A	25 A
1955	27	B	1	23	10 A	10 A	4 A	17 A	17 A
1956	28	AG	2	12	1 A	1 A	23 A	6 Mi	6 Mi
1957	1	F	3	1 şi 31	21 A	21 A	8 A	21 A	
1958	2	E	4	20	6 A	6 A	31 M	13 A	
1959	3	D	5	9	29 M	29 M	20 A	3 Mi	
1960	4	CB	6	28	17 A	17 A	4 A	17 A	
1961	5	A	7	17	2 A	2 A	27 M	9 A	
1962	6	G	8	6	25 M	22 A	16 A	29 A	
1963	7	F	9	25	14 A	14 A	1 A	14 A	
1964	8	ED	10	14	5 A	29 M	20 A	3 Mi	
1965	9	C	11	3	18 A	18 A	12 A	25 A	
1966	10	B	12	22	10 A	10 A	28 M	10 A	
1967	11	A	13	11	2 A	26 M	17 A	30 A	
1968	12	GF	14	30	21 A	14 A	8 A	21 A	
1969	13	F	15	19	6 A	6 A	31 M	13 A	
1970	14	D	16	8	29 M	29 M	13 A	26 A	
1971	15	C	17	27	18 A	11 A	5 A	18 A	
1972	16	BA	18	16	2 A	2 A	27 M	9 A	
1973	17	G	19	5	22 A	22 A	16 A	29 A	
1974	18	F	1	23	14 A	14 A	1 A	14 A	
1975	19	E	2	12	30 M	30 M	21 A	4 Mi	
1976	20	DC	3	1 şi 31	18 A	18 A	12 A	25 A	
1977	21	B	4	20	10 A	10 A	28 M	10 A	
1978	22	A	5	9	26 M	26 M	17 A	30 A	
1979	23	G	6	28	15 A	15 A	9 A	22 A	
1980	24	FE	7	17	6 A	6 A	24 M	6 A	
1981	25	D	8	6	22 M	19 A	13 A	26 A	
1982	26	C	9	25	11 A	11 A	5 A	18 A	
1983	27	B	10	14	3 A	3 A	25 A	8 Mi	
1984	28	AG	11	3	22 A	22 A	9 A	22 A	
1985	1	F	12	22	7 A	7 A	1 A	14 A	
1986	2	E	13	11	30 M	30 M	21 A	4 Mi	
1987	3	D	14	30	19 A	19 A	6 A	19 A	
1988	4	CB	15	19	10 A	3 A	28 M	10 A	
1989	5	A	16	8	26 M	26 M	17 A	30 A	
1990	6	G	17	27	15 A	15 A	2 A	15 A	
1991	7	F	18	16	7 A	31 M	25 M	7 A	
1992	8	ED	19	5	19 A	19 A	13 A	26 A	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1993	9	C	1	23	11 A	11 A	5 A	18 A	
1994	10	B	2	12	3 A	3 A	18 A	1 Mi	
1995	11	A	3	1 și 31	16 A	16 A	10 A	23 A	
1996	12	GF	4	20	7 A	7 A	1 A	14 A	
1997	13	E	5	9	30 M	30 M	14 A	27 A	
1998	14	D	6	28	19 A	12 A	6 A	19 A	
1999	15	C	7	17	4 A	4 A	29 M	11 A	
2000	16	BA	8	6	26 M	23 A	17 A	30 A	

LĂMURIRI ŞI INDICAŢII PRIVITOARE LA UTILIZAREA LISTELOR ŞI TABELELOR DIN ANEXĂ

Anexa II (Voievozii, vicevoievozii, principii şi guvernatorii Transilvaniei). În întocmirea listei voievozilor Transilvaniei au fost întîmpinate greutăţi serioase. Pe lîngă faptul că ei se schimbau foarte des, documentele pot menţiona în acelaşi timp mai mulţi voievozi. E adevărat că începînd cu secolul al XV-lea dregătoria voievodală şi cea vicevoievodală erau exercitate efectiv adesea de doi sau chiar trei demnitari, ceea ce nu se întîlneşte decît excepţional în veacurile anterioare. Dar, cu toate acestea, documentele amintesc în foarte multe cazuri mai mulţi voievozi în acelaşi timp, din care unii erau voievozi efectivi, iar alţii numai titulari, fie că e vorba de foşti voievozi, care purtau acest titlu chiar şi după ce nu mai deţineau funcţiunea respectivă (cum se şi precizează uneori în izvoare sau rezultă indirect din ele), fie că unii, în ciuda titlului, n-au ajuns să ocupe niciodată această demnitate. Pór şi după el Wertner au atras atenţia asupra acestui fapt, arătînd că voievozii efectivi, începînd cel puţin cu a doua jumătate a secolului al XIII-lea, sînt menţionaţi ca voievozi ai Transilvaniei, în timp ce ceilalţi sînt pomeniţi doar cu titlul simplu de voievod. O altă dificultate întîmpinată de cercetători constă în faptul că unii voievozi şi vicevoievozi purtau acelaşi nume în aceiaşi ani sau în răstimpuri apropiate (de exemplu, Ladislau la sfîrşitul secolului al XIII-lea; Petru şi varianta acestuia Peteu către mijlocul veacului următor; Ioan în ultimul sfert al acestui veac), împrejurare care face anevoioasă o distincţie între ei. În sfîrşit, confuzia destul de frecventă, făcută în documente — atît în textul lor original, cît şi în unele ediţii greşite — între voievozi şi vicevoievozi, apoi data eronată atribuită de editori unor documente, precum şi falsurile au complicat şi mai mult problema cronologiei acestor dregători. Din toate aceste motive, în ciuda cadrului schematic oarecum de rigoare în cazul listelor cronologice ne-am văzut siliţi să analizăm anumite date documentare sau să discutăm folosirea lor în literatura de specialitate, recurgînd la un aparat de note, unele nedorit de lungi, fără să putem ajunge totdeauna la rezultate satisfăcătoare. Tot în note am menţionat pe voievozii titulari, ceea ce permite, credem, o descongestionare şi o mai mare claritate a listei în care au fost menţinuţi numai voievozii efectivi.

Pentru informaţia istorică şi pentru critica diplomatică e importantă cunoaşterea cît mai exactă a acestei cronologii, stabilirea nu numai a anilor, dar şi a datelor de lună şi de zi pe care le întîlnim în documente sau în alte izvoare, ca limite de timp în care figurează voievozii şi vicevoievozii, ca şi de altfel principii şi guvernatorii ce au urmat după ei. În lista de la anexa II am încercat să răspundem acestei cerinţe. Totuşi, în ceea ce priveşte pe voievozi şi vicevoievozi, n-am putut urmări aici consecvent datele lor cronologice, mai mult sau mai puţin complete (în măsura în care ni le dezvăluie documentele cunoscute pînă acum), decît pînă la anul 1437, adică pentru perioada îmbrăţişată de mate-

rialul seriei Transilvaniei, perioadă pentru care am găsit informaţii fie în studii speciale, fie mai ales în materialul însuşi, prin care am putut verifica şi adeseori întregi sau îndrepta datele oferite de studiile respective.

Pentru epoca ulterioară a voievodatului şi pentru principat a trebuit să ne mulţumim numai cu indicarea anilor, afară de cazurile cînd le puteam adăuga datele de lună şi de zi după monografii, fără a fi nevoiţi să întreprindem cercetări speciale.[1] În ceea ce priveşte guvernatorii Transilvaniei (din secolele XVII-XIX am putut reveni iar la citarea datelor cronologice complete, fără nici o dificultate, pe baza studiilor apărute pînă acum.

Pentru folosirea prezentei liste, mai credem necesare următoarele lămuriri:

Cînd se afla în fruntea Transilvaniei un duce din dinastia regală — se cunosc trei asemenea cazuri în sec. XIII-XIV — acesta, iar nu regele, îl numea în dregătorie[2]. Ducii sînt menţionaţi în notă.

Vicevoievozii, ca « familiari » ai voievozilor, se schimbau de obicei cu voievozii, în temeiul relaţiilor de dependenţă personală. Cînd însă dregătoria de voievod era purtată în continuare de membri ai aceleaşi familii — cum a fost cazul familiei Lackfi în a doua jumătate a secolului al XIV-lea şi al familiei Csàki în prima jumătate a veacului următor — vicevoievozii rămîneau în slujbă şi după alternarea membrilor singuratici ai acestor familii[3].

Între 1263-1465[4] voievozii poartă aproape consecvent şi titlul de comiţi de Solnoc. Începînd cu 1441 ei sînt voievozi ai Transilvaniei şi comiţi ai secuilor[5]. Am socotit util să indicăm, cînd e cazul, şi celelalte dregătorii pe care le aveau în acelaşi timp cu cea voievodală. Vicevoievozii erau de obicei şi comiţi de Alba, pînă în deceniul şapte al secolului al XIV-lea, deşi nu se menţionează această slujbă în intitulaţia documentelor emise de ei[6].

Indicaţiile de lună şi de zi nu privesc durata exactă a dregătoriei, ci răstimpul în care exercitarea acesteia este atestată de documentele cunoscute.

Semnele = din paranteze arată corespondentul modern sau romînesc al unor nume puţin obişnuite, în timp ce variantele menţionate de documente sînt cuprinse în paranteză fără aceste semne. Ne-am limitat la variantele mai importante.

Anexa V (Anii de pontificat ai papilor). În paranteze dăm numele purtat înainte de pontificat, nume folosit de papi pentru semnarea unor categorii de documente. Primul exemplu pentru schimbarea numelui ni-l oferă Ioan al XII-lea (955-963), dar această schimbare devine un obicei aproape statornic numai de la Grigore al VI-lea (1045-1046). Sub prescurtarea *c.* se înţelege fie *consecratio* (sfinţirea ca episcop, cînd noul papă nu avusese această demnitate înainte de alegerea sa), fie *coronatio* (încoronarea lui ca papă), mai ales că cele două acte — cînd aveau loc ambele — de obicei coincideau.

Anexa VII (Sărbătorile catolice). Sărbătorile şi celelalte menţiuni care urmează sînt citate, în bună parte, ca elemente cronologice în documente şi în alte izvoare istorice. Această listă e o adaptare mai ales după Szentpétery (*Oklt. Napt.*, p. 38-56). Am făcut însă numeroase completări şi cîteva îndreptări, după lucrările de cronologie ale lui F. Knauz şi

---

[1] O parte din datele privind principii Transilvaniei le datorăm tovarăşului asist. univ. Andrei Magyari, care pregăteşte o lucrare despre itinerariile lor.

[2] Janits, p. 11—12; Pall, *Diplomatica latină*, în *Documente privind istoria Romîniei. Introducere*, vol. II.

[3] Janits, p. 13.

[4] *Teleki*, II, Budapesta, 1895, p. 86.

[5] József Kádár, *Szolnok-Dobokavármegye története* [Istoria comitatului Solnoc-Dăbîca], VII, Dej, 1905 (cu unele erori). Deci este greşită afirmaţia lui Janits (p. 83, 85) că voievozii ar fi purtat titlul de comite de Solnoc numai pînă în primii ani ai voievodatului lui Ioan de Hunedoara, iar titlul de comite al secuilor abia din 1461. El însuşi arată (p. 84) că Ioan de Hunedoara şi Nicolae de Ujlak aveau acest din urmă titlu după 1441.

[6] Janits, p. 85—86.

H. Grotefend, precum şi după cercetări personale. Am omis în schimb o serie de termeni comuni latini (*annus*, *crastinus*, *dies*, *feria*, *postridie*, *pridie* etc.), fără importanţă practică pentru identificarea de la caz la caz a datelor.[1] De asemenea am lăsat la o parte termenii germani sau maghiari moderni folosiţi în mod curent pentru designarea sărbătorilor importante (*Ostern*, *Pfingsten*, *Weihnachten*, *Húsvét*, *Pünkösd*, *Karácsony*). N-am reţinut nici formele moderne, obişnuite, germane şi maghiare, ale numelor de sfinţi. Am tradus expresiile ungureşti, mai vechi, cu caracter cronologic, mai ales cînd ele n-au variante latine sau germane ori sînt dificile ca sens. Am omis numirile lunilor din calendarul evreesc, acestea neinteresînd documentele latino-ungare sau germane privitoare la istoria noastră medievală[2].

În cazul variantelor am făcut trimiteri la forma principală, de obicei latină, după care am repetat aceste variante, indicînd în ambele cazuri data modernă, cu excepţia doar a variantelor acelor expresii cronologice (*Ascensio Domini*, *Carnisprivium*, *Corpus Christi*, *Cinerum dies*, *Quatuor tempora* etc.), care necesitînd explicaţii, acestea din economie de spaţiu au fost date numai la forma principală.

Spre deosebire de Szentpétery, am indicat numărul duminicilor de după rusalii potrivit uzului medieval, începînd deci seria lor cu o săptămînă după duminica *Trinitas*, în timp ce uzul modern le socoteşte cu o săptămînă mai de vreme, aşadar chiar de la *Trinitas*. De ex. *Cum clamarem* e duminica a unsprezecea după rusalii, potrivit uzului vechi, şi a zecea, potrivit celui modern[3].

Am făcut şi unele apropieri cu calendarul ortodox.

Sub *translatio* se înţelege în listă sărbătoarea mutării moaştelor sfîntului respectiv. Potrivit ortografiei întrebuinţate în perioada de înflorire a feudalismului, în loc de diftongii *ae* şi *oe*, am folosit *e* simplu (ca şi Grotefend). De obicei formele latineşti figurează în listă la cazul genitiv, ca şi în documente.

Anexa IX (Indicele calendarelor catolice) Acest indice şi cele 35 de calendare premergătoare (Anexa VIII), pentru care el serveşte drept cheie, sînt adaptări după tabelele corespunzătoare ale lui Grotefend (*Taschenbuch*, p. 209-215, cf. p. 138-270) şi îndeosebi ale lui Szentpétery (*Oklt. Napt.*, p. 128-135, cf. 58-127), acestea din urmă avînd în vedere particularităţile cronologice ale documentelor latino-ungare şi fiind de un caracter şi mai practic. În întocmirea tabelelor de faţă n-am ţinut seama de îngrădirea în timp a studiului de cronologie privind Transilvania (sec. XI—mijlocul sec. XV), ci pentru ca ele — ca şi de altfel lista sărbătorilor catolice, care, la rîndul ei, precede aceste calendare (Anexa VII) – să poată fi folosite şi pentru alte epoci de către cercetători, am pornit cu şirul anilor de la 550 al erei noastre (ca şi Grotefend). Voim astfel să punem la dispoziţia cercetătorilor, arhivarilor şi studenţilor noştri un instrument de lucru care lipsea pînă acum în istoriografia noastră, lipsă cu atît mai simţită, cu cît ei au la îndemînă prea puţine exemplare din manualele de cronologie apuseană, publicate în limbi străine.

Pentru a afla corespondentul modern al unei date exprimate după calendarul bisericesc, căutăm în indicele de faţă anul respectiv şi numărul său de calendar, care nu e decît cifra sărbătorii[4]. Deschidem apoi în dreptul calendarului indicat de acest număr şi verificăm mai întîi dacă anul în discuţie figurează între anii înşiraţi în partea din stînga a fiecărui calendar[5], ţinîndu-se seama că pe pagina din stînga se

[1] Pentru aceşti termeni vezi mai sus, în deosebi p. 74, 77, 80—81, 93—94.
[2] Asupra lor vezi anexa VI.
[3] Vezi mai sus, p. 87.
[4] Vezi mai sus, p. 83.
[5] Seria anilor e menţionată aici (ca şi la Grotefend) numai de la 800, de cînd ea poate prezenta mai multă utilitate practică pentru identificarea datelor exprimate după calendarul bisericesc.

găsesc — precedate de prescurtarea *St. v.* — anii după stilul vechi, anteriori reformei gregoriene din 1582, iar pe cea din dreapta, cu abreviaţia *St. n.*, anii după stilul nou, ulteriori acestei reforme. Cercetătorul va remarca în acelaşi timp dacă anul respectiv e bisect, fiind însemnat în acest caz cu *.

Deoarece stilul nou nu s-a introdus în toate părţile la 1582, ci în unele ţări la deosebite date de mai tîrziu, astfel în Ungaria la 1588 [1], iar în Transilvania la 1590 (dar e vorba de măsuri oficiale care nu s-au putut impune în uz dintr-odată), avînd în vedere izvoarele privitoare la aceste două ţări, am dat pentru perioada 1583-1649, numărul de calendar după ambele stiluri (cf. şi Szentpétery, *op. cit.*, p. 17, 32-133; idem, *Chron.* p. 38-39; L. Tóth, în « Turul », XL (1927), p. 13).

Dacă cunoaştem ziua lunii în care cade sărbătoarea menţionată în dată, identificarea ei în calendarul respectiv, prin aflarea zilei săptămînii, se poate face fără nici o altă operaţie, mai ales că în rubrici se dă forma, de obicei prescurtată, a sărbătorilor mai des amintite în documente. Spre înlesnirea orientării, *Pascha* [paşti] şi *Pentecoste* [rusalii] sînt tipărite cu caractere grase, iar celelalte sărbători mobile mai importante, precum şi *Quatuor tempora* [cele patru timpuri], cu litere cursive. Am indicat (urmînd şi în această privinţă pe Szentpétery) zilele săptămînii — *feria* — cu numere romane, cu excepţia duminicii şi a sîmbătei notate cu D., respectiv S. În cazul că nu se cunoaşte, nici măcar aproximativ, ziua lunii în care cade sărbătoarea, aceasta urmează să fie mai întîi căutată în lista sărbătorilor.

Anexa X. (Calendarul roman). Prima şi ultima coloană arată data lunară din sistemul calendaristic modern, corepunzătoare datei din sistemul cronologic roman întrebuinţată în datarea unui document oarecare. Coloana a doua cuprinde grupul MILMO, coloana a treia grupul celorlalte luni de 31 zile, coloana a patra grupează lunile de 30 zile, iar a cincea este rezervată lunii februarie. Astfel, *Kalendis Martiis* etc. indică 1 ale lunii şi se află sus. Dacă avem: *quinto die* <*ante*> *nonas Martii* [a cincea zi înaintea nonelor lui martie], atunci pornim de la luna martie de sus pe coloană în jos la cifra romană V anterioară nonelor (care sînt în această lună şi în celelalte trei din grup la 7 ale lunii după numărătoarea progresivă modernă) şi de aici mergem orizontal spre stînga unde se găseşte coloana indicînd data lunară şi aflăm cifra 3, care arată că data romană în discuţie corespunde lui 3 martie. Cînd data se raportează la ide, de exemplu *octavo die* <*ante*> *idus Ianuarii* [a opta zi înaintea idelor lui ianuarie] plecăm de sus pe colona lui ianuarie în jos pînă la *VIII idus*, de unde mergem pe coloana orizontală spre stînga pînă la coloana datei lunare, unde găsim cifra 6, care arată că data romană menţionată corespunde lui 6 ianuarie.

Dacă data se rapoartează la calende, atunci luna se caută în partea de jos a tabelei X, unde lunile apar în forma romană, depăşind cu o unitate lunile noastre din partea superioară a tabelei, aceasta pentru faptul că numărătoarea de la calende înapoi la ide se face în cadrul lunii ce precede calendele lunii indicate în datare. Să luăm de exemplu data: *pridie kalendas Martii* în ajunul calendelor lui martie, sau prima zi înainte de calendele lui martie. Căutăm în partea inferioară a tabelei luna martie, care se află pe coloana penultimă, ne urcăm pe coloană în sus şi găsim *pridie kalendas* la 29 februarie (luna indicată în partea de sus a tabelei), dacă anul este bisect şi la 28 februarie dacă este

---

[1] Nu la 1587, cum se afirmă de Giry (I, p. 166) şi de Grotefend (*Taschenbuch* p. 27). Într-adevăr, stilul nou a fost adoptat de dieta din Pojon (Bratislava), convocată pe data de 22 oct. /1 noiembrie 1587, dar dezbaterile ei (în legătură nu numai cu calendarul, ci şi cu alte chestiuni) au ţinut pînă în ianuarie 1588, cînd, la 28 a acestei luni, au fost sancţionate de împăratul Rudolf al II-lea. Cf. Fraknói, *Monumenta, comitialia regni Hungariae* [Documente privitoare la dietele regatului Ungariei], VII, Budapesta, 1881, p. 375.

an comun. Un alt exemplu: *XIII kalendas August* [a treisprezecea zi înainte de calendele lui august]. Căutăm în partea de jos luna august, care e pe coloana primă a lunilor, ne urcăm pe coloană pînă la cifra romană XIII şi îndreptîndu-ne pe coloana orizontală spre stînga găsim cifra 20, care indică data lunară transformată după calendarul modern, adică 20 iulie.

Anexa XI (*Literele domicale*) şi **Anexa XII** (*Ziua săptămînii*). Cu ajutorul acestor două tabele se pot rezolva unele probleme cronologice ce se ridică în datarea izvoarelor istorice (documente, cronici etc), cum ar fi:

1. *Determinarea zilei de săptămînă, cînd se dă data lunară şi anul.* De pildă avem data de *24 iunie 1574* şi vrem să ştim în ce zi de săptămînă este. Mai întîi trebuie să aflăm litera dominicală a acestui an; pentru aceasta, avînd în faţă tabela de la anexă XI, pornim de la anul secular 1500 pe coloană în jos pînă în dreptul cifrei 74, în locul unde coloana verticală se întîlneşte cu coloana orizontală ce pleacă de la cifra 74 spre dreapta şi aici găsim litera dominicală *C* a anului 1574.

După aflarea literei domnicale, cu ajutorul tabelei de la anexa XI, trecem la tabela de la anexa XII, căutăm în dreptul lunii iunie cifra 24, mergem pe coloana acesteia în jos pînă unde se întretaie cu coloana orizontală a literei dominicale C şi găsim ziua joi (Jo), ceea ce arată că 24 iunie a fost într-o joi.

2. *Stabilirea datei lunare, cînd cunoaştem ziua de săptămînă.* Considerînd exemplul precedent, să presupunem că data se prezintă sub forma: *joi . . . iunie 1574*, lipsind cifra lunară. Litera dominicală a anului 1574 fiind *C*, cum s-a stabilit, trecem la tabela de la anexa XII şi mergem pe coloana orizontală a lit. *C*, pînă la ziua joi, apoi urcăm pe coloana verticală a acestei zile în dreptul lunii iunie, unde găsim datele 3, 10, 17 şi 24; una dintre acestea va fi data lunară pe care o căutăm.

În unele documente ziua de spătămînă apare în funcţie de o sărbătoare fixă şi trebuie să stabilim data lunară. De exemplu, sîmbătă după naşterea sf. Ioan Botezătorul (Drăgaica) anul 1574. Drăgaica este sărbătoarea ce cade totdeauna la 24 iunie. Lit. dom. a anului 1574 este *C*. Mergînd pe coloana orizontală de la litera *G*. pînă la ziua sîmbătă şi urcînd pe verticală pînă în dreptul lunii iunie, găsim prima zi de sîmbătă următoarea lui 24 iunie (care a fost joi), la 26 iunie, care este data lunară căutată.

3. *Aflarea numelui lunii, cînd avem ziua săptămînii, cifra de lună şi anul.* Iată de pildă *joi 1574*. Lit. dom. fiind *C*, mergem pe coloana orizontală pînă la ziua joi, de aci urcăm pe verticală de la iunie la ianuarie şi constatăm că cifra 24 nu se găseşte decît în dreptul lunii iunie şi prin urmare completăm data lunară: 24 iunie. Dacă am avea data joi 25, am sta la îndoială între trei luni (februarie, martie şi noiembrie), iar dacă am avea joi 23, ar trebui să alegem între două luni (septembrie şi decembrie).

4. *Determinarca unităţilor şi zecilor, cînd avem în dată ziua săptămînii, data lunară şi secolul.* De exemplu: *joi 24 iunie 15*. . . În tabela de la anexa XII, plecînd de la 24 mai pe verticală în jos pînă la ziua joi, găsim că litera domicală a anului căutat este *C* (şi o a doua literă dacă anul ar fi bisect). Trecînd la tabela de la anexă, găsim sub 1500 la litera dom. *C* (sau *D C* pentru anii bisecţi, *C* fiind a doua literă), următorii ani:

1501	1529	1557	1585
07	35	63	91
12	40	68	96
18	46	74	—

Unuia din aceşti cinsprezece ani îi aparţine data joi 24 iunie 15 . . . [1].

---

[1] Atragem atenţia că în lucrarea citată, *Introducere în cronologie* p. 48, deşi se precizează în lămurirea dată că se urmăresc anii corespunzînd lit. dom. *E* («şi *E* în al doilea loc»), totuşi la fixarea anilor s-au luat în considerare şi anii 1528, 1556 şi

Elemente din contextul documentului pot contribui la stabilirea anului precis.

5. *Aflarea secolului, cînd ni se dau ziua de săptămînă, data lunară, apoi zecile și unitățile milesimului.* De pildă data: *joi 24 iunie* . . . 74. Procedînd ca în exempul precedent găsim în tabela de la anexa XII, că litera dominicală a anului este *C*. Dacă trecem la tabela do la anexa XI, găsim pe coloana orizonatală a cifrei 74 litera dominicală *C* și dacă urcăm pe coloana verticală pînă la capătul ei găsim secularii 100, 800 și 1500. Unul din aceste secole este cel căutat [1].

Rezolvarea problemelor înfățișate se poate face și cu ajutorul celor 53 de calendare sau tabele pentru fiecare din cele 35 de posibilități de sărbătorim a paștilor și a celorlalte sărbători mobile, despre care am vorbit mai sus.

Cele 35 calendare ale cultului ortodox înainte de reforma calendaristică din anul 1924 nu apar în acest studiu datorită întinderii lor, dar paștile și sărbătorile mobile mai importante, pe stilul vechi, care interesează pe arheografii și istoricii ce au de prelucrat mai ales documentele interne din Moldova și Țara Romînească se pot afla prin tabelele de la anexele XVII, XVIII și XXII. Mai dificilă este problema duminicilor de peste an, care variază în funcție de paști și au denumiri legate de evanghelia ce se citește; ea nu se poate rezolva decît prin cele 35 calendare. Situația nu prezintă complicații însă, dacă ne referim la Moldova și Țara Romînească, fiindcă rar apar în datarea documentelor medievale sărbători și acestea sînt dintre cele de sfinți, cum și unele mobile bine cunoscute și ușor transformabile în date lunare.

Anexa XIII (Indictionul). Cînd se dă anul erei noastre, căutăm în una din cele trei coloane din dreapta, sus, secularul care a trecut, iar pe coloanele din stînga, anul din secolul în curs. Cifra ce se află acolo unde se întîlnește verticala ce pleacă din secularul respectiv cu orizontala pornită de la anul din secolul în curs, indicat în document, arată *indictionul*. Am arătat că în evul mediu au fost diferite începuturi de an în afară de 1 ianuarie. Cînd acestea sînt înainte de 1 ianuarie, (cum este de pildă începutul anului bizantin bisericesc la 1 septembrie, deci anterior cu patru luni), cifra indictionului indicată în tabelă trebuie mărită cu o unitate pentru lunile anterioare lui 1 ianuarie. Indictionul se găsește și în coloana 4 a calendarului perpetuu (Anexa XXII).

Anexa XIV. (Numărul de aur). Pentru aflarea lui căutăm secularul încheiat pe coloanele 1—2 din stînga, iar anul din secolul curent pe una din coloanele din dreapta de sub indicația: Ani peste secol. Cifra ce se află acolo unde orizontala plecată din secularul trecut se întîlnește cu verticala scoborîtă din anul secolului curent, exprimă numărul de aur al anului dat. De exemplu, numărul de aur al anului 1774 este 8, aflat la întîlnirea orizontalei ce pleacă din secularul 1700 cu verticala pornită de la 74.

Anexa XV. Arată corespondența între ciclurile de 28 ani (la răsăriteni și apuseni), mîna anului și literele dominicale. Cu ajutorul lor se determină ziua de săptămînă a unei date lunare dintr-un an oarecare.

Anexa XVI. Cuprinde concordanța între crugul lunii, nr. de aur, temelie, epactă și legiuita fască (luna plină pascală), servind la stabilirea datei paștilor.

Anexa XVII. Acestea înfățișează concordanța între cifra sărbătorii și slova pascalie (*cliuciul*), legiuita fască, paști, Înălțare, rusalii și Duminica tuturor sfinților.

1584, corespunzători lit. dom. *ED*, cînd *E* se află în primul loc, iar nu în al doilea, cum s-a stabilit. Totodată observăm că se începe cu anul 1500, în loc de 1505.

[1] Lămuririle și exemplele date sînt adaptate după H. Grotefend, *op. cit.*, p. 124—25.

Anexa XVIII. Reprezintă o pascalie perpetuă pentru stilul vechi, care ajută la stabilirea paştilor prin combinarea crugului lunii, temeliei şi legiuitei fasce cu crugul soarelui. Calculul se face în felul următor:

1) Se află crugul soarelui la veleatul dat prin formula $\frac{V}{28}$, iar la milesim prin formulele: $\frac{M+20}{28}$ sau $\frac{M-8}{28}$. Restul împărţirii este crugul; dacă restul este zero, crugul este 28.

2) Se află crugul lunii prin formulele: $\frac{V}{19}$ $\frac{M+17}{19}$ sau $\frac{M-2}{19}$. Restul împărţirii este crugul; dacă restul este zero, crugul este 19.

3) Mergînd în jos pe coloana crugului solar aflat, pînă în dreptul crugului lunar, găsim data paştilor. De exemplu: veleatul 7149 [1641] are crugul solar 9 şi crugul lunar 5; coloanele se întîlnesc la data de 25 aprilie, cînd a fost paştele.

Anexa XIX (Anul comun iulian). Aici găsim numărul de zile trecute de la 1 ianuarie pînă la o dată oarecare dintr-un an comun. De exemplu, se pune întrebarea cîte zile au trecut dintr-un an comun pînă la 25 august. Mergem pe coloana primă verticală în jos pînă la numărul 25, apoi pe coloana orizontală pînă în dreptul lunii august, unde găsim nr. 236 ce reprezintă zilele ce au trecut de la 1 ianuarie—25 august într-un an comun dat.

Anexa XX (Anul bisect iulian). Deosebirea de tabela de la anexa XIX constă în faptul că aici luna februarie are 29 zile faţă de anul comun cu februarie de 28 zile. Luînd acelaşi exemplu utilizat în tabela de la anexa XIX şi procedînd la fel, vom constata că la 25 august al unui an bisect au trecut 237 zile de la 1 ianuarie a anului respectiv.

Anexa XXI (Anul mohamedan sau musulman). Prima şi ultima coloană verticală indică ziua de lună în calendarul musulman, în care luna de 30 zile alternează cu luna de 29 zile, ultima lună a anului avînd 29 zile în anul comun şi 30 în cel bisect. Pe coloana a doua se află luna *Muharrem*, pe a treia *Safer*, apoi urmează: *Rebi ül-evvel* (I), *Rebi ül-ahir* (II), *Giumadi ül-evvel* (I), *Giumadi ül-ahir* (II), *Regeb*, *Şaban*, *Ramazan*, *Şevval*, *Zil-cade* şi *Zil-hidjge*. [În afară de aceste vechi denumiri arabe trecute în calendarul musulman, turcii au folosit cu începere din anul 1676 şi un alt calendar, nu lunar pur, ci lunaro-solar, în care lunile sînt desemnate cu denumiri romane şi siriace, începînd cu *Mart* după cum urmează: *Nisan* (aprilie), *Mays* (mai), *Haziran* (iunie), *Temmuz* (iulie), *Augustos* (august), *Eylul* (septembrie), *Teşrin evvel* (octombrie), *Teşrin ahir* (noiembrie), *Kianun evvel* (decembrie), *Kianun sani* (ianuarie), *Şubat* (februarie) (cf. M. Guboglu, *Tabele sincronice*, p. XXXVII — VIII).

Pentru transformarea unei date dintr-un document osman în sistemul nostru de datare (calendarul iulian), folosim mai întîi tabela de la anexa XXII, în care sînt anii din perioada 1409—1940, anii hegirei anteriori lui 1409 putînd fi căutaţi în tabelele Lietzmann (*Zeitrechnung*, p. 29 — 45) sau Guboglu (*op. cit.*, p. 1 — 162). Trebuie reţinut însă faptul că sînt cu totul sporadice izvoarele istorice turceşti anterioare secolului al XV-lea, deci recurgerea la tabelele citate va fi extrem de rară.

Să luăm în considerare indicaţia dintr-o cronică otomană «la anul 974 în noaptea lui 22 Safer», cînd a murit Suleiman Magnificul la asediul cetăţii Sziget din Ungaria, să stabilim data corespunzătoare în calendarul iulian. Căutăm în tabela de la anexa XXII, pe ultima coloană verticală, higiretul 974 şi găsim că acest an musulman a început la 19 iulie 1566. Pentru a şti cîte zile au trecut de la 1 ianuarie 1566 pînă la 19 iulie, ne folosim de tabela de la anexa XIX prin care aflăm că s-au scurs 199 de zile. Fiind necesar să ştim cîte zile au trecut din anul musulman pînă la 22 Safer, utilizăm tabela de la anexa XXI mergînd pe coloana verticală ce indică data lunară pînă la cifra 22 şi de aci luînd-o pe coloana

orizontală şi oprindu-se la punctul unde aceasta se întretaie cu coloana verticală a lunii Safer. Aici găsim cifra 51, care arată numărul de zile ce a trecut de la 1 Muharrem pînă la 22 Safer. Adunînd cele 199 zile trecute de la 1 ianuarie —19 iulie 1566 cu cele 51 zile trecute din anul musulman pînă la 22 Safer, găsim 250 zile încheiate începînd de la 1 ianuarie 1566. Adresîndu-ne din nou la tabela de la anexa XIX, aflăm că cifra 250 se găseşte pe coloana verticală din josul lunii septembrie şi mergînd pe coloana orizontală spre dreapta pînă la coloana zilei de lună, dăm de cifra 8, care precizează data lunară: 8 septembrie din anul 1566, cînd după cronică a murit sultanul Suleiman .

Dăm un alt exemplu care necesită operaţii puţin deosebite: higiretul 1182 Şevval 29 să se transforme în datarea noastră, stilul iulian. În tabela de la anexa XXII găsim că acest an musulman 1182 a început la 18 martie 1768. Pentru a afla zilele trecute de la 1 ianuarie — 18 mai 1768 avem la dispoziţie tabelele de la anexele XIX şi XX, însă 1768 fiind an bisect va trebui să folosim obligatoriu tabela de la anexa XX. Pînă la 18 mai, găsim că au trecut 138 zile. Trecînd la tabela de la anexa XXI, găsim la întretăierea coloanei orizontale ce pleacă de la ziua de lună 29, cu coloana verticală coborîtă din dreptul lunii Şevval, numărul 294, care reprezintă zilele trecute de la 1 Muharrem pînă la 29 Şevval. Adunînd 138 cu 294 obţinem numărul de zile trecute de la 1 ianuarie 1768, care este 432. Însă observăm că acest număr este mai mare decît numărul zilelor anului bisect 1768, deaceea scădem din 432 numărul 366, care reprezintă durata anului bisect 1768, şi acest an adăugit la 1768 ne dă anul 1769 plus 66 zile rămase din numărul 432. Căutăm în tabela de la anexa XIX (anul comun) şi găsim cifra 66 pe coloana verticală a lunii martie, la întretăierea ei cu orizontala ce vine de la cifra lunară 8, şi stabilim astfel că data corespunzătoare higiretului 1182 Şevval 29 este 1769 martie 8[1].

Anexa XXII. (Calendarul perpetuu). Cuprinde 13 coloane şi anume: 1. ***Anul ciclului pascal*** sau numărul de ordine pe care îl are un an în ciclul pascal de 532 de ani; pentru a afla ordinea unui an în acest ciclu, dacă acesta este exprimat prin milesim, îl transformăm în veleat, adăogînd la milesim numărul 5508 ce reprezintă anii de la presupusa facere a lumii pînă la începutul erei creştine (de exemplu 1504+5508 = 7012), apoi împărţim veleatul obţinut prin numărul 532 (7012:532), iar restul împărţirii va da ordinea anului în ciclul pascal (la împărţirea menţionată restul fiind 96, acesta arată că anul 1504 este al 96-lea an în ciclul pascal, cum rezultă şi din tabela de la anexa XXII, unde mergînd pe coloana orizontală ce pleacă de la cifra 96, întîlnim pe a zecea coloană verticală anul erei noastre 1504, iar pe a unsprezecea, veleatul 7012). Dacă anul dat este anterior anului 1409, cu care începe ciclul p scal din tabela de la anexa XXII, atunci aflăm nr. lui de ordine în ciclul de 532 de ani, procedînd cum s-a stabilit mai sus, şi toate elementele cronologice din dreptul numărului obţinut îi vor aparţine în afară de indiction, milesim, veleat şi higiret. De exemplu, anul 1330 al întemeierii statului feudal Ţara Romînească (1330 + 5508 = 68 8 : 532 = 12, iar *restul 454*, acesta fiind numărul de ordine al anului 1330 în ciclul pacal) este al 454-lea din calendarul perpetuu şi îi corespund elementele cronologice ale anului 1862 (7370), în afară de indiction (care este 13, iar nu 5), de anul e.n., veleat şi anul musulman. La fel procedăm cu orice an care nu este inclus în tabela de la anexa XXII. Să se reţină faptul că atunci cînd la împărţirea veleatului prin 532 nu rămîne nici un rest, anul ciclului pascal este chiar 532; 2. *Cifra pascalei* sau cheia paştilor arată în a cîtea zi din intervalul 22 martie—25 aprilie cade paştele. De exemplu, dacă paştile cade la 30 martie, cifra pascaliei anului respectiv este 9, iar dacă se serbează la 16 aprilie, cifra pascaliei (sau a sărbătorii) anului respectiv este 26. Dacă am fi prezentat

[1] Tabelele de la anexele XIX—XXII, relative la calcularea anului musulman sînt o adaptare după D. Hans Lietzmann (*op. cit.*, p. 8—11, 102—104).

cele 35 calendare ortodoxe (exprimînd cele 35 de ipoteze pentru paști și sărbătorile ortodoxe mobile), numărul de ordine al fiecărui calendar ar fi fost același cu cifra pascaliei. Dacă anul dat este anterior lui 1409, procedăm cum am indicat la anul ciclului pascal.

3. *Paștile.* Pentru perioada 1409 — 1940, cifra urmată de litera *M* (martie) sau *A* (aprilie) indică data cînd cade paștile unui an dat, de exemplu anul 1784 are indicație pentru paști 31 M<artie> (stil vechi).

4. *Indictionul* fiecărui an din tabela de la anexa XXII este designat prin unul din numerele de la 1 — 15. La un veleat dat, trebuie să se aibă în vedere faptul că anul bizantin începe cu patru luni înainte de 1 ianuarie (la 1 septembrie), și dacă data este din septembrie—decembrie trebuie adăogită o unitate la cifra indictionului arătat. De exemplu, în tabela de la anexa XXII avem veleatul 7103 căruia îi corespunde milesimul 1595 și indictionul 8, însă numai pînă la 31 august, căci dacă avem un act datat 1595 octombrie 10 (căruia îi corespunde veleatul 7104), cifra indictionului nu mai este 8, ci 9, după cum se poate ușor observa în tabelă.

5 — 10. Sînt coloane aparținînd următoarele elemente cronologice secundare computistice : *Crugul soarelui, mîna anului, crugul lunii, temelia, epacta* și *litera dominicală,* care n-au a mai fi obținute prin calcul. Dacă însă se prezintă documente anterioare anului 1409, atunci trebuie să aflăm anul ciclului pascal pentru anul dat și cunoscînd numărul de ordine din ciclu vom găsi în dreptul acestui număr și toate elementele cronologice enumărate. Din tabela de la anexa XXII lipsește *luna plină pascală* (legiuita fască), dar aceasta se poate obține prin calcul și prin tabela de la anexa XVIII, după aflarea crugului soarelui și a crugului lunii.

Anexa XXIII (Paștile în calendarul îndreptat). Tabela este o adaptare după V. Gheorghiu, *op. cit.*, p. 118-120, la care am adăugat încă patru rubrici pentru paști, în afară de aceea exprimînd data în calendarul îndreptat și anume: paștile după calendarul gregorian, după cel iulian, după pascalia veche majorată cu 13 zile și data sărbătoririi reale. Datele din coloana a șasea puse, în paranteze, reprezintă propunerile făcute de Chiricescu (cf. *op. cit.*, p. 34-35), deoarece în anii 1927, 1932, 1948 și 1951 datele de paști din pascala nouă coincid cu paștile evreiești și au fost schimbate la datele din paranteze, aceasta fiind posibil în cadrul intervalului 22 martie — 25 aprilie. În 1940, evitarea coincidenței n-a fost posibilă, fiindcă ar fi trebuit să se admită data de 29 aprilie și deci să se calce termenul stabilit la Niceea.

Abreviații. În general, pentru tabelele din anexele X—XXIII au fost folosite următoarele prescurtări:

A = aprilie; *An. cic. pasc.* = anul ciclului pascal; *Ap* = aprilie; *Au* = august; *Cif. pasc.* = cifra (numărul) pascaliei; *Cr. lun.* = crugul lunii; *Cr. sol.* = crugul soarelui *De* = decembrie; *Du* = duminică; *Ep* = epacta; *Fe* = februarie; *Ia* = ianuarie; *Il* = iulie; *In* și *in* = iunie; *Ind.* = indiction; *Jo* = joi; *Kal.* = calende (ziua de 1 a lunii la romani); *Lit. dom.* = litera dominicală și literele dominicale; *Lu* = luni; *M* = milesim (anul erei noastre); *Ma* și *ma* = martie; *M. an.* = mîna anului; *Me* = miercuri; *Mi* și *mi* = mai; *Mț* = marți; *No* = noiembrie; *Non.* = none (a cincea sau a șaptea zi din lună în calendarul roman); *Oc* = octombrie; *Pd* = *pridie kalendas* (ajunul calendei); *Tem.* = temelia; *Sb* = sîmbătă; *Se* = septembrie; *V* = veleat (anul bizantin de la facerea lumii); *Vi* = vineri.

CUPRINSUL

Paleografia latină cu referire la Transilvania
(sec. XII—XV)
de S. JAKÓ

Pag.

Din paleografia chirilică romînească
de EMIL VÎRTOSU

Elemente de paleografie greco-romînă
de AL. ELIAN

Elemente de cronologie

Cronologia documentelor din Moldova şi Ţara Romînească
de ION IONAŞCU

Cronologia documentelor privind Transilvania (sec. XI—XV)
de FRANCISC PALL

T. 2841

Dat la cules 07.06.1956. Bun de tipar 04.12.1956. Tiraj 2500. Hîrtie semivelină 65 g.m². Format 16/70×100. Coli editoriale 56.3. Coli de tipar 42+ 1 planşă pliantă. A 04407/1956. Indicele de clasificare pentru biblioteci mari: 9(098)(001 — 2); 902(021) = 59:9(498). Indicele de clasificare pentru bibliotecile mici: 902: 9(R).

Tiparul executat sub comanda nr. 820 la Întreprinderea Poligrafică nr. 4. Cal. Şerban Vodă 133—135, Bucureşti, R.P.R.